ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

MQ

ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

vol. III

M—Q

AUTORI

Petre ALEXANDRESCU	P.A.	† Florea MOGOȘANU	Fl.M.
Alexandru AVRAM	A.A.	† Sebastian MORINTZ	S.M.
Mircea BABEȘ	M.B.	† Emil MOSCALU	E.M.
Alexandru BARNEA	A.B.	Eugen NICOLAE *(secretar)*	E.N.
Ion BARNEA	I.B.	Iuliu PAUL	I.P.
† Dumitru BERCIU	D.B.	Alexandru PĂUNESCU	A.P.
Gheorghe BICHIR	G.B.	Constantin C. PETOLESCU	C.C.P.
Maria BITIRI-CIORTESCU	M.B.C.	Mircea PETRESCU-DÎMBOVIȚA	M.P.D.
† Alexandra BOLOMEY	Al.B.	Gheorghe POENARU BORDEA	G.P.B.
Marin CÂRCIUMARU	M.C.	† Radu POPA	R.P.
Ion MOTZOI-CHICIDEANU	I.M.C.	Gheorghe POPILIAN	G.P.
Eugen COMȘA	E.C.	Constantin PREDA	C.P.
Niculae CONOVICI	N.C.	† Adrian RĂDULESCU	A.R.
† Ion Horațiu CRIȘAN	I.H.C.	Petre ROMAN	P.R.
Gheorghe DIACONU	G.D.	Silviu SANIE	S.S.
Petre DIACONU	P.D.	Alexandru SUCEVEANU	A.S.
Marin DINU	M.D.	Alexandra ȘTEFAN	A.Ș.
† Vladimir DUMITRESCU	Vl.D.	Dan G. TEODOR	D.G.T.
Iancu FISCHER	I.F.	Silvia TEODOR	S.T.
† Adrian C. FLORESCU	A.C.F.	Victor TEODORESCU	V.T.
Marilena FLORESCU	M.F.	Emilia TOMESCU	E.T.
Ion GLODARIU	I.G.	† Dumitru TUDOR	D.T.
Radu HARHOIU	R.H.	† Cristian VLĂDESCU	C.V.
Ion IONIȚĂ	I.I.	Alexandru VULPE	A.V.
Attila LÁSZLÓ	A.L.	Eugenia ZAHARIA	E.Z.
Silvia MARINESCU-BÎLCU	S.M.-B.	Mihai ZAHARIADE	M.Z.
† Bucur MITREA	B.M.	† Vlad ZIRRA	V.Z.

Editat cu sprijinul Ministerului Culturii
Editat cu sprijinul Agenției Naționale pentru Știință, Tehnologie și Inovare

Redactor coordonator
EUGEN NICOLAE

Tehnoredactor
MIHAELA MIHALACHE

Au colaborat la realizarea ilustrației:
IULIANA BARNEA (hărți și desene),
EPURE ARGEȘ (desene),
DANIEL GORA (fotografii).
O parte dintre desene au fost preluate din literatura citată.

ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

vol. III

M–Q

Coordonator științific
CONSTANTIN PREDA

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 2000

D. Berciu, *Contribuții* — D. Berciu, *Contribuții la istoria neoliticului la Dunărea de Jos*, București, 1961.

M. Bernhart, *Handbuch* — M. Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926.

BerRGK — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.

V. Beševliev, *Kastellnamen* — V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis"*, Amsterdam, 1970.

Gh. Bichir, *Geto-dacii* — Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.

R. Billiard, *L'Agriculture* — R. Billiard, *L'Agriculture dans l'antiquité*, Paris, 1928.

BMC — Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra.

BOR — Biserica Ortodoxă Română, București.

G. Bordenache, *Sculture* — G. Bordenache, *Sculture greche e romane nel Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, București, 1969.

T. R. S. Broughton — T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic, II, 199 BC–31 BC*, New York, 1952.

BSFN — Bulletin de la Société Française de Numismatique, Paris.

BSNR — Buletinul Societății Numismatice Române, București.

BSPF — Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris.

Bucovală, *Sticlă* — M. Bucovală, *Vase antice de sticlă de la Tomis*, Constanța, 1968.

G. Busolt, I^3 — G. Busolt, *Griechische Staatskunde, Dritte, neugestaltete Auflage der Griechischen Staats- und Rechtsaltertümer*, München, 1920.

G. Busolt, H. Swoboda, II^3 — G. Busolt, *Griechische Staaatskunde, II. Hälfte, Darstellung einzelner Staaten und zwischenstaatlichen Beziehungen, bearb. von H. Swoboda*, München, 1926.

BZ — Byzantinische Zeitschrift, München.

CA — Cercetări Arheologice, București.

Cassiod. — Cassiodorus, *Chronica*.

M. Cârciumaru, *Mediul geografic* — M. Cârciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice în România*, București, 1980.

CercIst — Cercetări Istorice, Iași.

Cerc. Lg. — Cercetări de Lingvistică, Cluj.

CH — Coin Hoards, Londra.

M. Chițescu, *RRCD* — M. Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, *BAR* 112, Oxford, 1981.

CIL — *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin.

CIMRM — *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae*, ed. M. J. Vermaseren, I–II, Haga, 1956–1960.

CN — Cercetări Numismatice, București.

CNA — Cronica Numismatică și Arheologică, București.

Cod. Iust. — *Codex Iustiniani*.

Cod. Theod. — *Codex Theodosianus*.

coh. — *cohors* (lat.); cohortă

Colonna, *Storici* — M. E. Colonna, *Gli storici bizantini dal IV al XV secolo*, I. *Storici profani*, Napoli, 1956.

com. — comună

G. Coman, *Statornicie, continuitate* — G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980.

Coman, *Scriitori* — I. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979.

Const. Porph. — Constantin Porphyrogenetul, *De administrando Imperio*.

CreștCol — Creșterea Colecțiilor. Caiet selectiv de informare, Biblioteca Academiei Române, București.

I. H. Crișan, *Burebista*[2] — I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ediția a II-a, București, 1977.

Criton — Criton, *Getica*.

d.Hr. — după Hristos

DA — Ch. Daremberg, E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris.

Dacia — Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București, I–XII (1924–1947).

Dacia, N.S. — Dacia, Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București, (1957–).

DACL — *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris.

H. Daicoviciu, *Dacia* — H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, București, 1972.

DEAVR — R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980.

De Laet, *Portorium* — S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains*, Brugge, 1949.

De Martino, *Costituzione* — Fr. De Martino, *Storia della costituzione romana*, IV, Napoli, 1965.

diam. — diametru

DID I — D.M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei, I. Geți și greci la Dunărea de Jos*, București, 1965.

DID II — R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.

DID III — I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.

Dinogetia I — Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogetia I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, Bucureşti, 1967.
Diodor — Diodor din Sicilia, *Bibliotheca Historica*.
Dion Cass. — Dion Cassius, *Historia Romana*.
Dion Chrys. — Dion Chrysostomos, *Orationes*.
Dion. Per. — Dionysios Periegetes.
DIVR — D.M. Pippidi şi colectiv, *Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic-Sec. X)*, Bucureşti, 1976.
Dobó, *Verwaltung* — Á. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Budapesta, 1968.
Dolg. Cluj — Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Cluj, I—X, 1910—1919.
Dolg. Szeged — Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudomány — egyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged.
dr. — drept
EAA — *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, Roma.
ECR — D. Tudor şi colectiv, *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982.
EDR — Ephemeris Daco-Romana, Annuario della Scuola Romena di Roma, Bucureşti — Roma.
Epigr. St. — Epigraphische Studien, Bonn—Düsseldorf.
ESA — Europa Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
etnogr. — etnografie
Euseb. Hieronym — Eusebius Hieronymus, *Epistolae*.
Euseb. — Eusebius din Caesareea, *Chronicon*.
Eut. — Eutropius, *Breviarium*.
FHDR — *Fontes Historiae Daco-Romanae — Izvoarele Istoriei României*, Bucureşti, I–1964, II–1970, III–1975, IV–1982.
FHG — *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed. C. Müller, Paris.
FI — File de Istorie, Bistriţa.
J. Filip — J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, I–II, Praga, 1966, 1969.
J. Fitz, *Statthalter* — J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesien Inferior*, Weimar, 1966.
Frontin. — Frontinus, *Stratagemata*.
J. Gaudemet, *Institutions* — J. Gaudemet, *Institutions de l'antiquité*, Paris, 1967.
Geogr. Rav. — Geograful din Ravenna.
M. Giacchero, *Edictum* — M. Giacchero, *Edictum Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum venalium, in integrum fere restitutum e Latinis Graecisque fragmentis, I. Edictum; II. Imagines*, Genova, 1974.
GGM — *Geographi Graeci Minores*, ed. C. Müller, Paris.
GGR — M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I–II², München, 1961.
gr. — grec, grecesc
Grabar, *Martyrium* — A. Grabar, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien*, Paris, I–II; Texte, 1946; Album, 1943.
greut. — greutate
N. Gudea, *Porolissum* — N. Gudea, *Porolissum*, Bucureşti, 1986.
Guilland, *Institutions* — R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, I–II, Berlin—Amsterdam, 1967.
H.A. — Historia Augusta.
Herodot — Herodot, *Historiae*.
Hesiod — Hesiod, *Theogonia*.
Hierocl. — Hierocles, *Synecdemos*.
Histria I — Em. Condurachi şi colab., *Histria. Monografia arheologică*, I, Bucureşti, 1954.
Histria II — Em. Condurachi şi colab., *Histria*, II, Bucureşti, 1966.
Histria III — C. Preda, H. Nubar, *Histria, III. Descoperirile monetare 1914–1970*, Bucureşti, 1973.
Histria IV — P. Alexandrescu, *Histria, IV. La céramique d'époque archaïque et classique*, Bucureşti, 1978.
Histria V — M. Coja, P. Dupont, *Histria, V. Ateliers céramiques*, Bucureşti, 1979.
Histria VI — Al. Suceveanu şi colab., *Histria, VI. Les thermes romains*, Bucureşti, 1982.
Hoffmann, *Bewegungsheer* — D. Hoffmann, *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*, I–II, Düsseldorf, 1969–1970.
K. Horedt, *Untersuchungen* — K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958.
Fr. Hultsch, *Metrologie* — Fr. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*, Berlin, 1882.
C. Iconomu, *Opaiţe* — C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, 1967.
IDR — *Inscripţiile Daciei Romane*, Bucureşti; I: I. I. Russu, *Diplomele militare. Tăbliţele cerate*, 1975; II: Gr. Florescu, C. Petolescu, *Oltenia şi Muntenia*, 1977; III/1: I. I. Russu, M. Dušanic, N. Gudea, V. Wollmann, *Dacia Superior 1, Zona de sud-vest*, 1977; III/2: I. I. Russu, I. Piso, V. Wollmann, *Dacia Superior 2, Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*, 1980; III/3: I. I. Russu, Oct. Floca, V. Wollmann, *Dacia Superior 3, Zona centrală*, 1984; III/4: I. I. Russu, *Dacia Superior 4, Zona răsăriteană*, 1988.
IG — *Inscriptiones Graecae*, Berlin.
IGB — G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia, I² (1970), II (1958), III/1 (1961), III/2 (1964), IV (1966).
IGCH — *An Inventory of Greek Coin Hoards*, New York, 1973.

IGLR — Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976.

IGR — *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, ed. R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, Paris.

IIR = FHDR

ILS — *Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, Berlin.

imp. — imperiu

Inv. Arch. R. — *Inventaria Archaeologica Romaniae*, București.

Iord. — Iordanes, *Getica*.

IOSPE — *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae*, ed. B. Latyschev, I–IV, Sankt Petersburg, 1885—1901 (I^2: Sankt Petersburg, 1916).

ISM — *Inscripțiile din Scythia Minor*, București; I: D.M. Pippidi, *Histria și împrejurimile*, 1983; II: I. Stoian, Al. Suceveanu, *Tomis și teritoriul său*, 1987; V: Em. Doruțiu-Boilă, *Capidava — Troesmis — Noviodunum*, 1980.

ist. — istorie

IstRom — Colectiv, *Istoria României, I. Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalism*, București, 1960.

It. Ant. — *Itinerarium Antonini*, în *Itineraria Romana*, vol. I, *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, ed. O. Cunz, Teubner, Leipzig, 1929.

Iustin — M. Iunianus Iustinus, *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, ed. F. Ruehl.

Izvestija-Sofia — Izvestija na Arheologičeski Institut, Sofia.

Izvestija-Varna — Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo, Varna; Izvestija na Narodnija Muzej, Varna.

î.Hr. — înainte de Hristos

înălț. — înălțime

JNG — Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.

A.H.M. Jones, *LRE* — A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284—602*, Oxford, 1964.

JRS — The Journal of Roman Studies, Londra.

jud. — județ

Közl. — Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából, Cluj.

KSOdessa — Kratkie Soobščenija Odesskij Gosudarstvennyj Arheologičeskij Muzej, Odessa.

KVSL — Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu.

LA — *Lexikon der Antike*, Leipzig, 1977.

Lact. — Lactantius, *De mortibus persecutorum*.

lat. — latin, latinesc

lăț. — lățime

lb. — limbă

leg. — *legio* (lat.); legiune

Lemerle, *Philippes* — P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine à l'époque chrétienne et byzantine. Texte et Album*, Paris, 1945.

lit. — literatură

localit. — localitate

lung. — *lungime*

M. Macrea, *Viața* — M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1968.

MASP — Materiali po Arheologii Severnogo Pričernomorija, Odessa.

Materiale — Materiale și Cercetări Arheologice, București.

MemAntiq — Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamț.

Memnon — Memnon, *De Heracleia*.

MIA — Materiali i Issledovanija po Arheologii SSSR, Moscova — Leningrad.

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie* — V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980.

milen. — mileniu

MINAC — Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța

mitol. — mitologie

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole* — B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, București, 1966.

MMN — Muzeul Militar Național.

MNA — Muzeul Național de Antichități, București

MNIR — Muzeul Național de Istorie a României

Moravcsik, *Byzantinoturcica* — G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*^{2}, I–II, Berlin, 1958.

S. Morintz, *Contribuții* — S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978.

MPR — I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977.

munic. — municipiu

muz. — muzeu

NAC — Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi, Lugano.

NC — Numismatic Chronicle, Londra.

NÉH — Nouvelles Études d'Histoire, București.

NNM — Numismatic Notes and Monographs, New York.

Not. Dign. — *Notitia Dignitatum*.

Not. Epis. — *Notitia Episcopatuum*.

Num. K. — Numizmatikai Közlöny, Budapesta.

OCD — *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960.

Oikonomidès, *Listes* — N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantine des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972.

Orlandos, *Basilike* — A. K. Orlandos, Ἠξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκανῆς, Athena, 1952–1954.

Orosius — Orosius, *Historiarum adversus paganos libri septem*.

G. Ostrogorsky — G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*[3], München, 1963.

G. Ostrogorsky, *Histoire* — G. Ostrogorsky, *Histoire de l'état byzantin*, Paris, 1956.

Pausan. — Pausanias, *Descriptio Graecae.*

Păcuiul lui Soare I — P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Bucureşti, 1972.

Păcuiul lui Soare II — P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (sec. XIII–XV)*, II, Bucureşti, 1977.

V. Pârvan, *Contribuţii* — V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911.

V. Pârvan, *Descoperiri* — V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *ARMSI*, II, 1913, 35.

V. Pârvan, *Getica* — V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926.

V. Pârvan, *Histria IV* — V. Pârvan, *Histria IV. Inscripţii găsite în 1914 şi 1915*, în *ARMSI*, II, 1916, 38.

V. Pârvan, *Începuturile* — V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923; ediţia a II-a, îngrijită şi adnotată de R. Vulpe, Bucureşti, 1974.

V. Pârvan, *Ulmetum* — V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I–III, în *ARMSI*, II, 1912–1915, 34, 36, 37.

V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomi* — V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomi*, în *ARMSI*, II, 1920, 39.

PBF — Prähistorische Bronzefunde Europas, München.

M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele* — M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri în România*, Bucureşti, 1977.

M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln* — M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln in Rumänien*, *PBF*, 18, 1, München, 1978.

H.G. Pflaum, *Carrières* — H.G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, Paris, I–II (1960) — III (1961).

Philippide, *Orig.* — Al. Philippide, *Originea Românilor*, Iaşi, I (1925) — II (1928).

B. Pick, I, 1 — B. Pick, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1898.

B. Pick, K. Regling, I, 2 — B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, 2, Berlin, 1910.

D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2] — D.M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967.

D.M. Pippidi, *I Greci* — D.M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971.

D.M. Pippidi, *Studii* — D.M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte şi interpretări*, Bucureşti, 1969.

PIR[2] — *Prosopographia Imperii Romani*, ed. a II-a, ed. E. Groag, A. Stein, L. Petersen, Berlin-Leipzig.

Plin. B. — Pliniu cel Bătrân, *Naturalis historia.*

Plin. T. — Pliniu cel Tânăr, *Epistolae.*

PLRE — *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge; I, A.H.M. Jones, J.R. Martindale, J. Morris, 1971; II, J.R. Martindale, 1980.

Plut. — Plutarch, *Vitae parallelae.*

Polyain. — Polyainos, *Stratagemata.*

Polyb. — Polybios, *Historiae.*

Pomp. Mela — Pomponius Mela, *De chorographia.*

Pomp. Trogus — Pomponius Trogus, *Historiae Philippicae.*

G. Popilian, *CRO* — G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

C. Preda, *Callatis* — C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980.

C. Preda, *Monedele geto-dacilor* — C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973.

C. Preda, *Sprîncenata* — C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata*, Bucureşti, 1986.

Procop., *De aed.* — Procopios din Caesareea, *De aedificiis.*

D. Protase, *Problema continuităţii* — D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966.

Ps. Scym. — Pseudo-Scymnos, *Periegesis.*

Ptol., *Geogr.* — Cl. Ptolomaei, *Geographia.*

PZ — Prähistorische Zeitschrift, Leipzig—Berlin.

RA — Revue Archéologique, Paris.

RAC — *Reallexicon für Antike und Christentum*, Stuttgart.

RAJB — Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, Bucureşti, 1976.

RAJI — V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, Iaşi, I (1984) — II (1985).

Raport MNA 1942–1943 — *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului Naţional de Antichităţi din anii 1942–1943*, Bucureşti, 1944.

RBN — Revue Belge de Numismatique et Sigillographie, Bruxelles.

RCRFActa — Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, Basel.

RE — *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, ed. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler, Stuttgart.

Reallex. z. Byz. Kunst. — *Reallexicon zur Byzantinischen Kunst*, Stuttgart.

RÉG — Revue des Études Grecques, Paris.

rel. — religie

rep. — republică

Rep.Cluj — *Repertoriul arheologic al Transilvaniei*, mss la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca.

Res. gest. — *Res gestae divi Augusti.*
RÉSEE — Revue des Études Sud-Est Européennes, București.
Rev. Ist. — Revista de Istorie, București.
RevMuz — Revista Muzeelor, București.
RHSEE — Revue Historique du Sud-Est Européen, București.
RIAF — Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București.
RIC — *The Roman Imperial Coinage*, Londra, 1–10, 1923–1994.
RIR — Revista Istorică Română, București.
RMMMIA — Revista Muzeelor și Monumentelor, Monumente Istorice și de Artă, București.
M. Roska, *Rep.* — M. Roska, *Erdély Régészeti Repertóriuma*, Cluj, 1942.
M. Rostovtzeff, *SEHRE*[2] — M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire*[2], Oxford, 1979.
RRH — Revue Roumaine d'Histoire, București.
I.I. Russu, *DacPanInf* — I.I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973.
I.I. Russu, *Elementele* — I.I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul roman și în Byzantium (veacurile III–VII). Contribuții la istoria și romanizarea tracilor*, București, 1976.
rv. — revers
SA — Sovetskaja Arheologija, Moscova.
S. Sanie, *CODR* — S. Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană*, I, București, 1981.
Al. Sășianu, *Moneda antică* — Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980.
SCIV(A) — Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București, 1950–1974 (1974–).
SCN — Studii și Cercetări de Numismatică, București.
C. Scorpan, *Rep. bacch.* — C. Scorpan, *Reprezentări bacchice*, Constanța, 1966.
SCFocșani; Pitești etc. — Studii și Comunicări, Focșani; Pitești etc.
SCȘCluj; Iași — Studii și Cercetări Științifice, Cluj; Iași.
A. Segrè, *Metrologia* — A. Segrè, *Metrologia e circolazione monetaria delli antiqui*, Bologna, 1928.
sf. — sfânt
SGDI — H. Collitz, F. Bechtel, *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*, I–IV, Göttingen, 1884–1915.
SHA — Scriptores Historiae Augustae.
SMMIM — Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București.
SMSuceava; Tg. Mureș — Studii și Materiale, Suceava; Târgu Mureș.
SNG — *Sylloge Nummorum Graecorum.*
SRIR, I, 1954 — *Studii și referate de istorie a României*, I, București 1954.
StCl — Studii Clasice, București.
A. Stein, *Dazien* — A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta (*DissPann*, s. I, 12), 1944.
A. Stein, *Moesien* — A Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta (*DissPann*, s. II, 2), 1940.
E. Stein, *Histoire* — E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Paris; I: *De l'État romain à l'État byzantin (284–476)*, 1959; II: *De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476–565)*, 1949.
I. Stoian, *Tomitana* — I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962.
Strab. — Strabonis, *Geographica.*
Studijné Zvesti, Nitra — Studijné Zvesti Archeologického Ustava, Nitra.
Al. Suceveanu, *VEDR* — Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I–III e.n.*, București, 1977.
Suet. — C. Suetonii Tranquilli, *De vita Caesarum libri.*
Syll.[3] — *Sylloge inscriptionum Graecarum*, ed. G. Dittenberger, 1915–1924.
R. Syme — R. Syme, *Danubian Papers*, București, 1971.
Tab.Peut. — *Tabula Peutingeriana*, în *Itineraria Romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt von Konrad Miller*, Stuttgart, 1916.
D. Gh. Teodor, *Romanitatea* — D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI e.n.*, Iași, 1981.
terit. — teritoriu
Theoph. Simm. — Theophylaktos Simmokattes, *Historiae.*
B. Thomasson, *Laterculi* — *Laterculi Praesidum, Moesia, Dacia, Thracia*, ed. B. Thomasson, Göteborg, 1977.
TIR — *Tabula Imperii Romani*, L 34, Budapesta, 1968; L 35, București, 1969.
Tit. Liv. — Titi Livii, *Ab urbe condita libri.*
Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches* — Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900.
O. Toropu, *Romanitatea* — O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.
Tropaeum I — I. Barnea și colab., *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, București, 1979.
Tuc. — Thukydides, *Historiai.*
D. Tudor, *Arh. rom.* — D. Tudor, *Arheologia română*, București, 1976.
D. Tudor, *OR*[3]; *OR*[4] — D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a III-a, București, 1968; ediția a IV-a, București, 1978.

D. Tudor, *OTS* — D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.

D. Tudor, *Les ponts* — D. Tudor, *Les ponts romains au Bas-Danube*, București, 1974.

D. Tudor, *Podurile* — D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, București, 1972.

V. Vasiliev, *Sciții-agatîrși* — V. Vasiliev, *Sciții-agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.

VDI — Vestnik Drevnej Istorii, Moscova — Leningrad.

Veget., *Epit.* — Vegetius, *Epitomae*.

V. Velkov, *Cities* — V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam, 1977.

Ver., *Aen.* — Vergilius, *Aeneis*.

Cr. Vlădescu, *ARDI* — Cr.M. Vlădescu, *Armata romană în Daeia Inferior*, București, 1983.

A. Vulpe, *Ferigile* — A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile, Monografie arheologică*, București, 1967.

R. Vulpe, *HAD* — R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938.

Wörterbuch — Fr. von Schröter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin—Leipzig, 1930.

Xenofon — Xenofon, *Anabasis*.

N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări* — N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

ZfA — Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

Zosimos — Zosimos, *Historia nova*.

ZPE — Zeitschrift für Prosopographie und Epigraphik, Bonn.

M

Macedonia Prima, prima dintre cele patru subdiviziuni administrative în care a fost organizată Macedonia, după ce romanii au reușit să înfrângă, la Pydna (168 î.Hr.), rezistența regelui Perseu. Primele două dintre aceste regiuni autonome au primit dreptul de a emite monede începând cu anul 158 și până în 148 î.Hr., când Macedonia este transformată în provincie romană, **M.P.,** cu capitala la Amphipolis, emite o interesantă și bogată serie de tetradrahme, cu greut. de cca 16 g, care redau pe av. scutul macedonean, având în centru bustul zeiței Artemis, iar pe rv., în cuprinsul unei cununi de stejar, legenda ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΟΤΗΣ și o măciucă, iar în câmp una sau mai multe monograme. Acest tip de monede a cunoscut o largă răspândire în Dacia. Se cunosc până în prezent cca 35 de tezaure provenind aproape exclusiv din Transilvania și Muntenia. În Transilvania ele se concentrează pe văile Mureșului și afluenților lui, iar la S de Carpați între Dunăre, Prahova și Olt, cele mai multe fiind descoperite pe văile râurilor Vedea și Teleorman, ca și în bazinul superior al Argeșului și cel al Dâmboviței. Printre descoperirile mai de seamă se evidențiază cele de la Viișoara (jud. Teleorman), Căprioru și Cojasca (jud. Dâmbovița), Șieu-Odorhei (jud. Bistrița-Năsăud) și Mura Mică (jud. Mureș). Deși emise între 158 și 148 î.Hr., tetradrahmele **M.P.** au ajuns în Dacia ceva mai târziu, fiind incluse în procesul de circulație de la finele sec. 2 și primele 3–4 decenii ale sec. 1 î.Hr. Ele apar adesea în tezaure comune cu tetradrahme din Thasos, mai rar și cu monede geto-dacice, drahme din Apollonia și Dyrrhachium și chiar cu denari romani republicani. Tipul de pe av. a servit ca model emisiunilor dacice de tip Petelea din zona intracarpatică.

Fig. 1. Tetradrahmă emisă de Macedonia Prima.

H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, I, Berlin, 1906, 3–4; E. Chirilă, G. Mihăiescu, *Der Münzhort von Căprioru*, Târgoviște, 1969; C. Preda, Gh. Marinescu, în *BSNR*, 77–79 (1983–1985), 1986, 19–67.

C.P.

macellarius (lat.; „măcelar"). În timpul lui Iustinian, o inscripție în lb. gr. de la baza unuia dintre turnurile zidului de incintă ale cetății Tomis („turnul măcelarilor"), în care cuvântul **m.** apare la plural, arată că măcelarii din metropola Scythiei Minor erau grupați în breaslă (corporație). Ei au

Fig. 2. Inscripția de la „turnul măcelarilor" (sec. 6 d.Hr.).

contribuit la refacerea zidului de incintă pe o porțiune (*pedatura*) de 24 de picioare (= 7,104 m). O monedă cu efigia lui Iustinian, din al XXI-lea an de domnie a acestui împărat (547–548 d.Hr.), descoperită lângă zidul cetății, arată că opera de refacere a incintei tomitane a avut loc către mijlocul sec. 6.

V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, 419–421; *IGLR*, nr. 8.

I.B.

macellum (lat.), piață, hală de alimente, în special de carne și pește. Un **m.** este documentat arheologic în forul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. La Histria, un **m.** „ruinat de vechime" a fost refăcut din temelii la sfârșitul anului 240 d.Hr., după cum precizează o inscripție monumentală care, alături de alte documente, pledează pentru distrugerea Histriei de către goți la o dată posterioară anului 238 d.Hr., care era indicat de *SHA, Vita Maximi et Balbini*, XVI, 3.

M. Macrea, *Viața*, 346; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 5, 1971, 91–111; *ISM*, I, nr. 168.

A.Ș.

Macrianus (C. Fulvius Macrianus), împărat roman uzurpator, proclamat la Efes de către tatăl său, care jucase un rol important în vremea domniei asociate a lui Valerian și Gallienus, *augustus* împreună cu fratele său C. Fulvius Quietus în aug. (?) 260 d.Hr. Au fost recunoscuți în Egipt înainte de 17 sept. 260. Este cunoscut și ca **M.** junior. Venit în Europa pentru a-l înlătura pe Gallienus, a fost înfrânt în Illyricum în 261 de cavaleria romană, al cărei comandant suprem era Aureolus. Monede emise de **M.** s-au descoperit în marele tezaur de la Noviodunum (Isaccea), încheiat în 266 — 4 exemplare, la care se poate adăuga încă unul, publicat dintr-o colecție particulară împreună cu alți antoninieni ce nu reprezintă descoperiri izolate ci făceau parte din inventarul inițial al acestuia.

X. Loriot, D. Nony, *La crise de l'Empire romain 235–285*, Paris, 1997, 13; C. Preda, G. Simion, în *Peuce*, 2, 1971, 167–178 și mai ales 168; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Peuce*, 8, 1980, 503–504; Gh. Poenaru Bordea, P. I. Dicu, în *BNSR*, 88–89 (1994–1995), 1998, 57–58, nota 32.

G.P.B.

Macrinius Avitus Catonius Vindex, M. (sec. 2 d.Hr.), gerneral roman de origine ecvestră. Fiu al lui M. Macrinius Vindex, *praefectus praetorio* și procurator al Daciei Porolissensis în 158 d.Hr. Și-a început cariera ecvestră cu *tria militia*, apoi și o *quarta militia* la comanda unei trupe auxiliare (*ala I Ulpia contariorum*), când se distinge prin bravură în războaiele marcomanice. Între 168–173 a primit funcția de *proc(urator) prov(inciae) Dac(iae) Malv(ensis)*, cu salariu centenar, la vârsta de numai 30 de ani. După curatela cetății Ariminium, a fost trecut în ordinul senatorial, în care calitate a guvernat succesiv, ca *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)*, provinciile Moesia Superior și Moesia Inferior. A primit consulatul, dar a murit prematur la vârsta de 42 de ani.

Dion Cass., 71, 3, 1; Petrus Patricius, *Exc. de legat.*, 391,6; *CIL*, VI, 1449 = *ILS*, 1107; A. Stein, *Dazien*, 86; H.G. Pflaum, *Carrières*, 510–513, nr. 188.

M.Z.

Macrinius Vindex, M. (sec. 2 d.Hr.), general roman de origine ecvestră, originar din Germania sau Britannia. În 159 apare menționat în dipioma de la Domașnea (27 sept. 159) la comanda trupelor Daciei Porolissensis, deținând funcția de *procurator* centenar al provinciei. În 168 a fost numit de către Marcus Aurelius *praefectus praetorio*. Distingându-se în războaiele cu marcomanii la Dunăre, cade pe câmpul de luptă în 172. În memoria sa, Marcus Aurelius i-a ridicat trei statui în for.

IDR, I, Dipl. D, nr. XVII; Dion Cass., 71, 3, 5; H.G. Pflaum, *Carrières*, 388–389, nr. 161.

M.Z.

Macrinus (Marcus Opellius Severus Macrinus), împărat roman uzurpator (217–218 d.Hr.), originar din Mauretania. Era prefect al pretoriului când, la 8 april. 217, a pus la cale în Mesopotamia, lângă Carrhae, asasinarea lui → Caracalla, proclamându-se împărat cu sprijinul armatei la 11 april. Numele de Severus și l-a adăugat pentru a legitima continuarea liniei dinastice a Severilor, după cum la numele fiului său Diadumenianus, atunci în vârstă de 9 ani și căruia-i dăduse titlul de Caesar, adăugase și numele de Antoninus. Prin **M.**, pentru prima dată în ist. Imp. Romanum, un membru al ordinului ecvestru îmbrăca purpura imperială și era chiar recunoscut de Senat. Profitând de nemulțumirile armatei, în special din *leg. III Gallica*, → Iulia Maesa a obținut proclamarea lui → Elagabal ca împărat de către oștenii acelei unități la 16 april. 218, lângă Emesa. La 8 iun. 218, **M.** a fost înfrânt și executat împreună cu fiul său la Antiochia, restabilindu-se astfel, tot cu ajutorul armatei, succesiunea dinastiei Severilor. Deși scurtă, domnia uzurpatorului n-a fost lipsită de importanță: a dus o politică pacifistă, încetând războiul din Orient și dând înapoi prizonierii luați anterior la limitele Daciei, pentru a obține și acolo mai multă liniște. Unele dispoziții financiare și economice interne au avut substrat politic, prin încercarea de a-și atrage Senatul, populația în general și armata. Pe de altă parte, a făcut unele schimbări în aparatul administrativ-militar menite promovării unor oameni apropiați, prin care măsuri a trezit însă alte nemulțumiri. Așa s-a întâmplat și în cazul lui → Marcius Claudius Agrippa, ajuns pe căi suspecte, din sclav eliberat, în ordinul senatorial și numit de **M.** guvernator al Pannoniei Inferior și apoi, concomitent, al provinciilor Dacia și Moesia Inferior. Tot sub **M.**, probabil înaintea lui Agrippa, guvernatori ai Moesiei Inferior au mai fost M. Statius Longinus și P. Furius Pontianus. Toți apar de altfel pe monedele cu efigiile lui **M.** și Diadumenianus bătute la Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis. De la Histria sunt cunoscute două dedicații epigrafice în lb. gr. către august și respectiv cezarul său, ambele din anul 217, până acum singurele cunoscute în regiune (*ISM*, I, nr. 91 și 92). Amân-

două inscripțiile au suferit damnarea uzurpatorilor prin martelare după 8 iun. 218, intervenția păstrând însă, cu grijă, numele lui Severus din formulare.

A. Stein, *Moesien*, 90–92; R. Vulpe, în *DID II*, 206–208; *ECR*, 462.

A.B.

magdalenian, cultură aparținând paleoliticului superior, descoperită în 1863 în peștera La Madeleine (Tusac, Dordogne, Franța). S-a dezvoltat în ultimul stadiu al glaciațiunii Würm, luând sfârșit la începutul postglaciarului (între 15 000 și 8500 î.Hr.). În evoluția sa au fost stabilite, atât stratigrafic cât și pe baza evoluției armelor și uneltelor de os, cel puțin șase faze. Inventarul uneltelor de piatră, foarte bogat, este alcătuit, în general, din tipuri preluate de la culturile paleolitice anterioare, la care se adaugă și altele, specifice numai **m.** (așchii cu marginile retușate abrupt — *raclettes*, străpungătoare, triunghiuri scalene, burine de tip „cioc de papagal" etc.). Dacă în ceea ce privește prelucrarea uneltelor de piatră în **m.** nu s-au realizat lucruri deosebite, în schimb, industria de os a paleoliticului superior a atins în această vreme apogeul. Au fost confecționate numeroase vârfuri de suliță din corn de ren de diverse forme, foarte multe tipuri de baghete și propulsoare, iar spre sfârșitul **m.** au apărut cunoscutele harpune de diferite dimensiuni și forme. Ceea ce impresionează în chip deosebit la această cultură este arta. Omul paleolitic din **m.** stăpânea mijloacele de expresie artistică, fapt care i-a permis să realizeze opere, fie de artă mobiliară, fie de artă parietală, de o uimitoare valoare. Deși leagănul **m.**, cu toate fazele sale de dezvoltare, s-a aflat pe terit. Franței, totuși în faza finală, prezența acestei culturi s-a făcut simțită și în centrul și N Europei. În România au fost identificate unele elemente ale **m.** în mediul → gravetianului final orientar din N–E țării. În ultimul nivel gravetian de la „Bofu Mic" (Ceahlău), Bistricioara—„Lutărie" (jud. Neamț) și Lespezi (jud. Bacău) au fost găsite unelte de piatră (numeroase străpungătoare, lame denticulate și trunchiate etc.), care intră în componența utilajului **m.**, lipsind din niveluri gravetiene mai vechi. Uneltele de os (în acest ultim nivel gravetian) lipsesc însă complet. În publicațiile mai vechi apare frecvent termenul de **m.**, el referindu-se la cultura gravetiană (termenul de gravetian apare abia în 1937).

H. Breuil, în *Le Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique*, Geneva, 1912; Fl. Mogoșanu, în *SCIV*, 11, 1960, 125–129; C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 53–62.

Fl. M.

maghiari (numiți de celelalte popoare mai ales unguri, de la Οὔγγροι — onoguri), populație de origine fino-ugrică, instalată la începutul erei creștine pe versantul apusean al Munților Urali, între Kama, Volga și Ural. Aici li s-a adăugat o importantă componentă türcică, motiv pentru care izvoarele bizantine îi menționează și ca Τοῦρκοι. La mijlocul sec. 7 au fost înglobați în caganatul chazar. La cca 830 s-au răsculat și o parte a lor, la care s-au adăugat trei triburi chazare (kabari) s-au deplasat spre V în Lebedia, regiune localizată între Don și Nipru. Ulterior, sub presiunea pecenegilor, s-au mutat în Atelkuz (Etelköz), la V de Nipru de unde, sub conducerea lui Arpad, au intervenit în evenimentele de la Dunărea de Jos. În 895 au atacat, din îndemn bizantin, Bulgaria, dar, în absența armatei **m.**, sălașurile lor din Atelkuz au fost pustiite de pecenegi. Ca urmare, **m.** s-au mutat (896) în Pannonia, coborând prin „Poarta Rusiei" (pasul Vereczke) în bazinul Tisei și la Dunărea Mijlocie. Ipoteza conform căreia o parte a **m.** ar fi pătruns în Bazinul Carpatic traversând Carpații Răsăriteni sau urcând de-a lungul Dunării este lipsită de dovezi. Numărul **m.** veniți în Pannonia nu a putut depăși cu mult 100 000 suflete (20 000 războinici), dar pe parcursul sec. 10, odată cu sedentizarea lor, au asimilat o bună parte din populația, mai ales slavă, pe care au supus-o în Bazinul Carpatic. În primii ani ai sec. 10, paralel cu expedițiile de pradă întreprinse spre Europa centrală și apuseană și în Balcani, au atacat voievodatele românești din Bihor, Banat și Transilvania, reușind să le supună după lupte îndârjite. Câteva necropole ale **m.** din prima jumătate a sec. 10 atestă prezența unor grupuri de războinici pe terit. Transilvaniei. După creștinarea lor și întemeierea regatului sub dinastia arpadiană (1000), în timpul regelui Ștefan (1000–1038) a început expansiunea spre E care a avut drept rezultat cotropirea treptată a terit. românești intracarpatice.

Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I; Gh. Brătianu, în *RHSEE*, 22, 1945, 147 și urm.; Gy. Györffy (red.), *A magyarok elödeiröl és a honfoglalásrol*, Budapesta, 1958; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, 24 și urm.; *Relations*, 201–217.

R.P.

magister (lat.; „mai mare peste", „capul", „cel mai mare", „învățătorul", „comandantul"), titlu des întâlnit în inscripțiile în lb. lat. din Dobrogea romană (sec. 2–3 d.Hr.; desemna pe primarii satelor (**m.** *vici*). Cca 20 dintre ele provin din terit. rutal al Histriei; altele de la Ulmetum, Capidava, Cius și vicus Clementiani. Ele menționează pe primarii aleși pe timp de un an din rândul coloniștilor romani sau al populației locale romanizate. La Troesmis, în sec. 2 sunt menționați câte doi **m.** ai canabelor (**m.** *canabensium*). În același timp unele tăblițe cerate din Dacia menționează un **m.** al colegiului lui Iupiter Cernenus (**m.** *collegi Iovis Cerneni*), iar o inscripție de la Drobeta (sec. 3) pe Aurelius Mercurius, soldat din coh. I de arcași, mai mare peste 20 de soldați din

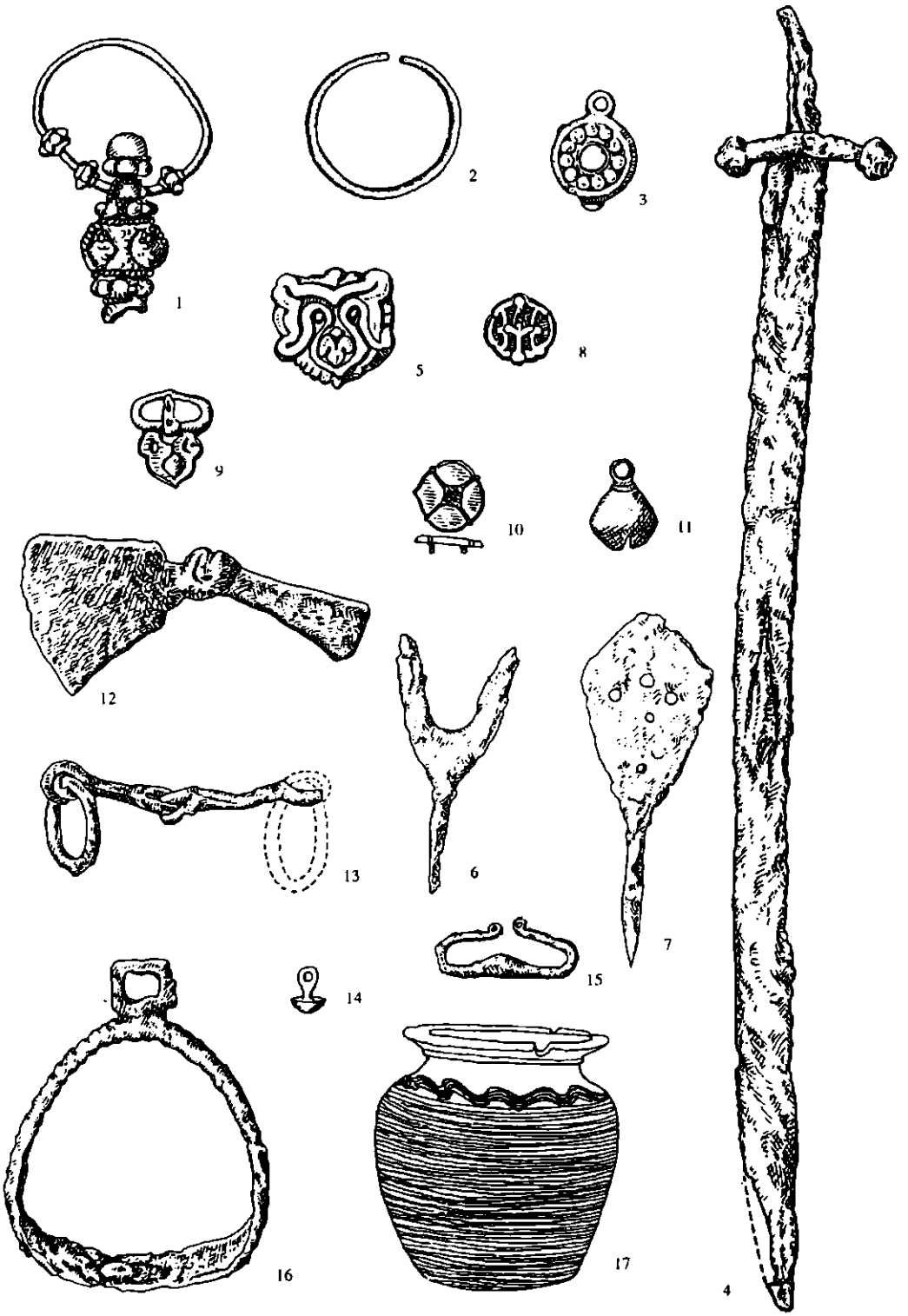

Fig. 3. Piese din morminte maghiare din sec. 10: 1–7 Cluj; 8–17 Biharia.

atelierele de cărămizi (*in figlinis* **m.**). În epoca romano-bizantină (sec. 4–6) era folosită denumirea de **m.** pentru comandanți de mari unități militare de cavalerie (**m.** *equitum*), de infanterie (**m.** *peditum*) sau pentru amândouă la un loc (**m.** *equitum et peditum;* **m.** *utriusque militiae;* **m.** *militum*). Comandantul cavaleriei și infanteriei putea avea autoritatea numai asupra unei dioceze (**m.** *equitum et peditum per Thracias*), unei prefecturi (**m.** *equitum et peditum per Orientem*) sau a întregii armate (**m.** *populi*). În același timp la curtea imperială se afla **m.** *officiorum,* care avea ca sarcină supravegherea tuturor serviciilor publice, spre deosebire de **m.** *rei privatae,* care se îngrijea de conducerea vistieriei imperiale.

J. Gaudemet, *Institutions,* 270, 284, 651, 676, 755; Hoffman, *Bewegungsheer,* II, Index, 253; *IDR,* I, 193–196; II, nr. 107; III/2, nr. 270 și 322; *ISM,* I, nr. 325–332, 341, 342, 344–347, 349, 351, 352; *ISM,* V, nr. 15, 22, 56, 62–64, 93, 115, 154 și 156.

I.B.

magistrați. *În cetățile-state gr.* (→ *pólis*) erau reprezentanții puterii executive și activau sub controlul → Sfatului, care era considerat cea mai înaltă magistratură. Autoritatea și specializarea **m.** au evoluat în concordanță cu tipul de constituție al cetății-stat. În *poleis* aristocratice din epoca arhaică existau doar câțiva **m.**, care aveau atribuții militare, judiciare și religioase, erau aleși pe viață dintre aristocrați, erau lipsiți de responsabilitate și neremunerați. În statele oligarhice, caracterul viager a fost înlocuit prin acela anual, iar alegerea **m.** se făcea după criterii fie de origine socială, fie de cens. Evoluția ulterioară s-a produs în sensul accentuării specializării, a caracterului executiv și a responsabilității **m.**, concomitent cu micșorarea autorității lor atât prin reducerea duratei magistraturilor, cât și prin impunerea caracterului colegial al acestora. În *poleis* democratice **m.** reprezentau puterea executivă a → Adunării poporului; ei erau trași la sorți dintre candidații ce se ofereau din cadrul întregului corp cetățenesc și care erau în prealabil supuși de către Sfat unei verificări morale (*docimasía*); făceau excepție **m.** militari și înalții **m.** financiari care, începând din sec. 5 î.Hr. și, respectiv, din sec. 4 î.Hr., erau aleși de Adunarea poporului potrivit competenței lor personale; cu excepția → strategilor, realegerea în aceeași magistratură era interzisă ori permisă numai la răstimpuri mari; → triburile din *pólis* erau reprezentate proporțional în colegiile de **m.** Se făcea distincție între magistraturile propriuzise, cu caracter politic (*archaí*), cele strict administrative (*epimeleíai*) și cele minore (*hyperesíai*), acestea din urmă încredințându-se și metecilor sau sclavilor; durata magistraturii nu depășea un an (fiind uneori numai de trei sau șase luni); **m.** aveau dreptul să acționeze în conformitate cu legile cetății și cu hotărârile Adunării poporului și ale Sfatului, să impună amenzi sau să defere infractorii justiției și aveau competență judiciară în anumite probleme, instruind procesele și prezidând tribunalele; ei colaborau permanent cu Sfatul și erau controlați de acesta și de Adunarea poporului, iar la expirarea mandatului erau supuși unor verificări financiare, morale și politice de către comisii ale Adunării poporului și erau, eventual, deferiți justiției (v. *finanțe*); colegiile de **m.** aveau de obicei câte un președinte și câte un secretar, iar în formele avansate de democrație primeau mici indemnizații individuale, zilnice. Exercitarea magistraturilor era considerată deopotrivă o datorie cetățenească și o cinste. Absența unei competențe speciale și a unei ierarhii stabilite a **m.**, durata limitată a mandatului și rotația permanentă, multitudinea și specializarea lor, caracterul colegial și responsabil al magistraturilor din *poleis* democratice exprimau dreptul egal al tuturor cetățenilor de a participa la conducerea statului. După cum dovedesc și inscripțiile din cetățile vest-pontice, **m.** celor mai importanți (→ arhonții și strategii) li s-au adăugat alți **m.** specializați în probleme militare (→ taxiarh, toxarh, hegemon, navarh), în finanțe, în organizarea cultului (v. *sărbători, concursuri* și *agonothet*), în justiție, în organizarea pieții (→ agoranom), în aprovizionarea publică cu alimente (v. *sitonía* și *eupositarh*), în supravegherea → gimnaziului și a lucrărilor publice etc. În cetățile care făceau parte din → Comunitatea pontică s-a creat în epoca romană magistratura de → pontarh. Triburile aveau de asemenea **m.** religioși, executivi, uneori și judiciari, iar în → asociațiile particulare existau **m.** similari celor ai cetății-stat. *În statul roman,* **m.** instituiți în perioada republicană constituiau unul dintre elementele principale ale puterii, alături de Senat și de Adunările poporului (*comitia*). **M.** erau aleși la început dintre candidații patricieni, iar ulterior și dintre plebei, cărora le devine accesibilă în 367 î.Hr. chiar magistratura de consul. Pe lângă caracterul electiv, magistraturile romane aveau caracter colegial, anual (cu excepția dictaturii și a cenzurii), gratuit și erau ierarizate. În funcție de diferite criterii, se distingeau magistraturi majore (consul, pretor, cenzor) și minore (cvestor, edil, tribun); magistraturi obișnuite și cele extraordinare (dictator); magistraturi curúle (consul, pretor, cenzor, edil curúl) și non curúle (cvestor, tribun, edil al plebei). În raport cu autoritatea pe care o aveau, se distingeau **m.** care aveau doar *potestas,* ceea ce implica dreptul de a observa prevestirile divine favorabile sau nefavorabile, dreptul de a da un edict, acela de a da amenzi și dreptul de a convoca Adunarea poporului în Roma pentru comunicări, deliberări sau vot (edilii, cvestorii, tribunii, cenzorii) și **m.** care aveau *imperium,* autoritatea superioară cu substrat religios tradițional, care implica dreptul de a observa prevestirile divine, dreptul de constrângere asupra persoanelor, acela de a convoca și de a prezida

Senatul, dreptul de a convoca în afara Romei Adunarea poporului în comiții centuriate, dreptul de a judeca, acordat numai **m.** din Roma (*imperium domi*) și dreptul de a mobiliza și comanda o armată, acordat numai **m.** din afara Romei (*imperium militiae*). **M.** care aveau *imperium* erau consulii, pretorii, dictatorii; puterea lor civilă, militară, judiciară și religioasă era însă limitată de dreptul fiecărui cetățean de a apela la Adunarea poporului și de dreptul de intervenție al tribunilor plebei. Autoritatea tuturor magistraturilor era de asemenea limitată prin caracterul lor colegial și prin acela anual (făceau excepție dictatorii și cenzorii). Magistraturile erau considerate o datorie cetățenească și erau gratuite (*honores*), fiind remunerate doar cu ocazii speciale (călătorii, anumite ceremonii, cheltuieli militare); în schimb, aveau o serie de semne exterioare ale puterii: escortă de lictori purtând fascii (securi de ale căror cozi erau legate nuiele) pentru **m.** care posedau *imperium;* togă pretextă și *sella curulis* (scaun din fildeș sau metal) pentru **m.** curuli etc. Ca putere executivă, **m.** erau dependenți de Senat, dar ei dominau adunările populare. Accesul la magistraturi a fost reglementat progresiv ca vârste minime, intervale și succesiune determinată (→ *cursus honorum*), structurându-se cariere politice ierarhizate rezervate strict ordinului senatorial și celui ecvestru. În perioada imperială **m.** persistă alături de Senat și popor, dar autoritatea lor este mult diminuată prin subordonarea față de principe și prin pierderea unor atribuții în favoarea funcționarilor adm. imperiale (prefecți, legați, curatori, procuratori), iar la sfârșitul sec. 4 d.Hr. **m.** au ajuns să-și piardă orice importanță. În orașele romane (→ *colonia, municipium*) și în asociațiile particulare de tip roman exista o ierarhie a **m.** similară în parte cu aceea a **m.** statului.

G. Busolt, I³; G. Busolt, H. Swoboda, II³; De Martino, *Costituzione;* v. și lit. vocilor indicate în text.

A.Ș.

Maglavit, com. în jud. Dolj, pe terit. căreia, în punctul „Râpa Golenților", au fost descoperite întâmplător, spre sfârșitul sec. 19, următoarele materiale din epoca La Tène: un cuțit de tip *sica* și o lance, ambele de fier, și o fibulă de bronz cu arcul plat și rombic, deasupra căreia se ridică un picior prelung în formă de sfredel. Ca și alte exemplare similare (Orlea, jud. Olt, Cetate și Lișteava, jud. Dolj, etc.) fibula respectivă este un produs local de la sfârșitul sec. 2 — începutul sec. 1 î.Hr.

C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia, N.S.*, 11–12, 1945–1947, 25–26; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 235, nota 315.

V.Z.

Magna Mater v. **Cybele**

Mahmudia v. **Salsovia**

Makarios *din Magnesia* (sfârșitul sec. 4— începutul sec. 5 d.Hr.), scriitor creștin de lb. gr. A compus un tratat apologetic intitulat „Singurul născut sau Răspuns către greci" (Μονογενὴς ἢ Ἀποκριτικὸς πρὸς τοὺς Ἕλληνας), în care reproduce o pretinsă dispută publică între un filosof păgân și autor. Preocupat de a demonstra că încă n-a venit sfârșitul lumii, pentru că nu s-a propovăduit Evanghelia la toată lumea (Matei, XXIV, 14), **M.** din Magnesia afirmă că nici la N de fluviul Istru, în „țara sciților, unde locuiesc 12 neamuri de barbari rătăcitori", nu s-a răspândit creștinismul, afirmație contrazisă de descoperirile arheologice.

G. Bardy, în *Dictionnaire de théologie catholique*, IX, 2, Paris, 1923, 1456–1459; D.M. Pippidi, *Contribuții*², 490–496; H. Mihăescu, în *IIR*, IV, 3.

I.B.

Malachbelos (Malagbel), divinitate a Soarelui într-una din triadele cosmice palmyriene alături de *Bal Shamîn* (zeu al Cerului și zeu suprem) și *Aglibolus* (zeu al Lunii). **M.** era și zeu al vegetației, turmelor și regenerării. Cel mai obișnuit animal-emblemă al lui **M.** era capra. Răspândirea cultului lui **M.** în Dacia este atestată prin opt inscripții descoperite la Ulpia Traiana Sarmizetusa (*CIL*, III, 7954–7956, 12580 = *IDR*, III/2, 18, 262, 265 și *IDR*, III/2, 263 și 484) și Tibiscum (*IDR*, III/1, 142–143). Într-una dintre epigrafe (*CIL*, III, 7954) e menționat alături de *Bel, Belhamon, Fenebal* și *Manavat*.

S. Sanie, *CODR*, 182–187.

S.S.

Malaja Kopanija (raionul Vinogradov, Ucraina). Cetate geto-dacă, probabil cea mai importantă *dava* din bazinul Tisei superioare, întărită cu trei valuri de pământ și piatră. Incinta principală, cu o suprafață de 3,5 ha, a fost intens locuită în sec. 1 î.Hr. — 1 d.Hr. În cursul săpăturilor începute în 1977, aici au fost dezvelite 38 de locuințe, 98 de construcții gospodărești, 27 de vetre și cuptoare și

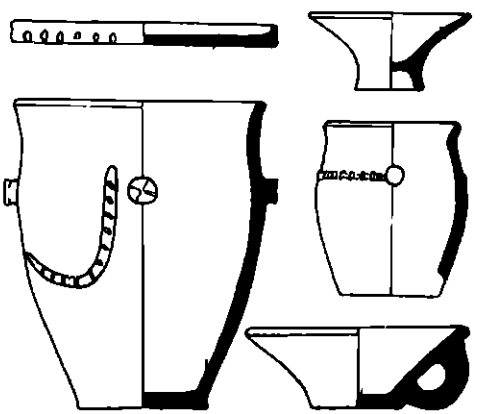

Fig. 4. Malaja Kopanija. Ceramică geto-dacică.

câteva sute de gropi menajere. Între materialele descoperite predomină net ceramica de tip geto-dac clasic (oale-borcan, căţui, fructiere, căni, urcioare, chiupuri), dar se întâlnesc şi fragmente de vase celtice pictate sau din pastă cu grafit. Inventarul metalic se compune din unelte şi ustensile din fier şi diverse podoabe de bronz. O monedă celtică de tipul Velký Bisterec şi o fibulă de bronz puternic profilată contribuie la precizarea cadrului cronologic. Sfârşitul locuirii se leagă de un eveniment războinic, poate chiar de războaiele daco-romane din 101–106, aşa cum arată urmele de incendiu constatate arheologic la **M.K.**

V.G. Kotigoroško, în *SA*, 1, 1984, 252–256; id., în *Slovenska Archeologia*, 37, 1989, 1, 21–67; id., *Ţinuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Periodele Latène şi romană)*, Bucureşti, 1995, 72–80, fig. 23–32 şi 34–42.

M.B.

Malaja Pereščepina (regiunea Poltava, Ucraina), localit. renumită în urma descoperirii aici (1912) a unui mare tezaur de obiecte de aur şi argint, aflat azi în Muzeul Ermitage (Sankt-Petersburg). Cele mai vechi obiecte aparţin sec. 4 d.Hr., iar cele mai noi sec. 7, datate cu monede din timpul împăratului bizantin Constans II (641–668). Printre obiectele cele mai de preţ din tezaur se află discul episcopului → Paternus de Tomis (cca 500) şi alte vase de argint, care au aparţinut cel mai probabil catedralei metropolitane din Tomis. Dacă nu întregul tezaur, în orice caz o bună parte a lui poate fi socotit ca provenind din capitala fostei provincii Scythia Minor, de unde a fost dus sau răpit în a doua jumătate a sec. 7, poate în urma pătrunderii bulgarilor la S de Dunăre (679–680). În ultimul timp s-a emis ipoteza că tezaurul ar aparţine mormântului caganului bulgar Kuvrat (650).

A. Banck, *Byzantine Art in the Collections of the URSS*, Leningrad—Moscova, 1966, 67–75; *ACR*, 71–73 şi 220–227; J. Werner, *Der Grabfund von Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*, München, 1984, 43.

I.B.

Malăk Porovec (jud. Razgrad, Bulgaria). Dintr-o descoperire întâmplătoare provine o brăţară plurispiralică de argint, având capetele ornate cu palmete şi terminate în protome de animale. Piesa aparţine uneia dintre cele mai caracteristice serii de podoabe dacice din sec. 1 î.Hr., întâlnite în tezaurele de la Bălăneşti, Bucureşti—Herăstrău, Cerbăl, Coada Malului, Ghelinţa, Peteni, Reciu etc.

V. Mikov, în *Izvestija-Sofia*, 21, 1957, 299 şi fig. 7.

M.B.

Malăk Preslavec (fost Kadăkioi, jud. Silistra, Bulgaria). Aşezare geto-dacă din perioada clasică (a doua jumătate a sec. 1 î.Hr. — începutul sec. 1 d.Hr.), situată pe malul Dunării, între Turtucaia şi Silistra, la N de sat (săpături 1948). Se remarcă îndeosebi resturile unei locuinţe incendiate, cu numeroase vase întregi şi fragmentare, lucrate de mână (oală-„pepene", oale-borcan cu brâu alveolat, butoni cilindrici, şiruri de alveole, incizii) sau la roată (vas cu două toarte supraînălţate, la care se adaugă un kantharos elenistic, cu firnis brun-roşcat). Într-unul dintre vase s-au găsit boabe de grâu, iar în cuprinsul locuinţei au apărut numeroase oase de animale domestice (bovine, ovicaprine, porcine), sălbatice (mistreţ, căprior) şi de peşti.

S. Georgieva, în *Izvestija-Sofia*, 18, 1952, 259 şi urm., în special 268–272.

M.B.

Malnaş, com. în jud. Covasna, pe terit. căreia, pe un promontoriu al Munţilor Bodoc, numit „Vârful Cetăţii", în perimetrul cetăţii medievale Herecz de la începutul sec. 13 d.Hr., au fost descoperite urme de locuire din prima epocă a fierului, printre care şi resturile unui cuptor de redus minereuri. Pe acelaşi masiv de munte, nu departe de „Vârful Bodoc", pe o înălţ. de cca 1000 m, numită „Vârful cu o comoară", a fost descoperită o aşezare întărită (1,6 ha), cu incintă triunghiulară din valuri de pământ având în interior ziduri seci de piatră, cu urme sporadice de locuire; a fost atribuită Hallstattului C (sec. 7 î.Hr). Pe terit. staţiunii balneo-climaterice **M.-Băi,** pe un bot de deal, la confluenţa pârâului Şomoş cu Oltul, se află o aşezare fortificată cu trei niveluri principale de locuire, aparţinând culturii neolitice Ariuşd-Cucuteni (faza A). În cursul săpăturilor arheologice efectuate aici (1976–1989) s-au făcut interesante observaţii cu privire la modul de construire a locuinţelor şi la ritualurile legate de această activitate. Dacă locuinţa L 1 din nivelul superior (III b) prezintă aceleaşi trăsături ca şi locuinţele cucuteniene din Moldova, având platformă construită pe o substrucţie de lemn, iar acoperişul şi pereţii susţinuţi de furci înfipte probabil în tălpici de lemn, L 2 din nivelul II a fost construită după alte principii. Au fost săpate gropi înguste şi ndânci, dispuse conform planului rectangular al casei, stabilit dinainte, în care au fost „plantaţi" la intervale regulate, de cca 1 m, stâlpii de lemn cu diam. de 18–20 cm care urmau să susţină pereţii laterali şi despărţitori, precum şi acoperişul casei. În jurul stâlpilor gropile au fost umplute cu lut galben bine bătătorit, iar apoi locul viitoarei case a fost amenajat (nivelat) prin depunerea unui strat de pământ argilos, gros de 10–15 cm. Podeaua iniţială a locuinţei consta dintr-un strat gros de lut, aşternut direct peste stratul de nivelare. La un moment dat, cu ocazia unei refaceri a casei, atât planul acesteia, cât şi structura platformei au suferit unele modificări. Peste podeaua iniţială se observă o depunere groasă constând mai ales din fragmente de lipituri arse, cu amprente de

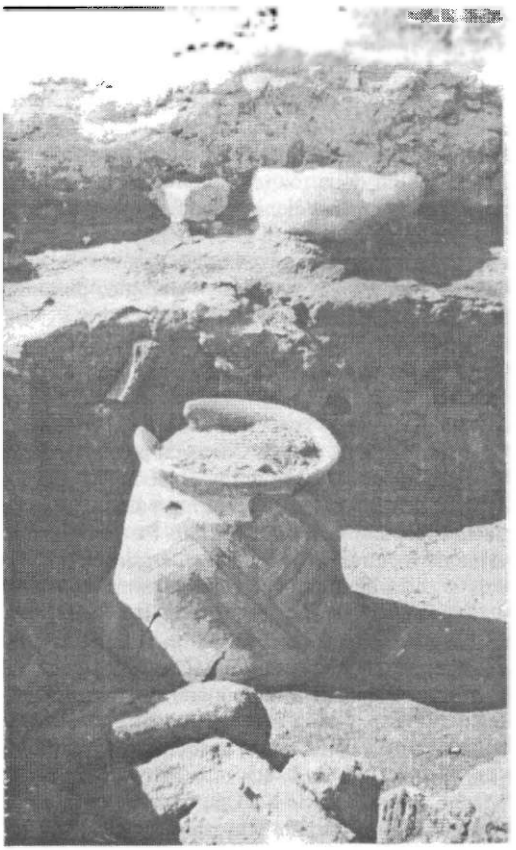

Fig. 5. Malnaş Băi. Suport de vas pictat, de tip Cucuteni A, înglobat în platforma locuinţei 2.

pari şi nuiele, şi din fragmente ceramice. Această masă a fost bine nivelată, netezită şi acoperită cu grijă cu un nou strat de lipitură de lut, ajungându-se la o platformă groasă de 30 cm. În cursul acestei operaţiuni au fost depuse în structura platformei (şi acoperite, în final, cu lipitura de lut marcând noua podea) numeroase vase, ca ofrande, având menirea de a asigura trăinicia construcţiei.

M. Macrea şi colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, 302–303; Z. Székely, în *Aluta*, 8–9, 1976–1977, 59–61; F. László, în *Dolg.Cluj*, 1911, 177; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 149; A. László, în *Materiale*, Tulcea, 1980, 124–126; id., în *AM*, 12, 1988, 23–31.

A.L.

Malomir, localit. în Bulgaria, la 30 km S de Şumen, unde a fost descoperit un tezaur monetar în 1965. Printre cele 13 tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare se afla şi una emisă la Callatis; celelalte erau bătute la Amphipolis, în Asia Mică şi în cetăţile vest-pontice Messembria (3) şi Odessos (1). Tezaurul, îngropat la cca 190 î.Hr., mai conţinea tetradrahme de la Filip III (1), Lysimach (5), Seleucos I (1) şi o alta attalidă.

T. Gerassimov, în *Izvestija-Sofia*, 29, 1966, 212; *IGCH*, 887; I. Karayotov, *Monetosečeneto na Mesambria*, Burgas, 1992, 113, nr. 3.

G.P.B.

Malva, toponim traco-getic, desemnând un oraş din Dacia romană, cu localizare necunoscută. Cea mai sigură atestare se întâlneşte în diploma militară din 7 ian. 230 a unui călăreţ din garda imperială, originar *(ex) colonia Malvese ex Dacia* (*CIL*, XVI, 144 = *ILS*, 2009); de asemenea, pe un *laterculus* de la Roma apare numele unui pretorian *d(omo) Malue[se]* (*CIL*, VI, 32 563 = 2388). Nu este sigur dacă pe o inscripţie din Moesia Superior (*CIL*, III, 6309 = 8129; cf. H. Wolff, în *ActaMN*, 12, 1975, 139 şi urm.) apare într-adevăr, alături de alte oraşe, *col(onia) Mal(vensis)*. Pe de altă parte, altarul de la Denta (*CIL*, III, 1555 = 12 594 = *IDR*, III/1, 109) trebuie exclus din rândul probelor pertinente privind localizarea **M.** (şi implicit a Daciei Malvensis), deoarece ultimul rând al inscripţiei invocate se întregeşte foarte probabil *d(ecurio) c(oloniae) M(ursae)*. Există în schimb trei inscripţii care permit a schiţa destul de bine cadrul geografic al Daciei Malvensis. Cea mai importantă continuă să rămână inscripţia celebră de la Sevilla menţionând cariera lui Sextus Iulius Possessor, *praef(ectus) cohortis III Gallorum, praepositus numeri Syrorum sagittariorum, item alae primae Hispanor(um)* (toate aceste trei unităţi staţionau pe Olt), *curator civitatis Romulensium Malvensium* etc. (*CIL*, II, 1180 = *ILS*, 1045 = *AÉp*, 1965, 237). O altă inscripţie, descoperită la Caesarea în Mauretania (*CIL*, VIII, 9381 = 20 945 = *ILS*, 2763) menţionează un *tribunus n(umeri) Syrorum Malvensium* (cf. M.P. Speidel, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 169 şi urm.); trupa menţionată staţiona la Romula. De asemenea, la Thessalonic, doi fraţi, amândoi ofiţeri în *coh(ors) I F(lavia ?) m(illiaria) Bryttonum Malvensis*, onorează cu o dedicaţie pe tatăl lor, *Aurel(ium) Cassianum, v(irum) e(gregium), praesidem prov(inciae) Daciae Malvensis* (*CIL*, III, 13 704 = *ILS*, 9009 = *IG*, X 2/1, 147; cf. I.I. Russu, în *AIICluj-Napoca*, 17, 1974, 41–45); trupa menţionată îşi avea garnizoana tot pe Olt, la Stolniceni (Buridava). În toate trei cazurile, atributul *Malvensis* se referă la denumirea provinciei (Dacia Malvensis, identică din punct de vedere teritorial cu Dacia Inferior); dar *colonia Malvensis* nu pare a fi una şi aceeaşi cu Romula (v. F. Vittinghoff, în *ActaMN*, 6, 1969, 147). Pe de altă parte, deţinem acum probe sigure că V Olteniei şi E Banatului au aparţinut Daciei Superioare (Apulensis) (diploma militară de la Drobeta din 1 april. 179; I. Piso, D. Benea, în *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 56, 1984, 263–295; *AÉp*, 1987, nr. 843); se exclude astfel definitiv şi ideea localizării enigmaticei **M.** pe terit. Banatului. **M.** nu este consemnată nici de Ptolemeu, nici în Tabula Peutingeriana. De fapt, sursa

cartografică antică prezintă, pentru Oltenia, numai drumul Drobeta-Romula și linia de castre situate pe Olt în amonte de Romula (lipsesc, de exemplu, Sucidava și importantul castru de la Slăveni, situat nu departe de Romula). Rămâne doar a localiza **M.** în zona de câmpie romană de la Cioroiu Nou (jud. Dolj), de unde C.S. Nicolăescu-Plopșor publica în 1965 o inscripție fragmentară întregită astfel: *M. Opellius Maximus / [dec(urio)? Mo]ntanensium, Herculi / [pro sal(ute) Mal?]vensium ex voto posuit* (*IDR*, II, 142).

D. Tudor, *OR*[1], 189–194; C.C. Petolescu, în *SCIVA*, 38, 1987, 1, 23–32 (cu bibliografia integrală); *AÉp*, 1987, nr. 354.

C.C.P.

Mamaia (munic. Constanța), localit. în apropierea căreia a fost descoperită o așezare rurală din terit. tomitan. Alături de ceramică, reliefuri, monede, a fost scos la suprafață și un sarcofag conținând două schelete iar ca inventar două inele, foițe și un fir, toate din aur, ceramică, o spadă de fier și un opaiț de tip fenician. Este posibil ca veteranul — de origine orientală — înmormântat aici să fi posedat un *ager viritim adsignatus*.

M. Davidescu, în *RevMuz*, 2, 1965, 1, 88–89; Al. Suceveanu, *VEDR*, 90–91; M. Bucovală, Gh. Papuc, în *Pontica*, 14, 1981, 215.

A.S.

Mamaia-Sat, localit. componentă a orașului Năvodari (jud. Constanța), unde au fost descoperite două niveluri musterlene. Inventarul de silex euprinde un număr mare de piese denticulate și cu *encoche*, racloare etc., precum și unele piese bifaciale. Este vorba de un facies musterian denticulat asemănător celui descoperit în așezarea din punctul „Peninsula" situată la cca 2,5 km V de prima.

Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, M. Cârciumaru, în *Pontica*, 5, 1972, 11–23.

A.P.

Manes (în rel. romană), spirite ale defuncților, considerate la început ca o masă nediferențiată, ostilă, cu puteri supranaturale și desemnate cu numele colectiv *Di Manes* („Zeii Mani"). Acestora li se dedicau mormintele și li se rezervau sărbători speciale. Ulterior, **M.** au fost identificați cu divinitățile → chthoniene greco-romane Dis Pater și Proserpina și au ajuns să desemneze lumea morților, în sens topografic, apoi au fost identificați — tot ca o colectivitate — cu *Di Parentes* („Defuncții Familiei"), iar începând din sec. I î.Hr., **M.** au fost considerați suflete individualizate ale defuncților. Pe inscripțiile funerare din epoca imperială romană este curentă dedicația *Dis Manibus* („Zeilor Mani"), abreviată în *DM*, din care a fost inspirată formula corespunzătoare gr. *Theois Catachthoniois* („Zeilor Subpământeni"). Asemenea dedicații se păstrează pe sute de inscripții lat. și gr. din Dacia și din Moesia Inferior.

A.Ș.

Mangalia v. **Callatis**

Manilius Fuscus, T. (sec. 2 d.Hr.), general roman, legat al *leg. XIII Gemina* la Apulum în 191. În timpul comandei sale, și probabil cu ajutorul său, un veteran, Curtius Quintus, a dedicat în același an o columnă proaspeților veterani din *leg. XIII Gemina* în onoarea împăratului Commodus. După legația leg. din Dacia, **M.F.** a primit în 194–196 (?) guvernarea provinciei Syria Phoenice.

CIL, III, 1172; A. Stein, *Dazien*, 52, 95; M. Macrea, *Viața*, 77.

M.Z.

manipulum (lat.) (în armata romană), subdiviziune a legiunii. Pedestrimea greu înarmată se împărțea în 30 de **m.** care aveau la origine 800 de oameni fiecare. Inițial **m.** era identic cu centuria fiind pus sub comanda unui centurion. Numele provine de la un semn de campanie — o grămadă de paie legate pe o prăjină (*manipulus*). Reformele lui Marius au împărțit **m.** în două *centuriae* puse sub comanda a doi centurioni. Aripa dreaptă comandată de *centurio prior* comanda întregul **m.**, iar cea din stânga, comandată de *centurio posterior* îi era subordonată. Mai târziu, efectivele **m.** sunt determinate de cele ale leg. Cei 4200 de *hastati* și *principes* dintr-o leg. formau câte 10 **m.** de câte 120 de oameni sau 20 de centurii a câte 60 de oameni. Spre sfârșitul Rep. și în vremea Imp. **m.** ca subunitate distinctă în leg. dispare, din cauza manevrabilității sale mai dificile, în favoarea centuriei.

M.Z.

Manoleasa-Prut, sat în com. Manoleasa (jud. Botoșani), pe terit. căruia au fost descoperite mai multe așezări aparținând gravetianului. Cea mai importantă este situată în punctul „Stânca Hrițeni" sau „Stânca Mândrului", unde au fost identificate mai multe ateliere de cioplire a silexului atribuite unei etape evoluate a gravetianului oriental.

A.P.

mansio (lat.; „han"), în serviciul poștal roman imperial (→ *cursus publicus*), loc de popas situat pe → drumurile publice la intervale de cca 35 km. Inițial, **m.** asigura doar popasul de noapte al călătorilor. Ulterior a devenit și loc de depozitare a proviziilor necesare trupelor în deplasare și a fost fortificată. În perioada Dominatului s-a confundat cu celelalte tipuri de oficii de poștă, → *statio* și *mutatio* (haltă pentru schimbarea animalelor și vehiculelor poștei imperiale, situată pe drumurile publice la

intervale care variau, în funcție de relief, între 10 și 18 km). Între **m.** din Dacia romană, se presupune că una a existat la → Pons Augusti (? Marga, jud. Caraș-Severin).

E.J. Holmberg, *Zur Geschichte des „cursus publicus"*, Uppsala, 1933; *IDR*, III/1 237.

A.Ș.

Mantenius Sabinus, L., senator roman, consul la o dată incertă și guvernator al Moesiei Inferior între 228–229/230 d.Hr. Din timpul legației sale moesice se cunosc patru borne de fixare a terit. → Capidavei, descoperite la Capidava (un exemplar) și respectiv Ulmetum (două dacă nu chiar trei exemplare) amplasate de centurionul de leg. Iulius Vitales. La acestea se mai adaugă și o inscripție din → Odessos, menționând ținerea unor jocuri de gladiatori în vremea aceluiași guvernator.

PIR, II, 331, nr. 130 (H. Dessau); J. Fitz, *Statthalter*, 29–30, 51; *ISM*, V, 7, 57 a, b, 58; *IGB*, I², 70 bis.

A.S.

manumissio (lat.), eliberarea unui sclav. Dreptul roman civil prevedea mai multe forme prin care se realiza actul juridic al eliberării sclavului: **m.** *testamento* (Gai., *Inst.*, 2, 367), prin care patronul fostului sclav devine defunctul (deci, practic, dispare autoritatea); **m.** *vindicta*, printr-un proces fictiv, în urma căruia **m.** este confirmată de magistrat prin *addictio* (această formă, foarte veche, a căzut repede în desuetudine); **m.** *censu*, prin înscrierea sclavului pe listele cenzitare cu voia stăpânului său; **m.** pe baza unui *fidei-comissum* (rugăminte de **m.** adresată moștenitorului). Uneori însă **m.** se realiza prin procedee neformale, inițial fără valoare juridică, recunoscute ulterior de dreptul pretorian; **m.** cu martori (*inter amicos*), printr-un înscris (*per epistulam*) etc. Cel eliberat devine → libert, păstrând față de fostul stăpân (*patronus*) unele obligații: ascultare (*obsequim*), respect (*reverentia*), cinstire (*honor*), sarcina de a efectua aceleași munci (*operae*) practicate înainte de **m.**; de asemenea, patronul putea moșteni averea libertului său dacă acesta nu avea urmași. Larg întâlnită în toate provinciile începând din sec. 1 d.Hr., **m.** se generalizează după epoca lui Constantin cel Mare, când apare și **m.** *in sacrosanctis ecclesiis* (*C.Th.*, 4, 7,1 = *C.J.*, 1, 13, 2).

D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.

A.A.

Marca, com, în jud. Sălaj, pe terit. căreia, pe culmea muncelului „Cetate" a existat o cetate dacică și apoi un fort medieval. Pe culmea muncelului, se află un platou de formă ovală, orientat V–E, care a fost modificat în epoca dacică (sfârșitul sec. 2 î.Hr. sau sec. 1 î.Hr. — sec. 1 d.Hr.) prin nivelare și amenajare a trei terase întărite cu palisade (?). Două valuri și două șanțuri de apărare barează accesul dinspre V. Valurile aveau un nucleu format dintr-un „zid" de pământ cu armătură din pari și bârne, ars, sprijinit lateral cu aglomerări de bolovani din stânca locală și acoperit cu o manta din argilă spre exteriorul cetății; dărâmăturile din valul B, mai bine păstrat, acoperă resturile unei locuințe. În interiorul cetății au fost descoperite câteva locuințe de suprafață cu structură de lemn acoperită cu lut și prevăzute cu vetre. Materialul arheologic constă din ceramică dacică lucrată cu mâna și la roată (unele fragmente

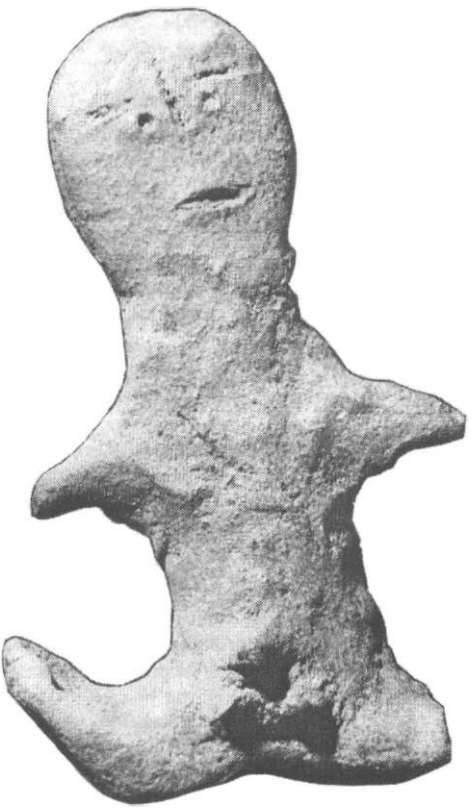

Fig. 6. Figurină antropomorfă descoperită în cetatea dacică de la Marca, jud. Sălaj (sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr.).

pictate), resturi de chiupuri, ceramică celtică cu grafit, obiecte din fier, bronz și lut ars, o figurină antropomorfă, o placă de centură din fier placată cu bronz, o râșniță de tip roman, o monedă imperială de bronz cu contramarcă etc. Au apărut și materiale feudale, aparținând unui mic fort construit din piatră și lemn. Cetatea apăra accesul în cheile Barcăului. În apropierea cetății, în punctul „Iertașul petacilor", se află resturile unei fortificații hallstattiene timpurii (?), de formă rectangulară, cu val ars, de unde provine, se pare, un mic depozit de bronzuri (două celturi și o seceră). Din perimetrul com. se mai cunosc urme de locuire dacice (probabil o așezare

deschisă), precum şi un tezaur de podoabe dacice descoperite în sec. 19 şi aflat la Viena (două *torques*-uri de argint, terminate cu capete de şerpi).

V. Pârvan, *Getica*, 538; H. Daicoviciu, în *Steaua*, 21, 1970, 3, 93; S. Dumitraşcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca (jud. Sălaj)*, Zalău, 1974.

N.C.

Marcellinus comes, cronicar bizantin de lb. lat. originar din Illyria. A trăit la Constantinopol devenind *cancellarius* (secretar) al lui Iustinian până la suirea acestuia pe tron, între 521–527, apoi preot. A scris o cronică a Imp. de Răsărit cuprinzând perioada 379–534, ca o continuare a însemnărilor sf. Ieronim şi completată de un alt autor până la 548. Titlul de *comes* i-a fost dat de Iustinian după apariţia primei ediţii a cronicii. A mai compus (în 4 cărţi) o descriere geografică a drumului dintre Constantinopol şi Ierusalim. În ceea ce priveşte regiunea Peninsulei Balcanice, opera lui **M.c.** reia unele evenimente mai importante începând cu intrarea masivă a goţilor în Imp. după lupta din 378 de la Adrianopol, apoi invaziile hunilor şi le relatează pe cele contemporane lui, ca răscoala lui → Vitalian, apariţia slavilor în Balcani şi primele ciocniri ale Imp. cu bulgarii la Dunăre.

FHDR, II, 358–369; *PLRE*, II, 710–711.

A.B.

Marcellus 1. Vicar de (din) Odessos (Varna, Bulgaria) (prima jumătate a sec. 6 d.Hr.). Menţionat de o inscripţie în lb. gr. din Tomis. După o interpretare, **M.** deţinea funcţia de conducător civil al provinciilor Scythia Minor şi Moesia Secunda, cu reşedinţa la Odessos, surprins de moarte la Tomis. După o altă interpretare, **M.** era originar din Odessos şi deţinea funcţia bisericească de „vicar" la Tomis. **2.** Nepot al lui Iustinian, *magister militum per Thracias*. A respins ultima invazie din timpul lui Iustinian pe terit. Imp., în Thracia, a cetelor hunobulgare, care rătăceau la N de Dunăre (562 d.Hr.).

MPR, 49, nr. 16; V. Beševliev, în *Arheologija-Sofia*, 2/1977, 71–72; E. Stein, *Histoire*, II, 541; *DID II*, 430.

I.B.

Marcianopolis (gr. Μαρκιανόπολις; azi Devnia, Bulgaria), oraş întemeiat de împăratul Traian, care i-a dat numele după cel al surorii sale Marciana. Înfloritor în epoca romană şi datorită plasării sale la cca 20 km S-V de Odessos, într-un nod important de căi de comunicaţie al provinciei Moesia Inferior. La **M.** ajungea obligatoriu drumul ce venea de la Mesambria, din Thracia, pe litoral şi de aici continua prin Odessos spre N, pe coasta Mării Negre. Tot de aici pleca drumul spre Durostorum şi axa central-dobrogeană ce trecea prin Zaldapa, Tropaeum Traiani (→ Adamclisi), Ulmetum, Ibida, de unde continua pe direcţia principală spre Noviodunum şi

Fig. 7. Monedă de bronz bătută la Marcianopolis (Elagabal).

se bifurca spre Troesmis şi spre Aegyssus. Oraşul pare să fi fost vizitat de Caracalla şi Gordian III, poate şi de Filip Arabul. Atacat şi în bună parte distrus de goţi în 248 d.Hr., este refăcut spre sfârşitul sec. 3, continuând să joace un rol important în sec. 4–6, când face parte din Moesia Secunda. Lovit de avari în 587, **M.** supravieţuieşte şi de aici pleacă replica bizantină la raidul slav din 596. În oraş a funcţionat de la Commodus la Filip Arabul un important atelier monetar, pe ale cărui produse de nominal mare este înscris, pe rv., numele guvernatorilor Moesiei Inferior, pe lângă cel al oraşului. Pe av. se află, de regulă, efigiile împăraţilor şi ale membrilor familiei imperiale, monedele pseudo-autonome (din sec. 3 d.Hr.) fiind aici foarte rare. Emisiunile sale sunt frecvente în Dobrogea. Ele s-au aflat la Aegyssus (Elagabal), la Albeşti, jud. Constanţa (Elagabal cu Iulia Maesa), la Axiopolis (Plautilla), în număr mare la Callatis — izolat în oraşul Mangalia de azi (Elagabal cu Iulia Maesa, Severus Alexander, Severus Alexander cu Iulia Mamaea, 2 ex., Gordian III, 2 ex., Gordian III cu Tranquillina, Filip Arabul şi Filip Iunior), în necropolă (Elagabal, Macrinus cu Diadumenian, 2 ex.), în tezaurul descoperit în 1936 (15 ex. de la Septimiu Sever cu Iulia Domna, Caracalla cu Iulia Domna, Macrinus cu Diadumenian, 2 ex., Elagabal cu Iulia Maesa, 5 ex., Severus Alexander, Gordian III cu Sarapis, 4 ex. şi Filip Iunior cu Sarapis, alături de monede din Mesambria, 9 ex., Callatis, 2 ex., Anchialos, Histria, Odessos şi Tomis), în marele tezaur descoperit în 1960 (21 ex. din cca 7000 piese coloniale) şi în cel din 1963, împrăştiat (majoritatea din cele şase recuperate), într-un loc neprecizat din Dobrogea de S (Elagabal), la Dumbrăveni, com. Independenţa, jud. Constanţa (Caracalla cu Geta), la Histria (Diadumenian, Elagabal, Severus Alexander cu Iulia Mamaea şi una neprecizată din sec. 2–3), la Niculiţel (Caracalla şi Elagabal), la Nifon, com. Hamcearca, jud. Tulcea (Caracalla cu Geta), la Noviodunum (Septimiu Sever, 3 ex.), la Ostrov, jud. Constanţa (Elagabal), la Pecineaga, jud. Constanţa (Caracalla cu Geta, Macrinus cu Diadumenian, Elagabal cu Iulia Soaemias, Severus Alexander, 2 ex., Severus Alexander cu Iulia Mamaea, Gordian III cu Sarapis, Filip II cu Sarapis, dar unele sunt foarte probabil de la Callatis), la Pietreni, com.

Deleni, jud. Constanța (Septimiu Sever și Elagabal, 2 ex.), la Runcu, com. Pantelimon, jud. Constanța (Gordian III), la Slava Cercheză, jud. Tulcea (Caracalla cu Geta), la Telița, com. Frecăței, jud. Tulcea (Septimiu Sever cu Iulia Domna), la Tomis (Septimiu Sever și Geta), la Troesmis (Septimiu Sever, Caracalla cu Iulia Domna și Elagabal, 3 ex.), la Tropaeum Traiani (Septimiu Sever, Geta Caesar, Elagabal, 3 ex., Gordian III și una neprecizată), și la 2 Mai, com. Limanu, jud. Constanța (Macrinus cu Diadumenian). S-au descoperit și în Dacia romană atât în Oltenia, la Drăghiceni, jud. Olt (sec. 2–3), la Orlea (Elagabal, 3 ex., Elagabal cu Iulia Maesa), la Slăveni și la Sucidava (Septimiu Sever, 3 ex., Elagabal cu Iulia Maesa, Severus Alexander și Gordian III), cât și în Transilvania, la Potaissa (Caracalla, Caracalla cu Geta și Gordian III). Au apărut destul de frecvent în Muntenia, la București, în cartierul Giulești și în zona lacului Tei, la Periș, fostul sat Cocioc, jud. Ilfov (Elagabal), la Coșereni, jud. Ialomița (Elagabal), la Herăști, jud. Giurgiu (Gordian III), la Miloșești, com. Herăști, jud. Giurgiu (Macrinus și Diadumenian), la Roșiori de Vede, jud. Teleorman (Severus Alexander). Sunt de asemenea prezente la Galați, în cartierul Barboși — de unde și prima mențiune a unei asemenea monede la Miron Costin, la care s-a adăugat o alta (Gordian III cu Sarapis) —, și în necropola din cartierul Dunărea (Elagabal, 2 ex.), precum și departe, la Vaslui (Gordian III) și la Brădicești, com. Dolhești, jud. Iași (Elagabal).

Pick, I, 1, 183–327; E. Schönert-Geiss, în *JNG*, 15, 1965, 84–88, 90 și 97–98; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Peuce*, 8, 1980, 502 nr. 19; pentru Dobrogea rurală, M. Munteanu, R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 8, 1975, 183 nr. 2/2, 196–197 nr. 35/69–76, 201 nr. 38/3–4, 201–202 nr. 41/1, 202 nr. 60 și M. Bărbulescu, R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 23, 1990, 229 nr. 67/1, 231 nr. 75/5, 233 nr. 75 c/16 și 76/1, 234 nr. 38/6, 237–238 nr. 84/1; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, A. Popescu, în *SCN*, 12, 1997, 87 nr. 77 și 80, 91–92 cu bibliografia; Gh. Poenaru Bordea, C. Popa, în *BSNR*, 70–74, 1976–1980, 636 nr. 5; *Histria III*, 151–152 nr. 984–987; S. Schulz, în *Pontica*, 11, 1978, 100 nr. 5; E. Oberländer-Târnoveanu, C. Opaiț, în *Peuce*, 9, 1984, 268 nr. 7–8 și 15; V.H. Baumann, *Așezări rurale în zona gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I–IV p.Chr.)*, Tulcea, 1995, 110 nr. 12; pentru Tomis, R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, 376 nr. 178; A. Vertan, G. Custurea, în *Pontica*, 15, 1982, 275 nr. 415; M. Bucovală, C. Pasca, în *Pontica*, 24, 1991, 197 (în necropolă); cf. Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 38–39, 1994–1995, 462 nr. 4; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Peuce*, 8, 1980, 262 nr. 11 și 13, 264 nr. 40–41, 275 nr. 204; pentru Tropaeum Traiani, R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 5, 1972, 468 nr. 1–2 (una în necropolă) și 8, 1975, 429 nr. 401; A. Vertan, G. Custurea, în *Pontica*, 14, 1981, 332 nr. 253; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, în *Stephanos nomismatikos, Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, 524–525, nr. 3–4 și 8; pentru Oltenia, Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 35, 1991, nr. 39; I. Winkler, C. Băloi, în *ActaMN*, 10, 1973, 199 nr. 358–361; G. Popilian, în *Oltenia*, 1, 1974, 77; D. Tudor, în *AO*, 20, 1941, 65 nr. 78, 66 nr. 109; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 8, 1964, 379 nr. 44; id., în *SCN*, 4, 1968, 396 nr. 1; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 12, 1997, 42 nr. 6–7; I. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, 25 nr. 21/4–6; pentru Muntenia, Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 67 nr. 17–18, 69 nr. 29 și 38, 71 nr. 51; 72 nr. 61, 74 nr. 80; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 15, 253 nr. 14, 287 nr. 267; pentru Moldova, Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 34, 1990, 304 nr. 58; V. Mihăilescu-Bîrliba, V. Butnariu, în *AM*, 12, 1988, 313 nr. 16; E. Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*, Berlin, 1999, 205–257.

G.P.B.

Marcianus (392/393–457 d.Hr.), împărat al Imp. Roman de Răsărit (450–457). Trac de origine, dintr-o familie modestă din apropierea orașului Philippopolis (Plovdiv, Bulgaria). Militar, ca și tatăl său, **M.** a intrat în serviciul generalilor de origine germană Ardabur și Aspar, devenind *domesticus* („aghiotant") și *tribunus*. Participând la un război contra vandalilor din Africa de N, a fost prins, dar eliberat (431). Murind Theodosius II (28 iul. 450), **M.** i-a urmat la tron cu ajutorul lui Aspar și căsătorindu-se cu Pulcheria, sora fostului împărat (25 aug. 450). **M.** a avut o atitudine curajoasă față de barbari, ajutat fiind și de împrejurări. A refuzat să mai plătească tribut lui → Attila, care se îndrepta spre Occident, iar trupele reduse trimise de regele hun împotriva lui au fost înfrânte și respinse peste granță (451). A ușurat populația de povara grea a impozitelor și a luptat împotriva corupției funcționarilor administrativi, consolidând situația financiară a statului. Sub **M.** s-a ținut Sinodul IV ecumenic de la Chalcedon (451), care a întărit dogma creștină ortodoxă. Moartea subită (16 ian. 457) l-a împiedicat să asigure succesiunea ginerelui său Procopius Anthemius, urmându-i ca împărat compatriotul său → Leon I „tracul". Lui **M.** i se atribuie statuia colosală de bronz de la Barletta (Italia).

Evagrius, *Hist. eccl.*, II, 1; Priscus, *frg.* 15, 20, 25 (*FHG*, IV, 98, 100, 102); *Chron. pasch.*, 582–592; E. Stein, *Histoire*, I, 331, 334, 351–353; I.I. Russu, *Elementele*, 78–79; *ECR*, s.v.; *PLRE*, II, 714–715.

I.B.

Marcianus, tribunus (sec. 4 d.Hr.), comandantul unității de militari (*milites Primani*), cel mai probabil un detașament specializat în construcții din *leg. palatina Primanorum* (*Not.Dign.*, Or., 6, 45), care, din porunca împăratului → Valens, a lucrat la construirea cetății → Cius (com. Gârliciu, jud. Constanța). Menționat de inscripția de fundație a acestei cetăți (369).

Hoffmann, *Bewegungsheer*, I, 229; *PLRE*, I, 555, 5; *IGLR*, nr. 233.

I.B.

Marcius Turbo, Q. (Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus Priscus), ofițer roman originar din Epidaurum (Dalmatia). Și-a desfășurat cariera în timpul lui Hadrian. A deținut mai multe praefecturi și tribunate și primipilatul în *leg. II Adiutrix* din Pannonia Inferior (104–105 d.Hr.). A fost trimis să reprime răscoalele din Cyrenaica, Egipt și Mauretania Caesariensis. După moartea lui Traian și în primele zile ale domniei lui Hadrian, sarmații iagizi, roxolanii și dacii au atacat Pannonia, Dacia și Moesia Inferior, iar **M.T.** a fost trimis pe frontul dunărean în calitate de guvernator-comandant temporar (*ad tempus*) al Pannoniei Inferior și Daciei cu *ius gladii*. În această calitate, până în iun. 118 a respins atacurile și a restabilit situația în Pannonia Inferior și Dacia. Începând cu această dată, a primit guvernarea Daciei, cu titlul de *praefectus Aegypti*, provincie pe care o va conduce până în 119 când, chemat la Roma, a fost promovat în înalta funcție de *praefectus praetorio*. În Dacia, **M.T.** este gratificat cu inscripții la Sarmizegetusa și Tibiscum.

Dion Cass., 69, 18, 1–2; *SHA, Hadrian*, 5, 8; 6, 7; 7, 3; 9, 4; *CIL*, III, 1462, 1551, 14349[2]; *AÉp*, 1933, 31; XIV, 4243; XVI, 60; A. von Premerstein, în *Klio*, 8, 1908, 19–20, *RE*, XIV, 1930; col. 1597–1600; A. Stein, *Dazien*, 11–14. H.G. Pflaum, *Carrières*, I, 199–216; I.I. Russu, *DacPanInf*, 46–48.

M.Z.

Marcius Victor Felix Maximilianus Q., legat al leg. *XIII Gemina* la Apulum, cândva între 198–209 d.Hr. Soția sa și fiul îi pun un altar onorific închinat zeului Sol. Specificarea misiunii: *legatus Augg(ustorum duorum) leg(ionis) XIII Gem(inae)*, arată că misiunea s-a desfășurat în timpul domniei lui Septimius Severus și Caracalla.

CIL, III, 1118; A. Stein, *Dazien*, 95.

M.Z.

Marcodava, localit. în Dacia, situată potrivit coordonatelor date de Ptol. (*Geogr.*, III, 8.4) undeva în Transilvania centrală. Unii consideră că denumirea originară ar fi fost *Marodava* (de la *Maris* sau *Marisus*, numele antic al Mureșului) și că s-ar fi situat în zona Ocna Mureș. Neidentificată arheologic.

G. Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917, 98; V. Pârvan, *Getica*, 259.

A.V.

Marcus Aurelius (Marcus Annius Catilius Severus) (Marcus Aelius Aurelius Antoninus, după adopțiunea de către Antoninus Pius) (n. 26 apr. 121 d.Hr., Roma — m. 180 d.Hr., Vindobona), împărat roman (161–180 d.Hr.) de origine hispanică din dinastia Antoninilor. S-a bucurat de o educație deosebită, înclinația sa către filosofia stoică fiind mai târziu manifestă și materializându-se în celebra sa scriere în lb. gr. „Către sine", transmisă până la noi, dar și în însăși politica dusă în ideea împlinirii datoriei față de patrie. Adoptat de Antoninus Pius încă din anul 138, la sugestia lui Hadrian, a primit un an mai târziu titlul de *Caesar*, iar în 145, când era consul pentru a doua oară, s-a căsătorit cu → Faustina Iunior, fiica lui Antoninus Pius. Asociat la *imperium* de acesta, i-a urmat la domnie din 161 când, *Augustus* fiind, și l-a asociat la rându-i, chiar cu titlul de *Imperator Augustus*, pe → Lucius Verus, mort în 169, iar din 177 pe fiul său → Commodus. Începutul domniei lui **M.A.** părea să se bucure de pace; ea a fost însă curând tulburată de atacul violent al parților care din anul 161 au invadat Syria, războiul durând până în 166. Odată cu pacea încheiată, s-a răspândit acolo o epidemie de ciumă și mai devastatoare decât războiul, în special pentru armată. Din același an au început la Dunărea superioară și de mijloc atacurile → quazilor și → marcomanilor. Acestora li s-au adăugat atunci și în anii următori alte atacuri barbare, între care sunt de menționat cele ale → sarmaților, → bastarnilor, peucinilor, → costobocilor și longobarzilor. Limesul dunărean și cel renan erau mai lovite ca oricând, astfel că tot acest ansamblu de evenimente neprielnice pentru Imp. a determinat încă în timpul lui **M.A.** și o modificare majoră în politica militară, prin trecerea de la caracterul ei anterior ofensiv la începutul unei politici preponderent defensive. Numeroase provincii au fost în acei ani grav lovite, însăși Italia fiind amenințată, mai ales că atacurile nu mai erau dispersate, ele devenind rodul înfiripării unei coaliții barbare. În același timp, în anii 172–173, **M.A.** a trebuit să facă față și unei răscoale în Egipt. Tocmai în aceste condiții dramatice, în 175, când se răspândise și o altă epidemie de ciumă, a intervenit și uzurparea în Orient a tronului de către → Avidius Cassius, comandantul trupelor de acolo care de altfel împrăștiase și vestea falsă a morții lui **M.A.** Deși încheiată din acel motiv în grabă, pacea urmând victoriei din Europa în 175 a fost în favoarea romanilor, ceea ce a permis deplasarea în Orient a trupelor în frunte cu însuși **M.A.**, în același an.

Fig. 8. Marcus Aurelius.

Asasinarea uzurpatorului de către propriile trupe a înlesnit îndepărtarea pericolului unui război civil, dar liniștea obținută a fost umbrită de moartea subită în Asia Mică a Faustinei. Abia la sfârșitul anului 176, după reîntoarcerea prin Grecia, **M.A.** a serbat la Roma triumful victoriilor de la frontiera dunăreană. Și l-a asociat atunci pe Commodus care, de la moartea în 166 a lui Lucius Verus, încă mai era doar *Caesar*. Limesul fiind din nou lovit de marcomani și sarmați în anul 177, luptele s-au reluat cu o mai mare decizie, chiar în prezența lui **M.A.**, dar, după o serie de victorii, acesta a murit de ciumă în 180, la Vindobona (azi Viena). Astfel, n-a mai fost dus la îndeplinire planul împăratului de a crea două provincii noi, Sarmatia și Marcomania. Succesorul său, Commodus, după continuarea luptelor cu o serie de succese, a renunțat, printr-o pacificare relativă, la ultima intenție de politică ofensivă intervenită în activitatea lui **M.A.** Columna ce i-a fost dedicată la Roma împăratului în anii 180–193 se adaugă datelor istorice și arheologice de natură diversă ca un martor în piatră al spiritului vremii lui **M.A.** și al faptelor acestuia. Prin urmare, contrar gândurilor manifeste ale filosofului **M.A.**, domnia împăratului **M.A.** nu s-a putut bucura de liniște și echilibru pe limes și în interior. Totuși, aceste decenii au reprezentat o perioadă de vârf a civilizației romane, în ciuda simptomelor evidente ale crizei ce avea să urmeze. Astfel, în timpul aceluiași **M.A.** au apărut operele lui Appian, Lucian din Samosata, Apuleius și, semnificativ, tocmai în timpul războiel marcomanice din anii 167–175 mai târziu ilustrate pe columnă, începea însuși **M.A.** să-și scrie cugetările. În aceeași vreme era numit la curie cel mai mare medic roman, Galenus din Pergam, ultimul mare exponent al științei medicale antice. Tot din timpul lui **M.A.** este cunoscută cea mai veche menționare a unui sol roman la curtea imperială a Chinei. Pe de altă parte, dominanta stoică în gândirea vremii și tradiționalismul religios erau minate chiar din interior de răspândirea rapidă în întreg Imp. a comunităților creștine și de activitatea și scrierile apologeților doli credințe, printre care, contemporani cu **M.A.**, au fost Iustinus, Tatianus, Athenagoras etc. Provinciile de la Carpați și Dunărea de Jos n-au fost nici ele scutite de evenimentele dramatice ale anilor 161–180, implicarea lor fiind directă și pe mai multe planuri: politic, economic și militar. Pentru început, Dacilb au păstrat organizarea moștenită de la Hadrian și Antoninus Pius, așa cum rezultă și dintr-o serie de inscripții de acolo. Evenimentele care au urmat au impus însă unele modificări, mai ales că, prin începerea războaielor marcomanice, la care au participat mai multe ueamuri, Dacia romană se afla în centrul luptelor desfășurate între cursul superior și inferior al Dunării. Pentru a întări frontul de N–V al provinciei, *leg. V Macedonica*, abia sosită în 166 de pe frontul partic, a fost mutată în 167 de pe limesul Moesiei Inferior, de la Troesmis unde-și avea sediul încă de la Traian, la Potaissa. S-au adăugat și alte unități militare, iar pentru o mai bună organizare în noile condiții s-a trecut la o conducere unică, astfel că în anul 169 funcția de legat al celor trei Dacii și, pentru un timp, și al Moesiei Superior, era cumulată de o singură persoană, → M. Claudius Fronto. De aici înainte, situația se va menține independent de titulatura oficială a guvernatorului general — *consularis trium Daciarum, legatus Augusti pro praetore III Daciarum* sau *praeses*, căruia îi erau subordonați procuratorii și comandanții leg. *XIII Gemina* și *V Macedonica*. Chiar dacă acesta își avea reședința la Apulum, de unde își exercita *imperium*-ul, metropola spirituală a provinciilor astfel reunite rămânea Ulpia Traiana Sarmizegetusa, unde se și afla de altfel sediul acelui *concilium trium Daciarum* întemeiat tot în timpul lui **M.A.** și format din reprezentanți ai celor trei provincii (Apulensis, Porolissensis și Malvensis). Concomitent cu aceste preparative care încercau să fortifice provinciile numite, s-au înregistrat cele mai grave situații pentru ele între anii 167–170, când au avut loc atacurile sarmaților, iazigilor, vandalilor și dacilor liberi, care au lăsat în urmă distrugeri violente. Faptele sunt mai clar constatate, de pildă, în zona exploatărilor de aur de la → Alburnus Maior, unde tăblițele cerate ascunse în galerii și descoperite în sec. 19 datează cel mai târziu din anul 167. Orașul Apulum a fost distrus cam în același timp, după cum arată refacerile înregistrate pentru perioada imediat următoare. Mai bine apărată pare a fi fost, potrivit unei inscripții (*IDR*, III/2, nr. 76), Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Tot atunci au avut de suferit Porolissum și alte fortificații din N–V Daciei, dar și diverse așezări sau *villae*, după cum indică datele arheologice și numismatice, între care și câteva tezaure al căror conținut dovedește ascunderea lor cu acel prilej. Situația provinciilor era periclitată dinspre E, V și N, astfel că **M.A.** a organizat o ofensivă din Pannonia contra iazigilor și marcomanilor pornită concomitent cu lupta contra germanilor și iazigilor condusă din Dacia de M. Claudius Fronto. Participând direct la confruntare, guvernatorul a murit în luptă în anul 170, faptele lui de eroism fiind cinstite atunci printr-un monument ridicat la Roma și onorat cu însuși numele lui **M.A.** (*CIL*, VI, 1377 — *ILS*, 1098), o altă statuie înălțându-i-se în capitala Daciei (*IDR*, III/2, nr. 90). Situația critică s-a prelungit și în perioada imediat următoare când, după atacurile costobocilor dinspre Moesia Inferior, sunt de menționat, în legătură cu Dacia, mai ales luptele conduse de **M.A.** de la Carnuntum și Sirmium cu marcomanii și quazii, înfrângerea iazigilor din anii 173–174 și, în 174, luptele de pe limesul de N–E al Daciei cu bastarnii și dacii liberi, unde însuși **M.A.** va fi fost din nou prezent. După intervenția din Orient, abia războaiele din ultimii trei ani de domnie ai lui **M.A.** nu au mai lovit Daciile, așa cum arată între altele și refacerile din orașele acestor provincii, precum și

unele dedicații databile în aceeași vreme. Pacea cu iazigii din anul 179 pare să fi fost de asemenea favorabilă Daciei intracarpatice care, prin acest tratat, asigura calea comercială între iazigi și roxolani, adică între câmpia Tisei și N Mării Negre. Dacia Malvensis, așa cum apare numită Dacia Inferior din anul 169, a fost și ea implicată, cel puțin prin trupele de acolo folosite în războaiele marcomanice, în evenimentele dramatice din timpul lui **M.A.** Deși provincia nu pare să fi suferit direct de pe urma războaielor, cercetătorii nu exclud chiar o reluare prin Muntenia a atacurilor roxolanilor asupra Olteniei. Rămâne totuși semnificativ faptul că la sfârșitul domniei lui **M.A.** numărul efectivelor militare scăzuse față de perioada 140–160. Pe de altă parte, legat de situația critică din regiune din timpul lui **M.A.** este și textul unei inscripții pe o cărămidă de la Romula (*IDR*, II, 391) din care s-a dedus că prin anii 176–177, guvernatorul de atunci al Daciei, Arrius Antoninus, s-a întâlnit în acel oraș cu P. Helvius Pertinax, guvernatorul Moesiei Inferior, după care primul a cedat postul celui de al doilea, plecând ca legat al Cappadociei. Pertinax a preluat atunci comanda trupelor din Moesia și cele trei Dacii, urmând să le conducă în luptele cu marcomanii și sarmații. Important pentru structura internă a Daciilor este și faptul că în timpul lui **M.A.** și Commodus au avut loc în provincii colonizări de daci din afară și de alte neamuri. Primii ani ai domniei lui **M.A.** au însemnat pentru terit. Dobrogei și în general pentru provincia Moesia Inferior o perioadă de liniște și de reconstrucții, chiar de o relativă prosperitate. S-au reparat drumuri — în special cele de limes, la Dunăre și de-a lungul litoralului: sunt atestați stâlpi miliari mai ales din anii 162–163 în zona Dinogetiei (*ISM*, V, 256, 257, 258), lângă Tomis (*ISM*, II, 68), la Sinoe și lângă Histria (*ISM*, I, 318 și 319) etc. Tot în acel răstimp de pace s-au ridicat noi edificii ori s-au reparat cele vechi în orașe și sate — spre exemplu refacerea unuia dintre templele de la Troesmis (*ISM*, V, 135), au fost puse altare zeilor tradiționali pentru sănătatea împăratului și a coregentului său (*ISM*, I, 328 și 338; II, 67; V, 15, 23, 63, 159, 297 etc.). De menționat, ca un aspect important al vieții spirituale din acest deceniu, preferința pentru Iupiter Optimus Maximus și, în mare parte din dedicațiile citate, pentru Iupiter și Iuno Regina împreună; înclinația poate fi urmărită în Dobrogea și în ultimii ani ai domniei lui **M.A.** Pe de altă parte, tot până prin anul 170 au fost ridicate la un statut superior unele orașe din regiune, ca de pildă Tropaeum Traiani și, probabil, Troesmis, ambele apărând cu titlul de *municipium* tocmai în această perioadă. Liniștea relativă și condițiile deja amintite de la începutul domniei lui **M.A.** au impus ca Moesia Inferior și cu aceasta și terit. Dobrogei să fi fost lipsite de trupe și deci mai slab apărate. La această situație a contribuit detașarea de pe limesul dunărean în Orient a leg. *V Macedonica* și apoi plecarea ei definitivă în anul 167 de la Troesmis la Potaissa. S-au creat astfel împrejurări noi ca aceea din zona orașului Tropaeum Traiani, încredințată tot de atunci, doar unei vexilații compuse din detașamente ale leg. *I Italica* și ale celei abia mutate în Dacia (*CIL*, III, 14 433). În asemenea condiții s-a produs, tocmai prin Dobrogea, invazia costobocilor, ale cărei urmări dramatice din anul 170 s-au înregistrat arheologic și epigrafic de la Dinogetia, L(ibida), Ulmetum, Tropaeum Traiani, Durostorum și Nicopolis ad Istrum până la S de Balcani, în Macedonia și Attica. Din Grecia a și început de altfel intervenția militară ordonată de **M.A.** împotriva invadatorilor care, în bună parte, n-au mai putut fi împinși îndărăt, ci au fost colonizați în Imp. Documentația arheologică și epigrafică de pe terit. Dobrogei arată că abia de prin anul 172 și mai ales din 175 se poate vorbi de o restabilire a situației regionale în timpul lui **M.A.** Acesta a luat de altfel o serie de măsuri pentru îmbunătățirea fortificării orașelor (de exemplu Callatis) și de întărire a pazei litoralului și a limesului dunărean, lucrări uneori începute deja înainte de 170. Multe astfel de lucrări s-au efectuat cu mijloace și impuneri locale, statul și armata făcând mai greu față în acele momente; așa s-a petrecut la Tomis (*ISM*, II, 21) și Callatis, potrivit unor inscripții specificând procedeul (danii sau impozite speciale). La numeroase dedicații din anii 172–180 și mai ales 175–180 către **M.A.** (câteva exemple: *ISM*, I, 330, 331, 332, 351; II, 63, 116, 133; V, 64, 233 etc.) se adaugă, în Dobrogea, și unele sculpturi reprezentându-l pe împărat sau pe soția acestuia, Faustina. În sfârșit, în aceeași perioadă se înregistrează în Dobrogea și o reorganizare sau, mai exact, o reprecizare a unor limite teritoriale. Astfel, cazul pus în ordine de guvernatorul de atunci al provinciei Moesia Inferior, P. Helvius Pertinax (împăratul de mai târziu), la *civitas Ausdecensium*, este de natură să ilumineze întrucâtva situația din Dobrogea în acel moment. Este posibil ca stabilirea hotărniciei să fi fost determinată tocmai de conflicte ivite prin recenta colonizare a costobocilor care, în această situație, ar fi de identificat cu ceea ce inscripția numește „daci". Cât privește intervenția efectivă de acolo, pe lângă guvernator, a comandantului coh. I de Cilicieni, ea apare ca un reflex al creșterii rolului armatei în viața provinciei. Pe de altă parte, inscripții ca aceasta sau cele de la Vicus Novus (*ISM*, V, 233), Arcidava (*ISM*, I, 338) etc. arată gradul superior al integrării mediului rural în timpul lui **M.A.** în viața romană, dar și deosebiri calitative ale acestui fenomen de la o așezare la alta.

W. Gorlitz, *Marc-Aurèle, empereur et philosophe*, Paris, 1962; A.R. Birley, *Marcus Aurelius*, Londra, 1966; R. Vulpe, în *DID II*, 151–173; M. Macrea, *Viața*, 60–76; *DIVR*, 382–383; Al. Suceveanu, *VEDR*, 26–27, 74–75 și passim; D. Tudor, *OR*[4], 36, 151, 335 și passim; H. Matei, *O istorie a Romei antice*, București, 1979, 154–157; *ECR*, 470–471; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 49 și passim.

A.B.

Marcus Tomitanul (prima jumătate a sec. 2 d.Hr.), producător de opaițe de la Tomis.

C. Iconomu, *Opaițe*, 17.

A.S.

Marea Neagră v. **Pontul Euxin**

Marisodava v. **Marcodava**

Marisus (Marisos), numele antic al râului Mureș. Menționat de Herodot, 4, 48, (Μάρις), Strab., 7, 3, 13 (Μάρισος), Iord., 113, 114 (*Marisis*), Geogr. Rav., 4, 14 (*Marisia*), Const. Porph., 40, 35–44 (Μορήσης).

A.A.

Marius Maximus, L. (sfârșitul sec. 2 — începutul sec. 3 d.Hr.), general roman de rang senatorial, unul dintre cei mai importanți *viri militares* din vremea lui Septimius Severus. Cariera sa este parțial cunoscută dintr-un *cursus honorum* de la Roma și este completată de inscripții găsite în Africa, Asia și Dacia (Apulum și Napoca). După câteva curatele *viarum* și tribunate laticlave în legiuni din Germania, Raetia, Cappadocia și Syria, ales candidat între tribunii plebei, i s-a încredințat în 194 comanda leg. *I Italica* de la Novae, când a susținut pe Septimius Severus în lupta acestuia pentru cucerirea puterii la Roma. A rămas în continuare în Moesia Inferior, la comanda leg. novense. În momentul deschiderii ostilităților cu Pescennius Niger a primit dificila misiune de a participa, în calitate de comandant al armatei moesice (*dux exercitus Mysiacus*) la asediul Byzanțului, unde se raliaseră o parte din partizanii lui Pescennius Niger. În 198 i s-a încredințat o comandă de rang pretorian cumulată asupra celor două provincii Germania Inferior și Belgica, după care a devenit consul *suffectus* (198 sau 199). A preluat apoi legația consulară a Syriei Coele (în orice caz înainte de 209). În inscripția din Dacia Malvensis apare *co(n)s(ularis) Dac(iarum) III (trium)*, funcție pe care o deținea, cum precizează o inscripție de la Napoca, în 214 (*Messala et Sabinus coss*) și care urmează se pare unor legații succesive în Arabia și Moesia Superior, fără a le putea preciza mai îndeaproape. Ulterior, a preluat preconsulatele în Africa și Asia și alte funcții administrative și religioase. În 223 a devenit *cos. ordinarius* pentru a doua oară.

CIL, VI, 1450; III, 1178 = *ILS*, 1165; D. Tudor, în *Materiale*, 6, 1959, 877; F. Miltner, în *RE*, XIV, 1928, col. 1828–1831 s. v.; A. Stein, *Dazien*, 67.

M.Z.

marmură. Această rocă cristalină calcaroasă, ușor de cioplit și lustruit, a fost folosită încă din neolitic, dar numai la confecționarea unor figurine, brățări, perle, vase (în cultura → Hamangia), topoare

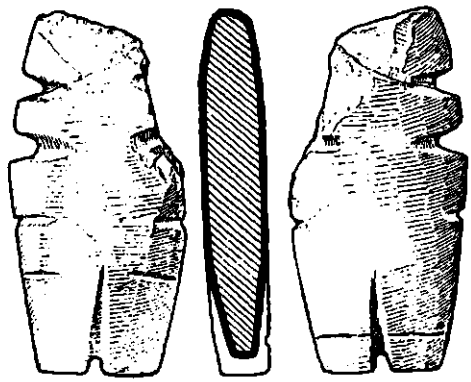

Fig. 9. Figurină antropomorfă din marmură de la Pietrele, jud. Giurgiu (cultura Gumelnița).

(la → Garvăn—Dinogetia, descoperire izolată), obiecte diverse. Astfel de piese (sau materia lor primă) erau aduse din zona mediteraneană; la fel în epoca greco-romană în Dobrogea, când centrele de proveniență mai cunoscute erau Thasos, Procones, Paros, și numai parțial Dacia romană, care dispunea de o exploatare de **m.** la Bucova, sursă principală mai ales pentru capitala provinciei, → Ulpia Traiana Sarmizegetusa, la construcții și la monumente diverse. Ca și alte exploatări similare, cariera se afla sub control de stat. De fapt, folosirea **m.** pentru sculptarea sistematică de piese de arhit. și decorații arhitectonice, statui, reliefuri, plăci votive, inscripții etc. datează abia din antichitatea greco-romană pe terit. României, printre cele mai vechi piese aflându-se fragmentul statuii unui tânăr (κοῦρος) din sec. 6 î.Hr. de la → Histria. Tot acolo se construia din **m.** de Thasos, în epoca elenistică, între altele, templul „Marelui Zeu". S-au păstrat până la noi, prin descoperiri întâmplătoare și mai ales cercetări arheologice, piese numeroase de arhitectură din **m.**, elenistice, romane și romano-bizantine din Dobrogea și romane din Dacia, de la edificii diverse, precum și monumente funerare, reliefuri, inscripții întregi sau fragmentare gr. și lat. de caracter votiv, funerar etc., cele mai multe din aria marilor orașe Histria, Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Noviodunum, Troesmis, Durostorum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Drobeta, dar și din așezări de tip rural, mai ales → *villae rusticae* etc. De menționat, între altele, tezaurul de sculpturi de la → Tomis, placajele decorative sculptate de la thermele histriene (II) și de la edificiul tomitan cu mozaic, edificii paleocreștine ca bazilica B din cetatea de la → Adamclisi. În antichitatea clasică și târzie, unele piese erau aduse pe mare gata confecționate din zona centrelor de extracție susmenționate, nu numai sculpturile, dar și unele piese de arhitectură. Existau însă și ateliere de sculptură pe lângă orașele mai mari, lucrând după tiparele și moda epocii respective. Adus în aceste forme de gr. și de romani, uzul

m. a dispărut pe teritoriul României la sfârșitul antichității târzii. **M.** era un material destul de scump pentru zona Dunării de Jos, în care sens este semnificativ conținutul epigramei de pe altarul dedicat de romanul Bassus la Germisara, Nimfei protectoare a surselor minerale și termale (*IDR*, III/3, 237), prin care dedicantul ținea să-i explice din primul vers efortul făcut: „Ție din munte-am tăiat **m.** pentru cinstire".

DID I, 35–36 și 247–248; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 1; *Histria I*; D. Tudor, *OTS*, 45 și passim; *Tropaeum I*, 129–176; *Histria VI*, 129–149.

A.B.

Marodava v. **Marcodava**

Maroneia (gr. Μαρώνεια, azi Maronia, Turcia), colonie gr. întemeiată pe la mijlocul sec. 7 î.Hr. de coloniști veniți din Chios, în terit. tribal al ciconilor pe coasta de S a Thraciei, la jumătatea distanței dintre gurile fluviilor Hebros (azi Mariţa) și Nestos (azi Nesta). Atelierul său monetar, deschis pe la sfârșitul sec. 6 (cca 520 î.Hr.), a emis monede autonome până la cca 46 d.Hr., când Thracia a fost transformată în provincie romană sub împăratul Claudius I. **M.** a fost cucerită de Filip II și integrată în regatul Macedoniei, iar după moartea lui Alexandru cel Mare a făcut parte din Thracia, condusă de macedoneanul Lysimach, întâi ca satrap, apoi ca rege. Pe la 240 a fost integrată în posesiunile trace ale lui Ptolemaios III, pentru ca apoi să redevină macedoneană sub Filip V (în 204 și în 188/187) ori seleucidă sub Antiochos III (în 194), fiind „eliberată" de trei ori de romani (197, 189 și 185/184), statut pe care-l păstrează până în 46 d.Hr. Atelierul monetar se redeschide sub Nero, emițând sporadic sub Hadrian-Antoninus Pius și Commodus-Caracalla și ceva mai intens sub Trebonianus Gallus și Volusian. În țara noastră s-au descoperit numai monede din perioada autonomiei. Cele mai vechi fac parte dintr-un mic tezaur îngropat către 350 î.Hr., descoperit în cartierul Celeiu al orașului Corabia (Sucidava), din care au supraviețuit patru monede de bronz emise între cca 398/397–348/347 î.Hr. Urmează o imitație a monedelor din această categorie aflată la Coslogeni, com. Dichiseni (jud. Călărași), pe malul brațului Borcea (km 80, între Roseți și Coslogeni) emisă cândva după 341 î.Hr. Pe litoral, la Histria, s-a descoperit o altă monedă de bronz, emisă spre sfârșitul sec. 3 î.Hr. Dintre emisiunile de tetradrahme de argint cu flan mare (capul lui Dionysos pe av. / Dionysos în picioare spre stânga pe rv.), emise în sec. 2–1 (probabil nu începând din 189/188, ci sensibil mai târziu, eventual abia după 148 sau 146, și cu o producție masivă pe la sfârșitul anilor 90 și până către 80/79, poate și câțiva ani după aceea) câte un exemplar este prezent în tezaurele de la Boșneagu, com. Dorobanțu (jud. Ialomița); Sângeorzu Nou, com. Lechința (jud. Bistrița-Năsăud); Corabia, în cartierul Celeiu (Sucidava); București, în cartierul Militari; Videle, în cartierul Furculești (jud. Teleorman) și Miercurea Ciuc, în cartierul Jigodin (jud. Harghita). Piesele menționate sunt asociate cu tetradrahme thasiene din ultimele emisiuni, în toate cazurile și numai cu acestea în primele trei, la care se adaugă la următoarele două drahme de Dyrrhachium, iar la ultimul o tetradrahmă a Macedoniei Prima. Tetradrahme din **M.** au apărut și izolat la Focșani (jud. Vrancea), Pianu de Sus, com. Pianu (jud. Alba), Popești, com. Mihăilești (jud. Giurgiu), Târpești, com. Petriceni (jud. Neamț) — dacă nu cumva este vorba de Cochirleni, com. Rasova (jud. Constanța) — și la Mierlău, com. Hidișelu de Sus (jud. Bihor). Emisiuni din **M.** insuficient precizate s-au mai semnalat la Galați, în cartierul Barboși (sec. 2–1 î.Hr.), la Oradea, precum și în împrejurimile acestui oraș.

E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Maroneia*, I–II, Berlin, 1987 (pentru descoperirile din România, 95–96, 107–108 și 115); Fr. de Callataÿ, în *NAC*, 20, 1991, 213–226; O. Iliescu, în *SCN*, 2, 1958, 448 nr. 1 (*IGCH*, 422); V. Culică, în *SCN*, 9, 1989, 109–111; *Histria III*, 139 nr. 799; A. Atanasiu, în *RevMuz*, 4, 1964, 51–52 (*IGCH*, 628); G. Fischer, în *KVSL*, 33, 1910, 90–91 (omis în *IGCH*); C. Moisil, în *Balcania*, 7, 1944, 12–13 nr. 6 (*IGCH*, 632); M. Cojocărescu, în *SCN*, 6, 1975, 195–199 (*CII*, 2, nr. 104); O. Iliescu, în *CreștCol*, 2, 1961, 658–662 și E. Nicolae, în *SCIVA*, 36, 1985, 3, 258–260 (cf. *IGCH*, 631 și 658); Z. Székely, în *Székely nemzeti Múzeum Kiadonyai*, 5, 1946 (Sf. Gheorghe), 33–38 și 51 (*IGCH*, 516); B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 310 nr. 11; id., în *EDR*, 10, 1945, 89 nr. 31; R. Vulpe, în *Materiale*, 7, 1961, 335; V. Mihăilescu-Bîrliba, V. Butnariu, în *AM*, 16, 1993, 289 nr. 6; Al. Săşianu, *Moneda antică*, 134 nr. 77; N. Gostar, în *Apulum*, 5, 1965, 145; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 492 nr. 9; E. Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*, Berlin, 1999, 839–898.

G.P.B.

Mars (Marte), veche divinitate italică, cunoscută în sec. 2–3 d.Hr. în primul rând ca zeu al războiului. Vestigiile cultului său în Dacia (monumente epigrafice și sculpturale, bronzuri, gliptică și ceramică), fără a fi proporționale cu însemnătatea elementelor militare în viața provinciei, fapt explicabil și prin mulțimea zeilor ajunși între *dii militares*, oferă totuși informații utile despre zeu, propagarea sa, dedicanți ca și asupra transpunerilor plastice ale lui **M.** Altarele cu inscripții provin de la Apulum (*CIL*, III, 1080, 1098, 1099), Cristești (*ActaMN*, 1, 1964, 184), Drobeta (*IDR*, II, 23), Ilișua (*CIL*, III, 793), Micia (*IDR*, III/3, 107, 108), Potaissa (*CIL*, III, 897, ? 1600), Tibiscum (*IDR*, III/1, 144), Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*IDR*, III/2, 1, 241, 245, 266; *ZPE*, 50, 1983, 237–238), Valea Sângiorgiului (*IDR*, III/3, 19). Majoritatea dedicațiilor au ca autori militari din *leg. XIII Gemina* și din trupe auxiliare (*ala I*

Bosporanorum, ala I Tungrorum, coh. I Sagittariorum mil., coh. II Compagonum). În inscripțiile Daciei **M.** apare alături de *Iupiter Optimus Maximus* (*CIL*, III, 1080; *IDR*, III/2, 245), *Minerva* (*ZPE*, 50, 1983, 237–238) și *Victoria* (*CIL*, III, 1098 și 1600) primind epitete și calificative precum: *amicus et consentiens* (*CIL*, III, 897), *Augustus* (*ActaMN*, 1, 184; *IDR*, III/1, 144 și III/2, 1, 245 și 266), *auxiliator(?)* (*IDR*, III/2, 1), *conservator* (*CIL*, III, 1099, 1600), *gradivus* (*IDR*, II, 23; III/2, 241; III/3, 108) și *singilis* (*ZPE*, 50, 1983, 237–238), ultima formă neatestată în alte provincii. Din textul epigrafelor se cunosc nume de comandanți militari, ale unor personaje din conducerea municipiilor sau ale unor slujitori de cult. Între numeroasele funcții cumulate de dedicantul M. Antonius Valentinus, cavaler roman, este menționată și cea de *coronatus III Daciarum*. Monumentele sculpturale, bronzurile (frumoasa statuetă de la Potaissa) și gliptica păstrează ambele transpuneri plastice ale lui **M.**: a) tânăr imberb, cu corpul descoperit sau îmbrăcat doar cu o hlamidă, având cască, sabie și lance; b) matur bărbos, în ținuta militarilor din legiuni, cu mâna dreaptă ridicată și stânga pe scutul rotund.

S.S.

Marsyas, satir frigian din escorta zeului Dionysos, a cărui legendă apare pe o gemă de la Porolissum. Din comentariile lui Servius la *Eneida* (III, 20 și IV, 58) ca și din textul lui Macrobius (*Saturnalia*, III, 12), rezultă că statuia lui **M.** simboliza libertatea orașului în care acesta era ridicată. Pornind de aici s-a emis ipoteza că dispariția imaginii lui **M.** de pe monedele din Odessos, Messembria și Apollonia în vremea lui Vespasian ar marca pierderea libertății acestora, eveniment ce pare să se fi petrecut în aceeași vreme și cu orașul Tomis.

Al. Suceveanu, în *Pontica*, 8, 1976, 119.

A.S.

Martinus (sec. 6 d.Hr.), comandant militar sub împăratul Mauricius Tiberius, care, împreună cu generalii → Comentiolus și → Castus, a alungat pe avarii care prădaseră dioceza Thraciei și îndeosebi terit. provinciilor Moesia Secunda și → Scythia Minor (586–587). Armata condusă de **M.** a înaintat de-a lungul litoralului de V al Mării Negre, înfrângând pe avari în apropiere de Tomis (587).

Theoph. Sim., II, 10; Theophanes Confessor, A. 6079; *DID II*, 433–434; *IIR*, II, 535, 537, 605.

I.B.

Martius Verus, Publius (sec. 2 d.Hr.), general roman, comandant (*legatus*) al leg. *V Macedonica* de la Troesmis. Trimis în 162 cu aceasta în Orient pentru a participa la războaiele partice (162–166), împreună cu → C. Avidius Cassius în statul major al lui → Lucius Verus. După victoriile obținute, a fost numit guvernator al Cappadociei, când a condus trupele favorabile lui → Marcus Aurelius împotriva lui Cassius, provincia lui **M.V.** fiind singura din Orient care nu-l sprijinise pe uzurpator. Numele lui, în calitate de *legatus*, apare pe două inscripții în lb. lat. de la Troesmis din 160 și cca 170.

W. Kroll, în *RE*, 14, 1930, col. 2024; *ISM*, V, nr. 159–160.

A.B.

martyrion (martyrium) („mărturie", „loc de mărturie"; < gr. μάρτυς, „martor", „martir") **1.** Semn sau construcție pe locul unei mărturii în legătură cu Biblia și mai ales cu prezența lui Hristos pe vechiul terit. al Palestinei. **2.** Construcție deasupra mormântului unuia sau mai multor martiri creștini (**m.** în sensul strict al cuvântului). Din cauza caracterului lui funerar, **m.** se afla de regulă în afara zidurilor de incintă ale cetății (*extra muros*), uneori în locuri retrase sau greu accesibile. La **m.** aveau loc adunări liturgice la data morții martirului (martirilor) respectiv(i), cunoscută sub numele de *dies natalitia*. După 313 d.Hr., **m.** au fost treptat transformate sau incluse în locașuri de cult obișnuite. Totodată a început transferarea moaștelor de martiri în locașurile de cult obișnuite (*basilicae ecclesiae*), făcându-se legătura între jertfa lui Hristos, jertfa martirilor și jertfa euharistică. Pe terit. Dobrogei au fost descoperite **m.** la → Axiopolis („Hinog"—Cernavodă) și → Niculițel (jud. Tulcea).

A. Grabar, *Martyrium*, I–III, Paris, 1943, 1946; P. Testini, *Archeologia cristiana*, Roma, 1958, 607–615; F.W. Deichmann, în *EAA*, IV, 1961, 893–895; *MPR*, 91–93, 101–104, 146–154, 158–160.

I.B.

Marțial (Marcus Valerius Martialis) (cca 40–104 d.Hr.), poet lat., originar din Hispania (Bilbilis). După o viață petrecută la Roma (ca adulator al lui Domițian, ceea ce i-a adus însemnate avantaje materiale și sociale) apoi în Gallia, s-a retras în ultimii ani în localitatea natală. A cultivat genul epigramei, în care s-a dovedit un virtuos al versificației și un fin observator al moravurilor epocii, putând fi considerat unul dintre cei mai însemnați poeți satirici ai lit. lat. Epigramele sale, grupate în *Liber spectaculorum* (32 de epigrame, dintre care 30 consacrate jocurilor organizate de împăratul Titus în anul 80) și 14 cărți, dintre care cea de a 13-a poartă titlul de *Xenia*, iar cea de a 14-a pe cel de *Apophoreta*, au fost compuse între 83 și 102. Din punct de vedere istoric, opera lui **M.** prezintă valoare prin bogăția informației referitoare la cele mai variate aspecte ale vieții sociale la Roma în epoca lui Domițian și imediat următoare. Vorbind adesea — laudativ — la faptele ultimului împărat din dinastia Flavilor, **M.** oferă prețioase informații, absente în alte surse contemporane sau ulterioare, despre unele

episoade ale confruntărilor militare daco-romane din anii 87–89; solia lui → Diegis la Roma (*Ep.*, 5, 3, 1–6), mormântul lui → Cornelius Fuscus (*Ep.*, 6, 76, 1–6) — despre care unii cercetători susțin, întemeiați pe textul poetului, că poate fi localizat la → Adamclisi —, triumfurile lui Domițian etc.

Persius, Iuvenal, Marțial, *Satire și epigrame*, București, 1967, 267–445 (trad. T. Măinescu; studiu introductiv de I. Fischer, XXXII–XLII). Fragmentele referitoare la ist. României: *FHDR*, I, 434–447.

A.A.

materiale dure animale (materiale scheletice) (abreviat MDA), totalitatea formațiunilor de susținere sau de protecție, indiferent de originea și de structura lor, de la resturile mineralizate de nevertebrate (spre exemplu corali, melci, scoici) și exoscheletul unor vertebrate inferioare (cum ar fi carapacea broaștei țestoase), până la componentele scheletului mamiferelor (oase, dentiție, coarne). Din toate aceste materiale, populațiile pre- și protoistorice au confecționat unelte, arme, vase și podoabe.

Al. Bolomey, S. Marinescu-Bîlcu, în *SCIVA*, 39, 1988, 4, 331–353.

S.M.-B.

matriarhat (< lat. *mater*, „mamă" și gr. ἀρχή, „putere, autoritate"), presupusă practică conform căreia, pornind de la ascendența pe linie maternă, ca o consecință a obiceiului *căsătoriei pe grupe*, femeile își asigurau în interiorul comunităților o poziție socială și economică privilegiată în dauna bărbaților. A fost considerat ca specific paleoliticului și mezoliticului și înlocuit apoi, începând din neolitic, cu → patriarhatul. Termenul ca atare a fost consacrat prin apariția lucrării lui Lewis H. Morgan, *Ancient Society*, în 1871. Ulterior, o bună parte a concluziilor lui Morgan au fost preluate de către F. Engels în *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în care, pe lângă **m.** a mai împrumutat și alți termeni, la fel de lipsiți de conținut real, cum sunt *căsătoria pe grupe, patriarhat, orânduire gentilică, comună primitivă, democrație militară, orânduire sclavagistă* etc., toate aceste concepte devenind elemente de fundament ale schemelor rigide și simpliste ce au influențat etnologia și arheologia marxist-leniniste. În fapt, **m.** a fost construit artificial de către sociologii evoluționiști din a doua jumătate a sec. 19, care au confundat sistemul *matrilinear* de filiație (pe baza ascendenței materne), exagerându-i consecințele de ordin socio-economic, **m.** ca atare neputându-i fi demonstrată existența reală pentru nici o epocă. Cercetări antropologice culturale intense au demonstrat că sistemul de filiație matrilinear a coexistat în timp cu cel patrilinear, diferite comunități, în condiții speciale, putând trece de la un sistem la altul sau chiar la adoptarea pentru două segmente ale aceleiași comunități de filiații diferite și opuse. Cel mai adesea, sistemului de filiație matrilinear, așa cum o dovedesc cercetările etnologice, îi este asociată și cutuma reședinței *matrilocale*, conform căreia o familie nou întemeiată se stabilește în casa soției. Trebuie subliniat că niciodată și în nici un fel sistemul de filiație matrilinear nu a însemnat o poziție „subordonată" a bărbaților. Din observațiile etnologice se cunosc unele situații în care soțul (tatăl) are într-adevăr o autoritate mai scăzută în familie, mai ales asupra descendenților, dar aceasta în dauna autorității altui bărbat dominant, care este fratele soției (mamei), adică unchiul matern, sistemul astfel constituit fiind denumit *avunculat*. Avunculatul se găsește într-o poziție simetric inversă cu așa-numitul *sororat*, sistem în genere asociat sistemului de filiație patrilinear și în care cea mai autoritară femeie nu este soția (mama) ci sora tatălui, adică mătușa paternă.

R. Lowie, *Traité de sociologie primitive*, Paris, 1969; C. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris, 1949; E.R. Service, în *American Anthropologist*, 62, 1960, 747–762.

I.M.C.

matrilinear v. **matriarhat**

matrilocal v. **matriarhat**

Mauretania, ținut în N–V Africii, transformat în provincie romană la 40 d.Hr. Pe terit. **M.** au fost create două provincii: *M. Caesariensis*, cu capitala la Caesarea (azi Cherchel, Algeria) și *M. Tingitana*, cu capitala la Tingi (azi Tanger, Maroc), ambele conduse de *procuratores*. Din **M.** sau regiunile limitrofe au fost recrutate mai multe trupe cu etniconul *Maurorum* între care unele au staționat și în Dacia.

P. Romanelli, *Storia delle provincie romane dell'Africa*, Roma, 1959; B.E. Thomasson, *Die Statthalter der römischer Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus*, II, Lund, 1960.

M.Z.

mauri (lat. *Mauri*), populație originară din provincia romană → Mauretania. Însemnări literare (Dion Cass., LXVIII) și iconografice (Columna Traiană) oferă mărturii asupra contribuției cavaleriei maure conduse de Lusius Quietus la cucerirea Daciei, trupele de **m.** fiind apoi reîntâlnite în componența armatei Daciei romane. O diplomă militară din 158 d.Hr. (*IDR*, I, 16) menționează *vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis* și *Mauri Gentiles* în Dacia Superior. *Numeri Maurorum* sunt atestați la Ampelum, Micia, Optatiana, Pelendava, Tibiscum, Răcari, Sânpaul (jud. Harghita), posibil, după țigle și epigrafe și în alte localit. La Micia este cunoscut un *Templum deorum patriorum* al militarilor din *n.M. Miciensium*.

I.I. Rusu, în *SCIV*, 23 1972, 75–76; L. Balla, in *Alba Regia*, 12, 1972, 245–247; I. Glodariu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 151–164; S. Sanie, în *CercIst*, 12–13, 1981–1982, 299–305.

S.S.

Mauricius (sec. 6–7 d.Hr.), scriitor bizantin de lb. gr., născut în timpul domniei împăratului Mauricius Tiberius (582–602 d.Hr.). Autor al celei mai importante și extinse lucrări de strategie (Στρατηγικόν) ajunse până la noi, concepută în primele decenii ale sec. 7. În cele 12 cărți ale operei sunt acumulate și sistematizate cele mai de seamă cunoștințe în materie de artă militară ale antichității greco-romane, la care se adaugă cele dobândite prin contactele cu migratorii, în special cei de care s-a lovit Imp. la Dunărea de Jos. Astfel, după o prezentare în cărțile I–VI a unor noțiuni de tactică, în cărțile VII–XII se întâlnesc precepte de strategie pentru comandanții armatei bizantine, la care se adaugă și date referitoare la strategia neamurilor pe care Imp. trebuia să le înfrunte în acel timp: perșii, sciții (adică → hunii și → avarii), neamurile „blonde", adică francii și longobarzii, și → slavii (slavii și anții). Despre ultimii, cărora li se și acordă dintre barbari cel mai mult spațiu în lucrare, autorul scrie că, spre a fi înfruntați, trebuie trecută Dunărea, ceea ce înseamnă că aceștia nu se instalaseră încă la S de fluviu în momentul redactării textului. Prin tot acest ansamblu, opera lui **M.** constituie o sursă foarte bogată de informații în legătură cu ist. veche a țării noastre: sunt descrise terit., populații și obiceiurile lor, relațiile acestora cu Imp. etc. Întrucât sunt cuprinse expresii — în special cu caracter militar, dar și unele aparținând lb. curente din regiunile carpato-dunărene — specifice lb. lat. târzii din aria romanității orientale, „Arta militară" a lui **M.** reprezintă și o sursă documentară extrem de importantă pentru cunoașterea procesului de formare a lb. și a poporului român la nivelul cronologic al trecerii lb. lat. în lb. romanică de sine stătătoare. Pe lângă toate acestea, trebuie semnalat faptul că lucrarea este contemporană și cu momentul reorganizării de către → Heraclius (610–641) a Imp. în → *theme*, în care puterea civilă și militară erau din nou reunite sub comanda unui conducător unic numit → strateg. În consecință, se conturează și utilitatea operei lui **M.** pentru studierea structurilor statului bizantin de aici înainte, fapt care, indirect, explică și difuzarea ei mai largă în sec. următoare și transmiterea acesteia până la noi în cinci manuscrise.

Mauricii Strategikon, ed. H. Mihăescu, București, 1970; *DID II*, 440; *DID III*, passim.

A.B.

Mauricius Tiberius, împărat al Imp. Roman de Răsărit (582–602 d.Hr.). Foarte bun administrator și comandant militar. Domnia lui face trecerea de la statul roman târziu la noua organizare a Imp. Bizantin medieval. A creat exarhatele Ravennei și Carthaginei, acordând exarhilor întreaga putere militară și civilă. A purtat cu succes campaniile împotriva perșilor și avaro-slavilor. După încheierea unei păci favorabile cu perșii (591), a pornit contra avaro-sclavinilor un război care a ocupat ultimii zece ani din domnia împăratului (592–602). În 602 armata s-a revoltat; centurionul → Phocas a fost proclamat împărat, iar **M.T.** măcelărit împreună cu cei șase fii ai săi. Zăgazurile frontierei de N a Imp. erau rupte. Slavii pătrundeau în masă și se așezau pentru totdeauna la S de Dunăre, pe terit. Imp. Roman.

G. Ostrogorsky, *Histoire*, 110–113; *DID II*, 435–438.

I.B.

mausoleu (< lat. *mausoleum*), orice construcție funerară de proporții. Își trage numele de la regele Mausolos al Cariei (Asia Mică; sec. 4 î.Hr.), al cărui mormânt monumental era socotit printre cele șapte minuni ale lumii. După piesele sau fragmentele descoperite, unele construcții funerare elenistice și romane din Dobrogea ar putea intra în această categorie. Este și cazul tumulului funerar de la → Adamclisi, datat în epoca lui → Traian și aparținând unui comandant roman. La → Ulpia Traiana Sarmizegetusa este cunoscut **m.** Aureliilor de formă circulară, situat la cca 300 m E–NE de incintă, iar în necropola de V se afla un **m.** rectangular.

A.B.

Mavrodin, com. în jud. Teleorman, unde în 1971, în punctul „Valea Știubii", s-a descoperit un tezaur monetar format din cca 25 tetradrahme din → Thasos și imitații ale acestora, din care s-au recuperat 17. Tezaurul a fost îngropat într-o așezare getică probabil la sfârșitul primului sfert al sec. 1 î.Hr.

C.M. Petolescu, în *CN*, 1, 1978, 3–11.

G.P.B.

Maximianus (Marcus Aurelius Valerius Maximianus), supranumit *Herculius* (249/250–309/310 d.Hr.), împărat roman (286–305 d.Hr.). Originar din regiunea orașului Sirmium (Pannonia).

Fig. 10. Maximianus Herculius.

Militar sub Aurelian și Probus. Tovarăș de arme cu Dioclețian. Proclamat de acesta *Caesar* (1 april. 285) și apoi *Augustus* (1 mart. 286), îngrijindu-se în special de conducerea Italiei și Africii și având reședința la Aquileia sau Mediolanum (Milano). A abdicat la 1 mai 305, retrăgându-se la proprietatea particulară din Lucania. Când fiul său Maxentius s-a proclamat împărat, **M.** a căutat să-l detroneze, dar nereușind, a fugit la ginerele său Constantin, în Gallia, unde s-a sinucis (309/310), în urma încercării nereușite de a-l asasina pe acesta.

Aur. Victor, *Caesares*, 39, 17, 26, 28, 48; *Panegyrici Latini*, II, III, VI; Ensslin, în *RE*, 14, 1930, 2486–2516; *PLRE*, I, s.v.; Barnea-Iliescu, *Constantin cel Mare*, 10–11, 13–15, 27, 28–29, 30–31.

I.B.

Maximinus Daza (Galerius Valerius Maximinus), împărat roman (305–313 d.Hr.). Numele „Daza", cu variantele „Daca" sau „Daia", pe care-l purta la început, arată originea lui tracă. La cererea

Fig. 11. Maximinus Daza.

lui Galerius, a adoptat numele **M.** Născut probabil în același sat Romulianum din Dacia Ripensis, ca și Galerius, fratele mamei sale, **M.D.** a avut în copilărie și în tinerețe aceeași îndeletnicire pastorală ca și unchiul său. Luându-l în armată lângă sine, Galerius l-a ridicat la gradul de *tribunus*, pe care-l deținea în momentul când l-a proclamat *Caesar* în locul său (1 mai 305), transmițându-i odată cu aceasta și epitetul *Iovius*. El însuși s-a proclamat *Augustus* (309–310), după proclamarea lui Licinius. A murit la Tars, în Cilicia (313).

Aur. Victor, *Caesares*, 40, 1; 41, 1; Lactantius, *Mort. persec.*, 18, 13–14; 19;32; 49; 50, 6; *PLRE*, I, s.v.; I.I. Russu, *Elementele*, 52–54; Barnea-Iliescu, *Constantin cel Mare*, 12, 20, 28, 30–32, 34–35, 37–38.

I.B.

Maximinus Thrax (Caius Iulius Verus Maximinus) (173–238 d.Hr.), împărat roman (235–238 d.Hr.). De origine din Thracia, a fost proclamat împărat de trupele de la Rin după uciderea lui Severus Alexander și a Iuliei Mamaea. Foștii conducători au suferit *damnatio memoriae*, fapt ilustrat și

Fig. 12. Maximinus Thrax.

de martelarea numelor lor pe inscripțiile descoperite la Mehadia și Ulpia Traiana. **M.T.** nu a solicitat recunoașterea titlului de către Senat, cu care va intra în conflict. A dus o politică fiscală apăsătoare pentru a susține efortul militar în Germania de Răsărit împotriva alamanilor în 235 și la Dunărea de Mijloc împotriva sarmaților și a dacilor liberi în 236–237, când adoptă titlurile *Sarmaticus Maximus* și *Dacicus Maximus*. Ultimul conflict a determinat lucrări de refacere a drumurilor din Dacia și Moesia Inferior, după cum dovedesc cele două miliarii din 236 descoperite la Copăceni (jud. Vâlcea), pe drumul ce străbătea defileul Oltului, și la Almașul Mare (jud. Sălaj), pe drumul ce se desprindea din drumul imperial dintre Napoca și Porolissum spre castrul de la Bologa, ca și alte câteva descoperite în Dobrogea. Absența monedelor de la **M.T.** în descoperirile monetare din unele centre urbane ale Daciei și Moesiei Inferior a fost pusă în legătură cu acțiunile militare ale dacilor și carpilor și cu cele ale Imp. împotriva lor în acești ani. În 238, o puternică răscoală în provincia Africa, însoțită de proclamarea ca împărați a lui Gordianus I și Gordianus II, deși înăbușită prin intervenția guvernatorului Numidiei și a leg. *III Augusta*, a determinat Senatul să numească împărați cu drepturi egale pe Balbinus și Pupienus, iar Gordianus III asociat cu titlul *Caesar*. Martelarea numelui lui **M.T.** pe inscripțiile din Dobrogea ar dovedi că Moesia Inferior s-a raliat potrivnicilor împăratului. **M.T.** a fost ucis împreună cu fiul său → Maximus lângă Aquileia de către soldații nemulțumiți de condițiile grele ale asediului orașului care refuzase să-și deschidă porțile.

G.M. Bersanetti, *Studi sull'imperatore Massimino il Trace*, Roma, 1940; M. Macrea, *Viața*, 92, 153–154, 436–437; R. Vulpe, în *DID II*, 220–229; M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, în *BSNR*, 75–76, 1983, 187.

E.N.

Maximus 1. (sec. 1 d.Hr.), libert al lui Parthenius, comandantul gărzii palatului, participant la asasinarea lui → Domitianus din sept. 96 d.Hr.

2. Creștin martirizat la Ozobia, sat în apropiere de Durostorum, împreună cu Dadas și Quintilianus, în timpul marii persecuții a lui → Dioclețian din 303–304 d.Hr. **3.** *Dux Moesiae (Scythiae)* în 376–377 d.Hr. Împreună cu Lupicinus, *comes rei militaris* în Thracia, i-a supus pe → goții trecuți în Imp. (376) unei exploatări cumplite cu vânzarea de alimente. Aceasta a dus la răscoala vizigoților conduși de → Frithigern și → Alaviv și la luptele dintre romani și goți, care au culminat cu zdrobirea romanilor la Adrianopol (378).

H. Delehaye, în *AB*, 31, 1912, 272; *DID II*, 381; *IIR*, II, 709–711; 715–719. Amm. Marcell., XXXI, 4, 9–11; 5, 1; Iordanes, *Getica*, 134; id., *Romana*, 313; *PLRE*, I, s.v.; *DID II*, 399; *IIR*, II, 13, 137, 409.

I.B.

Maximus (Caius Iulius Verus Maximus), fiul împăratului → Maximinus Thrax și al Caeciliei Paulina, *Caesar* și *Princeps iuventutis* din anul 236 d.Hr., când avea 20 de ani. A fost asasinat de soldați împreună cu tatăl său la Aquileia, la 11 mai 238. Chiar și cu acest răstimp scurt de domnie, numărul dedicațiilor pomenindu-l pe *Caesar* împreună cu tatăl său este destul de mare, mai ales în Dobrogea romană: cinci la Histria și terit. său, câte una la Capidava, Ulmetum, Carsium, Slava Rusă, Mânăstirea Saonul, Tropaeum Traiani etc. Câțiva stâlpi miliari arată repararea drumurilor în anii 236–238: drumul litoralului în zona Histriei, cel al limesului dunărean între Noviodunum și Aegyssus și prin centrul Dobrogei, în apropierea cetății de la Slava Rusă. De remarcat și o dedicație histriană adresată în primul rând lui **M.**, „cezarul mult iubit de zei". În Dacia, un stâlp miliar de la Praetorium arată repararea drumului din defileul Oltului în anul 236, când **M.** devenise *Caesar*. După asasinarea lui Maximinus și **M.** numele lor au fost martelate de pe inscripții drept urmare a damnării memoriei lor, ca în cazul altarului închinat la Adamclisi în aceiași ani lui Zeus Ombrinos etc.

ISM, I, nr. 95, 166, 320, 321, 346; *ISM*, V, nr. 20, 61, 97, 223, 250 bis; *IDR*, II, nr. 589; Al. Barnea, în *SCIV*, 20, 1969, 4, 595–609.

A.B.

Maximus (Magnus Maximus) (Magnius Maximus), împărat uzurpator (383–388 d.Hr.), originar din Hispania, înrudit cu Theodosius I. După ce a fost comandant al trupelor din Britannia și proclamat Augustus de trupele de acolo, a fost asasinat la 28 aug. 388.

A.B.

Maximus (Petronius Maximus) (n. 396 – m. 455 d.Hr.), împărat al Imp. Roman de Apus (17 mart.–31 mai 455), urmaș probabil al împăratului uzurpator → Maximus, având următoarea ascensiune: *tribunus* și *notarius* ca adolescent, *comes sacrarum largitionum* la 19 ani, *praefectus Urbi* la 24 ani, funcție reprimită în anul 433 împreună cu aceea de *cos.*, *praefectus praetorio Italiae* în anii 435 și 439, din nou *cos.* în anul 443 și *patricius* din 8 dec. 445. A devenit împărat după asasinarea lui Valentinian III și a fost omorât prin lapidare pe când fugea din Roma sub amenințarea vandalilor.

E. Stein, *Histoire*, I, 339; 365–366.

A.B.

Maximus Valerius Maximus v. **Valerius Maximus, Maximus**

Mazaca (azi Kayseri, Turcia), capitala provinciei romane Cappadocia (Asia Mică). Din vremea lui Tiberius a primit denumirea de Caesarea, ambele nume fiind utilizate până mai târziu. Din **M.** provine un membru al unui colegiu al Cavalerului trac, prezidat de o *mater Romanorum*, Menia Iuliane de la Tomis (sec. 2 d.Hr.).

Ruge, în *RE*, III, 1899, col. 1289–1290 (s.v. Caesarea); I. Stoian, *Tomitana*, 70, nr. 3.

A.S.

Măceșu de Jos, com. în jud. Dolj, în apropierea căreia, pe malul lacului Nedeia, a fost descoperit un vas cu gâtul cilindric, corpul bombat, două torți în

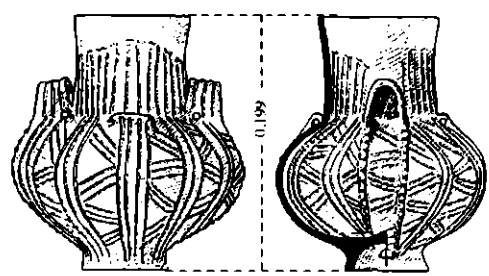

Fig. 13. Vasul descoperit la Măceșu de Jos.

bandă lată și două mici proeminențe-tortițe, decorat cu brâuri în relief și cu grupuri de crestături verticale și piezișe. Aparține culturii → Coțofeni și este identic cu un alt exemplar găsit în N–V Bulgariei.

Vl. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 69–88.

Vl.D.

Măcin v. **Arrubium**

Măgherani, com. în jud. Mureș, pe terit. căreia s-a descoperit înainte de 1960 un tezaur monetar din care făceau parte cinci tetradrahme din Thasos. Data finală cca 75 î.Hr.

IGCH, 546; Z. Székely, în *SCN*, 3, 1960, 555, nr. 1.

G.P.B.

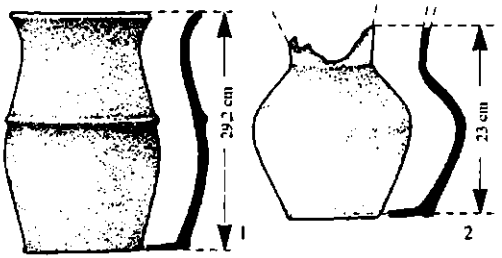

Fig. 14. Măgura — „Șipote". Vas din așezarea carpică (1) și vasul care adăpostea tezaurul monetar (2).

Măgura, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia au fost descoperite pe „Dealul Pichiului" o așezare din epoca bronzului (cultura Monteoru) și una de tip carpic (sec. 2–3 d.Hr.), iar la cca 500 m N–V de prima așezare o necropolă de înhumație aparținând aceleiași culturi (Monteoru). O altă așezare de tip carpic a fost identificată în punctul „Șipote", a cărei necropolă (de incinerație) se află la cca 500–600 m mai spre N, pe „Dealul bisericii". În această ultimă așezare a fost descoperit într-un vas de lut un tezaur de monede de argint romane, cel mai mare cunoscut până în prezent pe terit. Moldovei, conținând 2830 piese, ce se înșiruie pe o perioadă îndelungată de timp, începând cu Augustus și încheindu-se cu Septimius Severus (cea mai recentă din 196 d.Hr.). Cele mai multe dintre ele (76,36%) sunt din perioada Traian-Marcus Aurelius (Augustus 1, Nero 19, Galba 5, Otho 9, Vitellius 17, Vespasianus 329, Titus 73, Domitianus 90, Nerva 43, Traian 623, Hadrian 579, Antonius Pius 616, Marcus Aurelius 343, Commodus 74, Clodius Albinus 1, Septimius Severus 7 și 1 neidentificată). Sunt semnalate câteva exemplare *fourrés*. Un denar de la Septimius Severus a fost emis la Emesa, ceilalți sunt produse ale monetăriei de la Roma. În tezaur sunt prezente și două drahme, una emisă la Caesarea Cappadociei sub Traian, cealaltă la Amisos în Pont sub Hadrian. Tezaurul provine din subsidiile plătite de romani carpilor și îngroparea sa coincide probabil cu sfârșitul așezării carpice de aici, eveniment ce s-ar putea plasa la sfârșitul sec. 2 d.Hr. sau la începutul sec. următor.

V. Mihăilescu-Bîrliba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, 1977.

G.B. și G.P.B.

Măgurele, com. componentă a munic. București, unde, pe marginea terasei superioare, care domină spre N–NE lunca râurilor Ciorogârla, Sabar și Argeș, crestată, din loc în loc, de mici albieri datorate eroziunilor, se găsesc mai multe stațiuni de interes arheologic: A) În satul Filipescu (azi Aluniș), în dreptul școlii, pe panta terasei, s-au găsit două vase din epoca fierului (sec. 5 î.Hr., de tip Ferigile); B) Pe „movila Filipescu" (din același sat) a fost o așezare fortificată, iar în jurul ei una deschisă, aparținând unei comunități a culturii Gumelnița, care a avut legături cu triburile pre- și protocucuteniene. Tot acolo s-au aflat și morminte de înhumație mai vechi decât cultura Gumelnița, precum și resturi sporadice aparținând culturilor Glina, Tei, Basarabi (prima epocă a fierului) și din sec. 4 d.Hr. Mai bogate au fost resturile feudale timpurii; C) În livada fostei G.A.S. din satul Gherman (azi Aluniș), pe marginea terasei, au fost culese fragmente cermanice hallstattiene, La Tène și feudale timpurii; D) În apropierea curții I.F.A. s-au descoperit resturi din paleoliticul superior (aurignacian), ale culturii Glina, din sec. 2–4 și ale culturii Ciurel; E) În curtea I.F.A. din satul Oteteleșanu (azi Milcov) s-a descoperit un cimitir dacic de incinerație în urne din sec. 3 d.Hr.; F) În marginea de N–V a satului Oteteleșanu (azi Milcov) s-a descoperit o așezare cu resturi din sec. 3–4 și 9–10 d.Hr.

P. Roman, în *SCIV*, 13, 1962, 2, 259–271; id., în *SCIV*, 14, 1963, 1, 45–49; id., în *Studii și articole de istorie*, 6, 1964, 375–377.

P.R.

Mălăiești de Jos, sat în com. Dumbrăvești (jud. Prahova), pe terit. căruia, în punctul „Cetate" de pe malul râului Teleajen, a fost identificat și cercetat un castru roman de pământ de cca 150 x 180 m și cu câte o poartă pe fiecare dintre cele patru laturi. Valul de apărare al castrului, măsurând la bază 8 m lăț., cu înălț. originară de cca 1,50–2 m (păstrată până la 1,30 m) și berma lată de cca 4 m, era ridicat din brazde de pământ paralelipipedice (lat. *caespites*) de câte cca 0,40 x 0,20 m și era protejat la exterior de un șanț lat la gură de 6 m și adânc de 2 m. Drumului de rond, la origine pietruit, îi urma spre interior o stradă lată de cca 4,5 m bordată de rigole. Urmele a două ziduri interioare paralele par să marcheze, prin distanța de 11,63 m dintre ele, două dintre limitele clădirii pretoriului castrului. În castru s-au mai descoperit arme, unelte și diverse alte obiecte, ceramică, fragmente de țigle și cărămizi, între care una cu ștampila leg. *V Macedonica*, o statuetă din bronz și câteva monede din bronz de la Nero la Traian. Materialul arheologic din castru se datează, în general, în primele două decenii ale sec. 2 d.Hr., iar ultimele monede, de la Traian (anii 116/117), indică și data abandonării definitive a castrului de către romani sub presiunea atacurilor roxolanilor.

TIR, L 35, p. 50; C. Zagoriț, *Castrul roman de la Mălăiești*, Ploiești, 1940; Gr. Florescu, Exsp. Bujor, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 271–279.

A.B.

Mălușteni, com. în jud. Vaslui, pe terit. căreia, pe „Dealul Leana", zis și „Dealul Lacului", situat la N–E de sat, au fost identificate șase puncte cu obiecte litice aparținând gravetianului final. La cinei

dintre ele s-au efectuat săpături. Cel mai important este punctul IV unde s-au putut observa trei microzone cu concentrări mai mari sau mai mici de material litic și de alte resturi culturale (vatră de foc și faună, îndeosebi bovidee). Diversele tipuri de unelte se caracterizează printr-o microlitizare accentuată, ceea ce ne îngăduie să atribuim această locuire celei de a doua etape a → epigravetianului final.

M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, 105–112.

A.P.

Mănăstioara, sat în com. Fitionești (jud. Vrancea), pe terit. căruia au fost semnalate stațiuni aparținând epocilor: neolitică (aspectul Stoicani-Aldeni și Cucuteni-faza A), a bronzului (cultura Monteoru), Hallstatt târziu (sec. 5–3 î.Hr.) și geto-dacică (sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr.). Obiectivul este situat pe promontoriul „Cetățuia", desprins din terasa superioară a Zăbrăuciorului, în apropierea confluenței acestuia cu pârâul Zăbrăuți. „Cetățuia" are trei pante abrupte, iar cea de a patra, ușor mai lină, face legătura, prin două platforme înguste, cu albia majoră a Zăbrăuciorului. Resturile de locuire aparținând aspectului Stoicani-Aldeni și fazei Cucuteni A au fost identificate în exclusivitate pe platoul „Cetățuiei". Cele 10 locuințe de suprafață semnalate în cele trei niveluri de locuire neolitice au fost prevăzute cu platforme masive, din lut ars, amenajate pe loazbe groase de lemn, iar lipiturile de pereți păstrează amprentele de nuiele sau bârne groase (la colțurile pereților). Vetrele, cu lipituri groase de 3–4 cm, erau amenajate pe platformele locuințelor. Cele 25 de gropi mari și adânci, folosite pentru depozitarea resturilor menajere, se găseau în imediata vecinătate a locuințelor, cât și în sectoarele limitrofe ale „Cetățuiei". În cursul fazei Cucuteni A, la piciorul pantei line a fost săpat un șanț de apărare, înglobat ulterior în sistemul defensiv al așezării monteorene. Bogatul inventar ai locuințelor și al gropilor constă îndeosebi din strachini cu capac, vase suport, boluri și cupe, pictate, precum și vase de provizii acoperite cu barbotină, caracteristice atât aspectului Stoicani-Aldeni cât și fazei Cucuteni A. Se remarcă și lame din silex brun-ciocolatiu, topoare din marnă sau gresii silicifiate, unelte din os (împungătoare, sule, dălți etc.) și în mod deosebit măsuțele de cult și idolii antropomorfi, de obicei fără decor. Sporadice resturi de locuire aparținând fazei Cucuteni A au fost identificate și în relativă apropiere de „Cetățuie", pe terit. satului Holbănești, în punctele „Mălineasa", „Viile Domnești" și „Găvănei". Stațiunea aparținând culturii Monteoru, cu șapte niveluri de locuire (Ic3–IIb), este constituită dintr-un nucleu central („Cetățuin") și așezări situate pe terasele adiacente (îndeosebi la „Măriuța Petrei") și pe micul promontoriu „Poiana Cetățuiei". Și pe terit. satului Holbănești, în punctele deja menționate, au fost semnalate resturi de locuire ale fazelor Ic3–Ic2 ale culturii Monteoru. Deoarece platoul „Cetățuiei" avea o suprafață de maximum 0,5 ha, panta lină a acesteja a fost amenajată în platforme, separate la zona de contact prin trepte, care asigurau comunicarea între locuințele construite pe aceste platforme. Pentrit a asigura stabilitatea locuințelor, atât platfbrmele cât și treptele care le separau, au fost placate cu piatră. Cel mai vechi nivel de locuire, aparținând etapei de tranziție de la faza Monteoru Ic4(3) la Ic3, se găsește pe terasa de la poalele „Cetățuiei", unde este probabil că s-a stabilit inițial comunitatea tribală. Începând cu faza Ic3 și până la sfârșitul fazei IIb, locuințele au fost construite atât pe platoul „Cetățuiei", cât și pe platformele amenajate pe panta lină de S a acesteia. Platformele placate cu piatră au fost reamenajate în cursul celor șapte faze de evoluție (Ic3–IIb) ale culturii Monteoru. În vederea prevenirii unor alunecări, dar mai ales pentru apărare, la piciorul pantei de S a fost amenajat un „zid" (o aglomerare de bolovani prinși cu lut). Între acest „zid" și locuințele situate pe ultima platformă, a fost lăsat un interval, placat de asemenea cu piatră. Pentru a mări eficiența sistemului defensiv, „zidului" i s-a adăugat un șanț adânc, cu secțiunea în formă de clopot cu vârful ușor rotunjit și adâncimea de 3,5 m (de la suprafața actuală a solului), iar lăț. va fi avut cca 4 m. Șanțul l-a interceptat pe acela săpat în cursul fazei Cucuteni A. În partea opusă pantei amintite a mai fost săpat un șanț, distrus aproape în întregime de fortificația geto-dacică amenajată în timpul lui Burebista. Materialul arheologic reflectă prin caracteristicile sale (ceramică, unelte de piatră, os și corn) toate trăsăturile specifice fazelor Ic3–IIb ale culturii Monteoru. Un loc de cult a fost amenajat în cursul fazei Monteoru Ic3 la piciorul pantei, între ultima platformă și aglomerarea de pietre („zidul" menționat mai sus). Ca și în cazul altor stațiuni contemporane, s-a observat că terasa din imediata apropiere a „Cetățuiei", „Măriuța Petrei" cât și micul promontoriu care o precede, au fost locuite începând cu faza Monteoru Ic2. Pe terasa „Măriuța Petrei" cele mai bogate resturi de locuire aparțin însă ultimelor faze de evoluție ale culturii Monteoru, IIa–IIb, când s-au construit grupuri de locuințe (situație similară cu aceea semnalată la Cândești, pe terasa „Coasta Banului" — v. *Dumbrăveni*). Tot aici a fost descoperit un „sceptru" din piatră care, împreună cu alte obiecte (fragmente ceramice, cosoare din piatră cu lama lată etc.), indică un contact cu elemente răsăritene de tip Sruby, care încep să fie sesizate cu deosebire în cursul fazei IIb. La începutul sec. 4 î.Hr. (eventual la sfârșitul sec. 5 î.Hr.), sporadic pe „Cetățuie" dar mai ales pe terasa „Măriuța Petrei", s-a stabilit o mică comunitate tribală, care și-a construit atât locuințe de suprafață cât și bordeie. Întrucât pe terasa „Măriuța Petrei" nu au putut fi practicate săpături decât în zona ei extrem-marginală, nu s-au obținut date concludente referitoare la intensitatea și

suprafața așezării. Puținul material (fragmente ceramice lucrate cu mâna și sporadic la roată — din pastă cenușiu-închis, câteva unelte din fier și fibule fragmentare) atestă prezența unui obiectiv hallstattian târziu, ce poate fi datat în sec. 4–3 î.Hr. Așezarea a cunoscut dea mai mare înflorire în perioada clasică geto-dacică (sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr.), când s-a constatat prezența aici a unei comunități tribale bine închegată și organizată, dar cu un potențiul uman redus. Noua așezare, cu trei niveluri de locuire, și-a schimbat centrul de greutate, acesta devenind „Cetățuia". În prima etapă, corespunzătoare sec. 2–1 î.Hr., ea a cunoscut maximum de prosperitate. S-a observat că pe întreg platoul s-au construit locuințe de suprafață, cu podini amenajate fie din lut crud, fie arse, cu pereți având un schelet lemnos solid, acoperit cu lipituri, și cu vetre mari, rotunde, dispuse de obicei central pe podină sau ușor înălțate față de aceasta, prin depunerea în prealabil a unui strat de amenajare (prundiș). În unele cazuri, datorită densității faetorului uman, unele locuințe aveau un perete comun, pentru a economisi cât mai mult suprafața platoului. În spațiul dintre locuințe au fost identificăte doar puține gropi menajere, săpate fie pe panta de S, fie în zona ce leagă „Cetățuia" cu terasa „Mărițuța Petrei". În cursul sec. 1 î.Hr. (în timpul lui Burebista), „Cerătțuia" a fost fortificată prin amenajarea talvegului unui torent secat, creându-se astfel un șanț de dimensiuni enorme, ca și la Cândești. Celelalte pante, fiind foarte abrupte, nu au necesitat amenajări speciale. Se pare că șanțul și-a păstrat funcția inițială, nefiind sesizate ulterior nici un fel de urme *in situ*. Celelalte două nivelurl de locuire corespund cu precădere sec. 1 d.Hr. În cea de a doua etapă, așezarea a fost reconstruită (după un puternic inceudiu), dar locuirea nu mai este atât de densă, suprafața acesteia reducându-se cu aproape un sfert față de cea anterioară, iar terasele „Mărițuța Petrei" și „Poiana Cetățuiei" nu au mai constituit așezări permanente. În cea de a treia etapă (ultimul nivel de locuire) este refăcută (de asemenea, după un puternic incendiu), dar doar ca un mic nucleu (în zona centrală a „Cetățuiei"). Dacă în cea de a doua etapă se mențin aproape aceleași criterii de construire a locuințelor (poate nu atât de masive ca precedentele), în ultimul nivel de locuire acestea sunt mai puțin solide, podinile fiind înlocuite adesea cu un strat de pământ tasat și amestecat cu resturile construcțiilor anterioare). În ultimul nivel, în spațiul dintre locuințe au început să fie săpate gropi menajere. Spre deosebire de perioadele anterioare, această ultimă așezare nu pare să fi fost distrusă de un incendiu, ci părăsită treptat. Comparativ cu alte stațiuni contemporane, obiectivul geto-dacic de la M. nu se remarcă printr-un material bogat. Astfel, în ceea ce privește podoabele, în afară de o mică fibulă de argint, câteva mici brățări fragmentare (una cu un capăt terminat în formă de șarpe), fragmente de aplici și oglinzi din bronz, restul inventarului vădește posibilități reduse de procurare a unor podoabe scumpe. Ceva mai numeroase sunt uneltele și obiectele din fier și din os. S-a observat un procentaj sporit al ceramicii lucrate cu mâna (în ultimele două niveluri de locuire), comparativ cu alte așezări, și vădind o oarecare preferință pentru borcane de dimensiuni mici și mijlocii. Nu lipsește ceramica lucrată la roată, fiind atestate toate tipurile de bază (căni, pahare, strecurători, strâchini, tipsii, fructiere, borcane), cu decor lustruit sau incizat. Nu a fost însă sesizată bogăția de variante a fiecăruia dintre tipurile de bază, așa cum s-a observat în alte așezări contemporane (Brad, Răcătău, Poiana sau Cândești). Ceramica geto-dacică pictată nu înscrie decât un procentaj de 0,01, fiind semnalate doar puține fragmente decorate cu benzi subțiri roșii sau brune (aplicate pe fructiere) sau cu benzi groase brun-negricioase, dispuse pe marginea buzei sau pe gât, în cazul vaselor de provizii. Din ceramica de import se remarcă amforele (nu prea numeroase) și câteva fragmeate de cupe deliene (în primul nivel de locuire). Neavând elemente precise de datare (tezaure monetare, anumite tipuri de fibule etc.) este dificil de stabilit cu exactitate când s-au petrecut trecerile de la o etapă la alta. Este însă cert că prima etapă s-a încheiat în timpul domniei lui Burebista, când a avut loc și amenajarea sistemului de fortificație, acest obiectiv fiind în zonă ultimul centru tribal geto-dacic care putea bara pătrunderea în interiorul arcului carpatic. Este mai dificil de stabilit momentul când a survenit distrugerea așezării (a celui de al doilea nivel de locuire). Nu ar trebui exclusă ipoteza potrivit căreia unul dintre evenimentele care au avut loc în zonele sudice ale spațiului carpato-dunărean ca urmare a acțiunilor întreprinse de S. Aelius Catus și apoi de Plautius Aelianus, să fi determinat părăsirea și incendierea așezării. Având în vedere grosimea stratului de cultură, densitatea cât și refacerea unor locuințe (ceea ce dovedește o durată relativ îndelungată de locuire), pare plauzibil ca sfârșitul brusc al celui de al doilea nivel să fi survenit în primul deceniu al celei de a doua jumătăți a sec. 1 d.Hr. Deși refăcută apoi, așezarea nu a fost locuită decât de un grup restrâns de geto-daci, ea începând să fie depopulată treptat, pentru a înceta la sfârșitul sec. 1 d.Hr. Nu ar fi exclus ca stabilirea unei garnizoane romane în relativă apropiere de M., la Brețcu, după anul 106 d.Hr., să fi fost una dintre cauzele care au determinat părăsirea totală a „Cetățuiei".

M. Florescu, Gh. Constantinescu, în *Danubius*, 1, 1967, 61–73; M. Florescu, în *Carpica*, 11, 1979, 57–134; ead. A.C. Florescu, în *Studia Antiqua et Archaeologica, I. Corolla memoriae N. Gostar*, Iași, 1983, 72–93; iid., în *Materiale*, 1983, 136–140; M. Florescu, în *AM*, 10, 1985, 7–29.

M.F.

Mănerău, sat în com. Peștișu Mic (jud. Hunedoara), pe terit. căruia se semnalează descoperiri din epoci diferite. În punctul „Rovina" sau „La cărămizi" au fost descoperite unelte din corn de cerb și o greutate de lut, neolitice, iar sub dealul „Știubei", un mormânt de copil, în poziție chircită, din aceeași perioadă, ceramică din prima epocă a fierului și lipitură de perete. Din așezarea romană se cunosc substrucții de clădiri, vase, monede, unelte de fier și obiecte de bronz.

TIR, L 34, 77; A. Buday, în *Dolg. Cluj*, 4, 1913, 110–128; M. Roska, *Rep.*, 154, nr. 52; *Rep. Cluj*, s.v.

I.G.

Mărăști, sat în com. Filipeni (jud. Bacău), în vatra căruia a fost descoperit, în condiții incerte, un topor de bronz, cu gaură de înmănușare transversală, cu lama curbă, tăișul arcuit și creastă pe ceafă. A fost atribuit inventarului unei așezări monteorene identificată în apropierea presupusului loc de găsire prin resturi sporadice de locuire aparținând fazei Monteoru Ic2.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *Carpica*, 1, 1968, 39–60; iid., în *AM*, 6, 1969, 252.

M.F.

mărci de olar, semne în relief pe fundul vaselor ceramice lucrate la roata cu învârtire înceată. Tipul de vase cu cele mai multe **m. de o.** este vasul-borcan; apar mai rar pe fundul urcioarelor și strachinilor. Vasele ștampilate datează din sec. 7–14. Semnele care s-au impus ca **m. de o.** sunt extrem de variate: figuri geometrice (cercuri simple sau concentrice, pătrate cu sau fără diagonale), semne alfabetiforme (litere lat., chirilice, rune), reprezentări zoomorfe (cai, picioare de om), motive florale, unelte etc. În privința tehnicii aplicării **m. de o.** există două opinii. Potrivit uneia dintre acestea se realizau cu ajutorul unei ștampile mobile după ce vasul era ridicat de pe disc. Potrivit celeilalte păreri, ele erau imprimate în timpul procesului de modelare a vasului, semnele fiind săpate în negativ pe discul roții olarului sau pe un dispozitiv care se aplica de fiecare dată discului. Se pare că a doua opinie este mai apropiată de realitate. Sistemul aplicării **m. de o.** a dispărut odată cu generalizarea răspândirii roții olarului de picior (cu învârtire rapidă). Majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat cu astfel de semne le-au considerat **m. de o.**, adică semne care indică proprietatea personală a meșterilor olari. Se pare însă că ele aveau o semnificație magico-religioasă. Întrucât răspândirea lor este mai intensă în jumătatea de E a Europei s-a considerat că ar fi un atribut al ceramicii slave și că originea aplicării trebuie căutată în lumea slavă. În realitate, astfel de semne se întâlnesc și la alte populații: români, germani, maghiari, suedezi etc. Cât privește originea tehnicii aplicării **m. de o.**, ea trebuie căutată la romani, care, la rându-le, au preluat-o de la celți.

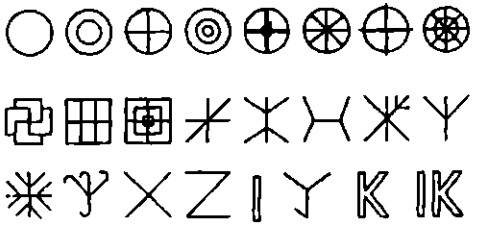

Fig. 15. Mărci de olar pe ceramica de la Păcuiul lui Soare.

I. Kostrzewski, în *Niederlur Sbornik*, 1925, 122 și urm.; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare I*, 131–136; M. Comșa, în *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slavische Archäologie*, Berlin, 1972, 167–172.

P.D.

Mărgărițești, sat în com. Voineasa (jud. Olt), pe terit. căruia a fost descoperită și cercetată o așezare geto-dacică întărită (sec. 5–2 î.Hr.). Aceasta se află pe terasa dreaptă a râului Olteț, pe un promontoriu înconjurat de pante abrupte, iar spre N–V de un șanț și un val de pământ. Valul a fost special construit, cu interiorul din cărămizi și chirpici, arse până la roșu, pentru stabilitatea și consistența fortificației. Suprafața așezării este foarte mare, dar urme de locuire s-au descoperit doar în preajma valului. Acestea constau din: vase lucrate cu mâna, de tradiție hallstattiană (urne, strachini, cești), fragmente de vase lucrate la roată, cuțite de tip *sica*, fibulă de bronz de tip tracic, râșnițe de piatră, monedă geto-dacică de argint, de tip Aninoasa, mâner de amforă gr. cu ștampilă etc. Așezarea a fost folosită mai ales ca loc de refugiu.

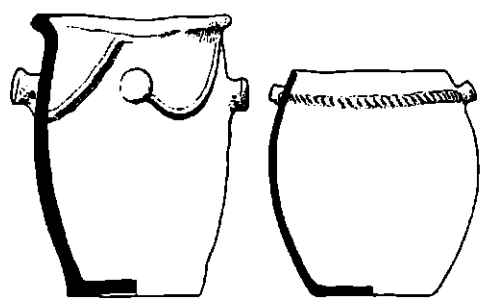

Fig. 16. Mărgărițești. Ceramică din așezarea geto-dacică.

C. Preda, *Sprîncenata*, 100–109.

C.P.

Mărgineni, com. componentă a munic. Bacău, unde, în satul Trebeș, pe dealul „Cetățuia", a fost descoperită o stațiune eneolitică cucuteniană. Mai bine de o treime din suprafața platoului fiind afectată de alunecările de teren, o bună parte a locuirii preistorice a fost distrusă. Cercetările sistematice au precizat existența a trei niveluri de locuire aparți-

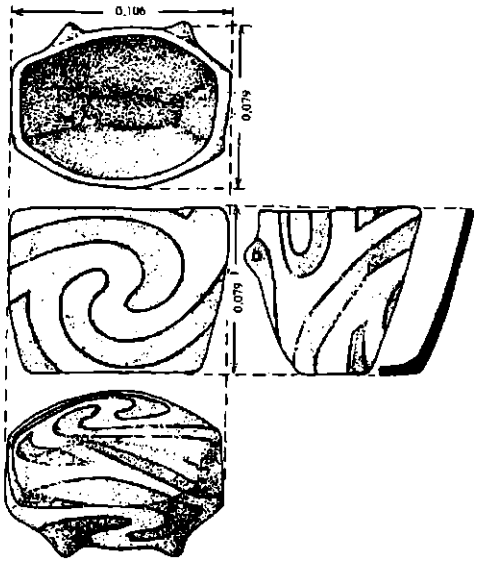

Fig. 17. Mărgineni. Vas-coşuleţ.

nând toate culturii Cucuteni şi anume fazelor A (etapa A 2); A–B (ceva mai subţire) şi B. Pentru nivelul Cucuteni A 2 dispunem şi de trei datări cu radiocarbon: 5610 ± 55 B.P.; 5485±60 B.P. şi 5625±50 B.P. Autorul descoperirii opinează pentru datarea absolută a acestui nivel între 3600—3475 î.Hr.

D. Monah, în *Materiale*, Oradea, 1979, 79–80; id., în *SCIVA*, 29, 1978, 1, 33–41.

S.M.-B.

Mărtineşti, sat în com. Tătăranu (jud. Vrancea), pe terit. căruia, pe malul stâng al pârâului Vâjâitoarea, la confluenţa cu râul Râmnic, a fost identificată o necropolă de tip Sântana de Mureş (sec. 4 d.Hr.), fiind dezvelite mai multe morminte de înhumaţie şi un cenotaf, care au avut un inventar bogat, compus din ceramică şi obiecte de podoabă. La cca 1 km spre V se află aşezarea, din care a fost cercetată o locuinţă cu numeroase vase (căni, urcioare, castroane etc.) arse la cenuşiu sau roşu.

V. Bobi, în *Vrancea*, 4, 1981, 105.

G.B.

Mărtiniş, com. în jud. Harghita, de unde provine un tezaur monetar descoperit înainte de 1876, din care se cunosc 15 denari romani republicani din perioada 209/208–70 î.Hr. şi o tetradrahmă din Thasos.

B. Mitrea, în *BSNR*, 42–66, 1948–1972, 75–81; M. Chiţescu, *RRCD*, 212, nr. 115.

E.N.

Mărunţei, sat în com. Colonesti (jud. Olt), pe terit. căruia, în curtea şcolii generale, a fost scoasă la suprafaţă o aşezare de tip Militari-Chilia în cadrul

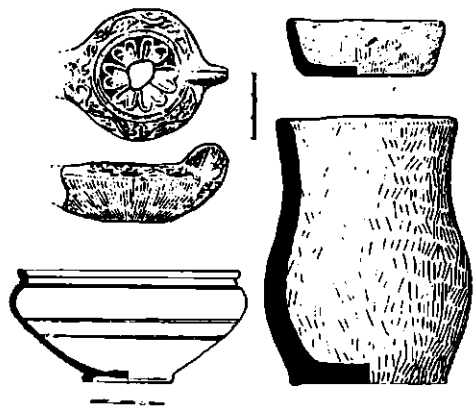

Fig. 18. Mărunţei. Ceramică din aşezarea de tip Militari-Chilia.

căreia s-au identificat bordeie, locuinţe de suprafaţă, gropi de provizii şi de cult, un cuptor de ars vase. Cele peste 20 kg de zgură de fier arată că aici a existat un important centru de prelucrare a fierului. Materialul arheologic (ceramică, fibule, o monedă de la Claudius II Gothicus din 269 d.Hr. etc.) permite datarea întregului complex în sec. 3 d.Hr. şi primele decenii ale sec. 4 d.Hr. Pe acelaşi loc a existat şi o aşezare medievală (vatra veche a satului **M.**). În diverse puncte s-au mai descoperit vestigii din epoca bronzului aparţinând culturilor Glina (la „Valea Râsului") şi Verbicioara (la „Ulmu"), La Tène-ului geto-dacic şi sec. 3–4 d.Hr. (la „Drumul Vechi" şi „Bărăşti").

Gh. Bichir, *Geto-dacii.*

G.B.

Măstacăn, sat în com. Dragomireşti (jud. Neamţ), pe terit. căruia a fost identificată o aşezare carpică (sec. 2–3 d.Hr.) în cadrul căreia s-a descoperit un „depozit" de unelte agricole (două brăzdare de fier, o coasă de fier şi trei seceri, fragmentare, lucrate din acelaşi metal).

Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, 45, XXIX/1–3.

G.B.

mătase. Cunoscută în China în mil. 3 î.Hr. şi păstrată timp îndelungat ca un mare secret, cultura viermilor de **m.** a fost introdusă în Europa abia la mijlocul sec. 6 d.Hr., în timpul şi din porunca împăratului Iustinian (Procop., *Bell. Goth.*, IV, 17, 1–7), producţia **m.** constituind până în sec. 10 d.Hr. un monopol al atelierelor din Constantinopol. În sec. 11–12 producţia de **m.** s-a extins şi în unele oraşe din Pen. Balcanică, Corinthul şi Theba devenind renumite în privinţa ţesăturilor de **m.** Pe terit. României cele mai vechi fire şi fragmente de **m.** (prima jumătate a sec. 11 d.Hr.) au fost descoperite în aşezarea de la → Dinogetia (Garvăn, jud. Tulcea), ale cărei legături cu Bizanţul sunt cunoscute.

E. Stein, *Histoire*, II, 769–773, 843–845; G. Ostrogorsky, *Histoire*, 104–105, 404; I. Barnea, în *SCIV*, 12, 1961, 2, 310–311 și *Dinogetia I*, 120–121.

I.B.

Mătăsaru, com. în jud. Dâmbovița, pe terit. căreia, pe malul stâng al pârâului Tinoasa (satul Tetcoiu), au fost descoperite vestigii arheologice aparținând neoliticului (un mormânt de tip Gumelnița, tellul gumelnițean aflându-se în dreapta Tinoasei, la S de satul Pădureni) și începutul epocii bronzului (un mormânt de incinerație cu urnă de tip Glina, așezarea aflându-se pe malul drept al Tinoasei), o așezare și o necropolă (din care s-a salvat un mormânt de incinerație cu urnă) din prima epocă a fierului (cultura Basarabi), o așezare geto-dacică din sec. 3–2 î.Hr. și o alta din sec. 2–4 d.Hr. (de tip Militari-Chilia) cu necropola respectivă. Sporadic au apărut și urme din sec. 6–7 (de tip Ipotești-Cândești), așezarea din această vreme aflându-se pe malul drept al Tinoasei, în punctul „La troiță". Aceste vestigii au fost suprapuse parțial de un sat medieval românesc din sec. 17–18. O așezare getică din sec. 1 î.Hr. – mijlocul sec. 1 d.Hr. a fost identificată și la S–E de satul Pănești. Încetarea ei este pusă în legătură cu acțiunile lui T. Plautius Silvanus Aelianus, care la mijlocul sec. 1 d.Hr. a lărgit spațiul de siguranță creat de Augustus în anul 5 sau 9 prin acțiunile lui Aelius Catus. Cele mai importante vestigii aparțin așezării de tip Militari-Chilia (sec. 2–4 d.Hr.), cercetată exhaustiv și în cadrul căreia

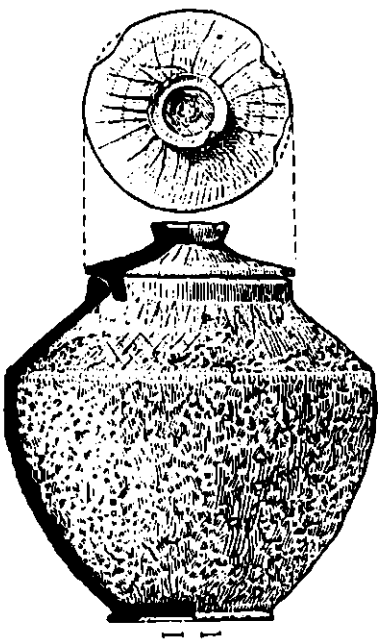

Fig. 19. Mătăsaru. Urnă cu capac din necropola de tip Chilia-Militari.

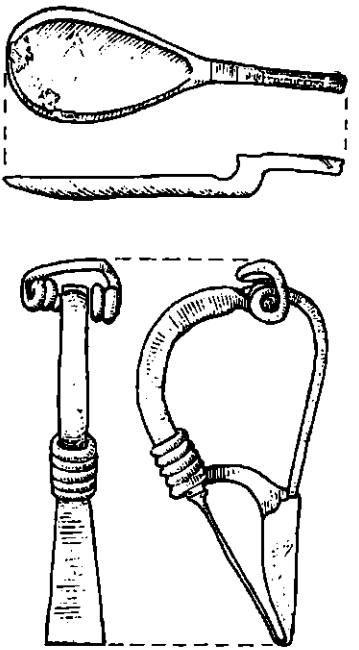

Fig. 20. Mătăsaru. Lingură de argint și fibulă de bronz din așezarea de tip Chilia-Militari.

s-au descoperit 52 de locuințe (40 bordeie și 12 locuințe de suprafață, trei dintre ele având temelie din piatră de râu) și 241 gropi de provizii, vetre de foc și cuptoare menajere, două cuptoare de ars vase, complexe de cult etc. Au fost găsite unelte, arme, ustensile casnice (ace de cusut, chei, cuțite), accesorii pentru veșminte (fibule, catarame, ace), vase de bronz și sticlă (fragmente) etc. Practicarea agriculturii de către locuitorii așezării este atestată de un cuțit de plug, 15 seceri și mai multe cosoare, toate lucrate din fier, râșnițe de piatră și boabe de grâu carbonizate (găsite în locuințe și gropi), iar creșterea vitelor de oasele de animale (bovine, porcine, ovicaprine, cabaline). Se practica metalurgia fierului (s-au găsit 8,4 kg de zgură), prelucrarea lemnului (dovedită de dălți, burghie, topoare, priboaie, o cuțitoaie, toate din fier) și olăritul (două cuptoare de ars vase). Torsul, țesutul și împletitul sunt atestate de fusaiolele și greutățile de lut pentru războiul de țesut de tip vertical și de andrelele de bronz. Este cel mai important obiectiv de tip Militari-Chilia cercetat până în prezent. Apropierea așezării de râul Argeș (navigabil în acea vreme) a contribuit la dezvoltarea legăturilor cu Imp. Roman; s-au descoperit amfore, opaițe și strâchini romane, fibule, ace, piese de harnașament, arme, o insignă de *beneficiarius*, o placă de la o centură militară *(cingulum militiae)*, ustensile medicale și de cosmetică, din bronz și argint, numeroase monede de bronz și de argint etc. Importante sunt două vase (fragmentare) cu inscripții, care

arată că în așezare existau cunoscători ai lb. lat., așa încât se poate vorbi de o așezare daco-romană, procesul de romanizare fiind bine documentat. Este singura așezare în care s-au identificat stratigrafic două niveluri de locuire. Materialele descoperite arată că aici a fost un important centru al geto-daeilor din sec. 2–3 și primele decenii ale sec. 4 d.Hr. La N de așezare, între actualul drum național și calea ferată, trecea în antichitate (sec. 4 d.Hr.) → Brazda lui Novac de Nord.

Gh. Bichir, E. Popescu, în *SCPiteşti*, 1, 1968, 81–96; iid., în *Materiale*, 9, 1970, 271–279; Gh. Bichir, *Geto-dacii*.

G.B.

Mânăstirea 1. Com. în jud. Călărași, pe terit. căreia se află o așezare geto-dacică din perioada „clasică". Săpăturile efectuate aici în 1924 au stabilit că la baza așezării se află urme de locuire din epoca bronzului. Din stratul geto-dacic au fost scoase la iveală fragmente ceramice lucrate cu mâna, cât și cu roata, câteva piese de metal și câteva resturi de vase gr., printre care se află și două mânere de amfore ștampilate. La suprafața așezării s-au găsit și urme de cultură din epoca primelor migrații. În 1939, în condiții rămase necunoscute, a fost descoperit la **M.** un tezaur monetar getic (a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.). Au fost recuperate doar 25 monede, toate emisiuni getice de argint de tip Filip II, cu greut. de 8–9 g. Ca stil, ele se situează între monedele de tip Prundu-Jiblea și → Adâncata. **2.** Tip monetar geto-dacic, cunoscut și sub denumirea de **M.**-*Adâncata*, după descoperiri reprezentând, în ordine, gradul de stilizare și succesiunea cronologică. Ambele serii derivă direct din tipul → Prundu-Jiblea și sunt răspândite în jumătatea de V a Munteniei și E Olteniei. Monede din grupa **M.** au fost descoperite în special în Muntenia. Aceste emisiuni datează aproximativ din perioada 150–120 î.Hr. și servesc apoi ca model monedelor de tip → Vârteju-București.

C. Moisil, în *CNA*, 17, 1943, 199; O. Iliescu, în *CreşţCol*, 13–14, 1965, 6–12; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 198–214; Gh. Ștefan, în *Dacia*, 2, 1925, 385–399.

C.P.

Mândrișca, sat în com. Valea Seacă (jud. Bacău), pe terit. căruia, în mai multe puncte, au fost descoperite importante vestigii arheologice. Pe „Titelca Morăriei" au fost identificate urme de locuire din neolitic (cultura Precucuteni), epoca de început a bronzului și din bronzul dezvoltat (cultura Monteoru). În cadrul așezărilor respective au fost descoperite locuințe, gropi de provizii și de cult și un important inventar arheologic constând din ceramică, unelte și arme de piatră, os și bronz, figurine antropomorfe de lut, patine de os (cele mai vechi exemplare cunoscute pe terit. României), modele de roți de car (din lut) etc. Așezarea din epoca bronzului s-a extins și pe „Terasa Morăriei", fiind fortificată cu două șanțuri de apărare, ale căror adâncimi atingeau 4,30 m, iar lărgimea 10 m. La punctul „Titelca Mândrișcăi", aflat la E de sat, s-au identificat așezări de tip Precucuteni și Monteoru. Pe terasa Mândrișcăi s-a descoperit un depozit de seceri de bronz (cca 200 exemplare) de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului și o așezare carpică (sec. 3 d.Hr.). O așezare cu locuiri succesive aparținând culturii Monteoru, geto-dacilor (sec. 2 î.Hr. – 1 d.Hr.) și sec. 4 d.Hr. (cultura Sântana de Mureș-Cerneahov), precum și o necropolă de tip Monteoru (aparținând așezării mai sus amintite) au fost identificate în punctul „Duitori". Toate complexele arheologice se aflau la marginea de E a terasei Siretului, pe unde trecea și drumul antic (de-a lungul râului).

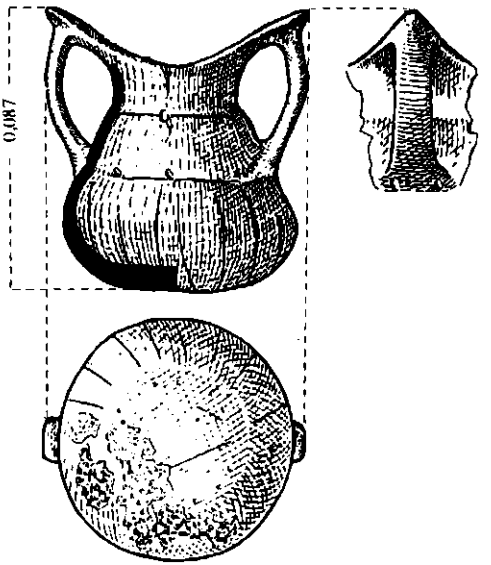

Fig. 21. Mândrișca. Vas ceramic (cultura Monteoru).

Gh. Bichir, în *Materiale*, 8, 1962, 291–300 și 9, 1971, 113–125; id., în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 110–114.

G.B.

meandru, motiv decorativ continuu format din linii sau benzi care se frâng în unghiuri de 90°. Denumit astfel după râul Maiandros din Asia Mică, al cărui curs era deosebit de sinuos; desenul amintind de unghiularitatea cursului acestui râu a căpătat numele de **m.** Ornamentul a fost larg folosit în pre- și protoistorie, ca și în epoca greco-romană, atât la decorarea ceramicii și a statuetelor de lut, cât și la împodobirea unor obiecte de metal, în principal de bronz.

S.M.-B.

medalioane funerare v. **monumente funerare**

Medgidia, oraş în jud. Constanţa, pe terit. căruia au fost descoperite mai multe puncte cu obiecte litice atribuite tipologic musterianului, aurignacianului şi îndeosebi tardenoasianului. Dintre toate acestea demnă de relevat este aşezarea mezolitică din punctul „La Plopi" aparţinând marelui complex cultural al tardenoasianului nord-vest-pontic (A.P.). La km 21,700 pe traseul canalului Dunăre–Marea Neagră, pe pantele line ale văii Carasu a fost descoperită o staţiune aparţinând culturii neolitice Hamangia, aflată acum sub nivelul apelor. Din locuinţele de tip bordei şi din gropile menajere descoperite s-au recoltat materiale caracteristice fazei Goloviţa a culturii Hamangia. Remarcăm capul unei statuete de lut ars, identic cu acelea ale renumitei perechi descoperite în necropola de la → Cernavodă. În punctul „Cocoaşe", la 2,5 km N–E de **M.** se află o altă aşezare deschisă aparţinând culturii Hamangia unde a fost descoperită o groapă rituală de formă ovală, având şi o „platformă" pe care fuseseră depuse numeroase oase de animale, mai ales de bovidee. Materialul rezultat, diferit de acela cunoscut din alte staţiuni ale culturii Hamangia, l-a determinat pe autorul săpăturii să-i încadreze într-o perioadă anterioară celor cunoscute până în prezent. Pe terit. oraşului a mai fost cercetată o aşezare gumelniţeană cu mai multe niveluri de locuire. În nivelul III s-a descoperit o adevărată locuinţă de „morar". Într-una dintre cele două încăperi ale acestei locuinţe se aflau trei râşniţe de piatră pe socluri, având în jur rame de chirpici ars, alte cinci râşniţe şi opt frecătoare pe una dintre laturi şi opt vase mari de provizii, unele conţinând o impresionantă cantitate de boabe de grâu carbonizate (S.M.-B.). În 1968 s-a descoperit întâmplător în cariera de lut a fabricii de cărămizi o sabie de bronz „micenian㔠cu mult cositor în compoziţie, turnată *à cire perdue*, aparţinând tipului „cu corniţe", subtip C I, ce apare în sec. 15 î.Hr. şi care datează din sec. 14 î.Hr. Vârful fiind lipsă, la lung. actuală de 0,60 m ar fi de adăugat încă 15–20 cm. Nu este exclusă apartenenţa ei la un mormânt, căci după informaţiile primare, ce nu s-ar putut verifica arheologic, s-ar fi aflat acolo un schelet uman înconjurat de pietre şi oase de animale. Sabia reprezintă un import sudic şi pare să fi fost produsă nu în lumea micenian㠄propriu-zisă ci într-un alt centru din care provin şi majoritatea celor descoperite în Bulgaria. Din păcate, la **M.** nu există alte urme arheologice care s-o lege de un context cultural contemporan. La **M.** s-au descoperit numeroase vestigii arheologice din sec. 5–2 î.Hr., atât vase La Tène şi de tradiţie hallstattiană, lucrate cu mâna şi la roată, cât şi gr., amfore cu şi fără ştampile din Thasos, Heraclea, Rhodos, Sinope, Cos şi Chersones, vase cu firnis negru, lekane, lekythos, căniţe şi un opaiţ delfiniform, aflate fie într-o aşezare getică din zona carierei de lut a fabricii de cărămizi, fie într-o necropolă din zona carierei de caolin a fabricii de produse ceramice, ce continuă şi în văile fostei I.A.S. Urme getice şi gr., dar şi romano-bizantine şi feudale timpurii, s-au aflat şi în punctul „La Cocoasă". Printre descoperirile mai importante se remarcă în primul rând cunoscuta sabie-emblemă de tip akinakes (de origine scitică), dintr-un moment constitutiv al artei traco-getice (sec. 5 î.Hr.), cu puternice influenţe iraniene şi gr., la care se adaugă o monedă histriană de argint, din **M.** sau din împrejurimile ei. Cea mai veche ştampilă de amforă provine din necropolă şi este un produs al atelierului de la Keramidi din insula Thasos, grupa F (cca 370–350 î.Hr.), celelalte aparţinând mai ales sfârşitul sec. 4 şi primei jumătăţi a sec. 3 î.Hr. Cu ocazia săpăturilor pentru fundaţia unui bloc din oraşul nou a fost recuperat un denar roman republican de la L. Aemilius Buca din 44 î.Hr. Din vremea Imp. Roman putem cita ca descoperire izolată doar un sesterţ de la Traian din zona valului mare de pământ. Mult mai

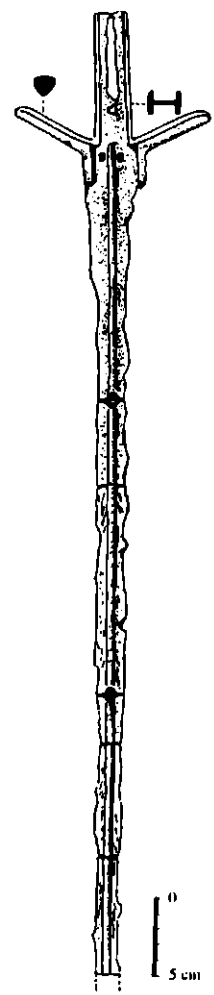

Fig. 22. Medgidia. Sabia de bronz „micenian㔠.

important este tezaurul descoperit în 1978 în zona fermei 1 a I.A.S. (unde s-au aflat şi fragmente ceramice romane şi de tradiţie getică), într-un vas ce putea adăposti cca 300 monede, din care s-au recuperat 68 denari de la Nero la Antonius Pius, ultimul din 150–151 d.Hr. (cei mai numeroşi erau de la Hadrian. 23 exemplare, când se înregistrează şi cel mai înalt coeficient monede/an — 1,09, urmat îndeaproape de cel din vremea lui Antoninus Pius — 0,93). Nici pentru perioada următoare nu avem descoperiri izolate. Singurul document numismatic este un alt tezaur monetar descoperit la 28 nov. 1968 în cariera de lut a fabricii de cărămizi într-o amforetă. Era format din 31 monede între care 12 emise înainte de 294 (38,70% din total), celelalte aparţinând sec. 4 d.Hr., ultima din 383–392. Îngropat foarte probabil curând după 383, poate după 386, tezaurul reflectă acuta criză de numerar din Dobrogea anilor 375–383, când pe piaţă reintră şi se tezaurizează emisiuni mult mai vechi, în cantităţi însemnate, în cazul nostru emisiuni de la Roma, cea mai veche de la Vespasian, urmată de una de la Antoninus Pius şi monede coloniale de la Marcianopolis (Elagabal şi Iulia Maesa), Callatis (Septimiu Sever), Mesambria (Filip Caesar), Tomis (Lucilla şi Iulia Domna) şi Nicopolis ad Istrum (neprecizate), precum şi antoninieni de la Filip Arabul şi Otacilia. Pentru perioada sec. 8–10 d.Hr. avem urme aparţinând culturii Dridu în zona de S a fabricii de ciment, la cariera situată pe terasa sudică a văii Carasu, între care cinci vase întregi par să aparţină culturii alanice (sec. 8 d.Hr.), din perioada de dislocare a alanilor din locurile de baştină de către arabi (anii 730, 735 şi 737) către Saltova pe de o parte (între Don şi Donec) şi către Dunăre pe de altă parte. La V de oraş, mai exact la 50 m N–V de stadion, s-a descoperit o carieră ce pare a fi fost folosită pentru valul de piatră şi care a fost datată ipotetic în sec. 10 d.Hr.; menţionăm şi un follis anonim din clasa E, atribuit îndeobşte domniei lui Constantin X (G.P.B.). V. şi *Urb...vicus*.

P. Haşotti, în *Pontica*, 13, 1980, 199–215 şi 14, 1981, 23–38; id., în *Materiale*, Tulcea, 1980, 58–66 şi Braşov, 1981, 41–44; N. Harţuche, *Agricultura gumelniţeană la Medgidia*, comunicare la Sesiunea Muz. din Constanţa, 1979; id., O. Bounegru, în *Pontica*, 30, 1997, 17–104; M. Irimia, A. Dumitraşcu, în *Pontica*, 2, 1969, 137–147; Al. Popeea, în *SCIV*, 18, 1967, 3, 509–512; M. Irimia, în *Pontica*, 6, 1973, 37–42; 16, 1984, 123–127 şi 24, 1991, 109–111; D. Berciu, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 93–124; id., *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, 149–150 şi 161–182; T. Papasima, în *Pontica*, 13, 1981, 300–302; id., E. Mihail, în *Pontica*, 30, 1997, 295–303; R. Ocheşeanu, în *Pontica*, 5, 1972, 497–498; M. Munteanu, R. Ocheşeanu, în *Pontica*, 8, 1975, 190 nr. 28/1; A. Vertan, în *Pontica*, 11, 1978, 227–234; R. Ocheşeanu, A. Dumitraşcu, în *Pontica*, 5, 1972, 537–546; N. Harţuche, în *Pontica*, 4, 1971, 252–257; M. Comşa, în *Pontica*, 12, 1979, 151–156; A. Panaitescu, în *Pontica*, 11, 1978, 247–251; A. Vertan, G. Custurea, în *Pontica*, 16, 1984, 312 nr. 773.

A.P.; S.M.-B. şi G.P.B.

Mediaş 1. Munic. în jud. Sibiu, pe terit. căruia, de-a lungul timpului, au fost făcute mai multe descoperiri preistorice. În punctul „Cânepi" a fost semnalată o aşezare aparţinând culturii Coţofeni, cu ceramică decorată cu pastile în formă de boabe de linte. În punctele „Gura câmpului" şi „Măzăriştе-Pe şes" au fost descoperite, în 1967 şi respectiv 1973, grupuri de morminte de înhumaţie în ciste din piatră. Cele două grupuri, în primul punct cu patru morminte, iar în al doilea cu două, au fost atribuite culturii Schneckenberg. Tot la „Gura câmpului" se cunosc o aşezare şi un mormânt de incineraţie, ambele aparţinând culturii Wietenberg. În punctul „Baia de nisip", pe un bot de deal de la V de localit., a fost cercetată o altă aşezare a culturii Wietenberg. Prin anii 1933–1934, pe „Dealul cetăţii", în dreapta râului Târnava Mare, au fost descoperite fortuit mai multe vase, care aparţin culturii Noua, fiind socotite ca provenind din morminte distruse. Vestigii ale unei aşezări atribuită culturii Noua s-au descoperit şi la „Gura cătunului". De pe terit. localit. provine şi o seceră din bronz cu cârlig la mâner, încadrată la sfârşitul epocii bronzului, piesa servind la definirea tipului respectiv de seceri. În cursul anului 1958, pe un alt deal, aflat la N–E de oraş, au fost efectuate săpături arheologice sistematice într-o aşezare fortificată cu şanţ şi val, aparţinând primei epoci a fierului. Staţiunea, cu trei niveluri de locuire, cu locuinţe de suprafaţă sau bordeie, este caracterizată prin castroane, vase bitroncouice, ceşti, toate decorate cu caneluri, dar printre care se găsesc şi exemplare, mai rare, de vase bitronconice, cu decor imprimat. În câteva locuri din **M.**, ca şi apropierea acestuia, în punctul „Lunca ciorilor", s-au descoperit fortuit, de-a lungul anilor, mai multe morminte de incineraţie în urnă atribuite culturii **M.**, unul dintre acestea având drept capac un castron, iar altul o lespede din gresie (I.M.C.). La **M.** au fost cercetate şi urme aparţinând neoliticului (cultura → Petreşti), două cimitire de înhumaţie scitice şi o necropolă celtică de la sfârşitul sec. 4 î.Hr. (aparţinând celui mai vechi orizont celtic din România). Au fost semnalate şi descoperiri dacice: ceramică, un tezaur de fibule de argint, brăţări şi o lamă de aur (S.M.). **2.** Cultură arheologică din Hallstattul timpuriu, definită pe baza cercetărilor din staţiunea eponimă situată pe dealul „Cetate" de lângă **M.** Aria culturii cuprinde cea mai mare parte a Transilvaniei, alte staţiuni mai importante fiind cele de la Aiton, Baraolt, Bogata (jud. Mureş), Braşov, Curteni, Gura Arieşului, Lechinţa (jud. Mureş), Leţ, Poiana Aiudului, Porumbenii Mari, Sâncrăieni, Sibişeni (com. Vinţu de Jos), Sighişoara şi Teleac (jud. Alba). Şi în Muntenia au fost semnalate materiale de tip **M.**, dar în această parte a României cunoaşterea fenomenelor arheologice de la începutul epocii fierului este încă deficitară. Ca atare, nu se poate şti în ce măsură la S de Carpaţi este vorba de grupe ceramice înrudite sau mai degrabă de importuri **M.** în staţiunile locale.

Originea culturii **M.** trebuie căutată în fenomenul Gáva, apărut odată cu prima epocă a fierului la V de Carpații Occidentali, pe o arie foarte largă, ambele fenomene arheologice strâns înrudite făcând parte din marele complex hallstattian timpuriu cu ceramică canelată. Asemănările, uneori până la identitate, între unele materiale Gáva și cele ale fazei târzii a culturii Cruceni-Belegiș, i-au făcut pe unii cercetători să vorbească de o „pătrundere" de tip Bobda II-Belegiș până spre colțul S–E al Transilvaniei sau chiar și dincolo de Carpații Orientali. Geneza culturii **M.** din fondul Gáva îi stabilește din capul locului un început la nivelul a ceea ce se numește îndeobște perioada Hallstatt B, corespunzând în linii mari sec. 10 î.Hr. Durata ei nu depășește sfârșitul sec. 9 î.Hr., când se constituie complexul Basarabi, specific Hallstattului mijlociu. Așezările sunt destul de întinse, iar unele dintre ele (spre exemplu stațiunea eponimă, cele de la Brașov, Porumbenii Mari sau Teleac) sunt fortificate cu valuri și șanțuri, uneori cu dimensiuni apreciabile. Din aria culturii se cunosc mai multe depozite de bronzuri care, alături de unele complexe cu valve de turnare și duze din lut, descoperite în așezări, atestă o metalurgie a bronzului activă, continuând tradițiile mai vechi. Practicarea metalurgiei bronzului implică și o activitate minieră, comunitățile **M.** având la dispoziție sursele cuprifere din Transilvania. Este de presupus și o metalurgie a fierului, cel puțin după descoperirile de obiecte de fier din mai multe stațiuni (Cernatu de Sus, Mediaș, Hărman, Porumbenii Mari și Tușnad). Relațiile de schimb la distanță sunt atestate fie de piese de bronz mai deosebite, spadele cu cupă la mâner ce documentează legături cu Europa Centrală, fie de unele vase cu decor în pastă, vădind contacte cu mediile culturii Babadag sau cu cele aparținând complexului cu ceramică imprimată de dincolo de Dunăre. Obiceiurile funerare sunt puțin cunoscute. După cele câteva morminte descoperite în **M.** sau împrejurimi, se poate afirma doar că ritul predominant era incinerația, resturile calcinate fiind depuse apoi în urne (I.M.C.).

I. Nestor, în *Dacia*, 7–8, 1934, 1940, 159–182; E. Zaharia, S. Morintz, în *SCIV*, 16, 1965, 454; M. Comșa, D. Ignat, în *Dacia, N. S.*, 15, 1971, 349–351; K. Horedt, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai"*, 2, 1965, 7–24 (S.M.); H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, 75; I. Nestor, E. Zaharia, în *Materiale*, 7, 1961, 171–178; E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 83–104; M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln*, 66, pl. 287/1814; M. Blăjan, D. Botezatu, D. Comșa, în *Apulum*, 24, 1987, 45–53; M. Blăjan, în *Apulum*, 25, 1988, 59–69; N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Bonn, 1994, 56, nr. 269–270; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976; A. Vulpe, *Die Kurschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien, PBF* VI. 9, München, 1990 (I.M.C.).

S.M. și I.M.C.

medicina. Preocuparea pentru găsirea de remedii împotriva diferitelor maladii datează din vremuri foarte îndepărtate. Există indicii că anumite practici terapeutice ar fi existat încă din neolitic. În epoca bronzului se efectuau trepanații craniene, operații deosebit de complicate care reclamau serioase cunoștințe și multă îndemânare. Multe dintre trepanațiile craniene preistorice se dovedesc a fi fost reușite. Vraciul-vindecător, pe lângă descântece și practici magice, știa să dreagă fracturi, să facă masaje, să deschidă abcese, să facă operații chirurgicale etc. Cât privește trepanațiile, ele țineau, după unele opinii, de anumite practici magice rituale, după altele, aveau un rol terapeutic real. Dintre numeroasele trepanații cunoscute de pe teritoriul țării noastre poate fi citat un caz din epoca bronzului descoperit la Diniaș (jud. Timiș), la care trepanația a fost indicată de o afecțiune nervoasă centrală. Trepanația efectuată pe un craniu din prima epocă a fierului de la Cristești (jud. Mureș) era reclamată de un traumatism. Vraciul-vindecător cunoștea efectul tămăduitor al plantelor, al apelor curative și încă multe altele. Antagonismul dintre cele două elemente componente ale **m.** primitive, dintre fondul real și practicile magice, se va perpetua în ist. meșteșugului vindecării și va frâna dezvoltarea lui în diverse perioade. Pe lângă practicile mistice, vraciul-vindecător știa ca prin mijloace empirice, deprinse din activitatea de zi cu zi, să vindece boli și să înlăture durerea. Odată cu depășirea comunei primitive, **m.** a făcut un serios pas înainte, a intrat într-o fază nouă, intermediară între etnoiatrie (**m.** populară) și iatrosofie (**m.** cultă), în faza **m.** hieratice, sacerdotale. Despre **m.** practicată de preoții geto-daci vorbesc izvoarele literare. Platon (*Charmides*, 156) transmite chiar un principiu de **m.** dacică. Este cel integralist ce se regăsește la adepții școlii de **m.** din Cos care a culminat cu Hipocrate. Atribuții medicale a avut → Zalmoxis și se pare că a existat chiar și un zeu vindecător Derzis-Derzelas asemănător cu Esculap. Despre practicarea unor operații chirurgicale pledează câteva descoperiri arheologice: o trusă chirurgicală de la Grădiștea de Munte, bisturiele și pensetele găsite la Piatra Roșie, Poiana și Ocnița. Deosebit de interesante sunt câteva sonde medicale care își găsesc bune analogii în lumea romană. Penseta de bronz din trusa de la Grădiștea de Munte a fost importată din insula Cos. Descoperirile amintite dovedesc existența unor legături ale medicilor-preoți daci cu lumea greco-romană. Este interesant că la → Poiana, de unde se cunosc numeroase instrumente chirurgicale, s-a descoperit și un craniu trepanat. Operația a fost deosebit de reușită: bolnava a supraviețuit multă vreme după intervenție, dovedind deosebita pricepere a „chirurgului". După relatarea lui Strabon (III, 4, 17) femeile nu primeau nici un fel de ajutor la naștere, iar hoții născuți erau înfășați. Despre înfășatul copiilor la geto-daci stă

mărturie și una dintre scenele Columnei lui Traian (LXXXVI). În terapeutica geto-dacică un rol important au avut plantele medicinale. Așa se face că un mare număr de plante vindecătoare au fost înscrise ca sinonime în opera lui Dioscorides, unul dintre cei mai de seamă medici din antichitate. Geto-dacii au cunoscut și diferite otrăvuri de esență vegetală ori animală; ei au cunoscut și folosit apele curative. Unele dintre stațiunile balneare romane, cu ape termale, au fost cunoscute și de daci (Germisara, Băile Geoagiu de azi, Băile Herculane sau cele de la Călan). În marile așezări geto-dacice n-au lipsit nici

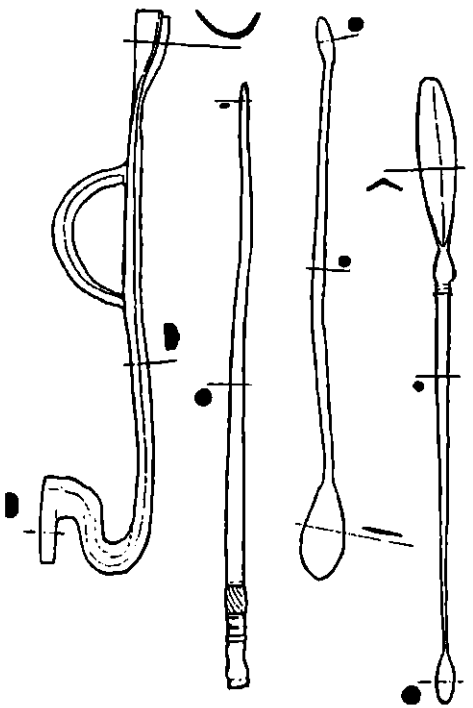

Fig. 23. Trusă de instrumente chirurgicale din bronz provenind de la Apulum.

preocupările privind apa de băut ori evacuarea celei reziduale ce țin de domeniul igienei colective. Odată cu integrarea Daciei în Imp. Roman se înregistrează progrese remarcabile și în domeniul **m.** Pe toată durata stăpânirii romane s-a desfășurat o bogată activitate medicală, sacerdotală și laică. Se cunosc astăzi cel puțin două asclepioane (temple „sanatorii"), unul la Apulum și al doilea în capitala provinciei, la Sarmizegetusa. La asclepionul de la Apulum își căutau sănătatea (după cum o dovedesc inscripțiile) cetățeni de diferite categorii sociale, de la comandanți de leg. și guvernatori de provincie până la sclavi. Un veterean din *leg. V Macedonica* și-a recăpătat acolo vederea. Medicina sacerdotală s-a practicat în toate templele închinate zeităților cu atribuții vindecătoare. În Dacia au venit și medici laici. Fiecare leg. ori unitate militară mai mare își avea medicul ei. Se cunosc numele câtorva medici de leg. care au profesat și au fost înmormântați în Dacia (Titus Rascanius Fortunatus și Marcus Valerius Longinus). Pe lângă medicii militari în Dacia au profesat și medici civili. Un asemenea medic este menționat la Apulum. Numărul mare de instrumente medicale descoperite în apropierea amfiteatrului de la Sarmizegetusa face plauzibilă existența unui medic al gladiatorilor (*medicus ludi gladiatori*). Numărul mare al sondelor auriculare și al unor ștampile de oculiști (*signaculae ocularіorum*) găsite în diverse orașe atestă existența unor medici pricepuți în boli de urechi și ochi. Pe baza ștampilelor de oculiști s-au putut stabili și bolile care au fost tratate. La foarte scurtă vreme după constituirea provinciei Dacia au început să fie construite instalații balneare în vechile stațiuni dacice ori să fie edificate altele noi. Inscripțiile vorbesc despre eficacitatea apelor de la Băile Herculane sau din alte stațiuni balneare. Activitatea medicală s-a desfășurat în toate orașele Daciei și ale Moesiei ca și în castre cu așezările civile aferente lor. După retragerea stăpânirii romane se va reveni treptat la etnoiatrie. În lb. română s-au păstrat termeni din **m.** greco-romană, dar va dispare cel de *medicus*. Vindecătorul va fi numit vraci.

V.L. Bologa, I.H. Crișan, *Istoria medicinei românești*, București, 1972, 27–44, 50–78; I.H. Crișan, *Medicina și igiena în Dacia*, mss.

I.H.C.

Mediești Aurit, com. în jud. Satu Mare, pe terit. căreia, în mai multe puncte, s-au descoperit variate resturi arheologice. În dreptul „Casei Oșanului" (fostă „Casa Leșului") s-au găsit două morminte de incinerație, în urnă, aparținând culturii Coțofeni și alte două ale culturii Suciu de Sus. La „Ciuncaș" a fost descoperită o așezare a culturii Otomani, pe un grind înconjurat de ape. În hotarul „Togul lui Schweizer" într-un tumul s-a dezgropat un mormânt de incinerație cu nouă vase: cești, cănițe, oale, aparținând culturii Suciu de Sus. În satul Mediești-Râturi s-a găsit un depozit de bronzuri (P.R.). Pe terit. aceleiași localit. s-a descoperit (1903) un tezaur monetar dacic, depus într-un vas de lut. Cuprindea inițial 107 monede de argint, imitații locale de tip Filip II (dintre care 43 exemplare au ajuns în Muz. din Budapesta). Tipul monetar ca atare poartă numele localit. (tipul **M.A.**) și se caracterizează prin lipsa bărbiei și șiruri de perle deasupra frunții și în jurul feței la efigia de pe av., iar pentru rv. prin forma ovală a calului, botul similar unui cioc de pasăre deschis și picioarele strânse sub corp. Monedele acestui tip sunt răspândite în special în valea Someșului. Au greut. cuprinse între 6,82 și

10,52 g și diam. 21–23 mm, deci modul mai mic, rar întâlnit în monetăria geto-dacică. Se cunoaște și o piesă divizionară de 2,44 g. Tipul monetar **M.A.** este atribuit unei formațiuni politice dacice din regiunea de N–V a României (C.P.). În punctul „Șuculeu" a fost identificată o așezare a culturii Suciu de Sus. Aici se află și o așezare și o necropolă aparținând dacilor liberi din N–V Daciei (sec. 2–4 d.Hr.). În cadrul așezării au fost descoperite 13 cuptoare de ars ceramică, fapt ce demonstrează că aici a existat un puternic centru de olari. În necropolă s-au descoperit 76 de morminte de incinerație (plane), resturile de la incinerare fiind depuse în urne sau direct în groapă. Materialul arheologic recoltat în așezare și necropolă indică strânse legături cu lumea romană (G.B.).

S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Mediești Aurit*, Oradea, 1967; S. Dumitrașcu, în *SCSatu Mare*, I, 1972, 53–62 și 3, 1975, 51–58; Ö. Gohl, în *Num. K.*, 2, 1903, 57; I. Winkler, în *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, 1968, 5–14; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 289–294; S. Dumitrașcu, în *Apulum*, 10, 1967, 670–683.

P.R.; C.P. și G.B.

Medveș, sat în com. Fărău (jud. Alba), pe terit. căruia a fost descoperit (la începutul sec. 20) un tezaur monetar, din care au fost recuperați 13 denari romani republicani din perioada 149–68 î.Hr. Un alt tezaur, depus într-un vas de lut din care s-au păstrat câteva fragmente, a fost descoperit în iun. 1990, în punctul Fizesarka („Pârâul Sălciilor"). Dintre cele cca 180 de monede de argint s-au recuperat 141, între care 18 erau denari romani republicani ce se eșalonau de la C. Curiatius Trigeminus (Roma, anul 135 î.Hr.) la Marcus Antonius (monetăria itinerantă, anii 32–31 î.Hr.), iar celelalte denari imperiali de la Augustus la Traian, ultimele din anii 112–114 d.Hr. Tezaurul cuprindea și o drahmă de la Traian emisă în Lycia.

M. Chițescu, *RRCD*, 213, nr. 117; V. Suciu, în *Apulum*, 27–30, 1990–1993, 189–207; Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 38–39, 1994–1995, 468, nr. 61.

G.P.B.

Megara (gr. Μέγαρα), cetate gr. de lângă Golful Saronic (Grecia). A cunoscut o mare înflorire în sec. 8–6 î.Hr., când a participat intens la mișcarea de → colonizare întemeind Megara Hyblaea (Sicilia), Chalcedon, → Bizanț, Selymbria, Astacos, → Heraclea Pontică. Lb. (dialect dorian), cultele, calendarul, instituțiile civile și religioase ale **M.** prezintă particularități care se regăsesc în coloniile sale, inclusiv la Heraclea Pontică și în colonia acesteia, → Callatis.

E.L. Highsbarger, *The History and Civilisation of Ancient Megara*, 1927.

A.Ș.

megaron (< gr. μέγαρον: „încăpere mare", „casă", „palat"). Termenul este atestat ca atare încă la nivelul cronologic al poemelor homerice (*Odiseea*, IV, 210; X, 452; XVII, 604 etc.). Desemna un tip de casă dreptunghiulară lungă din lumea egeeană și în genere din zona mediteraneană, cu deschidere pe una dintre laturile înguste, un fel de vestibul în fața ușii prevăzut cu o colonadă între pereții laterali. Astfel de construcții sunt cunoscute încă din neolitic și puteau servi de sanctuare sau locuințe. Din punct de vedere al tipului de construcție, **m.** stă la originea → templului și casei la gr. vechi, iar semantic, în epoca lor clasică, denumea cu precădere sanctuarul unui templu. De altfel, unele **m.** aveau încă în forma inițială rol de sanctuare, adăpostind și vetre special amenajate, iar altele serveau de locuințe. Formal, **m.** poate fi identificat și pe terit. României, în unele construcții preistorice de cult, din lemn și lut. Astfel, din epoca bronzului, în cadrul culturii → Otomani, a fost numită **m.** construcția de la → Sălacea, prevăzută cu pronaos cu două coloane și naos cu două vetre și cu ferestre laterale triunghiulare.

LA, 348–349; *DEAVR*, 219–220 și 302.

A.B.

Mehadia v. **Ad Mediam**

Mektepini, localit. în apropiere de Doğlușah, Sabuncupinar, vilayetul Kütahya, în Turcia, unde a fost descoperit întâmplător, în 1956, un tezaur monetar. Era compus din 752 tetradrahme de argint. Printre emisiunile de tip Alexandru cel Mare se aflau două emise la Callatis și alte două foarte probabil la Tomis, alături de trei exemplare de la Odessos și 14 de la Messembria, precum și alte patru fără simbol (Callatis sau Odessos, după noi), poate încă una de atribuire dificilă. Ultima monedă precis datată este o tetradrahmă din Arados din anul 196/195 î.Hr. și cum emisiunile atribuite altă dată lui Filip Andriskos, uzurpator macedonean din 149–148, sunt în realitate de la Filip V, o îngropare a tezaurului la cca 190, poate în legătură cu bătălia de la Magnesia din 188 î.Hr., este mai mult decât probabilă.

N. Olcay, H. Seyrig, *Le trésor de Mektepini en Phrygie*, în seria *Trésors monétaires séleucides*, I, Paris, 1965; *IGCH*, 1410; Gh. Poenaru Bordea, în *DIVR*, 578; id., *Viața economică în Ponul Stâng în epoca elenistică în lumina izvoarelor arheologice și numismatice* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1978, 15; M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue*, Zürich–Londra, 1991, I, 178, 181–184, 193, 196 și 204; I. Karayotov, *Monetosečeneto na Mesambria*, Burgas, 1992, 113, nr. 5.

G.P.B.

Memmius Regulus, P., consul suffect în 31 d.Hr. și guvernator al Moesiei în 35–41 sau 35–44 d.Hr. Atestat de Dion Cass. (58, 25, 5), Suetoniu

(*Cal.*, 25, 4) şi de inscripţiile de la Salonae (*CIL*, III, 8753), Pergam (*CIL*, III, 7090) şi Ruscino (*AÉp*, 1914, 26). La moartea lui C. Poppaeus Sabinus, care administrase timp de 24 de ani Moesia (din 15 d.Hr. şi Macedonia şi Achaia, în mod normal provincii proconsulare), împăratul Tiberius îi încredinţează guvernarea acestor trei provincii. Devine apoi proconsul în Provincia Asia.

PIR M 342; A. Stein, *Moesien*, 21–23; B. Thomasson, *Laterculi*, 3.

A.A.

Men, divinitate microasiatică, din zona frigiană, cu atribute chthoniene şi uraniene. Epitetele lui **M.**, de o mare diversitate, relevă funcţiile şi puterile care-i sunt atribuite: rege, luminos, tămăduitor, cel care pedepseşte falsurile şi nedreptatea, aducător de bogăţie, protector al mormintelor etc. În inscripţii, **M.** apare adeseori asociat cu Zeus, Attis, Artemis, Anahita etc. Pe reliefuri şi monede este înfăţişat ca un om tânăr, imberb, cu părul lung, tunică, centură, uneori şi hlamidă, pantaloni ajustaţi. Cornul lunii îi încadrează faţa. În Dacia, **M.** este cunoscut prin două epigrafe sigure şi una incertă: la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*IDR*, III/2, 267), în care primeşte epitetul *Cilvastianus* (?) şi la Potaissa, într-o inscripţie bilingvă, în lb. gr. şi lat., în care apare epitetul ἀνίκητος („neînvinsul") vădind influenţa mithraică. Un altar de la Apulum cu inscripţia *IOM* şi reprezentarea unui bucraniu, simbol frecvent la **M.**, ar putea eventual să fi fost dedicat zeului. Unele simboluri de pe un vestit sarcofag tomitan pot fi reîntâlnite în simbolistica zeului **M.**

V. Coliu, în *Istros*, I, 1934, 81–116; N. Gostar, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 259–265; Al. Popa, în *Apulum*, 6, 1967, 145–146; M. Alexandrescu-Vianu, în *RÉSEE*, 8, 1970, 2, 280–281.

S.S.

menade (< gr. Μαινάδες; numite şi *Bácchae* şi *Thyádes*), adoratoare ale lui → Dionysos cărora zeul le insufla stări de entuziasm frenetic şi de extaz divin, ce se manifestau prin muzică şi dansuri, alergări dezlănţuite în păduri şi vânători de căpriori, cerbi sau iepuri. Întrucât caracterul orgiastic al cultului dionysiac a persistat şi după reglementarea acestuia de către *pólis*, în Beoţia şi în alte zone femeile care se ocupau oficial de acest cult deveneau **m.** în timpul sărbătorilor bacchice, iar în cadrul misterelor dionysiace din epoca elenistică **m.** au ajuns să reprezinte prototipul iniţiaţilor. Figurarea **m.** a constituit una dintre temele preferate ale artei antice, de la pictura ceramică arhaică la sculptura lui Scopas şi frescele de la Pompei. **M.** erau reprezentate fie liniştite şi demne, fie la vânătoare, dar cel mai adesea dansând şi cântând exaltate, însoţite uneori de → satiri şi sileni, cu care în epoca romană **m.** formează grupuri erotice; **m.** cântă din flaut şi din *týmpanon*, poartă făclii pentru ceremoniile nocturne şi thyrs ca simbol al apartenenţei lor la → thiasul dionysiac; apar împreună cu animale vânate sau însoţite de pantere şi şerpi. Între descoperirile care reflectă în coloniile vest-pontice aspectul → chthonian şi soteric al cultului lui Dionysos, sunt de remarcat o frumoasă urnă funerară de bronz, al cărei relief narativ figurează pe Dionysos şi Ariadna (prototipul mitic al **m.**), descoperită într-un mormânt callatian din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr., cât şi aplicile de bronz de la Histria şi Tomis ce reprezintă capete de **m.**, cu expresii dramatice amintind măştile de teatru şi care erau utilizate ca piese de decor pentru sicrie.

M. Coja, în *SCIVA*, 26, 1975, 556, nr. 2; C. Scorpan, *Rep.bacch.*, nr. 23; E. Zavatin-Coman, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 271–280.

A.Ş.

Menander Protector (sec. 6 d.Hr.), scriitor bizantin din Constantinopol. A întrerupt de tânăr studiile de drept spre a face parte din coh. pretoriană, unde şi-a câştigat încrederea lui Iustinian, bucurându-se de protecţia împăratului. În 582 a început o „Istorie" (în lb. gr.) care îi continua pe → Procopius şi pe → Agathias, cuprinzând evenimentele anilor 558–582. Din opera lui **M.P.** s-au păstrat doar fragmente transmise prin *Excerpta de legationibus* şi *de sententiis*. Este un observator fin şi obiectiv al evenimentelor şi personalităţilor. Sursă extrem de importantă de informaţii pentru Dunărea de Mijloc şi de Jos în general şi pentru Dobrogea în special, prima serie de fragmente citată conţine relatări privind între altele: conflictele şi contactele din timpul lui Iustinian cu → utigurii lui Sandilh şi → kutrigurii lui → Zabergan, desele ciocniri şi conflicte ulterioare cu → avarii lui Baian şi cu longobarzii, rolul jucat de → gepizi în această ultimă serie de conflicte, precum şi alte evenimente de la limitele şi din interiorul Illyricului oriental, până la pătrunderea → sclavinilor în dioceza Thracia în timpul lui → Tiberiu II Constantin, date exacte despre subsidiile anuale plătite avarilor de Imp. spre sfârşitul sec. 6, descrierea unor lupte navale pe Dunăre etc. Veridicitatea celor mai multe dintre evenimentele şi datele privind ist. terit. daco-romane se verifică prin alte surse, literare ori de altă natură, ca în cazul alianţei dintre romani şi gepizi din timpul lui Iustinian I şi Iustin II relatate şi de → Theoph. Simm. (VI, 10, 9–10), când rege al gepizilor era Conimund (cca 550–567). Nu întâmplător sigilul de plumb al acestuia din urmă, o piesă unicat marcând titlul lui de → *stratilates*, deci, conform structurii din Imp., comandant al armatei (gepizilor, în cazul de faţă, ca aliaţi ai Imp.), se afla într-un lot de asemenea piese provenind din Tomis, capitala provinciei Scythia, al cărei guvernator era atunci → Baduarius. Acesta,

potrivit surselor, primise ordin de la Iustin II să-l ajute pe Conimund cu trupe împotriva longobarzilor.

Colonna, *Storici*, 82–83; *DID II*, 429–433; *FHDR*, II, 508–523; I. Barnea, în *Pontica*, 18, 1985, 239–240.

A.B.

menhir (breton: „piatră lungă"), monument megalitic constituit dintr-un singur bloc de piatră amplasat vertical. Denumirea a fost dată unor asemenea pietre, adesea nefasonate și înalte uneori până la 20 m, descoperite în special în regiunea Bretagne (Franța), unde sunt câteodată dispuse în linie, cum este cazul la Carnac, sau în cercuri denumite *cromlech* (breton: „cerc de piatră"). Prin extensiune, sunt numite astfel și pietrele descoperite mai ales în ansambluri megalitice funerare, pe care au fost gravate reprezentări umane, feminine sau masculine, acestea din urmă cu arme. **M.** sunt foare numeroase în „civilizația megalitică", răspândită pe o arie largă în Europa de V. În Europa de S–E apar la începutul epocii bronzului, când asemenea piese sunt destul de numeroase, în special în cazul „înmormântărilor tumulare cu ocru", fiind menționate în lit. de specialitate și sub denumirea de statui-**m.** sau stele funerare. În 1924 o statuie-**m.** a fost descoperită fortuit în apropiere de Hamangia (Baia, jud. Tulcea), într-un tumul. Este înaltă de 1,95 m și are reprezentată destul de schematic o figură umană, cu detalii anatomice și de port, pe partea dorsală fiind figurat și un iopor cu coadă. Piese similare s-au găsit la sfârșitul sec. 19, dar în condiții cu totul necunoscute, la Baia de Criș (trei exemplare) și la Gherla. În imediata vecinătate a României, statui-**m.** s-au găsit în special în zonele din apropierea litoralului Mării Negre. Astfel, în N–E Bulgariei au fost descoperite în morminte din tumulii de la Placidol I și II, iar din descoperiri fortuite provin cele din preajma așezărilor culturii Ezerovo, de la Ezerovo II și III și de la Nevșa. În Basarabia, mai cu seamă în zona Bugeacului, au fost descoperiți **m.** în tumulii de la Alexandrovca, Balaban I, Căușani, Ciobruci, Glubokoe, Grigoriopol și Kišlica. Stele funerare din piatră au fost găsite și în alte înmormântări tumulare de pe o arie largă ce cuprinde mai cu seamă stepele nord-pontice. În Ungaria se cunosc patru asemenea descoperiri, în cimitirul Baden de la Budakalász-„Lupparsárda", la un mormânt de incinerație Baden din cimitirul de la Center, în tumulul biritual cu morminte Baden, dar și Jamnaja, de la Mezőcsát-„Hörcsögös" și într-un cimitir Baden de la Kaposztásmegyer-„Farkaserdő". Piesele din Ungaria nu sunt fasonate, fiind vorba de blocuri masive din piatră dură. Merită menționat și faptul că la Kaposztásmegyer-„Farkaserdő" stela funerară a fost găsită în preajma unor înmormântări de animale (bovine). Interpretarea **m.** este încă dificilă, dar se poate aprecia că prezența acestor statui-**m.** antropomorfe, sau doar blocuri masive din piatră, poate fi pusă în legătură cu statutul social al unor personaje de seamă îngropate în tumuli, cu atât mai mult cu cât, așa cum este cazul lui Balaban sau Placidol, în aceiași tumuli au fost descoperite și care mortuare.

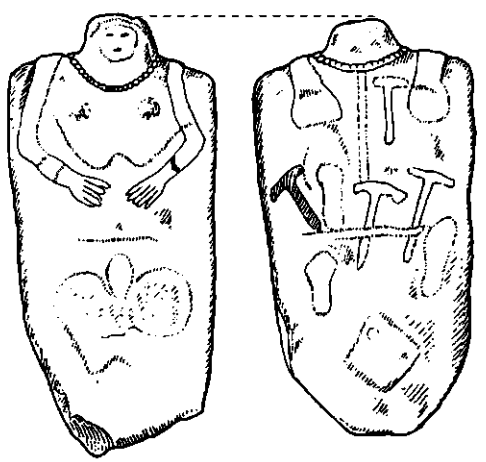

Fig. 24. Statuie-menhir descoperită la Hamangia (Baia, jud. Tulcea).

V. Pârvan, în *Dacia*, 2, 1925, 422–429; A.D. Alexandrescu, în *SCIV*, 14, 1963, 1, 145–150; *DID I*, 54; J. Filip, II, 805–806; A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976; G. F. Čebotarenko, E.V. Jarovoj, N.P. Tel'nov, *Kurgany budžakskoj stepi*, Chișinău, 1989; S.N. Bratčenko și colab. (red.), *Katakombnye kultury Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1991; V.A. Dergacev, în *Thraco-Dacica*, 15, 1994, 125; A. Endrődi, în *Notizie Archeologiche Bergomesi*, 3, 1995, 305–317.

I.M.C.

Menumorut (sfârșitul sec. 9 — începutul sec. 10 d.Hr.), „duce" (voievod) al Bihorului. Informațiile referitoare la **M.** și la stăpânirile sale se află în cronica lui → Anonymus. Autoritatea lui **M.** se întindea de la Mureș la Someș și din creasta Carpaților Apuseni până la Tisa. Își întemeia stăpânirea pe moștenire „de la strămoș" și se considera vasal al împăratului bizantin (*per gratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani;* Anonymus, cap. XX). Centrul voievodatului său se afla în cetatea → Biharia, la N–V de Oradea. Refuzând că cedeze maghiarilor părțile nordice ale voievodatului său, **M.** a fost atacat în mai multe rânduri de oștile acestora care au ocupat inițial, după un asediu de trei zile, cetatea Sătmarului (*Zotmar*). După cucerirea voievodatului lui → Gelu și după ce au suferit o primă înfrângere din partea oastei lui **M.** pe râul Criș, maghiarii au declanșat împreună cu secuii (probabil în 907) o nouă campanie care a dus, după asedierea timp de 13 zile a cetății Biharia, la cucerirea voievodatului Bihor. **M.**, retras cu apropiații săi în Munții Bihorului („codrul Ygfon"), a fost nevoit să se

supună, păstrându-şi demnitatea, după relatările cronicii, în schimbul căsătoriei fiicei sale cu Zoltan, fiul căpeteniei supreme maghiare Arpad. Organizarea ca ducat a Bihorului în sec. 11 în beneficiul principilor moştenitori ai dinastiei arpadiene pare să confirme miezul acestei relatări.

Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XI, XIX–XX, XXVIII, LI–LII; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, 28 şi urm.

R.P.

mercenari (gr. μισθοφόροι). În Grecia antică sunt atestaţi soldaţi profesionişti, specializaţi (arcaşi, prăştieri, infanterişti uşor înarmaţi — peltaşti), angajaţi contra unei simbrii şi a unei părţi din prada de război. Folosiţi la început sporadic, **m.** au dobândit cu începere din sec. 4 î.Hr. o pondere şi o importanţă mereu crescânde în armatele cetăţilor gr. şi în special în armatele monarhiilor elenistice. În jurul anului 200 î.Hr. sunt documentaţi la Histria ca un corp de arcaşi — presupuşi traci sau sciţi — care, angajaţi sub conducerea toxarhului → Agathocles, au păzit terit. agrar al cetăţii de atacul tracilor conduşi de → Zoltes. Tot din epoca elenistică datează menţiunile câtorva **m.** histrieni şi tomitani angajaţi în armata Egiptului lagid şi menţiunea unui callatian în armata lui Alexandru cel Mare (A.Ş.). În a doua jumătate a epocii Dominatului deja nu mai pot fi identificate în teren trupele înregistrate de *Notitia Dignitatum* începând din timpul Tetrarhiei. Unul dintre motivele principale era schimbarea sistemului de recrutare şi organizare, → armata fiind formată atunci din locuitori ai Imp. (gr. *stratiōtai*) şi din diverse neamuri de barbari înrolaţi ca **m.** Modelul mai vechi al federaţilor străini plătiţi de Imp. pentru a-l apăra se transformase treptat, prin angajarea lor ca trupe din terit. acestuia, într-unul de **m.** Chiar dacă era ceva mai vechi, modelul funcţiona mai sistematic în sec. 6, când **m.** formau în special unităţi de cavalerie, având comandanţi romani sau barbari (gr. → *árhontes;* lat. → *comites foederatorum*) şi organizare romană. Aceste situaţii sunt de avut în vedere şi pentru terit. Dobrogei, atâta vreme cât acolo sau în preajmă au avut loc evenimente militare cu participarea unor trupe reprezentând Imp. Totodată, încă de prin sec. 5, dar cu generalizare tot în sec. 6, comandanţii de rang superior din Imp. îşi angajau un fel de gărzi personale bine plătite al căror nume generic, *buccellarii*, arată că aceşti **m.** făceau parte dintre militarii mai bine hrăniţi şi întreţinuţi, *buccella* însemnând în lat. un fel de pâine de grâu pentru oşteni (A.B.) În sec. 7–10, în urma organizării de către împăratul → Heraclius (610–641) a terit. Imp. Bizantin în theme, trupele de **m.** au fost înlocuite de armata recrutată local, de stratioţi, căreia i se atribuiau loturi (*stratiotika ktemata*) cu titlu ereditar, în schimbul obligaţiilor de apărare, atât externe cât şi interne. Sistemul a avut drept rezultat eficienţa şi combativitatea trupelor şi reducerea cheltuielilor pentru **m.** precum şi formarea unei categorii numeroase de mici proprietari de pământuri. În realitate acest sistem nu era nici el nou, deoarece funcţiona de mai mult timp prin grupările de → *limitanei* care deja nu se mai aflau doar pe → limes atunci când sistemul a fost clar legiferat sub Heraclius (I.B.).

M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, Paris, 1949–1950; Al. Suceveanu, în *Dacia, N.S.* 10, 1966, 339–346; *ISM*, I, nr. 15; I. Barnea, în *DID II*, 419; Hoffmann, *Bewegungsheer*, I, 274; G. Ostrogorsky, 66–70.

A.Ş.; A.B. şi I.B.

merces illicitae (lat.; „mărfuri interzise"), categorie de mărfuri (grâul, sarea, fierul, aurul şi orice fel de arme) care nu puteau fi exportate în afara graniţelor Imp. Roman. Interdicţia era cu atât mai gravă în timp de război.

De Laet, *Portorium*, 431.

A.S.

Mercurius (Mercur), zeitate de origine italică. Numele îi era de obicei derivat din *merx*, „marfă, câştig" (Serv., *Aen.*, 4, 638; Aug., *Civ.*, 4, 11; Isid., *Orig.*, 8, 11, 3; 36). Sub influenţa gr., manifestată încă de la începutul sec. 4 î.Hr., a preluat o parte din atributele lui Hermes, fiind în rel. romană zeul protector al câştigului (Plaut., *Amph.*, 1 şi urm.). Prima menţiune a unui templu al lui **M.** la Roma se referă la anul 495 î.Hr. (*aedes Mercurii dedicata est idibus Maiis*, Tit.Liv., 2, 21, 7; cf. 27, 5 şi urm.; Val. Max., 9, 3, 6). Faptul că **M.** lipseşte din cel mai vechi calendar şi din *Indigitamenta* (vechi formulări pontificale) şi apare la începutul sec. 5 î.Hr. a fost pus în legătură cu dezvoltarea comerţului la Roma. Mai târziu apar collegiile menite să întreţină cultul lui **M.** (*collegium mercatorum* sau *collegium Mercurialium*), din care făceau parte mai ales negustorii. Ziua de cult era data de 15 mai (idele lui mai), când negustorii îi aduceau zeului sacrificii (Macr., *Sat.*, 1, 12, 9). După mărturia lui Ovidiu (*Fast.*, 5, 673), la Roma, la Porta Capena, se afla un izvor sacru, unde negustorii intrăţi în oraş îşi purificau mărfurile. Legătura dintre **M.** şi lumea negustorilor este dovedită şi de epitetele zeului din inscripţii: *negotiator* (*CIL*, XIII, 7360), *mercator* (*CIL*, XIII, 6294), *nundinator* (*CIL*, XIII, 7569) etc., precum şi de unele reprezentări monetare (**M.** cu punga de bani). Cultul lui **M.** cunoaşte o mare răspândire în provincii (legat uneori şi de cultul imperial), mai ales în mediile celtice şi germanice, dar şi în Siria, unde este adeseori asociat cu divinităţi indigene. În Dacia **M.** este pomenit de numeroase inscripţii, iar reprezentarea sa apare pe geme, în statuete de bronz (Drobeta, Romula, Sucidava etc.) şi reliefuri. Epigrafic este atestat la Ciumăfaia, Apulum, Micia, Aquae (Cioroiu Nou; *AÉp*, 1959, 330 = *IDR*, II, 141). În

această din urmă localit., **M.** poartă epitetul de *gubernator* („călăuză"), care se referă la menirea zeului de a călăuzi sufletele pe celălalt tărâm. Pe monumente, **M.** este reprezentat de obicei cu o cască pe cap, cu două aripioare, ţinând în mâna dreaptă caduceul; i se asociază diferite animale (ţapul, berbecul, cocoşul etc.) şi simboluri (punga, cornul abundenţei). Astfel, la Romula, **M.** apare pe un medalion de teracotă, călărind un berbec şi purtând caduceul şi punga.

W. Kroll, în *RE*, 15, 975–1016; K. Latte, *Römische Religiensgeschichte*, München, 1960, 162–163; M. Macrea, *Viaţa*, 362; Gh. Popilian, Gh. Poenaru Bordea, în *SCIV*, 22, 1973, 253; D. Tudor, *OR*[4], 381–383; M. Bărbulescu, *Interferenţe*, 83–88, 188–189.

A.A.

Merei, com. în jud. Buzău, pe terit. căreia a fost descoperit (1902) un tezaur de monede romane care s-a risipit. După părerea lui Gr. Tocilescu, tezaurul datează din vremea Antoninilor.

B. Mitrea, în *SCIV*, 22, 1973, 1, 218–219; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 65.

G.B.

Merenii de Sus, sat în com. Mereni (jud. Teleorman), unde în 1962, în punctul Dreaju, s-a descoperit un mic tezaur de tetradrahme ale Macedoniei Prima, din care au fost recuperate şase exemplare. Tezaurul se datează cca 150–125 î.Hr. sau ceva mai târziu.

IGCH, 511; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 590, nr. 6.

G.P.B.

Mereşti 1. Com. în jud. Harghita, pe terit. căreia se află un complex de peşteri în care, alături de oase fosile de animale (*Ursus spaeleus, Felis spaelea*), au fost descoperite urme de locuire datând din următoarele epoci şi culturi: paleoliticul mijlociu şi superior, eneolitic (orizontul torţilor pastilate), Coţofeni, Wietenberg, Noua, Hallstatt, civilizaţia getodacică. Locuirea peşterilor de către populaţia culturii Noua din epoca târzie a bronzului, atestată la **M.**, este deocamdată un fenomen unic în întrega arie vastă a acestei culturi (A.L.). **2.** Sat în com. Vultureşti (jud. Suceava), la N de care, pe un platou înalt, cunoscut sub numele „La Cetăţuie", au fost semnalate elementele de fortificaţie ale unei cetăţi getodacice, constând din val şi şanţ adiacent. Incinta cetăţii însuma o suprafaţă de cca 5 ha. Pe latura de S, unde era şi intrarea în cetate, valul are înălţ. de 2 m; în aceeaşi zonă s-a constat că forma iniţială a terenului a fost modificată, prin lucrări speciale. Materialul arheologic descoperit în incinta cetăţii şi în afara ei permite datarea acestui obiectiv în sec. 4 î.Hr. (Săpături M. Ignat şi V. Popovici; inedite) (A.F.).

M. Roska, *Rep.*, 108; Z. Székely, în *Cercetări Arheologice*, Mediaş, 1953, 17–18; K. Horedt, în *Materiale*, 1, 1953, 806–807; P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, 83.

A.L. şi A.F.

Meri, sat în com. Vedea (jud. Teleorman), pe terit. căruia se află un tumul (cercetat în 1969–1972), în care s-a găsit un mormânt de înhumaţie de la începutul primei epoci a fierului. Pe lângă oasele umane, aparţinând probabil a doi adulţi şi unui copil,

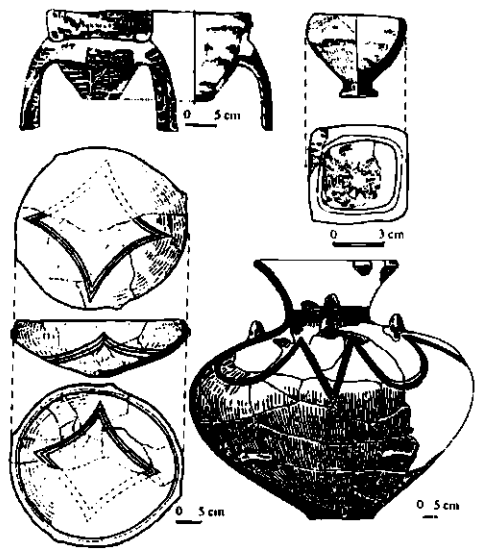

Fig. 25. Ceramică descoperită în mormântul de la Meri.

s-au găsit 11 vase de lut întregi şi întregibile, o piesă de bronz aurită şi oase de animale (cal, bovine şi ovicaprine). Ceramica, reprezentată de vase în patru colţuri, unul bitronconic, un vas cuptor şi strachini, se încadrează în aspectul cultural de tip Insula Banului.

E. Moscalu, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 77–87; id., în *MemAntiq*, 9–11, 1985, 163–169.

E.M.

Merii Goala v. **Vedea**

Merişani, com. în jud. Argeş, unde, din aluviunile recente ale văii Argeşului din zona satelor Malu Vânăt, Merişani şi Borleşti s-au cules mai multe piese de silex. Ca tipuri se disting cioplitoare unifaciale şi bifaciale, poliedre, cuţite *à dos* natural cu cortex, aşchii de tip Levallois şi non Levallois, precum şi trei bifaciale din care două de tip abbevillian. Atât din punct de vedere tipologic cât şi al gradului de patină, lustru şi rulare, unele dintre aceste piese atribuite seriilor mai vechi cu un grad pronunţat sau foarte pronunţat de patină, lustru şi

rulare, ar putea aparține etapelor timpurii și evoluate ale paleoliticului inferior. Celelalte piese, nepatinate sau nerulate, ori slab patinate sau ușor rulate, ar putea fi încadrate într-o etapă mai târzie, premusteriană sau chiar musteriană. Pe terit. satelor Merișani și Malu Vânăt s-au descoperit și resturi osoase de *Archidiskodon meridionalis* și *Mammutus primigenius*.

P.I. Dicu, în *SCIVA*, 30, 1979, 4, 577–582; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 245–246.

A.P.

Merișor, sat în com. Sita Buzăului (jud. Covasna), pe terit. căruia, în punctul „Gâlmă-Roate" (sau „Valea Brădetului"), a fost descoperită o așezare tardenoasiană. Această locuire a oferit o bogată industrie litică în cea mai mare parte microlitică (gratoare pe așchii, circulare, burine, lamele *à dos*, trapeze, segmente de cerc etc.).

Al. Păunescu, I. Pop, în *Materiale*, 7, 1962, 33–35.

A.P.

Mesambria (Mesembria) (gr. Μεσαμβρία sau Μεσημβρία, azi Nesebăr, Bulgaria), colonie dorianăcu nume tracic, întemeiată de chalcidieni și megarieni, în timpul campaniei lui Darius contra sciților din anii 513–512 î.Hr., cu un aport important de populație din Chalcedon și Byzantion, venit în 493, de teama flotei persane, între coloniile ioniene de la Apollonia și Odessos. Atelierul său monetar se deschide puțin după mijlocul sec. 5 î.Hr., pe la cca 440, și emite destul de abundent monede de argint, mai ales dioboli de bronz și foarte rar piese de aur, în sec. 4, foarte probabil și după instalarea macedonenilor în Thracia sub Filip II, eventual și în vremea lui Alexandru cel Mare. Chiar dacă nu dispunem de atestări directe, **M.** a făcut parte un timp și din alcătuirile politice ale lui Lysimach. Curând după moartea acestuia, se emit la **M.** stateri de etalon attic de tip Alexandru cel Mare și, mult mai rar, de tip Lysimach ce nu par să depășească începutul sec. 2, precum și o lungă serie de tetradrahme, până în 72/71 î.Hr., alături de monede de bronz, unele emise și spre sfârșitul sec. 1 î.Hr. Între 182–179, Pharnaces I, regele Pontului, schițează o tentativă de expansiune spre S și asupra Heracleii Pontice, Chersonesului Tauric și **M.**, ceea ce provoacă, între alții, reacția lui Eumene II, regele Pergamului, a lui Prusias II, regele Bithyniei și a lui Ariarates IV, regele Cappadociei, fiind stopată prin pacea mijlocită de Roma. Încă din prima jumătate a sec. 3, **M.**, asupra căreia invazia celtică din 279–277 nu pare să fi avut efecte de durată, se afla în relații strânse cu regele trac Sadalas și este probabil că alții, necunoscuți încă, o vor fi apărat și în continuare. În sec. 2, **M.** atacă Apollonia și ocupă *emporion*-ul acesteia de la Anchialos, ceea ce a prilejuit intervenția încununată de succes a Histriei, prin flota condusă de amiralul Hegesagoras fiul lui Monimos, în favoarea surorii sale ioniene, în virtutea unui tratat preexistent. Cetatea s-a aflat de partea lui Mithridates VI Eupator, dar s-a predat fără luptă romanilor în 72 î.Hr. **M.** s-a opus geților lui → Burebista, când acesta a luat sub control litoralul pontic de la Olbia la Apollonia. În epoca Imp. Roman, **M.** decade. Integrată în Moesia Inferior, a făcut parte din Comunitatea cetăților pontice, → Hexapolis, până în anul 202 d.Hr. (mai degrabă decât 187), când trece la provincia Thracia. Atelierul ei monetar emite doar sub Hadrian, Septimiu Sever și Caracalla, iar apoi ceva mai intens în vremea lui Gordian III și Filip Arabul. Pentru sec. 4–5 nu știm aproape nimic. În 587 a fost distrusă de avari. În veacurile 7–10 **M.** bizantină cunoaște o nouă prosperitate (cu excepția perioadei 812 — ceva înainte de 859, când a fost stăpânită de bulgari). Pentru perioada autonomiei, monede de argint emise la **M.** sunt prezente în tezaurele de la Constanța și Ion Corvin, îngropate poate pe la 330–320, eventual în 313 î.Hr. sau chiar ceva mai târziu, iar ulterior, 65 stateri de aur sunt semnalați în tezaurul de la → Anadol. Tetradrahmele sale făceau parte din inventarul unui tezaur descoperit într-un loc neprecizat din România în 1936, alături de altele emise la Odessos, Callatis, Dionysopolis și în alte ateliere, ce a fost îngropat probabil între 220 și 190. Monede de bronz s-au descoperit la Histria și la Niculițel, iar în Muz. din Razgrad (Bulgaria) se află o monedă callatiană (cap Apollon/trepied) contramarcată cu coiful specific **M.**, ce vine să întărească atestarea epigrafică a prezenței unui profesor callatian, Glaukias fiul lui Aristomenes, proxen în acest oraș, ca și o intervenție a **M.** în favoarea callatienilor, ambele din sec. 3 î.Hr., și ceva mai târziu, în epoca romană, relațiile dintre **M.** și Histria, concretizate într-o coroană de aur. Tot monede de bronz sunt cunoscute în Oltenia, la Orlea și la Reșca, com. Dobrosloveni, jud. Olt și la Polovragi, jud. Gorj; în Muntenia, la Popești, com. Mihăilești, jud. Giurgiu; în Transilvania, la Apulum, la Costești, com. Orăștioara de Sus, și la „Piatra Roșie", Luncani, com. Boșorod, jud. Hunedoara, la Cucerdea, jud. Mureș, eventual și la Târnăvioara, localit. înglobată azi în orașul Copșa Mică, jud. Sibiu (atribuită inițial **M.** tracice, dar care n-ar fi exclus să aparțină **M.** Pontice, căreia i se atribuie acum tipul cu capul lui Dionysos pe av. și ciorchine

Fig. 26. Obol de argint emis de Mesambria (sec. 5–4 î.Hr.).

pe rv., cu care av. monedei în cauză pare identic); și, mai puțin sigure, în Moldova, la Huși, sau la Leuke (Insula Șerpilor). Apar destul de stăruitor în cetăți și așezări dacice. Emisiuni din epoca Imp. Roman au fost semnalate la București și la Bârlad (Filip Arabul), precum și, ceva mai pregnant, în Dobrogea, la Mangalia printre descoperirile izolate (Filip Arabul cu Otacilia) și în tezaure (nouă în tezaurul aflat în 1936: Gordian cu Tranquillina, 3; Filip Arabul cu Otacilia, 4; Filip Arabul cu Sarapis, 2; în tezaurul descoperit în 1960 — 3 din cca 7000 „coloniale"), și la Pecineaga, jud. Constanța (Gordian III și Tranquillina, 2).

Chr. Danov, în *RE*, suppl. IX, 1071–1074; I. Venedikov, V. Velkov, L. Ognenova-Marinova, J. Čimbuleva, T. Petrov, I. Čangova, *Nessèbre*, I, Sofia, 1969; I. Venedikov, L. Ognenova-Marinova, J. Čimbuleva, M. Lazarov, J. Youroukova, D. Săsălov, *Nessèbre*, II, Sofia, 1980; Éd. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323–30 av. J.-C.), II. Des avènements d'Antiochos III et de Philippe V à la fin des Lagides*, Nancy, 1967, 242–245; *ISM*, I, 172–179, nr. 64; M.J. Price, în *NC*⁷, 8, 1968, 1–12; id., *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue*, Zürich—Londra, 1991, I, 180–191 și II, pl. XLIII–XLVII; I. Karayotov, *Monetosečeneto na Mesambria*, Burgas, 1992; Fr. de Callataÿ, în *Settlement Life in Ancient Thrace*, Jambol, 1994, 310–312 și 321–342; *IGCH*, 734, 771, 866 și 886; *Histria III*, 138, nr. 797–798; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Peuce*, 8, 1980, 501, nr. 7; *IGB*, I², 307 bis și 316; I. Winkler, C. Băloi, în *ActaMN*, 10, 1973, 191, nr. 1; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 8, 1964, 373, nr. 11; 19, 1975, 320, nr. 17 și 25, 1981, 384, nr. 61; I. Winkler, în *ActaMN*, 2, 1965, 253, nr. 1078, derutant considerată de epocă imperială; V. Pârvan, *Getica*, 468 și 606; M. Macrea, în *AISC*, 2, 1933–1935, 148, nr. 1; M. Petrescu-Dîmbovița, în SCȘIași, 2, 1951, 519–530; E. Chirilă, V. Lucăcel, V. Pepelea, G. Togan, în *ActaMN*, 4, 1967, 457, nr. 4 (cf. B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 541, nr. 9, unde greșit Mediaș pentru aceeași monedă, inclusă din grabă de două ori la I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, 257, XVII, 64 și 68); V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, 135, nr. 105 și 136, nr. 118; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 67; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 256, nr. 33; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, 361, nr. 139 și 365, nr. 171–172; C. Moisil, în *CreștCol*, 1938–1942 (1944), 15–20, nr. 142–175; C. Preda, în *SCN*, 10, 1993 (1996), 27; E. Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*, Berlin, 1999, 898–953.

G.P.B.

Mesopotamia Apusului, denumire ce se referă probabil la thema bizantină Paristrion (Paradounavon), întâlnită într-un manuscris gr. de la biblioteca Escorial din Madrid (*Cod. Scorial*, gr. R–II–11, f. 269–270), datat între anii 975–979 d.Hr. Ea se datorează poziției geografice a acestei theme, asemănătoare cu cea a Mesopotamiei Orientului. **M.A.** cuprindea regiunea din dreapta Dunării de Jos, pe anumite porțiuni întinzându-se și în stânga fluviului.

N.A. Oikonomidès, în *RÉSEE*, 3, 1965, 1–2, 57–59; id., *Listes*, 268–269 și 363.

I.B.

Messia Pudentilla (sec. 2 d.Hr.), cetățeană romană, mare proprietară din terit. histrian în hotarul com. Mihai Viteazu (jud. Constanța). Cunoscută cu prilejul delimitării dintre moșia (*villa*) acesteia și obștea țăranilor (*vicani*) din → Buteridava, delimitare ordonată de guvernatorul → C. Ovinius Tertulus (198–202 d.Hr.) și adusă la îndeplinire de prefectul flotei dunărene M. Vindius Verianus.

ISM, I, 359, 360; Al. Suceveanu, în *Peuce*, 2, 1971, 155–166.

A.S.

meșteșuguri, forme ale activității umane de transformare a materiilor prime naturale, de origine vegetală, animală sau minerală, în obiecte utile, necesare traiului individual și colectiv. Artefactele astfel rezultate serveau în alte domenii ale producției (ca unelte în agricultură și în diverse **m.**), în gospodărie (ustensile, recipiente), în port (îmbrăcăminte, încălțăminte, podoabe), în activitățile militare (arme, echipament defensiv), în transport (vehicule, harnașament, ambarcațiuni), în construcțiile civile, militare și religioase, în ceremoniile de cult etc. Principalu sursă de cunoaștere a **m.** din paleolitic până în evul mediu, este arheologia, care, între altele, studiază uneltele, instalațiile și locurile de producție (atelierele) și produsele meșteșugărești descoperite întâmplător sau prin săpături sistematice. În condiții obișnuite de sol și climă, artefactele realizate din materii prime vegetale și animale (lemn, piei, blănuri, țesături din lână sau fire vegetale), care au avut o pondere extrem de importantă în cultura populațiilor pre- și protoistorice, se sustrag în cea mai mare parte observației arheologice datorită perisabilității lor. Descoperiri făcute în condiții de păstrare excepționale, de exemplu în ape (La Tène, Elveția), în turbării (Lozna, jud. Botoșani), în zone de îngheț permanent (tumulii de la Pazârâk, în Altai) sau în climat extrem de uscat (Egipt), ca și analogiile etnografice, permit o reconstituire credibilă a artefactelor confecționate din astfel de materii. **M.** au cunoscut în timp o evoluție continuă, în sensul specializării și al diviziunii sociale a muncii, ducând la separarea tot mai netă a producției executate de către meșteri specializați, pentru desfacerea pe piață, de producția casnică, realizată în fiecare gospodărie pentru acoperirea necesităților proprii. Unele **m.** necesitând resurse, cunoștințe și dotări speciale, cum ar fi obținerea și prelucrarea diferitelor metale, au constituit întotdeauna activități de producție pentru piață desfășurate de indivizi sau grupe umane cu un înalt grad de specializare și cu un statut social deosebit. O

seamă de alte **m.**, cum ar fi prelucrarea pietrei, osului și cornului, olăritul, dulgheritul, construcțiile, torsul și țesutul, prelucrarea pieilor și blănurilor, deși au atins de timpuriu un nivel tehnic și artistic foarte înalt, care presupune existența unor meșteri specializați, au continuat să fie practicate și în cadrul producției casnice. Evoluția paralelă a celor două tipuri de producție este cel mai bine ilustrată în domeniul ceramicii, unde începând chiar din neolitic coexistă o veselă comună, modelată neglijent din pastă grosieră, puțin sau deloc ornamentată, imperfect arsă, foarte probabil produsă în fiecare gospodărie în parte, și o veselă de calitate superioară („de lux"), din pastă fină, bine finisată, bogat ornamentată, bine arsă, care este desigur rodul muncii unor meșteri specializați (M.B.). Se consideră că încă din *paleolitic* ar fi existat indivizi care, în cadrul comunității respective, să se fi îndeletnicit în mod deosebit cu realizarea unor anumite tipuri de unelte și arme de piatră sau de os și corn, relizare care necesita o îndemânare pe care alți membri ai comunității nu o aveau. Pentru exemplificare pot servi descoperirile din cunoscuta stațiune de la Ripiceni—„Izvor" de pe Prutul mijlociu. Aici, calitateu excepțională a silexului, aflat sub formă de galeți mai mari sau mai mici în prundișurile Prutului, ca și îndemânarea la care ajunseseră „meșterii-artiști" neandertalieni, acele „inteligențe-creatoare" (după expresia lui André Leroi-Gourhan), au permis realizarea splendidelor unelte și arme (racloare, vârfuri foliacee etc.) ce caracterizează industriile nivelurilor musteriene IV și V. Sub acest aspect, se poate vorbi chiar de apogeul atins în tehnica prelucrării silexului de către unii membri ai colectivităților de paleantropi care au trăit vreme îndelungată pe terasa Ripiceni—„Izvor". De asemenea, trebuie reținut faptul că, în unele așezări aparținând paleoliticului mijlociu și superior, s-au descoperit resturi ale unor ateliere de prelucrare a uneltelor de piatră (cum ar fi cele de la Ripiceni, Mitoc, Ceahlău, Bistricioara etc.) sau ale unor unelte și arme de os ori corn (precum cele de la Cotu Miculinți), ateliere ce ilustrează activitatea unor asemenea „meșteri" aurignaco-gravetieni (A.P.). Principalele inovații ale *epocii neolitice* au fost ceramica și uneltele de piatră șlefuită. Confecționarea ceramicii cerea cunoștințe deosebite de la alegerea surselor de lut și a degresanților la frământare, modelare, decorare, ardere în gropi sau euptoare, și totodată nu putea fi un **m.** casnic, ci unul specializat ce se transmitea probabil de la o generație la alta. Dovezi ale practicării acestui **m.** stau cuptoarele de ars ceramică descoperite la → Ariușd, Glăvănești, Valea Lupului (jud. Iași), Dumești (jud. Vaslui), ca și diversele unelte necesare prelucrării, cum ar fi măsuțele de modelaj și spatulele de os și corn. La → Drăgușeni, în punctul „În deal la Lutărie", se consideră a fi existat chiar un loc specializat strict în confecționarea ceramicii: un cuptor și numeroase gropi pline cu plăci de cuptoare, vase, printre care multe rebuturi, permit enunțarea unei astfel de ipoteze. Nu este exclusă existența unor meșteri itineranți. Uneltele de piatră șlefuită au fost și ele lucrate în mici ateliere. La Suplacu de Barcău (jud. Bihor) de pildă, s-au descoperit ateliere conținând sute de unelte de piatră șlefuită aflate în toate stadiile de prelucrare, de la desprinderea din bulgări la piese finite, ateliere care au lucrat astfel de unelte și pentru alte așezări. O descoperire similară s-a făcut și în preajma unei locuințe cucuteniene de la Târpești (jud. Neamț). Transformarea → materialelor dure animale în unelte sau piese de podoabă a fost făcută tot de meșteri specializați, buni cunoscători ai destul de complexelor telinici de prelucrare a acestor materiale. La Hârșova a fost descoperit un atelier gumelnițean de prelucrare a cochiliilor de *Spondylus*. Pe lângă diversele brățări fragmemare se aflau plăcațe decupate din același material, cărora nu li s-a mai dat, din diverse motive, forma finală. Un impresionant atelier de prelucrare a cornului de cerb a fost descoperit și într-o locuință de la Drăgușeni—„Ostrov", în locuința alăturată aflându-se un alt atelier, de data aceasta de prelucrare a silexului. Este sigur că ele au funcționat împreună, silexul ajutând la prelucrarea cornului iar acesta, la rândul lui, prin retușoarele și ciocanele sale contribuind la prelucrarea silexului. În atelierul de prelucrare a cornului se găseau de la coarne întregi la piese finite trecând prin tot lanțul tehnologic, inclusiv deșeurl, o situație analoagă înregistrându-se și în atelierul de silex. Cultura Gumelnița, caracterizată și prin preponderența utilajului de silex, a furnizat la rândul ei dovada existenței **m.** specializat în obținerea utilajului respectiv. Un atare atelier a fost descoperit în așezarea de la → Căscioarele—„Ostrovel". El conținea 11 topoare, 2 fragmente de topoare, 4 ciocane, 8 percutoare (unul cu spărturi), 12 nuclee în mare parte epuizate, 59 de spărturi, majoritatea decorticate (deci în curs de lucru), un gratoar pe lamă, 2 racloare pe aschii și numeroase aschii mărunte. Tot de la Căscioarele provin un număr impresionant de unelte finite de os și corn (dar și deșeuri de prelucrare), demonstrând cu prisosință, prin modul de lucru, uniformitatea exemplarelor și varietatea tipurilor adaptate unor funcționalități diversificate, existența meșterilor specializați și în acest domeniu. Tot culturii Gumelnița îi sunt specifice și statuetele tăiate în os. La Hotnitza (în Bulgaria) a fost descoperit, într-o locuință, un atelier de confecționare a acestui gen de statuete. De sfera unui **m.** specializat ține baterea și chiar turnarea → aramei, baterea ca și turnarea → aurului, precum și obținerea și turnarea bronzului. Astfel de atellere se vor fi aflat, cel puțin la început (înainte de a se fi procurat prin schimb minereul, vehiculat sub formă de turte până la mari distanțe de atelierele de preparare), în preajma surselor de minereu. La Ostrovu

Corbului, într-un nivel aparținând culturii Sălcuța, a fost descoperită ceramică arsă secundar, cu urme de zgură de aramă în interior, sugerând existența unor creuzete și implicit a cunoașterii încă din eneolitic a tehnologiei reducerii minereului. Din neolitic se cunoaște exploatarea salinelor și obținerea prin evaporare și uscare a sării atât de necesare oamenilor și animalelor. Și acesta va fi fost un **m.** practicat de un număr limitat de indivizi (S.M.-B.). Pentru *epoca bronzului* și *Hallstatt* v. *bronz, ceramica, economia* și *Hallstatt*. În *a doua epocă a fierului*, în spațiul geto-dac, unul dintre **m.** care face cele mai remarcabile progrese este olăritul. Introducerea și apoi generalizarea roții olarului și a cuptorului cu reverberație, care sunt desigur apanaje ale meșterilor specializați, ilustrează în chipul cel mai clar separarea producției meșteșugărești de cea casnică. Pe lângă tehnica superioară, olarii au împrumutat adesea forme și ornamente din repertoriul ceramic gr. și roman, fără ca aceasta să excludă transpunerea la roată a unor forme de certă tradiție băștinașă. În paralel, continuă însă și producția casnică, destinată uzului propriu și limitată îndeobște la formele simple, comune, de vase pentru păstrarea și prepararea alimentelor. Dintre **m.** specializate, în afară de olărit, în Dacia preromană cel mai bine atestată este prelucrarea metalelor. În epoca primelor atestări istorice despre geți, agatirși și sciți, necropolele de tip Ferigile-Bârsești, cele de tip Ciumbrud, precum și o serie de morminte izolate ies în evidență prin numărul mare de obiecte de fier, în special arme și piese de harnașament. Din sec. 4–3 î.Hr. provin primele descoperiri de unelte de fierar, cum sunt cele din cetatea de pământ de la Bunești, jud. Vaslui. O remarcabilă producție de arme se reflectă în inventarul necropolelor celtice din Transilvania, dar adevăratul moment de vârf al metalurgiei fierului în aceste ținuturi și, în general, pe ansamblul Daciei se plasează după încetarea dominației celtice, în sec. 2 î.Hr. – 1 d.Hr. Din această vreme provin câteva depozite de materie primă: bare de la Negri, jud. Bacău (314 piese = 275 kg) și Oniceni (jud. Neamț) și turte de fier la „Căprăreața", lângă Grădiștea de Munte (cca o tonă). Pe terasele din jurul cetății regale de la Sarmizegetusa (în principal pe terasa VIII) au fost descoperite și urmele consistente ale unor ateliere cu unelte de fierărie (nicovale, baroase, ciocane, clești, dornuri etc.). În aceeași zonă („La Strâmbu"), dar și în alte multe situri importante din Dacia (Cetățeni, Ocnița, Tilișca, Piatra Craivii, Tășad, Brad, jud. Bacău, Poiana, jud. Galați), s-au făcut descoperiri importante de unelte și ustensile de fier, cu cele mai diferite destinații, uneori grupate sub formă de depozite. În epoca clasică, mai precis în sec. 1 î.Hr., în Dacia cunoaște un înalt nivel tehnic și artistic și prelucrarea argintului. Mărturie a acestui remarcabil fenomen sunt cele peste 60 de tezaure de piese de port și podoabă din argint (falere, fibule,

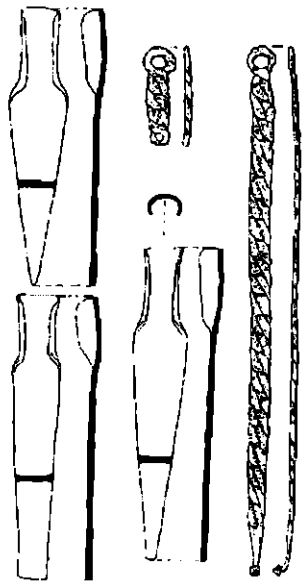

Fig. 27. Bare și lanțuri de fier din depozitul de la Negri, jud. Bacău.

colane, lanțuri, brățări, pandantive), conținând uneori și vase de argint, precum și monede din același metal. Printre cele mai importante, prin numărul și calitatea pieselor, se înscriu tezaurele de la București-Herăstrău, Coada Malului (jud. Prahova), Surcea (jud. Covasna), Lupu (jud. Alba), Sâncrăieni (jud. Harghita) sau cele din Bulgaria de N, de la Galice și Iakimovo. Concentrarea acestor tezaure pe harta Daciei preromane, ca și faptul că în mai multe stațiuni s-au descoperit unelte de bijutier sau chiar resturile unor ateliere (Pecica, Tășad, Poiana, Grădiștea etc.) arată că este vorba de o producție locală și de meșteșugari băștinași. În aceste ateliere, aceiași meșteri vor fi realizat și diverse obiecte de bronz, în special piese de port și podoabă (colane, brățări, fibule, paftale și alte piese de centură). În ultimele două sec. înainte de cucerirea romană se semnalează o perfecționare și intensificare fără precedent a activității de construcții și a **m.** legate de aceasta. Numeroase monumente de arhit. civilă, militară și religioasă au fost ridicate în Munții Orăștiei (Grădiștea de Munte, Fețele Albe, Costești, Piatra Roșie, Blidaru), dar și în alte regiuni mai apropiate (Bănița, Tilișca, Căpâlna, Piatra Craivii) sau mai îndepărtate (Racoș, Bâtca Doamnei) ale Daciei, folosindu-se elemente tehnice și de arhit. împrumutate din lumea gr.: zidul cu paramente din piatră ecarisată și cu emplecton, folosirea chirpicilor uscați la soare pentru partea superioară a construcțiilor, acoperirea acestora cu țigle și olane, aducțiunea apei prin conducte ceramice. Un rol important în planificarea și realizarea acestor construcții l-au jucat probabil meșterii străini, aduși aici de regii daci, dar trebuie

admis că principala forță de muncă au reprezentat-o meșterii și lucrătorii băștinași (M.B.). În *coloniile gr.* de pe terit. țării noastre, **m.** au avut, ca și în alte cetăți elene, un caracter preponderent casnic. Fiecare *oikos* era dotat, de exemplu, cu un atelier de țesut (*histeōn*), în care lucrau femeile, în unele cazuri asistate de sclave casnice. Despre această activitate suntem informați prin descoperirile frecvente de fusaiole sau greutăți pentru războiul de țesut. În aceeași sferă intră și alte **m.**, precum prelucrarea lemnului, fierăria, lăcătușeria etc., însă documentația este, în această privință, foarte săracă. Mai complexă este problema atelierelor locale de producție destinată pieței. Progresul cercetărilor arheologice din ultimele decenii a permis conturarea unei imagini generale asupra stadiului dezvoltării **m.** în coloniile gr. din Dobrogea, cu precădere la → Histria. Informații prețioase s-au acumulat despre ceramică. La Histria s-a descoperit un important complex de cuptoare pentru produs ceramică, cu o durată de funcționare întinsă pe toată perioda epocii gr. Producția ceramică locală a fost confirmată și de analize de laborator orientate asupra argilei, care au stabilit proveniența locală a unor tipuri de vase incluse în categoria ceramicii histriene. Din nefericire, neexistând surse literare sau epigrafice, nu se cunoaște modul de funcționare a unor asemenea ateliere și nici componența socială și etnică a lucrătorilor. Se apreciază însă că, spre deosebire de ergasteriile de tip atenian — susținute de o masă considerabilă de sclavi —, în aceste ateliere lucrau oameni liberi din straturile sociale inferioare, printre ei numărându-se, probabil, și numeroși indigeni. Producția acestor ateliere avea o sferă de difuziune limitată, întrucât majoritatea veselei vehiculate în zonă era de proveniență străină (→ amforele exportate de marile centre producătoare de vinuri și uleiuri, ceramica de lux microasiatică, rhodiană, attică etc. — v. *comerț*). Un efort colectiv mai amplu presupuneau și alte activități, cum ar fi exploatarea pietrei (v. *cariere*), → mineritul etc., pentru care ne stau la dispoziție doar câteva firave indicii. Aproape inexistentă este informația cu privire la prelucrarea metalelor și a sticlei. În schimb, prețioasele documente monetare din epoca autonomiei aruncă, între altele, o lumină importantă și asupra uneia din sferele **m.**: baterea de monede în ateliere locale. În ansamblu, se poate aprecia că dezvoltarea **m.** nu a depășit stadiul de producție pentru uz local, fapt cu totul explicabil într-o zonă periferică a oicumenei elene, orientată cu precădere spre importuri și având, prin excelență, rolul de punct de tranzit între lumea gr. și mediul indigen. *Epoca romană.* Fără a atinge în nici un sector al producției nivelul avansat al unor provincii precum Gallia, Hispania, unele provincii asiatice, ca să nu mai vorbim de Italia, **m.** de pe terit. Daciei și al părții de N–E a Moesiei Inferior (Dobrogea de astăzi) au cunoscut în această perioadă o înflorire fără precedent. Pe lângă obișnuitele **m.** casnice (torsul, țesutul, prelucrarea lemnului, fierăria, mineritul etc.), în această epocă s-au dezvoltat numeroase ateliere pentru producția destinată unei piețe relativ largi. Producția ceramică, concurată în bună măsură de importuri de vase de lux (mai cu seamă → *terra sigillata*), este atestată prin numeroase descoperiri arheologice în aproape toate centrele urbane, dar și

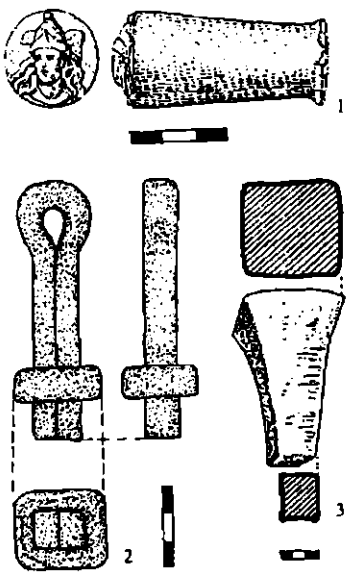

Fig. 28. Unelte geto-dacice: 1 ștanță de bronz (Radovanu); 2 menghină de fier (Lozna); 3 nicovală de fier (Grădiștea de Munte).

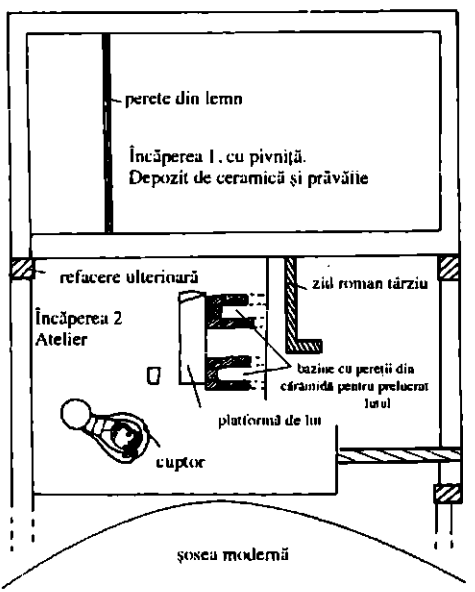

Fig. 29. Tibiscum.
Atelier de olărie din apropierea castrului (sec. 3 d.Hr.).

în lumea rurală (→ Micăsasa, terit. → Sucidavei etc.). În unele cazuri se încercau chiar imitații de *terra sigillata* (→ Romula), în general însă producția locală era orientată asupra unor obiecte de uz curent: amfore, vase de bucătărie, → opaițe (imitații după modele occidentale în Dacia, după modele microasiatice în Dobrogea romană), → *mortaria*. Atelierele unde se lucrau aceste produse se numeau *officinae*. În strânsă legătură cu această activitate, producția de materiale de construcție (cărămizi, țigle, mortar etc.) pentru edificiile publice militare sau civile cunoaște și ea o mare dezvoltare, cu mențiunea că majoritatea atelierelor erau amplasate în apropierea castrelor și foloseau mână de lucru militară. O dovadă în acest sens sunt numeroase țigle (*tegulae*) cu ștampilele diferitelor leg. sau trupe auxiliare. O oarecare dezvoltare atinge coroplastica, deși și în acest sector principalele obiecte cunoscute până în prezent — și cele de mai bună calitate — sunt de import. Același lucru este valabil și pentru prelucrarea metalelor, ceea ce nu înseamnă însă că nu au existat în aceste provincii și importante ateliere de bronzieri sau fierari, producătoare de obiecte de foarte bună calitate, unele dintre ele aparținând chiar sferei artistice. O mare dezvoltare au atins mineritul, mai ales în zona Munților Apuseni, și exploatarea pietrei. Cât privește prelucrarea sticlei, dacă pentru Dobrogea nu putem decât presupune, pe baza unor indicii, ateliere de producție locală la → Tomis, în schimb, în Dacia avem, în urma unei descoperiri relativ recente, o strălucită dovadă privitoare la un atelier de prelucrare a sticlei la → Tibiscum. Meșteșugarii erau organizați în → *collegia* (asociații) pe meserii. Dintre cele mai însemnate asociații de acest gen din Dacia menționăm: *collegium aurariarum* (*IDR*, III/3, 235 — Geoagiu; cf. *collegium Kastelli Baridustarum*, *IDR*, III/3, 388) al celor implicați în sfera exploatării aurului; *collegium fabrum* (→ Ulpia Traiana; *IDR*, III/2, 163, 186, 202, 346, 349,362 etc.; → Tibiscum: *IDR*, III/1, 269; → Drobeta: *IDR*, II, 135 — *schola fabrum*), grupând pe toți meșteșugarii în metal și lemn dintr-un oraș; *collegium centonariorum* de la → Apulum (*CIL*, III, 1174, 1207, 1208, 1209) al fabricanților de pături (*centones*) și de alte obiecte de îmbrăcăminte; *collegium dendrophorum* tot de la Apulum (*CIL*, III, 1217) al lucrătorilor în lemn; *collegium utriclariorum* de la → Pons Augusti (*IDR*, III/1, 272) al producătorilor de burdufuri (?); un *collegium* al lapicizilor (dedus dintr-o inscripție de la → Micia, *IDR*, III/3, 141) etc. Despre activitatea similară din Dobrogea ne informează unele inscripții (*ISM*, I, 57, cu menționarea unor *collegia* la Histria; cf. nr. 134, amintind un fierar; *ISM*, II, 253, despre un meșter aurar și alți câțiva constructori de la Tomis etc.), dar mai cu seamă documentele arheologice (ateliere de pietrari, de produs obiecte ceramice etc.). (A.A.). Pornind de la sursele mai elocvente de la începutul *epocii Dominatului* (mai ales → Edictul despre prețuri) și reluând totodată, pe scurt, situația m. în întreaga epocă, se înregistrează meseriile cunoscute în domeniile mai importante: construcții, ceramică, extragerea și prelucrarea metalelor, sticlărie, țesături și confecții, brutărie etc. Statutul și organizarea meseriilor și meseriașilor diferă de la un domeniu la altul și de la o regiune la alta, chiar dacă se remarcă tendința de uniformizare de la sec. 4 la sec. 6 d.Hr. Importantă este existența, în numeroase specialități, a corporațiilor sau colegiilor, precum și a unor → *munera* de la care se remarcă o serie de scutiri. Pentru aria Dunării de Jos și mai ales pentru Scythia Minor, sursele literare și epigrafice vorbesc mai mult despre construcții și constructori. Există și alte categorii atestate, între care unele organizate în *collegia*. *Construcțiile*. Încă de la începutul epocii Dominatului, activitatea constructivă avea nevoie, în afara forței de muncă, de cantități mari de materiale de construcție și de pregătirea lor. Este de altfel activitatea cel mai bine reprezentată și arheologic, de la concepție până la ultimele detalii de artă, imaginea rezultată fiind aceea a unei specializări și diviziuni a muncii dintre cele mai precise și de altfel de tradiție îndelungată în viața economică a antichității, dacă se are în vedere că la aceste activități participau *architecti*, *lapidarii*, *marmorarii*; pentru prepararea mortarului trebuia să existe un *coctor calcis* care fabrica varul și, în continuare, *faber tignarius* și *intestinarius* se ocupau de lemnărie, *carpentarius* de acoperiș etc., după cum la → mozaic pavimentar era specialist *tesselarius*, iar la cel parietal *musaearius*, la zugrăveală și pictură lucrând *pictor parietarius* și respectiv *imaginarius*, iar *plasta imaginarius* era specializat în reprezentări figurate. Se cunosc din descoperirile arheologice toate categoriile de lucrări ale acestor meseriași la Dunărea de Jos, databile în sec. 4–6. Carierele (în special de calcar), din care câteva sunt cunoscute, atelierele de sculptură arhitectonică și cele de preparat material tegular (numai în Dobrogea peste 25 de cuptoare dintre care unele grupate în *officinae*), evoluția construcțiilor fortificațiilor și a interiorului acestora, o grupare pe categorii a pieselor de arhitectură lucrate și utilizare între sec. 4 și 6, toate la un loc odată analizate demonstrează locul foarte important ocupat de activitatea constructivă în viața economică provincială. Totodată, pe fundul unui declin al calității vieții urbane, este remarcabil totuși fenomenul generalizării, pentru majoritatea populației, a construirii și folosirii de case din zid, și chiar extinderea obiceiului împreună cu terminologia lat. — aspect important al romanizării — dincolo de granițele de la Dunărea de Jos ale Imp. *Ceramica*. Dincolo de părerile diverse asupra raportului dintre import și producție locală, fabricarea ceramicii a reprezentat o coordonată reală a activității meșteșugărești provinciale. Din studiul centre-

lor de producție identificabile și mai ales al producției acestora, rezultă coordonatele în care evoluează producția provincială: declinul tradiției substratului local, dominația tehnologiei și aspectelor formale romane și romano-bizantine (prin cantitate, calitate, varietate de forme și preț scăzut) și contribuția alogenă la acest fond. Pe linia celei de-a doua coordonate (cea esențială), se remarcă pierderea legăturii existente anterior mai ales pe limes cu sursele occidentale de producție și influență. Printre centrele locale mai exact identificabile se numără acelea de vase de uz comun, opaițe și capace de vase. De subliniat în plus rolul, prea puțin remarcat de obicei, al ceramiștilor locali în vehicularea romanizării și creștinismului în mediul provincial și dincolo de acesta. *Extragerea și prelucrarea metalelor.* În general, aceste activități se aflau, ca și carierele, sub controlul statului. Cea mai mare parte a minerilor — *metallarii* — erau oameni liberi, transmițându-și ocupația ereditar. În afară de o serie de unelte și obiecte diverse în care va fi fost specializat un *faber ferrarius,* fierul era utilizat cu precădere la confecționarea armelor care se produceau, deja în timpul lui Diocletian, numai în *fabricae* aparținând statului, cu mână de lucru și sub control militar. De remarcat concentrarea acestei producții către zona balcanică și mai ales a Dunării de Jos, întrucât din cele 15 ateliere de acest fel existente în partea orientală a Imp., șase funcționau în acea zonă, unele chiar lângă limes, precum acelea de la Marcianopolis și Ratiaria, unde nevoile armatei primau, chiar dacă exploatările de metal rentabile erau mai departe. Totodată, potrivit descoperirilor, se pot localiza și multe alte ateliere de prelucrarea fierului deja recuperat prin reducere, prezente pe lângă mai toate centrele fortificate, mai ales în sec. 5–6. Dacă se are în vedere și tipizarea specifică industriei Imp. târziu, simpla catalogare a pieselor din metale neferoase descoperite la Dunărea de Jos nu duce neapărat și la identificarea unor centre de producție. Totuși, există dovezi pentru ateliere locale în mai multe așezări ca Drobeta, Sucidava (Celeiu), Tropaeum Traiani, Histria, Tomis etc., în special în cazul obiectelor mărunte diverse — de port, podoabă etc. — dintre care numeroase se regăsesc și în mediul extraprovincial, aduse ori imitate. În zona limesului, meseriașul numit *samiator* (cel care curăța și repara armele) va fi fost foarte căutat, având în vedere și monopolul deținut de stat asurpa producției acestora. Situația din urmă era obligatorie și pentru *aurarii,* ale căror produse majore, ca și acelea din argint, purtau sigiliile controlorilor imperiali. *Sticlăria.* Se remarcă, la fel ca la alte **m.**, supunerea producției locale, atât cât a putut fi identificată, la tipizarea caracteristică centrelor mari specializate din Imp., a căror producție era considerabilă și foarte diversificată, pentru vase diferite, geamuri, bijuterii, mozaicuri etc. În plus, interpretarea unor surse duce la

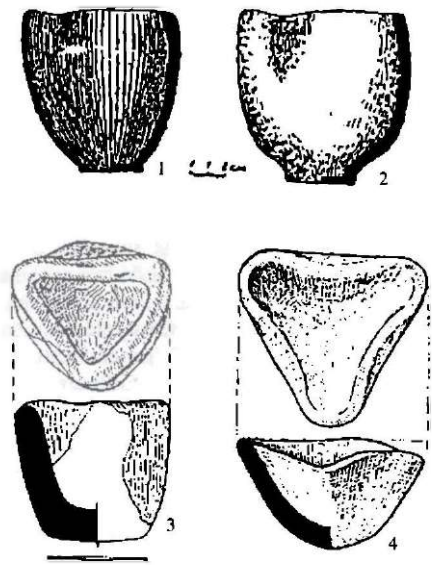

Fig. 30. Creuzete de lut: 1–2 romane (Slăveni și Sucidava-Celeiu); 3 carpic (Poiana, com. Dulcești-„Silițte"); 4 din sec. 6 d.Hr. (București-Băneasa, punctul „La Stejar").

concluzia că atelierele locale aveau mai ales rolul de a prelucra pasta de sticlă importată, lucru ce va fi revenit și acelor *vitrarii vasa vitrea conflantes* care prin anii 337 și 338 erau scutiți de → *munera* împreună cu alți meseriași. *Țesăturile și confecțiile.* Ca unul dintre domeniile cele mai importante și necesare vieții antice, era prezent în epoca romană târzie prin numeroase **m.** ca *fullo, lanarius, linteo, sericarius, bracarius, colorator* etc. Mărturiile existente arată o specializare dublă: împărțirea exactă a sarcinilor fiecărui meseriaș, în parte dovedită de vocabularul clar diferențiat, și totodată o specializare geografică în cadrul Imp,. care presupunea în consecință schimburi și imitații. Privite din punct de vedere comercial, ultimele două aspecte depășesc granițele Imp., ca influență și piață (pentru care aria Dunării de Jos reprezenta una dintre cele mai importante regiuni de tranzit), în unele cazuri observându-se și direcția inversă. Astfel, mantale de categorii și prețuri diverse apar în → edictul lui Diocletian numai împreună cu → fibula necesară (imaginea unei astfel de tunici cu fibula ei este pictată în mormântul relativ contemporan de lângă Durostorum), or descoperiri de fibule romane sunt bine cunoscute și extrem de numeroase în *Barbaricum* până departe de limitele Imp. În schimb, *bracarius* (care confecționa un fel de pantaloni) reprezenta un element nou prin prezența sa în cadrul modei romane târzii care preluase un element de vestimentație barbar. Printre alte **m.**, una dintre meseriile vitale pentru orice așezare, cu atât mai mult pentru cele urbane, era aceea de *pistor,* care îl numește pe

brutar și în al cărui atelier se și măcinau, pe loc, grânele. Astfel de construcții care de obicei funcționau și ca prăvălii, s-au descoperit în mai toate așezările fortificate târzii de la Dunărea de Jos. Alte activități, pentru care documentația, inclusiv cea arheologică, nu lipsește, erau pielăria, preluerarea osului, cosmetica etc. Se adaugă la acestea **m.** de *tonsor, membranarius* (fabricantul de pergament), *mulomedicus* (veterinar), *scriptor* etc. Statutul și organizarea meseriilor și a meșteșugarilor evocați diferă de la un domeniu la altul și de la o regiune la alta, chiar dacă pe ultimul plân se remarcă tendința de uniformizare în sec. 4–6. Carierele, minele și factoriile (*fabricae*) aparțineau în general statului. În cazul → carierelor, statul era direct interesat numai în exploatarea → marmurei, astfel că spre sfârșitul sec. 4 el controla toate carierele de marmură, în număr de cca 20. Legat de prelucrarea acesteia (și a pietrei în general), evoluția creștinismului a impus declinul sculpturii propriu-zise, pe primul plan rămânând cea de arhitectură și artizanală, așa cum se observă și din toate descoperirile de la Dunărea de Jos. Ca și minerii (v. mai sus), lucrătorii din acest domeniu erau în mare parte liberi și legați ereditar de **m.** practicat. Controlul cel mai strict era aplicat exploatărilor aurifere. Pentru metale neferoase și fier, exploatările par a fi fost mai mult private, dar trebuia să cedeze statului o parte din producție. Tot statul controla tot mai îndeaproape și prelucrarea metalelor prețioase, astfel că încă în cursul sec. 4 aria constantinopolitană concentra această producție. Ca efect, se constată că pe la sfârșitul aceluiași sec. în Thracia nu mai erau atestați *aurarii*. Pentru *fabricae*, care acopereau producția de arme, țesături și îmbrăcăminte, statul deținea monopolul cvasi-exclusiv, în primul caz controlul și chiar mâna de lucru fiind militare, iar în celelalte mai ales cu oameni liberi, legați de meserie prin ereditate. Existau în Imp. târziu două categorii de corporații sau bresle: unele cu statut așa-numit „mixt", din care făceau parte *naviculării, pistores* și *suarii*, legate în primul rând de aprovizionarea capitalei și a marilor orașe, iar altele formate din meseriași liberi, exercitând în cea mai mare parte și funcția de negustori pentru propriile produse. Colegiile (*collegia*) din cea de a doua categorie, mai numeroasă și cuprinzând grupări de **m.** variate, asigurau fixarea prețurilor potrivit reglementărilor imperiale, definind și condițiile de lucru. Ele aveau și rolul, esențial în cadrul fiscalității bizantine, de a face legătura prin reprezentanții lor cu autoritățile locale și imperiale pentru colectarea impozitului (*auri lustralis collatio* = χρυσάργυρον) și de a impune obligațiile obștești (*munera publica*). Atât prima cât și a doua obligație au fost obiectul a numeroase decizii imperiale între sec. 4 și 7, dintre ele cea mai importantă fiind desigur abolirea impozitului susnumit de către Anastasius în 498, care a adus o mare ușurare meseriașilor și negustorilor; de adăugat și scutirea repetată de *munera* inițiată încă de Constantin cel Mare pentru mai multe categorii de **m.** Între alte aspecte ale funcționării colegiilor, de menționat coeziunea unor asemenea colectivități specifice și poziția lor importantă pe plan social-economic în viața urbană a epocii, ca elemente ale organizării producției și menținerii coeziunii orașului. Informațiile literare și epigrafice directe privind regiunea Dunării de Jos se referă, mai mult de jumătate din ele, la construcții și constructori, ca la Tomis (sub Diocletian), la Tropaeum Traiani (anul 316) sau Cius (369). În cazul din urmă, de notat concordanța între inscripție (*IGLR*, 233) și relatarea lui Themistios (*Or.*, X, 136 d, 138 b), atât pentru refacerea în sine cât și peatru notarea, importantă pentru **m.** din provincie, a participării armate și civile la rezidirea fortificației. Astfel de cooperări între armată și civili de diferite meserii par să fi fost, potrivit și altor relatări, chiar specifice momentelor grave de pe limesul dunărean la sfârșitul sec. 4. Mai târziu, la Tomis, corporația măcelarilor repara o porțiune din zidul de apărare, îndeplinind astfel o sarcină de utilitate obștească (sec. 6), iar alte grupări finanțau construirea unor bazilici paleocreștine în același oraș. Nu mai insistăm aici asupra materialului extrem de bogat ce nu încetează și azi a se acumula în urma cercetărilor arheologice. Acesta ilustrează pe deplin mai toate **m.** analizate până aici pentru întreaga regiune romano-bizantină de la Dunărea de Jos ținând de terit. actual al României (A.B.). Retragerea stăpânirii romane la dreapta Dunării a determinat schimbări fundamentale în fosta provincie, unde au dispărut structurile caracteristice economiei romane, terit. intrând în sfera producției artizanale. Atât în spațiul intracarpatic cât și în cel extracarpatic se poate observa, mai ales în producția ceramică, o continuitate tehnologică până în jurul mijlocului sec. 7. Ea se manifestă atât în siructura pastei cât și în repertoriul de forme, cu observația că evoluția cronologică este însoțită de o permanentă reducere a repertoriului de forme și de o anumită scădere a calității pastei. Odată cu prăbușirea limesului romano-bizantin la începutul sec. 7, asistăm la o evidentă cezură tehnologică, a cărei expresie concludentă este dispariția ceramicii la roata rapidă și apariția ceramicii la roata înceată. În cadrul producției artizanale a sec. 4, un loc important îl ocupă producția de piese de port și de podoabă, destinată mai ales nevoilor locale. Asupra practicării torsului și implicit a țesutului, o lomină aruncă numeroasele fusaiole descoperite atât în așezări cât și printre ofrandele depuse în necropole. În cadrul prelucrării metalelor, materia primă dominantă este bronzul, după care urmează argintul, mai rar fierul și cu totul izolat aurul. Producția, materializată prin fibule, piese de centură, pandantive etc., venea să satisfacă nevoile unei societăți rurale dar cu puternice accente războinice, cum a

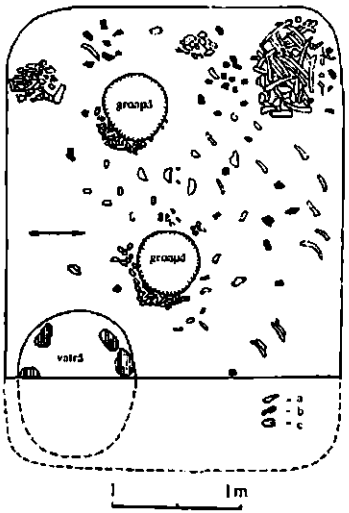

Fig. 31. Bârlad-„Valea Seacă". Planul unei locuințe-atelier de prelucrare a cornului de cerb: a — bucăți de corn în curs de prelucrare; b — fragmente ceramice; c — pietre.

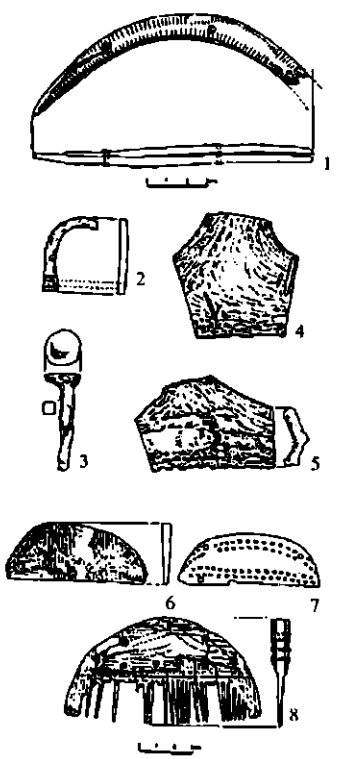

Fig. 32. Bârlad-„Valea Seacă". Piese ilustrând prelucrarea cornului de cerb: șabloane pentru trasat (1–2), nicovală de fier pentru fixarea niturilor (3), segmente de corn plate în curs de prelucrare (4–5), plăci de mâner de pieptene în curs de finisare (6–7), pieptene descoperit într-o locuință (8).

fost aceea a purtătorilor culturii Sântana de Mureș-Cerneahov. Din cauza interdicției rituale a depunerii pieselor de armament în morminte, metalurgia fierului este în mare parte necunoscută. Totuși piese de armament cum sunt cele descoperite la Târgșoru Vechi sau vestigiile unui cuptor de topit minereu de la Sfântu Gheorghe-„Chilieni" (jud. Harghita), aruncă o lumină încă palidă asupra practicării acestui **m.** În privința prelucrării osului în sec. 4. este sugestiv atelierul de prelucrat cornul de cerb de la → Bârlad-„Valea Seacă". Marile deplasări etnice de la sfârșitul sec. 4, declanșate de migrația hunilor în bazinul Dunării de Jos și mijlocie, au determinat schimbări majore și în cadrul producției artizanale. Diademe sau colane, fibule și catarame de aur, arme bogat împodobite împreună cu vase de aur și argint, realizări de excepție ale toreuticii romane târzii, fac parte din inventarul mormintelor și tezaurelor princiare ale epocii. Au devenit expresive și arheologic o serie de procedee tehnologice de prelucrare a metalelor, necunoscute în perioada anterioară. Realizarea prin turnare a unor ustensile de toaletă sau a unor recipiente a cunoscut o înflorire deosebită. O demonstrează, pe lângă oglinzile cu veriga centrală, mai ales celebrele cazane de cupru de formă cilindrică cu mânere cu protuberanțe în formă de ciuperci, cum sunt cele de la Desa (jud. Dolj) și Ionești (jud. Dâmbovița), a căror arie de răspândire se întinde din V Chinei și până în Franța. În realizarea lor meșterii huni au ajuns la o măiestrie deosebită. În confecționarea splendidelor podoabe ale acelor vremuri, aurul era materialul dominant, obținut fie prin topirea cantităților uriașe de aur (acei *solidi* cu care, începând de la Constantin cel Mare se plătea neamurilor barbare tributul din ce în ce mai ridicat), fie a vaselor de aur și mai puțin din exploatarea unor resurse locale. Podoabele epocii sunt realizate în așa-zisul stil policrom: piesele, din aur masiv sau din argint ori bronz îmbrăcat în foiță de aur, erau decorate cu cabosoane sau cu o rețea de celule (varianta *cloisonné*) în care erau apoi încastrate pietrele ornamentale. Filigranul, granulația, tehnica *au repoussé*, ornamentul turnat în relief, cizelarea, gravarea, ciocănirea, presarea, ștanțarea și nu mai puțin emailul, tehnica niello sau incrustația cu argint, completează repertoriul tehnologic al meșterilor. Printre diferitele pietre ornamentale, almandinul, piatră semiprețioasă din familia granatului, joacă rolul absolut determinant. Almandinul era exploatat mai ales în S Indiei, de unde, asemenea piperului și mătăsii, a pătruns pe căile comerțului roman și bizantin, prin Persia și Armenia, în spațiul est-pontic dar și în Asia Mică, unde în eponima Alabanda era clivat, apoi tăiat și șlefuit în formă bombată sau plană. Centrele de iradiere ale stilului policrom în lumea barbară s-au aflat în spațiul est-mediteranean, mai ales în Siria, în regiunea est-pontică, dar și în Georgia de S. În difuzarea stilului

policrom în Europa Centrală și de E, un rol major revine fără îndoială migrației hunice, dar nu trebuie uitate variatele legături înnoințe de popoarele lumii barbare cu Imp. Roman. Stilul policrom este primul stil ornamental internațional al epocii migrațiilor și al evului mediu timpuriu. Urmându-l pe A. Riegl, vedem aici acea „intenție coloristică fundamentală" de a uni pe același obiect aurul, incrustarea cu almandine și ornamentul turnat în relief, pentru a aduce în același câmp tensional complementar coloritul pietrelor, al aurului și efectul luminii, jocul dintre luminos și întunecat. Podoabele și piesele de port descoperite pe terit. României (unele dintre ele, prin calitatea înaltă a execuției sau inovația tipologică, unicate în epocă) ilustrează în mod splendid măiestria aurarilor vremii, acei anonimi *aurifices*, ale căror produse au trezit necontenit admirația generațiilor care au urmat. Din mormântul de la Buhăieni (jud. Iași), aparținând unei prințese hune, provine o splendidă diademă de aur, lucrată dintr-o tablă de bronz învelită cu foaie de aur, ornamentată cu șiruri paralele de caboșoane, în care au fost încastrate almandine triunghiulare sau dreptunghiulare și rectangulare, încadrate de o ramă perlată realizată în tehnica *au repoussé*. Șaua de lemn din mormântul princiar de la Conceși (jud. Botoșani), placată cu foițe de aur și ornamentată *au repoussé* cu un motiv solziform, piesele de harnașament sau spada fastuoasă, de la care s-a păstrat numai o plăcuță ornamentală de aur a tecii, au fost lucrate tot din aur și ornamentate în stil policrom. Exemple ale măiestriei aurarilor epocii ne oferă fibulele din tezaurul de la Șimleu Silvaniei: ornamentate mai ales cu cabușoane, dar și cu granulație sau sârmulițe filigranate, ele anunță prin folosirea încă palidă a rețelelor de celule cu pietre ornamentale, tendințe stilistice care se vor afirma în perioada următoare. La fel de importante sunt și produsele toreuticii antice târzii din terit. nord-dunărean al României. Marginea buzei tăvii din tezaurul de la Pietroasa (v. *Pietroasele*) era ornamentată cu mici semisfere de aur realizate *au repoussé*, între care se află triunghiuri hașurate. Șirul de semisfere de aur, care împodobesc și buza sau piciorul cănii din tezaurul de la Pietroasa sau amfora și situla de la Conceși, reprezintă o manieră decorativă care începe să fie folosită în a doua jumătate a sec. 3, pentru a deveni pe parcursul sec. 4 și începutul celui următor un element caracteristic al orfevrăriei romane târzii. În tradiția acelorași ateliere se află și motivul central al piesei, o rozetă cu frunze alungite, înconjurată de o bundă de linii în val. Cana-oenochoe din tezaurul de la Pietroasa a fost realizată dintr-o foaie subțire de aur și ornamentată *au repoussé*, apoi prin gravare și poansonare cu motive geometrice și florale. Dacă banda vălurită (*strigiles*) de pe părțile centrale ale piesei aparține vechii tradiții a toreuticii greco-romane, sistemul ornamental al părții superioare și inferioare, realizat prin ștanțare și gravare cu motive florale, reflectă o opțiune decorativă specifică orfevrăriei romane târzii de la sfârșitul sec. 4 și începutul sec. 5. În aceeași manieră au fost decorate fibule, cum este și fibula de aur în formă de cicadă de la Dumbrăvioara (jud. Mureș), ornamentată suplimentar cu cabușoane, apoi garnituri de centură romane târzii, pandantivele în forma frunzei de viță ale lanțului cu pandantive-miniaturi de unelte și de arme din primul tezaur de la Șimleu Silvaniei sau piese de harnașament, cum sunt cele din mormântul (?) de la Coșovenii de Jos (jud. Dolj). Produsele atelierelor romane, care lucrau în acest așa-numit stil militar roman târziu, se găsesc răspândite pe o arie geografică uriașă, de la Dunăre și până în Scandinavia, unde interpretarea lor de către aurarii locali a condus la geneza stilului Sösdala. Somptuozitatea tezaurului de la Pietroasa este relevată și de cele două coșulețe, caracterizate prin construcția poligonală, stilul policrom ajurat și torțile zoomorfe. Alături de almandine au fost folosite safire (gura panterelor), cristale de munte (fundul rozetelor) și sidef (corpul panterelor), șlefuite bombat sau plan sau almandine canelate, rectangulare, cordiforme sau floriforme, de forma bobului de fasole, decorate suplimentar cu cercuri concentrice incizate, cum apar și pe fibulele de la Pietroasa dar și pe o serie întreagă de podoabe din prima jumătate a sec. 5, atât din zona nord-pontică cât și din bazinul carpatic. Registrul ornamental policrom al celor două coșulețe poligonale a fost realizat prin mai multe procedee. La pereți și la fundul vaselor s-a folosit o variantă a stilului policrom ajurat, prin care pietrele ornamentale rămâneau transparente, celulele rețelei decorative desenând motivul ornamental (rozete), cum se întâmplă și la placa mânerelor, numai că aici rețeaua decorativă a fost sudată direct pe placa de aur. În schimb, la ornamentarea corpului panterelor s-au practicat în placa de aur orificii circulare, în care au fost apoi încastrate pietrele. Sunt procedee specifice atelierelor de la sfârșitul sec. 4 și din prima jumătate a sec. 5. Patera reprezintă un produs de excepție al orfevrăriei romane târzii; cu pereți dubli, este ornamentată în interior cu un relief realizat *au repoussé*. În mijlocul piesei a fost sudată o statuetă, reprezentând o femeie așezată pe un tron, în jurul căruia se desfășoară o friză cu un personaj în poziție adorantă și cinci animale. În structura decorativă a colanului cu balama, almandinele plane încastrate reprezintă fondul decorativ, pe care ramele celulelor desenează motivele. Opțiunea decorativă a variantei *cloisonné* a stilului policrom, întâlnită la fibula mică și la fibulele mijlocii din tezaurul de la Pietroasa, la care, altfel decât la colanul cu balama sau în coșulețele poligonale, pietrele sunt acelea care desenează motivul, a fost practicat în sec. 4 în ateliere de orfevrărie din spațiul est-pontic, pentru a fi apoi, în decursul sec. 5 și la începutul celui următor, folosită

și de aurarii din Europa Centrală și de V. În a doua jumătate a sec. 5 și ca urmare a încheierii rolului politic al hunilor în bazinul Dunării mijlocii și de Jos, au avut loc schimbări importante atât în repertoriul de forme cât și în modul de ornamentare al podoabelor. Au dispărut podoabele și piesele de sorginte estică (diademele, podoabele de scufiță, cazanele etc.). Alături de bijuterii care au continuat într-o formă neschimbată (cercei cu cub poliedric ajurat) au fost preferate noi tipuri de podoabe, unele de certă origine bizantină. Stilul policrom se înfățișează într-o nouă structură decorativă. Împodobirea podoabelor cu cabușoane s-a diminuat substanțial, filigranul și granulația au fost din ce în ce mai rar folosite, iar acele tendințe stilistice sesizabile în perioada anterioară, mai ales la colanul cu balama, dar și la fibulele din tezaurul de la Pietroasa, devin predominante. Podoabele pentru gât și piept, garniturile de centură sau de armament, împreună cu piesele de harnașament, sunt bordate cu biluțe de almandine și împodobite acum cu rețele de celule cu pereți subțiri, în care au fost încastrate în special almandine șlefuite plan și tăiate într-o mare varietate de forme, sub care, pentru mărirea efectului ornamental, erau fixate plăcuțe de aur fin hașurate. Fibula de aur din primul mormânt de la Apahida a fost realizată dintr-o tablă de aur și prevăzută cu un braț orizontal prismatic, ornamentat cu trei butoni în formă de ceapă, cel din dreapta cu fixare prin înfiletare. Capetele arcului puternic curbat au fost decorate cu inele perlate, iar placa prismatică a piciorului cu motive ajurate, cruciforme pe av. și florale pe rv. Cataramele din mormintele princiare de la Apahida reprezintă realizări de excepție. Inelul oval din aur masiv, spinul ornamentat în stil policrom cu o rețea de celule în forma literei Ω și placa în formă de rinichi din două bucăți, prezentând pe av. celule cu marginea vălurită unite de o celulă centrală cvadrilobată, bordarea plăcii și a bazei spinului cu bobițe cu almandine împreună cu decorarea pereților laterali ai plăcii cu celule canelate, definesc un tip de cataramă specific și altor inventare „princiare" din lumea barbară. Finețea execuției și analogiile cu portul aulic de la curtea de la Constantinopol par a sugera realizarea acestor piese în ateliere imperiale. Spre deosebire de cana de la Pietroasa, cănile de la Apahida au fost realizate dintr-o tablă subțire de argint, aparținând prin construcția lor poligonală unei grupe speciale de căni produsă tot în ateliere din Imp. În tehnica *au repoussé* artizanii lor au împodobit gâtul cu frunze de acant iar corpul cu o scenă cu menade dansând și un satir, la care se remarcă accentuarea liniei conturului corpului, redarea deformată a mâinilor și a picioarelor sau reprezentarea prin gravare a detaliilor din planul al doilea. Rezultat al impulsurilor romane târzii în lumea barbară este și placa ornamentală a unei genți mari, care era fixată de centura care se închidea cu splendida cataramă mare cu placa cloazonată, în formă de rinichi. Ea se compune din patru părți care sugerează bordura, capacul, partea inferioară și închizătoarea unei genți și care sunt despărțite prin șiruri de bobițe de almandine. Placa a fost ornamentată cu o rețea de celule în forma literelor Ω sau S, apoi cu celule hexagonale dispuse în fagure sau cu marginea vălurită, completate de celule tri- sau cvadrilobate. La fel de impresionante sunt și piesele de harnașament. Cele trei zăbale de fier, prevăzute cu psalii de lemn învelite în tuburi din foiță de aur canelată, erau fixate în tuburile de aur laterale ale zăbalelor, cum se întâlnesc și în Crimea, dar și în bazinul carpatic și în Europa de V. Unele sunt împodobite suplimentar cu mici cilindri prezentând o rețea de celule dreptunghiulare pe partea exterioară. Ca ecou al unor relații cu mediul merovingian trebuie interpretată și folosirea incrustației cu benzi verticale de argint la una din cele trei zăbale, o tehnică relativ mai intens folosită în bazinul carpatic abia în sec. 6. Plăcile ornamentale se compun din două părți: placa masivă de fier a bazei, pe care a fost sudată rețeaua în care au fost încastrate plăcuțe subțiri de almandine, cu ajutorul unui ciment a cărui rețetă ar fi fost cunoscută numai în atelierele centrale de orfevrărie din Imp., indiciu prețios asupra locului de producție. Alături de plăcuțele în formă de coroană au fost folosite și plăcuțe dreptunghiulare terminate într-o nervură bombată, împodobite cu o rețea din celule dreptunghiulare înguste cu pereți văluriți, amintind de plăcuțe din Crimea sau din mediul merovingian, din mormântul regelui franc Childeric de la Tournai, sau plăcuțe în formă de rozetă. Le este specific umbo-ul central cloazonat, încadrat de două benzi, cea interioară cu celule în forma literei S, cea exterioară cu celule în forma literei Ω, ultima sugerând de fapt șiruri de capete de vultur. Surprinzătoare sunt și legăturile stilistice cu fibule discoidale de aur din mediul alamanic sau merovingian al începutului sec. 6, toate conducând spre un centru de tradiere comun, probabil în Imp. Unitatea stilistică a plăcilor ornamentale de harnașament din al doilea mormânt princiar de la Apahida este sugerată și de cele trei plăcuțe rotunde cu trei capete de vultur laterale, ornamentate cu celule hexagonale, la fel cu placa genții sau plăcuțele cataramelor de încălțăminte. Spre deosebire de șaua de lemn de la Conceşti, împodobită în maniera șeilor hunice, cu o foaie de aur repusată, șaua de la Apahida a fost ornamentată cu două plăcuțe identice în formă de vultur în combinație probabil cu unele din plăcuțele în formă de rozetă. Părțile clar stilizate ale corpului au fost acoperite cu o rețea în care, cu excepția ochiului redat printr-o pastă de sticlă verde, au fost încastrate plăcuțe subțiri de almandine plane. Partea centrală (bombată) a corpului a fost redată printr-o rețea de celule semicirculare întretăiate, care, ca și la

garnitura ornamentală a spadei fastuoase de la Conceşti sau la fibula mare din tezaurul de la Pietroasa ori la o serie de alte podoabe din lumea barbară, sugerează penajul păsării. Sistemul ornamental, împreună cu redarea armonioasă a părților corpului și mai ales capul păsării, cu linia elegantă a ciocului puternic arcuită și alungită, deosebește însă piesele de la Apahida de celelalte reprezentări ale vulturului din epoca migrațiilor. Necunoscută este și redarea ghearelor prin pietre canelate de culoare verde. Rafinamentul formei împreună cu măiestria execuției izolează piesele de la Apahida în repertoriul reprezentărilor de vultur și determină interpretarea lor ca un produs al artei artizanale antice târzii. Tot în acest mediu a fost turnat și paharul din sticlă gălbui-verzuie, cu fațete ovale între care se află capete de taur (?). Produs cândva la începutul sec. 5, prețiosul recipient a fost păstrat cu grijă până în a doua jumătate a aceluiași sec., când a fost reparat sau probabil împodobit cu banda de aur profilată, fixată cu nituri de aur. Se întrezăresc aici legături cu Europa de N, mai precis cu S Norvegiei, unde se concentrează exclusiv paharele astfel împodobite (reparate). Ca rezultat al unor impulsuri din mediul merovingian trebuie interpretată geanta mică, piesă care atârna de centură cu ajutorul unei mici catarame cu placă de aur cordiformă și de la care s-au păstrat numai cele două plăci cloazonate, structurate în formă de capete de cai. În schimb brățara din aur masiv cu greut. de 230,2 g, echivalentă greut. a 51 de *solidi* (229,5 g), sugerând astfel limpede realizarea ei prin topirea aurului monetar, se integrează în cu totul alt context. Unitatea stilistică a pieselor de inventar din al doilea mormânt de la Apahida, împreună cu rafinamentul și înalta calitate tehnologică a realizării, permit identificarea lor ca produse ale orfevrăriei antice târzii, iar a ansamblului ca pe un cadou oferit casei regale gepide, reflex al relațiilor diplomatice cu Imp. de Răsărit după lupta de la Nedao. Piesa de paradă a tezaurului de la Cluj-„Someșeni" este reprezentată de splendidul pectoral circular, realizat din două plăci de aur sudate între ele și care era atașat de un lanț din sârmulițe de aur împletite, prevăzut la capete cu protome zoomorfe. Se remarcă la placa subțire a rv. motivul poziliv realizat în tehnica *au repoussé* reprezentând o cruce care, spre deosebire de alte piese asemănătoare, este întors spre interior. Centrul rețelei ornamentale a plăcii av. este dominat de o cruce cu brațe egale, alcătuită din celule triunghiulare și circulare. Spațiul dintre brațele crucii a fost acoperit cu o rețea de cercuri care încadrează o celulă romboidală, procedeu frecvent întâlnit în orfevrăria pontică și mediteraneană. În același mediu artic târziu trebuie căutată sursa de inspirație pentru banda circulară alcătuită din semicercuri, care încadrează câmpul ornamental. Marginea piesei a fost înpodobită cu o ramă de sârmă perlată, iar peretele de legătură dintre placa av. și cea a rv. cu bastonașe în care erau fixate pietre. Prin particularitățile sistemului său ornamental și prin detaliile sale morfologice, pectoralul din tezaurul de la Cluj-„Someșeni" reprezintă o realizare de seamă a atelierelor de orfevrărie antice târzii. Spre deosebire de stilul podoabelor de la Apahida, rețeaua decorativă a pieselor de la „Someșeni" este mai simplă, lipsesc celulele în forma literelor S sau Ω, nu au fost folosite celule hexagonale, după cum lipsesc și bobițele de almandine sau almandinele canelate, execuția este mai rudimentară, toate la un loc sugerând diferențe cronologice sau mai degrabă diferite centre de orfevrărie, în Imp. pentru ansamblul de la Apahida, în *barbaricum*, cu excepția pectoralului circular, pentru restul podoabelor de la „Someșeni". Sfârșitul sec. 5 a însemnat și sfârșitul epocii aurului și a almandinelor la Dunărea mijlocie și de Jos și începutul dominației bronzului, dar și a argintului care, în diverse modalități decorative a jucat, alături de bronz, un rol dominant până în ultima treime a sec. 6. Pe tot parcursul sec. 6, tehnologia dominantă în arta prelucrării metalelor a fost turnarea. Mai ales la S și E de Carpați, piese care în perioada anterioară erau realizate prin ciocănire sunt produse acum prin turnare, spre exemplu fibulele cu picior întors pe dedesubt, la care se adaugă variata gamă de fibule digitate sau diferite tipuri de catarame, la care se folosește și ajurul (Sucidava—Celeiu etc.). Tiparele pentru podoabe sau piese de port de la Olteni (jud. Teleorman), Budureasca și din zona Bucureștilor (pe str. Soldat Ghivan, în cartierele Dămăroaia, Tei și Străulești — la „Măicănești" și „Lunca" etc.), pentru a da numai câteva exemple, aruncă o lumină asupra activităților meșteșugărești din terit. extracarpatice. Li se adaugă lingurile de turnat metalul topit de la Gropșani (jud. Olt), Dulceanca (jud. Teleorman) și de la București—str. Soldat Ghivan, lucrate din fier sau din tablă. Imaginea se completează cu creuzetele de formă conică de la București („Casa Armatei" și Băneasa—„La Stejar") și de la Băleni-Români (jud. Dâmbovița). Trebuie amintite și rebuturile împreună cu semifabricatele unor tipuri de fibule descoperite într-un atelier meșteșugăresc de la Drobeta. La împodobirea pieselor de podoabă s-a practicat relativ intens și granulația, fapt demonstrat sugestiv mai ales de cerceii cu buton stelat. Prin procedee relativ simple se obțineau diferite minereuri, printre care și fierul, după cum demonstrează cuptoarele pentru redus minereu descoperite la Budureasca. Fenomenul este sesizabil și în Moldova prin tiparele de cruci sau de cercei, apoi prin lingurile de lut sau creuzetele din așezarea de la Botoșana (jud. Suceava) sau tiparele de piatră pentru bijuterii de la Ștefan cel Mare, Rădeni și Davideni din jud. Bacău, dar și în Transilvania, în așezarea de la Poian. În cadrul producției artizanale a sec. 6, Transilvania, ca parte integrantă a regatului gepid, ocupă un rol deosebit.

Fibule digitate sau diferite tipuri de catarame, printre care se remarcă în mod deosebit celebrele catarame cu cap de vultur, realizate și ele prin turnare, au fost finisate prin gravare sau cizelare și decorate suplimentar în tehnica niello sau cu celule izolate în care au fost încastrate mai ales almandine, rolul lor în paleta ornamentală a epocii fiind extrem de redus. Motivele ornamentale dominante sunt fie cele vegetale fie cele geometrice. Practicarea torsului și țesutului este reflectată, pe lângă numeroase fusaiole din așezări sau din inventarul funerar, și de descoperirea unui atelier de țesut în așezarea de la Moreşti. S-a practicat și prelucrarea lemnului, după cum ne lasă să presupunem, printre altele, și cuțitoaiele cu două mânere (un fel de răzuitoare) element foarte frecvent în inventarul funerar al epocii. În ultimul sfert al sec. 6, prăbușirea regatului gepid, intensificarea migrației slavilor în bazinul Dunării inferioare și a avarilor în bazinul Dunării mijlocii, la care se adaugă și căderea limesului dunărean la începutul sec. 7, au determinat schimbări esențiale și în arta artizanală. În spațiile est-carpatice fenomenul se resimte printr-o anumită inexpresivitate arheologică, rezultat poate și al restrângerii substanțiale a procedurilor artizanale. În schimb, în bazinul carpatic instaurarea noilor cavaleri ai stepei a dus la o nouă renaștere a folosirii aurului, reflectată în mod spectaculos de inventarul mormintelor princiare din bazinul Tisei, fenomen resimțit destul de modest în Transilvania, dar asupra căruia aruncă o lumină mormântul de călăreț de la Sânpetru German (jud. Arad), din al cărui inventar făcea parte și un cercel de aur cu pandantiv globular. Presarea joacă un rol important în realizarea podoabelor și a pieselor de port, mai ales a garniturilor de centură, a căror gamă tipologică extrem de variabilă sugerează măiestria artizanilor epocii. S-a folosit din nou filigranul sau granulația dar și, ca un ecou al complexelor legături ale bazinului Dunării cu spațiul merovingian, incrustația cu argint, ornamentul dințat sau elemente ale stilului animalier germanic. O demonstrează printre altele gama variată de cercei, între care un loc deosebit ocupă cerceii cu buton stelat de la Brateiu, Gâmbaș sau Noșlac, apoi piesele de centură din necropola de la Unirea (fost Vereșmort, jud. Alba), ornamentica fibulei digitate din tezaurul (mormântul 2) de la Coșovenii de Jos sau un inel din necropola de la Bandu de Câmpie. Pentru prima dată în epoca postromană devin acum expresivi și arheologic artizanii epocii. Dacă în cazul tiparelor de plăci de harnașament sau de centură din descoperirile întâmplătoare de la Corund sau Dumbrăveni (jud. Sibiu), posesorii lor scapă identificării arheologice, în mormântul 10 al necropolei de la Bandu de Câmpie a fost depusă la picioarele defunctului o cutie de lemn, în care se afla o întreagă trusă de meșteșugar. Alături de clești de diferite tipuri, ciocane, tipare etc. s-a aflat și o complicată mașină de găurit, piesă unică în mozaicul arheologic al epocii. Un alt mormânt de meșteșugar a fost descoperit la Felnac (jud. Arad). Impresionează aici în mod deosebit marea varietate a tiparelor pentru piese de centură, ale căror analogii se află atât în lumea avară din bazinul Dunării inferioare cât și în N Mării Negre (Crimeea). Depunerea unui coif la Band sau a calului la Felnac, poate da sugestii asupra poziției sociale a meșteșugarului în cadrul comunității. Pătrunderea bulgarilor în bazinul Dunării inferioare și a unui nou val avaric în bazinul Dunării mijlocii au determinat noi tendințe, atât în alegerea materiei prime sau în tehnologia realizării pieselor de port și de podoabă cât și în sistemul lor ornamental. Tehnologia specifică epocii este turnarea, reprezentată printr-o impresionantă varietate tipologică de piese de centură, purtând ornamente vegetale dar și zoomorfe, printre care grifonul a jucat un rol dominant. Li se alătură piese de centură ajurate, purtând motive vegetale dar și zoomorfe sau antropomorfe. Inspirată din mediul bizantin după unii, de sorginte estică după alții, noua modă artizanală s-a impus în tot bazinul Dunării mijlocii, cu interesante ecouri și în bazinul Dunării inferioare (R.H.).

Al. Păunescu, *Ripiceni-Izvor. Paleolitic și Mezolitic*, București, 1993, 211; M. Brudiu, în *La Genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, 73–86 (A.P.); F. László, în *Dolg.Cluj*, 5, 1914, 313; I. Nestor și colab., în *SCIV*, 2,1951, 63; D. Marin, în *Materiale*, 3, 164–165; E. Alexandrescu, T. Popa, în *Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu"*, 2–4, 1996–1998, 59–75; D. Galbenu, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 501–509; S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania, BAR* 107, 1981, 79–80; ead., în *Arch. Rozhl.*, 17, 1965, 1, 48–53 (S.M.-B.); I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.Chr. – I d.Chr.)*, București, 1996; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997; I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor, civilă și militară (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983 (M.B.); M. Macrea, *Viața*; Al. Suceveanu, *VEDR*, 110–146; M. Coja, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 213–232 și 6, 1962, 115–138; *Histria V*; G. Popilian, *CRO*; D. Benea, în *Potaissa*, 3, 1982, 22–40; ead., în *Apulum*, 21, 1983, 115–120; Bucovală, *Sticlă* (A.A.); A.J.M. Jones, *LRE*, I–III; I. Barnea, în *DID II*, passim; D. Tudor, *OR*[4], 415–466; M. Giacchero, *Edictum*, I–II (A.B.); R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, București, 1998; *Die Kunst der Völkerwanderungszeit*, ed. H. Roth, Frankfurt a.M.—Berlin—Viena, 1979; V. Tendorescu, în *București. Materiale de Istorie și Muzeografie*, 9, 1972, 73–98 (R.H.).

M.B.; A.P.; S.M.-B.; A.A.; A.B. și R.H.

meta v. **râșniță**

metopă (< gr. μετόπη; lat. *metopa*), spațiul dintre triglifele unui → templu, reprezentat de obicei prin blocuri lise ori decorate cu picturi sau reliefuri.

De la templele cunoscute din orașele gr. de pe litoralul pontic nu s-au păstrat decât **m.** nedecorate. Același nume s-a dat, prin poziția lor, și blocurilor cu reliefuri figurate ce se aflau fixate sub crenelatura monumentului triumfal roman de la → Adamclisi.

Vitruvius, *De archit.*, IV, 2, 18–19.

A.B.

metrologie (< gr. μέτρον, „măsură" și λόγος, „studiu"), știință care se ocupă cu studiul sistemelor de măsurat (lungime, suprafață, capacitate, greutate etc.). Din timpuri foarte îndepărtate, începând cu Orientul antic, dar mai ales cu gr. și apoi cu romanii, *măsurile de lungime*, așa cum informează Homer, Heron din Alexandria, Herodot și Vitruvius, au împrumutat terneni care desemnau dimensiunile membrelor corpului omenesc. La gr., cea mai mică măsură menționată de izvoare a fost degetul (δάκτυλος) echivalent cu 1/4 din palmă și a 16-a parte dintr-un picior (= 1,93 cm). Următoarea treaptă era palma (παλαιστή) echivalentă cu 1/4 din picior (= 7,71 cm). Aceleași surse vorbesc apoi de șchioapă (σπιδαμή), însumând 3 palme (= 23,12 cm). În continuare, se cunosc ca măsuri importante: piciorul (πούς) (= 0,308 m); cotul (πῆχυς), egal cu 1 1/2 picioare (= 0,462 m); pasul (βῆμα), echivalent cu 2,5 picioare (= 0,771 m); stânjenul (ὀργυά) (distanța celor două brațe întinse), care era egal (după Herodot) cu 6 picioare sau 4 coți (1,85 m). La acestea se adăugau *plethron*-ul (πλέθρον), adică lungimea unei brazde de plug, care avea 100 picioare (= 30,83 m), și *stadion*-ul (στάδιον), lungimea unei piste de alergări, egală cu 600 picioare (184,98 m). Existau și o serie de multipli ai *stadion*-ului, printre care se remarcă ἱππικόν, adică 4 *stadia* (= 739,92 m) și δόλιχος egal cu 12 *stadia* (= 2219,76 m). Măsura egipteană παρασάγγης (parasanga) echivala cu 30 *stadia*. Romanii au urmat pe gr. în adoptarea sistemului de măsurare a lungimilor, pornind tot de la membrele corpului (Vitruvius, *De archit.*, 3, 15). În consecință se întâlnesc: *digitus* (degetul) (= 1,848 cm), *palmus* (palma) (= 7,39 cm), *pes* (piciorul) echivalent cu 16 degete (= 29,57 cm). Piciorul a fost folosit în mod curent în toată Italia de către topometri, arhitecți, artiști, meseriași etc., fiind asociat cu → asul, corespunzător a 12 → uncii și folosit chiar și în sistemul ponderal și în cel monetar; un *dodrans*, de pildă, echivala cu 3/4 dintr-un picior. La acestea se adaugă *cubitus* (cotul) (= 44,3 cm), *gradus* (pasul), egal cu 2 1/2 picioare (*passus*), *pertica* sau *decempeda*, corespunzătoare a 10 picioare. *Măsurile de suprafață* au o origine comună, atât la gr. cât și la romani, care au folosit ca unitate de bază piciorul (πούς — *pes*, 0,095 m), spre deosebire de egipteni și evrei care au utilizat cotul, urmat la gr. de πλέθρον (*plethron*), egal cu 10 000 picioare pătrate (0,095 ha). La romani, piciorul pătrat era de 0,08744 m², și avea ca măsură superioară *scripulum* = 100 picioare (8,74 m²), *actus quadranus* = 14 400 picioare (1259,1 m²), *iugerum* = 28 800 picioare (2518,2 m²), *heredium* = 2 *iugera*, *centuria* = 200 *iugera* (50,364 ha) și *saltus* = 4 *centuriae* (201,46 ha). *Măsurile de capacitate*. La gr., mai importante erau: κύαφος = = 0,0456 l; κοτύλη = 0,2736 l; χοῦς = 3,383 l și μετρητής = 39,39 l, pentru lichide, iar pentru cereale: χοῖνιξ = 1,094 l; ἑκτεύς = 8,754 l și μέδιμνος = 52,53 l. La romani, pentru lichide: *cyatus* = 0,0456 l; *quartarius* = 0,1368 l; *hemina* = = 0,2736 l; *sextarius* = 0,547 l; *congius* = 3,283 l; *urna* = 13,13 l și *amphora* = 26,26 l; la cereale se foloseau: *cyatus*, *quartarius*, *hemina*, *sextarius*, cu aceleași capacități, la care se adaugă *semodius* = 4,377 l și *modius* = 8,754 l. *Măsurile de greutate* au cunoscut în antichitate o mare varietate, aparținând mai multor sisteme, printre care mai importante erau cel babilonian, fenician, eginetic, attic, phoceic și roman. Deși între ele există anumite diferențe, în funcție de epocă și regiune, denumirile în sistem sunt aceleași, în special cele din lumea gr. și romană. Printre unitățile ponderale antice menționate de textele cuneiforme și biblice se numără și șiclul (*schekel*), ce reprezintă 1/60, respectiv 1/50 dintr-o mină. La schimburile de produse acesta apare ca etalon sub formă de lingou, apoi ca monedă de argint de 5,60 g. La gr. principalele greutăți erau: talantul (τάλαντον), mina (μνᾶ), drahma (δραχμή) și obolul (ὀβολός). Raporturile dintre ele erau un amestec între sistemul decimal și duodecimal, cu următoarele valori: talantul = 60 mine (26,196 kg); mina = = 100 drahme (436,6 g); drahma = 6 oboli (4,366 g); obolul = 0,728 g. Greutățile în kg și g sunt cele stabilite pentru sistemul attic solonian, cel mai răspândit în lumea gr. și elenistică. Pentru unele dintre aceste unități principale există multipli și submultipli, cum ar fi didrahma, sau → staterul, tetradrahma, hemiobolul, diobolul etc., aceste denumiri și altele similare fiind aplicate în sistemul monetar gr. În Dacia, respectiv în coloniile gr. vest-pontice Histria, Tomis și Callatis, au fost descoperite numeroase greutăți de plumb, cele mai multe din epoca elenistică, cu reprezentări și indicarea greutății, de

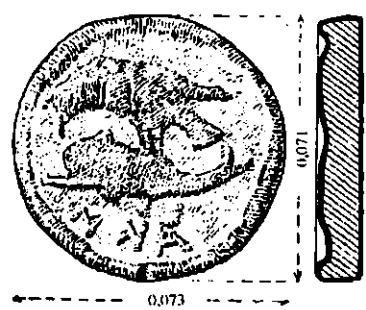

Fig. 33. Greutate histriană de plumb (valoarea ponderală: μνᾶ) descoperită la Tariverde, jud. Constanța.

regulă mine, jumătăți, treimi și sferturi de mină. Există și câteva greutăți de piatră mai mari decât mina și probabil mai vechi, la care se adaugă și două tipare de turnat ponduri, unul la Histria, iar celălalt la Tomis. Histria și Callatis au emis monede de argint cu greutăți de didrahme și drahme și subdiviziuni din seria obolului. La romani, principala unitate în sistemul de greutăți era *libra*, care se împărțea după sistemul duodecimal italian. Seria greutăților mai importante, pornind de la unitatea cea mai mică se prezintă astfel: *siliqua* = 0,189 g; obolul = = 3 *siliquae; scripulum* = 1,137 g; → drahma = 6 oboli (3,411 g); *sicilicus* = 6 *scripula* (6,822); *uncia* = = 4 *sicilici* (27,288 g), cu multiplii ei: *sextans, quadrans, triens, semis, dodrans* (9 uncii), *dextrans* și *libra* = 12 uncii (337,45 g). Ca și gr., romanii au aplicat denumirile ca și greutățile în general, în sistemul monetar, stabilindu-se de fiecare dată un raport între greutatea monedelor, în special a celor de aur și argint și sistemul ponderal în vigoare, ținând seama că acesta a suferit cu timpul o serie de reduceri. Ponduri de tip roman s-au găsit în România, în special la Tomis, care ajunsese principalul centru urban al provinciei Moesia Inferior și apoi capitală a Scythiei Minor.

Fr. Hultsch, *Metrologie;* E. Pernice, *Griechische Gewichte,* Berlin, 1894, 182–185; C. Moisil, în *SCN,* 1, 1957, 243–293; C. Preda, în *Dacia, N.S.,* 2, 1958, 451–461; id., în *SCN,* 1, 1957, 297–305.

C.P.

Mevius Surus, P., guvernator de rang senatorial al celor trei Dacii (cca 205 d.Hr.). Este cunoscut din cinci inscripții din Dacia Apulensis și Dacia Porolissensis. La Apulum este menționat pe piatra de fundație a clădirii curierilor din statul său major (*scholam speculatorum*), pe care aceștia o construiesc și o împodobesc cu statui sacre (*statuis sacris ornaverunt*) din porunca sa (*issu*). La Micia este amintit ca *dedicante* pe un altar închinat de călăreții alei *I Hispanorum Campagonum* lui Septimius Severus, iar la Dretea (jud. Cluj), pe două fragmente de inscripție aduse probabil de la Bologa, închinată aceluiași împărat, care s-ar putea referi la întărirea castrului de aici. Guvernatorul celor trei Dacii mai apare ca *dedicante* către Septimius Severus pe un fragment de inscripție de la Slăveni (fragm. c).

CIL, III, 1377; 7647 = 6250–6251; 13801 = 14216, 16; 14479 = 7741.

M.Z.

Meydancıkkale, localit. la 8 km de Gülnar, în S–E Anatoliei (Turcia), unde a fost descoperit, la 21 sept. 1980, depus în trei vase de lut, un imens și foarte important tezaur de monede de argint, care pare să fi aparținut comandantului garnizoanei din acest îndepărtat punct din Cilicia Trache (Isauria). Tezaurul era compus din 2554 „alexandri", 2158 „ptolemei" și alte serii, 503 „lysimachi" și piese de la Demetrios Poliorcetul, Antigonos Gonatas, regii seleucizi și attalizi, alături de care s-au aflat și trei tetradrahme vest-pontice de tip Alexandru cel Mare emise la Callatis, Mesembria și Odessos, după 281/280 î.Hr. și înainte de momentul final al acumulării. Îngroparea tezaurului a fost pusă în legătură cu amenințarea unei ofensive seleucide împotriva orașelor ciliciene reocupate de Ptolemaios III, cândva între 240 și 235 î.Hr., în cursul celui de-al treilea război sirian.

A. Davesne, G. Le Rider, *Gülnar II. Le trésor de Meydancıkkale (Cilicie Trachée, 1980),* I–II, Paris, 1989.

G.P.B.

mezolitic (< gr. μέσος, „la mijloc"; λίθος, „piatră"), fază de dezvoltare a comunităților primitive definită inițial ca ansamblul culturilor din perioada de tranziție de la → paleolitic la → neolitic. Mai recent, unii cercetători îl definesc ca o fază terminală a unei epipaleolitic care se neolitizează. Evoluează începând probabil încă de la sfârșitul Preborealului, dezvoltându-se în plin Boreal și atingând, se pare, chiar începuturile Atlanticului. Cronologic el s-ar situa astfel între 9500–9000 și 7500—7000 BP. Pentru această perioadă pe terit. României sunt documentate două culturi, cea tardenoasiană și cea cunoscută sub denumirea de → Schela Cladovei. Prima este răspândită în mai multe regiuni ale țării, cu excepția atât a zonei Porților de Fier (unde se dezvoltă cea de a doua cultură amintită), cât și a altora, cum ar fi Câmpia Română sau centrul Transilvaniei, unde cercetările de până azi nu au putut-o documenta. Dacă tardenoasianul s-a desfășurat probabil de la jumătatea sau începutul milen. 10 BP până spre jumătatea sau sfârșitul milen. 8 BP, în schimb, cultura de tip Schela Cladovei s-a dezvoltat pe o perioadă de timp mai scurtă, ea situându-se în a doua jumătate a Borealului, neatingând totuși sfârșitul acestei faze climatice. Cercetări mai recente au dovedit că pe terit. cuprins între Siret și Prut, ca și pe cel al Dobrogei și al Munteniei de N–E, au trăit în perioada amintită grupuri de vânători-culegători tardenoasieni aparținând marelui complex cultural al tardenoasianului nord-vest pontic, care a cuprins un spațiu destul de larg, delimitat de cele trei bazine și anume: la V cel al Siretului, la E cel al Niprului, iar spre S cel al Dunării inferioare. Printre așezările cele mai importante din această zonă amintim pe cele de la Ripiceni–Izvor, Icușeni, Erbiceni, Băneasa, Berești etc. (în Moldova), Cuza Vodă, Medgidia, Albești (în Dobrogea), Lapoș (în N–E Munteniei). Utilajul lor microlitic cuprinde pe lângă tipurile de unelte tradiționale, caracteristice epigravettianului final, și unele forme noi. Astfel distingem un mare număr de gratoare (îndeosebi simple pe așchii sau pe așchie retușată, unguiforme etc.), un număr mai mic de burine (diedre sau trunchiere retușată), lamele tip

à bord abattu (unele cu vârful ascuțit similare microgravettului), lamele *à bord abattu tronqué*, lamele *à coche* etc. și alte tipuri de unelte, precum și armături, îndeosebi trapeze (simetrice, asimetrice, tip *rectangle* etc.). La Ripiceni–Izvor s-au găsit și două seceri de cerc. Printre nuclee, pe lângă diverse tipuri cum ar fi cele prismatice, piramidale etc., se întâlnesc și unele exemplare specifice, fusiforme. Este foarte posibil ca etapa timpurie a tardenoasianului din spațiul la care ne referim să se fi dezvoltat pe un fond local, epigravettian final, la care pe parcurs s-au adăugat și alte elemente venite din zone culturale învecinate (cum ar fi aceea a Crimeei). Din punct de vedere tehnico-tipologic, industriile litice din diversele așezări tardenoaslene din Moldova și Dobrogea prezintă similitudini, ce merg uneori până la identitate, cu cele descoperite în stațiunile mezolitice de la E de Prut (cum ar fi Frumușica, Ghirjevo, Grebeniki, Poznanka, Kazanka etc.). O periodizare pe temeiuri stratigrafice sau pe baza unor datări absolute este greu de făcut. Din punctul de vedere al cronologiei absolute dispunem deocamdată de o singură dată, aceea de la Erbiceni (GX–9417:7850±215 BP). Ea se referă la un eșantion de oase (nearse) prelevat din partea inferioară a nivelului tardenoasian. Tot în această așezare s-au putut identifica și trei complexe de locuire de formă oarecum ovală, în care erau concentrate numeroase resturi de cultură materială (material litic, fragmente de oase, cochilii de melci, scoici, resturi de cărbuni). Este de remarcat că cele mai multe resturi faunistice găsite aici au fost atribuite calului și mistrețului dar sunt prezente și alte specii sălbatice ca: bourul sau zimbrul, cerbul, capra sau oaia sălbatică, iepurele. În stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza dacă în zona la care ne referim unele comunități tardenoasiene târzii începuseră să se neolitizeze, trecând spre un început de cultivare a plantelor sau spre un început de domesticire. Este foarte posibil ca în unele regiuni de aici să fi existat comunități tardenoasiene care să fi persistat până la sosirea primelor populații neolitice în acele părți, dacă nu chiar și după aceea în zone mai izolate sau periferice. Alte așezări tardenoasiene au fost descoperite arât în S–E Transilvaniei (Cremenea–Sita Buzăului, în punctul „Malu Dinu Buzea"; Merișor, la Gâlma–Valea Brădetului; Constanda–Lădăuți, situate in zona montană) cât și în regiunea ei de N–V (Ciumești, aflată în zona de dune de nisip). Este de remarcat că în așezarea de la Ciumești (punctul „Păsune"), pe lângă tipurile de unelte microlitice lucrate îndeosebi din silex și obsidian cunoscute tardenoasianului (gratoare, lamele *à bord abattu* etc.) s-au găsit ca armături, în afară de trapeze, un segment de cerc și două triunghiuri scalene. Resturile faunistice descoperite aici sunt foarte sărace și fragmentare și aparțin mistrețului și căprioarei. S-a găsit și un foarte mic fragment de parietal de om. Prin tipologia inventarului litic, stațiunea de la Ciumești aparține zonei central-est europene, având similitudini cu industriile de la Barca I, Sered I etc. din Slovacia. Este foarte posibil ca obsidianul folosit de comunitatea tardenoasiană de la Ciumești să provină din regiunea lanțului muntos Prešov-Tokay, după cum acela din locuirile epipaleolitice de la Cuina Turcului să aibă o origine sud-vest europeană. Pe baza celor expuse mai sus, se pare că în perioada de la sfârșitul Borealului și începuturile Atlanticului pe teritoriul României ar fi conviețuit un timp grupuri de vânători-culegători tardenoasieni, grupuri tardenoasiene pe cale de neolitizare (încă nedocumentate arheologic), precum și grupuri de vânători-culegători-pescari, care nu au cunoscut utilajul microlitic de tip tardenoasian, dar care foloseau unelte de cuarțit sau roci cuarțoase, precum și unelte de os și corn. Aceștia din urmă sunt purtătorii culturii Schela Cladovei. Cele opt așezări cunoscute până acum: Alibeg—Pescari (nivelul I), Velerani—terasă (nivelul II), Ogradena (punctele „Răzvrata"—nivelul II și „Icoana"—nivelul II), Ostrovu Banului—Gura Văii (nivelul III), Schela Cladovei—Drobeta-Turnu Severin (nivelul II), Ostrovu Corbului (nivelurile I–II), Ostrovu Mare—Gogoșu (nivelurile I–II), se află situate pe locurile joase, nisipoase, din preajma Dunării, cu suficientă umiditate și ușor de cultivat. În aceste stațiuni s-au descoperit vetre de foc, unele simple, altele amenajate cu pietre pe margini, dispuse fie pe cant, fie pe lat, având o formă ovală, oval-prelungă sau circulară, fie rectangulară, și unele complexe mai mari sau mai mici cu pietre, obiecte litice și resturi de faună (oase, valve de scoici, cochilii de melci) și cu totul rar bucăți mici de ocru. Materialul litic consta dintr-un mare număr de piese (cele mai multe atipice) de cuarțit sau din roci cuarțoase, el fiind caracterizat printr-o sărăcie de tipuri de unelte, precum și o tehnică de cioplire destul de simplă care se datorează, în bună parte, rocilor de calitate inferioară. În schimb, piesele de silex se găsesc într-un număr foarte scăzut. Uneltele și armele de os și corn de cerb sunt diverse având dimensiuni de la cca 4 la 40 cm lung. Se disting numeroase unelte de corn de cerb ca: scormonitoare, săpăligi simple (a căror parte activă se realiza prin șlefuirea oblică a vârfului), săpăligi cu gaură pentru înmănușare, „plantatoare" (prevăzute cu un pinten pentru a se fixa mai bine în mână) și „brăzdare" a căror parte activă era realizată prin tăiere sau spargere și șlefuire. La aceste „brăzdare", partea mai scurtă reprezenta talpa, iar cea lungă piciorul piesei, având una sau două găuri, pentru a fi prinse în coadă. Prezența în toate așezările amintite a unor asemenea unelte pare a oferi indicii în favoarea răscolirii solurilor nisipoase din preajmă dacă nu chiar a unui început de cultivare a unor plante din această zonă cum ar rezulta și din unele pietre mai mari plate folosite probabil la râșnit.

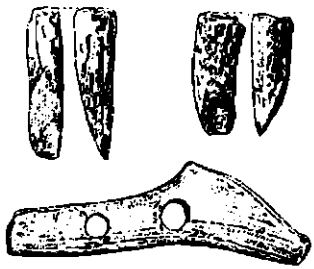

Fig. 34. Unelte de corn mezolitice (cultura Schela Cladovei): săpăligi de la Ostrovu Corbului (sus) și brăzdar de la Ogradena-„Icoana" (jos).

În afară de străpungătoare și vârfuri de os, folosite ca vârfuri de suliță, s-au găsit și unele unelte mai mici din colți de mistreț folosite ca racloare, precum și unele pietre de râu cu o albiere pe una dintre fețe. În locuirile de la Schela Cladovei s-au întâlnit și unele obiecte de os și corn decorate. Așa-zisele ornamente constau în general din linii fin incizate pe partea activă a unor săpăligi sau pe unele vârfuri de suliță. Studierea resturilor faunistice din așezarea de la Ostrovn Corbului indică o economie bazată îndeosebi pe vânătoare (cerb, căprioară, bour, mistreț, măgarul sălbatic—hydruntinul, iepurele, vulpea, castorul, lupul etc.). Singurul animal domesticit este reprezentat la Ostrovu Corbului de *Canis familiaris*. Pescuitul ca și culegerea cochiliilor de melci și a scoicilor constituiau de asemenea îndeletniciri ale grupurilor umane din așezările amintite. În stațiunile de la Ostrovu Corbului s-a găsit și un schelet uman în poziție întinsă fără inventar. Studiul antropologic a arătat că este vorba de un bărbat în vârstă de cca 50 de ani, un europoid oferind un amestec de caractere paleomediteranoide și de caractere care se întâlnesc în etapele mai vechi ale evoluției umane. Pe baza materialului de care dispunem nu putem totuși atribui cu certitudine cultura Schela Cladovei unui **m.** pe cale de neolitizare și cu atât mai mult unui veritabil neolitic aceramic. În ceea ce privește cronologia acestei culturi credem că ea a evoluat în perioada cuprinsă între 8265±100 BP (Bln–1077; vatră, Ogradena, punctul „Icoana", nivelul II) și 7640±80 BP (Gr N–12675; Ostrovu Corbului, nivelul I) sau 7565±100 BP (Bln–1079; vatră, Ostrovu Banului—Gura Văii, nivelul III), deci între sfârșitul milen. 9 BP și până înspre jumătatea milen. 8 BP. Cercetările de până acum au dovedit că această cultură nu își are originea în tardigravettianul de tip mediteranean. Suntem de părere că etapa finală a tardigravettianului de aici se încheiase deja în momentul sosirii purtătorilor culturii Schela Cladovei în zona Porților de Fier. Aria culturii Schela Cladovei, documentată pe terit. României numai pe malul Dunării între Alibeg—Pescari și Ostrovu Mare—Gogoșu, a cuprins de fapt un spațiu mai larg, ea fiind atestată atât pe malul iugoslav al Porților de Fier (cea mai importantă fiind stațiunea Vlasać), cât și mai departe în Muntenegru, la Crvena Stijena (nivelul IV b 1). Este foarte probabil ca această cultură să fi cuprins o bună parte din V Peninsulei Balcanice. Referitor la sfârșitul culturii Schela Cladovei, se consideră că ea se încheiase ceva mai înainte de sosirea în zona Porților de Fier a primilor purtători ai culturii neolitice Starčevo-Criș. Descoperiri mai recente din Oltenia și Transilvania au arătat că primii purtători ai culturii neolitice cu ceramică pictată (alb pe roșu) au ajuns pe terit. României probabil pe la jumătatea milen. 8 BP venind de la S de Munții Balcani.

A. Laming-Emperaire, în *La Préhistoire*, Paris, 1968, 140–156; Al. Păunescu, în *SCIV*, 15, 1964, 3, 321–336; id., în *SCIVA*, 30, 1979, 4, 507–526; 31, 1980, 4, 540–544; 32, 1981, 4, 479–509; 35, 1984, 3, 253–256 și 38, 1987, 1, 3–22; V. Boroneanț, în *PZ*, 45, 1970, 1, 1–25; id., în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 5–39; id., în *Materiale*, Tulcea, 1980, 635–640; Fl. Mogoșanu, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, 335–351; S. Haimovici, în *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, 123–138; O. Necrasov, D. Botezatu, în *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, București, 18, 1981, 11–14; Dr. Srejović, L. Zagorska, *Vlasać. Mezolitsko naselie u Derdapu*, Beograd, 1978, I, 1–170; A. Benac, M. Brodar, în *Glasnik Sarajevu*, N.S., 13, 1958, 21–64.

A.P.

Micăsasa, com. în jud. Sibiu, pe terit. căreia, pe malul drept al râului Târnava Mare, a fost identificată o așezare rurală din epoca romană. Au fost înregistrate acolo, încă din sec. 18–19, fundații de ziduri, cărămizi și țigle, ceramică, obiecte diverse, o porțiune din drumul roman urmând valea Târnavei și un altar votiv cu inscripție lat. (*CIL*, III, 964). Cercetările sistematice din anii 1976–1994 au certificat existența unei mari așezări rurale cuprinzând unul dintre cele mai mari centre de olărit cunoscute în Dacia romană. Numeroase cuptoare pentru arderea ceramicii, cantități foarte mari de vase întregi și fragmentare între care și rebuturi de fabricație, tipare de *terra sigillata*, ștampile etc. arată importanța centrului de producție ceramică de la **M.** pentru viața economică a provinciei. Cu prilejul acelorași cercetări, prin regăsirea epigrafei *CIL*, III, 964, se certifică autenticitatea ei și se repune în discuție originea (probabil orientală) a zeului *Sar(o)mandus*, precum și rostul dedicantului Demetrius și al patronului său Antoninus (?) în viața officinei de la **M.**, până de curând necunoscută ca atare (A.B.). Stratigrafic, s-a stabilit existența a trei niveluri arheologice. Cel mai vechi, destul de subțire și în care s-a descoperit un singur cuptor, datează din prima jumătate a sec. 2 d.Hr. și începe foarte probabil chiar din momentul cuceririi Daciei de către romani, oricum nu mult după aceea. Celui de al doilea, mult mai gros și mai consistent ca material

arheologic, îi aparţin cvasi totalitatea cuptoarelor de olar. El coincide cu certitudine cu perioada de apogeu a producţie locale de *terra sigillata* şi se plasează cronologic în a doua jumătate a sec. 2 şi în prima treime a sec. 3. Urmează un al treilea nivel cu construcţii destul de impunătoare, ce suprapun pe alocuri instalaţiile de producţie anterioare, a cărui existenţă s-ar putea eventual prelungi şi în al treilea sfert al sec. 3 până către data de părăsire a Daciei traiane de către romani. Până în 1994 s-au descoperit la **M.** 168 de monede antice, dintre care 153 s-au putut determina. Cei trei denari romani republicani şi monedele emise de la Vespasian la Nerva (9 ex.), precum şi cele de la Traian din anii 98–99 (3 ex. sigure), au ajuns şi au circulat la **M.** după cucerirea Daciei. Cele mai numeroase sunt emisiunile din vremea lui Hadrian (35 ex.) şi Antoninus Pius (34 ex.), când se înregistrează şi cei mai înalţi coeficienţi monede/an, cu observaţia că predomină emisiunile de orichalcum şi bronz. Scăderea intensităţii pătrunderii este apoi clară, cu momente ceva mai bune sub Septimius Severus (16 ex.) şi Elagabal (4 ex.), dar se menţine continuă până la Severus Alexander, ultima monedă fiind un sesterţ emis la Roma în 231. Lipsesc apoi cu totul emisiunile de la Maximianus Thrax şi Gordian III, de la Filip Arabul s-a descoperit un singur sesterţ Provincia Dacia din anul I, semne neîndoielnice ale profundei crize în care aşezarea de la **M.**, altădată prosperă şi de caracter pseudo-urban, intră la puţin timp după anul 230. Merită menţionate celelalte monede „coloniale": Bithynia (*koinon*) — Hadrian; Serdica — Lucius Verus şi Philippopolis — Caracalla, la care se adaugă alte trei incerte, ipotetic emisiuni de la Tarsus (Cilicia), Tegea (Arcadia) şi Chersonesos din Chersonesul Tauric ori Perge din Pamphilia (G.P.B.).

D. Tudor, *OTS*, 174; *TIR*, L 35, 72; *IDR*, III/4, 80–82, nr. 92, I. Mitrofan, în *Dacia, N.S.*, 34, 1990, 129–138; id., în *RCRFActa*, 29–30, 1991, 173–177; id., în *ActaMN*, 32, 1995, 1, 653–656; id., R. Ardevan, în *SCN*, 11, 1995 (1997), 119–133.

A.B. şi G.P.B.

Micia (azi com. Veţel, jud. Hunedoara), important centru militar şi economic al Daciei romane. Din punct de vedere strategic, **M.** se găsea într-un loc obligatoriu de trecere care face legătura între Podişul Transilvaniei şi Câmpia Tisei. Importanţa drumului rezulta şi dintr-un *milliarium* pus aici între 251–253 d.Hr., în timpul domniilor lui Trebonianus Gallus şi Volusianus, cu ocazia reparării şoselei. Un castru de trupă auxiliară, unul dintre cele mai mari din provincia Dacia, a fost ridicat pe malul stâng al Mureşului (la cca 3 km E de defileul Brănişca). A fost construit în timpul domniei lui Traian (faza I), cu şanţ şi val de pământ bătut cu palisadă. Au fost surprinse: *via sagularis*, barăcile trupelor şi grajduri-

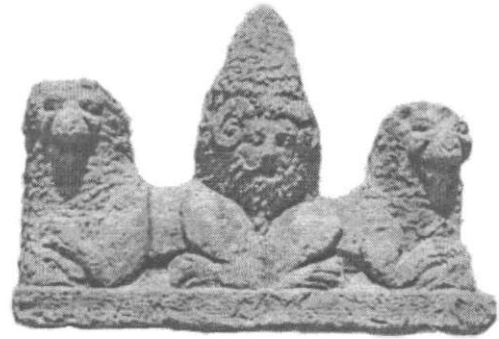

Fig. 35. Ammon flancat de lei. Coronament funerar de la Micia.

le construite din pereţi de bârne acoperite cu chirpici. Clădirea comandantului *(principia)* a fost construită de la început din piatră şi cărămidă. Această fază s-a încheiat printr-un incendiu provocat probabil de un atac al iazygilor din anii 167–170. Faza II a castrului a început în urma reconstrucţiei sale în timpul restabilirii situaţiei în Dacia între 170–175. Incinta, prevăzută cu patru porţi şi turnuri de curtine interioare, a fost construită din piatră în tehnica *opus quadratum*, cu grosimea de 1,80 m şi un şanţ larg de 12 m şi adânc de 5 m. *Agger*-ul era lat de 10,50 m şi pavat cu un strat de pietriş prins cu mortar. Colţurile castrului sunt rotunjite, prezentând un ieşind lat de 0,50 m, în interior cu turnuri trapezoidale. Refacerea sa în piatră a implicat reconstrucţia cu temelii de piatră şi elevaţie din piatră şi cărămidă şi a barăcilor, grajdurilor şi clădirilor comandamentului. Drumurile din interior au fost refăcute din straturi de piatră şi pietriş, iar cele secundare numai din cărămidă. În această fază fortificaţia avea dimensiunile 189,5 x 379 m (?) = = 71 820 m^2, raportul între laturi fiind deci de 2/1. În timpul domniei lui Septimius Severus, în interiorul castrului s-a desfăşurat o importantă activitate de reconstrucţie, atestată şi epigrafic. Au fost refăcute: un *templum deorum patriorum* de către *Mauri Micienses*, băile castrului (refăcute apoi şi de Severus Alexander) şi probabil o *basilica castrensis*, la construcţia căreia participă mai multe vexilaţii de trupe auxiliare. Bogatul material epigrafic descoperit a permis relevarea prezenţei unor trupe auxiliare cu staţionare permanentă: *ala I Hispanorum Campagonum*, un detaşament din *Mauri Micienses* transformat apoi în *numerus Maurorum Micienssium, coh. II Fl. Comnagenorum equitata sagittariorum*. Preponderenţa celor peste 1100 de călăreţi, din totalul de 1500 de soldaţi din castru, se explică prin faptul că **M.** era principalul punct care apăra defileul de redutabila cavalerie iazygă. Au mai staţionat, la date diferite, în sec. 2–3 d.Hr., mici detaşamente din *leg. IV Flavia, coh. I Vindelicorum, coh. I Alpinorum, ala Ituraeorum, numerus Mauro-*

rum Tibiscensium, numerus Germanicianorum, numerus Campestrorum. Leg. XIII Gemina trimite la **M.** material tegular pentru construcții. Pe lângă marea sa importanță militară, **M.** a constituit un important centru economic. Săpăturile arheologice au relevat pregnant continuarea vieții populației dacice atestată prin prezența vaselor lucrate cu mâna, cu decor și forme specifice. Aici va fi funcționat o *statio Mic(iae)* de caracter vamal-comercial, atestată într-o inscripție, localit. deținând probabil și un port unde acostau plute și bărci mari de transport. **M.** reprezenta și o importantă stațiune a serviciului exploatărilor de sare și al păşunatului. Un important și impozant edificiu, strâns legat de existența castrului, era amfiteatrul militar, cu areua de 31,60 x 29,50 m, de formă ușor eliptică. Bogăția monumentelor și descoperirilor din jurul castrului a impus includerea **M.** printre așezările cu caracter cvasi-urban, fără a atinge însă rangul de *municipium*, ci menținându-se la situația de *pagus* condus de doi *magistri*, numiți de consiliul comunal *(ordo decurionum)* al Sarmizegetusei. Nucleul populației miciense, trăind în așezarea civilă din preajma castrului, l-au format încă de la început, alături de daci, grupuri de veterani și cetățeni romani *(veterani et cives Romani)*, din rândul cărora se recrutau cei doi *magistri*. **M.** era un puternic centru de cult al lui *Iupiter Capitolinus*. Următoarele comunități *(nationes)* așezate la **M.** erau orientalii, în număr apreciabil, cu numeroase mărturii epigrafice în care onomastica și cultele orientale apar deosebit de puternic reprezentate *(Iupiter Dolichenus Heliopolitanus, Turmazgades, Dea Syria, Sol Invictus Mithras, Dea Isis)*, alături de elemente de arhitectură și ornamentică specifice. Un grup de coloniști îl constituiau maurii. Se pare însă că față de elementul roman, organizat de altfel într-o *curia Miciensium* în frunte cu doi *magistri*, și populația locală dacă, acești orientali și nord-africani erau în minoritate. La **M.** par să fi existat una sau mai multe școli, așa cum rezultă de pe un medalion funerar descoperit aici. De **M.** țineau mai multe localit. învecinate, în care s-au descoperit numeroase urme de intensă viețuire și activitate economică: Lesnic (jud. Hunedoara), unde exista o *villa rustica*, Deva, Uroi, Căbești, Cârpiți etc. După retragerea armatei și adm. din Dacia, la **M.** a continuat să dăinuiască populația autohtonă daco-romană. Din descoperirile din sec. 4 d.Hr., pe lângă cele numismatice, se remarcă binecunoscuta fibulă de argint cu inscripția *Quartine vivas*. Sec. 6 este reprezentat de un solidus de aur de la Iustinian. O fibulă turnată în potin, cu decor linear și spiralic, face dovadă incontestabilă a continuității neîntrerupte de viețuire la **M.** și în sec. următoare, chiar în timpul migrațiilor, până în sec. 7 și epoca prefeudală.

C. Daicoviciu, *Dacica*, București, 1969, 162–180; O. Floca, V. Vasiliev, în *Sargetia*, 5, 1968, 121–149; O. Floca, *ibid.*, 49–55; O. Floca, L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, 43–56.

M.Z.

microlite, piese de piatră cioplită de mici dimensiuni (lung. multora dintre ele nu depășește 1–1,5 cm.). Se întâlnesc în paleoliticul superior devenind foarte numeroase în epipaleolitic și mezolitic. Cele mai multe au formă geometrică (triunghiuri, segmente de cerc, romburi, trapeze).

M.N. Brézillon, în *IVe supplément à "Gallia Préhistoire"*, Paris, 1968, 272–273.

A.P.

Miercurea Ciuc, munic. în jud. Harghita, pe terit. căruia au apărut mai multe obiective arheologice. Vestigii ale culturii Jigodin au fost cercetate în limitele cartierului eponim. Resturi arheologice aparținând aceleiași culturi s-au aflat și pe „Dealul lui Czáko", pe „Cuhnea Muntelui", „Dealul pulberăriei", pe terasa înaltă de deasupra Băilor Miercurea Ciuc. Din ultima stațiune s-au cules și fragmente ceramice ale culturii Coțofeni, precum și din pertoada mijlocie a epocii bronzului (cultura Wietenberg). La E de oraș, pe valea pârâului Șuta, pe un promontoriu, s-au descoperit: o așezare a culturii Wie-

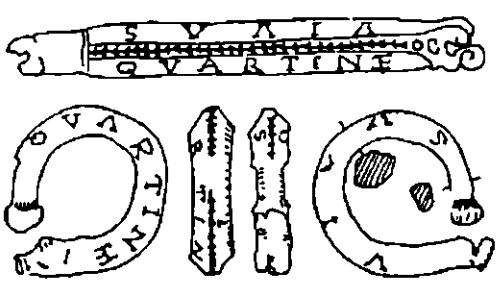

Fig. 36. Micia. Fibulă fragmentară de argint cu inscripția *Quartine vivas* (sec. 4 d.Hr.).

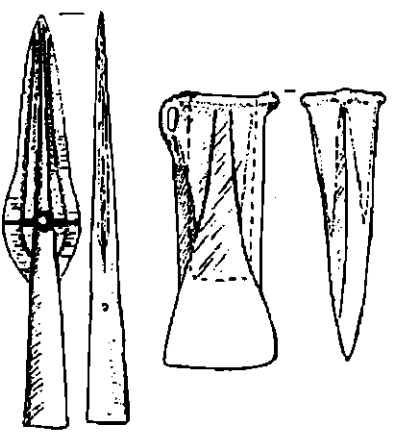

Fig. 37. Vârf de lance și celt de bronz din depozitul de la Miercurea Ciuc.

tenberg și un depozit de bronzuri compus din patru celturi, o seceră, un vârf de lance și o sulă, datate în perioada finală (D) a epocii bronzului. În aria fostei com. Șumuleu s-au descoperit un celt de bronz și o cetate dacică („Cetatea fără nume"). Un topor de aramă, de tip Baniabic, a fost aflat în aria fostei com. Topolița.

J. Pál. D. Kovács. în *SMTârgu Mureș*, 2, 1967, 46; Z. Székely, în *SCIV*, 21, 1970, 3, 473–479 și 22, 1971, 3, 397; P. Roman, J. Pái, H. Csába, în *SCIV*, 24, 1973, 4, 569–570.

P.R.

migrații, fenomen specific antichității și evului mediu timpuriu, constând în deplasări de populații din locurile lor de origine și stabilirea, pentru diferite perioade de timp sau definitiv, în alte regiuni. Terit. geto-dacice și romanice au fost afectate de migratori veniți aproape exclusiv dinspre E și N–E. O primă mare **m.** este reprezentată de deplasarea, pe la mijlocul milen. 3 î.Hr., a unor triburi de păstori din stepele nord-pontice, în părțile de S–E și centrale ale Europei, având drept urmări, în regiunile carpato-danubiene, dispariția înfloritoarelor culturi neolitice de tip → Cucuteni și → Gumelnița și crearea condițiilor de desfășurare a importantului proces de indo-europenizare și de formare a marilor neamuri ale antichității, printre care și cel al → tracilor. În sec. 6 î.Hr., un grup de → sciți, probabil acei → agatirși pomeniți de Herodot, se așează pe cursul mijlociu al Mureșului și pe Târnave, fiind identificați arheologic prin aspectul cultural de tip → Ciumbrud. În anul 339 î.Hr., un alt grup de sciți din N Mării Negre, condus de regele lor → Ateas, se deplasează spre zona de V a Mării Negre, respectiv Dobrogea, unde va întâlni rezistența unui rege local anonim — *rex Histrianorum*, și unde va avea loc confruntarea cu regele Macedoniei → Filip II. În sec. 2 î.Hr., în zona dintre → Callatis și → Dionysopolis sunt atestate, pe cale numismatică, numele unor regișori sciți. Cândva în cursul sec. 4 î.Hr., o comunitate de → celți din părțile de V și central-europene se deplasează spre E, așezându-se în zona de N și N–V a Daciei. Ei vor domina politic și cultural această parte a Daciei până după mijlocul sec. 2 î.Hr. Celții se identifică printr-un număr însemnat de necropole și așezări simple, fiind principalii reprezentanți ai culturilor epocii → La Tène. Mormintele, în cea mai mare parte a lor de incinerație, au inventare bogate și variate, constând din arme, podoabe, obiecte de îmbrăcăminte, ceramică, ofrande etc. Ei au adus în Dacia și au răspândit în zona intracarpatică roata olarului și arta prelucrării metalelor. Într-o mai mică măsură ei sunt atestați și la E de Carpați, alături de → bastarni, cu care atacă, în sec. 3 î.Hr., orașul Olbia, fiind cunoscuți de geograful Ptolemeu sub numele de britogali. De la aceștia s-au păstrat unele toponime în epoca romană, la Dunărea de Jos, și anume Noviodunum, Arrubium și Aliobrix. La sfârșitul sec. 2 și începutul sec. 1 î.Hr., celții scordisci, din părțile Serbiei de astăzi, s-au extins în zona de V a Olteniei. Pe la 130 î.Hr., celții din regiunile intracarpatice dispar, prin repliere lor spre centrul Europei și prin asimilarea lor de către daci. Regele geto-dac → Burebista a întreprins o mare campanie împotiva celților boii de la Dunărea de Mijloc, prin anii 60 î.Hr., desființându-i ca forță politică. În jurul anului 200 î.Hr. se deplasează, venind dinspre N, neamul germanic al bastarnilor. Aceștia se așează la E de Carpați după ce, mai întâi, au avut de înfruntat rezistența regelui geto-dac → Oroles. Bastarnii sunt cunoscuți în această zonă prin aspectul cultural → Poienești-Lukașevka, constând din așezări simple și necropole de incinerație, cu ceramică neagră lustruită, lucrată cu mâna, și obiecte de îmbrăcăminte și de podoabă specifice. Apar în izvoarele scrise ca mercenari ai regilor macedoneni Filip V și Perseu. Ei întreprind campanii de jaf în provinciile romane din S–E Europei. Puterea lor decade treptat, o ultimă lovitură fiindu-le dată de către Burebista. În anii 29–28 ei sunt înfrânți de → M. Licinius Crassus cu ajutorul regelui get → Roles. Bastarnii mai apar pomeniți în izvoare și sub numele de peucini, numele lor menținându-se până către finele sec. 3 d.Hr. La începutul sec. 1 d.Hr. își fac apariția în regiunile de la E de Carpați și în Dobrogea → sarmații, venind din stepele nord-pontice. Cei din ramura de V, cunoscuți sub numele de → iazigi, se stabilesc, prin anii 20 d.Hr., în bazinul mijlociu al Tisei, ca aliați ai romanilor. Cei din ramura de E, → roxolanii, s-au așezat în terit. geto-dacilor. Ei sunt pomeniți de Ovidiu la începutul sec. 1 d.Hr. în preajma Tomisului. Arheologic ei sunt atestați în cadrul culturii carpice, în sec. 2–3 d.Hr., prin morminte de înhumație, oglinzi cu tamga și anumite tipuri ceramice, iar în Dobrogea prin necropola de lângă Mangalia din prima jumătate a sec. 2 d.Hr. În sec. 2–3, sarmații pătrund treptat și în zona sud-carpatică, respectiv în Muntenia, fiind documentați prin grupe de morminte de înhumație. În sec. 4 d.Hr. ei ating linia Oltului și se întâlnesc printre purtătorii culturii → Sântana de Mureș-Cerneahov. Sarmații au participat, alături de geto-daci, la luptele cu romanii din primul război daco-roman, pe dealurile de la → Adamclisi, figuri de sarmați fiind redate pe reliefurile Columnei lui Traian și pe metopele monumentului de la Tropaeum Traiani (C.P.). La sfârșitul sec. 3, pătrunderea → goților în terit. est-carpatice ale României a declanșat un fenomen care se încheie în spațiul nord-danubian odată cu venirea triburilor maghiare la sfârșitul sec. 9. În a doua jumătate a sec. 4, elemente gotice au pătruns și în Transilvania, Oltenia rămânând neafectată de această **m.** În urma declanșării **m.** conglomeratului etnic condus de → huni, goții au trecut în Imp. Roman și au continuat în cursul sec. 5 să înainteze spre Europa de V. Prezența hunilor în spațiul nord-

danubian al României este atestată, pentru prima jumătate a sec. 5, numai în terit. est-carpatice, în Transilvania înregistrându-se numai o trecere pasageră a altor populații (eventual ostrogoți). La mijlocul sec. 5, coaliția germanică condusă de → gepizi a pus capăt dominației hunilor în bazinul carpatic. Gepizii, al căror centru de stăpânire s-a aflat timp de un sec. în bazinul Tisei, au pătruns în grupuri răzlețe și în Transilvania. În anul 568 d.Hr., în urma înfrângerii gepizilor de către avari și longobarzi, regatul gepid a fost desființat, unele grupuri de gepizi pătrunzând în Transilvania, altele îndreptându-se spre Italia. → Avarii, care până la înfrângerea lor de către Carol cel Mare la sfârșitul sec. 8 și începutul sec. următor au reprezentat forța politică dominantă în bazinul carpatic, au pătruns numai în Transilvania și numai la sfârșitul sec. 7 și începutul sec. 8. În această perioadă, unele regiuni estice ale României au fost afectate de pătrunderea protobulgarilor spre regiunile din S Dunării. Rolul acestor populații în evoluția istorică a spațiului nord-danubian a fost de importanță minoră. Un rol mult mai important l-a avut **m.** triburilor → slave, înregistrate istoric și arheologic în a doua jumătate a sec. 6 și începutul sec. 7. Un nou impuls a cunoscut **m.** acestei populații la sfârșitul sec. 7, fenomen aflat probabil în legătură cu pătrunderea protobulgarilor. În urma trecerii unor grupuri de slavi la S Dunării, cei rămași la N de fluviu au fost asimilați de populația autohtonă nord-danubiană (R.H.).

V. Pârvan, *Getica;* V. Vasiliev, *Sciții agatirși;* Trogus Pompeius, 32, 3, 16; P. Nicorescu, în *Dacia*, 2, 1925, 22–28; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, 120–129; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 171–238; R. Vulpe, în *Materiale*, 1, 1953, 418; M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur, Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den Jahrhunderten von Christi Geburt*, Bonn, 1993; Gh. Bichir, în *Peuce*, 2, 1971, 135–145; id., în *Pontica*, 5, 1972, 137–174; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole;* Gh. Diaconu, *Tîrgșor*, București, 1965; H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979; K. Horedt, în *Studijne Zvesti*, 16, 1968, 103–115.

C.P. și R.H.

Mihai Viteazu, com. în jud. Constanța, în antichitate probabil *Buteridava (vicus)*. Pe aici trecea drumul roman Histria—Aegyssus, după cum arată un stâlp miliar ce poartă două inscripții în lb. lat., una din timpul lui Diocletian (305 d.Hr.), iar cealaltă din timpul lui Constantin cel Mare (324–326) (I.B.). Pe terit. aceleiași com. s-a descoperit și o didrahmă de argint cu numele regelui get Moskon, datând din sec. 3 î.Hr. (C.P.).

TIR, L, 35, s.v.; *IGLR*, 177–179; R. Ocheșanu, în *Pontica*, 3, 1970, 125–129.

I.B. și C.P.

Mihail, fiul lui Anastasios (sec. 11 d.Hr.), strateg al themei Paristrion. Tatăl său, cu rangul de patriciu, a fost prefect al Constantinopolului. **M.** este menționat o dată în calitate de „conducător al țării" (al themei Paristrion) și a doua oară cu cea de „conducător al orașelor de la Dunăre" (în 1048), cu prilejul conflictului dintre cele două ramuri ale pecenegilor, cea a lui Kegen, trecut în dreapta Dunării și cea a lui Tyrach, rămas în stânga fluviului și amenințând în continuare frontierele Imp. (Cedren, II, 583 și 585). Foarte probabil că **M.** a rămas la conducerea themei Paristrion și după 1048, în timpul luptelor grele care au avut loc cu pecenegii. Mai târziu însă, în 1057, el se află la Constantinopol, cu rangul important de magistru, participând la înlocuirea împăratului Mihail VI Stratioïlikos cu Isaac I Comnenul.

N. Bănescu, *Duchés*, 78–81; I. Barnea, în *DID III*, 126 și 129–130.

I.B.

Mihail Kogălniceanu v. **Clementianensis Vicus**

Mihalț, com. în jud. Alba, pe terit. căreia, în punctul numit „Măticuța" a fost identificată o întinsă așezare neo-eneolitică eponimă pentru faza mijlocie (A–B) a culturii Petrești. Stratul de cultură cuprinde mai multe niveluri de locuire. Nivelul inferior, constând dintr-o depunere arheologică subțire și din bordeie adâncite în solul viu, conține resturi arheologice, îndeosebi ceramică, aparținând culturii Turdaș (Turdaș II = Vinča B_2), precum și elemente ceramice sporadice cu analogii în faza II a culturii Precucuteni. Următoarele două niveluri de locuire, cu locuințe de suprafață cu platformă de lut ars, asemănătoare până la identitate cu cele din aria culturii Cucuteni-Tripolie, aparțin culturii Petrești. Dezvelirea în întregime a unei locuințe cu platformă de lut ars a dat la iveală un bogat inventar, constând îndeosebi din ceramică, în bună parte pictată cu motive geometrice de culoare roșie, brună sau nea-

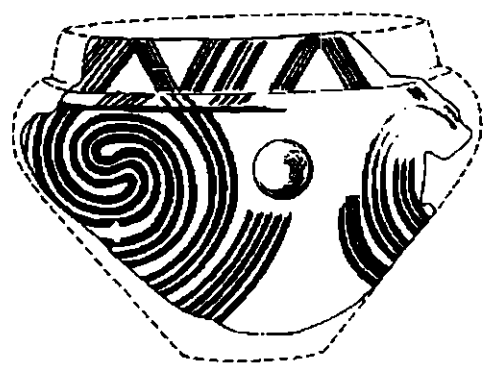

Fig. 38. Mihalț. Vas Petrești.

gră, pe fondul alb sau alb-gălbui, deseori lustruit, al vasului. Această categorie ceramică pictată s-a dovedit a aparține fazelor timpurii (A) și mijlocii (A–B) ale culturii Petrești, cu deosebire stilurilor A–B III f, A–B f_1 și A–B III g, ultimele necunoscute până la data săpăturilor de la **M.**

I. Paul, în *PZ*, 56, 1981, 2, 203 și urm., fig. 8, pl. 55.

I.P.

Mihăești, com. în jud. Vâlcea, pe terit. căreia au fost descoperite vestigii arheologice din prima epocă a fierului (sec. 5–4 î.Hr.), în curtea bisericii satului, și o așezare din sec. 2–3 d.Hr. în punctul „La Plută". Aici a fost și o mică fortificație romană *(castellum)* construită de un detașament din *coh(ors) II Fl(avia) Bes(sorum)* ce-și avea garnizoana la Buridava (Stolniceni). În cadrul așezării (în care au conviețuit daci și romani) s-au descoperit, în afară de ceramică dacică și romană (inclusiv *terra sigillata*), cărămizi, țigle, monede de la Traian și Antoninus Pius, pietre de râșniță și un „depozit" de unelte agricole.

D. Tudor, *OR*[1], 232–233; Gh. I. Petre, în *Materiale*, 9, 1970, 474; Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 95.

G.B.

Mihălășeni, com. în jud. Botoșani, pe terit. căreia s-a descoperit o necropolă birituală de tip Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.) din care, prin săpăturile din anii 1983–1984, s-au cercetat 180 de morminte. Inventarul lor este foarte bogat, cuprinzând vase de lut, pahare de sticlă, precum și o mare diversitate de fibule, cataramе, piepteni, cuțite, fusaiole, mărgele, pandantive etc. Pe locul necropolei s-au găsit și materiale sporadice mai vechi, printre care se remarcă o amforă romană din sec. 1–2 d.Hr. Așezarea corespunzătoare necropolei se află în imediata vecinătate. Tot la **M.** a fost semnalată și o așezare neolitică aparținând culturii Cucuteni.

O.L. Șovan, în *Hierasus*, 5, 1984, 123–124, pl. 1, 1; P. Șadurschi, O.L. Șovan, *ibid.*, 841–846; *RAJB*, 1, 184.

I.I.

Mihoveni, sat component al com. Șcheia (jud. Suceava). La jumătatea drumului ce unește localit. Șcheia și **M.**, pe un fragment din terasa mijlocie de pe dreapta râului Suceava, la locul numit „Cahla Morii", a fost descoperită o așezare cu mai multe niveluri de locuire. Dealul, având o suprafață de peste un ha este delimitat natural, prin râpe. În stațiune au fost descoperite materiale aparținând culturilor: ceramicii lineare, Precucuteni II (final?), Cucuteni B1, perioadei de tranziție spre epoca bronzului, Noua, epocii La Tène și sec. 14–17. Cea mai importantă locuire pare să fie aceea datând din perioada culturii ceramicii lineare.

N. Ursulescu, P.-V. Batariuc, în *Suceava, 5, 1978*, 89–106; ibid., în *SCIVA*, 30, 1979, 2, 271–284.

S.M.-B.

Milcov, com. în jud. Olt, în partea de N a căreia, pe un pinten al terasei Oltului, în marginea pârâului Urlătoarea, a fost descoperită o așezare geto-dacică de tip *dava* (sfârșitul sec. 2 î.Hr. — începutul sec. 1 d.Hr.), cu două niveluri de locuire. A fost distrusă în bună parte în 1873 cu prilejul construirii căii ferate Slatina—Balș. În sectorul păstrat, înconjurat de pante înclinate și de o viroagă spre terasă, s-au efectuat cercetări în 1979–1980. Ceramica se numără printre principalele descoperiri, fiind reprezentată prin vase lucrate cu mâna (cești, vase sac, borcane), decorate cu brâu alveolar, butoni și linii incizate, precum și vase lucrate la roată (fructiere, căni, străchini etc.), toate tipice produselor ceramice locale din această vreme. Lor li se adaugă și câteva fragmente ceramice de import și obiecte mărunte de metal.

C. Preda, *Sprâncenata*, 113–114.

C.P.

miles (lat.), soldat simplu în armata romană. Cu o scrisoare de recomandare *(littera commendaticia)* viitorul **m.** se prezenta în armată unde trecea prin *probatio*. Pentru a putea fi admis în legiune, trebuia să aibă cetățenie romană deplină (excepție făceau fiii de soldați), în timp ce pentru *auxilia* era suficientă simpla situație de peregrin (ne-cetățean de condiție liberă). *Probatio* includea examinarea medicală în care se ținea seama de înălț. (standardul pentru legiuni: 1,72 m), constituție, aptitudini fizice și meseriile din viața civilă. **M.** era apoi repartizat unei unități unde era trecut pe liste cu toate datele tehnice (nume cu *tria nomina*, fără filiație, tribul sau originea, semne fizice distinctive). La înrolare primea *viaticum*, o sumă simbolică de 75 denari sau 3 piese de aur *(aurei)*. Depunea apoi jurământul, *sacramentum*, în care se jura să servească statul în orice împrejurare, să nu părăsească unitatea, să nu facă ceva contrar legilor. Pentru fiecare **m.** se alcătuia câte o *matricula* (termen atestat abia în sec. 4. d.Hr.) care cuprindea: data înrolării, numele ofițerului recrutor, originea recrutului și numele tatălui acestuia, vârsta, semnele distinctive, înălț. **M.** urma apoi un ciclu de instrucție care dura 1–2 ani și care consta din marșuri repetate, antrenament fizic (alergări, sărituri, înot, cărat de sarcini grele), antrenamentul cu armament special pentru această operațiune, apoi antrenamentul cu armament real *(armatura)*, după care urmau lungi marșuri în formație de luptă și cu întreg echipamentul de război. **M.** trebuia să poarte asupra sa echipamentul și merinde însumând 41,259 kg, fiind pe bună dreptate numit *mulus Mariani*. Serviciul dura pentru soldații din legiuni în mod obișnuit 20 de ani, pentru cei din *auxilia* 25 de ani, iar pentru cei din *classis* cca 28 de ani. În timpul serviciului, pe lângă antrenamentul zilnic, efectuat cu trupa, trebuia să participe, în provincia în care era detașat, la construcția de castre, drumuri, incinte de orașe, băi, edificii publice. Prin merite deosebite sau

fapte de excepție cariera oricărui **m.** era larg deschisă către cele mai înalte trepte ale ierarhiei militare. Începând îndeosebi cu domnia lui Septimius Severus, care a generalizat regula recrutării principalilor ofițeri ai trupei, *centurionii*, dintre soldați, acestora din urmă li s-au deschis perspectivele pătrunderii în cele mai înalte structuri politico-militare ale Imp. De asemenea, în timpul serviciului **m.** primea, pe lângă *stipendium*, salariul său anual care a variat în legiuni de la 3000 de denari în timpul lui Domițian la 675 de denari sub Caracalla (după această dată, odată cu creșterea inflației în sec. 3, **m.** a început să primească din ce în ce mai des plata în natură, *annona*) și numeroase și substanțiale *donativa*, în urma unor războaie victorioase, a schimbării împăratului sau a unor fapte de arme deosebite. În *auxilia*, **m.** primeau 100 de denari pe an, sumă care s-a menținut din vremea lui Domițian până în vremea lui Septimius Severus. Conform preceptelor lui Vegetius, o jumătate din banii primiți trebuiau depozitați în castru, „banea" trupei găsindu-se în capela stindardelor *(ad signa deposita)*. Alături de bani, în timpul serviciului, **m.** primea, în urma unor fapte de arme eroice, deosebite, pe câmpul de luptă, decorații: *torques, armillae, phalerae*, alte decorații fiind acordate pentru grade mai mari. În același timp **m.** putea fi sever pedepsit pentru acte de indisciplină, fugă de pe câmpul de luptă și abandonarea steagurilor prin: execuție, amenzi, pedepse corporale, tăieri din salariu. **M.** nu putea să contracteze pe durata serviciului o căsătorie legală și chiar cea existentă înainte de a intra în armată era ruptă. După eliberare căsătoria se legaliza. **m.** din legiune primind un lot de pământ (până la Hadrian), iar celui din trupa auxiliară i se recunoștea cetățenia lui și a soției. Se pare că, începând cu domnia lui Septimius Severus, soldații puteau efectua căsătorii legale în timpul serviciului. Odată eliberat din serviciu, **m.** devenea *veteranus*, continuând să aibă un statut social deosebit în societate și să îndeplinească numeroase funcții politico-administrative în orașe sau mediul rural. De multe ori, **m.** rămânea în continuare în serviciul unității, peste anii legali de serviciu, fiind numiți în acest caz *evocati*, constituind astfel un fel de trupă de elită, oameni cu mare experiență militară, instructori ai recruților sau angajându-se în luptă în momentele cele mai grele. În Dacia și în Moesia Inferior sunt cunoscuți un număr apreciabil de **m.** împreună cu familiile lor, menționați în inscripții, atât în mediul rural cât și în cel urban și cu o notabilă contribuție la procesul de romanizare a populației dace autohtone în mijlocul căreia era implantată garnizoana. Începând cu domnia lui Hadrian un mare număr de daci au pătruns în legiunile și trupele auxiliare, populația autohtonă furnizând majoritatea membrilor acestor unități din provinciile Dacia și Moesia Inferior. În epoca Dominatului, situația lor este mai puțin cunoscută; acum ei par să provină exclusiv din mediul rural. În sec. 4 sub denumirea de *milites* sunt desemnate unitățile auxiliare limitanee provenite probabil din fostele trupe auxiliare din timpul Principatului. *Notitia Dignitatum* menționează în provincia Scythia următoarele unități: **m.** *Nauclarii* (Flavlana); **m.** *Superventores* (Axiopolis); **m.** *Scythici* (Carsium); **m.** *Secundi Constantini* (Troesmis); **m.** *Scythici* (Dinogetia); **m.** *primi Constantini* (Noviodunum); **m.** *quinti Constantini* (Salsovia); **m.** *primi Gratianenses* (Gratiana).

G.R. Watson, *The Roman Soldier*, Bristol, 1969, 31–126.

M.Z.

Milet, importantă cetate ioniană, situată pe țărmul Asiei Mici și dispunând de porturi excelente în apropiere de gura fluviului Meandru. Deși a avut numeroase conflicte cu regii Lydiei, iar la scurt timp după ce stabilise cu aceștia raporturi favorabile a căzut sub dominația regatului persan (546 î.Hr.), **M.** și-a dezvoltat intens în epoca arhaică meșteșugurile (stofe fine de lână, metalurgie, ceramică) și comerțul maritim și a devenit o însemnată putere navală, astfel încât a deținut în sec. 8–6 î.Hr. rolul principal în procesul de colonizare a țărmurilor Hellespontului și Pontului Euxin, a participat la penetrația gr. în Egipt prin Naucratis, a întreținut relații strânse cu colonii din S Italiei (Sybaris), iar ca patrie a lui Thales, Anaximandru, Anaximene și Hecateu, **M.** a contribuit la apariția primelor discipline științifice (astronomia, geometria, geografia, istoriografia) și a primei filosofii raționaliste cu caracter materialist. **M.** a participat la campania lui Darius contra sciților, dar în 499 a declanșat împotriva dominației persane revolta cetăților din Ionia, prin a căror înfrângere (494), **M.** și-a încheiat perioada de mare prosperitate, lăsând loc liber dezvoltării comerțului maritim al Atenei. Reconstruit după un plan urbanistic ortogonal a cărui concepție a fost atribuită arhitectului Hippodamos din **M.**, orașul a aderat la Liga maritimă atenian din între 479–412, a căzut din nou sub dominația persană, apoi sub aceea a lui Alexandru cel Mare (334). La sfârșitul sec. 4 și începutul sec. 3 **M.** a încheiat tratate de isopolitie cu unele din coloniile sale pontice — între care Olbia și Histria — și a făcut parte din tabăra lui Antigonos Monophtalmos, care a sprijinit revolta cetăților vest-pontice condusă de Callatis împotriva lui Lysimach. **M.** a ajuns sub dominația diferitor monarhi elenistici, iar din 129 î.Hr. sub aceea romană; a fost atacat de goți (205 d.Hr.) și a decăzut economic în urma blocării porturilor sale de aluviunile depuse de Meandru. **M.** a cunoscut în sec. 7 și 6 î.Hr. guvernări de tip oligarhic și tiranic, ulterior a fost sfâșiat de lupte între oligarhi și democrați și a copiat uneori modelul unor instituții create de democrația ateniană; a fost celebru încă din epoca arhaică prin oracolul lui Apollon din sanctuarul de la Didyma. La

Histria și la Tomis anumite particularități datorate originii milesiene a acestor colonii sunt documentate în lb. (forme ale dialectului ionian, păstrate în unele formule tradiționale până în epoca romană), în structura social-politică (persistența celor șase triburi de origine gentilică → Geleontes, Argadeis, Aigicoreis, Hopletes, Boreis, Oinopes) și în unele magistraturi (→ eponimul ca preot al lui Apollon, → epimenii ca membri ai comisiilor executive ale Sfatului, → sinedrii ca propunători ai proiectelor de decrete în Adunarea poporului ș.a.), cât și în culte (→ Apollon ca principală divinitate protectoare, sărbătorile → Thargelia și Apauria, cultul lui → Poseidon Heliconios) și în → calendar.

Fr. Bilabel, *Milet und seine Kolonien*, München, 1915; id., *Die ionische Kolonisation*, 1920; C. Kleiner, *Die Ruinen von Milet*, Berlin, 1968.

A.Ș.

Miliare, numele antic (dacic) al unui râu din V Daciei (Crișul Alb?). Menționat de Iord., *Get.*, 113 și Geogr. Rav., 4, 14.

I.I. Russu, în *Cerc. Lg.*, 2, 1957, 259–261.

A.A.

miliarense (lat. < gr. μλιαρήσιον), monedă de argint romană imperială târzie. După cum o arată și numele, era echivalentă cu a mia parte din *libra* de aur, un → *solidus* fiind egal cu 14 **m.** Este menționată în documente de la sfârșitul sec. 4 d.Hr. și din vremea lui Iustinian. Monedele de argint de 4,55 g emise de Constantinus I sunt considerate ca **m.** Ele corespund raportului dintre aur și argint de 1 la 13,88 și s-au emis și sub urmașii lui Constantinus I, până la Arcadius și Honorius și chiar la începutul epocii bizantine. Începând cu Heraclius au fost înlocuite cu monede de argint mai mari (hexagrame).

E. Babelon, *Traité*, 566–573; M. Bernhart, *Handbuch*, 22; K. Regling, în *Wörterbuch*, 390; A. Segrè, *Metrologia*, 477–478; W. Hahn, *Moneta imperii byzantini*, I, Viena, 1973, 21–22.

C.P.

miliarii (< lat. *milliaria*), pietre care marcau distanța de o mie de pași (o milă romană = = 1478,50 m), borne cilindrice sau paralelipipedice așezate din milă în milă pe marginea → drumurilor publice și pe care era înscrisă cifra ce indica distanța față de localit. vecină sau față de punctul de origine ori de sosire al drumului respectiv. Adesea se adăuga și numele împăratului sau al guvernatorului de provincie care dispusese construirea sau repararea acelui drum. Astfel, **m.** sunt documente foarte importante pentru stabilirea traseelor drumurilor publice, a momentelor în care acestea au fost construite sau reparate (care coincid de multe ori cu momentele de refacere a fortificațiilor ce le străjuiau) cât și pentru localizarea unor toponime antice. **M.** din Moesia Inferior și din Scythia Minor au fost descoperite în puncte care jalonează atât traseul drumului public principal de pe malul Dunării și al celui de pe litoralul Mării Negre — la Rasova, Cernavodă, Seimenii Mari, Hârșova, Măcin, Garvăn, Sinoe, Mihai Viteazu, Histria, Săcele, Corbu de Sus, Tomis, 23 August, Mangalia, 2 Mai, Vama Veche —, cât și pe traseul drumului principal din interior — la Dorobanțu, Slava Rusă, Niculițel — și pe traseele drumurilor secundare — la Mirițtea și Plopeni. Aceste **m.** au contribuit nu numai la reconstituirea acestei rețele rutiere, dar au dat și indicații utile pentru localizarea unor toponime și au documentat în această zonă de graniță a Imp. eforturile constructive din timpul lui Hadrian, Antoninus Pius, Septimius Severus, Maximinus, Gordian III, Decius, Valerian și Gallienus, Aurelian, Constantinus și Licinius, Iulianus Apostata și Valens, iar prin frecvența lor au pus în evidență deosebita intensitate a acestei activități în timpul lui Marcus Aurelius și Dioclețian. **M.** descoperite în Dacia romană sunt mai puțin numeroase, dar atestă clar implantarea rețelei rutiere în timpul lui Traian și momente de reparare a drumurilor principale în timpul lui Marcus Aurelius, Septimius Severus, Caracalla, Maximinus, Trebonianus Gallus și Constantin cel Mare, pentru segmentele de drum Potaissa—Napoca—Porolissum, defileul Oltului, Apulum—Micia și Sucidava—Romula.

A. Aricescu, *Armata*, 145–147 și 158–169; A. Ștefan, în *StCl*, 22, 1984, 95–107; *IDR*, II, nr. 493, 494, 589; *IDR*, III/3, nr. 50; M. Macrea, *Viața*, 151.

A.Ș.

Militari-Chilia, cultură a geto-dacilor din Muntenia în epoca romană (sec. 2–4 d.Hr.), denumită astfel după stațiunile arheologice descoperite în cartierul Militari (munic. București) și în satul → Chilia (com. Făgețelu, jud. Olt). S-au identificat vestigii de tip **M.-C.** în peste 120 de localit. Așezările, nefortificate, erau situate în apropierea unor surse de apă, atât pe terasele înalte ale râurilor (Ipotești, Vulturești, Cucuieți pe Olt, Udeni pe Jârnav etc.), cât și pe cele joase (Scornicești, pe Plapcea Mică, Mătăsaru pe Tinonsa, Mărunței–Colonești și Gueși–Colonești pe Vedița etc.) și nu lipsesc nici pe promontorii (Dumitrești, jud. Olt) sau pante de deal (Bragadiru, jud. Teleorman). În cadrul lor s-au descoperit bordeie, locuințe de suprafață, gropi de provizii și de cult, vetre de foc și cuptoare menajere etc. Cea mai importantă așezare cercetată este cea de la → Mătăsaru (jud. Dâmbovița) în cadrul căreia s-au identificat 52 de locuințe (40 de bordeie și 12 locuințe de suprafață, unele dintre acestea având temelie de piatră), 241 de gropi de provizii și s-au precizat două niveluri de locuire. În apropierea așezărilor se află necropolele, documentate la Mătăsaru, Chilia, Scornicești, Târgșor,

Lipia–„Maidan" (com. Gruiu), București–Tei și Măgurele. Morminte izolate s-au descoperit la Budești, Vasilați și Curcani (jud. Giurgiu) și Costeștii din Vale (jud. Dâmbovița). Singurul rit funerar documentat este cel al incinerației; se cunosc morminte cu urne cu sau fără capac și morminte în care resturile de la incinerare au fost depuse direct în groapă. Ocupațiile principale ale purtătorilor culturii **M.-C.** erau cele tradiționale, agricultura și păstoritul. În așezări s-au descoperit o serie de unelte de fier (brăzdare la București–Tei și Militari și seceri la Mătăsaru — 15, Udeni, Mărunței–Colonești, București–Militari etc.) și pietre de râșniță pentru măcinat. La Mătăsaru, București–Militari și Cățelu Nou s-au descoperit și cosoare de fier, folosite la tăiatul viei, răchitei și curățatul pomilor. Din rândul plantelor cultivate pentru care avem dovezi arheologice amintim: grâul, meiul și cânepa. Folosirea brăzdarului cu manșon (de tip roman), a secerilor și a săpăligilor de fier, a făcut ca productivitatea muncii să crească mult, creându-se astfel rezerve pentru export în lumea romană. Păstoritul și creșterea vitelor sunt documentate de oasele de animale descoperite în așezări: bovine, porcine, ovicaprine, cabaline și câini. Creșterea păsărilor de curte este atestată de oase (frecvente fiind cele de găină) și chiar coji de ouă, descoperite la Mătăsaru, Udeni și Mărunței–Colonești. Ca îndeletniciri casnice au fost atestate torsul, țesutul (la războiul vertical) și împletitul. În unele așezări, prelucrarea fierului este documentată de prezența zgurei: Mărunței–Colonești, 20 kg; Mătăsaru, 8,4 kg; Scornicești 0,9 kg etc. Analizele efectuate arată că obiectele de fier descoperite (cu excepția celor romane) au fost lucrate în așezările respective. Este documentată și prelucrarea cuprului și bronzului. La București–Militari, Buriaș–Periș și Dulceanca II s-au găsit tipare de turnat oglinzi cu tamga. Prelucrarea lemnului este atestată de uneltele de tâmplărie din fier (topoare, dălți,

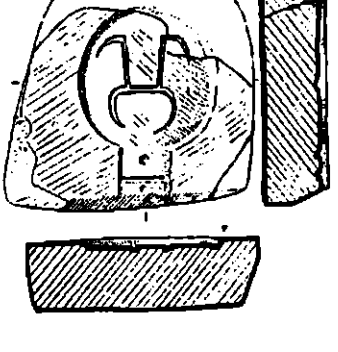

Fig. 39. Tipar de șist pentru turnat oglinzi cu tamga descoperit la București-Militari.

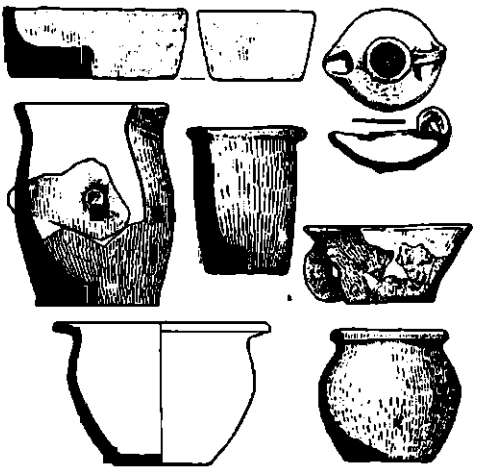

Fig. 40. Ceramică din așezarea de la Mătăsaru.

burghie, priboaie, fierăstraie etc.) cunoscute în special în așezarea de la Mătăsaru care a fost cercetată integral. Cuptoarele de ars vase identificate la Mătăsaru, Mărunței–Colonești, București–Străulești etc. arată că în toate așezările mai importante au existat meșteri olari. Ceramica constituie inventarul cel mai bogat al așezărilor și necropolelor de tip **M.-C.** Ea este lucrată cu mâna și la roată, reproducând în general forme specifice geto-dacilor, unele dintre ele contaminate de influența romană, care se simte în întreaga producție locală. Se constată astfel că meșterii locali și-au însușit procedee tehnice noi în ceea ce privește prepararea pastei și arderea vaselor. Elocventă în acest sens este specia ceramică de aspect zgrunțuros (produsă pe loc), care prin tehnică de lucru, pastă, forme și ardere, amintește de ceramica de uz comun de tip provincial roman și care începe să fie folosită în acest sens și de purtătorii culturii **M.-C.**, în dauna ceramicii de tradiție dacică lucrată cu mâna. La Mătăsaru, în nivelul III_2 și la Mărunței–Colonești, ceramica zgrunțuroasă reprezintă 35% din materialul lucrat la roată. Un loc aparte în complexele **M.-C.** îl ocupă ceramica romană de import. Sunt nelipsite amforele (la Scornicești o amforă a fost folosită și drept urnă), opaițele (București–Tei, București — biserica Precupeții Noi, București — Palatul Justiției, Mătăsaru, Scornicești, Vulturești, Mărunței–Colonești, Dulceanca etc.; la București–Străulești s-a găsit chiar un exemplar din bronz), paterele, cănile și mai rar cele de *terra sigillata* (Mătăsaru, Mărunței–Colonești, București–Tei). Relativ numeroase sunt și alte produse romane de import: unelte, arme, accesorii pentru veșminte (ace, fibule, catarame) și de uz casnic (chei de bronz și fier, ace, pahare de sticlă, vase de bronz etc.), piese de harnașament etc. La București–Tei s-au descoperit două figurine de

bronz reprezentând pe zeul Apollo și pe zeița Venus, iar la Mătăsaru ustensile medicale și de cosmetică, o placă de la o cantură militară *(cingulum militiae)*, o insignă de *beneficiarius*, linguriță din argint, bronz și os etc. La București–Militari s-au găsit un balsamariu de sticlă și 14 plăcuțe de bronz de la *lorica squamata*. În așezări apar relativ frecvent și monedele romane, iar în 23 de localit. s-au aflat tezaure monetare, toate acestea arătând că Muntenia, înconjurată de Imp. Roman, intrase în circuitul economic al acestuia. La Mătăsaru și Socetu (jud. Teleorman) s-au descoperit fragmente ceramice cu inscripții, ceea ce denotă că în așezările respective existau oameni care știau să scrie și să vorbească lb. lat. Vasele din care provin fragmentele cu inscripții au fost lucrate în cadrul așezărilor în care au fost descoperite. Pe fundul unei farfurii de la Socetu a fost incizat în pasta moale și numele olarului: AVRELI(V?)S SILVAN(V?)S FECIT PATAE-

Fig. 41. Fragment de farfurie cu inscripție latină descoperit la Socetu.

LAM BONAM — deci olarul își face reclamă că a „făcut o farfurie bună". Aceste inscripții, alături de alte materiale descoperite în cadrul culturii **M.-C.**, atât la V cât și la E de *limes Transalutanus*, arată că în Muntenia procesul de romanizare s-a efectuat paralel cu cel din Dacia romană și a început încă din vremea lui Traian (101–117), când regiunea făcea parte din provincia Moesia Inferior. La romanizarea Munteniei au contribuit și soldații care păzeau castrele de pe *limes Transalutanus*, mulți dintre ei, după lăsarea la vatră, stabilindu-se în zonă. De asemenea, un rol important au avut drumurile comerciale care legau Moesia Inferior de Dacia și capetele de pod din stânga Dunării și care au fost păstrate de romani (și apoi de romano-bizantini) până în sec. 6. Dezvoltată din aspectul târziu al La Tène-ului geto-dacic, cultura **M.-C.** (de fapt un aspect cultural, privit la scara întregii civilizații geto-dace) se deosebește oarecum de cea a carpilor datorită puternicei influențe romane și ea poate fi considerată ca o cultură daco-romană. Sfârșitul ei în partea centrală și de V a Munteniei s-ar situa către mijlocul sec. 4. În partea de N–E a Munteniei, unele așezări ar fi putut înceta la sfârșitul sec. 3 sau la începutul sec. 4. Cercetările arheologice confirmă în mod clar faptul că și după încetarea culturii **M.-C.**, ca și a celei carpice de altfel, populația locală a continuat să trăiască în număr mare și în unele zone unde au pătruns goții, care au stăpânit aceste regiuni în calitate de federați ai Imp. Roman, care domină încă economic și politic regiunile carpato-danubiano-pontice. Descoperirile arheologice infirmă părerea că în primele sec. ale erei creștine Muntenia ar fi fost golită de populație geto-dacă (transferată în totalitate în Imp.), locul ei fiind luat aici de sarmați. Că nu este așa o arată cele peste 120 de așezări de tip **M.-C.** Romanii au creat în Câmpia Română un „spațiu de siguranță" lipsit de populație în timpul lui Augustus, prin acțiunile lui Aelius Catus în anul 5 sau mai probabil 9, când au transferat la S de Dunăre 50 000 de geți (Strab., VII, 3, 10) și apoi au lărgit acest spațiu la mijlocul sec. 1 d.Hr. prin acțiunile lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, care a transferat la S de Dunăre peste 100 000 de transdanubieni (*CIL*, XIV, 3608; *ILS*, 986). Descoperirile arheologice arată că „spațiul de siguranță" a cuprins într-adevăr numai zona de câmpie; în regiunea de dealuri și cea subcarpatică, geto-dacii au continuat să locuiască, iar în timpul lui Traian (anii 101–117), când Muntenia este înglobată în Moesia Inferior, „spațiul de siguranță" dispare și geto-dacii se extind până la Dunăre. Așa se explică și faptul că sarmații n-au pătruns în Muntenia decât începând cu sec. 2 d.Hr., în grupuri mici succesive și au preferat să se așeze în special în zonele de câmpie din S–E Munteniei; în V provinciei, între *limes Transalutanus* și *limes Alutanus*, nu se cunosc decât descoperiri izolate (în cinci puncte), datând din a doua jumătate a sec. 3 și din sec. 4; ei au pătruns aici după părăsirea de către romani a liniei transalutane. Trebuie subliniat faptul că atacul carpilor din 245 și părăsirea de către trupele romane a pozițiilor de pe *limes Transalutanus* nu au provocat distrugerea așezărilor de tip **M.-C.**, nici măcar a acelora din apropierea limesului, așa cum s-a constatat la Mărunței–Colonești și la Dulceanca. Despre romanizarea geto-dacilor și gradul înalt de civilizație la care au ajuns purtătorii culturii **M.-C.**, vorbesc descoperirile arheologice corect interpretate.

Gh. Bichir, *Geto-dacii;* id., în *Rev.Ist.*, 39, 1986, 9, 835–842; id., în *Thraco-Dacica*, 7, 1986, 112–128; id., în *SCIVA*, 47, 1996, 3, 297–312.

G.B.

Milostea, sat în com. Slătioara (jud. Vâlcea), în partea de N a căruia, de o parte și de alta a șoselei Râmnicu Vâlcea — Târgu Jiu, între km 60–62, pe „Câmpul Polovrăgenilor" s-a descoperit o necropolă tumulară, numărându-se 69 de movile dispuse în grupe de șase până la opt, cu tendința de a fi

ordonate în linie. Cele mai înalte ating 2 m, majoritatea sunt însă aplatizate (0,50–1 m înălț.). Diam. lor este, de asemenea, variabil, între 20 și 36 m. S-au cercetat șase tumuli și s-au sondat alți patru. Din cauza aciditătii solului, oasele nu s-au păstrat, dar autorii cercetărilor au presupus că este vorba de înhumați. Având în vedere situațiile asemănătoare de la Moldova Veche, înclinăm spre posibilitatea folosirii incinerației. În tumulul II resturile celui decedat au fost depuse pe solul antic, fiind protejate cu o construcție din lemn acoperită cu o manta de piatră, ovală, cu diam. de 2,70 x 2,40 m. Peste pietre s-a așternut o manta de lut iar pe vârf a fost amplasat un bolovan calcaros de mari dimensiuni, deplasat în timpul jefuirii mormântului de la care a rămas numai un văscior ornamentat cu impresiuni de sfoară răsucită. O construcție și mai complexă a fost întâlnită la tumulul VI care conținea 11 morminte. Cel mai vechi mormânt, pentru care s-a ridicat tumulul, a fost și el jefuit în vechime. Resturile decedatului au fost, de asemenea, protejate cu o construcție de lemn, acoperită cu bolovani. Deasupra lor s-a ridicat o movilă de pământ ale cărei poale au fost pavate cu pietre, rezultând un ring. Apoi s-a continuat depunerea de pământ în timp ce, de jur împrejur, s-a săpat un șanț. Și pe vârful acestei movile ar fi fost un bolovan uriaș de calcar, deplasat în zilele noastre. Restul mormintelor sunt îngropări mai târzii, cele mai multe aparținând aceleiași populații, unul perioadei feudalismului timpuriu (sec. 5–7 d.Hr.). Pentru tipul de morminte și inventarul lor, cei ce le-au descoperit au văzut analogii în culturile șnurceramice ale Europei Centrale și în cultura Glockenbecher (a „paharelor în formă de clopot") și au socotit posibile influențele „unor elemente dinspre Europa Centrală rezultate din perturbările migrației spre E a culturii Glockenbecher". Cronologic ele erau plasate în vremea culturii Schneckenberg, după cultura Coțofeni. Astăzi se poate însă constata că „migrația" Glockenbecher este mai nouă decât evoluția culturilor Coțofeni și Schneckenberg și că descoperiri asemănătoare celor de la **M.** (tipul de tumul cu ring de piatră, ceramica ornamentată cu impresiuni de șnur, foarte probabil și incinerarea) nu sunt străine, ci dimpotrivă apropiate de mediul Coțofeni.

E. Popescn, Al. Vulpe, în *RevMuz*, 3, 1966, 2, 148–155; P. Roman, în *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 58, 1974, 165; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, 13.

P.R.

Mina, sfântul ~, soldat egiptean martirizat în timpul lui → Dioclețian (295 d.Hr.) și înmormântat în deșertul Mareotis (cca 25 km V de Alexandria, Egipt). Mormântul său a devenit un renumit loc de pelerinaj în sec. 4–7 până la invazia arabilor, deasupra și în jurul lui construindu-se un complex întreg

Fig. 42. Sf. Mina. Ploscă de pelerin descoperită la Tomis.

de clădiri (bazilici, baie, baptister, locuințe pentru monahi și pelerini), localit. căpătând numele *Menapolis* („orașul lui **M.**") (azi Karm Abu **M.**). De aici s-au răspândit în lumea paleocreștină (sec. 4–7) mii de vase mici de lut ars, în formă de ploscuțe *(ampoules à eulogies, Menasampullen, Menaskrüglein)*, purtate de pelerini cu apă din izvorul existent în apropierea criptei cu mormântul **sf. M.** Pe fiecare dintre cele două fețe plate ale acestor mici urcioraș plate (înalte de 7–8 cm și groase de cca 2 cm), executate la fața locului, în tipare speciale, se află figura în relief a **sf. M.** în atitudine de orant, flancat de câte o cămilă prosternându-i-se. Trei astfel de ploscuțe de pelerin, descoperite întâmplător la Constanța, constituie o dovadă a legăturilor anticului Tomis cu Egiptul, în sec. 5–6.

H. Leclerq, în *DACL*, XI, 1, 1933, 324–397; K. Wessel, în *Reallex. z. byz. Kunst*, 1, 1963, 141–142; *MPR*, 232–234; *ACR*, 1, 29, 238–239

I.B.

Mindel, perioadă glaciară din era cuaternară, evidențiată în regiunea Munților Alpi. Este denumită astfel după numele unui afluent de pe malul drept al Dunării. Glaciațiunea **M.** a urmat glaciațiunii Günz și s-a desfășurat, după ultimele datări, în urmă cu cca 650 000–300 000 ani.

M.C.

Mineri (fost Câșla), sat în com. Somova (jud. Tulcea), unde, în epoca romană se afla o așezare rurală aparținând terit. orașului Aegyssus și o mică fortificație. Printre descoperirile din zonă se disting obiecte de podoabă, reliefuri din marmură și monede imperiale romane.

TIR, L 35, 31; Al. Suceveanu, *VEDR*, 59.

A.B.

minerit. Bogățiile subsolului (metale prețioase, plumb, fier, cupru, cositor) au fost exploatate de romani încă din epoca republicană, mai ales după cucerirea, în urma războaielor punice, a Hispaniei, provincie bogată în resurse minerale. Exploatarea se realiza în special de către particulari (inițial, conform dreptului roman, proprietarul terenului era și posesorul bogățiilor subsolului), uneori prin intermediul societăților de publicani. Asemenea proprietăți particulare sunt adesea menționate de sursele epigrafice (cf. *CIL*, XV, 7916). Ca mână de lucru erau folosiți sclavii, în special cel pedepsiți (*vincti*), populațiile autohtone aservite și condamnații (*damnati ad metalla*). Sub Imp. se generalizează treptat proprietatea imperială asupra minelor, mai ales asupra exploatărilor de metale prețioase, fără ca proprietatea particulară să dispară total. Cunoscute erau minele de argint și plumb din Hispania (exploatate încă de cartaginezi), la care se referă în repetate rânduri autorii antici (Diodor, Strabon, Titus Livius) și de unde provin importantele reglementări miniere de la Vipasca (Aljustrel, în Portugalia) din epoca Flavilor și a lui Hadrian, minele de aur și fier din Gallia, cele de cositor din Britannia, cele de aur din Dacia etc. Aceste mine erau, de obicei, administrate de → *procuratores* (inițial de origine servilă sau libertă, apoi recrutați din rândul cavalerilor), reprezentanți ai împăratului, care aveau în subordine liberți și sclavi cu diferite atribuții administrative. Zonele de exploatare a minereului formau din punct de vedere administrativ un district minier, compus din așezări de mineri de diferite tipuri (→ *vici, pagi, saltus, castella*). Pe terit. României s-a practicat în epoca stăpânirii romane o intensă activitate de exploatare a aurului, dar și a argintului, cuprului, plumbului și fierului, documentată arheologic și epigrafic. S-a stabilit că în Dobrogea erau exploatate în epoca romană (după unele indicii, poate chiar din epoca gr.) zăcămintele de cupru și de fier de la Altân Tepe și Sinoe, activitate în vederea căreia au fost colonizați în aceste ținuturi → *bessii*, trib sud-tracic a cărui competență în domeniul **m.** (mai ales în exploatarea fierului) era recunoscută (Veget., 2, 11; 4, 24). Documentele cele mai importante provin însă din Dacia și se referă în special la exploatarea aurului în Munții Apuseni. Din inscripții rezultă că la → Ampelum (Zlatna) se afla sediul unui district aurifer, al cărui principal punct de exploatare era → Alburnus Maior (Roșia Montană). La Ampelum își avea reședința → *procurator aurariarum* (*CIL*, III, 1293, 1295, 1311, 1312, 12 563; *AÉp*, 1959, 308 etc.), care avea în subordine o *familia aurariarum* (*CIL*, III, 1307) compusă din liberți imperiali (*tabularii, adiutores tabularii*) și sclavi (*dispensatores, ab instrumentis tabularii, subsequentes librariorum, scribae* etc.). Forța de muncă o reprezentau triburile ilire → *Pirustae, Baridustae* și *Sardeates*, colonizate special din Dalmația în zona Munților Apuseni. Acești mineri locuiau în *castella*, formă de comunitate specifică țării lor de baștină, beneficiind de un anumit grad de autonomie. Profesional, erau organizați în *collegia*, precum *collegium aurariarum* de la Germisara și *collegium (k(astelli) Baridustarum*. Metodele de exploatare erau rudimentare: minereul se extrăgea prin galerii (*cuniculi*) sau (*putei*), uneori prin curenți puternici de apă. Despre organizarea și regimul juridic al minelor și forța de muncă folosită oferă informații deosebit de prețioase așa-numitele tăblițe cerate descoperite în sec. trecut în galeriile romane de la Alburnus Maior (*IDR*, I), părăsite cu ocazia războaielor marcomanice; aceste tăblițe reprezintă contracte de muncă și de închiriere. Minele din Munții Apuseni au fost intens exploatate imediat după cucerirea romană. După domnia lui Antoninus Pius a început decadența, iar în timpul războaielor marcomanice exploatarea a stagnat. Alte zone aurifere ale Daciei se situau pe Valea Jiului și în Banat (Bocșa, Moldova Nouă, Vârciorova). Alături de aur, erau exploatate și zăcămintele de argint, cupru și plumb. Exploatări separate de cupru și plumb au fost identificate mai ales în Banat (Eibenthal, Sasca Montană, Dognecea etc.). O altă latură importantă a economiei romane în Dacia o constituia exploatarea fierului, folosit îndeosebi pentru confecționarea de arme. Spre deosebire de minele de aur, administrate de *procuratores*, minele de fier erau concesionate unor arendași particulari (→ *conductores ferrariarum*) atestați epigrafic, care alcătuiau uneori *societates*. Principala zonă de exploatare a fierului era în zona Munților Poiana Ruscăi, la Ghelar și Teliuc. V. și *arama, aur* și *economia*.

E. Mispoulet, *Le régime des mines à l'époque romaine et au Moyen Âge d'après les tables d'Aljustrel*, Paris, 1908; U. Täckholm, *Studien über den Bergbau der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1937; C. Daicoviciu, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 259–266; M. Macrea, *Viața*, 298–306; A. Sîntimbreanu, V. Wollman, în *Apulum*, 12, 1974, 240–279; E. Zah, în *Pontica*, 4, 1971, 191–207; id., Al. Suceveanu, în *SCIV*, 22, 1971, 567–578.

A.A.

Minerva (în rel. romană), principală divinitate introdusă în sec. 6 î.Hr. prin filieră etruscă. Era considerată la început protectoare a meșteșugurilor și a negoțului, iar în urma identificării sale cu → Atena, a devenit și protectoare în război, în activitatea politică și în aceea artistică (pictură, sculptură, muzică). Reprezentările ei figurate au adoptat tipul iconografic al Atenei, cu coif, scut și lance. Importanta sărbătoare *Quinquartus* de la 19 martie, care fusese dedicată inițial lui Marte, a fost celebrată ulterior în cinstea **M.**; temple renumite i s-au ridicat pe colinele Aventin și Mons Caelius. Cultul **M.** a avut o foarte mare răspândire în lumea romană, mai

ales datorită asocierii zeiței cu Iupiter și cu Iuno în cadrul triadei capitoline. În Moesia Inferior și în Dacia romană **M.** a fost adorată cel mai adesea ca membră a acestei triade, dar și independent; inscripții care i-au fost dedicate la Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Micia o menționează cu epitetele *Augusta, supera, victrix* și o documentează ca protectoare a vieții politice, cât și a militarilor și a scribilor din provincie. În Dacia este frecvent reprezentată pe geme, dar foarte rar în sculptură.

CIL, III, nr. 1076, 1104–1106, 7918, 14215–14216; I. Berciu, în *Apulum*, 3, 1946–1948, 202–208; *IDR*, III/2, nr. 270–272; III/3, nr. 111–112; D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured Munuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Oxford, 1979, 17; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 113–117, 139, 150–154, 162.

A.Ș.

Minicius Natalis Quadronius Verus, L., senator roman, *tribunus militum* în leg. *I Adiutrix, XI Claudia* și *XIV Gemina*, legat al provinciei Africa — *tribunus plebis, praetor*, legat al leg. *VI Victrix* din Britannia, îngrijitor al *via*-ei *Flaminia*, consul suffect în 139 d.Hr., îngrijitor al lucrărilor publice *(curator operum publicorum et aedium sacrarum)*, guvernator al provinciei Moesia Inferior (între 142–144) și proconsul al Africii. Din timpul legației sale moesice se păstrează o inscripție acefală de la Callatis (care i-a fost atribuită, cu dreptate) și o dedicație către Antoninus Pius făcută de cetățenii romani din canabele leg. *V Macedonica* de la Troesmis.

PIR, II, 379, nr. 440 (H. Dessau); A. Stein, *Moesien*, 68; J. Fitz, *Statthalter*, 14, 15, 46; *IGR*, I, 653; *ISM*, V, 141.

A.S.

Minucius Faustinus Iulius Severus, S., senator roman din tribul Sergia. A deținut la începutul sec. 2 d.Hr. o serie de funcții mai mărunte după care a devenit *tribunus militum* într-o leg. *Gemina (VII, XIII, XIV?), quaestor* al provinciei Macedonia și *tribunus plebis* la recomandarea lui Traian, *praetor*, legat al leg. *XIII Gemina*, guvernator (între 120 și 126) al noii provincii Dacia Superior (când este menționat de patru diplome militare descoperite la Samum, Porolissum și Tibiscum), consul suffect (în 127), guvernator al Moesiei Inferior (între 128–130), al Britanniei, Iudeii și Syriei (ultimele trei legații se situează între 131 și 138).

PIR, II, 214, nr. 374 (H. Dessau); J. Fitz, *Statthalter*, 46; *IDR*, I, Dipl., V, VI, VIII, IX.

A.S.

Minucius Rufus, M., general roman, consul în 110 î.Hr., proconsul al Macedoniei (între 109 și 106), când a respins atacurile tracilor de la S Dunării.

Tit. Liv., *Per.*, LXV; Florus, *Epit.*, I, 39, 5; Frontinus, *Stratag.*, II, 4, 3; Sext. Rufius Festus, *Breviarium*, IX, 2; Eut., IV, 27; Amm. Marcell., XXVII, 4; *Syll.*³, 710; T.R.S. Broughton, 554.

A.S.

Miorcani, sat în com. Rădăuți-Prut (jud. Botoșani), pe terit. căruia, în punctul „Izvoru Lupului", a fost descoperită o necropolă aparținând culturii Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). Din cele 145 de morminte dezvelite, 14 sunt de incinerație, iar 131 de înhumație. Gropile mormintelor de înhumație sunt rectangulare, câteva dintre ele având

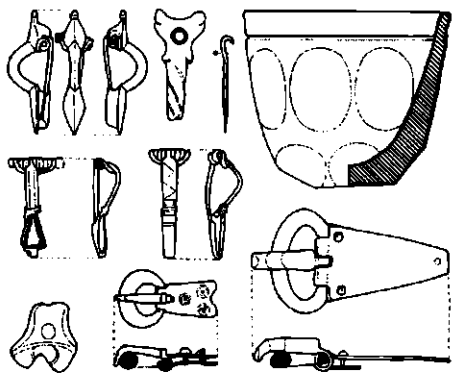

Fig. 43. Piese descoperite în necropola din sec. 4 d.Hr. de la Miorcani.

praguri sau nișe. Inventarul mormintelor este foarte bogat și se compune din: vase de lut lucrate cu mâna și la roată, pahare de sticlă, fibule, cataramе, ace, cuțite și pandantive de bronz, argint și fier, piepteni de os, mărgele de sticlă, cornalină și chihlimbar, precum și fusaiole de lut, rocă calcaroasă și sticlă. În zona satului **M.** au mai fost semnalate prin cercetări de suprafață trei așezări paleolitice, șase așezări neolitice din vremea culturii Cucuteni (fazele A și B), două așezări aparținând culturii Horodiștea din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, cinci așezări din epoca bronzului (cultura Noua), o așezare din perioada La Tène și cinci așezări din vremea culturii Sântana de Mureș.

I. Ioniță, în *CercIst*, S.N., 1974, 81–92; id., în *Inv. Arch. R.*, 8, 1977, R42–R51; A. Nițu, în *MemAntiq*, 1, 1969, 279–298; *RAJB*, 1, 1976, 208–214.

I.I.

Mircea Vodă 1. Com. în jud. Constanța, pe terit. căreia, la 3 km S–V de gara **M.V.**, la S de Canalul Dunăre—Marea Neagră, în locul numit altădată „Akșandemir Tabyasi", se păstrează ruinele unui castru de piatră (300 x 280 m), adosat „valului de piatră". Este cel mai mare din seria castrelor cu care e înzestrat „valul de piatră" și a fost construit în sec. 10 d.Hr. În interiorul lui s-a constatat o intensă

viețuire documentată prin locuințe-bordei și straturi groase de depuneri arheologice. Ceramica nisipoasă, cenușie, vopsită cu roșu și smălțuită verde-oliv, este identică cu aceea descoperită în așezământul mănăstiresc de la Basarabi. Spre N, în afara zidului de incintă, s-a identificat un cimitir de înhumație creștin, care suprapune o necropolă de incinerație getică din sec. 4–3 î.Hr. Aici s-a găsit și inscripția în lb. slavă datând din anul 943, pe care apare numele unui „jupan Dimitrie". Castrul de la **M.V.** a fost identificat greșit cu Zaldapa. V. și *Tres Protomae* (P.D.). **2.** (fost Acbunar), com. în jud. Tulcea, a cărei arie ținea în epoca romană de terit. orașului Troesmis. Au fost descoperite la începutul sec. 20 câteva reliefuri mithriace care, asociate altor descoperiri, au dus la identificarea unui lăcaș din sec. 2 d.Hr. închinat zeului → Mithras *(mithraeum)*. Sanctuarului îi aparțineau, în apropiere, și unele terenuri cultivate; importanței agrare a zonei i se adaugă, în aceeași vreme, altarul pentru zeița → Epona (A.B.).

Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, 177; D.P. Bogdan, în *Romano-Slavica*, I, 1958, 88–104; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare I*, 14–15; V. Pârvan, în *ARMSI*, 35, 1913, 509–518; *TIR*, L 35, 51; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 175–179; Al. Suceveanu, *VEDR*, 64; *ISM*, V, nr. 220; V.H. Baumann, *Ferma*, 70.

P.D. și A.B.

Miristea, sat în com. Mereni (jud. Constanța), situat la limita de N–V a terit. cetății Callatis. Pe aici trecea drumul roman târziu dintre Tomis și Tropaeum Traiani, după cum rezultă dintr-un fragment de stâlp miliar descoperit la **M.**, menționând numele împăraților Valentinian, Valens și Gratian (367–369 d.Hr.).

TIR, L 35, s.v.; *IGLR*, 124–125.

I.B.

missio (lat.), termen care desemna eliberarea soldaților din armata romană *(missi* sau *demissi)*. Când soldații erau eliberați la termenul stabilit (26 de ani în flotă, 25 de ani în *auxilia*, 20 de ani în leg. și 16–20 de ani în coh. praetoriene sau corpul de *equites singulares*) se numea *honesta missione;* existau și concedieri înainte de termen, din cauză de boală (**m.** *causaria*) sau de greșeli grave (**m.** *ignominiosa*). Îndeosebi în cazul auxiliilor, în care erau recrutați și necetățeni romani, soldații eliberați *(missici)* primeau, după ce ieșeau de sub incidența jurământului *(sacramentum)* și de sub ordinele împăratului *(exauctorari)*, diploma-certificat de eliberare — *tabula honesta missionis*, prin care li se acorda cetățenia romană, la fel și familiei, soției și copiilor, în formula: „copiilor și urmașilor le-a dat cetățenie și drept de căsătorie cu soțiile pe care le aveau până atunci când li s-a acordat cetățenia sau celor care erau neînsurați cu acele (femei) pe care le vor lua după aceea, (dar) numai pentru câte una" *(liberis posterique eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut signi caelibes essent cum iis quas postea duxissent dumtaxat sînguli singulas)*. Până la Hadrian se acordau loturi de pământ în suprafață de 200 iugera (**m.** *agraria*) cu drept de a se așeza în orice colț al Imp., apoi o sumă de bani (**m.** *nummaria*) (5000 de denari pretorienii, 3000 de denari soldații din leg., apoi 5000 din vremea lui Caracalla). În Dacia se cunosc cca 25 de diplome întregi și fragmentare de veterani eliberați din armata provinciei și așezați foarte probabil tot pe terit. ei și un număr de cca 10 diplome, întregi și fragmentare, ale soldaților aparținând armatelor altor provincii dar stabiliți în Dacia (*IDR*, I). În plus, inscripțiile fac cunoscuți un mare număr de → veterani proveniți atât din unitățile provinciei cât și din provinciile învecinate care s-au stabilit în Dacia prin **m.** Colonia Ulpia Traiana Dacica, întemeiată imediat după sfârșitul războaielor dacice, a fost populată inițial cu veterani ieșiți de curând din rândurile armatei prin **m.** Alte **m.** colective se cunosc în Dacia în anii 127 (*CIL*, III, 7754 = *ILS*, 2300) și 135 (*CIL*, III, 1078 = *ILS*, 2301). În E Moesiei Inferior, la Troesmis, se cunoaște o **m.** colectivă a soldaților din leg. *V Macedonica* în anul 134 (*ISM*, V, 137).

M.Z.

mistere (gr. μυστήρια; lat. *mysteria*), rituri și ritualuri secrete ale unor culte originare din Grecia sau Orient, a căror promisiune supremă era garantarea unei vieți veșnice și fericite după moarte. Atracția exercitată de **m.** a corespuns tendinței de detașare de cultele publice și de căutare individuală a protecției divine în viața pământeană și în cea de apoi. O particularitate remarcabilă a **m.** era admiterea spre inițiere nu numai a oamenilor liberi, ci și a sclavilor. Cultele cu **m.** se caracterizau prin ceremonii de inițiere rezervate numai adepților cultului și prin interdicția divulgării conținutului acestora. În consecință, dispunem asupra lor numai de informații vagi, uneori confuze și contradictorii, din care s-a putut deduce totuși că inițierea implica o purificare rituală — căreia i s-a adăugat uneori conceptul de puritate morală — și consta în recitarea de mituri cu diferite semnificații, în prezentarea (revelarea) de obiecte sacre și în îndeplinirea anumitor acțiuni rituale. Printre cele mai importante **m.** gr. erau **m.** *de la Eleusis*, celebrate în cinstea → Demetrei și Persephonei, cărora le-a fost asociat apoi Iacchos (identificat cu Dionysos). Cunoscute încă din epoca arhaică, aceste **m.** aveau la origine un cult agrar local de asigurare a rodniciei semănăturilor de toamnă, căruia i s-a asociat credința în divinitățile → chthoniene și în viața fericită din lumea subpământeană stăpânită de → Hades-Pluton, astfel încât acesta împreună cu Demetra și cu Persephone au format celebra triadă a divinităților eleusine. Inițierea se

făcea în trei etape: *myesis*, *telete* și *epopteia*. **M.** de la Eleusis au avut un prestigiu excepțional până la sfârșitul antichității păgâne, influența lor fiind surprinsă și la Tomis (v. *Demetra* și *Hades*). **M.** *lui* → *Dionysos* au apărut mai târziu și s-au dezvoltat în special în epocile elenistică și romană în cadrul unei multitudini de → asociații de adoratori (→ *thiasos*, *speira*), care promovau de asemenea credința în viața veșnică și fericită și statorniceau o ierarhie mistică a credincioșilor total independentă de aceea socială. Ele au exercitat o atracție atât de mare în lumea greco-romană, încât la începutul erei noastre cultul dionysiac a reprezentat un concurent al creștinismului în tendința de impunere ca rel. universală. **M.** *orfice* au derivat din cultul lui Dionysos, iar instituirea lor era atribuită legendarului cântăreț trac Orpheus. Doctrinele orfice explicau prin mitul lui Dionysos Zagreus cele două componente — bună și rea — ale naturii umane, și, axându-se pe ideea păcatului și a pedepsei individuale, susțineau accesul la viața veșnică și fericită numai cu condiția observării unei purități rituale și morale. Orfismul, a cărui influență este de recunoscut și în mormântul cu papirus de la Callatis, a avut un prestigiu major în sec. 6 î.Hr., diminuat ulterior și recâștigat în epoca romană imperială. **M.** → *Zeilor Mari din Samotrace* s-au impus în epocile elenistică și romană timpurie, exercitând o atracție puternică asupra orașelor vest-pontice. Inițierea cuprindea două trepte (*myesis* și *epopteia*) și se oficia numai în sanctuarul din Samotrace, spre deosebire de inițierea în alte culte (Dionysos, Cybele, Isis), care se putea face în diferite locuri. Este eronată identificarea **m.** Zeilor Mari cu **m.** → *Cabirilor*, deși ele aveau unele asemănări, între care explicarea originilor vieții. **M.** Cabirilor de la Theba (Beoția) par a fi fost influențate de **m.** orfice. Foarte importante erau și **m.** → *Cybelei și ale lui Attis*, zeul vegetației ale cărui suferințe, moarte și reînviere erau simbolice. Forma elenizată a acestui cult de origine orientală promitea credincioșilor (grupați în asociații de cult) viață veșnică, fericită, fie în lumea subpământeană, fie în aceea a sferelor celeste. Cultul a pătruns în orașele gr. începând din sec. 5 î.Hr. și cu intensitate sporită în epocile elenistică și romană, când s-a difuzat în întregul Imp. Roman, inclusiv în Dacia. S-a presupus că și cultul divinității de origine tracică → Zeul Mare (Derzelas) ar fi avut **m.** (A.Ș.). Apariția, cel puțin din epoca elenistică a unor **m.** în orașele gr. din Pontul Stâng era firească și explicabilă în contextul de mai sus, chiar dacă documentația explicită este mai târzie, ca în cazul cultului zeilor → Cabiri din Samotrace (Axieros, Axiersa, Axiersos și Kasmilos), atestat împreună cu inițiații lor (gr. *mýstēs;* pl. *mystai*) la Tomis în sec. 1 î.Hr. (*ISM*, II, 1 b). Relativ contemporan funcționa tot acolo un colegiu de inițiați în cultul lui Dionysos, distincția oferită fiind, prin tragere la sorți, „cununa mistică" (*ISM*, II, 120), asigurând beneficiarului accesul la preoție. În epoca romană, multe credințe de origine orientală de felul celor închinate lui → Mithras, Isis, Sabazius, Cybele, Attis, Dionysos (Bacchus) etc. presupuneau inițieri în trepte diferite, după modelul **m.** gr. O listă a **m.** din lumea păgână până în sec. 4 d.Hr. se găsește la Grigore de Nazianz (330–390), în *Or.*, 39, 3–6. Pentru terit. României, un exemplu mai clar se întâlnește tot la Tomis, unde, în a doua jumătate a sec. 2 d.Hr., Sfatul și Adunarea poporului îl onorau pe Marcus Cocceius Chrysogonos în calitate de „mystarh", adică șef al unui colegiu de inițiați într-un cult rămas nenumit de document (*ISM*, II, 90), dar care, după numele celui cinstit, va fi fost tot de origine greco-orientală. În ansamblu, pentru Dacia și Moesia Inferior, însăși răspândirea cultelor ceva mai sus numite indică tot atâtea **m.** specifice. Perioadei de ascensiune inevitabilă a creștinismului îi corespunde și preluarea de către acesta de la alte culte a unei anume scheme a **m.**, chiar dacă limbajul specific acestora lipsește din Noul Testament. Fenomenul se produce chiar în cursul sec. 4 și este vizibil pe două planuri, așa cum rezultă din înseși scrierile părinților bisericii din acea vreme: pe plan filosofic-teologic și pe planul practic al inițierii prin **m.**, termenului corespunzându-i în lat. cel de *sacramenta*. Pentru sec. 5–6, când în Imp. se precizează mai clar treptele de inițiere până la a deveni creștin, provincia Scythia este clar inclusă sistemului. Atât vocabularul specific de acolo recuperat pe cale epigrafică (gr. și lat.), cât și vestigiile arheologice (planurile basilicilor adaptate evoluției liturghiei) arată existența unor trepte de inițiere care se respectau riguros în toate comunitățile creștine de la Dunărea de Jos (A.B.).

R. Petazzoni, *I Misteri. Saggio di una teoria storico-religiosa*, Bologna, 1924; M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I, München, 1961, 440 și urm. și 619 și urm.

A.Ș. și A.B.

mithraeum (lat.), loc de desfășurare a cultului închinat zeului Mithras. Putea fi un sanctuar subteran, o peșteră naturală sau o construcție care imita aspectul unei grote cu o specială distribuire a spațiului. De la drumul public, se ajungea printr-un vestibul (*pronaos*) la scara de acces în *spelaeum*, la criptă, a cărei boltă încerca să imite firmamentul. Sala era împărțită în lung, în trei părți; cele laterale cu banchete puțin înclinate, *praesepia* („iesle"), erau destinate fidelilor, iar partea mediană oficiaților. O sală absidată, dispusă în prelungirea sălii centrale adăpostea imaginea lui Mithras. Inscripții și reliefuri, picturi sau mozaicuri cu legendele mithraice, reprezentări ale lui → Aion, Cautes, Cautopates înconjurau și dominau pe cei care invocau zeul. Tot în **m.**, într-un punct special amenajat avea loc sacrificiul taurului. Mențiuni epigrafice și unele

descoperiri atestă existența unor **m.** în Dacia la Apulum, Brucla, Cincșor, Pojejena, Romula, Slăveni, dar singurul care a putut fi recuperat parțial grație săpăturilor arheologice este cel de la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Din Dobrogea romană dispunem între altele de o interesantă inscripție cu donatorii pentru construirea unui **m.** (*CIMRM*, II, 2296), precum și de monumente și inscripții dintr-un **m.** amenajat în peștera „La Adam" de la → Gura Dobrogei.

CIMRM, II, 297–298; D.M. Pippidi, în *StCl*, 13, 1971, 143–148; C.C. Petolescu, în *Dacia, N.S.*, 20, 1976, 259–263; N. Gudea, O. Bozu, în *Banatica*, 4, 1977, 117–130; H. Daicoviciu, D. Alicu, în *ActaMN*, 19, 1982, 61–63.

S.S.

Mithras, divinitate orientală complexă venerată în hinduism, zoroastrism și apoi în mithraismul roman. Ipotezele unor savanți asupra esenței mithraismului roman sunt de o mare diversitate: *a)* **M.** a rămas în V tot iranian (F. Cumont); *b)* **M.** a continuat să fie iranian cu adăugirile filosofiei neoplatonice (F. Campbell); *c)* **M.** ar fi originar din țările dunărene (S. Wikander) sau că în formarea sa ar fi jucat un mare rol Germania (Ed. Will, E. Schwertheim) sau Syria și mai ales Commagene (F.K. Dörner); *d)* Încercând să demonstreze că scena de pe reliefurile culturale mithraice reprezintă constelațiile de vară pe linia ecuatorului, în care **M.** ar fi constelația Orion, M.P. Speidel argumentează teza conform căreia mithraismul vestic ar fi gr. și roman cu minime adăugiri orientale. În lupta dintre Ormuzd-Ahura Mazda, zeul spațiului luminos, cel care a creat lumea și i-a dat șapte asesori *amshaspanide* (calități abstracte, emanații ale sale) și 28 *izede* (genii și elemente) și Ahriman-Areimanius, **M.** apare ca „intermediar". **M.** a evoluat asimilând numeroase influențe din rel. chaldeană (Shamash — zeul soarelui și elemente ale simbolismului astral), din spațiul microasiatic (ritul tauroboliei și pinul) sau lumea elenică (elemente ale dogmei salvării și transpunerea plastică a principalului rit). Conform doctrinei mithraice sufletul primea pe parcursul coborârii sale din cer (*catabasis*) câte o calitate de la fiecare planetă devenind capabil de a se adapta vieții terestre și tot **M.** era zeul care pregătea sufletele pentru revenirea la condiția lor inițială, pentru a parcurge drumul spre căile celeste. Fidelii urmau să treacă prin probe de inițiere lungi și grele (purificarea prin apă, foc, post și flagelări). În ierarhia cultului erau șapte grade (*corax*-corb, *cryphius*-tăinuit, *nules*-soldat, *leo*-leu, *Perses*-persan, *Heliodromus*-curier al soarelui și *pater*-tată). Reliefurile cultuale ale zeului înfățișează pe **M.** sacrificând taurul, însoțit de dadophorii mithraici, → Cautes cu torța în jos și Cautopates cu torța în sus. Apar de asemenea: câinele, scorpionul, leul, șarpele, corbul,

Fig. 44. Relief mithriac de la Romula.

craterul etc. Arcul zodiacului arată că **M.** este și stăpân al timpului ca și Saturnus-Aion. Sacrificiul taurului era considerat punctul central al întregului ceremonial, ca un eveniment cosmic care se răsfrânge în cer și pe pământ la zei și oameni, în eternitate. Unele imagini ale scenei: corbul, leul, șarpele și craterul erau privite ca simboluri pentru cele patru elemente: aer, foc, pământ și apă. Cele peste 300 de mărturii (reliefuri cultuale, inscripții, statui ale lui **M.** și ale acoliților săi etc.) (*CIMRM*, II, 1916–2190, 2275–2315) descoperite în numeroase centre urbane și rurale din Dacia și Moesia Inferior dovedesc însemnata răspândire a lui **M.** și la limesul danubian. Prin număr și importanță se impun a fi menționate în primul rând descoperirile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*CIMRM*, II, 2037–2152) și Apulum (*CIMRM*, II, 1935–2010), dar cultul lui **M.** este atestat și la Potaissa, Napoca, Drobeta, Micia, Romula, Slăveni, Tibiscum, Orlea, Aquae, Brucla, Gherla, Dragu, Pojejena, Păuleni, Cincșor, Cioroiu Nou, Bumbești, Boian etc., iar în Moesia Inferior la Tomis, Histria, Callatis, Tropaeum Traiani, Axiopolis, Troesmis, Acbunar, Gura Dobrogei (peștera „La Adam"), Barboși etc. Temple ale zeului (→ *mithraea*) sunt menționate în mai multe epigrafe. **M.**, identificat adeseori cu Sol, are în mod obișnuit epitetele *invictus* sau *deus invictus*, care nu-i aparțin însă în exclusivitate. De asemenea, *Sol invictus* nu este totdeauna o denumire substitut pentru **M.** Zeul, numit și *Deus genitor* era considerat și atotputernic — *omnipotens* (*CIL*, III, 7779 = *CIMRM*, 1941), corespondent al cuvântului iranian *Nabarzes* (*CIL*, III, 7938 = *CIMRM*, II, 2029 posibil și *CIL*, III, 1549 = *CIMRM*, II, 2153). Între dedicanți se află guvernatori sau înalți demnitari, militari cu grade și funcții diferite, veterani, liberți cu un însemnat rol în viața economică a provinciei sau sclavi. În Dacia, inscrip-

ţiile, cu o singură excepţie (*CIL*, III, 7782 = *CIMRM*, II, 2002) sunt redacate în lb. lat. Din spaţiul dobrogean al Moesiei Inferior se detaşează, prin conţinut, inscripţiile de la Histria şi Gura Dobrogei. Cu toate că în cadrul Imp. Roman mithraismul a rămas o *religio externa*, cultul lui M. a cunoscut o mare difuziune începând din sec. 2 d.Hr., a absorbit majoritatea cultelor păgâne, a influenţat multe culte orientale, fiind cea mai însemnată doctrină opusă creştinismului.

CIMRM, II; *Mithraic Studies, Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies*, ed. J.H. Hinnels, I–II, Manchester, 1975; R. Turcan, în *Le sacrifice dans l'antiquité*, Geneva, 1981, 341–374; M. Macrea, *Viaţa*, 372–373; S. Sanie, în *Sargetia*, 11–12, 1974–1975, 331–341; I. Berciu, C.C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie Méridionale*, Leiden, 1976, 14–19; Al. Popa, în *ActaMP*, 1, 1977, 139–146; Z. Covacef, Al. Barnea, în *Pontica*, 6, 1973, 87; D.M. Pippidi, *Studii*, 308 şi urm.; *ISM*, I, 374.

S.S.

Mithridates (Mithradates) (Mitridate) VI Eupator Dionysos (n. între primăvara anului 133 şi primăvara anului 131 î.Hr., Sinope — m. 63 î.Hr., Panticapaion), rege semi-barbar al Pontului (din 121/119 împreună cu mama sa Laodice şi, după asasinarea acesteia în 113/112, după unii încă din 115, singur până la sinuciderea sa în 63), apoi şi al Bosphorului Cimmerian (din 109 sau 107), ultimul mare dinast ce a reuşit să se opună vreme de câteva decenii expansiunii romane în Orient. După cele două expediţii ale lui Diophantes fiul lui Asklepiodoros din Sinope, trimisul lui M. la apelul cetăţii Chersones, ameninţată de sciţi, şi după numeroase ciocniri cu aceştia, dar şi cu taurii şi roxolanii, precum şi înfrângerea scitului Saumakos, care îl ucisese pe Pairisades, regele Bosphorului, în capitală, la Panticapaion, în urma a cca patru ani de lupte, regele Pontului devine şi rege al Bosphorului, ocupând cea mai mare parte a coastei de N a Mării Negre. Curând după aceea se încheie şi ocuparea Armeniei Mici şi a Colchidei, completată apoi cu instalarea dominaţiei lui M. asupra litoralului de V şi de N–V al Mării Negre (Pontul Stâng), urmare a unor trătate de alianţă, şi trimiterea de garnizoane pontice cu strategi proprii, atestate epigrafic la Apollonia Pontică (*IGB*, I², 392) şi acum în urmă (1995) la Histria. În Asia Mică reia politica expansionistă schiţată de tatăl său Mithridates V Evergetes şi, după o călătorie diplomatică în Bithynia (109/108), îşi împarte cu regele acesteia, Nicomedes III Evergetes, Paphlagonia (106/105 sau 105/104) şi, în ciuda somaţiei Senatului roman de a o părăsi, ocupă şi Gallatia, pentru ca apoi să-şi instaleze propriul fiu în vârstă de opt ani, Ariarathes IX, pe tronul Cappadociei (100/99). Domnia acestuia (până în cca 85) a fost contestată de Ariarathes VIII mai întâi, până la sfârşitul lui 98, când a fost gonit de M., şi apoi de Ariobarzanes, ales de cappadocieni (cu autorizaţie romană) spre sfârşitul lui 95, regi care au emis şi monede, uneori în paralel cu fiul regelui Pontului şi al Bosphorului. În 96/95 M. pare să se pregătească pentru operaţii de mai mare anvergură. Ariobarzanes, repus pe tron de L. Cornelius Sulla, va fi din nou gonit, iar la moartea lui Nicomedes III (95), M. încearcă să-l înlăture pe Nicomedes IV Philopator şi chiar reuşeşte temporar să-l instaleze pe Socrate Chrestos, frate vitreg al primului (92/91). În 90 soseşte la Ephes o misiune romană condusă de Manius Aquillius care reuşeşte să repună pe tron regii înlăturaţi de M. şi îi îndeamnă să invadeze regatul Pontului, ceea ce Nicomedes IV acceptă, ajungând până la Amastris şi închizând strâmtorile pentru corăbiile pontice. După ce ambasadorul pontic Pelopidas se plânge lui Manius Aquillius şi lui Gaius Cassius (guvernatorul Asiei), cerând reparaţii care-i sunt refuzate, M. ordonă lui Ariarathes IV să reocupe Cappadocia şi notifică romanilor faptul împlinit. Se declanşează astfel primul război mithridatic (89–85). Cu toate că Roma sporise în 90 numărul leg. sale de la 6 la 32, 30 dintre ele erau ocupate în Italia. Aşa stând lucrurile, romanii puteau conta pe frontul din Asia Mică doar pe forţele mobilizabile local. Celor trei corpuri expediţionare „romane" conduse de Manius Aquillius, Gaius Cassius şi Quintus Oppius, li s-au adăugat forţele lui Nicomedes IV, primul înfrânt de M. în Paphlagonia şi a cărui casierie militară a fost capturată. Celelalte forţe sunt şi ele lichidate: Cassius se refugiază la Rhodos, Aquillius este prins la Mytilene iar apoi torturat şi ucis la Pergam, în timp ce flota, compusă din nave ale cetăţilor gr. şi a cărei misiune era să împiedice accesul dinspre Marea Neagră, nu poate opune rezistenţă. Nicomedes IV fuge la Roma iar M. devine stăpânul Asiei Mici, probabil încă de la sfârşitul primului an de război. Forţele sale (250 000 de infanterişti, 40 000 de călăreţi, între care numeroşi sciţi, tauri, bastarni, traci, sarmaţi şi alţii, precum şi o flotă considerabilă, de 300 de corăbii grele şi 100 mai uşoare) sunt ocupate să învingă ultimele rezistenţe, căci majoritatea cetăţilor gr., ce nu aveau motive speciale să-i îndrăgească pe romani, îl salutaseră pe M. ca pe un eliberator, deschizându-şi porţile. Măsura propagandistică de amânare a plăţii datoriilor publice şi private, precum şi scutirea de impozit pe cinci ani (pentru care trezoreriei lui M. nu-i lipseau mijloacele), este completată în 88 cu măcelărirea simultană printr-un ordin transmis satrapilor şi cetăţilor a tuturor romanilor şi italicilor (bărbaţi, femei, copii şi liberţi), dintre care foarte puţini erau publicani sau bancheri: 80 000 de persoane au pierit în aceeaşi zi. După ce este primit cu onoruri în insula Cos şi trimite în Pont tezaurul egiptean adăpostit acolo, M. asediază Rhodosul, fără să-l poată însă cuceri. În toamnă hotărăşte trimiterea unei armate sub comanda lui Archelaos în Grecia,

unde câteva insule şi Athena îi erau favorabile. După o serie de operaţii în insule, dintre care Delosul, unde se aflau numeroşi italieni, are mult de suferit, bogăţiile sale fiind transferate de Aristion la Athena, iar acesta pune mâna pe putere în cetate, Archelaos debarcă în Grecia (iarna 88/87), în timp ce un raid tracic, provocat de **M.**, se soldează cu devastarea Epirului şi jefuirea Didonei. Forţele romane ale lui Caius Sentius, guvernatorul Macedoniei, şi ale legatului său, Q. Bruttius Sura, ocupate în principal cu respingerea incursiunilor tracice din N, nu erau apte să opună lui **M.** o rezistenţă de durată şi mai ales eficace, deşi s-au angajat în lupte în Beotia şi în Thessalia. Chiar dacă resursele Romei erau epuizate, vânzarea unei părţi a bogăţiilor regelui Numa Pompilius asigură mijloacele necesare trimiterii în Orient a lui Sulla în fruntea a cinci leg. şi a câtorva coh. de cavalerie. Îmbarcate la Brindisi, debarcate la Apollonia sau Dyrrhachium, forţele lui Sulla îşi fac rapid apariţia în Thessalia şi, după ce şi cetăţile din Beotia trec de partea sa, încep asediul Athenei şi al Pireului, apărat de Archelaos (vara lui 87). **M.** trimite pe mare o armată comandată de Dromichaites (ce poartă acelaşi nume cu regele get adversar al lui Lysimachos, ceea ce ar putea da de gândit) şi o alta avându-l în frunte pe fiul său Acathias. Cu toate acestea, Sulla ocupă Athena în martie 86 şi, în timp ce o mică parte din trupe asediază acropola, unde se refugiase Aristion, celelalte se îndreaptă spre Pireu, unde ocupă şi jefuiesc oraşul de jos. Dacă rezistenţa de pe acropolă a fost rapid lichidată prin înfometare, partizanii lui **M.** fiind executaţi, întăririle venite din Pont, la care s-au adăugat o armată condusă de Taxila, îl ameninţau pe Sulla cu încercuirea. Învingător al forţelor mithridatice la Cheronea, Sulla mai obţine un succes important pe câmpia de la Orchomene (primăvara şi vara lui 86). Archelaos este însărcinat să negocieze pacea, mai ales că mai multe cetăţi importante din Asia Mică se revoltaseră împotriva lui **M.** O întrevedere cu Sulla are loc la Delion în Beotia: **M.** urma să evacueze Asia, Bithynia, Cappadocia şi Paphlagonia, să plătească 2000 de talanţi şi să predea 70 de nave. Luptele între forţele lui **M.** şi cele romane ale lui Fimbria, L. Licinius Lucullus şi Sulla (primul ducând în fruntea a două leg. un război paralel, la care era împins de consulii Cinna şi Carbo, rivali ai lui Sulla) continuă şi în 85 în Asia Mică, în Propontida şi în Macedonia. Spre sfârşitul anului, după ce ultimii doi fac joncţiunea la Chersones, **M.** şi Sulla, alături de care se aflau Nicomedes IV şi Ariobarzanes, încheie pacea de la Dardanos în condiţii asemănătoare cu cele înainte expuse, chiar dacă izvoarele ezită între 2000 şi 3000 de talanţi, ori între 70 şi 80 de nave de război. După restaurarea celor doi dinaşti în Bithynia (la care se adaugă Paphlagonia) şi Cappadocia, Sulla îşi repartizează trupele în diverse oraşe pe socoteala, greu de suportat, a acestora, la care se adaugă dispoziţia de a plăti, într-o singură tranşă, tributul pe cinci ani şi costul războiului (20 000 de talanţi), scop în care Asia, redevenită romană, a fost divizată în 44 de regiuni. După plecarea lui Sulla în primăvara sau vara lui 84, în condiţiile în care **M.** îşi reface armata de care avea nevoie în propriile sale terit. (în Colchida şi Regatul Bosphoran), L. Licinius Murena se simte ameninţat şi din proprie iniţiativă declanşează ceea ce unii numesc uşor abuziv al doilea război mithridatic (83–81), atacând Comana şi jefuind oraşele. Deşi primeşte ordin de la Senat să încheie ostilităţile, Murena, încărcat de prada obţinută într-o nouă expediţie, este învins de **M.**, renunţând la proiectul său abia după venirea trimisului lui Sulla, Aelius Gabinius. Între 81–76, **M.** îşi rezolvă problemele la E şi la N şi îşi consolidează poziţiile în V şi S, declanşând chiar, indirect, prin Tigranes cel Mare, regele Armeniei, care-i era ginere, un război de jaf în Cappadocia (78). Roma nu ripostează, fiind ocupată atunci şi în anii imediat următori pe alte fronturi. Situaţia se schimbă însă la moartea lui Nicomedes IV, survenită foarte probabil în iarna 76/75 şi nu în 74 cum s-a crezut până de curând, ce a lăsat Bithynia prin testament Romei. În paralel cu încercarea eşuată de a contesta testamentul şi de a prezenta un fals fiu al regelui ca succesor legitim, **M.** se pregătea de război, prin substanţiale emisiuni monetare şi prin negocieri cu Sertorius, revoltat în Hispania, de la care a obţinut recunoaşterea viitoarelor cuceriri şi asistenţă tehnică şi materială (iarna 75/74). Devenită provincie romană, Bithynia are ca prim guvernator pe M. Iuncus, dar în 74 îi este atribuită lui Lucullus în timp ce Cotta primeşte Cilicia. În 73, când izbucneşte al treilea război mithridatic (73–63), romanii puteau conta pe cinci leg. şi trupe auxiliare, în timp ce efectivele mobilizate de **M.**, deşi considerabile, par să fi fost sensibil mai puţin numeroase (cca 1/2) decât cele din 89. După ce ocupă Bithynia şi multe oraşe din Asia Mică trec de partea sa, **M.** asediază cu succes Chalcedonul, fiind victorios pe uscat şi pe mare (vara 73). Nu acelaşi lucru se întâmplă la Cyzic (73/72), pe care nu reuşeşte să-l cucerească, ori la Byzantion, şi după ce se repliază cu mari pierderi la Nicomedia, **M.** este nevoit să se retragă pe mare în Pont, unde se pregăteşte pentru defensivă (vara 72). Lucullus intră prin Gallatia în Regatul Pontului, asediind Amissos şi Eupatoria, în timp ce **M.** aşteaptă zadarnic diferite ajutoare din Armenia ori din Bosphorul cimmerian. Încercarea de regrupare şi rezistenţă la Cabira se transformă în dezastru (71) şi în cele din urmă **M.** se refugiază în Armenia, unde însă, în loc de ajutor, primeşte o reşedinţă departe de curte. În timp ce Lucullus reuşeşte să ocupe parte din cetăţile gr. din Pont (altele vor cădea abia în 70), fratele său Marcus Terentius Varro Lucullus, proconsul al Macedoniei, reuşeşte prin două campanii să-i înfrângă pe bessi şi să ocupe cetăţile vest-pontice aliate cu **M.** de la

Apollonia la Histria. Când Lucullus atacă din proprie inițiativă Armenia, Tigranes îl recheamă pe **M.** și îl dotează cu un corp de cavalerie în vederea recuceririi Pontului; cei doi regi operează separat. Înfrânt de romani, Tigranes se refugiază la **M.**, ce-și caută cu disperare aliați, făcând apel la Arsaces, regele parților, dar rămâne fără răspuns concret (69). Profitând de temporara repliere a lui Lucullus în Mygdonia, unde a asediat cetatea Nisibis, **M.** cucerește Armenia Mică și revine în Pont, în timp ce Tigranes reia romanilor zonele pe care le cuceriseră anterior (68). Rechemat la Roma, Lucullus, ce va părăsi Asia abia în 66, este înlocuit cu Pompei, a cărui misiune inițială a fost lichidarea pirateriei (*lex Gabinia* din 67), ca apoi s-o primească și pe aceea de a conduce războiul împotriva lui **M.** și Tigranes (*lex Manilia* din 66). Învins lângă Dasteira și în apropiere de Enfrat, **M.** se îndreaptă spre Armenia unde însă Tigranes pusese un premiu pe capul său, ceea ce îl determină să se retragă prin Colchida în Regatul Bosphoran (66/65). Fiul său Machares, care cochetase cu romanii, trimițând chiar în 70 o coroană de 1 000 de stateri lui Lucullus, după ce încearcă să-l înduplece pe **M.** cu daruri se sinucide la Chersones (65). Trădarea altui fiu, Pharnaces, treeut de partea Romei și proclamat rege de mulțime, pune capăt ultimelor iluzii ale lui **M.** care plănuia să mute războiul în Italia (după ce încercase să trateze cu Pompei în 64) și-l determină să încerce să se sinucidă la Panticapaion, ceea ce nu reușește, dar face apel la un servitor, dacă nu cumva a fost executat, întreaga poveste fiind inventată pentru a masca un paricid (63). Trupul său, trimis de Pharnaces lui Pompei, a fost înmormântat cu onoruri la Sinope. Revenind la cetățile gr. de pe litoralul apusean al Mării Negre, data la care an intrat sub control mithridatic nu se poate încă stabili cu precizie. Dacă *foedus*-ul dintre Roma și Callatis, datat tradițional în momentul campaniei lui M. Terentius Varro Lucullus, opinie criticată cu bune argumente, nu este posterior evenimentului ci anterior, fiind legat de o tentativă romană, cândva între cca 107 și cca 100, de a contracara transformarea Pontului Euxin într-o mare mithridatică, controlul lui **M.** prin garnizoane proprii va fi fost instaurat abia către 100. Oricum, această zonă se afla în mâinile sale la declanșarea primului război mithridatic. Cetățile de pe litoralul românesc, Tomis, Callatis și Histria, an emis în epocă stateri de aur de tip Lysimach, la Callatis fiind cunoscute și tetradrahme. Chiar dacă desfacerea unei monograme de pe un stater callatian ca începutul numelui lui **M.** este eronată, iar prezența portretului său pe aceiași stateri a fost pe bună dreptate repusă în discuție, ca și apropierile făcute cu cele ale lui Ariarathes, în cazul celor de la Histria, și ale lui Pharnaces, în cazul celor de la Callatis, ce par încă mai puțin credibile, dacă nu de-a dreptul imposibile, datarea unei mari părți a acestor emisiuni în vremea primului război este bine asigurată, rămânând deschisă și posibilitatea existenței unora posterioare (oricum nu mai târziu de 71) și poate a unora anterioare. Pentru unele emisiuni de tetradrahme de tip Alexandru cel Mare de la Odessos și Mesembria, poate mai numeroase decât cele reținute ca atare acum în urmă, ca și pentru cele de tip Lysimach de la Byzantion, la care se adaugă acolo și stateri, datarea în epocă mithridatică este certă. Finalitatea acestei intense activități monetare va fi fost susținerea efortului militar al lui **M.** sub multiplele sale aspecte, de la atragerea șefilor populațiilor din zonă, la întreținerea garnizoanelor sau plata mercenarilor. Chiar dacă geții nu sunt menționați ca atare în izvoare, prezența lor în trupele mobilizate de **M.** este certă, atât în primul cât și în al treilea război cu Roma. Într-adevăr, pentru anul 89 avem informația că **M.** „a adus sub stăpânirea sa, pe lângă multe neamuri ce-l înconjoară, și pe colchidieni, seminție războinică, iar dintre greci pe cei ce locuiesc în Pont, ca și pe acei barbari ce locuiesc mai sus de aceștia. **M.** recurge la ei ca la niște prieteni, ei fiind gata să facă orice le-ar cere. Este vorba de sciți, tauri, bastarni, traci, sarmați și toți câți se află în jurul fluviilor Tanais și Istru, și încă și în jurul lacului Meotic" (Appian, 15, 53), din care rezultă prezența inevitabilă a geților între cei care se află în jurul fluviului Istros. Pentru începutul celui de-al treilea război mithridatic (anul 73) suntem informați că „în Europa, îi veniră în ajutor (lui **M.**), dintre sarmați, cei «regali», iazigii, coralii și neamurile trace care locuiesc lângă Istru sau în preajma munților Rodope și Haemus; în afară de ei și bastarnii, cei mai puternici dintre toți aceștia" (Appian, 69, 293). În acest caz, pe lângă amintirea coralilor, putem reține prezența geților între „neamurile trace care locuiesc lângă Istru", ca și împrejurarea, esențială, că se folosește generic termenul de traci, în sensul său cel mai cuprinzător, fie că este vorba de triburile getice de la Istru, fie de altele din zona Balcanilor și de la S de aceasta (munții Rodope). Câteva monede emise de cetăți din Regatul Pontului sau din cel Bosphoran în această vreme au fost descoperite nu numai în Dobrogea, la Histria și Noviodunum, ci și în spațiul getic, la Popești (jud. Giurgiu) și Poiana (jud. Galați).

Th. Reinach, *Mithridate Eupator, roi de Pont*, Paris, 1890; M.J. Price, în *NC*[7], 8, 1968, 1–12; Al. Suceveanu, în *Pontica*, 2, 1969, 269–274; D.M. Pippidi, *I Greci*, 136–138; J.-B. Bertrand, în *Rome et la conquête du monde méditerranéen 264–27 avant J.-C.* (sous la direction de Cl. Nicolet), colecția *Nouvelle Clio*, 8 bis, II, Paris, 1978, 789–817; Gh. Poenaru Bordea, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 103–125; id., în *RBN*, 125, 1979, 37–51; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. 1*, Norman, 1984; B.C. MacGing, *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Leiden, 1986; Al. Avram, în *Hellenismus. Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und Politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters*, Tübingen, 1996, 491–511;

F. de Calatay, *L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies*, Louvain-la-Neuve, 1997; id., în *SCN*, 11, 1995 (1997), 55–58; Al. Avram, O. Bounegru, în *Pontica*, 30, 155–165; Gh. Poenaru Bordea, în *RBN*, 145, 1999, 155–164.

G.P.B.

Mitoc, com. în jud. Botoşani, pe terit. căreia, în apropiere de „Izvorul Mare", a fost descoperită o aşezare din paleoliticul superior, denumită şi **M.-Valea Izvorului.** Locul aşezării este în pantă uşoară, astfel încât în partea superioară a coloanei stratigrafice materialele sunt amestecate, multe apărând la suprafaţă. La cca 0,80–1,20 m adâncime s-a identificat un strat de cultură bogat în material litic (unelte finite, semifinite, multe deşeuri de cioplire), care reprezintă urmele unei puternice aşezări-atelier. Tipologia uneltelor indică o industrie a paleoliticului superior vechi specifică, denumită de tip **M.**, în care persistă unele forme musteriene, piese bifaciale şi abundă piesele denticulate.

C.S. Nicolăescu-Plopşor, N.N. Zaharia, în *Materiale*, 5, 1959, 34–38; N. Zaharia, în *AM*, 1, 1961, 11–43; M. Bitiri, în *SMSuceava*, 3, 1973, 27–35; ead., M. Cârciumaru, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, 463–480; iid., P. Vasilescu, în *Hierasus*, 1978, 33–41.

M.B.C.

Mitreni, com. în jud. Călăraşi, în vatra actuală a căreia fost dezvelită o necropolă de tip → Sântana de Mureş (sec. 4 d.Hr.). Au fost scoase la suprafaţă patru morminte de înhumaţie, trei orientate N–S, iar unul E–V. Din inventarul morminelor fac parte:

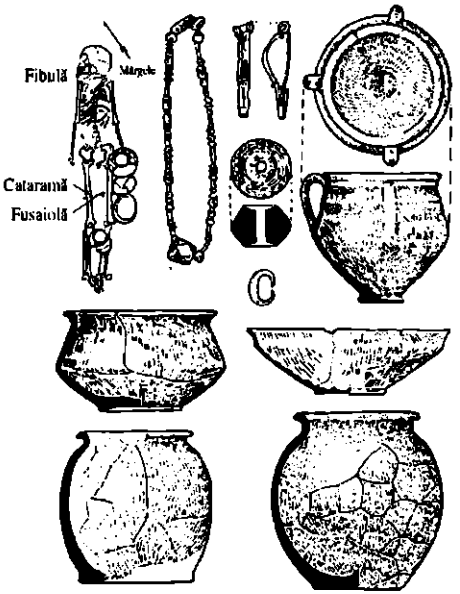

Fig. 45. Mitreni. Mormânt din sec. 4 d.Hr. (plan şi inventar).

castroane bitronconice, străchini cu profil carenat, căni bitronconice, una cu caneluri oblice, fusaiole bitronconice, o fibulă de bronz cu piciorul înfăşurat pe dedesubt, precum şi un pahar de sticlă de formă conoidală.

S. Dolinescu-Ferche, în *SCIV*, 12, 1966, 1, 147–156; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 81–81.

B.M.

Mlăjet, sat în com. Nehoiu, jud. Buzău, pe terit. căruia au fost descoperite fortuit, prin anii 1975–1980, câteva morminte de înhumaţie în ciste din piatră. Din unul dintre morminte s-au recuperat două cesti cu gura oblică şi o toartă supraînălţată, de tip askos, cu analogii foarte bune în ceramica cimitirului din bronzul timpuriu de la Zimnicea sau în mormintele, tot în ciste de piatră, de la Sânzieni, jud. Constanţa, aparţinând culturii Schneckenberg. Mormintele de la **M.** pot fi însă atribuite, cu destul temei, culturii Monteoru, faza Ic4–2.

P. Roman, în *SCIVA*, 37, 1986, 1, 35, fig. 2/1–2.

I.M.C.

Moacşa, com. în jud. Covasna, la S de care, pe locul numit „Fântâna cu linte", a fost descoperită o aşezare Precucuteni I (faza Zănesti-Dealul Viei). În cadrul cercetărilor făcute în 1962 s-au descoperit: o locuinţă, un cuptor de gospodărie şi o groapă. Locuinţa, mare (5 × 7 m), cu podea groasă lipită pe trunchiuri despicate, avea vatra aşezată la mijlocul peretelui de V. Materialul ceramic foarte bogat cuprinde cele trei principale categorii ale fazei Precucuteni I: *ceramica comună,* barbotinată subţire, formând vărgi sau stropi, lustruită în interior, în jurul marginii şi al fundului; *ceramică cu decor excizat:* vase cu marginea înaltă şi umăr dezvoltat, capace cu apucătoare cilindrică; decorul caracteristic este „şahul", organizat în panouri pe portative, cârlige duble meandrice şi benzi orizontale; *ceramică fină cu decor incizat* în benzi simple, acoperite cu împunsături şi asociate uneori cu caneluri. Numeroase variante ale paharului de tip Precucuteni, decorat cu caneluri, proeminenţe, impresiuni cu un instrument dinţat. În aceeaşi locuinţă s-a găsit un fragment dintr-un vas cu prag, crestat sub margine, dintr-o formă cu picior înalt (*Steckdose*), caracteristică fazei Boian-Vidra. Cercetarea aşezării de la **M.** a adus pentru prima dată dovada existenţei unui complex de locuire Precucuteni I în S–E Transilvaniei, stabilind şi raportul cronologic dintre culturile Precucuteni şi Boian.

Z. Székely, în *Culegere de Studii şi Cercetări*, 1, Braşov, 1967; E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 5 şi urm.

E.Z.

Moara Nica, sat în com. Moara (jud. Suceava), pe terit. căruia, la punctul „Putreda", au fost descoperite mai multe morminte de înhumaţie aparţinând

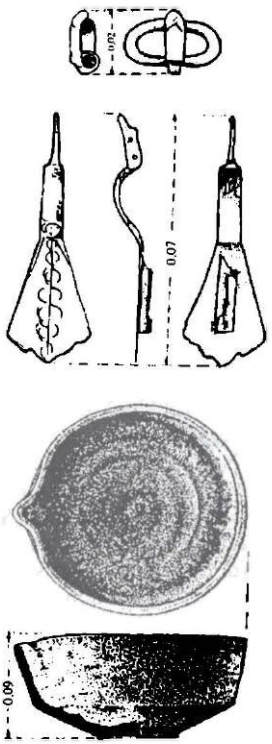

Fig. 46. Moara Nica. Cataramă de bronz, fibulă de argint și vas de lut.

culturii Sântana de Mureș. Mormintele, având în cuprinsul lor vase de lut, o fibulă de argint, o cataramă de bronz, un pahar de sticlă și câteva mărgele, se datează în a doua jumătate a sec. 4 d.Hr. și la începutul celui următor. În apropiere a fost semnalată și așezarea corespunzătoare necropolei.

Em. Emandi, în *SCIVA*, 27, 1976, 379–392.

I.I.

Modius Terventinus, general roman, atestat în 214 d.Hr. ca *praefectus vehiculorum* la Roma, care, după o conjectură a lui H.G. Pflaum, ar fi putut deveni procurator al provinciei Moesia Inferior (între 225–229), așa cum apare pe monedele de la Marcianopolis. Acolo figurează însă cu numele de *Um... Terenventinus* pe care alți autori preferă să-l interpreteze drept guvernator al Moesiei Inferior.

PIR, II, 385, nr. 485 (H. Dessau); H.G. Pflaum, *Carrières*, II, 821, nr. 317 bis; J. Fitz, *Statthalter*, 51.

A.S.

Moesia, provincie romană de rang consular pe cursul inferior al Dunării. Între anii 70–86 d.Hr. ocupa un terit. mărginit între provinciile Dalmatia la V, Macedonia și Thracia la S, Dunărea la N și Marea Neagră la E. Principalii locuitori ai acestei provincii sunt tracii denumiți moesi în partea ei de E (timahi, triballi, celegeri, dardani) și geții spre V (dimensi, piarensi, oinensi, obulensi, crobizi, saci, peucini, troglodiți). Prima dovadă despre existența unei provincii cu numele de **M.** datează din anul 6 d.Hr. și este datorată lui Dion Cass. (LV, 29) care-l menționează pe A. Caecina Severus drept „guvernatorul unei părți a **M.**" (ἄρχων τῆς πλησιοχώρου Μυσίας). În aceste condiții se consideră că odată pregătit terenul prin campaniile proconsulului Macedoniei → M. Licinius Crassus din 29–28 î.Hr. în viitoarea provincie, aceasta a putut lua ființă între 1–4 d.Hr., data acțiunilor conjugate ale lui → Cn. Cornelius Lentulus și → Sex. Aelius Catus, ultimul părând a deține un comandament militar dacă nu chiar comanda supremă (ca legat de rang pretorian) a **M.** Anul 15 d.Hr., considerat încă în mod eronat ca dată de înființare a provinciei, nu marchează decât organizarea fiscal-administrativă a acesteia, operațiune care va fi avut loc în mod normal la câțiva ani după înființarea ei și strămutarea în provincie a celor 50 000 de geți nord-dunăreni de către Aelius Catus. De altfel din anul 12 d.Hr. → C. Poppaeus Sabinus este atestat ca guvernator consular al **M.**, în anul 15 prelungindu-i-se această funcție la care se vor mai adăuga provinciile → Macedonia și Achaia. Această situație continuă până în 35, dată la care consularul → P. Memmius Regulus conduce aceleași trei provincii până în 44. În toată această perioadă au existat guvernatori de rang pretorian numai în **M.** (Latinius Pandusa, L. Pomponius Flaccus, P. Vellaeus, Pomponius Labeo, Martius Macer). În această epocă leg. *V Macedonica* și *IV Scythica* vor fi staționat mai curând în partea de V a **M.** pe valea Moravei și a Timocului câtă vreme în zona Ratiaria (Arčar)—Oescus (Ghighen) este atestat organismul administrativ preprovincial de *praefectura civitatium Moesiae et Treballiae*, iar de la Dimum până la vărsarea Dunării în Marea Neagră cel de → *praefectura ripae Thraciae*. Înaintea anului 46, poate în legătură cu energicele acțiuni ale primului guvernator de rang consular, independent, al **M.** → A. Didius Gallus, leg. menționate ajung la Dunăre, incluzând astfel în provincie și zona Ratiaria–Oescus. După 46, leg. *VIII Augusta* a fost instalată la Novae (Șvištov), granița provinciei mutându-se pe râul Iantra. La E de acest râu continuă să existe *praefectura ripae Thraciae*, care va fi reprezentat încă din 12–15 controlul roman într-o zonă încredințată formal regatului clientelar odris. Odată cu moartea ultimului dinast odris (? Rhoemetalces III) în 46, Thracia a fost transformată în provincie, în timp ce zona de la Dimum la mare a continuat să fie controlată de prefecții *ripae Thraciae* (→ Asiaticus, → Arruntius Flamma). Mai mult chiar, în vremea guvernării lui Ti. Plautius

Silvanus Aelianus (57–67) zona a continuat să fie definită drept o *ripa* asupra căreia guvernatorul nu exercita decât o acțiune de *tutela*. Dacă, în sfârșit, nici prima scrisoare din *horothesia* histriană (din vremea lui → C. Terentius Tullius Geminus, guvernator al **M.** între 47–50) nu înseamnă și prima dovadă a extinderii vămii romane până la Marea Neagră — documentele permițând o sensibilă antedatare a aceslei situații — rezultă că nici între 46–68/69, *ripa Thraciae* n-a fost inclusă oficial în provincia **M.** Cu toată ordinea instituită de Plautius Silvanus Aelianus la N de Dunăre — prin masivele deportări de populație la S de Dunăre, în contextul crescândei presiuni a neamurilor sarmate — dacii, împreună cu sarmații au atacat provincia, omorând pe guvernatorul acesteia, → C. Fonteius Agrippa (70 d.Hr.). Proaspătul împărat → Vespasian numește ca nou guvernator pe Rubrius Gallus care, potrivit unei indicații a lui Iosephus Flavius (*Antiq. Iudaicae*, VII, 4, 3, 92–95) avea să întărească astfel malul dobrogean „încât să facă imposibilă trecerea Dunării de către barbari". Măsurile de apărare luate de romani s-au concretizat cu apariția primelor trupe auxiliare în *ripa Thraciae* la Appiaria, Durostorum, Abrittus, Carsium, Arrubium, Troesmis, la care se adaugă stațiile recent organizatei → *classis Flavia Moesica* de la Sexaginta Prista și Noviodunum. Situația este ilustrată și de o inscripție onorifică în cinstea împăratului Titus de la Aegyssus (*ISM*, V, 286). Astfel, abia din vremea de început a domniei lui Vespasian *ripa Thraciae* poate fi considerată oficial ca anexată provinciei **M.** (*redacta in formam provinciae*), așa cum ne informează de altfel un text din Suetonius (*Vespasian*, VIII, 4), multă vreme considerat însă ca referindu-se la Cilicia Traheia (muntoasă), eeea ce este inexact și improbabil, textul referindu-se la Thracia (= *ripa Thraciae*). Marea extindere a frontului moesic (de la Singidunum la gurile Dunării), chiar dacă apărat de patru leg. (*I Italia, V Alaudae, VII Claudia, V Macedonica*), avea să facă față cu greu presiunii crescânde a regatului dacic, un nou guvernator al provinciei **M.** → C. Oppius Sabinus, fiind ucis în 85 în luptă cu invadatorii. În acest moment, din rațiuni strategice, Domițian dispune divizarea **M.** în *Superior* și *Inferior*, granița dintre ele fiind pe râul Țibrița. În ceea ce privește pe prima dintre ele, ajunge să menționăm că ea rămâne o provincie de rang consular, la dispoziția guvernatorului fiind leg. *IV Flavia Felix*, cu sediul la Singidunum (Belgrad), și *VII Claudia*, cu sediul la Viminacium (Kostolac). Procesul de urbanizare, favorizat de o intensă viață economică, s-a concretizat în obținerea statutului colonial de către orașele Singidunum, Viminacium, Ratiaria și Scupi (Skoplje), pe lângă numeroase municipii. În sfârșit, de la Dioclețian, **M.** *Superior* a fost împărțită în **M.** *Prima, Dacia* (ulterior divizată în *Ripensis* și *Mediterranea*) și *Dardania*, toate ținând, de la Constantin cel Mare, de dioceza Dacia. **M.** *Inferior*, pe de altă parte, devine la rându-i o provincie de rang consular, guvernatorul acesteia având la dispoziție două leg. (*I Italica* la Novae, unde o înlocuise pe *VIII Augusta* din 69, și *V Macedonica* la Oescus), numeroase trupe auxiliare precum și cele două stații de flotă menționate mai sus. Aceasta era organizarea militară a **M.** în momentul campaniilor de represalii pentru omorârea lui Sabinus, campanii conduse fie de → Cornelius Fuscus (87 d.Hr.) fie de → Tettius Iulianus (88) și încheiate cu pacea din 89 care, după cum se știe, a durat doar până în 101. Afectată parțial de o incursiune a lui Decebal, contracarată de Traian, prin luptele sângeroase de la Tropaeum Traiani (dovadă altarul funerar și însuși trofeul) sau Nicopolis ad Istrum (Nikiup), provincia **M.** avea să cunoască o adevărată reorganizare în vremea domniei lui Traian. Numărul leg. a crescut la trei, *leg. I Italia* rămânând la Novae, *leg. V Macedonica* fiind mutată la Troesmis iar la Durostorum (Silistra) fiind adusă *leg. XI Claudia*. Numeroase trupe auxiliare (v. *ala* și *cohors*) vor completa acest sistem defensiv la care mai trebuie adăugată transferarea centrului flotei moesice la Noviodunum. Terit. de la N de Dunăre este controlat intens de armata **M.**, în acest moment putându-se vorbi cel puțin pentru Muntenia și Moldova de S de o adevărată *regio translimitans* (v. *fines*). La adăpostul acestui puternic limes viața urbană ia un puternic avânt în **M.** Are loc o amplă acțiune de delimitare a terit. vechilor orașe gr. (Histria, Callatis), cele mai multe dintre ele fiind însă reduse, din vremea lui Vespasian, la condiția de *civitates stipendiariae*. Același statut aveau să-l aibă și noile fundații imperiale de la Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis (Devnia), dovadă că autoritățile imperiale au înțeles să sporească chiar factorul urban gr. al provinciei. Singura promovare în ierarhia citadină romană are loc în cazul orașului Oescus, devenit acum *colonia Ulpia*. În schimb are loc fundarea orașului Tropaeum Traiani (având statut de *civitas*), după cum, pe lângă majoritatea castrelor de leg. (Troesmis, Durostorum) sau auxiliare, aveau să ia ființă *canabae* (*vici* mai curând în cazul celor auxiliare), care, alături de vechile *civitates* (și ele în curs de romanizare), vor constitui baza urbană a **M.** Domnia lui Hadrian a adus unele modificări importante. Consecvent politicii sale filoelene, acest împărat redă — formal — libertatea (autonomia) anora dintre orașele gr. (Tomis, Odessos), ceea ce va constitui temeiul unei remarcabile dezvoltări a acestora, la sourtă vreme Tomis devenind Metropola Pontului Stâng, precum și centrul → Comunității Pontice. Pe de altă parte, același împărat avea să renunțe la terit. controlate la N de Dunăre, o parte a trupelor dislocate aici trecând în armata Daciei, ceea ce a dus firește la o sporire a preocupărilor de întărire a limesului danubian propriu-zis. Perioada de masivă înflorire a **M.** datează din vremea lui

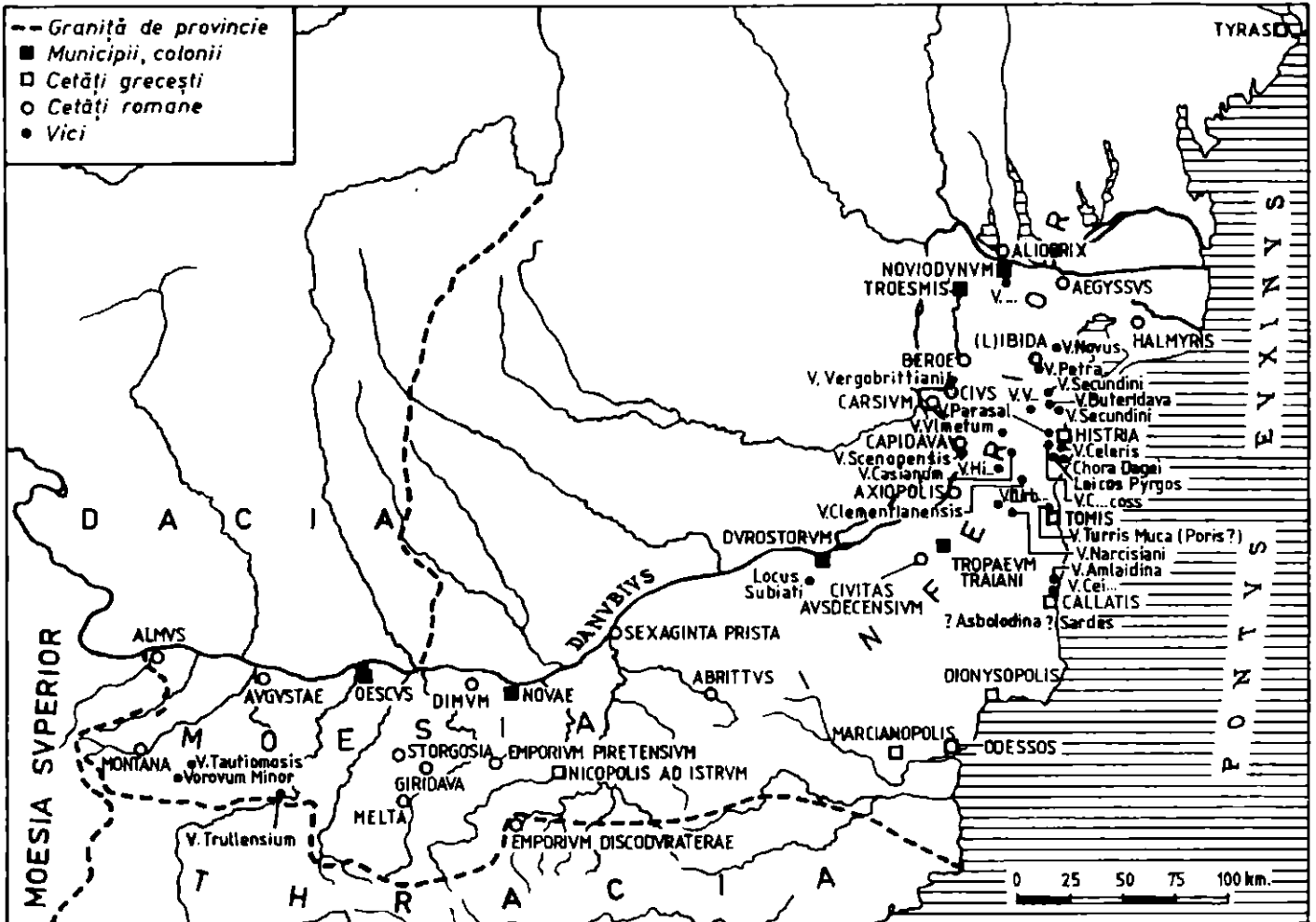

Fig. 47. Moesia Inferior.

Antoninus Pius. Alături de vechile oraşe gr., noile duble comunităţi romane de pe Dunăre evoluează spre un aspect cvasi-urban. În terit. acestora, încredinţate unor organisme speciale conduse de *quinquennales* şi un *ordo decurionum* se dezvolta pe de altă parte o intensă viaţă rurală. Economic vorbind, resursele agricole ale zonei sunt masiv exploatate fie prin posesiuni ale veteranilor, lucrate cu sclavi, fie prin cele ale cetăţenilor gr., în care mâna de lucru semidependentă pare să fi fost folosită în continuare. Comerţul ia o mare dezvoltare atât prin activele porturi de pe litoral — cu precădere Tomis — cât şi prin cele de pe artera fluvială dunăreană. Producţia meşteşugărească ia, de asemenea, o mare amploare în special în centrele urbane dar şi în mediul rural (baia publică din vicus → Petra). Categoriile sociale cele mai avantajate rămân a fi pe de o parte romanii, pe de alta gr., unii dintre aceştia cheltuind averi considerabile pentru propriile lor oraşe şi desigur pentru întărirea propriului lor prestigiu. În schimb indigenii — reduşi la situaţia de *dediticii* — vor suporta plata celor mai grele impozite (→ *annona militaris, munera sordida* etc.). Impactul roman, atestat atât administrativ cât şi fiscal, se va face simţit prin controlul gestiunii municipale de către aşa-numiţii → *curatores civitatium*, la rându-le subordonaţi procuratorilor financiari de rang ecvestru (v. *procurator*). O densă reţea vamală romană (există însă în oraşele gr., la Histria de pildă, birouri vamale locale) aducea mari profituri statului roman care au şi permis redeschiderea atelierelor monetare locale din oraşele gr., dar numai pentru monede de bronz, necesare în tranzacţiile mai mărunte. Deşi în **M.** a existat un permanent bilingvism greco-roman, condiţiile economico-sociale au favorizat intensa romanizare a provinciei fie şi numai sub aspectul culturii materiale. Consecinţa acestui proces este acordarea statutului municipal aşezărilor de la Novae, Durostorum, Tropaeum Traiani şi Troesmis, în vremea lui Marcus Aurelius sau a urmaşilor săi. Între 170–180, **M.** a fost însă zdruncinată din temelii de invaziile terestre şi maritime din vremea războaielor marcomanice, puţine oraşe nefiind afectate de aceste raiduri. Dinastia Severilor a avut aşadar nu numai misiunea remedierii acestor distrugeri ci şi pe aceea de a întări limesul slăbit prin deplasarea, încă din 167, a leg. *V Macedonica* de la Troesmis la Potaissa. Astfel, sferele de acţiune ale leg. sunt mult lărgite, *I Italica* preluând N–V Dobrogei împreună cu *classis Flavia Moesica*, iar *XI Claudia* S–E acesteia împreună cu zona litoralului. Acum asistăm la primele încercări de fortificare şi a coastei maritime care se va fi dovedit atât de vulnerabilă în vremea lui Marcus Aurelius. Cu această nouă organizare, **M.** a intrat într-o nouă eră de prosperitate citadină şi rurală dar în care impactul roman, în special prin filiera militară, a fost şi mai marcant. Independent de statutul lor juridic, oraşele sunt obligate să achite, pe lângă impozitul funciar (→ *tributum*), greul impozit în natură *annona militaris*, motiv în plus pentru o încărcare cu prestaţii a membrilor claselor de jos (*humiliores*), departajaţi acum chiar şi juridic de cei înstăriţi (*honestiores*). Etatizarea perceperii impozitelor indirecte, controlul strict al gestiunii municipale şi asimilarea nominalului monedelor gr. vest-pontice cu cel al denarului roman reprezintă tot atâtea fenomene de unificare şi de consolidare a unui organism statal în curs de restaurare, context în care *constitutio Antoniniana* (chiar dacă efectele ei se vor fi resimţit mai curând în mediul urban) avea menirea să niveleze şi social pluralitatea de statute juridice personale din perioada anterioară, pe lângă intenţia nedisimulată de a mări numărul contribuabililor la taxa pe moşteniri, percepută numai de la cetăţenii romani. Chiar şi în ansamblul acestor măsuri egalitariste ale Severilor, prosperitatea **M.** a continuat, dovadă numeroasele schimburi comerciale (de notat infiltrarea unor elemente orientale şi gr. în oraşele de pe Dunăre), intensa activitate artizanală (difuzată acum şi în mediul rural), precum şi continuarea şi chiar extinderea activităţii agricole, dovadă fiind numeroasele →*villae rusticae*. În preziua marii confruntări dintre Imp. şi lumea barbară de la N de fluviu, **M.** se prezenta, socio-economic vorbind, ca un organism sănătos pe care doar neobişnuita virulenţă a atacurilor carpo-gotice de la mijlocul sec. 3 avea s-o aducă în stare de ruină. Nici un oraş nu va rămâne neafectat de invaziile ce n-au conţinut între 248–269, dintre toate însă Histria părând a avea soarta cea mai tragică, textele vorbind de un adevărat *excidium*, confirmat de altfel de săpăturile arheologice. Restaurarea din vremea împăraţilor Aurelian şi Probus avea însă să netezească calea marilor transformări ce vor avea loc la începutul Dominatului, când provincia **M.** *Inferior* a fost divizată în → *Moesia Secunda* şi → *Scythia Minor*. Lista guvernatorilor **M.** (din 86 d.Hr. doar ai **M.** *Inferior*) (după A. Stein, J. Fitz şi R. Syme):

? Sex. Aelius Catus		2–4 d.Hr.
A. Caecina Severus		6
C. Poppaeus Sabinus		12–35 (împreună cu Achaia şi Macedonia)
Latinius Pandusa	17–18	subordonaţii de rang pretorian ai lui C Poppaeus Sabinus pentru Moesia
L. Pomponius Flaccus	18	
P. Vellaeus	21	
Pomponius Labeo	26–34	
P. Memmius Regulus		35–44 (împreună cu Achaia şi Macedonia)
Martius Macer		41–44 (subordonat precedentului pentru Moesia)
A. Didius Gallus		44–45
C. Terentius Tullius Geminus		47–50
T. Flavius Sabinus		50–57
Ti. Platius Silvanus Aelianus		57–67
C. Pomponius Pius		67–68

M. Aponius Saturninus	69
C. Fonteius Agrippa	69–70
Rubrius Gallus	70
Sex. Vettulenus Cerialis	78
C. Vettulenus Civica Cerialis	82
C. Oppius Sabinus	85–86

Moesia Inferior

M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus	86–90
Sex. Octavius Fronto	92
(L). Iulius Marinus	97
Q. Pomponius Rufus	99
M. Laberius Maximus	100
Q. Fabius Postuminus	102–103
A. Caecilius Faustinus	105
L. Fabius Iustus	105–108
Necunoscut	109
P. Calpurnius Macer Caulius Rufus	112
Q. Roscius Coelius Murena Silius Decianus Vibullius Pius	
Iulius Eurycles Herculanus Pompeius Falco	116–117
C. Ummidius Quadratus S[everus ? Se]rtorius	120
C. Bruttius Praesens L. Fulvius Rusticus	121–128
Sex. Minucius Faustinus Iulius Severus	128–130
Sex. Iulius Maior	134
M. Antonius Hiberus	137–138
Iulius Crassus	140–142 sau 146–148
L. Minicius Natalis Quadronius Verus	142–144
Ti. Claudius Saturninus	145
C. Ulpius Pacatus Prastina Messalinus	post 147
Q. Fuficius Cornutus	151/2–153/4
T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo	154–156
T. Pomponius Proculus Vitrasius Pollio	156–158
L. Iulius Statilius Severus	158/9–160
M. Servilius Fabianus	161–163
M. Iallius Bassus Fabius Valerianus	163–164
(M). Pontius Laelianus	165–166/7
Sex. Calpurnius Agricola	166/7–168/9
P. Vigellius Raius Plarius Saturninus Atilius Braduanus Caucidius Tertullus	169–170
M. Valerius Bradua	171–172
P. Helvius Pertinax	175–176
C. Iunius Faustinus Placidus Postumianus	176–178
M. Macrinius Avitus Catonius Vindex	180–182
Necunoscut	185–192
P. Septimius Geta	193–194
Pollenius Auspex	194–196
Cosconius Gentianus	196–198
C. Ovinius Tertullus	198–202
L. Aurelius Gallus	202–205
Flavius Ulpianus	208–210
L. Iulius Faustinianus	210/11–212/13
Quintilianus	212/13–215
M. Statius Longinus	215–217
P. Fu..... Pontianus	217–218
Marcius Clau(dius) Agrippa	218
T. Flavius Novus Rufus	218–219/20
Iulius Antonius Seleucus	220–221
Sergius Titianus	221–222
Iulius Gaetulicus	222–224
L. Annius Italicus Honoratus	224
Fir..... Philopappus	225–226
Um..... Tereventinus	226–227
Ti. Iulius Festus	227–228/9
L. Mantennius Sabinus	228/9–229/30
Sex. Anicius Faustus Paulinus	230–232
C. Messius Q. Dacius Valerianus	232–235
Domitius Antigonus	235–236
L. Flavius Honoratus Lucillianus	236–238
Tullius Menophilus	238–241
Sabinius Modestus	241–242/3
Prosius Tertullianus	242/3–244
Severianus	246–247
Ti. Claudius Marinus Pacatianus	247–248
C. Messius Q. Decius	248
P..... Post.....	249–250
C. Vibius Trebonianus Gallus	250–251
M. Aemilius Aemilianus	253
Vitennius Iuvenis	256–257 ?
Ingenuus	257–258
P.C..... Regalianus	258–259
C..... Pe.....	270–272
M. Aurelius Sebastianus	272–275
Claudius N(at)alianus	?

DID I–II; B. Gerov, în *Annuaire de l'Université de Sofia*, 1948–1949 şi 1952–1953; A. Mocsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970; A. Stein, *Moesien*; J. Fitz, *Statthalter*; R. Syme, 40–72 şi 213–224; Al. Suceveanu, *VEDR*.

A.S.

Moesia Prima v. **Moesia**

Moesia Secunda, provincie romană târzie, creată de → Diocleţian (284–305 d.Hr.), odată cu provincia → Scythia Minor, cuprinzând N–E Bulgariei de astăzi şi o porţiune din S–V Dobrogei (din jud. Constanţa). Ambele noi provincii făceau parte din dioceza Thraciei. **M.S.** se învecina la E cu Pontul Euxin şi cu provincia Scythia, la V cu Dacia Ripensis, la N cu fluviul Dunărea şi la S cu provinciile Thracia şi Haemimontus. Capitala era la Marcianopolis (Devnia, Bulgaria). Din **M.S.** mai făceau parte cetăţile Altinum, Sucidava (Izvoarele, jud. Constanţa), Durostorum, Transmarisca, Sexa(gi)nta Prista, Iatrus, Novae, Nicopolis ad Istrum, Abrittus şi Odessos (Varna). La 18 mai 536, **M.S.** împreună cu Scythia Minor au fost despărţite temporar de dioceza Thraciei şi unite cu Cicladele, Caria şi insula Cipru, formând împreună *quaestura exercitus*, cu reşedinţa la Odessos. Apărarea provinciei **M.S.** era asigurată în continuare de *leg. I Italica*, cu sediul la Novae, şi *XI Claudia*, cu sediul la Durostorum, ajutate de 7 *cunei equitum* şi 10 unităţi auxiliare (*auxilia*) staţionate la Novae, Securisca, Dimum, Iatrus, Sexa(gi)nta Prista, Tegra, Appiaria, Sucidava, Asemus, Trimammium, Mediolanum, Transmarisca, Candidiana, Tegulitium, Durostorum, Cimbrianae şi Altinum. La acestea se adaugă flota romană (*Classis Flavia Moesica*) întâlnită şi în Dunărea Scythiei Minor. Ca şi în această ultimă provincie, prezenţa

numărului mare de trupe a favorizat continuarea și consolidarea procesului de romanizare în zona Dunării Inferioare, în perioada romană târzie (sec. 4–6).

V. Velkov, *Cities*, 61–62, 67, 99–106.

I.B.

Mogoșani, com. în jud. Dâmbovița, în al cărei hotar de E, pe malul drept al pârâului Tinoasa, în punctul denumit de localnici „Frăsinei", a fost descoperită, alături de o așezare aparținând epocii bronzului (cultura Glina), o necropolă birituală de tip Sântana de Mureș-Cerneahov, datând de la mijlocul și din a doua jumătate a sec. 4 d.Hr. O parte dintre morminte au fost distruse cu prilejul exploa-

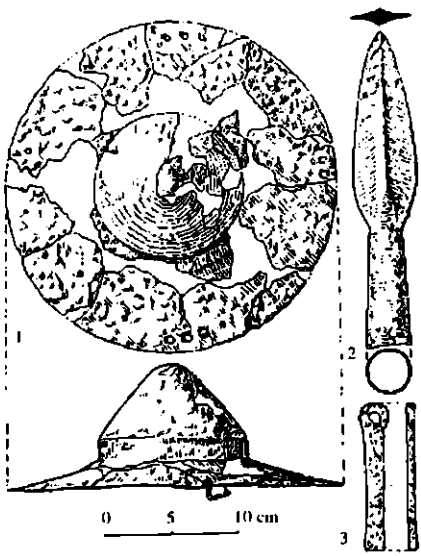

Fig. 48. Mogoșani. Piese din inventarul mormântului 15: 1 umbo; 2 vârf de lance; 3 amnar de tip Przeworsk.

tării unei cariere de nisip. Au fost salvate 84 de morminte, dintre care 34 de înhumație și 50 de incinerație. Potrivit unor trăsături caracteristice privind ritul, ritualurile de înmormântare și ale unor piese de inventar, o parte a mormintelor se leagă nemijlocit de regiunea Vistulei și Bugului nordic. Alte vestigii probează prezența unor elemente locale, dacoromane.

Gh. Diaconu, în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 367–402; id., *Mogoșani. Necropola din sec. IV e.n.*, Târgoviște, 1970.

G.D.

Moigrad, sat în com. Mirșid (jud. Sălaj), pe terit. căruia s-au făcut importante descoperiri arheologice. În anul 1912, Muz. din Cluj a achiziționat de la un cunoscut negustor de antichități un lot de obiecte de aur (peste 450 piese cântărind cca 2,5 kg) care, conform locului de descoperire indicat de vânzător, a intrat în circuitul științific cu denumirea de „tezaurul de la **M.**" Nu există nici o informație cu privire la data, locul exact și condițiile descoperirii acestor obiecte aparținând unor epoci diferite, și care nici până astăzi nu au fost publicate integral. În lit. de specialitate s-au purtat și se poartă discuții contradictorii în legătură cu originea, cronologia și chiar autenticitatea „tezaurului". Cert este că o parte a pieselor făcând parte din acest lot se încadrează perfect în tipurile podoabelor de aur eneolitice sud-est și central-europene. Este vorba, înainte de toate, de două pandative *en violon* (frecvente și în aria culturii Gumelnița), dintre care unul, neobișnuit de mare, este confecționat din placă de aur groasă de 2 mm și cântărește cca 750 (800 ?) g. Din aceeași categorie fac parte și cele patru pandantive în formă de T, numite și „idoli cu brațele în cruce" (dintre care unul s-a pierdut), precum și cele 105 de mărgele de formă bitronconică sau, mai rar, tubulară, de diferite dimensiuni. Nu este exclus ca și alte obiecte ale aceluiași lot să aparțină tot epocii eneolitice (brățări netede sau torsionate, verigi, plăci, un obiect în formă de harpon etc.). Cei mai mulți cercetători atribuie obiectele de aur eneolitice de la **M.** populației culturii Bodrogkeresztúr (A.L.). De aici provine un depozit de obiecte de bronz aparținând Hallstattului B1 (sec. 10 î.Hr.), constituit din unelte, vase, arme, piese de podoabă și bucăți de bronz brut. Alte trei depozite de bronzuri aparțin unei faze încă neprecizate, iar un al patrulea este nesigur (M.P.D.). Pe platoul oval-alungit al „Dealului Măgura" (dimensiuni maxime 450 × 150 m; 504 m alt.), dominând cu cca 100 m diferență de nivel zona imediat înconjurătoare, s-au descoperit fortuit sau prin săpături arheologice (1938, 1942, 1958–1959, 1984–1987) urme arheologice din neolitic (cultura Tisa), din perioada de tranziție spre epoca bronzului (cultura Coțofeni) și, în special, din a doua epocă fierului (cultura geto-dacă). Materialele preistorice atestă doar existența unor locuiri sporadice. Perioada geto-dacă clasică (sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr.) este în schimb reprezentată prin numeroase complexe, cercetate în cursul săpăturilor din 1958–1959: 55 gropi rotunde (diam. 0,40–1,40 m), 3 gropi arse, 21 de vetre și 11 platforme de cioburi și alte materiale pe nivelul antic de călcare. Autorii săpăturilor atribuiau în ansamblu acestor complexe un caracter funerar. În această concepție gropile rotunde ar reprezenta morminte de incinerație, gropile arse ar fi fost ruguri (*ustrina*), iar vetrele și complexele de cioburi ar fi legate de practicarea ospețelor funerare. Împotriva acestei interpretări pledează însă o serie de argumente puternice. Astfel, presupusele oase umane calcinate s-au găsit doar în puține gropi și anume în cantități extrem de mici, mai mult sub forma unei pigmentări. Ele nu au fost determinate *ca oase umane* de către antropologi. Așa-zisele „morminte" conțin, în general, ceramică fragmentară răspândită la diferite niveluri ale umpluturii, împreună cu cărbuni,

cenușă, pietre arse, chirpici cu impresiuni de pari și nuiele (lipitură de pereți), râșnițe, diferite unelte și ustensile, toate fiind materiale specifice unei așezări. Inventare funerare propriu-zise, înțelegând prin aceasta asocieri stabile de piese de port și podoabă, arme, ustensile personale și vase de ofrandă, nu se întâlnesc. În sfârșit, cele trei gropi arse sunt prea mici pentru a reprezenta ruguri. Dimpotrivă, întregul context de la **M.** are caracteristicile unei așezări. Complexele de cioburi și alte materiale, pe nivelul antic, având uneori dimensiuni de 4 × 3 m, sunt foarte probabil resturile unor locuințe de suprafață. În aceste complexe sau între ele apar vetre și gropi, care sunt apariții obișnuite într-o așezare. Inventarul variat, în care predomină ceramica fragmentară, uneltele și ustensilele („calapoade" pentru modelatul ceramicii, rușaiole, râșnițe, seceri, sfredel, nicovală, topor, frigare, cuțite, fragmente de vase de bronz, zăbale, piepteni — multe dintre ele apărute în strat, între gropi), este acela normal al unei așezări. Apariția sporadică a unor podoabe (patru fibule, mărgele, pandantive) și monede (drahmă de Dyrrhachium, denar roman republican din anul 78 î.Hr. și denar de la Augustus, din anii 2 î.Hr.–11 d.Hr.), toate în strat, este și ea normală în cazul unei așezări. În sfârșit, trebuie amintit și faptul că platoul era fortificat pe trei laturi cu un val de pământ. Monumentul geto-dac de la **M.** este așadar o așezare fortificată din sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr. și nu o necropolă. Se poate eventual admite că unele gropi (spre exemplu nr. 55) au servit pentru ofrande rituale; într-o astfel de groapă (nr. 2/1984) s-a găsit partea superioară a unui schelet uman, reprezentând probabil resturile unui sacrificiu. Acestei locuiri îi aparțin și descoperirile fortuite mai vechi: un tezaur de podoabe dacice de argint, găsit în 1855 (trei fibule cu nodozități, un lanț cu verigă și pandativ-cui), un tezaur cu peste 1000 de monede de Dyrrhachium, Apollonia și Korkyra, descoperit probabil aici în 1907, precum și unele monede izolate (o piesă dacică, drahme de Dyrrhachium și denari romani republicani) (M.B.). Tot de pe terit. satului **M.** provin mai multe obiecte ce au făcut parte din inventarul unui mormânt hunic din prima jumătate a sec. 5 d.Hr.: o placă împodobită cu almandine de la teaca spadei, o mărgea poliedrică folosită ca pandativ magic de spadă, un inel de la mânerul spadei, o cataramă ornamentată în stil policrom, un tub canelat de la un mâner de bici, o ramă de la o șa de lemn etc. (R.H.). V. și *Porolissum*.

P. Patay, în *AÉ*, 85, 1958, 37–46; E. Comșa, în *Apulum*, 12, 1974, 13–23; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, 268–270; J. Makkay, *The Tiszaszölös Treasure*, Budapesta, 1989; I. Nestor, în *PZ*, 26, 1935, 24–57; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 131–132; M. Macrea, M. Rusu, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 201–229; D. Protase, *Riturile funerare la daci și dacoromani*, București, 1971, 28–31 și 72–73; N. Gudea și colab., în *ActaMP*, 10, 1986, 126–128; N. Fettich, în *Arch. Hung.*, 32, 1953, 161–170; K. Horedt, în *Germania*, 55, 1977, 1–2, 7–20.

A.L.; M.P.D.; M.B. și R.H.

Moira (gr. Μοῖρα) (în rel. gr.), inițial, soarta individuală. A fost ulterior personificată și considerată ca divinitate. Mai târziu, *Moirele* au desemnat o triadă divină formată din bătrânele ursitoare *Lachesis* (care hotăra soarta omului la naștere), *Clotho* (care îi torcea firul vieții) și *Atropos* (care îl tăia). În rel. romană *Parca* era inițial o zeiță a nașterii, alături de *Nona* și *Decuma* și, împreună, au fost identificate cu **M.**, fiind numite în colectiv *Parcae*, *Fata* sau *Tria Fata* (< *fatum* „ceea ce e spus/hotărât de zei"). În epoca imperială au fost înlocuite aproape total de → Fortuna. Cultul **M.** este documentat la Histria printr-un frumos relief votiv de marmură. Aluzii la credința în **M.** se întâlnesc în epigramele funerare din cele trei orașe gr. din Dobrogea. În mod similar, *Fata* sunt menționte într-un epitaf de la Gherla (jud. Cluj), iar prezența **M.** între simbolurile funerare este documentată în zona orașului Napoca (vas antropomorf reprezentând pe Clotho cu fus și fuior), Potaissa (*aedicula* cu Clotho), Ampelum (reliefuri cu Clotho și Atropos).

S. Eitrem, în *RE*, XV, 2449–2497; *ISM*, I, nr. 114; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 137, 179, 189–190.

A.Ș.

mola v. **râșniță**

Moldova Nouă, oraș în jud. Caraș-Severin, pe terit. căruia se semnalează descoperiri din epoci diferite: ceramică preistorică (la „Seliște"), un celt de bronz (Hallstatt A_1), o fibulă de tip „Peschiera", o necropolă tumulară hallstattiană și mai mult vestigii de epocă romană și post-romană. Acestea din urmă constau din: o fortificație pătrată cu ziduri de piatră, colțuri rotunjite și fără turnuri spre Sasca Montană (în interior s-au descoperit clădiri romane, diverse obiecte, monede); clădiri romane și o inscripție funerară spre Moldova Veche; urmele unei exploatări miniere romane spre Sasca Montană (zgură, apeduct, placă de bronz cu inscripțiile *Dekalitron* și *Dekaion*, opaițe, cheie, monede de argint și bronz); altă mină romană în pădurea „Cânepiște" sub stânca „Baron"; un tezaur de 4121 de monede de bronz la „Flotații" (câteva monede din sec. 3, celelalte emise între 335/337–361 d.Hr.); alt tezaur de peste 900 de monede de bronz (majoritatea din sec. 4) și unul de 384 de piese (majoritatea emise sub Constantin cel Mare).

CIL, III, 1557; M. Roska, *Rep.*, 294, nr. 15; D. Tudor, *OTS*, 62–63, 66; M. Macrea, *Viața*, 303, 305; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 473; *IDR*, III/1, 26, 27, 52–53; *Rep. Cluj*, s.v.

I.G.

Moldovenești, com. în jud. Cluj, pe terit. căreia a fost descoperit întâmplător un mormânt de înhumație din sec. 7 d.Hr. Din inventarul funerar s-au recuperat doi butoni ornamentali și placa de formă semilunară, împodobită în tehnica granulației, a unui

cercel de argint, asemănător cu cel din tezaurul 2 de la → Coşovenii de Jos.

A. Palkó, în *SCIV*, 23, 1972, 4, 678–679.

R.H.

Moldoveni, com. în jud. Neamţ, pe terit. căreia, pe „Dealul Gabăra", au fost descoperite o aşezare şi o necropolă carpică (sec. 3 şi începutul sec. 4 d.Hr.). În cadrul necropolei au fost descoperite 101 morminte: 65 de incineraţie şi 36 de înhumaţie (32 copii

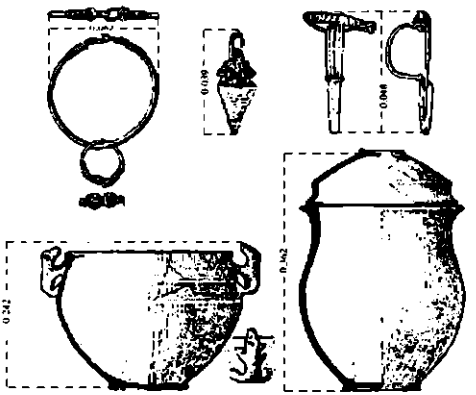

Fig. 49. Moldoveni. Ceramică (urne) şi piese de podoabă din necropola carpică.

şi 4 maturi). Dintre cele 65 de morminte de incineraţie 64 au avut urnă, iar unul a fost într-o casetă de piatră. Mormintele au avut un inventar bogat constând din fibule, podoabe de argint lucrate în tehnica filigranului, perle de calcedonie, sticlă şi os, clopoţei de bronz, o brăţară de bronz etc.

I. Antonescu, în *Materiale*, 6, 1959, 473–478 şi 7, 1960, 449–459; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973.

G.B.

Momoteşti v. **Rusidava**

monedă (< lat. *moneta*), bucată de metal, de regulă circulară şi având imprimat pe una dintre feţe capul unei zeităţi sau al unui dinast (rege, împărat), iar pe cealaltă parte embleme, simboluri, zeităţi, monumente, temple etc. În plus este înscris numele dinastului sau al oraşului emitent, ceea ce constituie, într-un anumit fel, garanţia acordată **m.** Faţa **m.** pe care apar de obicei efigii de zei şi regi poartă numele de *avers* (av.), în timp ce partea opusă este denumită *revers* (rv.). Numele este preluat de la zeiţa Iuno Moneta, în templul căreia a fost instalat şi a funcţionat unul dintre primele ateliere monetare din lumea romană. În decursul timpului s-au emis **m.** de aur (AV), argint (AR), bronz şi aramă (AE). Pentru obţinerea de **m.** s-a folosit atât procedeul turnării, cât mai ales cel al baterii (ştanţării). Procedeul turnării s-a aplicat mai ales la începuturile apariţiei **m.**, pe o scară relativ redusă. Metoda baterii, deşi mai complicată, dar superioară ca rezultate, a reprezentat principalul procedeu tehnic de emitere a **M.** în toate timpurile. Pentru aceasta se confecţionau mai întâi tiparele (ştanţele), pe care erau redate reprezentările dorite. Fiecare **m.** se bătea cu două ştanţe, cunoscute şi sub numele de *matriţă* şi *patriţă*. O ştanţă se folosea la baterea mai multor **m.**, care se puteau cifra la câteva sute, după unele calcule chiar la câteva mii. Înainte de batere se pregăteau flanurile sau pastilele monetare, care se obţineau prin turnare. Acestea, bine încălzite, erau aşezate între ştanţe, care, sub impulsul unor loviri, transpuneau în pozitiv imaginile săpate anterior pe ele. Imaginea de pe rv. **m.** gr. din epoca arhaică (sec. 7–5 î.Hr.) este înscrisă într-un pătrat incus (*quadratum incusum*), care dispare după sec. 5 î.Hr. Activitatea monetară, iniţiată, organizată şi supravegheată de puterea statală, se desfăşura în cadrul unor ateliere speciale iar procesul de batere era încredinţat unor împuterniciţi, aşa-zişii magistraţi monetari. La gr., aceşti magistraţi îşi exercitau funcţia pe timp de un an. Numele lor, redat monogramat pe **m.**, presupune garantarea titlului şi a greut. fiecărei emisiuni în parte. La romani, supravegherea operaţiilor de batere era încredinţată unui număr de trei magistraţi (*tres viri monetales*), funcţie ce se acorda pe timp de doi ani. Aceştia erau răspunzători de puritatea metalului, de tipurile şi greut. **m.** şi de tot ceea ce era legat de procesul de batere. În antichitate **m.** au purtat nume diferite. La gr. în special, denumirea **m.** era determintă de greut. ei. → Drahma, a suta parte dintr-o mină este o denumire frecventă dată **m.** de argint. Ea are ca multipli: → didrahma şi destul de frecvent → tetradrahma. Subdiviziunile erau: → obolul (a şasea parte din drahmă), diobolul, triobolul etc. Pentru **m.** de aur se întâlneşte curent numele de → stater, echivalentul a două drahme, având ca subdiviziune mai frecventă hemistaterul, iar ca multipli distaterul şi mai ales tetrastaterul. Tot în lumea gr. se cunosc **m.** care-şi trag numele de la dinaşti sau oraşe, cele mai frecvente fiind: daric (**m.** de aur emisă de Darius), demarateion (**m.** mare de argint din Syracusa, denumită astfel după numele soţiei lui Gelon), philippi (**m.** de aur emisă de Filip II al Macedoniei), cyzicieni (**m.** de electrum din → Cyzic) etc. Nevoia unui mijloc care să înlesnească schimburile de produse s-a făcut simţită cu mult înainte de apariţia **m.** După troc (schimbul în natură — produse contra produse), au apărut ca mijloc de schimb, cu rol de bani primitivi şi de echivalent general: vitele, cerealele şi metalele sub formă de bare sau de obiecte. Mijloace de schimb sub forma unor obiecte de metal, seceri şi topoare de bronz, pumnale de aur şi vârfuri de săgeţi de bronz au fost utilizate şi pe terit. ţării noastre cu mult timp înaime de apariţia **m.** propriu-zise, în epoca bronzului şi cea a fierului.

Primele **m.** au apărut în Lydia (respectiv în Ionia, Asia Mică) în sec. 7 î.Hr., ca rezultat al dezvoltării societății omenești din această parte a lumii antice și consecință firească a înmulțirii schimburilor comerciale dintre orașele gr. de pe coasta Asiei Mici (Milet, Efes, Phocea) și populațiile locale învecinate. Aceste prime **m.** erau bucăți ovale de electrum (aliaj natural de aur cu argint), care aveau pe una dintre fețe niște dungi în relief iar pe cealaltă un pătrat incus cu siluete de animale. Curând după această dată, la cca 600 î.Hr., a emis monede de argint Aegina, urmată de Athena și Corint. În sec. 6–4 practica emiterii de **m.** s-a răspândit în toată lumea gr. Orașele și coloniile gr. din bazinele Mării Egee, Mării Negre și Mării Mediterane, din Sicilia și S Italiei, au emis **m.** în cantități însemnate și cu o formă variată de tipuri. În Grecia și în bazinul Mării Egee s-au impus de timpuriu emisiunile de argint ale Aeginei, de tipul cu broasca țestoasă și cele ale Athenei, cu bufnița. În aceeași măsură s-au impus: staterii de electrum din Cyzic și **m.** de aur cunoscute sub denumirea de daric (8,4 g) și *croiseios* (11 g), ca și cele din Kyrene, Lampsacos, Mytilene, Panticapeum etc. Monetării de argint importante se dezvoltă în această perioadă și în orașele gr. din N, la Ainos, → Thasos, Abdera, Maroneia, Sinope, Histria, Apollonia Pontică, precum și la unele neamuri (derroni, orresci) și regi din Thracia (Patraos). Cetățile gr. din Italia de S și din Sicilia au emis **m.** de argint, de o mare varietate de tipuri și nominale și de o deosebită finețe artistică. Printre aceste se remarcă tetradrahmele din Syracusa cu capul Arethusei înconjurat de delfini pe av. și quadriga pe rv., **m.** din Naxos, Leontioi, Selinunte, Catana, Himera, Acragas, Gela și cele din S Italiei de la Tarent (aur), Sybaris, Metapont, Rhegion, Etruria etc. Un loc important în numismatica antică îl ocupă, în a doua jumătate a sec. 4 și începutul sec. 3, **m.** de aur (stateți) și tetradrahmele regilor macedoneni → Filip II și Alexandru cel Mare, care au cunoscut o largă răspândire în Thracia și Dacia. **M.** emise în sec. 6–4 au pe av., în marea lor majoritate, capete de zei și eroi, mai rar personificări, iar pe rv. apar embleme, simboluri, personificări, scene din mitologia gr. și numele autorității emitente. În epoca elenistică continuă să se emită **m.** de aur și argint, dar în cantități mai reduse, multe dintre orașele gr. rezumându-se numai la emisiuni de bronz. În sec. 3 continuă să se impună staterii și tetradrahmele postume ale celor doi regi macedoneni, iar pentru întreaga epocă, **m.** statelor elenistice, respectiv ale dinastiilor regale ale Seleucizilor și Ptolemeilor. Se cunosc **m.** de aur de la Ptolemeu I, III, Arsinoe, → Lysimach, Demetrios Poliorcetul, Filip V, Antioch II, Seleucos I și o serie de tetradrahme ale regilor Seleucizi și Ptolemei emise în Siria, Egipt, Macedonia și Asia. La unele dintre aceste emisiuni din epoca elenistică încep să-și facă apariția efigiile regale, însoțite însă de atribute de zeități. În S–E Europei se impun **m.** din Thasos, Apollonia, Dyrrhachium și → Macedonia Prima. Serii monetare de aur, dar mai ales de argint și de bronz, se emit în continuare în orașele gr. din Italia de S și din Sicilia, în special la Syracusa, în timpul tiranilor Agathocles, Hieron II și al regelui Pyrrhus. La Carthagina, în aceeași vreme s-au emis numeroase **m.** de aur, argint și bronz, iar în timpul războaielor punice și **m.** de electrum. Din rândul **m.** carthagineze se remarcă seriile de tetradrahme cu tradiționala reprezentare a palmierului și a calului și cu legenda punică. În afara lumii gr., în sec. 3—1 î.Hr., în lumea celților și a → geto-dacilor s-a dezvoltat o monetărie aparte, specifică, cu emisiuni de argint, mai rar și de aur, care prelua ca model principalele tipuri monetare ale lui Filip II și Alexandru cel Mare, → denarul roman republican și **m.** din Massalia. Aceste emisiuni se caracterizează prin stilul lor simplificat și schematizat și prin absența, în cele mai multe cazuri, a legendelor. În Italia de mijloc, după perioada de dominare a barelor de metal și a pieselor de bronz mari turnate, *aes rude*, *aes signatum* și *aes grave*, s-a ajuns în sec. 3 î.Hr. la emiterea didrahmelor romane cu legenda *Romanorum*, iar după 235 la baterea quadrigatului. La cca 211–210 a început emiterea denarului roman republican, pe care apăreau frecvent capul Romei cu coif, Dioscurii, quadriga, biga și legenda *ROMA*, iar mai târziu (sec. 2–1) nume de magistrați monetari, simboluri, scene mitologice etc. În anul 44 î.Hr. a apărut pentru prima dată o efigie umană, portretul lui Caesar. În epoca Imp., începând cu Augustus, s-au emis în continuare denari de argint, **m.** de aur (*aureus*) și de bronz (→ *sestertius*, *dupondius* și as) și → *antoninianus*, tipuri care se întâlnesc în monetăria romană până la reforma lui Dioclețian. Începând cu Constantin cel Mare s-au pus în circulație **m.** de aur (→ *solidus*), de argint (*miliarense*, *siliqua*) și de bronz (*pecunia maiorina*, *centenionalis* și *nummus*). **M.** romane imperiale prezintă pe av. chipul împăratului sau al împărătesei, cu titulatura respectivă, iar pe rv. zeități, personificări, glorificări etc. Orașele gr. intrate sub stăpânirea romană au emis **m.** de bronz (**m.** *coloniale*), care redau pe av. efigia și titulatura imperială, iar pe rv. zeități și numele orașului în lb. gr. Asemenea **m.** s-au emis la → Histria, → Tomis și → Callatis, din sec. 1 d.Hr. și până la Gordian și Filip Arabul. În număr relativ redus și nu în mod regulat s-au emis în lumea romană *medalioane* și piese cunoscute sub numele de *contorniat*. Reforma lui Anastasius din anul 498 d.Hr. a adus noi modificări în monetăria de bronz. A apărut ca **m.** principală *follis*-ul cu semnul M (40 *nummia*), semifolisul, cu K (20 *nummia*), sfertul de *follis* (I, decanummia) și optimea de *follis* (*pentanummia*). În vremea lui Heraclius se introduce *hexagramma* ca monedă de argint, iar în sec. 10–11 *nomisma* ca **m.** de aur. **M.**–*„imitații“*, denumire

generală, dată de regulă monedelor emise în afara lumii greco-romane, în special de populațiile geto-dace, celtice și trace. Denumite de numismați și „imitații barbare", datorită manierei proprii de stilizare și schematizare în care imită originalele gr., macedonene și romane. Pentru **m.** geto-dacice și celtice se folosește și astăzi denumirea de *imitații de tip Filip II, Alexandru cel Mare, Larissa* etc. Pe lângă aceste tipuri, mai există unele categorii, specifice numai regiunilor carpato-dunărene. Este vorba de imitații locale după tetradrahmele din Thasos, după drahmele din Apollonia și Dyrrhachium și mai ales după denarii romani republicani. Acestea din urmă nu indică o monetărie organizată, cu caracter oficial, ci doar unele inițiative locale. Și în aceste cazuri se remarcă mult schematism și stilizare. O parte dintre imitațiile de tip roman, dacă nu cele mai multe, au fost realizate în Dacia. Toate sunt de argint și au aceleași greut. ca și originalele. Ele nu trebuie confundate cu copiile fidele bătute de daci după denarii romani, cu tipare monetare de tipul celor găsite în cetatea de la → Tilișca (jud. Sibiu). *M. la geto-daci.* A doua jumătate a sec. 4 î.Hr., perioada de început a afirmării pe plan economic și social-politic a societății geto-dacice, este marcată, printre altele, și de apariția în stânga Dunării a unui număr însemnat de **m.** macedonene, emisiuni ale regilor Filip II și Alexandru cel Mare, care vor circula concomitent cu didrahmele de argint ale orașului Histria. **M.**, consecință a stadiului de dezvoltare amintit, a contribuit totodată la stimularea schimburilor și indirect la creșterea surplusului de produse destinate pieței. S-nu creat astfel premisele apariției unei monetării proprii a populației dacice. Descoperiri și cercetări numismatice recente au dovedit că primele **m.** locale au apărut în zona tracogetică a Dunării, fiind emise pe la începutul sec. 3 î.Hr. Această perioadă reprezintă etapa de început, care se manifestă timid și pe arie încă nedelimitată, cuprinzând zone de pe ambele maluri ale Dunării, în special din partea ei de S. Începuturile coincid într-o anumită măsură cu perioada de circulație a tetradrahmelor postume de tip Filip II, prezente în număr destul de însemnat în Dacia. În prima fază de dezvoltare a monetăriei în Dacia (mijlocul sec. 3 — mijlocul sec. 2) se întâlnesc emisiuni locale aproape pe întreaga regiune carpato-dunăreană. În a doua fază și etapa finală a întregii monetării dacice (mijlocul sec. 2 — primele 2–3 decenii ale sec. 1 î.Hr.) se reduce numărul tipurilor, care au arii mai mari de circulație și mai bine conturate. Geto-dacii n-au creat tipuri cu specific local. Ei au împrumutat modele din lumea greco-macedoneană, cărora le-au imprimat un stil propriu, schematic, fapt care le-a atras denumirea de „imitații barbare". Prototipul cel mai frecvent utilizat l-au constituit tetradrahmele lui Filip II, care redau pe av. capul lui Zeus, iar pe rv. un călăreț. Geții dintre Dunăre și Carpați au mai folosit ca model tetradrahmele orașului Larissa (Thessalia), unele emisiuni cu capul dublu al lui Ianus pentru av., rv. păstrând mai departe călărețul macedonean, la care s-au mai adăugat și unele emisiuni după monedele regilor Alexandru cel Mare și Filip III. În Dacia intracarpatică au fost găsite și **m.** care imită, tot numai pentru av., bustul zeiței Artemis de pe tetradrahmele Macedoniei Prima. Pentru baterea **m.**, geto-dacii au utilizat aproape exclusiv argintul. Titlul acestuia diferă de la o categorie de emisiuni la alta, în funcție de perioada de batere. Argintul cel mai pur, adică cel cu titlul ridicat, apare la tipurile monetare din primele serii, până către mijlocul sec. 2 î.Hr. După această dată titlul scade, prin folosirea aramei, care crește în procente sinuitoare, ajungând în pragul sec. 1 î.Hr. să depășească, în multe cazuri, argintul. S-au emis, în aceeași perioadă de timp, și **m.** argintate. Se pare că geto-dacii n-au emis **m.** la întâmplare. Ei au împrumutat, odată cu tehnica, și un anumit sistem ponderal. Majoritatea **m.** sunt piese mari de tipul tetradrahmelor, cu greut. între 12–15 g. Se cunosc câteva tipuri cu greut. între 5 și 8 g, așa zisele „didrahme", emise mai ales în a doua jumătate a sec. 2 și la începutul sec. 1 î.Hr. S-a remarcat că greut. a scăzut treptat, de la cele mai vechi la cele mai recente emisiuni, paralel cu deprecierea argintului. De aceea, denumirile de tetradrahme și didrahme, care li se acordă, au un sens convențional. În Dacia s-au descoperit și imitații după drahmele de tip Alexandru-Filip III, cântărind cca 3 g, dar se pare că ele au fost emise de geții din S Dunării. Caracteristica principală a monetăriei dacice o formează diversitatea tipurilor ce se delimitează în funcție de loc și de timp. Referitor la această varietate regională a tipurilor s-a făcut afirmația că fiecare categorie de **m.** reprezintă emisiuni ale unui trib și mai adesea ale unei uniuni de triburi. Afirmația se adevereşte prin faptul că fiecare tip monetar își restrânge aria de circulație la o zonă clar delimitată și unitară. Deosebirile și schimbările de tipuri monetare pot fi urmărite și în timp. Cele mai vechi sunt, din punct de vedere stilistic, mai bine și îngrijit lucrate. Creațiile ulterioare sunt din ce în ce mai schematizate, ajungându-se ca în ultima fază reprezentările să fie redate prin combinații de linii, puncte și ovale. În funcție de stil, greut. și date oferite de descoperiri s-a ajuns să se delimiteze atât principalele faze de dezvoltare ale monetăriei geto-dacice, cât și diferitele tipuri de emisiuni, cu caracteristicile și ariile lor de răspândire. Astfel, se poate vorbi de o fază inițială (cca 250–150 î.Hr.), când **m.** au un stil foarte apropiat de cel al originalelor și urme de legendă. Descoperirile de acest tip sunt răspândite pe ambele maluri ale Dunării, în stânga fluviului fiind documentat deocamdată la → Scărișoara–Hotarele (jud. Giurgiu) și la → Rasa (jud. Ialomița). În cadrul aceleiași faze se înscrie o gamă variată de tipuri care diferă de la o zonă la alta. Stilul

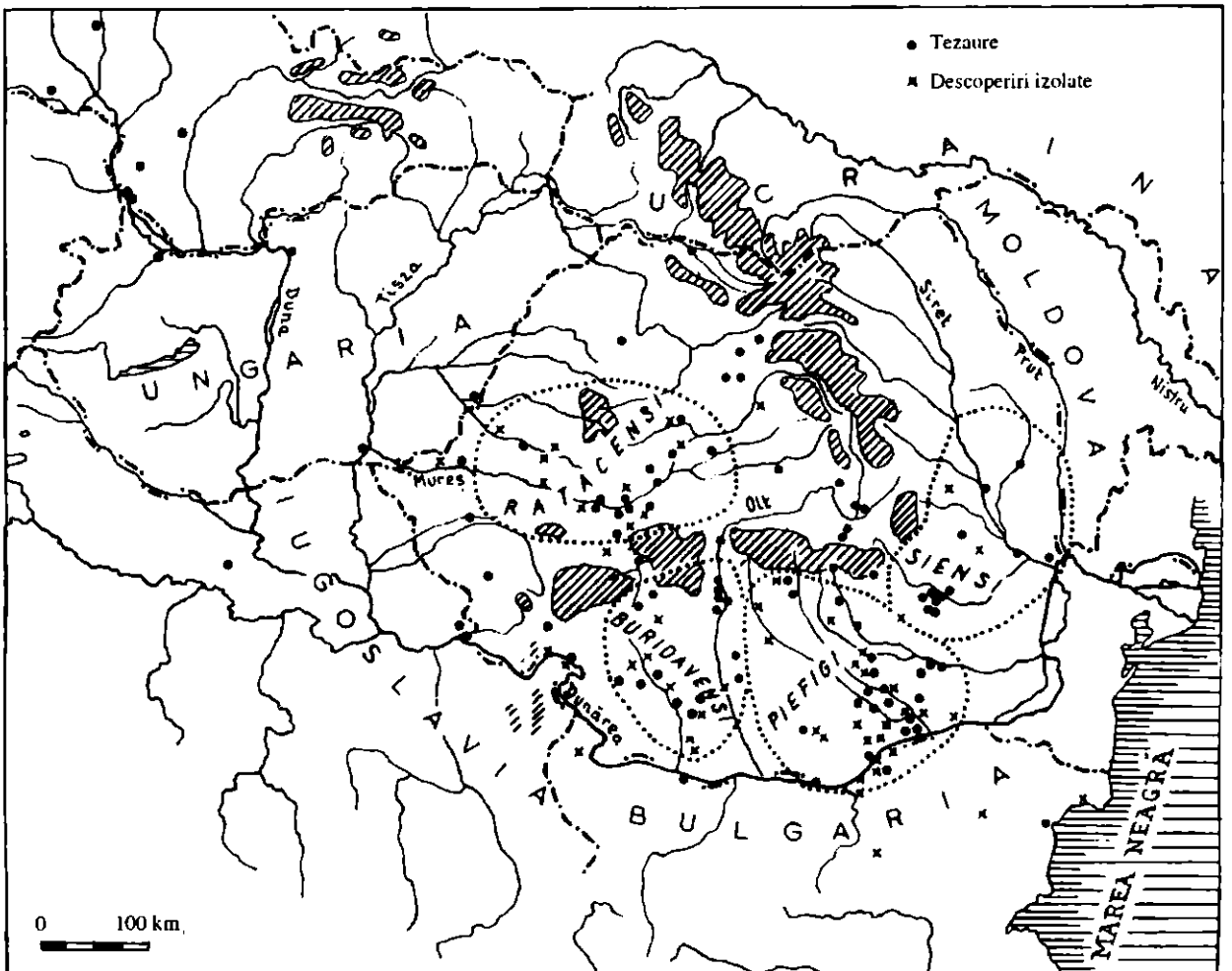

Fig. 50. Descoperirile monetare geto-dacice și uniunile de triburi din Dacia (150–70 î.Hr.).

lor continuă, în bună măsură, să fie încă bun, dar cu elemente evidente de schematizare. Adesea mai păstrează şi urme din legendă. Pe lângă imitaţiile de tip Filip II, apar şi emisiuni după alte prototipuri. Aria de circulaţie a celor mai multe dintre tipuri se conturează clar, iar numărul descoperirilor de **m.** creşte simţitor. La emiterea **m.** din această perioadă, în special în partea de N–V a Daciei, un rol însemnat l-au avut triburile celtice stăbiiite în această regiune. Sunt de menţionat în mod special categoriile monetare din tezaurele de la → Tulghieş–Mireşu Mare (jud. Maramureş), → Şilindia (jud. Arad) şi → Crişeni (jud. Cluj). Printre categoriile de **m.** mai bine cunoscute din această perioadă se remarcă, în V Daciei, tipurile Bapat, → Criciova şi → Ranina, în Oltenia, Larissa şi cu „cap ianiform", cunoscute prin tezaurele de la → Hinova, → Sărbătoarea şi → Bugiuleşti. În Moldova se întâlnesc **m.** de tipul → Huşi-Vovrieşti, documentate prin numeroase tezaure găsite în Podişul Central Moldovenesc. Acest tip monetar, imitând tetradrahmele lui Filip II, prezintă unele caracteristici inexistente la celelalte emisiuni din Dacia. Majoritatea **m.** au fost contramarcate cu semne variate şi cu tăieturi adânci. Asemenea **m.** se găsesc în N Carpaţilor, zona Tisei şi a Dunării de mijloc. Se pare că şi la emiterea acestui tip monetar, celţii au jucat un rol important. Cea de a doua fază de dezvoltare şi etapa finală a monetăriei geto-dace (150–70 î.Hr.) se caracterizează printr-o stilizare accentuată şi printr-o scădere a greut. şi titlului argintului. Acum se reduce numărul tipurilor monetare, dar creşte în schimb cu mult numărul **m.** emise şi se conturează mult mai clar aria lor de circulaţie. Totodată, se constată şi o deplasare a centrelor monetare în raport cu prima etapă. Cele mai caracteristice sunt emisiunile din centrul Munteniei, cunoscute sub numele de tipul →Vârteju-Bucureşti. Pe baza descoperirilor izolate şi mai ales a tezaurelor (Vârteju, Crevedia, Stoeneşti, jud. Giurgiu, Negoeşti, jud. Călăraşi, Schitu Poienari, jud. Teleorman) şi a ariei lor de răspândire s-a dovedit existenţa şi s-a delimitat aria uneia dintre cele mai mari uniuni de triburi getice din perioada anterioară lui Burebista. Pentru Oltenia, în această vreme se cunoaşte tipul monetar →Aninoasa-Dobreşti, tip caracterizat prin forma botului de cal similară cu aceea a unui cioc de raţă. Descoperirile se concentrează mai mult pe văile Jiiului şi Oltului, unde trebuie să fi existat o altă uniune de triburi getice. Tot în zona extracarpatică se mai remarcă tipurile de monede Dumbrăveni şi Inoteşti-Răcoasa, ale căror descoperiri se întind în N–E Munteniei şi S Moldovei. Ele ar indica existenţa celei de a treia mari uniuni de triburi getice din această vreme. Imitaţiile de tip Alexandru-Filip III, găsite între Dunăre şi Carpaţi par să fi fost emise în principal de geţii sud-dunăreni, fără a exclude ca unele dintre acestea, în special din seria drahmelor, să fie emisiuni nord-danubiene. Ele sunt dovezi elocvente ale strânselor relaţii dintre geţii de pe cele două maluri ale Istrului. În aceeaşi vreme (150–70), în Dacia intracarpatică monetăria dacică târzie este reprezentată prin serii de **m.** cu rondelul mare, dar subţire şi scyphat. Schematizarea este mult mai accentuată şi cu elemente ornamentale suplimentare. Pe lângă imitaţiile de tip Filip II se întâlnesc şi emisiuni cu bustul zeiţei Artemis şi cu capul lui Heracles. În funcţie de reprezentări şi de felul cum se grupează regional s-au delimitat tipurile → Aiud-Cugir, → Rădulești-Hunedoara, → Chereluş şi → Petelea. Cele mai multe descoperiri provin de pe văile Mureşului şi Târnavelor, unde trebuie să fi existat o altă uniune puternică de triburi dacice înainte de Burebista. Sfârşitul acestor monetării regionale coincide, pe de o parte, cu momentul unificării triburilor şi uniunilor de triburi geto-dace de către Burebista, pe de alta cu perioada pătrunderii în număr mare a denarilor romani republicani. Noua formă de organizre politică, cu caracter statal, avea nevoie de o monedă unică şi nu una fărâmiţată pe unităţi politice cu caracter tribal. **M.** romane şi copierea fidelă a acestora corespundeau din acest punct de vedere şi de aceea ele vor lua locul celor anterioare. Mult timp s-a considerat că **m.** romană a înlăturat şi înlocuit imitaţiile locale. Descoperirea la → Tilişca (jud. Sibiu) a unui număr de 14 tipare monetare, copii fidele după denarii romani republicani, a dus însă la concluzia că dacii n-au încetat să emită **m.** Odată cu unificarea lor sub Burebista, geto-dacii au iniţiat şi dezvoltat o nouă monetărie, de data aceasta de tip roman, unică pe întreaga Dacie, care constă în copierea fidelă a emisiunilor romane. Din cauza perfectei asemănări cu prototipurile (aceleaşi reprezentări, titlu, stil şi greut.) nu se pot deosebi încă de originale. Asemenea **m.** s-au emis începând din sau după al treilea deceniu al sec. I î.Hr. şi până către finele aceluiaşi sec. Legate de caracterul monetăriei locale de tip roman şi socotite în general ca **m.** dacice sunt şi emisiunile de aur cunoscute sub numele de *kosoni*, după numele imprimat pe ele (ΚΟΣΩΝ), descoperite în Transilvania în zona dintre Mureş şi Carpaţi, în apropierea cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei. Aceşte **m.**, în afara legendei, sunt copii după denarii romani republicani emişi de Brutus. Data emiterii lor a fost fixată de specialişti în anii 43–42 sau în 31–29 î.Hr. *M. romane republicane* sunt **m.** de argint, bronz şi aur emise de romani până la instaurarea Imp. sub Augustus. Primele obiecte de aramă rudimentar turnate, cu funcţii monetare, cunoscute sub numele de *aes rude*, apar în Italia Centrală şi de N, în Sicilia şi Sardinia în sec. 5–4 î.Hr. Etapa următoare, corespunzătoare sfârşitului sec. 4 şi primelor decenii ale sec. 3, este marcată de apariţia lingourilor de bronz cu diferite reprezentări (*aes signatum*). Probabil în 289, odată cu victoria Romei asupra samniţilor, au apărut primele **m.** propriu-zise, piese de

bronz turnate — *aes grave*. Necesităţile impuse de războiul cu Pyrrhus în 280 au determinat Roma să emită în Magna Grecia **m.** de tip gr., dirhrahme de argint. Pe la 235, Roma a adoptat o serie unică pentru emisiunile de bronz, seria cu Ianus şi prova de corabie ce se va menţine pe toată perioada republicană. Introducerea acestei **m.** cu seriile sale → *as, semis, triens, quadrans* şi →*uncia*, punea ordine în circulaţia monetară şi unifica sistemul monetar, centralizat acum la Roma. Probabil în 228 are loc o reformă şi în monetăria de argint, prin emiterea unei **m.** noi, *quadrigatus*, cu capul lui Ianus şi quadriga. Pentru scurt timp, în vremea celui de al doilea război punic, s-au emis şi **m.** de aur. Către sfârşitul sec. 3 î.Hr., probabil începând cu anii 213—211, după altă opinie (H. Mattingly–E. Sydenham) din 187, în monetăria romană de argint s-a introdus denarul. Este cea mai răspândită **m.** din lumea antică înainte de Imp. Pe av. are frecvent capul Romei, mai rar efigiile lui Apollo, Bacchus, Iunona, Diana etc., iar pe rv. biga, triga, quadriga, Dioscurii, la care se adaugă o serie de simboluri, scene din ist. şi mitol. romană şi numele magistraţilor monetari, adesea monogramate. Denarul avea o greut. teoretică de 3,9 g. Paralel cu acesta, până către 155 î.Hr., s-a introdus la Roma şi *victoriatul*, cu o greut. de 3,4 g. Destul de rar se emit şi **m.** de aur, în vremea lui Syila şi Pompei, în greut. de 10,9 g. De la Caesar se introduce → *aureus*-ul de 8,19 g. Principalele ateliere au funcţionat la Roma, mai apoi înfiinţându-se alte centre în Italia, Spania, Gallia şi Orient. Denarii romani republicani sunt înlocuiţi din anul 27 î.Hr. cu emisiunile imperiale; dreptul de a bate **m.** de aur şi argint revine împăratului, iar de bronz senatului. Denarii romani republicani au cunoscut o largă circulaţie în Dacia, unde au fost copiaţi identic în atelierele locale de tipul aceluia reprezentat de ştanţele de la Tilişca. Primii denari romani republicani au pătruns în Dacia încă de la finele sec. 2 î.Hr., devenind o **m.** curentă începând cu primele două decenii ale sec. 1 î.Hr. Ei sunt răspândiţi pe tot cuprinsul Daciei preromane, descoperirile cele mai multe concentrându-se în Transilvania şi regiunile sud-carpatice. Tezaurele din Dacia cuprind frecvent şi emisiuni mai vechi, din primele serii, la un loc cu **m.** din sec. 1 î.Hr., adesea şi cu denari imperiali şi chiar cu tetradrahme din Thasos şi drahme gr. din Apollonia şi Dyrrhachium. Printre marile tezaure din Dacia se numără cele de la: Axente Sever, Cerbăl, Grădiştea de Munte, Hunedoara, Stupini, Şeica Mică, Tisa (Transilvania şi Banat); Jegălia, Poroschia, Orbeasca de Sus, Târnava (Muntenia); Locusteni, Plopşor, Sopot, Tunşi–Ţicleni (Oltenia); Barboşi, Poiana (com. Nicoreşti), Răcătău, Pânceşti etc. (Moldova). Un număr însemnat de denari se semnalează în toate aşezările geto-dacice. Printre **m.** originale se întâlnesc şi imitaţii sau piese incuse, în afara copiilor locale care trebuie să constituie o parte însemnată în toate aceste descoperiri. S-au descoperit până acum, în fostul terit. al Daciei, cca 200 de tezaure şi multe piese izolate însumând cca 25 000 denari, mai mult decât în regiunile ocupate la această dată de romani. Faptul se explică prin aceea că o bună parte, poate cea mai însemnată, din descoperiri, reprezintă emisiuni geto-dacice, copii fidele ale denarilor romani, după cum o dovedesc ştanţele monetare de la Tilişca, Braşov, Poiana (com. Nicoreşti) şi Ludeştii de Jos. Încercarea de a pune numărul mare de denari republicani pe seama unui presupus comerţ cu sclavi nu se poate susţine cu nici un fel de argumente, contravenind întru totul datelor istorico-arheologice şi numismatice ale sec. 1 î.Hr., respectiv epocii lui Burebista. Descoperirile, în totalitatea lor, indică nivelul înalt de dezvoltare economică a Daciei şi intensele relaţii ale geto-dacilor cu lumea romană şi elenistică târzie. Seria tipurilor monetare, cu întreaga lor gamă de variante, apare completă şi în zeci şi sute de exemplare. Cronologic, se întâlnesc emisiuni din toate perioadele, începând cu cele mai vechi şi până la cele imperiale. Cele mai multe datează din primele 2–3 decenii ale sec. 1 î.Hr., însă perioada de pătrundere a lor în Dacia trebuie să fi avut loc în tot cursul sec. 1 î.Hr. Îngropările de tezaure s-au făcut la date diferite şi nu se pot pune decât ipotetic, unele dintre ele, în legătură cu o serie de evenimente din această perioadă. Unele probleme ridică prezenţa denarilor pentru legiuni ale lui → Marcus Antonius, ajunşi în Dacia, după unele păreri, nu suficient de fondate însă, ca solde plătite luptătorilor daci oferiţi ca ajutor de regele → Dicomes. Interesante se dovedesc tezaurele comune în care apar şi **m.** imperiale, acestea ridicând probleme de circulaţie şi legate de perioadele de acumulare, de apartenenţă etnică şi de continuitate geto-dacică după cucerirea Daciei. Multe dintre răspunsurile la diferitele chestiuni ridicate de prezenţa şi circulaţia **m.** romane republicane în Dacia vor putea fi formulate atunci când se vor stabili criterii precise şi sigure care să permită separarea copiilor locale geto-dacice tip Tilişca de denarii veniţi din atelierele din Italia. **M.** *bizantine* sunt considerate **m.** emise după reforma monetară a împăratului Anastasius din anul 498 d.Hr., când a avut loc trecerea de la monetăria romană târzie la cea bizantină. Transformările principale prevăzute de această reformă au afectat în mod special **m.** de bronz, unde s-au creat următoarele valori: *follis*, marcat cu litera M (40 *nummia*), K (30 *nummia*), I (10 *nummia*), E (5 *nummia*) şi piese mici de o unitate, fără semn de valoare. Din sec. 9, semnele de valoare au dispărut. În timpul domniei lui Alexius I Comnen (1091–1118) s-au pus în circulaţie şi **m.** de bronz scyphate. Din argint au continuat să se emită **m.** de 4,55 g (→ *siliqua*). Timp de aproape un sec., începând de la Heraclius (610–641), s-au bătut **m.** de argint mai grele (6,82 g), iar de la Constantin IX Monomahul (1042–1055) şi **m.** de argint scyphate.

Cât privește **m.** de aur, a rămas un timp încă în vigoare → *solidus* (4,55 g), până în 963, dată de la care se va numi *nomisma*. După reforma monetară a lui Alexius I Comnen (1093) s-a emis o **m.** nouă, numită hyperper sau perper. **M.** bizantine din sec. 6–14 au circulat, cu unele întreruperi, și pe terit. fostei Dacii. Descoperiri importante și numeroase s-au făcut atât în Dobrogea, unde stăpânirea bizantină s-a menținut multă vreme, cât și în N Dunării, în cuprinsul terit. geto-dacic de altă dată. Cele mai multe sunt descoperiri de **m.** de bronz și mai rar de aur și argint. Ele apar deopotrivă în toate regiunile țării, cu excepția părților de N și N–V ale Transilvaniei. În procesul de circulație a **m.** bizantine se poate vorbi de două etape importante. Prima cuprinde descoperirile de la Anastasius (491–518) până la Constantin IV Pogonatul (668–685), firul circulației monetare fiind întrerupt în 679–680 de pătrunderea bulgarilor la S de Dunăre. Din a doua perioadă se cunosc descoperiri mai numeroase în sec. 10–12, ultimele, destul de rare, ajungând până în sec. 14. **M.** bizantine descoperite pe terit. României constituie documente importante, care contribuie la lămurirea unor probleme din perioada formării poporului român (C.P.). **M.** *islamice* (sau **m.** *cufice*, după numele tipului de scriere) din sec. 8–10, descoperite în mare număr în Europa pe un spațiu imens, de la Volga până în Scandinavia, au pătruns sporadic și pe terit. României. Sunt de regulă emisiuni de argint și foarte rar de cupru, ale căror denumiri sunt versiuni arabe ale drahmei și follisului (dirhem respectiv *fals*, pl. *fulus*). Marea majoritate provin din atelierele orientale ale lumii islamice (din Irak, Iran și Asia Centrală), fiind bătute atât pentru califi cât și pentru emirii locali (mai ales Samanizi și Buizi). Pe fețele lor nu apar reprezentări figurative ci numai legende arabe: texte din Coran, numele emitenților și al atelierului, anul erei musulmane. În Europa, descoperirile de dirhemi nu prezintă indicii ale circulației monetare, exceptând zona Mării Caspice și a Volgăi, unde au fost și imitați. Erau vehiculați ca argint și de obicei erau repede transformați de posesori în podoabe sau alte obiecte, deci tezaurele nu sunt acumulări monetare, abandonarea lor sub această formă fiind accidentală. Răspândirea **m.** cufice a fost pusă pe seama marelui comerț, dar există descoperiri și în regiuni care nu l-au cunoscut. S-a pus în evidență faptul că au pătruns în valuri care reflectă atât vârfurile de producție ale atelierelor cât și campaniile rușilor din sec. 10 pe Volga, spre Caucaz și la Marea Caspică, soldate cu prăzi bogate. Este problematică și interpretarea descoperirilor din preajma și de pe terit. României. În regiunile controlate de maghiari în sec. 10, majoritatea pieselor izolate au fost recuperate din morminte, iar descoperirile (inclusiv un tezaur) se concentrează pe Tisa superioară, de unde dirhemii s-ar fi răspândit și spre S, de-a lungul râului, și spre V, fără a fi semnalați și în România, ceea ce infirmă dominația maghiarilor în epocă în Transilvania și în V țării. S-a încercat explicarea acestei repartiții geografice a descoperirilor prin efectuarea pe Tisa superioară a tranzacțiilor cu negustorii veniți dinspre E, sau prin instalarea aici a unei populații de origine hazară. La E de Munții Carpați, prezența **m.** cufice mai ales pe Nistrul superior, unde s-au semnalat trei tezaure (la Krylos — vechiul Halici, Nižniev și Grabovec, în Ucraina), dar și pe cel mijlociu, în stațiunile din Basarabia de la Echimăuți (19 dirhemi) și Alcedar (un *fals* și un dirhem), ca și în câteva puncte mai la S, în România, a fost explicată prin marele comerț. Ținând însă cont de descoperirile de piese de cupru, ca și de faptul că marea majoritate a monedelor nu depășesc mijlocul sec. 10, trebuie avută în vedere și participarea croaților albi și a altor localnici la campaniile orientale ale kievienilor. Pe terit. României au fost semnalate **m.** islamice izolate în jud. Iași, la Bosia (două piese din cupru din sec. 8), Șcheia (un dirhem neprecizat) și Iacobeni, com. Vlădeni (un dirhem din al treilea sfert al sec. 10 bătut de emirul buid Adud ad-Daula în S–V Iranului, la Arradjan). În același jud., la Răducăneni, a fost descoperit întâmplător și recuperat parțial un tezaur compus din podoabe, accesorii vestimentare, lingouri de argint și șapte dirhemi abbasizi din perioada 757–806 bătuți în atelierele de la Madinat as-Salam (Bagdad; 4 piese), Kufa (pe Eufrat, la S de anticul Babilon), Zarandj (în provincia Sistan din N–E Iranului) și aș-Șaș (Taşkent) (E.N.).

E. Babelon, *Traité*, I, 1885; B. Head, *Historia Nummorum*, Londra, 1963; B. Pick, I, 1; B. Pick, K. Regling, I, 2; Th. Mommsen, *Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin, 1860; H.A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, 1910; E.A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952; R. Thomsen, *Early Roman Coinage*, Copenhaga, 1957–1961; H. Zehnacker, *Moneta. Recherches sur l'organisation et l'art des émissions monétaires de la République romaine*, Roma, 1973; M. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974; *RIC*, 1–10; M. Bernhart, *Handbuch;* P.V. Hill, J.P.C. Kent, R.A.G. Carson, *Late Roman Bronze Coinage*, Londra, 1965; A.R. Bellinger, Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whittemore Collection*, I–III, Washington, 1966–1973; C. Preda, *Monedele geto-dacilor;* id., *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998; B. Mitrea, în *EDR*, 10, 1945; id., în *SCN*, 2, 1958, 123–138; I. Winkler, în *SCȘCluj*, 4, 1955, 13–180; M. Chițescu, *RRCD;* C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 375–415 (C.P.); A.A. Nudel'man, *Topografija kladov și nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, 89–90; V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X–XIV, Români și turanici*, Iași, 1985, 132–133; A.V. Fomin, L. Kovács, *The tenth century Máramaros county („Huszt") dirham hoard*, Budapesta, 1987; L. Kovács, *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*, Budapesta, 1989 (E.N.).

C.P. și E.N.

Monimos *al lui Heracleides* (sec. 2 d.Hr.), reprezentant de seamă al aristocrației tomitane, menționat într-un decret onorific emis de Sfatul și Adunarea poporului din care rezultă că acesta a construit pe propria cheltuială, la poarta cea mare a orașului, turnul și o parte din ziduri. Unii cercetători consideră însă că documentul ar proveni din Callatis.

I. Stoian, *Tomitana*, 112, nr. 20.

A.S.

monogramă (< gr. μόνος, „singur" și γράμμα, „scriere", „literă"), semn grafic în care sunt unite mai multe litere, reprezentând începutul unui nume sau un nume întreg de persoană (cu sau fără indicarea funcției pe care o deținea), al unei cetăți sau cuvintele unei propoziții întregi (de obicei o invocație) fără indicarea unui nume propriu. Folosite mai rar în inscripții sau ca ștampile pe cărămizi ori pe amfore (încă din epoca elenistică), **m.** se întâlnesc frecvent pe monede gr., romane și bizantine. Au fost folosite și în atelierele monetare ale cetăților gr. de la noi, Histria, Callatis și Tomis. Pe monedele de argint histriene din sec. 4 î.Hr., **m.** reprezintă începuturi de nume ale unor magistrați monetari, în timp ce la Callatis, pe staterii de aur de tip Alexandru cel Mare din sec. 3 î.Hr., se întâlnesc, pe lângă acestea, **m.**

Fig. 51. Monograme folosite pe monede: 1–4 Histria, sec. 4 î.Hr. (pe emisiuni de argint). 5–6 Callatis (pe stateri de aur). 7–8 Odessos (pe stateri și tetradrahme). 9–12 Thasos (pe tetradrahme). 13–18 Macedonia Prima (pe tetradrahme). 19–26 Imperiul romano-bizantin: 19 *chi-rho* (monograma lui Iisus Christos); 20 Theodosius II; 21 Marcian; 22 Leon; 23 Zenon; 24 Basilicus; 25 Anastasius; 26 Iustin II și Sofia.

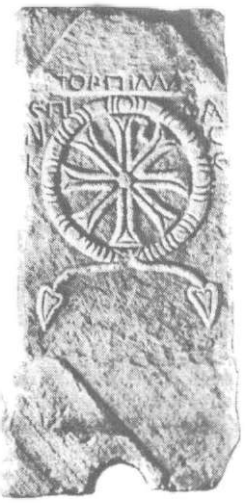

Fig. 52. Monograma *chi-rho*. Inscripție funerară de la Tomis (sec. 5–6 d.Hr.).

pentru numele cetății, așa cum se întâmplă și în alte centre, de pildă la Odessos, atât pe stateri cât și pe tetradrahmele emise în sec. 3–1 î.Hr. **M.** apar și pe monedele de bronz emise la Histria, Callatis și Tomis, pentru numele de magistrați însărcinați cu emiterea acestora, ca și pe emisiuni din alte centre ale lumii gr., între care, ca să ne mărginim la cele ce au circulat frecvent și pe terit. actual al României, pe tetradrahmele din Thasos și din Macedonia Prima. Pe emisiunile orașelor gr. de la noi din perioada Imp. Roman **m.** lipsesc total, căci numele magistraților nu mai apar pe monedele de *orichalcum* și bronz, fiind destul de des întâlnite ligaturile în legendele de pe av., iar în cazul Tomisului și de pe rv. **M.** reapar în epoca romană târzie, fiind frecventă cea a numelui lui Iisus Christos, pe *labarum*, dar și ca tip monetar de rv., iar apoi, în a doua jumătate a sec. 5 d.Hr., pe numeroase emisiuni, începând cu Theodosius II și continuând cu Marcian, Leon, Zenon, Basiliscus și Anastasius, **m.** cu numele împăratului apare ca tip monetar al rv. Această practică continuă un timp și după reforma monetară a lui Anastasius, când pe nominalurile mici apar pe rv. **m.** ale numelui împăratului în vremea căruia au fost emise monedele. În cazul emisiunilor de *pentanummia* (1/8 follis) de la Iustin II și Sofia apare pe av. **m.** cu numele lor, interpretată eronat în lucrările mai vechi ca fiind a împăratului Iustinian I (G.P.B.). O **m.** de pe un capitel de la Tomis din sec. 6 d.Hr. ascunde probabil numele gr. *Ioannes*, iar o alta din aceeași vreme se întâlnește pe un deneral descoperit la Păcuiu lui Soare, pentru numele *Pavlos*. Numeroase sigilii bizantine de plumb (sec. 6–8) descoperite la Tomis, Durostorum și Noviodunum, poartă **m.** prescurtând câte un nume propriu sau o formulă de invocație creștină. Alte **m.** sunt ștampilate, inci-

zate sau pictate pe amfore romano-bizantine (sec. 6 d. Hr.) aflate pe terit. Dobrogei și la Sucidava (Celeiu–Corabia) (I.B.).

V. Gaidthausen, *Das alte Monogramm*, Leipzig, 1924; id., în *RE*, 16, 1935, s.v.; B. Pick, I, 1; B. Pick, K. Regling, I, 2; Gh. Poenaru Bordea, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 103–125; id., în *RBN*, 125, 1979, 37–51; M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arridaeus. A British Museum Catalogue*, Londra-Zürich, 1991; C. Preda, Gh. Marinescu, în *BSNR*, 77–79, 1983–1985, 19–67; *Late Romane Bronze Coinage A.D. 324–498*, I: P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346*, II: R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346–398*, Londra, 1965; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, în *BSNR*, 80–85, 1986–1991, 101–115; A.R. Bellinger, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whittemore Collection, I. Anastasius I to Maurice*, 491–602, Washington, 1966; V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris, 1952, 67–70; C.A. Mango, în *AJA*, 64, 1950, 1, 19–27; G. Zacos, A. Veglery, *Byzantine lead seals*, I–IV, Basel, 1972; *DID II–III*; I. Barnea, în *SCN*, 8, 1984, 95–104 și 11, 1995, 183–186.

G.P.B. și I.B.

monopol. După **m.** asupra sării, instituit încă din 508 î.Hr., statul roman și-a rezervat, după modelul gr., controlul direct asupra minelor metalifere și în special asupra emisiunilor monetare. Cu vremea, dar în special din epoca Dominatului, **m.** s-a extins și asupra grânelor, veșmintelor și armelor ca și a celor mai multe mărfuri provenind din Egipt (sticlărie, papyrus, textile etc.). Controlul statal asupra tuturor acestor exploatări, organizat după modelul domeniilor imperiale așa cum o atestă celebra reglementare minieră de la Vipasca (Hispania), era încredințat diferiților → *conductores* înlocuiți cu vremea de → *procuratores*. În Dacia sunt cunoscuți mai mulți *conductores armamentarii, ferariarum, salinarum* sau *pascui et salinarum* precum și un *procurator aurariarum*.

M. Rostovtzeff, *SEHRE*², 179–181; 620–621; M. Macrea, *Viața*, 298–307.

A.S.

monoteism (< gr. μόνος, „singur" și θεός, „zeu"), rel. care are la bază credința într-o singură divinitate, în contrast cu → politeismul, întemeiat pe credința în mai mulți zei. Rel. geto-dacilor a fost considerată de unii istorici ca fiind monoteistă sau, cum credea V. Pârvan, henoteistă, adică un sistem religios cu un zeu suprem, respectiv → Zalmoxis. Din rândul rel. monoteiste fac parte mozaismul, creștinismul și islamismul.

V. Pârvan, *Getica*, 151–171; I. I. Russu, în *AISC*, 5, 1947, 61–137.

C.P.

monoxilă (< gr. μονόξυλα), barcă primitivă, simplă, obținută prin scobirea unui trunchi de copac, folosită atât în antichitate cât și în epocile ulterioare, mai ales la pescuit, iar în regiunile lacustre și pentru deplasările curente. La geto-daci asemenea ambarcațiuni erau bine cunoscute și folosite mai ales pe Dunăre. Arrian (I, 3, 5) povestește că pentru trecerea → Istrului, → Alexandru cel Mare a folosit în 335 î.Hr. **m.** „căci acestea se aflau din belșug, deoarece locuitorii (geții) de pe malurile Istrului le folosesc pentru pescuit în Istru sau când merg unii la alții pe fluviu".

V. Pârvan, *Getica*, 47.

C.P.

Monteoru, cultură a epocii bronzului, denumită astfel după așezarea eponimă descoperită la → Sărata-Monteoru (jud. Buzău). La data când s-au făcut primele descoperiri a fost denumită și cultura Buzău. Ocupă un terit. întins în regiunile de dealuri din centrul României (S–E Transilvaniei, Moldova centrală, Vrancea și zona de N a Munteniei până în jud. Dâmbovița), între ariile culturilor → Wietenberg, Costișa și Tei. S-a constituit la începutul epocii bronzului, în aria și din fondul culturilor și grupelor perioadei de trecere (→ Cernavoda II, Folteşti II, Răcăciuni, Zăbala, Râmnicelu, Coșereni), având cea mai mare dezvoltare și răspândire în perioada mijlocie a epocii bronzului. Aparține unei mari uniuni de triburi de cultivatori și crescători de vite având o organizare social-economică cu elemente diferențiate, remarcându-se mai ales grupul luptătorilor. Situat în aria centrală de locuire a tracilor nordici, carpato-dunăreni, grupul **M.** a contribuit, spre sfârșitul epocii bronzului, la formarea unei noi sinteze etno-lingvistice și culturale, cunoscută sub numele de cultura → Noua. Participând la dezvoltarea populației și a formațiunilor social-economice, războinice și culturale ale primului milen. î.Hr., a fost una dintre cele mai active și mai importante uniuni tribale din care s-au dezvoltat geto-dacii și carpii. Ocupând regiunile subcarpatice până în apropierea câmpiei, în care însă n-a pătruns, cultura **M.** cuprinde așezări cu un punct înalt, fortificat, în jurul căruia locuirea era larg răspândită. Organizarea social-economică, dezvoltarea culturală și activitatea războinică ale grupului **M.** oglindesc relațiile cu uniunile tribale învecinate și cu lumea miceniană. Toate aceste aspecte se manifestă în evoluția culturii **M.** în forma uneltelor, a ceramicii și armelor, caracteristice fiecărei etape și faze, în organizarea așezărilor și a locuințelor cu soclu din bolovani de râu, în construcțiile de cult, în riturile și ritualurile de înmormântare. Pe baza unor observații precise de ordin stratigrafic și a conținutului său material și spiritual, cultura **M.** a fost împărțită în două mari perioade. Prima perioadă s-a dezvoltat de-a lungul a 11 niveluri de locuire, iar a doua de-a lungul a trei

niveluri de locuire, fiecare nivel corespunzând unei faze din evoluția culturii M. Succesiunea acestora corespunde dezvoltării interne a aceleiași societăți și uniuni culturale, în care se manifestă aspecte regionale, determinate de evoluția fondului originar și de diferitele influențe pe care le-a primit în marea sa arie de formare și răspândire. *Prima perioadă* cuprinde etapele: M. Ic4 (cu trei niveluri de locuire), M. Ic3 (cu trei niveluri de locuire), M. Ic2 (cu două niveluri de locuire), M. Ic1, M. Ib, M. Ia, fiecare cu câte un nivel de locuire. *Perioada a doua* parcurge trei niveluri de locuire care oglindesc trei faze culturale: M. IIa, M. IIb și → Balintești-Gârbovăț, denumită astfel după descoperirile din cimitirul de la Balintești–„Cioinagi" (jud. Galați) și așezarea de la Gârbovăț (jud. Galați) și care nu s-a găsit încă în succesiunea stratigrafică din așezările M., ci la baza așezărilor Noua. Cu acest nivel se încheie cultura M. în Moldova și în Transilvania, constituind faza de trecere spre cultura Noua. Etapa de început a culturii M. (Ic4) este cunoscută numai în regiunea de la S de Munții Carpați a ariei sale, la Sărata-Monteoru și Năeni, iar primele două niveluri numai în așezarea eponimă, la Năeni, la Cârlomănești și probabil în punctul „Mircea-Vodă", lângă Târgoviște, unde s-au descoperit două morminte în cistă de piatră caracteristice. Ultima fază a primei etape (M. Ic4, 3) a fost identificată și la Berca (jud. Buzău) și Coroteni (jud. Vrancea). În etapa sa de început, cultura M. are caracterele comune perioadei timpurii a culturilor epocii bronzului din România, înrudindu-se strâns cu grupul → Glina-Schneckenberg. Forma dominantă este ceașca, de același tip cu cea a culturii Glina-Schneckenberg, dar cu unele trăsături caracteristice numai culturii M.: forma cu corpul scund bitronconic și gât înalt, cilindric, având două torți drepte care formează două muchii pe linia de unire cu marginea; această muchie se va transforma treptat în creastă, din care, în a doua etapă (Ic3), se va dezvolta toarta cu șa și prag, tipică numai culturii M. Alte forme specifice primei etape sunt: cupele mici cu marginea lată, cupele cu patru torți, paharele în formă de clopot cu fundul ascuțit și o toartă, amfora, vasul sac cu brâu și proeminențe sub margine, ca în Schneckenberg A; askosul cu plisc foarte larg, dezvoltat numai în cultura M. În primul nivel de locuire ceramica este lipsită de decor, în afara unor rare proeminențe și șiruri de impresiuni, moștenite din perioada de trecere. Începând din al doilea nivel de locuire, apar benzi de striuri orizontale și în zigzag, mărginite de șiruri de mici impresiuni, cercuri concentrice, linii în relief (specia Schneckenberg B), impresiuni umplute cu pastă albă. Cu excepția cupelor mici, a cupelor cu patru torți și a paharelor clopot, care dispar după primele două niveluri, celelalte forme, evoluate, vor rămâne caracteristice până la sfârșitul culturii M. Transformările petrecute la sfârșitul primei etape au determinat caracterul propriu culturii M., pe care și-l va păstra până la sfârșit. A doua etapă reprezintă momentul de maximă răspândire a culturii M. și de formare a caracterelor sale, care o vor individualiza de celelalte culturi ale epocii bronzului (toarta cu șa și prag pentru aria sa sud-carpatică și transilvăneană; toarta cu buton în zona răsăriteană a răspândirii sale; toarta cu melc etc.). Odată cu constituirea acestor caractere proprii, care vor evolua până la sfârșitul existenței sale, cultura M. intră în perioada mijlocie a epocii bronzului. Cestile devin foarte numeroase, ca și amforele, askosurile, vasele semisferice cu marginea ascuțită; mai rare sunt pixidele și paharele cilindrice. Ornamentarea vaselor este bogată și se generalizează: căpriori, cercuri concentrice simple sau pandantive, triunghiuri și benzi acoperite cu împunsături. Apar și elemente de decor în relief. Decorul din împunsături succesive și impresiuni, foarte rar folosit la Sărata-Monteoru, este caracteristic regiunilor răsăritene ale ariei sale. În etapa a treia (M. Ic2), se folosesc aceleași principale elemente de decor: benzi de 1–7 linii, orizontale, verticale și în căpriori, crosete, figura omenească stilizată ca litera omega, proeminențe mici aplicate, singulare sau grupate, toate executate în tehnica reliefului, prin aplicarea unor șuvițe de lut. În faza următoare, M. Ic1, se revine la incizie, care se va folosi până la sfârșit. Principalele elemente de formă și decor, ca marginea înaltă la cești și toarta cu șa și prag, amfora, pixida bitronconică, căpriorii, apar pentru ultima oară, în aspecte transformate, dar încă legate de tipurile vechi. Fazele M. Ic1 și M. Ib

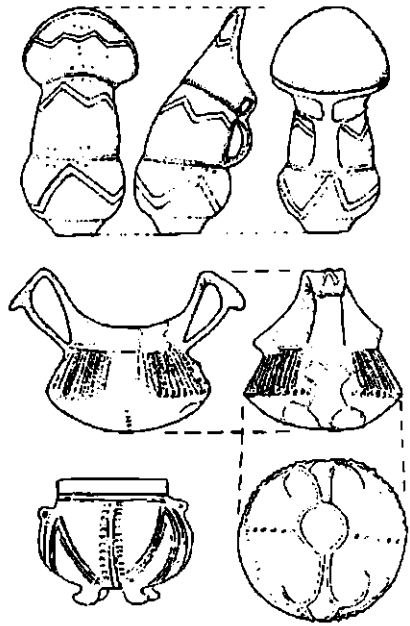

Fig. 53. Ceramică Monteoru descoperită la Cândești, com. Dumbrăveni, jud. Vrancea.

sunt cele mai restrînse ca răspîndire şi au un singur nivel de locuire. Ultima fază a primei perioade, **M.** Ia, are un conţinut foarte bogat şi o foarte largă răspîndire; evoluţia tipologică a întregului material prezintă aspecte ce se vor dezvolta şi vor deveni caracteristice în cea de a doua perioadă a culturii **M.** Astfel, torţile supraînălţate cu şaua albiată, pierzîndu-se pragul, ating forma cea mai evoluată; pe aceasta se grefează *ansa cornuta*, specifică fazelor Ia şi IIa. Ceştile cu o toartă devin frecvente. Vasul de ofrandă *(Spendegefäß)*, prezent din prima fază, dezvoltă ultimul aspect, binecunoscut al culturii **M.**, cu forma articulată din patru părţi: partea inferioară ajunge un con perfect, iar gîtul înalt în formă de pâlnie. La începutul celei de a doua perioade, se remarcă transformări importante în viaţa internă a triburilor **M.**, manifestate la Sărata-Monteoru prin fortificarea „Cetăţuii" cu un şanţ de apărare în partea accesului dinspre cîmpie, prin prezenţa fragmentelor ceramice Tei-Stejar şi Wietenberg, prin instalarea unui cimitir (ur. 4) pe panta dinspre N a „Cetăţuii" (cea mai ascunsă între dealuri şi mai greu accesibilă), prin amplasarea locurilor de cult în partea de V a „Cetăţuii" şi retragerea locuinţelor pe marginea de N–NE a platoului, şi printr-o bogată activitate metalurgică. Cea de a doua perioadă a culturii **M.** are un aspect deplin format, ca sinteză a elementelor sale vechi. Alături de ceramica cenuşie apare ceramica neagră, de aspect metalic. Se generalizează ceaşca cu o singură toartă trasă din buză sau aşezată dedesubtul marginii, în bandă simplă sau cu doi colţişori laterali, formă ultimă care derivă din toarta cu şa. Apare toarta cu braţul gros, faţetat, cu muchie mediană, formînd creastă sau mic buton. Motivele de decor caracteristice sunt romburi şi triunghiuri haşurate, ghirlande, arcuri, caneluri şi trăsături incizate, spirale în S şi proeminenţe mari, conice. Activitatea metalurgică este ilustrată de numeroasele obiecte de bronz, descoperite în aşezări şi în necropole, ca formele de turnat topoare de la Sărata-Monteoru, topoarele de luptă de la Poiana (jud. Galaţi) şi Odobeşti (colecţia Logadi), pumnalul cu limbă la mâner, vârful de lance; piese de podoabă — inele, pandantive, inele de buclă, saltaleone; piese de eostum, precum anele. Apar săgeţi de os, de tip nou, cu vârful conic şi două picioruşe laterale, tip caracteristic culturii Noua. Cea de a treia fază (şi ultima în cultura **M.**) este răspîndită în Transilvania şi Moldova, unde se va forma cultura Noua. Ceramica păstrează încă, într-o proporţie de cca 40–50%, elementele de caracter **M.**, alături de care apar cele mai timpurii elemente Noua; reapar în proporţie însemnată ceştile cu două torţi, de tipul cu creastă şi buton; vasul sac cu o dungă în relief, caracteristic etapelor finale ale culturii **M.** în aria sa răsăriteană, continuîndu-se în cultura Noua, pe toată durata sa. Apar spirale de bucle cu frunză de tip Cioinagi-Balinteşti şi Băleni. În aria de răspîndire a culturii **M.** se cunosc zece necropole. Din fazele vechi ale primei perioade ar face parte descoperirea întîmplătoare de la „Mircea-Vodă" (jud. Dîmboviţa), a unor morminte în cistă de piatră (2 sau 3), ca şi unele morminte de incineraţie de la Smeeni (jud. Buzău), care sunt de atribuit probabil etapei **M.** Ic4; necropola **M.** Ic3 de la Berca (jud. Buzău); importanta şi marea necropolă de la Cîndeşti (jud. Vrancea) şi marele rug de incineraţie de la Sărata-Monteoru (**M.** Ic3). Opt dintre cele zece necropole aparţin exclusiv fazelor tîrzii (Ia — Balinteşti-Gîrbovăţ) ale culturii **M.** Ritul dominant a fost înhumaţia în poziţie chircită, incineraţia şi arderea parţială a cadavrelor fiind folosite într-un procent mic (după observaţiile din marea necropolă de la Cîndeşti, care începe cu faza Ic3). Rugul de la Sărata-Monteoru însă, ca şi rugul de la Cîrlomăneşti dintr-o fază tîrzie, indică folosirea incineraţiei pe durată lungă, în etapa Ic3, pentru arderea totală a cadavrelor depuse împreună cu ofrandele, care erau apoi luate şi îngropate probabil într-o urnă. Scheletele chircite sunt orientate variat, în funcţie de poziţia soarelui, cu privirea spre V, şi aşezate în majoritate pe stînga. Gropile sunt mărginite de bolovani de rîu. Grupări pe familii sunt sub cercuri din bolovani de rîu, unele avînd deasupra şi o grămadă de pietre. Conţin inventar bogat, compus din vase, în special ceaşca şi vasul de ofrandă, arme (toporul de luptă din piatră sau os, săgeţi din cremene sau os, pumnal de bronz, măciucă din piatră sau corn), podoabe (coliere, brăţări din bronz, perle de sticlă, bronz sau aur, inele de buclă din bronz, aur şi argint), discuri-catarame din scoică sau os. Au folosit aurul pentru podoabe, cunoscînd şi tehnica auririi bronzului. Cronologia relativă şi absolută a culturii **M.** s-a stabilit pe baza observaţiilor de ordin stratigrafic şi a relaţiilor cu alte arii culturale şi cu Grecia miceniană. Depunerea Ic3 acoperă resturile Folteşti II (la Bogdăneşti); etapa Ic4 este contemporană cu Glina-Schneckenberg, iar etapa Ic3, probabil cu culturile Ciomortan-Costişa; fazele Ia–IIa corespund culturilor Wietenberg (Derşida) şi Tei (fazele „Tei" şi „La Stejar"); faza ultimă, Balinteşti-Gîrbovăţ, stă la bazn primului nivel al culturii Noua. Fazele de sfârşit ale primei perioade (Ib–Ia) sunt contemporane mormintelor regale de la Mycene, datare întemeiată pe obiecte de podoabă (inele de buclă, coliere, brăţări, perle de sticlă rotunde şi stelate), pe psaliile de os decorate cu cercuri cu tangentă şi linie in val cu bucla rotunjită, pe săgeţile de cremene şi pe ritualurile de înmormîntare.

I. Nestor, în *IstRom*, 102–105; id., în *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, 22–28; E. Zaharia, în *Actes du VIIe Congrès international des Sciences pré- et protohistoriques*, III, Belgrad, 1971, 52–60; ead., în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 130 şi urm.; M. Florescu, în *AM*, 2–3, 1964, 105 şi urm.; ead., C. Buzdugan, în *AM*, 7, 1972, 103 şi urm.; Al. Oancea, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 131 şi urm.

E. Z.

monumente funerare. Încă din timpuri preistorice a apărut nevoia şi apoi obiceiul de a însemna locurile de înmormântare (ale incineraţilor sau înhumaţilor, morminte simple sau colective) cu repere vizibile. Se marcau astfel mormintele plane cu semne distinctive din lemn sau piatră şi uneori şi → tumulii, chiar dacă prin însăşi natura lor se făceau mai uşor remarcaţi. Aceasta este motivaţia care stă la originea **m.f.**, observate într-o formă sau alta în toate civilizaţiile, şi care s-a îmbinat cu alte cerinţe, de ordin spiritual, religios, social etc. S-a instituit astfel o cale cât mai expresivă de comunicare izvorâtă din dorinţa din totdeauna a omului de a menţine un dialog între două lumi, a celor vii şi a celor petrecuţi. Pe terit. României sunt cunoscute astfel de semne începând cu deosebire din perioada de tranziţie de la epoca neolitică la cea a bronzului când, pe morminte, se fixau un fel de lespezi mari de piatră gravate cu câte o reprezentare antropomorfă schematizată de felul statuii-menhir de la Baia (fost Hamangia). Obiceiul marcării cu semne din lemn sau piatră se reîntâlneşte în Hallstattul târziu, când însă devine din nou frecventă înmormântarea în tumuli în movile de pământ. În epoca bronzului, la nivelul arheologic al culturii → Monteoru, mormintele grupărilor de familie erau marcate cu cercuri de piatră, iar altele aveau deasupra gropii o grămadă de pietre. Rareori, spre sfârşitul primei epoci a fierului, se mai puneau şi statui-menhir care încununau movilele sau tumulii. Astfel de proeminenţe continuau să fie frecvent ridicate şi în epoca La Tène, fapt întâlnit mai ales în cazul mormintelor tumulare princiare scitice, getice, tracice sau celtice din sec. 5–1 î.Hr. şi adăposteau de obicei construcţii funerare din piatră sau lemn cu un inventar bogat (→ Ferigile, Agighiol, Ciumeşti, Cugir etc.). Obiceiul de a marca printr-o movilă sau tumul de pământ construcţia funerară din piatră era specific **m.f.** din epoca elenistică (→ Histria, Callatis etc.) şi apoi multora dintre mormintele din epoca romană. Unele dintre aceste **m.f.** intră în categoria mausoleelor a căror existenţă este prin definiţie, specifică lumii greco-orientale şi romane, în cazuri speciale de înmormântări ale unor personalităţi ori familii de vază. Tot în epoca şi aria civilizaţiei greco-romane, şi având la origine menhirele de odinioară, mormintele erau marcate cu cippi (< lat. *cippus* = coloană funerară) sau stele funerare, medalioane funerare conţinând reprezentarea celor decedaţi, cu perechi de lei funerari încadrând adeseori chiar asemenea medalioane, alteori cu edicule, altare etc., toate din piatră, de pe care nu lipseau inscripţii redactate în gr. sau lat., după canoane anume, specifice fiecărei perioade. Civilizaţia romană este aceea care a diversificat mai mult decât oricare alta **m.f.** creând una dintre cele mai bogate serii de astfel de pietre ori adevărate construcţii, în cadrul căreia specialiştii disting cca zece categorii. De menţionat, în cadrul respectivei

Fig. 54. Stelă funerară. Tomis, sec. 2 d.Hr.

Fig. 55. Stelă funerară. Tomis, sec. 3 d.Hr.

Fig. 56. Stela funerară a lui „Heraclide, anagnostes al sfintei biserici universale". Tomis, sec. 6 d.Hr.

tipologii, **m.f.** cu tumuli și cu cameră, cu edicule, cu podium, cu altare, cu exedră și coloană etc., cele mai frecvente pe terit. României fiind **m.f.** marcate cu stele și inscripții și cu sau fără reliefuri figurate reprezentând mai ales scene de banchet funerar, prin altare funerare, medalioane flancate cu lei, edicule și uneori chiar statui. Numeroase exemplare din aproape fiecare dintre acestea sunt identificate și înregistrate pe terit. Dobrogei romane și provinciei Dacia. Orientarea lor tipologică în cadrul curentelor artistice din Imp. se leagă, în primul caz, în special de aria greco-orientală a acestuia, iar în cel de al doilea, mai ales de V Imp. Totuși, interferențele nu lipsesc, astfel că stele sau medalioane funerare de tip occidental se întâlnesc și în Dobrogea, cu deosebire în aria limesului dunărean, după cum în Dacia romană există și **m.f.** specifice orientului Imp. Roman, situația fiind explicată îndeobște prin originea unor coloniști, veterani, militari activi etc. Prin investigarea tuturor acestor categorii de **m.f.** împreună cu inscripțiile respective, istoriografia epocii dispune de o informație extrem de bogată privind, rând pe rând, coloniștii gr., populația romană, romanizată sau de origine orientală etc. De notat că documentația cea mai bogată în domeniul **m.f.** antice de pe terit. României datează din sec. 2 și 3 d.Hr., cuprinzând totodată și varietatea și numărul cel mai mare de „semne" (v. mai sus) și inscripții. Privite în ansamblu, **m.f.** romane se dovedesc a fi rod al unei creații și gândiri complexe, îmbinate a arhit. cu sculptura și totodată ecou direct al filosofiei vremii cuprins în haina religioasă corespunzătoare, toate acestea reflectate împreună în expresia artistică și textul inscripției. Așa se face că îmbinarea între caracterul funerar străvechi al perpetuării memoriei defunctului și cel votiv este specifică epocii și, la fel, **m.f.** daco-romane. Obiceiul unei marcări asemănătoare a mormintelor a fost preluat și de creștini, astfel că din sec. 4–6 d.Hr. există numeroase stele purtând inscripții adaptate noii credințe, cu formulări și simboluri specifice, dintre care cele mai frecvente sunt chrismonul sau semnul → crucii, cu decorație de obicei mai modestă și marcând morminte simple, ori cu lemn, țigle sau piatră, uneori în sarcofage și chiar în camere săpate în lut sau zidite, tencuite și pictate, ca la Tomis, Callatis, Noviodunum, Carsium etc. Unele **m.f.** din cursul milen. I d.Hr., remarcate în special prin forma tumulară adăpostind una sau mai multe înmormântări — unele cu caracter secundar — erau destinate unor vârfuri ale societăților specifice unor populații alogene. Marcarea cu o cruce simplă (din piatră sau lemn) se datează în general mai târziu în Imp. Bizantin, abia din sec. 7 d.Hr., iar primele dovezi ale unor astfel de semne funerare sunt observate la noi prin sec. 10–11, în cazul unor morminte de la → Basarabi, jud. Constanța. Chiar dacă **m.f.** mai sunt apoi reperabile pe terit. României abia în evul mediu, trebuie menționat aspectul lingvistic foarte important al originii cuvântului românesc „mormânt" de la cel lat. *monumentum* care, la rândul lui, implica o complementaritate între forma arhitectonică și aparatul figurativ și epigrafic. Această origine arată și nivelul cronologic al împământenirii termenului, direct legat de prezența romană activă și totodată de aspectul monumental dat de romani mormintelor într-o măsură mult mai largă social decât alte civilizații.

EAA, V, 1963, 170–202; *DIVR*, passim; *DEAVR*, 160–161; Gr. Florescu, *I monumenti funerari nella Dacia Superior*, Roma, 1927; id., *I monumenti funerari nella Dacia Inferior*, București, 1942; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 187–202; *MPR*, passim.

A.B.

Monumentum Ancyranum, celebru monument istoric, cuprinzând faptele împăratului Augustus. După tradiție, acesta și-a întocmit un adevărat testament, însoțit de o prezentare a situației interne și externe a Imp. precum și de o înșirare a realizărilor sale, document care ar fi trebuit să fie gravat pe mausoleul său de la Roma. Cu vremea acest text a fost distrus astfel încât singura copie a lui (mai exact, numai a ultimei părți), în redare bilingvă (gr. și lat.), s-a păstrat la Ancyra (Ankara, Turcia), pe zidurile templului Romei și al lui Augustus, de unde și numele de **M.A.** (fragmente ale aceluiași document s-au mai găsit doar la Antiochia, în Pisidia și Apollonia, în Frigia). **M.A.** este redactat la persoana I, cuprinzând așadar faptele de arme, onorurile politice și religioase, triumfurile, liberalitățile către

popor, precum și realizările în materie de politică externă ale lui Augustus, motiv pentru care documentul este cunoscut și sub numele de *Res gestae divi Augusti*. Din acest text interesează în special menționarea unui atac dacic la S de Dunăre, respins și continuat cu o ofensivă în terit. acestora, ca urmare a căruia dacii au fost obligați să suporte stăpânirea poporului roman (V, 47–49). Informația trebuie înțeleasă ca instituire a unui control nominal roman la N fluviului ca urmare a acțiunilor lui → Cn. Cornelius Lentulus în colaborare (sau nu) cu → Sex. Aelius Catus.

Res Gestae Divi Augusti, ed. J. Gagé, Paris-Strasbourg, 1935.

A.S.

Moreşti, sat în com. Ungheni (jud. Mureș), pe terit. căruia au fost descoperite vestigii arheologice care atestă o îndelungată locuire, pe parcursul mai multor epoci istorice: paleolitic, neolitic, epoca de tranziție spre epoca bronzului, Hallstatt, La Tène-ul geto-dacic, epoca romană și sec. 5–7 și 11–12 d.Hr. Astfel, în punctul „Podei" au fost găsite lame gravetiene, iar la „Pârâul Cetății", „Podei", „Boroșfeld" și „Ciurgău", o întinsă așezare neolitică de tip Criș, marcată prin topoare de piatră și ceramică cu împunsături și ornamente în relief. La „Podei" a fost descoperită și ceramică din perioada de tranziție spre epoca bronzului și din epoca bronzului, aparținând culturilor Coțofeni și Schneckonberg, iar la „Ciurgău" ceramică din bronzul final, aparținând culturii Noua (R.H.). În punctul „Hulă" a fost identificat un cimitir de înhumație aparținând culturii Noua, cu 24 de morminte. Scheletele erau chircite pe stânga, cu orientarea predilectă către N și E. Unele morminte nu au avut inventare, altele conțin un singur vas, de obicei ceașca cu două torți și, în două cazuri, un inel de bronz. Mormântul 92 se remarcă prin amenajările din lespezi de piatră, având o brățară de bronz și patru vase. Depunerea în cistă are un caracter de excepție la comunitățile Noua și se mai întâlnește doar la două morminte de incinerație de la Archind, tot în Transilvania, și în alte trei cazuri în cimitirul de la Burlănești, în Basarabia (I.M.C.). Tot la „Podei" au fost surprinse și urme de viețuire din perioada târzie a epocii bronzului (Hallstatt A–B), reprezentate prin ceramică neagră ornamentată cu caneluri și o dăltiță de bronz, și din prima epocă a fierului (cultura Basarabi). Cea mai intensă locuire preistorică aparține La Tène-ului mijlociu (sec. 2 î.Hr.), găsită tot pe „Podei", și constă dintr-o așezare geto-dacică din care au fost dezvelite șapte bordeie. Conțin ceramică lucrată cu mâna, ornamentată cu brâuri alveolare sau cu suprafața lustruită, ceramică lucrată la roată de factură celtică, castroane cu buza fațetată și torți în formă de X, obișnuite în mediul bastarnic de la E de Munții Carpați, o fibulă cu arc profilat terminată într-un buton, de tip La Tène C, brățări de sticlă etc. Locuirea din perioada romană de pe „Podei" este marcată de prezența unor cărămizi și a unei fibule cu șarnieră. Alături se găsește și o necropolă de incinerație din care s-au dezvelit 15 morminte în groapă sau în urnă, al căror inventar era compus din fragmente de ceramică romană, cuțite, fibule cu piciorul întors pe dedesubt, mărgele din pastă de sticlă, monede din sec. 2—3 d.Hr. În punctul „Citfalău" a fost descoperită o fermă romană, din cadrul căreia s-a dezvelit o casă cu două încăperi, cu fundație de piatră. Cea mai intensă locuire a fost înregistrată în sec. 5–7 d.Hr. Sec. 5 este reprezentat de două morminte de înhumație orientate V–E, cu inventar compus dintr-un inel, piepteni bilaterali, un vas cu ornamente lustruite, o brățară de argint; unul dintre cranii este deformat artificial. Locuirea din sec. 6–7 s-a dovedit a fi foarte bogată, concretizată atât pe „Podei" cât și la „Cetate" printr-o întinsă așezare fortificată cu val și șanț de apărare, unele linii de fortificație preistorice fiind refolosite. Locuințele așezării erau fie de suprafață (11?) fie adâncite în pământ (37), unele îndeplinind funcția de ateliere, cum o demonstrează numărul mare de greutăți de la războiul de țesut descoperite în bordeiul 27. În bordeie s-au găsit o mare cantitate de ceramică lucrată la roată din pastă fină, de culoare cenușie, cu ornamente lustruite sau ștampilate, apoi din pastă zgrunțuroasă cu caneluri pe umăr sau linii în val, incizate. Formele cele mai frecvente sunt reprezentate de oale, urcioare, cani (unele cu tub de scurgere), castroane, fructiere, vase de provizii. Ceramica lucrată cu mâna, în general neornamentată sau ornamentată cu impresiuni pe buză, este reprezentată mai ales prin oala-borcan. Alături de ceramică au apărut fibule turnate, cu piciorul întors pe dedesubt, fibule digitate, catarame și limbi de curea, ace de păr, pandantive, piepteni bilaterali de os, unelte (topor de fier, clește de fierar, râșnițe de mână, fusaiole, greutăți de la războiul de țesut), toate asigurând datarea așezării în sec. 6 și eventual la începutul sec. 7. În punctul „Hulă" s-a întins cimitirul așezării, din care au fost dezvelite 81 de morminte de înhumație în groapă simplă, orientate V–E, a căror adâncime varia între 0,30–1,70 m. Unele morminte au fost jefuite din vechime. Într-un singur caz a apărut un craniu deformat artificial. Inventarul, în general sărăcăcios, se compunea din fibule digitate, turnate din argint sau bronz, unele dintre ele ornamentate cu cerculețe, o fibulă cu placă dreptunghiulară, fibule simple din fier, cu șarnieră, o fibulă în formă de pasăre din argint aurit, catarame din bronz, fier sau argint, cercei cu cub poliedric masiv sau cercei simpli, brățări cu capetele îngroșate, mărgele, arme (o spadă, un sax, un vârf de lance, vârfuri de săgeți, un umbo de scut cu buton central), cuțite, răzuitoare, foarfece, pietre de ascuțit, fusaiole, pensete, mai rar piepteni bilaterali de os și vase de lut sau de sticlă,

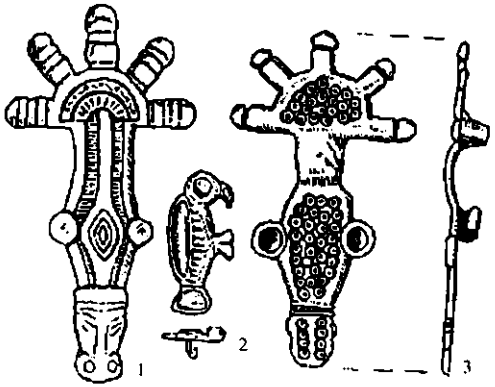

Fig. 57. Moreşti-„Hulă". Fibule digitate din argint (1) şi bronz (3) şi fibulă în formă de pasăre din argint aurit (2).

care datează complexul în sec. 6. Analiza întregului material din aşezare şi necropolă a permis atribuirea celor două complexe gepizilor. S-a evidenţiat în acelaşi timp şi prezenţa substanţială a populaţiei autohtone romanice. După începutul sec. 7, o nouă perioadă de intensă locuire aparţine sec. 11–12 (R.H.).

K. Horedt, *Moreşti. Grabungen ein einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1979.

R.H. şi I.M.C.

mormânt, loc amenajat în scopul depunerii cadavrelor. În arheologie, prin **m.** se înţelege şi ansamblul constituit din resturile osteologice împreună cu *inventarul funerar* (totalitatea obiectelor depuse alături). Foarte probabil, construirea **m.** se făcea, din cele mai vechi timpuri, în cursul unei ceremonii complexe — înmormântarea, prin care, de regulă, se înţelege depunerea unui defunct, cel mai adesea în pământ, într-un cadru riguros, marcat de pietate, ceea ce presupune un loc anume, chiar dacă astăzi urmele exterioare au dispărut. La rândul ei înmormântarea făcea parte, ca ultim episod, dintr-o ceremonie complexă din care singura urmă materială rămasă este **m.** Studiul fenomenului mortuar, manifestare specific umană, constituie în fapt un domeniu al arheologiei, nu numai preistorice, care, prin creşterea continuă a documentării, prin problematica oarecum aparte pe care o pune, ca şi prin procedee metodologice proprii, tinde să devină o disciplină arheologică de sine stătătoare. Obiecte ale arheologiei funerare, descoperirea şi studiul acestor urme materiale trebuie să pună în evidenţă intenţionalitatea depunerii cadavrelor, în cadrul unei ceremonii, căci nu toate cazurile în care au fost descoperite resturi osteologice umane sunt **m.** propriu-zise. Un element de maximă importanţă pentru studiul obiceiurilor funerare este *ritul funerar*. Noţiunea de rit cuprinde ansamblul regulilor şi ceremonialurilor practicate de un grup uman în vederea atingerii unui scop determinat, fie că este vorba de înmormântare, naştere, căsătorie, sau alt eveniment important. În faţa morţii unui individ orice colectivitate umană este confruntată cu o problemă pentru a cărei rezolvare se instituie un complex de practici cu reguli precise, între care cele privind tratarea cadavrului prin îngropare, ardere, dispunere pe platforme, aruncare în apă etc. reprezintă, în linii mari, ritul funerar al comunităţii. Îndeplinirea acestui rit presupune variate proceduri, conform altor reguli specifice, fiecare dintre acestea fiind, în fapt, unul sau altul dintre *ritualurile* prin care se îndeplineşte practica funerară (ritul). Nu trebuie însă uitat că întregul ceremonial reprezintă, aşa cum s-a demonstrat de multă vreme, un tip aparte de rit de trecere, prin care comunitatea recunoaşte o schimbare radicală de statut a unuia dintre membrii săi şi procedează în consecinţă, sau altfel spus, o modalitate de socializare a biologicului. În această perspectivă termenul de rit funerar utilizat referitor doar la tratarea cadavrului prin înhumaţie, incineraţie etc. trebuie privit mai degrabă ca un termen de jargon arheologic, mai potrivit fiind cel de practică funerară, în care se pot include lesne atât regula principală a tratării cadavrelor, regulile privind construcţiile funerare, diferenţierile după grupele de sex, vârstă şi rang social, ca şi modalităţile (ritualurile) prin care ele sunt îndeplinite, acestea din urmă cunoscând o considerabilă variabilitate în timp şi spaţiu. În cursul vremii, realizarea **m.** şi ceremonialul funerar au evoluat. Se consideră că într-o primă etapă, corespunzând în linii mari paleoliticului inferior, este vorba de o manipulare a osemintelor umane, cel mai adesea selecţionate, craniul, întreg sau parţial, bucurându-se de o atenţie specială. I-a urmat, în paleoliticul mijlociu, practica depunerii osemintelor, fie doar a unor părţi de schelet post cranial, a craniilor cu părţi de schelet sau a craniilor singulare. Dacă la cele mai multe dintre aceste depuneri contextul nu este destul de clar, există câteva descoperiri (Monte Circeo, în Italia; Bilzingsleben, în Germania; Mladeč, în Cehia; Krapina, în Croaţia; Vértesszöllös, în Ungaria) care par a indica o anume regularitate, exprimând un ritual incipient, care va fi urmat, în special în paleoliticul superior, de înmormântări propriu-zise (La Ferrassie, în Franţa; Dolní Věstonice, în Cehia; Sungir, în Rusia). Principalele elemente ale structurii **m.** sunt amenajările exterioare, cele interioare, modul de tratare şi dispunere a cadavrelor şi inventarul funerar. Trebuie subliniat că fiecare dintre aceste elemente de structură poate apărea în forme simple sau mai sofisticate, ansamblul lor exprimând gradul de complexitate al înmormântării. Cercetarea arheologică modernă a comportamentului funerar presupune o perspectivă sociologică în studiul observaţiilor directe din săpătură. Este

limpede că de fiecare dată în cadrul înmormântărilor s-a căutat exprimarea identității sociale a defuncților. Pentru o mai corectă înțelegere a acestui fapt au fost construite câteva concepte teoretice, cum sunt noțiunile de persoană socială, unitate socială și energie socială. Termenul de *persoană socială* cuprinde apartenența la grupa de sex, la grupa de vârstă, rangul, pozițiile ocupate în cursul vieții de către defunct în cadrul grupului social, gradul de afiliere și de apartenență la diferite segmente ale grupului, poziția ocupată în cadrul sistemului de relații intercomunitare. Prin *unitate socială* se înțelege grupul social, accentul fiind pus pe cele două trăsături principale ale acestuia și anume mai întâi structura, constând din numărul, natura și modul de articulare al elementelor și subsistemelor care îl compun, și apoi organizarea, care se referă la ansamblul de reguli, cutume, după care se pot naște componentele grupului. În cadrul obiceiurilor mortuare, relația dintre individ (persoana socială) și grupul social (unitatea socială) este foarte bine definită prin noțiunea de *energie socială*, ca expresie a consumurilor de diferite ordine prilejuite de înmormântare și efectuate de comunitate în funcție de gradul de implicare a defunctului în cadrul grupului. Elementele constitutive ale celor trei noțiuni sunt exprimate, cel mai adesea parțial dar mereu simbolic, în diferitele ritualuri ce alcătuiesc ceremonialul funerar. Primele **m.** au fost plasate în apropierea sau chiar în perimetrul așezărilor, uneori persoanele defuncte fiind depuse în locuri anume alese, cum ar fi peșterile și fisurile stâncoase, sau pe platforme expres construite etc. Cu vremea, înmormântărilor li s-au rezervat anumite locuri, cimitire separate de așezări, dar totuși în relație cu acestea, relație care nu poate fi însă surprinsă totdeauna cu claritate. Raportul dintre așezare și cimitir este important de precizat; este greu de crezut că alegerea spațiului funerar se făcea la întâmplare, chiar dacă regulile după care o comunitate sau alta își stabilea zona destinată înmormântărilor sunt încă puțin cunoscute. Există cimitire în imediata apropiere a așezărilor, după cum există și obiceiul plasării necropolelor în locuri mai greu accesibile, la mare distanță de așezări. Deseori, accidente de teren sau cursuri de apă par să fi reprezentat limite ale spațiului funerar, dar lipsesc cercetări amănunțite în această privință. O altă problemă este organizarea internă a spațiului funerar, în cadrul căruia se pare că sunt rezervate parcele, foarte probabil pentru înmormântări de clan sau de familie, dispunerea **m.** pe șiruri în ordinea deceselor fiind astfel, cu rare excepții, puțin verosimilă. În funcție de modul organizării interne, cimitirele au avut de-a lungul vremii o evoluție în spațiu, cel mai adesea aleatorie, corespunzând caracterului la fel de aleatoriu al mortalității. Cercetări relativ recente, făcute asupra populațiilor pueblo din America de N, au demonstrat relația strânsă dintre structura așezărilor și cea a zonelor funerare, fapt ce scoate în evidență existența unui program după care a fost stabilit spațiul funerar. Destul de des se pot întâlni și situații în care, la aceeași comunitate, există practica depunerii defuncților în cimitire organizate, în vreme ce pentru anumiți indivizi amplasamentul funerar este diferit, uneori chiar și ritul funerar. Sunt bine cunoscute, la Micene, cele două cercuri A și B, rezervate unor înmormântări ale elitei, distincte de restul spațiului funerar destinat populației de rând. Adesea, distincțiile dintre diferitele categorii de înmormântări dintr-un cimitir pot fi surprinse din chiar unele elemente de structură, diferențele sesizate, în special în ceea ce privește amenajările exterioare sau interioare, fiind legate de rangul social al indivizilor decedați. După amenajările exterioare, **m.** pot fi grupate în două categorii principale: *plane* și *tumulare*. În general, **m.** *plane* au o groapă săpată în pământ, care este umplută după depunerea cadavrului, cel mai adesea cu pământul scos la săpat. Pentru o bună parte a Europei Occidentale, în cursul mil. 4 î.Hr. sunt bine cunoscute așa-numitele **m.** megalitice, caracterizate prin structuri impresionante din blocuri de piatră de dimensiuni considerabile, uneori aduse de la mari distanțe și acoperite cu movile de pământ. Multe din aceste înmormântări de pe litoralul de S al Mării Baltice sunt atribuite culturii amforelor sferice, un grup de astfel de **m.**, dar cu structuri mai modeste, de obicei ciste din piatră, fiind cunoscut și pe terit. României. Forma gropii în plan poate fi una simplă, de obicei rectangulară, circulară sau ovală. Există însă și **m.** cu gropi mai complicate, ce sunt prevăzute cu trepte, cu nișe laterale, sau chiar adevărate catacombe ori alte amenajări dintre care trebuie menționate cistele din piatră. Un tip aparte de înmormântări este constituit de **m.** în pythoi (vase de provizii), bine documentate în Anatolia, dar și în centrul Europei, unde acest tratament este cel mai adesea rezervat copiilor. Deși în practică sunt destul de rar întâlnite cazurile unor semne exterioare, acestea sunt presupuse ca existând la momentul înmormântării ca și o bună vreme după aceea. Pentru **m.** *tumulare* se poate face o primă distincție între **m.** *primare (principale)* și cele *secundare*, ultimele folosind tumulul (movila) deja existent, câteodată chiar la mare distanță în timp față de primele înmormântări. Cel mai adesea movila a fost ridicată folosindu-se pământul din preajmă, dar există și numeroase cazuri în care mantaua, adică ceea ce acoperă **m.**, era alcătuită din pietre. Deseori **m.** primare din tumuli sunt înconjurate cu șanțuri sau cu cercuri (ringuri) din pietre, acest obicei existând și pentru unele **m.** plane. Pentru începuturile epocii bronzului se cunosc **m.** primare, acoperite cu mici movile din pământul rezultat din săpare, peste care se ridică apoi o altă movilă mult mai mare. Pentru multe înmormântări tumulare din stepele nord-

pontice, unde prin săpături riguroase s-au putut face observații privind stratigrafia tumulului, s-a constat că **m.** secundare cu gropi cu catacombă au fost dispuse la periferia movilei (germ. *Hügelrandprinzip*). Se cunosc numeroase **m.**, în special tumulare, la care s-au descoperit urme ale unor structuri din lemn în interiorul gropii, alteori doar urmele unor capace alcătuite din bârne din lemn. Unele dintre aceste construcții sunt adevărate case mortuare din pietre și lemn, ridicate special în cadrul unor înmormântări și acoperite ulterior cu movile de pământ, așa cum sunt cele descoperite în ariile unor grupe șnurceramice din Europa Centrală, sau doar din lemn, la unele dintre **m.** aparținând așa-numitei grupe a înmormântărilor cu ocru din spațiul nordpontic. Construcții funerare sub tumuli, uneori foarte complicate, din piatră și lemn, asociate cu inventare fastuoase constituite din arme, piese de port, adesea din metal prețios, ceramică etc., se mai întâlnesc, de-a lungul epocii bronzului european, la „**m.** princiare" ale culturii Aunjetitz, cum sunt cele de la Helmsdorf și Leubingen, în Germania, sau Leki Małe, în Polonia. Situații speciale privind amenajările funerare pentru elitele soeiale ale epocii se cunosc la Micene, în cele două cercuri de „**m.** princiare", de asemenea cu inventare fastuoase, sau la Sintașta, în N Kazahstanului, unde au fost descoperite **m.** cu structuri deosebit de complicate: gropi cu construcții din lemn sau piatră, uneori cu încăperi separate, destinate depunerii osemintelor de la înmormântările mai vechi, însoțite de jertfe de animale, în special cai cu harnașament, dar și ovicaprine, din inventarele unora dintre **m.** făcând parte și care de luptă din lemn. Camere funerare sub movile de mai mari dimensiuni, din straturi succesive de pietre și pământ, se întâlnesc și la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în Europa Centrală, cum este cazul tumulului de la Očkov (Slovacia), a cărui structură foarte elaborată, împreună cu inventarul foarte bogat, constituit din arme de bronz, piese de port din aur și bronz, vase de metal etc., indică un ceremonial complex, destinat unui personaj cu un rang social înalt. Nu totdeauna înmormântările tumulare au resturile osteologice îngropate în pământ. Se cunosc astfel de **m.** tumulare cu resturile osteologice depuse pe sol, împreună cu restul inventarului, peste care s-a ridicat apoi movila din pământ sau pietre. Câteodată chiar și în aceste situații se pot descoperi resturi de case mortuare. După modalitatea principală de tratare a cadavrelor (ritul funerar), **m.** se împart în două grupe principale: de *înhumație* și de *incinerație*. Deseori cele două rituri funerare se întâlnesc împreună în cadrul aceleiași necropole, în aceste cazuri fiind vorba de biritualism, obicei funerar des întâlnit în pre- și protoistorie. Dar prin tratamentul cadavrelor nu trebuie să se înțeleagă doar aceste două practici căci atât din înregistrările etnologilor, cât și din surse scrise se cunosc diferite modalități de tratament al defuncților anterior îngropării, dintre care cea mai cunoscută este, fără îndoială, cea a îmbălsămării la vechii egipteni. *Înhumația*, cel mai vechi rit funerar, este cunoscută arheologic în forme variate. O primă problemă este aceea a reînhumării, obicei frecvent întâlnit de etnologi la populațiile „primitive". Arheologic este dificil de precizat când este vorba de o reînhumare, de regulă indicată de lipsa conexiunii anatomice a osemintelor, și când de o depunere ca atare a resturilor osteologice. Destul de frecvent se întâlnesc și cazuri de îngropare a unor părți din schelet, pentru preistorie mai ales a craniilor, chiar până către sfârșitul epocii bronzului. Nu lipsesc nici situațiile în care părți de schelet, de obicei craniul, sunt păstrate în locuințe, fapt cunoscut și pe cale etnografică. Modul de dispunere (decubitus) al cadavrelor în **m.** s-a făcut, aproape întotdeauna, în funcție de diferențierile de sex și, mai rar, de vârstă. Se vorbește mereu de orientarea scheletelor față de punctele cardinale, uneori afirmându-se că dispunerea cadavrelor s-a făcut în funcție de răsăritul sau apusul soarelui. Observații etnografice amănunțite au demonstrat că această supoziție este, în cele mai multe cazuri, falsă, reperele după care cadavrele erau „orientate" fiind în realitate cu totul altele și extrem de variate în timp și spațiu. S-a observat pentru cele mai multe **m.** ale epocii bronzului principiul dispunerii complementare, după grupe de sex, situație care contrazice categoric prezumția orientării cadavrelor după soare. În fapt, ceea ce este important este direcția cadavrului și mai puțin cea în care este îndreptată cutia craniană. Tot etnografic s-a constatat că la unele populații cadavrele sunt așezate cu privirea către așezarea celor vii, ca să nu mai pomenim de rigorile orientării la creștini sau musulmani. Pentru **m.** de înhumație există două poziții de bază, cu variante, pentru dispunerea cadavrelor. Prima este întins pe spate, ventral sau lateral, iar a doua chircit pe spate sau lateral, pe stânga sau pe dreapta, caracteristica fiind dată de membrele inferioare îndoite din genunchi. Pentru multe din scheletele întinse pe spate (în decubitus dorsal), s-a creat o cazuistică excesiv de amănunțită, dar tocmai prin aceasta în bună măsură falsă, în ceea ce privește poziția picioarelor sau a mâinilor. Fără a exclude realitatea unor variante pe aceste criterii, trebuie spus că în numeroase cazuri scheletele în decubitus dorsal au fost așezate cu picioarele îndoite din genunchi și ridicate; ulterior, după descompunerea țesuturilor și sub presiunea pământului, membrele inferioare au căzut cu totul aleatoriu pe o parte sau alta sau pe ambele părți (germ. *Froschlage*). Poziția scheletelor în relație cu orientarea lor, raportată la grupele de sex și vârstă, constituie unul din elementele *standardului funerar*, adesea caracteristic unei grupe ceramice sau culturi arheologice. Se cunosc comunități preistorice ale căror standarde

funerare sunt deosebit de riguroase, încât doar pe baza observațiilor privind dispunerea scheletelor și a inventarelor poate fi stabilit sexul arheologic al înmormântărilor. O problemă deosebită este dată de starea de conservare a resturilor osteologice. Excluzând deranjamentele ulterioare, lipsa conexiunilor anatomice poate corespunde unor obiceiuri mortuare deosebite, cum ar fi reînhumarea, ciopârțirea cadavrelor etc., o interpretare corectă a unor astfel de descoperiri fiind dificilă în lipsa unei analize antropologice. În cazul reînhumărilor, se cunoaște pe calc etnografică obiceiul depunerii mai întâi a cadavrelor pe platforme stâncoase sau special construite, în peșteri etc., apoi înhumarea propriu-zisă într-un loc anume, uneori chiar în cimitir, urmată apoi de deshumare și depunerea osemintelor, câteodată selectate, în alte locuri (sanctuare, locuință etc.), practici legate îndeobște de cultul strămoșilor. O altă cauză a lipsei conexiunilor anatomice sau a lipsei unor părți de schelet o constituie → jefuirea **m.**, unceri la scurtă vreme după înmormântare și nu totdeauna din considerente materiale, obiceiul având deseori un caracter ritual. Cele mai vechi incinerări sunt considerate, în stadiul actual al cercetării, câteva descoperiri din paleoliticul superior, cum sunt cele de la Kebarah, în Israel, vechi de cca 30 000 de ani, în fapt un mic cimitir cu resturi osteologice incinerate de la 18 indivizi, apoi de la Mungo, în Australia, cu o vechime de 25 000 de ani, și cea de la Cerro Sota, în Chile, veche de 11 000 de ani. Mai puțin utilizată, dar totuși documentată în neolitic, *incinerația* începe să se instaleze ca rit distinct, adesea însă adiacent înhumației, de pe la începutul epocii bronzului, când comunități incinerante sunt cunoscute mai cu seamă în Europa Centrală. Destul de frecvent au fost descoperite, uneori în poziție primară, resturile rugurilor, totdeauna individuale, folosite la arderea cadavrelor. S-a constatat că uneori este vorba de structuri complexe, din piatră, peste care erau puse lemne, cum este cazul cimitirelor culturii Kyjatice, în Slovacia. Cel mai adesea vestigiile rugurilor funerare sunt reprezentate de urme de arsură, chirpici, oase calcinate răspândite, cioburi de la vase trecute prin foc. Nu de puține ori resturile rugului sunt depuse în **m.**, cum este cazul tumulului menționat de la Očkov, sau în cazul **m.** de incinerație cu resturile depuse pe sol, rămășițele rugului, amestecate și cu alte materiale, sunt depuse sub movilele de pământ. Pentru desfășurarea incinerării dispunem de bine cunoscuta descriere a funeraliilor lui Patrocle, pe care o datorăm lui Homer. După construirea rugului din lemn de stejar, pe care a fost așezat importantul personaj, au fost sacrificate animale (cai, câini, vite și berbeci) dar și 12 tineri troieni, prizonieri de război. Pe rug au fost puse vase cu miere iar cadavrul a fost acoperit cu grăsime de la animalele jertfite. Stingerea rugului se spune că a fost făcută cu vin negru, oasele lui Patrocle fiind apoi alese cu grijă și depuse într-un vas de aur. Vasul a fost acoperit cu o movilă în care urma să fie depus și Ahile, cu acest prilej ea fiind mărită. Anterior incinerării, pentru a preveni descompunerea, defunctului îi fuseseră turnate pe nări ambrozie și vin, practică anuntind de procedeele egiptene de îmbălsămare. Incinerării propriu-zise i-au urmat, în final, întreceri și lupte între personaje de seamă din oastea aheilor, câștigătorii fiind recompensați cu vase, arme, cai etc. aparținând lui Ahile, organizatorul întregului ceremonial. Specific Protogeometricului, dar mai ales Geometricului, incinerarea nefiind practicată de micenieni, ceremonialul arderii lui Patrocle își găsește bune paralele în reprezentările iconografice de pe câteva vase funerare gr. din sec. 7 î.Hr., pe care sunt redate procesiuni funerare, întreceri de care etc. Cercetări recente și foarte laborioase, întreprinse într-o serie de cimitire ale vechilor amerindieni, îmbinând observațiile strict arheologice cu studiul antropologic atent al oaselor calcinate, a pus în evidență faptul că, în funcție de standardul funerar al unor populații, poziția pe rug a cadavrelor era variată, în relație cu grupa de vârstă sau, mai ales, de sex, la fel ca și vestimentația defuncților. Tot observațiile antropologice pot pune în evidență diferențele privind gradul de ardere a oaselor, puternic sau superficial, și de aici diferențe de ritual sau chiar combustibilul folosit. După modul de depunere a resturilor cinerare, **m.** de incinerație se pot împărți în trei grupe: **m.** *de incinerație în groapă*, cu resturile adunate de pe rug depuse, fără o ordine aparentă, într-o groapă simplă; **m.** *de incinerație în urnă*, cu resturile osteologice de obicei adunate cu grijă, fiind reprezentate toate părțile principale ale cadavrului; **m.** *de incinerație cu cenușa risipită*, în care resturile adunate de pe rug sunt depuse în urnă dar și alături de aceasta, în groapă. Aceleași variante de dispunere a oaselor calcinate, fără urnă, în urnă, în urnă și alături, se pot întâlni și în cazul **m.** de incinerație cu resturile depuse pe sol. Atât la **m.** de incinerație în groapă, cât și la cele cu resturile depuse pe sol, s-au făcut adesea amenajări interioare fie din lemn, mai rar, fie din piatră, în ciste din lespezi, înconjurate cu ringuri, acoperite cu pietre. Cel mai adesea s-a folosit ca urnă un vas fie din repertoriul domestic (amforă, cană, vas de provizii), fie de formă cu caracter special (spre exemplu de tip pyrmunos), acoperit sau nu cu un capac (un vas sau, mai rar, o lespede din piatră). Dacă cele mai multe **m.** de incinerație în urnă sunt constituite doar din urnă cu sau fără capac, există numeroase **m.** de incinerație, mai cu seamă în Europa Centrală, care conțin și alte vase (uneori foarte multe), depuse fie la exteriorul urnei (cel mai adesea) sau în interiorul acesteia, împreună cu alte obiecte cum ar fi statuete, miniaturi zoomorfe, reprezentări de piese de cult etc. În unele arii culturale din Europa preistorică sunt cunoscute „**m.**-

clopot" (germ. *Glockengrab*), la care întregul **m.** — urnă, capac, vase adiacente — este acoperit cu un vas mai mare aşezat cu gura în jos. Uneori, la **m.** de incineraţie s-a observat că fundul urnei, câteodată chiar şi capacul, erau perforate din vechime, orificiul respectiv fiind considerat o „gaură a sufletului", presupunându-se că era destinat să ofere sufletului celui decedat o cale de ieşire. Inventarul funerar poate fi constituit dintr-o varietate de obiecte ce pot fi grupate pe categorii. Principala categorie şi cel mai adesea discutată este ceramica. Alte categorii sunt piesele de port, armele şi uneori instrumentele (uneltele), care exprimă statutul social al defunctului. Acestor depuneri li se pot adăuga ofrandele alimentare, ca şi alte obiecte, uneori cu funcţionalitate neprecizabilă. Prezenţa vaselor în **m.** trebuie legată de obiceiul de a oferi defunctului hrană pentru noua stare în care se află. De aceea repertoriul ceramic al înmormântărilor cuprinde tipuri din repertoriul domestic deşi, mai ales în ceea ce priveşte unele **m.** de incineraţie, se pare că cel puţin unele vase (cele cu funcţia de urnă) au fost confecţionate special. În general, formele frecvente sunt ceaşca sau cana, pentru lichide, castronul sau strachina, probabil pentru alimente solide, uneori şi vase de alte forme. La unele grupe culturale există practica depunerii alături de defuncţi a unor vase care sunt mai puţin folosite în viaţa de zi cu zi: pixide, vase pyraunos, kernoi, vase zoomorfe sau chiar antropomorfe, unele forme cu totul speciale, prezenţa lor în **m.** fiind determinată tocmai de funcţionalitatea de cult. Poziţia vaselor nu este totdemma întâmplătoare, cel mai frecvent fiind depuse în dreptul feţei sau lângă trunchi, mai rar la picioare sau, la **m.** cu schelete aşezate lateral, la spate. Numărul vaselor folosite diferă în timp şi spaţiu, nu rareori fiind întâlnite **m.** cu inventare ceramice constituite din 10–20 de piese. Nu este sigur dacă vasele aşezate lângă cadavre au conţinut sau nu alimente; este posibil ca prezenţa lor să fi fost doar simbolică căci uneori au fost descoperite aşezate unul în altul. Pentru Italia epocii fierului s-a arătat că, de-a lungul vremii, inventarul ceramic are o evoluţie oarecum invers proporţională cu cea a pieselor de metal, în sensul că pe măsură ce se răresc armele (spade, lănci), mai întâi fiind înlocuite cu miniaturi, creşte numărul vaselor. În acelaşi timp cu creşterea numărului vaselor depuse diferă şi calitatea acestora, fiind prezente exemplare din categoria ceramicii de lux, în special ceşti; întregul set de ceramică este sugestiv denumit *servizio a tavolla* (it.) sau *Trinkgeschirr* (germ.). Se presupune astfel că obiceiul reprezentării post mortem a statutului de războinic, exprimat prin piesele de arsenal individual, a fost înlocuit cu reprezentarea privilegiului de a oferi ospeţe, în amândouă cazurile fiind vorba de personaje cu rang social înalt. Foarte importantă este şi starea de conservare a ceramicii descoperite în **m.**, căci excluzând cazurile, de altfel foarte dese, când aceasta a fost spartă ulterior, există suficiente situaţii când s-a putut constata o distrugere ab antiquo, cel mai frecvent fiind obiceiul ruperii toarţelor. Câteodată, mai cu seamă în umpluturile **m.**, în groapă sau alături de schelete la cele depuse direct pe sol, s-au găsit numeroase fragmente ceramice de la mai multe vase. Interpretarea obişnuită este că reprezintă resturi ale unui banchet funerar, adunate şi apoi îngropate odată cu defunctul. Atunci când sunt descoperite piese de port sau de arsenal individual, acestea pot indica, aşa cum am mai spus, grupa de sex şi rangul social al decedatului. După conţinut **m.** pot fi *individuale* sau *colective*. Dintre acestea din urmă cele mai frecvente sunt **m.** dubie, de obicei cu adult şi copil, dar sunt destul de des atestate şi **m.** cu doi adulţi sau cu doi copii. **M.** colective cu mai mult de doi indivizi apar relativ frecvent în epoca bronzului, fiind dificil de precizat dacă este vorba de înmormântări simultane sau de sacrificii. Cercetările arheologice au pus în evidenţă prezenţa, deseori în chiar cadrul unor ansambluri funerare umane, a unor **m.** de animale. Este vorba de animale îngropate separat, uneori cu amenajări funerare comune cu înmormântările umane sau chiar cu inventare. Astfel de **m.** nu sunt numeroase, dar ele constituie în unele cazuri o trăsătură a standardelor funerare ale unor populaţii. Sunt cunoscute astfel de **m.** pentru cultura Baden şi pentru cultura amforelor sferice, în aria aşa-numitelor **m.** cu ocru, un exemplu foarte bun fiind **m.** nr. 6 din cimitirul Aunjetitz de la Mýtna Nová Ves, din Slovacia, în care a fost găsit un schelet de ovicaprină, aşezat chircit pe dreapta, orientat după standardul specific **m.** masculine şi având drept inventar un pumnal din metal, un vârf de săgeată din silex, un inel de buclă din bronz şi un vas. Dacă în cazurile citate, mai cu seamă la Mýtna Nová Ves, este evident că animalul a fost folosit ca înlocuitor, multe **m.** de animale sunt adiacente celor umane, în aceste cazuri fiind vorba de sacrificii legate de rangul social al indivizilor defuncţi, cum foarte bine se poate constata din situaţiile de la Sintaşta, deja amintite (I.M.C.). Cel mai vechi **m.** de înhumaţie descoperit pe terit. României aparţine *epipaleoliticului*, mai exact etapei timpurii a culturii tardigravetiene de aspect mediteranean. Este vorba de un schelet uman îngropat în poziţie chircită, aşezat pe partea stângă, cu mâinile sub cap şi presărat cu un strat gros de ocru roşu. A fost descoperit în peştera Climente II din masivul Ciucarul Mare din Cazanele Mari ale Dunării, din apropierea satului Dubova (jud. Mehedinţi). Un alt **m.** de înhumaţie, aflat în poziţie întinsă cu faţa în sus şi cu braţele pe lângă bazin, dar fără inventar, a fost găsit în cuprinsul aşezării „Botul Cliciului" de la Ostrovu Corbului (jud. Mehedinţi). El aparţine nivelului I de locuire mezoiitică (cultura de tip Schela Cladovei). Expertiza antropologică a arătat că acest schelet

aparține unui europoid în vârstă de cca 50 de ani. Alte **m.** cu schelete în poziție întinsă (unul având ca inventar cinci vârfuri de suliță de os), atribuite culturii de tip Schela Cladovei, au fost descoperite în așezarea eponimă de lângă Drobeta-Turnu Severin (A.P.). În *neo-eneolitic*, înmormântările sunt de o mare diversitate. **M.** de înhumație (cu o singură excepție) au fost amenajate în așezări, în locuințe, printre ele sau în apropierea lor. S-au succedat **m.** dispuse la liziera sau la o oarecare distanță de așezare, iar mai apoi, prin evoluția concepțiilor funerare, **m.** au fost concentrate într-un loc prestabilit, separându-se astfel habitatul morților de al celor vii. Se punea în acest mod baza necropolelor, evidențiindu-se ideea, novatoare, după care decedatul nu mai făcea parte din comunitatea celor vii, el existând de acum într-o comunitate separată, deși obiceiul de a i se pune în **m.** ocru roșu (simbol al sângelui și al vieții) și hrană nu-l separa în totalitate de lumea din care plecase. Crearea necropolelor reflectă totuși modificările esențiale intervenite în concepțiile funerare, având-și însă rădăcinile în structurile socio-economice. Numai că diversitatea semnalată la începutul acestor rânduri se va menține și în cadrul celor mai evoluate civilizații eneolitice — respectiv Gumelnița dar mai cu seamă Cucuteni. O serie de arheologi, antropologi și sociologi consideră că ritul funerar reflectă ideologia celor vii. Pe de o parte socotesc că „viața își urmează cursul" în pofida celor decedați, în timp ce alții socotesc moartea și riturile funerare ca reflectare a variatei identități individuale, caz în care acest rit ar trebui să furnizeze o gamă largă de informații asupra identității sociale a membrilor unei societăți dispărute. De pildă, pentru zone din afara terit. țării noastre, remarcându-se în cuprinsul culturii Starčevo-Criș o slabă reprezentare a înmormântărilor masculine în raport cu cele feminine s-a considerat că acest fapt ar putea reflecta rolul social al femeii. Situația este valabilă și pentru cultura Cucuteni; noi considerăm însă că este vorba numai despre descendența matrilineară. Ne vom limita a prezenta strict situația din actualul terit. al României în perioada neo-eneolitică. În această vreme s-au practicat două rituri de înmormântare: înhumația și incinerația. *Înhumația* era făcută în gropi special amenajate, de formă dreptunghiulară (uneori cu colțurile rotunjite), ovale sau rotunde, fie în poziție chircită (poziție ce se obține prin legarea cadavrului înainte de a se rigidiza) pe una sau alta dintre părți, fie întins pe spate, uneori cu picioarele ridicate în sus. În cazul *incinerației* resturile defuncților arși erau depuse în vase de diferite forme, cu sau fără capac (urne funerare), direct pe sol sau în mici gropi acoperite cu pământ; și urnele erau așezate tot în gropi. De cele mai multe ori, obiecte uzuale, de podoabă sau ofrande, îl însoțeau pe defunct, fie el înhumat sau incinerat. Datele de care dispunem pentru cultura Starčevo-Criș sunt destul de modeste, toate înmormântările fiind practicate în așezări, printre și sub locuințe, adeseori decedații fiind depuși direct pe sol, fie în mici gropi peste un strat de fragmente ceramice, care uneori îi și acoperea. Cu foarte puține excepții, depunerea se făcea în poziție chircită pe o parte sau alta a corpului, orientarea era destul de diversă, dar privirea în general era îndreptată spre E. Starea de conservare a scheletelor descoperite (nu mai multe de 40–50) este destul de precară, iar inventarul funerar de regulă lipsește. Cele mai vechi **m.** neolitice provin din primul nivel de la Gura Baciului, legat de grupul Protoseskio (sau de mai nou definitul aspect Precriș) și care constă din trei înhumări: o femeie matură, un copil și un adult, toți în poziție chircită și având depuse ofrande constând din carne de diverse animale identificate după resturile osteologice. Unul dintre decedați avusese și o râșniță mică și un pisălog. Tot acolo, dar din nivelurile aparținând culturii Starčevo-Criș, se cunoaște o altă interesantă înmormântare făcută pe un pat de pietre sparte, fragmente ceramice, oase de animale și cochilii de scoici, având în jurul capului câteva pietre mari dispuse oarecum în semicerc, iar lângă figură și bazin câte un bulgăraș de ocru galben. În alte cazuri, în **m.** s-a pus ocru roșu. Cele mai numeroase **m.** Starčevo-Criș provin din așezarea de la Trestiana (com. Grivița, jud. Vaslui), unde s-au descoperit 11 **m.**, din care două duble, unul dintre acestea asociind scheletul unui copil de cca 10 luni (de data aceasta în poziție întinsă) cu un craniu de adult. La Trestiana însă, un alt copil a fost așezat direct pe sol și acoperit cu foarte puțin pământ și fragmente ceramice, în timp ce altul a fost ciopârțit și aruncat în groapă în amestec cu fragmente ceramice și oase de animale, situație întâlnită și aria transilvană a culturii Lei-Várheghy (jud. Covasna). Obiceiul sacrificiilor umane (mai ales copii) pare a fi documentat pe tot parcursul acestei perioade. O înmormântare dublă s-a descoperit și la Valea Lupului (jud. Iași). Ofrandele tuturor acestor decedați au constat din carne de bovine și ovicaprine, vase sparte ritual cu ocazia înhumării, pietre arse sau nu și foarte rar unelte de silex. Potrivit puținelor expertize de care dispunem, tipul antropologic al celor decedați este și el destul de variat. În timp ce scheletele de la Gura Baciului aparțin unui tip alpinoid cu elemente Cro-Magnon B, cele de la Trestiana sunt gracile, mediteranoide, dar aici s-a descoperit și un tip nordic, proeuropoid, demonstrând existența unei populații destul de amestecate. La rândul lui, cultul craniului (cunoscut încă din paleolitic) a fost bine documentat și la populațiile Starčevo-Criș (și îl vom regăsi până în eneolitic). Astfel, în stațiunea din punctul „La Hanuri" de pe terit. satului Cârcea (com. Coșoveni, jud. Dolj) au fost descoperite 10 cranii, dintre care unul depus lângă vatra unui bordei. Deși cultura ceramicii lineare este destul de bine reprezentată pe

terit. Moldovei și parțial al S–E Transilvaniei, până în prezent nu s-au descoperit **m.** ale acestei culturi, cu toate că populațiile bandceramice, în vastul spațiu pe care l-au ocupat, au folosit ambele rituri de înmormântare — înhumația și incinerația. Una dintre cele mai mari necropole din S–E Europei, exclusiv de înhumație, a fost descoperită lângă București, la Cernica, unde au fost cercetate cca 500 de **m.** aparținând culturii Boian, faza Bolintineanu (mai nou considerată cultură de sine stătătoare). Cea mai mare parte a celor înhumați în această necropolă au fost depuși întinși pe spate, dar și în poziție chircită pe dreapta sau pe stânga. Din păcate și în necropola de aici o bună parte dintre schelete se aflau într-o proastă stare de conservare. Orientate în general V–NV, V–SV și S–SE, avuseseră privirea îndreptată spre E, element esențial al ritului funerar legat de anumite credințe religioase, soarele fiind considerat din totdeauna elementul dătător de viață și într-o anume formă continuator al vieții după moarte. Variabilitatea orientării morților de la Cernica se explică pe de o parte prin deplasarea anuală a soarelui după anotimpuri și pe de alta prin mutarea înclinării polilor tereștri în raport cu parcursul soarelui de la E la V. Poziția brațelor era și ea destul de variată: întinse pe lângă corp, îndoite din cot, cu mâinile pe bazin, îndoite și îndreptate în sus, cu palmele fie în dreptul umerilor, fie al feței etc. Picioarele fuseseră uneori legate, în alte cazuri s-a procedat la tăierea (decuparea) lor în momentul înmormântării denotând un anumit ritual generat de credința vieții și după moarte a unor decedați considerați malefici și capabili de a-și părăsi **m.** pentru a reveni să tulbure pe cei vii. Această teamă a determinat luarea unor măsuri restrictive față de morții considerați din diverse motive primejdioși. Suprinde aici numărul redus de **m.** de copii. Sunt de semnalat și câteva înmormântări deosebite. De pildă, s-a aflat un schelet cu fața în jos, căruia îi lipseau toate oasele labelor picioarelor. S-a considerat că ele au fost amputate (deci tot o mutilare rituală), înhumarea cu fața în jos (rit semnalat pentru ambele sexe la numeroase populații din neolitic până în epoca modernă) având drept scop protejarea celor vii de răzbunarea mortului. O foarte interesantă descoperire a fost aceea a scheletului unei femei decedate în timpul nașterii. Bazinul ei conținea un foetus de nouă luni; procesul nașterii începuse, iar capul copilului îndreptat în josul bazinului a rămas blocat în el întrucât acesta avea o deformare congenitală. Acest blocaj a fost considerat cauza decesului mamei. Înmormântarea nu a fost făcută în cuprinsul necropolei, ci într-un loc izolat, la o distanță mare de resuil **m.**, picioarele mamei fiind la rândul lor legate. Și această dispunere reflectă sentimentul de teamă inspirat de un atare deces atât familiei cât și comunității. Teama deriva din ideea că toate femeile însărcinate devin impure în apropierea nașterii, în cazuri de nașteri normale ele urmând a fi purificate în cadrul unor anumite ceremonii. În **m.** s-au descoperit numeroase obiecte depuse ca ofrande, în general piese uzuale: zeci de unelte de piatră șlefuită sau cioplită — topoare calapod sau trapezoidale, lame, racloare, multe microlite așezate lângă craniu, bazin, torace, picioare; vase întregi sau fragmentare în care fusese pusă hrana și băutura pentru mort; podoabe din os (inele, pandantive), din defense de mistreț și de alte animale, din scoici (brățări de diverse dimensiuni, perle tubulare, discoidale, bitronconice de *Spondylus gaederopus Ostrea* și *Dentalium*), din cupru cu un conținut redus de mangan, plumb și argint, din tuf etc. În vase, ca și în preajma mortului se aflau resturi osteologice de animale provenind de la ofranda de carne pusă în **m.** Și cea mai veche statuetă antropomorfă de os de pe terit. României provine tot dintr-un **m.** de la Cernica (**m.** 101). Din aria culturii Banatului (variantă a fazei Vinča B1), de la Parța (jud. Timiș), în chiar marginea râului Timiș, dar din amonte de așezare, se cunoaște o înmormântare chircită pe partea stângă, având ca inventar funerar o amforă cu figură umană. Deși anterior se mai semnalaseră două schelete în aceeași zonă, o necropolă propriu-zisă nu pare să fi existat — poate doar **m.** izolate. Cea de a doua mare necropolă neolitică a fost descoperită la Cernavodă și aparține culturii Hamangia. Atât topografic cât și cronologic s-au distins două zone: cimitirul nr. I, de jos, mai sărac în inventar, și cimitirul nr. II, de sus, cu un inventar bogat. În cele cca 400 de **m.** cercetate defuncții fuseseră depuși atât în poziție chircită, cât și întinși pe spate, mai toți cu capul îndreptat spre S-E. În cadrul acestei necropole nu a existat o ordine sau o grupare a **m.**, unele dintre ele fiind distruse de înhumări ulterioare. Inventarul funerar (deci ofrandele depuse) a fost extrem de bogat și variat: topoare de piatră fără urme de folosire, vase, numeroase obiecte de podoabă (perle din scoici și de amnă, brățări de *Spondylus gaederopus*, pandantive) și o gamă variată de statuete antropomorfe, printre care și celebrul „Gânditor" cu perechea lui feminină. De altfel, marea majoritate a statuetelor culturii Hamangia cunoscute până în prezent provin din această necropolă. Populația înhumată aici fusese destul de amestecată, caracteristicile protoeuropoide stând alături de cele mediteraneene vechi, egeice (brahicefalice). Din păcate însă necropola de la Cernavodă, ca și aceea de la Cernica, își așteaptă publicarea detaliată. În fazele Vidra și Spanțov ale culturii Boian s-au practicat în egală măsură înmormântările de copii în cuprinsul locuințelor sau printre ele, dar și necropolele organizate, de mai mică sau mai mare întindere. Schelete de copii înhumați în poziție chircită în așezări s-au descoperit la Radovanu, Chirnogi (jud. Călărași) și la Glina (jud. Ilfov), unde unii dintre ei avuseseră drept inventar plăcuțe din scoici și perle din scoici și de

foiță de aramă. În renumitul sanctuar de la Căscioarele (jud. Călărași), aparținând fazei Spanțov a culturii Boian, a fost de asemenea descoperit scheletul unui copil depus în poziție chircită pe partea stângă cu capul spre E și privirea spre S–SE. Nu este exclus să ne aflăm în fața unui sacrificiu sau a unui anumit ritual practicat înainte de ridicarea sanctuarului. Atât la Radovanu cât și la Chirnogi s-au descoperit și necropole. În cea de la Radovanu, limitată la cca 26 de **m.**, adulții și copiii fuseseră înhumați în poziție chircită pe partea stângă. Trei dintre schelete avuseseră și inventar: unul, de copil, avea perle de *Dentalium*, iar două de adulți un vas respectiv o piesă de silex. Un grup de câteva **m.**, putând să fi făcut parte dintr-o necropolă de dimensiuni reduse, a fost descoperit lângă satul Andolina (jud. Călărași). Aici se remarcă două **m.**, cu inventar de o reală bogăție, ambele de adulți chirciți pe partea stângă. Primul avea în zona gâtului 30 de perle din scoici și 28 de aramă, numeroase plăcuțe dreptunghiulare, cu secțiunea triunghiulară, colțurile rotunjite, crestături pe margine și perforații la ambele extremități (sugerând mici statuete puternic stilizate) și un topor de piatră, iar al doilea avea 65 de perle. Atât perlele cât și plăcuțele fuseseră tăiate în cochilii de *Spondylus gaederopus* (majoritatea) și *Dentalium*. În câteva necropole (unele destul de mari) s-au descoperit înmormântări ce au putut fi atribuite atât culturii Boian (mai puține) cât și culturii Gumelnița. Este cazul necropolei de la Chirnogi unde în **m.** Boian se aflau brățări din scoici, perle din foiță de aramă, rondele de os, piese de silex, vase de mici dimensiuni. Interesante sînt însă înmormântările gumelnițene din această necropolă, întrucât ea conține atât **m.** duble, cât și morți așezați cu fața în jos, pozițle asupra semnificației cărela am stăruit mai sus. În necropola de Chirnogi predomină bărbații, dar nu lipsesc nici scheletele de femei și de copii. Mai toate au un bogat și variat inventar: brățări, perle din scoici și de aramă, plăcuțe de os, vase, unelte și resturi de ofrande. O necropolă similară se află în punctul „D-aia Parte" de pe terit. com. Căscioarele, unde inventarul funerar este de asemenea remarcabil: brățări, perle și piese similare celor de la Andolina, vase, unelte etc. Nu este exclus ca necropola aceasta să aparțină ocupanților „Ostrovelului" din preajmă, unde săpăturile arheologice au dezvelit un întreg sat gumelnițean, dar și o intensă locuire Boian-Spanțov (inclusiv sanctuarul amintit mai sus). Și necropola gumelnițeană de pe „Grădiștea Ulmilor" de la Vărăști (jud. Giurgiu), unde s-au descoperit 126 de **m.**, are în cuprinsul ei câteva care au fost atribuite purtătorilor culturii Boian-Spanțov, unele fără încadrare culturală, restul reprezentând cimitirul tellului culturii Gumelnița numit „Boian B". Toate scheletele bine sau relativ relativ bine conservate, destul de multe aflate însă într-o stare precară (uneori s-a conservat numai

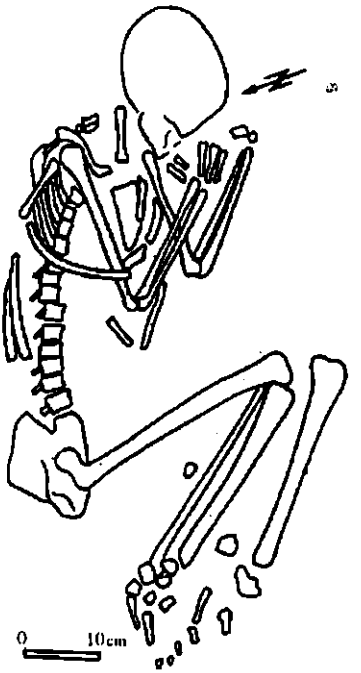

Fig. 58. Planul scheletului din mormântul 98 de la Vărăști (cultura Gumelnița).

craniul sau resturi scheletice fragmentare, în special în cazul copiilor), par a fi fost depuse ordonat, în șiruri, dar și grupat, cum este cazul **m.** nr. 46–49 și 51–53, între care fusese inclus și un schelet de copil, grupare ce sugerează o familie. Poziția în general e chircită, atât moderat cât și accentuat, de regulă pe partea stângă, în câteva cazuri cu mâinile pe torace — un astfel de **m.** fusese al unei femei adulte, alături de ea găsindu-se și 16 perle (**m.** 56). În alt **m.** unic în felul său, înhumarea s-a făcut în poziția șezândă, cu craniul între tibii și brațele înconjurând genunchii. Într-un caz s-a semnalat și o înmormântare dublă: mamă și copil. Unii morți au avut în groapă sau pe ei mult ocru și destul de mulți ofrande de carne depuse în vase. Inventarul nu prea bogat constă din: unelte de silex, ace de aramă cu cap romboidal, bilobat sau în formă de plăcuță rombică, obiecte de lut biconice sau turtite, vârfuri de os, perle din scoici de *Dentalium*, unele de culoare neagră. Inventarul unui **m.** feminin (**m.** 54) a fost mai bogat: trei perle de aur, una de chihlimbar, un mic cercel din sârmă de aur, un obiect bitronconic și o lamă de silex. O altă înmormântare deosebită (**m.** 100) a fost a unui copil ale cărui resturi osteologice se aflau depuse grămăjoară având alături un obiect tubular de aur cu două orificii centrale, flancate de alte două mici perforații, și o figurină-pandantiv puternic stilizată. În această necropolă, atunci când groapa **m.** a putut fi delimitată, s-a constatat că are formă ovală; morții erau

orientați E–SE și E–NE. Pe lângă necropole, cultura Gumelnița cunoaște atât cultul craniului cât și înmormântările de copii în cuprinsul așezării, printre sau sub locuințe. La Căscioarele de pildă, în cuprinsul locuirii Gumelnița B1 de pe „Ostrovel", în apropierea cuptorului unei locuințe (nr. 1), sub podina de lut a acesteia, s-au descoperit două cranii umane dispuse de așa manieră încât păreau a privi unul spre celălalt. Ambele au fost secționate intenționat de la baza cutiei craniene. Un alt craniu uman a fost găsit tot sub podina unei locuințe, în nivelul Gumelnița A2, așezat (cu privirea spre S–V) peste un corn de cerb cu razele aproape intacte și având în preajmă o unealtă tot de corn de cerb, o piatră și diverse resturi osteologice de animale. Toate au stat sigur în legătură cu practici rituale, fiind îngropate cu un anumit rost magic înainte de construirea locuinței. Tot în mediul gumelnițean, în așezarea aponimă, s-a descoperit în preajma unei vetre o groapă conținând un craniu de copil de cinci-șase ani sfărâmat, cenușă, ocru roșu, un capac de vas spart și numeroase fragmente ceramice. Practica înhumării copiilor în așezările gumelnițene este la rândul ei destul de curentă. La Căscioarele ei au fost depuși în poziție chircită, pe una sau alta dintre părți, în gropi de mici dimensiuni, orientați de regulă ENE–VSV și lipsiți de inventar. Descoperiri similare au fost făcute și în așezările gumelnițene de la Hârșova și Bordușani (v. *Popina Bordușani*), unde însă analizele antropologice au dus la constatarea, cel puțin pentru cele câteva schelete studiate, că respectivii copii suferiseră de diverse maladii congenitale. Este greu de precizat dacă ei vor fi fost sacrificați din pricina acestor maladii sau maladiile vor fi fost cauza decesului lor. Deoarece nu au fost analizate toate scheletele de copii de la Căscioareie și Bordușani nu știm încă în ce măsură ei vor fi suferit sau nu de malformații. Pe scheletul unui tânăr de 15 ani de la Bordușani, la care se evidențiază unele elemente nordoide, unele dinaroide și est-europoide, s-a constatat că toate aceste trăsături erau gracilizate și ușor modificate din cauza unor maladii congenitale. Tot în cuprinsul așezărilor par să-și fi îngropat morții și purtătorii aspectului Stoicani-Aldeni, așa cum o dovedește scheletul chircit de la Lișcoteanca (jud. Brăila), al cărui inventar consta într-un capac de vas și o fusaiolă, sau înmormântarea dublă de la Sucevenl (jud. Galați), unde, în dreptul abdomenului unui subadult, fusese pus un copil foarte mic și o importantă cantitate de ofrande de carne de diverse animale și de pește mare, alături de o piatră. Adeseori defuncții erau însoțiți în **m.** de pietre, uneori calcinate. Pe valea Someșului Mic, la 300 m în amonte de așezarea eneolitică de la Iolod, s-au descoperit două cimitire: A, distrus în cea mai mare parte de apele râului și B, ambele aparținând grupului cultural cu același nume. Morții fuseseră depuși în groapă în poziție întinsă (exceptând câțiva chirciți pe partea stângă), orientați E–V cu variațiile de rigoare în funcție de anotimp, cu capul spre V, întors spre dreapta sau stânga, dispunerea în groapă fiind uneori în diagonală. Există și înmormântări orientate N–S, dar ele aparțin unei etape mai recente a acelulașl grup culmtal și au inventar mai sărac. Poziția brațelor era extrem de variată: pe umăr, pe piept, pe abdomen, întinse pe lângă corp, dar și combinații ale acestor variante. În **m.** s-a presărat ocru sau acesta a fost pus în vase. Din punct de vedere al inventarului funerar constatăm o bogăție neîntâlnită în alt cimitir. Numărul vaselor depuse într-un **m.** variază între unu și 12. Alături de vasele depuse cu grijă dar sparte ritual se mai aflau: topoare șlefuite, lame și așchii de obsidian, unelte de silex, spatule și împungătoare de os, oase cu urme de prelucrare, un *Krummesser*, podoabe puține, resturi osteologice provenite de la animalele depuse ca ofrande. Vasele din **m.** fuseseră confecționate (ca și în cazul altor necropole) cu un unic scop, acela funerar, factura lor modestă diferind net de a acelora din așezare. Se remarcă scheletul din **m.** nr. 18, care avea în jurul gâtului un colier de perle de *Spondylus gaederopus*, în preajma piciorului drept patru unelte de corn de cerb, patru lame de obsidian, un femur de cerb sau de bou, în stânga capului un maxilar de bovideu, un grătoar de opal și un cârlig de undiță. Se cuvin amintite și un **m.** în care defunctul fusese așezat peste vase sparte ritual, un altul care conținea numai inventar (poate un cenotaf) precum și o groapă goală (?). Necropola de la Iclod pare a fi fost înconjurată de un șănțuleț; poate că astfel se delimita strict lăcașul morților. Unică în România este descoperirea de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor) a câtorva **m.** de incinerație în urne aparținând unei grupe neolitice locale denumită Suplacu, aspect cultural înrudit sau influențat de cultura Herpály, răspândită în Ungaria de E și o parte din Crișana și caracterizată, printre altele, de un decor realizat cu ajutorul picturii. Grupele anterioare cu ceramică pictată din zonă folosiseră ritul înhumației. **M.** culturii Tiszapolgár, puțin numeroase, sunt de regulă izolate și lipsite de inventar, în timp ce acelea ale culturii Petrești au fost descoperite în așezări, printre și sub locuințe, la Tărtăria, Noșlac, Ocna Sibiului și Daia Română. Înhumarea se făcea în poziție chircită pe partea stângă, cu capul la S–E și picioarele la N–V. În unele **m.** fuseseră depuse ofrande de carne și pietre. Și cultura Petrești a cunoscut înmormântările rituale de copii. Astfel, la „Gura Luncii", lângă Tărtăria, s-a descoperit scheletul unui copil așezat pe o vatră. Problemele ridicate de resturile osteologice umane descoperite în așezările culturii Cucuteni (de unde nu se cunosc deocamdată necropole organizate) sunt deosebit de diversificate. Alexandra Bolomey a stabilit pentru aceste resturi patru categorii de practici rituale: înhumația completă, înhumația dezarticulată, depunerea de cranii și

practica oaselor răspândite. *Înhumația completă* consta în depunerea defuncților sub sau printre locuințe, cum este cazul **m.** dublu de la Scânteia (jud. Iași), în care se afla o femeie și un copil de cca patru ani, la picioarele cărora s-au descoperit resturile osteologice de animale, al celui de la Traian-„Dealul Fântânilor" (jud. Neamț) sau al celui de la Doboșeni (jud. Covasna). *Înhumația dezarticulată* este ilustrată de o groapă rotundă, tot în cuprinsul unui complex de locuire de la Traian-„Dealul Fântânilor", în care s-a descoperit scheletul amputat, cu craniul fărâmițat, al unui copil de opt-nouă ani, însoțit de ofrande bogate: 14 vase întregi și fragmentare fuseseră așezate în jurul și peste schelet, în unele dintre ele păstrându-se și resturi osteologice de la animale tinere (oaie, capră, suine, bovine), melci, cenușă și cărbune, alături de care se mai aflau pietre de râu, o râșniță lângă oap și un frecător. Cantitatea mare de cărbune și cenușă și resturile osteologice de animale ar putea fi legate de un ospăț funerar. O descoperire similară s-a făcut în aceeași stațiune, sub platforma unei locuințe. Peste 28 de vase întregi și fragmentare au fost aruncate segmente articulate din corpul unui bărbat de 25 de ani, cu siguranță decapitat, deasupra căruia au fost sparte alte vase. În ambele cazuri este vorba de **m.** cu ofrande sau oameni oferiți unor forțe naturale pentru a le obține bunăvoința. Aceste două importante descoperiri sunt indiciul unei credințe primitive într-o forță tutelară care merita să constituie obiectul omagiului prin acest gen de ofrande ce reunesc toate categoriile de resurse vegetale și animale. *Depunerea de cranii* reflectă cultul craniului, legat de cultul strămoșilor, cunoscut, așa cum arătam mai sus, pe tot parcursul preistoriei, și care este documentat de craniul unei femei descoperit la Girov (jud. Neamț) și de cel al alteia, de 60 de ani, depus pe un vas-suport de la Traian-„Dealul Fântânilor", la 20 cm deasupra **m.** cu copil dezarticulat, cu care nu știm dacă va fi fost în legătură. *Practica rituală a oaselor răspândite* este atestată în numeroase așezări cucuteniene (și chiar și în unele precucuteniene), în care s-au descoperit diverse oseminte umane, fie sub podinile locuințelor, fie în stratul de cultură, fie chiar în gropi menajere. Se pare că totuși cucutenienii abandonau uneori cadavrele la bunul plac al naturii, de vreme ce unele oase au clare urme lăsate de dinții câinilor. Și populațiile culturii Sălcuța au practicat depunerea de cranii — de pildă în așezarea de la Drăgănești (jud. Olt) s-a descoperit un craniu așezat pe cochilii de scoici, precum și două înhumări (una de adult, alta de copil) chircite pe partea stângă. Tot din mediul sălcuțean provine și un schelet de copil găsit în interiorul unui cuptor cu boltă. Depus în poziție chircită (regula generală, se pare, pentru copii), avea în apropierea capului resturile ofrandelor: oase de bovideu și cochilii de melci. Un interesant cimitir, datând de la finele eneoliticului, ale cărui componente ar fi constituite de culturile Sălcuța, Cernavodă I și Bodrogkeresztúr cu similitudini și în Herculane II (cu torți pastilate), a fost descoperit la Ostrovu Corbului (jud. Mehedinți), unde au fost cercetate peste 60 de **m.**, dintre care și unele post-eneolitice, multe însă răvășite sau chiar distruse de ape. Din punct de vedere al ritualului majoritatea se prezintă unitar, orientate E–V cu mici deviații, chircite pe partea stângă, foarte puține de partea dreaptă, numai șase pe spate cu picioarele căzute (fuseseră ghemuite în sus) și trei cu fața în jos. Și aici există câteva înmormântări duble, unele grupate probabil pe criterii familiale și destul de mulți copii printre care și noi născuți. Inventarul funerar constă mai ales din vase destul de friabile, confecționate în scop funerar, câteva având scoici pisate în pastă; printre ele, în **m.** unui copil a fost pus un vas ornitomorf pictat. S-au mai descoperit amulete și perle de aramă, piese de silex, pietre și resturi osteologice de animale provenite de la ofrandele de carne. Sunt de menționat și unele înmormântări deosebite. Este cazul **m.** nr. 22, care a fost și cel mai bogat. Într-o groapă rotundă și o alta ca o nișă în care s-au pus ofrandele de carne, a fost înmormântat un matur în poziție chircită pe partea stângă, având ca inventar șapte vase, dintre care cel de la picioare conținea un omoplat de bovideu, un altul 127 de perle din scoici, pe bazin alte 172 de perle, la gât șapte, pe piept trei, iar sub maxilar trei mici piese conice de aur. O mică piesă de aur se afla și în zona gâtului unui adolescent din **m.** nr. 28. Într-un **m.** dublu (nr. 47), cei doi înhumați fuseseră depuși chirciți pe partea stângă. Scheletul dinspre N, probabil de femeie, avusese în dreptul cefei un vas cu scoici pisate în pastă, iar în zona gâtului 25 de perle de cupru. Adolescentul din fața femeii avusese sub cap o lamă de obsidian, deasupra capului un vas opic Bodrogkeresztúr, iar în fața frunții o strachină. Amintim pentru perioada post-cucuteniană înmormântările în ciste (cutii) de piatră descoperite la Dolheștii Mari (jud. Suceava). S-a semnalat aici și o înmormântare dublă: bărbat și femeie maturi, culcați pe spate cu picioarele adunate în sus și căzute. Aveau ca inventar cinci obiecte de podoabă de os ajurate și gravate cu motive geometrice, șase vase și dălți de silex șlefuite. Alte **m.** au fost mai sărace, morții fiind depuși fie chirciți pe stânga, fie întinși pe spate direct pe lespezile de piatră, acoperiți fiind de asemenea cu lespezi și având drept inventar unul sau două vase (S.M.-B.). Documentarea arheologică pentru descoperirile funerare ale *epocii bronzului* din România este, la prima vedere, impresionantă prin numărul mare al descoperirilor. Multe dintre aceste descoperiri sunt fie întâmplătoare, fie insuficient cercetate sau, mai ales, publicate, astfel că datele privind comportamentul funerar al acestei epoci cu durată de peste două milen. sunt, în realitate, mai puține și cu multe lacune. O problemă aparte constituie „identificarea", mai ales în ultimele

două decenii, a numeroase „grupuri", „aspecte" și „faciesuri", rezultând o fragmentare excesivă a peisajului arheologic al epocii bronzului. Cele mai multe dintre aceste grupuri sau aspecte au o arie deosebit de restrânsă, chiar județeană, ca rezultat al unor cercetări superficiale, lipsite de perspectivă, sau al unor examinări cu totul restrânse de material. Semnificativ, celor mai multe dintre aceste grupuscule le lipsesc descoperirile funerare sau, în cazul în care există astfel de monumente, atribuirile s-au făcut, cel mai adesea, forțat. Este cazul grupurilor sau aspectelor Copăceni, Ciomortan, Fundeni-Govora, Iernut, Năeni-Schneckenberg, Odaia Turcului, Petrișoru-Racovițeni, Șoimuș, Zăbala, Zlatna etc. Și periodizările ilterne ale unor grupe ceramice bine conturate în spațiu și timp, cum sunt culturile Monteoru, Wietenberg, Otomani, Gârla Mare, Cruceni-Belegiș, Suciu de Sus, sunt discutabile, dar pentru o prezentare generală a comportamentului funerar al întregii epoci a bronzului aceste probleme pot fi lăsate de o parte. Nu poate fi însă ocolită problema cadrului cronologic al acestei epoci. Tradițional, socotită ca urmând „perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului", epoca bronzului este apreciată ca începând cândva pe la 2500–2200 î.Hr. și sfârșindu-se pe la 1200–1100 î.Hr. Reconsiderarea „perioadei de tranziție", ca vreme în care predomină elementele noi față de cele moștenite din fondul neolitic târziu, obligă la includerea acestei perioade în epoca bronzului. În același timp, datele radiometrice calibrate, din ce în ce mai numeroase, au impus ridicarea considerabilă în timp a începuturilor epocii bronzului. În momentul de față se poate accepta începutul acesteia pe la cca 3750 î.Hr., ceea ce înseamnă includerea unor fenomene deosebit de importante cum sunt Baden, Coțofeni și Usatovo-Folteşti, ca primele în al căror cadru se poate distinge clar ruptura față de tradițiile neolitice. Sfârșitul epocii bronzului rămâne în continuare în jurul anilor 1200–1100 î.Hr., fiind marcat de apariția și generalizarea ceramicii canelate, ca primă expresie arheologică a epocii fierului. Întreaga epocă a bronzului a fost împărțită în trei perioade principale: timpurie, mijlocie și târzie. Sistemul tripartit a fost bine intuit și el se poate păstra, dar corecțiile impuse de stadiul cercetării, în primul rând de datele radiometrice, cer o nuanțare a duratei și conținutului acestor perioade. În linii generale, perioada timpurie cuprinzând marile complexe culturale de genul Baden sau Coțofeni și fenomenele contemporane lor, toate marcând schimbările radicale față de epoca neolitică, se încheie pe la cca 3000 î.Hr. când, odată cu începutul perioadei mijlocii, apar primele culturi „clasice", cum sunt Periam-Pecica, Monteoru și Otomani. Aceleiași perioade mijlocii, desigur în etapele sale de început, îi aparțin și culturile Glina și Zimnicea, tradițional considerate ca specifice perioadei timpurii. O schimbare pare să se întrevadă în conținutul unora din marile complexe culturale, marcând începutul unei a doua etape mari a bronzului mijlociu, în jurul anului 2000 î.Hr., schimbări de altfel resimțite și în Europa Centrală, când se sting complexe culturale de mare însemnătate cum este de pildă cel aunjetitzian. În a doua jumătate a bronzului mijlociu, alături de evoluția în continuare a unor culturi cum sunt Monteoru, Wietenberg și Otomani, apar grupe sau culturi noi care dau nota specifică acestui interval de timp. Multă vreme considerată ca definind perioada mijlocie a epocii bronzului de la N de Dunăre, apariția elementelor de sorginte sudică, mai precis miceniană, trebuie reconsiderată în întregime. Aceste elemente apar abia după 1600 î.Hr., moment ce corespunde, în linii mari, și cu constituirea în E a fenomenului Noua, iar în V cu cel numit Cruceni-Belegiș, ambele caracterizând perioada târzie cu care se încheie epoca bronzului. Printre cele mai vechi înmormântări ale epocii bronzului pot fi considerate cele atribuite unor grupe ce aparțin, în linii mari, *„complexului tripolian târziu"*. După datările cu radicarbon, aceste grupe apar în prima jumătate a mil. 4 î.Hr., cele mai târzii fiind semnalate până către anul 3000 î.Hr. Există în continuare opinii conform cărora aceste grupe trebuie încadrate în „perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului", pentru terit. României fiind prezentate sub denumiri cum sunt Folteşti-Usatovo, Horodiștea-Gorodsk, Horodiștea-Erbiceni sau Cernavodă I. Dar însăși apariția acestor monumente funerare constituie unul din elementele noi, spre deosebire de etapele imediat precedente pentru care astfel de descoperiri în aria menționată sunt deosebit de rare. Este vorba de cimitire plane sau tumulare de înhumație, răspândite în special în stepa nord-pontică, pe vechiul areal tripolian, cele mai caracteristice fiind cele de la Usatovo. Pentru terit. românesc, mai important este cimitirul de la Vâlvatinți, din Basarabia, cu 65 de **m.** de înhumație. Structurile funerare sunt destul de complexe, cu amenajări din piatră, dispunerea scheletelor fiind în decubitus lateral chircit pe partea stângă sau pe dreapta, cu orientări predilecte în sectorul NNE–ESE. Inventarele cuprind vase, multe pictate, altele decorate cu șnurul, piese de port, figurine antropomorfe de tradiție tripoliană. O serie de grupuri de **m.** sau **m.** izolate, cu schelete întinse pe spate sau, mai rar, chircite lateral, cum sunt cele de la Bogdănești (jud. Bacău), Bradu (jud. Bacău), Brăilița, Cârniceni, Grumăzești, Suceava și Târpești, pot aparține aceluiași orizont cultural-cronologic al începuturilor epocii bronzului la E de Carpați. În aceeași vreme este plasată și o grupă aparte, denumită *Sofievka*, constituită din cimitire au **m.** de incinerație în groapă sau în urnă, constituind o apariție relativ insolită în peisajul arheologic. Aria acestor descoperiri funerare, destul de restrânsă, se plasează pe cursul mijlociu al Niprului, de unde este

însă posibil să fi pătruns până în N Moldovei, unde dispunem de cimitirul de incinerație de la Suceava-„Parcul Cetății", încă inedit, cu cca 100 de **m.** de incinerație în groapă, în ale căror umpluturi s-au găsit și fragmente ceramice. Foarte însemnată, cel puțin din punctul de vedere al practicilor mortuare, este *cultura amforelor sferice*, caracteristică pe o arie deosebit de vastă, din Schleswig-Hollstein și până la Nipru. În ceea ce privește cronologia absolută, pe baza datelor radiometrice din Germania sau Polonia, cultura amforelor sferice se plasează tot în prima jumătate a milen. 4 î.Hr. Pe terit. României este documentată în zona de N–E, prin 17 descoperiri funerare, dintre care cele mai importante sunt cele de la Basarabi, Băcești, Bârgăoani, Borlești, Calu (Piatra Șoimului, jud. Neamț), Cut, Dolhești Mari (cea mai semnificativă, cu patru **m.** de înhumație, dintre care două închise cu piatră și un **m.** de animal), Grănicești, Piatra-Neamț, Mastacăn (com. Borlești, jud. Neamț), Suceava și Șcheia (jud. Iași). Așezările nu se cunosc și deci nu poate fi precizat raportul dintre acestea și înmormântări. De obicei este vorba de **m.** izolate sau de grupuri mici de **m.** Cele mai multe dintre aceste **m.** au fost descoperite fortuit și, ca atare, deranjate sau total distruse, doar în câteva rânduri fiind posibile intervenții de salvare, astfel că lipsesc multe observații privind structura sau detalii de ritual. Ritul funerar este înhumația, alături de **m.** individuale fiind întâlnite și înmormântări cu doi sau mai mulți indivizi. Sunt specifice înmormântările în ciste din piatră, acoperite cu una sau două lespezi. Din inventare, în afara ceramicii caracteristice, se remarcă topoarele din silex sau, ceva mai rar, cataramele ajurate din os. Deosebit de numeroase și pe terit. României sunt înmormântările numite atribuite așa-numitei *grupe a înmormântărilor cu ocru roșu*. Aceste înmormântări sunt răspândite pe o arie extrem de întinsă, de la cursul mijlociu și inferior al Volgăi și până la Tisa, către S ajungând în bazinul Mariței. Dintre cele mai vechi înmormântări tumulare cu ocru fac parte cele de la Semenovka sau Novoselica, din Ucraina, datate cu radiocarbon între 3670–3330 B.C. (= î.Hr.; am menținut siglele englezești pentru datările radiometrice calibrate deoarece au intrat în uz pe plan internațional). O dată veche este și cea pentru un **m.** cu ocru de la Hamangia (Baia, jud. Tulcea) la 3500–2900 B.C. Cele mai târzii înmormântări tumulare cu ocru, tot din Ucraina, sunt datate radiometric în jur de 2500–2000 B.C., dar contextul arheologic nu este precizat, putând fi vorba de grupe ceramice ale bronzului mijlociu care au folosit pentru înmormântări tumuli mai vechi. Aria deosebit de largă și intervalul cronologic de cca un milen. indică un obicei mortuar foarte răspândit. Ca atare, denumirea mai veche trebuie să rămână doar un termen generic, căci cercetările întreprinse de-a lungul vremii au demonstrat că nu poate fi vorba de un complex cultural unitar, ci mai degrabă de o modă funerară, îndărătul căreia se ascund grupe ceramice distincte. După tipul structurilor funerare (gropile) s-a încercat, pe la începutul sec. 20, o împărțire a acestor înmormântări în culturile *Jamnaja* (caracterizată prin gropile rectangulare simple sau cu treaptă), *Katakombnaja* (cu gropi cu nișă laterală — catacombă) și *Srubnaja* (cu gropi cu construcții din lemn). Nici această împărțire nu satisface, din aceleași considerente, chiar dacă termenii respectivi sunt încă folosiți. Dintre extrem de numeroasele descoperiri funerare de acest tip amintim câteva dintre cele mai importante: în Basarabia, la Balaban, Ecaterineanca (Ecaterinovca), Globokoe, Gura Galbunei, Nerușaj, Parcani și Ozernoe; în Moldova, la Baloteşti, Broșteni (jud. Suceava), Corlăteni, Cotârgaci (parțial), Fălciu, Galați, Glăvănești Vechi, Grivița (jud. Galați), Holboca (parțial), Matca, Șuletea, Valea Lupului (jud. Iași) și Vânători (jud. Galați); în Dobrogea, la Canlia, Casimcea, Chiliă Veche, Constanța-„Anadolchioi", Hagieni, Hamangia, Mihai Bravu, Sabangia și Sarinchioi; în Muntenia, la Gherăseni, Gurbănești, Ianca, Ploiești-„Triaj", Preasna, Săndulița, Smeeni, Sudiți, Vitănești și Viziru; în Oltenia, la Cioroiu Nou, Giubega, Plenița, Rusănești, Seaca de Câmp și Verbița; în Transilvania, la Bodo, Câmpia Turzii, Cipău și Răscruci-„Glimeie"; în Bulgaria, la Belogradec, Carevbrod, Goran-Slatina, Kalugerica, Madara, Placidol, Poručik Gešanovo, Šabla, Târnava, Žeglarci-Orljak; în Serbia, la Jabuka, Padej, Perlez, Srpski Krstur, Starčevo și Valjkovac; în Ungaria, la Buj, Császárszállás, Debrecen, Derekegyház, Dévaványa, Gáva și Püspökladány. Chiar dacă sunt adesea documentate doar printr-un singur tumul săpat, aceste înmormântări sunt grupate în câmpuri de movile ce ocupă suprafețe considerabile. Câteodată a fost posibilă cercetarea mai multor asemenea câmpuri de movile, cum sunt cele din zona Parcani sau din sudul stepei Bugeacului, în zona limanurilor Chitai, Ialpug și Catlabug, alteori fiind doar înregistrate câmpurile de movile din jurul tumulilor cercetați. Așa este cazul în zona Rast—Seaca de Câmp, unde sunt cunoscute „Movilele înșirate", în zona Ploiești—Florești (jud. Prahova) sau, în câmpie, chiar la poalele Subcarpaților, între Ploiești și Buzău, apoi în zona râului Putna, la cotul Carpaților, în S Moldovei sau în N aceleiași provincii, pe văile Jijiei și Bahluiului etc. Acestor înmormântări le sunt specifice gropile rectangulare simple sau cu treaptă, adesea fiind descoperite resturile unor structuri din lemn (capace din bârne despicate, pari etc.), precum și așternuturi din fibre vegetale. În afara acestor amenajări interioare din lemn, se cunosc în suficiente cazuri și altele cum sunt ringurile din pietre, uneori înconjurând un singur **m.**, sau cistele din plăci de piatră. Nu totdeauna a fost posibil, datorită inventarelor sărace, o încadrare cronologică precisă,

dar practica utilizării cistelor la **m.** sub tumul pare să evolueze, inițial, paralel cu cea a construcțiilor din lemn. Observațiile atente în cursul săpăturilor, la Smeeni de pildă, au pus în evidență că fiecare dintre **m.** primare a fost acoperit cu o movilă de mici dimensiuni, ulterior fiind toate acoperite cu o nouă manta din pământ, realizându-se astfel tumulul propriu-zis. Prezența ocrului în majoritatea cazurilor este una din caracteristicile acestui grup de înmormântări, el fiind presărat fie peste întregul schelet, fie doar pe anumite părți (craniu de obicei), fie depus sub forma unor bulgări alături de defunct. Uneori, în special la **m.** din Ungaria, a fost semnalată și prezența unei materii albe cretoase. Dispunerea scheletelor este, în cea mai mare parte, în decubitus dorsal, deseori cu picioarele căzute pe o parte și pe alta (în *Froschlage*), dar se cunosc și **m.** cu schelete în decubitus lateral chircit. Sont destul de des semnalate **m.** duble (adult și copil) sau multiple, cu doi-trei sau chiar patru indivizi. Orientările sunt variate, tendința fiind totuși pentru dispunerea cadavrelor cu capul în direcțiile NV, NE și V–SV, în grupuri aproximativ echivalente la **m.** cu schelete întinse pe spate, în vreme ce la cele cu schelete chircite lateral orientarea este predilectă și echivalentă către E și V, la cele așezate pe dreapta, în vreme ce acelea dispuse pe stânga sunt așezate majoritar cu capul înspre E și mai puțin spre V. Din aceste observații reiese practica dispunerii bipolare și complementare a defuncților în decubitus lateral, foarte probabil în legătură cu grupele de sex. Inventarele sunt de obicei sărace: un vas, mai rar două sau trei, puține piese de port reprezentate prin componente de colier (perle din os sau cupru, dinți de animal), inele de buclă din argint sau bronz, mai rar din aur. Prezența armelor, nu foarte frecvente, poate fi pusă în relație cu modul de exprimare al statutului de luptător al unor indivizi. Destul de rar s-au găsit, din metal, topoare cu gaură de înmănușare transversală, cum sunt piesele de la Fălciu și de la Cuconeștii Vechi, securi plate sau pumnale, alături de acestea fiind cunoscute și topoare din piatră sau vârfuri de săgeată din silex. O categorie aparte, cu puține cazuri, este reprezentată de înmormântările din al căror inventar fac parte care cu patru roți, cum sunt **m.** nr. 13 din tumulul nr. 13 de la Balaban, în Basarabia, sau **m.** nr. 1 din tumulul nr. 1 de la Placidol, în Bulgaria. Tradiția înmormântărilor cu ocru, sub tumul, se continuă vreme îndelungată, uneori fiind întâlnite în aceeași movilă **m.** cu structuri asemănătoare, dar eșalonate în timp de-a lungul câtorva sec. Una dintre cele mai importante manifestări ale bronzului timpuriu, *cultura Coțofeni*, este răspândită pe un areal întins, ce cuprinde Transilvania, Banatul, Crișana, Oltenia și parțial Muntenia, fiind prezentă și în dreapta Dunării, în special în Bulgaria, unde poartă denumirea de cultura Măgura-Coțofeni. Tradițional a fost încadrată în a doua jumătate a milen. 3 î.Hr., dar după datele radiometrice calibrate se plasează în intervalul 3500–2700 î.Hr., două date din așezarea din peștera Măgura, în Bulgaria, indicând un debut al culturii chiar mai timpuriu, la începutul milen. 4 î.Hr. Se cunosc doar câteva descoperiri cu caracter funerar cum sunt cele de la Băile Herculane, Cârna-„Măgura Tomii", Mediașu Aurit, Ostrovu Șimian, Vădastra, sau dincolo de Dunăre la Korbovo, Padina, Galice, Selanovci și Tărnava. Ritul funerar dominant este incinerația, **m.** de înhumație fiind cele de la Băile Herculane (un **m.** de copil, în peșteră) și Vădastra. Tot culturii Coțofeni i-au fost atribuite și cele din jud. Mehedinți, de la Buicești (două **m.** de înhumație cu schelete întinsă pe spate) și Suharu (un **m.** de înhumație cu scheletul întins pe spate, probabil sub tumul), și cel de la Reci, în Țara Bârsei, dar încadrarea lor culturală este contestată. Pătrunsă la stânga Dunării dinspre S, *cultura Zimnicea*, strâns înrudită cu descoperirile de tip Ezerovo din N–E Bulgariei, în special din zona Varna, este apreciată de unii specialiști ca fiind printre primele manifestări ale bronzului timpuriu, în accepția tradițională. Cea mai elocventă descoperire funerară este cimitirul de la Zimnicea, cu 54 de **m.** de înhumație, cu scheletele în decubitus lateral chircit pe dreapta (33) sau pe stânga (7), cu orientări predilecte în sectorul S–SV. Gropile **m.** nu au putut fi surprinse. Majoritatea înmormântările au structură simplă: doar la două **m.** au fost descoperite pietre peste schelete. La cinci **m.** s-au găsit bulgări de ocru roșu. Doar 25 dintre **m.** au avut inventar ceramic constând cel mai adesea dintr-o ceașcă askoidală sau o amforă ori un castron, în doar două **m.** fiind depuse câte două vase. Piese de port s-au descoperit în șase **m.**, de obicei inele de buclă din argint, iar într-un caz manșete din cupru și un pandantiv. Un alt cimitir ce poate fi atribuit acestei culturi este cel de la Batin, imediat la S de Dunăre, lângă Russe, cu 11 **m.** de înhumație, cu scheletele chircite pe dreapta sau pe stânga, orientate S–N sau N–S, având drept inventar cești askoidale. Aceeași încadrare culturală este de presupus și pentru cele patru **m.** de la Devnja, lângă Varna, cu schelete chircite pe dreapa, unul fiind acoperit cu pietre. În necropole de la Brăilița a fost descoperit un **m.** cu schelet chircit, având un askos similar celor de la Zimnicea, **m.** putând fi atribuit acestei culturi. Este foarte posibil ca și **m.** nr. 1, descoperit în 1936 la Cernavodă-„Cetatea Veche", cu un schelet chircit pe dreapta și orientat SSE–NNV, având ca inventar un pahar și un askos, să aparțină tot acestui grup cultural. Având o răspândire relativ largă, ce cuprinde aproape întreaga Muntenie și o bună parte din Oltenia unde atinge, probabil la Ostrovu Corbului, cursul Dunării, *cultura Glina* poate fi încadrată între cca 3000–2500 î.Hr., pe baza relațiilor cu alte grupe culturale bine datate tadionletric. În stadiul actual al documentării, în ciuda faptului că se cunosc numeroase

așezări, ritul funerar reprezintă o problemă. Există un număr foarte redus de descoperiri funerare atribuite culturii Glina, cum sunt **m.** de incinerație de la Mătăsaru și Govora-„Runcuri" și cel de înhumație de la Căscioarele, dar, în afara faptului că au fost descoperite în arealul ocupat de cultura Glina, nu există alte elemente pentru a confirma atribuirea lor. Cu o arie relativ restrânsă dar distinctă, *cultura Schneckenberg*, în parte contemporană cu cultura Glina de la S de Carpați, se plasează în principal în zona depresionară din interiorul cotului Carpaților, mai exact în Țara Bârsei, unele descoperiri fiind semnalate și către centrul Transilvaniei. Descoperirile funerare sunt reprezentate prin mici grupuri de câte două-patru **m.** sau **m.** izolate; cum sunt cele de la Brăduț, Brașov, Codlea, Crizbav, Hălchiu, Hărman, Jibert, Moacșa, Mediaș, Prejmer, Râșnov, Rotbav, Sânzieni și Turia. Aproape toate **m.** au fost plane: doar la Brăduț și Moacșa au fost acoperite cu tumuli de pământ. Ritul funerar predominant este înhumația, însă s-au găsit și oase umane calcinate la Brașov și Râșnov, în ambele cazuri alături de înhumați. Caracteristica principală este dată de cistele din plăci din piatră, acoperite cu câte o lespede. La Crizbav se semnalează un strat de nisip pe fundul cistei. **M.** duble au fost descoperite la Brașov, Râșnov și Rotbav, restul fiind individuale. Caracterul fortuit al celor mai multe dintre aceste descoperiri nu a permis observații precise privind dispunerea scheletelor. Se menționează faptul că la Brașov, în unul din **m.** duble, ambii indivizi adulți erau chirciți pe dreapta, fără a se cunoaște orientarea lor. Dat fiind faptul că restuțile osteologice au fost deranjate, este greu de apreciat dacă în cazul **m.** duble este vorba de înmormântări simultane sau de reutilizarea cistei, ca pe un soi de **m.** de familie. Inventarele sunt sărăcăcioase, de obicei un vas, adesea spart. Prin săpături mai vechi, de la sfârșitul sec. 19, dar mai cu seamă prin cercetări sistematice din ultimele două decenii, au fost descoperite în zona răsăriteană a Carpaților Occidentali mai multe grupuri de **m.** caracterizate prin tumuli din pietre. Aceste descoperiri funerare, la care s-au adăugat în ultimii ani și câteva așezări, au fost denumite „grupul Bedeleu" sau *„grupul tumulilor vest-carpatici"*. Cele mai importante descoperiri funerare sunt cele de la Ampoița, Cetea, Cheile Aiudului, Geoagiu de Sus, Izvoarele (com. Livezile, jud. Alba), Livezile, Meteș, Sălciua de Jos, Țelna, Vălișoara și Zlatna. Un **m.** izolat sub un tumul cu manta din pietre, semnalat la Covăsinț, pare a arăta că acest grup a cuprins și S–V Carpaților Occidentali. Din cercetările de teren s-a constatat că este vorba de cimitire alcătuite din pâlcuri de tumuli, amplasate pe platouri sau vârfuri stâncoase, în apropierea așezărilor. Ritul funerar predominant este înhumația sub movile din pietre. Nu s-a putut preciza dacă **m.** sunt plasate direct pe sol sau în gropi. În cimitirul de la Ampoița, unde au fost cercetați opt tumuli cu 56 de înmormântări primare și secundare, scheletele erau chircite pe stânga și orientate predilect în direcția N–NE sau pe dreapta și orientate mai ales către S–SE, ceea ce atestă și pentru acest grup cultural existența regulii dispunerii bipolare și complementare a defuncților. Inventarele, când există, sunt sărace, fiind descoperite piese de colier cum sunt dinții de animal perforați, pandantive sau spirale din cupru. Un cimitir de incinerație cu 14 **m.**, descoperit în chiar centrul Transilvaniei la Brateiu, a fost atribuit, cu totul excesiv, culturii Makó, a cărei arie însă se plasează în zona de câmpie din centrul și S Ungariei. Lipsește însă o documentare arheologică pentru o corectă încadrare; se poate doar presupune că acest mic cimitir a aparținut unor comunități legate de fenomene arheologice din pusta ungară, a căror pătrundere spre Transilvania a condiționat măcar parțial apariția culturilor „clasice" ale bronzului nord-dunărean. Cultura Nyirség este răspândită cu precădere în partea răsăriteană a Ungariei, pătrunzând și în Slovacia și Ucraina transcarpatică, unde este cunoscută sub denumirea Nyirség-Zatin. Pe terit. României descoperirile de acest fel se cantonează în zona de N–V, unde au fost studiate sub denumirea de *cultura Nir*. Se cunosc puține descoperiri funerare în România, putând fi amintite doar cimitirele de la Berea-„Mirištea lui Csányi", Ciumești (28 de **m.**) și Pișcolt (16 **m.**), apoi un grup de **m.** de la Sanislău și un **m.** izolat de la Foieni. Ritul funerar este incinerația, dar la Pișcolt sunt documentate și patru înmormântări de cranii. Cimitirele nu sunt de mari dimensiuni, reflectând foarte probabil mărimea comunităților respective, fiind plasate în apropierea așezărilor. Inventarele nu excelează decât în unele situații cu totul de excepție, cum ar fi **m.** nr. 20 de la Ciumești-„Bostănărie" cu 20 de vase. În câteva peșteri din Carpații Occidentali, la Călățele, Roșia-Peștera Vacii sau la Izbucul Topliței, au fost descoperite mai multe schelete umane, considerate **m.** corespunzătoare cronologic grupelor Makó, Nyirség și Hatvan. O relație cu grupele amintite, toate exclusiv incinerante, este greu de făcut. Pe de altă parte, lipsa unor cercetări sistematice în peșterile menționate împiedică o corectă apreciere a acestor descoperiri mai puțin obișnuite. Poate cel mai important fenomen arheologic al epocii bronzului de la N de Dunărea de Jos, *cultura Monteoru* este cantonată în zona dealurilor subcarpatice, pornind aproximativ de la cursul superior al Dâmboviței, apoi spre cursul Buzăului și în Subcarpații de Curbură, până către Podișul Central Moldovenesc, fiind specifică zonei de dealuri, către câmpie netrecând decât în mod excepțional, fie la începuturi, spre cursul mijlociu al Argeșului, fie către sfârșit, spre Prahova. Este cu totul discutabil în ce măsură comunitățile Monteoru au trecut Carpații, descoperirile ce le sunt atribuite, în special din Țara Bârsei

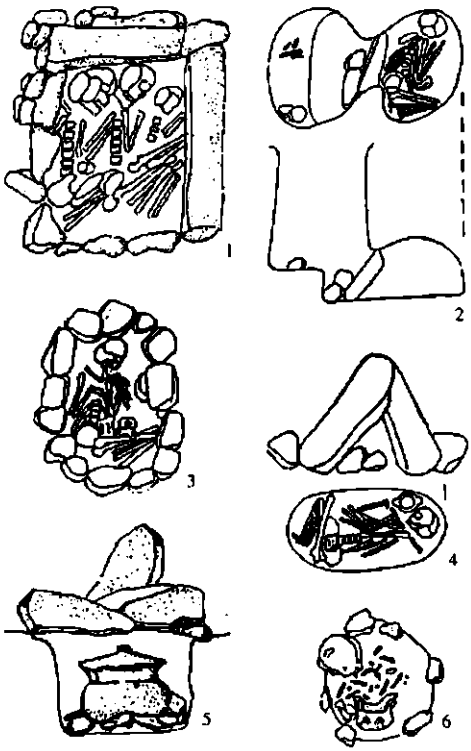

Fig. 59. Cultura Monteoru. Morminte de înhumație în cutie de piatră (1), în groapă cu cotlon (2), cu ring din pietre la suprafața solului de călcare (3), acoperit cu dale (4) și morminte de incinerație în urnă (5) și cu resturile cinerare depuse direct în groapă și cu ring din pietre (6). (Cândești, jud. Vrancea)

reprezentând mai degrabă „importuri" în mediul Wietenberg, relațiile dintre cele două culturi fiind bine cunoscute. Cercetată în nenumărate stațiuni sau cimitire, importanța culturii Monteoru stă și în lunga ei evoluție în timp, începuturile putând fi plasate imediat după anul 3000 î.Hr. și sfârșind în preajma anului 1600 î.Hr., poate cu unele supraviețuiri și în perioada târzie a epocii bronzului, în unele zone restrânse din N–E Munteniei, judecând după date radiometrice din medii culturale în relație cu fenomenul monteorean. Se cunosc peste 70 de descoperiri funerare, dintre care cele mai importante sunt cele patru cimitire cercetate în preajma stațiunii eponime de la Sărata-Monteoru (cimitirele nr. 1, 2, 3 și 4), la care se adaugă alte două identificate prin cercetări de suprafață, cimitirul de la Cândești, cu aproape 800 de **m.**, cele de la Poiana (jud. Galați), Balintești-„Cioinagi", Pietroasa Mică, Căbești, Pădureni (com. Tâmboiești, jud. Vrancea), Săbăoani, Coroteni, Năeni-„Colarea", Năeni-„Zănoaga", Panciu, Adjud, Mlăjet, Tinosu, Mândrișca, Bonțești, Călomănești și Răcăciuni. O situație specială este reprezentată printr-un grup de **m.** de înhumație, ca și de incinerație, în ciste de piatră, descoperite pe cursul superior al Dâmboviței, la Apa Sărată, Bărbulețu, Cetățeni, Gemenea, Izvoarele, Malu cu Flori, Râu Alb, Runcu și Voinești. Cele mai multe au fost descoperite fortuit sau prin sondaje restrânse, astfel că datele de care dispunem pentru aceste **m.** sunt cu totul sumare. Ele au fost atribuite culturii Glina, dar după unele opinii, singulare e drept, ar putea aparține unor etape de început ale culturii Monteoru. De altfel, nu departe de acestea, la Movila, pe cursul pârâului Ilfov, a fost descoperit întâmplător un alt **m.** în cistă, care a putut fi atribuit, pe baza ceramicii, fazei Monteoru Ic2. Cam în aceeași zonă s-a descoperit recent, la Gorgota, un alt grup de **m.** de acest fel, dar cu materialul ceramic distrus, atribuirea culturală neputând fi făcută. **M.** în ciste din piatră sunt cunoscute în aria propriu-zisă a culturii Monteoru, cum sunt cele izolate de la Bisoca, Lopătari și Pruneni-„Clociți", sau cele din cimitirul de la Cândești, unde au fost încadrate, pe baza ceramicii, în fazele Ic3–Ic2, după această vreme ele dispărând; s-a păstrat doar obiceiul căptușirii pereților gropii cu pietre de râu. O problemă specială o reprezintă ansamblul de cult cercetat parțial la Sărata-Monteoru-„Poiana Scorușului" și încadrat, pe baza ceramicii, în faza Ic3. Inițial, după săpăturile din anii 1952 și 1954, a fost interpretat drept „rug funerar", folosit în mai multe rânduri. Cercetările din anii 1994–1995 au pus însă sub semnul îndoielii această interpretare, ansamblul dezvelit doar parțial dovedindu-se a fi foarte complex alcătuit, din straturi succesive de pietre și lut purtat, toate așezate peste o structură din asize de bolovani mari de râu, întregul complex fiind acoperit cu resturile incendiate ale unei construcții din lemn și chirpici, sub care fuseseră găsite schelete umane în conexiune anatomică, parțial arse, oase de animal calcinate și vase sparte pe loc alături. Totul era consolidat pe latura de E, în contrapantă, cu un „zid" din bolovani masivi, iar apoi acoperit, „sigilat", cu un strat de lut galben adus din altă parte și în care apar complexe ale fazei următoare. Folosirea repetată a unui rug funerar, ca un soi de crematoriu, este insolită pentru epoca bronzului european, și nu mai poate fi susținută, cu atât mai mult cu cât ritul funerar predominant al culturii Monteoru este înhumația (în linii mari 95%), incinerația fiind un rit secundar (5%). Este posibil ca această construcție incendiată și situată la partea superioară a complexuiui, cu resturile osteologice umane și animale, cu ceramica alăturată, să reprezinte o „casă mortuară" ridicată deasupra unui alt **m.**, cu o structură complexă, din pietre așezate în asize. În câteva cazuri s-a constatat că cimitirele monteorene, totdeauna plane, sunt amplasate în imediata apropiere a așezărilor. Este cazul cimitirelor de la Cândești, Poiana, Pietroasa Mică și Sărata-Monteoru; în ultimul caz, cimitirele nr. 1, 2 și 4 ar putea fi sectoare ale unei singure necropole, dispusă pe pantele din jurul

așezării. O înmormântare singulară pare să fie **m.** de la Năeni-„Zănoaga", descoperit în preajma așezării. În așezări se cunoaște deocamdată o singură înmormântare, a unui copil, la Cârlomănești. Atunci când se întâlnesc, cele mai obișnuite amenajări exterioare ale **m.** culturii Monteoru sunt niei movile de piatră așezate peste gropi. O altă amenajare, mai puțin frecventă, o reprezintă ringurile din piatră, cel mai adesea individuale, dar și colective, cum este cazul celor deja menționate de la Cândești. Câteodată s-a putut observa, atât în movilele din pietre, cât și în umpluturile gropilor, prezența unor cioburi de vase, sparte din vechime, posibil resturi ale banchetului funerar. La Năeni-„Zănoaga", alături de acestea în umplutura gropii au fost găsite și oase de animale precum și multe resturi de chirpici masivi, proveniți de la o construcție incendiată. În afara cistelor din lespezi amintite sau a **m.** cu gropi săpate în piatră, alte amenajări interioare ale **m.** monteorene sunt documentate prin pietrele care „căptușesc" câteodată pereții gropilor. Foarte importante sunt **m.** cu nișe laterale (catacombe), descoperite la Cândești și care par să constituie în cadrul cimitirului o grupare aparte. Tot la Cândești a fost semnalat și un **m.** în pithos. Dispunerea morților s-a făcut în cea mai parte în poziție chircită lateral, predominant pe stânga, existând însă și câteva **m.** cu schelete întinse pe spate. În ceea ce privește orientarea se pot distinge două grupuri principale, dintre care cel mai numeros este cel cu scheletele așezate cu capul predilect în sectorul V–NNV, căruia i se opune, simetric, cel cu scheletele așezate cu capul predilect în sectorul ENE–ESE. În cadrul acestei dispoziții bipolare și complementare nu există o distincție în funcție de grupa de sex sau de dispunerea pe stânga sau pe dreapta a defuncților. Foarte probabil orientarea diferită exprimă segmente ale grupului social cu coduri culturale diferite, dar complementare. **M.** colective sunt rare, excepțiile fiind **m.** nr. 1 de la Năeni-„Colarea", cu cinci indivizi, **m.** nr. 2 din același cimitir, cu trei indivizi, și **m.** triplu de la Năeni-„Zănoaga". Fără a se remarca prin inventare fastuoase, cu atât mai mult cu cât **m.** lipsite de inventar sunt destul de numeroase, înmormântările monteorene conțin ca mobilier funerar, de obicei, ceramică, cel mai adesea unu-două vase, dar există și cazuri deosebite, cum este **m.** nr. 6/1989 de la Poiana (jud. Galați), cu nouă vase. Cel mai adesea este vorba de cești, dar se mai cunosc și alte forme, dintre care cea mai de seamă este vasul de ofrandă (germ. *Spendegefäß*), formă întru totul specifică culturii Monteoru, apoi askosul și pixida. Piesele de port, destul de frecvente, sunt caracteristice mai cu seamă **m.** de femei. În general predomină inelele de buclă, din bronz și mai rar din aur. Tot din bronz au mai fost găsite și ace, brățări, piese de colier (perle, spirale din sârmă), ca și, mai rar, colane *Ösenhalsringe*, uneori cu pandantive cordiforme specifice Europei Centrale. Piesele de port din os sau corn, destul de rare, sunt reprezentate prin colți de mistreț (mai rare) sau alți dinți de animal perforați, ca un reflex al unei mode caracteristice mediilor Nitra sau Mierzanowice cu care comunitățile Monteoru au avut, foarte probabil, relații de schimb la distanță. O altă dovadă a acestor relații, la pragul dintre milen. 3 și 2 î.Hr., este prezența perlelor din pastă sticloasă (așa-numita „faianță"), cum este cazul **m.** nr. 142 din cimitirul nr. 4 de la Sărata-Monteoru. Și mai rar sunt consemnate, în câteva **m.**, perle din chihlimbar, fiind posibil ca unele dintre ele să provină din zăcămintele din zona Buzăului. Statutul de luptător este foarte puțin exprimat în inventarele funerare. Armele sunt reprezentate în principal prin topoare din piatră, vârfuri de săgeată din silex sau os și, doar într-un singur caz, printr-un mic pumnal din metal. **M.** cu arme din piatră sau din metal (pumnal) mai sunt menționate și la Cândești, unde apar și topoare plate de origine răsăriteană, cunoscute sub denumirea de „dălți Kostroma". Foarte rar au fost găsit în **m.** monteorene oase de animale. În unele **m.** au fost descoperite cranii umane; unele pot fi înmormântări de cranii, altele, cum este cazul unora menționate doar la Cândești, pot ilustra eventual jertfe. Incinerația, documentată prin puține **m.**, dar pe aproape întregul areal al culturii Monteoru, este ritul funerar secundar. Practicarea lui poate fi datorată contactului cu grupe ceramice al căror rit funerar dominant este incinerația, dintre care cea mai importantă este grupa Wietenberg. **M.** de incinerație sunt, în cele mai multe cazuri, **m.** cu urnă, folosindu-se pentru aceasta în general vase mari, dar și cești. Mai rare sunt **m.** de incinerație în groapă. Trebuie menționate și înmormântările birituale de la Năeni-„Colarea", care atestă practica incinerării, concomitent cu înhumația, încă din etapele timpurii ale culturii Monteoru. O grupă oarecum aparte, „cultura" Edineț, cu o ceramică ce se aseamănă cu unele forme caracteristice etapelor timpurii Monteoru, a fost recent definită pe baza unor descoperiri, în special cu caracter funerar, plasate într-o zonă restrânsă situată la stânga Prutului, în jurul localit. eponime. Cele câteva descoperiri funerare sunt situate la Brânzeni, Cuconeștii Vechi, Edineț și Văratic. Cu excepția **m.** tumular de la Văratic, toate celelalte sunt înmormântări plane. Ritul funerar este înhumația, cu scheletele așezate chircit pe dreapta sau pe stânga și orientate S–N și N–S, adică bipolar și complementar. *Cultura Periam-Pecica* (sau Mureș după alți specialiști) ocupă o arie distinctă la confluența Mureșului cu Tisa, mărginită la S aproximativ de cursul Arankăi (Zlatica), iar la N de cel al Erului Sec, ambele foste brațe ale unei delte a Mureșului. Către V nu se depărtează prea mult de Tisa, chiar dacă descoperiri Periam-Pecica apar în aria Vatya, cum demonstrează câteva **m.** din cimitirul de la Kelebia. După datele radiometrice,

începuturile culturii pot fi plasate înainte de 2800 î.Hr., sfârșitul ei neputând depăși 1600 î.Hr., moment în care aria nordică este ocupată de o pătrundere Otomani, în vreme ce imediat la S de Mureș se cunosc stațiuni Vatina. Înmormântările sunt bine cunoscute prin cercetări în cimitire, cum sunt cele de la Battonya, Deszk „A" și „F", Ószentiván, Pitváros și Szöreg, în Ungaria, Beba Veche și Sânnicolau Mare, în România, Mokrin, Novi Kneževac și Ostojičevo, în Serbia. Necropolele, totdeauna plane, cu numeroase **m.**, erau amplasate în apropierea așezărilor. S-a afirmat, cel puțin pentru cimitirul de la Mokrin, că **m.** erau dispuse în șiruri, dar faptul nu poate fi probat, fiind mai degrabă rezultatul unei impresii. Gropile sunt fie rectangulare, fie ovale, fără a se putea face o legătură între planul lor și grupele de sex, de vârstă ori de rang. S-a observat însă că dimensiunile gropii, exprimate prin suprafață și cantitatea de pământ excavat, sunt în relație fie cu grupele de vârstă, copiii fiind înmormântați mai puțin adânc, fie cu anume elemente de inventar, arme sau piese de port, exprimând și în acest fel rangul social. Practica funerară predominantă este înhumația, dar se întâlnesc și destule **m.** de incinerație, a căror prezență se poate explica prin contactele cu mediile culturale învecinate. Foarte bine conturat, standardul funerar al comunităților Periam-Pecica consta din dispunerea cadavrelor masculine în poziție chircită pe stânga, orientate predominant către N, iar cele feminine erau orientate predominant spre S și chircite pe dreapta. Se înregistrează și excepții, dar este evidentă aplicarea și în cazul acestei culturi a principiului dispunerii bipolare și complementare a defuncților după grupele de sex. Există și alte excepții, mai puține dar totuși semnificative, în ceea ce privește dispunerea cadavrelor, unele **m.** masculine fiind dispuse după standardul feminin sau invers. Variații ale standardului funerar se constată la Bettonya, fiind explicate prin contactul cu populația Otomani. Gropile sunt rectangulare sau ovale, fără a se putea stabili o regulă din acest punct de vedere. Între **m.** de înhumație se disting unele, în special de copii, cu scheletele așezate în vase mari (pythoi): la Szöreg și mai cu seamă la Ostojlčevo, unde s-au înregistrat peste 80 de asemenea înmormântări, toate de copii. În cimitirul de la Mokrin au fost găsite și câteva schelete cu cranii trepanate. Alături de **m.** de înhumație s-au descoperit și **m.** de incinerație în urmă, despre care se crede că reprezintă efectul relațiilor cu ariile culturale învecinate, Nagyrév sau Hatvan, al căror rit funerar exclusiv este incinerația. **M.** lipsite de mobilier sunt și în cazul acestei culturi destul de numeroase, dar inventarele funerare, atunci când există, sunt relativ bogate. De obicei alături de schelete sunt descoperite unu-trei vase, dar se cunosc și **m.** cu inventare ceramice mai bogate, ca de pildă **m.** nr. 8 de la Battonya. Cele mai frecvente forme sunt vasul cu două torți (kantharos), castronul cu una sau două torți, amforeta și pixida. Foarte numeroase, în special pentru înmormântările feminine, sunt piese de port, adesea din aur, cum este cazul pandantivului de la Beba Veche, piesele din metal prețios cele mai utilizate rămânând însă inelele de buclă. Caracteristice și culturii Periam-Pecica, sunt deosebit de frecvente „acele cipriote" din bronz, la care se adaugă și alte variante, inclusiv ace din os cu capul spatulat. O piesă de port aparte este colanul (*Ösenhalsring*), căruia i se alătură coliere din perle din metal, pandantive (dintre care cel mai caracteristic este cel de tip *Brillenspirale*), apoi perle din os, cochilii de Dentalium, Columbella sau Cardium, mai rar din chihlimbar, colți de mistreț sau dinți de animal și numeroase perle din „faianță" (spre exemplu, în **m.** nr. 108, 7 și 137 de la Mokrin au fost descoperite 538, 149 și respectiv 145 de perle din „faianță" de diferite tipuri). Este adesea întâlnită și podoaba de cap alcătuită din tubulețe din cupru sau bronz, pandantive *Brillenspirale* și perle. Armele, mai puțin numeroase, sunt reprezentate prin topoare din piatră, pumnale triunghiulare din cupru sau bronz, un vârf de lance, securi plate de tip *Randleistenbeil*, dar și un topor de tip Kozarac (**m.** nr. 208 de la Mokrin), precum și unul miniatural de tip Kftănov (**m.** nr. 90 de la Szöreg). Mai menționat și **m.** nr. 267, de copil, de la Mokrin, în care a fost descoperită o lamă de pumnal răsucită în jurul încheieturii mâinii ca un soi de brățară. Destul de frecvent se întâlnesc oase de animale (ovicaprine, porci, cai, vite), predominând humerusul și fragmente din scheletul cranian. În două **m.** de la Kelebia (nr. 90 a și 118), atribuite culturii Periam-Pecica, s-a descoperit doar câte un schelet de câine, așezat pe stânga. Unul dintre fenomenele arheologice majore ale epocii bronzului central-european, *cultura Otomani* (după denumirea maghiară, Füzesabony), se întinde de la poalele apusene ale Carpaților Occidentali până la cursul Tisei, pătrunzând spre N în Slovacia, iar către S, într-o etapă mai evoluată, atingând chiar cursul inferior al Mureșului. După datele radiometrice, în special din câteva așezări tell din Ungaria, evoluția culturii Otomani se poate plasa încă de la începutul mileniului 3 î.Hr. și până către 1300–1200 î.Hr. Cercetările mai vechi, dar mai cu seamă cele recente, au arătat că, de fapt, ceea ce s-a numit „faza Otomani I" aparține complexului Hatvan, fiind deosebită de grupa ceramică Otomani propriu-zisă. Nici sfârșitul culturii nu este încă foarte clar, grupările Cehăluț și Igrița fiind incomplet sau artificial definite, după cum și teoria conform căreia fenomenul Füzesabony încetează ca urmare a unei expansiuni a culturii **m.** tumulare către S–E mai trebuie examinată. Destul de numeroase, descoperirile funerare cuprind cimitire întinse, cum sunt cele din Ungaria de la Füzesabony, Gelej, Hernádkak (parțial), Mezőcsát, Pusztaszikszo

și Tiszafüred, sau cele din Slovacia de la Nižna Myšl'a (cu 533 de **m.** de înhumație) sau Streda nad Bodrogom. Pe terit. României a fost cercetat doar un mic cimitir la Pir, căruia i se adaugă descoperiri de **m.** izolate sau mici grupuri de **m.** (Adoni, Andrid, Ardud-„Galgaberg", Berea, Diosig, Olari, Otomani, Sanislău, Sălacea, Stolna, Tiream, Valea lui Mihai, Voivozi etc.), dar acestea din urmă au făcut parte, foarte probabil, din necropole relativ întinse ce nu au fost săpate. La Nižna Myšl'a, Pir și Tiszafüred s-a constatat că cimitirele erau plasate în imediata apropiere a așezărilor. Fac excepție înmormântările de la Otomani, Sălacea și Tiream, în aceste cazuri fiind vorba de complexe funerare descoperite în perimetrul așezărilor. Și în cazul culturii Otomani se constată un biritualism, înhumația fiind însă ritul funerar predominant. S-a afirmat că incinerația devine mai frecventă în etapele târzii ale culturii, dar acest lucru trebuie verificat căci, dacă ținem seama pe de o parte de fondul anterior de factură Hatvan, iar pe de altă parte de faptul că mulți dintre vecini (culturile Vatya, Wietenberg și a ceramicii incrustate) practicau incinerația ca rit predominant, arderea morților la populația Otomani se poate datora și apărea aleatoriu în timp și spațiu în funcție de acești factori. În cazul **m.** de înhumație se poate constata standardizarea remarcabilă a modului de dispunere a defuncților. Majoritatea **m.** masculine au scheletele chircite pe dreapta și orientate predilect în sectorul V–S, în vreme ce pentru cele feminine defuncții au fost așezați pe stânga, cu capul îndreptat în sectorul E–N, fiind astfel pus în evidență și în cazul culturii Otomani principiul dispunerii bipolare și complementare. Cu foarte puține excepții, cimitirele sunt plane. În ceea ce privește amenajările interioare, la gropile fie rectangulare, fie ovale în plan, nu s-au semnalat elemente deosebite. Constituie o excepție **m.** de copii în pithoi, la Tiszafüred și Pir de pildă, practică bine cunoscută în această vreme în Europa Centrală și nu numai. Relativ frecvent sunt înmormântările de cranii, dintre care se distinge **m.** nr. 20 de la Gelej-„Kanális", cu trei cranii. **M.** simbolice, așa-numitele cenotafuri, sunt iarăși cunoscute în aria Otomani. Inventarele ceramice sunt câteodată consistînd din mai multe vase, cum este cazul **m.** nr. 6 (doar cu un craniu) de la Streda nad Bodrogom, cu opt vase, sau al **m.** nr. 242 de la Gelej-„Kanális", tot cu opt vase, dar predomină înmormântările cu unu-două vase. Formele cele mai frecvente sunt ceașca și castronul. Destul de numeroase sunt înmormântările, îndeosebi cele feminine, cu piese de port din metal: ace de diferite tipuri, brățări, inele de buclă din bronz ca și din aur, piese de colier (spirale din sârmă, pandantive și perle). Din os se întâlnesc, nu prea des, perle, dar mai cu seamă colți de mistreț sau alți dinți de animal perforați. Ca piese de colier se cunosc și cochilii de *Columbella* sau, mai rar, *Dentalium*, precum și perle de chihlimbar. Un loc aparte îl ocupă perlele din pastă sticloasă („faianță"), socotite de unii specialiști ca produse secundare ale metalurgiei bronzului, frecvente în special în zona de N a ariei Otomani, unde au fost descoperite uneori în număr deosebit de mare în **m.**, cum este cazul **m.** nr. 282 (dublu: femeie și copil), de la Nižna Myšl'a, în care, alături de inele de buclă, piese de colier (*Dentalium*, *Columbella*, perle etc.), străpungătoare din os, colți de mistreț și trei vase, s-au descoperit 2666 de perle din „faianță". Alături de acest **m.** a fost descoperit **m.** nr. 280, de bărbat, care, alături de o centură alcătuită din plăcuțe de os perforate, o așchie din silex și o brățară, avea în inventar o duză din lut și un set constituit din două forme de turnare pentru ac cu cap sferic, alături fiind depus și un ac din bronz turnat în setul respectiv. În **m.** nr. 133, tot de bărbat, alături de câțiva colți de mistreț și două aschii de silex, s-a descoperit un alt set constituit din două valve de turnare pentru ac. Cele două **m.** cu forme de turnare au fost atribuite unor meșteri metalurgi, iar **m.** dublu cu cele 2666 de perle din „faianță" a fost pus în legătură cu acestea. În cazul unor înmormântări masculine, statutul de luptător este pus în evidență prin prezența unor arme din metal (cel mai adesea pumnale, dar și un topor cu disc, o secure de tip *Randleistenbeil*, o alta de tip *Absatzbeil*) sau, foarte rar, prin topoare din piatră. **M.** de incinerație, relativ frecvente, sunt reprezentate atât prin **m.** în urnă, cu sau fără capac, cu sau fără vase adiacente, ca și prin **m.** de incinerație în groapă, unde alături de resturile calcinate se mai așezau și unu-două vase. Mai degrabă o problemă decât o cultură, fenomenul denumit *Verbicioara* este cunoscut prin descoperiri în special din Oltenia, la care au fost adăugate și câteva din Serbia, imediat în dreapta Dunării. În stadiul actual al cercetării, încă nesatisfăcător, se pare că ceea ce s-a înțeles prin „fazele Verbicioara I–III" constituie un grup distinct, specific S Olteniei, unele materiale de acest tip apărând, ultima oară, în medii Gârla Mare vechi, în vreme ce o parte din descoperirile atribuite „fazelor Verbicioara IV–V", din zona deluroasă din mijlocul și N provinciei, pot fi atribuite așa-numitului grup Govora, contemporan fazei de mijloc a culturii Gârla Mare, iar altele, atribuite „fazei Verbicioara Vb" și aflate în regiunea de câmpie din imediata apropiere a Dunării, aparțin în realitate grupului Bistrețu-Îșalnița. Se cunosc abia 12 descoperiri funerare la Cârna-„Ostrovogania" (1 **m.**), Crivina, Gruia (3 **m.**), Korbovo, Mărăcinele, Nicolae Bălcescu, Padea (4 **m.**), Padina (1 **m.**), Râmnicu Vâlcea (1 **m.**), Sălcuța (grup de **m.** identificat prin cercetări de suprafață) și Verbicioara (3 **m.**). Cu excepția celui de la Râmnicu Vâlcea, aparținând după ceramică grupului Govora, celelalte descoperiri funerare atribuite „fazelor Verbicioara I–III" se găsesc în zona de câmpie din stânga Dunării sau imediat la S de fluviu, cum sunt cele de la Korbovo

și Padina. Prin cercetări de suprafață a mai fost identificat un presupus cimitir de incinerație, la Visag, în Banat, atribuit mt etapelor de început. Descoperirea, îndoielnică, fiind vorba de resturi descoperite în arătură, a fost ulterior atribuită grupului Balta Sărată. Cu excepția unui **m.** de înhumație, în preajma așezării eponime, cu scheletul chircit pe stânga, orientat S–N, cu un ac de tip „cipriot" și două inele de buclă din bronz, toate celelalte sunt **m.** de incinerație. Cele două **m.** de la Verbicioara au fost descoperite în perimetrul așezării, cele de la Cârna-„Ostrovogania" și Korbovo, în cadrul unor necropole Gârla Mare, celelalte fiind descoperite izolat, sau în mici grupuri de **m.** la Gruia, Padea și eventual Sălcuța. De obicei **m.** se compune dintr-o singură urnă, așezată într-o groapă, mai rar cu capac, fără alte elemente de inventar. La Cârna-„Ostrovogania" oasele calcinate se aflau pe fundul gropii, acoperite cu cioburi de la un vas. Ocupând un loc important în peisajul arheologic al epocii bronzului de la de Dunăre, *cultura Tei* aparține în întregime perioadei mijlocii a acesteia. Începuturile culturii nu sunt clare, în sensul că nu se poate deocamdată preciza fondul anterior, iar sfârșitul este controversat. Aria culturii a cuprins cea mai mare parte a Munteniei centrale, nedepășind către E cursul Mostiștei, iar într-un anume moment al evoluției a fost documentată și în Țara Bârsei. Rămâne de văzut și în ce măsură o serie de descoperiri pot susține extinderea cultarii Tei și la S de Dunăre. Descoperirile funerare sunt puține: Brazi (grup de **m.** descoperit fortuit în 1964), Chirnogi (cca 10 **m.**), Căscioarele-„D'aia parte" (2 **m.** probabil dintr-un grup mai mare). Culturii Tei i-au fost atribuite și alte înmormântări, cum este **m.** nr. 5 din tumulii de la Baldovinești sau **m.** de la Pulieni, dar încadrarea lor culturală este alta. M. Tei cercetate, toate de înhumație, aveau scheletele așezate chircit lateral. La Căscioarele, ambele schelete se găseau depuse pe stânga, fiind orientate către E–SE. Inventarele sunt sărăcăcioase, constând de obicei dintr-o ceașcă, iar singurele piese de port menționate sunt o mărgea din aur și una din piatră la Chirnogi. Cantonată doar în interiorul arcului carpatic, *cultura Wietenberg* își începe evoluția foarte probabil anterior anului 2000 î.Hr., sfârșitul fiind marcat, printre altele, și de un complex cu materiale Wietenberg și Noua amestecate, descoperit la Sighișoara și a cărui dată radiocarbon calibrată se așează în intervalul 1750–1510 B.C. În stadiul actual al documentării se cunosc 47 de descoperiri funerare. Dintre acestea foarte puține sunt cimitire sau grupuri de **m.**, cele mai importante fiind cele de la Aiton (8 **m.**), Bistrița (38 de **m.**), Deva (17 **m.**), Dumbrăvița, jud. Bistrița-Năsăud (21 de **m.**), Ocna Sibiului (14 **m.**), Oiejdea (3 **m.**), Sibișeni (43 de **m.**) și Turia (22 de **m.**). După observațiile din teren aceste mici cimitire, cu **m.** ce par grupate, sunt situate în preajma așezărilor. Cum însă așezările Wietenberg sunt uneori întinse, cu mai multe niveluri, indicând o locuire intensă și de durată, este posibil ca în jurul lor să se afle mai multe astfel de cimitire, de mici dimensiuni, fiecare corespunzând unor anumite segmente ale comunităților respective. Foarte multe sunt **m.** descoperite izolat, dintre care merită menționate cele de la Ampoița, un craniu depus în mantaua unui tumul mai vechi, Galații Bistriței, Giurtelecu Șimleului și Merești, ultimul descoperit fortuit într-o peșteră. Un loc aparte îl ocupă **m.** izolate sau în grupuri mici, descoperite în perimetrul așezărilor, cum sunt cele de la Apahida, Bernadea (3 **m.**), Derșida (1 **m.** de craniu, 1 **m.** de înhumație cu schelet chircit pe dreapta, orientat SE–NV, și 5 **m.** de incinerație în urnă), Micești (cartier al Albei Iulii), Sântimbru, Tureni și Uioara de Jos, astfel de înmormântări părând a fi o caracteristică a culturii. Ritul funerar predominant este incinerația, obiceiul fiind al depunerii oaselor calcinate în urne, acoperite uneori fie cu alte vase, fie cu lespezi. Se cunosc însă și câteva **m.** de înhumație, în special cele din așezări, cum sunt la Bernadea, Derșida, Micești sau Obreja, cel din peștera de la Merești și craniul de la Ampoița. Acestora li se mai adaugă unul izolat de la Ocnița, două **m.** de înhumație, cu schelete chircite lateral, descoperite în cimitirul de la Sibișeni și altele menționate pentru cimitirul, tot biritual, de la Ozun. Este de presupus prin urmare că înhumația a servit drept obicei funerar secundar peutru comunitățile Wietenberg, acest mod de tratare a defuncților fiind rezervat, foarte probabil, unor situații speciale, care au cerut în cele mai multe cazuri și o amplasare funerară aparte (perimetrul așezărilor), ca și, mai rar, obiceiul depunerii doar a craniului. Structura **m.** de incinerație este destul de simplă, constituită dintr-un vas, cel mai adesea globular, cu funcția de urnă, acoperit cu un alt vas (castron, dar și ceașcă), având, mai rar, și vase adiacente. Câteodată urna este acoperită cu o lespede. Mai rar s-au descoperit și **m.** de incinerație cu pietre în jur. Toate **m.** sunt așezate în gropi. Inventarele constau doar din ceramică, singurele cazuri în care au fost descoperite piese de port fiind la Derșida în **m.** nr. 3, cu cochilii de *Dentalium*, și **m.** nr. 5, cu un pandantiv din os și nouă cochilii de *Dentalium*, apoi un **m.** de la Dumbrăvița și altul de la Deva, cu câte o piesă din os. Înrudită cu complexul Komarów-Bielyi Potok, *cultura Costișa* este cunoscută, cu totul insuficient, pe baza câtorva descoperiri din N Moldovei. Pe baza raporturilor cu grupul Monteoru și a prezenței unor elemente ale sale în ceramica culturii Noua, se poate admite pentru cultura Costișa o evoluție în cursul perioadei mijlocii a epocii bronzului. Sunt încă puține descoperiri funerare pe terit. României, putând fi citate cele de la Cotârgaci (parțial), Hârtop, Horodnicu de

Jos, Prăjeni, Rusăieşti, Şerbăneşti şi Vlăsineşti. Este vorba în general de grupuri mici de **m.** sau de **m.** descoperite izolat. Ritul funerar include înhumaţia cât şi incineraţia, din datele de care dispunem astăzi fiind greu de făcut alte nuanţări. În ceea ce priveşte structura **m.**, majoritatea sunt tumulare, cu excepţia celor şase de la Prăjeni. De obicei gropile sunt de formă ovală, dar se cunosc şi ciste din lespezi, chiar şi în cazul **m.** de incineraţie, cum sunt cele de la Hârtop sau Şerbăneşti, la Rusăieşti fiind vorba de un **m.** de incineraţie în urnă acoperit cu un tumul din bolovani. Peutru **m.** de înhumaţie este vorba de schelete aşezate chircit pe o parte. Grupul de **m.** Costişa descoperite în România se deosebeşte de înhumaţiile Komarów prin structurile şi inventarele mai modeste. Relativ recent definită, *cultura Mnogovalikovaja*, caracterizată prin ceramica cu brâie multiple, ocupă o arie destul de întinsă ce cuprinde o bună parte din Ucraina şi cea mai mare parte a Basarabiei, unele descoperiri fiind semnalate şi la dreapta Prutului. În linii mari cultura Mnogovalikovaja este contemporană cu Monteoru, contactele dintre cele două fenomene arheologice fiind deja puse în evidenţă. Sfârşitul culturii este marcat de apariţia în fosta sa arie a complexului Noua-Sabatinovka aparţinând bronzului târziu. Pentru spaţiul în discuţie cele mai însemnate descoperiri funerare sunt cele de la Balaban I şi II, Baştanovca, Calfa, Cazaclia, Dănceni, Gradeška, Hadjimus, Kislica, Mamta şi Văratec, în Basarabia, de la Bogonos, Gârceni, Giurcani, Holboca, Stoicani şi Vânători (jud. Galaţi), în Moldova, şi cele din Muntenia de N–E, din preajma Brăilei, de la Baldovineşti şi Brăiliţa. Ritul funerar predominant este înhumaţia, folosindu-se deseori tumuli mai vechi. Uneori structura ansamblurilor funerare este foarte asemănătoare cu cele din etapele precedente, întâlnindu-se gropi simple sau cu treaptă, cu construcţii din lemn în interior, cum sunt cele de tip Jamnaja, sau gropi cu catacombă, alături de gropi ovale simple sau chiar ciste din piatră. O notă de originalitate o dau **m.** cu groapă umplută cu pietre din tumulii de la Nikolskoe (Ucraina). Uneori cadavrele au fost aşezate în sicrie din bârne, în alte cazuri au fost descoperite resturi de la un soi de rogojini din fibre vegetale; nu sunt rare nici cazurile în care este prezent şi ocrul. Defuncţii sunt aşezaţi în poziţie chircită pe stânga (mai frecvent) sau pe dreapta, cu capul îndreptat predilect către NNE–SE, foarte rar către V–NV, regula fiind aceea a depunerii morţilor în poziţii complementare. Se cunosc şi cazuri cu scheletele întinse pe spate. Inventarele, atunci când există, sunt sărăcăcioase. Cel mai adesea se depunea un vas, foarte rar câte două. Piesele de port din utetal (brăţări, inele de buclă, ace) sunt rare. Dintre piesele de port din os, cu totul caracteristice acestei culturi sunt cataramele discoidale din os, care se întâlnesc la destule **m.** Unele **m.** din câtiva tumuli din Moldova au fost atribuite culturii Mnogovalikovaja pe baza acestor catarame. În mai multe cazuri, în **m.** acestei culturi au fost găsite şi oase de animale, ca resturi de ofrande de hrană. Definită mai mult pe baza unor cercetări de suprafaţă, *cultura Coslogeni* ocupă Muntenia estică, trecând, după unele descoperiri, şi dincolo de Dunăre, în jumătatea sudică a Dobrogei. Se consideră că şi-a început evoluţia către sfârşitul bronzului mijlociu şi a continuat în bronzul târziu, până la apariţia grupurilor culturale hallstattiene timpurii. Pe baza repertoriul ceramic a fost integrată marelui complex cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni, unii cercetători contestându-i realitatea ca grupă culturală de sine stătătoare. Nu sunt clare de altfel nici raporturile cu fenomenul Zimnicea-Plovdiv, ale cărui elemente sunt vizibile în special în staţiunea de la Radovanu. Se cunosc foarte puţine descoperiri funerare. În preajma staţiunii eponime de la Grădiştea Coslogeni au fost cercetate 15 **m.** de înhumaţie într-un tumul, dar lipsesc precizările. **M.** izolate au fost descoperite la Stelnica (pe malul braţului Borcea), Medgidia şi Batin (pe malul Dunării, în Bulgaria). Ritul funerar exclusiv este înhumaţia, iar din puţinele observaţii de care dispunem se mai cunoaşte doar că defuncţii au fost depuşi în poziţie chircită pe o parte. În ceea ce priveşte inventatele, se remarcă rapiera „micenian㔠de la Medgidia. Insuficient definit, cu un început neclar şi o evoluţie presupusă până către bronzul târziu, *grupul Balta Sărată* este documentat doar în zona deluroasă a Banatului, nedepăşind spre E culoarul Timiş-Cerna. Singurele descoperiri funerare atribuite acestui grup insolit sunt cimitirul de la Valea Timişului, apoi cel presupus de la Visag, ambele de incineraţie, şi o descoperire foarte puţin clară, de oseminte umane, în peştera de la Românești. Prezentă în România doar pe o arie restrânsă din Banat, *cultura Vatina* are o evoluţie ce începe probabil anterior anului 2000 î.Hr., sfârşitul putând fi explicat prin apariţia culturii Cruceni-Belegiš, ce o înlocuieşte. În România, singura descoperire funerară este cimitirul de la Ostrovul Moldova Veche-„Spitz", despre care nu se ştie deocamdată decât că este de incineraţie, aceasta fiind ritul funerar exclusiv al culturii. *Cultura Gârla Mare* este cunoscută pe un spaţiu a cărui axă e constituită de cursul Dunării, începând aproximativ din zona Belgradului şi până la confluenţa cu Oltul, în aval de Corabia, la Islaz, nedepăşind la stânga sau la dreapta lunca Dunării, cu excepţia dunelor Deli Blat, din zona dintre Pančevo şi Vršac. Cu o durată situată între cca 1900–1600 î.Hr., cultura Gârla Mare a fost definită în special pe baza cimitirelor, cum sunt cele de la Dubovac (parţial), Korbovo, Orešac (parţial) şi Vršac-„At", în Serbia, de la Balta Verde, Cârna-„Grindul Tomii" şi „Ostrovogania" (parţial), Ghidici, Liubcova (parţial), Ostrovu Corbului, Ostrovu Mare-„Bivolării" şi Plosca, în România, de la Orsoja

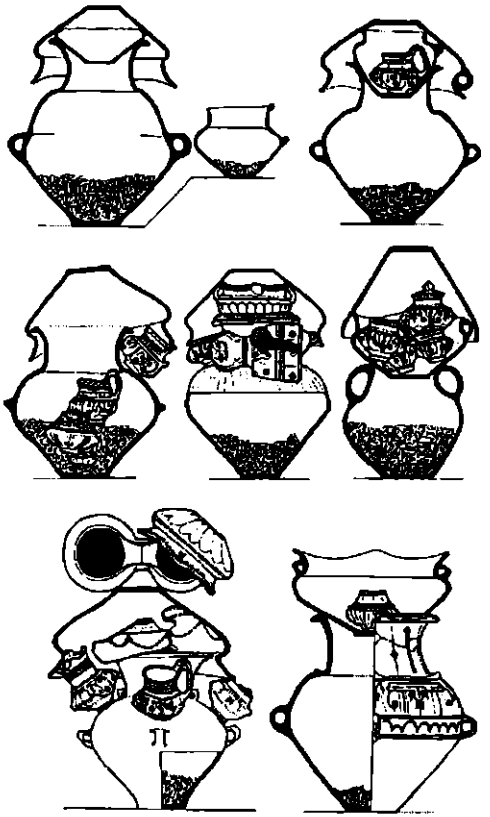

Fig. 60. Cârna-„Grindul Tomii". Morminte de incinerație (reconstituiri) din necropola Gârla Mare.

și Ostrov, în Bulgaria. Ritul funerar exclusiv este incinerația în urnă, mai rar în groapă. După unele cazuri întâlnite la Cârna-„Ostrovogania" la **m.** fără urne (nr. 67 și 69), oasele, găsite în grămezi semisferice compacte, au fost depuse în recipiente din material perisabil, piele sau textile. Foarte rar s-au putut face observații asupra gropilor funerare, acestea fiind circulare, cu dimensiuni ce nu depășesc grupul vaselor depuse. Uneori, acolo unde a fost posibil, s-au descoperit cioburi sub urnele funerare, ceea ce indică faptul că, înaintea așezării urnei, în groapă se aruncau unele resturi de la incinerare, aceste înmormântări fiind mai apropiate de categoria „**m.** cu cenușa risipită" (germ. *Brandschüttungsgräber*). Structura **m.** se compune de obicei dintr-un vas mare (amforă, kantharos), dar și cești sau chiar castroane, cu funcția de urnă, deasupra căreia se află un castron sau uneori două, în fapt capacul urnei. Acestora li se adaugă alte vase (cești, pixide, castroane, vase zoomorfe imitând păsări de apă sau cervidee, mai rar și vase pyraunoi), depuse cel mai adesea la exteriorul urnei, dar sunt destule cazuri în care se găsesc și în interior. Este de presupus că vasele ce alcătuiesc inventarele funerare, ca și figurinele, au fost așezate inițial pe rug, alături de defunct, deseori fiind deformate din cauza căldurii sau cu urme de ardere secundară. După observațiile făcute asupra resturilor calcinate, se pare că după incinerare erau culese cu grijă toate oasele arse, în unele cazuri (spre exemplu la Cârna-„Ostrovogania" sau Plosca) resturile de calotă craniană fiind așezate ca un soi de capac peste restul oaselor arse din urnă. Există indicii conform cărora tipul de vas folosit drept urnă era în legătură cu grupa de vârstă și sex a decedaților, pentru copii fiind folosite adesea cești sau kantharoi de mai mici dimensiuni. Legată de ceremonialul funerar pare a fi și pixida (cel mai adesea cu capac), formă ceramică frecventă la înmormântările Gârla Mare, dar întâlnită și în **m.** Periam-Pecica sau Monteoru. Foarte rar s-au descoperit oase de animale (porcine sau ovicaprine), niciodată trecute prin foc, de obicei în **m.** cu oasele umane calcinate depuse în groapă, fără urnă. O caracteristică aparte o constituie prezența bine cunoscutelor figurine antropomorfe în unele dintre **m.** (de obicei câte una, mai rar două, într-un singur caz trei), care, după analiza antropologică făcută pentru cimitirul de la Cârna-„Grindul Tomii", se pare că au aparținut unor copii sau adolescenți. Astăzi se cunosc peste 250 de asemenea figurine antropomorfe, multe descoperite în **m.**, alături de cele descoperite în așezări sau în condiții necunoscute. Anterioare Helladicului târziu (civilizația miceniană), figurinele antropomorfe Gârla Mare se apropie morfologic de bine cunoscutele statuete miceniene pe care poate le-au inspirat. Și mai rar, în unele **m.**, dar și în așezări, au fost descoperite topoare bipene miniaturale din lut sau „idoli în formă de pâinișoară" (germ. *Brotleibidol*), piese cu funcționalitate necunoscută, cu analogii foarte bune în Europa Centrală în medii Mad'arovce și Veterov-Böheimkirchen sau, la S de Alpi, în grupul Polada unde sunt datate radiometric în jurul anului 2000 î.Hr. Presupuse a fi aparținut unor **m.** sunt și două care miniaturale din lut descoperite la Dupljaja, în Serbia. Foarte rar, în **m.** se întâlnesc piese de port din metal, de obicei deformate de focul rugului: inele de buclă, brățări sau spirale din sârmă de bronz ce făceau parte din coliere. Este de presupus că vestimentația specifică Gârla Mare, cel puțin pentru femei, judecând după reprezentările de pe figurine, era mult mai variată, cuprinzând și alte piese de port din metal cum ar fi pandantivele ancoră, cordiforme sau în formă de pieptene (reprezentate și pe unele vase), centuri, seturi de podoabe de cap etc., cele mai multe fiind însă dispărute pe rug. Din păcate nici una dintre necropolele Gârla Mare nu a putut fi săpată în întregime, dar judecând după situația de la Orsoja (cu cca 300 de **m.**) sau de la Cârna-„Grindul Tomii" (116 **m.**), ele par să fi avut înmormântări numeroase, cu câteva sute de **m.** Astfel de cimitire au avut fără îndoială o durată destul de lungă de funcționare, fapt

ce a îndemnat pe mulți specialiști la studii de cronologie internă, în special asupra cimitirului de la Cârna-„Grindul Tomii", rămas până în prezent cel mai bine publicat. Dar încercările de studiu planimetric (stratigrafie orizontală) pornite de la unul sau două elemente de decor și de la principiul, simplist și greșit, al evoluției liniare a cimitirelor, nu au putut oferi soluții acceptabile. Cimitirele Gârla Mare, ca și alte cimitire preistorice, sunt organizate pe cartiere sau parcele de familie sau clan, o evoluție a înmormântărilor pe plan și corespunzătoare în timp fiind în realitate de tip polinuclear. Cercetări recente în zona complexului lagunar fluviatil Călugăreni-Bistreț-Cârna-Nedeia, au dus la descoperirea unor complexe (gropi) situate în chiar perimetrul necropolelor de la Cârna-„Grindul Tomii" și „Ostrovogania" legate, foarte probabil, de ceremonialele funerare, fără a fi **m.** propriu-zise. Este vorba de resturi de chirpici, fragmente ceramice, toate arse, uneori chiar vase întregi, deformate de foc, sau gropi umplute cu foarte multe bulgări masive de chirpici, indicând fie practici adiacente celor funerare, fie resturi de ruguri funerare. În sfârșit, după cum reiese din cercetările de Ghidici sau din zona lacului Bistreț, cimitirele erau situate în imediata apropiere a așezărilor, unele dintre acestea fiind deja cercetate. Succedând imediat culturii Gârla Mare, ca expresie a unei combinații între elemente mai vechi și cele vestice de tip Cruceni-Belegiș, grupul *Bistreț-Îșalnița* se întinde în lunca Dunării, la N și la S de fluviu, în zona de câmpie din S Olteniei până la Craiova, nedepășind spre E vărsarea Oltului. Așa cum a fost definit, el este urmat direct de complexul cu ceramică canelată, în care tradițiile de tip Cruceni-Belegiș sunt deosebit de pregnante. Ritul funerar este incinerația în urnă, deseori **m.** Bistreț-Îșalnița fiind descoperite în zona înmormântărilor Gârla Mare anterioare. Dintre cele mai importante descoperiri funerare, încă nu suficient de mărite, sunt cele de la Balta Verde, Bechet, Bistreț-„Grindul Ciumați", Bistrețu Nou-„Grindul Ciobanului", Cârna-„Ostrovogania", Coșoveni, Îșalnița, Nedaia și la S de Dunăre, la Mokreš. În general, **m.** au o structură asemănătoare celor Gârla Mare sau Cruceni-Belegiș, urnă cu capac și vase adiacente, dar, cu o excepție discutabilă, lipsesc figurinele antropomorfe, iar numărul vaselor adiacente este mai redus. La Cârna-„Ostrovogania", printre aceste **m.** au fost descoperite complexe constituite din suprafețe de cca 1,5 × 1,5 cu resturi de chirpici ars puternic, pe care se găseau vase deformate de foc, ca și gropi circulare umplute cu bucăți de chirpici, nefiind exclus ca toate acestea să reprezinte complexe legate de ceremonialul funerar, poate chiar resturi ale unor ruguri funerare. *Cultura Cruceni-Belegiș* ocupă o arie vastă din Slavonia și până în Banat, succedând direct culturii Žuto Brde-Gârla Mare. Unele descoperiri documentează chiar o pătrundere Belegiș, prin Porțile de Fier, către S–V Olteniei, unde se întâlnește cu etapele finale ale culturii Gârla Mare. Împărțită în două etape principale, pe baza decorului ceramic, cultura Cruceni-Belegiș începe în ultima parte a bronzului mijlociu, evoluează în întreaga perioadă târzie și este unul din factorii care au contribuit din plin la apariția complexului cu ceramică canelată de la începutul epocii fierului. O dată radiometrică din nivelul Belegiș al stațiunii de la Gomolava se plasează în intervalul 1520–1270 B.C. Ca și cultura Gârla Mare, căreia îi urmează cel puțin în zona belgrădeană, cultura Cruceni-Belegiș este cunoscută în special prin descoperiri funerare cum sunt cimitirele de la la Belegiș (178 de **m.**), Belgrad-„Karaburma" (227 de **m.**), Belgrad-„Rospi Cuprija" (23 de **m.**), Dubrovac (parțial), Orešac (parțial) și Surcin (parțial), în Serbia, sau cele de la Bobda (38 de **m.**), Cruceni (105 **m.**), Hinova (parțial), Liubcova (parțial), Peciu Nou, Timișoara-„Fratelia", Ticvaniu Mare, Voiteg (Voiteni în lit.) și Vrani, în România. După observațiile de la Peciu Nou, Voiteg și mai ales Timișoara-„Fratelia", necropolele Cruceni-Belegiș sunt situate în apropierea așezărilor. Deși niri unul din cimitirele cercetate nu a fost săpat exhaustiv, se poate spune că au avut numeroase **m.**, corespunzând unor așezări întinse și de durată. După cum pare să reiasă din studiile planimetrice asupra cimitirului de la Belgrad-„Karaburma", există tendința grupării **m.**, foarte probabil pe criterii de clan sau familie. Ritul funerar exclusiv este incinerația în urnă. Structura **m.** este cu totul asemănătoare culturii Gârla Mare (urnă, capac, vase adiacente la exterior, mai rar în interior), dar se deosebesc în primul rând prin lipsa figurinelor antropomorfe ca și prin repertoriul ceramic. Sunt prezente urne (topoare cu disc și spin, pumnale), la Cruceni de pildă, precum și piese de port (brățări, inele de buclă, pandantive, ace, piese de centură), toate trecute prin foc, în interiorul urnelor, printre oasele calcinate, ceea ce arată că mulți dintre defuncți au fost așezați pe ruguri înveșmântați corespunzător rangului lor social. De o importanță aparte este cimitirul de la Hinova: deși practic inedit, se cunosc unele inventare funerare din care se poate observa că pentru o parte din înmormântări s-au folosit vase specifice repertoriului Cruceni-Belegiș. Există însă la Hinova și câteva **m.** ale căror vase prezintă un decor cu motive hibride, între cele Gârla Mare și cele Cruceni-Belegiș, precum și, tot în această grupă de **m.**, o figurină antropomorfă, ceea ce pare să pună în lumină tocmai contactul dinne cele două fenomene arheologice. Dar mai însemnat încă este așa-zisul „tezaur", descoperit în chiar spațiul cimitirului, depus într-un vas tipic Belegiș. „Tezaurul" este constituit din piese de port (brățări, manșoane, diademe, pandantive), precum și sârme (materie primă) din aur. Prezența lui printre **m.** trebuie apreciată ca un exemplu de obiceiuri de

depunere strâns legate de practicile mortuare, iar prin conținut o expresie arheologică legată de statutul social al unui personaj, poate înmormântat la Hinova. *Cultura Suciu de Sus* se întinde pe o arie ce cuprinde o parte din N–V României, cu cimitirele sau complexele funerare de la Bicaz, Lăpuș, Libotin, Mediești Aurit-„Togul lui Schweizer" și „La Leșu", Sighetu Marmației-„Cămara Cireghi", Suciu de Sus, o parte din S Slovaciei, cu cimitirele de la Budkovce, Bracovce, Lastovce, Vel'ké Raškovce, Viničky și Zemplínske Kopčany, V Ucrainei transcarpatice, cu cimitirele de la Diakovo, Homcy, Kopčany și Stanovo, ca și o parte din N–E Ungariei, unde se află bine cunoscutul tumul de la Nyirkarász. Din păcate, principalele descoperiri funerare așteaptă încă o publicare corespunzătoare pentru studiul obiceiurilor mortuare. Ritul funerar exclusiv este incinerația, existând atât cimitire plane, la Zemplínske Kopčany sau Suciu de Sus, cât și tumulare, la Lăpuș, Mediești Aurit, Nyirkarász, Sighetu Marmației-„Cămara Cireghi" (necercetat, fiind semnalate cca șapte movile funerare) și Suciu de Sus. Există și structuri aparte, legate cu siguranță de ceremonialul mortuar, reprezentate prin movile de pământ ridicate deasupra unor resturi de ardere (chirpici ars, cenușă, oase calcinate de animale, vase și fragmente ceramice, ca și piese de port sau chiar arme ori valve, toate trecute prin foc), asemenea complexe fiind cunoscute alături de tumuli cu **m.** propriu-zise, la Lăpuș, sau izolat, la Libotin. Foarte variat, ceremonialul funerar este surprins prin **m.** tumulare de incinerație pe loc, cu „vetrele de incinerație" (de fapt rugări funerare) înconjurate de resturi de ardere, uneori dispuse pe suprafețe considerabile, pietre, vase, oase calcinate de animale etc. acoperite cu o manta din pământ, uneori cu pietre și cioburi. Ruguri funerare individuale au fost descoperite alături de fiecare din cele 48 de **m.** din cimitirul plan de la Zemplínske Kopčany, uneori grupate, ele fiind construite dintr-o suprafață rectangulară de dimensiuni reduse, înconjurate cu un soi de bordură din lut. În aceleași cimitir s-a observat obiceiul depunerii oaselor calcinate în două sau chiar mai multe urne acoperite cu capace, dar în lipsa determinărilor antropologice este dificil de precizat dacă este vorba de resturile unuia sau mai multor indivizi. În cazul **m.** tumulare oasele calcinate erau depuse pe sol, odată cu resturile de ardere adunate de pe rug. Câteodată oasele calcinate erau depuse în gropi săpate în straturile groase ale restarilor de ardere, cum este cazul la unii dintre tumulii de la Lăpuș. Uneori oasele calcinate se găseau în vase depuse în mijlocul resturilor de ardere, câteodată chiar înconjurate cu pietre, cum s-a observat tot la Lăpuș. În afara ceramicii, numeroasă și variată, cu vase întregibile dar și fragmentare, în complexele mortuare Suciu de Sus s-au descoperit piese de port din bronz sau aur, uneori chiar și arme, reprezentate prin topoare cu disc și spin, la Lăpuș sau Libotin, și chiar valve din piatră folosite pentru turnarea unor obiecte din metal. Atât structura complicată și variată, cât și inventarele la fel de variate, indică un ceremonial mortuar complex, în special pentru personajele aparținând elitei. Pătrunsă la N de Dunăre doar pe o fâșie relativ îngustă, situată în zona de luncă, *cultura Zimnicea-Plovdiv*, cunoscută și sub numele de Cerkovrta-Asenovac, este bine documentată în Bulgaria, unele grupe regionale atingând Munții Rodopi. Prin relațiile sale directe cu alte grupe, este de presupus că evoluția culturii Zimnicea-Plovdid începe în a doua jumătate a bronzului mijlociu și se continuă în perioada târzie, când se pare că este înlocuită de primele pătrunderi ale complexului cu ceramică canelată specific începutului epocii fierului. Cea mai importantă descoperire funerară este reprezentată de cimitirul plan de la Zimnicea, cu 64 de **m.** (71 de înmormântări), căruia i se mai pot adăuga grupurile de **m.** de la Izvoru (com. Gogoșari, jud. Giurgiu), Remuș și Sultana, iar din Bulgaria cimitirul mai puțin cunoscut de la Vasil Levski și grupul de **m.** de la Krušovica. Este posibil ca și **m.** de la Puieni să aparțină în realitate culturii Zimnicea-Plovdiv, a cărei prezență la N de Dunăre exclude o extindere a culturii Tei la S de fluviu, cel puțin pentru perioada târzie a epocii bronzului. În cazul necropolei de la Zimnicea s-a semnalat în preajmă existența unei așezări. Ritul funerar exclusiv al comunităților Zimnicea-Plovdiv este înhumația. Nu se cunosc amenajări exterioare sau inferioare deosebite. Defuncții au fost așezați pe stânga (femeile) sau pe dreapta (bărbații) și orientați în sectorul V–NV (în ambele cazuri). Acest fapt documentează o altă practică, anume a dispunerii doar complementare a morților, în funcție de grupa de sex, obicei care distinge grupa Zimnicea-Plovdiv de celelalte grupe înhumante ale bronzului târziu de la N de Dunăre. Inventarele constau de obicei dintr-un singur vas, foarte rar două, și extrem de rar piese de port, reprezentate la Zimnicea prin inele de buclă, an ac, colți de mistreț și o perlă de chihlimbar. Specifică perioadei târzii a epocii bronzului și întinsă pe o arie largă ce cuprinde Ucraina transcarpatică, o bună parte din Basarabia, Moldova și Transilvania, *cultura Noua* își începe evoluția pe la 1600 î.Hr. (după ultimele date radiometrice) și sfârșește prin extinderea grupelor cu ceramică canelată ale Hallstattului timpuriu. Printre cele mai importante descoperiri funerare se numără cele de la Bădragii Vechi, Burlănești, Chirileni și Pererâta, în Basarabia, Brăești (jud. Botoșani), Crasnaleuca, Doina (jud. Neamț), Holboca (25 de **m.** într-un tumul mai vechi), Pădureni (jud. Vaslui; 20 de **m.**), Probota (29 de **m.**) și Trușești (cu cca 140 de **m.**), în Moldova, apoi Archiud (27 de **m.**), Band (3 **m.**), Brașov-„Noua" (4 **m.**), Cluj-„Strada Banătului" (45 de **m.** de înhumație), Morești (25 de **m.**),

Târnava (4 **m.**) și Teiuș (două grupuri cu 6 respectiv 12 **m.**), în Transilvania. Se mai pot adăuga numeroase alte mici grupuri de **m.** sau înmormântări izolate, pentru terit. românesc existând astăzi peste 130 de asemenea descoperiri. După unii autori și cimitirele de la Săbăoani, Căbești și Balintești-„Cioinagi", atribuite inițial fenomenului Monteoru, aparțin tot culturii Noua. Cu excepția cimitirului de la Trușești, cimitirele Noua sunt de dimensiuni modeste în ceea ce privește numărul înmormântărilor, dar trebuie avut în vedere și hazardul descoperirilor, care poate modifica această imagine, multe necropole nefiind cercetate exhaustiv. Ritul funerar predominant este înhumația, incinerația fiind secundară, ca și în cazul culturii Monteoru, căreia îi succede în Moldova. În majoritate cimitirele sunt plane, dar există și cazuri, bunăoară la Holboca sau Chirileni, când sunt refolosite movile mai vechi. În general **m.** Noua sunt lipsite de amenajări aparte, dar se cunosc și excepții cum este cazul **m.** cu ciste din lespezi de la Moreşti, Archiud sau Burlănești. La Burlănești se întâlnesc și alte structuri din pietre, precum și un singur caz de folosire a unui așternut din fibre vegetale (rogojină?) sub unul dintre schelete. Defuncții au fost așezați în poziție chircită lateral, predominant pe stânga, dar și pe dreapta. În ceea ce privește orientarea scheletelor, în lipsa unor determinări antropologice pentru serii convenabile de cazuri, putem doar să constatăm dispunerea după același principiu al bipolarității și complementarității, cunoscut și pentru alte fenomene arheologice ale epocii bronzului. La Doina, ca și la Săbăoani, **m.** sunt grupate, fiecărui grup corespunzându-i o anume orientare a **m.**, foarte probabil reflectând segmentele grupurilor sociale respective. Inventare ceramice sunt sărace, rar două vase, de obicei unul singur, cel mai adesea fiind vorba de tradiționala ceașcă cu două torți. Piese de port (din metal) se întâlnesc foarte rar (I.M.C.). În vremea primelor mențiuni istorice despre geți, pe terit. României cultura acestei populații este ilustrată în principal prin descoperiri de caracter funerar. Necropolele tumulare de la Bârsești (jud. Vrancea) și Ferigile (jud. Vâlcea) reprezintă descoperirile eponime ale culturii sau grupei Ferigile (numită și Bârsești-Ferigile), răspândită în sec. 7–5 î.Hr. în zona Subcarpaților meridionali și de curbură. Alte necropole tumulare reprezentative sunt cele de la Cepari, Tigveni, Rudeni, Curtea de Argeș, Alimpești și Vaideeni. În această grupă se practică exclusiv incinerația, oasele calcinate și inventarul funerar fiind depuse în urne sau direct pe solul antic, peste care s-au ridicat apoi tumulul cu manta din piatră și (sau) pământ. Preferința pentru ritul incinerației și pentru **m.** tumulare se înscrie pe linia unei certe legături genetice cu cultura Basarabi, care de altfel este vizibilă și în repertoriul de forme și ornamente ceramice. La Ferigile toți cei 149 de tumuli cercetați erau de mici dimensiune și erau masați în principal într-o arie cu o lung. de cca 220 m. În N Munteniei, în necropolele de la Tigveni, Cepari și Curtea de Argeș (jud. Argeș) apar și tumuli de dimensiuni mai mari, formând însă grupe mai puțin masive, amplasate la o oarecare distanță una de cealaltă. Se apreciază, de exemplu, că la Tigveni-„Babe" au existat inițial 40 de tumuli, dispuși în patru grupe distincte. Pe lângă **m.** principal, un tumul adăpostea frecvent și **m.** secundare, amplasate ulterior, aparținând foarte probabil unor membri apropiați ai aceleiași familii. Așa se face că la Ferigile, în cei 149 de tumuli săpați s-au descoperit cca 200 de **m.**, iar la Tigveni-„Babe" în 17 tumuli peste 40 de **m.** Este interesant de notat că la Cepari și Tigveni, în mantana tumulilor s-au găsit fragmente de lipitură de lut arsă, provenind de la locuințe dezafectate sau de la „colibe funerare" imediate, amenajate la locul rugului sau al **m.** În orizontul cultural și cronologic de tip Ferigile-Bârsești se înscriu și unele necropole tumulare din N și V Olteniei. Cele mai numeroase complexe au fost dezvelite, începând încă din anii '30 pe terit. com. Telești (jud. Gorj), în punctele „Livezile" și „Curături" (peste 60 de tumuli săpați) și pe acela al com. învecinate Peștișani, în apropierea fostului sat Drăgoești (azi Brădiceni). Este vorba de trei necropole distincte, prezentând aceleași elemente de rit și ritual: **m.** de incinerație, cu depunerea resturilor cremației și a inventarului funerar, de regulă, pe nivelul antic și acoperirea lor cu o manta de pământ și piatră. Acest tip funerar atinge răspândirea sa maximă spre V în zona Porților de Fier, în necropola tumulară de la Ieșelnița (jud. Mehedinți), unde au fost săpate 20 de movile cu **m.** de incinerație. Tot în V Olteniei este cunoscută și marea necropolă tumulară de la Gogoșu (jud. Mehedinți); în 55 de movile, aici au fost descoperite 71 **m.**, dintre care 43 de înhumație, 17 de incinerație și 11 de rit incert, din cauza proastei conservări. **M.** de înhumație sunt contemporane cu fazele Ferigile I și II, iar practicarea înhumației constituie aici o particularitate locală, explicabilă prin influențe străine, ilire, din V. Cele mai multe **m.** de incinerație sunt **m.** secundare și sunt deci ceva mai târzii decât cele de înhumație. Cum însă există și unele **m.** de incinerație principale, cu inventar similar celui purtat de înhumați, trebuie admis că la Gogoșu, într-o anumită perioadă, s-a practicat un biritualism funerar. În direcția opusă, spre N–E, răspândirea maximă a grupei Ferigile-Bârsești este marcată chiar de necropola eponimă de la Bârsești (jud. Vrancea), unde dintr-un total de cca 40 de movile au fost săpate 28, cu manta de pământ și piatră. Caracterisitice pentru toate necropolele amintite sunt bogăția și varietatea inventarului funerar, constituit în principal din ceramică și obiecte de fier. Vasele de lut ars au slujit ca urne și capace, dar mai frecvent ca recipiente pentru depunerea ofrandelor sau pentru desfășurarea anumitor ceremonii la

rug. În necropola de la Ferigile au fost înregistrate 1570 de vase, depuse întregi sau în stare fragmentară. Aici, ca și în toate celelalte necropole amintite, cele mai numeroase obiecte de metal, în principal fier, sunt armele (săbii scurte, cuțite și topoare de luptă, vârfurile de sulițe și lănci, vârfurile de săgeți), adeseori asociate cu piese de harnașament (zăbale, aplici). Aceste inventare relevează existența unei pături de războinici, având o pondere consistentă în structura social-politică a comunităților. Astfel, la Ferigile unul din patru indivizi înmormântați era un războinic. Aici au fost descoperite 52 de **m.** cu arme, dintre care 17 conțineau și piese de harnașament. Faptul că, după determinarea antropologică, în majoritatea cazurilor era vorba de copii nu modifică această realitate socială, ci trebuie explicat prin reguli specifice de alcătuire a inventarului funerar, respectiv de transmitere a echipamentului militar în cadrul familiei. În alte necropole din aceeași vreme, ponderea **m.** cu arme nu este atât de mare ca la Ferigile: 10 din 58 de **m.** cercetate la Telești și 11 din 71 la Gogoșu. Mai puțin bogat și de aceea mai puțin pregnant este în toate aceste necropole un inventar specific feminin. În **m.** se întâlnesc uneori și resturi ale ofrandelor de animale; fiind incinerate pe rug odată cu mortul, existența lor a putut fi sesizată doar acolo unde s-a făcut un studiu specializat al oaselor calcinate. La Ferigile este vorba de 10 **m.**, în care de regulă au apărut oase de păsări. Ofrande de carne, în special de păsare, au fost identificate și în tumulii de la Tigveni și Cepari. La Tigveni-„Babe", în **m.** principal al tumulului 15, alături de oasele calcinate ale unui bărbat-războinic, au fost depuse acelea ale unei femei (soția jertfită?) și acelea ale unui cal sacrificat pentru a-și urma stăpânii în lumea de apoi. În aceeași perioadă (sec. 6—5 î.Hr.), în Transilvania, pe cursul mijlociu al Mureșului, este răspândit grupul cultural Ciumbrud, atribuit agatîrșilor. El este reprezentat esențialmente prin descoperiri de caracter funerar apărute în peste 50 de localit., și totalizând peste 225 de **m.** De regulă avem de-a face cu mici necropole plane, au 10–20 de **m.**, cum sunt cele de la Cipău, jud. Mureș (19 **m.**), Blaj, jud. Alba, și Cristești, jud. Mureș (câte 17), Ozd, jud. Mureș (16), Aiud, jud. Alba (14) sau Băița, jud. Mureș (12). Doar în localit. eponimă, Ciumbrud, jud. Alba, necropola ajunge la 26 de **m.** În rest este vorba de **m.** izolate, descoperite întâmplător. Ritul funerar net precumpănitor este înhumația, cu depunerea morților în decubit dorsal, cu capul orientat de regulă spre N–V. Inventarul se compune în principal din ceramică (de regulă 1–3 vase) și arme (akinakai, topoare de luptă, vârfuri de lănci, sulițe și săgeți), în timp ce podoabele de corp și cele vestimentare sunt mai puțin frecvente. În **m.** se mai depun unele materii cu destinație magic-religioasă, precum realgarul, ocrul, creta, cărbunii. Ofranda de carne este frecventă: în 70–90% din **m.** unei necropole se depun bucăți de oaie, vită, porc sau cal, uneori însoțite de un cuțit. **M.** de incinerație (în total doar 14) au gropi de forma și dimensiunile celor de înhumație, deși pentru depunerea oaselor calcinate, a inventarului și ofrandelor respective ar fi fost suficiente gropi mult mai mici. Cele două categorii de **m.** se aseamănă și în privința compoziției inventarului. Nu poate fi vorba decât de una și aceeași populație, care, de la un anumit moment a ajuns să practice simultan înhumația și incinerația, eventual în cadrul unor înmormântări prelungite, în etape succesive. Descoperirile de la Băița, unde au apărut cinci **m.** de înhumație și șapte de incinerație, ilustrează cel mai bine această situație, care ulterior, în epoca Latène, a evoluat spre o predominare a incinerației în mediul celto-băștinaș. Premisele unei asemenea evoluții existau în părțile de N–V ale României încă din sec. 5 î.Hr., așa cum rezultă din studiul necropolei Sanislău II, jud. Satu Mare (66 de **m.** de incinerație, din care 64 în urnă și 2 în groapă, 2 înhumați și un cenotaf). Situația este diferită în Moldova, unde, în prezent, perioada sec. 6–5 î.Hr. este ilustrată în principal prin descoperiri fortuite, izolate, de **m.** de înhumație, precum cele de la Cimbala, Mileștii de Sus și Rădeni (jud. Bacău), Huși și Mânzătești (jud. Vaslui), Cozia (jud. Iași), Cristinești și Hilișeu-Horia (jud. Botoșani). În cele mai multe cazuri este vorba de câte un singur **m.**; doar la Mileștii de Sus, Huși și Cozia au fost descoperite câte două sau trei **m.** Ritul înhumației, caracterul izolat al descoperirilor (absența unor veritabile necropole) și inventarul care cuprinde pumnale de tip akinakes, săgeți de bronz cu trei aripi sau trei muchii, cochilii de *kauri*, mărgele policrome, sunt elemente de legătură cu „grupa agatîrsă" din Transilvania și care vorbesc în sensul caracterului nomad și al originii răsăritene, nord-pontice, a populației în discuție. Dacă ținem seama de numărul mare de akinakai descoperiți întâmplător, putem presupune că **m.** acest fel vor fi fost mult mai numeroase. Înmormântări fastuoase, tipic scitice, nu au fost încă identificate în Moldova, dar acest fapt s-ar putea datora carenței de săpături în tumuli. Există în schimb bănuiala justificată că un tumul monumental cum este *„Movila Răbâii"* de la Albița, jud. Vaslui, ar putea adăposti un **m.** regal scitic. Din păcate, nici în alte zone din spațiul extra-carpatic al României, unde o pătrundere scitică a avut realmente loc (S Moldovei, Bărăgan, Dobrogea), nu s-a procedat la o cercetare sistematică a tumulilor, astfel că descoperiri scitice dintre cele mai însemnate, databile în sec. 5–4 î.Hr. au fost făcute întâmplător: cazanul de bronz din movila de la Scorțaru (jud. Brăila), statuile funerare de războinici sciți (rus. *kammenye baby*), amplasate inițial în vârful unor tumuli de la Sibioara și Stupina, jud. Constanța, **m.** fastuos de cavaler (scit?) de la Gălvani, precum și acelea de la Berteștii de Jos (cu cal) și de la Unirea (tolbă cu 47 de săgeți), toate în jud. Brăila, aflate în

tumuli distruși de lucrările de irigații. Uneori **m.** scitice au fost amplasate în tumuli mai vechi, preistorici (Gurbănești, jud. Călărași), sau pe popine bine reliefate în peisajul monoton al câmpiei (Grădiștea și Lișcoteanca, jud. Brăila). Singura necropolă scitică plană este, după toate probabilitățile, cea de la Chiscani, jud. Brăila, unde în anii 1958–1959, cu ocazia construcției Combinatului de celuloză, au fost distruse peste 30 de **m.** de înhumație, dispuse în grupe de câte patru-cinci **m.** Caracteristice pentru **m.** atribuite sciților sunt practicarea exclusivă a înhumației, orientarea V–E a scheletelor, depunerea de ofrande animale (bovidee) și sacrificarea calului, asociate cu un inventar funerar specific (akinakai, vârfuri de săgeți, ceramică și vase de bronz gr. etc.). Unele dintre aceste elemente se întâlnesc și în N Dobrogei, în faza mai veche (sec. 6–5 î.Hr.) a marii necropole de la Ceiic-Dere (Telița, jud. Tulcea), alături de elemente de rit, ritual și inventar specific getice; până la publicarea detaliată a acestor descoperiri nu se pot însă face aprecieri pertinente privind relația dintre cele două componente ale acestui ansamblu arheologic. În general, în Dobrogea descoperirile funerare din a doua epocă a fierului, făcute în peste 60 de localit., pun în evidență coexistența unor grupe etno-culturale diverse, distribuite diferit în terit. Lăsând deoparte coloniile gr. propriu-zise (Orgame, Histria, Tomis, Callatis), în zona litorală sunt înregistrate în general **m.** de înhumație cu inventar predominant gr. În unele cazuri este vorba de adevărate necropole (satul Istria: 104 **m.** din sec. 6–1 î.Hr.; Corbu de Jos: 10 **m.** din sec. 6–5 î.Hr.), în altele lipsa cercetărilor face imposibilă orice evaluare. Aceste necropole sunt atribuite, îndeobște, unei populații greco-băștinașe (*mixhellenes*), în cadrul căreia componenta barbară poate fi și cea getică, dar mai ales, dacă ținem seama de ritul funerar (înhumația), cea scitică. Mai multe **m.** tumulare de înhumație, cu inventar bogat (mai ales amfore), cum sunt cele de la Topraisar, Mihai Viteazu, Cumpăna, Jurilovca, toate din sec. 4 î.Hr., au fost atribuite cu suficientă certitudine sciților, iar în cazul **m.** cu cameră din piatră fasonată din apropiere de Mangalia este vorba foarte probabil chiar de personaje cu statut regal. În zona centrală a Dobrogei descoperirile funerare din a doua epocă a fierului sunt relativ rare și, fără excepție, întâmplătoare, în schimb de-a lungul Dunării ele sunt numeroase și masive (peste 30 de situri cu peste 750 de **m.** săpate până în prezent). Ele constituie două concentrări principale: una în S–V (Bugeac — 3 necropole, Canlia și Satu Nou — câte 2 necropole, Ostrov), alta în N Dobrogei (Telița, Celic-Dere, Murighiol — 2 necropole, Enisala) și se încadrează în principal în sec. 4–3 î.Hr. În măsura în care au fost cercetate, aceste cimitire au livrat un număr mare de **m.**: Enisala peste 400, Bugeac II 124, Canlia 78, Satu Nou — „Suat" 26, Murighiol I 36, Murighiol II 24 etc. Relevant pentru originea locală, getică, a acestei populații este ritul incinerației, practicat exclusiv la Satu Nou, Canlia, Ostrov, Telița, sau predominând categoric la Enisala, Murighiol și Bugeac II (94—99% din **m.**). Marea majoritate a necropolelor sunt plane, dar există și câteva cazuri când în aceeași necropolă se întâlnesc atât **m.** plane, cât și **m.** tumulare, fără ca între acestea să existe o netă diferență de inventar, cronologică și topografică (Enisala, Celic-Dere). Contemporaneitatea **m.** plane și tumulare este evidentă la Telița, unde movila ridicată pentru a adăposti **m.** principal, cu cameră de piatră (**m.** 6), suprapune cinci **m.** plane (**m.** 1–5) și este suprapusă la rândul său de **m.** secundar (**m.** 7). La Enisala tumulii au frecvent un ring de piatră înconjurător și un placaj de piatră deasupra mantalei de pământ. Este de admis că mormintele tumulare exprimă, de regulă, statutul social superior al persoanei înmormântate, iar cazul cel mai relevant din Dobrogea este, desigur, tumulul princiar de la Agighiol, cu două funerare și o a treia pentru cai sacrificați. Lăsând deoparte acest caz excepțional, **m.** de incinerație getice, plane și tumulare, cunosc în general amenajări puțin variate: urne cu capac adăpostite în groapă simplă marcată cu pietre, în cistă (casetă) din plăci de piatră sau acoperite cu „manta" („pachet") de pietre; uneori oasele calcinate și inventarul sunt depuse direct în pământ sau în cistă, fără urnă. Sunt destul de frecvente cazurile (de exemplu la Bugeac II) când în aceeași urnă sau în mai multe urne alăturate, în același **m.**, au fost depuse osemintele a două sau chiar mai multe persoane; este însă greu de stabilit când este vorba de o înmormântare simultană (soț și soție sacrificată?) și când este vorba de folosirea aceluiași loc (**m.** colectiv) pentru înormântarea succesivă a unor persoane aparținând aceluiași grup social (familie). Inventarul **m.** getice dobrogene este relativ bogat și variat. El constă în principal din ceramică: urne, capace, vase adiacente de producție băștinașă sau gr. Armele (săbii scurte, vârfuri de săgeți) și ustensilele (cuțite, fusaiole, oglinzi) apar mai rar decât piesele de port și podoabă (fibule, brățări, inele, mărgele, cochilii, clopoței). Pe acest temei se pot face distincții între **m.** de bărbați și cele de femei, dar nu de ordin social. Singurul **m.** getic din Dobrogea care are un inventar cu adevărat fastuos și care poate fi deci definit ca „**m.** princiar" rămâne cel de la Agighiol. Necropole getice contemporane cu cele din Dobrogea și din N–V Bulgariei și asemănătoare cu acestea din punctul de vedere al ritului, ritualului și inventarului funerar sunt cunoscute și în stânga Dunării. În imediata apropiere a fluviului se află necropolele de la Brăilița, jud. Brăila (11 **m.** de incinerație) și Zimnicea, jud. Teleorman (166 de **m.**, dintre care 162 de incinerație și 4 de înhumație), precum și cea de la Stelnica, jud. Ialomița (până în 1998 se descoperiseră 113 incinerații și 110 înhu-

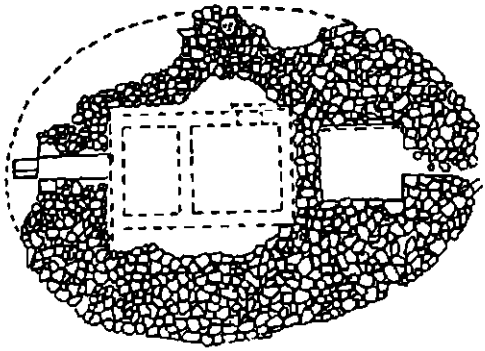

Fig. 61. Mormântul getic princiar de la Agighiol (plan).

mați). La Zimnicea, pe „Câmpul morților", cele peste 140 de **m.** în urne sunt grupate în mai multe „cuiburi" — de definit ca necropole familiale, constituite în jurul celor nouă „**m.** principale". Acestea sunt **m.** cu oasele calcinate și inventarul bogat depuse chiar pe nivelul antic sau în gropi mari — adevărate camere funerare (trei dintre ele cu pereții căptușiți cu zidărie din piatră nefasonată). În cinci cazuri **m.** principale au fost acoperite cu tumuli nu prea înalți, în care ulterior s-au amplasat mai multe **m.** secundare. „**M.** principale" aparțin de regulă unor războinici, cu o poziție socială privilegiată; pe lângă arme (coif, sabie, vârfuri de lănci și de săgeată), ele conțin și piese de port (fibule), precum și veselă de lut sau de metal. În două **m.** zăbalele depuse simbolizează sacrificarea calului, care își urmează stăpânul în lumea de apoi. De regulă, însă, caii au fost înmormântați separat, fără o legătură nemijlocită cu un **m.** sau altul, așa cum o arată cele 11 schelete și cele 3 depuneri parțiale (craniu și picioare) descoperite în cuprinsul acestei necropole. În total, la Zimnicea s-au descoperit 13 **m.** cu arme, cele mai frecvente fiind lăncile (de la 1 la 10 piese, depuse în 10 **m.**). **M.** de femei se disting la rândul lor prin asocieri repetate de fibule (până la 9 exemplare în același **m.**), brățări, inele, pandantive și mărgele. Necropola de la Zimnicea este importantă și prin durata ei neobișnuită de mare, fiind singura necropolă care începe în sec. 4 și durează până târziu în sec. 2 și printr-un singur mormânt, chiar până în sec. 1 î.Hr. De la Zimnicea mai trebuie amintită descoperirea insolită a unui „**m.**-cuptor" — o amenajare rectangulară care va fi servit la incinerarea mortului chiar la locul înmormântării. Prin raportul dintre incinerați (113) și înhumați (110), necropola de la Stelnica, situată în Balta Borcei, este în contextul necropolelor getice din stânga Dunării singura necropolă birituală în sensul propriu al termenului. Datarea ei mai timpurie (sec. 5–3 î.Hr.), ca și unele influențe „scitice" în ritual, ritualul și inventarul funerar, ar putea furniza o explicație. În particular este interesant faptul că, pe lângă 68 de **m.** de incinerație în urnă, există 45 de **m.** în care oasele calcinate și inventarul au fost depuse nemijlocit în gropi mari, de forma și dimensiunile **m.** de înhumație. Acest tip funerar amintește de **m.** de incinerație „agatirse" de la Băița, jud. Mureș, dar și de acelea cunoscute în unele necropole din aceeași vreme (sec. 5–4 î.Hr.) din Moldova și Basarabia și presupune, probabil, o determinare comună. În fapt, în spațiul de la E de Carpați, la fel ca și în aria Dunării de Jos, se constată o netă predominare a ritului incinerației. În Moldova este vorba chiar de necropole cu practicarea exclusivă a incinerației (Slobozia-Onești, jud. Bacău — 11 **m.**; Poienești, jud. Vaslui — 42 de **m.**; Strahotin, jud. Botoșani — 26 de **m.**), în timp ce în Basarabia, în proporții variabile, apar și **m.** de înhumație (Dănceni, jud. Chișinău — 15 înhumați față de 27 de incinerați; Hansca-„Lutărie", jud. Chișinău — 8 înhumați față de 62 de incinerați și 2 cenotafuri). În ambele regiuni, în cele mai multe necropole, pe lângă **m.** în urnă și chiar în număr mai mare decât acestea au fost descoperite **m.** de incinerație în gropi mari, de forma și dimensiunile celor de înhumație. La Poienești sunt 32 de **m.** în groapă față de 9 **m.** în urnă și un așa-zis „**m.**-cuptor", la Dănceni 22 față de 5, iar la Slobozia-Onești 6 față de 5. Explicația **m.** de inoinerație în gropi mari ar putea fi aceea că, înainte de incinerare și de depunerea finală, morții erau adăpostiți (înhumați) temporar în aceleași gropi, în conformitate cu un ritual prelungit și gradat de înmormântare. O indicație în acest sens o furnizează mica necropolă din sec. 4–3 î.Hr. de la Borosești, jud. Iași, formată din două **m.** în urne, un **m.** de incinerație în groapă mare și două alte gropi mari alungite, cu inventar (vase, perle, cuțit, o placă de piatră), dar lipsite de oseminte. În aceste gropi au putut fi înhumate temporar, apoi exhumate și incinerate cadavrele ale căror resturi s-au aflat în cele două **m.** cu urne, în timp ce **m.** cu groapă mare va fi servit atât pentru înhumarea temporară, cât și pentru depunerea finală a oasele calcinate. Aceasta ar trebui să fie explicația și pentru **m.** de incinerație cu gropi mari de la Băița și de la Stelnica. În spațiul est-carpatic necropolele au un inventar funerar mai sărac decât cele de la Dunărea de Jos și aceasta datorită, în bună măsură, depărtării mai mari față de coloniile pontice, de aria culturii sud-trace și de limita nordică a expansiunii regatului macedonean. Inventarul se compune în principal din ceramică locală lucrată de mână, cuțitașe, vârfuri de săgeți, perle din pastă de sticlă, verigi. Nu rareori, lăsând deoparte urnele, capacele și (sau) alte vase, aceste **m.** sunt în fapt complet lipsite de inventar personal. Frapantă este extrema raritate a obiectelor de import. În regiunile extracarpatice ale României au fost totuși descoperite și unele **m.** cu amenajări monumentale și cu inventare fastuoase, care ar putea fi numite „**m.** princiare". Cel

mai cunoscut rămâne desigur **m.** tumular de la Agighiol, jud. Tulcea, cu dromos și trei camere zidite din piatră, adăpostind două persoane înhumate și trei cai cu harnașament bogat. Din inventarul funerar se remarcă coiful, cnemidele, fialele, pocalele și piesele de harnașament, toate din argint, care ilustrează statutul social înalt al celor înmormântați. În tumulul de la Peretu, jud. Teleorman, amenajarea funerară este mult mai simplă și s-a sacrificat un singur cal. Inventarul funerar este însă cantitativ și calitativ comparabil cu cel de la Agighiol: coif, rhyton-soeptru, aryballos și trei fiale, precum și numeroase aplice de harnașament din argint, parțial aurite — toate adăpostite într-un cazan de bronz depus la 7,5 m depărtare de scheletul unui bărbat așezat pe nivelul antic al movilei. O semnificație particulară o are carul funerar care a fost ars pe acest nivel și care este reprezentat prin garniturile de fier ale celor patru roți, depuse într-o groapă alăturată. În N Moldovei, pe Dealul Gosan de la Cucuteni, jud. Iași, a fost cercetat un ait **m.** al cărui statut „princiar" rezultă nu atât din compoziția inventarului (doar patru pandantive de argint aurit și cinci mărgele din pastă de sticlă în **m.** principal, de incinerație), ci din arhitectura sa spectaculoasă. Este vorba de un tumul, placat cu dale de piatră, adăpostind în mijlocul său o impozantă cameră funerară din pietre zidite fără liant, de formă rectangulară, cu dimensiunile interioare de cca 6 × 8 m și înaltă de 3,50 m. La descoperire aceasta era umplută iar pereții săi erau înclinați spre exterior, dar inițial ea va fi avut pereți verticali, pe care probabil se sprijinea un acoperiș (tavan) de lemn. Numărul „**m.** princiare"din sec. 4–3 î.Hr. este probabil cu mult mai mare în spațiul getic extra-carpatic. Este posibil ca unele dintre tezaurele (cel de la Băiceni, descoperit la doar 500 m de tumulul de pe Dealul Gosan, cel de la Craiova) sau dintre piesele de aur sau argint (coiful de la Poiana-Coțofenești, rhytonul de la Poroina), descoperite întâmplător, să fi provenit din astfel de **m.** O cercetare sistematică a tumulilor din aceste regiuni, în special a celor situați în preajma marilor cetăți de pământ din sec. 4–3 î.Hr., ar putea duce la descoperiri relevante. După orizontul acestor „**m.** princiare", respectiv al necropolelor de tip Zimnicea-Murighiol, începând de la mijlocul sec. 3 î.Hr. numărul necropolelor și **m.** bățtinașe scade considerabil, ducând în epoca geto-dacă „clasică" la o pregnantă și caracteristică raritate a descoperirilor funerare. În sec. 3—2 î.Hr. o excepție sub acest aspect o constituie regiunile centrale și vestice ale României (Transilvania, Crișana, Banat) unde sunt cunoscute relativ multe necropole aparținând cercului cultural Latène (în principal fazele LT B2 și C1). Apariția lor se leagă de pătrunderea celților în aceste regiuni, iar conviețuirea noilor veniți cu populația locală explică unele particularități de rit, ritual și inventar funerar în raport cu regiunile originare central- și vest-europene. Dintre cele cca 140 de puncte cu antichități celtice o treime au livrat descoperiri de caracter funerar (cca 45), dar dintre acestea doar o duzină au făcut obiectul unor cercetări sistematice. Așa se face că numărul total de **m.** Latène din aceste regiuni se ridică actualmente doar la cca 400, majoritatea provenind din două necropole: Pișcolt, jud. Satu Mare (185) și Fântânele, jud. Bistrița-Năsăud (peste 100, inedite). Celelalte provin de la Ciumești (36) și Sanislău (12), în jud. Satu Mare, Tărian (11) și Curtuiușeni (6), în jud. Bihor, Apahida, jud. Cluj (21) și din numeroase descoperiri izoiate. Practic toate necropolele cercetate (mai puțin cea de la Apahida) sunt birituale. Pe ansamblu incinerația predomină asupra înhumației în proporție de 2/1, dar la Pișcolt raportul este mai mic (108 incinerați față de 77 înhumați) în timp ce la Ciumești el este de 4/1 (28 incinerați și 7 înhumați). În rândul m. de incinerație, cele cu oasele și inventarul depuse direct în groapă (rotundă, ovală sau rectangulară) predomină categoric asupra celor cu urnă (88% față de 12%). În general, se consideră că, pe măsura deplasării lor spre E, celții au preluat treptat ritul incinerației, ca urmare a contactului cu populațiile locale uord-tracice. Mai mult decât atât, se poate chiar admite că o parte dintre cei înmormântați în necropolele de tip Latène din centrul și V României provine din rândul populației băștinașe, conviețuind cu noii veniți. Așa se explică și prezența ceramicii locale, lucrată la unână, în mai multe din aceste necropole; pe ansamblu ea are o pondere de cca o cincime din totalul vaselor de ofrandă și chiar una mai mare, de cca o treime, din numărul celor folosite ca urne. În afara ofrandei ceramice (care apare în cca 80% din cazuri), **m.** de tip Latène conțin frecvent (cca 43%) o ofrandă alimentară, de regulă carne de porc, sub forma unor animale întregi sau mai ales a unor părți din ele, însoțite uneori de cuțitul cu care s-a făcut sacrificarea. În 80% din **m.** inventarul funerar cuprinde diferite obiecte personale: piese de port și podoabă (fibule, colane, brățări, verigi de picior, inele, piese de centură, rar mărgele), ustensile (cuțite, foarfeci, cute, fusaiole) sau arme (săbii, cuțite de luptă, lănci, garnituri de scut). În timp ce **m.** de femei se disting prin numărul și varietatea podoabelor și accesoriilor vestimentare, cele de bărbați pot fi recunoscute în mod cert doar prin piesele de armament. Fără ca ponderea lor numerică să fie mare (pe ansamblu cca 12%, la Pișcolt de exemplu 19 din 185 **m.**), **m.** Latène cu arme vin să ateste poziția dominantă a celților în Transilvania, Crișana și Banat. Nu întâmplător, în acest spațiu sunt cunoscute și patru **m.** cu car (Cristuru Secuiesc, jud. Harghita; Toarcla, jud. Brașov; Vurpăr, jud. Sibiu; Curtuiușeni, jud. Bihor), legate de existența unei elite militare, iar „**m.** princiar" de la Ciumești a aparținut desigur unei importante căpetenii. Din inventarul său făceau parte celebrul coif de fier cu

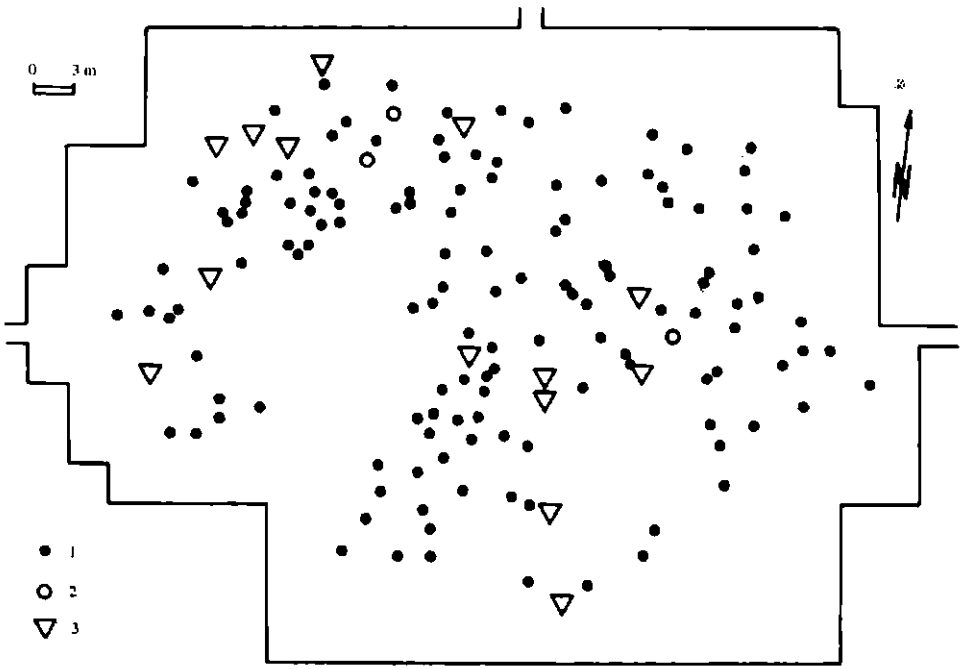

Fig. 62. Plan al necropolei bastarne de incinerație de la Borosești. Tipuri de morminte: în urnă (1), cu groapă anexă (2) și în groapă (3).

ornament în forma unui șoim de bronz, o pereche de cnemide din bronz, o cămașă de zale și un vârf de lance. În ansamblu însă, necropolele Latène din centrul și V României nu pun în evidență o stratificare socială netă, ci redau mai curând imaginea unor comunități beneficiind de o prosperitate relativ uniform distribuită. Așa se explică și faptul că **m.** complet lipsite de inventar personal și de ofrande reprezintă mai puțin de 5% din totalul celor înregistrate până în prezent. Aceste necropole își încetează existența la limita dintre fazele Latène C1 și C2, către mijlocul sec. 2 î.Hr. O explicație ar fi emanciparea populației dacice băștinașe și, corespunzător, retragerea habitatului celtic spre V, pe terit. Pannoniei. În același timp trebuie avută în vedere dispariția necropolelor celtice în perioada oppidană (Latène C2-D), într-un spațiu geografic mult mai larg, din Transilvania până în S Germaniei și Elveția, — fenomen datorat foarte probabil unor modificări religioase și, consecutiv, practicării unor ritualuri funerare „discrete", greu sesizabile arheologic. În aceeași perioadă, în sec. 2–1 î.Hr., în părțile răsăritene ale Daciei (Moldova, Bucovina, Basarabia) sunt cunoscute necropolele culturii Poienești-Lukașevka. Apariția lor se leagă de așezarea bastarnilor în acest spațiu, iar analogiile pronunțate cu necropolele de tip Jastorf din spațiul Elba-Oder constituie indicii clare pentru identificarea „patriei primitive" a acestei populații germanice. Ritul funerar este, cu excepția unui singur **m.** de la Horodiștea, jud. Botoșani, acela al incinerației, iar tipul de **m.** cel mai răspândit este acela în urnă cu capac. **M.** de incinerație în groapă au o pondere redusă în necropola cea mai timpurie, aceea de la Poienești, jud. Vaslui (12 dintr-un total de 259), devin ceva mai numeroase la Borosești, jud. Iași (14 din 150), iar în necropola cea mai târzie, cea de la Dolineni (Dolinjany), reg. Cernăuți, Ucraina, ajung se predomine (46 față de numai 12 **m.** în urnă). În unele din aceste **m.**, gruparea densă a oaselor calcinate arată că acestea au fost depuse într-un recipient din material perisabil (lemn, țesătură, piele), în altele oasele au fost răspândite în gropi de dimensiuni ceva mai mari. La Borosești, de multe ori (92 de cazuri din 136), și urnele au fost îngropate în gropi mai mari, în care s-au depus și fragmente de vase grosiere, barbotinate, utilizate în operațiile desfășurate la rugul funerar. Inventarul, constituit în principal din piese de port și podoabă (fibule, paftale, brățări, mărgele, saltaleoni, pandantive) și din diferite ustensile (pensete, ace, sule, lustruitoare), a fost trecut frecvent prin focul rugului, iar unele piese au fost îndoite sau rupte intenționat, din motive cultice. Așa cum a confirmat și studiul antropologic al oaselor calcinate, **m.** cu garnituri compuse din două sau mai multe podoabe au aparținut unor persoane de sex feminin, în timp ce în **m.** de bărbați inventarul se reduce la o singură fibulă sau lipsește cu totul. Armele apar în câte un singur caz în necropolele de la Poienești și Borosești și într-un **m.** izolat

de la Răcătău, jud. Bacău — aşadar în doar trei din totalul de cca 500 de **m.** Poieneşti-Lukaşevka înregistrate. În schimb, numărul **m.** fără inventar, de atribuit în majoritate bărbaţilor, depăşeşte 150. Spre deosebire de centrul şi V Daciei, unde necropolele Latène, ca şi multe aşezări (de exemplu Moreşti, jud. Mureş), reflectă un anumit grad de convieţuire celto-dacică, în răsărit, în necropolele de tip Poieneşti-Lukaşevka, lipsesc orice manifestări de cultură băştinaşă. Explicaţia principală constă, probabil, în natura predominant conflictuală a relaţiilor dintre bastarni şi daci, aparent diferită de aceea a relaţiilor celto-dacice. Totodată, trebuie ţinut seama de faptul că, începând cu sec. 2 î.Hr., în întreaga Dacie descoperirile funerare atribuite geţilor şi dacilor devin tot mai puţin numeroase, în contrast evident cu înmulţirea considerabilă a cetăţilor şi aşezărilor de tip *dava*, a tezaurelor de podoabe şi a celor de monede de argint, a depozitelor de unelte etc. În fapt, pentru perioada geto-dacă „clasică" (sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr.) sunt înregistrate extrem de puţine **m.** sigure şi cu atât mai puţine situri arheologice care ar putea fi considerate necropole. Mai bine studiaţi sunt tumulii de incineraţie, aflaţi izolat sau în grupe mici în preajma unor cetăţi şi dave, precum cei de la Popeşti (jud. Giurgiu), Radovanu (jud. Călăraşi), Lăceni şi Orbeasca (jud. Teleorman), Poiana (jud. Galaţi), Răcătău şi Brad (jud. Bacău), Cugir (jud. Alba), Zemplin (Slovacia). Numărul lor mic (cca 60 identificaţi, din care doar o treime săpaţi), ca şi faptul că inventarul lor conţine adesea arme şi piese de harnaşament (Popeşti, Radovanu, Cugir) conduc la presupunerea că este vorba de **m.** unor reprezentanţi de vârf ai aristocraţiei războinice geto-dace, în principal din sec. 1 î.Hr. În secolul următor inventarul lor este mult mai sărac, dar amenajarea movilei funerare arată că totuşi este vorba de persoane cu statut social ridicat. Cu totul problematică este însă identificarea locurilor de înmormântare şi a tipurilor funerare folosite de populaţia de rând. Se încadrează aici cele mai târzii înmormântări din necropola de la Zimnicea (cca 15 **m.** din a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.) şi, către sfârşitul perioadei „clasice", necropola de la Enisala, jud. Tulcea, din nordul Dobrogei, sau cele de tip Lipiţa de la Nistrul superior (Lipiţa, Griniev şi Zvenigorod) sau din Slovacia răsăriteană (Zemplin). În toate aceste necropole predomină **m.** de incineraţie în urnă. Trebuie avute în vedere şi descoperirile întâmplătoare de piese metalice, în special arme, din Oltenia de S–V (cca 30), care datează din sec. 2–1 î.H. şi care ar putea proveni din **m.** distruse sau descoperite fortuit, respectiv din necropole de felul aceleia de la Turburea-Spahii, jud. Gorj (un **m.** de incineraţie în urnă şi 28 de incineraţie în groapă, dintre care nouă cu piese de armament trecute prin foc şi îndoite sau rupte). Ţinând seama şi de alte câteva descoperiri sigure (Corlate şi Padea, jud. Dolj; Gruia, jud. Mehedinţi), se poate deduce că grupa olteană a aspectului Padea-Panaghiurski Kolonii se caracterizează prin **m.** plane de incineraţie în groapă, cu inventar bogat în arme de tip Latène C2-D1 şi piese de harnaşament. Atunci când lipseau efectiv oasele calcinate (cum s-a observat la Balta Verde şi Rast, jud. Dolj), descoperirile de acest fel urmează a fi considerate **m.** simbolice (cenotafuri). **M.** de incineraţie în groapă, cu piese de echipament militar de tip Latène şi uneori cu vase de ofrandă, au apărut izolat şi în afara Olteniei, în Muntenia la Cepari, jud. Argeş, şi în Transilvania la Blandiana şi Teleac, jud. Alba. Din rândul descoperirilor funerare trebuie eliminate „câmpurile de gropi" de la Ocniţa, jud. Vâlcea, şi Moigrad, jud. Sălaj, care în chip greşit au fost interpretate drept necropole de incineraţie. La fel, nu pot fi socotite **m.**, respectiv necropole, descoperirile de gropi rotunde cu schelete fragmentare, incomplete, în poziţii ne-anatomice, care reprezintă urme ale practicării sacrificiilor umane şi nu ţin de domeniul funerar propriu-zis. Sintetizând, rezultă că, deşi puţin numeroase, **m.** tumulare de incineraţie acoperă întreaga epocă geto-dacă „clasică". **M.** plane de incineraţie, uneori grupate în necropole, apar doar în faza mai timpurie (în principal în Oltenia de S–V) sau în faza cea mai târzie (în Dobrogea, la Nistrul superior) a acestei epoci, care în ansamblul ei, la nivelul întregii Dacii, rămâne extrem de săracă în descoperiri funerare. Explicaţia nu poate consta decât în practicarea, în această vreme, a unor obiceiuri şi forme de înmormântare „discrete", insesizabile sau greu sesizabile cu mijloacele clasice ale arheologiei. Cea mai plauzibilă ar fi ipoteza incinerării cadavrelor şi a depunerii resturilor nu în **m.** individuale, ci în locuri astăzi inaccesibile sau imposibil de detectat, precum ape curgătoare, lacuri, mlaştini, ravene, puţuri, peşteri. Fenomenul se răspândeşte în cea mai parte a spaţiului geto-dac începând din vremea lui Burebista şi se produce concomitent cu proliferarea sacrificiilor umane şi cu ridicarea primelor sanctuare monumentale, rectangulare sau circulare. Se poate trage de aici concluzia că toate aceste manifestări cultice, în linii mari sincrone, sunt aspecte ale aceluiaşi proces de modificare a sistemului religios geto-dac, înregistrat în parte de izvoarele literare antice (Iordanes, *Getica*, 41 şi 71) şi pus ipotetic în legătură cu aşa-numita „reformă sacerdotal-religioasă a lui Deceneu". Excepţiile de la noile reguli de amplasare, amenajare şi dotare a **m.**, care le fac practic nedectabile, se înregistrează în ariile periferice ale Daciei şi s-ar putea explica prin influenţele externe suferite în urma contactelor cu scordiscii (în Oltenia), cu populaţiile est-germanice purtătoare ale culturii Przeworsk (la Nistrul superior şi în Slovacia) şi mai ales cu romanii (în Dobrogea). De fapt, cucerirea traiană este evenimentul care a dus în întreaga Dacie, chiar şi în zonele rămase *extra limes provinciae*, la

dispariția tuturor acestor manifestări particulare ale religiei geto-dace din epoca „clasică". În sec. 2–3 nu se cunosc sanctuare băștinașe nici în provincie și, cu două excepții îndoielnice, nici în afara acesteia. Aceeași este și situația sacrificiilor umane, care nu mai sunt deloc documentate în epoca romană. Practicile „discrete" de înmormântare sunt și ele abandonate în favoarea vechilor obiceiuri funerare: incinerația în urnă și incinerația în groapă. De altă parte, dispar acum **m.** tumulare, în care anterior se oglindea puterea și prestigiul aristocrației geto-dace. În schimb, geto-dacii practică acum pe scară largă înhumarea copiilor mici, probabil sub influența unui obicei roman menționat de Pliniu cel Bătrân (*Nat.hist.*, VII, 15: *„hominem priusquam genito dente cremare mos gentium non est"*). Ca urmare, în provincia Dacia apar mari necropole plane birituale, de felul celor de la Soporu de Câmpie, jud. Cluj (189 de **m.**, din care 168 de incinerație și 21 de înhumație, de copii sub șapte ani) sau de la Locusteni, jud. Dolj (290 de **m.**, din care 215 de incinerație și 75 de înhumație, de copii). La Obreja, jud. Alba, ponderea înhumaților este sensibil mai redusă; 7 față de 236 incinerați. Un fenomen similar este ilustrat în Dobrogea (Moesia Inferior) de necropola de la Enisala, unde la 143 de **m.** de incinerație corespund doar 15 **m.** de înhumație de copii. Se conturează astfel în spațiul provincial roman o categorie de necropole caracterizate printr-o accentuată uniformitate a ritului (biritualism complementar, în funcție de vârstă), a tipurilor de **m.** (cu predominarea celor din urnă asupra celor din groapă) și a inventarului ceramic, compus atât din vase de factură romană, cât și din vase de veche tradiție geto-dacică. Acestea din urmă sunt hotărâtoare pentru atribuirea etnică. La Soporu de Câmpie 38 din 141 de urne erau vase dacice lucrate de mână, iar la Locusteni urnele dacice chiar predomină (85 față de 82 de urne de tip roman). Lăsând deoparte urnele și capacele, inventar propriu-zis, compus în principal din piese de port și podoabă, apare în mai puțin de jumătate din **m.** (89 din 189 la Soporu de Câmpie, 106 din 290 la Locusteni). Uniformitatea și stabilitatea rituală, ca și relativa sărăcie a inventarului din acest tip de necropole sunt semnificative pentru statutul populației băștinașe, pentru structura solidară, închisă, pe care comunitățile sale teritoriale au păstrat-o vreme îndelungată sub stăpânirea romană. Uneori și populația colonizată se înmormântează în cimitire constituite pe criteriul etnic (necropole de grup etnic închis), uniforme ca rit, ritual și inventar; cel mai bun exemplu îl reprezintă coloniștii din Noricum și Pannonia înmormântați în marea necropolă tumulară de incinerație de la Cașolț (Kastenholz), jud. Sibiu. De regulă însă, necropolele centrelor romane importante, precum Romula, Drobeta, Sucidava, Apulum, Porolissum etc., se caracterizează printr-o considerabilă varietate a tipurilor și obiceiurilor funerare, ilustrând astfel compoziția heterogenă, „cosmopolită", a populației concentrate acolo *ex toto orbe Romano*". Tipică sub acest aspect este necropola de nord a Romulei (azi Reșca, jud. Olt), unde din 199 de **m.** 76 sunt de înhumație (adulți și copii, în gropi simple sau în sarcofagii de cărămidă sau piatră), în timp ce restul de 123 sunt **m.** de incinerație de tipuri foarte diferite. Este vorba de **m.** cu ardere pe loc — *busta*, cu gropi în trepte, **m.** cu gropi ovale, arse ritual, **m.** cu gropi simple și **m.** în urnă cu sau fără capac, având analogii în cele mai diferite provincii ale Imp. După războaiele traiane, necropolele geto-dace apar și în regiunile rămase în afara hotarelor noii provincii, în special în Moldova, unde sunt localizații carpii. În această regiune au fost descoperite peste 40 de necropole de tip Poienești-Vârteșcoi (dintre care 20 cu peste zece **m.** fiecare), totalizând cca 2000 de **m.** Ca și dacii din provincie, carpii practică inițial biritualismul, incinerând adolescenții și adulții și înhumând copii mici, așa cum se constată într-o serie de necropole datate în sec. 2 și în prima jumătate a sec. 3 d.Hr. (Văleni, jud. Neamț: 484 incinerați — 122 înhumați; Moldoveni-Gabăra, jud. Neamț: 62 incinerați — 36 înhumați; Săbăoani I, jud. Neamț: 42 incinerați — 63 înhumați; Săucești, jud. Bacău: 41 incinerați — 7 înhumați; Poienești, jud. Vaslui: 138 incinerați — 79 înhumați). În necropolele din faza târzie (a doua jumătate a sec. 3) nu se mai întâlnește decât incinerația, cu depunerea resturilor cinerare și a inventarului în urnă sau direct în groapă (Bărboasa, jud. Bacău: 291 de **m.**; Sohodor, jud. Bacău: 38 de **m.**; Stânca, jud. Botoșani: 40 de **m.**; Zvoriștea, jud. Suceava: 93 de **m.**). În această din urmă necropolă, pe lângă obișnuitele **m.** de incinerație în urnă sau groapă, apar și **m.** de tipul *Brandschüttungsgrab*, în care oasele calcinate sunt depuse în gropi ovale mai mari, amestecate cu rezidurile combustiei (cărbuni, cenușă, pământ ars) și cu cioburi din numeroase vase

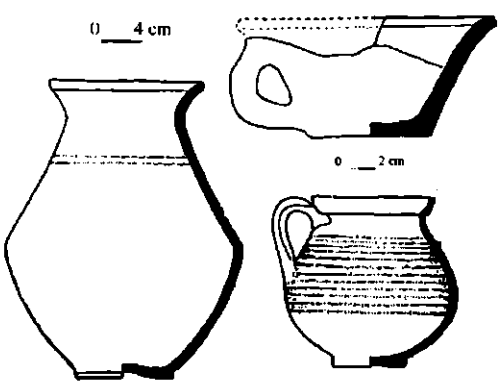

Fig. 63. Inventar ceramic al unui mormânt de incinerație (nr. 283) din necropola de epocă romană de la Locusteni: oală-borcan (urna), ceașcă dacică (capacul urnei) și căniță cu o toartă (depusă pe oasele calcinate, în urnă).

sparte pe rug — un tip funerar cu apropiate analogii în cultura Przeworsk. Tot de origine nordică, germanică, sunt şi unele elemente de inventar caracteristice pentru faza târzie a necropolelor culturii Poieneşti-Vârteşcoi, precum fibulele cu port-agrafă înaltă, pieptenii din trei plăci de corn, un mâner semicircular, tuburile din os şi răşina de urnă (*Urnenharz*). În grupa acestor necropole târzii se înscrie şi aceea de la Şopteriu, jud. Bistriţa-Năsăud, care dovedeşte fără dubiu pătrunderea carpilor în Transilvania după mijlocul sec. 3 d.Hr. O pătrundere carpică ceva mai timpurie spre S, în părţile de N–E ale Munteniei, este atestată de necropola de la Nişcov (Gura Nişcovului), jud. Buzău. În rest, în zonn colinară a Munteniei, în sec. 2–3 este răspândită cultura Chilia-Militari, cunoscută mai ales prin aşezări. Descoperirile funerare ce-i pot fi atribuite sunt puţin numeroase: cca 10 locuri de înmormântare, cu un total de maximum 130 de **m.** plane de incineraţie. La Chilia, cea mai importantă dintre necropolele investigate, au fost descoperite 95 de **m.**, iar în necropolele, în cea mai mare parte distruse anterior, de la Mătăsaru, jud. Argeş, şi Scorniceşti, jud. Olt, au mai putut fi salvate doar 16, respectiv 10 **m.** În toate aceste cazuri **m.** în urnă sunt mai numeroase decât cele în groapă simplă, iar înhumaţia lipseşte cu desăvârşire. Cu excepţia vaselor ceramice folosite ca urne şi capace (cca 75% lucrate la roată), inventarul funerar lipseşte sau este extrem de sărac. El cuprinde puţine piese de port şi podoabă (fibule, catarame, mărgele), precum şi unele ustensile (cuţitaşe, fusaiole). Este evident că, pe lângă o serie de trăsături comune, necropolele de tip Chilia-Militari se deosebesc de cele carpice din Moldova şi aceasta datorită, foarte probabil, controlului şi influenţei romane asupra populaţiei băştinaşe din Muntenia, în special din zona cuprinsă în spatele limesului translutan (unde se află de altfel necropolele amintite). La rândul lor, regiunile de la V şi N–V de provincia Dacia prezintă unele particularităţi ale fenomenului funerar, aparent condiţionate de contacteie cu populaţia germanică învecinată (vandalii). Singura mare necropolă de aici este cea de la Medieşu Aurit, jud. Satu Mare, cu 74 de **m.** de incineraţie (61 în urne şi 13 în gropi). Ceramica este de factură dacică şi a fost lucrată predominant la roată; există însă şi urne, capace şi mai ales vase de ofrandă lucrate de mână, de asemenea tipic dacice. Inventarul este constituit în principal din piese de port şi podoabă (fibule, catarame, cercei, mărgele), dar pentru întâia oară la dacii liberi apar **m.** cu arme. În şase **m.** s-au găsit vârfuri de lance, umbouri de scut şi un pinten — piese de echipament militar cu analogii în necropolele germanice de tip Przeworsk din Slovacia, Ucraina şi Polonia de S. Având însă în vedere raritatea descoperirilor funerare (pe lângă necropola de la Medieşu Aurit, încă inedită, mai sunt înregistrate doar câteva **m.** la Sântana, jud. Arad, şi eventual la Salonta, jud. Bihor), o caracterizare mai precisă a ritului şi ritualului funerar al dacilor liberi din V este imposibilă. Pe lângă necropolele atribuite populaţiei băştinaşe, acele regiuni ale Daciei care au rămas în afara graniţelor Imp. au livrat şi o importantă cantitate de descoperiri funerare de caracter sarmatic. Pătrunşi încă din sec. 1 d.Hr. atât în spaţiul răsăritean (dinspre stepele nord-pontice), cât şi în extremul V al Daciei (dinspre Câmpia Tisei) şi vieţuind acolo şi în următoarele două-trei sec., sarmaţii practică exclusiv înhumaţia. În regiunile cu climat de stepă din Moldova şi Muntenia, de pe urma lor au rămas numeroase **m.** izolate (Ştefăneşti, jud. Botoşani; Tutova, jud. Vaslui; Chişcani, jud. Brăila; Gura Ialomiţei, jud. Ialomiţa, etc.) şi mici grupe de **m.** plane (Mitoc şi Vlăsineşti, jud. Botoşani; Vaslui; Brăila, Lişcoteanca şi Largu, jud. Brăila; Oltenita-Renie, jud. Călăraşi; Oinac, jud. Giurgiu, etc.). Doar la Târgşoru Vechi, jud. Prahova, a fost cercetată o adevărată necropolă, însumând peste 40 de **m.** Ocazional, în perioada mai timpurie (sec. 1–2 d.Hr.), sarmaţii au ridicat şi **m.** tumulare (Bârlad şi tumulul 2 de la Giurcani, jud. Vaslui; Galaţi, Şendreni şi Tecuci, jud. Galaţi; Vităneşti, jud. Teleorman) sau şi-au îngropat morţii în tumulii existenţi, mai vechi (tumulul 2 de la Giurcani, din epoca bronzului; Brăiliţa, jud. Brăila; Ciulniţa şi Căzăneşti, jud. Ialomiţa). Alteori, **m.** au fost amplasate pe grinduri, dune sau alte forme de teren mai marcate, uşor de recunoscut în peisajul plat al stepei. Toate aceste particularităţi de amplasare şi grupare a **m.** corespund modului de viaţă nomad al sarmaţilor şi au analogii clare în descoperirile funerare din spaţiul sarmatic originar ponto-caspic. Asemănările privesc şi detaliile de ritual (poziţia întinsă şi orientarea predominant N–S a scheletelor), precum şi inventarul constituit în principal din piese de port şi podoabă (fibule, catarame, cercei, oglinzi-pandantive, numeroase mărgele, ades cusute pe mânecile şi poalele hainelor), arme (pumnale şi săbii scurte, cu inel la mâner), diverse ustensile (cuţitaşe, fusalole) şi vase de ofrandă, de producţie romană, carpică şi sarmatică, de obicei depuse câte unul la capul sau picioarele mortului. Ofranda de carne este relativ rară. **M.** sarmatice din Moldova şi Muntenia sunt de atribuit roxolanilor, aorsilor şi alanilor. În sec. 4 d.Hr. ele sunt încadrate în necropolele culturii Sântana de Mureş-Cerneahov, ilustrând antrenarea sarmaţilor în marele conglomerat etnic, cultural şi politic condus de goţi. În V ţării (Banat şi Crişana) **m.** sarmatice sunt de atribuit iazigilor, pătrunşi în Câmpia Tisei încă din prima jumătate a sec. 1 d.Hr. Şi aici este vorba exclusiv de **m.** de înhumaţie, izolate sau grupate în mici necropole, cum sunt acelea de la Arad, Sâmpetru German, Şeitin, Şimand şi Vărşand în jud. Arad, Carei şi Săcuieni în jud. Bihor sau Carei, jud. Satu Mare, datate în cea mai mare parte în sec. 2-4 d.Hr. (M.B.). Necropolele *oraşelor gr.* din Dobrogea şi ale aşezărilor din terit.

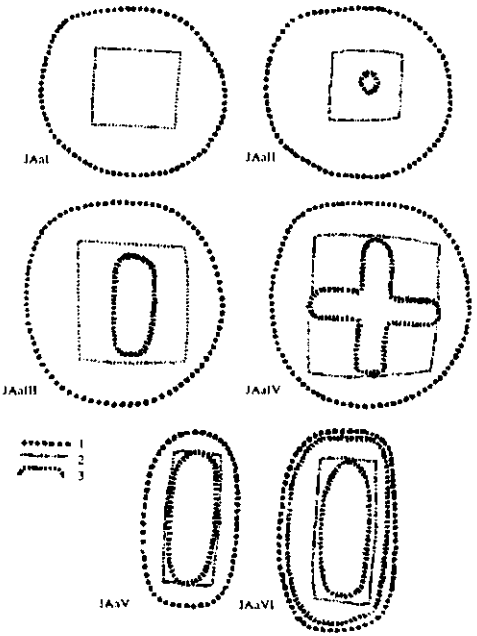

Fig. 64. Histria. Tablou schematic al complexelor de incinerație de tip JA: 1 limita zonei de arder; 2 limita rugului; 3 groapa de arder.

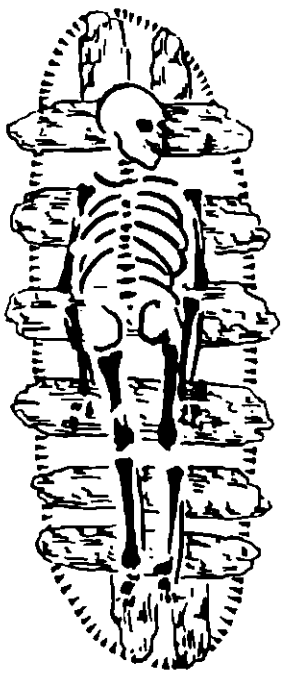

Fig. 65. Histria. Încercare de reconstituire a poziției mortului și a rugului înainte de arder la complexele JAaV.

lor (*chora*) sunt inegal cercetate. Pentru epoca arhaică și clasică timpurie, cunoștințele noastre se întemeiază exclusiv pe descoperirile din necropolele tumulare de la → Histria și Orgame (Argamum) și din unele necropole plane aparținând unor așezări din terit. Histriei. Mai bine reprezentate sunt epoca clasică târzie (sec. 4 î.Hr.) și mai ales epoca elenistică, documentată de descoperiri funerare diverse în necropolele din toate orașele gr. În privința ansamblurilor funerare, dacă la Histria și Orgame se cunosc parțial, prin săpături sistematice, două mari necropole tumulare, însă nu au fost cercetate necropolele plane, la → Tomis și la Callatis săpăturile (preponderent de salvare) s-au concentrat asupra necropolelor plane. La Callatis se adaugă cercetările efectuate în unii din tumulii situați în apropierea cetății, în vreme ce la Tomis nu au fost atestate până acum **m.** tumulare. Starea publicațiilor variază de la caz la caz, multe descoperiri funerare fiind încă inedite, astfel încât orice sinteză în acest domeniu este prematură. Prezentarea care urmează se va face pe situri și nu pe mari ansambluri tipologice. *Histria.* Necropola tumulară a cetății se concentrează cu precădere la N de zidul de incintă al cetății și era separată de terit. rural printr-un val de pământ străbătut la distanțe egale (de 460 m) de drumuri care făceau legătura între oraș și terit. Unii tumuli sunt amplasați și dincolo de val, de-a lungul drumurilor puse în evidență de fotografiile aeriene, însă, în lipsa cercetărilor, caracterul lor funerar este încă incert. Într-o primă fază necropola era împărțită în loturi funerare delimitate de o rețea de drumuri orientate N–S, respectiv E–V, penttu ca ulterior, spre sfârșitul epocii elenistice și începutul epocii imperiale, orientarea să devină NNV–SSE. Din cei peste 1000 de tumuli au fost cercetați prin săpături sistematice 40 și publicați 34: 14 tumuli grupați cronologic către mijlocul sec. 6 și începutul sec. 4 î.Hr. și situați în partea de S–E a necropolei; 9 tumuli de la mijlocul sec. 4 – mijlocul sec. 2 î.Hr., răspândiți spre N sau constituind o nouă necropolă la V de cetate; 11 tumuli din sec. 1–2 d.Hr. Conform tipologiei lui P. Alexandrescu (*Histria II*), **m.** principale tumulare se împart în **m.** de incinerație (J) cu arderea pe locul ridicării tumulului (JA) sau cu arderea în afara tumulului (JB) și, foarte rar, **m.** de înhumație (i). **M.** de incinerație cu arderea pe locul ridicării tumului se împart, la rândul lor, în **m.**-ruguri (JAa) și **m.** în afară de rug (JAb). **M.**-ruguri aparțin mai multor tipuri. Tipul JAaI cuprinde **m.** de incinerație de suprafață, fără groapă de arder, pe locul ridicării tumulului, cu ofrande arse și sparte ritual pe zona de arder și ofrande de oameni și de cai și măgari în șanțul periferic al tumulului cu platformă funerară. Tipului JAaII îi aparțin **m.** de incinerație de suprafață cu groapă de arder circulară în care s-au strâns resturile incinerării, inclusiv ofrande arse pe locul ridicării tumulului; se adaugă ofrande arun-

cate în fascicol pe direcția NE–SV în interiorul și în afara zonei de ardere și ofrande de oameni și de cai și măgari în șanțul periferic. Aceste două tipuri funerare constituie cel mai vechi grup de tumuli și a fost inițial pus pe seama unei elite indigene din vecinătatea cetății din perioada 560–490 î.Hr.; mai recent s-a luat însă în considerare și o populație gr. Tipul JAaIII este constituit de **m.** de incinerație de suprafață cu groapă de ardere rectangulară sau ovală în care s-au strâns resturile incinerării pe locul ridicării tumulului; ofrandele au fost aruncate în fascicol pe direcția NE–SV în interiorul și în afara zonei de ardere. Aceste **m.** datează din sec. 4–3 î.Hr. În cadrul tipului JAaIV groapa de ardere este în cruce, iar ofrandele, sparte ritual, sunt depuse în cerc în jurul **m.** Acest tip însă nu apare decât în epoca romană. Tipul JAaV cuprinde **m.** de incinerație în groapă de ardere ovală puțin adâncită pe locul ridicării tumulului, compuse din resturile provenite din incinerația pe loc și ofrande arse și nearse. Aceste **m.**, de tip gr., se eșalonează din sec. 5 î.Hr. până în epoca romană. Tipul JAaVI este reprezentat de un singur **m.** (a doua jumătate a sec. 1 d.Hr.) în groapă de ardere în trepte. Complexele de incinerație cu **m.** alături de rug, mult mai rare, sunt reprezentate de tipurile JAbI (cu rug de suprafață și fără groapă de ardere, cu ofrande sparte pe loc după stingerea arderii, **m.** fiind constituit din recuperarea celei mai mari părți din resturile incinerate și depunerea lor pe sol, lângă zona de ardere, pe locul ridicării tumulului: un singur **m.** de la mijlocul sec. 5 î.Hr.), JAbV (cu rug în groapă de ardere ovală, de unde s-au luat o parte din oase și s-au depus, alături de ofrande, pe locul ridicării tumulului; un singur **m.** de la mijlocul sec. 2 î.Hr.), JAbVII (cu rug în groapă de ardere adâncă circulară, de unde s-au luat oasele și ofrandele incinerației și s-au depus pe locul ridicării tumulului: un complex din al treilea sfert al sec. 4 î.Hr., dar și unul din epoca romană). Complexele de incinerație cu arderea în afara tumulului (JB) cuprind trei tipuri: JB1 (**m.** pe sol: un **m.** de la sfârșitul sec. 5 î.Hr., dar și unul de epocă romană), JB2 (un singur **m.** în groapă de la mijlocul sec. 5 î.Hr.), JB3 (un singur **m.** în urnă lipsit de ofrande). Doar trei tumuli din cei cercetați conțin **m.** principale de înhumație (sec. 5 – începutul sec. 4 î.Hr.), într-unul din ele fiind identificate resturile unui sicriu de lemn. Dintre **m.** secundare doar unul, de incinerație, datează de la mijlocul sec. 5 î.Hr., celelalte fiind de epocă romană. Tot în necropola tumulară au fost cercetate și 6 **m.** plane, între care 5 de înhumație și un cenotaf. Necropola plană a Histriei nu a fost încă localizată. Pentru postularea existenței acesteia ar putea fi invocate, eventual, stelele funerare descoperite în diferite contexte (dar niciodată *in situ*), însă nu trebuie pierdut din vedere faptul că stelele sunt specifice și **m.** tumulare, inclusiv în zona pontică (Olbia, Orgame—Argamum etc.). În terit. histrian au fost cercetate prin săpături sistematice 104 **m.** și 3 alte posibile complexe funerare eșalonate din sec. 6 până în sec. 1 î.Hr., dintr-o necropolă plană de înhumație situată în apropierea cetății, în zona actualului sat Istria, în punctul → Istria-„Bent". Se cunosc, de asemenea, grație unor săpături de salvare sau unor descoperiri întâmplătoare, 10 **m.** la Corbu de Jos, datate în a doua jumătate a sec. 6 î.Hr., și câteva **m.** izolate la → Ceamurlia de Jos, Nuntași și Tariverde. Și aceste **m.** sunt plane, iar singurul rit atestat, cu excepția unui **m.** de incinerație de la Ceamurlia, este înhumația. Defuncții erau depuși, de regulă, în gropi rectangulare cu colțurile rotunjite, uneori cu „perne" de pământ sau piatră, cu pietre în groapă sau deasupra acesteia cu menirea de a marca **m.** Ca tipuri funerare sunt majoritare **m.** singulare în groapă simplă cu scheletul depus decubitus-dorsal. Se întâlnesc însă, în mai mică măsură, și **m.** duble în gropi simple, **m.** simple cu scheletul depus chircit, **m.** de copii în amfore, **m.** în larnax și **m.** protejate de țigle. Majoritatea **m.** sunt orientate spre E și nu conțin inventar. Acolo unde acesta este prezent, predomină inventarul ceramic, depus de regulă în regiunea superioară a corpului: vase gr. de uleiuri, vase de băut, vase de turnat, opaițe și, rareori, vase lucrate cu mâna. În câteva **m.** s-au găsit și obiecte de podoabă, monede histriene, cuțite, vârfuri de săgeți. *Orgame—Argamum.* Din necropola tumulară (cca 120 ha) au fost săpate 14 **m.** de incinerație de la sfârșitul sec. 7 și din prima jumătate a sec. 6 î.Hr. și 41 de **m.** din sec. 4–3 î.Hr. Spațiul funerar era divizat în parcele prin străzi orientate E–V, late de 5–7 m și situate la intervale de 15 m, tumulii fiind aliniați de-a lungul acestora. Mai bine cercetate sunt 3 ansambluri tumulare familiale compuse din 4–8 tumuli de la începutul sec. 4 și din prima jumătate a sec. 3 î.Hr. Toate **m.** sunt de incinerație și aparțin următoarelor tipuri: **m.**-rug, cu ofrande arse sau aduse după ardere, peste care se depune pământ și pietre; **m.** constituite din oase și ofrande incinerate în afara tumulului, depuse selectiv alături de noi ofrande pe sol sau în urnă; **m.**-cenotaf. **M.** sunt marcate prin cercuri de pietre, uneori prin → altare sau stele. Inventarul este constituit de vase ceramice de import și locale (cu precădere căni, *fish-plates*, → amfore, *lekythoi*) și obiecte de metal (bijuterii, monede, vârfuri de săgeți, cuțite, strigilii). *Tomis.* Din cele câteva sute de complexe funerare cercetate prin săpături de salvare au fost publicate doar 98 de **m.** datând din sec. 4–1 î.Hr. Necropola era situată la V de zidul de incintă elenistic, dar sunt documentate și descoperiri provenind din necropolele aparținând unor așezări rurale din apropiere. Din **m.** publicate 68 sunt de incinerație și 24 de înhumație, inclusiv un **m.** triplu. Incinerația este ilustrată de **m.**-rug cu ardere pe loc în groapă în trepte (JAVI) sau în groapă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite (JAV),

uneori protejate de plăci de țigle formând un acoperiș în două ape. În ambele cazuri **m.**-rug erau orientate E–V. Înhumația se practică în gropi rectangulare cu scheletele depuse decubitus-dorsal, orientate E–V, dar și N–S. Obiectele de inventar sunt depuse la cap sau la picioare. Atât inventarele funerare ale **m.** de incinerație, cât și cele ale **m.** de înhumație sunt specific gr.: amfore și *amphoriskoi*, vase pentru ulei și parfum (pixide, *lekythoi, unguentaria, lagynoi*), vase de băut (*kantharoi*, cupe cu decor în relief), diferite tipuri de căni (cel mai frecvent obiect de inventar), strămini, opaițe, obiecte de podoabă (cercei, mărgele, aplici ceramice aurite, inele, brățări, oglinzi), monede și strigilii. Nu lipsesc însă nici vasele getice lucrate cu mâna (inclusiv cățui), cuțitele, vârfurile de săgeți și fusaiolele, fibulele, un inventar întâlnit și în **m.** indigene contemporane. *Callatis*. În împrejurimile cetății, respectiv la → 2 Mai și în diferite puncte situate spre S, S–V și N de cetate, au fost descoperite 4 **m.** tumulare de „tip macedonean", cu dromos și cameră funerară cu boltă. Toate aceste **m.** fuseseră jefuite. În două cazuri s-a putut observa în detaliu construcția camerei funerare constând din cistă dublă din dale de piatră cu capac, adăpostind schelete înhumate. Cel mai vechi **m.** de acest tip datează de la sfârșitul sec. 4 sau, mai probabil, de la începutul sec. 3 î.Hr., celelalte fiind încadrate în sec. 3–2 î.Hr. Prin săpături de salvare s-a stabilit existența mai multor necropole plane și tumulare situate la N de incinta cetății, la V–SV (de-a lungul actualei șosele spre → Albești) și la S de lacul Mangalia, aceasta din urmă aparținând probabil unei așezări din *chora*. Au fost publicate peste 100 de **m.**, dar numărul celor distruse sau cercetate, însă încă inedite, este mult mai mare. Atât în **m.** plane, cât și în cele tumulare predomină înhumația în proporție de 3/4, defuncții fiind depuși cel mai frecvent pe spate, mai rar în poziție chircită sau în amfore, dar este întâlnită și incinerația în urnă, pe rug sau în groapă. În majoritatea cazurilor defuncții erau depuși, independent de rit, în ciste de pintră simple sau duble, uneori cu capac, sau în cofraje de țigle sau pietre. Orientarea obișnuită este E–V. Cele mai vechi **m.** se datează în prima jumătate a sec. 4 î.Hr., dar cele mai multe sunt de epocă elenistică. Aproximativ 3/4 dintre **m.** au furnizat inventare constând mai ales din *unguentaria*, boluri și solnițe, cuțite, strigilii, mărgele, oglinzi și mai rar *lekythoi, kantharoi*, opaițe, statuete de teracotă, brățări, monede, diademe din ceamică aurită, excepțional săgeți, fibule și vase lucrate cu mâna. Dintre complexele funerare aparținând necropolelor callatiene se detașează un **m.** tumular de înhumație în cistă, aparținând probabil unui sarcedot, în care s-a descoperit un → papirus. Dezintegrat în momentul descoperirii, textul este iremediabil pierdut; era vorba, după toate probabilitățile, de un text orfic de caracter asemănător celui din mormântul macedonean de la Derveni (A.A.). Romanii au adus cu ei tradiția potrivit căreia **m.** trebuie să prezinte „casa veșnică" (lat. *domus aeterna*) și s-au ocupat îndeaproape de-a lungul veacurilor de amenajarea și îngrijirea acestor „case", devenite uneori, așa cum se poate vedea până astăzi pe celebra Via Appia de lângă Roma, adevărate palate în miniatură. Mediul provincial daco-moesian a receptat rapid acest model, astfel că o serie de piese de arhit. sau decorative aparținând la origine unor edicule funerare (mai ales din Dacia intracarpatică) arată clar monumentalitatea unor **m.** Una dintre primele încercări mai complete de sistematizare a descoperirilor funerare pentru un oraș de epocă arăta, în cazul necropolelor de la → Tomis și la nivelul cunoștințelor din 1961, nu doar existența unor grupări succesive și de obicei aliniate unor drumuri importante din și către oraș (v. în acest sens și → Noviodunum), ulterior confirmate sau parțial modificate și completate prin descoperiri noi, dar și câtevă grupări tipologice potrivit ritului și ritualului de înmormântare, și ele de completat ulterior prin informații arheologice și epigrafice noi, ca în cazul ritului de incinerație și a celui de înhumație. De notat că, în raportarea acestora, se constată între sec. 1–6 d.Hr. înlocuirea masivă a primului în favoarea celui de al doilea deja din cursul sec. 2. Fenomenul este specific Imp. Roman în ansamblu, așa că doar alte detalii ar putea indica eventuale caracteristici locale provinciale. Așa de pildă, biritualismul este încă prezent în provinciile Moesia Inferior și Dacia în etape suprapuse doar parțial cronologic în proporții diferite și marcând evoluția abia notată: la → Enisala, în necropola geto-romană din sec. 1–2 se înregistrează 90,5% **m.** de incinerație, în timp ce la → Locusteni, 74% dintre **m.** necropolei dacoromane erau de incinerație în sec. 2–3. Alte investigații, departe de a fi complete, nu pot oferi decât parțial imaginea acestui transfer, ca la → Beroe și la → Callatis, unde cercetarea aproape exhaustivă a necropolei romane târzii arată că între sfârșitul Principatului și cel al Dominatului nu mai există **m.** de incinerație. Situația este identică și la → Tropaeum Traiani, Tomis, Dinogetia, Noviodunum etc. În Moesia Inferior și Dacia s-au observat următoarele tipuri de **m.** de incinerație: în urnă, de obicei cu un capac, ceramica utilizată fiind de factură romană și autohtonă în proporții relativ egale; cu oasele calcinate depuse direct în groapă, aceasta presupunând amenajarea anterioară a rugului în alt loc; pe locul arderii; în cutii de piatră sau țigle, destul de rar și mai ales în Dobrogea; cu arderea pe loc cu rug individual și acoperit de un tumul, ca într-o situație ceva mai clară de la → Barboși. Faptul că nu au fost identificate fie și doar elemente mai sigure ale unor columbarii nu înseamnă că acest tip de înmormântare a urnelor cu oase calcinate nu va fi existat în Moesia Inferior și în Dacia, ca de altfel în multe părți

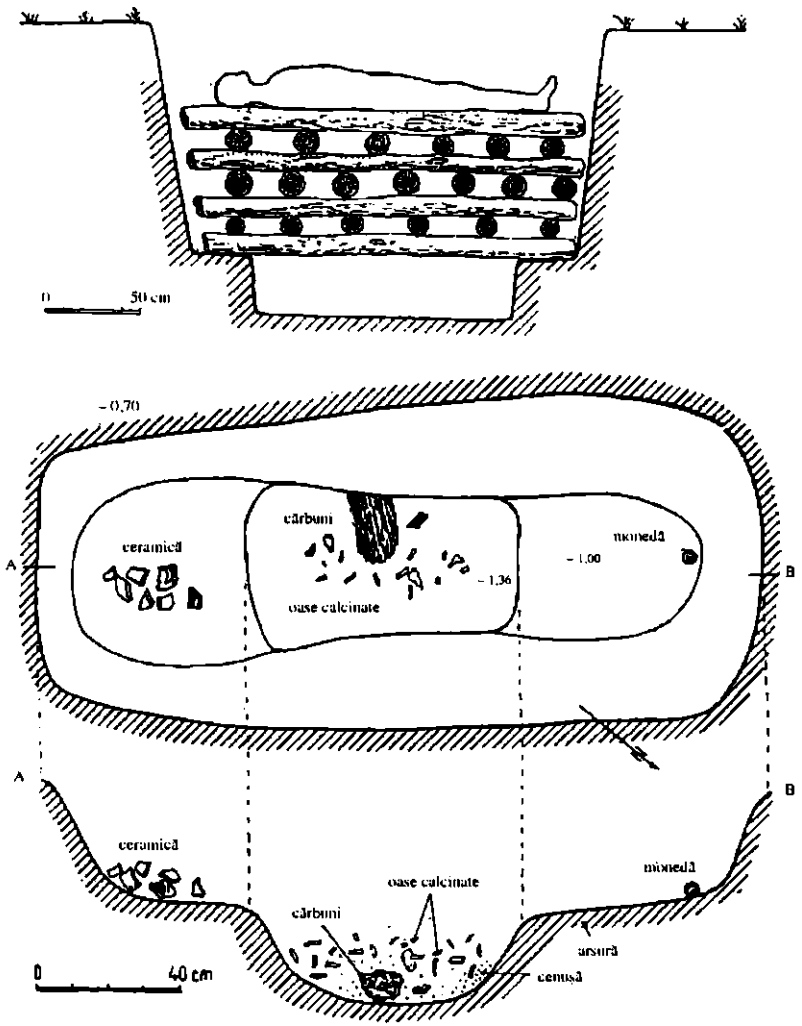

Fig. 66. Mormânt-rug de tip roman *(bustum)* de la Romula (reconstituire, plan și profil).

ale Imp. Roman în epoca Principatului. Tipologic, **m.** de înhumație cercetate în Moesia Inferior (respectiv, mai târziu, Scythia Minor) și Dacia, se pot grupa astfel: în sarcofage din marmură sau din calcar, cu sau fără inscripție; din plăci de piatră (calcar sau alte materiale), acoperite sau nu cu alte plăci dispuse orizontal; în gropi simple, unele marcate cu țigle; în firide, cu sau fără sicriu, pentru unul sau mai mulți înhumați, simple sau complexe, cu două sau mai multe firide și culoare de acces (astfel de **m.** sunt cunoscute doar în zona orașelor vest-pontice, mai ales la Tomis și Callatis); în șanțuri, cu sau fără sicrie din lemn, având chiar aspectul unor gropi comune, cel mai probabil datorate unor molime sau altor motive de decese colective; zidite, cu boltă de zidărie, de obicei în plin cintru, cu una sau mai multe camere, acoperite uneori de câte un tumul ca lângă → Axiopolis etc., unele tencuite și decorate în interior cu picturi specifice epocii ca la → Durostorum și Tomis (până în sec. 4 d.Hr. inclusiv), altele, având forma și rolul unor → cripte adăpostind relicve de → martiri, dispuse sub altarul unor → bazilici paleocreștine. Între epoca Principatului și cea a Dominatului, **m.** de înhumație se pot grupa astfel: cele tumulare dispar după sec. 4 d.Hr., la fel și utilizarea sarcofagelor (de obicei adăpostite sub tumuli); se constată, la categoriile tot mai simple de **m.**, depunerea a tot mai puține → ofrande sau chiar lipsa lor, odată cu generalizarea orientării și poziției creștine (A.B.). Pe terit. Dobrogei s-au descoperit trei categorii de cimitire din sec. 7–10: de incinerație, la Satu Nou (com. Oltina), Gârlița și Castelu, jud. Constanța; birituale (cu **m.** de incinerație și de înhumație), la Istria-„Capul Viilor"

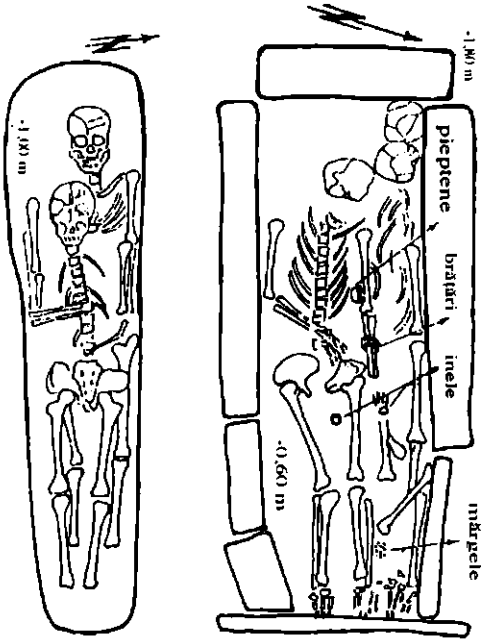

Fig. 67. Morminte în groapă simplă și tip cistă din necropola romano-bizantină de la Callatis.

și Canlia, jud. Constanța, și la Nalbant, jud. Tulcea; de înhumație, la Ostrov, Păcuiu lui Soare, Dervent, Basarabi (azi Murfatlar), Constanța, Capidava și punctul „Sitorman" din com. Mihail Kogălniceanu, jud. Constanța. **M.** de incinerație au forma unor gropi simple, arse sau nu, în care resturile incinerate

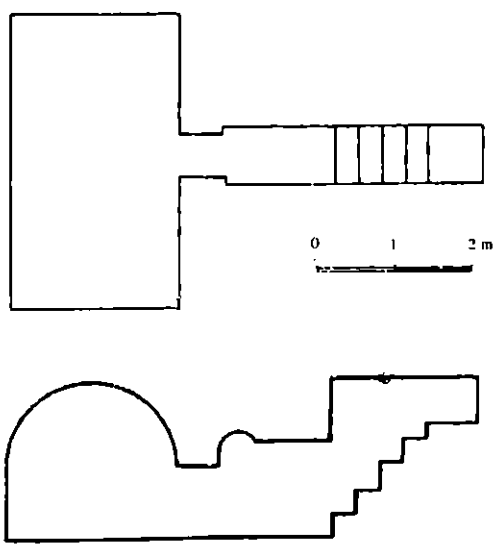

Fig. 68. Mormânt cu dromos și cameră cu boltă din blocuri de piatră din necropola romano-bizantină de la Callatis (plan și profil).

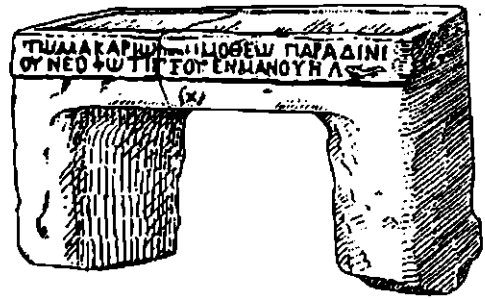

Fig. 69. Masă de calcar pentru agape funerare provenind de la Tomis (sec. 4 d.Hr.). Inscripția este însoțită de simboluri: porumbel (mijlocul primului rând), pește (la final) și monograma chi-rho (dedesubt).

ale defunctului se depuneau direct sau în urne (oase de lut ars). Urnele erau îngropate în poziție verticală, cu gura în sus, la mică adâncime de la suprafața terenului (— cca 0,50 m). În unele cazuri ele erau încadrate și acoperite cu mici lespezi de piatră sau cu cărămizi romane reutilizate, formând adevărate cutii. Alteori se așeza numai câte o lespede de piatră dedesubt și alta deasupra urnei. Mai rar, în urnele cu resturi incinerate se depuneau mici obiecte: cuțitașe, amnare, vârfuri de săgeți, catarame, obiecte de podoabă etc., în general obiecte ce aparținuseră defunctului. S-a presupus că **m.** de incinerație aparțin slavilor timpurii. Unei astfel de atribuiri se împotrivesc însă atât ceramica folosită ca urne, cât și anumite practici legate de ritul de înmormântare: practica locală mult mai veche a acoperirii urnelor sau a casetelor (cutiilor) de piatră sau cărămidă. Folosirea ritului incinerării de populația daco-romană creștinată și apoi de populația străromână, rezultată din simbioza populației daco-romane cu slavii, poate fi admisă ca o revenire la anumite practici mai vechi păgâne, îndeosebi în urma contactului cu slavii care, după cum se știe, înainte de creștinare și chiar după aceea, practicau ritul incinerării. Oricum, chiar într-o perioadă de slăbire a disciplinei bisericești, o astfel de practică este greu de admis pentru o populație creștină. De aceea trebuie să presupunem că această populație rurală sau nu îmbrățișase creștinismul cu câteva sec. mai înainte, sau l-a părăsit între timp. **M.** de înhumație din Dobrogea sec. 7–10 sunt fie în groapă simplă, fie în „cistă" din lespezi de piatră, ori protejate parțial cu pietre sau cărămizi romane refolosite, la adâncimea de aproximativ 1–1,20 m. **M.** descoperite în cariera de cretă de la → Basarabi (sec. 10) sunt în ciste din blocuri de cretă sau cioplite direct în masivul alb. De obicei gropile sunt orientate V–E (capul spre V), dar există și variații de orientare, în funcție de condițiile locale sau de anotimpurile în care au avut loc înmormântările. Scheletul era așezat în sicriu de lemn sau direct pe sol, în poziție întinsă, cu ambele

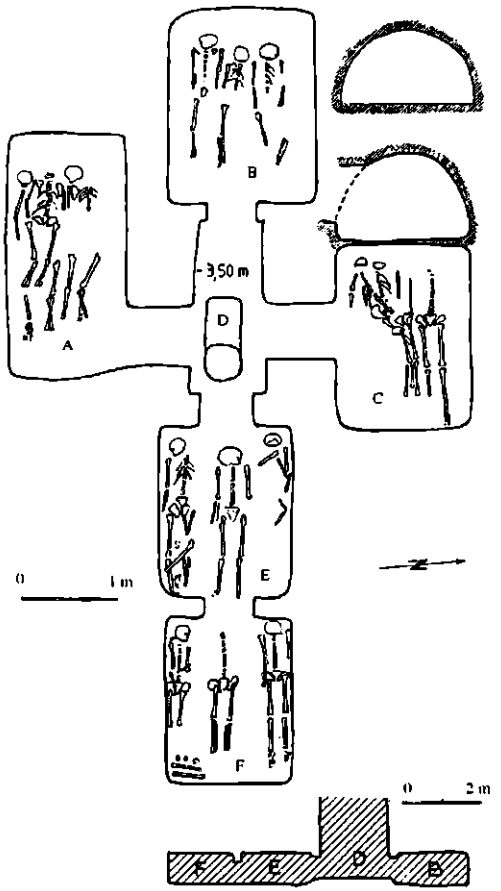

Fig. 70. Complex de morminte de înhumație în firide, cu puț de acces (plan și profil). Necropola romano-bizantină de la Callatis.

brațe pe piept, pe abdomen sau de-a lungul corpului. Inventarul lipsea sau era sărac: un vas ceramic sau vreun obiect ce aparținuse defunctului (cuțitaș de fier, amnar, vârf de săgeată, cataramă, obiect de podoabă). După tehnica de construcție și sărăcia inventarului, astfel de **m.** reprezintă o continuare a tradiției locale din perioada paleocreștină (sec. 4–6), ele constituind un argument în plus pentru continuitatea populației autohtone traco-dacă romanizate și apoi românești (I.B.). Retragerea autorităților romane din provincia Dacia și încetarea culturii carpice în decursul celei de a doua jumătăți a sec. 3 în Moldova, a fost însoțită de schimbări majore în orizontul funerar. Astfel, în Transilvania, locurile de înmormântare din perioada provinciei sunt părăsite, existând numai puține și nu foarte sigure cazuri de continuare a depunerii defuncților în vechile cimitire. Se practică însă și depunerea defuncților în anumite zone ale fostelor orașe, spre exemplu la Napoca, dovadă a încetării totale a vieții urbane. De altă parte, ca urmare a sfârșitului culturii carpice în Moldova, apar la sfârșitul sec. 3 în Transilvania cimitire relativ mici înrudite prin ritualul de înmormântare sau prin repertoriul tipologic cu manifestările similare din aria carpică, în care s-a practicat incinerația și mai puțin înhumația, aceasta rezumându-se numai la copii: → Sighișoara, Mediaș, Obreja (com. Mihalț) și Șopteriu. Este un fenomen care pare a fi sesizabil deja în ultimele decenii ale provinciei romane (→ Soporu de Câmpie). Resturile funerare erau depuse în gropi simple, de cele mai multe ori în urne (amfore, oale, căni), uneori prevăzute cu capac. În cazuri relativ mai puține s-a practicat și depunerea resturilor funerare în gropi simple, fie neacoperite, fie acoperite cu fragmente ceramice. Inventarul este modest și alcătuit din piese de port sau ustensile (→ mărgele, fibule cu portagrafă înaltă, piepteni, tuburi de os pentru ace etc.). Numai în necropola de la Soporu de Câmpie au fost atestate și → pandantive ornamentate în tehnica filigranului și a granulației. În schimb, în „cimitirul" nr. 1 de incinerație de la → Brateiu s-a practicat, după autori, un insolit rit și ritual de înmormântare. Locul de depunere este alcătuit aici din 370 de gropi rotunde, ovale, în cruce, unele cu pereții arși, în care au fost depuse cantități mari de oase de animale, unelte și ustensile (și un depozit de unelte), apoi piese de port (fibule, piepteni, mărgele), cantități mari de ceramică, într-o mare varietate tipologică (oale, căni, vase de provizii etc.), fragmente de recipiente de sticlă sau monede și cu totul sporadic oase umane. Odată cu sfârșitul sec. 3 în Moldova și Muntenia, iar în a doua parte a sec. 4 și în Transilvania, s-a răspândit cultura → Sântana de Mureș, atribuită în principal → (vizi)goților. Orizontul funerar este caracterizat prin depunerea defuncților în necropole mari cu sute de **m.** (→ Târgșor, Spanțov, Barcea, Valea Seacă, Mihălășeni, Sântana de Mureș etc.). Alături de ritul înhumației, preponderent, s-a practicat până la încetarea culturii și ritul incinerației. **M.** de înhumație, orientate N–S și, într-o fază mai târzie a culturii, V–E, au gropi simple, în majoritatea cazurilor fără amenajări speciale. Se întâlnesc însă și **m.** cu nișe sau cu praguri pentru depunerea ofrandelor. Foarte rar apar și amenajări speciale ale gropii funerare cu structuri de lemn (Barcea). Defuncții au fost depuși în general în poziție întinsă, existând însă și cazuri de poziție chircită, sau cu picioarele îndoite din genunchi. Izolat s-au păstrat și urne de la sicrie de lemn. Inventarul **m.** de înhumație este alcătuit din recipiente de lut sau sticlă, unelte și ustensile, piese de port, în unele cazuri și monede. Este atestată ofranda de animale și deloc depunerea armamentului în **m.** de înhumație. Pe parcursul celei de a doua jumătăți a sec. 4, se constată apariția unor **m.** relativ mai bogate, crește numărul de **m.** orientate V–E, fenomene însoțite și de apariția unui număr mare de **m.** sărace sau lipsite de inventar. În **m.** de incinerație, resturile funerare au fost depuse în urne, acoperite sau nu cu un capac, în urnă și în groapă sau numai în groapă simplă, uneori acoperite cu frag-

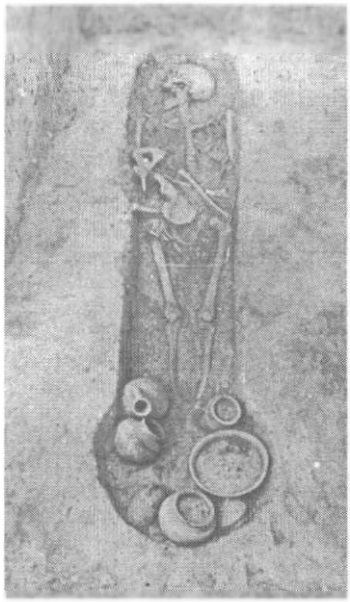

Fig. 71. Mormânt de înhumație (M. 32) din necropola birituală de la Independența, jud. Călărași (sec. 4 d.Hr.).

mente ceramice, cantitatea de oase incinerate depuse variind de la caz la caz. Inventarul, în general mai sărac, constă din piese de port sau ustensile și, spre deosebire de **m.** de înhumație și ca un rezultat al infuențelor exercitate de cultura Przeworsk, piese de armament, fenomen atestat numai în Muntenia (Târgșor). Influențe recepționate din ultima fază evolutivă a culturii Przeworsk (ultimele decenii ale sec. 4 și începutul sec. următor), dar poate și din mediul sarmatic târziu, se pot constata și în Transilvania, manifestate prin orientarea S–N a **m.**, prin obiceiul depunerii unor piese de armament sau prin anumite piese de port (→ Fântânele, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud, punctul „Pe Rât"). Începând cu mijlocul sec. 4, ca urmare a unor deplasări din stepele nord-pontice și prefigurând marile deplasări etnice din ultimul sfert al sec., au apărut în aria culturii Sântana de Mureș, dar fără a avea legături organice cu aceasta, și **m.** de înhumație în care au fost depuse și piese de armament (→ Pietroasele). Încetarea culturii Sântana de Mureș în ultimul sfert al sec. 4 a fost însoțită de schimbări importante în cadrul obiceiurilor de înmormântare. Specific perioadei următoare, epoca migrației timpurii (sfârșitul sec. 4 — sfârșitul sec. 5) este, cu puține excepții, renunțarea la depunerea defuncților în necropole și aceasta pe un spațiu care se întinde din Austria și până în stepele din N Mării Negre. Una dintre puținele necropole din acest spațiu este cea de la → Botoșani-„Dealul Cărămidăriei", datată la mijlocul sec. 5. Caracteristice sunt grupurile de **m.** sau **m.** izolate, orientate în general V–S. Structura gropii funerare a grupurilor de **m.** este simplă, fără amenajări speciale, defunctul fiind depus în poziție întinsă, însoțit de un inventar relativ modest: piese de port, armament, uneori ofrande de animale. Nu se poate constata o regulă generală de amplasare a m. izolate. În cazul celor trei **m.** izolate de la Apahida, pare a exista o legătură cu vechi drumuri romane, un rol jucând poate și vecinătatea fostului oraș roman Napoca. Structura gropii funerare a **m.** izolate a fost uneori amenajată special. Astfel, groapa funerară a **m.** de la → Conceşti pare să fi fost o cameră funerară de piatră, defunctul fiind depus într-un sicriu de lemn. Un sicriu de lemn a fost folosit și în cazul **m.** de la Apahida. Caracteristic pentru **m.** izolate este orientarea V–E, poziția întinsă a defunctului și înainte de toate un inventar bogat sau extrem de bogat. Alături de vase din metal prețios — realizări de excepție ale toreuticii romane târzii (căni, amfore, tăvi), au fost depuse piese de port sau de harnașament, împreună cu arme de paradă, realizate din aur și împodobite în stil → policrom. Colanul de aur cu ochi și cârlige de prindere, piesele de harnașament sau spada de paradă din **m.** de la Conceşti din Moldova din prima jumătate a sec. 5, fibula cu butoni în formă de ceapă, fastuoasele cataramе sau splendidele genți, masiva brățară de aur cu capetele îngroșate, garnitura de încălțăminte etc. din cele trei **m.** de la Apahida reprezintă de fapt însemne de putere și permit identificarea lor cu reprezentanții cei mai înalți ai ierarhiei sociale a epocii. Acestor **m.** princiare li se adaugă **m.** izolate cu un inventar mai puțin bogat, constând din piese de port de aur dar și de argint (diademe, ace de păr, fibule, brățări etc.) sau piese de armament, dintre care lipsesc însă insignele de putere și care pot fi atribuite aristocrației epocii. **M.** izolate din prima jumătate a sec. 5 de la → Buhăeni în Moldova, → Bălteni sau Gherăseni în Muntenia sau din a doua jumătate a sec. de la Brateiu, Cepari, Valea lui Mihai sau Turda în Transilvania aparțin acestei categorii funerare. După mijlocul sec. 5, în terit. extracarpatice ale României s-au practicat obiceiuri de înmormântare care, cu foarte puține excepții (Botoșani-„Dealul Cărămidăriei", Roman, Chiojd, Bistreț), scapă identificării arheologice. În schimb, în Transilvania crește în mod spectaculos numărul de grupuri de **m.** caracterizate prin gropi simple și un inventar modest compus din piese de port de bronz, mărgele, ustensile. S-a practicat uneori și depunerea ofrandelor de animale sau a câte unui recipient ceramic (Brateiu, Cluj-„Someșeni"). Impresionează în mod deosebit numărul mare de **m.** de femei și practicarea pe scară largă, în toate mediile sociale, a deformării artificiale a craniului, obicei pătruns și în bazinul carpatic în urma migrației hunice. Odată cu sfârșitul sec. 5 au avut loc schimbări importante în cadrul obiceiurilor funerare. Atât în terit. extracarpatice cât și în cele intracarpatice se renunță, cum se întâmplă de altfel și în alte părți ale Europei, la depunerea defuncților în **m.** izolate cu inventar fastuos sau la depunerea lor în grupuri de **m.** În această perioadă sunt caracteristice necropolele cu un număr relativ mare de **m.** Pe lângă

aceste trăsături comune devin evidente deosebiri majore între terit. intra și extracarpatice ale României, fenomen sesizabil și în a doua jumătate a sec. 5. Deosebirile se referă atât la ritul și ritualurile funerare practicate cât și la intensitatea locurilor funerare. Astfel, în Moldova s-au practicat un rit și ritualuri funerare care nu pot fi identificate în momentul de față pe cale arheologică. În Muntenia în schimb, după cum lasă să se înțeleagă necropola de la Sărata-Monteoru, ritul funerar dominant este cel al incinerației, cele câteva **m.** de înhumație din terit., asupra cărora informația este în continuare nesatisfăcătoare, întărind numai regula. Dar și aici trebuie subliniat că, în afara cimitirului de la Sărata-Monteoru (peste 1500 de **m.**) și a celor două **m.** de incinerație din Oltenia de la Balta Verde, nu cunoaștem practic nici o altă necropolă. Spre deosebire de această situație, în Transilvania, ca de altfel și în Europa centrală și de V, s-a practicat exclusiv înhumația, densitatea necropolelor fiind incomparabil mai mare. În orizontul funerar caracterizat prin incinerație, databil în sec. 6 și prima jumătate a sec. următor, gropile funerare sunt simple, ovale, rotunde sau alungite, puțin adânci, uneori acoperite cu resturi de la rug. Resturile funerare au fost depuse mai ales direct în groapă, acoperite sau nu cu fragmente ceramice și mai rar în urne. Inventarul, caracterizat printr-o mare sobrietate, poate și datorită arderii lui pe rug, este alcătuit din piese de port și din podoabe mai ales de bronz dar și de argint și foarte rar de aur (fibule, cercei, catarame, pandantive), la care se adaugă mărgele de sticlă și ceramică în mare majoritate lucrată cu mâna dar și la roata rapidă și uneori la cea înceată. Asupra puținelor **m.** de înhumație din Muntenia (Pruneni, Ceptura) rămase nepublicate, în afara încadrării lor cronologice în cursul sec. 6 și în prima jumătate a sec. 7, nu se pot face alte considerente. Complet diferită este situația în Transilvania. Înhumarea defuncților în cimitire mari (Moreşti: 81 de **m.**), dispunerea gropilor funerare, de formă rectangulară cu colțuri rotunjite și adânci între 0,70–1,50 m, orientarea V–E și poziția întinsă, definesc un orizont funerar caracteristic sec. 6 cu bune analogii în Câmpia Tisei. În general defuncții au fost depuși direct în groapă, existând însă și cazuri de folosire a sicrielor sau a scândurilor mortuare. Înspre bazinul Tisei indică și inventarul funerar, compus din receipiente ceramice (relativ rare), piese de port sau de podoabă de argint, de bronz dar și de fier (fibule digitate poziționate pe umăr în **m.** de femei, catarame, între care se remarcă în mod deosebit cataramele de argint cu cap de vultur, cercei cu cub poliedric masiv sau cu capete ascuțite), șiraguri de mărgele de sticlă sau de chihlimbar, aflate la gât și uneori în jurul bazinului, unelte și ustensile (cuțite, răzuitoare și fusaiole, mai ales, respectiv numai în **m.** de femei, foarfece și silexuri, pietre de ascuțit sau pensete cu precădere în **m.** de bărbați). În ambele categorii de **m.** însă a fost depuși piepteni bilaterali de os. Exclusiv în **m.** de bărbați au fost depuse piese de armament (spade, saxuri, scuturi de lemn cu umbo de fier, mai rar lănci și foarte des săgeți). Cucerirea de către avari a bazinului carpatic (568) a determinat schimbări importante în cadrul obiceiurilor de înmormântare, schimbări care se pot constata nimai în terit. intracarpatice. În Muntenia se poate admite numai o consolidare a orizontului de incinerație, urmare directă a intensificării migrației slavilor spre Peninsula Balcanică. În Transilvania, noua perioadă istorică (ultimul sfert al sec. 6 — ultimul sfert al sec. 7) este caracterizată pe plan funerar printr-o înmulțire considerabilă a necropolelor mari (Brateiu, cimitirul nr. 3, cu 297 de **m.**; Noșlac, cu peste 100 de **m.**; Band, cu peste 180 de **m.**), multe din ele incomplet cercetate. Ele reflectă sistemul de organizare politică a primului caganat avar, a cărui sferă de dominație a cuprins întregul bazin carpatic. Gropile funerare sunt, ca și în perioda anterioară, dreptunghiulare cu colțurile rotunjite, adâncimea variind între 0,50—2,00, mai mici în cadrul **m.** de copii, mai mari în cadrul **m.** de adulți. Orientarea dominantă este în continuare cea cu capul la V, privind spre E, dar apar acum și **m.** orientate NE–SV, care în unele necropole ocupă o poziție periferică (Band). Uneori au fost observate și amenajări speciale ale gropii funerare. În general defuncții, așezați în poziție întinsă, nu au fost depuși în sicrie; totuși există și cazuri în care au fost identificate sicrie de lemn sau scânduri mortuare. Izolat au fost practicate și înmormântări duble (Noșlac). Ca un rezultat al influenței avare trebuie interpretată depunerea calului fie separat lângă **m.** umane (Noșlac, Brateiu), fie împreună cu stăpânul lui (Band). Caii au fost depuși fie întregi (Brateiu, Noșlac), fie s-a preferat numai depunerea unor părți din scheletul calului (Band). În ambele cazuri au fost depuse și piese de harnașament (zăbale, scărițe de șa, plăcuțe ornamentale). Rar se depun și ofrande de animale. Spre deosebire de perioada anterioară, se intensifică obiceiul depunerii recipientelor de lut în **m.** și apare depunerea găleților de lemn. Nu lipsesc nici monedele, care în majoritatea cazurilor sunt emisiuni romane imperiale, culese din contexte antice (Noșlac, Band). Continuă depunerea unor tipuri de unelte și ustensile din perioada anterioară (răzuitoare, foarfece, cuțite etc.), sau chiar a unor întregi truse de meșteșugar, cum a fost aceea depusă la picioarele defunctului din **m.** 10 de la Band. Este atestată în continuare și depunerea pieselor de armament: sunt prezente spadele, lăncile, vârfurile de săgeți și mai rar în Transilvania seuturile și numai într-un singur caz coifurile. Scade ca intensitate prezența pieptenilor bilaterali de os și a portului fibulelor, sunt folosite din ce în ce mai des acele de păr, se poartă noi tipuri de cercei (cu buton stelat, cu pandantiv globular etc.), după cum un rol tot mai important l-a jucat centura cu toate accesoriile ei. Alături de noile tipuri de fibule digitate, se remarcă folosirea în portul funerar a unor fibule romane din perioada imperială. Specifice pentru **m.**

de bărbați sunt piesele de armament, seturile de unelte, centurile din mai multe părți, iar pentru cele de femei, acele de păr, diferite tipuri de cercei, dintre care însă unii apar (numai într-un singur exemplar) și în **m.** de bărbați, apoi fibulele digitate „slave", fusaiole, tuburi pentru ace etc. **M.** cu inventar relativ bogat sunt puține (la Noșlac ele reprezintă 10%) și permit formularea unor interpretări de ordin social. Lipsește însă în continuare din Transilvania categoria **m.** „princiare", bine reprezentată în mediul funerar contemporan din Câmpia Tisei. Aristocrației societății avare timpurii îi aparține în schimb **m.** de luptător, orientat N–S, de la Sânpetru German din Banat, cu depunere parțială de cal, apoi piese de harnașament (zăbală, scărițe de șa) și de armament (coif, sabie, lance, vârf de săgeată), piese de port, printre care un cercel de aur și un solidus de la Heraclius și Heraclius Constantinus (613–641). Demersul în această direcție este mult îngreunat de procentul extrem de ridicat de jefuire a cimitirelor și aceasta spre deosebire de V Ungariei unde acesta este relativ scăzut. Fenomenul jefuirii se poate constata, cu diferite variații de intensitate, și pe parcursul sec. 4, în orizontul funerar al culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, fără însă a se putea stabili reguli precise. Astfel, în necropola de la Bârlad-„Valea Seacă", procentul de jefuire este foarte ridicat, în timp ce la Târgșor este relativ scăzut. Uneori se deranjează întregul **m.**, alteori se practică „canale" de jefuire în zona pieptului și a bazinului, toate la un loc indicând atât conteporaneitatea fenomenului jefuirii cu perioada de folosire a necropolelor, dar și existența unui semn de identificare a **m.** Mai palid atestat în sec. 5 (Botoșani-„Dealul Cărămidăriei") sau în sec. 6, fenomenul cunoaște, ca și în mediul merovingian de exemplu, o intensitate deosebită în perioada primului caganat avar, unele necropole (Band, Sighișoara-„Dealul Viilor") fiind practic total jefuite sau poate profanate. Jefuite pentru inventarul lor bogat sau profanate pentru a lipsi de efect credințe și obiceiuri păgâne, poate ca urmare a răspândirii creștinismului, este o problemă la care, pentru Transilvania, nu se pot da în momentul de față soluții definitive. O situație particulară în mediul funerar al acestei perioade o reprezintă cimitirele de călăreți din bazinul mijlociu al Mureșului, din zona resurselor de sare, datate prin piese de centură presate sau piese de harnașament. Pătrunderea protobulgarilor în bazinul Dunării de Jos în ultimul sfert al sec. 7 (680) și cristalizarea structurilor lor politice, au fost însoțite de schimbări fundamentale în obiceiurile funerare atât în regiunile de la S de Carpați cât și în Transilvania. Din păcate, orizontul funerar din Moldova sec. 7–9 (grupa Cordeni) este încă insuficient cercetat. În Muntenia și în Oltenia, mai precis în S terit., dar și în Dobrogea, în imediata vecinătate a bazinului Dunării, apare un orizont funerar caracterizat prin cimitire mari, monorituale de incinerație sau birituale. În Dobrogea, asemenea cimitire apar

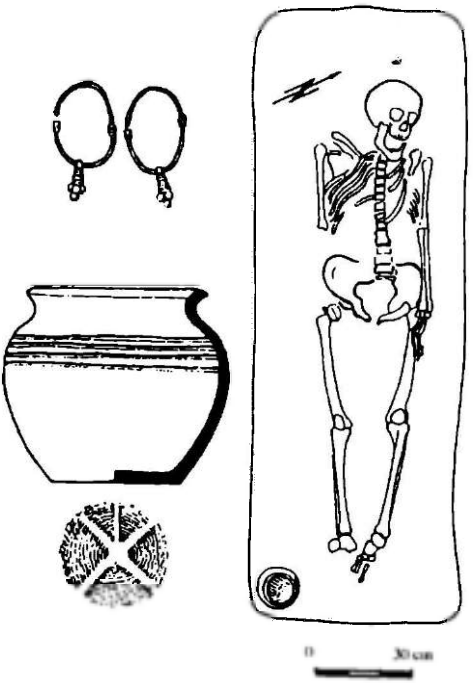

Fig. 72. Izvoru, jud. Giurgiu. Mormântul 98: plan și piese de inventar (ceramică și cercei de bronz). Necropola din sec. 8 d.Hr.

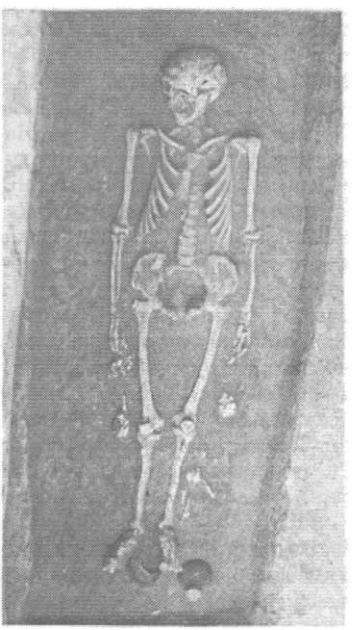

Fig. 73. Izvoru, jud. Giurgiu. Mormânt de inhumație (M. 340). Necropola din sec. 8 d.Hr.

atât în centrul terit. (→ Castelu) cât și pe litoral (→ Istria-„Capul Viilor"). În cadrul cimitirelor de incinerație, sunt dominante **m.** de incinerație în urnă, la care se adaugă un procent foarte mic (Nalbant) sau ceva mai mare (Castelu) de **m.** de incinerație în groapă. În unele cimitire de incinerație au fost sesizate și un număr extrem de mic de **m.** de înhumație (Canlia, Castelu). Gropile funerare sunt în general simple, ovale sau rotunde și adânci în general până la 0,50 cm. Uneori și numai în necropolele din Dobrogea, urnele au fost depuse într-un fel de cutii sau ciste din cărămizi sau lespezi de piatră (Castelu; Satu Nou, com. Oltina). Și în cazul **m.** de incinerație în groapă, resturile funerare au fost depuse de mai multe ori în gropi cu amenajări

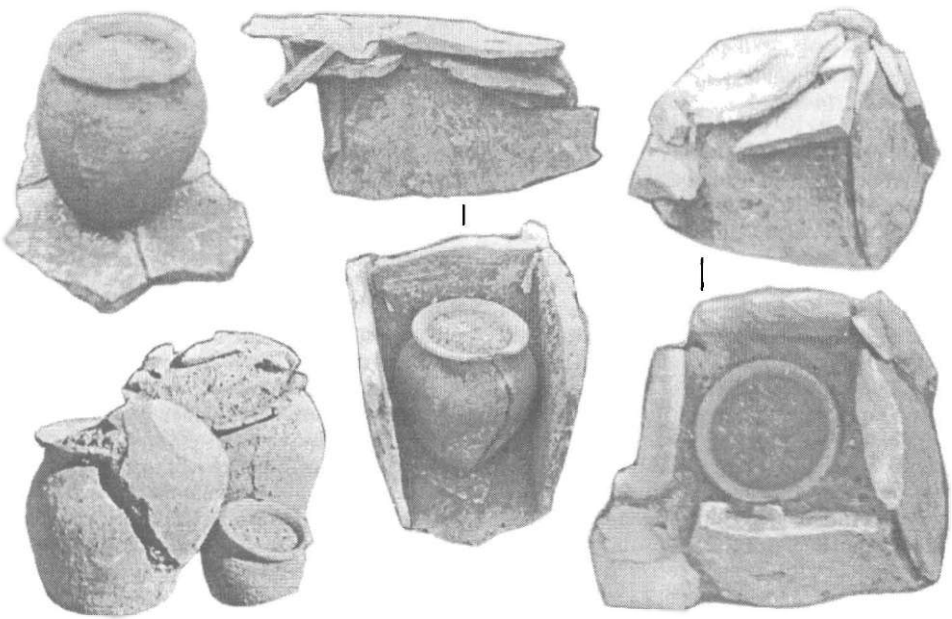

Fig. 74. Morminte de incinerație în urnă din prima necropolă medieval-timpurie (C1) de la Satu Nou, com. Oltina (jud. Constanța).

asemănătoare (Castelu, Nalbant). În general, umele nu au fost acoperite, dar atunci când aceasta s-a întâmplat, capacul este reprezentat de lespezi de piatră sau de fragmente ceramice, situație care este valabilă și pentru **m.** de incinerație în groapă. Inventarul funerar al cimitirelor de incinerație este extrem de sobru (mărgele, catarame, amnare, cuțite și foarte rar ofrande de animal), situație determinată în mare măsură de detaliile ritualului funerar. În necropolele birituale, cu excepția cimitirului de la Istria-„Capul Viilor", sunt preponderente **m.** de înhumație. În cadrul grupei de **m.** de incinerație, care respectă detaliile de ritual amintite mai sus, se remarcă o preponderență a **m.** de incinerație în groapă, excepție făcând numai necropola de la Istria-„Capul Viilor", în care **m.** de incinerație în urnă sunt majoritare. Și tot altfel decât în necropolele de incinerație, în categoria **m.** de incinerație ale necropolelor birituale au fost depuse în numeroase cazuri ofrande de animale: păsări, oi (→ Izvoru și Frătești, în jud. Giurgiu). Caracteristice pentru necropolele birituale sunt **m.** de înhumație, care reprezintă în general o fază de depunere mai târzie. Orientarea **m.** este de obicei V–E. Gropile funerare sunt, cu excepția **m.** de copii, sensibil mai adânci decât cele ale **m.** de incinerație, la Obârșia Nouă, Sultana sau Izvoru fiind săpate de multe ori la o adâncime în jur de 2 m. De multe ori a fost observată amenajarea gropii cu structuri de lemn (Obârșia Nouă), în unele cazuri și urme de la un acoperiș de lemn al gropii funerare (Izvoru). Nu lipsesc nici **m.** cu nișă, în care au fost depuși exclusiv adulți, judecând după **m.** de la Izvoru, mai ales femei. În unele cazuri (Istria-„Capul Viilor) nișele erau închise cu pietre. Defuncții au fost depuși de regulă în poziție întinsă, cu brațele pe lângă corp: excepție de la regulă fac scheletele aflate în poziție chircită (Izvoru, Frătești, Sultana). Specifică pentru **m.** de înhumație este și ofranda de animale întregi, mai ales păsări și mai puțin oi sau capre și extem de rar bovine sau câini (Izvoru, Sultana, Obârșia Nouă). În schimb apare frecvent depunerea de ouă sau a părților de animale: păsări, bovine, oi, porci și foarte rar oase de cal sau de pește (Izvoru, Sultana). Apare frecvent, fie la cap sau la picioare și mai rar pe o parte a defunctului, și depunerea recipientelor ceramice, îndeosebi oale de dimensiuni mici (Izvoru), urcioare (Sultana, Obârșia Nouă), dar și combinația între oale și urcioare (Izvoru, Sultana). Inventarul funerar, în general

modest, se completează cu piese de port sau de podoabă (inele, catarame, inele) sau ustensile care se purtau pe corp (amnare, tuburi de os, sule), la care trebuie adăugată în mod special depunerea secerilor. Repartiția geografică a celor două categorii de necropole este diferită. Astfel, centrul de greutate al necropolelor birituale se afla în mod evident în Bulgaria de N–E, în jurul orașului Pliska, capitala țaratului protobulgar și apoi pe malul stâng și în imediata vecinătate a Dunării, între gurile Jiului și a Ialomiței. Excentrice față de nucleul din N–E Bulgariei sunt cele câteva necropole de pe litoral, dintre care numai cea de la Istria-„Capul Viilor", singura de altfel în care **m.** de înhumație sunt în inferioritate, a fost cercetată sistematic. În schimb, **m.** de incinerație gravitează în Bulgaria în jurul nucleului cimitirelor de înhumație, apoi pe malul drept și în imediata vecinătate a Dunării și, cu excepția necropolei de la Păuleasca, din bazinul inferior al Vedei, în N Dobrogei și pe malul stâng al Dunării, între gurile de vărsare ale râurilor Siret și Călmățui. Atribuit fie populației autohtone, fie protobulgarilor și slavilor, acest orizont funerar reprezintă reflexul arheologic al structurilor politice ale țaratului protobulgar. În același context cronologic, dar particular prin manifestarea funerară, este și **m.** de călăreț de la Târgșor, singurul mormânt de acest fel de la S de Carpați. Groapa de formă trapezoidală, orientată NE–SV, nu comportă amenajări speciale. Pe partea stângă a defunctului, așezat în poziție întinsă, au fost depuse capul și extremitățile unui cal împreună cu zăbala și scărițele de șa. Din inventarul funerar mai făceau parte un cuțit, o cataramă de fier și o cataramă de bronz cu placa ornamentată cu decor vegetal. Profundele transformări în obiceiurile funerare surprinse la Dunărea de Jos în a doua jumătate a sec. 7 se resimt puternic și în Transilvania. Datorită unei cercetări care este departe de a fi satisfăcătoare, imaginea fenomenului funerar al epocii nu poate fi decât schematică. În zona Mureșului mijlociu au fost întemeiate noi necropole de înhumație (→ Teiuș, Aiud, Cicău, Lopadea Nouă) sau poate continuă să fie folosite unele necropole de înhumație mai vechi (Gâmbaș). Judecând din situația din cimitirul de la Cicău, gropile funerare, orientate în general NE–SV, erau rectangulare, fără amenajări speciale sau urme de sicriu. Inventarul lor este alcătuit din piese de podoabă și de port (caracteristice sunt garniturile de centură turnate) și apoi piese de armament (săbii, vârfuri de lănci și rar vârfuri de săgeți) sau de harnașament (zăbale, scăriță de șa și într-un singur caz falere). Relativ rar s-au depuse vase sau găleți de lemn. Frecvent a fost depus alături de războinic și calul, întreg (Teiuș, Cicău) sau numai picioarele calului (Aiudu de Sus). Excentrice față de această concentrare a **m.** de călăreți sunt două **m.** de la marginea cimitirului nr. 2 de la Brateiu, unul de călăreț înmormântat cu calul său și altul numai de cal. Orizontul cimitirelor de înhumație din bazinul mijlociu al Mureșului își încetează existența la începutul sec. 9 odată cu prăbușirea caganatului avar în urma expansiunii france. Un alt orizont funerar specific pentru a doua jumătate a sec. 7 și începutul sec. 9 din Transilvania, este cel al cimitirelor birituale (grupa Mediaș). Sunt cimitire plane, cu un număr mare de **m.**: Brateiu — cimitirul nr. 2 (239 de **m.**), Ocna Sibiului (136 de **m.**), Boarta (peste 37 de **m.**). În toate cimitirele birituale, **m.** de incinerație sunt, altfel ca la Dunărea de Jos, absolut majoritare. În cazul **m.** de incinerație, **m.** în urnă, în general fără capac, sunt predominante. Chiar dacă **m.** de incinerație în groapă n-au fost observate uneori de cercetarea arheologică, preponderența **m.** de incinerație în urnă este confirmată de cercetarea atentă a cimitirului nr. 2 de la Brateiu. Gropile funerare sunt de formă ovală, apoi rotunde și în puține cazuri rectangulare, fără amenajări speciale. Orientarea dominantă a celor ovale sau rectangulare este VSV–ENE. Urna a fost depusă fie într-o extremitate a gropii și într-un lăcaș, fie în centrul gropii și într-un lăcaș. În numeroase cazuri oasele incinerate au fost depuse într-un înveliș din materiale textile, ceea ce creează imaginea unei pungi. Judecând după cantitatea de oase incinerate, în **m.** a fost depusă totalitatea oaselor unui individ. În general în **m.** a fost depus un singur individ, numai în necropola de la Ocna Sibiului au fost depuși bărbați și femei în aceeași urnă, obicei pus în legătură cu sacrificarea soției la moartea soțului. Inventarul funerar este modest, fiind compus din mărgele, cuțite, catarame, amnare și foarte rar piese de armament (Mediaș). La Ocna Sibiului și Boarta este atestată și ofranda de animale (mai ales păsări, apoi ovicaprine și rar câini sau porci și vite). **M.** de înhumație, aparținând atât bărbaților cât și femeilor sau copiilor, sunt caracterizate prin gropi rectangulare dar și trapezoidale, fără amenajări speciale, orientate, ca de altfel și cele ale **m.** de călăreți din bazinul mijlociu al Mureșului, mai ales ENE–VSV. Poziția dominantă este cea întinsă, existând și rare cazuri de poziție chircită. În cazuri izolate au fost folosite scândnri mortuare; urme de sicriu lipsesc. Inventarul este modest. Alături de piese de port și de podoabă, cercei, mărgele (în formă de sâmbure de pepene), catarame (rar garnituri de centură turnate) sau cuțite, au fost depuse vase mici (la picioarele defunctului) și izolat ofrande animale. În stadiul actual al cercetării, aria de răspândire a necropolelor birituale se află la S de Mureș, cu un evident centru de greutate în bazinul Târnavei Mari. Nu este sigur dacă ele depășesc momentul prăbușirii caganatului avar. O altă categorie de necropole este definită de cimitirele de incinerație, dintre care majoritatea sunt departe de a fi mulțumitor cercetate, ceea ce împiedică formarea unei imagini exacte asupra structurii lor interne. Astfel, dacă la Dăbâca **m.** de incinerație în groapă par a fi majoritare, la „Ciunga"-Ocna Mureș sau la Turdaș, **m.** în urnă sunt cele dominante. Inventarul funerar este similar celui al **m.** de incinerație din

necropolele birituale. În măsura în care monoritualismul lor va fi confirmat de cercetarea viitoare, devine interesantă aria lor de răspândire și anume la E de cursul mijlociu al Mureșului, în imediata sa vecinătate și apoi în Câmpia Transilvaniei. Problematică rămâne continuarea lor și după momentul prăbușirii caganatului avar. Imaginea orizontului funerar din ultima parte a sec. 7 — începutul sec. 9 se completează cu grupul de **în.** tumulare de incinerație de la → Nușfalău din bazinul Crișului Repede și de la Cluj-„Someșeni" din bazinul Someșului Mic. **M.** tumular de la Nușfalău i se adaugă cele opt **m.** de la „Someșeni", caracterizate, pe lângă structura tumulară, de un **m.** central, de fapt o cameră funerară din lemn. În centrul tumulilor de la „Someșeni" se aflau gropi rectangulare acoperite cu capace din loazbe de lemn sprijinite de stâlpi, de fapt o cameră funerară în care au fost depuse, în mijlocul unei platforme de lemn, oase calcinate și piese de port, pe două laturi urne cu oase calcinate și pe o latură găleți de lemn și oase de animale. Camera funerară a fost înconjurată de un gard, de la care s-au păstrat urmele de pari. În mantaua tumulului au fost practicate **m.** de incinerație din aceeași etapă cronologică. Inventarul nu prea numeros este alcătuit din cuțite de fier și piese de centură din argint (printre care și o garnitură de centură turnată). Detaliile de rit și ritual leagă acest orizont funerar de manifestări funerare contemporane din spațiul slovac. Prăbușirea caganatului avar la începutul sec. 9 s-a resimțit și în peisajul funerar al Transilvaniei. Profitând de golul de putere de la Dunărea mijlocie, țaratul protobulgar pare să fi controlat zona resurselor de sare de pe cursul mijlociu al Mureșului. Cimitirele sau părți din cimitirele de la → Blandiana sau Alba Iulia par a reflecta noile structuri politice. Situația este mai clară la Blandiana, unde unor descoperiri întâmplătoare mai vechi s-a adăugat cercetarea unui număr de opt **m.** de înhumație. Defuncții, orientați V–E, au fost depuși în poziție întinsă, în gropi rectangulare cu colțurile rotunjite. Inventarul foarte sobru este alcătuit din piese de port sau de podoabe (mărgele, cercei, catarame), ustensile (cuțit), unul sau mai multe vase (oale sau urcioare, cu strânse analogii în orizontul funerar atribuit protobulgarilor) depuse fie la capul, fie la capul și picioarele defunctului. Uneori este atestată și depunerea unor părți de animale (ovicaprine). Poate în conexiune cu încetarea acestui orizont funerar se află apariția, la sfârșitul sec. 9 sau la începutul celui următor, atât la Alba Iulia cât și la Blandiana, a **m.** de călăreți atribuite maghiarilor. O situație neobișnuită în peisajul funerar al Transilvaniei sfârșitului sec. 9 și primei jumătăți a celui următor este reprezentată de **m.** de înhumație, cu defuncții orientați V–E, așezați pe spate în poziție întinsă și depuși în sicrie de lemn din cimitirul de la Ciumbrud. Insolită este răsucirea mâinilor și a picioarelor împreună cu depunerea unor membre ale altui individ. Piese de port și de podoabă (cercei, pandantive, mărgele) evidențiază relații cu statul morav. Pătrunderea maghiarilor la sfârșitul sec. este reflectată pe plan funerar prin apariția unui nou orizont funerar, exclusiv de înhumație (grupul Cluj), caracterizat prin necropole cu câteva zeci de **m.**, orientate V–E, cu gropi simple rectangulare (Cluj, Orăștie), uneori și circulare (Șiclău). La Alba Iulia sunt atestate **m.** acoperite cu bucăți de piatră sau cu țigle romane; în unele cazuri au fost amenajate și casete din cărămizi romane. Defuncții au fost depuși fie direct în groapă, fie în sicrie de lemn sau pe o scândură mortuară, în poziție întinsă, uneori (Cluj, Blandiana B) capul fiind așezat pe o piatră. În **m.** de bărbați au fost depuse părți de cal (capul și membrele inferioare, în diferite poziții), dar și de animale (păsări, bovidee) sau ouă. Se remarcă în mod deosebit depunerea pieselor de harnașament (zăbale, șei, scărițe de șa, plăci de harnașament) sau de armament (mai ales săbii, într-o fază mai târzie și spade, tolbe cu săgeți sau numai săgeți, plăci și tolbe de arc, vârfuri de lance, topoare) (Cluj, Gâmbaș, Blandiana B, Biharia, Șiclău, Alba Iulia, Arad-„Ceala"). Piese de harnașament apar și în **m.** de femei (Cluj, Sânpetru German). Destul de rar s-au depus, mai ales în **m.** de femei sau de copii, câte un vas (Cluj, Blandiana B, Alba Iulia). Inventarul **m.** se întregește cu piese de podoabă (cercei, inele de păr, colane, brățări și inele digitale) și de port — o extrem de variată gamă de aplici de îmbrăcăminte și de plăci de centură, lucrate din argint sau de bronz aurit (Gâmbaș, Cluj, Alba Iulia, Biharia, Șiclău, Arad-„Ceala") (R.H.).

V. Boroneanț, în *PZ*, 45, 1970, 1, 18–19; id., în *Materiale*, 17, Ploiești, 1983 (1992), 7–10; Al. Păunescu, în P. Roman, Al. Păunescu, *Ostrovul Corbului*, I.1, București, 1996, 146–147; O. Necrasov, D. Botezatu, în *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 18, 1981, 11–14 (A.P.); N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, 251–255; I. Nestor, în *Materiale*, 3, 1957, 62; E. Popușoi, în *Carpica*, 13, 1992, 27–41; Gh. Cantacuzino, S. Morintz, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 75–89; Gh. Cantacuzino, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 45–67; D. Berciu, S. Morintz, în *Materiale*, 3, 1957, 87–89; M. Petrescu-Dîmbovița, în *Raport MNA 1942–1943*, 69–70; E. Comșa, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, 8, 1992, 101–108; id., în *Analele Banatului*, 4, 1995, 1, 57–109; id., în *SCIV*, 12, 1961, 2, 359–361; Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, 16, 1965, 2, 215–237 și 17, 1966, 1, 56; id., carnetele de șantier ale campaniilor 1962–1968 de la Căscioarele; I. T. Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București, 1983, 106–107; Gh. Lazarovici, în *Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie*, Caransebeș, 2, 1977, 211–214; I. Paul, *Cultura Petrești*, București, 1992, 115–116; P. Hașotti, *Epoca eneolitică în Dobrogea*, Constanța, 1997, 28–29; M. Nica, în *SCCraiova*, 3, 1981, 14–15; P. Roman, A. Dodd Opriț escu, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, 13–37; M. Dinu, în *Materiale*, 6, 1959, 216–217; Cz. Bălteanu, Ctin Băilteanu, în *Studii și Comunicări de Antropologie*, 33, 1996, 3–7; H. Dumitrescu, în *SCIV*, 5, 1954, 3–4, 400–424; ead., în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 97–116; Al. Bolomey, în *CA*, 6, 1983, 159–173; ead., cap. *Man* în S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *Drăguș eni. A Cucutenian Community*, mss (S.M.-B.);

Gy. Acsadi, J. Nemeskeri, *History of human life span and mortality*, Budapesta, 1970; J.M. Alden, *Bronze Age population fluctuations in the Argolid from the evidence of mycenaean tombs*, Göteborg, 1981; V.A. Alekshin, în *Current Anthropology*, 24, 1983, 2, 137–150; I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, București, 1992; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978; J. Banner, în *Dolgozatok — Travaux de l'Université Fr. Joseph*, 7, 1931, 1–53; B. Bartel, în *Journal of Anthropological Archaeology*, 1, 1982, 32–58; J. Bátora, în *Slovenská Archeologiá*, 39, 1991, 91–142; L. Bârzu, în *Dacia, N.S.*, 1989, 39–78; D. Berciu, *APO;* id., E. Comșa, în *Materiale*, 2, 1956, 251–489; L.R. Binford, *An Archaeological Perspective*, New York–Londra, 1972; I. Bognar-Kutzian, *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapesta, 1963; I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975; A. Bonev, *Trakija i egeiskijat svjat prez vtorata polovina na II hiljadoletie pr.n.e.*, Sofia, 1988; N.G.O. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Bonn, 1994; R. Bradley, *The Pasage of Arms*, Cambridge, 1990; V. Buffa, F. Buranelli, F. Trucco, în *Materiali i problemi*, 5,1981, 7–18; J. Bujna, în *Anthopologie*, 19, 1981, 2, 121–123; R. Chapmann, I. Kinnes, K. Randsburg, *The archaeology of death*, Cambridge—Londra—New York—New Rochelle—Melbourne—Sidney, 1981; I. Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 30, 1986, 1–50; id., M. Șandor-Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 38, 1994–1995, 19–43; N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980; B. Chropovsky, M. Dušek, B. Polla, *Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei*, Bratislava, 1960; H. Ciugudean, în *PZ*, 66, 1991, 1, 79–114; id., *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, București, 1996; Șt. Cucoș, în *MemAntiq*, 9–11, 1985, 141–161; L. Dascălu, în *Hierasus*, 9, 1994, p. 135–165; Ph. Della Casa, *Velika Gruda II. Die bronzezeitliche Nekropole Velika Gruda (Opš. Kotor, Montenegro)*, Bonn, 1996; V. A. Dergačev, *Pamjatniki epohi bronzy*, Chișinău, 1973; id., *Moldavija i sosednie teritori v epohu bronzy (Analiz i harakteristika kulturnyh grupi)*, Chișinău, 1986; id., I. V. Manzura, *Pogrebal'nye kompleksy pozdnego Tripolja. Svod istočnikov*, Chișinău, 1991; Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cârna*, București, 1961; E. Dunăreanu-Vulpe, în *Dacia*, 5–6, 1935–1936, 151–167; I. Ecsedy, *The people of the pit-grave kurgans in eastern Hungary*, Budapesta, 1979; I. Emödi, în *SCIVA*, 31, 1980, 2, 229–274; I. Filip, I–II; U. Fischer, *Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet*, Berlin, 1956; A.C. Florescu, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, 9, 1991, 13–414; M. Florescu, în *Carpica*, 10, 1978, 97–122; id., A. Florescu, în *Materiale-Brașov*, 1983, 112–123; M. Garašanin, în *BerRGK*, 39, 1958, 1–30; A. Gazdapusztai, G. Gazdapusztai, în *Acta Antiqua et Archaeologica*, 12, 1968, 5–51; M. Girić, *Mokrin-nekropola ranog bronzanag doba*, I, Belgrad, 1971; id., în *Slovenská Archeologiá*, 29, 1981, 1, 51–58; id., în *Praehistorica*, 15, 1989, 239–241; M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993; id., *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale* (Timișoara, 1997); R. Hägg, G. C. Nordquist (Hrsg.), *Celebration of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid, Proceedings of the Sixth International Symposium at the Swedish Institute of Athens, 11–12 June, 1988*, Stockholm, 1990; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968; id., *Beiträge zu regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976; id., N. Kalicz, în *BerRGK*, 67, 1986, 5–87; N. Harțuche, *Necropola de la Brăilița. Contribuții la problemele eneoliticului final și trecerea la eppca bronzului tracic la Dunărea de Jos*, Teză de doctorat, București, 1979; id., Fl. Atanasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968; iid., în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie, dec. 1964*, I, București, 1971, 127–150; A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976; id., în *ZfA*, 28, 1994, 23–61; K. Horedt, *Morești*, București, 1979; F. Horst, H. Keiling (Hrsg.), *Bestattungswessen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*, Berlin, 1991; E. V. Jarovoi, *Drevneišie skotovodčeskie plemena jugo-zapada SSSR*, Chișinău, 1985; id., *Kurgany eneolita — epohi bronzu Nižnego Podnestrov'ja*, Chișinău, 1990; C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș*, Teză de doctorat, Cluj, 1981; S. Kadrow, A.u.J. Machnik, *Iwanowice. Stanowisko Babia Gdra Część II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brazu*, Cracovia, 1992; N. Kalicz, *Die Frühbronzeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.–16. Jahrhunderts v.u.Z.*, Budapesta, 1968; G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenai*, München, 1930–1933; T. Kermenczei, *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej*, Budapesta, 1979; id., *Die Spätbronzezeit in Nordostungarns*, Budapesta, 1984; T. Kovács, *Tumulus Culture Cemeteries of Tiszafüred-Majaroshalom*, Budapesta, 1975; V. Leahu, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, 3–4, 1987, 49–52; O. Levițki, I. Manzura, T. Demcenko, *Necropola tumulară de la Sărăteni*, București, 1996; C. Maximiliam, V.V. Caramelea, P. Firu, A. Negra Gherga, *Sărata Monteoru. Studiu antropologic*, București, 1962; J.-P. Mohen, *Les rites de l'au-delà*, Paris, 1995; S. Morintz, *Contribuții;* A. Mozsolics, în *Acta Arch.Bud.*, 12, 1960, 1–2, 113–123; H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte, 4. Bronzezeit*, München, 1980; G. Mylonas, *O tafikos kyklos B ton Mykenai*, Atena, 1973; O. Necrasov, M. Cristescu, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 28–35; I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1932 (1933), 11–181; id., în *IstRom*, 90–132; D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975; A. Oancea, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 131–191; I. Panayotov, *Jamnata kultura v bălgarskite zemu*, Sofia, 1989; I. Paul, *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia, 1995; *RAJB;* H. Peter-Röcher, *Kannibalismus in der prähistorischen Forschungen. Studien zu einer paradigmatischen Deutung und ihre Grundlagen*, Bonn, 1994; D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944; E. Popescu, A. Vulpe, în *RevMuz*, 3, 1966, 2, 148–155; M. Primas, în *BerRGK*, 58, 1977, 1, 1–159; id., *Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtaunsends v.Chr. im Adriagebiet — Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext*, Bonn, 1996; A. Prox, *Die Schneckenberg-Kultur*, Brașov, 1940; O. Radu, în *SCIVA*, 24, 1973, 3, 503–520; Ph. Rahtz, în *Archaeological Journal*, 135, 1978, 1–14; id., T. Dickinson, L. Watts, *Anglo-Saxon Cemeteries. 1979 The fourth Anglo-Saxon Symposium at Oxford, BAR British Series* 82, Oxford, 1980; K.-F. Rittershofer, în *BerRGK*, 68, 1987, 5–23; id. (Hrsg.), *Sonderbestattungen*

in der Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa, Espelkamp, 1997; P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976; D.V. Rosetti, în *Materiale*, 6, 1959, 791–816; E.N. Sava, *Kultura mnogovalikovoj keramiki Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja (Po materialam pogrebal'nogo obrjada)*, Chişinău, 1992; E. Schalk, *Das Gräberfeld von Hernádkak. Studien zum Beginn der Frühbronzezeit im nordöstlichen Karpatenbecken*, Bonn, 1992; id., în *PZ*, 69, 1994, 2, 152–174; H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933; G. Schumacher-Matthäus, *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken, Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken*, Mainz am Rhein, 1985; C.F. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeşului şi Ialomiţei superioare*, Bucureşti, 1997; T. Sonoceanu, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 57–79; id., A. Retegan, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 195–229; D. Srejović, N. Tasić (Hrsg.), *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolitischen Periode, Intern. Symp. Dolnji Milanovac 1985*, Belgrad, 1987; I. Stratan, A. Vulpe, în *PZ*, 52, 1977, 1, 28–60; T. Sulimirski, *Corded Ware and Globular Amphora north-east of the Carphatians*, Londra, 1968; Zs. Székely, *Perioada timpurie şi începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Bucureşti, 1997; M. Şandor-Chicideanu, I. Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 33, 1989, 5–38 şi 34, 1990, 53–75; A.J. Tainter, în *World Archaeology*, 7, 1975, 1–15; N. Tasić, *Jugoslovensko Podunavle od indoevropske seobe do prodora skita*, Novi Sad-Belgrad, 1983; id. (Hrsg.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkan*, Belgrad, 1984; J. Todorović, *Praistorijska Karaburma II, Nekropol bronzanog doba*, Belgrad, 1977; F. von Tompa, în *BerRGK* 24–25, 1934–1935, 61–102; G.N. Toščev, *Kurgany epohi bronzy meždуozer'ja Jalpunga i Kagula*, Zaporož'e, 1992; B.G. Trigger, *A history of archaeological thought*, Cambridge, 1990; M.J. Trinkaus, în *Current Anthropology*, 25, 1984, 5, 674–679; O. Trogmayer, *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tapé*, Budapesta, 1975; P.J. Ucko, în *World Archaeology*, 1, 1969, 2, 262–280; A. Van Gennep, *Riturile de trecere*, Iaşi, 1996; T. Voigt, în *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 47, 1963, 181–242; V. Zirra, în *Materialy i issledovanija po Arheologii*, Chişinău, 1960, 97–127 (I.M.C.); A.D. Alexandrescu, în *SCIV*, 9, 1958, 2, 291–302; ead., în *Dacia*, N.S., 24, 1980, 19–126; 27, 1983, 67–78; T. Arnăut, R. Ursu Naniu, *Vestigii getice din cea de a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrian*, Iaşi, 1996, 64–74; M. Babeş, în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 167–206; id., în *SCIV*, 22, 1971, 1, 19–45; id. în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 9–11; id., în *SCIVA*, 39, 1988, 1, 3–32; id., *Die Poieneşti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzen Jahrhunderten von Christi Geburt*, Bonn, 1993; id. în *Siebenbürgisches Archiv*, 29, 1994, 119–144; id., în *Trasilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa*, Rahden/Westf., 199, 223–239; D. Berciu, *APO*, 159–174, 205–218; id., *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969; id., în *BerRGK*, 50, 1969, 209–265; D. Berciu, E. Comşa, în *Materiale*, 2, 1956, 251–489; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973; id., în *Dacia, N.S.* 21, 1977, 167–197; id., *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti, 1984; id., în *SCIVA*, 44, 1993, 2, 135–169; 47, 1996, 3, 298–312; V. Budinský-Krička, M. Lamiová-Schmiedlová, în *Slov Arch*, 38, 1990, 2, 245–354; E. Bujor, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 125–141; C. Buzdugan, în *Carpica*, 1, 1968, 77–94; V. Căpitanu, în *Carpica*, 7, 1975, 63–117; 8, 1976, 151–182; I.H. Crişan, în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 143–154; id., în *Apulum*, 18, 1980, 81–87; Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III–IV e.n.*, Bucureşti, 1965, 19–29; M. Dinu, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, 2, 1995, 103–126 (= *Cercist*, 14–15, 1983–1984); S. Dumitraşcu, *Daeia apuseană*, Oradea, 1993, 104–108; S. Dumitraşcu, T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Mediaşul Aurit*, Satu Mare, 1967; G.B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n.e.*, Moscova, 1960; Şt. Ferenczi, în *ActaMN*, 2, 1965, 77–104; 3, 1966, 49–71; 4, 1967, 19–43; 6, 1969, 47–63, 8, 1971, 11–36; V.I. Grosu, *Hranologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Chişinău, 1990; id., în *AM*, 18, 1995, 133–186; R. Harhoiu, în *SCIVA*, 44, 1993, 1, 41–51; N. Hartuche, în *Istros*, 1, 1980, 191–251; 2–3, 1981–1983, 145–159; 4, 1985, 25–70; N. Harţuche, F. Anastasiu, *Brăiliţa. Aşezări şi cimitire omeneşti din epoca neolitică până în pragul orînduirii feudale*, Brăila, 1968; K. Horedt, *Untersuchengen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958; id., în *ActaMN*, 8, 1971, 583–587; id., în *Apulum*, 11, 1973, 86–90 şi 91–98; M. Ignat, *Dacii liberi din Moldova. Contribuţii arheologice — necropolele de la Podeni şi Zvorâştea*, Iaşi, 1999; I. Ioniţă, în *AM*, 2–3, 1964, 311–328; id., *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, Iaşi, 1982, I. Ioniţă, V. Ursachi, în *SCIV*, 19, 1968, 2, 211–226; id., *Văleni, o mare necropolă a dacilor liberi*, Iaşi, 1988; I. Ioniţă, O. Şovan, în *Hierasus*, 5, 1983, 89–122; M. Irimia, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 37–52; 5, 1984, 64–83; 6, 1985, 75–85; id., în *Pontica*, 16, 1983, 69–148; V.L. Lăpuşnean, *Ranaie frakijcy X-načala IV v. do n.e. v lesostepnoj Moldavii*, Chişinău, 1979; V.L. Lăpuşnean, I.T. Niculiţă, M.A. Romanovskaia, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, Chişinău, 1974; M. Macrea, în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 205–220; G. Marinescu, N. Miriţoiu, în *Dacia, N.S.*, 31, 1987, 107–118; S. Morintz, în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 117–132; 3, 1959, 451–471; 4, 1960, 553–560; 5, 1961, 395–414; Em. Moscalu, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 329–340; id., în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 23–36; id., *Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983; id., în *BerRGK*, 70, 1989, 129–190; I. Németi, în *Dacia, N.S.*, 26, 1982, 115–144; id., în *Thraco-Dacica*, 9, 1988, 49–73; 10, 1989, 75–114; 13, 1992, 59–112; 14, 1993, 117–129; C.S. Nicolăescu-Plopşor, în *Dacia, N.S.*, 11–12, 1945–1947 (1948), 17–33; D. Nicolăescu-Plopşor, W. Wolski, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România*, Bucureşti, 1975, 31–111, 143–163; I.T. Niculiţă, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii v 1968–1969 gg.*, Chişinău, 1972, 105–121; id. în *SA*, 2, 1973, 27–44; id., *Gety IV–III vv. do n.e. v Dnestrovsko-Karpatskih zemljah*, Chişinău, 1977, 62–88; V. Palade, în *Cercist*, 9–10, 1978–1979, 247–260; V. Pârvan, în *Dacia*, 1, 1924, 35–50; id., *Getica*, 626–639; D. Popescu, în *Transilvania*, 75, 1944, 639–666; id., în *SCIV*, 14, 1963, 2, 403–412; E. Popescu, A. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 26, 1982, 77–114; G. Popilian, *Locusteni*; D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971; id., în *ActaMN*, 8, 1971, 146–159; id., *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Câmpie*, Bucureşti, 1976; id., *Autohtonii în Dacia*, I, Bucureşti, 1980, 85–136; E.A. Rikman, *Pamjatniki sarmatov i plemen černjahovskoj kul'tury*, Chişinău,

1975, 13–31; M. Rusu, în *BerRGK*, 50, 1969, 267–300; M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti*, Baia Mare, 1970; G. Simion, în *Peuce*, 2, 1971, 63–129; 6, 1977, 49–72; 11, 1995, 265–301; id., în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 143–163; V. Sîrbu, în *SCIVA*, 34, 1983, 1, 11–41; id., în *Istros*, 4, 1985, 89–126; id., în *Dacia*, 30, 1986, 91–108; id., *Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor*, Galaţi, 1993, 21–57, 71–100; G.I. Smirnova, V.F. Megei, în *SCIVA*, 46, 1995, 133–160; M. Smiszko, *Kultury wozesnego okresu cesarstwa rzymskiego w Malopolsce wschodniej*, Lvov, 1932; I.K. Sveşnikov, în *KSMoscova*, 68, 1957, 63–74; P. Şadurschi, în *Materiale. A XVII-a sesiune anuală de rapoarte, Ploieşti, 1983*, I, Bucureşti, 1992, 173–185; V. Ursachi, în *MemAntiq*, 12–14, 1980–1982, 105–151; id., *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bucureşti, 1995, 253–368; V. Vasiliev, în *Marisia*, 6, 1976, 49–84; id., *Sciţii agatârşi pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980; C.D. Vasiliu, *Movila Răbăii*, Bucureşti, 1933; A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1967; id., în *MemAntiq*, 2, 1970, 115–213; id., în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 193–215; id., în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 81–111; id., *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, *PBF*, VI, 9, München, 1990, 106–130; A. Vulpe, E. Popescu, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 75–111; R. Vulpe, în *Materiale*, 1, 1953, 213–506; Z. Wozniak, *Wschodnie pogranicze kultury latenskiej*, Wroclaw-Varşovia, 1974; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967; id., în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 171–238; id., în *StCom Satu Mare*, 2, 1972, 151–205; id., în *Dacia, N.S.*, 20, 1976, 129–165; V.V. Zirra, în *SCIVA*, 48, 1997, 2, 87–137 (M.B.); M. Irimia, în *Pontica*, 16, 1983, 69–148; id., în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 64–83; P. Alexandrescu, în *Materiale*, 6, 1957, 289–299; 7, 1958, 255–264; 8, 1959, 415–423 (în colab. cu D. Vîlceanu); 9, 1970, 212–213; id., în *SCIV*, 13, 1962, 2, 325–336; id., în *Klio*, 41, 1963, 257–266; id., în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 163–184; 15, 1971, 319–325; id., în *Histria II*, 133–249; id., în *Peuce*, 2, 1971, 27–36; id., în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 331–342; id., V. Eftimie în *Dacia, N.S.*, 13, 1959, 143–164; Al. Bolomey, în *Histria II*, 387–396; D. Nicolăescu-Plopşor, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 165–178; id., în *Histria II*, 355–381; C. Rişcuţia, D. Nicolăescu-Plopşor, în *Histria II*, 383–385; V. Zirra, P. Alexandrescu, în *Materiale*, 4, 1955, 55–69; 5, 1956, 303–311; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, Bucureşti, 1966, 162–168, fig. 76–78; id., C. Preda, în *Materiale*, 7, 1958, 273–281; M. Bucovală, M. Irimia, în *Pontica*, 4, 1971, 41–56; Em. Doruţiu-Boilă, în *Peuce*, 2, 1971, 37–46; M. Irimia, în *Pontica*, 8, 1975, 89–114; G. Miu, D. Botezatu, P. Cantemir, în *Studii şi Cercetări de Antropologie*, 14, 1977, 3–10; A. Rădulescu, în *SCIV*, 12, 1961, 2, 387–393; Em. Teleagă, în *Greeks and Romans in the Black Sea and the Importance of the Pontic Region for the Graeco-Roman World (7th c. BC — 5th c. AD). Proceedings of the First International Pontic Congress, Varna, 6–9 September, 1997*, *BAR* (sub tipar); id., în *SCIVA*, 49, 1998, 4 (sub tipar); V. Zirra, în *Materiale*, 9, 1970, 213–220; V. Lungu, în *Peuce*, 11, 1995, 231–263; ead., în *Materiale. S.N.*, 1, 1999 (sub tipar); M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, 1967; id., în *Pontica*, 8, 1975, 375–388; V. Lungu, C. Chera, în *Pontica*, 19, 1986, 89–114; C. Scorpan, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 78–85; E. Bârlădeanu-Zavatin (-Coman), în *Pontica*, 5, 1972, 103–116; 13, 1980, 216–240; 18, 1985, 85–98; O. Bounegru, E. Bârlădeanu, în *Pontica*, 23, 1990, 334–343; N. Cheluţă-Georgescu, în *Pontica*, 7, 1974, 169–189; C. Iconomu, în *Pontice*, 1, 1968, 265–267; D.M. Pippidi, în *StCl*, 9, 1967, 203–210; C. Preda, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 275–303; 6, 1962, 157–172; id., *Callatis*, Bucureşti, 1963, 30–35, 38–40, fig. 6, 26–35, 39, 43–47; id., în *SCIV*, 17, 1966, 1, 137–146; id., E. Bârlădeanu, în *Pontica*, 12, 1979, 97–107; C. Preda, N. Cheluţă-Georgescu, în *Pontica*, 8, 1975, 55–75; T. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 2, 1925, 104–137; 3–4, 1927–1932, 411–434; 5–5, 1935–1936, 247–249, 266, 275; 9–10, 1941–1944, 243–247; O. Tafrali, în *A. Arh.*, 1, 1927, 17–55; R. Vulpe, în *Dacia*, 5–6, 1935–1936, 329–339 (A.A.); V. Barbu, în *StCl*, 3, 1961, 203–225; id., în *ECR*, s.v.; Al. Barnea, în *SCIVA*, 40, 1989, 3, 296; M. Bucovală, C. Paşca, în *Pontica*, 24, 1991, 185–236 şi 25, 1992, 241–272; I.T. Dragomir, în *Pontica*, 24, 1991, 237–246; v. şi lit. vocilor citate (A.B.); B. Mitrea, în *Materiale*, 8, 1962, 643–647; A. Rădulescu, N. Harţuchi, *Cimitirul feudal timpuriu de la Castelu*, Constanţa, 1967; C. Cârjan, în *Pontice*, 1, 1968, 409–425 şi 2, 1969, 111–134; G. Simion, în *Peuce*, 2, 1971, 221–248; I. Barnea, în *DID III*, 36–38, 43, 47, 53, 62–63; R. Harhoiu, în *Pontica*, 5, 1972, 565–576; C. Chera Mărgineanu, în *Pontica*, 14, 1981, 297–301; M. Irimia, Tr. Cliante, în *Pontica*, 19, 1986, 179–189 (I.B.); E. Dörner, în *SCIV*, 11, 1960, 2, 424–428; K. Horedt, în *ZfA*, 10, 1976, 35–37; id., *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bucureşti, 1982; id., *Siebenbürgen im frühen Mittelalter*, Bonn, 1986; G. Marinescu, N. Miriţoiu, în *Dacia, N.S.*, 31, 1987, 107–118; Al. Niculescu, în *Dacia, N.S.*, 37, 1993, 197–220; R. Harhoiu, în *Dacia, N.S.*, 32, 1988, 79–90; V. Bierbrauer, în *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch für Frühmittelalterforschungen*, Mainz, 1994, 51–71; G. Marinescu, C. Gaiu, în *Dacia, N.S.*, 33, 1989, 125–143; R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, Bucureşti, 1998; H. Roth, în *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge*, 113, 1978, 53–84; U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeld des 6. bis 7. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Bonn, 1992; E. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII–VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977; R.R. Heitel, în *Dacia, N.S.*, 38–39, 1994–1995, 339–349 (R.H.).

A.P.; S.M.-B.; I.M.C.; M.B.; A.A.; A.B.; I.B. şi R.H.

Moroda, sat în com. Seleuş (jud. Arad), în partea de S-E a terit. căruia, în punctul „Seliştе" (între valea Cigherului şi cimitirul modern), se află o aşezare de tip Sântana Arad, aparţinând dacilor din epoca romană (sec. 2–4 d.Hr.), care a fost suprapusă de o alta din sec. 11–13. În cadrul aşezării de tip Sântana Arad s-au descoperit locuinţe semiadâncite ce conţineau multă ceramică. Alături de produse locale s-au găsit şi importuri din lumea romană (*terra sigillata*, pahar de sticlă etc.). S-a descoperit fortuit şi un tezaur monetar din care s-au recuperat 11 piese: 10 denari romani republicani (emişi între 131 şi 79 î.Hr.) şi o drahmă din Apollonia illirică.

S. Dumitraşcu şi colab., în *Lucrări ştiinţifice*, Oradea, Seria B, 1970, 161–167.

G.B.

mortarium (lat.; „piuă", „mojar"), recipient de forma unui castron *(pelvis)*, de diferite dimensiuni, având baza plană, circulară, cavitatea interioară în formă de calotă semisferică, iar buzele răsfrânte, groase, proporționate. Profilurile buzei variază ca formă, unele fiind drepte, altele descriind o curbă cu rază mare, altele având raza curburii redusă la maximum; buza **m.** era întreruptă de un jgheab *(crestatum)* de scurgere, de obicei în formă de trapez isoscel, cu latura mică spre exterior. În **m.** se zdrobeau boabele de cereale sau legume, cu ajutorul unui *pistillum*, în care caz pereții vasului erau groși; **m.** se mai întrebuințau și la păstrarea alimentelor preparate sau a semilichidelor, având în atari situații pereții subțiri. **M.** erau produse în ateliere particulare sau în cele militare, fiind folosite fie în interes casnic, fie în bucătăriile unităților militare. Se întâlnesc **m.** din marmură, dar de cele mai multe ori ele sunt modelate din lut ars la roșu, fără impurități, fin, fie din lut eterogen cu ingrediente de pietriș, nisip și scoici. **M.** lucrate din lut fin erau de obicei vopsite roșu sau li se aplica o glazură verzuie. De cele mai multe ori meșterul aplica pe baza **m.** numele scris în diferite forme (normal, retrograd, invers) și uneori însoțit de diferite decorațiuni între care cea mai obișnuită este ramura de brad. În Dacia și Moesia Inferior au fost descoperite toate categoriile de **m.** Astfel, la Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Potaissa s-au descoperit **m.** din marmură. Cea mai mare parte o alcătuiește însă categoria de **m.** din lut. Până în prezent se cunosc următoarele nume de ceramiști, executanți ai unor astfel de recipiente: Alexander Domitianus, originar din părțile Galatiei (Asia Mică), apare pe un **m.** de la Ampelum, iar în Moesia Inferior la Durostorum; Theotimos, atestat pe mai multe exemplare în Dacia Superior și Dacia Inferior la Apulum, Sucidava, Romula; Claudius Domitius Evarestus, antroponim cunoscut și în Dalmația, atestat la Apulum, Romula, Durostorum; Iustinianus — la Apulum; Stephanus — la Romula; Germanus — la Apulum.

M.Z.

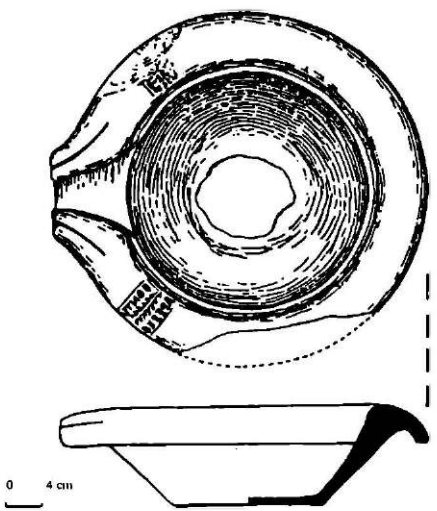

Fig. 75. Mortarium de lut descoperit la Romula.

Morunglav, com în jud. Olt, în partea de N—E a căreia, pe terasa stângă a Oltețului, în punctul „Piscu cu Jidovi", a fost descoperită o „cetate" geto-dacică cu caracter de refugiu. Ocupă un bot de terasă de formă triunghiulară, cu pante înclinate și are șanț și val de apărare spre terasă. Valul a fost construit din cărămizi de chirpici arse până la roșu; are lung. de 130 m, lăț. la bază de 20,70 m și înălț. față de șanț de 4,60 m. Șanțul are deschiderea de 14 m și adâncimea de 2,40 m.

O. Toropu, în *SMMIM*, 2–3, 1970, 5–6; sondaj efectuat în 1973 de C. Preda.

C.P.

Moskon (sec. 3 î.Hr.), dinast get, care a stăpânit în părțile de N ale Dobrogei. Singurele documente care atestă existența și prezența lui în zona amintită sunt câteva monede de argint descoperite în părțile Tulcei. Toate aceste emisiuni redau pe av. un cap de

Fig. 76. Monedă de argint cu numele regelui get Moskon.

tânăr cu plete prinse într-o diademă. Pe rv. apare un călăreț, având împrejur inscripția ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ iar sub cal monograma AV Astfel de monede, în majoritate didrahme (7,28–8,01 g) și un singur exemplar o subdiviziune, poate un triobol (2,35 g), s-au găsit la Somova și Revărsarea (jud. Tulcea) și la Mihai Viteazu (jud. Constanța). Valoarea numismatică și istorică a acestor monede constă în faptul că ele reprezintă un tip monetar nou, până nu demult cu totul necunoscut, și că dezvăluie pentru prima dată numele unui dinast local, care se intitulează destul de pompos *basileus*. **M.** pare să fi fost șeful unei uniuni de triburi getice, care poate fi localizată în partea de N a Dobrogei. Această formațiune tribală se afla în strânse raporturi economice și politice cu orașul → Histria. **M.** a emis monedă și a luat titlul de rege sub influența gr. și după modelul conducătorilor regatului macedonean și ai statelor elenistice.

C. Preda, în *SCIV*, 15, 1964, 3, 401–410; R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 3, 1970, 125–128.

C.P.

Moșna, com. în jud. Iași, pe terit. căreia se află (cca 3 km N de sat) o cetate de refugiu de formă aproximativ pentagonală, orientată NV—SE, cu suprafața de cca 9 ha. Ocupă o poziție dominantă, accentuată de o ridicătură de pământ în formă de tumul în partea de S. Spre S este mărginită de o râpă abruptă iar celelalte laturi au fost întărite cu val de pământ și șanț. Cca două treimi din latura de N și latura de N–V a valului sunt complet distruse. Un sondaj efectuat în 1966 a arătat că valul a fost ridicat cu pământ luat din șanțul adiacent, între cele două elemente defensive rămânând o bermă lată de cca 1 m. Valul, mult aplatisat, se păstrează până la o înălț. variind între 0,75–3 m și are o lăț. de 18–19 m. Șanțul, în formă de pâlnie, avea adâncimea de 3–4 m și lăț. de 12–15 m. Pe culmea valului și pe panta lui inferioară s-au găsit resturile unor locuințe de suprafață cu ceramică aparținând culturii Poienești-Lukașevka (bastarnă) și fragmente de amfore de Cos. Nu au fost găsite urme de locuire aparținând constructorilor acestei cetăți. Prin analogie cu „Cetatea II" de la → Stânceşti (jud. Botoșani) s-a presupus că cetatea de la **M.** aparținea geților din sec. 4–3 î.Hr. și a fost dezafectată prin instalarea pe locul fortificațiilor a unor locuințe bastarne din sec. 3–2 î.Hr. În cetate și în afara ei au mai fost descoperite: unelte de silex din gravettianul final, un depozit de obiecte de bronz (10 seceri și două celturi), o seceră de bronz cu cârlig. Pe versantul de S–E al cetății s-au adunat fragmente ceramice din neoliticul dezvoltat și La Tène II și fragmente de amfore gr. Pe dealul „Stroe", la 2,5 km S–E se sat se semnalează descoperirea unei necropole aparținând culturii Noua. Din vatra satului și din împrejurimi mai provin: un pumnal de fier de tip akinakes, ceramică getică, bastarnă, fragmente de amfore gr., fragmente ceramice dintr-o așezare Cucuteni, altele din sec. 11–12 (aspectul Răducăneni), monede romane republicane și imperiale.

RAJI, I, 251–253, cu bibliografia.

N.C.

Moșneni, sat în com. 23 August (jud. Constanța), în raza căruia au fost descoperite bogate resturi ceramice aparținând daco-geților (sec. 5—4 î.Hr.) și un important depozit de unelte agricole din fier din epoca romană (sec. 2–3 d.Hr.). Acesta din urmă, unic prin compoziția lui în Dobrogea, a aparținut probabil unei *villa rustica*. Este compus din opt piese: o seceră *(falx messoria* sau *stramentaria)*, o coasă *(falx faenaria)*, cazma *(pala ferrea)*, sapă-secure *(securis dolabrata)*, săpăligă *(dolabra)* și trei brăzdare *(vomeres)*.

Em. Condurachi, în *SCIV*, 1, 1950, 90–92; V. Canarache, în *SCIV*, 1, 1950, 100–101.

A.R.

Moțăței, com. în jud. Dolj, pe terit. căreia au fost descoperite urmele unei așezări rurale romane (sec. 2–4 d.Hr.), un tezaur compus din obiecte de podoabă de argint și un altul din monede de argint romane emise în timpul lui Antoninus Pius și Filip Arabul.

D. Tudor, *OR*[1], 128 și 231.

D.T.

Movila, sat în com. Sălcioara, jud. Dâmbovița, pe terit. căruia, în 1953, a fost descoperit fortuit un mormânt de înhumație în cistă din lespezi de piatră. În interiorul cistei se aflau oseminte umane, posibil de la mai mulți indivizi, precum și o mică spirală din sârmă de aur. Alături de cistă au fost găsite trei vase sparte pe loc (două cești cu torți supraînălțate, astăzi pierdute, și o amforă cu gât cilindric și torți tubulare). După ceramică, mormântul a fost atribuit culturii Monteoru, faza Ic4–1, fiind astfel cea mai veche descoperire funerară a acestei culturi. În lit. mai veche descoperirea a fost menționată fie „pe lângă Târgoviște", fie la „Nucet". În anii 1973—1974, prin cercetări de teren s-a mai identificat, la cca 500 m N—E de halta feroviară **M.**, o așezare aparținând culturii Tei.

P. Roman, în *SCIVA*, 37, 1986, 1, 45, fig. 4/1–3; E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 31, 1987, nota 2, fig. 8/5, unde localit. figurează eronat ca aparținând com. Mircea-Vodă.

I.M.C.

Movileni, com. în jud. Galați, pe terit. căreia a fost descoperit întâmplător (1938), pe malul stâng al Siretului, un tezaur de monede bizantine din sec. 6 d.Hr., ascuns într-un vas de lut. Este compus din 26 de monede de bronz, dintre care 11 reprezintă emisiuni de la împăratul Tiberiu II Constantin (578—582), iar alte 15, emisiuni din timpul împăratului Mauriciu Tiberiu (582–602).

I. Dimian, în *SCN*, 1, 1957, 194; D.Gh. Teodor, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 113; C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 405.

D.G.T.

Mozacu, afluent pe stânga al Dâmbovnicului, pe valea căruia, în aluviunile recente din sectorul cuprins între satele Teiu, Leșile și Mozacu (jud. Argeș), au fost descoperite mai multe piese de silex: cioplitoare (unifaciale și bifaciale), cuțite *à dos* natural cu cortex, piese cu *encoche*, așchii și două bifaciale, din care una nucleiformă și alta oval-prelungă de tip abbevillian. Tipologic, seriile mai vechi de piese cu un grad pronunțat sau foarte pronunțat de patină, lustru și rulare ar putea fi atribuite etapelor timpurie și dezvoltată ale → paleoliticului inferior iar seria mai nouă, cu un grad slab de patină sau rulare, reprezentată prin câteva piese, ar putea fi încadrată în premusterian dacă nu chiar într-o etapă timpurie a → musterianului.

I. Nania, în *SCIV*, 23, 1972, 2, 236–241; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 245–246.

A.P.

mozaic (probabil < gr. μοῦσα, „muză"), tehnica împodobirii unei suprafețe arhitectonice (paviment, perete, boltă, mai rar tavan) cu pietricele de râu sau cu mici bucățele colorate, tăiate de obicei în formă de cub *(tesserae)*, din marmură, piatră, pastă sticloasă, ceramică, și fixate pe un suport de tencuială sau mortar, în așa fel ca să formeze diferite figuri geometrice, vegetale sau animale. Aceeași denumire poartă lucrarea executată în tehnica **m.** Arta **m.** a fost reluată în antichitatea greco-romană din Orient (Persia, Egipt). Cele mai vechi **m.** se întâlnesc pe terit. Greciei clasice și apoi elenistice (sec. 5–4 î.Hr.), de unde au trecut în arta romană, ajungând la mare înflorire în perioadele romană târzie și bizantină. Din punct de vedere tehnic, **m.** putea consta numai din mici sfărâmături de cărămidă sau teracotă, legate între ele cu mortar *(opus signinum)*; din plăci de piatră de diferite culori, fixate în mortar dar nelegate între ele *(lithostroton)*; din plăci de marmură tăiate și dispuse în așa fel ca să alcătuiască anumite motive geometrice, vegetale sau animale *(opus sectile)*; din mici cubulețe de roci de diferite culori, pastă sticloasă și ceramică *(opus tessellatum)*, cunoscut sub numele de *opus musivum*, când aceeași tehnică era folosită pentru pereți și bolți și *opus vermiculatum*, când se întrebuințau cuburi multicolore foarte mici, de obicei pentru tabloul central *(emblema)* al unui **m.** Din punct de vedere al locului unde era aplicat, **m.** putea fi pavimental sau parietal. Pe terit. țării noastre se cunosc numai unele **m.** pavimentale din epoca greco-romană. Cele mai vechi aparțin epocii clasice gr. și s-au păstrat la templele de la → Histria (inedite). La Mangalia (→ Callatis), a fost descoperit (în 1966) un **m.** pavimental de 3,80 × 2,70 m din pietricele de râu și *tesserae* colorate, având în centru o rozetă încadrată de un chenar decorat cu motivul „câinele alergând" sau „unda etruscă" (prima jumătate a sec. 2 î.Hr.). În cuprinsul thermelor romane de la Histria se află trei **m.** policrome. Dintre acestea, numai unul având în centru un vas în formă de amforă și patru flori de lotus, se păstrează aproape în întregime (sec. 2—3 d.Hr.). La → Tomis s-a descoperit în 1955 (la E de piața Ovidiu) un fragment de **m.** multicolor cu un ornament continuu de meandre legate între ele, care făcea parte din pavimetrul unei încăperi de 11,50 × × 5,50 m (sec. 4–5 d.Hr.). Cel mai mare **m.** de pe terit. țării noastre s-a descoperit în 1959–1962 pe faleza portului Constanța, la S de piața Ovidiu. El acoperea a doua terasă a unui mare edificiu mai vechi (începutul sec. 4 d.Hr.), care constituia în sec. 4–6 centrul vieții economice, sociale și comerciale a cetății Tomis. Covorul de **m.** acoperea o suprafață de cca 100 × 20 m, din care s-a păstrat aproape 50 ×

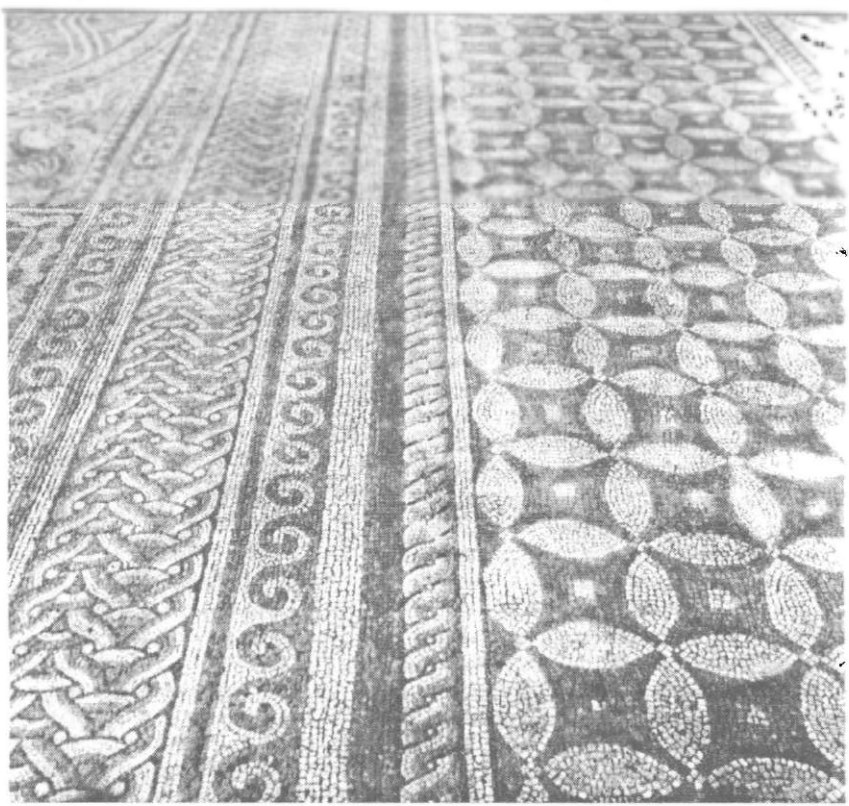

Fig. 77. Mozaicul mare de pe faleza portului Constanța (Tomis, cca 500 d.Hr.).

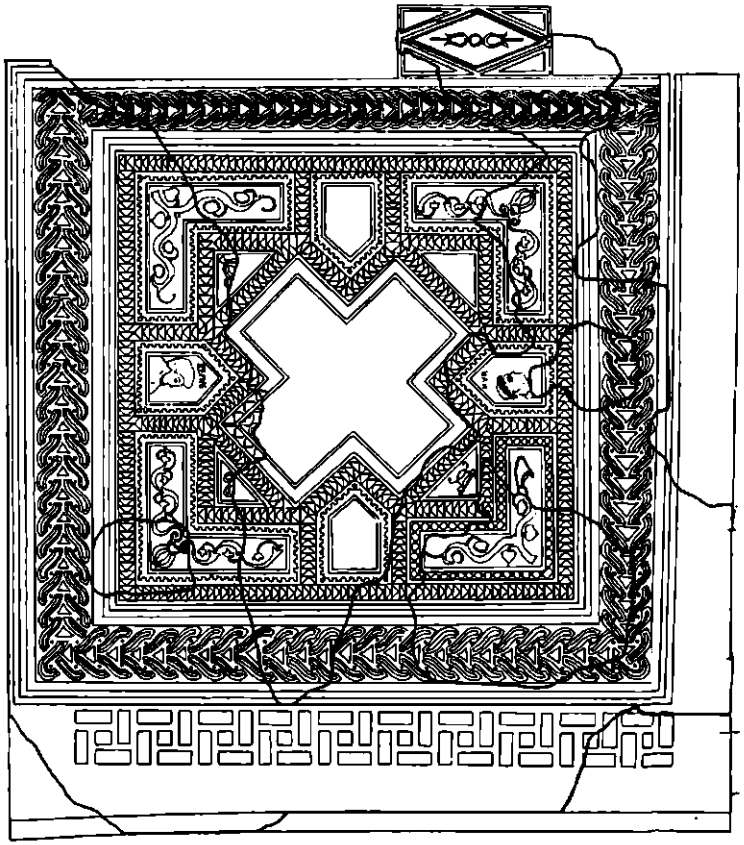

Fig. 78. Apulum. Mozaicul descoperit în 1950.

× 16,60 m (aproximativ 850 m.p.). El se compune din *tesserae* multicolore care formează ornamente geometrice şi vegetale, reprezentări de vase şi figura unui porumbel. **M.** datează din jurul anului 500. **M.** pavimentale de o deosebită valoare artistică, din sec. 2–3 d.Hr., s-au descoperit în Dacia Superior, la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi → Apulum (Alba Iulia). În fosta capitală a Daciei Traiane au apărut întâmplător patru **m.** pavimentale policrome. Primul, găsit în 1773, este cunoscut numai din câteva menţiuni sumare şi neprecise. Două, descoperite în 1823 la N de oraş, reprezintă câte o scenă din ciclul legendelor în legătură cu războiul troian: judecata lui Paris şi implorarea lui Achile de către Priam, ca să-i dea corpul lui Hector. Ambele **m.** au fost distruse în 1823, păstrându-se doar desenele lor în culori. Al patrulea **m.**, descoperit în 1823, înfăţişează o Victorie înaripată, un Genius şi trei amoraşi. Deoarece după descoperire a fost acoperit cu pământ, fără să poată fi identificat până în prezent locul unde se află, acest **m.** este de asemenea cunoscut numai din desenele foarte amănunţite ale descoperitorului (M.J. Ackner). La Apulum, în cartierul Partoş al munic. Alba Iulia, au apărut cinci **m.** policrome. Primul, descoperit în 1767 şi reprezentând un taur, făcea parte probabil dintr-o scenă de sacrificiu. Al doilea, apărut în 1782, înfăţişa oameni, animale şi diferite ornamente geometrice şi florale. Despre al treilea, descoperit în 1863, nu se ştie aproape nimic. Al patrulea, aflat în 1864, era format din ornamente geometrice şi vegetale şi aparţinea probabil unei *villa* romane. Al cincilea, descoperit în 1950, este un covor de 4,40 × 4,20 m, în mare parte distrus, alcătuit din motive geometrice şi florale armonios îmbinate şi viu colorate, în interiorul cărora se mai păstrează două busturi umane.

D. Levi, *Mosaico*, în *EAA*, V, 1963, 209–239; *La mosaïque gréco-romaine*, I, Paris, 1965; II, Viena, 1975; *Histria I*, 138–140 şi fig. 45–47; I. Berciu, în *Apulum*, 4, 1961, 151–188; C. Iconomu, în *Pontice*, 1, 1968, 235, 242–250; V. Canarache, în *StCl*, 3, 1961, 227–240; I. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 20, 1976, 265–268; *ACR*, I, 170–175; D. Salzmann, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken*, Berlin, 1982.

I.B.

Muncelu, sat în com. Străoane (jud. Vrancea), unde, pe un martor desprins din terasa superioară a Şuşiţei, situat la N—V de sat, cunoscut sub numele de „Cetăţuie", se găseşte o bogată aşezare neolitică aparţinând culturii Cucuteni (B), de unde provin, pe lângă fragmente ceramice, numeroase unelte din piatră şi os, aşchii din silex, râşniţe etc. În epoca bronzului, zona de V a promotoriului a fost fortificată cu un şanţ adânc care desparte platoul de terasa adiacentă. Atât „Cetăţuia" cât şi cele două aşezări deschise care gravitează în jurul ei au fost locuite începând cu faza Ic3 şi până la sfârşitul fazei II b a culturii Monteoru.

M. Brudiu, în *Materiale*, 10, 1973, 511.

M.F.

Muncelu de Sus, sat în com. Mogoşeşti-Siret (jud. Iaşi), pe terit. căruia, în punctul „După sat" sau „Ţărăncuţe" a fost descoperit un tezaur de vase romane lucrate din argint. Din cele 7 vase s-au recu-

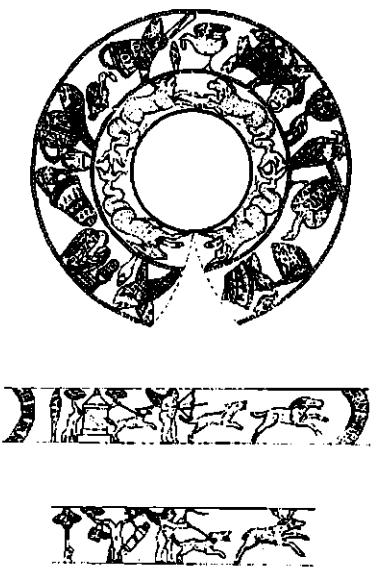

Fig. 79. Muncelu de Sus. Decorul cupelor nr. 2 şi 3 (sus).

perat 6: 4 cupe întregi, o caserolă (fragmentară) şi un bol (fragmentar), toate în greut. de 1 207,20 g. Vasele au fost lucrate în ateliere romane diferite, în sec. 1–2 d.Hr., şi au ajuns pe terit. Moldovei în sec. 2–3, probabil ca subsidii (daruri) date de romani carpilor. Tot în acest punct, la cca 150–200 m şi respectiv „câteva zeci de metri" de locul unde s-au descoperit vasele, s-au găsit şi trei tezaure de denari romani imperiali din sec. 1–2 d.Hr. Toate aceste descoperiri se leagă de existenţa în acest loc a unei aşezări carpice (sec. 2–3). Pe terit. satului, în punctul „Pietriş", s-a descoperit un vârf de lance şi un cuţit, ambele de fier, iar „La Groapă", în cadrul unei aşezări carpice (sau La Tène), un alt vârf de lance de fier.

V. Mihăilescu-Bîrliba, I. Mitrea, în *Carpica*, 10, 1978, 163–177; iid., în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 201–212; S. Sanie şi colab., în *Cercist*, 11, 1980, 249–268.

G.B.

municipium (lat.) (< lat. *munus*, „sarcină" şi *capio* „a lua"; „participare la sarcini"), treaptă importantă în ierarhia urbană romană care permitea accesul membrilor comunităţilor respective la drepturi civile (v. *ius Latii* şi *oraş*). În Italia existau *municipia civium Romanorum*, iar în provincii *municipia latina*, care numai de la acest calificativ puteau fi trecute la rangul de → *colonia* şi care, la rândul lor, erau de două categorii: cu *ius Latii minoris* şi *maioris*. Membrii acestor comunităţi nu aveau şi drepturi politice şi erau conduşi de colegii de *quattuorviri* sau *duoviri*, doi *aediles* şi doi *quaestores*. Dreptul *Latium maius* era obţinut doar de foştii magistraţi care formau *ordo decurionum* (senatul **m.**). **M.** au fost mai numeroase în zonele Imp. unde nu existaseră anterior alte oraşe. Aşa se explică de ce, de pildă, în Dobrogea romană, marile oraşe de pe litoral au rămas cu titlul de *civitates* (*peregrina*, Histria; *stipendiaria*, Tomis; *foederata*, Callatis), fapt care prin lege nu dădea dreptul colectiv la cetăţenie ci numai individual, în timp ce aşezări romane mai noi ca Durostorum, Troesmis, Noviodunum şi Tropaeum Traiani au devenit **m.**, ultimul încă din sec. 2 d.Hr. În Dacia sunt cunoscute **m.** Drobeta şi Napoca, ajunse la acest rang deja sub Hadrianus, apoi Apulum (mai târziu *colonia*), Potaissa, Porolissum, Romula, Dierna, Tibiscum şi, în jurul anului 200, Ampelum. Numărul destul de mare al **m.** din Dacia şi Moesia Inferior arată aportul important al oraşelor la romanizarea provinciilor şi pe această cale a unei urbanizări superioare. Dreptul la **m.** îl primeau comunităţi urbane de cetăţeni romani sau unele cetăţi peregrine. În primul caz, cel mai frecvent întâlnit pe terit. României, este vorba mai ales de centrele dezvoltate de-a lungul sau în apropierea limesului, în special pe lângă castrele de leg. Aşa cum se poate observa şi din cercetarea epigrafică, arheologică şi a surselor literare, obiectul municipalizării în aceste situaţii îl constituiau *civitatês* ajunse la un grad superior de organizare pe lângă castrul de leg. sau, ca în cazul de la Tropaeum Traiani ş.a., constituite din comunităţi mai mari de *cives Romani* aşezaţi în locul sau apropierea unei aşezări autohtone mai vechi. După → constituţia antoniniană şi mai ales în epoca Dominatului, importanţa organizării municipale a scăzut treptat, fenomenul aducând tendinţa tot mai marcată de evitare a funcţiilor municipale devenite şi considerate adevărate corvezi. Această evoluţie a dus la crearea unor noi funcţii şi forme de organizare urbană, generalizate independent de statutul anterior de **m.**, care de altfel a şi încetat să mai funcţioneze ca atare în sec. 4–6 d.Hr.

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 626–688 și 746–761; M. Macrea, *Viața*, 78, 122, 126–130 și passim; *DIVR*, 416–417; Al. Suceveanu, *VEDR*, 37–56 și passim; *ECR*, 550–553 și passim; Al. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 32, 1988, 53–60.

A.B.

Muntenești, sat în com. Ștefan cel Mare (jud. Vaslui), unde a fost descoperit (1951) un tezaur monetar depus în vas de lut, cuprinzând 775 monede romane imperiale de argint de la Nero la Severus Alexander (cea mai recentă din anul 228 d.Hr.).

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 272, nr. 159.

E.N.

munus (lat.) (gr. λειτουργία), datorie, sarcină publică. Orice cetate romană își procura veniturile din impozite *(tributa leviora)*, arenzi sau din sume suplimentare (vămi municipale, → *summae honorariae*, amenzi). Cu aceste venituri cetatea era obligată să asigure așa-numitele **m.** *personalia* (aprovizionarea, apărarea, îngrijirea edificiilor publice, cheltuieli legate de cult, îngrijirea drumurilor, costul diverselor ambasade etc.). Alte îndatoriri, cum ar fi întreținerea magistraților și a soldaților romani, perceperea de impozite datorate statului roman, precum și orice alte cheltuieli extraordinare cădeau în sarcina celor bogați (**m.** *patrimonii*). Cu acest ultim sens **m.** (= λειτουργίαι) sunt folosite în decretul histrian în onoarea → Abei, fiica lui Hecataios. O parte dintre aceste îndatoriri, considerate ca înjositoare (**m.** *sordida*) cădeau exclusiv în sarcina celor săraci prin procedeul așa-numitei *cessio bonorum* (practica cedării bunurilor de către debitori creditorilor), sens pe care îl regăsim în plângerea țăranilor din Chora Dagei. Cu timpul însă fiecare funcție municipală, considerată inițial ca o onoare (*honor*, ἀρχή) impunea cheltuieli din ce în ce mai mari, ceea ce le va da treptat aspectul unui **m.** Numai prin această evoluție de sens se explică mențiunea din inscripția de la Nistorești (jud. Constanța) potrivit căreia ancyranul L. Pompeius Valens a îndeplinit la Histria funcțiile de arhonte, edil și preot al lui Dionysos (*muneraque fecit Histro in oppido arcontium et aediliciu[m] et sacerdotium at Liber[um]*) înaintea anului 157 d.Hr. (A.S.). În epoca Dominatului, evoluția legislației referitoare la **m.** trebuie privită diferențiat, în primul rând în funcție de situația economică diferită a orașelor și târgurilor, și aceasta cu atât mai mult în mediul provincial. Însărcinările principale priveau lucrări publice — edificii, drumuri și străzi, apeducte, băi etc. — care, prin dispariția → edililor, au trecut în seama curialilor. Ele implicau organizarea, supravegherea și controlul echipelor de lucru pentru fiecare operație în parte, precum și asigurarea funcționării unor servicii ca thermele, aprovizionarea orașului, controlul prețurilor etc. Prin intermediul colegiilor, meșteșugarii și negustorii erau și ei însărcinați cu **m.** *sordida et extraordinaria* (date mai târziu și curialilor) ca întreținerea drumurilor, lucrări de construcție, aprovizionarea cu piatră sau porțiuni de zidit din incintele cetăților, încartiruirea soldaților etc. În afară de participarea țăranilor la refacerea unor fortificații în timpul lui Valens pe limesul scythic, este de amintit și *pedatura* (porțiune măsurată din zid) refăcută de corporația măcelarilor în sec. 6 în incinta de la Tomis pe o lung. de 24 picioare; și alte pedaturi — a lui Keramos de pe latura de S–V a incintei orașului Tropaeum Traiani (sec. 4) sau a lui Alexandros și Bassos din zidul tomitan (sec. 6) — reprezintă cel mai probabil tot puneri în operă prin **m.** Ca urmare a creșterii obligațiilor și a evoluției social-economice din mediul urban, se observă la Dunărea de Jos două fenomene paralele: tendința curialilor de a-și părăsi posturile și intrarea tot mai frecventă în curii a negustorilor și meșteșugarilor. Aceștia erau chiar încurajați de adm. imperială (există o serie de măsuri în legislația vremii în acest sens) să acceadă în curii, spre a acoperi nevoile crescânde pentru lucrări publice (A.B.).

B. Kübler, în *RE*, XVI, 1935, ad. 645–648; *ISM*, I, 57, 373, 378; Al. Suceveanu, *VEDR*, 147–149; De Martino, *Costituzione*, V, 1975; 520–522; Themistios, *Or.*, X, 136d–138b; *IGLR*, 8, 9, 233; *Tropaeum I*, 71–72.

A.S. și A.B.

Mura Mică, sat în com. Gornești (jud. Mureș), unde, în 1903, în fosta localit. Sidrieșu Mic, s-a descoperit într-un vas de piatră (?) un tezaur monetar format din tetradrahme emise la Thasos (128 exemplare) și Macedonia Prima (39 exemplare), pus la adăpost spre sfârșitul sec. 2 î.Hr. sau în primele decenii ale celui următor. S-au semnalat și descoperiri izolate de tetradrahme thasiene.

IGCH, 517; C. Moisil, în *CNA*, 17, 1943, 127–128, 161–162; E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș*, Târgu Mureș, 1980, 16, nr. 27.

G.P.B.

Mureș v. **Marisus**

Mureș, cultura ~ v. **Pecica-Periam**

Murgeni, com. în jud. Vaslui, pe terit căreia au fost găsite vestigii din diferite epoci istorice. Cele mai vechi urme aparțin paleoliticului superior. Au fost descoperite și resturi ceramice pictate, plastică și unelte din neolitic (cultura Cucuteni B). Bogate resturi aparțin unor așezări de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua) și din prima epocă a fierului. De asemenea, s-au găsit fragmente ceramice dacice din sec. 2–3 d.Hr., precum și șase monede romane imperiale de argint, emisiuni de la Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, Severus

Alexander și Emilian. Din întinsa așezare datând din sec. 3–4 d.Hr. s-au recoltat numeroase unelte, ceramică și podoabe, precum și două monede de la Claudius II Gothicus și Constantinus I. O importanță aparte o prezintă vestigiile din sec. 5–7 și 9–10 d.Hr., remarcându-se îndeosebi ceramica, uneltele și podoabele din sec. 8–10.

G. Coman, *Murgeni. Contribuții la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, 28–65.

D.G.T.

Murighiol 1. Com. în jud. Tulcea, pe terit. căreia s-au descoperit mai multe vestigii arheologice și numismatice. Un loc de seamă îl ocupă două necropole getice de incinerație din sec. 4–3 î.Hr. În prima necropolă, situată pe panta dealului din partea de S a com., s-au găsit 36 de morminte, iar în cea de a doua, aflată în centrul satului, au fost dezvelite 24 de morminte. În cuprinsul mormintelor, în care oasele calcinate au fost depuse în urne sau direct în groapă, au fost descoperite numeroase vase de lut getice lucrate cu mâna sau cu roata, ceramică de import gr., amfore și *kantharoi* în special, brățări de bronz, mărgele de sticlă pictate cu ochi, cuțite și pumnale de fier, săgeți de bronz cu trei muchii etc. Într-un singur mormânt au fost găsite mai multe vase, de obicei fiind asociate recipiente locale getice cu cele gr. de import. Ceramica getică lucrată cu mâna este reprezentată mai ales prin vase — urne și borcane, prevăzute cu apucători (urechiușe) și decorate cu brâuri alveolare. Descoperirea de la **M.**, căreia i s-au adăugat ulterior o serie de necropole similare apărute pe terit. Dobrogei și pe malul imediat învecinat al Dunării, a devenit eponimă, întreg acest aspect cultural fiind cunoscut sub numele de **M.** Tot de la **M.** provine un lot de monede gr., printre care se află emisiuni ale orașelor nord și vest-pontice Olbia, Panticapeum, Histria, Callatis, la care se adaugă și o tetradrahmă de tip Alexandru cel Mare. Pe terit. aceleiași com. s-a descoperit și un tezaur monetar alcătuit din 117 denari romani republicani, din care s-au putut cerceta doar câteva exemplare (C.P.). La 2 km E de com. se află ruinele unei cetăți romano-bizantine de formă trapezoidală (cca 2 ha) cu o poartă, 15 turnuri și 3 valuri de apărare. Cercetările mai vechi au scos la suprafață numeroase monede (republicane și imperiale romane), inscripții precum și un important număr de țigle, fragmente ceramice etc., propunându-se rând pe rând localizarea aici a orașelor antice Halmyris, Thulamonium sau Gratiana. Săpături arheologice organizate începând din 1981 au adus importante preciziuni stratigrafice, după cum urmează: peste două niveluri de locuire din sec. 3–2 î.Hr. se instalează, după o întrerupere, o locuire romană timpurie (sec. 1–3 d.Hr.) cu cinci niveluri. La începutul sec. 4 d.Hr. s-a construit cetatea mai sus menționată. A suferit o primă distrugere către mijlocul aceluiași veac pentru ca evenimentele tulburi

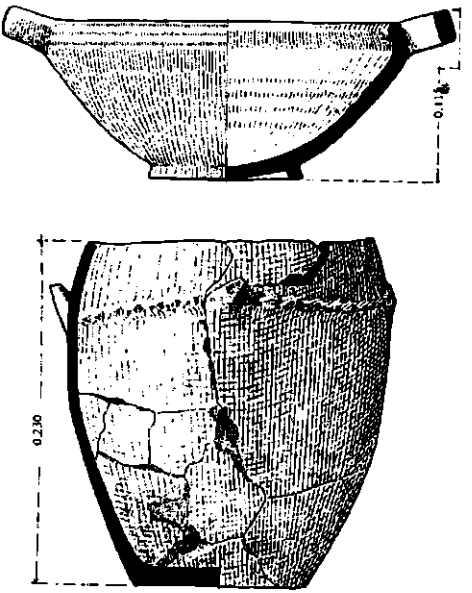

Fig. 80. Murighiol. Ceramică din necropola getică.

următoare dezastrului de la Adrianopol (378) să prilejuiască o nouă și gravă distrugere. Refacerea a avut loc treptat și abia către sfârșitul sec. 4 s-a efectuat o refacere generală (inclusiv a incintei). În sec. 5 s-au înregistrat două niveluri de locuire. La începutul sec. 6 cetatea a fost refăcută din temelii (incinta, valurile, numeroase construcții din interior) pentru a fi distrusă către mijlocul veacului și din nou către sfârșitul lui. Penultimul nivel păstrează încă cetatea în formele cunoscute până atunci, în ultimul nivel (sec. 7) apărând alături de construcții de suprafață și unele locuințe semiîngropate. În aceste niveluri a apărut o mare cantitate de monede, ceramică, arme, obiecte de metal și de os. Dintre localizările propuse, cea care pare să întrunească cele mai mari șanse rămâne a fi totuși aceea a anticei Halmyris, susținută încă de C. Moisil și V. Pârvan (A.S. și M.Z.). **2.** Cultură materială specifică geților (sec. 4–3 î.Hr.) din Dobrogea. Se caracterizează prin morminte de incinerație, numărul mare de vase în morminte, getice și gr., apariția și răspândirea la geți a ceramicii cenușii lucrată la roată și reflectă raporturi strânse între autohtoni și gr. din coloniile vest-pontice. Printre necropolele descoperite în Dobrogea, care aparțin culturii **M.** se numără: Enisala, Telița, Bugeac, Nuntași, Satu Nou, Canlia etc. (C.P.).

E. Bujor, în *SCIV*, 6, 1955, 571–580; id., în *Materiale*, 3, 1957, 247–254 și 5, 1959, 373–378; id., în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 125–141; O. Iliescu, în *Pontica*, 7, 1974, 205–211; C. Preda, în *SCN*, 7, 1980, 35–42; *TIR*, L 35, 44 (s.v. Helmyris) și 52 (s.v. Murighiol); A. Aricescu, *Armata*, 231; M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaiț, Fl. Topoleanu, în *Materiale*, Alba Iulia, 1984 (sub tipar).

C.P.; A.S. și M.Z.

murus dacicus (lat.), denumire folosită de arheologii români pentru tipul de zid de apărare întâlnit în special la cetățile dacice din Munții Orăștiei. **M.d.** este de fapt tipul de zid gr. adaptat la condițiile locale din Dacia. Acesta constă din două fețe (paramente) construite din blocuri de piatră fasonată, legate între ele prin bârne de lemn dispuse perpendicular pe linia zidului, având capetele fixate în scobituri anume făcute, în formă de coadă de rândunică („babe"), în unele din blocurile para-

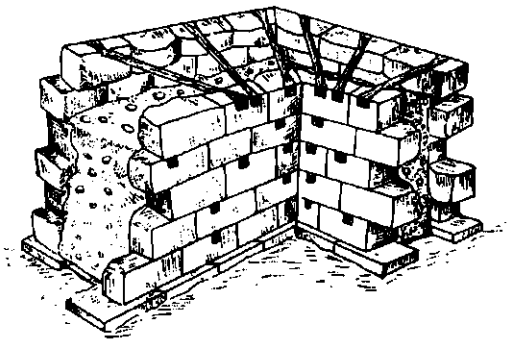

Fig. 81. Murus dacicus.

mentelor. Spațiul dintre cele două paramente era apoi umplut cu un amestec de pietre simple cu pământ (emplecton). Folosirea bârnelor de legătură în număr neobișnuit de mare a fost impusă de condițiile de teren cu multe neregularități, unde se cerea o structură interioară solidă, pentru a se evita pericolul de alunecări. Lăț. unui astfel de zid era de cca 3 m, înălț. lui ajungând până la cca 4–5 m. Cele mai reprezentative ziduri de acest tip s-au descoperit la → Sarmizegetusa Regia (Grădiștea Muncelului), Costești, Piatra Roșie, Blidaru, Bănița etc. și au fost construite în perioada Burebista—Decebal.

C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969, 101–105; H. Daicoviciu, *Dacia*, 129–149.

C.P.

musculus (lat. „șoricel", „scoică"), în terminologia militară romană, un fel de mașină de război, dar și o ambarcațiune ușoară, de mici dimensiuni. La Dunărea de Jos exista în sec. 4 d.Hr. o formațiune militară navală din astfel de vase numită *musculi scythici*, aflată sub comanda unui → *praefectus ripae* și făcând parte din armata romană a provinciei Scythia Minor.

Not. Dign., Or., XXXIX, 35; A. Aricescu, *Armata*, 120.

A.B.

Musokios (sfârșitul sec. 6 d.Hr.), șef de trib (*rex*) al → sclavinilor din Câmpia Munteniei. Luat prizonier, împreună cu mulți dintre ai lui, alții fiind uciși, cu prilejul expediției generalului bizantin → Priscus la N de Dunăre (593).

DID II, 435; *IIR*, II, 607.

I.B.

musterian, complex cultural din → paleoliticul mijlociu, denumit astfel după resturile de locuire descoperite în mica peșteră Le Moustier din Franța. Cercetări mai recente par a dovedi existența spre sfârșitul paleoliticului inferior a unor inventare litice lucrate în tehnica de cioplire așchială, derivate probabil din clactonian sau lucrate în tehnica levallois într-o perioadă sincronă acheuleanului superior și care au fost denumite ca premusteriene. Acestea au contribuit, după toate aparențele, la formarea faciesurilor musteriene. Din punct de vedere geocronologic, **m.** corespunde interglaciarului Riss-Würm (cca 120 000 ani BP) și Würmului inferior, prelungindu-se până în prima parte a Würmului mijlociu (cca 35 000–30 000 ani BP), când cedează locul paleoliticului superior. A cuprins întinse terit. din Europa, Asia și N Africii. S-au putut identifica diferite faciesuri, aspecte sau grupe regionale, în care tradiția culturală a jucat roluri diferite. Astfel, Fr. Bordes a distins în Franța cinci grupe principale: **m.** tipic, **m.** denticulat, **m.** de tradiție acheuleană, **m.** de tip Quina (*charentien*) sau cel de tip La Ferrassie și în care tehnica levallois este prezentă sau nu. Pe terit. României s-au descoperit numeroase așezări musteriene atât în peșteri cât și în aer liber. Este interesant de subliniat că locuirile musteriene din peșterile Munților Carpați aflate fie în Oltenia sau Banat, fie în Transilvania, conțin un material litic lucrat în bună parte din cuarțit. Ținând seama de tehnica și tipologia diverselor forme de unelte descoperite în aceste peșteri, s-a constatat că unele dintre locuiri aparțin așa-zisei grupe a „**m.** pe galete" în care se folosea și cioplirea asemănătoare celei pontiniene (→ Băile Herculane, → Nandru—Peștera Curată etc.) iar altele, grupei musteriene cu forme bifaciale (→ Nandru—Peștera Spurcată). Pe aceleași criterii tehnice și tipologic s-au distins în Dobrogea două grupe: una aparținând **m.** tipic (Peștera Cheia, jud. Constanța) iar alta **m.** denticulat (→ Mamaia-Sat). Cât privește inventarul litic de silex din bogata locuire musteriană (groasă de peste 5 m) de la Ripiceni—„Izvor" (Moldova) s-a ajuns la concluzia că primele trei niveluri (I–III) se încadrează în grupa **m.** tipic de tehnică levallois (bogat în racloare) iar nivelurile IV–V în cea a **m.** de tradiție acheuleană de debitaj levallois cu forme bifaciale. Tipurile principale de unelte musteriene sunt: vârfurile (zise musteriene), racloarele (răzuitoarele), piesele denticulate sau cu *encoche* („scobitură") lucrate îndeosebi pe așchii, piesele bifaciale etc. În unele locuiri musteriene s-au găsit și resturi de vetre de foc. Fauna **m.** cuprinde numeroase specii fosile: ursul de peșteră, mamutul, calul, zimbrul, cerbul, renul etc. Pe baza numeroaselor resturi osteologice s-a observat că în unele așezări de peșteră se vâna cu predilecție ursul de peșteră (Baia de Fier; Cheia, jud. Constanța), așa cum la Ripiceni—„Izvor" se vâna îndeosebi mamutul. Din punct de

vedere antropologic industriile **m.** sunt creația paleantropilor *(Homo sapiens Neanderthalensis)*. Din punct de vedere cronologic cea mai veche dată de Cl4 de care dispunem în prezent pentru **m.** de pe terit. României a oferit-o locuirea aparținând nivelului III din Peștera Cioarei de la Boroșteni (jud. Gorj). Ea este de 49 500±$^{3\,200}_{1\,100}$ ani BP (GrN-13 002). Este foarte posibil ca în zona țării noastre **m.** să fi dăinuit până în Würmul mijlociu, spre aproximativ 30 000 ani BP, așa cum o dovedește locuirea din Peștera Gura Cheii de la Râșnov, unde datele indică: 29 700±$^{700}_{600}$ ani BP (GrN-11 619) și 30 450±300 ani BP (GrN-13 008).

F. Bordes, în *L'Anthropologie*, 54, 1950, 19–34; id., M. Bourgon, în *L'Anthropologie*, 55, 1951, 1–23; V. Gábori-Csánk, *La station du paléolithique moyen d'Érd—Hongrie*, Budapesta, 1968; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, 526–530 și 35, 1984, 3, 246–247.

A.P.

Mustius Priscus, Q., guvernator *(legatus Augusti pro praetore)* al Daciei Superior, menționat într-o diplomă militară din 23 febr. 144 d.Hr. ca patronând lăsarea la vatră a unor contingente din trupele provinciei pe care le comanda *(et sunt sub Mustio Prisco)*. În timpul guvernării sale au început primele atacuri ale dacilor liberi (143–144), pe care le-a respins. Numele său mai este menționat pe un *cippus* de marmură de la Roma, în calitate de consul *(suffectus)*, cândva între 144–147.

IDR, I, Dipl. D, XIV; *CIL*, VI, 24126; Fluss, în *RE*, 16, 1935, col. 912; A. Stein, *Dazien*, 22.

M.Z.

Muzait v. **Sucidava**

muzica. Cele mai vechi mărturii de pe terit. României, sugerând existența unei componente muzicale în practicile de cult, ar putea fi considerate suporturile ceramice în formă de horă aparținând culturii eneolitice Cucuteni. Dintre instrumente erau deja cunoscute → fluierele de os și de lut (de tipul ocarinei și al fluiericilor actuali) și probabil și tobele. Deși clopotul se va răspândi mult mai târziu, purtătorii culturilor neo-eneolitice și ale epocii bronzului cunoșteau principiul clopotului închis (zurgălău), dovadă statuetele din lut — piese de cult sau jucării, având în interior câte o pietricică. Date mai bogate deținem începând cu **m.** *la traco-geto-daci*. Este cunoscut faptul că gr. apreciau calitățile muzicale ale tuturor tracilor, mulți interpreți de această origine dobândind faimă în cetățile elene. Izvoarele gr. afirmă că foloseau toba *(tympanon)*, „fluierul" (în texte *aulos*, dar desemnând în acest caz orice instrument de suflat și nu instrumentul gr. cu ancie cunoscut sub acest nume) și *kithara* (formă evoluată a lirei). Aceste informații sunt în parte ilustrate și de descoperirile arheologice din țara noastră. Pentru perioada sec. 6 î.Hr.–1 d.Hr. se cunosc numeroase fragmente de „fluiere" din os provenind din așezările și cetățile geto-dacice, cum sunt cele de la Curteni, com. Oltenești (jud. Vaslui), Brad, com. Negri și Răcătău de Jos (jud. Bacău), Tariverde (jud. Constanța) etc. În a doua jumătate a milen. I î.Hr. s-a răspândit și clopotul, preluat probabil din Orient prin intermediul sciților (asemenea piese s-au descoperit la Sarmizegetusa și București—Militari și în necropolele de la Enisala și Telița). **M.** însoțea bineînțeles și dansurile, foarte răspândit în lumea tracă fiind se pare dansul cu arme, cu mișcări repezi și elemente care aminteau gr. și romanilor arta inimilor. Este vorba de dansurile numite de tip *kolabrismos*, al căror mod de desfășurare este cel mai detaliat descris de Xenofon *(Anabasis*, VI) și care, potențate în perioada stăpânirii romane de manifestări asemănătoare, s-au transmis probabil până astăzi sub forma dansului călușarilor. Dansul

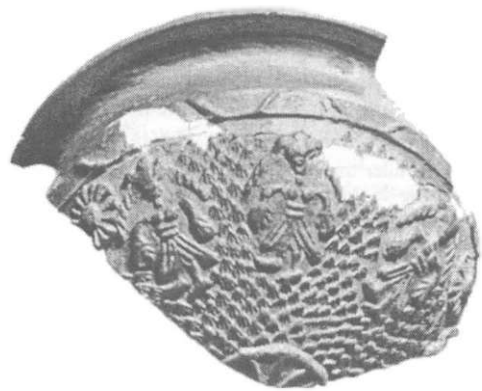

Fig. 82. Dans feminin. Cupă getică cu decor în relief (Popești).

feminin este atestat de o cupă împodobită cu figuri ce execută mișcări astfel interpretate, descoperită la Popești, com. Mihăilești (sec. 2–1 î.Hr.). Etnomuzicologia a dovedit că stratul cel mai vechi identificabil în **m.** populară românească datează din perioada anterioară stăpânirii romane. El cuprinde în primul rând structurile de tip → oligocordic, prepentatonal și pentatonal, întâlnite astăzi în colinde, cântece de nuntă, de înmormântare etc. *În coloniile gr. din Dobrogea*, viața muzicală era firesc integrată în aceea a lumii elene. Numeroase statuete, vase și reliefuri, cele mai vechi din sec. 6 î.Hr., redau imagini legate de cultul lui Apollon și de cel al lui Dionysos, scene de dans cu acompaniament instrumental realizat cu *aulos*, *aulos* dublu, lira, *kithara* și → *syrinx*. Existența concursurilor muzicale este cunoscută la Histria începând cu sec. 4. î.Hr. Sec. 4–3 î.Hr. reprezintă o perioadă de maximă afirmare a artei muzicale în orașele pontice. Acum activează → Istros din Callatis, autor al unei lucrări referitoare la compunerea și interpretarea melodiilor, din care

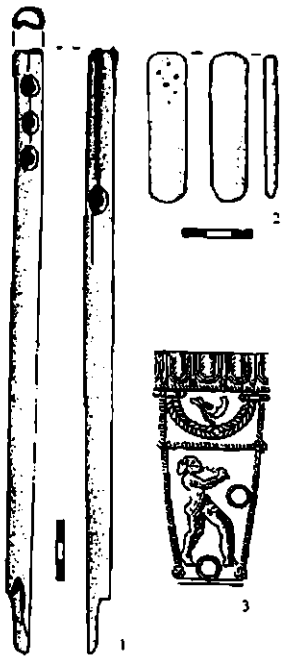

Fig. 83. Fluier din os de pasăre (1) și „castanietă" (2) descoperite la Apulum; Silen cântând din tibia, panou decorativ pe un vas de terra sigillata descoperit la Dinogetia (3).

însă nu s-au păstrat decât câteva mici fragmente. Mai bine cunoscut, → Satyros din Callatis se dovedește un susținător al inovațiilor în **m.**, subliniind în lucrarea sa despre Euripide meritul acestuia în impunerea înnoirilor aduse de Timotheu din Milet în arta kitharodică (mărirea numărului corzilor de la șapte la unsprezece și consecințele tehnico-interpretative care decurgeau din aceasta), prin folosirea lor la compunerea **m.** pentru piesele sale. Dintre interpreți, un cântăreț din *aulos*, Ismenias, s-a bucurat de mare stimă la curtea regelui scit Ateas. Din *perioada stăpânirii romane* în Dobrogea și Dacia se cunosc numeroase reprezentări de instrumente muzicale, care aveau un rol important în viața militară și în practicile legate de noile culte în ascensiune. O serie de reliefuri și produse ale artelor minore descoperite la Potaissa, Apulum, Moigrad, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Romula, Durostorum, Callatis etc., înfățișează *tympanon* și *syrinx* asociate cu Cybele, Attis, Eros, Pan, sileni, menade, *tuba* cu Eros și Victoria, lira și *kithara* cu Apollon și Cavalerul trac. Mărturii epigrafice informează asupra concursurilor muzicale din sec. 1–3 d.Hr. de la Tomis, dar mai ales de la Histria. Caracterul complex al acestor manifestări a impus o diviziune a responsabilităților, inscripțiile cuprinzând termeni ca: *hymnodoi* (interpreți de imnuri, grupați în asociații), *mesochoros* (conducătorul corului), *mousarchos* (îndrumătorul artistic al unei formații), *prostatai* (fruntașii unei asociații), *grammateus* (secretarul unei asociații). Armata romană folosea pentru semnalizarea în luptă și organizarea vieții de tabără instrumente de suflat cu sonoritate dură (*bucina*, cornul și *tuba*—trompeta), mânuite de luptători specializați (*bucinatores, cornicines* și *tubicines*), iar în ritualuri corespondentele *aulos*-ului gr., *tibia* și *tibiae geminae*. Ele sunt reprezentate frecvent pe → Columna lui Traian și pe monumentul de la → Adamclisi. Dacă din asemenea reprezentări se pot deduce vagi date tehnice privind confecționarea instrumentelor acestei epoci, fragmentele descoperite aduc puțină lumină în această privință. Astfel, de la Callatis provin două plăcuțe din lemn care au făcut parte, probabil, dintr-o *kithara*, și un „fluier" din os cu patru orificii, iar de la Apulum un „fluier" și o „castanietă" (*crotalum*), ambele din os. La Sucidava s-au descoperit două fragmente de *tibia*, poate îngemănate (*tibiae geminae*); este interesant faptul că tradiția executării și folosirii fluierelor îngemănate s-a păstrat la români până astăzi. Clopotul este atestat în continuare la dacii liberi (la Mătăsaru, jud. Dâmbovița etc.), dar mai ales în terit. roman, fiind folosit în cultul Cybelei, pentru a alunga spiritele malefice, protejând turmele și recoltele, ca piesă de harnașament etc. Clopote romane (*tintinnabula*), foarte variate tipologic, s-au descoperit la Buciumi, Ghirbom, Surducu Mare, Răcari, Slăveni, Locusteni,

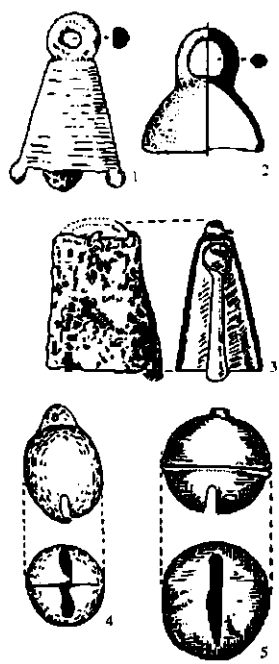

Fig. 84. Clopoței: sarmatic (1); din depozitul de la Beloț (2); de la Sucidava-Celeiu (începutul sec. 5 d.Hr.) (3); din necropola de la Obârșia Nouă, cu pietricică respectiv cubuleț de fier în interior (4–5).

Barboși etc. În mediul carpic se răspândesc, sub influența → sarmaților, clopoțeii conici cu inel de suspensie, cunoscuți din cercetarea necropolelor de la Moldoveni—„Gabăra" (jud. Neamț) (sec. 2–3), Ștefănești (jud. Botoșani) și Târgșor (jud. Prahova). Exemplare asemănătoare s-au găsit și în două morminte din Callatis. Relativ la dans, se cunosc două remarcabile reprezentări de hore feminine, una pe veșmântul unei statui a zeiței Hecate Triformis de la Apulum, alta pe un relief votiv de la Stolna (jud. Cluj). *După retragerea stăpânirii romane din Dacia*, reprezentările de scene muzicale se întâlnesc de regulă numai în Dobrogea (Isis cu câte un sistru în fiecare mână figurează pe o poartă de mormânt de la Tomis, iar o dansatoare cu crotale pe un relief de la Tropaeum Traiani, ambele din sec. 4), dar și aici dispar curând sub influența bisericii creștine. Clopotele au continuat să fie folosite, deși biserica orientală le-a acceptat abia în sec. 9, populația locală păstrându-și credința în forța lor profilactică; astăzi încă ele sunt prezente în acompanierea colindelor și a jocului călușarilor. Clopoței s-au descoperit la Beloț (jud. Dolj) (tezaur datat în sec. 4, dar incluzând clopoței de epocă romană), Sucidava (sec. 5; unele piese de aici se pare că erau folosite de santinele pentru a da alarma), Tropaeum Traiani (sec. 5–6) și Dinogena (sec. 6 și 10–11), o talangă la Bucov—Tioca (jud. Prahova) (sec. 8–10) și zurgălăi la Obârșia Nouă (jud. Olt) (sec. 8–10). Până la introducerea clopotelor, biserica orientală a utilizat toaca, folosită probabil și de creștinii de la noi, fapt care ar explica denumirea lat. păstrată pentru instrumentul greco-oriental. Deși respins de biserica creștină, „fluierul" s-a menținut ca instrument de largă popularitate. Fragmente de „fluiere" din os

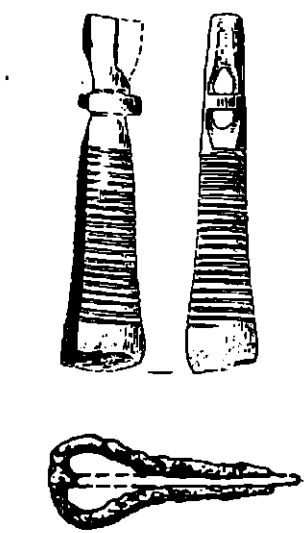

Fig. 85. Fluier de os (Histria, sec. 5–6 d.Hr.) și drâmbă de fier (Echimăuți, sec. 10–prima jumătate a sec. 11).

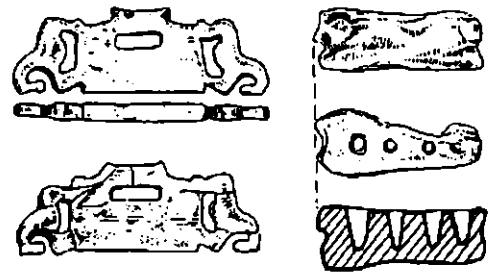

Fig. 86. Bucov-Tioca. Piese de os (fragmente probabile de instrumente muzicale).

s-au găsit la Histria (sec. 5–6) și Dinogetia (sec. 10–12), de unde provine și un fluierici de lut, tip de instrument-jucărie de tradiție preistorică, prezent și în zilele noastre în producția unor centre ceramice populare. Termenul dacoromân *fluier* a pătruns și în lb. popoarelor vecine, urmând căile păstoritului transhumant. Alți termeni, dintre care interesează aici *colindă* și *Rusalii*, considerate de unii cercetători ca provenind din dacoromână în lb. slave, ar demonstra o iradiere a creștinismului daco-roman înaintea celui slav și, odată cu el, a unei componente muzicale. De la Bucov—Tioca (jud. Prahova) se cunosc două plachete din os, considerate cu probabilitate părți ale unui instrument cu coarde de tipul kitharei și o altă piesă, tot din os, ce pare a fi suportul tuburilor unui nai (sec. 9). În gorodiștea din sec. 10 — prima jumătate a sec. 11 de la Echimăuți (în Basarabia, la S de Rezina), a fost descoperită o drâmbă din fier, de la care s-a păstrat cadrul-suport și urma de prindere a lamei elastice. Acest tip de instrument arhaic se folosește încă și astăzi în **m.** populară românească: se ține cu dinții, lama se lovește cu degetul, iar sunetele sunt modulate prin mișcarea buzelor. Bucina romană a dispărut, denumirea trecând asupra variantei construite din lemn, buciumul actual, lb. română fiind singura care a păstrat termenul. Fenomenul s-ar explica prin preluarea funcțiilor de semnalizare ale bucinei romane de către bucium, la nivelul necesităților → obștilor teritoriale. Tradiția semnalizării militare a rămas puternică, buciumul integrându-se ulterior printre instrumentele folosite de armatele statelor feudale românești pentru semnalizare. Persistența unor tradiții romane este bine ilustrată de bocet: combinat cu melodii rituale funebre, derivate din ritualul roman (strigarea la urechea mortului și petrecerea lui cu un cântec acompaniat de fluiere), el are ca zonă de maximă practicare inima fostei provincii Dacia, adică S—V Transilvaniei, N—E Banatului și N Olteniei. Stratificarea accentuată specifică a folclorului muzical românesc, îmbinând organic elemente originale (autohtone) de la cele foarte arhaice la cele evoluate, în ipostaze regionale constituite în ansambluri cu individualitate bine definită, dar cu o

structură în esență unitară, caracteristici care-l deosebesc de folclorul muzical al popoarelor vecine, își găsește explicația numai în îndelungata sa evoluție într-un cadru geografic stabil (cel actual) și pentru multă vreme în afara controlului bisericii creștine. Totuși, în **m.** noastră populară (în colinde etc.) se regăsesc structuri prezente și în cântul gregorian (propriu bisericii occidentale) cât și în **m.** religioasă paleobizantină, care se datoresc însă fondului comun din care își trag rădăcinile. Poporul român a păstrat obiceiuri legate de ciclul vieții și al naturii, inclusiv componenta muzicală, nefiind influențat direct sau decisiv de interdicțiile lansate în Răsărit (Ioan Chrisostomul și Conciliul de la Constantinopol din 692 au avut o atitudine foarte categorică în această privință) sau de recomandările de sobrietate ale „Antifonarului" papei Grigore cel Mare (590–604). Sistemul de versificație al lb. române a dat o puternică personalitate și unitate **m.** populare, care s-a diferențiat de cea a popoarelor din jur, constituindu-se alături de această lb., de stilul costumului (v. *îmbrăcăminte*) și de străvechile obiceiuri, într-o manifestare națională.

D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 401–411, 445–463; C.M. Tătulea, I.S. Mircești, în *Analele Universității din Craiova*, seria *Filosofie, sociologie, istorie*, 6, 1981, 17–21; Gh. Ciobanu, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, I, București 1974, 9–72 și II, 1979, 9–130; V. Tomescu, *Musica daco-romana*, București, I (1978) — II (1982), cu bibliografia; D. Ciugudean, *Obiectele din os, corn și fildeș de la Apulum*, Alba Iulia, 1997, 45–46, 48–49, 80 nr. 500, 81 nr. 520, 184 și 186; G.B. Fedorov, în *Kratkie Soobščenija*, Institut Istorii Material'noj Kul'tury, Moscova, 56, 1954, 18; id., în *Drevnjaja kul'tura Moldavii*, Chișinău, 1974, 117.

E.N.

Mytilene (gr. Μυτιλήνη) importantă cetate din Insula Lesbos, patria poeților Sappho și Alcaeus. Mare putere maritimă în sec. 6 și 5 î.Hr., membră a Ligii maritime ateniene, a fost dominată apoi succesiv de diferiți dinaști elenistici și de romani. Relațiile comerciale întreținute de **M.** în Pontul Euxin sunt documentate în Regatul Bosporan și la Callatis, care a răsplătit printr-un decret de proxenie bunăvoința și solicitudinea fraților Heronax și Bacchios din **M.** față de interesele Callatidei și ale negustorilor săi care ajungeau la **M.** (sec. 3–2 î.Hr.).

V. Pârvan, în *AA*, 30, 1915, 249–251, nr. 4.

A.Ș.

nai v. **syrinx** și **muzica**

Naissus (azi Niš, Iugoslavia), important centru militar și comercial devenit în sec. 4 d.Hr., de la Constantin cel Mare, una dintre reședințele imperiale. Lovit de huni în anul 441, se reface pentru a fi apoi distrus de slavi, la sfârșitul sec. 6. În tezaurul de lingouri de aur descoperit la → Feldioara, jud. Brașov, în punctul „Goldgruben", la 3 km V de calea ferată Feldioara—Bod (km 188), în 1880, 1910, 1934 și completat recent cu noi elemente, se aflau două (sau trei?) ce purtau o ștampilă cu reprezentarea Fortunei (Tyche) și legenda *Nais(s)i*, însoțită de o alta cu inscripția *Kalyopius pro(bavi) sig(navi)* și o a treia cu reprezentarea a trei busturi însoțite de literele DDD NNN, adică *D(omini) N(ostri) (tres)*. Cum la **N.** n-a existat în epocă un atelier monetar, este vorba de o emisiune ocazională a unui *praepositus* al tezaurului din subordinea departamentului pentru *Sacrae largitiones*. S-a presupus că lingourile ar fi fost confecționate și marcate la **N.** între febr. și iun. (ori mai) 379, în timpul marșului armatei imperiale spre Thessalonic, din ordinul lui Theodosius I, caz în care ceilalți doi împărați ar fi fost Valentinian II și Gratian, iar beneficiarii sumei conținând și lingouri marcate la Thessalonic ar fi fost vizigoții. După o altă părere, bine argumentată, lingourile de la Feldioara ar fi fost produse în primul deceniu al sec. 5, împărații fiind în acest caz Arcadius, Honorius și Theodosius II (402–408), iar prezența lor la noi ar fi de înțeles în contextul relațiilor Imp. cu hunii.

G. Elmer, în *Numizmatičar*, 2, 1935, 5, 19–21; *Numismatic Fine Arts*, 14. nov. 1984, New York, nr. 593; B. Overbeck, M. Overbeck, în *Chiron*, 15, 1985, 199–210; *IDR*, III/4, 241–246; O. Iliescu, în *RÉSEE*, 26, 1988, 1, 55–73; Fl. Curta, în *Dacia, N.S.*, 34, 1990, 269–284.

G.P.B.

Nalbant, com. în jud. Tulcea, pe terit. căreia, în punctul „La Taplâc" a fost descoperită o necropolă birituală din sec. 7–9 d.Hr. (137 morminte de incinerație, 4 de înhumație), cu două perioade de înmormântare. În același cimitir, alături de ceramică de tip Dridu, apar vasele modelate cu mâna, de tip Praga, datând din sec. 7 d.Hr. Fiind cea mai veche necropolă de acest gen descoperită în Dobrogea, este posibil ca ea să reflecte unul dintre momentele de început ale contactului dintre populația romanizată și slavii timpurii. Nu departe de necropolă a fost descoperită o așezare de tip Dridu. S-au cercetat câteva locuințe de tipul bordeielor, al căror inventar era reprezentat cu deosebire de ceramică nisipoasă (și mai puțin din pastă fină arsă reducător), decorată cu benzi de linii orizontale sau în val.

Fig. 87. Nalbant. Ceramică din necropola din sec. 7–9 d.Hr.

G. Simion, în *Peuce*, 2, 1971, 221–248.

P.D.

Nandru 1. Sat în com. Peștișu Mic (jud. Hunedoara), pe terit. căruia au fost descoperite două peșteri denumite „Curată" (sau „Peștera de Jos") și „Spurcată" (sau „Peștera de Sus"), săpate în același masiv de calcar și situate la o mică distanță una de alta, cunoscute încă din a doua jumătate a sec. trecut. Doar o parte din sedimentele ambelor peșteri au avut de suferit de pe urma pretinselor săpături mai vechi făcute de amatori. În „Peștera Curată", mai mare și mai întunecoasă, a fost descoperită o foarte bogată locuire musteriană, din care s-au păstrat câteva res-

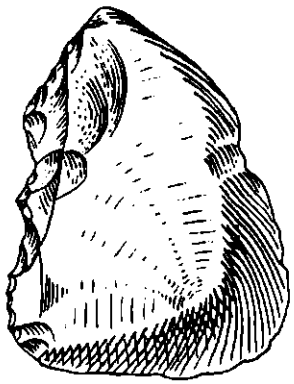

Fig. 88. Nandru — „Peștera Curată". Piesă denticulată musteriană din cuarțit.

turi de vetre de foc și un numeros material litic, în mare parte de cuarțit. În schimb, în „Peștera Spurcată", care este mai mică și mai luminoasă, locuirea musteriană este mult mai săracă în material și conține, spre deosebire de „Peștera Curată", și câteva forme bifaciale. Musterianul din „Peștera Curată" aparține din punct de vedere tehnico-tipologic variantei regionale a așa-zisului *charentien*, caracterizată prin tehnica de cioplire a galetelor analoagă celei pontiniene. În ambele peșteri au fost descoperite, în asociere cu inventarul litic, și resturi de faună fosilă. În afara acestor resturi de cultură materială, în cele două peșteri s-au găsit și slabe urme de locuire post-paleolitice, din neolitic, eneolitic, perioada de tranziție spre epoca bronzului și din epoca feudală. (A.P.) **2. Complexul interstadial ~**, perioadă complexă de încălzire care desparte primul de cel de al doilea stadiu al ultimei perioade glaciare. Evidențiat pentru prima dată datorită studiului puiinologic al sedimentului din „Peștera Curată" de la **N.** (com. Peștișu Mic, jud. Hunedoara). **C.i.N.** este format din două oscilații climatice, A și B, care, la rândul lor, cuprind câte două faze de vegetație (numerotate 1–4). Faza de vegetație **N.** 1 se caracterizează printr-un climat umed, cu o pronunțată nuanță rece. În timpul său, odată cu reducerea pinului (larg răspândit în timpul stadiului glaciar rece și umed precedent) la alt. de sub 700 m, se extinde molidul, uneori împreună cu bradul în zonele mai adăpostite sau pe versanții mai însoriți, alteori cu mesteacănul pe fundul văilor și depresiunilor mai răcoroase. Tot acum apar copacii termofili. Faza de vegetație **N.** 2 apare ca o adevărată explozie a vegetației cu caracter termofil, constituind un optim climatic al **c.i.N.** La alt. de 300–500 m, iar în V țării chiar la înălț. mai mici, teiul era bine răspândit, după ce mai înainte aceste terenuri fuseseră sub stăpânirea fagului. Nu lipseau din pădurile acestei faze nici stejarul și alunul, iar pe înălțimi molidul era amestecat tot mai mult cu pinul pe măsura creșterii alt. În schimb, zonele foarte joase erau acoperite mai ales de ulm, așa cum se întâmplă în stațiunea paleolitică de la → Ripiceni. Posterior fazei de vegetație **N.** 2 (deci între oscilațiile climatice **N.** A și **N.** B) s-a produs o diminuare importantă a suprafețelor acoperite cu pădure având la bază schimbări de ordin climatic care au creat un peisaj de stepă rece sau tundră, în funcție de alt. În timpul fazei de vegetație **N.** 3, peisajul de pădure revine în parte la alt. de 300–500 m, mai ales datorită extinderii pinului și în general a coniferelor, de multe ori însoțite de mesteacăn, salcie și chiar pin. Faza de vegetație **N.** 4 (cu cele două subfaze a și b), la rândul ei, păstrează cu greu chiar și acești copaci care erau dintre cei mai termofili, semn că se apropia un nou stadiu glaciar rece și uscat, stadiu care de altfel fusese anunțat încă de etapa de restrângere a pădurii dintre oscilațiile climatice **N.** A și **N.** B. Din punct de vedere cultural, **c.i.N.** se caracterizează prin desfășurarea → musterianului. Geocronologic, diferitele faze de vegetație care compun **c.i.N.** se pot paraleliza cu următorele oscilații climatice europene: **N.** 1 = *interstadiul Amersfoort* (datat la 61 550 î.Hr.) din N Europei, *Doxaton* din Grecia; **N.** 2 = *interstadiul Brörup* (datat între 58 850–57 150 î.Hr.) din Europa de N, *Drama* din Grecia; **N.** 3 = *interstadiul Odderade* (datat între 56 150–54 750 î.Hr.) din Europa de N, *Elevtheroupolis* din Grecia; **N.** 4a = *interstadiul Moershoofd* (datat între 48 000–41 000 î.Hr.) din Europa de N, *Heraklitsa* din Grecia; **N.** 4b = *interstadiul Hengelo* (datat între 37 000–35 000 î.Hr.) din Europa de N, *Kalabaki* din Grecia. De asemenea, **c.i.N.** este contemporan cu interstadiul *Volga superioară* de pe terit. european al fostei U.R.S.S., oscilația climatică **N.** A este sincronă se pare cu *Pedocomplexul (P.K.) II* din Cehia și Slovacia și cu *interstadiul Stillfried A* din Austria, iar ultima parte a **c.i.N.** s-ar putea paraleliza cu *faza Szeleta* din Ungaria. Mai multe datări C_{14} efectuate în diferite stațiuni paleolitice din România în care a fost descris **c.i.N.** au confirmat paralelizările menționte. Pentru faza de vegetație **N.** 4a din stațiunea Ripiceni — „Izvor" beneficiem de trei datări cuprinse între 42 820 ± 1200 și 40 520 ± 1200 î.Hr., iar pentru sfârșitul fazei de vegetație **N.** 4b din Peștera „Bordul Mare" de la Ohaba Ponor de o datare care indică vârsta de $37\,020^{+4500}_{-2900}$ î.Hr. (M.C.).

C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Al. Bolomey, în *Materiale*, 3, 1957, 29–40; C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, în *Materiale*, 5, 1959, 22–29; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, 257; M. Cârciumaru, în *SCIV*, 24, 1973, 2, 173–205; id., *Mediul geografic;* id., în *SCIVA*, 33, 1982, 4, 395–401.

A.P. și M.C.

naos (gr.) **1.** Încăperea principală într-un templu greco-roman, închisă pe toate laturile, unde se păstra statuia divinității căreia îi era închinat templul respectiv. Câte un **n.** se cunoaște la templele lui Zeus și

al Afroditei de la → Histria. V. și *cella*. **2.** Corpul principal al bazilicii vechi creștine, rezervat creștinilor botezați sau credincioșilor. **N.** era de obicei împărțit în trei nave, prin două rânduri de coloane dispuse în sens longitudinal, nava din mijloc (mediană) având de regulă lărgimea egală cu lărgimea celor două nave laterale la un loc. În mai multe cazuri nava mediană era separată de cele laterale prin mici balustrade sau gărdulețe (→ *cancelli*). **N.** bazilicilor mari putea avea câte cinci și în mod excepțional șapte și chiar nouă nave; în schimb **n.** bazilicilor de mici dimensiuni, cum erau de obicei bazilicile cimiteriale, avea o singură navă. De asemenea unele bazilici mari aveau deasupra navelor laterale tribune (*matronea*) rezervate femeilor. În **n.** se află amvonul. Majoritatea bazilicilor creștine descoperite în România aveau **n.** cu trei nave iar câteva cu o singură navă.

Histria I, 246–256; D. Theodorescu, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 291–293, 300–301; Lemerle, *Philippes*, 345–358; Orlandos, *Basilike*, I, 154–160; *MPR*, 123–181.

I.B.

Naparis (gr. Νάπαρις), denumire antică a unui râu (Herodot, IV, 48) identificat ipotetic cu Ialomița.

V. Pârvan, *Getica*, 42, 259, 264.

E.T.

napei (< gr. Νάπαι; lat. *Napaei*), populație din N Mării Negre, considerată de Diodor (II, 43, 3–4) ca fiind un trib scitic, iar de Amm. Marcell. (XXII, 8, 33) drept trib tauric. Aveau obiceiul prescitic al sacrificiilor umane aduse „Marii Zeițe" pontice. Plin. B. îi plasează pe **n.** în părțile asiatice ale Scythiei (VI, 17 (19), 50). După părerea lui V. Pârvan, **n.** sunt fie un străvechi neam tracic din zona nordpontică, fie un trib getic rătăcit spre E, în Scythia, odată cu marea migrație getică din sec. 4 î.Hr., produsă sub presiunea germano-celtică.

V. Pârvan, *Getica*, 245, 259–264.

C.P.

Napoca (azi munic. Cluj-Napoca), așezare dacică și apoi important oraș roman (Ptol. III, 8, 4; Tab. Peut.; Geogr. Rav., IV, 7). Terit. actualului oraș situat pe Someșul Mic a fost locuit încă din paleoliticul mijlociu (cca 120 000–80 000 î.Hr.), după cum o dovedesc descoperirile făcute în cartierul Mănăștur, în zona gării și în Valea Pleșcăi. Răzuitoare musteriene au fost descoperite la „Tăietura Turcului", iar pe „Dealul Gol" a fost identificată o așezare din paleoliticul superior. Locuirea neolitică începe încă din faza inițială a culturii Starčevo-Criș, constituind cea mai veche cultură neolitică din țara noastră (sfârșitul mil. 5 — prima jumătate a mil. 4 î.Hr.). O altă așezare aparținând culturii Criș s-a identificat în cartierul Mănăștur, iar pe str. 30 Decembrie, cu ocazia construirii unui imobil, s-a descoperit un mormânt de înhumație aparținând acestei culturi. O așezare neolitică de tip Turdaș-Vinča s-a descoperit chiar în centrul actualului oraș (Piața Libertății). Vestigii neolitice s-au mai găsit pe „Cetățuie", str. Galați, str. M. Kogălniceanu, str. S. Petőfi etc. Între catedrala ortodoxă și Opera română s-au descoperit fragmente de vase ce par să fi aparținut unui mormânt din grupul Iclod. Din faza de trecere spre epoca bronzului (cultura Coțofeni) se cunosc vestigii descoperite în numeroase puncte ale orașului (Mănăștur, „Cetățuie", „Hoia", „ferma Institutului Agronomic", „Cimitirul central" și „Dealul Feleacului"). Epocii bronzului (culturile Wietenberg și Otomani) îi aparțin materialele găsite pe „Dealul Gol", în cartierul Mănăștur, pe str. Horea, str. Banatului și pe terit. Grădinii botanice. De la începutul primei epoci a fierului datează un depozit de bronzuri (Hallstatt A_1) descoperit cu prilejul construirii gării. Alte două depozite (Hallstatt B_1) s-au mai găsit, unul la „Hoia" și celălalt în zona de E a orașului. Ceramică hallstattiană s-a descoperit în „Piața Păcii", la „ferma Institutului Agronomic", pe „Dealul Gol" și în cartierul Mănăștur (cultura Basarabi). Pe terenul „fermei Institutului Agronomic" și în cartierul „Ghiorgheni" s-au descoperit, întâmplător, morminte celtice de incinerație în groapă (sec. 4–3 î.Hr.). O așezare dacică (sec. 3 î.Hr.–1 d.Hr.) a fost cercetată în apropierea „Băilor Someșeni". Ceramică dacică s-a descoperit întâmplător în „Piața Libertății", în cartierul Mănăștur, iar în cartierul „Ghiorgheni" două drahme din Dyrrhachium. Numele de **N.** (sau *Napuca*), de autentică factură dacică este preluat de așezarea romană care s-a suprapus peste cea dacică. El este menționat pentru prima oară într-o inscripție romană în 107–108 d.Hr. cu ocazia construirii drumului dintre Potaissa și **N.** (*CIL*, III, 1627), când așezarea era doar un *vicus*. Așezarea romană va cunoaște o deosebită dezvoltare devenind *municipium* (117) pe vremea lui Hadrian (*Municipium Aelium Hadrianum Napocense*) și apoi, sub Marcus Aurelius, *colonia* (*Colonia Aurelia Napoca*), bucurându-se de *ius Italicum*. După înființarea Daciei Porolissensis, capitala s-a stabilit la **N.** unde își avea reședința procuratorul acesteia, fără însă ca orașul să aibă o garnizoană militară proprie în afara trupelor atașate pe lângă guvernator. Orașul roman a fost suprapus de cel medieval și apoi de cel actual așa că nu s-au putut face săpături sistematice extinse. Pe baza a numeroase descoperiri întâmplătoare și a unor cercetări restrânse s-a putut totuși stabili că orașul roman avea formă patrulateră, era înconjurat cu ziduri, ocupând o suprafață de 32,5 ha ce corespunde zonei centrale a actualului oraș. De-a lungul timpului s-au descoperit numeroase inscripții ce menționează numele unor magistrați ai orașului, altare, inscripții onorifice, inscripții funerare etc. Alături de autohtoni la **N.** s-au așezat numeroși coloniști veniți din diverse zone ale Imp. Roman. Inscripțiile

menționează asociații religioase ale unor orientali veniți din Asia Mică. Înflorirea orașului N. s-a datorat în bună măsură comerțului, fiind situat la intersecția mai multor drumuri. Pe aici trecea și drumul imperial ce venea de la Potaissa și se îndrepta către Porolissum. Nici unul dintre numeroasele edificii ale orașului n-a putut fi cercetat și dezvelit în întregime. În diferite puncte ale actualului oraș s-au descoperit substrucții de clădiri, numeroase piese arhitectonice (coloane, capiteluri etc.), statui de divinități, reliefuri votive, o mare cantitate de ceramică de diverse tipuri, piese mărunte de bronz sau fier, numeroase monede etc. Pe „Cetățuie" s-a descoperit o *villa suburbana* ce a aparținut unor decurioni ai orașului. Altă *villa suburbana* s-a descoperit pe str. Galilei și o a treia în punctul „Tarcea Mică". În cartierul Mănăștur s-au descoperit două cuptoare de olărie romană. Cu diverse ocazii s-au descoperit sarcofage de piatră, morminte de țiglă sau cărămidă ori alte materiale de caracter funerar. Pe baza acestora s-a putut stabili existența mai multor necropole. Una dintre ele este situată în zona str. M. Kogălniceanu și Avram Iancu, extinzându-se, după cum se pare, până în „Piața Păcii". Nu este însă exclus să fie vorba de două cimitire amplasate de-a lungul a două drumuri ce ieșeau din oraș. O altă necropolă s-a descoperit în zona str. Ghiorgheni, Plugarilor și Muncitorilor. Sarcofage de piatră s-au găsit și pe str. Emil Racoviță. Viața a continuat la N. și după ce provincia Dacia a fost părăsită de către autorități. Dovadă în acest sens stau descoperirile făcute în cartierul Mănăștur (sec. 4), transformarea unor monumente în sarcofage creștine, refolosirea în scopuri funerare a unor piese arhitectonice, monede post-aureliene, ceramică etc. Din perioada migrațiilor datează mai multe descoperiri. În cartierul „Someșeni" s-a descoperit un tezaur de obiecte de aur din sec. 5 care a aparținut unei populații germanice (ostrogoți) și patru morminte gepide (a doua jumătate a sec. 6). Morminte gepide s-au găsit și în cartierul „Cordoș". În cartierul „Someșeni" a fost cercetată o necropolă tumulară slavă ce se datează în jurul anului 800. Pe str. Dostoievski s-au cercetat 10 morminte maghiare din sec. 10. O necropolă a populației autohtone din sec. 10–11 s-a descoperit pe str. Semenicului. În partea de V a orașului, în punctul „Calvaria" a fost cercetată o fortificație (215 × 95 m) apărată pe trei laturi de val și șanț (sec. 9–13). În prima fază valul avea 1,90 m înălț. și se presupune că a fost distrus în 1068 după care a fost refăcut, suprainălțându-se cu încă 1–1,20 m. Ulterior și acest val a fost lărgit și înălțat cu încă 0,50–0,60 m. Fortificația pare să fi fost distrusă și părăsită la 1241. Se presupune că cetatea a aparținut ducelui → Gelu.

M. Fluss, în *RE*, 16, 1933, 1692–1969; D. Tudor, *OTS*, 222–230; N. Vlassa, H. Daicoviciu, Șt. Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, 7–77.

I.H.C.

Naracu Stoma (< gr. στόμα; „gură" și probabil iran. *naracu*; „îngust"), brat și gură a Deltei Dunării menționată încă din sec. 3 î.Hr. de Apollonios din Rhodos (*Argonautica*, IV, 312): Ναρηξ. Din textele care-l pomenesc, fie și cu unele modificări, epitetul străin nefiind familiar greco-romanilor, rezultă că **N.S.** era al doilea brat de la S spre N, probabil chiar Sulina de astăzi (*TIR*, L 35, 52).

A.B.

Narcissiani, vicus, sat din terit. orașului Tomis, identificat prezumtiv în fosta localit. Cocoșu, com. Ovidiu (jud. Constanța). Cunoscut prin dedicația către Iupiter Optimus Maximus pentru sănătatea împăratului Marcus Aurelius de către *magister*-ul acestui sat, Pontianus Valens.

D. Tudor, în *SCIV*, 13, 1962, 1, 119, nr. 3.

A.S.

Narses (sec. 6 d.Hr.), general roman în timpul lui → Iustinian (527–565). Eunuc de origine persano-armeană, **N.** a ocupat încă din primii ani ai domniei lui Iustinian funcția înaltă de comandant al gărzii imperiale alcătuită din eunuci (*sacellarius* sau *praepositus sacri cubiculi*). S-a bucurat de încrederea împăratului Iustinian și îndeosebi a împărătesei Theodora, pe a cărei politică monofizită o împărtășea și o servea. A contribuit la înăbușirea sângeroasă a răscoalei Nika (532) și a condus expediții militare în Egipt (535), dar mai ales în Italia (552–562), al cărei conducător a rămas după cucerire. În timpul unei expediții în Thracia, **N.** a demascat și a închis pe falsul → Chilbudios, conducător din tribul anților de la N de Dunăre (545).

E. Stein, *Histoire*, II, 292, 356–360, 381, 384, 436, 454, 522–523, 532, 599–611, 615; *IIR*, II, 439, 445.

I.B.

Narta-Belovar (Croația). Din această localit. provine un tezaur monetar de tip Hușî-Vovriești, din care se mai păstrează în Muz. din Zagreb un număr de 38 piese. Monedele, care sunt de tip Filip II, au tăieturi și contramărci, câte una până la patru, pe o singură monedă, aproape toate aplicate pe rv. Greut. lor variază între 12,93 și 14,20 g. Monedele de acest tip se înscriu într-o arie de circulație mult mai mare, cele mai multe fiind descoperite la geto-dacii de la E de Munții Carpați, unele tezaure provenind din N Transilvaniei și al Carpaților.

C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 111–131.

C.P.

narthex (gr.), încăpere dreptunghiulară, îngustă, dispusă transversal la intrarea bazilicii paleocreștine, între → atrium și → naos, rezervată catehumenilor și penitenților. **N.** este o caracteristică din sec. 5–6 d.Hr. și îndeosebi din perioada lui Iustinian (527–565) a bazilicilor creștine din Grecia, Con-

stantinopol și în general de pe litoralul de N și E al Mării Egee. **N.** comunica cu atriul și naosul prin câte una, două sau trei intrări, iar câteodată direct cu exteriorul, prin câte o intrare pe latura îngustă de S. El era locul de trecere spre naos, spre tribune și în unele cazuri și spre → baptistер sau diferite anexe ale bazilicii. Cele mai multe bazilici din Scythia Minor aveau **n.**

Lemerle, *Philippes*, 323–332; Orlandos, *Basilike*, I, 131–151; *MPR*, 123–179.

I.B.

Nastradin v. **Pădureni**

nauclarii (lat.) (în armata romană târzie), termen tehnic pentru a desemna unități de infanterie marină care patrulau cu navele pe Dunăre în scopul asigurării circulației pe râuri și fluvii. În provincia Scythia astfel de unități au existat la Flaviana (Rasova), *milites nauclarii* și Altinum, *milites nauclarii Altinenses (Not. Dign., Or.*, 39, 30; 40, 28).

M.Z.

Nautae Universi Danuvii, colegiu al corăbierilor (proprietari și comandanți de corăbie) de pe întregul curs al Dunării, cunoscut printr-o dedicație de la Axiopolis către Iulia Domna în vremea guvernatorului L. Iulius Faustinianus (210/11–212/13 d.Hr.). Nu se cunosc și alte amănunte privind organizarea și funcționarea acestui colegiu desigur comercial care, prin simpla-i existență, demonstrează o activitate deosebită a portului axiopolitan.

CIL, III, 7485; J. Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire Romain*, Paris, 1966, 214–216; Al. Suceveanu, *VEDR*, 142.

A.S.

navarh (< gr. ναύαρχος) (în cetățile gr.), comandant al unei flote sau al unei corăbii de război, uneori ca magistrat specializat. Importanța **n.** era mai mică în cetăți ca Atena, unde comandanții supremi ai flotei erau de fapt → strategii, sau era mai mare în cetăți fără veche tradiție navală ca Sparta, unde le revenea întreaga răspundere a flotei, în timp de pace și de război. În stadiul actual al informației nu este clar care dintre aceste situații corespundea **n.** atestați la Histria. Este probabil că în prima jumătate a sec. 3 î.Hr. histrianul → Callicrates fiul lui Callicrates a fost **n.** al „soldaților care au navigat cu el pentru a ajuta pe apolloniați", asemenea lui → Hegesagoras fiul lui Monimos care, în sec. 2 î.Hr., a fost **n.** al escadrei militare histriene trimise în ajutorul Apolloniei atacate de Mesambria. Hegesagoras apare ca **n.** „investit cu puteri depline" (αὐτοκράτωρ), acestea fiind de obicei acordate comandanților sau magistraților militari doar în condiții excepționale și pe termen limitat.

E. Kiessling, în *RE*, XVI, 1889–1896; *ISM*, I, nr. 64; 112.

A.Ș.

navigația. Este atestată încă din neolitic, când trunchiurile de copac asociate (pluta) serveau drept ambarcațiune; ulterior, dintr-un singur corp de arbore scobit se obține → monoxila, mult mai practică pentru transportul diverselor bunuri și al oamenilor la distanțe mari. Pentru epoca dacică se cunosc însemnate date despre **n.** Astfel, în timpul expediției lui Alexandru cel Mare din anul 335 î.Hr. la N de Dunăre (Arrian, I, 3, 1), armata macedoneană „adună din regiune cât putu mai multe luntrii dintr-un singur trunchi de copac (căci acestea se aflau din belșug, deoarece locuitorii de pe malul Istrului le folosesc pentru pescuit în Istru sau când merg unii la alții pe fluviu, iar mulți fac cu ele piraterie)". Primii și cei mai renumiți navigatori ai antichității îndepărtate au fost fenicienii și egiptenii. Grecii au excelat în expediții îndepărtate, în special în timpul marilor colonizări, pătrunzând în bazinul Pontului Euxin, pe Dunăre și pe marile râuri din stânga fluviului cu numeroase corăbii și de cele mai diferite tipuri: cu punți sau fără; cu velaturi sau cu rame; corăbii de transport, mari, ovale (στρογγύλη ναῦς πλοῖον φορτικόν), sau de luptă, alungite (ναῦς μακραί) etc. Orientarea după criterii mai vechi, feniciene, a rămas valabilă și s-a perfecționat, adăugându-se instrumente noi, în strânsă legătură cu mai buna cunoaștere a bolții cerești. Înmulțirea farurilor de coastă și o mai detaliată reprezentare a țărmurilor și locurilor, mai ales că se practica intens cabotajul au sporit vehicularea negustorilor, armatelor, a bunurilor materiale și spirituale. Au apărut vase speciale pentru asediul cetăților, construite într-o tehnică anume (*poliorcetica*), în care au excelat numeroși armatori și despre care amintesc unele inscripții din Dobrogea sau reprezentări pe diferite basoreliefuri. De la Histria se cunoaște decizia de cinstire pe care locuitorii cetății o acordă lui → Callicrates, fiul lui Callicrates, trimis cu o escadră, la începutul sec. 3 î.Hr., să ajute Apollonia aflată în conflict cu Mesambria, sau decretul în cinstea lui → Hegesagoras, fiul lui Monimos, dat cu o sută de ani mai târziu, tot cu ocazia ajutorării Apolloniei. În epoca romană **n.** pe Dunăre s-a intensificat mult în condițiile numeroaselor războaie care au avut loc aici, ca și pe mare. Încă din timpul dinastiei Flavilor s-a instituit pe Dunăre pentru apărarea granței (ca parte componentă a limesului) → *Classis Flavia Moesica*, precedată se pare de o *Classis Pontica* în Marea Neagră (Fl. Iosephus, *Bell. ind.*, II, 16, 4; Tacitus, *Hist.*, II, 83). Inscripțiile din Dacia și Moesia Inferior atestă stații de **n.** și asociații marinărești. Între acestea este de amintit dedicația colegiului de *Nautae Universi Danuvii* de la Axiopolis (CIL, III, 7485). Un alt colegiu este cunoscut pe Mureș, la Apulum; se pare că unul similar exista la Micia. Se cunosc, din inscripții, mențiuni ale unor asociații de corăbieri, cum este „casa corăbierilor din Tomis" — οἶκος τῶν ἐν Τόμει ναυκλήρων (*IGR*, I, 205,

nr. 610), cărora li se adaugă armatorii, ca Theocritos, fiul lui Theocritos (*IGR*, I, 214, nr. 645). Flotele cetăților vest-pontice ca și ale orașelor de pe Dunăre vor fi funcționat până târziu în perioada romano-bizantină și bizantină, fiind indispensabile operațiunilor militare și practicilor comerciale tot mai intense. Dintre tipurile de nave mai cunoscute pe terit. României, în epoca romană, sunt liburnele (lat. *liburnis*.; gr. λιβουρνίς), corăbii lungi și de o mare mobilitate și, mai târziu, așa-numitele *plateypegia* — bărci cu fundul plat, folosite mai ales în Deltă.

D.M. Pippidi, Em. Popescu, în *Dacia*, *N.S.*, 3, 1959, 235–258; D.M. Pippidi, în *StCl*, 7, 1963, 330–332 și 16, 1974, 252; *ISM*, I, 17, 95–96, nr. 112, 254 și urm.

A.R.

Nădășelu, sat în com. Gârbău (jud. Cluj), unde, în 1846, s-au descoperit într-un vas de lut 11 drahme emise la Dyrrhachium, dintre care unele erau fragmentare, ceea ce ar putea indica prezența imitațiilor. Data de îngropare s-ar putea plasa la sfârșitul sec. 2 sau în primul sfert al sec. 1 î.Hr.

IGCH, 589.

G.P.B.

Năeni, com. în jud. Buzău, în raza căreia s-au descoperit importante vestigii, începând cu epoca bronzului și până în epoca migrațiilor. Astfel pe dealul „Colarea", alcătuit din calcare, exista o așezare și un cimitir de la începutul epocii bronzului. Locuirea este atestată mai ales prin fragmentele ceramice recoltate din crăpăturile de stâncă; nu s-a putut surprinde nimic *in situ*. Materialul este unitar, fiind aproape identic cu cel descoperit în depunerea „a doua" din cadrul nivelului Ic4 al așezării de la → Sărata-Monteoru. Ca forme se disting vasele pântecoase („amforele") cu două torți tubulare, ceșcuțele și oalele în formă de borcan cu gura largă. Decorul este aproape exclusiv compus din motive realizate în relief, fie prin apăsare în pasta moale a vasului, fie prin aplicarea, sub forma unei benzi fine, a elementului ornamental. Motivele reprezintă benzi flancate de puncte în triunghiuri, spirale, cercuri concentrice etc. Se remarcă puternice analogii cu o parte din materialul descoperit în așezări din Țara Bârsei, grupate sub denumirea de aspectul → Schneckenberg B. În cuprinsul așezării s-au descoperit zece morminte sub forma unor gropi săpate în stânca calcaroasă. Cu o singură excepție (M 9, de incinerație), toate mormintele sunt de înhumație în poziție chircită, în unele gropi depunându-se mai multe cadavre (în M 2, trei; în M 1, probabil cinci). Caracteristică inventarului, de altfel foarte modest, este marea cantitate de cochilii de melci din speciile *Stagnicola palustris (turricola Held)*, majoritatea, și *Cepaea vindobonensis (Pfeiffer)*; în M 2 s-au aflat peste 2 000 de asemenea cochilii. Ceramica din necropolă, care nu este prezentă însă în toate mormintele, este de aceeași factură cu cea din așezare. Se remarcă un vas în formă de *askos*, decorat cu benzi în relief. Obiectele de cupru sunt foarte rare: doi cercei în M 2. Datarea la începutul epocii bronzului a așezării și a necropolei de la N. se bazează pe analogiile cu descoperiri de tip Schneckenberg B și cu cele din stratul Ic4 de la Sărata-Monteoru. Ținând seama că, spre deosebire de situația din Țara Bârsei, unde vestigii de tipul celor de la N. au apărut amestecate cu altele, mai ales cu cele de tip Glina, și că la N. materialele nu sunt însoțite de descoperiri de alt tip, s-a propus denumirea de grupul N.-*Schneckenberg* sau, mai potrivit, grupul N., pentru a desemna acest aspect cultural din zona Munților Buzăului, răspândit pe ambii versanți, spre S până la limita câmpiei, spre N până în Țara Bârsei și în colțul de S–E al Transilvaniei. Grupul cultural N. a jucat un rol important în geneza culturii Monteoru, a cărei arie de răspândire o suprapune pe a lui, în cea mai mare parte. Tot pe dealul „Colarea" a fost dezvelit un mormânt de incinerație din prima epocă a fierului. Oasele calcinate erau răspândite pe fundul unei gropi largi, ovale, proprie ca dimensiuni mormintelor de înhumație (2,95 × 1,60 m). Printre oase s-a găsit un *akinakes* de fier, două vase lucrate cu mâna și trei vase cenușii de factură fină, lucrate la roată (o *lekane*, o cană și un bol) și care imită forme aflate în cetățile gr. Pe baza acestor prototipuri mormântul a fost datat în sec. 5–4 î.Hr., corespunzând fazei → Ferigile III. Atât ritul de înmormântare, cât și aria în care a fost descoperit mormântul, sugerează că este un reprezentant al complexului cultural Bârsești-Ferigile, fiind probabil mai apropiat aspectului Ferigile. Descoperiri izolate făcute în zonă lasă deschisă presupunerea că nu e vorba de un mormânt izolat, ci de o mică necropolă care se află probabil în legătură cu întăritura de pământ, datând, pare-se, din aceeași vreme, situată la cca 300 m spre S, pe o terasă a dealului „Colarea". Un grup statuar de bronz a fost descoperit în mod întâmplător în ultimii ani ai sec. trecut, constând din două figuri umane, una călare pe un leu, cealaltă alături, mergând pe jos și ținându-se cu o mână de coada răsucită a felinei; se presupune existența unui al treilea personaj care era situat simetric față de al doilea, de cealaltă parte a călărețului. Piesa a fost turnată prin procedeul formei pierdute și finisată cu grijă. Personajul central a fost considerat ca fiind de sex feminin și reprezentând divinitatea iraniană Anaitis, fiind prin urmare situată în epoca scitică și pusă în legătură cu cultura sau prezența acestui popor. Fără a nega eventuala corelare a acestei descoperiri cu așezarea și mormântul din sec. 5–4 î.Hr. descris mai sus, trebuie subliniat faptul că interpretarea acestui grup statuar rămâne ipotetică. Caracterul de unicat al acestei descoperiri lasă deschisă posibilitatea altor interpretări (A.V.). Pe terit. com. N. se află și complexul arheologic „Zănoaga". Cele mai apropiate localit. sunt Proșca-Vârf (Cătunu) la cca 1,5 km spre E și Tufe, la

aceeași distanță către S, ambele aparținând com. N. Către N, în josul văii înguste a pârâului Zănoaga, la cca 2 km, se află satul Glod, com. Lapoș (jud. Prahova). Stațiunea din punctul „Zănoaga" reprezintă un vast complex constituit din mai multe zone de locuire, dintre care, prin primele cercetări de suprafață, au fost identificate cinci, ulterior adăugându-se și altele. Prima dintre acestea, denumită convențional *Cetățuia 1*, se găsește pe un platou al crestei stâncoase „Zănoaga", la o alt. absolută de 550 m. Având în plan o formă aproximativ elipsoidală, cu axul lung dispus E–V, platoul este înconjurat de pante abrupte; accesul se poate face doar printr-o porțiune îngustă de la capătul apusean. Situată pe un promotoriu desprins spre N din culmea „Zănoaga", cu cca 50 m mai jos, pe un alt platou de asemenea înconjurat de pante abrupte, se găsește o altă zonă de locuire, care a căpătat denumirea convențională de *Cetățuia 2*, legată către S de restul culmii calcaroase prin Șaua Zănoaga. Pe pantele de la N–E de *Cetățuia 1* se află o altă zonă de locuire, destul de întinsă, denumită *Așezarea 3*. La picioarele abruptului dinspre S al *Cetățuiei 1* se întinde o pantă mai puțin înclinată, pe care se găsesc la suprafață oase de animale și cioburi, zona respectivă primind denumirea de *Așezarea 4*. La V de Șaua Zănoaga, pe un alt platou de formă aproximativ circulară și mărginit de pante abrupte, se găsește *Așezarea 5*. În cursul cercetărilor de suprafață care au fost efectuate în paralel cu săpăturile arheologice, au mai fost identificate o zonă de locuire, aparent sporadică, pe vârful „Zănoaga", și o alta pe panta de E a acestuia. Descoperit în anii '70, cu prilejul unor prospecțiuni pentru cariera de calcar din satul Vârf, com. N., situl a început să fie cercetat sistematic din anul 1982, săpăturile arheologice continuând, cu unele întreruperi, până astăzi. Primele cercetări s-au făcut pe platoul *Cetățuia 1*, unde au fost identificate mai multe niveluri de locuire. Cel mai de sus aparține etapei finale a culturii Monteoru, cu analogii ceramice în descoperiri de felul celor de la Balintești-„Cioinagi", dar și cu unele elemente specifice mediilor Noua (omoplați crestați, un sceptru de piatră), precum și câteva cioburi cu analogii în mediile Tei-Fundenii Doamnei. În această depunere au fost descoperite cinci valve de turnare pentru verigi, câteva recipiente de lut utilizate drept creuzete, zgură de bronz. În al doilea nivel a fost descoperit un depozit de vase, ale căror caracteristici sunt specifice stilului ceramic Monteoru II. Celui de al treilea nivel îi aparțin resturile unei construcții cu pereți de chirpici și cu o podină din lut bătătorit așezată peste o masă de vase sparte pe loc. Construcția, din care s-a păstrat doar o porțiune cu dimensiunile aproximative de 10 × 2 m, a fost distrusă de incendiu. În interior au fost descoperite trei vetre, dintre care una cu diam. de cca 1,2 m. Între resturile construcției au fost descoperite două valve pentru turnarea unui topor cu gaură de înmănușare transversală, tip Monteoru, varianta Lopătari. Materialul ceramic este specific stilului Monteoru Ia, dar există și câteva vase întregibile sau fragmente ceramice cu foarte bune analogii în mediul culturii Mnogovalikovaja. În ultima depunere, situată direct pe stâncă, s-au descoperit două șiruri paralele alcătuite din câte un rând din bolovani de calcar, sparți și dispuși oarecum N–S, pe o lung. de cca 5 m, la 0,40–0,45 m unul de altul. Între cele două șiruri de bolovani se găsea un pământ galben-cenușiu, lutos, cu foarte puține și mărunte cioburi, așezat într-o șănțuire adâncă de cca 0,15–0,20 m. Aspectul oarecum regulat, într-o depunere cu mai puține pietre, lasă loc posibilității ca șirurile paralele de bolovani să reprezinte resturile unei structuri construite. Există destule cioburi Ic3 descoperite în preajma celor două aliniamente de bolovani, fiind astfel înclinați a atribui mai degrabă acestei etape structura presupusă, dar clarificarea situației rămâne o sarcină a cercetărilor viitoare. Pe panta de E a *Cetățuiei 2* situația stratigrafică este cu totul diferită. Stratul de cultură atinge o grosime medie de 1,20–1,30 m, putând fi distinse cinci niveluri de locuire, denumite, de jos în sus, Z. („Zănoaga") Ia, Z. Ib, Z. IIa, Z. IIb și Z. III. Nivelurile Z. Ia–Ib și IIa–IIb aparțin perioadei timpurii a epocii bronzului, respectiv fazelor de început ale culturii Monteoru. Nivelul Z. III, deranjat de gangurile de animale, ca și de alte intervenții, conține un material amestecat. Cele mai vechi materiale din această depunere se încadrează în stilurile Monteoru Ic4–3, Ic2; există apoi materiale ceramice tipice stilurilor Ia–IIb, precum și cioburi din sec. 4–5 d.Hr., neputându-se însă face distincții stratigrafice în cadrul acestei depuneri. Celei mai vechi locuiri, ilustrată prin nivelul Z. Ia, îi corespund câteva complexe, cum ar fi resturi de vetre constituite din cruste din lut așezate pe paturi din pietre de râu, precum și resturi de locuințe de suprafață, incendiate. Resturi de podine din lut galben s-au găsit și în nivelurile Z. IIa–IIb, documentând construcții de suprafață. Sunt destul de frecvente situațiile în care s-au putut observa pe profiluri „trepte" ale nivelurilor, corespunzând foarte probabil unor terasări făcute de-a curmezișul pantei, pentru a crea suprafețele necesare ridicării locuințelor. Prezența resturilor *in situ* de vetre, podine, ca și descoperirea câtorva gropi, arată că, deși stratul de cultură se află pe pantă, nu se poate vorbi de o alunecare a depunerilor, nivelurile surprinse stratigrafic fiind la locul lor, dispunerea observată corespunzând unui tip de așezare pe pantă, în terase, caracteristică de altfel și altor stațiuni monteorene. Denumirile primelor patru niveluri ale așezării au fost stabilite și după un prim examen selectiv al materialului ceramic. În linii mari se pot deosebi trei categorii ceramice distincte după tehnica de lucru. Cea mai bine reprezentată numeric este categoria de uz comun, cu vase în general de dimensiuni mari, aproape în totalitate cu profil în „S" alungit, lucrate dintr-o pastă grosieră, aspră, mai

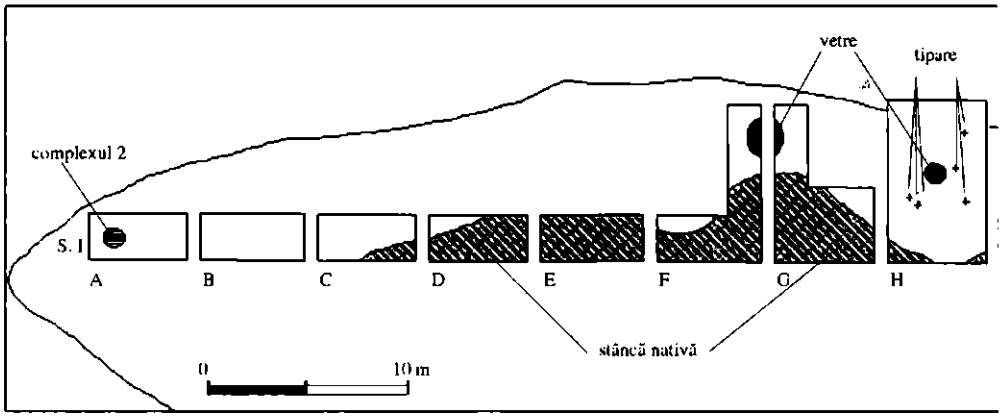

Fig. 89. Năeni — „Zănoaga". Cetățuia 1:

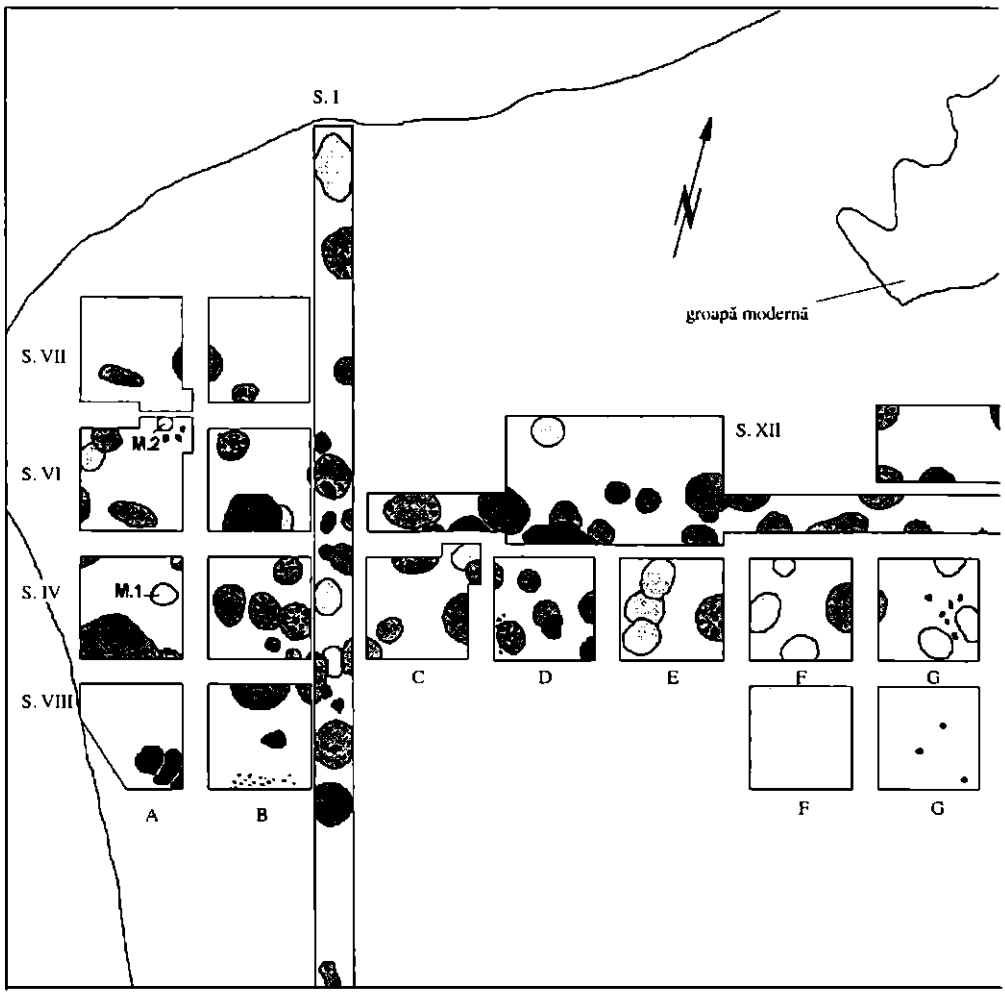

Fig. 90. Năeni — „Zănoaga". Cetățuia 2: planul general

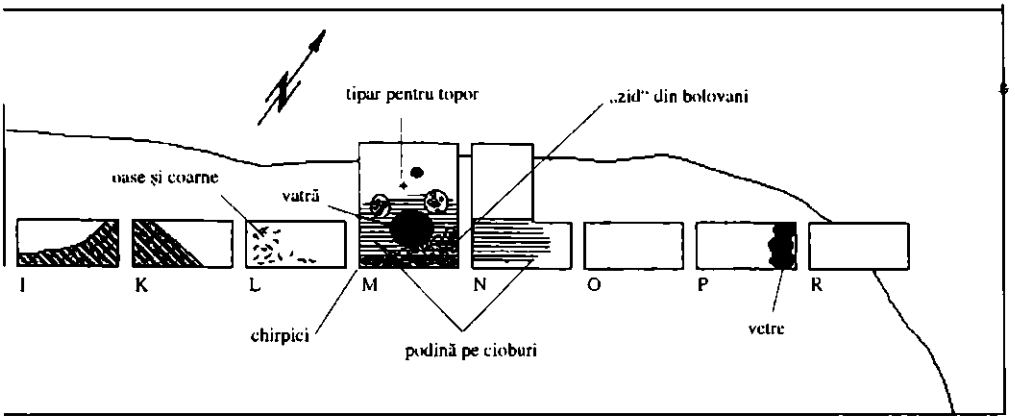

planul săpăturilor din anii 1982–1986.

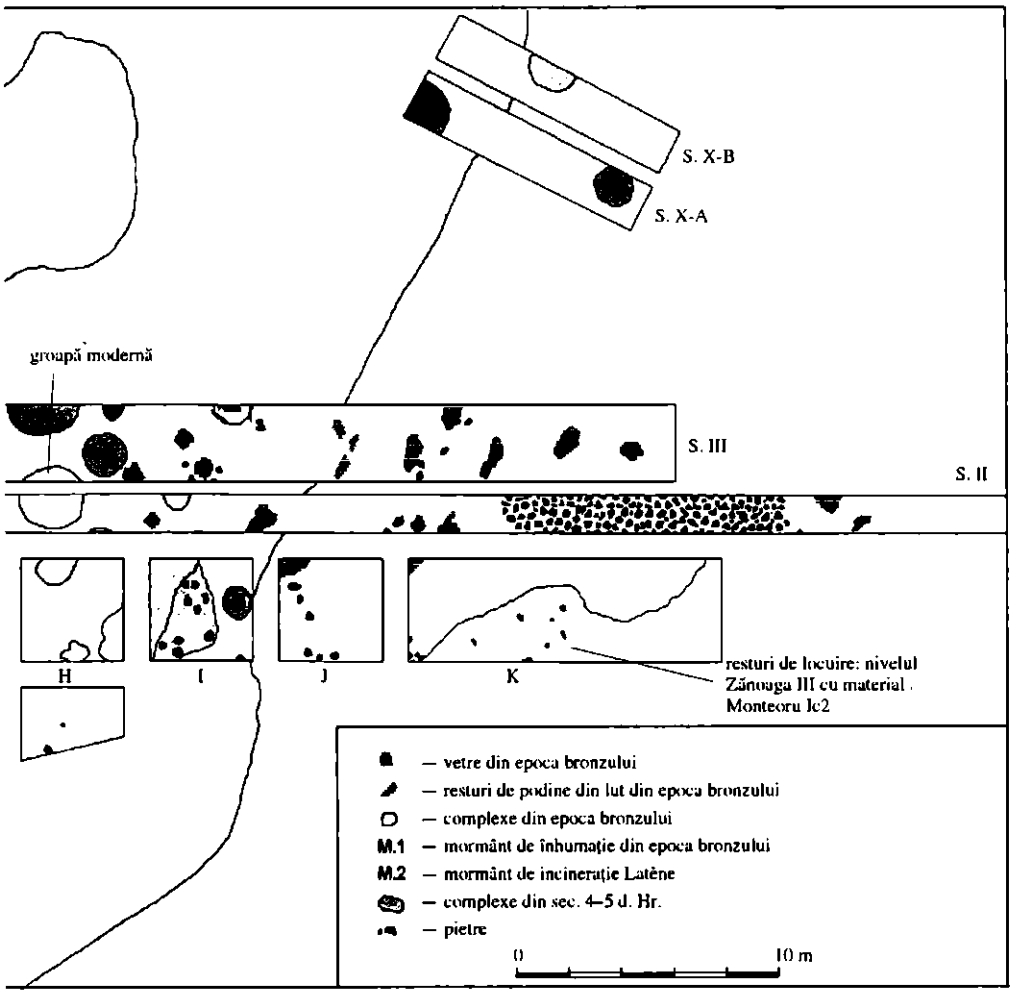

al săpăturilor din anii 1982–1986, 1988–1993, 1996–1998.

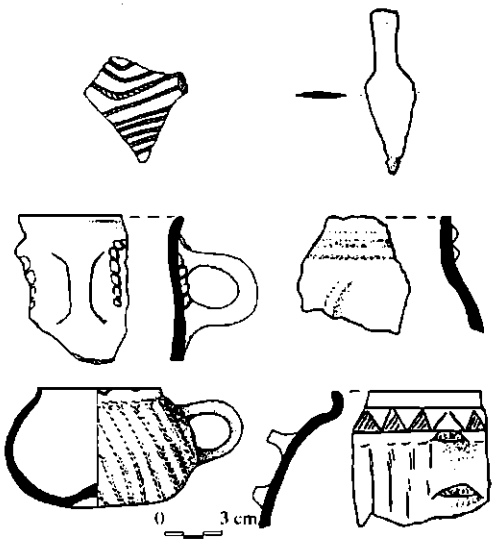

Fig. 91. Năeni — „Zănoaga", Cetățuia 1.
Pumnal de bronz și ceramică din ultimul nivel.

puțin bine frământată, de culoare cel mai adesea brun-cenușie sau cenușiu-cărămizie, arsă neuniform, cu pete. Caracteristica principală o constituie prezența „scoicilor pisate", ce permite apropierea acestei categorii de specii ceramice specifice altor medii culturale ale bronzului timpuriu. În cazul ceramicii de uz comun de la N.-„Zănoaga", prezența scoicilor pisate în pastă se datorează însă folosirii, ca ingredient, a calcarului fosil ce se găsește din belșug în zonă. A doua categorie, cu un repertoriu de forme mai variat, cu vase de dimensiuni mari sau mijlocii, dar uneori și mai mici, este caracterizat printr-o pastă în care ingredientul principal este nisipul cu bobul mare și mai rar calcarul pisat. Arderea este identică primei categorii. A treia categorie este constituită din vase lucrate dintr-o pastă foarte fină, cu nisip cernut cu grijă, bine frământată și arsă la negru închis sau roșu-cărămiziu, existând și piese arse la brun-cafeniu. Pe lângă modelarea atentă a vaselor, este caracteristică și prezența slipului puternic lustruit care, acoperind suprafața acestora, le dă un soi de luciu metalic. Din această categorie lipsesc vasele de dimensiuni mari cu profil în „S" alungit, fiind însă prezente alte forme, între care predomină cești le și castroanele. Repertoriul de forme al primelor patru niveluri nu este foarte variat, deși cantitatea de material ceramic descoperită este destul de mare. Cea mai importantă formă este ceașca, cu două variante principale. Cești le primei variante au corpul relativ înalt, bombat, cu marginea ușor răsfrântă, cu fund drept, profilat sau, uneori, inelar. Au o singură toartă, cu secțiune ovală sau în bandă, trasă din margine și plasată sub buză pentru exemplarele din nivelurile Z. Ia și Z. Ib sau supraînălțată și uneori prevăzută cu creastă la partea superioară pentru cele din nivelurile Z. IIa–IIb. Cești le variantei a doua au umărul marcat printr-un prag, câteodată fiind marcat și pântecele printr-un prag asemănător la partea inferioară. Au două torți și apar doar în nivelul Z. IIb; torțile, trase din buză și supraînălțate, au creasta ceva mai elaborată față de exemplarele din nivelul anterior (Z. IIa), ceea ce ar putea indica o anumită evoluție tipologică. Ornamentația lipsește aproape cu totul, singurele excepții fiind micile proeminențe organice prezente doar pe câteva exemplare și nervurile verticale de pe pântecele unei cești miniaturale din nivelul Z. IIa. O altă formă reprezentativă este castronul. Având corpul semisferic, castroanele pot fi deosebite după margine, existând piese cu marginea simplă, lățită, teșită oblic spre interior ori exterior, sau răsfrântă. Lipsite de decor ca și cești le, caracteristica principală a castroanelor o constituie proeminențele trase din buză, uneori de forma unor torți miniaturale sau cu mici perforații. Mai rare în primele două niveluri, castroanele sunt prezente în număr mare în nivelurile Z. IIa–IIb. A treia formă este ilustrată prin amfore: au pântece bombat, umăr cel mai adesea marcat de prag, gât scurt și margine răsfrântă. Dacă primele două forme sunt lucrate numai din pastă de foarte bună calitate, amforele sunt confecționate uneori și din pastă intermediară. În general lipsite de decor, ca și formele precedente, amforele au câteodată proeminențe trase din buză și perforate, în genul celor de pe marginile castroane-

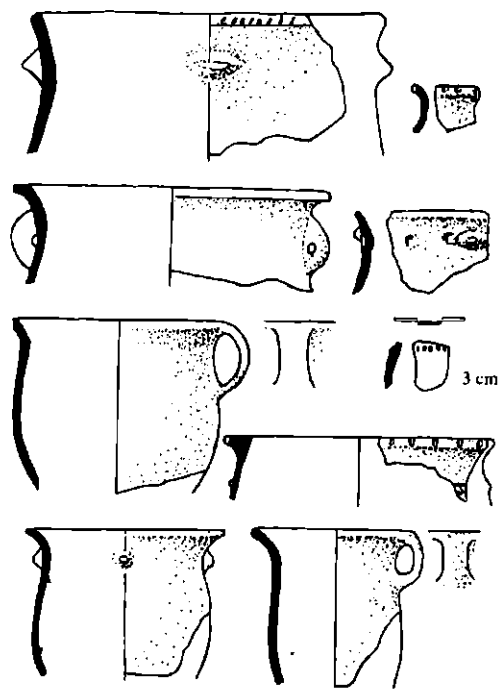

Fig. 92. Năeni — „Zănoaga", Cetățuia 2.
Ceramică din nivelul I.

lor, cel mai frecvent însă sunt decorate cu nervuri organice dispuse vertical pe pântece. Ultima formă principală este vasul de uz comun, probabil de bucătărie (provizii), cu profilul în „S" alungit, ale cărui exemplare au fost lucrate cu precădere din pastă amestecată cu cioburi pisate sau nisip cu bobul mare și calcar pisat, având culori între cenușiu și cărămiziu închis, cu pete datorate unei arderi neuniforme. Buzele vaselor sunt simple, ușor răsfrânte sau lățite spre exterior; foarte des, marginile au fost decorate cu crestături sau cu alveole. Un alt motiv ornamental este reprezentat de brâuri alveplate dispuse pe gât sau segmente de brâuri alveolate dispuse oblic sub margine, uneori intercalate cu proeminențe. Proeminențele organice sunt des întâlnite. Sub marginea vasului sunt dispuse adesea torți mici, cu rol mai degrabă ornamental. La baza nivelului Z.Ia au fost găsite câteva fragmente ceramice care țețin atenția. În primul rând trebuie menționat un fragment de vas de provizii, din pastă cu calcar pisat, ars la negru, decorat cu găuri-buton înpinse în pastă dinspre exterior, alternând cu proeminențe organice. Un alt fragment, de la un vas cu corp bombat și umăr marcat, are ca decor un șir din scurte crestături dispuse orizontal. În aceeași poziție stratigrafică s-au mai găsit cioburi cu decor din segmente de brâuri alveolate înguste, dispuse la baza torții, margini de vase cu crestături dispuse în șiruri paralele sub buză. Numărul lor nu este mare, sugerând prin aceasta, ca și prin contrastul față de restul materialului ceramic caracterizat prin lipsa decorului imprimat, fie influențe externe, în cazul ciobului cu găuri-buton lucrat din pastă locală, fie, mai degrabă, importuri din alte medii. Din punct de vedere tipologic este cât se poate de evidentă legătura dintre cele patru niveluri ale depunerii din bronzul timpuriu. Cele patru forme principale — ceașca, amfora, castronul, vasul de uz comun, apar din nivelul Z.Ia și continuă până la nivelul Z.IIb. Același lucru se poate observa și în ceea ce privește tehnica confecționării vaselor. Dar dacă în primele două niveluri este caracteristică ceașca cu toarta trasă din buză și dispusă sub margine, în nivelurile Z.IIa–b, cestile au torțile supraînălțate, prevăzute cu creste la partea superioară; în aceste niveluri apar și cestile cu două torți supraînălțate, fapt care ne determină să împărțim, din punct de vedere tipologic, depunerea din bronzul timpuriu în două etape mari notate I și II, etape distincte, de altfel, și stratigrafic. Cele două niveluri inferioare, constituind împreună prima etapă de locuire, sunt despărțite, din punct de vedere stratigrafic, prin elemente materiale cum sunt resturile de podine, dungile de arsură etc. Materialul ceramic al celor două niveluri este practic identic, exceptând prezența la baza nivelului cel mai de jos a cioburilor cu aspect aparte deja amintite; acest fapt, ca și distincția stratigrafică, a determinat notarea lor cu siglele Ia și Ib. Cele două niveluri următoare, notate cu siglele IIa–b, constituie împreună etapa a doua a locuirii din brozul timpuriu. Pe lângă faptul că pot fi distinse stratigrafic cu ușurință, ele prezintă anumite deosebiri de ordin tipologic în sensul unei evoluții vizibile, în special în maniera de tratare a torților supraînălțate ale cestilor, nivelului superior fiindu-i caracteristice torți cu creste ceva mai elaborate, dar fără ca acest fapt să afecteze unitatea tipologică a etapei II. Cele mai apropiate analogii pentru materialul ceramic al nivelurilor Z.IIa și Z.IIb se pot găsi în olăria nivelului Ic4–1 de la Sărata-Monteoru, nivel atribuit celei mai vechi faze a culturii Monteoru cunoscute la acea dată. Materiale asemănătoare s-au descoperit și în stațiunea de la Odaia Turcului, com. Mătăsaru (jud. Dâmbovița), în nivelul superior. Un nivel de locuire de aceleași fel a fost identificat prin anii '80 și în depunerile monteorene din stațiunea de la „Ochiu Boului", com. Pietroasele (jud. Buzău), punctul „Gruiu Dării". Identificarea unei locuiri din aceeași vreme este de așteptat și în stațiunea de la Coroteni, com. Slobozia Bradului (jud. Vrancea), unde sunt semnalate, fără a fi publicate, materiale ceramice care „păstrează trăsături specifice neoliticului târziu, perioadei de tranziție, dar prezintă și analogii ce aparțin culturii Glina-Schneckenberg". În sfârșit, nu trebuie uitate cestile cu torți supraînălțate și castroanele cu decor din nervuri verticale pe pântece, descoperite în mediul așa-numitei culturi Edineț. Cești cu toartă supraînălțată, oarecum asemănătoare, s-au găsit și în interiorul arcului carpatic, mai precis în Țara Bârsei, descoperirile acestea necesitând însă precizări privind contextul. Se conturează astfel o arie a stilului Monteoru Ic4–1, care se extinde dincolo de curbura Carpaților către V, la Odaia Turcului și poate la Costești din Vale spre S, ca și către E, în Moldova. Încă nu se pot preciza raporturile dintre descoperirile Monteoru Ic4–i și cele de tip Edineț, în Basarabia, sau cele din Țara Bârsei, dar legăturile cu aceste spații sunt totuși clare, ceea ce permite în viitor discutarea problemelor începutului culturii Monteoru într-un cadru mai larg decât până acum. Așa cum am menționat, există câteva deosebiri de ordin tipologic între nivelurile Z.IIa și Z.IIb, cestile din ultimul nivel având un aspect mai evoluat. Lipsa cioburilor cu decor Schneckenberg, precum și a vasului askos, elemente definitorii ale stilului Ic4–2, nu permit o încadrare a nivelului Z.IIb dincolo de stilul Ic4–1. Dar în cursul cercetărilor de la N.-„Zănoaga" au fost descoperite sporadic și nu în complexe precizate, cioburi cu decor Schneckenberg sau cu decor șnurat, acest fapt deschizând posibilitatea identificării viitoare și a unui nivel Ic4–2 clar sau posibilitatea redefinirii stilului Ic4–2. Caracteristicile tipologice ale ceramicii nivelurilor inferioare Z.Ia–Ib arată o legătură directă cu ceramica, mai evoluată desigur, a stilului Ic4–1, documentat prin cele două niveluri superioare și, prin aceasta, apartenența la cultura Monteoru. Prin poziția stratigrafică, nivelurile Z.Ia–Ib atestă, ca atare, o etapă Monteoru ce se dovedește a fi cea mai veche cu-

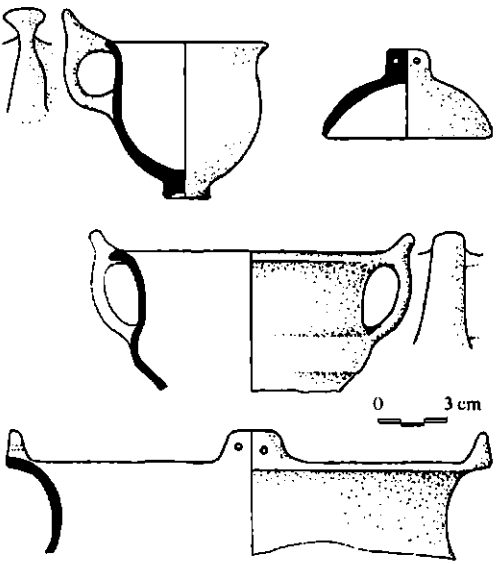

Fig. 93. Năeni — „Zănoaga", Cetățuia 2. Ceramică din nivelul II.

noscută până acum și pentru care propunem denumirea de *etapa Monteoru-Zănoaga,* stațiunea de pe Cetățuia 2 fiind deocamdată singura în care a fost identificat un asemenea nivel. În campania din 1993, săpându-se la marginea de V a platoului Cetățuiei 2 a fost descoperită partea superioară a unei gropi în formă ovală, în a cărei umplutură se găseau pietre cu urme de arsură, bucăți masive de chirpici și cioburi de la vase monteorene târzii. În umplutura gropii au fost găsite un vas akos cu plisc, întreg, mai multe cioburi de la vase de ofrandă, multe bucăți masive de chirpici, cu urme de pari, provenind de la o construcție arsă, pietre cu urme puternice de arsură. Pe fundul gropii au fost descoperite trei schelete așezate în poziție chircită pe partea stângă, orientate V–NV 5400‰. Inventarul propriu-zis al mormântului consta dintr-o ceașcă, spartă pe loc, depusă la picioare, o pixidă, încă o ceașcă cu o toartă, o ceașcă mare cu două torți și un topor din rocă dură, refolosit, depuse la capul scheletului. Prin caracteristicile lui, materialul ceramic permite încadrarea mormântului într-o etapă de sfârșit a culturii Monteoru. Până în momentul de față, aceasta este singura descoperire cu caracter funerar aparținând epocii bronzului din cadrul complexului de la N.-„Zănoaga". La N față de mormânt a fost descoperit un alt complex funerar pe platoul Cetățuiei 2. La cca 0,12–0,15 m de la nivelul de săpare a fost observat un grup de cioburi de la câteva vase sparte pe loc. Continuându-se cercetarea s-a descoperit un vas în interiorul căruia se găseau oase calcinate, fiind vorba de un mormânt de incinerație. În jurul urnei, către S, se găseau fragmente de la trei vase sparte pe loc și un vas aproape întreg. Urna nu a fost așezată direct pe fundul gropii, ci după ce aceasta a fost parțial umplută cu un sol cu multă cenușă. În groapa mormântului se găseau și câțiva bolovani de calcar ce pot proveni de la o amenajare funerară cu pietre. Drept urnă a fost folosit un vas cu marginea simplă, puțin arcuită spre interior, cu corpul bombat, cu patru proeminențe organice pe diam. maxim și cu fundul drept. Elementele de decor sunt reprezentate prin două perechi de proeminențe-pastile sub margine și opt perforații dispuse în patru grupuri de câte două, imediat sub buză. Alături de urnă, la cca 0,30 m spre S, a fost descoperit un vas de mici dimensiuni, cu corpul cilindric, marginea dreaptă, decorat cu un brâu alveolar din care au fost trase patru proeminențe. Din cioburile alăturate au putut fi reconstituite parțial niște două vase cu corpul bombat, marginea simplă și având fiecare un brâu alveolar cu patru proeminențe organice. În interiorul urnei s-au găsit cioburi provenind de la o strachină, ce a servit probabil drept capac. Starea de conservare deosebit de precară a acestor cioburi nu a permis reconstituirea, nici măcar grafic, a strachinii. Oasele calcinate, în cantitate nu prea mare, erau foarte fragmentare și prezentau o culoare albă, cu nuanțe albăstrii. Pe baza ceramicii, mormântul poate fi încadrat în sec. 6–5 î.Hr., fiind deocamdată singura descoperire sigur din această perioadă de la N.-„Zănoaga". În imediata apropiere a complexului de la N.-„Zănoaga" nu sunt cunoscute descoperiri clare de epocă La Tène; o locuire din această vreme a fost semnalată însă pe dealul Oratia, la S de satul Fântânele, pe un bot de deal calcaros ce străjuiește satele N. și Vispești. Foarte numeroase pe Cetățuia 2 sunt complexele databile în sec. 4–5 d.Hr., bine reprezentate pe platou, dar și pe panta ei răsăriteană. Îndeobște este vorba de gropi de dimensiuni mijlocii, sau chiar mai mari, săpate din depunerea neagră-cenușie, atingând uneori adâncimi de peste 1 m. Profilurile indică gropi adânci în formă de clopot sau, mai rar, cilindrice, și gropi puțin adânci. Cele mai multe aveau la gură grămezi de bolovani de calcar sparți, iar uneori erau acoperite cu lespezi din gresie de dimensiuni apreciabile. Bolovani de calcar s-au găsit și în umplutura gropilor. Materialul arheologic este foarte sărac: oase de animale (bovine sau ovi-caprine), pietre și, destul de rar, fragmente ceramice. Acestea din urmă provin de la amfore din pastă cărămizie sau de la vase lucrate cu mâna, din pastă de uz comun, în general vase-sac, de la castroane lucrate la roată din pastă cenușie, de bună calitate, și de la margini de vase de provizii din pastă cenușie lustruită, lucrate la roată. În groapa 19/1992 a fost găsită și o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt. Groapa 6/1989, cu un profil în formă de sac, reprezintă o situație specială. Pe fundul gropii au fost găsite cioburi de la trei vase de provizii lucrate cu mâna din pastă grosieră, cărămizie, și de la un vas lucrat la roată dintr-o pastă de calitate foarte bună, de culoare cenușie închisă, și decorat cu linii în val. Tot pe fundul gropii, alături de cioburi au fost găsite

cu cuțit de fier și o piesă de bronz neprecizată cu funcționalitate neprecizată, precum și o grămadă de semințe de cânepă carbonizate. Altă situație interesantă este reprezentată de groapa 29/1996, descoperită pe panta răsăriteană. Săpată din nivelul negru-cenușiu, ea avea în profil o formă de clopot, pătrunzând în solul viu. Datorită faptului că ea a pătruns nivelul de locuire din bronzul timpuriu, în interior au fost găsite, antrenate, cioburi foarte fragmentare aparținând acestei epoci. În umplutură, aproape de fund, au fost descoperite, alături de câteva pietre, resturile osteologice dezarticulate ale unui cal. Este vorba de craniu, mandibulă, oasele lungi ale celor patru membre, coaste și oase ale bazinului cu câteva vertebre caudale. La câțiva cm sub nivelul de zacere al oaselor de cal a fost găsită o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt, piesă care asigură încadrarea complexului în sec. 4–5 d.Hr., împreună cu gropile cu pietre de pe platou. Descoperiri aparținând acestei perioade sunt destul de numeroase pe raza com. N. Semnalării mai vechi a unei așezări în punctul „La Chisaroiu", la N–V de satul Proșca-Vârf (Cătunu) i se poate adăuga un mormânt de incinerație descoperit accidental în 1986, în livada de pruni de la marginea de S–E a aceleiași localit. Fiind situat la capătul de sus al pantei, mormântul a fost distrus de șiroirea apelor. Din inventar au fost recuperate fragmente de la un castron din pastă cenușie, de bună calitate, lucrat la roată, mai multe mărgele din pastă sticloasă, de culoare albăstruie și oase calcinate. Pe Dealul Proștii, pe un platou ce domină dinspre E satul Fințești, de pe terenul cultival cu porumb, au fost adunate în 1985 cioburi databile în sec. 4–5 d.Hr., aflate în preajma unor pete de sol negru cu multă cenușă, elemente ce pot indica existența unei așezări. Cercetări de suprafață făcute mai cu seamă în anii 1989–1993, au dus la identificarea unei așezări neolitice aparținând așa-numitului aspect Stoicani-Aldeni. De mică întindere, așezarea se găsește pe un vârf stâncos și abrupt al dealului Șipot, la cca 1,5 km S–SV de Șaua Zănoaga; s-a păstrat sub 1/4 din suprafața ei inițială, restul fiind distrus de eroziunea naturală (I.M.C.)

A. Vulpe, V. Drâmbocianu, în *SCIVA*, 32, 1981, 2, 171 și 186; A. Vulpe, în *SCIVA*, 34, 1983, 1, 71; Gr. Tocilescu, în *RIAF*, 4, 1902, 8, 226; V. Pârvan, *Getica*, 11; M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931, 489, nota 2; I. Motzoi-Chicideanu, în *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitliche Südosteuropa*, ed. B. Hänsel, München—Berlin, 1995, 219–242; id., Monica Șandor-Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 38–39, 1994–1995 (1997), 19–40; iid., în *Materiale, S.N.*, 1 (sub tipar).

A.V. și I.M.C.

Nănești, sat în com. Parincea (jud. Bacău), unde, pe platoul din marginea de S–V a fostului sat N.-Deal, a fost semnalată o sporadică locuire geto-dacică, conținând fragmente ceramice lucrate la roată sau cu mâna, decorate cu brâu în relief alveolat, dispus în rețea. În incinta fostei C.A.P., cu ocazia săpării unor gropi de siloz, au fost descoperite trei morminte de incinerație din sec. 4 d. Hr., dintre care unul avea ca inventar o ceașcă lucrată la roată, din pastă cenușie și un ghioc perforat pentru a fi folosit ca amuletă.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 222–224.

M.F.

Năstăseni, sat în com. Parincea (jud. Bacău), în marginea de V a căruia, pe terasa medie a Berheciului, în punctul „Botezata", însumând cca 8 ha, se găsesc bogate resturi de locuire aparținând culturii Monteoru (fazele Ic3–Ic2, cu câte două niveluri de locuire). În așezarea corespunzătoare celui de al doilea nivel de locuire Monteoru Ic2 a fost semnalat un loc de cult (o vatră) având în zona centrală un mic lăcaș limitat de un motiv decorativ în relief, în formă de stea. În aceeași așezare Monteoru Ic2 (mai ales în cel de al doilea nivel de locuire), au fost identificate și fragmente ceramice specifice culturilor Costișa și Wietenberg.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 252; M. Florescu, în *Carpica*, 11, 1979, 48.

M.F.

Năvodari, oraș aparținând munic. Constanța, pe terit. căruia au fost scoase la suprafață resturile unei așezări rurale din terit. orașului Tomis. De aici provine și o monedă histriană din vremea lui Caracalla.

E. Comșa, D. Popescu, în *SCIV*, 2, 1951, 1, 174; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, 362, nr. 156.

A.S.

Năzărioaia, sat în com. Vultureni (jud. Bacău), pe terit. căruia au fost descoperite două așezări aparținând culturii Noua. Astfel, la cca 200 m E de moară, pe un mic platou, s-au semnalat urme de cenușare-*zolniki* conținând fragmente ceramice provenind de la vase sac, decorate cu brâu în relief. Urmele sporadice ale celeilalte stațiuni au fost descoperite în marginea de V a satului în locul „Râpa Blăjenilor". În punctul „Dealul Năzărioaiei" au fost identificate resturile unei bogate așezări hallstattiene târzii (sec. 5–4 î.Hr.), de unde s-au recuperat fragmente ceramice de la strachini cu marginea înaltă, de la borcane cu brâu alveolat, precum și de la discuri (platouri).

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 260.

M.F.

Neandertal, omul de ~, tip uman fosil denumit astfel după locul primei descoperiri, Valea Neander, în apropierea de Düsseldorf (Germania). Inițial, Valea Neander se numea Gesteins sau Hunkslip. Aici avea obiceiul să se retragă între 1674 și 1679, pentru a medita, poetul Joachim Neumann, al cărui nume

grecizat Neander („Omul nou") a fost dat acestei văi. În aug. 1856, doi muncitori de la carierele de exploatare a calcarului din regiune trebuiau să exploreze o cavitate situată pe stânga râului Düssel, în care debușa Valea Neander. Cu această ocazie ei găsesc mai multe resturi osoase printre sedimentele agricole din mica peșteră Feldhof. Acestea vor ajunge pentru început la naturalistul Johann Carl Fuhlrott, profesor la gimnaziul de la Wuppertal. El este primul care realizează că oasele provin de la un om probabil din epoca glaciară, concluzie extrem de progresistă la vremea respectivă. Observațiile lui Fuhlrott sunt cu atât mai importante și surprinzătoare, cu cât marele anatomist berlinez de atunci Rudolf von Virchow declara că fragmentele provin de la un om recent, victimă la tinerețe a unei lovituri la craniu, care astfel s-a deformat și a provocat chiar un rahitism accentuat. Cu altă ocazie el a declarat chiar că este vorba de o piesă patologică, probabil „craniul unui idiot". Fără a ține seama de controversele declanșate în lumea științifică germană, anatomistul englez William King, bazat și pe recunoașterea autenticității descoperirilor de către naturalistul englez T. H. Huxley, introduce pentru prima dată denumirea de *Homo neanderthalensis* în anul 1864. Descoperirile ulterioare, cum ar fi cea din peștera Naulette din Belgia din 1866, făcută de geologul E. Dupont, sau cea din peștera Sipka din Cehia, aduc elemente noi ce vor întregi imaginea despre **o. de N.** De asemenea, descoperirile din peștera Spy, făcute de M. Lohest și M. de Puydt, vor permite noi apropieri cu **o. de N.** și recunoașterea definitivă a acestui tip uman. În privința filogeniei neandertalienilor, se disting două ramuri: una a fost numită a neandertalienilor vechi sau a preneandertalienilor clasici și a doua a neandertalienilor clasici sau a neoneandertalienilor extremi. Neandertalienii vechi au fost contemporani ultimului interglaciar, iar exemplarele cele mai tipice pentru această ramură ar fi cele de la Ehringsdorf (Germania; cu o capacitate craniană de 1 400 cm^3), Saccopastore (Italia; cu o capacitate craniană de 1 200 cm^3) și Ganovce (Slovacia). Neandertalienii clasici se întâlnesc doar în ultima perioadă glaciară Würm, făcându-și apariția după 80 000 de ani și persistând în mod normal până în jurul datei de 35 000 de ani. Cele mai importante situri sunt în Franța (Chapelle-aux-Saints, Moustier, Ferrassie, La Quina), Belgia (Spy, Naulette), Spania (Bañolas), Italia (Guattari, Mont Circé) etc. Capacitatea lor craniană se dovedea surprinzător de crescută, variind între 1350–1700 cm^3, cu o medie de 1400–1450 cm^3, asemănătoare omului modern, talia era de 155–165 cm, membrele inferioare erau relativ scurte, cu femurul ușor curbat. Valoarea mare a volumului cutiei craniene ține de dimensiunile în ansamblu ale acesteia și nu reprezintă neapărat un indice calitativ al dezvoltării intelectuale. Simplitatea și aspectul grosier al circumvoluțiunilor, reducerea lobului frontal, dezvoltarea celei de a treia circumvoluțiuni frontale și a lobului occipital demonstrează mai degrabă inferioritatea intelectuală și predominarea relativă a zonelor senzitivo-motrice asupra acelora zise de asociație, care țin de facultățile intelectuale și de gândire. Neandertalienii trăiau în campamente în aer liber, pe marginea râurilor și nu rareori la intrarea sau în interiorul peșterilor. Își îngropau morții, după cum s-a dovedit la La Ferrassie (Franța), și practicau cultul craniilor, după cum au relevat cercetările de la Mont Circé sau Teșik-Taș (Uzbekistan). Nu lipsesc nici mărturiile practicării antropofagiei rituale, ca la Caune de l'Arago și în peștera Hortus (ambele în Franța) și chiar de la Krapina (Croația). **O. de N.** este creatorul culturii musteriene cu numeroasele sale faciesuri și variante, dar de cele mai multe ori cu utilaje de o rară frumusețe. Conform ultimelor cercetări, tot lui i se pot atribui chiar unele din primele industrii specifice paleoliticului superior. El a populat cu deosebire Europa de V; anumite grupuri au pătruns până în Orientul Apropiat și zonele litorale ale Mediteranei. În mod cert **o. de N.** a fost contemporan cu *Homo sapiens sapiens* din Orientul Apropiat și *Homo sapiens* din Africa de S și China. În România pot fi amintite ca aparținând cu siguranță **o. de N.** descoperirile din peștera „Bordul Mare" de la Ohaba-Ponor (jud. Hunedoara), unde s-au precizat prima falangă a degetului arătător de la mâna stângă și o falangă a degetului inelar atribuite lui *Homo primigenius neandertalensis*.

Origine et évolution de l'Homme, Paris, 1982; D. Bonjean (ed.), *Neandertal*, Andenne, 1996; J. Chaline, *Histoire de l'Homme et des climats au Quaternaire*, Paris, 1985.

M.C.

Neanthropi, termen creat de Sir Arthur Keith în prima parte a acestui sec. pentru a desemna diverse forme de *Homo sapiens*. Cu toate că el are uneori o semnificație cronologică și morfologică, nu se poate spune că este specific unei unități sistematice zoologice. Termenul corespundea evoluției generale a umanității, propusă de Hadlicka în 1927, care includea câteva stadii morfologice; în acest sens **N.** derivă din și succede → *Paleoantropului*. Se tinde la abandonarea acestui termen.

A. Leroi-Gourhan, *Dictionnaire de la Préhistoire*, Paris, 1988.

M.C.

Nedeia, sat în com. Gighera (jud. Dolj), în zona căruia, la S de grindul numit „Dealul cu oale", s-au descoperit o urnă bitronconică cu un contur pătrat (văzut de sus) la nivelul pântecului și o ceașcă cu două torți supraînălțate. Descoperirea, având probabil un caracter funerar, se datează la sfârșitul epocii bronzului și la începutul epocii fierului și se poate încadra în grupul cultural Bistreț-Işalnița.

I. Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 30, 1986, 7–47.

I.M.C.

Negoești, sat în com. Șoldanu (jud. Călărași), pe terit. căruia s-a descoperit întâmplător, în punctul „Uleia", în anul 1965, un tezaur alcătuit din 42 monede de argint geto-dacice de tip Vârteju-București. Monedele, care erau depuse într-un vas de lut cenușiu, aparțin fazei târzii a monetăriei geto-dacice și se datează în ultimele 2–3 decenii ale sec. 2 și la începutul sec. 1 î.Hr.

C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 237.

C.P.

negotiator (lat. „negustor"), termen care desemna în perioada romană republicană pe marele negustor, uneori pe bancher, în opoziție cu negustorul mărunt (*mercator*) (cf. Cicero, *De off.*, 3, 58; *Verr.*, 2, 2, 188). În epoca romană imperială denumirea se generalizează asupra tuturor categoriilor de comercianți. Paralel cu expansiunea romană spre E Mediteranei și în Balcani, apar în diferitele centre comerciale din zonă → *conventus* de cetățeni romani domiciliați în interiorul unor comunități fără → *civitas Romana* în perioada desfășurării unor activități comerciale (formula obișnuită în inscripții: *negotiandi causa*). Cel mai vechi asemenea *conventus* de pe terit. țării noastre este cel documentat la Callatis (A. Rădulescu, în *StCl*, 4, 1962, 275), din anul 103 d. Hr. Deși nemenționați *expressis verbis* de surse, putem aprecia, pe baza datelor numismatice și arheologice, că ei erau o prezență obișnuită în regiunea Dunării de Jos în ajunul cuceririi romane. Mărfurile desfăcute aici constau îndeosebi în produsele manufacturilor din provinciile occidentale și orientale (vase ceramice de lux, vase de metal, sticlă, țesături, parfumuri). Legăturile comerciale și mai intense dintre aceste ținuturi și restul lumii romane după instaurarea provinciilor Moesia Inferior și Dacia explică prezența lor aici în mare număr, fiind originari din diferite regiuni ale Imp. Demn de remarcat că, în special în Dacia, → sirienii dețin, cel puțin în lumina documentației actuale, o poziție de frunte, ceea ce confirmă observațiile cu caracter general privitore la concurența pe care negustorii sirieni ajunseseră să le-o facă celor italici. Pe terit. Dobrogei sunt menționați în sec. 2–3 d.Hr. diferiți mari negustori (termenul gr. corespunzând lui **n.** este ἔμπορος în vreme ce κάπηλος = *mercator*, micul negustor) și armatori (ναύκληροι) la Tomis (*ISM*, II, 5, 186, 248, 375, 403, 462). Histria (*ISM*, I, 356; foarte probabil și 353) originari, mai cu seamă, din Asia Mică și Egipt. În epoca lui Hadrian este menționat la Tomis un *collegium* (*oikos*) al negustorilor din Alexandria (*ISM*, II, 153), iar în epoca lui Marcus Aurelius un *oikos* al armatorilor (*ISM*, II, 60). În Dacia sunt menționați un **n.** la Drobeta (*IDR*, II, 47), apoi *Suri negotiatores* la Ulpia Traiana (*IDR*, III/2, 203), Apulum (*CIL*, III, 7761), precum, și alții, între care, probabil, și localnici (de exemplu *CIL*, III, 1061, Apulum). *Negotiatores provinciae Apulensis* formau o asociație de tip *collegium*, cu un avocat (*defensor*) care să le apere drepturile (*CIL*, III, 1500, Apulum). Pe de altă parte, există și atestări de **n.***es* originari din Dacia care își desfășoară activitățile comerciale în alte provincii (de exemplu, un **n.** *ex provincia Dacia*, originar din Potaissa, amintit de o inscripție de la Salona, *CIL*, III, 2086). O dovadă indirectă pentru intensa activitate desfășurată de **n.***es* în Dacia este și complexitatea sistemului vamal, cu multe *stationes* deservite de un numeros personal, despre care deținem informații vrednice de luat în seamă (v. *portorium*).

E. Gron, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941; M., Rostovtzeff, *SEHRE*[2]; J. Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire Romain*, Paris, 1966, 415–488; Al. Suceveanu, *VEDR*, 110–131; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974; O. Bounegru, în *StCl*, 21, 1983, 59–65.

A.A.

Negrești, oraș în jud. Vaslui, pe terit. căruia au fost descoperite și parțial cercetate importante așezări datând din neolitic (culturile Criș, Precucuteni și Cucuteni), epoca bronzului (cultura Noua), Hallstatt, La Tène, din sec. 2–3 d.Hr. (așezări ale dacilor liberi) și din sec. 4 (cultura Sântana de Mureș), sec. 5–6 și 8–15. Pe malul drept al pârâului Velna au fost descoperite și două morminte de înhumație dintr-o necropolă aparținând culturii Sântana de Mureș.

A. Nițu, în *SCȘIași*, 6, 1955, 1–28; I. Ioniță, în *SCIV*, 19, 1968, 293–296; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări*, 326–327, pl. CCXLIV, 4–13; G. Coman, *Statornicie, continuitate*, 195–197.

I.I.

Negri, com. în jud. Bacău, unde, în 1965, pe „Dealul Moga" a fost descoperit întâmplător un bogat depozit de obiecte de fier. Acestea erau depuse ordonat și protejate cu lut, paie și lemn, într-o groapă cilindrică, puțin adâncă. Depozitul conține 314 bare masive de fier, în formă de brăzdar de plug cu dulie deschisă, 27 lanțuri lungi și 19 lanțuri scurte, cu verigi aplatizate și ornate pe o față cu mici alveole. Barele, cântărind la un loc cca 273 kg, sunt semifabricate, forjate după un model specific atelierelor celtice din Europa est-centrală (Szalacska, Gališ-Lovačka). Ele au lung. cuprinse între 28 și 50 cm și greut. între 430 și 1600 g. Fierul are la suprafață un conținut ridicat de carbon, obținut prin procedeul carburării, dar nu a fost călit, ceea ce arată clar că este vorba de semifabricate, reprezentând materia primă a unui atelier de fierărie. Lanțurile (piesele lungi au 46–53 cm, iar cele scurte 8,8–10,7 cm) sunt componente ale tipicelor centuri de spadă (*Schwertketten, Panzerketten*) de tip La Tène C1, răspândite în întreaga lume celtică, din Franța până în S Poloniei, Transilvania și N-E Iugoslaviei. Ele asigură

datarea depozitului de la **N.** în sec. 2 î.Hr., mai probabil în prima sa jumătate, și întăresc concluzia după care întregul său inventar, ca și în cazul depozitelor de la Oniceni și Lozna, a fost importat în spațiul est-dacic, dominat temporar de bastarni, dintr-un centru metalurgic celtic din interiorul bazinului carpatic. Depozitul de la **N.** este citat în lit. de specialitate și sub numele satului Călinești al com. **N.** Tot la **N.** a fost descoperit un tezaur de denari romani republicani și imperiali din care s-au recuperat 90 exemplare de la Marcus Antonius (majoritatea) până la Lucius Verus.

I. Antonescu, în *Carpica*, 1, 1968, 189–197; M. Babeș, în *Arch. Rozhl.*, 22, 1970, 5, 608; M. Chițescu, *RRCD*, 218–219, nr. 1239; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 273, nr. 164.

M.B.

Negureni ((fost Keramlâk), sat în com. Băneasa (jud Constanța), în hotarul căruia a fost descoperită o așezare rurală din terit. munic. Tropaeum Traiani, unde o inscripție lat. (sec. 2–3 d.Hr.) atestă prezența unor autohtoni romanizați.

Al. Suceveanu, *VEDR*, 74 și 108.

A.B.

Nemesis (în mitol. gr.), divinitate infernală, fiică a Nopții (gr. *Nyx*), cunoscută îndeobște ca zeiță a răzbunării, întrucât, urmărind păstrarea echilibrului și a dreptății, cântărea faptele oamenilor pedepsindu-i pentru cele rele. Considerată astfel apărătoare în diverse pericole și în lupte, a fost preluată și în pantheonul roman și, în epoca imperială, era adorată cu deosebire de militari și gladiatori, dar și de diverși meseriași etc. Pe terit. României, inscripții dedicatorii și reliefuri închinate zeiței sunt numeroase mai ales în Dacia, dar nu lipsesc nici din Dobrogea, unde răspândirea cultului este până acum cunoscută numai în epoca romană. Astfel, la Tomis este presupusă existența unui templu închinat zeiței și, din același oraș, provin două edicule asemănătoare ca execuție, una fragmentară și cealaltă întreagă, încadrând imaginea ei dublă (sec. 2 și respectiv 3 d.Hr.). Edicula a doua, care face parte dintr-un mare tezaur de sculpturi descoperit în basilica mare din cartierul de V al orașului antic, sculptată în forma fațadei unui templu corintic (1,05 x 0,50 x 0,29 m), conține două statui identice ale zeiței, înalte de câte 0,65 m, lucrate într-o manieră arhaizantă, cu chiton lung și mâneci scurte, mâna dreaptă îndoită spre decolteu într-o manieră specifică și mâna stângă ținând *cubitus*-ul (modul; unitate de măsură) în poziție aproape verticală. La baza ediculei se poate citi, într-o inscripție bilingvă (lat. și gr.), numele dedicantului. Cultul zeiței **N.** duble era specific centrului de la → Smyrna, cel mai vechi cunoscut până acum. Originea acestei forme orientale, probabil negreacească, este încă discutată. Prezența la Tomis a acestui cult denotă oricum o influență din acea direcție microasiatică. Pe aceeași cale se explică și dedicația în limba gr. către dubla **N.** pe un altar de la Vâlcele (jud. Cluj), singura de acest fel din Dacia romană și cea mai îndepărtată de mediul greco-oriental. Frecvent în același mediu provincial este tipul obișnuit al zeiței **N.**, reprezentată în picioare, drapată, având într-o mână balanța și în cealaltă un *volumen* sau *cubitus*-ul, iar la picioare un grifon cu o labă pe un glob sau roata destinului sau, tot jos, lângă picioare, o roată cu spițe având aceeași semnificație. Cu sau fără astfel de reliefuri votive, numărul până acum cunoscut al dedicațiilor către **N.** din Dacia romană trece de 50, datându-se mai ales între a doua jumătate a sec. 2 d.Hr. și prima jumătate a sec. 3 d.Hr. Din cam aceeași perioadă datează și o serie de geme legate de același cult. Sanctuare sau chiar temple în care zeița era venerată se vor fi aflat la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Sucidava-Celeiu, Samum, Marga, probabil și la Potaissa, Apulum, Porolissum etc. De remarcat dintre dedicații altarul pentru Iupiter Optimus Maximus și alte divinități, între care și **N.**, pus de P. Aelius Hammonius în calitate de procurator al Daciei Apulensis la Ulpia Traiana, precum și, tot acolo, altarul așezat pentru **N.** de Cornelius Cornelianus, apărător al purtătorilor de lectice, împreună cu soția lui de origine tracă, Iulia Bessa. O inscripție de la Marga arată că templul de acolo al zeiței **N.** era concesionat colegiului burdufarilor. Existau în acel timp, potrivit unor socluri identificate, și numeroase statui ale **N.** așezate în temple ori sanctuare, dar acestea nu ne-au parvenit. Urmărind motivația și finalitatea dedicațiilor către **N.**, acestea se pot grupa în câteva categorii mai importante. Astfel, în situația curialilor din terit. Sucidavei (Celeiu) care au refăcut templul zeiței cam pe la jumătatea sec. 3 d. Hr., inscripția era pusă „pentru sănătatea celor doi împărați", ca și în cazul unei plăci votive de la Ulpia, pusă pentru „sănătatea și buna stare a împăratului". Alte dedicații, cele mai numeroase și în multe cazuri subscriind relieful **N.** în reprezentare dublă și mai ales unică, erau așezate pentru împlinirea făgăduinței făcute zeiței, ca în situația lui C. Herennius Charito din Tomis, sau T. Varenius Gallicanus, decurion al colegiului meșteșugarilor din capitala Daciei, numită acolo *colonia Sarmizegetusa metropolis* etc. O categorie aparte o reprezintă dedicațiile puse drept mulțumire pentru ajutorul de la **N.** în împrejurări critice. Spre exemplu, la Romula, Iunius Carinus mulțumea că a fost

Fig. 94. Nemesis pe monede de bronz tomitane (Maximinus Thrax).

rechemat în armată; la Samum, un beneficiar consular pe nume Scantius Lucius îi era recunoscător aceleiași N. pentru a-l fi salvat din multe situații periculoase, iar la amfiteatrul din Ulpia Traiana, Hilarus mulțumea zeiței pentru a-l fi scăpat din primejdie pe fratele său Alexander, probabil gladiator. În sfârșit, alte altare și reliefuri au fost puse în urma unor indicații divine: în amfiteatrul de la Ulpia, un fel de mașinist (*pegmarius*) pe nume C. Val. Maximus punea o placă având în centru reprezentarea urechilor divine, „în urma visului avut"; aceeași motivație evocau C. Iulius Valens, *haruspex* din Apulum, care a pus să se scrie pe piatră că fusese sfătuit în somn să depună ofranda. Asemenea motivații se întâlnesc și în închinări pentru alte divinități ale timpului, dar există și un anume specific legat tocmai de semnificația cultului zeiței N. în sec. 2 și 3 d.Hr., de unde și categoriile de închinători mai des întâlnite și evocate mai sus.

H. Harter, în *RE*, 16, 1935, col. 2338–2380; E. Paribeni, în *EAA*, 5, 1963, 404–406; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 90 și 91; ead., în *StCl*, 6, 1964, 163–167; *ISM*, II, nr. 148; *IDR*, II, nr. 190, 197, 336, 643; III/1, nr. 272; III/2, nr. 246, 308–327; D. Tudor, *OR*[4], 390 și passim; I. Mitrofan, în *ActaMN*, 17, 1980, 91–97; S. Sanie, *CODR*, 200 și passim; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 113, 152, 160–173 și passim; C. Opreanu, în *ActaMN*, 22–23, 1985–1986, 147–159.

A.B.

Nemțișor, sat în com. Vânători (jud. Neamț), pe terit. căruia, în punctele „Braniște" și „Gura Secului", au fost descoperite două necropole aparținând culturii tumulilor carpatici. La „Braniște" au fost identificați 34 tumuli, dispuși în trei (patru?) grupuri, dintre care au fost cercetați 13. Printre oasele umane calcinate aparținând unor morminte de incinerație, depuse în urnă sau direct în groapă, se mai aflau și resturi de oase — de cele mai multe ori tot arse — de cal, câine, porc, ovicaprine și păsări, precum și coji de ouă. Inventarul mormintelor cuprinde ceramică lucrată cu mâna și la roată (din pastă fină sau zgrunțuroasă), vase romane de import, resturi de vase și din alte obiecte de sticlă, catarame, piepteni, pandative și diferite piese mărunte, care poartă uneori semne evidente de trecere prin foc și se datează în sec. 4 d.Hr. Necropola de la „Gura Secului", cuprinzând numai 9 tumuli, dintre care s-au cercetat 5, se aseamănă, prin obiceiurile funerare practicate și inventarul descoperit, cu cimitirul de la „Braniște" și datează tot din sec. 4 d.Hr.

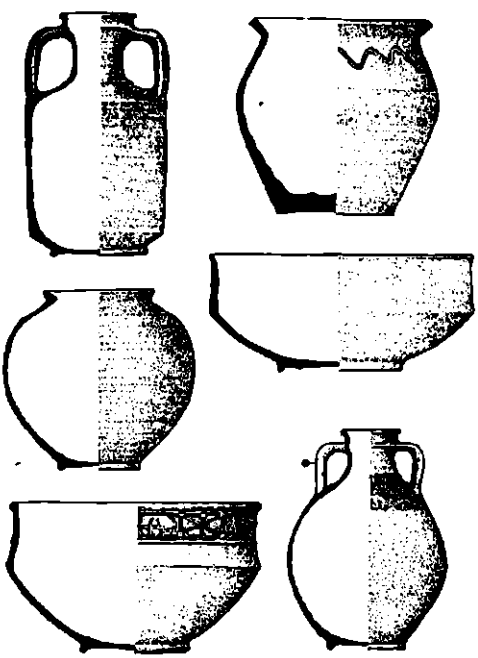

Fig. 95. Ceramică descoperită în necropola de la Nemțișor-„Braniște".

V. Mihăilescu-Bîrliba, în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 181–207; N. Mirițoiu, M. Șt. Udrescu, *ibid.*, 209–220.

I.I.

Nentidava v. **Netindava**

neoantropi (<gr. νέος, „nou"; ἄνθρωπος „om"), denumire generică dată populațiilor umane din paleoliticul superior. Termenul este folosit mai cu seamă de antropologii francezi.

Al. B.

neolitic (< gr. νέος, „nou"; λίθος, „piatră"), epoca nouă a pietrei (cca 6000–2700 î.Hr.). Se caracterizează prin trecerea omului de la stadiul de culegător la cel de producător, de la viața nomadă la cea sedentară, prin cultivarea primitivă a plantelor, domesticirea și creșterea vitelor, prin uzul ceramicii, realizarea uneltelor de piatră șlefuită, prelucrarea și folosirea aramei și a aurului. Din cercetările antropologice rezultă că populația neolitică de pe terit. țării noastre a fost în principal de tip mediteranoid (cu oase gracile, cranii predominant dolichocran și rar brachicran) având spre periferia estică și sud-estică amestecuri de caracter protoeuropoid. Bărbații aveau talie mijlocie iar femeile, de regulă, talie mică. Vârsta medie era destul de redusă (30 de ani la femei; 35 de ani la bărbați). Apariția primelor forme de civilizație neolitică a fost urmarea unui proces de durată, care a avut loc mai întâi în Orientul Apropiat și Mijlociu și în N–E Africii. Manifestări similare sunt semnalate și în S Peninsulei Balcanice, cu particularități specifice, care i-au dat și denumirea de **n.** *aceramic*. Cert este că în zona Porților de Fier, pe ambele maluri ale Dunării, comunitățile culturii → Schela Cladovei ajunseseră în pragul **n.**, întrucât începuseră să cunoască și să cultive, pe scară redusă, gramineele de tip *cerealia* și să vâneze selectiv anumite specii de animale. În ținuturile din preajma

Nistrului mijlociu sunt documentate comunități care începuseră să crească pe scară redusă animale domestice. N. se împarte convențional în trei perioade: **n.** *timpuriu*, **n.** *mijlociu* și **n.** *târziu*, acesta din urmă fiind numit și → eneolitic. Neolitizarea populației de pe terit. României a început să se producă din jurul anului 6000 î.Hr., când comunități neolitice dezvoltate s-au răspândit prin „roire" treptată spre N, pe valea Vardarului și a Struinei până în N–E Iugoslaviei și N–V Bulgariei. Din aceste zone (sigur din N–V Bulgariei), au trecut Dunărea purtătorii culturii **n.** *timpuriu* de tip → Cârcea și → Gura Baciului. Ei au ocupat la început o mare parte din câmpia Olteniei, trecând probabil și la E de Olt, de-a lungul râului, ajungând în S–V Transilvaniei (→ Ocna Sibiului) și apoi până la Gura Baciului, lângă Cluj-Napoca. Este posibil ca o altă ramură a lor să fi pătruns din N–E Iugoslaviei în Banat. Comunitatea de la Cârcea (jud. Dolj) practica, pe scară redusă, cultivarea plantelor, creșterea animalelor domestice, vânătoarea și culesul; aproape 76% din oasele de animale descoperite aici au aparținut celor domestice (bovine de talie mare, oi și capre) și numai 24% celor sălbatice. Uneltele de silex și mai rar de obsidian negru erau mai ales: lame, segmente de lame, răzuitoare și împungătore. Microlitele sunt rare. Din piatră șlefuită se confecționau topoare și dălți (de dimensiuni mici și mijlocii). S-au scos la iveală destul de multe unelte de os de diferite tipuri (sule, spatule etc.) și altele de corn. Ceramica este deosebit de frumoasă (lucrată din pastă cu pleavă) și caracterizată printr-o categorie de vase cu decor pictat cu alb (sub formă de buline) în diferite combinații (în grupuri sau șiraguri, linii paralele verticale sau oblice, cu suprafața haşurată, combinații de romburi și liniuțe), pe fond roșu. Așezările lor se aflau pe margini de terasă. Unele dintre ele aveau șanț de îngrădire. Locuințele erau bordeie cu gropi de formă ovală, prevăzute cu o vatră simplă. Un alt „val" de comunități sudice este constituit de comunitățile purtătoare ale culturii → Criș-Starčevo, care s-au stabilit mai întâi și au evoluat în N–E Iugoslaviei și în preajma Dunării, unde mai dăinuiau rămășițele comunităților culturii Schela Cladovei. Unele morminte descoperite la Schela Cladovei, prezentând încă înfipte în oase vârfuri de săgeți, dovedesc că în regiune s-au desfășurat lupte înverșunate între localnici și noii veniți. Treptat, purtătorii culturii Starčevo-Criș s-au răspândit de-a lungul Dunării în Oltenia și la E de Olt (până la Vedea) și au înaintat, în lungul zonei de dealuri, până la Târgșor (jud. Prahova). Alte comunități Starčevo-Criș au „roit" în Banat, Crișana și Transilvania, de unde, prin trecătorile Carpaților Răsăriteni au pătruns mai întâi în S și apoi în N Moldovei, ajungând și la E de Prut. Aceste comunități nu sunt documentate până în prezent în Maramureș (unde, de fapt, s-au făcut puține cercetări în ceea ce privește **n.**). Cu toate acestea, după harta răspândirii lor, se constată că au locuit pe cea mai mare parte din terit. țării noastre, ceea ce permite să susținem că purtătorii culturii Starčevo-Criș, încă din **n.** timpuriu, au realizat prima unificare culturală și etnică a populației de pe terit. actual al României. Ceramica din această perioadă era modelată cu mâna, din lut amestecat cu pleavă și mai rar, numai în anumite zone, cu cioburi pisate foarte mărunt. În arealul culturii Starčevo-Criș formele principale au fost borcanul cu corpul bombat și castronul adânc semisferic, ambele cu fund îngroșat sau cu picioruțe. Decorul vaselor de uz comun era alcătuit din șiruri de adâncituri duble făcute cu unghiile, din linii incizate paralele, oblice sau în rețea, proeminențe, brâuri în relief alveolate și torți mici masive. Exista și o categorie din pastă fină cu suprafața lustruită, adesea vopsită cu roșu sângeriu și destul de rar având decor pictat cu alb sau cu negru. Motivele erau alcătuite din linii paralele sau rar din spirale. Majoritatea așezărilor erau situate pe margini de terase, în apropierea apelor. Rar s-au folosit și peșterile. Așezările, nefortificate, cuprindeau un număr redus de locuințe, mai ales de tipul bordeielor, cu o groapă de formă rotundă sau ovală, prevăzute cu o vatră simplă. Purtătorii culturii Starčevo-Criș din Moldova au construit și locuințe de suprafață, rectangulare, în sistem paiantă, cu o singură încăpere și cu o vatră simplă. Plastica este documentată prin figurine redând stilizat un personaj feminin în picioare, cu steatopigie accentuată. Se cunosc și figurine zoomorfe; ambele categorii reflectă cultul fertilității. Ritul funerar practicat a fost numai înhumația, cu corpul în poziție chircită și așezat pe o parte. În cazul culturii Starčevo-Criș, pieptul și craniul celor decedați erau acoperite în mormânt cu cioburi de vase mari. Grija față de morți reflectă o altă credință, anume aceea în „viața de apoi". În cursul celei mai mari părți din perioada **n.** timpuriu a avut loc evoluția comunităților din fazele și variantele regionale ale culturii Starčevo-Criș. La sfârșitul perioadei încep să se afirme cultura → Ciumești în N–V țării și în ținuturile vecine și cultura → Dudești în S Munteniei și al Olteniei. La sfârșitul aceleiași perioade au pătruns în Moldova dinspre N–V, extinzându-se de-a lungul Carpaților Orientali comunitățile purtătoare ale culturii → ceramicii lineare (originare din Europa Centrală), care s-au extins treptat spre S până la N–E Munteniei (→ Sudiți, com. Gherăseni, jud. Buzău) și în S–E Transilvaniei, unde au ajuns până în preajma Mureșului mijlociu (→ Cipău, jud. Mureș). La începutul **n.** *mijlociu* și-au continuat evoluția cele trei culturi amintite, apoi s-au format alte câteva. În Muntenia, pe un fond Dudești și sub influența culturii ceramicii lineare târzii, s-a format cultura → Boian, cu o evoluție deosebit de dinamică. În S–E Olteniei, tot pe fond Dudești, s-a format cultura → Vădastra, cu o evoluție îndelungată, dar pe un terit. restrâns. Pe întinsul Banatului, în aceeași

vreme, s-a răspândit dinspre S cultura → Vinča, ale cărei comunități au pătruns mai târziu în S–V Transilvaniei unde au constituit temeiul culturii → Turdaș. În Crișana este documentată cultura → Tisa. Pe terit. Moldovei, din combinarea a două elemente, unul de origine sudică, principal, reprezentat de un grup de comunități din faza Giulești a culturii Boian și altul de o fază târzie a culturii ceramicii lineare, s-a format cultura → Precucuteni. Aproximativ în același timp cu formarea culturii Boian, în Dobrogea au pătruns și s-au stabilit, venind dinspre N–V Asiei Mici, comunitățile culturii → Hamangia. În cursul **n.** mijlociu s-au produs modificări importante datorită unor progrese în domeniul activităților economice. Elementul esențial l-a constituit răspândirea unor noi metode de cultivare a plantelor. S-a trecut treptat, dinspre S țării în celelalte zone, de la cultivarea plantelor cu săpăliga la agricultura incipientă prin folosirea unui plug primitiv (aratru), cu tracțiune animală. Efortul uman a scăzut mult, s-au putut cultiva terenuri mai întinse și evident au crescut cantitativ și recoltele, cu consecința firească a creșterii numărului populației. O urmare importantă a fost și aceea a trecerii , tot mai accentuate, la viața sedentară. Au început să fie înlocuite și speciile de grâu cultivate până atunci, prin altele cu productivitate mai mare. Progresele amintite au avut drept urmare schimbarea tipului de locuință. Astfel, în locul bordeielor s-au construit (în sistem paiantă) locuințe de suprafață, tot mai spațioase, de formă rectangulară. S-a schimbat și tipul de așezare. Dacă până atunci stațiunile erau înălțate pe marginile teraselor joase sau pe grinduri și erau nefortificate, începând din **n.** mijlociu majoritatea așezărilor au fost ridicate pe locuri aflate la marginea sau în prelungirea teraselor înalte, mărginite de maluri abrupte și au fost fortificate prin șanțuri de apărare și uneori cu valuri de pământ. De asemenea a crescut numărul locuințelor din cadrul așezărilor. S-au produs și modificări în privința organizării așezărilor. S-au format complexe compuse din așezări deschise, având alături așezarea fortificară, locul atelierelor și necropola (→ Radovanu, jud. Călărași). A început și schimbarea planului de răspândire a locuințelor în cuprinsul așezărilor. În Muntenia sunt documentate stațiuni cu locuințele dispuse în șiruri regulate, ca după scurt timp aceeași populație să înceapă să construiască locuințele în grupuri mici. La Radovanu au fost cercetate în întregime trei așezări suprapuse (obținându-se planurile lor generale, cu dispuneri diferite ale locuințelor), aparținând unor comunități din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Se consideră că faptul oglindește anumite schimbări în organizarea social-economică. Creșterea animalelor a constituit în continuare a două ramură principală a economiei (dar fără a se ajunge la creșterea vitelor în turmă). Erau crescute în special bovinele, urmate un timp de ovicaprine, și apoi, pe măsura trecerii la viața sedentară, de porcine. Vânătoarea a rămas o ocupație secundară, ca și culesul. Torsul și țesutul s-au intensificat datorită necesarului de țesături pentru haine. Se constată progrese și în domeniul uneltelor de silex. Pe lângă lame, răzuitoare și dălțițe, au început să se răspândească (în S și E țării) tmpoarele de silex, apoi vârfurile de suliță triunghiulare. Uneltele de piatră șlefuită prezintă o variabilitate mai mare de tipuri și s-a intensificat folosirea celor perforate, alături de cele plate. Instrumentele de os și corn sunt destul de multe (împungătoare, săpăligi, manșoane). Arama a fost utilizată pe scară redusă; sunt de menționat primele obiecte mărunte de aur. Ceramica se găsește în cantitate mare. În S–E țării s-a mai întrebuințat un timp pasta amestecată cu pleavă, dar la sfârșitul perioadei s-a generalizat pasta amestecată cu cioburi pisate. Formele de vase sunt variate și deosebit de frumoase, ornamentate cu barbotină, valuri, brâuri în relief, proeminențe etc. Ceramica din pastă bună este reprezentată prin felurite forme de castroane, vase cu corp cilindric cu sau fără picior, vase piriforme etc. În privința decorului se pot deosebi câteva grupuri importante. În Transilvania, Banat și Crișana predomină decorul de linii incizate, asociate adesea cu benzi umplute cu puncte. În S–E Olteniei și în Muntenia dominant este decorul excizat, în Dobrogea decorul „punctat", iar în Moldova cel trasat. Motivele ornamentale sunt geometrice, meandrice, spiralice etc. În această perioadă schimburile dintre comunități s-au intensificat. Unele dintre ele caută chiar să pună stăpânire pe zonele zăcămintelor de silex și de alte roci utile. Plastica reflectând cultul fertilității este reprezentată printr-un număr nu prea mare de figurine feminine în picioare, unele cu îmbrăcămintea redată schematic. Se cunosc și câteva figurine masculine. Deosebit de valoroase sunt figurinele din aria culturii Hamangia, care au analogii în plastica din N–V Asiei Mici. Dintre acestea, exemplarul descoperit la → Cernavodă, denumit „Gânditorul", este unic ca gen de realizare. În tot cursul **n.** mijlociu s-a practicat pe întreg terit. țării numai ritul înhumației cu unele varianle. În această perioadă s-au format primele necropole, unele cu un mare număr de morminte (→ Cernica, în aria culturii Boian, și → Cernavodă, în aria culturii Hamangia). Purtătorii culturii Hamangia din Dobrogea îi așezau în mormânt pe cei decedați în poziție întinsă, cu unele obiecte alături: unelte, brățări, mărgele, figurine. Aceeași poziție întinsă au avut-o și scheletele din necropola de la Cernica (însumând 376 morminte), atribuită fazei Bolintineanu a culturii Boian; inventarul acestor morminte este de obicei sărac, dar unele conțin și brățări, mărgele și plăcuțe de scoici. Este probabil că și purtătorii culturii ceramicii lineare să fi avut același obicei de a înhuma în poziție întinsă (așa cum au procedat în Europa Centrală). Până în prezent, pe terit. țării noastre nu a fost găsit nici un mormânt (sigur) din aria acestei culturi.

În S–E țării, din faza Giulești, sunt documentate morminte izolate cu schelete în poziție chircită, de obicei fără inventar sau cu câteva mărgele mărunte. Ritualul de înmormântare în poziție chircită s-a generalizat pe tot întinsul țării, până la sfârșitul **n.** Din faza → Vidra și apoi din faza de tranziție datează mai multe morminte având în dreptul gâtului mărgele din valve de scoici *Spondylus gaederopus* și din cochilii de *Dentalium*. Într-un mormânt din faza Vidra s-au găsit și mărgele făcute din foiță de aramă răsucită, iar un mormânt din faza de tranziție a avut drept inventar cinci vase mari. În aceeași fază se constată un obicei neobișnuit, anume acela de a vopsi obrazul celui decedat cu culoare roșie sângerie. În celelalte culturi contemporane descoperirile funerare sunt rare, fiind reprezentate prin morminte cu schelete în poziție chircită pe partea stângă sau dreaptă, cu brațele îndoite din coate și așezate cu palmele în dreptul feței. **N.** *târziu (eneoliticul)* se caracterizează prin viață sedentară și prin evoluția firească treptată a comunităților din perioada precedentă. Pentru a se sublinia continuitatea directă locală a culturilor amintite se vorbește despre complexele culturale Boian-Gumelnița și Precucuteni-Cucuteni. Pe temeiul dezvoltării interne a activităților economice, culturile **n.** târziu au atins trepte înalte, fiind dintre cele mai evoluate din întreaga Europă. **N.** târziu îi sunt caracteristice culturile: → Cucuteni (în Moldova și S–E Transilvaniei), → Gumelnița (în Muntenia și Dobrogea) — între ele a existat un aspect cultural → Aldeni II (de mixtură), apoi → Sălcuța (în Oltenia), Vinča târzie (în Banat), → Petrești (în Transilvahia de V și centrală). Cu timpul, purtătorii culturii → Românești (Tiszapolgár) dinspre Crișana s-au extins ocupând, ei și urmașii lor din cultura → Gornești (Bodrogkeresztúr), aproape în întregime ținuturile intracarpatice. La sfârșitul fazei Cucuteni A sunt atestate mișcări de populație dinspre stepele nord-pontice, caracterizate prin trai semistabil, ca morminte tumulare, în care se găsesc schelete cu ocru roșu. Astfel de morminte sunt răspândite mai ales în zonele de câmpie din Moldova, Dobrogea, Muntenia, Oltenia și V Banatului. Grupuri aparținând diferitelor culturi din stepele nord-pontice au continuat să pătrundă, în răstimpuri, în regiunile sudice ale țării noastre, până aproape de sfârșitul epocii bronzului. În perioada de sfârșit a **n.**, populația cucuteniană de pe o mare parte a terit. Moldovei a fost inclusă în cultura Horodiștea, în timp ce în stepa din S–E Moldovei au pătruns dinspre E comunități ale culturii → Foltești-Usatovo. Mai târziu sunt reprezentate în Dobrogea și Muntenia comunitățile culturii → Cernavodă I, iar în Oltenia, Banat și Transilvania s-au răspândit comunitățile complexului Sălcuța IV-Băile Herculane-Cheile Turzii, caracterizat prin vase cu torți pastilate. Comunitățile din **n.** târziu s-au ocupat iniens cu agricultura incipientă prin folosirea aratrului cu tracțiune animală. S-au cultivat specii cu productivitate mai mare și adesea soiuri de grâu diferite, amestecate, pentru a se obține o recoltă cât mai bună. Creșterea animalelor a ocupat în continuare locul secund. Se creșteau mai ales bovine, urmate de ovicaprine și de porcine. Dacă până atunci vânătoarea se plasa pe un loc secundar, în cursul **n.** târziu, pentru un anumit răstimp, în Dobrogea, Muntenia și Moldova, se constată trecerea pe locul doi a vânătorii, în locul creșterii animalelor domestice. Faptul s-ar putea explica prin unele modificări ale climei. Pescuitul era practicat în preajma râurilor și a lacurilor; în săpături se găsesc de obicei vertebre mari de somn, crap etc. Fusaiolele și greutățile pentru războiul de țesut vertical dovedesc, prin numărul lor mare, intensificarea torsului și țesutului. Spre sfârșitul **n.** arama a început să fie prelucrată și de membrii comunităților din regiunile carpato-danubiene. După toate probabilitățile, se începuse chiar exploatarea unor zăcăminte de aramă cum sunt cele de la Bălan (jud. Harghita) și poate cele din N–V Moldovei. Până atunci obiectele de aramă fuseseră aduse gata făcute din ținuturile de la S de Dunăre. La sfârșitul perioadei s-a intensificat utilizarea aramei trecându-se la realizarea unor unelte: topoarele în formă de pană, cele cu gaură pentru fixarea cozii (de tip Vidra) și acelea cu două brațe în cruce (de mai multe tipuri). Tot în această perioadă s-a folosit arama și pentru realizarea podoabelor: brățări, inele de buclă, ace cu capul de diferite forme, mărgele. Pandantivele (în formă de figurine) lucrate din foaie de aramă (în aria culturii Cucuteni) sunt rare. Alături de aramă a fost folosit și aurul; sunt documentate mai ales figurine, folosite ca pandative purtate la gât, descoperite în Muntenia (în aria Gumelnița), Transilvania (în aria Românești-Gornești) și Moldova (o singură plesă în aria Cucuteni, faza A-B, la → Traian). Figurinele din Muntenia au fost făcute din aur sudic (fiind aduse gata confecționate), iar cele din Transilvania din aur local (de reținut exemplarul de la Moigrad, jud. Sălaj, care cântărește cca 750 g). Tot din aur erau confecționate: inele de buclă, mărgele, *saltaleoni*. La Gumelnița a fost descoperit și un „lingou" de 22 g. Ceramica din perioada **n.** târziu era deosebit de bine lucrată, ornamentată și arsă. Vasele erau de obicei modelate din pastă amestecată cu cioburi pisate. În cultura Cucuteni a existat și o categorie de vase modelate din pastă amestecată cu valve de scoici și cochilii de melci pisate; același fel de pastă caracterizează vasele din cultura Cernavodă I. Ținându-se seama de modul de ornamentare a ceramicii, culturile principale au fost împărțite în două grupe: culturi cu ceramică pictată cu diferite culori (culturile Petrești și Cucuteni) și cele cu ceramică pictată cu grafit (culturile Gumelnița și Sălcuța). Fazele de început ale culturilor din prima grupă au avut suprafața vaselor ornamentată în întregime, cu decor pictat în benzi trasate cu alb, roșu și negru. Motivele erau: spirale,

meandre, benzi paralele, cercuri. Mai târziu s-au folosit, în principal, culorile neagră și albă, mai ales în faza Cucuteni A-B. În ultima fază, Cucuteni B, motivele stilizate (inclusiv antropomorfe, zoomorfe și unele redând păsări) acopereau numai părți din suprafața vaselor și se folosea aproape exclusiv culoarea neagră sau brună. Celei de a doua grupe de culturi îi este specific decorul pictat cu grafit și compus din motive geometrice: triunghiuri, cercuri, romburi, linii paralele. O formă obișnuită, în ambele grupe, este strachina rotundă, cu diam. mare. În Transilvania, în aria Românești-Gornești (Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr) decorul în retea este rar. În prima cultură se întâlnesc adesea vase cu proeminențe ascuțite („cioc de pasăre") și vase caracterizate prin picior cu ferestruici sau grupuri de adâncituri rotunde. În cea de a doua cultură sunt frecvente vasele numite „oale de lapte", cu corp bombat, scund, și gât cilindric înalt, prevăzut lângă margine cu două tortițe opuse. Vasele de uz comun au fost lucrate în cuprinsul fiecărei așezări și erau arse pe vetre obișnuite sau în cuptoare simple (alcătuite dintr-o groapă de formă tronconică). În ariile culturilor Gumelnița și Sălcuța și ceramica fină a fost arsă în același fel de cuptoare cu groapă tronconică (→ Vărăști, jud. Călărași). Purtătorii culturilor Petrești și Cucuteni și-au ars oalele pictate în → cuptoare evoluate, compuse din două încăperi suprapuse, despărțite printr-un grătar cu o serie de orificii, având drept sprijin, pe mijlocul încăperii inferioare, un mal median. Cuptoarele se aflau în afara așezărilor și erau izolate sau grupate. Realizarea culorii necesare ornamentării vaselor și apoi folosirea cuptoarelor erau apanajul unor persoane specializate (meșteșugari). Se consideră că vasele pictate (ținându-se seama și de măiestria cu care s-a făcut decorul) au fost lucrate în anumite centre, de unde erau răspândite pe calea schimburilor în așezările vecine. În timpul n. târziu în S și V țării așezările erau complexe, de tip tell, pe prelungiri de terasă înaltă, în lunci și pe grindurile din lungul Dunării. Se cunosc și așezări pe terase. Pe terit. locuit de purtătorii culturii Cucuteni stațiunile erau amplasate fie pe grinduri în luncile râurilor, fie pe terase mărginite de maluri abrupte, fie pe vârfuri de deal (→ Hăbășești, jud. Iași). În arealele culturilor Cucuteni, Gumelnița, Sălcuța și Vinča așezările erau, de obicei, întărite prin șanțuri de apărare, uneori și prin valuri de pământ. Așezările gumelnițene din V și N–V Munteniei aveau un caracter deosebit. Astfel la Teiu, așezarea, de formă rotundă, se afla pe o ridicătură din luncă și era alcătuită din șanț, val de apărare și câteva locuințe și anexe în interior. Câteva așezări cucuteniene (Hăbășești, Trușești și Târpești) au fost săpate în întregime. Stațiunea de la Trușești, jud. Botoșani, a avut aproape o sută de locuințe, ceea ce presupune un număr apreciabil de locuitori. Nu este exclus ca și pe terit. României, din ultimele faze ale culturii Cucuteni să existe așezări și mai mari, compuse din câteva sute de locuințe (cum era aceea de la Petreni, la E de Prut). În Muntenia au fost săpate în întregime așezările gumelnițene de la Jilava (din care se păstrase numai o parte), → Căscioarele și → Teiu. Cea de la Căscioarele, aflată pe un ostrov, era alcătuită din 18 locuințe și anexele lor, dispuse în grupuri. Locuințele din această perioadă sunt numai de suprafață, de formă rectangulară; majoritatea au pereții construiți din pari, împletitură de nuiele și lipitură de lut amestecat cu paie. Este posibil ca în unele zone să se fi construit locuințele și din trunchiuri cioplite (așa cum se procedează astăzi în zonele de munte). Ținând seama de unele miniaturi (din aria Gumelnița și Sălcuța) acoperișul era în două ape, făcut din trestii. Se constată deosebiri în modul cum se realiza podina. În culturile Gumelnița și Sălcuța aceasta era din pământ bătătorit (uneori compus din mai multe straturi subțiri de lut, arsură și cenușă) sau câteodată o parte din podea, din preajma vetrei sau cuptorului, era ca o platformă de lut. Pe terit. Moldovei locuințele erau, de obicei, cu podea-platformă (alcătuită dintr-o podea de trunchiuri despicate, așezate perpendicular pe axul lung al locuinței și acoperite cu un strat gros de lipitură de lut amestecat cu paie). Același tip de locuință a fost folosit și în arealele culturilor Petrești și Românești. În aria Cucuteni, podina era uneori amenajată cu pietre. Pereții erau făcuți din pari, împletitură de nuiele și multă lipitură de lut. Nu trebuie exclusă posibilitatea realizării lor din grinzi, ca în ținuturile de deal și de munte. Ferestrele erau de formă rotundă sau ovală. Intrarea se făcea pe latura opusă vântului predominant. Încălzirea locuințelor se realiza prin foc făcut pe vetre simple, de formă rotundă, ovală sau rectangulară, fiind prevăzute uneori cu gardină de lut. În aria culturii Gumelnița, în unele locuințe, au existat și cuptoare cu soclu masiv și cu boltă în formă de căsuță, prevăzute cu două orificii. În diferite așezări neolitice, mai ales din S țării, au fost scoase la iveală diferite obiecte miniaturale de lut ars, care imită forma exactă a unor piese de mobilier (mese, scăunele, scaune cu spetează, un fel de bănci prelungi, cu spetează). Amintim piesele descoperite la: Sultana, Gumelnița, Vidra, Căscioarele etc. În așezări gumelnițene s-au găsit și măsuțe miniaturale, cu tăblia de formă rotundă, prevăzute cu trei sau patru picioare scunde (→ Cernavodă, jud. Constanța) și scăunele specifice, imitând piese făcute dintr-un butuc mic, cu partea de deasupra puțin albiată și cea opusă bombată, cu trei sau patru picioare scunde, înfipte puțin oblic în butuc. Plastica din n. târziu a fost bogată, compusă mai ales din figurine antropomorfe, mai cu seamă feminine și mai rar masculine. Cele feminine sunt reprezentate prin piese lucrate din lut ars, marmură, os, aramă și aur. Acelea din lut ars redau de regulă o persoană în picioare, cu brațele de obicei pe abdomen, sub sâni sau îndoite în poziție de rugăciune. Unele figurine au

fost frumos ornamentate, prin decor incizat (cele de tip Cucuteni A) sau prin decor pictat (fazele Cucuteni A-B și B). O serie de figurine din arealul Gumelnița și cel Sălcuța sunt redate ca fiind îmbrăcate în rochii lungi până la glezne și largi la poale, cu decor din benzi verticale paralele. Figurinele de marmură (din aria Gumelnița) sunt de obicei masive (asemănătoare cu cele de os) și foarte stilizate, diferitele părți ale corpului fiind delimitate prin simple crestături opuse, laterale. Figurinele de os, plate sau prismatice, sunt specifice culturilor Gumelnița și Sălcuța. O singură piesă prismatică de os a fost găsită în aria Cucuteni din S–E Transilvaniei. Mai sunt considerate figurine și piesele de forma *en violon*. Se cunoaște o singnră figurină stilizată din aramă, în aria Cucuteni. Piesele de aur sunt documentate în ariile Gumelnița și Sălcuța (până acum numai la S de Dunăre), Vinča târzie și în cadrul complexului Românești-Gornești (Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr) din Transilvania și o singură piesă în aria Cucuteni (la Traian, faza Cucuteni A-B). Ritul funerar este inegal documentat pentru diferitele culturi, dar este evident că era practicat mai ales ritul înhumației. Purtătorii culturii Gumelnița aveau necropole plane (din cea de la → Vărăști, jud. Călărași, s-au cercetat 126 morminte), dar s-au găsit și unele morminte izolate. Scheletele erau în poziție chircită (moderată sau accentuată), de regulă pe partea stângă și mai rar pe partea dreaptă. Cele chircite pe stânga erau de obicei orientate cu craniul spre E, iar cele aflate pe partea dreaptă, cu craniul spre S. Mâinile erau așezate cu palmele în dreptul obrazului. Majoritatea mormintelor sunt fără inventar, unele cuprind unelte de piatră și de aramă (câte un împungător, ace de diferite tipuri), mărgele de scoici și rar vase mici. Mormintele din cultura Sălcuța erau izolate, în cuprinsul așezărilor (→ Vădastra) sau în afara lor (→ Ostrovu Corbului, jud. Mehedinți). Scheletele au fost găsite în poziție chircită, pe partea stângă. Mâinile erau îndoite și așezate cu palmele lângă sau sub craniu. În mormântul de la Vădastra s-au aflat mai multe mărgele de lut ars. Purtătorii culturii Românești (Tiszapolgár) aveau de obicei morminte de înhumație, izolate sau în necropole. Unele morminte sunt fără inventar, iar în altele s-au depus mai multe vase de ofrandă. În V țării s-au descoperit câteva morminte de incinerație aparținând culturii amintite. Purtătorii culturii Gornești (Bodrogkeresztúr) aveau necropole cu schelete chircite. S-a constatat că scheletele de bărbați erau chircite pe dreapta, iar cele de femei pe partea stângă, cu craniul orientat spre E. În mormintele bărbaților s-au găsit adesea lame de silex, în cele ale femeilor mărgele diferite sau podoabe, unele de aur. Mai rar, se aflau unelte de aramă: împungătoare, lame, topoare cu brațele în cruce. De obicei, lângă cel decedat se puneau diferite vase de lut. La sfârșitul epocii, mai întâi în Moldova și Dobrogea și apoi în Muntenia și Oltenia au pătruns comunități nord-pontice caracterizate prin practicarea înhumației și prin acoperirea mormintelor cu movile. Scheletele din astfel de morminte erau chircite sau întinse pe spate și, ca o trăsătură comună, în morminte se punea ocru sau cadavrele erau presărate cu ocru roșu. Sunt rar prezente și câteva podoabe sau câte un vas. Necropola de la Decea Mureșului face parte din aceeași categorie și a aparținut unui grup pătruns din regiunile estice. Documentarea arheologică actuală permite să se susțină că în **n.** comunitățile locale au avut o organizare socială bazată pe familia monogamă, după cum o dovedesc locuințele de dimensiuni modeste, din toate culturile. În fiecare locuință trăia bărbatul împreună cu soția și copiii. În această vreme pe terit. țării noastre, ținând seama de situația din regiune nu se poate vorbi de existența unor relații de caracter matriarhal. Modificările profunde produse în activitățile economice, mai ales în agricultură, au avut drept efect creșterea rolului economic al bărbatului (fără ca activitățile femeilor să fie neglijabile) și fără să se ajungă în acea vreme la relații de caracter patriarhal, în sensul strict al termenului. Numeroase descoperiri arheologice permit să se afirme că încă de atunci s-au organizat „ateliere" și au existat persoane specializate (meșteșugari) în diferite domenii (de exemplu în olărit). Sunt observații care fac posibilă ipoteza după care în prima parte a epocii neolitice relațiile membrilor din cadrul comunităților erau strânse, iar în a doua parte a epocii legăturile comunitare au început să slăbească (fapte reflectate în modul de organizare a așezărilor).

D. Berciu, Vl. Dumitrescu, în *Ist. Rom.*, 29–89; D. Berciu, *Contribuții*, 7–151.

E. C.

Neptun, stațiune balneo-climaterică în jud. Constanța, unde se află vestigiile unei așezări rurale din terit. orașului Callatis, cunoscută printr-o serie de morminte de epocă romană (sec. 2–3 d.Hr.), cu un bogat inventar conținând ceramică, sticlărie și monede (romane, callatiene, tomitane), precum și printr-un cuptor din sec. 4 d.Hr.

C. Iconomu, în *Pontica*, 1, 1968, 252–268; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, 371; Al. Suceveanu, *VEDR*, 56, 131.

A.S.

Nero (Lucius Domitius Ahenobarbus) (n. Antium, 15 dec. 37 d.Hr. — m. Roma, 9 iun. 68 d.Hr.), împărat roman (între 13 oct. 54 și 8 iun. 68 d.Hr.), fiul lui Cnaeus Domitius Ahenobarbus și al Agrippinei Iunior, fiica lui Germanicus și sora lui Caligula. Mama s-a îngrijit a-i da o educație aleasă, pregătindu-l pentru funcția supremă, printre profesorii săi celebri aflându-se din anul 49 și filosoful stoic Seneca. A arătat înclinații deosebite pentru artă, lit. — în special pentru teatru, unde se voia un interpret lăudat, pentru filosofie, muzică etc. Ca împărat a

Fig. 96. Nero.

încercat o elenizare a obiceiurilor romane și i-a persecutat pe creștini. În 50 a fost adoptat de Claudius, cu numele de Tiberius Claudius Nero. Influențat în prima parte a domniei, în special în bunele relații cu Senatul, de Agrippina, soția lui Claudius din anul 49 și a cărei asasinare a pus-o apoi la cale în 59, a început de prin 61 să-și schimbe politica internă, luând o poziție tot mai dură față de aristocrația senatorială, în care sens a înlocuit și personalul din adm. centrală și a inițiat în Senat procese de *lex maiestatis*. În vara lui 64, Roma a fost devastată de un mare incendiu, nou prilej de persecuții anticreștine deși unele surse îl acuză pe însuși împăratul că ar fi fost cauza incendiului. În urma acestuia, **N.** a început construirea unei Rome noi și a „Casei de aur" (*Domus aurea*). În urma unui alt incendiu distrugător care s-a petrecut la Lugdunum (Lyon), **N.** a inițiat, de asemenea, reconstrucția orașului. În primăvara lui 65, prin descoperirea conjurației lui Piso, au fost asasinați sau obligați să se sinucidă atât acesta cât și M. Annaeus Lucanus, Seneca ș.a. La fel se va sinucide în 66 și Petronius, autorul din acei ani al *Satyricon*-ului. În urma unui turneu în Grecia, în timpul căruia a inițiat lucrările de mare anvergură ale săpării canalului de Corint, și-a serbat triumful la Roma în 68, după care, pe fondul unui val de nemulțumiri și răscoale, părăsit de Senat și de garda pretoriană, **N.** va fi și el obligat să se sinucidă. Dispariția sa marca și → stingerea dinastiei Iulio-Claudice, inaugurându-se pentru Imp. o perioadă de criză. În timpul lui **N.** a început încă din 54 și apoi a fost reluat în câteva etape războiul cu parții, încheiat într-o primă fază cu alungarea acestora în 59 din Armenia. În anul următor s-a pornit răscoala din Britannia condusă de Boudicca, regina iceenilor. Înfrângeri vor suferi romanii și în Orient de la parții ce nu se lăsau pacificați (62). Cele două puncte nevralgice vor fi eradicate de romani abia prin 63, dar în 66–67 s-a desfășurat o altă răscoală, în Iudeea. Un rol important în luptele de acolo l-a avut Vespasian, împăratul de mai târziu. În 67–68 sarmații roxolani au trecut Dunărea nimicind două coh. romane. Pe acest fond, **N.** plănuia încă din 62 o mare expediție prin zona Mării Caspice având ca obiectiv India, în care scop a și fost recrutată din 66 *leg. I Italica*. Între 57–67 a funcționat ca guvernator al Moesiei Plautius Silvanus Aelianus, personaj important pentru activitatea lui la Dunărea de Jos, fie că este vorba de transferarea în 61 de la N de fluviu în provincie a cca 100 000 de autohtoni, de înfrângerea iazigilor sarmați în 62, ori de salvarea cetății Chersones de asediul sciților ș.a., toate acțiunile acestea din timpul lui **N.** creând premisele anexării defintive la provincie a terit. Dobrogei și asigurând totodată controlul roman și dincolo de malul stâng al Dunării.

E. Cizek, *Néron*, Paris, 1982; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 287–328; *DID II*, 55–59; *DIVR*, 469–470; *LA*, 379–380; Al. Suceveanu, *VEDR*, 20–22; *ECR*, 536–537.

A.B.

Nerva (Marcus Cocceius Nerva), împărat roman (18 sept. 96–27 ian. 98 d.Hr.). În vârstă de 66 ani (n. la 8 nov. 30; *CIL*, VI, 10 050) în momentul în care garda de pretorieni l-a ucis pe → Domițian, **N.**, senator ilustru și foarte respectat, a fost adus pe tron, fondând dinastia Antoninilor (numele nu se trage de la el, ci de la unul din viitorii împărați din această → dinastie). Deși extrem de scurtă, domnia lui **N.** a avut însemnătatea ei ca moment de cotitură în ist. Principatului: restabilirea calmului în relațiile dintre împărat și Senat (Domițian, ca exponent al atitudinii antisenatoriale, a avut a suferi *damnatio memoriae*; Plin., *Pan.*, 52, 4; Suet., *Dom.*, 23), refacerea finanțelor, sprijinirea Italiei și a elementului italic amenințat de concurența provinciilor. Adoptându-l pe → Traian (cu care a împărțit cel de-al patrulea consulat al său), **N.** a asigurat succesiunea tronului, iar programul său a fost apoi continuat și amplu dezvoltat de succesorul său. Se știe că în vremea lui **N.** era guvernator al Moesiei Inferior → L. Iulius Marinus. Un interesant ecou local al schimbărilor politice survenite după asasinarea lui Domițian poate fi urmărit prin documentul epigrafic *ISM*, I, 177 de la Histria, o bază de statuie dedicată în prealabil lui Domițian, martelată după dramaticele schimbări și prevăzută

Fig. 97. Nerva.

cu o nouă inscripție dedicatorie, de această dată către **N.**

A. Garzetti, *Nerva*, Roma, 1950; E.M. Smallwood, *Documents illustrating the Principate of Nerva, Trajan and Hadrian*, Oxford, 1965.

A.A.

Nestor, *vestarhul* (sec. 11 d.Hr.), guvernator al themei Paristrion. Illir de origine, la început în slujba împăratului Constantin X Ducas (1059–1067), cu demnitatea de → vestarh. În 1072–1074 a fost numit de împăratul Mihail VII Ducas (1071–1078) „katepan al Dristrei" și trimis să potolească răscoala ivită la Dunărea de Jos din cauză că Nichiphoritzes, ministrul atotputernic al lui Mihail VII, decretase monopolul grâului și suspendarea subvențiilor anuale în bani pe care locuitorii de la Dunăre le primeau pentru apărarea frontierei. Sosind la Dunăre, **N.** a trecut de partea răsculaților și aliindu-se cu → pecenegii, au pornit împreună spre Constantinopol, unde au cerut predarea lui Nichiphoritzes. Nesatisfăcându-li-se cererea, s-au înapoiat la Dunăre, jefuind în calea lor ținuturile Macedoniei și Thraciei. Nu se cunoaște cât timp **N.** a rămas în fruntea themei Paristrion.

N. Bănescu, *Duchés*, 90–93; I. Barnea, în *DID III*, 136–137.

I.B.

Netindava (Nentidava, Netidava), localit. antică în Dacia, menționată de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 4) și situată probabil în Muntenia subcarpatică. Neidentificată încă.

V. Pârvan, *Getica*, 264.

E.T.

neuri v. **sciți**

Nezvisko (regiunea Ivano-Frankovsk, Ucraina), bogată stațiune arheologică, situată pe malul drept al Nistrului. Din succesiunea de straturi arheologice, în grosime totală de peste 3 m, de o deosebită importanță este depunerea din primele sec. d.Hr., în care cele mai frecvente sunt materialele geto-dace de tip → Lipița. De asemenea au fost descoperite materiale aparținând culturilor Przeworsk și Cerneahov. După G.I. Smirnova, ordinea cronologică ar fi Lipița—Cerneahov—Przeworsk, dar, mai probabil, ordinea ultimelor două etape trebuie inversată. Unele descoperiri de tip Przeworsk ar putea de altfel să aparțină așezării geto-dacice din sec. 1–2 d.Hr. Un indiciu relevant pentru datarea locuirii Lipița de la **N.** îl constituie o monedă de argint emisă de împăratul Antoninus Pius (138–161 d.Hr.).

G.I. Smirnova, în *MIA*, 116, 1964, 196–212; V.M. Țighilik, *Naselennja Verhn'ogo Podnistrov'ja persih stolit' našoj eri*, Kiev, 1975, 22–24.

M.B.

Nicaea (Niceea) (gr. Νίκαια; azi Iznik, Turcia). Inițial colonia gr. Ancore, distrusă de mysieni, a fost refondată de Antigonos cel devreme către 316 î. Hr., poate abia după 311, cu numele de Antigoneia, pentru ca în 301 sau nu mult mai târziu Lysimach s-o reboteze **N.** în onoarea soției sale, fiica lui Antipater. Face apoi parte din regatul Bithyniei până în anul 74, când intră sub stăpânire romană. Pentru perioada autonomiei nu se cunoaște decât o singură emisiune de monede de bronz, incertă ca datare. În epoca romană, **N.** emite de timpuriu, în anii 62–59, monede cu legende gr., emisiuni continuate în perioada Imp. de la Augustus la Domitian, cu mici întreruperi. După o stranie pauză sub Traian și Hadrian, atelierul emite abundent de la Antoninus Pius la Gallienus, depășindu-l chiar pe cel din Nicomedia, ce era în epocă sediul Comunității bithynienilor. La Troesmis, s-a stabilit după *honesta missio*, Valerius Firmus, originar din **N.**, veteran al leg. *V Macedonica*, cu familia sa, și s-ar putea ca Lucius Licinius Clemens originar din *Ni...* să fie tot de acolo, dacă nu cumva din Nicomedia, mai curând decât din Nicopolis din Iudeea cum s-a propus, unde leg. a stat în garnizoană în timpul domniei lui Vespasian și Titus, cam devreme pentru veteranul nostru, încă activ în anii 158/159–160 d.Hr. În Dobrogea, monede din **N.** au fost descoperite la Histria (Caracalla, 1; Geta, 7; neprecizate, 3), la Noviodunum (Caracalla, 1; Geta, 3), la Tomis (Gordian III, Filip Arabul și Trebonianus Gallus) la Troesmis (Marcus Aurelius) și la Tropaeum Traiani (Septimius Severus), iar peste Dunăre, la Galați, în cartierul Barboși (Gordian III). Sunt prezente și în așezările rurale de la Agigea (Severus Alexander), Ostrov (Gordian III) și Vadu, com. Corbu (Severus Alexander), din jud. Constanța, și de la Niculițel (Commodus și Geta, 2), Slava Cercheză (Caracalla), Telița (Maximus și Gordian III, ambele contramarcate), din jud. Tulcea. În Dacia romană de la S de Carpați, monede emise la **N.** au fost descoperite la Acidava (Severus Alexander, 2 și una neprecizată din prima jumătate a sec. 3), la Aquae (Severus Alexander, 9), la Dierna (Elagabal, 1; Se-

Fig. 98. Monede de bronz bătute la Nicaea sub Severus Alexander și Gordian III.

verus Alexander, 4; Gordian III, 1), la Drobeta (Severus Alexander, 3), la Romula (Severus Alexander, 4; Maximinus Thrax, 1; pe lângă numeroase altele, mai ales de la Severus Alexander, din necropolă, încă inedite) și la Sucidava (Caracalla, 1; Macrinus, 1; Elagabal, 1; Severus Alexander, 15; Iulia Mamaea, 1; Maximinus Thrax, 1; Gordian III, 1; neprecizate din prima jumătate a sec. 3, 1; pe lângă alte câteva inedite, din necropolă). Ele sunt semnalate și în numeroase alte așezări din jud. Dolj, la Ghidiciu, com. Piscu (Severus Alexander), Maglavit (Severus Alexander, 2) și la Orodel (Severus Alexander), din jud. Gorj, la Runcu (Severus Alexander) și la Sura, com. Slivilești (Severus Alexander), din jud. Olt, la Balș (Severus Alexander), la Caracal (Severus Alexander), la Hotărani (Elagabal și Severus Alexander), în cantități mari la Orlea (Caracalla, 2; Carcalla sau Elagabal, 7; Macrinus, 1; Severus Alexander, 28 dintre care 5 barbarizate; Iulia Mamaea, 3 și Gordian III, 5 la care sunt de adăugat probabil cele mai multe dintre cele 11 neprecizate, atribuite prudent **N.** sau Nicomediei) și la Slăveni (18, adică 62,5% din totalul monedelor gr. de acolo), precum și din jud. Mehedinți, la Balta Verde (Gordian III). În Dacia de la N de Carpați au fost descoperite la Apulum (Septimius Severus, 1; Severus Alexander, 4; Iulia Mamaea, 1; Gordian III, 1; neprecizate din prima jumătate a sec. 3, 2), la Napoca (Iulia Domna), la Potaissa (Marcus Aurelius, 2; Severus Alexander, 1) și la Ulpia Traiana (Severus Alexander, 5; Gordian III, 2), precum și la Berghin, jud. Alba (Elagabal), la Hunedoara, într-unul din tezaure, în castrul de la Ilișua, jud. Bistrița-Năsăud (Severus Alexander) și la Jeledinți, în tezaur (Gordian III). S-au semnalat și în Banat la Moldovița, com. Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin (Severus Alexander) și la Timișoara (Severus Alexander, 2). În Muntenia s-au descoperit în împrejurimile Câmpulungului probabil la Jidava (Severus Alexander), la București–Fundenii Doamnei (Severus Alexander) și la Roșiori de Vede, jud. Teleorman (5 ex.). Spre deosebire de ce se întâmplă în Dobrogea unde materialul numismatic nicean este mai ales din vremea lui Septimius Severus (cu Geta și Caracalla *Caesari*) și puțin mai târziu, sub Geta și Caracalla, la care se adaugă apoi un lot de la Gordian III până la Trebonianus Gallus, în Dacia, mai ales la S de Carpați, predomină autoritar emisiunile din vremea lui Severus Alexander și îndeosebi cele cu însemnele de leg., ceea ce ar putea să îndemne, eventual, și către o explicație politico-militară a acestei masive pătrunderi, în legătură cu campania din Orient a împăratului și reîntoarcerea trupelor de acolo.

W.H. Waddington, E. Babelon, Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, I, 3, Paris, 1910, 395–511; *ISM*, V, 227–228 nr. 196 și 192–194 nr. 158; *Histria III*, 154, nr. 996–1003; *Histria VI*, 150 nr. 18–20; S. Schultz, în *Pontica*, 11, 1978, 100–101 nr. 8–11; Al. Popeea, în *Însemnări didactice, Culegere de studii și articole metodico-științifice de istorie*, Constanța, 1982, 31 nr. 3–5; Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 37, 1993, 313 nr. 38; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 253 nr. 12/9; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, A. Popescu, în *SCN*, 12, 1997, 86 nr. 54; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 537 nr. 27; Cr. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, în *SMMIM*, 11, 1978, 141 nr. 4–5; O. Iliescu, în *SCN*, 1, 1957, 463 nr. 5; E. Chirilă, N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, 715 nr. 11; A. Bodor, I. Winkler, în *ActaMN*, 16, 1979, 152 nr. 13–14; M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, în *BSNR*, 75–76, 1981–1982, 170 nr. 6–8; V. Antonescu, în *CNA*, 4, 1923, 2, 14 nr. 3; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, în *BSNR*, 90–91, 1996–1997, sub tipar; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 596 nr. 37; Gh. Poenaru Bordea, M. Zahariade, în *SMMIM*, 13, 1980, 114–115 nr. 12–14; M. Munteanu, R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 8, 1975, 182 nr. 1/2 și 206 nr. 54/8; M. Bărbulescu, R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 23, 1990, 231 nr. 75/10, 233 nr. 75 c/21–22, 235 nr. 80/4, 236 nr. 60 a/1–2; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 12, 1997, 43 nr. 13–21 și 68–70 cu bibliografia; D. Tudor, *OR*[4], 224 și 227; Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 35, 1991, 223 nr. 53, 224 nr. 63; I. Winkler, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, 1968, tabelul; ead., C. Băloi, în *ActaMN*, 10, 1973, 201–202 nr. 386–442; G. Popilian, în *Oltenia*, 1, 1974, 77; I. Winkler, în *ActaMN*, 2, 1965, 252–253 nr. 1066–1081, 228–229; ead., în *SCN*, 2, 1958, 405, IX b; ead., A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, 87 nr. 293–295; I. Winkler, în *Sargetia*, 11–12, 1974–1975, 128–129, 330–336; D. Protase, în *Revista Bistriței*, 10–11, 1996–1997, 92 nr. 264; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 588 nr. 30; id., în *Dacia N.S.*, 2, 1958, 497 nr. 22; id., în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 498 nr. 59.

G.P.B.

Niceta de Remesiana (cca 338–415 d.Hr.), episcop de Remesiana (Bela Palanka, Iugoslavia). Originar probabil din Dacia, în care a păstorit ca episcop, este cunoscut datorită câtorva din scrierile sale în lb. lat. ajunse până la noi și știrilor despre intensa activitate misionară pe care a desfășurat-o, oferite de două din poemele pe care i le-a dedicat contemporanul și bunul său prieten, episcopul Paulin de Nola, cu prilejul vizitelor pe care episcopul daco-roman i le-a făcut în Italia, în anii 398 și 402. Rolul de apostol al daco-romanilor de la S și de la N de Dunăre, pe care, în baza știrilor amintite, unii istorici români în frunte cu V. Pârvan i-l atribuiau lui **N. de R.**, a fost restrâns, după reexaminarea poemelor lui Paulin de Nola, numai la dacii și goții din dreapta Dunării. Totuși, chiar dacă din aceste poeme nu rezultă clar activitatea lui de misionar și la daco-romanii de la N de Dunăre, eventualitatea unei astfel de activități nu trebuie exclusă, date fiind pe de o parte relațiile strânse din locuitorii ambelor maluri ale fluviului, pe de alta „tipul de episcop misionar" prin excelență al lui **N. de R.** În afară de activitatea practică, în același sens pledează opera sa literară, alcătuită îndeosebi din scrieri catehetice. În plus, i s-a atribuit meritul, mai înainte nebănuit, de intermediar al transmiterii în Occident a regulilor

monastice ale sf. Vasile cel Mare, ceea ce face din el „strămoşul direct al ordinului Benedictinilor".

V. Pârvan, *Contribuţii*, 158–178; D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2], 497–516; *MPR*, 24; Coman, *Scriitori*, 93–174.

I.B.

Nichiteni, sat în com. Coţuşca (jud. Botoşani), pe terit. căruia au fost identificate urme arheologice din mai multe epoci. În punctele „Bodrog" şi „Pârâul Calului" sau la „Mârzâc", au apărut lame şi vârfuri de silex aparţinând paleoliticului mijlociu şi superior (aurignacian) şi unelte de piatră, împreună cu fragmente specifice culturii neolitice Cucuteni. Sfârşitul epocii bronzului (cultura Noua) şi începutul Hallstattului au fost sesizate numai în punctul „Pârâul Calului", unde au fost descoperite şi urme de vieţuire aparţinând sec. 3–4 şi 6–7 d.Hr. şi o necropolă de incineraţie şi înhumaţie din sec. 4–5 d.Hr., cu scheletele în poziţie întinsă, orientate N–S, având ca inventar vase lucrate la roată sau cu mâna din pastă de culoare cenuşie, fină sau zgrunţuroasă, obiecte de podoabă, din care se remarcă o fibulă de bronz cu placă semicirculară şi picior alungit.

RAJB, 91–92.

R.H.

Nicolae Bălcescu 1. Com. în jud. Călăraşi, pe terit. căreia, în apropierea bălţii „Barza" au fost descoperite întâmplător, în 1965, un mormânt de înhumaţie şi un altul de incineraţie, în groapă simplă. Scheletul, aflat la adâncimea de 1,40 m, era orientat N–S, iar din inventar s-au recuperat: o amforă romană, un urcior tronconic, un castronaş din pastă fină cenuşie, un urcior cu corpul sferoidal acoperit cu smalţ verde-oliv, import din Imp. Bizantin, şi un vas piriform modelat cu mâna din pastă poroasă. Mormântul de incineraţie, găsit la adâncimea de 0,75 m, avea resturile cinerare acoperite cu fragmente ceramice. Întregul complex se încadrează în cultura Sântana de Mureş (sec. 4 d.Hr.) (B.M.).

Fig. 99. Nicolae Bălcescu, jud. Călăraşi. Urcior smălţuit descoperit în mormântul de înhumaţie (sec. 4 d.Hr.).

2. Com. în jud. Constanţa, pe terit. căreia a fost descoperit (1962) un depozit de la sfârşitul epocii bronzului (sec. 13–12 î.Hr.), din inventarul căruia fac parte 18 obiecte de bronz (celturi şi seceri), în greut. de 2,458 kg (M.P.D.). **3.** Com. în jud. Teleorman, pe terit. căreia a fost descoperit (1966) un tezaur monetar, depus în vas de lut. Au fost recuperaţi 42 denari romani republicani emişi în anii 155–42 î.Hr., două copii şi o imitaţie locală (E.N.).

N. Anghelescu, în *RevMuz*, 3, 1966, 2, 161–163; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 103–104; A. Aricescu, în *SCIV*, 16, 1965, 1, 19–21; id., în *Pontica*, 3, 1970, 26–28; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 80; id., *Die Siecheln*, 112; M. Chiţescu, în *SCN*, 6, 1975, 209–212; ead., C. Beda, în *BSNR*, 70–74 (1976–1980), 1981, 127–137.

B.M.; M.P.D. şi E.N.

Nicomedes II Epiphancs, rege al Bithyniei (149–128 î.Hr.). I-a sprijinit pe romani în înăbuşirea răscoalei lui Aristonikos izbucnită la Pergam în 133–130, după ce regatul fusese lăsat moştenire Romei. O monedă de bronz de la **N.** a fost descoperită la Porolissum. Ea ar putea aparţine aşezării preromane, dar ar fi putut veni întâmplător şi mai târziu, în vremea Imp., deşi acolo lipsesc emisiunile oraşelor bithyniene Nicaea şi Nicomedia, destul de frecvente în alte părţi ale Daciei romane.

I. Winkler, în *ActaMN*, 1, 1964, 218.

G.P.B.

Nicomedia (gr. Νικομήδεια; azi Izmit, Turcia), important centru antic întemeiat în 264 î.Hr. de Nicomedes I, de la care şi-a luat numele, sau după o altă tradiţie de tatăl acestuia Zypoetes (caz în care iniţial s-ar fi numit Zypoetion), ceea ce pare verosimil, în perspectiva populării parţiale cu locuitori din Astacos, cetate distrusă de Lysimach. Capitală a regatului Bithyniei, emite monede cu efigiile regilor, dintre care deocamdată doar cele de la Prusias II şi Nicomedes II sunt atestate în România. La moartea lui Nicomedes IV, în 74 î.Hr., regatul intră prin moştenire în stăpânirea Romei şi în 63 î.Hr. este integrat în provincia *Pontus et Bithynia*. Sub proconsulii C. Papirius Carbo (62–59) şi C. Vibius Pansa, atelierul monetar din **N.** îşi reia activitatea, pe care o continuă în vremea Imp. de la Augustus până la Gallienus. Deşi oraşul rămâne capitală, fiind singurul îndreptăţit să poarte titlul de metropolă, aici fiind şi sediul Comunităţii bithynienilor precum şi atelierul monetar al acesteia, poziţia sa a fost contestată iniţial de Nicaea, ce l-a concurat apoi eficace măcar prin imensul volum de monede emise, stăruitor prezente şi în România. Dacă în epoca Imp. Roman timpuriu, relaţiile cu Bithynia sunt bine atestate în Dacia, la Apulum, locuitorii originari din **N.** sunt nominalizaţi ca atare doar în inscripţiile din Moesia Inferior. La Histria, doi negustori din **N.**, Asclepiades al lui Menophilos, zis şi Azanitul, împreună cu Asclepiades al lui Menophilos, închină un altar fu-

nerar (descoperit la Vadu) spre pomenirea lui Menophilos Bassus, tot negustor, frate, respectiv părinte al lor, care a trăit 60 de ani. Documentarea este foarte bogată la Tomis, capitala Moesiei Inferior și sediul Comunității cetăților vest-pontice, unde îi avem atestați în sec. 2–3 pe Teimocrates fiul lui Alexandros, zis și Tomitanul, din tribul romanilor, care a trăit cu cinste la Tomis, cu soția Ulpia Casta și fiul Ulpius Martinus, pe Damostratos fiul lui Heres, decedat aici, și un necunoscut originar din **N.**, prin inscripții descoperite chiar la Constanța la care se adaugă Eisidoros din **N.** (de 17 ani, ce zace aici) dintr-o inscripție aflată la Schitu, com. Tuzla și, printre dedicanții unei stele a Cavalerului trac găsită la Cumpăna, Lucius Antonius Capito și Ailius Barbario, născuți la **N.**, membri ai *conventus*-ului romanilor din Tomis. Tot originar din **N.** era și Phoibos, cel care a săpat icoana, mai exact unul dintre altarele mithriace din peștera „La Adam" de la Gura Dobrogei. Această semnătură de artist nu este decât aparent surprinzătoare, având în vedere carierele de marmură de la **N.** și renumita școală de sculptură existentă acolo. Bogata documentație epigrafică dobrogeană, care într-un caz atestă explicit vocația negustorească a nicomedienilor, de presupus firesc și în altele, nu este însoțită de una numismatică pe măsură, din păcate, dar explicabil prin abundența emisiunilor din Nicaea. Într-adevăr, din Dobrogea nu avem până acum decât două monede din **N.** publicate, prima descoperită la Telița (Gordian III), alta într-o localit. neprecizată din jud. Constanța (Geta, ca Augustus). Și pentru Dacia romană, documentarea este foarte săracă, ea limitându-se la Orlea (Severus Alexander, 6 ex., poate și câteva din cele 11 cu însemne de leg. pe rv. de la emitenți neprecizați, din care însă majoritatea sunt foarte probabil de la Nicaea) și la Sucidava (Severus Alexander, 2), la care adăugăm Micăsasa, unde s-a descoperit o monedă de la Hadrian a Comunității cetăților din Bithynia, emisă foarte probabil tot la **N.** În epoca romană târzie funcționează în oraș o importantă monetărie imperială, deschisă în momentul reformei monetare a lui Diocletian din 294 d.Hr. și care nu a fost închisă cum se credea la Leon I, ci și-a continuat activitatea sub Zenon și probabil sub Anastasius I. Monedele emise la **N.**, mai ales cele de bronz, care au de regulă în exergă literele SMN, după care urmează o alta cu valoare de cifră indicând numărul oficinei, s-au descoperit în număr mare în Scythia Minor și în Moesia Secunda. Spre exemplu, ele reprezintă la Axiopolis 6,47% (anii 270–450), la Novidunum 8,59% (270–498), la Tomis 10,78% (294–491) din totalul monedelor precizate din punctul de vedere al atelierelor emitente. Emisiunile **N.** sunt ceva mai puțin frecvente și în capetele de pod ale Imp. din fosta Dacie traiană, la Dierna (3,05% pentru 294–402), Sucidava, Orlea (9,33%), Hinova, foarte probabil și la Drobeta, întâlnindu-se și printre monedele pătrunse în alte zone: Oltenia, Muntenia,

Fig. 100. Monedă de bronz emisă la Nicomedia (Severus Alexander).

Transilvania, Banat și chiar în Moldova. Atelierul își continuă emisiunile și după reforma monetară a lui Anastasius din 498, produsele sale aflându-se în Dobrogea, până la începutul domniei lui Heraclius, după cele ale Constantinopolului (cca 60%), de regulă pe locul al doilea (cca 15%), poziție ce pe alocuri îi este disputată de Thessalonic. Ele sunt bine reprezentate și între monedele care au circulat în capul de pod dunărean al Imp. de la Sucidava, apărând și printre cele pătrunse în restul fostei Dacii.

W.H. Waddington, E. Babelon, Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, I, 3, *Nicée et Nicomédie*, Paris, 1910, 512–572; *ISM*, I, 469 nr. 356; *ISM*, II, 255-256 nr. 256 (92), 272–273 nr. 281 (117), 258 nr. 259 (95), 300 nr. 328 (164) și 159–160 nr. 129 (14); V.H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I–IV p. Chr.)*, Tulcea, 1995, 109 nr. 11; Gh. Poenaru Bordea, C. Popa, în *BSNR*, 70-74, 1976–1980, 636 nr. 4; I. Winkler, C. Băloi, în *ActaMN*, 10, 1973, 202 nr. 432–448; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 12, 1997, 42 nr. 22; I. Mitrofan, R. Ardevan, în *SCN*, 11, 1995 (1997), 130 nr. 162; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, în *SCN*, 9, 1989, 60–61; A. Popescu, în *SCN*, 10, 1993 (1996), 54–55; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, în *Actes du XIe Congrès International de Numismatique, Bruxelles 8–13 septembre 1991*, 368–370; M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, în *BSNR*, 75–76, 1981–1982, 194–195 și 199–200; G.L. Duncan, *Coin Circulation in the Danubian and Balkan Provinces of the Roman Empire AD 294–578*, Londra, 1993, 105–139; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, în *SCN*, 11, 1995 (1997), 141–149; O. Toropu, O. Stoica, în *Drobeta*, 1, 1974, 161–162; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 6, 1975, 79–80 și 87; V. Butnariu, în *BSNR*, 77–79, 1983–1985, 216–234.

G.P.B.

Niconia (Niconion) (gr. Νικωνία; Νικώνιον), emporion gr. întemeiat poate de → Histria și care sigur s-a dezvoltat în sec. 6–4 î.Hr. sub oblăduirea ei, localizat cu bune argumente în horodiștea Roxolani (raionul Ovidiopol, regiunea Odessa, Ucraina). Pentru perioada de la sfârșitul sec. 6 — începutul sec. 5. î.Hr., poate mai exact 525–475 î.Hr. sau ușor mai târziu, s-au descoperit vârfuri de săgeți-monedă. De asemenea, pentru perioada imediat următoare din sec. 5–4 î.Hr. s-au descoperit trei mici depozite de monede histriene de bronz cu roata, primul în 1958, celelalte două în 1960. Între foarte numeroasele monede izolate de același tip, există unele despre care s-a presupus că ar fi produse locale. De cel mai

mare interes sunt monedele turnate de trei nominaluri diferite descoperite la **N.**, studiate în ultima vreme și inițial confundate cu emisiuni ale Histriei și Olbiei, pentru care s-a propus atribuirea regelui scit Skyles. Cele mai mici (9,6–13 mm), dintre care s-au studiat 24 exemplare împărțite tipologic în trei serii, având pe av. bufnița și pe rv. legenda ΣK, au o greut. medie de cca 1,50 g și ar reprezenta 1/8 din nominalul mijlociu. Cele mijlocii (diam. 30 mm), împărțite în două serii, cu bufnița și legenda ΣKY pe av. și roata cu patru spițe pe rv., cântăresc între 11,94 și 15,48 g și ar reprezenta 1/8 de obol olbian. În sfârșit, cele mai mari, dintre care se cunosc doar două exemplare (diam. 60 mm), au aceeași iconografie cu precedentele, dar pe av. legenda ΣKYA (sau ΣKYAE, dar ultima literă nu este clară), iar pe rv. litera B și cântăresc în medie 59,8 g, ceea ce ar reprezenta 1/2 de obol olbian. Atât cele mici, cât și „așii" mici și mari, ar fi de datat în prima jumătate a sec. 5 î.Hr., mai exact între cca 475 și 450, când Skyles ar fi dominat zona litorală dintre Bug și Nistru, **N.** aflându-se sub influența Atenei. Într-un alt mic tezaur, descoperit în 1962 într-un gât de amforă, se aflau alături monede histriene de argint (trei exemplare și un fragment) și două monede cu roata și legenda IΣT; acest tezaur pare să fi fost îngropat spre sfârșitul sec. 5 î.Hr. sau nu mult mai târziu. De interes major este și micul tezaur descoperit în 1960, care conținea o tetradrahmă de tip Filip II emisă la Pella, două monede de argint histriene și o drahmă din Amissos, îngropat cândva spre sfârșitul sec. 4 î.Hr. Monede de argint histriene s-au descoperit și izolat în 1978–1983 (cinci exemplare de diferite nominaluri). Comparativ, monedele de bronz din → Tyras, cetate aflată mult mai aproape de **N.** decât Histria, sunt mult mai slab reprezentate. Este totuși de amintit prezența unui tezaur de asemenea monede. S-au mai descoperit monede de bronz olbiene, una din Apollonia și două macedonene, între care una de la Alexandru cel Mare. Merită să mai notăm și descoperirea unor vestigii de epocă romană.

A. Herrmann, în *RE*, 17, 1937, col. 508–509; *IGCH*, 704–707, 808 și 818; A.G. Zaginajlo, în *MASP*, 5, 1966, 103–129 și 8, 1976, 72 și 76; id., în *Pamjatniki drevnego izkusstva Severo-Zapadnogo Pričernomorja*, Kiev, 1986, 94; P.O. Karyškovskij, în *VDI*, 1961, 109–112; id., în *MASP*, 5, 1966, 149–162 și 9, 1983, 170–171; P. Alexandrescu, în *StCl*, 12, 1970, 151–154; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, 138, nr. 137–149; A.G. Zaginajlo, P.O. Karyškovskij, în *Numizmatičeskie issledovanija istorii jugo-vostočnoj Evropy*, Chișinău, 1990, 3–15.

G.P.B.

Nicopolis ad Istrum (lat.; gr. Νικόπολις πρὸς Ἴστρον, Νικόπολις ἐπ' Ἴστρου sau Οὐλπία Νικόπολις ἡ πρὸς Ἴστρον; azi Nikup, Bulgaria), oraș gr. întemeiat în 102 d.Hr. de împăratul Traian în amintirea unei victorii din primul război cu dacii,

Fig. 101. Monedă de bronz bătută la Nicopolis ad Istrum (Macrinus).

la N–V de actualul Tărnovo, la o oarecare distanță de Dunăre, în apropiere de confluența Rositei cu Iantra. Face parte inițial din provincia Thracia, ai cărei guvernatori sunt menționați pe monedele de nominal mare emise de la deschiderea atelierului în vremea lui Antoninus Pius până la Commodus. Lovit de costoboci, se reface și trece în vremea lui Septimiu Sever la Moesia Inferior, ai cărei guvernatori apar în legendele monetare până la închiderea atelierului sub Gordian III. Prosper la sfârșitul sec. 2 și în prima jumătate a sec. 3. Sunt cunoscute în preajma sa și în terit. *villae suburbanae* și *rusticae*, precum și importante ateliere ceramice la Butovo, Hotnița și Pavlikeni. În timpul invaziei goților condusă de regele Kniva, declanșată în 250, romanii obțin la **N.** două victorii, ce nu au putut împiedica nici trecerea dușmanilor la S de Balcani, nici, mai apoi, dezastrul de la Abrittus (iun. 251). Orașul are de suferit în perioada crizei Imp., pentru a se reface sub Diocletian și Constantin cel Mare. Atacat în mai multe rânduri în sec. 4 și apoi în sec. 5 de huni, se reface din nou restrângându-și suprafața într-o arie bine fortificată la S de vechiul **N.**, unde viața continuă până sub Mauriciu Tiberiu, când orașul este distrus de avaro-slavi, ce declanșează de aici în 586/587 atacul care a pustiit Durostorum, Tropaeum Traiani, Zaldapa și Marcianopolis. Emisiunile monetare din **N.** sunt frecvente în zona dobrogeană a Moesiei Inferior la Callatis și în împrejurimi, în descoperiri izolate (Plautilla, Macrinus, 2 ex. și Diadumenian), în necropolă (Caracalla) și în marele tezaur din 1960 (13 din cca 7000 „coloniale"), la Capidava (Septimiu Sever), la Cema, jud. Tulcea (Septimiu Sever), la Histria (Commodus, Septimiu Sever și Caracalla, 2 ex.), la Izvoarele, fost Pârjoaia (Septimiu Sever), la Niculițel, în diverse puncte (Septimiu Sever, 3; Geta și Elagabal, 2), la Noviodunum (Septimiu Sever, Caracalla *Caes.* și *Aug.*), la Nufăru (Septimiu Sever), la Ostrov, jud. Constanța (Septimiu Sever), la Pecineaga, jud. Constanța (Caracalla), la Tomis (Gordian III), la Troesmis (Septimiu Sever, Iulia Domna, Geta *Caes.* și Elagabal), la Tropaeum Traiani, în cetate și în satul Adamclisi (Septimiu Sever, 3) și la Turda, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea (Diadumenian), apărând și peste Dunăre la Galați, în cartierul Barboși (Macrinus). În vremuri de criză, ele se acumulează încă în tezaure, la Strunga, com. Oltina, jud. Constanța (Iulia Domna) și la Beștepe, com. Mahmudia, jud. Tulcea (prima jumătate a

sec. 3), ce au ultimele monede emise în 378–383, respectiv în 416–423. Monedele din N. sunt bine reprezentate și în Dacia de la S de Carpați, în jud. Olt, la Gura Padinii (Macrinus), la Caracal (Septimiu Sever), la Orlea (Septimiu Sever, 2; Elagabal, 3; Gordian III, 1), la Romula (Septimiu Sever, Iulia Domna, Macrinus) și la Sucidava (Geta, Macrinus, Elagabal, Gordian III, 2 și o neprecizată din prima jumătate a sec. 3). Din Transilvania avem emisiuni din N. la Potaissa (Septimiu Sever, Elagabal și Gordian III), fără a uita că pentru Publius Tenacius Vindex, decurion al orașului N., ridică un altar libertul său Publius Tenacius Gemellinus, care era *augustalis* în colonia Apulum. Ele nu lipsesc nici în spațiul dintre Dacia și Moesia Inferior, în Muntenia, la București, în punctul „lacul Tei" și la Străulești, punctul Măicănești (Septimiu Sever și Diadumenianus), la Conțești, jud. Teleorman (Elagabal), la Giurgiu (Marcus Aurelius), la Ogrezeni, jud. Giurgiu (Macrinus) și la Pitești (Gordian III).

L. Rouseva-Slokoska, în *Settlement Life in Ancient Thrace*, Jambol, 1994, 171–181; A. Poulter, *ibid.*, 182–191; id., *Nicopolis ad Istrum: a Roman, Late Roman and Early Byzantine City. Excavations 1985–1995*, Londra, 1995; Pick, I. 1, 328–518; E. Schönert-Geiss, în *JNG*, 15, 1965, 84–90 și 98–99; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșanu, A. Popescu, în *SCN*, 12, 1997, 83 nr. 6 și 87 nr. 74–75; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, 362 nr. 151; C. Preda, *Callatis*, 67 nr. 2; id., în *SCN*, 10, 1993 (1996), 27; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 9, 1976, 216 nr. 508; M. Munteanu, R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 8, 1975, 175–213; M. Bărbulescu, R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 23, 1990, 229–265; *Histria III*, 151 nr. 980–983; A. Vertan, G. Custurea, în *Pontica*, 21–22, 1988–1989, 372 nr. 1187; S. Schultz, în *Pontica*, 11, 1978, 100 nr. 6–7; Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 36, 1992, 204 nr. 44; iid., în *Dacia, N.S.*, 35, 1991, 224 nr. 61; A. Vertan, G. Custurea, în *Pontica*, 15, 1982, 275–276 nr. 416–417; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Peuce*, 8, 1980, 262 nr. 9–10, 12 și 264 nr. 42; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 5, 1972, 468 nr. 3–4; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, în *Stephanos nomismatikos, Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, nr. 5; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 253 nr. 12/4; O. Iliescu, în *SCN*, 2, 1958, 453 nr. 10; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 23, 1990, 278 nr. 1; I. Winkler, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, tabel, pozițiile 10–11, 21, 37 și 47; ead., C. Băloi, în *ActaMN*, 10, 1973, 199 nr. 351–356; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 596 nr. 37 și 593 nr. 23; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 12, 1997, 42 nr. 8; I. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, 87 nr. 290; *IDR*, III/2, 122–123 nr. 120; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 67; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 589 nr. 33; 7, 1963, 593 nr. 23; 12, 1968, 453 nr. 45; 23, 1979, 374 nr. 70; Gh. Rădulescu, M. Ionescu, în *SCN*, 1, 1957, 466; E. Nicolae, în *BSNR*, 88–89 (1994–1995), 1998, 272 nr. 23; E. Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*, Berlin, 1994, 259–306.

G.P.B.

Nicorești, com. în jud. Galați, unde înainte de 1932 s-ar fi descoperit într-un vas de lut un tezaur compus din câțiva → stateri de tip Alexandru cel Mare. Cum lipsesc alte informații, putem doar presupune că tezaurul de la N. ar completa, eventual, cadrul celui de la → Mărășești.

IGCH, 401; C. Solomon, în *Tecuciu*, 1932, 8.

G.P.B.

Niculițel, com. în jud. Tulcea, pe terit. căreia a fost descoperită o așezare rurală romană, din care provin un altar închinat lui Iupiter Dolichenus, o stelă funerară și o inscripție în lb. lat. dedicată împăratului Iulian Apostatul. Într-un sondaj arheologic efectuat în 1953 la N–E de sat, de o parte și de alta a pârâului N., au fost descoperite temelii de ziduri romane și fragmente ceramice geto-dacice și romane (sec. 2–4 d.Hr.). Către centrul satului a fost identificat un apeduct roman, iar la N și N–V de sat, pe o mare întindere, până la Capaclia, Bădila și Mânăstirea Cocoșul, ruine de *villae rusticae* și cimitire romane (sec. 2–3 d.Hr.). La marginea de E a satului a fost descoperită în 1971 clădirea unui → *martyrium*, care adăpostea moaștele martirilor → Zotikos, Attalos, Kamasi(o)s și Philippos, deasupra căreia a fost construită o bazilică creștină. Un val (troian) lung de 27 km înconjoară satul, urmând în cea mai mare parte coama și pantele dealurilor și închizând o suprafață de cca 50 km². În interiorul valului se află câteva întărituri (lagăre), de asemenea înconjurate cu valuri. În secțiunile efectuate în 1953 și 1954 în valul lagărului de la punctul „Cetățuia", la cca 3 km S–V de sat, s-au găsit fragmente de țigle și cărămizi romane, unele cu ștampila leg. *I Iovia Scythica*, adusă probabil de la Noviodunum și refolosite la consolidarea valului de pământ, conceput ca o a doua linie de apărare în spatele acestei mari cetăți situate la unul dintre cele mai importante vaduri ale Dunării. În interiorul lagărului de la „Cetățuia" s-au descoperit temeliile, din cărămizi romane refolosite, ale unei bisericuțe treflate din sec. 12, cea mai veche de acest tip de pe terit. țării noastre. Valul de la N. a fost datat diferit, începând din sec. 4 d.Hr. până în sec. 11–12 și atribuit romanilor, protobulgarilor sau bizantinilor (I.B.) De la N. provin două monede gr. din perioada autonomiei: una de argint histriană, cealaltă de bronz emisă de Mesambria. Pentru sec. 2–1 î.Hr. s-ar adăuga un tezaur monetar geto-dacic de „tip Măcin" și doi denari romani republicani. Foarte important este un tezaur de denari romani republicani și imperiali încheiat la Claudius I. Izolat, s-a aflat pentru prima etapă de circulație un as de la Domitian. Pentru cea de a doua, a dinastiei Antoninilor, se cunosc 14 monede acoperind integral perioada, în timp ce pentru a treia, a dinastiei Severilor, se cunosc 29, reprezentând o dublare a numărului de piese și o creștere spectaculoasă a circulației monetare, cu mult peste cea înregistrată pe ansamblul

așezărilor rurale dobrogene. Pentru etapa a patra (235–270) cele cinci monede, ultima din 251 de la Hostilianus, reprezintă cca 1/2 față de volumul perioadei la nivel regional. Monedele coloniale își fac apariția din etapa a doua și reprezintă totalitatea bronzurilor în etapele trei-patru. Cele mai numeroase (13) sunt din Moesia Inferior (Histria, Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis și Tomis), două din Niceea și una din Philippopolis. Circulația se reia după o pauză destul de îndelungată prin monede de la Tacitus, Probus și din anii precedând reforma lui Diocletian. După aceea, toate etapele cu care se operează în mod curent în analiza circulației monetare, începând cu 294–313 și terminând cu 425–450 sunt mai mult sau mai puțin bine reprezentate, cu precizarea necesară că pentru moment lipsesc monedele de la Iovian și cele emise între 378–383, absente și în alte loturi dobrogene. Cele mai numeroase sunt emisiunile din 354–358 (23 exemplare), 364–378 (17), 330–336 (14) și 313–324 (11). Cei mai ridicați coeficienți monede/an aparțin etapelor 354–358 (5,75), 330–336 (2,33), 348–354 (1,50) și 341–346 (1,20), cu observația suplimentară că în 330–336 și 354–358 valoarea lor se situează peste media locală și uneori (330–336 și 342–358) chiar mult peste media regională, depășind și abaterea standard pozitivă. Oricum, evenimentele ce au dus la ascunderea tezaurului monetar din punctul „Sarica" (281 exemplare), încheiat cu emisiuni din 342–348, nu par să fi avut efecte durabile asupra circulației la **N.** Un alt tezaur, aflat în punctul „Oacheșa", nu poate fi încadrat cronologic cu suficientă precizie (cca 100 monede de „epocă constantiniahă"). Între 364 și 378 situația este mai bună la **N.** decât în alte locuri din Dobrogea. Apoi însă, deși avem pentru 378 (mai exact abia din 383)–395, 395–402 și 402–408 doar câte două monede pentru fiecare etapă, iar în continuare pentru 408–423/425 și 425–450 doar câte una, ne situăm ca joc al cifrelor, cu excepția primei etape, când situația la **N.** pare să fi fost destul de gravă, în limitele nivelului inferior al normalității dobrogene. Cele mai numeroase monede emise între 294–450 provin din Constantinopol și Thessalonic (câte 16), urmate de Nicomedia și Cyzic (câte 11), Heraclea (10) și Siscia (6). Mai sunt prezente Antioehia (4), Arelate, Roma, Aquilea și Sirmium (câte una). Atelierele din Propontida dau 61,53% din numerar și dacă li-l nlăturăm pe cel din Thessalonic obținem 82,03% din total. Lipsesc emisiunile din a doua jumătate a sec. 5 și din prima parte a sec. 6. Au fost publicate monede bizantine de bronz de la Iustinian (începând din 541–542), Iustin II și Mauriciu Tiberiu (ultima din 594/595) (G.P.B.).

I. Barnea, în *SCIV*, 5, 1954, 1–2, 182–187; 6, 1955, 3–4, 735–743; *DID III*, 117–119; V.H. Baumann, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 189–202; id., în *Peuce*, 4, 1973–1975, 109–117; P. Diaconu, în *SCIVA*, 26, 1975, 101–107; *MPR*, 91–93, 146–154; *IGLR*, 276–280; G. Simion, în *Peuce*, 6, 1977, 123–148; *ISM*, V, 265–267; M. Chițescu, *RRCD*, 221, nr. 132; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Pontica*, 11, 1978, 75, nr. 13; id., în *Peuce*, 8, 1980, 144 și 501, nr. 7; Gh. Poenaru Bordea, în *Pontica*, 7, 1974, 232; C. Deculescu, în *SCIV*, 17, 1966, 3, 577–592; V.H. Baumann, *Ferma*, 166–168; id., în *ActaMN*, 14, 1977, 252–254; R. Ocheșeanu, în *BSNR*, 75–76, 1981–1982, 209–235; Gh. Poenaru Bordea, P.I. Dicu, în *BSNR*, 88–89, 1994–1995, 33–64.

I.B. și G.P.B.

niello (ital.), tehnică a incrustării la cald. Motivele adânc incizate în metalul alb (argint) sunt umplute cu un smalț închis (în cele mai multe cazuri argint înnegrit cu sulf). Suportul este încălzit până ce smalțul se topește; după răcire este pilit și îndreptat. În cursul sec. 5 d.Hr. utilizarea tehnicii **n.** este atestată pe tava din mormântul de la → Conceşti, iar în sec. 6–7 d.Hr. pe unele piese de podoabă de argint (catarame cu cap de vultur, fibule digitate etc.), descoperite la Cipău, Fundătura, Șeica Mică etc.

R.H.

Nikephoros (Nikephor; Nicefor) **A)** Numele a trei împărați bizantini: **1. N.I** (802–811), împărat destoinic, a întreprins o serie de reforme pentru consolidarea economică și militară a statului. A luat măsuri împotriva elementului slav în continuă creștere, iar contra bulgarilor a pornit o campanie militară care s-a terminat cu trecerea orașului Serdica (Sofia) în stăpânire bulgară, cu omorârea lui **N.I** pe câmpul de luptă și cu compromiterea prestigiului împăratului bizantin în Peninsula Balcanică (811). **2. N. II Phocas** (963–969), aristocrat și susținător al intereselor aristocrației bizantine, strălucit general, a recucerit Creta (961), Ciprul (965), Cilicia și Antiohia de la musulmani, lărgind considerabil frontierele Imp. și inaugurând cea mai glorioasă epocă militară a Bizanțului medieval. Împotriva Bulgariei l-a chemat pe Sviatoslav, cneazul Kievului, care s-a instalat la Dunărea de Jos, de unde nu voia să mai plece (969). **3. N. III Botaniates** (1078–1081), reprezentant tipic al aristocrației militare din Asia Mică. Înainte de a ajunge împărat, a fost „comandant al orașelor de la Dunăre" (1064–1065). Scurta sa domnie a constituit ultimul act al perioadei de criză din sec. 11 a Imp. Bizantin și a pregătit terenul pentru regimul nobilimii militare a Comnenilor. **B)** **N.** (758–829 d.Hr.), patriarh de Constantinopol (806–815), istoric. Născut la Constantinopol, a fost secretar la curtea bizantină în timpul celui de al II-lea Sinod ecumenic de la Niceea (787). Ales patriarh și combătând iconoclasmul, a fost detronat de împăratul iconoclast Leon Armeanul și trimis în exil, unde a și murit. În afară de numeroase lucrări teologice, **N.** a alcătuit două opere istorice în lb. gr. Prima, „Scurtă istorie", prezintă evenimentele dintre 602–769 d.Hr., cealaltă, „Scurtă cronografie", este mai curând o listă cronologică de nume de regi, îm-

părați și patriarhi de la Adam până la moartea autorului. În prima dintre cele două opere se află informații despre populații, locuri și ape de pe terit. țării noastre.

G. Ostrogorsky, *Histoire*, 118, 216–225, 310–318 și 370–371; N. Bănescu, *Duchés*, 141–143; Colonna, *Storici*, 86–89; *IIR*, II, 625–629; I. Barnea, în *DID III*, 133–134 și 137.

I.B.

Nikolov (fost Gagalea, Bulgaria). Din această localit. provine un tezaur monetar descoperit în 1951. Cuprinde emisiuni getice de tip Vârteju-București, alături de tetradrahme din Thasos și Maronea.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 18, 1952, 404.

C.P.

nimfe (în rel. gr. și română), personificări ale izvoarelor, pădurilor și munților, încarnarea forțelor productive ale naturii. Puterea lor se exercita atât asupra vegetației cât și asupra oamenilor. Numeroase legende, mai ales cele în legătură cu Dionysos și Hermes, și câteva epitete arată că **n.** erau divinități hrănitoare (doici). Considerate a proteja creșterea și adolescența, mai ales a tinerelor fete, erau invocate în unele locuri și la ceremonia căsătoriei. Li se atribuiau de asemenea virtuți profetice. Homer și alți poeți le repartizau după locul de ședere preferat în patru mari clase: ale munților (*Oreades* sau *Orestiades*), ale câmpurilor (ἀγρονόμοι), ale apelor (*Naiade*) și ale arborilor (*Dryade, Hamadriade, Meliade*). Romanii le onorează mai ales ca divinități ale apelor, îndeosebi ale surselor termale. Cele mai multe inscripții se raportează la **n.** tămăduitoare. Omniprezența **n.** (fluvii, arbori, peșteri) era însoțită de o venerare simplă și nu li se ridicau decât altare. Erau asociate și cultului lui Dionysos, Apollon și altor zei. Înfățișate în general ca femei tinere și grațioase, erau ușor de confundat cu Grațiile sau Muzele, când nu erau însoțite de inscripții. În epoca romană se întâlnesc imagini ale **n.** goale pe jumătate, ținând o mare cochilie sau o cupă cu ornamente. Între reliefurile cu **n.** se cuvine menționat cel din „Tezaurul de sculpturi" de la Tomis. Inscripții cu Νύμφαι sunt cunoscute la Histria și împrejurimi din sec. 4–3 î.Hr. și din sec. 3 d.Hr. (*ISM*, I, 107 și 333), iar din Dacia amintim inscripțiile de la Alburnus Maior, Romula (*CIL*, III, 13798 = *IDR*, II, 337), Micia (*CIL*, III, 7858), Germisara (*CIL*, III, 7882) în care **n.** sunt însoțite de epitetele *sanctissimis* și *salutiferis*.

S.S.

Nir, cultură din perioada timpurie a → epocii bronzului, răspândită în câmpiile Nirului și Careilor din N–V României, în N–E Ungariei (sub numele de Nyirség) și S–E Slovaciei (sub numele de Zatín). Cultura **N.** are o evoluție îndelungată, de-a lungul a două faze principale (I: *Berea*; II: *Sanislău*). Descoperiri din prima fază s-au făcut pe dunele de nisip din câmpia Nirului și constau din ceramică cu ornamente excizate și incrustate cu alb, de tradiție vucedoliană. Din faza mai nouă sunt cunoscute așezări de durată cu locuințe de suprafață (Carei-Bobald) și o ceramică ornamentată îndeosebi cu impresiuni triunghiulare. Fazei a doua îi aparțin morminte de incinerație în urne, izolate sau formând o necropolă cum este cazul la Ciumești (com. Sanislău, jud. Satu Mare). În economia comunităților **N.** creșterea vitelor ocupa un rol însemnat, ele folosind carul cu patru roți. Cultivarea plantelor se va fi practicat mai ales în ținuturile podzolice din câmpia Careilor. La apariția acestei culturi un rol decisiv par să-l fi avut comunitățile vucedoliene deplasate spre N sub dubla presiune estică: a purtătorilor culturii Glina și a celor cu morminte tumulare originari din regiunile nord-pontice. Evoluția culturii **N.** începe în ultima fază a culturii Glina și se continuă, la începutul milen. 2 î.Hr., paralel cu grupele etno-culturale de tip Nagyrév, ea fiind mai veche decât procesul de constituire a culturilor din perioada clasică a epocii bronzului, precum Otomani, Verbicioara, Vatina etc.

N. Kalicz, în *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Beograd, 1984, 109–119; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, 20–30; P. Roman, I. Németi, în *SCIVA*, 37, 1986, 3, 198–218.

P.R.

Nireș, sat în com. Mica (jud. Cluj), unde în punctul „Vârful Vulpanului" (1 km V de localit.) a fost descoperit întâmplător în 1953 un tezaur monetar cuprinzând cca 150 de piese, majoritatea de argint, celelalte de bronz. S-au recuperat și studiat 30, dintre care 29 denari de la Nero la Severus Alexander și o emisiune de bronz de la Constantius II de tip FEL TEMP REPARATIO (354–358 d.Hr.). Îngroparea acestui tezaur — importaru document ilustrând persistența populației autohtone romanizate în vechea sa vatră, s-ar putea explica printr-un moment de nesiguranță de după 358 d.Hr., legat poate de mișcările etnice provocate de invazia hunilor.

D. Protase, în *SCN*, 1, 1957, 149–171.

E.N.

Nisconis, localit. situată pe litoralul Mării Negre, probabil în Scythia Minor sau Moesia Secunda. Numele amintește divinitățile celtice ale izvorelor (*Niskai*), sugerând identitatea cu localit. *Krounoi (Dionysopolis)* (Procop., *De aed.*, IV, 11). Neidentificată încă.

V. Beševliev, *Kastellnamen*, 26, 148.

I.B.

Nistorești v. **Pompeius Valens, L.**

Nitra (Slovacia). În mai multe puncte de pe terit. orașului, atât pe terasa râului Nitra, cât și pe înălțimea „Hrad", au fost identificate urmele unei întinse

aşezări La Tène târzii, în care ceramica celtică (din speciile cenuşie fină, pictată şi grafitată) se asociază cu olăria geto-dacă de tip clusic, reprezentată prin exemplare caracteristice de oale şi căţui, lucrate de mână, şi de fructiere şi căni lucrate la roata olarului. În aceeaşi zonă, resturile unui cimitir celtic abandonat la începutul fazei La Tène C2 (cea mai recentă piesă este fibula de tip Mötschwil) oferă un *terminus post quem* pentru începuturile locuirii celto-dacice. Obiectele sigur databile, descoperite în aşezare, se încadrează în faza La Tène D1 (fibulă evoluată de schemă La Tène mijlocie, închizător de centură în formă de palmetă, monedă celtică de tip Nonnos), dar există indicii privind continuarea locuirii celto-dacice, ca şi la → Nitriansky Hrádok, până la sfârşitul sec. I î.Hr. — începutul sec. I d.Hr.

A. Točik, în *Arch. Rozhl.*, 11, 1959, 6, 847 şi fig. 325; K. Pieta, în vol. *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im Mittleren Donaugebiet*, Bratislava, 1977, 284–285; id., în *Thraco-Dacica*, 3, 1982, 37–38 şi fig. 4–6.

M.B.

Nitriansky Hrádok, staţiune arheologică situată pe terasa râului Nitra, în S–V Slovaciei, cu bogate depuneri din neolitic până în evul mediu. Descoperirile din a doua epocă a fierului sunt deosebit de relevante pentru problema relaţiilor dintre celţi şi daci în sec. 2–1 î.Hr. Pe promontoriul „Zámeček", în locul unei mici necropole birituale celtice părăsite către mijlocul sec. 2 î.Hr., se instalează o aşezare celto-dacică întărită cu o dublă palisadă din lemn şi pământ şi prevăzută cu o poartă a cărei construcţie trădează modele celtice (Manching). În interiorul suprafeţei fortificate (diam. cca 150 m), în locuinţe şi în gropi, ceramica celtică La Tène târzie apare în asociere cu olăria geto-dacă clasică, lucrată de mână (oale, căţui) sau la roată (fructiere). Studiul materialului arheologic permite presupunerea că locuirea celto-dacică a început în scurt timp după abandonarea necropolei celtice şi deci că prezenţa geto-dacă la **N.H.** este mai veche decât vremea războaielor purtate de Burebista împotriva boiilor şi tauriscilor. Data finală a aşezării este fixată, pe baza unei fibule protonorice, la sfârşitul sec. I î.Hr. — începutul sec. I d.Hr.

A. Točik, în *Arch. Rozhl.*, 11, 1959, 6, 848 şi fig. 323; J. Filip, II, 918–919; B. Benadik, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 2, Praga, 1971, 908–909 şi pl. 35; K. Pieta, în *Thraco-Dacica*, 3, 1982, 35 şi urm.

M.B.

nomisma (gr. νόμισμα; „monedă în curs"), termen care începând de la Theophil (829–842 d.Hr.) a înlocuit în lucrările juridice termenul lat. pentru monedele de aur — *solidus*. Iniţial avea 4,413 g. Sub Constantin VII şi Roman II (943–959) **n.** era de o mare puritate, scăzând apoi ca greut. şi mai ales ca titlu. Începând de la Nikephor II Phocas (963–979 d.Hr.) există două categorii de **n.**, anume **n.** *histamenon*, de greut. bună şi **n.** *tetarteron* mai uşoară. Titlul **n.** *histamenon* a scăzut începând din vremea lui Constantin IX şi a ajuns în vremea lui Nikephor III Botaniates (1078–1081) la 8 carate, jumătate din titlul pe care-l avea în vremea predecesorului său Mihail VII.

Ph. Grierson, în *BZ*, 47, 1954, 379–394; C. Morrisson, în *XIVe Congrès International des Études Byzantines, Résumés–Communications*, Bucureşti, 1971, 213–216; ead., *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, II, Paris, 1970, 513 şi 615–617.

G.P.B.

Nono, localit. menţionată de Procop. (*De aed.*, IV, 11), poate *Novovicus* sau *vicus Novus*, undeva în apropiere sau în vatra satului Enisala (jud. Tulcea).

DID II, 421; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 143.

I.B.

Noricum, regiune între râul Inn (la V), Dunăre (la N), Pannonia (la E) şi Italia (la S), locuită de timpuriu de triburi celtice (taurisci, norici). Noricii au dat denumirea ulterioară a ţinutului. În timpul domniei lui Claudius, regiunea a fost înglobată paşnic Imp. Roman şi transformată într-o provincie condusă de un *procurator* imperial. În **N.** au staţionat până în 170 d.Hr. numai trupe auxiliare aflate sub comanda procuratorului, iar din 171 d.Hr. *leg. II Concordia* denumită ulterior *Italica*, dislocată definitiv la Lauriacum (Enns). Capitala provinciei se afla la Virunum (azi Zollfeld, Austria). Odată cu instalarea leg., provincia începe să fie condusă de un *legatus Augusti pro praetore* de rang praetorian. **N.** era înglobată economic la *publicum portorium Illyrici*. La sfârşitul sec. 3 d.Hr., odată cu reformele lui Diocleţian, **N.** a fost divizată în **N.** *Ripense*, având ca frontieră Dunărea şi **N.** *Mediterranea*, ambele înglobate diocezei *Pannoniarum*. Din **N.** au sosit în Dacia colonişti care s-au stabilit în E provinciei, unde au etalat caracteristici specifice ale vieţii materiale şi spirituale.

G. Alföldy, *Noricum*, Londra–Boston, 1974; P. Kneissel, în *Chiron*, 9, 1979, 261–274.

M.Z.

Noşlac, com. în jud. Alba. În punctul „Pe şes", săpăturile arheologice întreprinse de Mircea Rusu în anii 1962–1963 au dus la descoperirea unei aşezări aparţinând culturii Petreşti din fazele A–B şi B. Unul dintre cele două niveluri de locuire este caracterizat prin locuinţe de tip bordei, celălalt prin locuinţe de suprafaţă cu platformă. Printre puţinele obiecte de cupru din inventarul culturii Petreşti sunt de menţionat două ace cu capul răsucit, aflate într-o locuinţă cu platformă din nivelul Petreşti A–B de la N. Tot de aici provine şi o statuetă antropomorfă, probabil masculină, cu analogii în cultura Gumelniţa. În ma-

lui drept al pârâului Şomoghia, la 1 km de vărsarea lui în Mureş şi la cca 0,5 km de **N.**, cu prilejul unei alunecări de teren s-a aflat în bordei din care s-au recoltat resturile unei vetre, fragmente ceramice şi oase de animale, atribuit tot culturii Petreşti. În aceeaşi zonă a fost identificată şi o aşezare daco-romană (S.M.-B.). Unui nivel de locuire din sec. 5 d.Hr., observat pe terit. com., îi aparţine o cataramă turnată din bronz databilă în a doua jumătate a sec. La V de sat, pe prima terasă a Mureşului, a fost descoperită o necropolă cuprinzând mai multe sute de morminte, din care au fost cercetate 80. Necropola taie mai multe niveluri preistorice (cultura Petreşti, Hallstatt A1, La Tène) şi o aşezare din sec. 4–5 d.Hr. atribuită populaţiei autohtone. Mormintele sunt aşezate în şiruri şi orientate V–E, în groapă simplă sau în trepte singulare sau duble. Ritul funerar este exclusiv înhumaţia. Inventarul este în general sărăcăcios, numai 10% dintre morminte fiind mai bogate. Cele mai frecvente piese sunt cataramele, cuţitele de fier, vasele de lut lucrate cu mâna sau la roată, unele piriforme ornamentate prin lustruire sau ştampilate. În 12 morminte au fost descoperite cingători dintr-o curea largă, prevăzută cu două-patru catarame simple de fier sau de bronz. Au apărut şi aplici de fier sau de bronz sau plăci de curea de argint sau de bronz argintate. Armele sunt reprezentate de spade, pumnale, vârfuri de lance, vârfuri de săgeţi iar uneltele de foarfece, răzuitoare, pietre de ascuţit, cleşti, amnare. Dintre podoabe se pot menţiona cerceii de bronz sau de argint, simpli sau cu buton stelat, ornamentaţi în tehnica filigranului, ace de păr bogat ornamentate, piepteni bilaterali de os, inele de bronz sau de plumb, două fibule romane. În trei morminte au fost descoperite câte o zăbală, iar în altul un schelet de cal, având ca inventar o zăbală, două scăriţe de şa şi două catarame mici de harnaşament. Necropola se datează în primele trei sferturi ale sec. 7 d.Hr. Alături de o componentă gepidă a fost identificată şi o puternică componentă a populaţiei autohtone, romanice (R.H.).

I. Paul, *Cultura Petreşti*, Bucureşti, 1992, 45, 101, 141–142; D. Protase, *Problema continuităţii*, 42 şi 121–123; M. Rusu în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 267–292.

S.M.-B şi R.H.

Notitia Dignitatum, important izvor istorico-geografic roman, întocmit de autori anonimi. Prezintă o listă a tuturor funcţiilor atât civile, cât şi militare, din părţile de Răsărit şi de Apus ale Imp. Roman, dispuse în ordinea rangurilor. Sunt enumerate trupele şi funcţionarii subalterni ai fiecărui demnitar, arătându-se insignele de pe decretele respective de numire în funcţiune. Încheierea redactării mult discutate a **N.D.** a avut loc cel mai probabil în primul sfert al sec. 5 d.Hr. „Partea Orientului", care interesează în mod special, prezintă situaţia Imp. Roman de Răsărit după Constantin cel Mare. De mare valoare pentru ist. veche a României sunt informaţiile pe care **N.D.** le dă cu privire la fortăreţele şi trupele de la frontiera Dunării de Jos şi îndeosebi de pe → Limes Scythicus.

Notitia Dignitatum, ed. O. Seeck, Berlin, 1876; E. Polaschek, în *RE*, 17, 1937, 1077–1116; Hoffmann, *Bewegungsheer*; *IIR*, II, 1970, 207–213.

I.B.

Notitiae Episcopatuum, importante izvoare istorico-geografice, liste ale mitropoliilor, arhiepiscopiilor şi episcopiilor din cuprinsul Patriarhiei ecumenice de Constantinopol. Cunoscute sub două redactări principale: „Notitia lui Epiphanius" şi „Notitia lui De Boor", ambele mult controversate. Prima, numită astfel după Epiphanius, arhiepiscopul Ciprului (m. 403), cărţia în mod greşit i-a fost atribuită, este cea mai veche (sec. 7) şi menţionează un număr de 472 oraşe episcopale împărţite pe provincii. Ea prezintă situaţia din a doua jumătate a sec. 5, mai precis dintre anul 458 şi domnia lui Anastasius (491–518). În această listă, Tomis este menţionat ca episcopie autocefală de al doilea rang, după Odessos (Varna). A doua redactare poartă numele primului său editor Carl de Boor (a doua jumătate a sec. 19), datează din sec. 8–9 şi înfăţişează situaţia eparhiilor Patriarhiei de Constantinopol din sec 6. Această listă menţionează cel mai mare număr de oraşe episcopale (725). Oraşele sunt grupate pe provincii (eparhii), cu câte o metropolă în frunte. În „Notitia lui De Boor" sunt menţionate pe terit. provinciei → Scythia Minor 14 episcopate având în frunte pe episcopul metropolitan al Tomisului. Probabil că majoritatea acestor episcopate au fost întemeiate în timpul lui Anastasius. Sub acelaşi împărat Tomisul a fost înălţat la rangul de mitropolie, primul şi deocamdată singurul *episcopus metropolitanus* atestat al provinciei Scythia fiind → Paternus.

G. Parthey, *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatuum*, Berlin, 1866; Carl de Boor, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 12, 1891, 303–322, 519–534 şi 14, 1894, 573–594; G.I. Konidaris, *Metropoleis kai archiepiskopai tou Oikomenikou Patriarheiou kai he „taxus" auton*, I, Atena, 1934; *DID II*, 458–459; Em. Popescu, în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 403–415.

I.B.

Noua, cultură din perioada târzie a epocii bronzului. Noţiunea a fost introdusă în lit. de specialitate (iniţial sub numele de grupul ceramic **N.**) de către I. Nestor, în 1934, având ca obiectiv eponim descoperirea făcută de D. Bârseanu, în 1901, la **N.** (suburbie a oraşului Braşov), la care au fost adăugate unele materiale semnalate la Gâmbaş (jud. Alba), Sânmărghita, com. Sânpaul (jud. Mureş) şi „Landor"–Nandra, com. Bichiş (jud. Mureş). Un aport însemnat la cunoaşterea culturii **N.** se datorează lui K. Horedt, care prin descoperirile din necropola de la Teiuş (jud. Alba) a făcut precizări ample referitore

la grupul N.-Teiuş. S-au adăugat consideraţiile lui M. Petrescu-Dîmboviţa, care a valorificat în principal rezultatele cercetărilor din Moldova şi ale depozitelor de bronzuri aferente culturii N. Efectuarea unor săpături ample în obiectivele N., cât şi în acelea din aria Sabatinovka, au permis lui A.C. Florescu să formuleze în anii 1960–1965 noţiunea de *complex N.-Sabatinovka-Coslogeni*, cu implicaţii în declanşarea preliminariilor continentale ale marilor migraţii egeice. Între sec. 14 (eventual sfârşitul sec. 15) şi începutul sec. 13 î.Hr., pe aproape 2/3 din spaţiul carpato-dunărean s-a manifestat fenomenul N. care a avut ca rezultat definitivarea ethnos-ului tracic în formele sale clasice. Din acest motiv, începând cu deceniul al şaselea al sec. 20, studiul culturii N. şi a fenomenului istoric pe care aceasta îl reprezintă, a implicat o problematică complexă în conexiunea în primul rând a două coordonate specifice — evoluţia în timp şi dispersiunea în spaţiu, şi care a avut totodată în vedere aspecte ale vieţii cotidiene şi universul spiritual, precizări asupra aspectului etnic, probleme de ordin social precum şi relaţiile cu culturile învecinate. Cercetările din aria de dispersiune a culturii N., în care au fost cuprinse Moldova şi Rep. Moldova, zonele subcarpatice ale Ucrainei, Transilvania până la Carpaţii Apuseni cu bazinele Someşului şi Mureşului, precum şi partea răsăriteană a Câmpiei Munteniei şi Dobrogea, unde s-a constituit grupul N.-Coslogeni, au avut un caracter neuniform. Se remarcă în primul rând un material bogat şi concludent rezultat din cercetarea aşezărilor din Moldova şi Rep. Moldova: Gârbovăţ, com. Ghidigeni (jud. Galaţi), „Movila din Şesul Jijiei" — Truşeşti (jud. Botoşani), „Valea Lupului" — Iaşi, „Barboasa" — Oncești (jud. Bacău), Lichitişeni, com. Vultureni (jud. Bacău) şi Ghindeşti şi Roşieticii Vechi — azi inclus în satul Roşietici, din raionul Floreşti (Rep. Moldova). Urmează ca importanţă aşezările din Transilvania — Nicoleni şi Şimoneşti, ambele în com. Şimoneşti (jud. Harghita), Rotbav, com. Feldioara (jud. Braşov) etc., semnalarea, mai recentă, a grupului Deva-Bădeni, prin care se constituie un orizont cultural nou denumit provizoriu Buza-Teiu, şi, în sfârşit, aşezările din Câmpia Munteniei specifice grupului N.-Coslogeni, îndeosebi de la Grădiştea Coslogeni din raza com. Dichiseni şi de la Ulmu (jud. Călăraşi). Aceeaşi neuniformitate de investigare caracterizează şi cercetarea celei de doua categorii de obiective — necropolele. Date concludente au oferit săpăturile de la Truşeşti-„Ţuguieta" (cea mai mare necropolă aparţinând purtătorilor culturii N. — 126 morminte), Balinteşti, com. Bereşti-Meria (jud. Galaţi), Probota (jud. Iaşi) şi Doina (jud. Neamţ) din Moldova, Badrăgii Vechi, raionul Edineţ, din Rep. Moldova şi Teiuş, Cluj — str. Banatului, Archiud, com. Teaca (jud. Bistriţa-Năsăud), Caşolţ, com. Roşia (jud. Sibiu) şi Moreşti, com. Ungheni (jud. Mureş) din Transilvania. Nu au fost încă cercetate necropole aparţinând grupului N.-Coslogeni. Datele referitoare la cultura N. scot în evidenţă pe de o parte schimbări de structură survenite la sfârşitul epocii bronzului mijlociu, iar pe de altă parte o uniformizare sub aspectul culturii materiale. Conform rezultatelor cercetării a cca 40 de obiective, s-a constatat că purtătorii culturii N. au adoptat un nou tip de aşezare, deosebit de acela specific bronzului mijlociu (cetăţui fortificate şi aşezări deschise care gravitează în jurul lor). Aşezările sunt acum situate, cu unele excepţii, pe terasele medii şi inferioare ale pârâurilor şi râurilor. Denumite în mod curent cenuşare-*zolniki*, aceste aşezări sunt constituite din grupuri de locuinţe de suprafaţă, situate la distanţă variabilă (între 20–40–70 m) unele de altele. Se caracterizează printr-o construcţie făcută cu acurateţe, fiind semnalate podini din lut crud, amenajate uneori pe un strat de prundiş sau pământ tasat. Deşi au un schelet lemnos relativ solid, lipiturile pereţilor sunt adesea subţiri şi friabile. În interiorul locuinţelor au fost identificate vetre mari, construite pe podină, iar cuptoare de tip test au fost descoperite fie în interiorul locuinţelor fie în spaţiul dintre ele (pentru a servi două-trei locuinţe). În unele cazuri, mici gropi lutuite situate în apropierea vetrelor foloseau pentru păstrarea proviziilor. În general, resturile menajere erau depozitate în imediata vecinătate a locuinţelor, ele constituind mici movile de cenuşă, cărbune, multe oase de animale, fragmente ceramice şi arareori unelte. S-au semnalat însă şi cazuri când

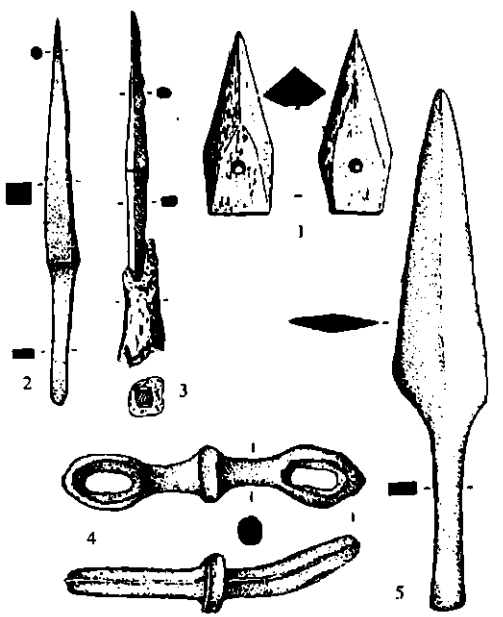

Fig. 102. Cultura Noua, etapa I. Vârf de săgeată de corn (1), ac şi ac cu mâner de os (2–3), zăbală (4) şi pumnal (5) de bronz descoperite la Tăvădăreşti (1) şi Gârbovăţ (2–5).

resturile menajere erau depuse în gropi, săpate de obicei în zona marginală a așezărilor. Foarte rar, mai ales în etapa N. II, au fost identificate și locuințe de tip bordei sau semibordei. Cercetarea unor mari obiective — Gârbovăț, Trușești, Cândești, com. Dambrăveni (jud. Vrancea) etc., au relevat faptul că așezările au fost întemeiate pentru a fi locuite un timp relativ îndelungat, nefiind vorba de sălașe sau de locuire de caracter sezonier. S-au determinat trei-cinci niveluri de locuire, conținând un material ale cărui caracteristici au permis stabilirea a două etape principale: etapa N. I, de constituire a culturii, și etapa N. II, corespunzătoare formelor sale clasice. Au fost identificate și bine precizate stratigrafic și resturile unor așezări cu locuințe de suprafață fără podini din lut crud, având ca inventar un material arheologic care permite sesizarea unei ultime etape, denumită provizoriu N. III. Acest nou tip de așezare, care nu se mai caracterizează prin grupuri de locuințe (cenușare-*zolniki*), a fost semnalat în Moldova, fapt care permite să se acrediteze ipoteza potrivit căreia, în unele zone ale ariei sale, cultura N. a supraviețuit o scurtă perioadă de timp, corespunzătore constituirii în cea mai mare parte a spațiului carpato-dunărean a formelor specifice Hallstattului timpuriu. Noul tip de așezare a fost adoptat datorită schimbărilor survenite în structura economică, bazată acum pe o pondere sporită a creșterii cornutelor mari, fără a fi neglijat păstoritul propriu-zis (creșterea cornutelor mici). Resturile osteologice descoperite în complexele de locuire și în gropi atestă noua orientare în cadrul ocupațiilor de bază. În aceeași ordine de idei, prezența în așezări a râșnițelor, a boabelor de grâu și de mei, precum și a unei cantități apreciabile de pleavă, demonstrează că a doua ramură a economiei, agricultura, nu a fost practicată întâmplător, ci a avut doar o pondere secundară. Noua orientare sesizată în structura economică permite să se întrezărească apariția de noi forme de proprietate asupra unor bunuri. Faptul că între grupurile de locuințe exista un spațiu variabil, arată că cea mai mare parte a ncestora (bunuri constând din cornute mari și mici) aparțineau grupurilor de familii. Ultima observație scoate în evidență că relațiile sociale, care se bazau în cadrul culturilor bronzului mijlociu pe aportul adus de fiecare individ la obținerea celor necesare traiului, încep să se fundamenteze acum pe relațiile de grup. Este atestată confecționarea pe loc a diferitelor categorii de unelte, arme și podoabe. Astfel, osul și cornul au constituit principalele materii prime pentru o gamă variată de piese: brăzdare — folosite pentru un aratru primitiv, săpăligi, seceri de tip tupik, dălți, cuțite, omoplați crestați, răzuitoare, străpungătoare, împungătoare, cuțite denticulate, mânere, ace, butoni și alte piese cu o funcționalitate limitată. Uneltele din piatră sunt mai puține, fiind totuși sesizate topoare-ciocan, cuțite curbe, frecătore și polizoare. Se

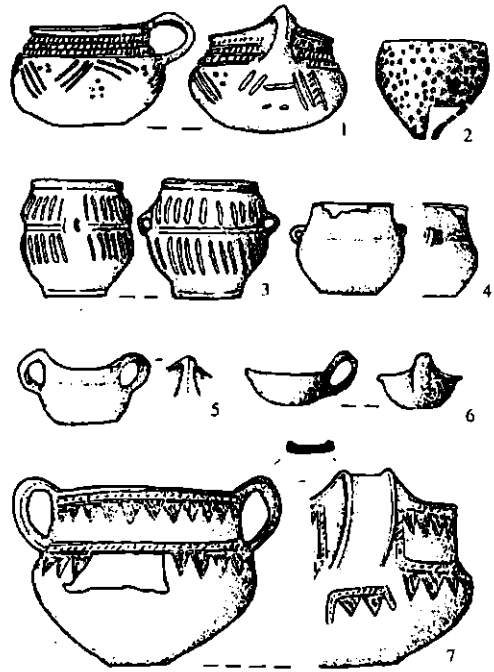

Fig. 103. Cultura Noua, etapa I. Ceramică descoperită la Gârbovăț (1, 3, 6), Trușești (2) și Probota (4, 5, 7).

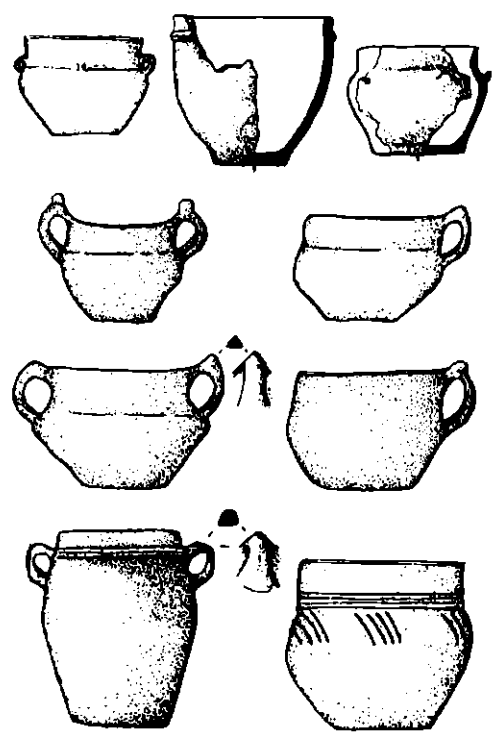

Fig. 104. Cultura Noua, etapa II. Ceramică descoperită la Trușești.

prelucrau pe loc şi unele piese din metal (bronz), fiind semnalate bucăţi de metal brut, dălţi şi împungătoare, dar mai ales aoe simple sau modelate după unele piese similare celor descoperite în depozitele de bronzuri. Inventarul aşezărilor conţine şi arme, dintre care unele prelucrate de purtătorii culturii N. (topoare-ciocan şi măciuci de piatră), iar altele obţinute prin schimb. Cele mai numeroase sunt vârfurile de săgeată din os, cu capul conic sau faţetat şi cu peduncul, cărora li se adaugă pumnale, vârfuri de lance şi săgeţi din bronz. Culturii N. îi sunt proprii şi unele → depozite de bronzuri. Ceramica are un rol însemnat pentru cunoaşterea etapelor de evoluţie a acestei culturi. S-a constatat că în nivelurile de locuire aparţinând etapei N. I au fost eliminate majoritatea prototipurilor ceramice specifice culturilor bronzului mijlociu, Monteoru, Wietenberg, Tei sau Komarow, adică ale purtătorilor care au contribuit la cristalizarea grupului N., dar s-au păstrat cu precădere anumite forme de cești şi borcane şi mai puţin de strachini şi cani, ale căror trăsături vor deveni unitare abia la începutul etapei N. II. A fost, de asemenea, eliminată gama variată a motivelor decorative specifice culturilor bronzului mijlociu, dar s-au menţinut anumite ornamente realizate într-o manieră care subliniază noile preferinţe ale purtătorilor culturii N. Ceramica etapei N. I a păstrat diferenţiat forme şi motive decorative de sorginte Monteoru, Wietenberg, Komarow sau Tei. Vor fi astfel prezente în Moldova elemente de tradiţie Monteoru, în Transilvania cele Wietenberg, iar în Câmpia Munteniei şi în zona subcarpatică a Ucrainei cele de tradiţie Tei sau Komarow. La sfârşitul etapei N. I acestea sunt eliminate, luându-le locul forme proprii culturii N., apărute încă din prima etapă dar care dau acum o notă specifică inventarului ceramic: cești cu una sau două torţi prevăzute cu creastă sau buton, vase-sac, strachini etc. Se vor constitui şi motive decorative caracteristice, cum sunt benzile incizate, canelurile orizontale etc., dar în general ceramica este puţin ornamentată. Datele obţinute, mai ales prin cercetarea aşezărilor, scot în evidenţă că deja de la început (etapa N. I) are loc un proces de uniformizare culturală, prin adoptarea aceluiaşi mod de viaţă, prelucrarea simultană a aceloraşi categorii de unelte şi prin constituirea unui repertoriu de forme ceramice unitar din punct de vedere tipologic şi al motivelor decorative. Pe de altă parte, constituirea unei culturi unitare pe un terit. vast ce depăşeşte cu mult compartimentarea zonală, riguroasă, specifică bronzului mijlociu, reflectă şi un proces de sudare etnică, determinat de cauze mult mai profunde. Necropolele aparţinând purtătorilor culturii N. au un caracter tribal şi sunt situate în relativă apropiere de aşezări. Pe întreaga arie de răspândire a culturii ele conţin morminte plane, fiind sesizate şi unele excepţii, la Caşolţ (morminte în tumuli) şi la Moreşti (în cutie de piatră). Ritul predominant era înhumaţia în

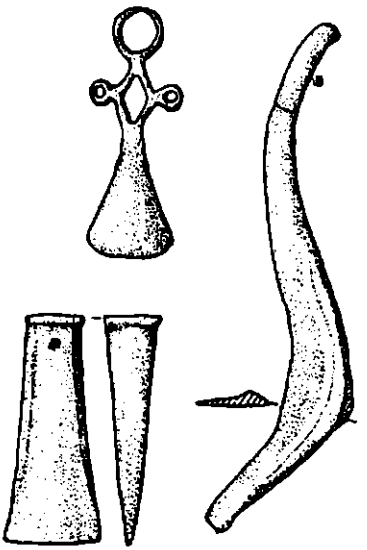

Fig. 105. Cultura Noua, etapa II. Pandantiv, celt şi seceră de bronz descoperite la Ulmi, com. Belceşti, jud. Iaşi.

gropi simple, în poziţie chircită, pe stânga sau pe dreapta, cu capul la N–V sau N–E. Atât în etapa N. I cât şi în N. II s-a folosit şi incineraţia într-un procent de 3%, resturile cinerare fiind depuse în vase (de obicei cești sau borcane) şi incidental în gropi mici, fără inventar. Inventarul mormintelor cuprinde de regulă cești prevăzute cu torţi cu creastă sau buton, borcane (rar), strachini şi boluri. Se întâlnesc şi podoabe: inele de buclă din aur şi bronz, brăţări şi ace din bronz sau colţi perforaţi (Cluj — str. Banatului, Balinteşti, Săbăoani, jud. Neamţ etc.). Inventarul ceramic semnalat în mormintele aparţinând etapei N. I păstrează, ca şi în aşezări, elemente specifice culturilor bronzului mijlociu (Band şi Cipău, com. Iernut, jud. Mureş, Probota etc.). Mai puţin semnificative sunt unele descoperiri care atestă prezenţa unor locuri de cult, folosite pentru practicarea unor ritualuri, cum este cazul la Cândeşti (N. I–N. II). De asemenea, semnalarea unor morminte sub podina locuinţelor de la Gârbovăţ sau Truşeşti — „Movila din Şesul Jijiei", pot fi puse în legătură cu o posibilă practicare a unui cult al celor ieşiţi din viaţă, sau eventual cu practicarea unor sacrificii umane, făcute în momentul întemeierii aşezărilor respective. Dacă cele de mai sus subliniază trăsăturile generale ale culturii N., se impun unele precizări referitoare la cauzele care au determinat procesul de uniformizare culturală şi de sudare etnică a grupurilor de populaţie care existau la sfârşitul bronzului mijlociu în aria ce va deveni proprie purtătorilor culturii N. De asemenea, este necesar să se scoată în evidenţă unele elemente cu totul străine specificului carpato-dunărean şi care sunt pregnant prezente în principalele categorii de inventar din cuprinsul aşezărilor

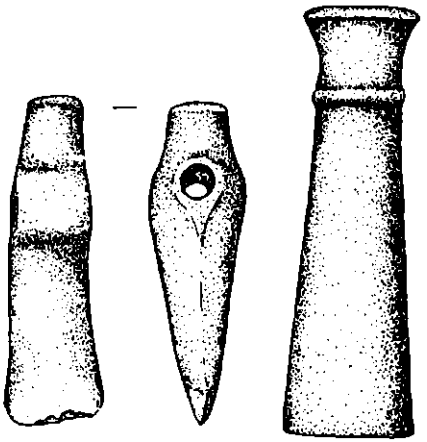

Fig. 106. Cultura Noua. Topor și sceptru de piatră descoperite la Tăvădărești și Voinești, jud. Vaslui.

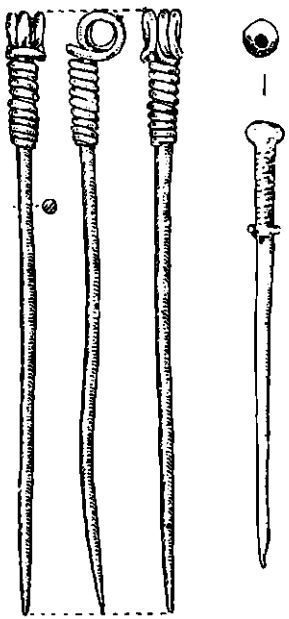

Fig. 107. Cultura Noua. Ace din bronz, de tip cipriot și cu protuberanțe descoperite la Gârbovăț și Teiuș.

N. La sfârșitul bronzului mijlociu, întreg edificiul etnocultural dintre Dunărea superioară și stepele Volgăi, pe de o parte, și bazinul Vistulei superioare și zonele sud-balcanice, pe de altă parte, a fost supus unor adânci prefaceri. Elementele dinamizante ale acestor perturbări ce constituie preliminariile continentale ale marilor migrații egeice, sunt determinate de două curente diametral opuse, unul est-european de factură Srubno-Hvalinsk, și celălalt central-european, ilustrat prin mormintele tumulare — *Hügelgräber*. Evoluând convergent de la E spre V și de la V spre E, ele se confruntă în zonele carpato-dunărene. Dacă elementele *Hügelgräber* nu au atins decât în mică măsură aria vestică a terit. unde se va constitui cultura **N.** (respectiv Transilvania), fiind ilustrate prin unele forme ceramice caracteristice (așa cum a observat K. Horedt cu peste trei decenii în urmă), curentul de factură Srubno-Hvalinsk a avut implicații deosebite, care au determinat modificări atât în structura economică cât și în repartiția teritorială a așezărilor. Elementele răsăritene s-au făcut resimțite încă de la sfârșitul bronzului mijlociu. Astfel, în inventarul așezărilor Monteoru târzii (fazele IIa și mai ales IIb) s-au semnalat unele forme ceramice și motive decorative nespecifice acestei culturi, precum și unele tipuri de unelte și arme de os de certă factură Srubno-Hvalinsk. La acestea se adaugă faptul că grupuri mici de populație, în căile lor spre S, au încercat să se stabilească în afara ariilor Monteoru sau Tei, în regiuni similare zonei lor de origine. Fenomenul a dus la o stare de instabilitate, care a determinat adoptarea de către purtătorii din etapele finale ale culturilor bronzului mijlociu a unui alt mod de viață, concretizat prin schimbări în economie, acordându-se o pondere mai mare creșterii cornutelor mari, prin schimbarea tipului de așezare și prin adoptarea unor categorii de unelte și arme din os și bronz vehiculate de grupul de populație de tip Srubno-Hvalinsk. Acest curent dinamizant est-european a fost profund și ireversibil, ceea ce este dovedit de faptul că atât în zonele carpato-dunărene cât și în cele de stepă și subcarpatice ale Ucrainei se creează încă de la sfârșitul bronzului mijlociu premizele apariției unui complex cultural unitar numit **N.**-Sabatinovka-Coslogeni, având firește componente etnice diferite. Elementele de factură Srubno-Hvalinsk sunt ilustrate încă de la începutul etapei **N.** I prin tipuri de unelte și arme din os (omoplați crestați, seceri-tupik, vârfuri de săgeată cu capul conic etc.), prin tipuri de obiecte din bronz (celturi, dălți, pumnale etc.) nespecifice centrelor metalurgice carpato-dunărene și prin prezența în unele depozite, alături de piese traadiționale, a unor tipuri răsăritene (Băleni, jud. Galați și Ulmi — Liteni, com. Belcești, jud. Iași) sau chiar de certă factură răsăriteană (Rădeni, com. Trifești, jud. Iași). Analiza trăsăturilor esențiale ale culturii **N.** demonstrează că grupurile mici de populație alogenă au fost asimilate și că devenise necesară eliminarea compartimentării teritorial-tribale specifice bronzului mijlociu prin adoptarea unui nou mod de viață și a altor forme de relații sociale, care pot fi sesizate pe întreaga arie a noii culturi, și care au avut la bază în primul rând aportul purtătorilor culturilor Monteoru, Tei, Wietenberg sau Komarow. Astfel, cultura **N.** reprezintă atât o manifestare în plan structural în ceea ce privește cultura materială, cât și procesul de definitivare a ethnos-ului thracic.

I. Nestor, în *IstRom*, 113–123; M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, 4, 1953, 3–4, 420–456; id., în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 139–145; id., în *AM*, 2–3, 1964, 251–271; id., *Depozitele*; A.C. Florescu, în *AM*, 2–3, 1964, 143–216; id., în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 59–94; id., *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România* (= *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, 9), Călărași, 1991; M. Florescu, A.C. Florescu, în *AM*, 13, 1990, 49–102.

M.F. și A.F.

Novae (Stăklen, Bulgaria), mare oraș roman, cu nume trac romanizat, pe terit. provinciei Moesia Inferior, situat în punctul cel mai sudic al cursului Dunării, la 4 km E de orașul de astăzi Sviștov. Întemeiat în sec. I d.Hr. de romani, N. a fost între anii 46–69 garnizoana leg. *VIII Augusta*, iar după aceea, până la căderea limesului danubian (602), reședința leg. *I Italica*. Situat la un străvechi vad al Dunării, pe drumul roman spre Orient, N. a fost tot timpul un important centru militar, economic și administrativ și totodată port fluvial, fiind ridicat la rangul de *municipium* în timpul împăratului Marcus Aurelius (161–180). Distrus de goți pe la 250, N. a fost refăcut la sfârșitul sec. 3 — începutul sec. 4 și iarăși ruinat la invazia goților în Imp. Roman (376–378). Refăcut din nou, a fost pustiit de huni (441 și 447). În timpul lui Zenon a devenit reședința goților lui Theodoric, înainte de plecarea lor spre Italia (477–483). A fost reconstruit pentru ultima oară sub Iustinian (Procop., *De aedif.*, IV, 11). În sec. 5–6 a fost reședință episcopală și importantă bază militară împotriva atacurilor de la N de Dunăre. N. este menționat pentru ultima dată cu prilejul expediției armatelor bizantine împotriva slavo-avarilor de la N de Dunăre (601). Săpăturile arheologice inițiate în 1960 au precizat că orașul N. avea un plan dreptunghiular regulat, cu o suprafață de cca 30 ha din care N.I, mai vechi (sec. 1–3), spre V (20 ha) și N.II, mai nou (sec. 3–7), spre E (10 ha). S-au descoperit porțiuni din incintă, cu porți și turnuri de apărare, forul cu diverse edificii publice, străzi, apeducte, canale de scurgere a apelor, băi, două bazilici, inscripții etc.

E. Polaschek, în *RE*, 17, 1937, 1125–1129; T. Ivanov, în *Actes Congrès Mamaia*, 65–67; M. Čičikova, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln — Bonn, 1977, 277–282; V. Velkov, în *Princeton Encyclopaedia of Classical Sites*, Princeton, 1976, s.v.; id., *Cities*, 101 (cu bibl.).

I.B.

Nove Iustiniana (Nova Iustiniana), localit. situată probabil pe litoralul Mării Negre, în Scythia Minor sau Moesia Secunda (Procop., *De aed.*, IV, 11). Neidentificată încă.

Philippide, *Orig.*, I, 437, 469; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 148.

I.B.

Noviodunum (astăzi Isaccea, jud. Tulcea), așezare fortificată romană și apoi bizantină, ale cărei ruine se află în partea de E a orașului modern, pe promotoriul înalt de peste 20 m de pe malul drept al Dunării, la „Pontonul Vechi" sau „Eski-Kale" (în lb. tc. „Cetatea Veche", toponim sugestiv pentru cunoașterea cetății încă din evul mediu). Cetatea a apărut și s-a dezvoltat în dreptul unuia dintre cele mai importante vaduri ale fluviului, ultimul înaintea Deltei, unde apele Dunării se strâng la o lăț. mai mică de 1 km, având cap de pod pe malul stâng cetatea → Aliobrix (azi Orlovka, Ucraina). Ruinele dinspre N ale orașului și portului antic se întind, mai ușor observabile, de-a lungul plajei inundabile pe cca 300 m cu o lăț. de cca 15–20 m. Ele continuă spre S încă peste 200 m, întreaga arie de locuire fiind înconjurată, dincolo de zidul de incintă, încă nedezvelit spre S prin săpături arheologice, cu trei valuri de pământ cu șanțuri de apărare. La S și E de cetate se întind pe o suprafață mult mai mare urmele așezării civile și, dincolo de valuri, până la câțiva km distanță, necropolele ei din epoci diferite. Au fost identificate și drumurile antice în direcțiile S, S–V și E, precum și unele apeducte care alimentau orașul dinspre S. Prin poziția sa, N. a avut un rol militar și comercial important încă dinaintea venirii romanilor. Descoperirile arheologice — în special ceramică, începând cu prima epocă a fierului, locală și elenistică, împreună cu monede din sec. 4–1 î.Hr. etc. — și apoi păstrarea de către romani a numelui de origine celtică menționat în sursele literare din epocile Principatului, Dominatului și chiar ulterior (Ptol., III, 10, 2, 5; *Tab. Peut.*, VIII, 4; *It. Ant.*, 226, 1; *Not. Dign., Or.*, XXXIX, 25, 32, 33; Amm. Marcell., XXVII, 5, 6; Themistios, *Or.*, X; Iord., *Getica*, 35; Hierocles, *Synecd.*, 637, 13; *Cod. Theod.*, X, 21, 1; 15, 2; *Cod Iust.*, X, 2, 4; XI, 9, 1; Procop., *De aed.*, IV, 11; *Not. Ep.*, 532; *Geogr. Rav.*, IV, 5, 16; Const. Porphyr., *De them.*, II, 47, 15), arată că așezarea romană a suprapus una getică importantă. Cu anexarea terit. Dobrogei la provincia Moesia Inferior sub Vespasian, N. și-a început evoluția militară și urbană romană în primul rând ca bază a flotei romane de la Dunărea de Jos atunci înființate, *Classis Flavia Moesica*, și sediu al altor formațiuni militare (detașamente ale *leg. V Macedonica* și, după mutarea acesteia în Dacia în 167, ale *leg. I Italica)* dar și ca punct final extrem de important al drumului militar și comercial de uscat care traversa centrul Dobrogei venind de la Marcianopolis și care întâlnea aici drumul urmând malul drept al fluviului (de limes). Era deci firesc să se dezvolte aici, unde informațiile epigrafice atestă o populație formată din militari, veterani și civili romani sau greci, o așezare nu doar de mari dimensiuni cum o arată observațiile de teren (cca 350 × 250 m), dar însoțită și de o așezare civilă de proporții și beneficiind de unul dintre cele mai bogate terit. din zona dobrogeană a provinciei Moesia Inferior. De altfel, încă Ptol. (*loc. cit.*) numea N. drept „polis" (oraș). Este de presupus, în pofida unei documentații încă

sărace până acum şi uneori contradictorii, că N. a putut avea încă în cursul sec. 2 d.Hr. un statut cu siguranţă superior celui de *vicus* sau chiar celui de *civitas*, ambele de altfel încă ipotetice, cu atât mai mult cu cât realităţile arheologice şi chiar epigrafice susţin importanţa mai mare a fortificaţiei şi aşezării civile; o inscripţie lat. fragmentară descoperită în 1985 la Dinogetia certifică titlul de *municipium* al oraşului N. cel puţin din vremea Severilor. Pentru epoca Principatului s-a constatat, prin săpăturile arheologice de salvare din malul Dunării, existenţa unei serii de edificii importante — *thermae*, locuinţe, probabil fragmente din incintă etc. — dispuse fie sub latura de N a incintei romane târzii sau în dreptul acesteia, fie mai la V de colţul ei de N–V, fapt care a arătat încă de la început o întindere mai mare către V a fortificaţiei, restrânsă la cca jumătate din lung. în epoca Dominatului, după cum au indicat ulterior şi cercetările aerofotogrametrice. Totodată, s-a observat graţie acelorași săpături şi o retragere către S, deci spre o cotă de nivel superioară, a liniei de fortificare dinspre Dunăre, probabil în urma creşterii cotei de inundaţii între sec. 2 şi 3 d.Hr., deoarece unele construcţii timpurii dezafectate au fost clar suprapuse de noul zid nordic de incintă, cel mai bine înregistrat până acum. Din cele „trei faze" mai importante stabilite prin săpăturile de salvare, prima aparţine epocii Principatului. Aceleiași epoci îi revin majoritatea descoperirilor epigrafice (14, dintre care două în lb. gr.), precum şi numeroase ştampile tegulare ale flotei şi ale leg. *V Macedonica*. Pe una dintre cele mai importante inscripţii de la N. se află numele unuia dintre ultimii comandanţi ai flotei moesice, Postumus, cunoscut doar pe această cale, precum şi a doi funcţionari militari din serviciul acestuia. Importanţei documentare a inscripţiei i se adaugă şi calitatea suprinzătoare a unora dintre cele mai reuşite imagini poetice întâlnite în epigramele lat. versificate, destul de rare de altfel, în Dobrogea romană. Din celelalte documente epigrafice precum şi din reprezentări sculpturale etc. de la N. trebuie să reţinem şi unele aspecte ale vieţii spirituale din epoca romană timpurie: cultul lui Herakles, Bacchus sau Dominus şi Domina. Alte descoperiri — ceramică, unelte, obiecte diverse de uz comun, piese de arhitectură monumentală, monede numeroase etc., vorbesc despre importanţa economică a centrului de la N. în epoca romană încă foarte de timpuriu, din cursul sec. 1 d.Hr., când mai continuau schimburi cu lumea greco-orientală, direct sau prin intermediul porturilor de la Marea Neagră, după care oraşul se integrează treptat vieţii economice romane. Primează în acest sens specificul limesului de la Dunărea de Jos, unde se remarcă în sec. 2 şi 3 predominanţa importurilor şi producţiei locale de factură apuseană şi sudică în detrimentul celor greco-orientale care vor reveni în cursul sec. 4. Una dintre ultimele distrugeri importante ale oraşului în epoca Principatului va fi fost cea datorată atacului goţilor şi herulilor din jurul anului 267 şi marcată de îngroparea în timpul lui Gallienus a unui tezaur de 1071 monede, în zona necropolei tumulare. Reconstrucţia oraşului în conturul mai bine cunoscut arheologic pentru epoca Dominatului pare să fi început la scurtă vreme de la aceste evenimente, după cum ar arătat unele detalii oferite de săpăturile de salvare, cel mai probabil deja în timpul împăraţilor Aurelian şi Probus, pentru ca ele să continue masiv sub Diocletian şi Constantin cel Mare. Incinta măsura acum pe latura de N (dinspre Dunăre) cca 200 m, zidul de apărare având grosimea de peste 3 m şi fiind prevăzut pe aceeaşi latură cu şapte turnuri de apărare semicirculare la exterior, dintre care două flancau o poartă — instalaţie portuară. S-au construit noi *thermae*, o serie de edificii din aria de N, între care şi o bazilică, toate adaptate noii forme a incintei. Într-o porţiune dinspre E unde zidul de apărare a fost dublat (există două ziduri la 12 m unul de celălalt) se afla soclul monumental înalt de 2 m al unei statui dispărute încă din antichitatea târzie. Valurile şi şanţurile şi azi parţial vizibile în teren în jurul fortificaţiei au fost lucrate, în momente diferite, în aceeaşi epocă a Dominatului, înconjurând în scop defensiv oraştd refortificat cu ziduri şi populaţia aşezată extramuran. Rămânând staţie importantă de flotă, N. a devenit acum sediu al leg. *I Iovia Scythica* în a cărei sarcină cădea apărarea graniţei nordice a provinciei. Aici se afla în continuare sediul prefectului flotei de la Dunărea de Jos, numită acum *Classis Ripae Scythicae*, potrivit unor ştampile tegulare găsite chiar la N. Tot la N. a staţionat din sec. 4 şi unitatea de *milites primi Constantiani*. La N. a fost legat în 369 podul de vase unde, în mijlocul fluviului → Valens a încheiat cu → Athanaric tratatul de pace dintre Imp. şi goţi (Amm. Marcell., *loc. cit.*; Themistios, *loc. cit.*), prin care se limitau subsidiile acordate acestora şi pătrunderea lor în Imp. şi se reduceau la două aşezări romane de pe malul drept al Dunării punctele de târg şi schimburi comerciale cu goţii la Dunărea de Jos. Ulterior, oraşul a mai suferit distrugeri şi reparaţii succesive. În cursul primei jumătăţi a sec. 5, un şef al federaţilor pe nume Valips, pe cât se pare hun, s-a răsculat împotriva romanilor şi, luând în stăpânire oraşul N., aceştia au fost nevoiţi să-l asedieze (Priscus, 278, 1a). Printre refacerile mai importante amintim pe cele din timpul lui Anastasius şi Iustinian, când N. a devenit reşedinţă episcopală, în a cărei jurisdicţie se aflau şi bazilici paleocreştine importante ca aceea adăpostind cripta cu martiri de la → Niculiţel. Oraşul a supravieţuit, potrivit descoperirilor arheologice, numismatice şi surselor literare, până la începutul sec. 7, cele mai târzii monede fiind de la → Phocas. Lor li se adaugă şi o serie de sigilii bizantine din aceeaşi epocă şi mai târzii. Printre sigiliile din sec. 6 se numără şi trei sigilii imperiale de la Iustinian, arătând încă o dată şi pe această cale importanţa centrului de la N. Viaţa urbană s-a reluat mai intens din sec. 10, odată cu revenirea stă-

pânirii bizantine în Dobrogea. Orașul este printre centrele dobrogene importante care și-au păstrat aproape fără întrerupere existența economică și militară până la începutul evului mediu. De altfel, aici a fost localizată ipotetic de unii autori Vicina. De menționat totodată controlul bizantin existent aici până la apariția tătarilor la Dunăre, prezență probată prin numeroasele descoperiri arheologice din așezare și zonă, de la ceramică, unelte și arme până la piese de podoabă și de cult specifice, monede și sigilii. Dintre cele din urmă le numim, pentru importanța lor și a orașului, pe cele imperiale de la Isaac II Angelos (1185–1195). O documentație extrem de bogată au adus cercetările din necropolele orașului. Numeroase morminte de incinerație și înhumație din sec. 1–3 d.Hr. conțin ceramică, sticlărie, monede, obiecte de port și de podoabă diverse etc. Varietatea de rituri funerare înregistrate în necropola timpurie arată încă o dată că în comunitatea urbană existau neamuri diferite. Astfel, în sec. 2, pe lângă masa populației romane sau aflate în curs de romanizare se găsea și o comunitate gr. Mai târziu li se alătură, în afara unor greco-orientali sau chiar iberici și alte neamuri alogene, mai ales începând cu sec. 3–4 și ulterior. Numeroase morminte arată, pe de altă parte, diferențele sociale din oraș — de notat printre vârfuri sarcofagul din marmură cu inscripția în lb. gr. al unui gerusiast din sec. 2 d.Hr. sau placa funerară a → *alumni*-lor prefectului flotei moesice, precum și mormântul cruciform monumental, de zidărie de bolți, al unei familii din sec. 4 d.Hr. descoperit chiar în apropierea cetății etc. De asemenea, cele peste 170 de morminte din sec. 11–12 constituie un alt adaos important la cunoașterea culturii materiale și spirituale a populației din epoca feudală timpurie, în inventarul lor figurând obiecte de podoabă și de cult, accesorii vestimentare, monede etc.

E. Polaschek, în *RE*, 17, 1937, 1119–1194; I. Barnea, B. Mitrea, în *Materiale*, 4, 1957, 155–174 și 5, 1959, 461–473; E. Bujor, G. Simion, în *Materiale*, 7, 1961, 391–399; *EAA*, 5, 1963, 566–567; *DID I–III*; *TIR*, L 35, 53–54; C. Preda, în *Peuce*, 2, 1971, 167–178; I. Barnea, în *RÉSEE*, 9, 1971, 3, 349–352 și 360–362; Al. S. Ștefan, în *Limes IX*, 100–104; Al. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 255–261; I. Barnea, în *SCN*, 6, 1975, 162; *DIVR*, 431–432; Al. Suceveanu, *VEDR*, 59–61 și passim; *IGLR*, 275–276; A. Aricescu, *Armata*, 32–106 și passim; *ISM*, V, 279–294; *ECR*, 541; G. Simion, în *Peuce*, 9, 1984, 75–96; I. și Al. Barnea, *ibid.*, 97–105; I. Vasiliu, *ibid.*, 107–141; F. Topoleanu, *ibid.*, 187–205; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *ibid.*, 237–254; I. Barnea, în *Byzantina*, 13, 1985, 297–312; id., în *RÉSEE*, 24, 1986, 118–119; Al. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 32, 1988, 53–56.

A.B.

Novovicus v. **Nono**

Novus, vicus v. **Babadag**

Nucet, sat în com. Gornet (jud. Prahova), unde dintr-un tezaur descoperit înainte de 1942 și care era compus din tetradrahme Macedonia Prima și din Thasos s-a recuperat doar o tetradrahmă din prima categorie. Data îngropării se plasează sigur după mijlocul sec. 2 î.Hr., dar pot fi avute în vedere mai ales primele decenii din sec. 1 î.Hr.

IGCH, 515; C. Moisil, în *Balcania*, 7, 1944, 15, nr. 19.

G.P.B.

nucleu (în paleolitic), bloc de piatră din care, prin lovire, se obțineau așchii și lame. **N.** se prezintă sub diferite forme: de tip levallois, discoidale, globulare, piramidale, prismatice, fusiforme etc.

A.P.

Nufăru (fost Ada Marinescu), com. în jud. Tulcea, pe terit. căreia, în diferite locuri, au apărut vestigii arheologice din epoca romană și romano-bizantină, constând din ceramică și monede. În punctul „Râpe" este în curs de cercetare o fortificație construită în sec. 11 d.Hr., al cărei zid de apărare dinspre S se păstrează pe o înălț. de 6 m, având grosimea între 1,80 și 2,40 m. În interiorul incintei și în alte locuri din sat s-au găsit puternice urme de viețuire din sec. 10–14, reprezentate de ceramică (oaleborcan, urcioare, vase → sferoconice, folosite probabil pentru păstrat mercurul, amfore cu torțile supraînălțate, farfurii smălțuite etc.), podoabe, unelte și numeroase monede bizantine de bronz din sec. 11–13 și tătărești, bulgărești și sârbești din sec. 14. S-a găsit și o necropolă creștină din sec. 11–12 d.Hr. Așezarea a fost identificată de unii cercetători cu Preslavul Mic sau Pereiaslaveț. Mai probabil este că aici se afla localit. Bruscavița (Proslavița din hărțile nautice medievale).

S. Baraschi, N. Moghior, în *SMMIM*, 13, 1980, 123–134 și 16, 1983, 134–139.

P.D.

Numerianus (Marcus Aurelius Numerius Numerianus), împărat roman (283–284 d.Hr.), fiul împăratului → Carus. Proclamat Caesar foarte probabil la Siscia în dec. 282, a participat la luptele cu sarmații după care l-a însoțit pe Carus în Orient. Proclamat Augustus în mart. 283. După moartea

Fig. 108. Numerianus.

tatălui său (iul. 283) a retras armata din Mesopotamia, iar apoi în nov. 284 va fi găsit mort în lectică undeva în Bithynia, pe malul Bosforului. Diocleţian, comandantul gărzii, îl va executa pe asasinul prezumtiv, Arrius Aper, socrul împăratului decedat şi prefect al pretoriului, proclamat împărat la Chalcedon sau Nicomedia.

G.P.B.

numerus (lat.) (în armata romană), unitate tactică provenind din trupele etnice neregulate, recrutate din rândurile populaţiilor clientelare sau ale provincialilor, care, din sec. 1 d.Hr., au început să funcţioneze şi să coopereze cu trupele tactice de bază la apărarea frontierelor; la mijlocul sec. 2 au fost reorganizate, devenind unităţi regulate sub denumirea de **n.** Un **n.** putea fi o unitate de infanterie sau de cavalerie, efectivul lui variind, după Hyginus, între 500 şi 900 de soldaţi şi ofiţeri. Sunt cunoscuţi **n.** recrutaţi dintre syrieni, palmyreni, mauri, sarmaţi, raeti, pannoni, germani, britanni etc., efectivele acestora fiind reîmprospătate cu contingente din zonele de recrutare iniţială. Existau corpuri specializate ca: *exploratores, burgarii et veredarii, sagittarii*. **N.** şi-au păstrat pe parcursul sec. 2 şi probabil şi în primele decenii ale sec. 3, tactica de luptă şi armamentul. În sec. 3, din **n.** se alcătuiau → *alae*. Un **n.** era comandat în mod obişnuit de un *praepositus*, funcţie de cele mai multe ori îndeplinită concomitent cu acelea de *praefecti* sau *tribuni* de *alae* şi *cohortes*. Foarte des, drept comandanţi *(praepositi)* ai **n.** se întâlnesc centurioni de leg. În cadrul efectivelor **n.** se întâlnesc ofiţeri inferiori sau subofiţeri ca *decurio, centurio, optio, signifer, imaginifer, cornicularius, actarius*. În sec. 4–6 conţinutul termenului de **n.** şi-a pierdut vechea semnificaţie, fiind folosit pentru a desemna orice corp de trupă, indiferent de compoziţie sau structura lui. În Dacia sunt atestate, pe baza descoperirilor epigrafice, un număr relativ mare de corpuri de trupe etnice neregulate, transformate ulterior, în timpul lui Antoninus Pius, în formaţiuni de sine stătătoare, numărând probabil cca 1000 de oameni. Ca participante la războaiele cu dacii, *in exercitu Symmachiariorum*, au apărut următoarele *nationes: Cantabri* (?), *Gaesati, Palmyreni, Suri, Mauri, Brittones* (?), *Pannonii Veredarii* (?), *Germani, Astures*, o unitate de *funditores* din Insulele Baleare. Ulterior anului 106 d.Hr., până la reformele de la jumătatea sec. 2, în Dacia au fost documentate următoarele unităţi etnice: *Palmyreni sagittarii ex Syria, Manri Gentiles, Suri sagittarii, exploratores Germaniciani, Brittones, Gaesati*. Efectivele au fost împărţite între mai multe castre, subunităţile respective stând la baza creării, în vremea lui Antoninus Pius, a unităţilor-**n.** regulate. Este foarte probabil că corpul de *Palmyreni sagittarii ex Syria* a fost divizat şi distribuit în trei garnizoane: Porolissum, Tibiscum şi Optatiana. Începând cu domnia lui Antoninuş Pius din palmyreni au fost alcătuite **n.** *Palmyrenorum Porolissensium*, la Porolissum, **n.** *Palmyrenorum Tibiscensium*, la Tibiscum şi **n.** *Palmyrenorum O(ptatiensium?)*, probabil la Optatiana (Sutoru, jud. Sălaj). În 120 şi 126, *Palmyreni Sagittarii ex Syria* de la Porolissum şi Tibiscum, conform celor 4 diplome militare descoperite în Dacia, au primit cetăţenia romană. În sec. 3, **n.** de la Porolissum a fost reorganizat într-o *ala numeri Palmyrenorum Porolissensium*. Corpul de mauri pare să fi fost, de asemenea, împărţit în garnizoanele de la Micia (*mauri Micenses*), Tibiscum, probabil Răcari şi Optatiana. De la jumătatea sec. 2 în armata Daciei au apărut **n.** *Maurorum Micensium*, **n.** *Maurorum Tibiscensium*, **n.** *Maurorum O(ptatiensium?)* şi **n.** *Maurorum Σ(aldensium)?*. Mai apar, de asemenea, **n.** *Maurorum Hisp(anensium/orum)* la Ampelum şi **n.** *Maurorum s(... ?)*, la Sânpaul (jud. Cluj). *Suri sagittarii* netransformaţi până la 138 în **n.**, prezenţi la Arutela şi Rădăcineşti înainte de această dată, sunt reorganizaţi în **n.** *Surorum sagittariorum* cu garnizoana la Romula. Un **n.** *Surorum sagittariorum* pare să fi existat şi în Moesia Inferior, fiind atestat aici printr-o inscripţie de la Piua Petrii, la gura Ialomiţei, cât şi prin ţigle ştampilate la Iatrus. Corpul de *Germani* participant la războaiele din 101–106 a rămas în Dacia, fiind transformat ulterior în **n.** *exploratorum Germanicianorum*, cu garnizoana la Orăştioara de Sus (Dacia Superior). Aşa cum arată şi numele, misiunea lor era de a patrula şi supraveghea zona montoasă a fostei capitale dacice, Sarmizegetusa. Corpul de *burgarii et veredarii*, recrutat după unii specialişti din rândul populaţiei locale apare în schimb în 138 deja transformat în **n.** *burgariorum et veredariorum Daciae inf(erioris)*, construind castrul de la Copăceni, com. Racoviţa (jud. Vâlcea). Această unitate avea misiuni de poliţie pe limes, supraveghere şi întreţinere a drumurilor, turnurilor (*burgi*), precum şi de poştă. Garda pedestră a guvernatorului Daciei era asigurată de *pedites Britannici*, formaţiune alcătuită fie din soldaţi din trupele auxiliare din Britannia, fie din cohortele de britanni din Dacia, fie, în sfârşit, din *symmachiarii Britanni*, participanţi la războaiele cu dacii, deşi există părerea că acest corp special a fost creat, împreună cu alte corpuri de *britones*, abia după 142. Unitatea apare şi ca **n.** *Singulariorum peditum Britannicorum*, şi pare să fi staţionat la sau în jurul Germisarei. Destul de puţin se cunoaşte despre un **n.** *Campestrorum* alcătuit fie din populaţia din N Elveţiei de astăzi, *cambes/cambete*, fie, poate, o vexillaţie transformată a *coh. III Campestris* de la Drobeta.

A. Stappers, *Les milices locales de l'Empire romain*, Musée Belge, 1903; H.T. Rowell, în *RE*, 17, s.v.; id., în *Yale Classical Studies*, 6, 1939, 73–108; F. Vittinghoff, în *Historia*, 1, 1950, 389–407; J.C. McMann, în *Hermes*, 82, 1954, 4, 501–507; H. Lallies, în *BerRGK*, 45, 1964, 130–227.

M.Z.

numismatică (<gr. νόμισμα; „monedă"), știință care se ocupă cu studiul monedei, sub toate aspectele (tehnică, artă, economie, circulație). Pe lângă moneda propriu-zisă, domeniul **n.** cuprinde și preocuparea pentru cercetări ale disciplinelor: metrologie, sigilografie, gliptică, heraldică și medalistică. Despre unele preocupări de **n.** se întâlnesc date și însemnări interesante încă din antichitate la unii scriitori gr. și lat. Aristotel tratează, de pildă, despre raporturile dintre diferitele sisteme monetare antice. Printre lucrările lui Varro se menționează și o ist. a monedei romane. Colecțiile de monede, care au stârnit interesul unor oameni ai antichității, s-au înmulțit simțitor în epoca medievală. În sec. 15–16 era obișnuit ca marii seniori, prinți și prelați să posede monede și obiecte antice. Începuturile **n.** ca știință datează încă din sec. 16–17. Aceasta s-a dezvoltat în sec. 18 și a căpătat o precisă conturare în sec. 19, când au apărut o serie de tratate și reviste. Preocupări de **n.** în România s-au înregistrat începând de la mijlocul și a doua jumătate a sec. 19 când s-au constituit unele colecții și s-au publicat primele note, studii și lucrări de **n.** Printre cei care au contribuit la aceste începuturi au fost M. Ghica, V.A. Urechia, N. Mavros, C. Bolliac, M. Pap Szatmary, D.A. Sturdza, E.S. Bielz, A. Resch etc. Despre o activitate organizată se poate vorbi încă din primii ani ai sec. 20, odată cu înființarea *Societății Numismatice Române* (în 1903) și cu editarea primei reviste românești de **n.**, *Buletinul Societății Numismatice Române* (1904–1947), când s-au afirmat ca personalități în acest domeniu M. Sutzu, G. Severeanu și mai ales C. Moisil. Avântul luat de **n.** în primele decenii ale sec. 20 a determinat apariția unei a doua reviste de specialitate, *Cronica Numismatică și Arheologică* (1920–1947). În paginile celor două reviste, conduse de C. Moisil, au apărut numeroase studii de **n.** antică, bizantină, medievală și modernă, la care s-au adăugat și acelea de medalistică, metrologie, gliptică, sigilografie, discipline subordonate **n.** Prin aceste publicații, știința **n.** din România s-a afirmat atât în țară cât și peste hotare. După al doilea război mondial, **n.** a cunoscut o nouă și importantă etapă de dezvoltare. În 1957 s-au pus bazele unei noi reviste, *Studii și Cercetări de Numismatică* (ajunsă astăzi la al 12-lea volum), iar în 1978 a apărut primul număr al publicației *Cercetări Numismatice*. Din 1974 s-a reluat publicarea *Buletinului Societății Numismatice Române*, cu un conținut mult mai bogat și variat decât numerele anterioare. Noile publicații cuprind studii, note și însemnări de **n.** geto-dacică, greco-romană, bizantină, medievală și modernă, precum și de medalistică, metrologie, sigilografie etc., însoțite de bibliografii și de recenzii. O serie de studii de **n.** își găsesc locul în principalele publicații de arheologie și ist. veche. Un loc de seamă îl ocupă lucrările cu caracter monografic și de sinteză, dedicate unor probleme și categorii de descoperiri monetare sau unor tezaure mai importante, printre care se numără: B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquesta* (în *EDR*, 1945, 27–58); I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei* (în *SCȘCluj*, 6, 1955, 13–180); E. Chirilă, G. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru* (1969); C. Preda, *Monedele geto-dacilor* (1973); id., H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare* (1973); id., *Istoria monedei în Dacia preromană* (1998); O. Luchian, G. Buzdugan, C. Oprescu, *Monede și bancnote românești* (1977); V. Mihăilescu-Bârliba, *La monnaie romaine chez les daces orientaux* (1980); id., *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economic și monedă*, Iași, 1990; Al. Sășianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României* (1980); M. Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type (BAR* 112, Oxford, 1981); A.H. Golimas, Cr. C. Cristache, *Bibliografie numismatică românească* (1984). Datorită numărului impresionant și al valorii științifice al tuturor publicațiilor de **n.** din România, a metodelor folosite și a varietății preocupărilor, știința **n.** din România se bucură de aprecieri unanime pe plan internațional. Numismații români colaborează cu specialiști străini la întocmirea în comun a unor bibliografii, printre care se numără *Numismatic Literature* (New York) și *Coin Hoards* (Londra). De asemenea, specialiștii români au participat cu rapoarte și comunicări la Congresele internaționale de **n.** de la Paris, Roma, New York, Berna, Londra, Bruxelles și Berlin, precum și la numeroase reuniuni de profil (simpozioane, sesiuni științifice etc.) din diferite țări europene. În aceeași perioadă de timp, *Societatea Numismatică Română* a cunoscut o nouă etapă în dezvoltarea sa, ajungând să numere cca 1500 membri, printre care și mari numismați străini. Societatea are secții și cercuri de **n.** în principalele centre județene și organizează, începând din 1984, simpozioane naționale anuale. Pe lângă marile colecții de stat, cu o veche tradiție, de la Institutele de Arheologie din București și Cluj-Napoca și de la Biblioteca Academiei — preluată arbitrar în 1984 de Muz. de Ist. al R.S. România, există astăzi colecții numismatice pe lângă fiecare muz. județean de ist. și pe lângă cel al munic. București (Colecția Maria și G. Severeanu), la muzeul, de curând reînființat, al Băncii Naționale a României, la care se adaugă numeroase colecții particulare. Întreaga activitate numismatică contribuie din plin la rezolvarea unor probleme de ist. a României, vine în sprijinul științei **n.** în general și al acțiunilor cu caracter cultural-educativ.

C.P.

nummus (lat.; < gr. νόμος; νοῦμμος), denumire dată inițial monedei romane în general și sesterțului de argint republican în special. În epoca romană

târzie. **n.** desemnează moneda în general și probabil piesele mici de bronz de maximum 1,20–1,25 g și 10–11 mm. Odată cu reforma lui Anastasius din 498 d.Hr., **n.** este preluat sub forma νοῦμμος ca unitate de bază a monetăriei de bronz bizantine, reprezentând 1/12 din *siliqua* și 1/288 din *solidus*. De la Anastasius și până la Heraclius inclusiv se emit monede de bronz cu semne de valoare socotite în **n.** și anume: M (XXXX) = 40 **n.**, K(XX) = 20 **n.**, I(X) = 10 **n.** și E = 5 **n.** Ca unitate monetară, se menține în manuscrisele bizantine până târziu în timpul lui Mihail III (842–867). Semnele de valoare XLII, XXI, XII, uneori cu N în față, de pe monedele vandale emise la Carthagina sau de pe emisiunile de bronz ale ostrogoților (X, V) au probabil raporturi directe cu **n.**

Fr. Hultsch, *Metrologie*, 259–260, 293–297; E. Babelon, *Traité*, I, 614–618; A. Segrè, *Metrologia*, 473–477; K. Regling, în *Wörterbuch*, 466; W. Kahn, *Moneta Imperii Byzantini*, I, Viena, 1973, 23–24.

C.P.

Nuntași, sat în com. → Istria (jud. Constanța), unde au fost identificate două așezări și resturi dintr-o necropolă din epoca gr., aparținând terit. rural al → Histriei. Situl numit convențional **N. I**, în care s-au efectuat câteva sondaje arheologice, se află în partea de E a satului și datează din sec. 4–1 î.Hr. Cercetări ample s-au desfășurat în așezarea cu aspect rural **N. II**, situată la 10 km V de Histria. Începuturile așezării datează de la sfârșitul sec. 7 — începutul sec. 6 î.Hr. (fragmente de boluri cu păsări, boluri cu rozete, un fragment de vas decorat în maniera pictorului Gorgonei etc.). Epoca arhaică prezintă patru faze, dintre care ultimele trei puse în evidență de construcții de piatră, iar pentru epoca clasică s-au identificat trei faze, ilustrate de edificii de mari dimensiuni. Extinderea maximă a așezării datează din epoca elenistică, începând cu sfârșitul sec. 4 î.Hr., etapă în care construcțiile și străzile sunt ordonate după o orientare NE–SV. Întrucât lucrările agricole au distrus ultimele niveluri de locuire, sfârșitul sitului nu poate fi precizat; cele mai recente fragmente ceramice descoperite în poziție stratigrafică datează din a doua jumătate a sec. 2 î.Hr. Dintre edificiile din epoca elenistică atrage atenția o clădire rectangulară cu o singură încăpere, pavată cu lespezi de șist, în care s-au găsit mai multe vase gr. întregi sau fragmentare (*lekythoi, kantharoi*, boluri, o oenoche, un opaiț, un kernos, amfore ștampilate de Rhodos, Sinope și Chersones etc.), vase indigene lucrate cu mâna, greutăți pentru războiul de țesut, câteva piese de metal și, mai ales, trei teracote: Cybele pe tron, cu leul în poale, tympanon în mâna stângă și phiala în mâna dreaptă (tipul pergamenian), Nike ținând un thymiaterion în mâna dreaptă, efeb drapat în himation. Prezența în inventar a vasului cultual numit kernos, a unui fund de amforă refolosit și prelucrat pentru a îndeplini funcția de receptacul pentru ofrandele cerealiere depuse într-un coș — obiecte atestate în cultul și misterele → Demetrei — conduc spre ipoteza că la **N.** este vorba de un sanctuar rural închinat Demetrei, în care → Cybele și Nike, reprezentate de statuetele descoperite, ar face figură de zeițe asociate *(paredroi)*. Datele atribuite pieselor de inventar sunt diferite (de la sfârșitul sec. 4 până spre mijlocul sec. 2 î.Hr.), ceea ce nu se poate explica decât prin depunerea succesivă a acestora ca ofrande într-un sanctuar care este, până la ora actuală, singurul identificat în terit. rural al Histriei. Pe lângă cele două așezări, la **N.** s-a mai descoperit întâmplător, la 1 km V de sat, un mormânt de înhumație în groapă simplă fără inventar. Probabil că tot dintr-un mormânt provin două cupe bolsal, un kantharos, un lekythos cu palmete și o amforă ștampilată de Thasos din grupul F, ceea ce indică o dată spre sfârșitul celui de al doilea sfert al sec. 4 î.Hr. Nu se poate preciza deocamdată raportul între sanctuar, cele două așezări și presupusa necropolă.

A. Rădulescu, în *SCIV*, 12, 1961, 2, 387–393; C. Domăneanțu, în *Materiale*, 14, Tulcea, 1980, 265–266; ead., în *Dacia, N.S.*, 37, 1993, 59–78; E. Teleagă, în *SCIVA*, 49, 1998, 3–4 (sub tipar).

A.A.

Nușeni, com. în jud. Bistrița-Năsăud, pe terit. căreia, în „Podul Ciorbii" a fost cercetată parțial o necropolă de înhumație din sec. 6 d.Hr. cu schelete în poziție întinsă, orientate V–E. Inventarul mormintelor era alcătuit dintr-un vas din pastă fină de culoare cenușie, ornamentat cu cercuri imprimate, un vârf de lance de forma frunzei de salcie și obiecte de metal neidentificabile.

Gh. Marinescu, în *Arhiva Someșană*, 3, 1975, 309–311.

R.H.

Nușfalău, com. în jud. Sălaj, pe terit. căreia a fost identificată și cercetată o necropolă de incinerație în tumuli din sec. 8 și începutul sec. 9 d.Hr., atribuită slavilor moravieni aflați în contact cu avarii. Se caracterizează prin tumuli de dimensiuni variate, prevăzuți în interior cu construcție de lemn. Din inventarul lor făceau parte: vase sparte ritual, lucrate la roata înceată și ornamentate cu linii orizontale sau în val, găleți de lemn, cuțite de fier și aplici de argint filigranate (R.H.). În hotarul satului

Fig. 109. Reconstituirea construcției de lemn din tumulul nr. 2 de la Nușfalău.

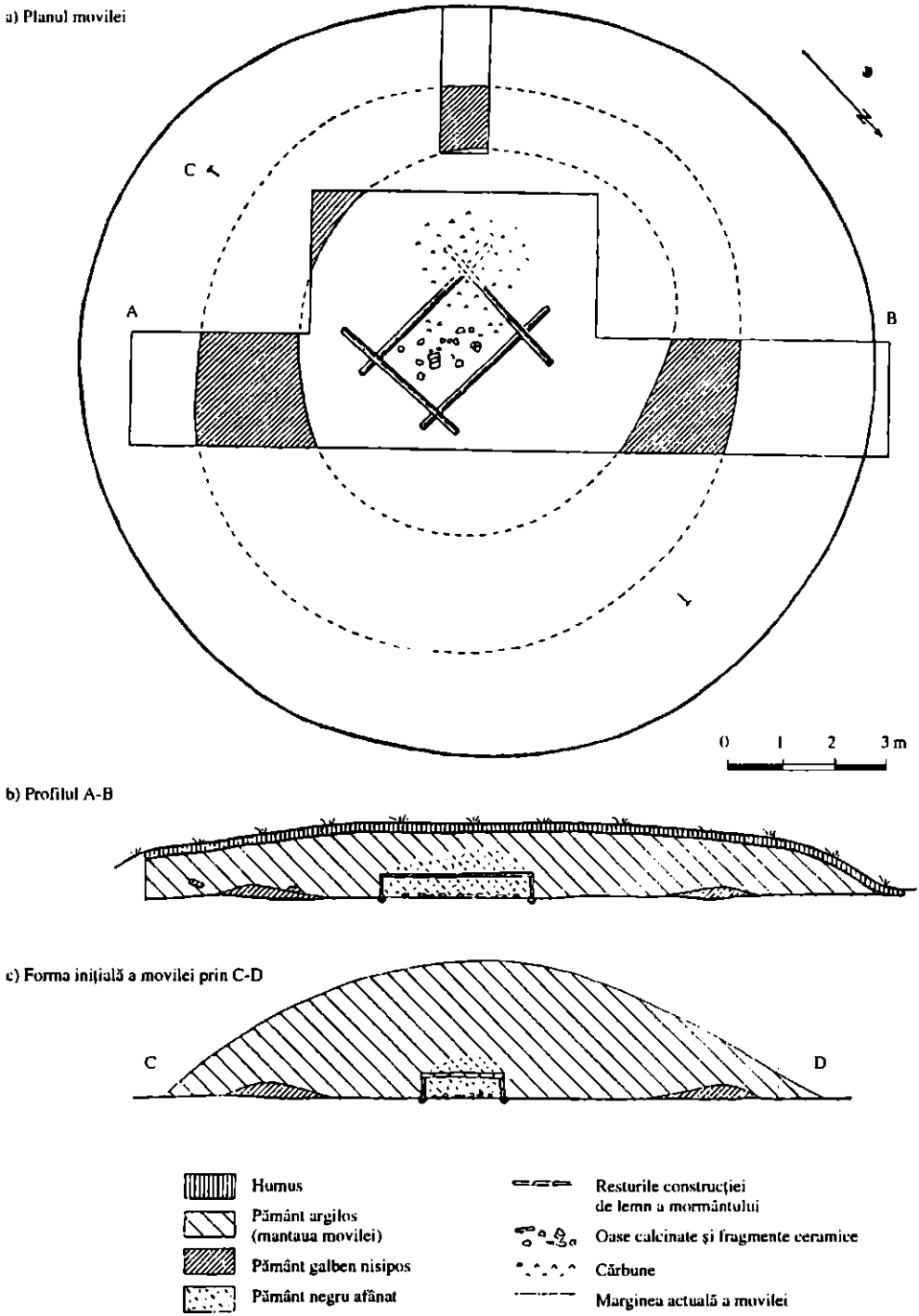

Fig. 110. Nuşfalău. Tumulul nr. 2.

a fost descoperit în 1899, cu ocazia lucrărilor agricole, un tezaur monetar din care au fost recuperați 17 denari romani republicani din perioada 189/180 — 79 î.Hr. și o imitație (E.N.)

M. Comșa, în *Materiale*, 7, 1961, 519–530; Al. Sășianu, *Moneda antică*, 136–137, nr. 84.

R.H. și E.N.

nymphaeum (nympheum) (lat.; <gr. νύμφαιον sau νυμφεῖον), edificiu consacrat nimfelor, alcătuit obișnuit dintr-o cameră vastă, decorată cu statui, picturi, încadrată de coloane și uneori și de un culoar semicircular (la Tipasa, Algeria, cu diam. de 25 m), având în mijloc o fântână arteziană construită direct pe izvor sau alimentată prin viaduct. Câteva grandioase **n.** sunt cunoscute la Roma și în unele orașe din provinciile orientale (Tipasa, Bostra). Se semnalează și o dependență a acestor **n.** de terme.

S.S.

Oancea, com. în jud. Galați, unde în 1938 s-a descoperit un mic tezaur monetar format din șase drahme, dintre care patru de tip Alexandru cel Mare, una de tip Filip III și o alta de imitație. Data de îngropare propusă cca 300 î.Hr. s-ar putea eventual coborî.

IGCH, 838; Ir. Dimian, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 304, nr. 4; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 334, 18 și 343.

G.P.B.

Oarța de Sus, sat în com. Oarța de Jos (jud. Maramureș), lângă marginea de V a căruia, pe platforma dealului „Măgura", se află resturi de așezări străvechi. Depunerile mai vechi, formând un strat de 0,15–0,30 m, conțin materiale specifice culturii Tiszapolgár, fiind reprezentate de unelte de silex, obsidian, piatră și fragmente ceramice decorate cu proeminențe cu vârful ascuțit sau tuguiat. Locuirea neolitică este suprapusă de depuneri aparținând fazei de început a culturii Coțofeni. În groapa unui bordei de formă ovală s-au descoperit fragmente ceramice cu decor în „căpriori" și cu „boabe de linte". Pe partea mai înaltă a dealului s-au găsit câteva cioburi dacice din sec. 2–1 î.Hr.

E. Comșa, K. Kacsó, în *Materiale*, 10, 1973, 47–51.

E.C.

Obârșeni, sat în com. Voinești (jud. Vaslui), pe terit. căruia, pe lângă resturi aparținând culturii Cucuteni A, s-a descoperit întâmplător (1945) un tezaur de monede de bronz bizantine, datând din sec. 7 d.Hr., compus din 34 de piese. Dintre acestea, 7 exemplare sunt emisiuni de la → Phocas (602–610), 11 aparțin lui Heraclius (610–641), 8 sunt emisiuni de la Heraclius și Heraclius Constantin (613–641), un exemplar a fost emis în vremea lui Heraclius, Heraclius Constantin și Martina (614–629), iar alte monede reprezintă emisiuni de la Constans II (641–668).

Ir. Dimian, în *SCN*, 1, 1957, 196; D.G. Teodor, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 113; C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 412.

D.G.T.

Obârșia Nouă, sat în com. Obârșia (jud. Olt), pe terit. căreia au fost descoperite o așezare și o necropolă din sec. 8–9 d.Hr. Necropola este birituală, predominant fiind ritul înhumației (111 înhumați și 9 incinerați) și se clasează în grupa necropolelor birituale timpurii → Dridu. Grupate pe familii, mormintele au fost orientate E–V și N–S, la adâncime între 0,70–3,04 m. Gropile au forme variate: dreptunghiulare, cu o extremitate mai largă, spre V, unde zăcea capul; cu una (fie cea lată, fie cea îngustă) sau amândouă extremitățile rotunjite; cu mici locașuri rectangulare, așezate pe laturile lungi, câte două trei; cu extremitatea de V mult mai largă. În câteva gropi s-au găsit resturi de lemn, probabil de la coșciug sau de la scândurile din jurul gropii. Mormintele sunt singulare, cu excepția unuia care conține doi adulți. Craniul era așezat cu privirea înainte; în puține cazuri zăcea pe stânga sau pe dreapta. În mai multe

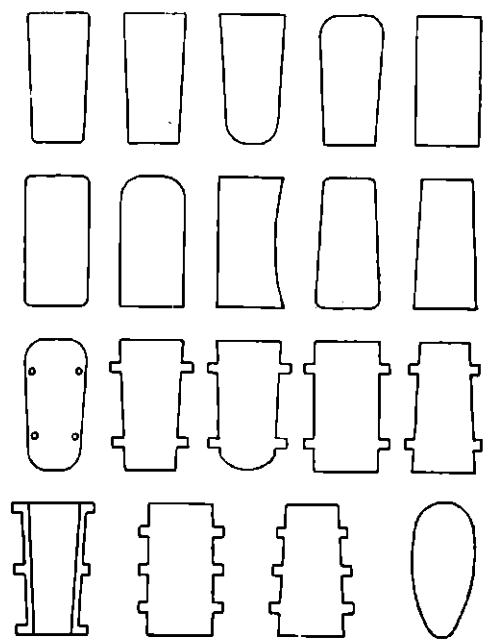

Fig. 111. Obârșia Nouă. Forme ale gropilor de înhumație.

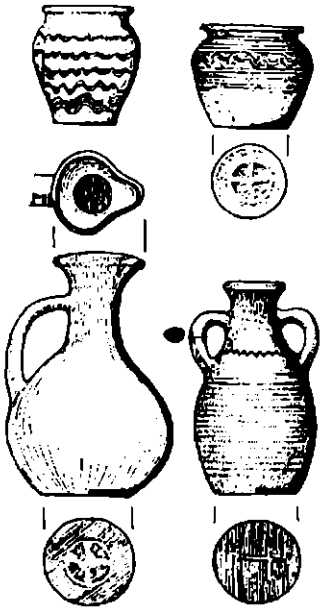

Fig. 112. Obârșia Nouă. Ceramică.

morminte s-a găsit cărbune risipit în pământul din imediata apropiere a scheletului, în câteva cazuri fiind chiar în foarte mare cantitate. Într-unul dintre acestea, cu foarte mult cărbune, au fost și oase mici calcinate, iar în patru morminte, depusă și cenușă. Mormintele au inventar bogat compus din: obiecte de podoabă (cercei de bronz și argint, perle de sticlă sau din foaie de aramă, inele, pandantive); piese

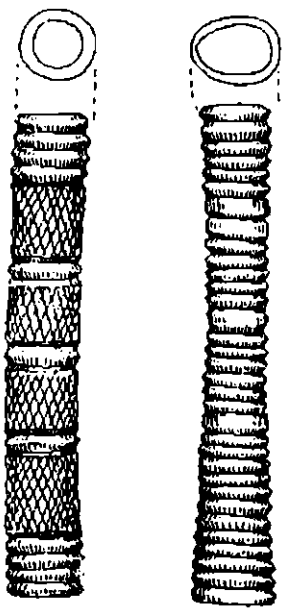

Fig. 113. Obârșia Nouă. Tuburi de os.

vestimentare (catarame de fier, aplice de bronz); obiecte de ofrandă (ceramică, boabe de mei, ouă, bucăți de carne); unelte agricole (trei seceri din fier); obiecte de gospodărie (căldare de la care au rămas piesele de fier); obiecte personale (tub de os pentru ace, amnar, pietre de amnar, clopoțel de aramă într-un mormânt de copil, arșice probabil de la un joc); arme (vârfuri de săgeți). Mormintele de incinerație sunt puține și mai grupate în partea de S–E a necropolei. S-au folosit mai multe ritualuri, oasele incinerate fiind depuse împreună cu resturi din obiectele arse în: urnă; urnă și groapă; două urne; groapă cu două urne; groapă. În toate mormintele s-au găsit și fragmente ceramice depuse ritual în groapă și lângă urnă. Din inventarul funerar al mor-

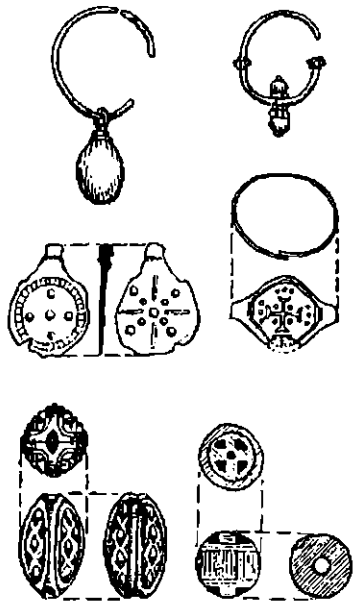

Fig. 114. Obârșia Nouă. Cercei, pandantiv, inel și perle.

mintelor de incinerație fac parte cuțitașe, perle de sticlă, catarame de fier, fusaiole de lut, fragmente de tablă de fier și aramă. Ceramica, cerceii și pandantivele rotunde prezintă un interes deosebit pentru încadrarea cronologică și culturală a necropolei, ca și pentru atribuirea ei populației românești din sec. 8. Ceramica este lucrată la roata înceată și cuprinde categoria cu nisip al oalelor fără toartă, decorate cu striuri continui, în benzi sau distanțate, asociate cu linii sau benzi înguste de linii în val (apar și benzile de striuri verticale) și categoria din pastă fină cenușie cu decor lustruit din care s-au lucrat amfore și căni mari cu o toartă și gura trilobată. Se întâlnește și specia din caolin. Cerceii sunt numeroși și aparțin: tipului bizantin cu pandantiv; sau un mic coșuleț conic, format la un capăt din sârma verigei; sau cu pandantivul de formă ovală, rotundă, conică

sau ciorchine din granulații. Pandantivele rotunde cu o toartă, decorate cu cruci, ca și inelele de deget, dovedesc că populația era creștină. Asemenea pandantive se găsesc răspândite în toată aria de locuire românească a sec. 8–11, în mediul rural și urban al cetăților de pe Dunăre și din Dobrogea. Prezența ofrandelor de mâncare în morminte se explică prin practicarea de către creștini a unor ritualuri păgâne, care s-au pierdut treptat, practici de care, de fapt, ține întregul inventar funerar. Predominarea ritului înhumației, față de alte necropole birtuale contemporane, se explică prin situarea necropolei de la **O.N.** mai aproape de Imp. Bizantin.

O. Toropu, O. Stoica, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 163 și urm.; O. Toropu, *Romanitatea târzie*.

E.Z.

obol (< gr. ὀβολός), mică unitate ponderală și monetară la gr., echivalând cu 1/6 dintr-o →drahmă. Se întâlnește curent ca monedă de argint, cu greut. variind în funcție de sistemul ponderal de care aparținea. Un **o.** attic de argint cântărea 0,73 g. Pe **o.** de argint emiși de Phocaea, Locrida, Sicyone apare inițiala **o.** În Creta, Arcadia, Delphi, Megara și Tarent, pentru **o.** se folosea denumirea ὀδελός, prescurtat uneori pe monede ΟΔ. În epoca elenistică existau și **o.** de bronz la Metapont, Chios, Seleucia etc. În Egipt, sub Lagizi, **o.** era redus la o monedă mică de bronz. În metrologia romană târzie, **o.** echivala cu a 576-a parte dintr-o → *libra*. Printre multiplii mai frecvenți ai **o.** se numără diobolul și triobolul.

Fr. Hultsch, *Metrologie*, 127–135, 190–193; E. Babelon, *Traité*, 1, 416–432; K. Regling, în *Wörterbuch*, 468, 584.

C.P.

Oboroceni, sat în com. Heleșteni (jud. Iași), pe terit. căruia, în punctul „Gochila Oborocenilor", la cca 2 km S–E de sat s-a descoperit, într-un vas de lut dacic, un tezaur de monede romane de argint (sec. 1–2 d.Hr.), din cadrul căruia s-au recuperat 735 de monede și o fibulă de argint (fragmentară) de tipul cu balama. Monedele au fost puse inițial în doi săculeți din pânză de in (una mai groasă și alta mai subțire, cu țesătura în două ițe) și apoi introduse în vas. Cele mai vechi monede sunt de la Nero (54–68), iar cea mai recentă, un denar de la Septimius Severus (195), fapt ce presupune că tezaurul a fost îngropat la sfârșitul sec. 2 sau începutul sec. 3. În aceeași zonă s-au mai identificat o așezare carpică (sec. 2–3 d.Hr.) și una veche românească (sec. 8–9).

B. Mitrea, Em. Zaharia, I. Vlad, în *AM*, 5, 1967, 81–131.

G.B.

Obreja, sat în com. Mihalț (jud. Alba), pe terit. căruia s-au descoperit importante și variate vestigii arheologice, datând din epoci diferite. În partea de S–E, pe a doua terasă a Târnavei, la locul numit „Tăul lui Filip", s-a cercetat (în anii 1961–1967 și 1969–1970) o mare așezare cu mai multe etape de locuire. Au fost identificate în ordine cronologică, urme de cultură neolitică cu ceramică pictată de tip Petrești, materiale aparținând culturii Coțofeni, vase și obiecte din epoca bronzului de tip Wietenberg (faza IV) și de tip Noua, precum și un mormânt de înhumație din aceeași epocă. La acestea se adaugă și unele tipuri ceramice din a doua epocă a fierului (Hallstatt). Descoperirile cele mai importante de la **O.** aparțin populației daco-romane din provincie, fiind reprezentate de o așezare și o necropolă din sec. 2–4 d.Hr. În cuprinsul așezării, situată în terit. militar al *leg. XIII Gemina*, au fost scoase la iveală o serie de locuințe de suprafață și bordeie, cuptoare de caracter gospodăresc, gropi de provizii și mennajere, la care se adaugă: ceramică de tradiție dacică, lucrată cu mâna și la roată, vase de tip roman provincial, un depozit de unelte de fier pentru agricultură și tâmplărie, podoabe de factură romană, râșnițe etc. La 400 m V de așezare se află necropola acesteia alcătuită din 196 de morminte de incinerație și 6 de înhumație. Oasele rezultate de la incinerare au fost depuse în urne în groapă direct pe sol. Urnele sunt fie de tip dacic, lucrate cu mâna, fie de factură romană, din pastă roșiatică. În morminte s-au găsit, pe lângă ceramică, obiecte de inventar ca: piepteni de os, fibule de metal, mărgele de sticlă, monede romane etc. Ambele obiective, așezare și necropolă, aparțin aspectului cultural daco-roman de tip → Soporu de Câmpie-Locusteni și reprezintă una dintre principalele mărturii ale continuității dacice în epoca romană, dovedind în mod limpede că elementul etnic de bază al provinciei Dacia l-a constituit populația dacică.

D. Protase, în *ActaMN*, 8, 1971, 135–159; T. Soroceanu, în *ActaMN*, 10, 1973, 493–515.

C.P.

obsidian, sticlă naturală sau rocă sticloasă, de origine eruptivă, de culoare fie neagră-cenușie, cenușiu-alburie, fie alburie, de obicei translucidă, cu o spărtură concoidală și o duritate de 6–6,5. Piese de **o.** au fost descoperite într-o măsură mai mică sau mai mare începând încă din paleoliticul superior și până în epoca bronzului în diferite așezări aflate îndeosebi în centrul și N Transilvaniei, unde s-au identificat peste 100 de puncte, cele mai multe dintre ele reprezentând descoperiri de suprafață. Asemenea piese s-au găsit în locuirile atribuite paleoliticului superior din Țara Oașului (Boinești, Remetea, Călinești), în așezarea tardenoasiană de la Ciumești—„Păsune" (unde totalul obiectelor de **o.** reprezintă 40%), în stațiunile cu ceramică lineară de tip „est-slovac" de la Berea și Ciumești (95–98% din întregul material litic cules). În celelalte provincii,

piesele de obicei finite de o. se găsesc într-un număr mai redus sau chiar foarte mic cum ar fi în locuirile epipaleolitice de tip tardigravetian de aspect mediteranean de la Dubova—Cuina Turcului sau în altele neolitice din Banat, Muntenia și Moldova. În această din urmă regiune, procentul cel mai mare de obiecte de o. (cca 20%) se întâlnește în așezarea cu ceramică lineară cu capete de note muzicale de la Traian—„Dealul Fântânilor". În Dobrogea nu s-a găsit până în prezent nici o piesă lucrată din o. Unele piese de o. au fost întrebuințate și în cursul epocii bronzului (cultura Otomani). I. Popescu-Voitești identifică prezența o. în bazalte în mai multe locuri din Transilvania (Perșani, Săcărâmb, Ciceu, Glod, Cerbăl etc.). Zăcăminte bogate de o. se află în zona Tokay-Prešov din N–E Ungariei și E Slovaciei. V. și *hidratarea obsidianului.*

M. Roska, *Rep.*, 98 și urm. (v. 329, harta VI); Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, 85–89.

A.P.

obște (< slav. *obisti:* „comun"), cea mai veche unitate social-economică organizată; se mai numește și comunitate devălmașă. Cunoscută la toate popoarele, încă din stadiul de viață presedentară (la migratori și nomazi), comunitatea devălmașă a parcurs o lungă evoluție, în care factorul determinant a fost proprietatea comună asupra bunurilor funciare. În ist. umanității, cea mai veche o. a fost cea *gentilică,* întemeiată pe înrudirea de sânge. O. gentilică a caracterizat stadiul de dezvoltare tribală. De importanță deosebită a fost sedentarizarea comunităților omenești la începutul → neoliticului, prin fixarea unui terit. tribal și a continuității asupra proprietății funciare comune, tribale. Într-o etapă mai evoluată a apărut și proprietatea funciară individuală, atribuită prin împărțirea periodică a loturilor de pământ sau ca rezultat al războaielor. Astfel s-a constituit comunitatea devălmașă cu proprietate teritorială comună și individuală — formă care a caracterizat până târziu lumea germană și slavă și probabil și pe geto-daci până la cucerirea romană. În comunitățile rurale evoluate ale antichității romane târzii, baza o forma proprietatea funciară comună, alături de cea personală în drept deplin, care nu se împărțea periodic. Aceasta a fost forma de organizare rurală dezvoltată în cadrul statului roman. Din categoria aceasta au făcut parte și organizațiile de sate înoșnenești și răzășești, ocoalele și confederațiile de tipul Vrancei, Câmpulungului și Fălciului din țara noastră. Apariția proprietății private în drept deplin a stat la baza diferențierii social-economice, a formării unor categorii sociale și apoi a claselor. Organizațiile de sate devălmașe sau o. — cum s-au numit în evul mediu și în epoca modernă, aparțin regiunilor de dezvoltare social-economică rurală. Acestea au putut evolua treptat până la stadiul de organizare prestatală. În unele cazuri, asemenea unități au dăinuit și după constituirea statelor medievale (în Țările Române). Antichitatea târzie ca și evul mediu s-au întemeiat în bună parte pe factorul rural, datorită funcțiilor social-economice și militare pe care și le-a păstrat permanent. Importanța factorului rural a variat de la o etapă la alta, fără directă legătură cu evoluția societății omenești, în care dezvoltarea orașelor a avut un rol determinant. Comunitățile rurale organizate au îndeplinit singure sau împreună cu orașele și importante funcții social-economice și militar-politice. Comunitățile social-economice medievale românești au fost foarte asemănătoare ca structură și funcții cu unitățile rurale din Imp. bizantin, așa cum acestea sunt prezentate în „legea agrară" (sec. 7–8). Existentă în tot Imp. bizantin, comuna rurală a fost organizată pe baza „legii agrare", ca principală unitate social-economică, fiscală și militară în toată perioada crizei urbane (sec. 7–10). Între retragerea stăpânirii romane și constituirea statelor medievale românești, populația autohtonă de pe terit. României a fost organizată pe regiuni, în mari unități rurale, denumite „ținuturi" sau „țări", „ocoale", „cnezate", „voievodate". Acestea au constituit un fenomen istoric general și unitar, și au funcționat ca formațiuni prestatale. Caracterizate de existența proprietății funciare comune și private în drept deplin, aceste unități continuau de fapt structuri social-economice daco-romane. Unitățile de sate devălmașe de tipul vechi românesc (Vrancea) ca și comuna rurală din Imp. bizantin, s-au caracterizat prin: devălmășie absolută asupra terenurilor și altor bunuri colective — izuri, pășuni, păduri, drumuri, mori etc.; posesiune de avere funciară privată în drept deplin, pe familii, ca fenomen general; folosirea dreptului de *protimisis* pentru păstrarea integrală a terit. comun și individual; solidaritate fiscală, impozitele plătindu-se global și direct statului (tot global, în produse, s-a plătit și migratorilor); caracterul absolut băștinaș al terit. și al membrilor fiecărei comunități. Toți membrii conduceau direct și egal. După caracterul acțiunii se lucra în plen (participare la război, fixarea impozitelor, a hotarelor) sau prin reprezentanți (organizarea adunărilor, paza, trimiterea impozitului). Mandatul era valabil pe durata unei acțiuni. În condițiile în care această unitate rurală a evoluat, la N Dunării, datorită nevoii permanente de apărare, mandatul militar a rămas o funcție permanentă, din care s-a dezvoltat treptat aceea de voievod. Ist. acestor formațiuni teritoriale „de țară" corespunde perioadei prestatale, perioadă în care s-au înfăptuit actele fuindamentale ale poporului român: desăvârșirea procesului de romanizare și formare a poporului român; păstrarea terit., a limbii, a conștiinței de neam, a instituțiilor și tradițiilor transmise statelor medievale românești. Din cele cinci trăsături princi-

pale, două — proprietatea funciară individuală și caracterul băștinaș al comunităților rurale — prezintă o importanță deosebită. Procedura folosită pentru ca averea funciară, devălmașă și individuală, să-și păstreze caracterul ereditar, reglementa și pătrunderea în comunitate a elementelor alogene: prin căsătorie, frăție de cruce, adopțiuni, cumpărare de teren etc. Dreptul de moștenire îl avea membrul legitim al familiei (din butuc). Dacă moștenitorul era fată, aceasta devenea din punct de vedere juridic bărbat, moștenind averea funciară; ea dădea numele bărbatului și copiilor săi, transmițându-le Ib., credința și tradițiile locale. În acest fel proprietatea funciară devălmașă și individuală s-a transmis în baza dreptului ereditar, al comunității și al fiecărui membru al ei, aplicat prin numeroase proceduri care au asigurat de-a lungul sec. întâietatea elementului băștinaș și integritatea teritorială a „țărilor". Aceleași proceduri au folosit și ca mijloc de asimilare a migratorilor pătrunși în mijlocul comunităților ruinle. Urmașii acestor unități rurale sunt numiți de Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*, ca și în actele medievale, răzeși și moșneni. Aceștia au fost moștenitori din neam în neam ai pământului românesc, pentru că nu au nici un act de proprietate de la nimeni, decât confirmările domnești și ale stării lor sociale, de oameni liberi cu autononie internă, cu obligații fiscale și militare față de domnie sau de țară. Confederațiile de sate organizate, cu structură social-economică și militar-politică prestatală („țări" sau „ținuturi"), după numele rămas, au fost răspândite în tot terit. românesc: Țara Vrancei, Țara Bârsei, a Oașului, a Făgărașului, a Hațegului, a Loviștei, ținutul Sucevei, al Tigheciului. Acestea s-au contopit treptat în procesul de unificare teritorial-politică care a dus la constituirea statelor medievale românești. În sec. 17–18 existau în Moldova trei asemenea formațiuni: *Vrancea*, în ținutul Putnei, *Câmpulung* în Suceava și *Tigheciu* în Fălciu, numite de Dimitrie Cantemir (*op. cit.*) *republici*, pentru autonomia lor internă. Depindeau numai de domnul țării, având funcții militare și fiscale. Membrii acestor comunități erau țărani liberi (răzeși) și în același timp soldați, care alcătuiau „oastea de țară" sau „oaste cea mare". Se prezentau numai la chemarea domnului cu armele, calul și hrana necesară, alcătuind oastea principală în luptele de apărare a țării și de întărire a puterii centralizate. Pentru acest fapt, țărănimea liberă a fost apărată de domn, respectându-i-se drepturile, așa cum în primul milen. împărații bizantini apăraseră comuna rurală. Vrancea, Suceava și Fălciu au fost unități de graniță și au dăinuit îndelung, datorită funcției lor militare și strategice. Numeroase elemente de structură juridică au fost transmise statelor medievale românești din vechile formațiuni de țară. Astfel, numele de „țară" s-a transmis evoluat la înțelesul de stat. După procedura imperială bizantină, tronul țărilor românești era ereditar și electiv. În Moldova însă, s-a păstrat până târziu, ca prim act al procedurii și ceremonialului de înscăunare, alegerea domnului în câmp deschis, prin aclamarea tuturor stărilor. Obiceiul s-a păstrat de la alegerea conducătorului militar, a voievodului, în plenul membrilor organizațiilor de țară. De aceea, principele țării, se numea domn și voievod. După aceasta, urma ceremonia investiturii ca domn, de ordin religios și de tradiție imperială. Din cuprinsul acestor unități rurale s-au format treptat clasele sociale, ca proces intern, dezvoltat pe diferențierile sociale, și nu prin suprapunerea unor elemente străine. Principele țării, ca și boierimea, au fost români, de aceeași limbă, credință și tradiție. Vechile formațiuni de țară erau pe văi de ape; ele au transmis numele multor județe. M. Cantacuzino menționează pentru Țara Românească „17 ținuturi, adică voevodaturi".

H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, I (1958), II, (1959), III (1965); E. Zaharia, în *SCFocșani* 4, 1981, 144 și urm.; ead., în *Anuarul Muzeului Județean Vaslui*, II, 1980, 133; ead., în *RÉSEE*, 19, 1981, 3, 543 și urm.

E.Z.

obulensi (gr. Ὀβουλήνσιοι), trib traco-getic din partea centrală a Dobrogei (Ptol., *Geogr.*, III, 10, 4) la începutul epocii romane. Judecând după alte triburi, al căror nume a putut fi recunoscut în cel al unor cetăți romane de mai târziu (cum ar fi *piarensi* în Appiaria și *saci* în Sacidava), este posibil ca o. să fi avut, de asemenea, un centru al lor, neidentificat încă.

A.S.

Ochiuri, sat în com. Gura Ocniței (jud. Dâmbovița), unde a fost descoperit în 1956 un tezaur, din care au putut fi studiate șase tetradrahme de tip Alexandru cel Mare. Toate sunt postume și au fost emise în atelierele de la Amphipolis, Pella, Sidon, Babylon, Milet și într-unul rămas inițial neprecizat. Cea mai recentă este tetradrahma atelierului din Pella, emisă în cca 275–270 î.Hr. sau mai târziu. Tetradrahma fără siglă aparține unui atelier din zona Mării Negre și ar putea să fi fost emisă la Callatis sau Odessos (unde există și stateri similari) imediat după moartea lui Lysimach. Asemenea tetradrahme erau cunoscute în tezaurele de la Armenak (M. Thompson, în *ANSMN*, 31, 1986, 70, nr. 147 și pl. X, atribuite de M. Price cetății Odessos) și → Mektepini. Îngroparea tezaurului este de plasat cu probabilitate în al doilea sfert al sec. 3 î.Hr.

CH, VII, 1985, 20, nr. 76; B. Mitrea, V. Drob, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 349–351.

G.P.B.

Ocna Sibiului, oraș în jud. Sibiu. La „Fața Vacilor", punct aflat pe o culme, la 2 km V de **O.S.**, a fost descoperită o așezare neolitică extinsă până pe

malul nordic al pârâului Visa, incluzând și punctul „La Roghină" aflat pe malul sudic al aceluiași pârâu. Săpăturile arheologice efectuate aici cu începere din 1959 au dus la concluzia existenței unei locuiri de lungă durată, cele trei niveluri de cultură, cu locuințe de suprafață, identificate în punctul „Fața Vacilor", aparținând culturii → Petrești din cea mai înfloritoare fază a ei. În primul nivel locuirea a fost mai puțin intensă, ceramica fiind dominată de categoria de uz gospodăresc, dar nelipsind nici ceramica pictată. În al doilea nivel locuirea s-a dovedit a fi destul de amplă, ceramica pictată tipică Petrești fiind destul de numeroasă. Nivelul al treilea, legat organic de al doilea și caracterizat de locuințe de suprafață cu platformă, prin conținutul și structura lui dovedește continuitatea de viață a aceleiași comunități pe terit. respectiv. Cu ocazia campaniei de săpături din 1950 a fost descoperit și un bordei pe fundul căruia s-au găsit materiale aparținând culturii → Turdaș, care l-au determinat pe autorul săpăturilor să presupună și existența unui astfel de nivel cultural. O altă așezare neolitică este situată în punctul „Triguri", pe latura terasată din N–NV unui platou întins din preajma vechilor mine de sare. În anii 1977–1988, în zona teraselor de V și N–V s-au efectuat săpături arheologice, stabilindu-se existența a șase niveluri de locuire. Primele două (de jos în sus) se caracterizează prin bordeie de formă neregulată, parțial suprapuse (nivelurile Ia și Ib), urmate de alte patru niveluri marcate prin resturile unor locuințe de suprafață (nivelurile IIa, IIb, IIIa și IIIb). Pe baza observațiilor din teren (dispunerea locuințelor în șiruri), I. Paul sugerează posibilitatea unei înoercări de sistematizare a celei mai vechi așezări neolitice de pe terit. Transilvaniei. Primele trei niveluri (Ia, Ib și IIa) s-au dovedît a aparține orizontului Protoseskio atribuit de descoperitor culturii → Precriș. Prin conținutul său cultural, nivelul IIb ar putea reprezenta, alături de elemente născute și dezvoltate încă din cuprinsul nivelului IIa, o fază de trecere spre cultura → Starčevo-Criș, ultimele două (IIIa și IIIb) aparținând în totalitate acestei ultime culturi. Primele trei niveluri de locuire (Ia, Ib și IIa) conțineau pe lângă alte elemente specifice și ceramica pictată, în timp ce în nivelurile IIIa și IIIb aceasta lipsea, predominând formele ceramice și ornamentele specifice culturii Starčevo-Criș, mai ales cupe cu picior scund și gol în interior, decor barbotinat, imprimat și aplicat (S.M.-B.). În 1884, la **O.S.** au fost descoperite, în condiții necunoscute, mai multe piese de bronz. O parte din ele au fost achiziționate de Muz. Brukenthal din Sibiu: șase brățări, dintre care două decorate cu grupe de câte trei proeminențe, patru falere și obrăzarul stâng și pomponul unui coif. Ansamblul poate fi datat în sec. 4 î.Hr., atât prin factura coifului, la modă în Italia celto-etruscă, cât și datorită brățărilor cu proeminențe, specifice ariei getice istro-pontice din aceeași vreme. Coiful și falerele vor fi aparținut unei căpetenii locale sau celtice (V.Z.).

I. Paul, în *Materiale*, 8, 1962, 193–203; id., în *Materiale*, 9, 1970, 97–105; id., în *SCIVA*, 40, 1989, 1, 3–27; id., *Cultura Petrești*, București, 1992; id., *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia, 1995; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 182–189.

S.M.-B. și V.Z.

Ocnița 1. Com. în jud. Dâmbovița, unde în punctul „La Hoagă", la 1,5 km S de sat, s-au efectuat sondaje într-o așezare geto-dacică situată în albia minoră a pârâului Ocnița. S-au identificat urmele a două locuințe și s-au recuperat materiale arheologice caracteristice culturii geto-dace din sec. 2–1 î.Hr.: ceramică lucrată de mână și, într-o proporție mai mică, de roată (20–25%), fusaiole, un calapod de lut pentru modelatul ceramicii, două cuțite, zgură de fier, numeroase oase de animale. Se presupune că exploatarea sării juca un rol important în economia comunității geto-dace de la **O.**, alături de creșterea vitelor și prelucrarea fierului (M.B.). **2.** Localit. componentă a orașului Ocnele Mari (jud. Vâlcea). În mica depresiune Ocnele Mari-Ocnița din Subcarpații Vâlceni a existat o puternică și îndelungată locuire în epoca străveche și veche. Cercetări ample și sistematice au început încă din 1960. Au fost descoperite vestigii arheologice aparținând culturilor Criș-Starčevo, Sălcuța, Coțofeni, Glina, Verbicioara, Hallstattului timpuriu, culturii Basarabi, Hallstattului târziu, epocii La Tène, daco-romanilor și perioadei feudale. În cercetările din ultimii 28 ani s-a dat o atenție deosebită epocii La Tène geto-dacice. Cele mai vechi vestigii de caracter dacic au fost descoperite în apropiere de „vechea ocnă" de la **O.**, nu departe de actualul ștrand. De acolo provin vârfuri de săgeți de bronz în trei muchii, tipice sec. 4 î.Hr., și câteva fragmente ceramice lucrate la roată, datând din aceeași vreme. O brățară cu grupuri de protuberanțe, de bronz, precum și câteva fragmente ceramice, tot din sec. 4 î.Hr., s-au descoperit în punctul „Pundătura Cosotei". Aici există așezarea civilă și necropola de incinerație unde au fost efectuate săpături arheologice mai mulți ani în șir. Stratul de cultură dacic are trei niveluri bine determinate, notate cu I, II și III, și un orizont IV, de viitură, datorat torenților de pe înălțimile învecinate, cu materiale amestecate, din diferite epoci. În partea de N și de S a așezării se găsesc înălțimile care au fost fortificate artificial și care au fost notate: *C1* („Cetatea 1"), *C2*, *C3*, fiecare dintre ele având terase. *C2* s-a prăbușit în decursul ultimelor două sec. aproape în întregime spre „Valea Bradului", unde a existat, de asemenea, o întinsă așezare civilă dacică, dar care din cauza repetatelor alunecări de teren, a fost distrusă. În sondajul din 1961 s-a constatat că și în această așezare este un strat de cultură La Tène, cu trei niveluri și locuințe dintre

care unele cu podine din pietre de râu legate cu pământ argilos bătătorit. În toate nivelurile așezării din punctul „Fundătura Cosotei" au fost descoperite locuințe și vetre, acestea fiind amenajate fie în interiorul încăperilor, fie în apropierea locuinței. Forma dominantă este locuința de suprafață (colibă sau locuință mai confortabilă, cu o încăpere sau două). Planul este patrulater, uneori cu colțurile rotunjite și podina amenajată prin nivelarea terenului și așezarea unui strat subțire de nisip amestecat cu argilă și bătătorit, în cazuri mai rare dăt cu vopsea albicioasă. S-au descoperit și locuințe cu pridvor și locuințe mari așezate în rânduri paralele, cu spațiu restrâns pentru „ulicioara" de circulat. Pe panta sudică a acropolei și pe terasele adiacente (terasele I, II, IV) se află și locuințe săpate în stâncă; în unele au fost săpate anume locurile de dormit, cât și „gropile" de așezat obiectele de uz curent. Pe terase au fost descoperite și locuințe mai modeste, de tip colibă, de regulă ovale. Bordeie și semibordeie au fost întâlnite numai în așezările civile din „Valea Bradului" și „Fundătura Cosotei". Necropola din acest ultim punct se întrepătrunde cu așezarea, în parte întinzându-se și pe pantele înălțimilor vecine. Ritul de înmormântare este numai incinerația. Au fost descoperite peste 380 morminte, multe dintre ele fiind distruse de curenții de apă de pe pante. Unele morminte se găseau chiar în așezarea civilă, unde s-a dat peste o locuință incendiată, în care se amenajaseră patru morminte în gropi, perforând vatra locuinței. Mormintele sunt gropi de forme diferite (de multe ori neregulate): ovale, rotunde, covată, pătrate, cilindrice etc.; cele în urnă sunt destul de rare. Inventarul constă din: unelte, topoare, seceri, dălți, podoabe (fibule, brățări, perle, pandantive), un cerc de sârmă de car, râșnițe și vase adiacente etc. Și pe înălțimea 1 *(C1)* au apărut, în mod cu totul izolat, morminte în gropi — uneori cu un inventar foarte bogat, iar pe înălțimea 2 *(C2)* a fost descoperit un mormânt dublu de înhumație (femeie și copil) în groapă și cu tumul. Cele trei înălțimi *C1, C2, C3* înconjoară pe trei părți, ca o potcoavă, așezarea din „Fundătura Cosotei" și necropola, formând o unitate aparte cu caracter militar, fiecare fiind fortificată artificial. *C3* avea terase amenajate și palisadă. Cea mai importantă este *C1*, ea având un caracter complex: politic, economic, militar, religios. A fost cetate și zonă de locuire a reprezentanților comunității dacice locale: căpetenii, reprezentanții aristocrației, preoții, meșterii de seamă, negustorii înstăriți etc. Vârful înălțimii a fost tăiat și nivelat, devenind acropolă, unde au fost ridicate sanctuare patrulatere cu tamburi și coloane de lemn. Urmele unui asemenea sanctuar au fost descoperite și în nivelul datând din sec. 1 d.Hr. Cele mai vechi sunt din sec. 2 î.Hr., când acropola a fost înconjurată pe trei părți ca „zid" de lemn și pământ. Intrarea pe acropolă se făcea dinspre V și se pare că era amenajată, încă din sec. 2 î.Hr., la limita dintre terasele IV și III, de unde pornea drumul antic spre acropolă. În sec. 2 î.Hr. a fost amenajată în stâncă o cisternă, pe terasa II, cu lung. de 12 m și lăț. de 6 m, iar adâncimea de 1,50 m. Cisterna s-a dezafectat spre sfârșitul aceluiași sec., odată cu amenajarea drumului antic, devenind spațiu de locuire. Terasele I–III au fost nivelate (întregul strat de cultură Coțofeni, care exista acolo, a fost adunat și aruncat pe latura de N), fiind intens locuite în sec. 1 î.Hr., adică în epoca lui Burebista, când se procedează la fortificarea *C1*, pe toată întinderea, de la acropolă până la terasa III (inclusiv), cu un puternic „zid" de incintă, având două garduri de bârne verticale fixate într-un șanț săpat în stâncă, uneori de peste 1 m adâncime și între ele un emplecton cu grosime, în medie, de 3,50 m. Intrarea se afla la limita între terasele III și IV, având de o parte și alta câte un turn, cu plan patrulater. Terasa IV, unde nu s-au descoperit urme de locuire propriu-zise, era terasa de luptă. Pe acropolă s-au descoperit multe gropi; unele dintre ele erau pentru tamburi și coloane de lemn, dar altele pot fi considerate drept locuințe subterane (gropile 2, 4 și 6, ultima având și podină din pietre de râu, legate cu pământ nisipos, bătătorit și apoi ars). Asemenea încăperi au fost puse în legătură cu practicile rituale ale dacilor. În timpul săpăturilor au fost descoperite numeroase urme de zgură de fier și unelte felurite: topoare, seceri, coase, dălți, tesle, sfredele, fiare de plug, foarfece, nicovale, ace de cusut, cosoare, cuțite, undițe, clești etc. În așezarea civilă s-a găsit un depozit din 33 obiecte de bronz și fier, printre care și un „cățel de vatră" cu protome de taur, piesă întreagă, unicat până acum la noi. Altă categorie de obiecte de bronz, fier și argint, sporește conținutul culturii dacice și originalitatea ei: fibule diverse, brățări, chei, vârfuri de lance și de săgeată, pinteni, șine de la roțile de car, scoabe, crampoane, grătare, tălpi de lance, clopote, torți de căldări, zăbale de fier — una cu incrustații de argint etc. Nu lipsesc râșnițele rotative din tuf vulcanic și mărunte obiecte de os și corn de cerb. Ceramica este foarte bogată, nelipsind nici grupa pictată, ca produs local, uneori răspândindu-se tipuri de vase tradiționale pictate într-o tehnică foarte îngrijită. Din grupa lucrată cu mâna fac parte vase în formă de sac (sau borcan), ornamente cu brâie alveolate sau crestate, fructiere (mai rar), oale piriforme sau bitronconice, străchini și numeroase opaițe (cățui) tronconice, cu sau fără decor. Gama formelor din categoria lucrată la roată este și mai bogată: fructiere (foarte numeroase, multe pictate sau decorate prin lustruire), străchini, căni bitronconice, castroane, urcioare, boluri, mari vase de provizii (*dolia*), cupe dacice de tip delian (cu decor în relief); se adaugă importurile elenistice și romane, în care predomină amforele. Prezența monedei republicane și imperiale romane (cca 80 și un tezaur cu ultima monedă bătută în

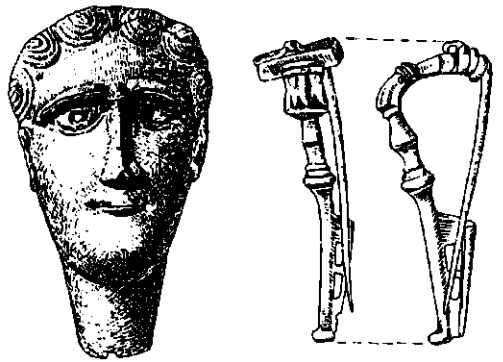

Fig. 115. Ocnița, jud. Vâlcea. Mască și fibulă de bronz.

42 î.Hr.) dovedește că *Buridava* — ca și întreaga Dacie, intrase în circuitul economico-comercial roman încă înainte de cucerire. Dezvoltarea centrului dacic de la **O.** se datorește, desigur, și exploatării și comerțului cu sare, atât de căutată în vremea aceea la S de Dunăre. Ca piese mai deosebite se cuvin menționate o mască de bronz, o spadă tip *gladius*, vasul-amforetă din tezaurul amintit, un vas-*oenochoe*, instrumente medicale și oglinzi din metal alb, toate importuri romane, cu excepția măștii, care este un produs al unui atelier local, unde se resimt totuși influențe romane. La **O.** s-au descoperit cele mai multe inscripții dintr-o davă locală. Cele mai importante sunt cele care indică tribul sau uniunea de triburi a burilor dacici, care avea aici, la **O.**, centrul său, *dava* (*Buridava*). Este deocamdată singura localizare precisă a unei dave dacice, din cele menționate de izvoarele antice. Pe cinci fragmente ceramice a apărut numele *REB*, antroponim de origine certă traco-dacică. O siglă *BR* ar putea indica numele Buridavei sau al burilor. De o valoare cu totul deosebită este inscripția — întreagă, cu litere majuscule gr. și în lb. gr., redând, pentru prima dată, numele unui rege geto-dac, necunoscut din izvoarele scrise ale antichității: *Thiamarcus*. Inscripția s-a făcut pe un mare vas de provizii (*dolium*) și probabil că s-a repetat de 2–3 ori. Ea sună ΒΑCΙΛΕΥC ΘΙΑΜΑΡΚΟC ΕΠΟΙΕΙ — în transcriere lat. *Basileus Thiamarcus epoiei* și în traducere „Regele Thiamarcus a făcut (acest vas, ca proprietar de atelier, prin meșterii săi)". În fragmente, numele lui Thiamarcus a mai apărut și pe alte fragmente de chiupuri (*dolia*), ceea ce arată că la Buridava exista un atelier de olărie important, al cărui proprietar era regele însuși, ca și al bogatelor saline din zonă. Buridava a fost unul dintre cele mai importante centre economice, politice, culturale, spirituale și militare din Subcarpații Olteniei. Aici era la început centrul unei uniuni tribale, iar spre sfârșitul sec. I î.Hr. și în prima decadă și jumătatea sec. I d.Hr. — adică în vremea regelui Thiamarcus, centrul unei formațiuni politice, care a intrat apoi în statul lui Decebal. Descoperirile de la **O.** fac dovada unității civilizației dacice, a originalității și vitalității ei (D.B.).

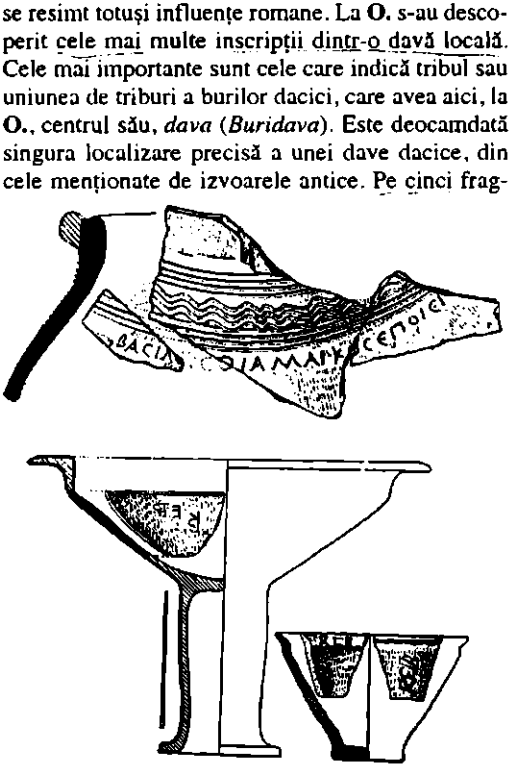

Fig. 116. Ocnița, jud. Vâlcea. Fragmente ceramice cu inscripții (cu reconstituirea formei vaselor).

M. Diaconescu, V. Drob, în *Materiale*, Tulcea, 1980, 200–208; D. Berciu, *Buridava dacică*, I, București, 1981; id. et alii, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 100 și urm.; 5, 1984, 177 și urm.; 6, 1985, 168 și urm.; 7, 1986, 140 și urm.

M.B. și D.B.

Ocolișu Mic, sat în com. Orăștioara de Sus (jud. Hunedoara), unde pe la 1803 s-ar fi descoperit 280 stateri de aur de tip Lysimach. Tezaurul a fost în întregime dispersat. Datarea prudentă „sec. 3 î.Hr. sau mai târziu", se poate preciza ipotetic în sensul că, dată fiind apropierea de cetățile dacice din Munții Orăștiei, este vorba foarte probabil de stateri postumi emiși de cetățile gr. din Pontul Stâng, Tomis, Callatis și Histria, eventual Tyras, poate și Byzantion, în vremea alianței cu Mithridates VI Eupator și care au ajuns la **O.M.** ca tribut plătit lui Burebista în vremea în care a controlat litoralul Mării Negre de la Olbia la Apollonia. S-au putut menține în tezaurul regal dacic până la Decebal, reprezentând o parte ce nu a ajuns în mâinile romanilor în vremea războaielor cu Traian. Posibilitatea ca informația să se refere de fapt tot la tezaurul de la Grădiștea de Munte (→ Sarmizegetusa), sat de pe terit. aceleiași com., și descoperit cam în aceeași vreme, nu este de exclus cu desăvârșire.

IGCH, 467; I. Winkler, în *SCȘCluj*, 6, 1955, 1–2, 72.

G.P.B.

Ocolna v. **Amărăștii de Jos**

ocru (< gr. ὤχρα), argilă conținând oxizi de fier, utilizată drept colorant; culoarea astfel obținută (gr. ὠχρός). La origine, prin **o.** se înțelegea „galben", dar în vocabularul preistoricienilor noțiunea are, cel puțin din punct de vedere coloristic, înțelesuri mai largi. De obicei, atunci când culoarea roșie este determinantă, ea provine dintr-o argilă bogată în hematit, iar atunci când culoarea este galbenă, nuanța este dată de conținutul ridicat de goethit sau limonit. Nu de puține ori în compoziția **o.** intră bioxidul de mangan, oxidul de fier negru și chiar cărbunele, care caracterizează în general culorile închise. Se poate spune că în termenul de **o.** se includ toate pământurile colorante galbene, roșii, brune etc. Prin încălzire, pământurile colorante, în special cele bogate în oxizi de fier, suferă transformări de nuanță. Nu este exclus ca transformarea „pietrei" galbene într-una roșie prin încălzire să fi fost privită de om în preistorie ca magică, cu atât mai mult cu cât pudra astfel obținută, introdusă în apă, capătă culoarea și aspectul sângelui. P.Y. Demars afirmă că spre 70 000 de ani în urmă apar în industriile musteriene din S–V Franței coloranți care pot fi interpretați ca mărturii ale unor practici rituale. Probabil că nu este întâmplătoare apariția înmormântărilor musteriene cam în aceeași perioadă, așa cum au relevat cercetările de la La Ferrassie, La Chapelle-aux-Saints, Roc de Marsal, Le Regourdou, Le Moustier etc. În România, cele mai impotante cantități de **o.** și cu vechimea cea mai mare s-au descoperit în „Peștera Cioarei" de la Boroșteni (jud. Gorj). Numai în secțiunile X–XIII s-au colectat peste 375 g. **o.** fiind concentrat în straturile E, F, J, adică în straturile foarte intens locuite de omul musterian. Una dintre cele mai timpurii datări cu radiocarbon de aici este de 51 900 $^{+5300}_{-3200}$ B.P. (GrN 15 048), dar stratul respectiv s-ar putea să fie mai vechi și numai limita de detecție a metodei a făcut să nu fie obținută o datare mai timpurie. **O.** din „Peștera Cioarei" este galben și roșcat, cu nuanțe intermediare. Din punct de vedere chimic surprinde conținutul scăzut de oxid și trioxid de fier, precum și cel al oxidului de mangan, elemente care imprimă de obicei culorile specifice pământurilor colorante. Din contra, **o.** descoperit în paleoliticul superior din așezarea în aer liber de la „Poiana Cireșului"-Piatra Neamț (jud. Neamț), se caracterizează prin conținutul foarte ridicat, de peste 36% de Fe_2O_3. În „Peștera Cioarei", împreună cu **o.** s-au descoperit recipiente pentru prepararea acestuia, realizate din receptaculul stalagmitelor; ele conservă în interior evidente urme de **o.** (M.C.). **O.** roșu sau galben, ca și alte materii colorante, au fost descoperite în numeroase stațiuni: Vădastra, Căscioarele (jud. Călărași), „Piscul Crăsani" (Crăsanii de Jos), Sălcuța (jud. Dolj), Bordușani (jud. Ialomița) etc. Cel roșu, cu conținut infim de bioxid de mangan și pete de diverse nuanțe sau bulgări de o singură culoare a avut o dublă funcție. Prima, de ordin ritual, consta din: *a)* depunerea în morminte a bulgărilor de **o.** (într-un vas sau pur și simplu în groapa funerară), sau pudrarea decedatului cu **o.**, aceasta probabil pentru a i se oferi și după moarte forța și sănătatea dată de sânge. Ca exemple menționăm mormintele paleolitice și epipaleolitice de la Schela Cladovei, „Icoana"-Ogradena, „Cuina Turcului"-Dubova, „Peștera Chindiei"-Pescari, Ostrovu Mare și unele morminte neolitice, eneolitice și din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului de la Cernica, Vărăști, Ostrovu Corbului, Seaca de Câmp, Corlăteni, Glăvănești, Holboca, Ploiești-„Triaj" etc.; *b)* decorarea exclusivă, precum și completarea decorului incizat sau excizat al unor statuete și vase de lut antropomorfe cu culoare aplicată atât înainte cât și după arderea acestora în cuptor — piese ale culturilor Vădastra, Vinča-Turdaș, Precucuteni, Gumelnița, Cucuteni etc.; *c)* vopsirea unor topoare de piatră (poate însemne ale puterii), precum și a unor pandantive; *d)* ipotetica folosire la tatuaje inițiatice. Destul de rar, de pildă la pictarea unei statuete antropomorfe a culturii Hamangia, s-a folosit și **o.** galben. Cea de a doua funcție a fost pur ornamentală, **o.** fiind folosit la pictarea vaselor sau la completarea motivelor realizate în alte tehnici (incizie, excizie, canelură). În anii 70–80 s-au recoltat și analizat (fizico-chimic) numeroase probe de culoare, constatându-se că **o.** ornamental avea o concentrație de fier mai mare decât formațiunile litologice. În mod special **o.** utilizat la pictarea ceramicii neo-eneolitice era un astfel de lut sau de argilă, varietatea nuanțelor de roșu și de brun fiind apreciabilă. Uneori probele de **o.** analizate au avut culori uniforme și forme bine definite de tortițe ca la Vădastra, Sultana, Gumelnița, sau de batonaș ca la Sultana, Zimnicea, Fântânele (jud. Prahova). Acest **o.** ornamental a fost, așa cum se arată mai sus, un material colorat în nuanțe de oxizi de fier și de mangan. Variația accentuată a nuanțelor lui de la roșu intens la brun-gălbui se datorează în egală măsură compoziției surselor, modului de preparare, procedeului de aplicare (grosimii stratului depus), și tehnicii de ardere (aceasta în cazul în care a fost pus înainte de arderea vasului în cuptor). Cât privește aplicarea, ea a fost făcută: cu ajutorul bulgărilor naturali având ca rezultat variații cromatice; prin întinderea pastei cu o unealtă dură; prin întinderea cu o pensulă în cazul **o.** fluid. Analizele făcute pe proba de **o.** recoltat din așezări de la Dunărea de Jos au precizat existența aici a două varietăți de **o.**: unul asemănător cu probele de *terra rossa* și rendzine roșii din clisura Dunării, cel de al doilea provenind din luturile și argilele cu nuanțe roșii din sedimentele Olteniei, Munteniei și de la S de Dunăre. În consecință acestea, alături de cele din N–E Serbiei, sunt sursele de aprovizionare cu materie primă. Pentru culoarea roșie folosită de cucutenieni, în special de către cei din așezarea de la

Drăguşeni, jud. Botoşani (de pe ceramica de aici s-au recoltat şi analizat probe de culoare roşie), sursele de aprovizionare au fost orizonturile cambice sau lehmurile, ca şi concreţiunile ferimanganice din preajma aşezării. De altfel, colorantul ceramicii cucuteniene în general va fi fost procurat din preajma locurilor (atelierelor) unde se confecţiona ceramica. Însă o. roşu cu care a fost pictată această ceramică includea foarte puţin oxid de mangan. Culorile erau preparate prin pisare şi decantare şi păstrate în tocuri de lemn sau corn. Au fost descoperite numeroase mojare în care fusese pisat şi produs şi care, prin definiţie, păstrează urme de culoare (sau urmele culorii pisate) (S.M.-B.).

M. Cârciumaru, M. Ulrix-Closset, în *Actes du Colloque International de Liège*, I, *Eraul* 68, 1996, 143–160; P.Y. Demars, în *Préhistoire Ariégeoise*, 47, 1992, 185–194; E.E. Wreschner, în *Curent Anthropology*, 21, 1980, 631–644; Gh. Gâţă, *Asupra ocrului de pe unele vase şi figurine din neoliticul de la Vădastra*, mss; id., *Cercetarea tehnologică a ceramicii de la Drăguşeni*, mss.

M.C. şi S.M.-B.

Octavianus v. **Augustus**

Octavius Felix, L. (sec. 2 d.Hr.), general de rang ecvestru, cunoscut de pe un altar de la Sarmizegetusa ca procurator de rang centenar al Daciei Apulensis în timpul lui Septimius Severus, apoi promovat (*promotus*) în funcţia de procurator al provinciei Dalmaţia. Un anume L. Octavius Felix, de rang senatorial (*clarissimus vir*) de la Roma ar putea fi (cum s-a sugerat) fiul procuratorului sau alt personaj.

CIL, VI, 35100 = *ILS*, 7857; XV, 7503; A. Stein, *Dazien*, 79; *ACMI*, 4, 1932–1938; H.G. Pflaum, *Carrières*, 712–713, nr. 266.

M.Z.

Octavius Fronto, Sextus, comandant (*praefectus*) al flotei romane de la Dunărea de Jos, *Classis Flavia Moesica*, cu sediul la Noviodunum (Isaccea), în 92 d.Hr. potrivit unei diplome militare de la Breţcu (cronologic între primii doi din cei opt cunoscuţi până acum). Apare şi ca guvernator al provinciei Moesia Inferior, primul atestat după divizarea Moesiei, graţie unei inscripţii de la Chersones (Crimeea).

CIL, XVI, 37 = *IDR*, I, 25; *IOSPE*, IV, 93 = *IGR*, I, 862; *DID II*, 71; Em. Condurachi, în *Actes Congrès Mamaia*, 85; A. Aricescu, *Armata*, 73.

A.B.

Octavius Iulianus, L., guvernator al celor trei Dacii (*consularis III Daciarum*) între anii 200–202 d.Hr. Amintit de patru inscripţii din Dacia. În inscripţia de la Ampelum este menţionat cu ocazia închinării unui altar împăratului de către *ordo Ampelensium*, iar la Bumbeşti cu ocazia refacerii în piatră a castrului de către ostaşii *coh. I Amelia Brittonum milliaria*. Din porunca sa (*fieri iussit*) este închinat la Germisara un altar zeiţei Fortuna pentru sănătatea celor trei împăraţi, iar la Potaissa apare pe un altar închinat geniului colegiului beneficiarilor (*Genio scholae beneficiariorum*) de sub comanda legatului *leg. V Macedonica*.

CIL, III, 876, 1308; 14485 a = *ILS*, 9179; 1396; M. Macrea, *Viaţa*, 81, 148, 192.

M.Z.

Odaia Turcului, sat în com. Mătăsaru (jud. Dâmboviţa), unde a fost descoperită o importantă aşezare de la începutul epocii bronzului care a permis definirea unui nou grup cultural numit **O.T.**, reprezentat de stratul superior al aşezării. Acest strat, gros de cca 25–30 cm, suprapune o locuire de tip → Glina, constând din cel puţin trei niveluri (cca 1 m grosime). În ambele straturi s-au descoperit locuinţe de suprafaţă, iar stratului superior îi aparţin şi numeroase gropi menajere. Materialul provenind din aşezarea de tip Glina a fost atribuit unei faze avansate a acestei culturi. Cel din stratul superior nu arată o legătură directă cu cultura Glina. Caracteristice sunt ceştile largi cu două torţi prevăzute cu creastă transversală la extremitatea superioară, castroanele cu torţi tubulare pe buză, vasele cu corpul acoperit de mici butoni conici etc. Tot din stratul superior provine o lamă miniaturală de pumnal de aramă. Aşezarea a fost fortificată cu şanţ şi val de pământ, în timpul locuirii Glina. În vremea corespunzând stratului superior acest sistem a fost în parte dezafectat. Aspectul cultural reprezentat de depunerea de tip **O.T.** a fost până acum surprins în aşezarea de la → Sărata-Monteoru (jud. Buzău), la Mircea Vodă şi Băleni (jud. Dâmboviţa). Aria de răspândire a acestui facies cultural cuprinde zona de la limita de S a dealurilor subcarpatice şi a Câmpiei Române, în partea de la V de Buzău. Anumite elemente din olăria grupului **O.T.** arată o puternică amprentă sudică (unele analogii au fost remarcate în spaţiul balcano-egeean).

E. Tudor, în *Dacia, N.S.*, 26, 1982, 59; A. Vulpe, în *SCIVA*, 34, 1983, 1, 71.

A.V.

Odăile Podari, veche denumire a satului Podari, com. Ileana (jud. Călăraşi), în apropierea căruia, pe povârnişul unui bot de deal, s-au descoperit trei obiecte de bronz (seceră, vârf de lance, daltă) bine conservate care au aparţinut sigur unui depozit. Secera, deosebit de lată, are capătul de înmănuşare în formă de cârlig, vârful de lance are lama în formă de frunză cu baza mult lăţită şi nervură mediană, iar dalta este triunghiulară cu secţiunea dreptunghiulară. Cele trei obiecte au analogii în cultura Srubnaia din spaţiul cuprins între Nipru, Ural şi N Munţilor Caucaz, unde sunt datate în sec. 15–14 î.Hr. Depozitul

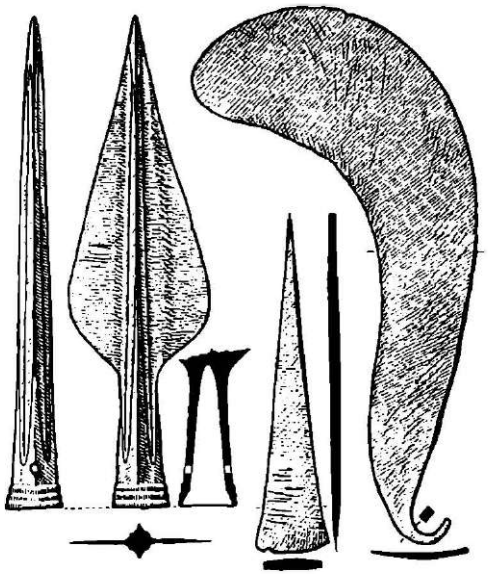

Fig. 117. Odăile Podari. Depozitul de obiecte de bronz.

de la **O.P.** este de origine răsăriteană și aparține unui orizont cronologic anterior culturii Coslogeni.

D. Șerbănescu, Gh. Trohani, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, 537; S. Morintz, *Contribuții*, 93, 188.

S.M.

Odessos (gr. 'Οδησός și de la Traian 'Οδησσός, azi Varna, Bulgaria), colonie milesiană întemeiată în anii 60 ai sec. 6 î.Hr. în terit. tribal al crobizilor. În sec. 4 se deschide atelierul său monetar, care emite inițial doar monede de bronz. În 341 î.Hr. **O.** se află în conflict cu Filip II, ca apoi să fie supus regatului Macedoniei. În 313 se află printre cetățile răsculate împotriva lui Lysimach, fiind însă rapid scoasă din luptă. După moartea acestuia emite stateri de aur de tip Alexandru cel Mare și apoi Lysimach, producție ce continuă poate și la începutul sec. 2, ca și o lungă serie de tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, până în anul 72, când **O.**, ce făcuse parte dintre aliații lui Mithridates VI Eupator, este ocupat de armatele romane comandate de Marcus Terentius Varro Lucullus. Înainte de aceasta, cândva în sec. 2, are relații cu regele scit Kanites, atestate epigrafic. Ceva mai târziu va fi stăpânit o vreme de Burebista, înainte de a face parte din alcătuirile administrative romane ale litoralului vest-pontic, iar apoi din provincia Moesia Inferior și din Comunitatea pontică. **O.** continuă să fie prosper în epoca romană timpurie, așa cum o dovedesc cercetările arheologice, chiar dacă producția atelierului său monetar, redeschis sub Domitian, destul de regulată până la Gordian III, de la care datează ultimele emisiuni, este net depășită de cea de la Marcianopolis, oraș întemeiat de Traian în apropierea sa. Lovit în preajma crizei Imp., **O.** își continuă existența în epoca romană târzie și bizantină. În sec. 2–1 î.Hr. cetatea onorează un tomitan și un callatian, pentru ca apoi cândva în epoca imperială romană și în sec. 3 d.Hr. poporul callatian să fie menționat acolo în două mărturii epigrafice. Stateri de aur emiși la **O.** au fost descoperiți în tezaure la → Anadol (46 ex., la care sunt de adăugat foarte probabil câteva dintre cele 57 fără sigle atribuite eronat atelierului din Tomis), la Mărășești (7 ex.) și la Dăeni, jud. Tulcea. Tetradrahme se află în tezaurele de la Brâncoveanu, com. Odobești, jud. Dâmbovița, și Popești, com. Mihăilești, jud. Giurgiu, unde a apărut și una izolată. Monede de bronz ale **O.** au apărut și în mediul getic la Câmpulung și la Cetățeni, în jud. Argeș, la Popești și la Schitu (fost Pângălești), în jud. Giurgiu, precum și la Zimnicea, jud. Teleorman (mai multe ex.). Emisiunile din epoca Imp. sunt prezente în zona Dobrogei românești a Moesiei Inferior la Callatis, izolat (Elagabal), în necropolă (Gordian III) și în tezaurele din 1936 (Gordian III cu Marele Zeu) și din 1960 (5 dintre cele cca 7 000 „coloniale"), la Ostrov, jud. Constanța (Gordian III cu Tranquillina), la Pecineaga, jud. Constanța (Elagabal), la Tropaeum Traiani (Gordian III), precum și peste Dunăre la Barboși — azi în orașul Galați (Gordian III). Asemenea monede au apărut și în Dacia romană de la S de Carpați, la Sucidava (Traian, Septimiu Sever și o alta în necropolă), și la Slatina (Gordian III), precum și peste munți la Gherla (Severus Alexander). Ele sunt prezente și în Muntenia, la București, cartierul Străulești, punctul „La nuci" (Geta), la Drăcșani, jud. Teleorman (Severus Alexander) și la Gornet, jud. Prahova (Gordian III cu Tranquillina).

B. Pick, K. Regling, I, 2, 519–586; E. Schönert-Geiss, în *JNG*, 15, 1965, 83–88, 90 și 99–100; M.J. Price, în *NC*[7], 8, 1968, 1–12; id., *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus, A British Museum Catalogue*, Zürich—Londra, 1991, I, 191–199 și II, pl. XLVII–XLIX; Fr. de Callataÿ, în *Settlement Life in Ancient Thrace*, Jambol, 1994, 300–342; id., în *Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, 169–192; *IGB*, I[2], 42 bis, 65 și 24 bis; *IGCH*, 866 și Gh. Poenaru Bordea, în *RBN*, 125, 1979, 42–43; *IGCH*, 958 și Gh. Poenaru Bordea, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 108, nr. 57–63 și 115; *IGCH*, 865 și B. Mitrea, în *Pontica*, 14, 1981, 171–179, la care adaugă Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 37, 1993, 311, nr. 5;

Fig. 118. Monedă de bronz bătută la Odessos (Elagabal).

IGCH, 623 și B. Mitrea, în *Valachica*, 3, 1972, 103–107; Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 34, 1990, 301, nr. 9; Fl. Mîrțu, în *BSNR*, 70–74, 1976–1980, 81–88; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 590, nr. 3; 8, 1964, 373, nr. 9; 19, 1975, 311, nr. 18; 25, 1981, 384, nr. 61; id., în *SCIV*, 16, 1965, 2, 244 și 252–253; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, 362, nr. 152; C. Preda, *Callatis*, 67, nr. 5; C. Moisil, în *CreștCol*, 1938–1942 (1944), 15–20, nr. 142–175; C. Preda, în *SCN*, 10, 1993 (1996), 27; A. Vertan, G. Custurea, în *Pontica*, 15, 1982, 276, nr. 418; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, 365, nr. 169–170; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, în *Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, 525, nr. 9; I.T. Dragomir, în *Danubius*, 2–3, 1969, 75, fig. 3; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 8, 1964, 379, nr. 44; 16, 1972, 369, nr. 59; D. Tudor, în *AO*, 20, 1941, 65, nr. 79; id., *OR*[4], 121; E. Chirilă, I. Chifor, în *ActaMP*, 3, 1979, 141, nr. 16; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 67; C. Beda, în *CN*, 3, 1980, 139; C. Preda, în *BSNR*, 80–85, 1986–1991 (1993), 290, nr. III/6; E. Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*, Berlin, 1999, 307–361.

G.P.B.

Odobești, oraș în jud. Vrancea, în marginea căruia, în stânga Milcovului, pe dealul „Șarba", se găsesc urmele unei bogate așezări aparținând culturii Monteoru (fazele Ic3–IIb). La cca 500 m V de așezare au fost semnalate oase arse acoperite cu mici movile de bolovani. De pe acest loc provin piese de aramă și bronz (un topor, două pumnale, o brățară și un inel de buclă) și un vas, provenind probabil din inventarul unor morminte de incinerație. În imediata apropiere a așezării și necropolei, pe locul numit „Via Antoniu", au fost semnalate urmele unei alte așezări Monteoru (Ic3–IIb) (M.F.). De la **O.** și împrejurimi provine și un tezaur monetar descoperit la o dată și în condiții necunoscute. Numărul total al pieselor rămâne neprecizat; s-au recuperat 20 denari romani republicani din sec. 2–1 î.Hr. și unul emis în timpul lui Augustus la Lugdunum (datat în anii 2 î.Hr.–14 d.Hr.) (E.N.).

A. Vulpe, în *AM*, 2–3, 1964, 151–152; M. Chițescu, *RRCD*, 222, nr. 134.

M.F. și E.N.

Odorheiu Secuiesc, munic. în jud. Harghita, în apropiere de care, pe o înălț. (25 m alt.) numită „Cetatea Bud", s-a constatat o locuire din neolitic (cultura Ariușd), una aparținând eneoliticului (cultura Coțofeni), una din epoca bronzului și o alta hallstattiană. În epoca dacică (sec. I î.Hr.–I d.Hr.) a existat aici o cetate fortificată natural la care se adaugă, pe partea de N, trei valuri și două șanțuri de apărare. La poalele dealului pe care se ridică cetatea, s-a descoperit o întinsă așezare dacică. Se presupune că ar fi vorba de o așezare de tip *dava*, iar fortificația ar reprezenta acropola acesteia. Pe terit. orașului s-au descoperit substrucții de clădiri romane, precum și numeroase materiale (cărămizi cu ștampila *C[o-hors] I Vb[iorum]*, vase, arme, podoabe, fibule, monede etc.), ce dovedesc existența unei așezări civile romane. Se presupune că ar fi existat și un castru ce n-a fost identificat. Întâmplător s-au descoperit numeroase monede. În 1830 s-ar fi găsit un tezaur ce cuprindea 277 monede (12 de aur, 182 de argint și 83 de bronz), eșalonându-se între 330 î.Hr. și cca 400 d.Hr.; este vorba probabil de monede găsite în diferite rânduri, care au format apoi o colecție. În 1850 s-au descoperit 10 monede de la Constantin cel Mare și 20 de la Constantius, Constans și Valens.

G. și Șt. Ferenczi, în *Materiale*, 10, 1973, 344–345; iid., în *Crisia*, 1972, 59–63.

I.H.C.

odrișI (gr. Ὀδρῖσαι; lat. *Odrysae*), unul dintre cele mai importante triburi sud-tracice. Au locuit inițial în centrul Traciei, pe ambele maluri ale râului Tonzos (azi Tundja), până în apropiere de Apollonia (Sozopol). Numele de **o.** se pare că ar însemna „oamenii pădurii". S-a formulat și părerea derivării lui din radicalul indo-european **odh*— „incintă", „gard de pari". Herodot (IV, 92) îi menționează pe **o.** ca locuind pe Artiskos, un râu mic care se vărsa în Marea Neagră, în Golful Burgas ori mai la S; este vorba doar de o parte a terit. ocupat de ei. **O.** au reușit să alcătuiască primul și cel mai puternic stat tracic definit ca stat de tip „teritorial", care a cunoscut cea mai mare înflorire în sec. 5 î.Hr sub regele Sitalkes. Data întemeierii regatului odris nu poate fi precizată cu destulă exactitate. Se pare că este vorba de mijlocul sec. 5 î.Hr. S-a formulat și ipoteza întemeierii statului de către Teres I (480—470 î.Hr.). Ridicarea puterii **o.** s-a datorat eșecurilor suferite de perși în războaiele de cucerire a Greciei urmate de retragerea lor din Peninsula Balcanică, regatul **o.** substituindu-se stăpânirii persane în Tracia. Teres I își exercita stăpânirea până la Dunăre (Herodot, IV, 80), înglobând terit. geto-dacilor dintre Haemus și Dunăre, ajungând în vecinătatea sciților, care sub Ariapeithes și-au extins dominația și asupra ținuturilor dintre Olbia și cursul inferior al Dunării. Legăturile dintre sciți și **o.** au fost prietenești, dovadă fiind faptul că Ariapeithes s-a căsătorit cu fiica lui Teres (Herodot, IV, 80). Bunele relații cu sciții s-au menținut și sub regele Sitalkes (cca 440–424 î.Hr.), fiul și urmașul lui Teres I. În timpul domniei lui Sitalkes stăpânirea **o.** se întindea de la Abdera (azi lângă Plystylo, în Grecia) și până la Dunăre (Tuc., II, 96). **O.** i-au supus și pe tracii din Munții Rhodope, pe cei care locuiau în zona dealurilor udată de râul Strymon și pe cei din Munții Balcani (Arrian, I, 1, 6), atingând apogeul extinderii teritoriale. Sitalkes a întreținut bune relații cu Atena, care i-a solicitat ajutor în așa-numitul „război chalcidic" (Tuc., II, 92, 2), în realitate o răscoală izbucnită în Peninsula Chalcidică, pe țărmul de S–V

al Thraciei, la începutul războiului peloponesiac. Între cele două state s-a încheiat un tratat de alianță (Tuc., II, 94, 4). Participarea lui Sitalkes la războiul peloponesiac împotriva lui Perdicas, regele Macedoniei, este mai bine cunoscută datorită amplei relatări a lui Tuc. Sitalkes a mobilizat o armată de 150 000 de oameni (Tuc., II, 98), urmărind în realitate anexarea unor ținuturi tracice ce se aflau sub autoritatea măcedoneană. Războiul a constituit un insucces atât pentru **o.** cât și pentru aliații atenieni. Sitalkes va fi învins de → triballi și ucis în luptele din anul 424 î.Hr. Lui îi va urma la tron nepotul său Seuthes I (Tuc., IV, 101, 5). Acesta a murit, probabil, în 410 î.Hr., urmându-i la domnie Amadokos, care va stăpâni doar o parte a regatului odris (Xenofon, VII), ce va cunoaște o perioadă de decădere datorită luptelor dintre pretendenții la tron dezlănțuite după anul 410 î.Hr. (Xenofon, VII, 2, 32 și urm.). O altă parte a regatului odris va fi stăpânită de Seuthes II, care va purta lupte cu diferiți alți prinți ce stăpâneau părți din regat. În jurul anului 389 î.Hr. Seuthes II va instiga revolte împotriva lui Amadokos (Arist., VIII, 15, 1312 a), dar în cele din urmă se vor împăca. Regatul odris va cunoaște o nouă perioadă de înflorire la începutul sec. 4 î.Hr. sub regele Cotys I, urmașul lui Seuthes II, când terit. său se va întinde de la gura râului Hebros (Marița) până la Odessos. Cotys I este ucis în anul 360 î.Hr., iar regatul s-a împărțit în trei, între Kersebleptes (fiul lui Cotys I), ce va lua partea răsăriteană, Berisades în partea de V și Amadokos II, partea de mijloc. Filip II, ajuns rege al Macedoniei (după moartea lui Perdicas III în luptele din Iliria), va transforma în 341 î.Hr. regatul **o.** în strategie macedoneană, extinzându-și stăpânirea până la Dunăre. Filip II a profitat de slăbirea statului odris anexând mai întâi partea de V, condusă de Ketriporos fiul lui Berisades, unde a întemeiat orașul Philippi, apoi pe cea a lui Kersebleptes și a lui Teres, fiul și moștenitorul acestuia. În cadrul strategiei macedonene a Thraciei, **o.** s-au bucurat de o oarecare autonomie. În timpul domniei lui Alexandru cel Mare și mai ales a strategului Lysimah au avut loc răzvrătiri care culminează cu marea răscoală din anul 313 î.Hr. a tracilor și a gr. (Diodor, XIX, 73). Un eveniment deosebit l-a constituit invazia celților întâmplată după 280 î.Hr. Ei au pustiit Macedonia și Grecia iar în centrul țării **o.** s-a întemeiat regatul celtic de la Tylis (Polyb., IV, 46). Izvoarele literare nu-i mai pomenesc pe **o.** în sec. 3 î.Hr. Pe vremea lui Filip V al Macedoniei, la cca 180 î.Hr. este menționat un Amadokos ce stăpânea hinterlandul orașului Bizanț, despre care se presupune că fost odris. Un prinț din aceeași zonă, Teres, s-a căsătorit cu fiica regelui macedonean (Diodor, XXXII, 15; Tit. Liv., XXXIX, 35, 4). Cotys, fiul lui Seuthes III, a fost prietenul lui Perseus (Tit. Liv., XLII, 29, 12), iar după cucerirea Macedoniei de către romani (168 î.Hr.) a devenit prietenul acestora. În sec. 2—1 î.Hr. **o.** au fost în relații bune cu romanii, care le-au respectat autonomia. În prima jumătate a sec. 1 î.Hr. domnia o avea Sadalas care, ca și urmașii săi, s-a bucurat de sprijinul romanilor. La sfârșitul sec. 1 î.Hr. în V Thraciei s-a ridicat dinastia Sapeilor. Aceasta a preluat terit. **o.** constituind regatul Thraciei (clientelar Romei) căruia, după 29–28 î.Hr., i se încredințează conducerea și apărarea unei vaste zone de la gurile Dunării până în S Bulgariei, având de luptat cu geții, bastarnii și sarmații, care făceau dese incursiuni în S Dunării. Sub împăratul Tiberius, regele Rhaskuporis II a încercat să-și unifice stăpânirea cu cea a nepotului său Cotys (Tacit., *Anale*, II, 65). După moartea lui Rhoemetalces III, regatul **o.** va fi desființat de împăratul Claudius în anul 46 d.Hr., la S de Balcani luând naștere provincia Thracia. Civilizația **o.** a ajuns la un înalt nivel de dezvoltare, dar puternica influență a civilizației gr. face ca elementele autohtone să poată fi recunoscute cu greu chiar și în fazele de început (sec. 5–4 î.Hr.). În Bulgaria centrală a fost cercetat orașul Seuthopolis, important centru al **o.**, începând din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. În apropiere de Kazanlâk s-a descoperit un bogat mormânt odris împodobit cu remarcabile fresce în stil gr.

A. Solari, *Sui dinasti degli Odrisi*, 1912; V. Pârvan, *Getica*, 43, 79, 88, 97; R. Vulpe, în *Istros*, 1, 1934, 230; id., în *DID II*, 34, 46; B. Lenk, în *RE*, 17, 2, 1937, 1900–1903; H.M. Danov, *Tracia antică*, București, 1976, 335–380; A. Vulpe, în *DIVR*, 436–438.

I.H.C.

oenochóe (gr.), cană cu gura trilobată, simplă sau cu cioc, gâtul scurt și larg și corp voluminos. În ceramica gr. se cunosc numeroase variante ale formei, de la vase de capacitate mare la **o.** mică, numită *olpé* și *chous* (în ceramica attică, sec. 6–4 î.Hr., au fost identificate 10 tipuri de **o.**). În sec. 3 î.Hr. apare tipul numit *lagynos*, cu corpul lățit și gâtul tubular și înalt. Un anumit tip de **o.** a fost preluat de geto-daci și folosit începând cu sec. 4 î.Hr. Forma capătă eleganță în perioada clasică a civilizației geto-dacice (P.A.). În sec. 4 d.Hr. acest tip de vas este ilustrat de splendide produse de ceramică de culoare cenușiu-închisă, uneori ornamentate cu decor fațetat, descoperite în gmele complexe funerare ale culturii Sântana de Mureș (Mogoșani, Spanțov etc.). Ele reprezintă replici în lut ale unor vase de metal romane târzii, cum sunt cănile **o.** de aur sau din argint, uneori ornamentate cu decor gravat sau cu scene mitologice, din complexele fastuoase ale sec. 5 d.Hr. (Pietroasele, Tăuteni, Apahida, mormântul nr. 1) (R.H.).

R.M. Cook, *Greek Painted Pottery*, Londra, 1960, 227 și urm.

P.A. și R.H.

Oescus (Colonia Ulpia Oescus) (Ghighen, în N Bulgariei), unul dintre cele mai importante orașe din Moesia Inferior, iar după crearea provinciei Dacia

Ripensis (271 d.Hr.), al doilea oraş al acesteia după Ratiaria. Situat în apropierea unei aşezări trace, la cca 300 m E de râul Oescus (Iskăr) şi la 5 km S de vărsarea acestuia în Dunăre. Garnizoană a leg. *V Macedonica* în sec. 1 d.Hr., până la cucerirea Daciei (106 d.Hr.) şi între anii 271–602. Important centru comercial, militar şi punct de intersecţie a drumurilor ce duceau spre Philippopolis şi Serdica, **O.** a fost ridicat la rangul de *colonia* sub Traian, devenind mai înfloritor după revenirea de la Potaissa a leg. *V Macedonica* (271) şi mai ales după construirea de către → Constantin cel Mnre a marelui pod peste Dunăre, între **O.** şi → Sucidava-Celeiu (328). Distrus de goţii trecuţi în Imp. Roman (376–378) şi apoi de invaziile repetate ale → hunilor, către mijlocul sec. 5, **O.** a fost refăcut în timpul lui Iustinian (527–565) dăinuind până la sfârşitul sec. 6 –începutul sec. 7, când a fost ruinat de → avari. În sec. 5–6 a fost sediul unei episcopii. Deasupra ruinelor oraşului s-a înfiripat o nouă aşezare (sec. 8), care a dăinuit până în sec. 17. Săpăturile arheologice au stabilit că oraşul iniţial (**O.** I) se întindea pe o suprafaţă de cca 20 ha şi avea formă pentagonală neregulată. După revenirea leg. *V Macedonica* (271 d.Hr.), oraşul s-a extins spre E, ocupând în plus o suprafaţă dreptunghiulară de cca 10 ha (**O.** II). S-au descoperit: un templu al zeiţei Fortuna (sec. 2 d.Hr.), distrus de goţi (376–378), clădiri publice, locuinţe, străzi, apeducte, cărămizi cu ştampile, ceramică, inscripţii, sarcofage şi un important mozaic reprezentând scene dintr-o operă necunoscută a lui Menandru, „Acheenii". V. şi *Palatiolon*.

T. Ivanov, în *Actes Congrès Mamaia*, 59–65; id., în *Arheologija-Sofia*, 17, 1975, 1, 1–13; A. Frova, în *Princeton Encyclopaedia of Classical Sites*, Princeton, 1976, s.v.; V. Velkov, *Cities*, 86–87.

I.B.

oglindă, obiect de toaletă, având uneori şi o semnificaţie şi întrebuinţare magică, a cărui evoluţie poate fi urmărită în Europa din epoca bronzului. Cele mai vechi exemplare sunt din bronz, cu mâner de fildeş, şi provin din Creta. Pe terit. României, **o.** sunt documentate pentru prima dată în epoca hallstattiană târzie (sec. 6–5 î.Hr.) şi fac parte din inventarul specific al grupului → Ciumbrud. Ca şi alte antichităţi atribuite agatirşilor, **o.** de bronz descoperite în Transilvania (15 exemplare) au cele mai numeroase analogii în spaţiul nord-pontic şi de aceea sunt considerate a fi de origine scitică sau greco-scitică. Sunt cunoscute atât **o.** cu tortiţă plasată în centrul discului (Aiud, Cipău, Fântânele, jud. Bistriţa-Năsăud), cât şi, mai ales, **o.** cu mâner lateral, decorat cu motive animaliere, sudat la discul de bronz (Ghindari, Jacu, Păuca, Răscruci, Turda) sau cu mâner lateral din fier, fixat prin nituire (Ciumbrud, Comlod, Copşa Mică, Fântânele). De regulă, discul este mărginit de o bordură îngustă. La

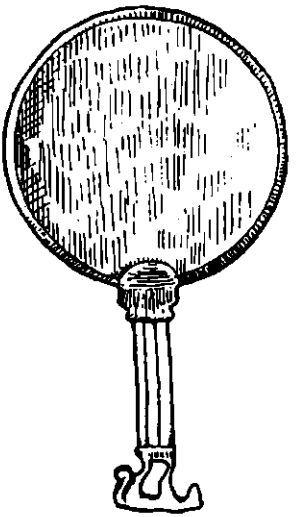

Fig. 119. Oglindă scitică (Ghindari, jud. Mureş).

piesele realizate în stilul animalier, mânerul este canelat longitudinal şi prevăzut la una sau la ambele extremităţi cu reprezentări de feline şi cerbi sau protome de berbeci. Având în vedere particularităţile de stil,se poate presupune că aceste piese provin din ateliere scitice sau din ateliere gr. pontice (M.B.). Un exemplar similar s-a descoperit şi la Histria. Vechii gr., stabiliţi pe litoralul de V al Mării Negre, au folosit de regulă **o.** de bronz. Cele mai vechi datează din sec. 5–3 î.Hr. şi provin din necropolele de la Callatis şi Tomis; au forma circulară, cu una din feţe foarte bine lustruită (pentru a se putea reflecta imaginea), iar unele au suprafaţa ornamentată cu simple linii incizate concentric. În necropola tomitană s-a descoperit o **o.** prevăzută cu capac protector (C.P.). **O.** gr. simple, cu discul uşor concav şi cu mâner lateral nituit, databile în sec. 5–3 î.Hr., sunt cunoscute şi în necropolele getice de la Dunărea de Jos (Enisala, Zimnicea). În Dobrogea sunt cunoscute şi **o.** gr. plate, cu mânerul turnat odată cu discul (Nuntaşi, Enisala), dar şi piese cu disc cu bordură şi mâner de fier nituit, asemenea celor din Transilvania (Cernavodă). În sec. 1 î.Hr. — 1 d.Hr., în Dacia cunosc o largă răspândire **o.** discoidale de dimensiuni relativ mici, fără mâner, realizate dintr-un aliaj metalic alb. Cele mai multe provin din cetăţi şi aşezări de tip dava, precum Poiana (jud. Galaţi), Răcătău, Brad (com. Negri, jud. Bacău), Bâtca Doamnei, Tiseşti, Tinosu, Grădiştea (jud. Brăila), Pietroasele, Ocniţa, Polovragi, Grădiştea de Munte, Tilişca, Pecica şi doar puţine din morminte geto-dace de la Zimnicea, Popeşti (jud. Giurgiu) şi Poiana. Centrele lor de producţie trebuie să se fi aflat în lumea gr., în Peninsula Balcanică şi în Pont, dar nu este exclusă o origine italică (M.B.). În sec. 1 d.Hr., **o.** discoidale fără

mâner sunt cunoscute în mormintele sarmatice timpurii, de exemplu la Ştefăneşti (jud. Botoşani) şi Giurcani (jud. Vaslui). Acest tip de **o.**, considerat de unii autori drept o variantă sarmatică a **o.** gr., este bine documentat şi în mormintele sarmatice din Basarabia şi din stepele nord-pontice. În sec. 2–3 d.Hr., în spaţiul carpato-danubian apar **o.** discoidale cu mâner lateral perforat, având pe rv. o → tamga şi marginea uşor reliefată. Sunt bine documentate în mormintele sarmatice din zona extracarpatică a României (Moldova, Muntenia şi Dobrogea), ca şi în complexele dacilor liberi din Moldova (→ carpi) şi din Muntenia (cultura → Militari-Chilia). În complexele dacilor liberi din V **o.** lipsesc; aici s-a descoperit un singur exemplar într-un mormânt sarmatic de la Nădlac (jud. Arad). **O.** cu tamga de la Sebeş-„Podul Pricopului" (jud. Alba) trebuie pusă în legătură cu prezenţa unor carpi în aşezarea amintită. **O.** lipsesc în mormintele sarmaţilor iazigi din pusta ungară (Alföld), deoarece ele au fost folosite numai de roxolani şi alani în sec. 2–4 d.Hr. În mediul carpic, **o.** cu tamga sunt bine documentate în necropole respectiv morminte de incineraţie cu urne, aşa cum s-a constatat la Vârtişcoiu şi Pădureni (jud. Vrancea), Butnăreşti (jud. Neamţ) etc. În aşezări ele apar mai rar (Poiana Dulceşti-„Silişte", Homiceni, jud. Neamţ). În schimb, în cadrul culturii Militari-Chilia **o.** sunt documentate numai în aşezări (Bucureşti-Militari, Mătăsaru, Târgşor etc.). Analizele de laborator arată că **o.** cu tamga erau lucrate dintr-un aliaj metalic în compoziţia căruia s-a constatat cupru (Cu), plumb (Pb), staniu (Sn), stibiu (Sb), arsen (As) şi zinc (Zn). Proporţia dintre Cu şi celelalte elemente determină şi aspectul fizico-chimic al **o.**: cele de bronz conţin mai mult Cu, iar cele din metal alb conţin, alături de Cu, cantităţi mai semnificative de Pb, Sn, Sb, As şi Zn. Prezenţa As în proporţie mai mare dă **o.** o culoare mai cenuşie şi le face casabile. Culoarea alb-argintie a unor **o.** este dată în special de Sb, Zn şi Sn, elemente care le apără şi de coroziune. De notat că toate elementele care compun aliajul sunt maleabile şi uşor ductile. În complexele din România, **o.** de bronz apar rar (în proporţie de 1 la 17). Cele mai multe piese sunt din metal alb, de nuanţă alb-argintie şi mai rar alb-cenuşie; cele din urmă au fost acoperite cu un lac metalic negru (Pădureni — mormintele 9, 60 şi 77; Butnăreşti — mormântul 7; Târgşor — mormântul 200). Av. **o.** este lustruit (**o.** propriu-zisă), iar rv. este ornamentat cu semne (tamgale), care redau uneori simboluri solare. **O.** cu tamga aveau o semnificaţie magico-apotropaică, ferindu-l pe purtător de duhurile rele. Se consideră că **o.** cu tamga au fost create în Cuban, ca urmare a impulsurilor venite din Asia Centrală (spaţiul siberiano-chinez), de unde s-au răspândit (prin intermediul sarmaţilor) şi în alte regiuni. **O.** erau considerate de către vechii chinezi „simboluri solare", iar unele grupuri de populaţie din Siberia, cum sunt iukaghirii, numeau **o.** „soare pectoral". Preluate de la sarmaţi, **o.** cu tamga au fost lucrate şi în mediul geto-dacic, aşa cum indică tiparele de turnat **o.** descoperite în aşezările de tip Militari-Chilia de la Bucureşti-Militari, Buriaş (com. Periş) şi Dulceanca II, întrucât şi dacii liberi adorau

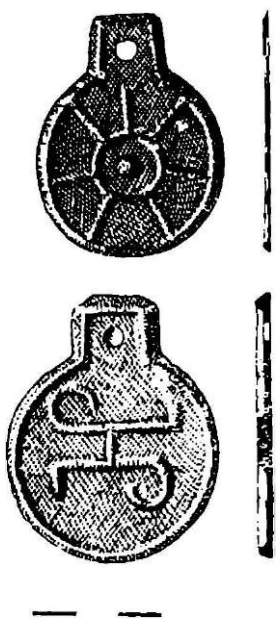

Fig. 120. Oglinzi cu tamga din necropola carpică (sec. 2–3 d.Hr.) de la Pădureni, jud. Vrancea .

Fig. 121. Sucidava (Celeiu). Ramă de plumb pentru oglindă.

divinitățile uraniano-solare. Faptul că la Pădureni, Vârtișcoiu, Butnărești etc. **o.** au fost găsite în morminte de incinerație cu inventar bogat arată că erau purtate de persoane înstărite. Marea majoritate a **o.** au fost găsite în morminte de femei. Acestea le purtau ca pe niște medalioane-amuletă, atârnate de gât, cu partea ornamentată (tamgaua) în exterior și suprafața lustruită (**o.** propriu-zisă) în interior. Până în prezent lipsește din descoperirile din România (autohtone sau sarmate) tipul de **o.** cu proeminență conică la mijloc (cu „umbo") și marginea mult reliefată, tip care precede **o.** cu tamga și este prezent în mormintele din Ucraina și Rusia, fiind datat în sec. 1 î.Hr. — 2 d.Hr. (G.B.). Pentru epoca romană se cunosc numeroase descoperiri de **o.**, în morminte sau în așezări, din sec. 1 până în sec. 6 d.Hr. Erau folosite **o.** de metal, cu una din fețe argintată, cu mâner de metal sau os. Deși încă mult folosite, locul **o.** de bronz a fost luat în special de **o.** din sticlă, cu rame din plumb decorate și cu mâner din același metal, de obicei de formă circulară și mai rar pătrată, lucrate prin turnare. Uneori purtau inscripții, ca la Capidava și Sucidava-Celeiu, în ultimul punct, cu descoperiri numeroase, existând și dovada funcționării unui atelier (A.B.). Caracteristice pentru sec. 5 d.Hr. sunt **o.** din metal (staniu, argint sau un aliaj de plumb cu cupru) cu o față netedă și cealaltă ornamentată cu nervuri concentrice unite prin nervuri radiale, sugerând poate soarele și luna, și prevăzute cu o urechiușă centrală, cum sunt cele descoperite la Oradea, Dindești, Micălaca, Botoșani-„Dealul Cărămidăriei" sau în cetatea romano-bizantină de la Sucidava. Avean probabil și o funcție magică, dat fiind numărul mare de **o.** sparte în morminte. Erau răspândite la sfârșitul sec. 4 în zonele nord și est-pontice ale Rusiei și Ucrainei, de unde au ajuns în sec. 5, prin intermediul hunilor, la Dunărea de Jos și mijlocie și în V Europei. După sfârșitul sec. 5 dispare obiceiul depunerii **o.** în morminte, cu foarte rare și nesemnificative excepții (cum este fragmentul de **o.** din necropola de la Band) (R.H.).

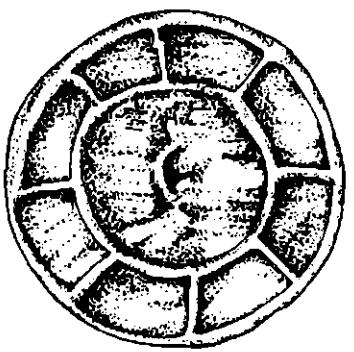

Fig. 122. Oglindă cu verigă centrală din sec. 5 d.Hr. (Dindești, jud. Satu Mare).

V. Vasiliev, *Sciții agatîrși*, 113–117; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, 84–85, 249–250; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.Chr. — sec. I d.Chr.)*, București, 1996, 169; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; id., în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 186–187; id., *Geto-dacii*, 24–25, 51–52; id., în *SCIVA*, 44, 1993, 2, 139, 145–149, 156 și 47, 1996, 3, 308; M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967; Z. Covacef, în *Pontica*, 28–29, 1995–1996; C. Preda, E. Bârlădeanu, în *Pontica*, 12, 1979, 97–107; D. Tudor, *OR*[1]; R. Florescu, în *DEAVR*, s.v. J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956, 19–23; I. Kovrig, în *Acta Arch. Bud.*, 10, 1959, 221–223.

M.B.; C.P.; G.B.; A.B. și R.H.

Ogradena v. Dubova

Ohaba, complexul interstadial ~, perioadă complexă de încălzire care desparte al doilea de cel de al treilea stadiu glaciar al pleistocenului superior. A fost evidențiat pentru prima dată datorită studiului palinologic al sedimentului din Peștera „Bordul Mare" de la → Ohaba-Ponor. În zonele montane și în regiunile din V României, **c.i.O.** pare a fi format din trei oscilații climatice: **O.** A, **O.** B și → *Herculane I*. Primele două se apropiau mai mult de nuanța climatului din zilele noastre, fiind doar ceva mai răcoroase și umede; cea de a treia era mult mai rece și umedă decât în actual, în timpul ei clima la alt. între 200–500 m asemănându-se cu cea de azi la limita dintre etajul foioaselor și cel al coniferelor. În regiunile loessice ale țării, oscilația climatică Herculane I se prezintă independentă de **c.i.O.**, care rămâne astfel format în aceste zone doar din două oscilații climatice. În timpul oscilației climatice **O.** A, la alt. de cca 600–700 m erau bine răspândiți ulmul și pinul, dar pe versanții mai însoriți se aflau destul de frecvent stejarul, alunul și teiul. Între oscilațiile climatice **O.** A și **O.** B s-a produs restrângerea generală a suprafețelor ocupate cu pădure. Dacă în Carpații Meridionali și în V țării oscilația climatică **O.** A se caracterizează printr-un procent de împădurire mai ridicat și o mai mare abundență a copacilor cu frunza lată în raport cu oscilația climatică **O.** B, în E României și în jumătatea nordică a Carpaților Orientali situația pare să fie opusă. Limitele altitudinale ale etajelor de vegetație din Munții Carpați erau mai coborâte decât cele actuale în timpul desfășurării oscilației climatice Herculane I. În cursul **c.i.O.** se produce trecerea de la paleoliticul mijlociu la cel superior pe terit. României. Geocronologic, **c.i.O.** cu cele două oscilații climatice **O.** A. și **O.** B, se poate paraleliza cu interstadiul Arcy-Stillfried B (datat între 30 600—26 350 î.Hr.) și oscilația climatică Herculane I cu oscilația climatică Tursac (datată la 21 182 î.Hr.) din

cronologia vest-europeană. Pe terit. european al fostei U.R.S.S., **c.i.O.** îi corespunde interstadiul Bryansk (Mologo-Sheksna), pe terit. Ungariei, faza de încălzire Istallosko, iar în Cehia și Slovacia, pedocomplexul (P.K.) I. În Grecia oscilațiile climatice **O.** A și **O.** B sunt similare fazei Krinides 1 și 2 și oscilația climatică Herculane I este contemporană cu faza Photolivos. Datări de vârstă absolută cu C_{14}, efectuate în diferite stațiuni paleolitice din România, au confirmat paralelizările dintre oscilațiile climatice specifice **c.i.O.** și cele din restul Europei. O datare C_{14} a stratului musterian din Peștera „Gura Cheii"—Râșnov indică pentru oscilațiile climatice **O.** A și **O.** B vârsta de 28 718 $\pm \frac{1700}{1400}$ î.Hr., iar o alta din stațiunea Ripiceni—Izvor (începutul nivelului aurignacian) stabilește pentru etapa de trecere dintre oscilația climatică **O.** B și Herculane I vârsta de 26 470±400 î.Hr.

M. Cârciumaru, în *SCIV*, 24, 1973, 2, 179–205; id., *Mediul geografic*; id., în *SCIVA*, 33, 1982, 4, 395–401.

M.C.

Ohaba-Ponor, sat în com. Pui (jud. Hunedoara), în apropierea căruia, într-un masiv de calcare jurasice, la o alt. de 650 m, se află Peștera „Bordul Mare". Aici s-au descoperit mai multe niveluri de locuire paleolitică de tip musterian, care au oferit un numeros material litic cioplit îndeosebi din cuarțit și roci cuarțoase, precum și foarte multe resturi osoase de faună fosilă în care predomină equidele. În aceleași depuneri s-au găsit și vetre de foc dintre care una, de formă ovală, era construită din pietre mai mici în jurul unei lespezi mai mari. Pe baza probelor de cărbuni prelevate din vetrele aflate în partea inferioară și respectiv superioară a nivelului III musterian s-au putut stabili vârstele absolute ale acestor locuiri: GrN–11 618: 39 300 $^{+4500}_{-2900}$ ani BP (nivelul IIIa) și GrN–12 676: 43 600 $^{+2800}_{-2100}$ ani BP (nivelul IIIb). De asemenea, este necesar să menționăm că într-unul din nivelurile musteriene, cu ocazia săpăturilor mai vechi efectuate de M. Roska, s-au găsit și trei falange atribuite de paleontologul I. Gáal omului de Neanderthal. Din punct de vedere tehnic și tipologic, musterianul din Peștera „Bordul Mare" aparține variantei regionale a așa-zisului *charentien*, caracterizată prin tehnica de cioplire a galeților analoagă celei pontiniene. În aceeași peșteră au fost descoperite și câteva piese de silex atribuite aurignacianului, precum și resturi de locuire aparținând culturilor post-paleolitice (Starčevo-Criș, Coțofeni, daco-romane și feudale).

M. Roska, în *Dacia*, 1, 1924, 310; 2, 1925, 407–411 și 3–4, 1927, 12–15; I. Gáal, în *Közl.*, III, 1943, 1, 4–9, 42–44; C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 130–131; iid., în *Materiale*, 3, 1957, 42–46; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 237–238.

A.P.

Oinacu, com. în jud. Giurgiu, în raza căreia a fost descoperită întâmplător o necropolă, în anul 1928, când s-au efectuat și primele cercetări. În 1960–1962 și 1968 au fost reluate cercetările, fiind explorate 84 de morminte, dintre care 55 de înhumație și 29 de incinerație. S-au definit două orizonturi de înmormântări. Primul, reprezentat de câteva morminte de înhumație, aparține prin rit, ritual și inventar, unor cete de sarmați din sec. 3 d.Hr. Al doilea nivel de înmormântări, cuprinzând deopotrivă morminte de înhumație și incinerație, este atribuit pe baza inventarului purtătorilor culturii Sântana de Mureș și datează din sec. 4 d.Hr.

D. Berciu, S. Dolinescu-Ferche, în *SCIV*, 17, 1966, 2, 375–382; D. Berciu, B. Mitrea, în *Ilfov. File de istorie*, București, 1978, 99–110.

G.D.

oinensi (gr. Οἰνένσιοι), trib traco-getic locuind în partea centrală a Dobrogei (Ptol., *Geogr.*, III, 10, 4) la începutul epocii romane. Judecând după alte triburi al căror nume a putut fi recunoscut în cel al unor cetăți romane de mai târziu (cum ar fi *dimensi*, în Dimum și *saci*, în Sacidava) este posibil ca o. să fi avut, de asemenea, un centru al lor, neidentificat încă.

A.S.

Oinopes (gr. Οἴνωπες), trib gentilic din Ionia, documentat la Milet, Efes, Cyzic și Odessos. Datorită originii milesiene a cetăților Histria și Tomis, tribul **O.** a existat desigur și aici încă de la întemeierea acestor colonii. Este atestat la Tomis în epoca romană, ceea ce dovedește persistența lui în cadrul regimului democratic, în care și-a asumat probabil funcții politice și administrative corespunzătoare triburilor teritoriale din alte cetăți gr. democratice.

G. Busolt, I³, 256–262; I. Stoian, *Tomitana*, 65–66; V. Barbu, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 553–559.

A.Ș.

Oituz, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia au fost descoperite resturi de așezări din epoca bronzului (cultura Monteoru), geto-dacică (sec. 1 î.Hr.—1 d.Hr.) și din sec. 8–10 d.Hr. Din cea din urmă au fost dezvelite mai multe complexe de locuire, puternic incendiate, din care provin, pe lângă câteva unelte, o mare cantitate de ceramică lucrată cu roata, bogat ornamentată cu linii incizate, orizontale, vălurite, oblice, precum și resturi ceramice lucrate cu mâna. Pe baza caracteristicilor ceramicii, în evoluția acestei așezări s-au putut preciza două faze, prima datând din sec. 8–9, iar a doua din sec. 9–10 (D.G.T.). În fostul sat Grozești, s-au descoperit în 1946–1948, într-o oală de lut, cca 200 drahme din Dyrrhachium, din care 180 exemplare au fost publicate amănunțit, între ele aflându-se și o drahmă

fourrée de imitație și poate încă o contrafacere. Structura tezaurului, asemănătoare cu a celui de la Viișoara și a altora, indică o dată de îngropare către sfârșitul primului sfert al sec. 1 î.Hr. (G.P.B.).

D.G. Teodor, C. Buzdugan, I. Mitrea, în *Carpica*, 2, 1969, 309–324; *IGCH*, 605; B. Mitrea, în *SCN*, 5, 1971, 21–38.

D.G.T. și G.P.B.

Olbia (gr. Ὀλβία, Ὀλβιόπολις; azi Parutino, Ucraina), importantă colonie milesiană întemeiată în a doua jumătate a sec. 7 î.Hr. (625) la gura fluviului Hypanis (azi Bug), într-o poziție insulară (Berezani) apoi și continentală; numită inițial *Borysthenes*. Prosperă în epocile arhaică și clasică și la începutul epocii elenistice, protejată contra cost de regii din preajmă, suferă apoi în mai multe rânduri consecințele unor atacuri barbare. A făcut parte din regatul lui Mithridates VI Eupator și a fost apoi distrusă de geții lui Burebista. Refăcută, **O.** își continuă existența în vremea Imp. Roman pentru ca în prima jumătate a sec. 4 d.Hr. să fie pustiită de goți. Orașul există și în epoca romano-bizantină, fără a mai atinge însă nivelul înfloritor de altădată. O bogată documentație epigrafică și numismatică atestă legăturile **O.** cu cetățile gr. de pe coasta de V a Mării Negre. Din sec. 4 î.Hr. sunt cunoscuți doi histrieni, Theodotos fiul lui Dionysos și Dionysos fiul lui Strontionos, proxeni la **O.**, pentru ca în sec. 3 să beneficieze de un decret Nautimos fiul lui Pasiada din Callatis. Foarte instructiv pentru natura comercială a acestor relații este decretul tomitan de cinstire a lui Nilos... din Tyras, ce se arătase prevenitor cu locuitorii cetății care navigau spre **O.**, propunând chiar ca ei să beneficieze acolo de aceleași privilegii decretate cândva pentru cei din cetatea sa de baștină. Legăturile **O.** cu coloniile gr. din Pontul Stâng continuă și în epoca Imp. Roman. Astfel, un decret al cetății de la gura Bugului din sec. 2 d.Hr. îl onorează pe Theocles fiul lui Satyros, pe lângă orașul de baștină participând alte 18, între care Tomis și Callatis. Există încă un decret asemănător cam din aceeași vreme. Un locuitor din **O.**, Ponticos fiul lui Neikias, se stabilise la Tomis unde a fost înmormântat de fiul său Satyros, așa cum ne informează un monument funerar din a doua jumătate a sec. 2 sau de la începutul celui următor, descoperit la Constanța. Ultimul document, sensibil mai târziu, este un altar în cinstea lui Iupiter olbiopolitanul descoperit la Adamclisi, ridicat prin 293–304 de Nevius Palmas Theotimianus, probabil un negustor din **O.** Documentația numismatică conține și elemente mai timpurii decât cea epigrafică. În acest sens sunt de amintit „delfinașii" olbieni de bronz descoperiți alături de vârfuri de săgeți, ambele categorii fiind de considerat monede turnate de o formă particulară, mai întâi într-un tezaur de proveniență necunoscută păstrat la Muz. din Constanța și apoi în cel de la Vișina, com. Jurilovca, jud. Tulcea, datând din ultimele decenii ale sec. 6 sau primul sfert al celui următor. Ceva mai târzii, din sec. 5, sunt piesele turnate de tip *aes grave* descoperite la Mahmudia și la Histria, unde avem și o monedă olbiană din sec. 4–3 î.Hr. Din împrejurimile Tulcei provin două drahme de argint olbiene. Emisiuni de bronz din **O.** din perioada autonomiei au fost descoperite în Dobrogea în tezaurul de la Murighiol, la Callatis, izolat și în tezaure, la Dinogetia și la Canlia. Ele nu lipsesc nici în Moldova, la Folteşti, jud. Galați și la Răcătău, com. Horlești, jud. Bacău, ultima folosită ca medalion, limitându-ne la cele aflate pe terit. actual al României. Din epoca Imp. Roman, pentru

Fig. 123. „Delfinaș" și monede de bronz olbiene.

moment, s-a publicat o singură monedă din vremea lui Severus Alexander, descoperită la Păcuiu lui Soare.

A. Wasovicz, *Olbia pontique et son territoire*, Paris, 1975; *IOSPE*, I², 20–22, 27, 40–41; D.M. Pippidi, în *StCl*, 8, 1966, 242–244; *ISM*, II, 36–39, nr. 5; V. Pârvan, în *BCMI*, 4, 1911, 165; A. Aricescu, în *SCN*, 6, 1975, 21, nota 14; M. Mănucu-Adameșteanu, în *SCN*, 8, 1984, 20–23; V. Pârvan, în *Dacia*, 2, 1925, 420–421; *Histria III*, 49 și 138, nr. 795–796; C. Preda, în *SCN*, 7, 1980, 35–42; A. Vertan, G. Custurea, în *Pontica*, 13, 1981, 348, nr. 114; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, A. Popescu, în *SCN*, 12, 1997, 89; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, 38–39, 52–54, 133–134, nr. 84 și 141, nr. 181; Gh. Poenaru Bordea, în *SCIV*, 21, 1978, 1, 142–143.

G.P.B.

Olbiopolis v. **Olbia**

oligocordice, scări muzicale ~, structuri muzicale formate din trepte puține, între care se disting cele cu succesiune fără salturi (cu două trepte—*bicordie*, trei—*tricordie*, patru—*tetracordie*, cinci—*pentacordie*) și cele de tip *pentatonic* sau *prepentatonic* (tot cu cinci sau mai puține trepte), care includ și salturi mici (terțe). Au caracter arhaic, fiind folosite în muzica popoarelor primitive, dar și în folclorul copiilor și în cel al unor popoare evoluate, menținute de puternice tradiții, de unde au pătruns și în muzica cultă. Bine ilustrate în folclorul românesc, sunt considerate ca aparținând în principiu celui mai vechi strat constitutiv al acestuia, datând din perioada preromană. V. și *muzica*.

E.N.

Ollus Terentius Pudens Uttedianus (sec. 2–3 d.Hr.), general roman, legat al *leg. XIII Gemina* la Apulum, cândva între 198–209, probabil originar din Carthagina. A închinat la Apulum un altar zeiței Caelestis și lui Aesculapius, precum și geniilor Carthaginei și Daciilor *(genio Cathaginis et genio Daciarum)*. După comanda *leg. XIII Gemina* a preluat, în același interval (198–209) funcția de guvernator al provinciei Raetia.

CIL, III, 993; A. Stein, *Dazien*, 96.

M.Z.

Olt v. **Aluta**

Olteni 1. Sat în com. Bodoc (jud. Covasna), în apropierea căruia, în punctele „Cetatea Fetei", „Dosul Cetății" și la cca 2 km N de cel din urmă, aflate pe malul drept al Oltului, s-au descoperit așezări neolitice de tip Ariușd, cu locuința din vălătuci, cu ceramică pictată bi- și tricromă și unelte din piatră și os. Ultimele două sunt fortificate cu șanț. La „Cetatea Fetei" și lângă „Drumul cu Gropi" se semnalează existența unor așezări dacice. În marginea de N a satului a fost cercetat un castru (142 × 92,5 m) cu zid (gros de 1–1,20 m) și șanț. La colțurile rotunjite pare să nu fi avut turnuri, dar este sigură existența doar a două porți (aceea cercetată este flancată de un bastion). În interior s-a dezvelit o clădire mare, cu mult material de construcție, obiecte de fier și bronz, ceramică, monede de la Titus la Antoninus Pius etc. Unitatea cantonată în castru a fost *C IIII BE (cohors IIII Brittonum equitata, IIII Bessorum, IIII Betavorum?)*. În sec. 3–4 d.Hr. se datează un mormânt de incinerație găsit lângă zidul fostului castru. Alte materiale de epocă romană s-au descoperit sporadic lângă castru, pe „Cetatea Fetei", lângă gara Bodoc și pe malul stâng al pârâului Gyarö. Chiar lângă castru s-a găsit un mormânt cu sarcofag din cărămizi (unele cu ștampila *C IIII BE)* cu inventar din sec. 2 d.Hr. (I.G.). **2.** Sat în com. Teișani (jud. Prahova), cunoscut prin descoperirea unui depozit de bronzuri, format din șapte seceri, patru cu cârlig la mâner, iar alte trei de tipul „cu ciotul de turnare neîndepărtat", numit și tipul Drajna (de Jos). Depozitul datează din epoca bronzului târziu (sec. 13 î.Hr.) (V.T.). **3.** Com. în jud. Teleorman, pe terit. căreia au fost descoperite vestigii arheologice aparținând mai multor epoci istorice. De aici provine un tezaur monetar de argint (descoperit în 1966), care cuprinde 45 de monede getice de tip → Vârteju—București (datate la sfârșitul sec. 2 și începutul sec. 1 î.Hr.) și 5 tetradrahme din Thasos. La S de com., pe partea stângă a apei Teleormănel, săpături efectuate în 1958 și 1961 au scos la suprafață o necropolă birituală din sec. 4 d.Hr., cu 34 de morminte de incinerație și 5 de înhumație. Mormintele de incinerație constau din oase calcinate depuse în urne sau direct în pământ, alături de care s-au găsit vase și fragmente ceramice cu urme de ardere rituală. Mormintele de înhumație conțin vase de lut lucrate la roată din pastă cenușie și obiecte de podoabă. Din inventarul funerar fac parte: vase de lut lucrate la roată (străchini, castroane, căni), unele decorate cu motive imprimate prin ștampilare, piepteni de os, fibule și catarame de bronz, mărgele de sticlă și cornalină și cuțite de fier. Ceramica denotă o puternică influență și tradiție dacică și romană

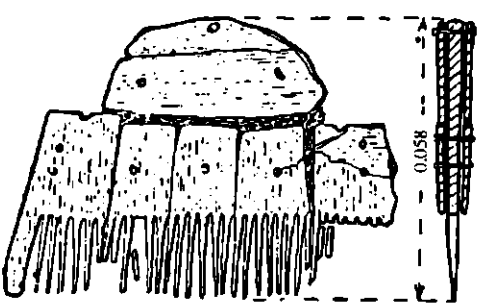

Fig. 124. Olteni, jud. Teleorman. Piepteni de os dintr-un mormânt de înhumație (sec. 4 d.Hr.).

provincială, dovadă a prezenței elementului etnic autohton daco-roman în cadrul culturii Sântana-Cerneahov. O particularitate a acestei necropole o constituie numărul relativ mare de morminte de incinerație în raport cu cele de înhumație (C.P.). În vecinătatea imediată a zonei necropolei, pe marginea apei Teleormănel, au apărut urmele unei așezări romanice aparținând culturii Ipotești-Cândești din sec. 6 d.Hr., cercetată prin săpături de salvare. Au fost descoperite două bordeie, dintre care unul era prevăzut cu două cuptoare, construite într-o treaptă de lut, indicând două faze constructive. Inventarul locuințelor era alcătuit din ceramică lucrată la roată și cu mâna, vălătuci din lut, fusaiole din lut, fragmente de amfore bizantine, un inel de cataramă din fier. Dintr-o descoperire întâmplătoare provine un tipar de cercel și de cruce, din gresie fină (R.H.). La N de necropola din sec. 4 d.Hr. s-au găsit urmele unei așezări din sec. 9–10 d.Hr., constând din bordeie, cuptoare și ceramică de tip Dridu (C.P.). **4.** Sat în com. Bujoreni (jud. Vâlcea), pe terlt. căruia, în preajma locului unde drumul roman trecea pe malul stâng al Oltului îndreptându-se spre castrul de la Sânbotin, com. Dăești, în albia râului a fost descoperit un tezaur monetar (cca 300 piese). Au fost recuperate și studiate 259 exemplare, emise în perioada de la Septimius Severus la Valerianus (două monede din 257 d.Hr.), cele mai bine reprezentate fiind domniile lui Gordianus III și Filip Arabul. Depozitul include 111 denari (42,85%), 147 antoninieni (56,76%) și un bronz argintat de la Iulia Soaemias. Majoritatea pieselor provin din monetăria de la Roma, dar sunt prezente și atelierele de la Antiochia, Laodicaea, Emesa, Alexandria și Mediolanum. Ascunderea tezaurului a fost pusă în legătură cu agravarea situației economice și militare a Daciei în perioada imediat următoare anului 257 d.Hr. (E.N.)

V. Pârvan, *Getica*, 582–583, 586, 590–591; C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7–8, 1937–1940, 320–321; Z. Székely, în *Materiale*, 8, 1962, 331–338; id., în *Aluta*, 10–11, 1978–1979), 55–75; *TIR*, L 35, 55; A.D. Alexandrescu, *Inv. Arch. R.*, 2/1966, R 16; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 79; C. Preda, în *SCIV*, 10, 1959, 355–366 și 14, 1963, 427–435; id., în *Materiale*, 7, 1959, 503–507; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 58–66; S. Dolinescu-Ferche, *Așezări în sec. III și VI e.n. în sud-estul Munteniei*, București, 1974, 109–110; ead., în *Materiale*, 10, 1973, 203–208; B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1967, 1, 196; id., în *SCN*, 5, 1971, 115–143; D. Tudor, *OTS*, 369.

I.G.; V.T.; C.P.; R.H. și E.N.

Oltenița, oraș în jud. Călărași, în apropierea căruia au fost efectuate importante descoperiri arheologice. Pe măgura „Gumelnița", situată la cca 4 km N–E de **O.** se află impunătoarea așezare eponimă a culturii eneolitice Gumelnița. În punctul „Valea Mare" din imediata vecinătate a măgurii „Gumelnița" s-au găsit resturi (ceramică) ale unei așezări din epoca bronzului, de tip Tei (faza IV). Interesantă este apariția în acest mediu a unui fragment de vas (urnă) tipic prin formă și ornamentare culturii Gârla Mare din S–V Olteniei. Cercetările făcute în perioada 1960–1967 în punctul „Renie", situat la 2,5 km N de **O.** pe marginea terasei joase din dreapta șoselei București—**O.**, au prilejuit descoperiri din mai multe epoci. A fost identificată o așezare neolitică de tip Cernavodă I. În stratul de cultură gros de 0,50–0,80 m s-au descoperit locuințe cu platforme arse și ceramică din lut frământat, cu valve de scoici pisate, ornamentată cu impresiuni ale șnurului înfășurat. În proporție redusă în același strat s-au găsit vase de factură fină, cu urme de pictură roșie, specifică culturii Cucuteni, faza B. Din suprafața cercetată s-a adunat și separat tipologic o categorie ceramică ce ilustrează un aspect de tranziție de la Cernavodă I la Cernavodă III, aspect cultural denumit Renie II. În același spațiu s-au găsit rare fragmente ceramice hallstattiene de tip Basarabi, 16 morminte sarmatice din sec. 2–3 d.Hr. și fragmente ceramice de tip Dridu, din perioada feudală timpurie. În apropiere, la E de „Renie", de care îl desparte doar șoseaua, pe marginea aceleiași terase joase, se află punctul „La Iordoc", unde găsirea întâmplătoare a două morminte sarmatice a determinat săpături sistematice. S-au descoperit în total 8 morminte sarmatice din sec. 2–3 d.Hr., numeroase fragmente de vase tip Dridu și un mormânt peceneg. În punctul „Coada Lupului", situat la cca 3,5 km N–E de **O.**, în stânga căii ferate București—**O.**, pe un promontoriu al aceleiași terase pe care se află și punctele anterioare, s-au descoperit, în anii 1958–1960, materiale din mai multe epoci și anume: neo-enolitic, culturile Boian (faza III) și Gumelnița, resturi sporadice din epoca bronzului și din prima epocă a fierului, numeroase materiale geto-dacice (sec. 2–1 î.Hr.), trei morminte sarmatice (sec. 3 d.Hr.) și fragmente ceramice din perioada feudală timpurie de tip Dridu.

Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, 2, 1925, 29–103; id., în *SCIV*, 17, 1966, 1, 51–97; S. Morintz, *Contribuții*, 77–78; id., B. Ionescu, în *SCIV*, 19, 1968, 1, 95–103; M. Sâmpetru, în *SCIV*, 24, 1973, 3, 455.

S.M.

Oltina v. **Altina**

Omharus (a doua jumătate a sec. 5 d.Hr.), conducător al gepizilor, federat al Imp. Roman de Răsărit. Atestat numai pe cale arheologică prin două inele, cu nume și sigiliu, provenind din mormântul nr. 1 de la → Apahida, unde a fost înmormântat.

K. Horedt, *Untersuchungen*, 81–83; J. Werner, în *Kölner Jahrbuch zur Vor- und Frühgeschichte*, 9, 1967/68, 120–124.

R.H.

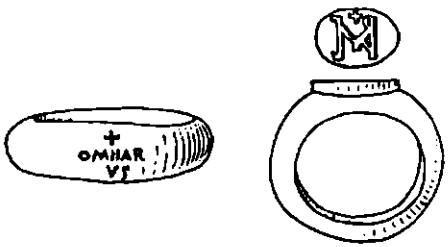

Fig. 125. Inelele de aur cu numele și monograma lui Omharus.

Onceşti, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia, pe un mic platou denumit „Vatra satului", situat în marginea fostului sat Lazu, se găsește o așezare neolitică aparținând culturii Cucuteni (A și AB), cu bogate resturi de locuire. La V de **O.**, în punctul „Cioara", a fost descoperită o bogată așezare hallstattiană târzie (sec. 5–4 î.Hr.), nefortificată, din care provin numeroase fragmente ceramice și o remarcabilă aplică de bronz (60 × 48 mm) reprezentând un vultur.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 256; V. Căpitanu, în *Carpica*, 14, 1982, 152–153.

M.F.

Onești, munic. în jud. Bacău. Pe terit. orașului și al localit. din componența sa, se găsesc numeroase așezări străvechi. Pe terasa superioară a pârâului Cașin, pe locul denumit „Malu" au fost descoperite urmele unei așezări neolitice aparținând fazei Cucuteni B, precum și o stațiune din epoca bronzului, corespunzătoare culturii Monteoru, cu trei niveluri de locuire (două din faza Ic3 și unul din faza Ic2). În partea de V a orașului, pe terasa medie a Trotușului, în punctul „Varnița", se găsește o așezare aparținând culturii Monteoru (fazele Ic3–Ic2, cu bogate resturi de locuire). În zona de N–V, pe terit. actualului cartier Slobozia, pe un martor din terasa Tazlăului, au fost identificate resturi de locuire neolitice (Cucuteni B), din epoca bronzului (cultura Monteoru, fazele Ic3–Ic2), precum și o necropolă getică din sec. 5–4 I.Hr. Din necropolă au fost dezvelite 11 morminte de incinerație, cu resturile cinerare fie în urne, fie direct, pe fundul gropilor, cu sau fără vase adiacente. Din inventar fac parte vase-borcan, cu brâu crestat sau alveolat și proeminențe, vase bitronconice, cu apucători plate, strâchini, căni cu o toartă și vase de import, grecești (amforă). La acestea se adaugă: vârfuri de săgeată, de tip „scitic" și brățări din sârmă de bronz torsionată, ornamentate cu motive zoomorfe stilizate, precum și cuțite din fier, cu lama dreaptă sau ușor curbată.

C. Buzdugan, în *Carpica*, 1, 1968, 53–94.

M.F.

Onglos (gr. Ὄγγλος < lat. *angulus*, „unghi", „colț"; în lb. tătară și turcă *Bugeac*), terit. de la N de Deltă, delimitat de Marea Neagră, Nistru, Prut și Dunăre. Aici s-au stabilit pentru scurt timp bulgarii sub conducerea hanului Asparuch, înainte de a trece la S de Dunăre (679–680 d.Hr.). Denumirea locului și claritatea informației cronicarilor bizantini Theophanes Confessor și Nikephoros patriarhul despre situarea ținutului **O.** fac inutilă orice încercare de a-l situa în altă parte.

N. Bănescu, în *Byzantion*, 28, 1958, 433–440; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 213; *IIR*, II, 618–619 și 622–627; P. Diaconu, în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 325–334; I. Božilov, în *Izvestija-Varna*, 11 (36), 1975, 27–36.

I.B.

Oniceni, com. în jud. Neamț, unde a fost descoperit întâmplător (înainte de 1839) un depozit de bare de fier în formă de brăzdare de plug. Cele 19 exemplare păstrate (lung. 35–41 cm) sunt similare pieselor de la → Negri și reprezintă ca și acestea semifabricate, destinate prelucrării ulterioare într-un atelier de fierărie. Prin analogie cu depozitul de la Negri, barele de la **O.** se datează în sec. 2 î.Hr. și pot fi considerate ca import de materie primă (fier) din mediul celtic. Tot la **O.** a fost descoperit (în 1942) un tezaur cuprinzând 68 denari romani republicani și imperiali din perioada de la Iulius Caesar la Marcus Aurelius (59 î.Hr. – 166/167 d.Hr.).

M. Babeș, în *Arch. Rozhl.*, 22, 1970, 5, 608; S. Teodor, în *Studia antiqua et archaeologica*, 1, Iași, 1982, 94–102; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 274, nr. 169.

M.B.

Onișcani, sat în com. Filipești (jud. Bacău), pe terit. căruia au fost cercetate mai multe așezări datând din neolotic (cultura Cucuteni, fazele AB și B), epoca bronzului (cultura Noua), sec. 2–3 și 10–11 d.Hr. De asemenea, au fost descoperite și morminte, câteva din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, iar unul din prima epocă a fierului.

V. Ursachi, în *Carpica*, 1, 1968, 133–143, fig. 15–24.

I.I.

opaiț. Pentru faza veche a culturii geto-dacice nu există informații directe despre folosirea obiectelor pentru iluminat, poate din cauza numărului mic de așezări cercetate și publicate din această perioadă; este probabil că se foloseau cu precădere făcliile sau doar lumina focului din vatră. În zonele mai apropiate de orașele gr. încep să se răspândească însă **o.** elenistice. Un **o.** de acest fel a fost descoperit recent într-un mormânt getic de înhumație din necropola de la Stelnica—„Grădiștea Mare" (jud. Ialomița), datând din sec. 4 î.Hr. (inedit), iar în așezarea întărită de la Satu Nou (jud. Constanța) a apărut un altul din a doua jumătate a sec. 3 î.Hr. Din

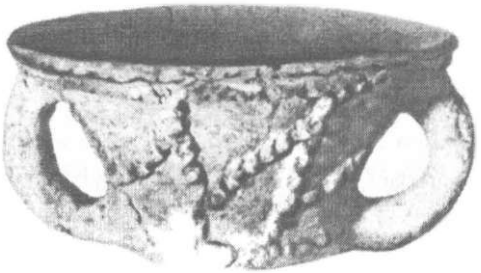

Fig. 126. Ceașcă dacică.

primul sfert al sec. 2 î.Hr., geto-dacii încep să folosească drept **o.** cești le tronconice cu una sau (mai rar) două torți, vase de veche tradiție hallstattiană cărora acum li se schimbă destinația și devin o „fosilă directoare" pentru civilizația geto-dacică până în sec. 4 d.Hr. Folosirea lor pentru iluminat este dovedită de afumarea caracteristică a pereților interiori, fapt pentru care au mai fost denumite și „cățui" (afumători). Utilizarea cești dacice în scopuri rituale este documentată prin reproducerea ei în forme miniaturale și prin transmiterea neschimbată a aceleiași forme vreme de aproape șase sec. În paralel au fost destul de des utilizate și **o.** elenistice și romane, din lut (Crăsanii de Jos, Popești, Poiana, București, Sprâncenata, Răcătău, Grădiștea Munc elului, Tilișca) sau din metale (Piatra Roșie, Popești, Tinosu, Radovanu, Poiana), precum și candelabrele de bronz, cu picior (Tinosu) sau suspendate, cu trei

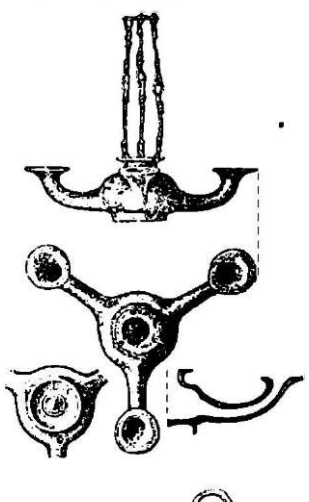

Fig. 127. Candelabru și opaiț de bronz descoperite la Piatra Roșie.

brațe (Piatra Roșie, Crăsanii de Jos, Piatra Craivii?). Se cunosc și imitații geto-dacice din lut ale unor **o.** greco-romane (Popești, Radovanu, Ocnița) și chiar ale unor candelabre (Popești). Piesele de import erau desigur apanajul aristocrației geto-dacice. V. și *lucerna*.

I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București, 1969; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974; E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1978.

N.C.

opisthodom (< ὀπισθόδομος), inițial denumire a spatelui unei case ori al unui → templu. Mai târziu, termen specializat în a desemna, la templele gr., încăperea astfel situată și care uneori adăpostea tezaurul.

A.B.

oppidum (lat.), loc întărit; cetate. Caracterul acestor așezări fortificate nu este pe deplin lămurit. S-a formulat părerea că ar reprezenta un fel de târguri (fr. *bourgades*) anterioare orașelor, întărite cu valuri de pământ și șanțuri. Orașele din Grecia și Italia au luat ființă din vechile cetăți tribale de tip **o.** Pentru așezările fortificate celtice se folosește în mod curent termenul de **o.** Noțiunea ca atare ridică însă probleme și în jurul ei s-au purtat și se mai poartă discuții. Autorii lat. și mai cu seamă Caesar, au întrebuințat termenul de **o.** în sens larg, pentru a desemna toate locurile celtice întărite ori așezările fortificate. Unele dintre ele erau locuite permanent, iar altele serveau doar ca loc de refugiu, ocupând spații mici și fiind fortificate mai ales natural. Marile așezări celtice din sec. 1 î.Hr. erau situate pe înălțimi, ocupând bune poziții strategice și beneficiind de o bună fortificare naturală. Acolo unde accesul era mai lesnicios s-au construit valuri de pământ, șanțuri sau ziduri de piatră. Marile așezări celtice nu mai sunt simple locuri de refugiu destinate a primi oamenii și animalele în vremuri de primejdie, ci centre locuite statornic, cu o populație fixă, cu ateliere meșteșugărești și edificii destinate cultului etc. Ele aveau însă un aspect edilitar modest care nu poate fi comparat cu acela al orașelor mediteraneene greco-romane sau cu orașele din Orient. În asemenea centre se desfășura o intensă viață economică reprezentând un fel de *emporium*, unde se vindeau produsele locale sau de import. În unele dintre așezările de tip **o.** se băteau și monede. Locuințele sunt bordeie ori de suprafață, cu o singură încăpere (în cazuri excepționale cu două) cu o suprafață de 2 × 3 m. Atelierele, de cele mai multe ori, au fost depistate doar pe baza uneltelor iar locurile de cult nu pot fi nici măcar comparate cu edificiile greco-romane. Asemenea așezări sunt de caracter proto-urban. Unii cercetători restrâng sfera noțiunii de **o.** numai la acest tip de așezare celtică care este situată

într-o zonă dens locuită și îndeplinește funcții administrative, politice și militare. Stadiul de dezvoltare reprezentat de o. nu este caracteristic doar pentru celți, ci se întâlnește și la alte popoare printre care se numără și geto-dacii, care în vremea statului s-au găsit în faza oppidană. În această categorie de așezări se includ și cetățile dacice de tipul celor din Munții Orăștiei, prevăzute cu ziduri de apărare din blocuri de piatră. Într-o anumită formă și în înțelesul mai larg al termenului, în rândul așezărilor de tip o. și-ar găsi locul și → *davae*-le geto-dacice, având în vedere nu numai genul de fortificație, ci și funcțiile lor economice, politice și de centre unional-tribale.

J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, II, 3, Paris, 1914, 942 și urm.; E. Kornemann, în *RE*, XXXV, 1939, 708–725; W. Dehn, în *Germania*, 1952, 280–287; I.H. Crișan, în *Thracia*, 3, Sofia, 1974, 179–184.

I.H.C.

Oppius Sabinus, Caius, consul în 84 d.Hr., ultimul guvernator al Moesiei (85–86 d.Hr.) înainte de împărțirea provinciei sub Domițian. Menționat de Suet. (*Dom.*, 6, 1), Eut. (7, 23, 4) și Iord. (*Get.*, 13; 76). A fost înfrânt de geto-daci într-o incursiune a acestora în dreapta Dunării.

PIR O 77; A. Stein, *Moesien*, 43.

A.A.

Optatiana, toponim lat. desemnând o așezare romană pe drumul dintre Napoca și Porolissum, localizată la Sutoru (jud. Sălaj) și făcând probabil parte din *territorium*-ul napocens *(Tab. Peut.*, VIII, 2; Geogr. Rav., IV, 7). La S de sat se află castrul, azi aproape total distrus, iar în jurul lui urmele de construcții ale așezării civile. Aici a staționat *Numerus Maurorum O(ptatianensium)* și probabil și o *ala milliaria*. Una dintre cele câteva inscripții descoperite, o piatră de mormânt a unui *signifer* al primei unități, prezintă un interes deosebit datorită numelor traco-dacice ale rudelor acestuia.

D. Tudor, *OTS*, 234–235; I.I. Russu, în *ActaMN*, 5, 1968, 459–461.

E.N.

Optășani, sat în com. Spineni, fostă Alunișu (jud. Olt), pe terit. căruia, în punctul „Piscul lui Prună" a fost descoperit (în 1971) un tezaur alcătuit din 82 tetradrahme și 11 drahme, toate imitații locale getice de tip Filip III Arideul. Pe av. au capul lui Heracles stilizat sau doar o simplă proeminență, iar pe rv. Zeus tronând, de asemenea stilizat sau șters aproape complet. Majoritatea tetradrahmelor au greut. cuprinse între 13–16 g, două piese depășind 16 g; drahmele cântăresc între 2–4 g. Descoperirea se înscrie în rândul celor mai mari tezaure de astfel de monede provenind din stânga Dunării și atestă strânse legături între geții de pe ambele maluri ale fluviului.

C.M. Petolescu, în *CN*, 3, 1980, 11–32; M. Cojocărescu, în *BSNR*, 67–69, 1973–1975, 69–74.

C.P.

opus (lat.), termen antic desemnând, între altele, un sistem de zidărie. Denumirea fiecăruia dintre sisteme este determinată de natura materialului folosit. Tehnica de construcție antică a cunoscut mai multe feluri de zidărie. **O.** *quadratum* este cel mai vechi mod de construcție utilizat de romani. Zidul era realizat din piatră cioplită. Conform sistemului etrusc, un rând de blocuri puse în lungul zidului alterna cu altul, de pietre așezate perpendicular. Spre începutul erei creștine, s-a adoptat o aranjare identică pe toate rândurile. Zidăria era numită *isodom*, când înălț. blocurilor folosite era aceeași într-un strat de zidărie, și *pseudoisodom* când se utilizau blocuri de mărimi diferite. Blocurile erau legate sec. Când se utiliza mortarul, se întindea în strat foarte subțire, deci pentru a crea o suprafață perfect plană. Coeziunea zidăriei era asigurată de greut. pietrelor sau cu ajutorul unor crampoane. Acest sistem a atins perfecțiunea spre sfârșitul Rep. și sub Imp.; de el se leagă și așa-numitul *murus Dacicus*. **O.** *caementicium* utiliza mortarul ca liant al materialului constructiv. De obicei, se ridicau două paramente, iar interiorul se umplea cu pietre și mortar (emplecton). Acest gen de lucrare era mai ieftin și mai ușor de executat. A început să fie utilizat încă din sec. 2 î.Hr. După natura pietrei și în general a așezării materialului în zid, se disting mai multe feluri de o. *caementicium:* a) o. *incertum*, când pietrele aveau aspect brut, de forme poligonale, cu asperități pentru a facilita prinderea mortarului. Acest sistem este caracteristic pentru construcțiile din sec. 2–1 î.Hr. (Vitruvius îl numea *antiquum)*; b) o. *reticulatum* se compunea dintr-un parament din blocuri pătrate sau romboidale care se așezau în colț, formând un fel de rețea; miezul era realizat în o. *incertum*. A început să fie folosit în sec. 1 î.Hr., căzând în desuetudine în sec. 2 d.Hr. (unul dintre exemplele cele mai târzii este *villa* lui Hadrian de la Tivoli). În colțurile zidăriei era nevoie de un rând de blocuri în o. *quadratum* pentru a-i asigura tăria; alteori erau combinate; c) o. *testaceum* sau *latericium* se baza pe folosirea cărămizii și este foarte frecvent întâlnit în epoca Imp. (mai ales în sec. 2 d.Hr.); d) o. *mixtum* presupunea construirea paramentului unui zid dintr-un rând sau mai multe de blocuri rectangulare, alternând cu un rând de cărămidă, sau o porțiune de zidărie din cărămidă alternând cu un rând de blocuri de piatră. Acest sistem de construcție s-a folosit îndeosebi în antichitatea târzie (zidurile cetăților Sucidava, Dinogetia etc.).

R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, I, Paris, 1917, 20–26; R. Cagnat, în *DA*, III, 1904, s.v. *murus*; D. Tudor, *Arh. rom.*, 24–25.

C.C.P.

oracol (gr. μαντεῖον, χρησμός; lat. *oraculum*), răspunsul dat de zei, de obicei printr-un preot sau o preoteasă, întrebărilor care li se puneau; desemna, de asemenea, templul divinității respective. Cele mai celebre **o.** din Grecia antică erau **o.** lui Zeus de la Dodona (Epir), menționat și în poemele homerice și ale cărui răspunsuri constau în interpretarea dată de preoți susurului unui izvor, foșnetului frunzelor unui stejar sacru, sunetului unui gong; **o.** lui → Apollon Pythios de la Delfi, ale cărui răspunsuri erau rostite de preoteasa Pythia în stare de extaz și care a reprezentat mult timp pentru gr. autoritatea religioasă supremă și un factor politic important (în special în mișcarea de → colonizare), fiind reputat până în sec. 4 d.Hr.; **o.** lui Asclepios de la Epidaur, unde zeul indica bolnavilor tratamentul oportun prin vise interpretate de preoți, etc. Importanța **o.** la Roma era mai redusă: se consultau cele atribuite preotesei lui Apollon, Sibylla din Cumae și cuprinse în *Cărțile sibylline*, depuse în templul lui Iupiter Capitolinus, arse în 83 î.Hr., reconstituite de Augustus și păstrate în templul lui Apollon de pe Palatin până în sec. 5 d.Hr.; **o.** din templul Fortunei de la Praeneste și acela din templul lui Faunus de la Tibur. Rolul lor a crescut considerabil în perioada imperială. Marea importanță acordată de antici **o.** este evidentă și în zona vest-pontică. Întemeierea cetății Callatis s-a făcut potrivit unui **o.**, care se presupune că a fost cel din Delfi, de o parte din cauza rolului acestuia în procesul de colonizare, iar de altă parte datorită atestării epigrafice a relațiilor întreținute de Callatis cu **o.** lui Apollon Pythios. În sec. 3 î.Hr. câțiva callatieni au fost răsplătiți la Delfi cu privilegii pentru ajutorul dat solilor sanctuarului care anunțau sărbătorile delfice, iar în sec. 2 î.Hr. același **o.** a recomandat callatienilor să aducă sacrificii anumitor divinități (Themis Agoraia, Afrodita Agoraia, Atena Hyperdexia, Poseidon Asphaleios etc.), probabil în legătură cu uneltiri potrivnice regimului democratic. În sec. 3 î.Hr. Histria a hotărât prin decret consultarea de către solii săi a **o.** lui Apollon din Chalcedon în privința adoptării cultului public al lui Sarapis, iar Tomis a făcut în timpul lui Marcus Aurelius dedicații lui Apollon Agyieus conform unui **o.** care se presupune a fi fost al lui Apollon din Claros. Se pare că orașele pontice au întreținut relații directe și cu **o.** de la Abonutichus, cultul public al lui → Glycon fiind atestat la Tomis printr-o statuie de cult datată între 150–170 d.Hr., iar la Callatis prin efigii monetare din timpul Severilor. Același cult este documentat și la Apulum prin două dedicații.

R. Flacelière, *Devins et oracles grecs*, Paris, 1956; R. Blocli, *Les prodiges dans l'antiquité classique (Grèce, Etrurie, Rome)*, Paris, 1963; Ps. Scymnos, 761–763 = *GGM*, I, 227 = *IIR*, I, 171; *CIL*, III, nr. 1021; I. Stoian, *Tomitana*, 159; D.M. Pippidi, *Studii*, 83–93; G. Bordenache, în *StCl*, 12, 1970, 135–136; *ISM*, I, nr. 5.

A.Ș.

oraș (gr. πόλις; lat. *urbs*), nume dat unui centru politic, economic și religios, sediu central al conducerii unei comunități umane, cu instituțiile sale principale, organizat după anumite reguli și statute, cu o anumită arhit. și edificii publice, fiind caracteristic mai ales lumii antice greco-romane. *La geto-daci*, înainte de cucerirea romană, se întâlnesc centre întărite de tip →*oppidum*, de genul cetăților cu ziduri de piatră, cum au fost: → Sarmizegetusa Regia (capitala Daciei), Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Bănița, Căpâlna, Tilișca, Polovragi, Bâtca Doamnei etc., sau așezările de tip *dava*, printre care se remarcă: Popești, Crăsani, Poiana (com. Nicorești), Răcătău, Brad, Zimnicea, Ocnița, Sprâncenata, Coțofeuii din Dos, Pecica etc., toate fortificate cu valuri de pământ și șanțuri adiacente. Și unele și altele au avut funcții specifice așezărilor de caracter urban (economice, politice, religioase, sediu central al basileului), dar care nu se ridică sub toate aspectele la nivelul unui **o.** propriu-zis. Lor li se recunoaște însă caracterul de așezări cvasi-urbane. Unele dintre așezările geto-dacice apar în izvoarele antice sub numele gr. de → *polis* (Arrian, I, 4, 1; Diodor, XXI, 12, 2, cetatea Helis, capitala lui Dromichaites) (C.P.). *La greci*, aglomerările urbane mai importante din jurul unei incinte erau desemnate ca *polis* (pl. *poleis*). Conceptul de *polis*, atât de specific lumii elene, nu este decât parțial și destul de inexact exprimat prin termenii moderni de **o.** sau cetate. **O.** este compus din două entități: nucleul urban (*asty*) și → terit. agrar (*chōra*); acesta din urmă nu este ținutul înconjurător al **o.** — cum se afirmă adesea, eronat —, ci parte integrantă din *polis*. De aici decurge o altă diferență fundamentală între *polis* și **o.** în sensul modern al cuvântului: primul are un caracter prin excelență agrar, baza economică a cetățeniei, a apartenenței la *polis*, fiind proprietatea funciară; cel de-al doilea este, în special, centru meșteșugăresc și comercial, iar în epoca modernă și industrial. **O.** a apărut în Grecia la începutul epocii arhaice, parțial chiar mai devreme (Smyrna, sfârșitul sec. 9 î.Hr.?). Nu pot intra în această categorie centrele palațiale miceniene, și nici micile „curți" ale basileilor din epoca „geometrică", pentru care conceptul adecvat este cel de *oikos*; statutele sociale se definesc în aceste epoci în funcție de raportul individului față de *oikos*-ul aristocratic, nu față de comunitate. Este drept că termenul de *polis* apare în epopeile homerice, însă numai în sens militar („fortăreață") sau geografic, pentru a desemna locul de baștină. În funcție de condițiile locale, **o.** gr. au evoluat diferit, deși păstrează o serie de trăsături

comune, astfel că tipologia lor este foarte largă. După modul în care au luat naştere, distingem **o.** care au evoluat treptat, având la bază vechi aglomerări sătești, de **o.** întemeiate *ex nihilo*, fie prin colonizarea gr., fie, în epoca elenistică, prin măsuri regale. Acestea din urmă se deraşează printr-o urbanistică gândită încă din momentul fondării şi întemeiată pe diferite procedee inspirate din practica uzuală, teoriile unor arhitecți (Hippodamos din Milet) şi speculațiile filozofice în jurul conceptelor de egalitate, armonie etc. Indiferent de modul în care au luat naştere şi de particularitățile de evoluție, la toate **o.** gr. se poate vorbi de o anumită concepție de organizare a spațiului. Incinta care închide nucleul urban este un element obligatoriu. Un loc bine ales, de obicei central şi pe o înălțime, este rezervat zonei sacre, centrului religios. Centrul politic, dominat de → *agora*, se află în imediata vecinătate. Clădirile publice sau private sunt ordonate după *insulae* determinate de rețeaua stradală. Săpăturile arheologice din unele centre urbane din lumea gr. de V (Megara Hyblaia, Selinunt etc.) au demonstrat că multe *insulae* conțineau locuri „virane", care urmau să fie valorificate conform unor reguli stricte, astfel încât construcțiile ce aveau să vină să nu afecteze trama stradală şi unitățile urbanistice deja existente. În afara incintei exista o zonă „suburbană" (grădini, terenuri de sport, pajişti etc.) desemnată ca *proastion* care făcea legătura cu terit. agrar (*chōra*). Deşi centre agrare, **o.** gr. au cunoscut, spre deosebire de comunitățile rurale din aceeaşi epocă, şi o intensă activitate meşteşugărească şi comercială. Atelierele (*ergasteria*), piața (*agora*), portul (*limēn*), constituiau cadrul acestor îndeletniciri. Din punct de vedere politic, un **o.** gr., *polis*, era în epoca arhaică şi clasică o unitate în sine, un „stat" şi o comunitate care se autoguvernează, dispunând de o „constituție" (*politeia*), de organe deliberative proprii, de o divinitate protectoare etc. Toate aceste atribute ale autonomiei au fost menținute formal şi după înglobarea **o.** în regatele elenistice, apoi în Imp. Roman, desigur fără nici un fel de consecințe asupra desfăşurării îndelungatului proces (început în sec. 4 î.Hr.) de decădere a **o.** de tip *polis*. „Această *polis* a fost o idee strălucită, dar necesitând o combinație atât de rară de circumstanțe materiale şi instituționale, încât n-a putut fi niciodată realizată. Ea a putut fi aproximată doar, şi pentru o foarte scurtă perioadă; a avut un trecut, un prezent fugar şi nici un viitor" (M.I. Finley). **O.** gr. pe terit. țării noastre au fost → Histria (Istros), → Tomis şi → Callatis, născute toate prin colonizare, de unde şi trăsăturile lor specifice. Colonii milesiene, Histria şi Tomis mențin instituțiile metropolei, împărțirea pe *phylai* ioniene, calendarul, cultele milesiene, în vreme ce Callatis prezintă, în aceleaşi privințe, trăsături similare cu cele ale metropolei sale, → Heraclea Pontica. De altfel, tratatele de *isopolitie* (un exemplu: Histria şi Milet, *ISM*, I, 62; sfârşitul sec. 4 î.Hr.) erau menite să păstreze neştirbite tradiționalele legături cu metropola. Înglobate, împreună cu tot ținutul dintre Dunăre şi mare în Imp. Roman, aceste *poleis* au continuat să-şi ducă existența ca *civitates*, păstrând formal vechile instituții (A.A.). Spre deosebire de perioada gr. când urbanizarea a fost determinată de motive preponderent economice, cea din *epoca romană imperială* a fost determinată înainte de toate de temeiuri politice, administrative şi militare. Considerate de un autor lat. (Aulus Gellius) drept „mici efigii şi cópii ale poporului roman (Romei)" (*effigies parvae simulacraque populi Romani*), **o.** romane, având aceeaşi bază economică, instituții, rel. şi cultură, au contribuit în mare măsură la difuziunea civilizației romane, complexul fenomen al urbanizării fiind indestructibil legat de cel de romanizare. **O.** roman, pentru care exista o pluralitate de termeni (*civitas, municipium, colonia, urbs, oppidum, canabae* şi chiar *pagus*), poate fi definit ca o comunitate urbană având o conducere proprie şi conducându-se după legi locale. Indiferent de locul lor în ierarhia citadină romană, ele aveau o autonomie limitată, chiar dacă în aparență ea se va fi menținut în primele sec. ale Imp., imixtiunea guvernatorului sau, şi mai cu seamă, a împăratului în problemele interne ale acestora, fiind oricând posibilă. În epoca romană, în Dobrogea există, în afară de cele trei **o.** gr., reduse la condiția unor *civitates peregrinae*, două *municipia* (Troesmis şi Tropaeum Traiani) şi mai multe *civitates* (Aegyssus, Noviodunum, Carsium, ? Capidava, Axiopolis şi ? (L)ibida). În Dacia, către mijlocul sec. 3 se cunosc şapte *colaniae* (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Napoca, Apulum — unde se cunosc două asemenea unități, Drobeta, Potaissa şi Romula—Malva), patru *municipia* (Dierna, Tibiscum, Ampelum, Porolissum), doi *pagi* cu aspect cvasi-urban (Aquae—Călan şi Micia), precum şi numeroase aşezări care având formal statutul de *vici* (Sucidava, Germisara, Alburnus Maior, Ad Mediam, Salinae, Brucla etc.), vor fi reprezentat totuşi relativ importante aşezări cvasi-urbane. Este sigur că cele mai multe dintre aşezările menționate (cu excepția **o.** gr. din Dobrogea şi a Ulpiei Traiana Sarmizegetusa) au avut o evoluție pentru a ajunge la statutul municipal sau colonial fie de la faza de *vicus*, fie de la cea de *canabae* sau *civitates*. Primele promovări în ierarhia citadină romană au avut loc în vremea domniilor lui Traian (fondarea Sarmizegetusei, fixarea terit. rurale dobrogene, cu care ocazie statutul lor juridic va fi fost reprecizat) şi Hadrian (acordarea titlului de *municipium* **o.** Napoca, Drobeta şi eventual Romula—Malva). În vremea lui Marcus Aurelius sau Commodus se acordă statut colonial **o.** Napoca şi Apulum, iar cel municipal **o.** Troesmis şi Tropaeum Traiani. Septimius Severus întemeiază municipiile de la Potaissa, Porolissum, a doua unitate de la

Apulum. Dierna, Tibiscum și Ampelum, tot el ridicând la rangul de *colonia* municipiile Drobeta și Potaissa. Romula—Malva este menționată drept *colonia* în vremea lui Filip Arabul, iar a doua colonie de la Apulum în cea a lui Decius. Singurele o. romane care permit unele considerații privind întinderea și urbanismul sunt Sarmizegetusa, Romula și, mai recent, Tropaeum Traiani. În toate aceste cazuri este vorba de cetăți mai cutând mici (15 000–20 000 locuitori), dar în care se pot observa principiile clasice ale urbanisticii romane, prin întretăierea celor două artere principale (*cardo* și *decumanus*) în dreptul *forum*-ului. Această construcție nu ne este cunoscută decât la Sarmizegetusa și eventual Tropaeum Traiani. La Romula este cunoscută arheologic o *curia*. În multe o. sunt atestate temple, amfiteatre, băi publice (*thermae*). De o importanță deosebită este așa-numita *aedes Augustalium* de la Sarmizegetusa, construcție unică în tot Imp. Roman. În ceea ce privește ponderea economică, este sigur că cetățile dobrogene de pe Dunăre își vor fi datorat dezvoltarea vecinătății cu această importantă arteră fluvială. Majoritatea lor aveau porturi (Noviodunum, Troesmis, Axiopolis), stații vamale (Capidava, Cius, eventual Carsium și Axiopolis), colegii comerciale (Capidava, Axiopolis), aceasta pentru a nu mai pomeni de numeroasele produse de import din zona occidentală a Imp., spre deosebire de cetățile de pe litoral, care rămân consecvente tradiționalelor lor legături cu lumea egeo-anatoliană. Fără a depăși nevoile locale, meșteșugurile iau și ele o oarecare dezvoltare, dovadă atelierele de prelucrare a pietrei de la Capidava, Noviodunum sau Tropaeum Traiani, atelierele ceramice de la Dinogetia și Altinum, precum și numeroasele construcții atestate atât arheologic cât și epigrafic în majoritatea acestor așezări. În Dacia, Drobeta și Dierna s-au dezvoltat în primul rând din pricina veeinătățif cu aceeași mare arteră fluvială, aici fiind atestate, de asemenea, porturi, stațiuni vamale și negustori străini. Romula, aflată și ea relativ aproape de Dunăre, cunoaște o mare dezvoltare a meșteșugurilor (ceramică, cărămidării, geme), ceea ce-i va fi permis întreținerea unui intens comerț cu populațiile de la răsărit de Olt. Sarmizegetusa a beneficiat încă de la fondare de un mare terit. rural (dovadă numeroasele *villae rusticae*), dar cu vremea ea avea să fie depășită în importanță de marele centru de la Apulum. Acesta își datora dezvoltarea pe de o parte văii Mureșului, pe de alta zonei aurifere din imediata sa apropiere (Ampelum, Alburnus Maior etc.). Aici sunt cunoscuți mulți negustori locali sau străini (un colegiu al Ponto-Bithynilor), nn eolegiu al corăbierilor (*nautae*), precum și numeroase colegii profesionale. Napoca, care-și procura resursele în principal din exploatarea terit. rural, nu va fi avut o activitate comercială mai redusă, dovadă colegiile de Asiani și Galatae. În ceea ce privește populația acestor o., ea se va fi compus din coloniști romani (în exclusivitate în cazul Sarmizegetusei și doar parțial în celelalte prin nucleele constituite de *cives Romani consistentes*), orientali (în special din sec. 3 d.Hr.), iliri (*Pirustae* și *Baridustae*) sau bessi (constituiți în colegii profesionale și aduși pentru exploatarea zăcămintelor metalifere din Transilvania sau Dobrogea), dar mai du seamă din indigeni romanizați sau neromanizați, dovada constând în faptul că o. menționate mai sus au nume traco-dacice, singurele care nu-l vor fi avut la început (Sarmizegetusa și Romula—Malva) fiindu-le adăugat după aceea. O. romane au fost întemeiate în vecinătatea, mai mult sau mai puțin apropiată, a unor vechi așezări indigene, astfel încât ele vor fi favorizat, deopotrivă cu așezările rurale, simbioza daco-romană. După retragerea aureliană, o. Daciei se ruralizează treptat, dar ele continuă să supraviețuiască, constituind celulele administrative în care avea să se desăvârșească etnogeneza poporului român. Apărate de puternicul *limes* dunărean până în sec. 7 d.Hr., o. dobrogene vor duce mai departe, la rândul lor, mesajul romanității de la Dunărea de Jos, constituind puternice focare de romanizare pentru populația de la N de fluviu (A.S.).

I.H. Crișan, *Burebista*[2]; M.I. Finley, *Vechii greci*, București, 1974, 72–124; V. Ehrenberg, *Der Staat der Griechen*, Zürich, 1965; Z. Petre, în *StCl*, 17, 1977, 7–15; D.M. Pippidi, *Parerga*, București—Paris, 1984, 118–134; *DID I–II*; D. Tudor, *OTS*; M. Macrea, *Viața*.

C.P.; A.A. și A.S.

Orășeni, sat în com. Mărtiniș (jud. Harghita), unde, după vechi informații, s-au descoperit monede de la Vespasian la Marcus Aurelius, poate dintr-un tezaur de pus în legătură, eventual, cu efectele războaielor marcomanice în Dacia.

D. Protase, *Problema continuității*, 85 și 172, nr. 15.

G.P.B.

Orăștioara de Sus, com. în jud. Hunedoara, pe terit. căreia au fost descoperite monumente și materiale arheologice din mai multe epoci: o așezare din epoca bronzului (mai ales cu ceramică) lângă „Piatra Grădiștii"; obiecte de argint dacice, dintr-un tezaur; conducte, ceramică și resturi de zidărie romană lângă „Fântâna Pobradului"; alte urme romane la S de cătunul Vâlceluța, în punctul „La Grădini"; o fortificație hexagonală de pământ pe dealul „Cărbunarea" (epocă neprecizată). La „Piatra Grădiștii" a fost cercetat un castru roman, distrus de Apa Orașului; se păstrează doar laturile de V (130 m) și N (numai 50 m din ea). Castrul a avut o fază de pământ (cu val lat de cca 6,90 m, bermă de 1,40 m, șanț lat de 2,32 m și adânc de 1,20–1,25 m) și una de piatră (zid de 0,95–1 m, așezat pe vechea bermă, berma lată de 2,70 m, șanț larg de 8 m și adânc de 1,50 m), datată sub Hadrian sau Antoninus Pius, și o

refacere, după cum arată un bloc cu literele *P(edes) C(entum) III.* În interior au fost descoperite țigle și olane cu ștampilele *NGE, NGER, NVGER,* un *titulus honorarius* închinat lui Commodus, un altar închinat Dianei, stela funerară a lui Iulius Secundus, *explorator.* Trupa staționată în castru, *Exploratores Germanici,* a devenit, sub Hadrian sau Antoninus Pius, *Numerus Germanicianorum.*

CIL, III, 12574; N. Gostar, H. Daicoviciu, în *Materiale,* 5, 1959, 384–385; id., în *ActaMN,* 1, 1964, 112–113; id., I. Glodariu, în *Lucrări Științifice,* Oradea, 1971, 17–23; iid., în *Materiale,* 10, 1973, 78–81; I. Glodariu, în *Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte,* 17, 1973, 543–545.

I.G.

Orbeasca de Sus, com. în jud. Teleorman, pe terit. căreia se află o însemnată cetate traco-getică, situată pe un promontoriu al terasei râului Teleorman. Cercetările întreprinse în anii 1969–1975 au dus la identificarea mai multor faze de locuire. Cele mai vechi urme arheologice datează din epoca bronzului și aparțin culturilor: Glina, Tei, Zimnicea și Coslogeni. Etapei Glina îi aparține o primă fortificație a așezării. Urmează apoi depuneri arheologice din prima epocă a fierului, de tip Basarabi, și o locuire geto-dacică din sec. 5–4 î.Hr., cea care imprimă caracterul „cetății" de la **O. de S.** (la care se adaugă și unele urme din sec. 2–1 î.Hr.). În etapa Hallstatt A-B1 s-a construit în vederea apărării așezării un val de pământ ars și cu șanț adiacent. Interiorul valului era alcătuit din cărămizi mari de pământ (chirpici), unele cu perforații, îmbinate cu bârne de lemn, totul combinat într-un sistem special de construcție care, prin ardere până la roșu, a dat consistență întregului val. Lăț. acestuia, la bază, variază între 7–11 m, înălț. maximă depășind cu puțin 1 m. Șanțul are adâncimea de 1,50 m. Către marginea interioară a valului s-au identificat și urme de palisadă. În stratul de depunere arheologică, cu o grosime maximă de 1,30 m, s-au descoperit, pe lângă resturile ceramice din epoca bronzului și cea a primului fier (Hallstatt), ceramică și obiecte specifice civilizației geto-dacice. Printre produsele de import se află câteva fragmente de amfore de Chios, țigle și olane. La 1,5 km spre S de „cetate" se află un grup de trei tumuli, înalți de cca 1 m. În unul dintre aceștia s-au găsit un mormânt de incinerație getic

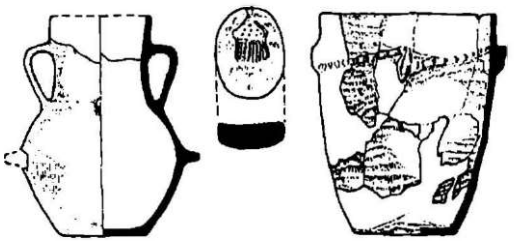

Fig. 128. Orbeasca de sus. Tipar de lut (Hallstatt A) și vase geto-dacice.

din sec. 1 î.Hr. În apropierea tumulilor s-a descoperit în 1972 un tezaur monetar alcătuit din 143 denari romani republicani, ce se eșalonează în timp între 217–48 î.Hr. Din aceeași zonă mai provine și un denar emis în vremea lui Augustus.

E. Moscalu, C. Beda, în *CA,* 3, 1979, 368–370; iid., în *SCIVA,* 25, 1974, 2, 270 și urm.; E. Moscalu, în *Dacia, N.S.,* 21, 1977, 338–339.

E.M.

Orbiana (Gnaea Seia Herennia Sallustia Barbia Orbiana), împărăteasă romană, soția lui Severus Alexander și *Augusta,* din 225 până în

Fig. 129. Orbiana.

229 d.Hr., când a fost exilată sub acuzația de complot. E cunoscută prin inscripții, câteva portrete și prin monede imperiale care au circulat și pe terit. țării noastre.

A.Ș.

ordessensi v. **Ordessos**

Ordessos (gr.), râu în Dacia, menționat de Herodot (IV, 48), ca afluent al Istrului, identificat cu Argeșul. În legătură cu această denumire este pusă și informația lui Polyb. (*Fragm.,* 102), unde → Dromichaites n-ar trebui înțeles ca rege al odrisilor, ci al geților de pe râul **O.** (Argeș), care trebuie să se fi numit ordessensi.

V. Pârvan, în *ARMSI,* III, t. 1, 1923, 12–16; C. Daicoviciu, în *Emlekkönyv Layos,* Cluj, 1957, 179–181; R. Vulpe, în *Thraco-Dacica,* 1, 1976, 57.

C.P.

ordine arhitectonice, dispuneri speciale, într-un sistem logic și armonios folosind proporțiile modulare, ale părților componente principale ale edificiilor greco-romane (→ antablament, capiteluri, coloane etc.), deosebirile de la un ordin la altul fiind atât de proporții cât și formale și rezultând deci din construcție și caracteristicile decorative. Pornind de la diversitatea acestor aspecte, → Vitruvius caracteriza cele trei **o.a.** clasice gr. preluate și de romani: pentru doric, „proporția corpului bărbătesc și tăria și frumusețea lui"; ionic, „zvelt, cu podoabe și proporții femeiești"; corintic, „imită grația unei fecioare, deoarece datorită fragezimii vârstei, fecioarele au membrele mai delicate, iar podoabele puse pe ele au

mai mult efect". La **o.a.** doric, cele două părți suprapuse (*sima* și *geison*) ale acoperișului în două ape erau prevăzute la colțuri cu → acrotere și se sprijineau pe → cornișă, între aceasta și → arhitrava masivă situându-se → friza decorată cu triglife și → metope; capitelul, cu → abac rectangular și echină simplă, nedecorată. Forma ușor tronconică a coloanei cu → caneluri, fără bază, împreună cu raportul de cca 1/3 între înălț. antablamentului și cea a coloanei cu capitel dădeau impresia notată de Vitruvius. În cazul **o.a.** ionic apar decorații sculptate la toate componentele antablamentului, între altele, → ove la arhitravă și la capitelul cu → volute; raportul notat mai sus este diferit, ceea ce adaugă zvelțețe în favoarea coloanelor care aveau înălț. de nouă ori diam. (cele dorice aveau șase ori diam.), fiind și sprijinite pe baze profilate. La **o.a.** corintic, capitelul, mai înalt decât celelalte, are forma unui coș îmbrăcat în frunze de → acant, antablamentul devenind și mai puțin înalt în raport cu coloanele decât în cazul ordinelor precedente. Romanii au creat **o.a.** toscan pe baza celui doric, unul dintre adaosurile importante fiind piedestalul pe care se sprijină coloana. **O.a.** compozit, numit astfel din cauza îmbinării elementelor ionice și corintice, evidente în special în cazul capitelului, a apărut tot la romani, în epoca Flaviilor. Romanii au adus o serie de modificări **o.a.** clasice; l-au preferat pe cel corintic, folosindu-le însă frecvent la clădirile etajate pe toate trei. În Dobrogea și pe terit. fostei provincii Dacia există unele monumente parțial păstrate și foarte numeroase piese de arhit. reprezentând toate **o.a.**, începând cu cel doric gr., la templul din marmură al Marelui Zeu de la → Histria din epoca elenistică (sec. 4–3 î.Hr.), sau, din același oraș, capiteluri ionice gr. fragmentare, unele de dată foarte timpurie (sec. 6 î. Hr.), încadrabile într-o schemă de compoziție extrem de elaborată, care are la origine un model arhaic din zona ionic-attică, așa cum era de așteptat având în vedere originea milesiană a Histriei. Sunt cunoscute de asemenea elemente componente ale **o.a.** din mai toate așezările antice de pe terit. României, majoritatea expuse în muz. centrale și locale și aparținând la origine unor edificii care, identificate sau nu, li se poate reconstitui, pe baza studiului acestora, măcar în parte ordonanța și încadrarea în epocă. În general, cel mai bine reprezentate sunt capitelurile. Avându-le în vedere doar pe acestea și prin raportarea lor la alte categorii de piese de arhitectură, se constată pentru epoca romană (sec. 2 și 3 d.Hr.) o predominanță a ordinelor ionic și corintic, bineînțeles transformate și evoluate din cele clasice la nivelul modelelor care circulau mai ales în aria răsăriteană a Imp. Orientarea va rămâne aceeași pe terit. Dobrogei și în sec. 4–6 d.Hr., când însă nu se mai poate vorbi de **o.a.** clasice transformate, ci de utilizarea unor modele provenite din acestea și adaptate noilor necesități constructive specifice, cele mai expresive în acest sens fiind → bazilicile paleocreștine din sec. 5–6 d.Hr., unde erau montate capiteluri ionice-impostă sau → imposte, acestea din urmă folosind decorația amintind ionicul sau corinticul etc. Revenind cronologic la epoca Principatului, alte categorii de piese, cele mai multe fragmentare, au fost înregistrate în Dobrogea și Dacia, ca arhitrave, frize, cornișe, unele coloane, → baze, postamente etc., precum și placaje din marmură preluând mai ales decorația specifică **o.a.** corintic. Toate acestea se încadrează, împreună cu capitelurile corespunzătoare, în special în două faze mai expresive din evoluția arhit. romane: epoca Antoninilor și cea a Severilor. Astfel, elemente din **o.a.** ionic roman târziu (sec. 3 d.Hr.) au fost observate la forul de la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa, iar unele fragmente de arhitrave și de cornișe descoperite în poziții secundare (refolosite în alte construcții mai târzii) în orașul Tropaeum Traiani aparțineau unor edificii unde era folosit (și) **o.a.** compozit în epoca Severilor. Tot de acolo provin însă și fragmente din piese de antablament, între care este de remarcat o placă de plafon din calcar decorată (*sofitto a casettoni*) ce se încadrează în **o.a.** corintic roman din epoca Antoninilor (sec. 2 d.Hr.). În schimb, decorația (placaje) de marmură de la edificiul termal II de la Histria se leagă de **o.a.** ionic și compozit din epoca Severilor, iar placajele corintice de la edificiul cu mozaic din → Tomis nu pot fi datate mai devreme de sec. 4 d.Hr.

Vitruvius, *De archit.*, IV, I–III și VII; *EAA*, s.v.; *ECR*, s.v.; *DID I*, 247–248, fig. 64–65; *Tropaeum I*, *129–176*; *Histria VI*; M. Mărgineanu-Cârstoiu, în *Dacia*, *N.S.*, 28, 1984, 157–179.

A.B.

ordo decurionum (lat.; „senat municipal") (la romani), organul deliberativ al fiecărei cetăți. Denumit uneori *senatus* sau *curia*. Se compunea din →*decuriones*, aleși după criterii de origine, vârstă și avere și anume dintre patronii orașului (considerați (*decuriones* onorifici), foști magistrați sau preoți, simpli *decuriones* precum și, în mod excepțional, dintre fiii acestora (*praetextati*). Componența **o.d.** era stabilită din cinci în cinci ani de către *duo (quattuor) viri (censoria potestate) quinquennales*. Membrii **o.d.** reprezentau aristocrația municipală, în contrast cu plebea, în timp ce → *Augustales* constituiau o categorie intermediară. I se atribuiau epitete ca *splendidissimus*, *amplissimus*, *sanctissimus* sau *honestissimus*. Membrii săi aveau o îmbrăcăminte specială (probabil o bandă de purpură pe tunică), locuri speciale în teatru și la jocurile publice, și o cotă mai mare din distribuțiile publice. Beneficiind de anumite imunități penale, *decuriones* primeau automat cetățenia romană în cetățile cărora li se recunoscuse *ius Latii maioris*. În ceea ce privește

competențele **o.d.** acestea tind să înlocuiască tot mai mult pe cele ale adunării populare, care ar fi trebuit în mod normal să ratifice hotărârile acestuia, astfel încât se ajunge la situația ca hotărârile Senatului municipal (*decreta*) să fie direct executate de către magistrați. **O.d.** discuta toate problemele legate de aprovizionarea, apărarea, finanțele și cultul public al orașului. Astfel, fixa zilele sărbătorilor religioase ale anului, numea preoții și stabilea locurile de onoare la spectacole. Același organism fixa patronii orașului, decidea starea de război, hotărând înarmarea cetățenilor, și stabilea necesitatea efectuării ambasadelor. Folosirea apeductelor, demolarea vechilor construcții și construirea altora noi, stabilirea cotelor pentru lucrările publice, modalitatea de repartiție a ogoarelor arendabile, distribuirea fondurilor pentru jocurile publice, controlul gestiunii publice ca și o serie de probleme juridice intrau, de asemenea, în competența **o.d.** Hotărârile acestuia erau stabilite în funcție de numărul de voturi, în cele mai multe cazuri ajungând simpla majoritate. În concordanță cu efectele tot mai grave ale crizei economice din sec. 2–3 d.Hr., când orice funcție (*honor*) devine o sarcină (*munus*), pe lângă censul decurional, fixat teoretic la 25 000 denari, trebuind să se aloce așa-numitele *summae honorariae*, care ajungeau uneori la sume foarte mari (7 000 denari), se constată o tendință de evitare a locurilor din **o.d.** municipale și, în consecință, o decadență a activității acestora. **O.d.** este atestat la Troesmis, atât în perioada premunicipală cât și în cea municipală, Tropaeum Traiani, Barboși (cu sensul de sfat al terit. respectiv), colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Ampelum.

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 642–663; *ISM*, V, 143–145, 150, 152–153, 165, 296; *CIL*, III, 7484 = 12461; Em. Popescu, în *StCl*, 6, 1964, 201; M. Macrea, *Viața*, 131, 162.

A.S.

Orgame v. **Argamum**

Orheiu Bistriței, sat în com. Cetate (jud. Bistrița-Năsăud), de pe terit. căruia provin trei topoare de piatră și un brăzdar de plug. La V de sat se află castrul roman, deranjat de construcții ulterioare. Inițial a fost construit din pământ și apoi refăcut în piatră. În faza a doua măsura 203 x 133 m. În interior s-au dezvelit o parte a praetoriului și baia, de unde s-au recoltat materiale de construcție, ceramică romană și dacică, monede etc. Trupa cantonată în castru era *coh. I Hispanorum milliaria*. Așezarea civilă se afla la S și la V de castru, iar în apropiere un cuptor de ars cărămizi. Pe terit. satului s-au identificat și urmele drumului roman.

M. Macrea, Șt. Dănilă, D. Protase, în *SCIV*, 18, 1967, 1, 113–121; D. Tudor, *OTS*, 268–269.

I.G.

orichalcum (< gr. ὀρείχαλκος), aliaj metalic echivalent cu alama (cupru și zinc), de culoare gălbuie, apropiată de cea a aurului. Folosit la baterea monedelor romane de modul mare, → sestertius de 27,30 g și → dupondius de 13,65 g, conținea în vremea lui Augustus între 15 și 20% zinc, ajungând în timpul lui Filip Arabul să aibă doar 7–5%. Asul se emitea însă numai din cupru curat. Valoarea **o.**, odată cu organizarea monetăriei sub Augustus, era dublă în raport cu cea a cuprului. Raportul valoric **o.**-cupru a ajuns de 8 la 5, pentru ca în tariful de prețuri stabilit de Dioclețian să fie de 8 la 6. Sursa principală de procurare a **o.** era în Corduba (Spania).

E. Babelon, *Traité*, I, 368–369; F. Schrötter, *Wörterbuch*, 51.

C.P.

origo (lat. „origine"), concept antic referitor la apartenența fiecărei persoane la o comunitate. Dacă în epoca greco-elenistică această apartenență era exprimată juridic prin *politeia* (dreptul de cetățenie în cadrul unei *polis*) sau administrativ prin *idia* (apartenența la o comunitate rurală în cadrul regatelor elenistice, mai ales în Egipt), în epoca romană se dezvoltă după sec. 2 d.Hr. o teorie juridică complexă despre **o.** Preocupările juriștilor din epoca târzie de a defini **o.** au fost determinate de necesitatea de a armoniza juridic și, implicit, administrativ aspectele decurgând din cetățenia romană, pe de o parte, și vechiul drept de → cetățenie al locuitorilor din cetățile gr. căzute sub stăpânire romană, pe de altă parte. Se dezvoltă astfel o teorie despre *ius originis*, al cărei principal aspect îl constituie datoria de a prelua în cadrul comunității *honores* și *munera* (Papinian, *Digestae*, 50, 1, 15, 3). Dreptul de **o.** se obține prin naștere, eliberare din sclavie, adopțiune sau acordarea de către comunitate. În epoca romană târzie, prin **o.** se înțelege din ce în ce mai puțin apartenența la o comunitate, cât mai degrabă la o stare socială (cf. *Cod. Theod.*, 12, 1).

D. Nörr, în *RE*, Suppl. 10, 433–473.

A.A.

Orlea 1. Com. în jud. Olt, pe terit. căreia s-au descoperit importante vestigii arheologice. Într-un sondaj făcut pe marginea de S a grindului „Iancu Mușat" au fost descoperite fragmente ceramice neolitice de tip Sălcuța, provenind de la vase modelate din pastă amestecată cu scoici pisate și ornamentate cu brâuri în relief crestate, suprapuse de urme de locuire din aceeași epocă de tip Celei. Stratul superior cuprindea fragmente ceramice de culoare neagră cu decor canelat, din prima epocă a fierului, iar la suprafață s-au găsit izolat fragmente ceramice cu decor de linii în val datate în sec. 9 d.Hr. La V de grindul „Iancu Mușat" au fost descoperite, pe o arie restrânsă, numeroase așchii de silex și câteva unelte, aparținând unui atelier din timpul

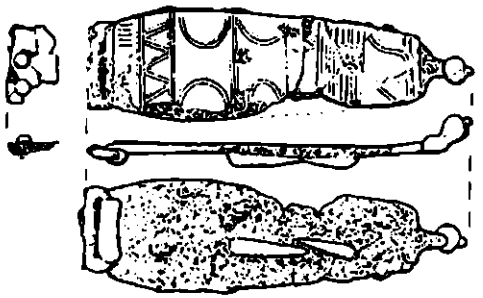

Fig. 130. Orlea. Pafta geto-dacică descoperită pe grindul „Iancu Mușat".

culturii Sălcuța, în care se prelucrau vârfuri de suliță; de la suprafață s-au adunat și câteva fragmente ceramice geto-dacice din sec. 2–1 î.Hr. În marginea de N–V a aceluiași grind au fost cercetate 16 gropi cu diam. de cca 2 m și adâncimea inițială de cca 3 m. Șase dintre ele conțineau 23 de schelete omenești — copii de câteva luni, tineri și adulți sacrificați. Unii fuseseră aruncați în gropi fără o ordine oarecare. Drept inventar, lângă două schelete de copii s-au găsit mărgele de chihlimbar și de sticlă, iar un schelet avea o placă de centură (→ pafta) de bronz fixată pe un suport de fier. În gropi s-au descoperit fragmente ceramice. Mormintele datează din sec. 2–1 î.Hr. Pe alte grinduri — „Picior Gros", „Răcarul Mare", „Răcarul Mic" și „Cremenaru" — au fost identificate urme de locuire din neolitic (de tip Vădastra, Sălcuța și Celeiu), din epoca bronzului (de tip Gârla Mare și Verbicioara) și din prima și a doua epocă a fierului (E.C.). Grindul „Răcarul Mare" a fost preferat de comunități Cernavodă III și O.-Sadovec (v. 2.), iar grindul „Răcarul Mic" de grupuri Cernavodă III. Vase (mormânt sau ofrande?) ale grupului O.-Sadovec s-au descoperit și în vatra satului, în punctul „Vii" (P.R.). Pe grindul „Vâță" din lacul Potelu (azi asanat), cercetările din 1946 au dat la iveală urme de locuire din epoca bronzului timpuriu și din sec. 4 î.Hr. După un parapet de pietre, constituind un fel de dig împotriva pătrunderii apei, erau adăpostite la un loc cca 10 vase lucrate cu roata și cu mâna. Forme contemporane similare au fost constatate și în așezarea de la Zimnicea, ca și în mai tot spațiul getic dintre Munții Balcani și Dunăre. Într-o groapă acoperită parțial de pietrele zidului a fost găsită o frumoasă statuie de marmură, de factură elenistică, reprezentând pe Diana la vânătoare (sec. 3–2 î.Hr.). Pe terit. com. a fost descoperită, înainte de 1940, o fibulă de bronz de tip La Tène, cunoscută în lit. sub denumirea de fibula de tip O.-Maglavit. Are arcul în formă de romb aplatizat, deasupra căruia se încovoaie piciorul, foarte alungit și terminat în formă de sfredel. Este similară acelora descoperite la Lișteava și Scornicești (jud. Olt), Salcia, Maglavit și Cetate (jud. Dolj), ca și în N–V Bulgariei. Datează de la sfârșitul sec. 2 și începutul sec. 1 î.Hr. și este o creație locală (V.Z.). În vremea provinciei romane Dacia, la **O.** se afla o întinsă și prosperă așezare rurală, făcând parte foarte probabil din terit. Sucidavei, pe drumul ce urma cursul Dunării legând zona de la confluența cu Oltul de Drobeta și Dierna. Își continuă existența după părăsirea Daciei sub Aurelian până la începutul sec. 5 d.Hr. și apoi în sec. 6 și 11. Un pod de vase cu pilaștri de zidărie și două șiruri de piloni de lemn, ale căruia vestigii au fost semnalate de Marsigli încă din 1729, lega **O.** de Dolni Vadin, pe malul bulgăresc al Dunării. S-a presupus edificarea sa cu prilejul trecerii trupelor lui Cornelius Fuscus în Dacia (în 87–88), iar mai recent se are în vedere o dată sensibil mai târzie în perioada Aurelian-Dioeletián, precedând cu câteva decenii construirea podului dintre Oescus și Sucidava. Urme romane și romano-bizantine s-au descoperit, mai ales întâmplător, în zona satului actual spre râpa bălții Orlea și la grindul „Grădiștea", la fântâna „Marița", precum și pe numeroase alte grinduri și ostroave aie lacului Potelu și bălții Orlea, între care „Iancu Mușat", „Răcarul Mare", „Răcarul Mic", „Creața", „Băcilă", „Tânjala", „Tănase", „Cușnită" și „Dinu". Se adaugă descoperirile dinspre Sucidava, la 0,5 km E de com. **O.**, la carierele de nisip din punctul „la Puerniță" (fostele vii Cumpănașu), unde s-au efectuat și sondaje, și din hotarul cu fostul sat Celeiu (azi cartier al orașului Corabia), unde se află o *villa rustica* și tumuli funerari. S-au descoperit câteva inscripții, între care și un fragment de diplomă militară din perioada Traian-Hadrian, reliefuri din plumb pentru Cavalerii danubieni, figurine de bronz — Mars și un Lar, un frumos bust de satyr din lut ars (poate imitația unui prototip de bronz din vremea Severilor) și o gemă → abrasax, ce atestă prezența gnosticilor basilidieni. Descoperirile ceramice sunt deosebit de abundente și în muz. local se păstrează numeroase vase întregi, mai ales vase borcan, urcioare, cănițe, castroane și strachini de epocă romană, unele provenind din morminte cu țigle sau cărămizi. Nu lipsesc fragmentele din *terra sigillata* (de import și de producție „oltenească"), opaițele cu numele lui Armenius, Ianuarius și Lucius (tot din atelierele Olteniei romane) și tot acolo s-a descoperit o ștampilă de amforă cu numele lui Ruphos, sigur de import. Pare certă existența unor ateliere ceramice rurale care, pe lângă veselă, produceau țigle și cărămizi. Este atestat și numele unui producător local: Marcus Martinus *b(ascularius)* (G.P.B.). Din descoperiri întâmplătoare provin: o fibulă de bronz cu placa triunghiulară, arcul în muchie și o parte din piciorul probabil alungit, databilă în prima jumătate a sec. 5 d.Hr.; un fragment din piciorul unei fibule digitate de bronz, executat prin turnare și ornamentat cu decor spiralic, găsit în punctul „Sub mal"; un fragment din placa și arcul unei fibule digitate de bronz executată prin turnare și ornamentată cu motive spiralice și cercuțe concentrice incizate

(R.H.). Monedele descoperite la **O.** sunt numeroase (714 exemplare publicate mai mult sau mai puțin precis) și variate. Cele mai vechi sunt sigur din perioada geto-dacică, existând și câteva cu proveniență bine precizată. Între ele merită a fi amintite o monedă de bronz din Mesambria, o drahmă *fourrée* de tip Alexandru cel Mare-Filip III, tetradrahme din Thasos și drahme din Apollonia și Dyrrhachium, ca monede gr., alături de destul de numeroși denari romani republicani din sec. 2–1 î.Hr., ultimii de la Octavianus și Marcus Antonius, pentru leg. Pe grindul „Iancu Mușat" s-a descoperit și un mic tezaur de denari romani republicani, din păcate dispărut. Merită adăugată și o rară monedă celtică de argint de tip Simmering. Emisiunile imperiale romane din perioada Augustus-Nerva reprezintă 6,99% din totalul celor din sec. 1–3 (până la reforma lui Diocletian) și par să indice o pătrundere a lor și în perioada dinainte de cucerirea Daciei de către romani, chiar dacă o parte dintre ele au venit pe piața locală odată cu trupele lui Traian. De la Traian la Commodus avem 36,96% din numerar, cu o predominare netă a bronzului față de argint (110–29) și cu un punct de vârf sub Antoninus Pius când se înregistrează cel mai înalt coeficient monede/an (2,56). Sub Severi se observă o creștere (43,61% din total) și o predominare a argintului, cu precizarea că o mare cantitate de denari sunt *subaerati*, urmat însă îndeaproape de bronz. Coeficienții monede/an cei mai înalți se înregistrează sub Elagabal și Severus Alexander. Scăderea este abruptă în perioada următoare, când avem 12,50% din total, dar monedele de bronz sunt aproape la paritate cu cele de argint, până la Filip Arabul predominând chiar primele. Pe lângă monedele romane imperiale, în sec. 1–3 sunt prezente și monede provinciale (gr. și coloniale). Din atelierele Moesiei Inferior sunt atestate monede emise la Marcianopolis, Nicopolis ad Istrum și Tomis (cea mai veche „colonială", de la Domitian), din cele din Thracia de la Hadrianopolis, Deultum, Pautalia, Philippopolis, Serdica și Traianopolis, din Bithynia de la Nicaea (foarte numeroase de la Severus Alexander) și Nicomedia, dar și din Lidia de la Thyatira, din Ionia de la Ephes și din Egipt de la Alexandria. Se adaugă emisiuni de la Viminacium (7 exemplare) și Provincia Dacia (3). Merită notată prezența emisiunilor de la Maximinus Thrax și Traianus Decius, dar absența monedelor de la Trebonianus Gallus și Valerian pare să indice că așezarea a avut de suferit în 251 sau curând după aceea. Pentru sfârșitul perioadei avem monede de la Gallienus, Aurelian și Probus, fiind apoi reprezentate și emisiunile lui Diocletian și Constantin Chlorus. Circulația monetară la **O.** este intensă în perioada de la sfârșitul domniei lui Constantin cel Mare, mai ales după dispariția lui Licinius de pe scena politică, și până la sfârșitul domniei lui Constantius II. O scădere accentuată se produce apoi, deși sunt reprezentate chiar emisiunile lui Iulian Apostatul și Iovian, iar de la Valentinian, Valens, Gratian și Procopius există doar 11 exemplare. Cu toate acestea, circulația monetară de la **O.** continuă și între 378–383 (două monede de la Theodosius I și o monedă de la Arcadius cu VOT V din 383). Seria se încheie, poate după o pauză, cu o emisiune a lui Honorius din 393–395, ceva mai devreme decât în capetele de pod fortificate nord-dunărene, care rezistă până la date variabile din primul sfert al sec. 5 d.Hr. În sec. 4, atelierele reprezentate la **O.** sunt cele din Thessalonic (44 exemplare), Siscia (29), Constantinopol (19), Cyzic (17), Nicomedia (14) și Heraclea (11) și cu cote mult mai modeste sau chiar simbolice Sirmium, Roma, Aquilea, Antiochia și Treveri. Din sec. 6 avem monede de la Iustinian (după reforma din 538/539), Iustin II și Mauriciu Tiberiu, ultima din 589/590, iar din sec. 11 monede anonime din vremea lui Vasile II-Constantin VIII și Roman III (G.P.B.).

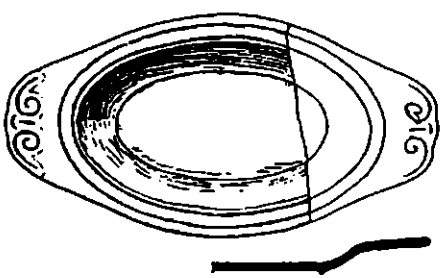

Fig. 131. Orlea. Tavă din terra sigillata locală.

2. Grup cultural din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, răspândit în S Olteniei și N Bulgariei, cu legături complexe în nivelurile inferioare ale așezării „bronzului timpuriu" de la Ezero (Bulgaria). Reprezintă probabil etapa finală a culturii → Celeiu (P.R.).

E. Comșa, în *Apulum*, 10, 1972, 65–78; V. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 235, n. 315; S. Morintz, P. Roman, în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 63, n. 9; P. Roman, în *SCIVA*, 27, 1976, 2, 147–169; D. Tudor, *Podurile*, 17–31; id., *OR*[1], 230–231 și passim; G. Popilian, *CRO*, passim; O. Toropu, *Romanitatea târzie*, 214, pl. 18/7; M. Comșa, în *SCIV*, 12, 1961, 1, 105, fig. 1/a–b; D. Berciu, *APO*, 252–253, fig. 290; I. Winkler, C. Băloi, în *ActaMN*, 8, 1971, 161–172 și 10, 1973, 181–212; M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, în *BSNR*, 75–76, 1981–1982, 188–199; M. Zahariade, *Limesul roman între Singidunum și gurile Dunării în secolele 4–6*, teză de doctorat (mss).

E.C.; P.R.; G.P.B. și R.H.

Orlovka (fost Cartal, Ucraina), stațiune arheologică situată pe înălț. *Kammenaja Gora* (Piatra Cartalului), pe malul stâng al Dunării, în fața Isaccei, și cunoscută încă de pe la 1840 datorită vestigiilor romane, între care inscripții și ștampile tegulare. Din cauza exploatării pietrei, stratigrafia și topografia monumentelor de la **O.** prezintă numeroase incerti-

tudini, dar analiza materialului arheologic permite o reconstituire verosimilă a succesiunii locuirilor. Cea mai veche aparține culturii Basarabi, din Hallstattul mijlociu (sec. 8–7 î.Hr.) și este urmată în sec. 4–3 î.Hr. de o locuire geto-dacă timpurie de tip Zimnicea-Enisala, de care poate fi legată și descoperirea unor fragmente ceramice de tip „pontic". În sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr. se constată o locuire geto-dacă intensă în cadrul unei așezări de tip dava, care pare a fi fost fortificată cu val de pământ și zid de piatră în *opus incertum*. Din această perioadă provine o mare cantitate de ceramică geto-dacă clasică, lucrată de mână (oale-borcan cu brâuri alveolate și butoni, căței, castroane) și la roată (fructiere, căni, vase cu două toarte supraînălțate, oale, strachini), precum și unele vase romane de import, un lac roșu, și eventual unele oale de tip sarmatic. Ultimele monede ale acestui orizont sunt emisiuni de la Tiberius sau Claudius, ceea ce face probabilă ipoteza că dava de la **O.** a fost distrusă în cursul acțiunilor lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus din anii 57–67 d.Hr. Sub Traian, la **O.** a fost ridicat un castel de pământ, reconstruit mai târziu în piatră, în care au fost încartiruite unități din leg. *I Italica*, *V Macedonica* și *Classis Flavia Moesica*. Descoperirea unor locuințe cu o ceramică înrudită cu aceea de tip Poienești-Vârtești (oale-borcan cu brâu lis, căței, fructiere cu picior scund, castroane cu buza îngroșată) se poate explica prin aceea că, după retragerea trupelor romane, probabil pe la mijlocul sec. 3, alci s-au așezat vremelnic grupuri de daci liberi (carpi). Situația de la **O.** este similară cu aceea din cetatea Tirighina de la Barboși, situată la vărsarea Siretului în Dunăre, unde, de asemenea, se constată suprapunerea unei dave geto-dace de către o importantă fortificație romană în care, la un moment dat, în cursul sec. 3 d.Hr., apar materiale ce pot fi atribuite populației autohtone. La **O.** a fost localizat Aliobrix, „orașul goților", despre care o scolie marginală pe un manuscris al „Geografiei" lui Ptolemeu menționează că s-ar afla „în fața localității Noviodunum, de cealaltă parte a Dunării".

I.D. Golovko, R.D. Bandar, A.G. Zaginajlo, în *KSOdessa*, 1963 (1965), 68–80; N. Gostar, în *Latomus*, 26, 1967, 4, 987–995; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, 30–34.

M.B.

Oroftiana, sat în com. Suharău (jud. Botoșani), pe terit. căruia, pe „Dealul Frunza", dominând valea Prutului, a fost identificată o cetate întărită cu patru valuri și șanțuri de apărare, având o suprafață de cca 4 ha. Sondajul efectuat în 1933–1934 a dus la descoperirea de ceramică, unelte și arme caracteristice sec. 8–10 d.Hr.

Al. Odobescu, *Opere complete*, 3, București, 1908, 126–127; P. Verona, în *RIR*, 1935–1936, 635.

D.G.T.

Oroles, rege geto-dac, menționat de Trogus Pompeius-Iustinus (XXXII, 3, 16) în fruntea luptelor contra migratorilor bastarni, evenimente petrecute probabil în jurul anilor 200 î.Hr. După relatările aceluiași scriitor, **O.** și-ar fi pedepsit supușii, umilindu-i în fața soțiilor, pentru că pierduseră lupta într-o primă confruntare și i-a iertat numai după ce aceștia au reușit să câștige războiul. Ținând seama că bastarnii s-au stabilit în părțile de mijloc ale regiunilor de la E de Carpați, regatul lui **O.** ar urma să fie plasat în părțile de S ale Moldovei, după unii chiar în S–E Transilvaniei. Ipoteza mai nouă de a-l considera pe **O.** un urmaș al lui Burebista nu se bizuie pe nici un argument demn de luat în considerare.

V. Pârvan, *Getica*, 68; R. Vulpe, în *IstRom*, 243–244; H. Daicoviciu, *Dacia*, 27.

C.P.

orologiu (< lat. *horologium*; gr. ὡρολόγιον) (la greco-romani), instrumente folosind măsurătorilor astronomice, calendaristice și de timp, termenul fiind generic și cuprinzând în mare, după utilitate, trei grupe: → gnomon-ul, care indica poziția soarelui cu ajutorul umbrei unui stil, → cadranele solare (folosind același principiu), sau **o.** cu apă, care arătau ora temporară și → clepsidrele, folosite la împărțirea timpului în părți egale. Potrivit lui Herodot (II, 109), instrumentele folosind lumina solară au apărut la gr. aduse de la babilonieni. De o mare răspândire, mai ales din epoca elenistică și apoi romană, s-au bucurat **o.** cu apă, bazate pe principiul clepsidrei. Ele au ajuns la adevărate performanțe mecanice și artizanale; cele mai căutate erau **o.** cu figurine mobile sau cu avertizări sonore. Prin spiritul lor practic, romanilor li se datorează și introducerea **o.** în viața cetățenească, direcție căreia gr. nu-i acordaseră o atenție deosebită. **O.** erau, de asemenea, frecvent folosite în armata romană, mai ales diverse categorii de clepsidre sau **o.** cu apă etc., în special pentru serviciile de noapte. Pentru aceste instrumente exista funcția specială de *horologiarius*, categorie de specialiști care nu lipsea nici din cadrul trupelor cantonate în Dacia romană. Un templu deosebit, unic în Dacia romană și extrem de rar atestat arheologic ori epigrafic chiar în întreaga lume romană, deși desigur frecvent la vremea respectivă în orașe, era construit la Apulum prin donația lui M. Ulpius Mucianus în 193 d.Hr. și se numea *horologiarum templum*. Era de fapt un fel de capelă amplasată undeva într-o zonă circulată a orașului și dedicată zeilor capitolini. Avea imagini ale zeilor în interior și mai multe **o.** fixate pe pereții exteriori, spre folosul public. Este de presupus că, așa cum se întâmpla și în alte locuri, edificiul avea cel puțin două feluri de **o.** din grupele notate mai sus.

A Rehm, în *RE*, VIII, 1912, col. 2416–2433; *CIL*, III, 1070; *DIVR*, 446.

A.B.

Orșova Veche v. **Dierna**

Osiris, zeitate egipteană de foarte veche origine. Mitul are la bază, probabil, *topos*-ul vechi oriental al morții păstorului ucis de un animal și plâns apoi de sora sa, ceea ce îi asigură viața veșnică pe celălalt tărâm. Primele elemente de teologie pot fi urmărite încă de la sfârșitul dinastiei a patra, iar primele reprezentări plastice îl prezintă pe **O.** cu chip uman; atributul caracteristic este toiagul de păstor. Sora fidelă a lui **O.** este Isis, iar animalul ucigaș se antropomorfizează cu timpul, fiind amintit în variantele ulterioare sub numele de Seth. Zeitate prin excelență chthoniană, **O.** era judecătorul morților și zeu al fertilității. Mitul și diferite elemente ale cultului său au influențat unele mistere gr. și anumite curente ale filosofiei elenistice.

A.A.

ostateci (gr. ὅμηροι; lat. *obsides*), persoane deținute pe o anumite perioadă de timp drept garanție a punerii în aplicare a unui → tratat. Practică de uz curent în antichitatea greco-romană încă din epoca arhaică (Herod., 1, 64; 7, 165), cedarea și acceptarea de **o.** este menționată și în legătură cu câteva episoade din ist. veche a României. Dacă unele mențiuni sunt nesigure sau neclare — uneori neputându-se face distincția între **o.** și prizonieri de război (αἰχμάλωτοι; *capti*), în două cazuri documentele indică precis o asemenea practică. În sec 3 î.Hr. Histria a fost nevoită să cedeze regelui get Zalmodegikos 60 de **o.**, care au fost ulterior repatriați în urma unei misiuni diplomatice asupra căreia ne informează decretul *ISM*, I, 8. În sec. 1 d.Hr. guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, după înfrângerea unor dușmani (nenumiți de document) la Dunărea de Jos, a încheiat — în contextul unor măsuri menite să asigure securitatea frontierei — acorduri cu unii regi ai bastarnilor, ai roxolanilor și ai dacilor, în schimb, de la alți regi a luat **o.** (*opsides accepit*; *CIL*, XIV, 3608, r. 21).

A. Aymard, în *JRS*, 1961, 136–142; id., *Études d'histoire ancienne*, Paris, 1967, 436–460; Y. Garlan, în *BCH*, 89, 1965, 332–338; D.M. Pippidi, *Contribuții*², 167–185; V. Lica, în *StCl*, 26, 1988, 35–44.

A.A.

Ostrița (jud. Ruse, Bulgaria). Pe tarit. localit. s-a descoperit în 1958 un tezaur monetar alcătuit din 50 tetradrahme getice de tip Filip III Arideul.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 25, 1962, 231.

C.P.

ostrogoți, ramură a goților. Apar în izvoare după lupta de la Naissus (269 d.Hr.) și anume în jurul anului 290, cu prilejul luptelor cu gepizii regelui Fastidas. Până la venirea hunilor, ist. **o.** este mai greu de descifrat. În această perioadă au fost localizați pe cale arheologică între Nistru și Don și au participat la campaniile vizigoților împotriva Imp. Roman. În urma luptelor cu hunii, când în fruntea lor se afla regele Ermanaric, o parte a **o.**, conduși de Alatheus și Safrax, au trecut în Imp. Roman (376) (Amm. Marcell., 31, 5, 3) și au participat alături de vizigoți la lupta de la Adrianopol (378), fiind așezați în cele din urmă, de Gratian, cu statut de federați, în Pannonia (380) (Zosimos, IV, 34). Cealaltă aripă a **o.** a căzut sub dominație hunică; unii dintre ei au trecut în perioada următoare în Imp., alții au întreprins expediții de mai mică sau mai mare amploare împotrivă Imp. Roman, cum a fost mai ales campania lui Radagais, încheiată prin înfrângerea **o.** în lupta de la Fiesole (406) (Zosimos, V, 26, 3). Majoritatea **o.** au rămas sub dominație hunică, participând alături de huni la campaniile împotriva Imp. și având dreptul să-și păstreze regii. Se pare că nu au luat parte la luptă de la Nedao (454), care a dus la spulberarea dominației hunice în bazinul carpatic. După Nedao au fost mutați probabil din unele regiuni apusene ale României și așezați cu statut de federați în Pannonia (455) (Iordanes, *Getica*, 268). Grupuri de **o.**, conduși de Theoderich Strabo, au trecut în Peninsula Balcanică, provocând mari tulburări în Thracia. **O.** din Pannonia au luptat victorios împotriva unora dintre fiii lui Attila și apoi, când li s-au retras subsidiile, împotriva Imp. Roman de Răsărit (459). În anul 469 au reușit să înfrângă o mare coaliție a triburilor germanice în lupta de pe râul Bolia, câștigându-și astfel supremația politică în bazinul carpatic. În anul 470 **o.** au părăsit terit. din Pannonia și s-au îndreptat sub conducerea lui Theoderich (471–526) spre Peninsula Balcanică, unde au luptat o perioadă împotriva lui Theoderich Strabo, încheind apoi o alianță cu acesta. După moartea lui Theoderich Strabo, cele două grupări ale **o.** s-au unit conducerea lui Theoderich și, la insistențele împăratului Zenon, s-au îndreptat spre Italia (481). Arheologic, **o.** din sec. 4 au fost identificați cu o variantă a culturii → Sântana de Mureș, atestată la E de Nistru. Contactul cu orașele din N Mării Negre a dus la preluarea stilului policrom (sfârșitul sec. 5 — începutul sec. 6) care și prin intermediul **o.** s-a răspândit spre apus. Alături de piese de aur ornamentate în stil policrom, **o.** din sec. 5 le-au fost atribuite o serie de piese de port (fibule în formă de vultur, fibule cu placă semicirculară și picior alungit, catarame cu placă turnată, ornamentată cu masca umană etc.). Ca și la vizigoți se remarcă lipsa armelor din mormintele de bărbați. **O.** le-au fost atribuite unele din tezaurele și mormintele principiare descoperite în România (→ Șimleu Silvaniei, Apahida-mormântul 2, Pietroasele, Chiojd și Velț).

H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979, 307–446.

R.H.

Ostrov 1. Com. în jud. Constanța. Pe malul brațului dunărean cu același nume, începând de la marginea de N a com., pe o porțiune de cca 3 km, se întâlnesc fragmente ceramice din prima epocă a fierului. Pe locul unde se află azi baza cerealieră s-a găsit o necropolă getică de incinerație din sec. 4—3 î.Hr. Resturile cinerare sunt depuse fie în vase lucrate cu mâna, de tradiție getică, fie în vase modelate la roata rapidă, gr., de import. La V de com., pe malul drept al brațului **O.**, la circa 3 km în aval de vechiul Durostorum, se află o bogată așezare civilă din epoca romană, care a dăinuit și în sec. 5—6 d.Hr. Se crede că aici se găseau *canabae*-le leg. *XI Claudia*. În așezare s-au descoperit foarte multe cărămizi cu inscripția *Fig[lina] castri*, monede, ceramică, tessere, obiecte de podoabă, unelte, piese arhitectonice, figurine, sculpturi, tuburi de conductă, olane etc. În locul „Mama Apelor" (numit și „La Parapet"), pe platoul unui deal de la S de com., s-a descoperit un mormânt-cavou din a doua jumătate a sec. 2 d.Hr., zidit din cărămizi legate cu mortar și tencuit. Dimensiunile lui (la interior) sunt de 3,20 × 2,30 m, cu înălț. de 2,45 m. Pe podea s-au găsit cinci schelete umane și urmele cosciugelor în care au zăcut. Din inventar au fost recuperate vase ceramice și de sticlă, oglinzi de argint, o piesă de aur, trei monede de bronz de la mijlocul sec. 2 d.Hr. Pereții erau înfrumusețați cu fresce. Pe peretele sudic au fost zugrăvite în culori busturile celor cinci înmormântați; una dintre figuri a fost distrusă total de fierul plugului, iar alta pe jumătate. În același punct, un mormânt de dimensiuni foarte reduse, tot din cărămidă, adăpostea scheletul unui plugar. Mormintele făceau parte dintr-o necropolă (P.D.). **2.** *Piatra Frecății*.

P. Diaconescu, N. Anghelescu, în *RevMuz*, 1968, 4, 349; V. Culică, în *Pontica*, 11, 1978, 113–118; id., în *Pontica*, 3, 1970, 365–378; C. Chera-Mărgineanu, în *Pontica*, 11, 1978, 137–141.

P.D.

Ostrovu Banului (numit și Ostrovu Golu), insulă pe Dunăre, situată în apropiere de satul Gura Văii (jud. Mehedinți), în prezent acoperită de apele lacului de acumulare al hidrocentralei Porțile de Fier I, unde s-au efectuat săpături de salvare în anii 1966–1967. Cu această ocazie s-au descoperit cinci niveluri de locuire. Primele două (I–II) aparțin epipaleoliticului (cultura tardigravetiană de aspect mediteranean), nivelurile IIIa–IIIb au fost atribuite mezoliticului (cultura de tip Schela Cladovei), nivelul IV neoliticului (cultura Starčevo-Criș), iar nivelul V Hallstattului. V. și *Insula Banului*.

V. Boroneanț, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 7–8; Al. Păunescu, în *L'Anthropologie*, 93, 1989, 1, 150.

A.P.

Ostrovu Corbului, sat în com. Hinova (jud. Mehedinți), amplasat pe fosta (până în 1985) insulă a Dunării cu același nume, una dintre cele mai importante stațiuni arheologice pentru preistoria României. Fostul ostrov, situat la 16 km în aval de Drobeta-Turnu Severin, între km fluviali 911–916, vizavi de Korbovo (localit. de asemenea locuită de români), are forma unui semicerc înconjurat de Dunărea Mică, cândva braț navigabil; spre N, Dunărea Mare îi macină continuu malul înalt. La despărțirea apelor, în amonte de Hinova, insula prezintă piscul numit „Botu Piscului", iar la reunirea acestora, în aval, spre Batoți, un alt pisc, mai jos, numit „Botu Cliuciului". Ambele „boturi" au fost prielnice locuirilor omenești repetate, în timp ce în lungul malului nordic, înalt și neinundabil, astfel de locuiri se găsesc pe zone distanțate. Cercetări de teren și săpături la „Botu Piscului", unde depunerile arheologice atingeau 4 m grosime, s-au făcut între cele două războaie mondiale de Al. Bărcăcilă, I. Andrieșescu, Șt. Ciuceanu, I. Nestor, D. Berciu, C.S. Nicolăescu-Plopșor și Pompiliu Costescu. După ilustrația publicată de Al. Bărcăcilă sau mențiunile din săpăturile efectuate de D. Berciu, la „Botu Piscului" au apărut resturi Vinča-Turdaș, Sălcuța, Coțofeni, Glina, morminte Gârla Mare, un mormânt Basarabi și un grup de morminte La Tène. În 1931, în marginea de E a satului, s-a găsit un depozit cu topoare de cupru de tip Baniabic iar în 1966, în apropierea km 914, un altul cu topoare de tip Veselinov. Cercetări de teren, efectuate în 1970 de P. Roman și Seb. Morintz, au dat la iveală o așezare Criș, în apropiere de „Botu Piscului". În continuare, spre km 915, au apărut chiupuri romane, iar resturi de locuire Glina târzii și dacice în apropierea locului unde s-a descoperit depozitul de topoare de tip Veselinovo (km 914). O așezare hallstattiană de tip Insula Banului se afla în jurul km 912, iar plaja dintre km 990,880 m și 911,800 m era acoperită cu un imens material arheologic. În intervalul 1970–1984, la V de sat s-au efectuat săpături de salvare care au dus la descoperirea, în stratigrafie verticală de peste 4 m grosime sau pe orizontală, a mai multor așezări, morminte sau cimitire aparținând următoarelor culturi și perioade: epipaleolitic (așezări și morminte); Criș (așezare și câteva morminte); Sălcuța (așezare târzie, din faza III); cimitir eneolitic post Sălcuța, cu inventar Sălcuța târzie, Bodrogkeresztúr, Sălcuța IV; așezări Coțofeni târzii cu elemente Kostolac și Vučedol; așezare Glina târzie; resturi de locuire de tip Bubanj III-Armenochori-Vecina; așezare de tip Gornea-Orlești; așezări Verbicioara I, II, III; așezări Proto-Gârla Mare, Gârla Mare și resturi ale unui cimitir Gârla Mare timpurie; resturi de locuire și morminte Gornea-Kalakača și Basarabi; locuire dacică; așezare daco-romană; bordeie prefeudale și feudale. Cu toate că aparțin acelorași culturi, locuirile de la cele

două piscuri (boturi) nu au fost, se pare, simultane. Golurile sesizabile este posibil să fie umplute prin locuiri de pe actualul mal sârbesc. Oricum, **O.C.** oferă în afara reperelor croologice pe baze stratigrafice şi numeroase conexiuni cu evoluţiile culturale de pe întinse terit. ale Europei centrale şi de S–E. Dunărea facilitând o parte dintre ele. Existenţa unor gropi de provizii, gropi de bordeie, succesiunea de aşezări durabile, ne arată că malul nordic al Dunării şi cele două piscuri au fost ferite de inundaţii, cu o singură excepţie: după locuirea Sălcuţa clasică târzie şi înaintea cimitirului în care aflăm şi inventar Bodrogkeresztúr, a avut loc o inundaţie catastrofală cu depuneri masive de mâl şi crearea unor canale de scurgere (şiroire) între cele două braţe ale Dunării din sectorul vestic al insulei. În ultimul milen., colmatarea treptată a braţului stâng a făcut ca perioadele de băltire să fie de mai lungă durată şi „Botu Cliuciului", un adevărat tell prin locuirile succesive, să devină uneori o insulă. Locuirea mezolitică de la **O.C.** aparţine culturii de tip Schela Cladovei. Locuirea Criş, cu două niveluri, este estimată la cca 4500 m.p., din care jumătate a fost erodată de Dunăre. Câteva morminte aparţin acestei culturi. Aşezarea culturii Sălcuţa târzie se întinde parţial peste cele de tip Schela Cladovei şi Criş. S-a păstrat un strat de cultură cu trei niveluri cu locuinţe de mari dimensiuni, cele ale nivelului mijlociu fiind incendiate, iar peste cele ale ultimului suprapunându-se stratul de inundaţie în care s-au adâncit numeroasele morminte ale cimitirului eneolitic care, cronologic, ating perioada Herculane II. Cea mai întinsă aşezare, cu mai multe niveluri de construcţii, aparţine purtătorilor culturii Coţofeni din

Fig. 132. Ostrovu Corbului. Ceramică din morminte eneolitice (2–6) şi din aşezări: Sălcuţa (1), Coţofeni (7, 10), Verbicioara (9, 11) şi Gârla Mare (8, 12–16).

faza III de evoluție, în cadrul căreia apar fragmente ceramice Kostolac și Vučedol, ultimele etape fiind asociate cu o bogată ceramică cu slip roșu. Cultura Glina ocupă o suprafață mai îndepărtată de malul Dunării și este urmată, la câteva sute de metri mai spre E, de complexe de tip Bubanj-Armenochori-Vecina. Aceste ultime complexe sunt suprapuse de o întinsă așezare de tip Gornea-Orlești, ale cărei depuneri superioare conțin elemente comune etapei timpurii a culturilor Verbicioara, Vatina, Otomani, Periam, deci ale bronzului mijlociu clasic. În etapele următoare (fazele II–III) ale culturii Verbicioara, locuitorii se deplasează spre V unde, după mai multe etape, sunt înlocuiți de purtătorii ceramicii incrustate — coborâți probabil pe Dunăre — în etapa Proto-Gârla Mare. Aceștia din urmă vor viețui pe o perioadă îndelungată, parcurgând toate etapele evolutive ale culturii. Fără a continua nemijlocit locuirea Gârla Mare, descoperirile hallstattiene sunt întâlnite sub formă de așezări, complexe sau morminte în mai multe obiective, atât la „Botu Piscului" cât și la „Botu Cliuciului". Au fost identificate gropi de bordeie și complexe izolate dacice din sec. 1 î.Hr., iar din epoca daco-romană gropi de provizii, între care unele rituale, cu schelete de câini. Întâmplător au fost descoperite și monede de bronz din a doua jumătate a sec. 4 d.Hr. și din sec. 6 d.Hr. (Iustin II). Bordeie de mari dimensiuni, cu pietrare, sunt atribuite sec. 8, iar unele gropi de bordeie aparțin perioadei feudale.

Al. Bărcăcilă, în *Dacia*, 1, 1924, 280–296; D. Berciu, în *AO*, 92–94, 1938, 3 și urm.; id., *APO*; M. Davidescu, Al Vulpe, în *SCIVA*, 19, 1968, 505–511; B. Hansel, P. Roman, în *PZ*, 59, 1984, 188–229; Em. Moscalu, în *Thraco-Dacica*, 11, 1990, 117–123; Fl. Mogoșanu, în *SCIVA*, 29, 1978, 333–351; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 41, 1990, 123–247; P. Roman, în *SCIVA*, 38, 1987, 335–365; id., în *Symposia Thracologica*, 6, 1988, 40–43; id., în *Slovenská Archeologiá*, 36, 1988, 217–224; id., A. Opriţescu, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, 11–38; M. Simon, în *SCIVA*, 40, 1989, 107–145; P. Roman, Al. Păunescu, *Ostrovul Corbului*, I. 1, București, 1996; E. Nicolae, în *BSNR*, 88–89 (1994–1995), 1998, 272, nr. 24–29.

P.R. și A.P.

Ostrovu Mare, sat în com. Gogoșu (jud. Mehedinți), în hotarul căruia a fost descoperită o necropolă tumulară din prima epocă a fierului (Hallstatt), situată în imediata apropiere a cimitirelor tumulare de la → Gogoșu și → Balta Verde. Împreună cu acestea formează un mare complex funerar alcătuit din numeroase pâlcuri de tumuli. Zona descoperirilor de la **O.M.** a fost în mare măsură afectată de inundații, descoperirile mai vechi având mai ales un caracter întâmplător. S-au întreprins săpături în câțiva tumuli (unele au fost efectute recent), conținând morminte de înhumație. Din formele ceramice de la **O.M.** unele prezintă tipuri și decor caracteristice culturii → Basarabi (sec. 8–7 î.Hr.). Inventarul metalic (vârfuri de lance de fier, pumnale cu mânerul în formă de T, fibule de bronz și fier) este, de asemenea, caracteristic pentru epoca acestei culturi (analogii la Basarabi și Balta Verde). Dintre materialele recoltate mai demult, aflate în muz. din Turnu Severin, se remarcă și tipuri din faze mai târzii, corespunzând ca epocă necropolei de la Gogoșu (sec. 7–6 î.Hr.). Demnă de menționat este o cană lucrată cu mâna, cu gura treflată, imitând o *oinochoe*, fapt ce indică recepționarea de către triburile locale a influențelor ceramicii gr. lucrate cu roata.

D. Berciu, *APO*, 163; id., în *Materiale*, 1, 1953, 639; E. Moscalu, în *Oltenia*, 3, 1981, 18.

A.V.

Ostrovu Șimian, insulă a Dunării în raza orașului Drobeta-Turnu Severin, unde în 1970 a fost descoperit un tezaur monetar, compus din 66 monede de argint celtice de tip Sirmium și două drahme ale orașului Dyrrhachium. În cadrul emisiunilor celtice s-au identificat patru tipuri, toate imitații după tetradrahmele lui Filip II. Unul dintre tipuri are asemănări cu emisiuni locale din Transilvania. Monedele de acest tip, cu greut. între 10,92–11,68 g și diam. 22–25 mm, datate în a doua jumătate a sec. 2 î.Hr., se întâlnesc concentrate în zona cuprinsă între Dunăre, Sava și Drava.

C. Preda, M. Davidescu, în *Drobeta*, 1974, 77–102.

C.P.

Otacilia (Marcia Otacilia Severa), împărăteasă romană, soția lui Filip Arabul și mama împăratului M. Iulius Philippus II. Prezentă pe numeroase emisiuni monetare imperiale. **O.** figurează și pe monede

Fig. 133. Otacilia.

bătute la Tomis și la Callatis, fie alături de efigia lui Filip Arabul, fie independent. A fost onorată în cadrul familiei imperiale printr-un altar din apropiere de Histria și prin inscripția monumentală care consemnează construirea zidului de incintă al coloniei Romula în 248 d.Hr.

B. Pick, I, 1, nr. 363–365; B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 3577–3589; *ISM*, I, nr. 124; *IDR*, II, nr. 324.

A.Ş.

Oteșani, com. în jud. Vâlcea, unde, pe terasa mijlocie dreaptă a Luncavățului, a fost descoperită o necropolă tumulară hallstattiană târzie de tip Ferigile. Tumulii au manta de bolovani de piatră și sunt în cea mai mare parte aplatizați sau deranjați de alunecări de teren. S-au cercetat opt movile conținând, unele, mai multe morminte de incinerație. Se întâlnesc tumuli mari și mici. Oasele calcinate sunt depuse, ca și la Ferigile, fie în urnă, fie pe sol. S-au întâlnit morminte bogate de luptători (M 2 din tumulul 1/1976: două vârfuri de lance de fier, zăbale, cuțitașe, catarame, mărgele de sticlă) și morminte al căror singur inventar era ceramica. După tipologia formelor de vase, unele morminte de la **O.** pot fi datate cu siguranță în faza Ferigile III (acestei faze îi aparține și un fragment de picior de fructieră, lucrată cu mâna, singurul exemplar aflat până în prezent la orizontul grupului Ferigile). Alte morminte aparțin fazei Ferigile-Nord, a doua în cadrul necropolei tumulare eponime (sec. 6 î.Hr.).

Fl. Marinescu, în *SMMIM*, 11, 1978, 131.

A.V.

Otho (Marcus Salvius Otho) (n. 28 apr. 32 d.Hr. — m. 16 apr. 69 d. Hr.), împărat roman de foarte scurtă durată în timpul anului „celor patru împărați" (69 d.Hr.). Apropiat inițial de →Nero, apoi, după moartea acestuia, sprijinitor, în calitate de guvernator al Lusitaniei, al lui →Galba (proclamat împărat de trupele din provincia vecină, Hispania Tarraconensis), **O.** a ajuns, nemulțumit de faptul că Galba nu l-a numit succesor, să conspire împotriva acestuia din urmă. După asasinarea lui Galba (15 ian. 69 d. Hr.; Tac., *Hist.*, 1, 41; Plut., *Galb.*, 27) a fost proclamat împărat de garda pretoriană, fiind recunoscut de provinciile balcanice și orientale. Neputând să i se opună cu succes lui →Vitellius, proclamat împărat de trupele de la Rin, s-a sinucis la 16 apr. 69 d.Hr.

Gh. Ceaușescu, în *Rev. Ist.*, 30, 1977, 10, 1855–1870.

A.A.

Fig. 134. Otho.

Otomani, cultură arheologică caracteristică, în linii mari, perioadei mijlocii a epocii bronzului (după periodizarea, mai largă, utilizată de cercetarea românească), definită pentru prima oară de către Ion Nestor, care a folosit rezultatele unor cercetări mai vechi, în special din așezarea multistrat eponimă. În stadiul actual al cunoștințelor aria culturii apare ca fiind destul de întinsă, pornind de la poalele masivului Tatra, pe valea Hronului, în S–E Slovaciei, apoi în N–E Ungariei, unde este cunoscută sub denumirile de Füzesabony sau Gyulavarsánd, precum și în V și N–V României, între Crișuri și Someș, la V de Carpații Occidentali, corespunzând astfel unei bune părți a bazinului superior al Tisei. Într-un anumit moment al evoluției sale, elementele culturii **O.** sunt cunoscute până la Mureșul inferior, pătrunderea lor în această zonă fiind caracteristică ultimelor etape ale culturii → Periam-Pecica (Mureș). Recent a fost identificată o stațiune fortificată aparținând, după toate probabilitățile, culturii **O.**, la N de lanțul carpatic, la Dukla, în Polonia. În anumite momente aria sa s-a modificat, fiind semnalate pătrunderi **O.** către centrul și S Transilvaniei. Cu o identitate foarte bine conturată, cultura **O.** constituie unul dintre cele mai impotante fenomene arheologice ale epocii bronzului din partea răsăriteană a Europei Centrale. Cele mai vechi date radiometrice sunt cele de la Gáborján-„Csapszékpart" (Bln-1641 — 3680±75 BP, calibrat în domeniul 2 sigma 2290–1870 BC) și Vészto-„Mágor" (Bln-1629 — 3700±60 BP, calibrat în domeniul 2 sigma 2280—1900 BC), ceea ce indică un foarte posibil început al culturii anterior anului 2200 î.Hr. Originea culturii constituie și astăzi o problemă în discuție. În ultima vreme s-a demonstrat că nivelul inferior din așezarea eponimă, denumit **O.** I, nu aparține culturii, el fiind legat, mai degrabă, de fenomenul Zók târziu, cunoscut sub denumirea de cultura Nyirség sau Nir. Descoperirile de acest fel sunt denumite Ottomány de către arheologii maghiari, care le consideră ca diferite de cultura Füzesabony propriu-zisă. În Slovacia, cel mai vechi orizont **O.** este denumit Kostany-**O.**, în cadrul acestuia fiind prezente și elemente Nyirség-Zátin sau Hatvan. Sfârșitul culturii nu este nici el suficient de clar. În Slovacia, cultura **O.** este urmată de cultura Piliny, care îi ocupă o bună parte din aria nordică, în vreme ce spre S sunt documentate grupurile Hajdubagos și Berkesz și cultura Kyjatice. În zona românească au fost conturate două grupuri culturale, Cehăluț și Igrița, încă insuficient precizate, despre care s-a afirmat că ocupă anumite părți din vechea arie **O.** Pentru zona din stânga Tisei se susține că fenomenul Füzesabony încetează ca urmare a unei expansiuni a culturii mormintelor tumulare către S–E, teorie care mai trebuie examinată. În funcție de interpretările diferite ale etapelor de început sau ale celor de sfârșit, periodizarea culturii, pentru care au fost propuse

patru faze, a rămas o problemă deschisă. Mai vechile împărțiri au fost amendate, mai ales prin excluderea așa-numitei faze O. I. și prin „corecții" mai mult sau mai puțin argumentate privind constituirea unor grupuri post O. Este de așteptat ca în urma verificărilor stratigrafice din așezări să se poată stabili o evoluție în faze a culturii O., în cadrul căreia cea mai veche manifestare să se caracterizeze prin elemente de tradiție Nyirség, iar cea mai târzie prin descoperiri de felul celor din cimitirul de la Streda nad Bodrogom ori din grupele Hajdubagos și Berkesz. Habitatul O. a fost studiat pe baza unor cercetări de amploare în mai multe așezări, dintre care cele mai cunoscute sunt cele de la Barca, Nyžná Myšl'a, Spišsky Štrvtok, în Slovacia, Berettyóújfalu-„Szihalom", Füzesabony-„Öregdomb", Jászdózsa-„Kápolnahalom", Tiszafüred-„Ásoythalom", Tószeg-„Laposhalom", în Ungaria, sau Carei-„Bobald", O.-„Cetățuia", O.-„Cetatea de pământ", Pir-„Cetatea", Săcuieni-„Cetatea Boului". Sălacea-„Dealul Vida", Socodor, Tiream-„Movila cânepii" și Vărșand-„Movila dintre vii", în partea de V a României. Principala caracteristică este dată de depunerile groase, uneori de peste 3 m, cu numeroase nivelnri de locuire, ce le apropie, mai ales pe cele din câmpia Tisei, de așezările tell. Deseori se cunosc, pentru zone restrânse, aglomerări de așezări, cum este cazul în preajma Careilor, apoi la Tiszafüred și în zona Košice. Folosind cu pricepere condițiile de mediu specifice, comunitățile O. au avut așezări situate pe promontorii sau boturi de terase și fortificate cu val și șanț, așezări „atol", pe movile înconjurate de asemenea cu valuri și șanțuri, așezări „insulă", în mijlocul unor câmpii inundabile sau mlaștini, precum și așezări deschise. Unele dintre stațiunile fortificate, cum este cazul celei de la Barca și poate și a celei de la Spišsky Štvrtok, unde fortificația cuprinde și un zid din pietre, au avut o structură complexă, locuințele fiind dispuse pe grupuri distincte, cu spații libere, ceea ce a făcut pe unii cercetători să vorbească de o organizare urbană. Deseori au fost identificate locuiri și dincolo de spațiul fortificat, uneori fiind vorba, cum este cazul la Nyžná Myšl'a, de o extindere într-o anume etapă a așezării inițiale în dauna cimitirului. Cel mai adesea locuințele sunt de suprafață, fiind întâlnite, mai rar, și bordeie. Amenajările domestice sunt cele obișnuite: vetre, gropi de provizii și gropi menajere. La Sălacea a fost descoperită o construcție de dimensiuni remarcabile (8,80 × 5,50 m), compartimentată în trei încăperi, care a fost refăcută o dată. Compartimentarea, descoperirea în încăperea mediană a unor altare, precum și decorația pereților exteriori au prilejuit interpretarea acestei structuri drept sanctuar, fiind denumită chiar „megaron" și pusă, în acest fel, în relație cu lumea egeică. Dacă destinația de cult a construcției pare a fi dincolo de orice îndoială, având în preajmă înmormântări,

Fig. 135. Ceramică Otomani.

relația cu lumea miceniană este mai greu de susținut având în vedere decalajul cronologic între etapa O. II și perioada mormintelor princiare helladice, acestea din urmă fiind mai recente și corespunzând, pentru spațiul românesc, perioadei târzii a epocii bronzului. Repertoriul ceramic al culturii O. este destul de variat, cuprinzând atât forme obișnuite ale epocii bronzului, cât și forme mai rare. Principalele recipiente sunt amfora cu două torți, ceașca, castronul, cupa, vasul cu picior, vasele de provizii, toate cu variante și dimensiuni diferite. Printre formele ceramice mai aparte trebuie menționate askosul, caracteristic etapelor mai vechi, vasul pyraunos, castronul cu patru picoare, vasele altar, suporturile de vase. Decorația este realizată prin incizie și imprimare în pastă, tehnici care, alături de ornamentația plastică, sunt caracteristice etapelor de început și mijloc ale culturii, către sfârșitul acesteia apărând decorația canelată. Dintre motive se remarcă triunghiurile, ghirlandele, cele spiralice și cele solare. Atât în ceea ce privește formele, cât și în ornamentație, în cursul evoluției culturii O. se pot întrevedea elemente datorate fie fondului cultural anterior, fie contactelor cu mediile culturale învecinate. Dintre obiectele din os sau corn se disting psaliile și distribuitoarele (germ. *Riementeiler*), atestând utilizarea cailor, multe dintre acestea descoperite la Tószeg, Füzesabony, Tiszafüred sau Berettyóújfalu, apoi discurile și cilindrii din os, ultimele piese cu o funcționalitate încă neprecizată. Multe dintre psalii, ca și discurile și cilindrii din os, prezintă uneori motive spiralice incizate, fiind astfel puse în legătură cu lumea miceniană, relație care însă astăzi este contrazisă de realitatea arheologică. Descoperirea unor depozite,

cum sunt cele de la Apa, **O.**, Valea Chioarului, în România, Hajdúsamon, în Ungaria, sau tezaure, cum este cel din așezarea de la Barca, cărora li se pot adăuga altele sau piese descoperite izolat ori în morminte, documentează o metalurgie a bronzului înfloritoare, fiind produse arme, piese de port sau instrumente într-o remarcabilă varietate de tipuri. Se remarcă spadele cu mâner plin și decorate, halebardele, topoarele cu disc, topoarele cu tub de înmănușare de tip Krtenov, pumnalele, vârfurile de lance, săgețile, apărătoarele de braț, pandantivele, brățările, acele etc. Alături de bronz era prelucrat aurul, după cum o dovedesc numeroasele piese de port — inele de buclă, pandantive, brățări — descoperite în mormintele de la Nyžná Myšl'a sau așezarea de la Barca. O altă dovadă a practicării metalurgiei o constituie tiparele din piatră descoperite în așezări, cum este cazul la Nyžná Myšl'a, Tiszafüred, Tószeg, Pir, **O.** și Cehăluț. Dezvoltarea metalurgiei bronzului în cadrul culturii **O.** pune în evidență două aspecte principale. Mai întâi utilizarea resurselor miniere, zăcăminte cuprifere și aurifere din Slovacia și până în Carpații Occidentali, concomitent cu o participare activă la schimbul de bunuri la distanță, tipuri metalice specifice ariei **O.** fiind întâlnite departe către centrul Europei și către S și E. În același timp varietatea armelor, prezența lor (chiar dacă nu foarte frecventă) în morminte, piesele de port din aur sau bronz, pun în lumină existența unei elite sociale al cărei rang se exprima și prin obiectele de prestigiu din metal. Printre bunurile ajunse în aria **O.** în cursul schimburilor la distanță un loc aparte îl ocupă mărgelele din chihlimbar, ajunse din zona litoralului baltic. În cadrul relațiilor de schimb se pare că unele așezări au jucat rolul de „centre comerciale", cum pare să fie cazul cu importanta stațiune de la Nyžná Myšl'a ce făcea legătura dintre zona muntoasă a Slovaciei de azi și așezările de pe cursul Tisei. Descoperirile fimerare **O.** sunt constituite în special din necropole cu multe morminte, cum sunt în Ungaria la Füzesabony, Gelej, Hernádkak, Megyaszó, Mezőcsát, Pusztaszikszo, Tiszafüred, iar în Slovacia la Nyžná Myšl'a și Streda nad Bodrogom. Pe terit. României se cunoaște doar un mic cimitir la Pir și alte câteva descoperiri de morminte izolate sau mici grupuri de morminte, cum sunt cele de la Adoni, Andrid, Ardud-„Galgaberg", Berea, Diosig, Olari, **O.**, Sanislău, Sălaceá, Stolnaí, Tiream, Valea lui Mihai și Voivozi. În general, cimitirele erau plasate în preajma așezărilor, singurele excepții, cu morminte în perimetrul așezărilor, fiind cele de la **O.**, Sălacea și Tiream. Ritul funerar predominant a fost înhumația, incinerația documentată în cimitirele **O.** putând fi explicată prin raporturile reciproce cu unele din grupele ceramice vecine incinerante, cum sunt cele Vatya, ale culturii ceramicii incrustate, Wietenberg etc., acest din urmă rit funerar tinzând a deveni predominant abia către sfârșitul culturii. Deosebirile de sex sunt puse în evidență în cadrul înmormântărilor prin obiceiul dispunerii defuncților bipolar și complementar, în sensul că bărbații erau așezați chirciți pe dreapta cu capul îndeobște spre V, iar femeile pe stânga cu capul spre E, local înregistrându-se și alte dispuneri, dar tot în cadrul unui standard funerar riguros. Înmormântări speciale pot fi considerate cele câteva de copii în pithoi, cele de cranii și cele simbolice (cenotafuri). Inventarele, mai ales cele feminine, sunt adesea constituite din piese de port din metal, „falanță" — în special în etapele de început în Slovacia, chihlimbar sau cochilii de melci sau scoici. Mai rare, dar totuși semnificative pentru ilustrarea rangului social, a statutului de luptător, sunt mormintele masculine cu arme, cel mai adesea pumnale, dar și cu halebarde cu săgeți. În linii mari, examinarea obiceiurilor funerare, coroborate cu studiul așezărilor și al structurii depozitelor, indică existența unor comunități bine structurate pe ranguri sociale, pe grupe de sex și vârstă. În cursul evoluției sale, cultura **O.** a avut relații strânse, după cum o dovedesc „importurile" reciproce, cu culturile Nagyrév, Hatvan, cultura ceramicii incrustate, Periam-Pecica (Mureș), Vatina, Wietenberg, Vatya, Mad'arovce, cultura mormintelor tumulare și Suciu de Sus. Aceste raporturi sunt exprimate în unele influențe în ceea ce privește stilul ceramic, dar mai ales prin prezența unor bunuri deosebite, cum sunt armele sau piesele de port. Există numeroase lucrări, mai ales în lit. română, în care cultura **O.** este considerată ca „tracă" sau cel puțin „proto-tracă". Tot mai numeroase date radiocarbon au învechit considerabil epoca bronzului și odată cu ea fenomenul **O.**, astfel că o cristalizare lingvistică de acest fel încă de la sfârșitul milen. 4 î.Hr. nu poate fi susținută, mai ales, așa cum s-a mai spus deja, în absența unor monumente de tip Ib.

I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, București, 1992; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978; J. Banner, I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Bekes*, Budapesta, 1974; I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen*, Budapesta, 1975; V.G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1939; B. Chropovsky, M. Dušek, B. Polla, *Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei I*, Bratislava, 1960; V. Furmánek, L. Veliačik, J. Vladár, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava, 1991; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit in Karpatenbecken*, Bonn, 1968; T. Kemenczei, *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej*, Budapesta, 1979; T. Kovács, în *Folia Archaeologica*, 32, 1970, 27–42; id., *Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred*, Budapesta, 1975; W. Meier-Arendt (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt a.M., 1993; A. Mozsolics, în *Acta Arh. Bud.*, 2, 1952, 35–69; id., *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1967; I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1932 (1933); L. Olexa, în *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*,

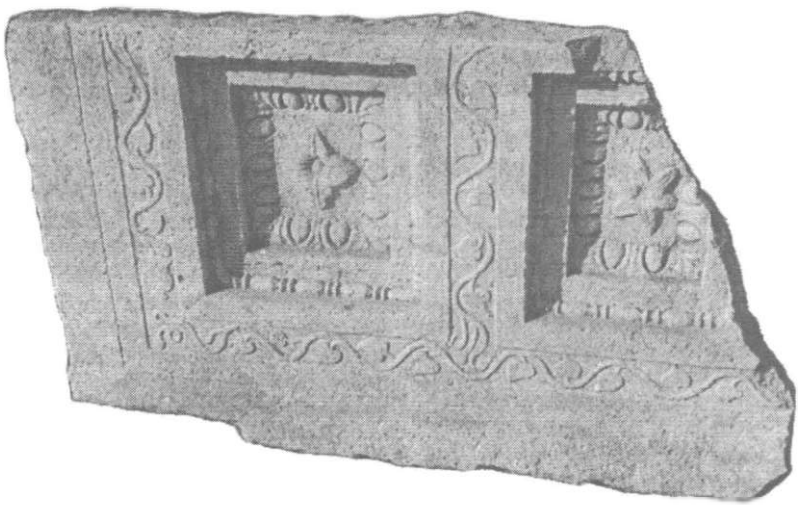

Fig. 136. Decorație cu ove. Placă de plafon, Tropaeum Traiani (sec. 2 d.Hr.).

1, 1982, 387–397; I. Ordentlich, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 115–138; 12, 1968, 141–153; 13, 1969, 457–474 și 14, 1970, 83–97; id., în *Marmatia*, 2, 1971, 17–35; D. Popescu, în *Dacia*, 5–6, 1937–1940, 119–131; P. Roman, I. Németi, în *Praehistorica*, 15, 1989, 243–248; M. Roska, în *Dacia*, 1, 1924 și 2, 1926, 400–416; E. Schalk, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 63–130; id., *Das Gräberfeld von Hernádkak*, Bonn, 1992; id., în *PZ*, 69, 1994, 2, 152–174; N. Tasić (ed.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkan*, Belgrad, 1984; F. von Tompa, în *BerRGK*, 24–25, 1934–1935, 27–127; A. Vulpe, *Äxte und Beile in Rumänien I (PBF*, IX.2), München, 1970.

I.M.C.

ovă, element decorativ în relief, de formă asemănătoare unui ou, tipic arhit. greco-romane, folosit în special în cadrul → ordinelor ionic, corintic și compozit, la → antablament (spre exemplu la → cornișe corintice) și unele → capiteluri. În anumite cazuri apare și în toreutică. De remarcat, pentru câteva exemple în ordine cronologică, prezența **o.** în decorație la unele capiteluri ionice arhaice gr. de la Histria (sec. 6 î.Hr.), friza cu bucranii de la dedicația către Afrodita a lui Athenagoras din același oraș (sec. 3 î.Hr.), frize de la monumentul triumfal de la Adamclisi (sec. 2 d.Hr.), o placă de plafon din orașul Tropaeum Traiani (sec. 2 d.Hr.), o altă friză de la Troesmis (sec. 3 d.Hr.), capiteluri ionice de pilastru din forul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, altele dorice din același oraș și de la Apulum sau Micia (sec. 3 d.Hr.), unele capiteluri ionice-impostă de la Tomis (sec. 5 d.Hr.) etc.

A.B.

Ovidiu, com. în jud. Constanța, pe malul de V al lacului Mamaia, fost golf al Mării Negre. Aici au fost descoperite ruinele unei mici fortărețe (*quadriburgium*) romano-bizantine (sec. 4–6 d.Hr.), cu dimensiunile de 69 × 53 m. *Castellum*-ul de la **O.** constituie un avanpost al Tomisului, făcând parte din lanțul de fortificații situate pe țărmul de V al Pontului Euxin, conceput probabil de Dioclețian, întărit de Constantin cel Mare și continuat până la sfârșitul sec. 6 — începutul sec. 7 d.Hr.

M. Bucovală, Gh. Papuc, în *Pontica*, 13, 1980, 275–283, și 14, 1981, 211–216.

I.B.

Ovidius (Publius Ovidius Naso) (n. 43 î.Hr., Sulmo — m. 18 d.Hr., Tomis), poet lat. Fiu al unei familii de cavaleri, și-a petrecut tinerețea la Roma, oraș căruia îi datorează o formație intelectuală aleasă, dar și o viață ușoară, specifică aristocrației desprinsă de tradițiile austere ale Romei republicane. A călătorit în orașe din Grecia, Asia Mică și Sicilia, dobândind astfel rafinamentul spiritual de factură elenă. S-a pregătit pentru cariera juridică dar neprezentând înclinare se îndepărtează de retorică. Se afirmă de timpuriu în poezie, sprijinit de M. Valerius Messala Corvinus. A evoluat în climatul cultural de la cumpăna celor două milenii, în care Propertius, Vergilius, Horatius, Ponticus sau Bassus, reprezentau pleiada augustană. Devine poetul gingașelor iubiri, lirica sa fiind marcată de opere ca: *Amores, Heroides, Ars amandi, De medicamine faciei feminae, Remedia amores* etc. S-a afirmat ca mare creator odată cu apariția *Metamorphoselor*, scrise între anii 2–8 d.Hr. Viziunile sale poetice, pline de incandescență și mirific, vor influența generații întregi de creatori, iar lui îi vor permite accesul în panteonul poeților de valoare universală. Firul activității sale creatoare, la Roma, este rupt prin relegarea ce i s-a impus de către împăratul Augustus și de soția acestuia Livia (8 d.Hr.).

O. avea 51 de ani când a fost trimis în surghiun la Tomis, fără să se fi deslușit până acum cauzele alungării sale. Poetul lasă să se înțeleagă că însăși opera sa și o faptă necugetată l-au pierdut: *Perdiderint cum me duo crimina, carmen et error/ Alterius facti culpa silenda mihi (Tristia,* II, 207–208*).* La Tomis, în cei nouă ani de viețuire, s-a bucurat de simpatia gr. și a geților, care l-au cinstit ca pe un cetățean ilustru și ca pe un poet ce devenise al lor. Celebrele elegii cuprinse în *Epistolae ex Ponto* și *Tristia* sunt veritabile capodopere ale genului și surse prețioase pentru ist. geților de la Dunăre și Marea Neagră. Au forță emoțională și patetism, cu toate exagerările impuse de ipostaza exilatului oropsit, care cerea clemența Cezarului. A învățat limba geților, în care a și scris un poem, pierdut încă din antichitate. Se mândrește ca fiind „cel mai mare poet de pe malul Istrului" (*Ex Ponto,* I, 5). După unele aserțiuni târzii, a fost înmormântat *ante oppidi portam* (Pontanus, *De magnificentia,* III, 19; Caelius Rodriginus, *Antiquarum lectionum commentarii*).

O. Nageotte, *Ovide, La vie et ses oeuvres,* Dijon, 1872; E. Ripert, *Ovide, poète de l'amour, des dieux, de l'exile,* Paris, 1921; L.P. Wilkinsson, *Ovid recalled,* Cambridge, 1955; *Publius Ovidius Nasso,* vol. colectiv, București, 1957; E. Paratore, *Bibliographia Ovidiana,* Sulmona, 1958; D.M. Pippidi, în *DID I,* 293–300; id., în *Pontica,* 5, 1972, 419–428; N. Lascu, *Ovidiu, omul și poetul,* Cluj, 1971; S. Viarre, *Ovide, Essai de lectures poéthiques,* Paris, 1979; A. Rădulescu, *Ovidiu la Pontul Euxin,* București, 1971.

A.R.

Ovinius Tertullus, C., general roman, guvernator al Moesiei Inferior, în 198–202 d.Hr. Cunoscut din mai multe inscripții găsite la Odessos, Tomis, Histria, Tyras, Montana, Nicopolis ad Istrum, Lomeț, de pe monedele orașului Nicopolis, de pe stâlpii miliari, precum și din Digestele lui Ulpian. Pe inscripția de la Lomeț (Bulgaria), închinată lui Septimius Severus, apare *dedicante,* pe marea inscripție bilingvă de la Tomis cu funcția de *[leg. Au]gg.pr.pr.*, iar la Montana cu titlul de *consularis.* În două inscripții cu text repetat, găsite la Histria și Mihai Viteazu (jud. Constanța), apare decizând punerea de hotare între proprietățile Messiei Pudentilla și sătenii din → Buteridava, executor fiind Vinidius Verianus, prefectul flotei. Este cunoscut și mijlocind transmiterea hotărârilor împăratului; adresează la 17 febr. 198 o scrisoare în lb. gr. către orașul Tyras, însoțită de două epistole în lb. lat. ale împăratului Septimius Severus prin care cetatea era scutită de impozitele pe mărfuri. Într-una din scrisori, împăratul îl numește *legatus et amicus noster* sau „cel mai vajnic prieten al nostru". În *Digeste,* numele lui este menționat în legătură cu solicitările de repatriere a foștilor prizonieri de război romani la N de Dunăre și reintrarea în drepturile lor anterioare prin *postliminium.*

M.Z.

oxigen izotopic ($^{18}O/^{16}O$), metodă de reconstituire a climatului prin precizarea variațiilor temperaturii apei oceanice. S-a observat că o soluție saturată de carbonați prezintă un conținut diferit de ^{18}O în funcție de temperatură. Prin urmare, cantitatea de ^{18}O din apa oceanică este în strânsă legătură cu clima. În perioadele de extensiune maximă a glaciațiunii, oceanul prezenta un raport $^{18}O/^{16}O$ crescut, iar în perioadele interglaciare, pentru că se deversa din calote o apă săracă în ^{18}O, raportul $^{18}O/^{16}O$ era mai scăzut. Prin măsurarea raportului $^{18}O/^{16}O$ din cochiliile foraminiferelor din carotele extrase de pe fundul oceanelor din diferite regiuni ale Pământului s-a reconstituit practic evoluția calotelor glaciare continentale. Compararea curbelor climatice respective cu cele obținute prin metode tradiționale a contribuit la o mai bună cunoaștere a paleoclimatului de-a lungul întregului cuaternar. În arheol., măsurarea ^{18}O din cochilii poate avea și alte aplicații mai directe. Astfel, prin studiul cochiliilor de *Spondylus,* care au servit ca ornament și podoabe pentru purtătorii unor culturi neolitice din zona Balcanilor și Europa Centrală, s-a stabilit că ele nu provin din Marea Neagră, cum se presupunea, ci dintr-o mare cu salinitate crescută cum era Marea Egee, relevându-se relațiile de schimb dintre locuitorii regiunilor respective. La fel se poate demonstra originea marmurei folosită în antichitate pentru construcții sau sculptură.

J.-Cl. Duplessy, în J. Gribbin, *Climatic change,* Cambridge, 1978, 46–67; id., C. Vergnaud-Grazzini, G. Delibrias, Cl. Lalou, R. Letolle, în *La Préhistoire française,* I, 1, Paris, 1976, 352–361.

M.C.

Ozd, sat în com. Bichiș (jud. Mureș), pe terit. căruia a fost descoperită o necropolă hallstattiană târzie de tip Ciumbrud, situată pe panta dealului

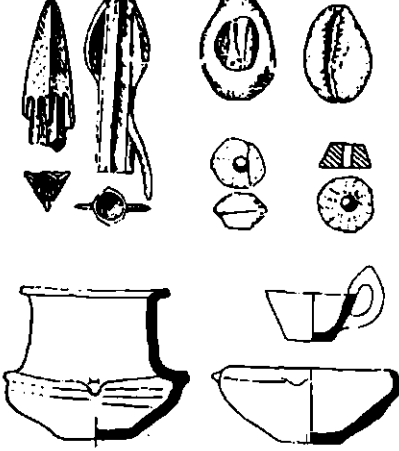

Fig. 137. Ozd. Ceramică, vârfuri de săgeată din bronz, perle din cochilii kauri, chihlimbar și pastă caolinoasă din necropola scitică.

„Piscul Deagului" (545 m alt.). S-au depistat în total 16 morminte de înhumație, dintre care 13 s-au cercetat sistematic. Scheletele erau întinse pe spate (8), ușor curbate pe dreapta (3), iar celelalte distruse sau rău conservate (5). Orientarea scheletelor, cu tendință de rânduire în cerc, este SE–NV, E–V, NE–SV, NNV–SSE, NV–SE și V–E. Este singurul cimitir de tip Ciumbrud care prezintă această caracteristică. În mai multe morminte se întâlnesc pigmenți de cărbune; ofranda de carne este prezentă în zece cazuri, fiind depusă, cu o singură excepție, la S de schelet. Inventarul, foarte unitar ca aspect, destul de sărac, a fost depus mai ales pe dreapta defunctului (la nouă morminte), și, în trei cazuri, pe stânga. Se întâlnește obișnuita triadă ceramică de tip Ciumbrud: vasul pântecos, strachina invazată și ceșcuța cu toartă supraînălțată. S-au găsit puține arme: trei cuțite (de luptă?), iar vârfuri de săgeți s-au constatat într-un singur mormânt. Mai variate sunt podoabele: inele de buclă (ori cercei) cu capete conice, de bronz, verigi de fier, lanțuri spiralice de bronz, o fibulă-ochelari de bronz, salbe de cochilii *kauri* și de mărgele din pastă caolinoasă, inclusiv perle din pastă sticloasă și chihlimbar. Pe baza inventarului s-a conchis că la **O.** au fost înmormântate mai ales femei. Prin comparație cu alte cimitire de tip Ciumbrud, cel de la **O.** aparține cu siguranță unei faze mai evoluate, datând din cursul sec. 6 î.Hr.

V. Vasiliev, A. Zrínyi, în *FI*, 3, 1974, 89–137.

A.V.

Ozobia, sat în apropiere de Durostorum, unde au fost martirizați creștinii Maximus, Dada și Quintilianus, în timpul domniei lui Dioclețian.

DID II, 381; *IIR*, II, 711, 715, 717, 719.

I.B.

Ozun, com. în jud., Covasna, de pe terit. căreia a fost adunată ceramică fragmentară lucrată la roata înceată (forme articulate, decorate cu linii în val și orizontale, continui sau organizate în benzi), atestând o locuire din sec. 8–9 d.Hr.

E.Z.

P

Padea, sat în com. Drănic (jud. Dolj), pe terit. căruia, pe „Dealul Viei", se află o așezare neolitică aparținând culturii Dudești. A fost cercetat un bordei cu groapa ovală (7,5 × 4,5 m) și o locuință de suprafață rectangulară (7,4 × 5 m). În interior au apărut: o vatră, greutăți de lut ars de la un război de țesut vertical, unelte de silex, ceramică reprezentată de vase piriforme cu decor din benzi și în trepte, linii incizate în spirală sau meandrice și caneluri fine (E.C.). În anii 1966–1968, mari lucrări de plantare a viței de vie au surprins pe platoul dealului „Cetățuia" mai multe morminte, care, după inventar, se datează la sfârșitul sec. 2 — începutul sec. 1 î.Hr. În muz. școlii din com. sunt expuse două spade, patru sulițe și patru lănci, două cuțite curbe de tip *sica*, o zăbală mare, de tip traco-elenistic și un vas-cană, lucrat la roată. În 1968, printr-un sondaj de control, s-au mai recuperat resturile mai multor urne cu oase umane calcinate, încât se poate deduce că pe dealul „Cetățuia" a existat un cimitir de incinerație care a aparținut unei populații amestecate de daci localnici, traci și scordisci sud-dunăreni, instalați în S Olteniei la sfârșitul sec. 2 î.Hr. (V. Z.).

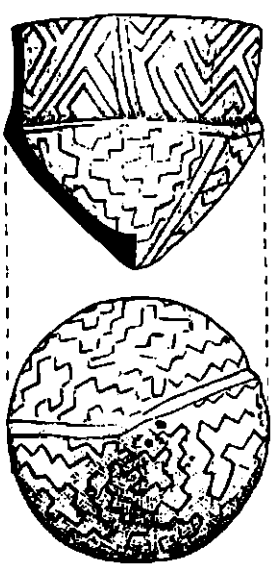

Fig. 138. Padea. Vas din așezarea neolitică.

M. Nica, în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 31–64; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 234–238.

E.C. și V.Z.

Padisara, localit. menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 11), al cărei nume celtic compus (*padi*, „pin": *sara*, „râu", „fluviu"), sugerează identitatea cu → Peuce. Neidentificată încă.

V. Beševliev, *Kastellnamen*, 146.

I.B.

pafta, piesă metalică cu cârlig, servind la închiderea unei centuri din piele sau material textil. Pe terit. României, cea mai mare răspândire a acestor piese de port se constată în sec. 1 î.Hr., când apar în 14 stațiuni geto-dace (așezări, *davae*, cetăți, morminte) (Poiana, Popești, Cârlomănești, Ostrovu Șimian, Piatra Roșie, Căpâlna, Sighișoara—Wiettenberg etc.). **P.** geto-dace se compuneau din două părți principale, lucrate din fier: *placa* cu laturile lungi arcuite, îngustându-se spre cârligul cu buton, și *piesa de fixare* la curea (prin nituire), articulate între ele printr-o balama cu ax (tipul I) sau cu za intermediară de sârmă (tipul II). Placa era acoperită cu o foaie subțire de bronz, decorată *au repoussé* cu motive geometrice și, doar în două cazuri, cu reprezentări antropomorfe (Poiana și Popești). **P.** de tip I au numeroase analogii în lumea celto-iliră din bazinul Savei și din zona învecinată a Dunării pannonice și par a fi fost preluate din acest mediu prin mijlocirea scordiscilor, cu care geto-dacii au avut intense contacte la sfârșitul sec. 2 și în prima jumătate a sec. 1 î.Hr. Balamaua cu za, specifică tipului II, a fost în schimb împrumutată de la purtătorii culturii Poienești-Lukașevka. Spre deosebire de **p.** geto-dace, piesele bastarne de la Borosești, Poienești și Lukașevka sunt mai înguste, triunghiulare, și au un decor mai simplu. Unele **p.** de tip Poienești-Lukașevka mai vechi (a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.) erau lucrate dintr-o singură placă triunghiulară de

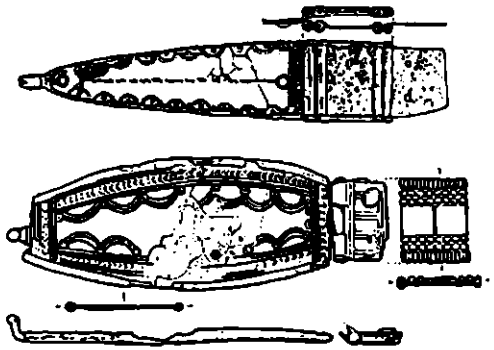

Fig. 139. Paftale descoperite la Sighișoara (geto-dacică de tip I, cu garnitură de curea; jos) și la Boroșești (de tip Poienești-Lukașevka; sus).

fier, fixată direct la curea prin nituire. În necropolele culturii Poienești-Lukașevka se întâlnesc frecvent și **p.** în bandă sau **p.** cu cioc puternic arcuit, având — ca și cele triunghiulare, semnificative analogii în cultura Jastorf, mai ales în Brandenburg, Mecklenburg, Holstein și Sakonia inferioară. O apariție singulară în Oltenia este **p.** de la Corlate (jud. Dolj), care închidea un lanț de centură din bronz.

M. Babeș, în *SCIVA*, 34, 1983, 3, 196–221 și 36, 1985, 3, 195 și fig. 9–10.

M.B.

pagus v. **sat**

Paionia, regat puternic elenizat situat în V Peninsulei Balcanice la N de Macedonia. Paionii sunt amintiți în Iliada și mai târziu de Herodot, cu ocazia campaniilor lui Darius I. Dacă emisiunile monetare din sec. 5 î.Hr. (cca 480 î.Hr.), drahme cu numele lui Mosses, atribuite înainte bisaltilor, nu sunt încă sigur din **P.,** iar intențiile agresive ale lui Sitalkes I, regele tracilor, pe la 425 î.Hr., nu s-au concretizat, pentru sec. 4 î.Hr. suntem sensibil mai bine informați. La începutul domniei, Filip II, regele macedonenilor, a avut de făcut față unor atacuri la frontiera de N, liniștite prin forța armelor dar și prin daruri bănești. Lykkeios (356–335) emite apoi tetradrahme și drahme. După expediția lui Alexandru cel Mare din 335, ocazie cu care macedonenii trec și Dunărea în câmpia getică, armata se întoarce prin **P.,** iar apoi, atrași de perspectiva unor prăzi bogate, paionii participă în timpul primei părți a domniei lui Patraos (335–315) la campaniile din Asia alături de aliații gr., de traci și de alte neamuri. Se continuă emiterea de tetradrahme și de drahme. Cum monedele sale apar împreună cu cele ale predecesorului în marele tezaur „paionian" și în cel de la Rejantzi (Bulgaria), asociate cu monede macedonene datate sigur între 318 și 316/315, data finală a domniei lui Patraos apare acum destul de bine asigurată. În vremeu succesorului său Audoleon (315–286), în sprijinul căruia în 310 î.Hr. a venit regele macedonean Cassandru și care a donat grâu Athenei ca și alți dinaști elenistici, fapt pentru care a fost onorat de cetate, a continuat emiterea acelorași nominaluri cu tipuri personale, la care se adaugă acum tetrobolii, dar a și inovat, adoptând tipul lui Alexandru cel Mare pentru tetradrahmele emise cu numele său ca legendă a rv. În paralel se bat în **P.,** poate la Astibus, tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, cu sigle caracteristice, între cca 300–286. Despre urmașii lui Audoleon suntem mai puțin bine informați și regatul, după ce a fost pustiit de celții lui Brennos (în 279), a intrat curând sub control macedonean, o Antigonea fiind întemeiată acolo de Antigonos Gonatas (277–239). Chiar dacă uneori regatul macedonean a avut de luptat pentru a se menține în **P.,** așa cum s-a întâmplat în vremea lui Demetrios II (239–229) și Filip V (220–179), regiunea în cauză va intra abia în sec. 2 î.Hr. în sfera de interese a Romei. Din România se cunosc trei tetradrahme emise de Patraos provenind de la Răchițele, com. Cocu, jud. Argeș, de la Călina, com. Prundeni, jud. Vâlcea și dintr-o localit. necunoscută. De la Audoleon avem doar o drahmă, în inventarul tezaurului de la → Cuceu, orașul Jibou, jud Sălaj, îngropat spre sfârșitul domniei lui Burebista, însă nu trebuie uitat că monedele sale influențează direct emisiuni est-celtice, numite „de tip Audoleon", și pe terit. țării noastre o variantă a tipului Tulghieș-Mireșu Mare, tip în cadrul căruia contribuția celtică apare ca incontestabilă. Tetradrahmele de tip Alexandru cel Mare emise în **P.** sunt prezente în tezaurul de la → Bătășani, com. Valea Mare, jud. Vâlcea.

H. Gaebler, *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands*, III, *Die Antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, II, Berlin, 1935, 199–206, H. Seyrig, în *RN*^{6}, 5, 1963, 12–14; G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris, 1977, 298–309; N.M. Waggoner, în *RBN*, 129, 1983, 5–21; ead., *SNG, The Collection of the American Numismatic Society*, part 7, New York, 1983, pl. 38–39, nr. 1016–1062; M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, I, Londra—Zürich, 1991, 151–152 și II, pl. XXXVI; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 587, nr. 2; 5, 1961, 585, nr. 4 și 11, 1967, 381–382, nr. 20; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 71–72 și 79–81; Gh. Poenaru Bordea, în *BSFN*, 50, 1995, 10, 1195–1197.

G.P.B.

palaestra v. **thermae**

Palanca 1. Sat înglobat în com. Valu lui Traian (jud. Constanța), pe terit. căruia se plasează cel mai mare lagăr al valului de piatră (sec. 10 d.Hr.), situat la cca 1 km S de punctul în care acesta face un cot spre E, îndreptându-se spre Constanța. Lagărul are forma de pară (630 × 495 m), iar interiorul este împărțit în două părți aproape egale de o linie frântă cu

direcția E–V. Valul și șanțul care-l înconjoară erau foarte șterse acum câteva decenii (I.B.) **2.** Sat înglobat în com. Urechești (jud. Vrancea), unde, pe trei martori desprinși din terasa superioară a pârâului Oreavu (la cca 1 km V de sat), se află urme de locuire neolitice, din epoca bronzului (cultura Monteoru) și geto-dacice. Pe martorul dominant, numit „Titila lui Câță", cu aspect de cetățuie mărginită pe trei laturi de pante abrupte, au fost semnalate bogate resturi de locuire neolitice aparținând fazei Cucuteni A, acoperite de vestigii caracteristice culturii Monteoru (fazele Ic3–Ic2). Primul nivel de locuire monteorean (Ic3) corespunde fazei de trecere de la faza Ic4(3) la faza Ic3. Tot aici au fost descoperite și urmele unei așezări geto-dacice (sec. 2 î.Hr. — 1 d.Hr.). Conform observațiilor lui A.C. Florescu, în timpul domniei lui Burebista cetățuia a fost fortificată cuun șanț adânc, rezultat din săparea și amenajarea talvegului unui pârâu sau torent secat. În imediata apropiere a punctului „Titila lui Câță" au fost semnalate locuințe de suprafață cu inventar bogat (vase întregi și întregibile, unelte din piatră, os și corn, idoli din lut ars), aparținând aspectului Stoicani-Aldeni II. În epoca bronzului, pe acest loc:a fost întemeiată o așezare caracteristică fazelor Ic3—Ic2 ale culturii Monteoru. Aici se găsesc urmele unei așezări geto-dacice (sec. 4 I.Hr. — 1 d.Hr.), care făcea probabil parte din complexul stațiunii geto-dacice constituit din cetățuia „Titila lui Câță" și așezările ce gravitau în jurul acesteia. În această zonă a fost identificată și o necropolă corespunzătoare așezării Monteoru din fazele Ic3–Ic2, în inventarul căreia se află și vase de tradiție Ic4, care se găsesc incidental în etapa I a fazei Monteoru Ic3. La **P.** a fost descoperită și o așezare din sec. 6—7 d.Hr., din care s-au cercetat trei locuințe și nn interesant material ceramic (M.F. și D.G.T.).

I. Barnea, în *DID III*, 104; V. Bobi, în *Vrancea*, 2, 1979, 28; 4, 1981, 107 și 5, 1982, 50.

I.B.; M.F și D.G.T.

Palas, cartier al munic. Constanța, pe terit. căruia a fost descoperit (în 1966) un depozit de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului (sec. 13–12 î.Hr.), constituit din 36 de piese (unelte și bucăți de bronz brut), în greut. de 7,226 kg (M.P.D.). Aici se află și urmele unei așezări rurale din terit. tomitan. S-au găsit, pe lângă inscripția funerară a lui → Hermogenes Cyzicianul sau o alta atestând unitatea de măsură *dimodium* (ambele de considerat tomitane), o inscripție gr. în versuri menționând un anonim care a decedat în Alexandria Egiptului. Unele piese de sculptură, între care un relief eleusinic, pot să provină din Tomis (A.S.).

M. Irimia, în *Pontica*, 1, 1968, 89–105; M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln*, 112; I. Stoian, *Tomitana*, 163–164, 169–170; Th. Sauciuc-Săveanu, în *An. D.*, 16, 1935, 160, nr. 2; G. Bordenache, în *StCl*, 4, 1962, 281; ead., *Sculture*, 71, nr. 131.

M.P.D. și A.S.

palat, termen de origine lat., derivat de la *mons Palatinus*, cea mai înaltă colină din Roma. Desemnează, așa cum s-a întâmplat mai întâi acolo, edificiile romane imperiale fastuoase și s-a generalizat cu acest sens mai ales din epoca Dominatului. Impropriu, a fost folosit și pentru construcții relativ analoage din Dacia preistorică și romană dar care aveau altă destinație (de pildă, *aedes augustalium* de la → Ulpia Traiana). Pentru epoca Dominatului au fost denumite **p.** unele edificii mai impunătoare din câteva orașe ale provinciei Scythia Minor, dar și pentru acestea mai potrivită rămâne terminologia lat. convențională (*domus* etc.), cu descrierea corespunzătoare.

ECR, 560–561; *DEAVR*, 256–257.

A.B.

palatini v. **comitatenses**

Palatiolon, fortăreață menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 6, 34–35) ca aflându-se pe malul drept al Dunării, nu prea departe de „o fortăreață a hunilor" și vizavi de Sucidava (Celeiu—Corabia, jud. Olt). **P.** este menționată și de → Theophylactus Simocatta (*Hist.*, 8, 5, 6) la sfârșitul sec. 6 d.Hr. Se afla în apropiere de gura râului Isker (Bulgaria), undeva nn departe de Oescus. Neidentificată încă.

D. Tudor, *OR*[4], 206, 459; V. Velkov, *Cities*, 57, 87, 91, 210.

I.B.

Palazu v. **Sc...ia, vicus**

Paleoantropi, termen pus în circulație din 1916, la propunerea lui G. Eliot Smith, în vederea grupării fosilelor umane atribuite în general neandertalienilor. Paleoantropii succed → Archantropilor și preced → Neantropii. Această terminologie a corespuns fazelor evolutive întrebuințate până în anii '50, der este foarte puțin folosită în lucrările recente.

A. Leroi-Gourhan, *Dictionnaire de la Préhistoire*, Paris, 1988.

M.C.

paleoantropologie, știința despre omul fosil. Omul face parte integrantă din natură, atașându-se ansamblului ființelor vii angajate într-un lanț evolutiv neîntrerupt. Teoria evoluționistă în biologie, exprimată pentru prima dată de Jean-Baptiste Lamarck cuprinde transformările suferite de speciile vegetale și animale derivând unele din altele prin descendenți. Considerată azi ca demonstrată, teoria evoluționistă suferă încă în privința explicării mecanismelor ei, care rămân adesea controversate. Mărturiile fosile sunt acum indubitabile în a susține teoria evoluției speciilor, chiar dacă nu posedăm întotdeauna verigile acestui lanț. Lamarck a desco-

perit că la baza evoluției stau două categorii de factori importanți — cei ecologici și genetici, iar echilibrul între o specie și mediul său este o condiție esențială a supraviețuirii. Charles Darwin a propus o idee revoluționară la timpul său — rolul selecției naturale, conform căreia speciile derivă unele din altele prin acest proces și nu au fost create în acest fel, iar omul este ultimul reprezentant al grupului Primatelor în cadrul vertebratelor. J.G. Mendel completează teoria lui Darwin, demonstrând existența variațiilor spontane ereditare, apărute datorită hazardului, pe care le numește *mutații*. În anul 1699, studiile anatomice ale lui E. Tyson arătau marile afinități dintre om și cimpanzeu, ceea ce îl face pe C. Linné în 1735 să claseze omul în opera sa *Systema Naturae,* printre Primate (< lat. *primas;* „de prim rang"). În prezent se consideră că Primatele includ formele de origine, ancestralii comuni ai maimuțelor și ai omului, ceea ce presupune că omul nu se trage din maimuțe, ci din Primate. Primatele sunt mamifere placentare, în majoritate arboricole, cu o suprafață redusă a feței în raport cu craniul, cu creierul crescut în volum și complexitate, ceea ce a favorizat eliberarea mâinilor, cu membre care sunt prevăzute cu cinci degete și mâini cu capacitatea de prindere, doi sâni în poziție pectorală la femelă etc. S-a observat că dacă se compară pereche de pereche cromozomii umani cu cei ai cimpanzeului sau ai altor Primate, se poate constata identitatea lor în multe cazuri și în câteva situații ei diferă printr-o modificare de tip calitativ. Identitatea biochimică și cromozomică dintre om și cimpanzeu implică ipoteza unui strămoș comun. Întrebarea care se naște este oarecum paradoxală și ridică problema explicării, în condițiile unei identități biochimice de ordinul a 99% dintre cele două specii, a diferențelor morfologice destul de evidente și importante, ca să nu mai invocăm pe cele comportamentale. Răspunsul la această întrebare s-ar putea găsi în ocuparea a două nișe ecologice diferite; pădurea pentru cimpanzeu și mediul deschis pentru om, ceea ce i-a imprimat un anumit mod de locomoție, de viață și hrană. Primatele superioare antropomorfe și-au început existența, așa cum au demonstrat descoperirile din stratul egiptean de la Fayum (aproape de Cairo), în jurul datei de 35 milioane de ani, prin genurile *Propliopithecus* și *Aegyptopithecus.* Ele au fost reunite ulterior într-un singur gen, sub numele de *Propliopithecus,* din care s-au născut ulterior *Pliopithecus* și strămoșul Hominoidelor și Cercopithecilor. Grupul Hominoidelor include, la rândul său, giboni și Hominidele. Acestea din urmă sunt subdivizate în Pongine (orangutanul = Pongo) și Hominine. Homininele sunt descompuse în două triburi: Panini (cimpanzeul = Pan; gorila) și *Homo.* Formele fosile ale acestui grup sunt Dryopithecul, Ramapithecul-Silvapithecul, Gigantopithecul și Australopithecul. De asemenea, Oreopithecul a fost considerat de J. Hürzeler ca strămoș comun al cimpanzeului și omului. În prezent este privit ca o ramură specializată a Hominoidelor. Dryopithecul a trăit în miocenul inferior și mediu în Africa, iar în miocenul superior ajunge până în Franța, unde a fost descrisă specia *Dryopithecus fontani.* S-a crezut că ar putea să fie strămoșul gorilei și cimpanzeului, dar se pare că în realitate nu există o filiație care să justifice o astfel de ipoteză. Ramapithecul a fost descoperit în India în 1934 de G. Lewis. A fost datat între 14 și 10 milioane de ani și descris sub diverse denumiri. E. Simons îl consideră strămoș comun al cimpanzeului și omului. Silvapithecul a fost cunoscut în Eurasia în miocenul superior și derivă din Dryopithec. S-a stabilit că ar fi strămoșul orangutanului și al unui grup de maimuțe gigantice — *Giganthopithecus.* Subfamilia *Australopithecus* reprezintă o formă de tranziție spre om, dar trebuie să amintim că în timp ce o parte dintre specialiști situează Australopithecii în *Anthropomorphidae* (*Ponginae*), menționând caracterul lor de formă de tranziție, alții îi consideră direct în familia *Hominidae,* ca subfamilie numită *Australopithecinae.* Asupra Australopithecilor s-au propus mai multe sisteme de clasificare. J.T. Robinson, care a continuat cercetările marelui antropolog R. Broom, a propus în 1951 pentru Australopithecii descoperiți în Africa de S împărțirea lor în două genuri: *Australopithecus* (în care intra și genul *Plesianthropus*) și *Paranthropus.* Mai târziu, majoritatea antropologilor care au făcut descoperiri importante în Africa au ajuns la concluzia ca toate formele de Australopitheci, descrise sub diferite denumiri, să fie încadrate într-un singur gen — *Australopithecus,* cu trei subgenuri: *Australopithecus, Paranthropus, Zinjanthropus.* În acest gen unic ar intra speciile *Australopithecus africanus* (cu formele *A. africanus, A. prometheus, Plesianthropus transvalensis*), *Australopithecus robustus* (cu *Paranthropus crasiidens, P. robustus*) și *Australopithecus boisei* (*Zinjanthropus boisei*). În ultima vreme, înaintea lui *A. africanus* este plasat *A. afarensis. Australopithecus afarensis* era răspândit într-o lungă perioadă pe o arie largă, care include Etiopia, Kenia și Tanzania (între 3,7–2,7 milioane de ani). Trăsăturile sale morfologice constau într-o talie cuprinsă între 1,30 și 1,10 m și o capacitate cerebrală redusă de 300–400 cm^3. *Australopithecus africanus* a trăit între 3–1,8 milioane de ani, fiind o formă gracilă. Capacitatea sa craniană era de 400–500 cm^3. *Australopithecus robustus* era de talie mai mare (1,50 m) și avea o capacitate craniană de 500—550 cm^3. El s-a răpândit după 1,8 milioane de ani. Donald C. Johanson și Tim D. White, după definirea speciei *Australopithecus afarensis,* au lansat ipoteza strămoșului unic, după care toate speciile de Hominide cunoscute, care au apărut ulterior, ar fi provenit din această specie. Această concepție avea să declanșeze rapid controverse numeroase. De exemplu,

Yves Coppens afirmă că *Homo* și-ar fi putut găsi independența spre 4 milioane de ani, ceea ce înseamnă că omul a fost contemporan cu diferite specii de Australopitheci de-a lungul a 3 milioane de ani. Fosilele atribuite genului *Homo* au fost repartizate la diferiți taxoni sau grade, de felul *Homo habilis*, *H. erectus*, *H. sapiens*, în fapt reprezentând fiecare stadii diferite de evoluție. După Stephen J. Gould, la baza acestor diferențieri ar sta „punctațiile", care în stadiul de embrion sunt accelerații ce antrenează mutații. Transformările morfologice nu au avut loc în același timp, fiind vorba de o evoluție zisă „în mozaic". Relațiile dintre ritmul biomorfologic al individului și ritmul achizițiilor culturale nu este neapărat sincron. *Homo habilis* este considerat cea mai veche specie a genului *Homo* cunoscută până acum, pentru că el este primul creator de utilaje litice datate la 2,3 milioane de ani (situl din Valea Omo, Etiopia) și al primelor structuri de locuire (situl Oldoway, Tanzania), ceea ce reprezintă argumentele importante privind un comportament uman. Capacitatea sa craniană era de 650–750 cm^3. Primele utilaje creat de *Homo habilis* trebuie privite ca o mărturie a unei gândiri conceptuale, ceea ce presupune că utilajul era creat după un model conceput înainte de a fi realizat. Primele utilaje litice create de om au fost foarte simple. *Chopper*-ul era un galet amenajat prin desprinderi succesive ale aschiei pe o singură latură, în vederea obținerii unei creste tăioase, iar *chopping tool*-ul consta din amenajarea pe ambele fețe, cu scopul realizării unei creste ascuțite mai eficientă (ambii termeni provin din lb. engleză). Omul a transmis aceste experiențe din generație în generație, le-a îmbogățit și perfecționat, rod al gândirii sale din ce în ce mai profunde și probabil al unui sistem de comunicare reprezentat prin limbaj. În creierul uman funcția limbajului este localizată la nivelul circumvoluțiunilor Broca (aria 44). Devine tot mai mult o certitudine că *Homo habilis* posedă o zonă Broca relativ dezvoltată, ceea ce a îndemnat pe mulți specialiști să lanseze ipoteza că el era capabil de o formă de organizare a cuvintelor și prin urmare de un limbaj articulat. Totuși, până în prezent nu este cunoscut aparatul fonic la Hominidele fosile. În ultima vreme s-au luat în considerație inserțiile musculare ale limbii de pe mandibulă ca o mărturie a motricității mușchilor respectivi. După unele păreri, *Homo erectus* derivă din anumite forme evoluate de *Homo habilis* (cum ar fi cele de la Koobi Fora), după care ocupă o mare parte din terit. african și se răspândește apoi în S–E Asiei, în Asia orientală, India și Europa. În acest fel el este primul care cucerește zonele temperate. *Homo erectus* este autorul primelor mari invenții ale aventurii umane, descoperind simetria prin crearea unor bifaciale perfecte și odată cu aceasta demonstrând un înalt simț estetic. Spre 400 000 ani cucerește focul, mărturie stând vetrele de la Terra Amata (Franța), Vertesszöllös (Ungaria), Torre in Pietra (Italia), Chou-Kou-Tien (China), folosește coloranții și inventează o nouă tehnică mai evoluată de prelucrare a pietrei — debitajul levallois, este inițiatorul primelor acțiuni legate de diferite mănifestări rituale. El avea o înălț. între 1,5 și 1,7 m și o capacitate craniană care varia între 775 și 1250 cm^3. *Homo sapiens* este cunoscut prin două specii: *Homo sapiens neanderthalensis* și *Homo sapiens sapiens*. În afara specialiștilor care susțin că *Homo sapiens neanderthalensis* este o subspecie a lui *Homo sapiens*, există cercetători care afirmă că Neandertalienii clasici fac parte din grupa lui *Homo erectus* din Europa sau a Anteneandertalienilor, pentru că trăsăturile lor anatomice se regăsesc mai mult sau mai puțin la majoritatea indivizilor atribuiți omului de Neandertal. Totodată s-a formulat supoziția că Neandertalienii din Europa, prea specializați, s-ar fi stins fără urmași, odată cu apariția lui *Homo sapiens sapiens*. J.J. Hublin consideră că dezvoltarea liniei neandertaliene este înainte de toate rezultatul fenomenelor de segregație geografică care au afectat pe *Homo erectus* și *Homo sapiens* arhaic. Extremitatea occidentală a Eurasiei a reprezentat mult timp o „peninsulă climatică" relativ izolată de restul Lumii Vechi, la limita zonei de răspândire a primelor Hominide. Neandertalienii nu par a-și fi extins aria lor spre Orientul Apropiat și Asia Centrală decât un timp scurt din ist. lor; această arie a ajuns până în Israel și Uzbekistan. Spre 35 000 de ani se înregistrează o regresiune a Neandertalienilor și va avea loc în Europa o tranziție între populațiile neandertaliene, creatoare ale culturii musteriene, și populațiile de *Homo sapiens sapiens*, purtătoare ale paleoliticului superior. De-a lungul evoluției sale, omul de Neandertal nu manifestă tendințe anatomice de împrumut de la *Homo sapiens sapiens*, cu toate că primii oameni moderni par cronologic anteriori Neandertalienilor clasici. Omul de Neandertal, cu o capacitate craniană superioară omului actual (1625 m^3), se caracterizează printr-o seamă de cuceriri tehnice, culturale și spirituale. A dezvoltat tehnica de debitaj levallois, practica o medicină primitivă prin care trata bolile și bătrânii, avea cultul morților, el fiind printre primii oameni care își îngropau defuncții și avea chiar dezvoltată o concepție de reprezentare a vieții după moarte, atâta vreme cât la Chapelle-aux-Saints a fost exhumat un mobilier funerar din mormântul unui Neandertal. Adesea printre argumentele inferiorității omului de Neandertal față de *Homo sapiens sapiens* a fost invocată lipsa organelor vocale, indispensabilă articulării limbajului. O descoperire de la Kebara (Israel) din 1983 a atenuat aceste suspiciuni, pentru că aici s-a identificat un os hioid (în formă de U), care se dovedea foarte asemănător cu cel al omului actual. Ținând cont de calitățile sale de vânător iscusit, care a supraviețuit atâtor epoci glaciare, răspândindu-se pe spații imense timp de milenii, înlocuirea sa rapidă

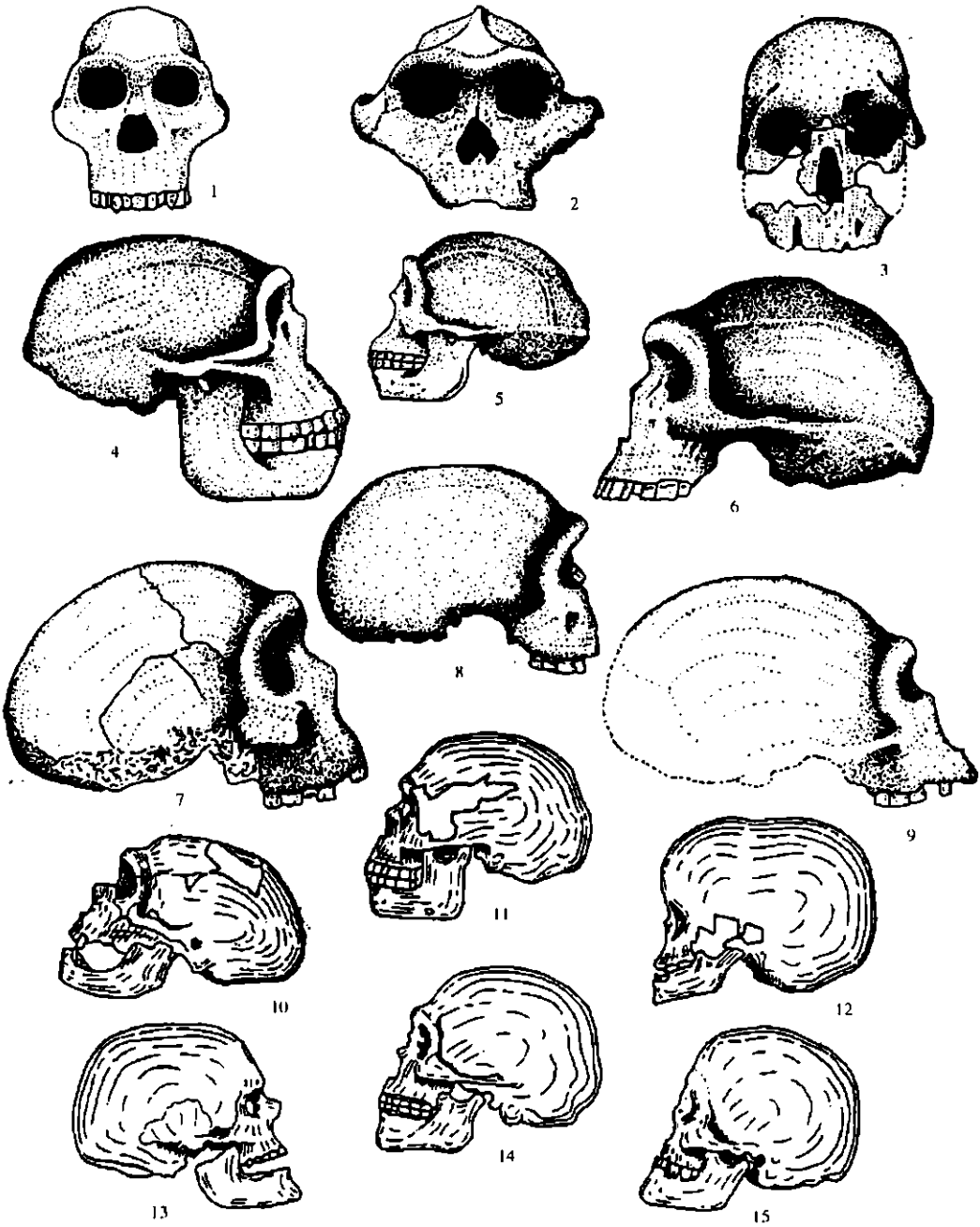

Fig. 140. Tipuri umane fosile. 1 *Australopithecus africanus* de la Sterkfontein — Africa de Sud; 2 *Australopithecus robustus* de la Turkana de E — (Kenia); 3 *Homo habilis* de la Turkana de E — Kenia; 4–9 *Homo erectus:* 4 Java, 5 Chou-Kou-Tien, China; 6 Rhodezia; 7 Petralona, Grecia; 8 Steinheim, Germania; 9 Tautavel, Franța; 10–12 *Homo sapiens neandertalensis:* 10 La Chapelle-aux-Saints, Franța, 11 Skhul, Israel; 12 Staroselje, Crimeea; 13–15 *Homo sapiens sapiens:* 13 Cro-Magnon, Franța, 14 Předmostí, Cehia; 15 Chencelade, Franța.

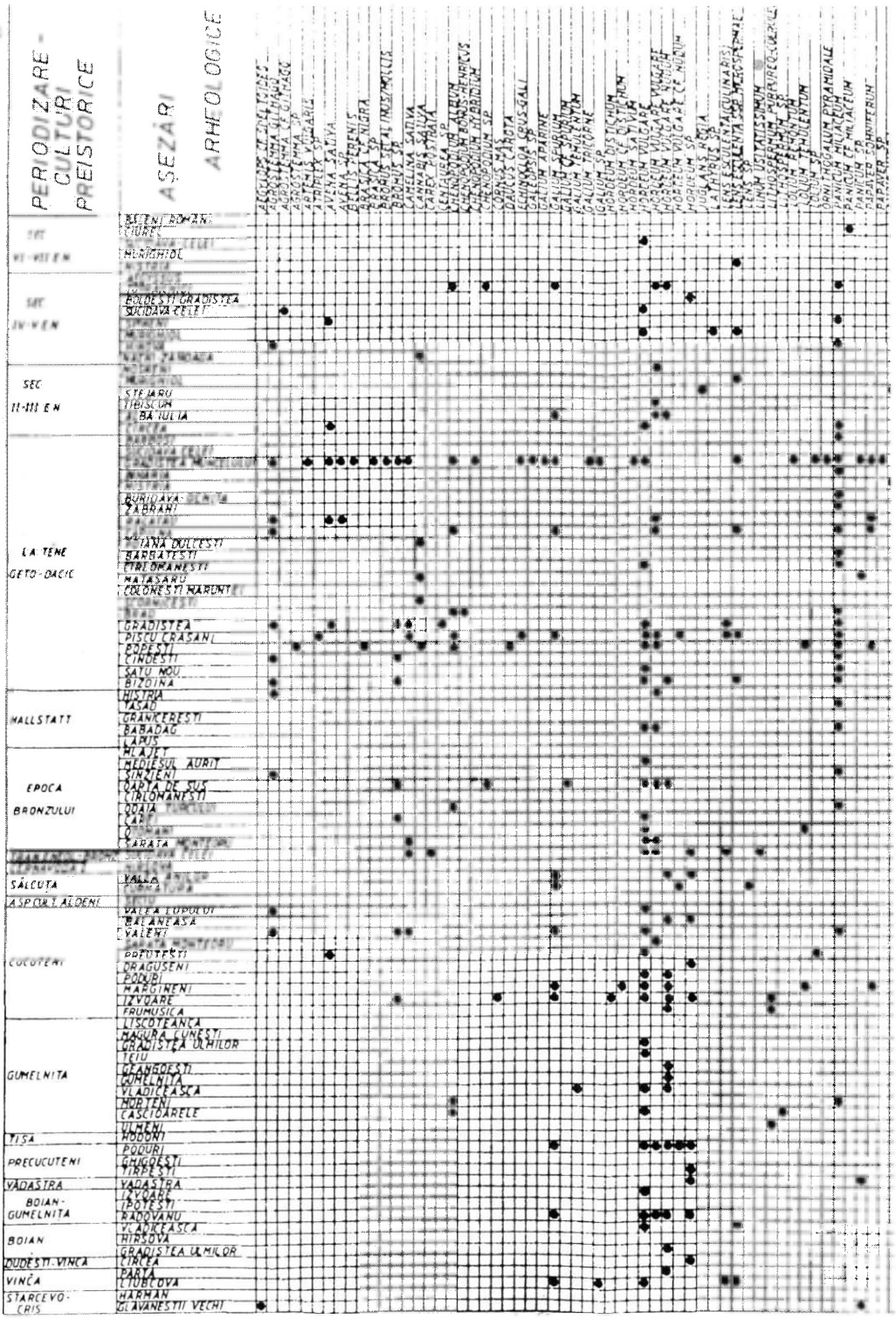

Fig. 141. Lista plantelor atestate în diferite perioade pre- și protoistorice din România

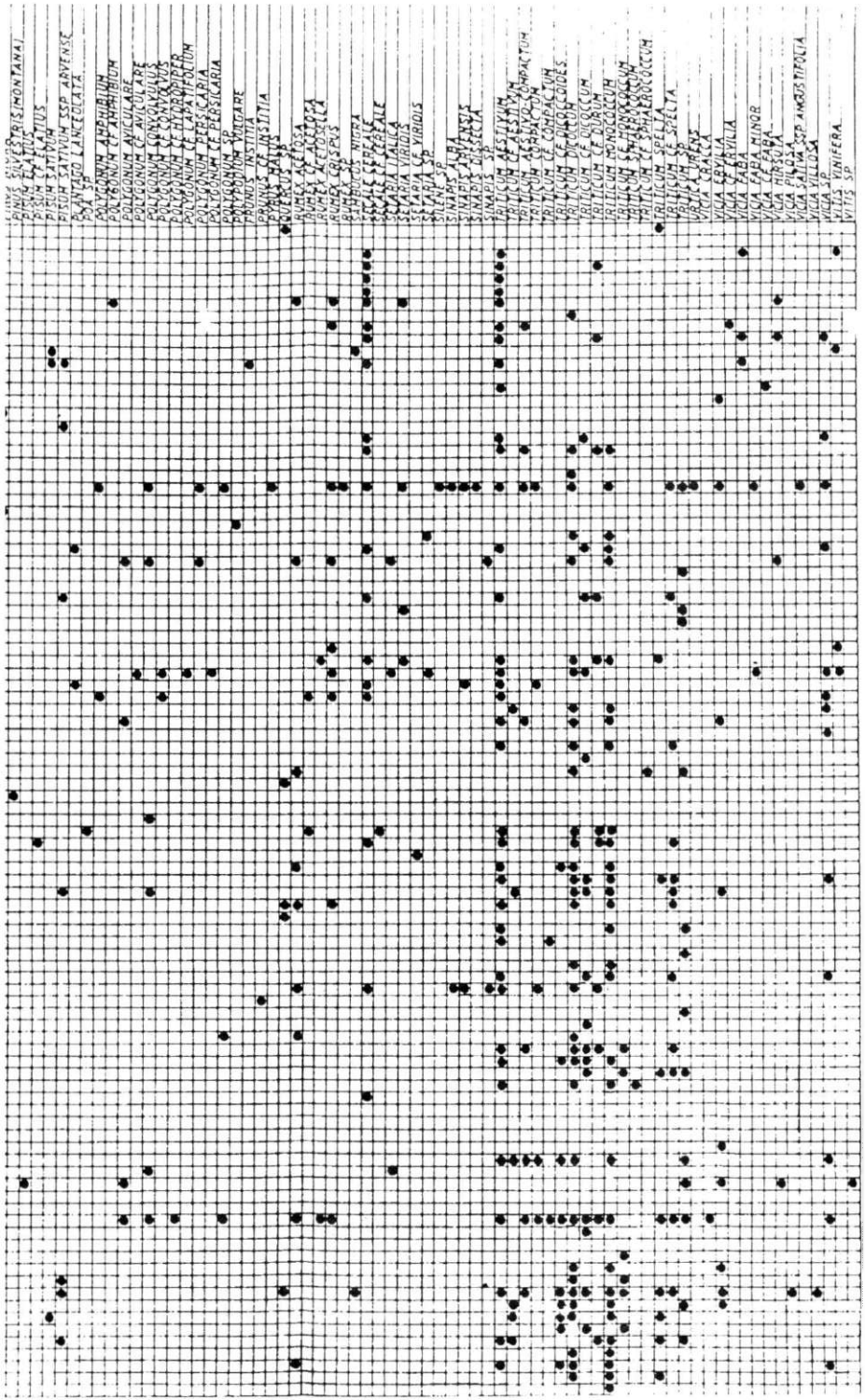

prin studiul semințelor carbonizate și al amprentelor acestora.

de către *Homo sapiens sapiens* apare pe cât de curioasă, pe atât de greu de explicat şi înţeles. Trecerea de la *Homo erectus* la *Homo sapiens* s-a făcut în mod gradat, transformările înregistrate nu par a fi contemporane de la o regiune la alta, iar diversele părţi ale scheletului au evoluat diferit în timp şi ca ritm. Această filiaţie a fost complicată mult de apariţia omului de Neandertal în Europa şi regiunea mediteraneană. Originea lui *Homo sapiens sapiens* este foarte veche şi, după majoritatea cercetătorilor, trebuie căutată în afara Europei. Reprezentanţii africani par deocamdată cei mai timpurii, depăşind 100 000 de ani, şi sunt urmaţi de cei din Orientul Apropiat. În legătură cu contemporaneitatea şi raporcul dintre *Homo sapiens neanderthalensis* şi *Homo sapiens sapiens*, B. Vandermeersch susţine teza dublei deplasări între Orientul Apropiat şi Europa. Omul de Neandertal, îndeobşte „european", ar fi câştigat Orientul Apropiat prin unii reprezentanţi ai săi în jurul datei de 100 000 de ani. Aici el a coabitat cu alte populaţii cu caractere fizice moderne. Sunt bine cunoscuţi în jurul datei de 55 000 de ani Neandertalienii de la Kebara, în Israel, sau cei din Irak. În aceeaşi vreme, vechii ocupanţi de tipul *Homo sapiens* au fost documentaţi la Muntele Carmel (Skhul) şi în Galilea (Qafzeh), ei prezentând multe trăsături asemănătoare cu tipul de Cro-Magnon din Europa de mai târziu. În Mediterana orientală *Homo sapiens* era prezent într-o serie de situri datate la 90 000–100 000, deci dintr-o epocă anterioară cu mult aceleia când *Homo sapiens sapiens* a fost relevat în zăcămintele cu paleolitic superior, de exemplu în Franţa. În jurul datei de 40 000 de ani, un grup de imigranţi de *Homo sapiens sapiens* au pătruns în Europa occidentală şi orientală, probabil pe drumul pe care îl parcurseseră Neandertalienii în sens invers cu mai multe milenii în urmă. Aceşti indivizi au fost numiţi de antropologi oamenii de Cro-Mngnon. Ei s-au instalat în regiunile locuite de Neandertalieni, cu care au convieţuit, după cum rezultă din aşezarea chatelperoniană de la Saint-Césaire, dar asupra cărora şi-au impus supremaţia destul de rapid. Chiar dacă la prima vedere acest proces pare că a fost provocat de sosirea lui *Homo sapiens sapiens*, nu se pot preciza modalităţile în care s-a produs acest transfer de populaţie. Dacă vorbim de trăsăturile morfologice ale lui *Homa sapiens sapiens*, ne referim de fapt la morfologia specifică subspeciei Cro-Magnon. Acestea, în linii generale, ar fi următoarele: statura înaltă de cca 1,80 m, scheletul în general robust, craniul foarte voluminos şi foarte alungit, orificiul occipital proeminent etc. V şi *paleolitic*.

Origine et évolution de l'Homme, Paris, 1982; J. Chaline, *Histoire de l'Homme et des climats au Quaternaire*, Paris, 1985; id., în *L'Homme de Neandertal*, Liège, 1989, 11–21; P.-Y. Demars, J.-J. Hublin, B. Vandermeersch, *ibid.*, 23–27.

M.C.

paleoetnobotanică, ramură a etnobotanicii care studiază resturile de plante cultivate sau folosite de om în diferite scopuri în timpurile vechi şi care s-au păstrat în diverse contexte arheologice. Resturile de plante se conservă în cele mai bune condiţii în stare carbonizată, incendiile fiind frecvente în preistorie, şi mai rar necarbonizate, pentru păstrarea lor în această stare fiind necesare condiţii speciale de fosilizare. Adesea, pe ceramică sau în chirpiciul construcţiilor preistorice, se întâlnesc amprentele diferitelor părţi din plante, inclusiv seminţele, care permit precizarea speciei de la care provin. În România există descoperiri de seminţe carbonizate (uneori în cantităţi impresionante) şi amprente de seminţe din toate epocile (v. fig. 141). La Poduri (jud. Bacău), în cultura Precucuteni, s-au descoperit adevărate silozuri pentru conservarea anumitor specii de cereale, iar la Teiu (jud. Argeş), în cultura Gumelniţa, autentice depozite de păstrare a orzului. Din cadrul ultimei culturi menţionate, în aşezarea de la Ulmeni (jud. Călăraşi), a fost recuperat un colier de seminţe de *Lithospermum purpureo-coeruleum* („mărgeluşe"), iar din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului, la → Celeiu (jud. Olt), a fost descoperită cea mai veche pâine carbonizată de pe terit. României. Pâinea era fabricată probabil cu un ferment în compoziţia căruia intrau seminţe de orz, măcriş şi in.

J.M. Renfrew, *Paleoethnobotany. The prehistoric food plants of the Near East and Europe;* M. Cârciumaru, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 126–134 şi 5, 1984, 171–176; id., în *Suceava*, 10, 1983, 827–834.

M.C.

paleolitic (< gr. παλαιός, „vechi" şi λίθος, „piatră"), epoca veche a pietrei, ce corespunde primei perioade a erei cuaternare (pleistocen sau perioada marilor glaciaţiuni). Cunoscută în lit. şi ca epocă a pietrei cioplite (denumire folosită pentru prima dată de J. Lubbock în 1865). Periodizarea p. în general şi a celui european în special se datorează arheologilor francezi. Menţionăm în acest sens încercările de periodizare aparţinând lui E. Lartet (în 1863), G. de Mortillet (în 1872 şi 1883) şi H. Breuil (în 1906 şi 1932). Ca urmare a numeroaselor cercetări efectuate atât în Europa cât şi pe celelalte continente s-a ajuns în prezent să se admită trei mari etape sau perioade de dezvoltare ale **p.**: *veche* sau *inferioară*, *mijlocie* şi *superioară*. Cercetările din ultima vreme au arătat că cele mai vechi unelte cunoscute până acum au fost descoperite în Africa de E la Oldoway (sau Olduvai, în Tanzania) şi în Valea Omo (în Etiopia), în fapt o industrie foarte primitivă care constă îndeosebi din cioplitoare pe galete şi care a primit numele de cultura olduvaiană. Ea este creaţia unui hominid biped, *Homo habilis* (cu o capacitate craniană de 650–750 cm^3) considerat ca reprezentând specia cea mai veche a genului

Homo. În Europa, unelte ale omului primitiv sunt atestate încă din pleistocenul inferior (1 800 000—700 000 BP), cu toate că resturile osoase ale acestor hominizi nu au fost descoperite până acum. Începutul cuaternarului pe terit. României se situează în urmă cu 1 800 000–1 700 000 ani, pe baza asociațiilor faunistice descoperite în Bazinul dacic, cum ar fi cea din orizontul inferior (I) de la → Bugiulești, azi com. Tetoiu (jud. Vâlcea), în punctul „Valea lui Grăunceanu". Autorii săpăturilor de la Tetoiu consideră că ar fi găsit în depozitele nisipoase sau nisipos-argiloase în care s-a descoperit variatul și bogatul material faunistic cu *Archidiskodon meridionalis, Dicerorhinus etruscus, Eucladoceros sp., Paradolichopithecus geticus* etc. și unele oase ce ar indica după felul lor de spargere o activitate intenționată a unor hominide (și de aceea descrise ca măciuci, zdrobitoare, străpungătoare, racloare). Este necesar să menționăm că în orizontul cu resturi osoase de la Tetoiu (Bugiulești–„Valea lui Grăunceanu") nu s-au găsit unelte de piatră cioplită. *Paleoliticul inferior*. Cele mai vechi unelte de piatră au fost descoperite în partea de V–NV a Munteniei, mai precis în zona cuprinsă între râurile Argeș și Olt care corespunde Piemontului sau Platformei Cotmeana și cu partea de N mai înaltă a Câmpiei Române. Aproape toate piesele găsite până în prezent au fost culese din pietrișurile fluviatile ale văilor din zona amintită, ca de pildă cele ale Argeșului (Pitești, Budeasa, Merișani), Mozacului (Leșile—Teiu), Dâmboviței (Negrași), Cotmenei (Cotmeana), Topologului (Milcoiu), Vedei (Morărești), Oltului (zona Slatina) și îndeosebi pe valea Dârjovului (zona Valea Mare—Brebeni). Studiul tehnico-tipologic, ca și cel privind gradul de patină, lustru și rulare mai mult sau mai puțin accentuat al pieselor descoperite în depunerile remaniate ale văilor enumerate mai sus, ne-au îndreptățit să afirmăm că aceste obiecte litice aparțin mai multor culturi care s-au succedat de-a lungul **p.** *inferior*. Este foarte posibil ca seria cea mai veche de unelte — *choppers* (cioplitoare unifaciale), *chopping-tools* (cioplitoare bifaciale), discoide etc., cu gradul cel mai pronunțat de patină-lustru și rulare să aparțină așa-zisei culturi sau industrii arhaice a galetelor (amenajate) din pleistocenul inferior. În pleistocenul mijlociu, la formele de unelte specifice acestei industrii arhaice pe galete se adaugă tipuri noi cum ar fi piesele protobifaciale (evoluate se pare din *chopping-tools)* sau bifacialele de tip abbevillian cum sunt cele găsite pe Valea Dârjovului ori cele de tip acheulean aflate în pietrișurile văilor Oltului și Dârjovului precum și așchiile de tehnică clactoniană. În afara seriilor de piese descoperite în depunerile remaniate, demne de menționat sunt și cele câteva obiecte litice găsite în poziție *in situ* asociate cu resturi de faună fosilă. De pildă, în Peștera Liliecilor de la Gura Dobrogei, în zona avenului care formează intrarea secundară a peșterii, s-a descoperit într-un sediment cu microfaună atribuit Mindelului superior un *chopping-tool* de silex. De asemenea, în bazinul Ciucului superior, în extremitatea de S–V a com. Sândominic (jud. Harghita), în depozitele de umplere ale unei cavități aflate în travertinele de aici (nivelul I) s-au găsit, în asociere cu o bogată faună de micromamifere atribuite sfârșitului Mindel-Rissului, câteva piese de silex și gresie silicioasă. **P.** *inferior* îi aparține și *premusterianul,* caracterizat prin industrii de așchii de debitaj levallois sau non levallois în care formele vechi de unelte lucrate pe galete (de tipul *choppers, chopping-tools*) sau bifacialele se pot întâlni într-un procent mai mic sau mai mare, ori sunt absente, și care s-au dezvoltat în ultima parte a **p.** inferior. Originea acestora pare a se situa la începutul Rissului iar sfârșitul lor ar putea atinge chiar începuturile Würmului inferior. Asemenea unelte pe așchii s-au găsit în alnviunile ternsei de la Ripiceni—„Izvor" (strat 1-prundiș). Este foarte posibil ca o serie de piese (în special seria mai nouă de unelte pe așchii, racloare, bifaciale, în general cu un grad slab de patină, lustru și rulare) descoperite în depunerile remaniate de pe văile cuprinse între Argeș și Olt să aparțină culturii sau culturilor premusteriene. Tot acestei vremi i se atribuie și așchia rulată de la Valea Lupului—Iași precum și bifaciala de tip acheulean evoluat culeasă din prundișurile văii Oboga (sat Ipotești, jud. Olt). În afara acestora ar mai fi de amintit cele două piese găsite în poziție *in situ* asociate cu o faună de mamifere în nivelul II atribuit Rissului inferior provenind din punctul menționat de la Sândominic și industriile „musteroide" din straturile 6, 10 și 13 aparținând Rissului din Peștera „La Adam". **P.** *mijlociu*. Pe terit. României nu pare exclus ca **p.** *mijlociu,* caracterizat prin individualizarea mai multor faciesuri musteriene, la formarea cărora industriile premusteriene au jucat un rol important, să fi început spre sfârșitul interglaciarului Riss-Würm dacă nu chiar odată cu începutul Würmului inferior. El a dăinuit, credem, în zona discutată, prin așa-zisul musterian tardiv până la Würmul mijlociu, spre aproximativ 30 000 BP așa cum o dovedește locuirea musteriană din nivelul II b din Peștera „Gura Cheii"—Râșnov datată la 29 700 $^{+1700}_{-1400}$ BP (Gr N-11 619) și 30 450±300 BP (Gr. N-13 008) (probă prelevată din solul aflat între cele două niveluri de vetre II a-II b). Cercetările de până acum au arătat că în unele regiuni ale României s-au putut identifica pe temeiuri tehnico-tipologice și stratigrafice mai multe grupe musteriene care s-au succedat (cum ar fi în Moldova) sau au dăinuit în alte zone mai multă vreme. O asemenea grupă este cea atribuită musterianului *tipic* de debitaj levallois identificat atât în așezările de peșteră cât și în cele sub aer liber. Pentru terit. Moldovei sunt caracteristice cele două așezări din sectorul epigenetic al Prutului: Mitoc—„Valea Izvorului" (com. Mitoc, jud. Botoșani) (nivelul I) unde s-a găsit o bogată

industrie aparținând musterianului de tradiție acheuleană de debitaj levallois și cunoscuta stațiune Ripiceni—„Izvor". Aici s-an descoperit șase niveluri musteriene: nivelurile I–III au fost atribuite musterianului tipic de debitaj levallois (bogat în racloare și cu un număr semnificativ de piese cu *encoche* și denticulate), nivelurile IV–V aparțin musterianului de tradiție acheuleană de debitaj levallois (bogat în racloare și cu relativ multe bifaciale) iar ultimul (VI), sărac în material litic, se caracterizează totuși printr-un procentaj ridicat de piese cu *encoche* și denticulate. Aceste niveluri de locuire, cu excepția ultimului (IV) au oferit, în afara materialului litic, numeroase complexe de locuire ce constau din vetre de foc, resturi faunistice, aglomerări cu pietre de calcar și ateliere de prelucrare a uneltelor. Cel mai bogat dintre ele, atât în obiecte litice cât și în complexe de locuire, este nivelul IV. Descoperirea în acest nivel a unui mare număr de unelte și arme cioplite într-un silex de bună calitate, îndeosebi a splendidelor forme bifaciale (racloare, vârfuri foliacee, diverse tipuri de bifaciale) atestă, fără îndoială, îndemânarea la care ajunseseră unii „artiști" ai colectivității de Paleantropi de la Ripiceni—„Izvor". Printre complexele amintite demne de menționat sunt și adăposturile-paravan de formă fie ușor arcuită sau rectilinie fie ovală, care protejau pe cea de vânturile aspre ce băteau dinspre E–NE. Cel mai vechi adăpost de formă ușor arcuită a fost descoperit în primul nivel musterian. Structura „pereților" unui asemenea adăpost (îndeosebi cel de tip oval), a cărui înălț. putea atinge 2 m, consta din oase mari, defense de mamut și probabil crengi groase de pinete, fixate la bază cu pietre de calcar și pământ, peste care se așterneau, se pare, pieile de animale. În interiorul unui asemenea adăpost s-au găsit urmele unei vetre de foc, resturi menajere (oase sparte) și numeroase piese de silex atipice (deșeuri de cioplire) care atestă desigur existența unor mici ateliere de cioplire. Prin forma și structura lor aceste adăposturi nu erau acoperite. De altfel, asemenea structuri de locuire au fost descoperite și în alte locuiri musteriene cum ar fi cele din stațiunile Molodova I (nivel 4), Molodova V (nivel 11) și Chetrosu, de pe Nistrul mijlociu. Cele mai multe dintre adăposturile descoperite au avut se pare un caracter temporar și periodic. Este foarte probabil ca adăpostul de tip oval să fi stat la baza construcției viitoarelor locuințe-colibe acoperite din p. superior din zona de la E de Munții Carpați. Din punct de vedere al cronologiei absolute dispunem pentru nivelurile III și IV de la Ripiceni—„Izvor" de mai multe date de C_{14}. Astfel, locuirea din partea superioară a nivelului III a fost datată la 46 400 $^{+4700}_{-2900}$ BP (Gr N-11 230) și 45 000 $^{+1400}_{-1200}$ BP (Gr N-11 571). Acesre cifre indică până în prezent cea mai veche vârstă care se cunoaște pentru musterianul *tipic* identificat până acum pe terit. Moldovei. Cât privește nivelul IV, se poate afirma că el a evoluat pe o perioadă de cca 4500 ani cuprinsă între 44 800 $^{+1300}_{-1200}$ BP (Gr. N-9208) și 40 200 $^{+1100}_{-1000}$ BP (Gr. N-9210). Ținând seama de aceste date, precum și de poziția stratigrafică, este foarte posibil ca primul nivel musterian de la Ripiceni—„Izvor" să se situeze pe la 60 000–65 000 ani BP iar ultimul pe la cca 35 000 BP. Privit în ansamblu, musterianul din Moldova cu grupele sale culturale face parte din marea arie a musterianului est-european care cuprindea Câmpia Rusă și îndeosebi stepele nord-pontice. Astfel, s-au putut observa destul de multe similitudini din punct de vedere tehnico-tipologic între industriile atribuite musterianului *tipic* de la Ripiceni—„Izvor" și cele descoperite în stațiunile de la E de Prut, cum ar fi cele de pe Nistrul Mijlociu de la Cormani IV (strat 11), Molodova I (strat 4), Molodova V (strat 11), precum și între industriile aparținând musterianului de tradiție acheuleană de la Ripiceni—„Izvor" și Mitoc—„Valea Izvorului" și cele de la Staroselie, Suhaia Mecetka etc. Un alt facies este cel al musterianului peșterilor carpatine, reprezentând se pare o variantă regională a așazisului *charentien*, documentat prin locuirile din peșterile de la Nandru (Peștera Curată și Peștera Spurcată), Ohaba-Ponor (Peștera „Bordul Mare"), Râșnov (Peștera „Gura Cheii"), Peștera—Moieciu (Peștera Mare sau a Liliecilor), Băile Herculane (Peștera Hoților) etc. Inventarul litic al acestor locuiri, bogat în racloare, constă în mare parte din piese de cuarțit și alte roci cuarțoase sau gresoase și în mică măsură de silex, opal etc. De debitaj non levallois, în general, această industrie se caracterizează prin tehnica de cioplire a gaietelor zisă poatiniană. Pentru unele locuiri musteriene din peșterile de la Borosteni, Ohabu-Ponor și Râșnov există mai multe date de radiocarbon. Astfel, pentru proba de oase prelevată de la jumătatea superioară a stratului II musterian (de la 2,20–2,30 m adâncime) din Peștera Cioarei—Borosteni ni se oferă cifra de 49 500 $^{+3200}_{-1100}$ BP (Gr. N-13 002), iar pentru nivelul IIIb din Peștera „Bordul Mare" de la Ohaba-Ponor, vârsta de 43 600 $^{+2800}_{-2100}$ BP (Gr N-12 676). În schimb, vârsta nivelului IIa din Peștera „Gura Cheii"—Râșnov se situează la 33 300±900 BP (Gr N-13 009). S-a putut observa că inventarul litic din peșterile Carpaților Meridionali, lucrat în mare parte pe cuarțit, prezintă similitudini tehnico-tipologice cu cel descoperit în nivelurile musteriene ale așezării de la Érd (Ungaria). Alt facies musterian identificat pe terit. României este cel denticulat (cu rare forme bifaciale sau fără). El este cunoscut prin așezările din Dobrogea aflate fie în apropierea litoralului Mării Negre (Mamaia-Sat, „Peninsula", Ovidia—Nazarcea etc.), fie în zona centrală a acestei provincii (Saligny—Făclia, Peștera, Poarta Albă, Castelu, Peștera Cheia—Târgușor etc.). De pildă, industria

de silex din cele două niveluri de la Mamaia-Sat este de debitaj slab levallois și se caracterizează prin unelte de mărime mică și mijlocie, îndeosebi printr-un mare număr de piese denticulate și cu *encoche*, racloare și printr-un număr redus sau foarte redus de alte tipuri, cum ar fi gratoarele, burinele, piesele bifaciale etc. Privite în ansamblu, industriile musteriene din Dobrogea prezintă unele asemănări tehnice și tipologice cu cele din Bulgaria. În ceea ce privește industriile musteriene din N–V Transilvaniei — așezările de la Boinești și Remetea—„Somoș" (jud. Maramureș) aparțin unui musterian *tipic* de debitaj levallois, bogat în racloare și piese denticulate și cu *encoche* și cu rare piese bifaciale. Este de remarcat faptul că în unele locuiri musteriene, cum ar fi cele de la Baia de Fier, Ohaba-Ponor și mai cu seamă de la Boroșteni, s-au găsit și unele obiecte de os prelucrate, de altfel destul de sumar, folosite ca unelte (străpungătoare, racloare). Ele înlocuiau probabil uneltele de piatră care se realizau greu datorită rocilor de calitate inferioară (cum ar fi dioritul, gresia cuarțoasă etc.) aflate în zonă. Pentru diversele comunități de Paleantropi, care au locuit atât în peșteri cât și în aer liber, vânătoarea a jucat un rol preponderent. Unele dintre aceste colectivități vânau mai ales un anumit animal care era probabil mai numeros în zona terit. lor de vânătoare. În acest sens este de remarcat că musterienii din Peștera Muierilor de la Baia de Fier vânau în special ursul de peșteră, cei din Peștera „Bordul Mare" de la Ohaba-Ponor, calul, iar cei de la Ripiceni—„Izvor", mamutul. Dacă resturile de cultură materială (obiecte litice, resturi fannistice etc.) lăsate de diversele grupe musteriene sunt destul de numeroase, în schimb cele osteologice umane păstrate sunt extrem de rare. Până în prezent se cunosc doar cele trei falange de la membrul inferior, descoperite cu ani în urmă în Peștera „Bordul Mare", atribuite omului de Neandertal. **P.** *superior*. În evoluția celor două culturi, cea aurignaciană și cea gravetiană orientală, care s-au desfășurat în Würmul mijlociu și superior, s-au putut sesiza stratigrafic mai multe etape de dezvoltare. Pe terit. României, trecerea de la **p.** mijlociu la cel superior s-a desfășurat probabil între cca 35 000 și 30 000 ani BP. În unele zone ale României, începuturile culturii aurignaciene par să se fi dezvoltat paralel cu unul din faciesurile musterianului tardiv din peșterile carpatice, bineînțeles dacă luăm ca verosimilă vârsta de radiocarbon a nivelului II b din Peștera „Gura Cheii"—Râșnov. Pentru zona cuprinsă între Munții Carpați și Prut, cele mai timpurii locuiri aurignaciene descoperite până în prezent sunt cele de la Mitoc—„Malu Galben" (nivelurile de vetre de la –7,85 m și –8,70 m), Ripiceni—„Izvor" (nivelurile aurignaciene Ia–Ib) și „Cetățica I"—Ceahlău (nivelul I). Studierea inventarului litic din locuiri (mai numeros în nivelurile Ia–Ib de la Ripiceni—„Izvor" și destul de sărac în nivelul I de la „Cetățica I"—Ceahlău) permit sublinierea unor evidente similitudini tehnico-tipologice între diferite tipuri de unelte, dintre care unele, prin forma și tehnica lor de cioplire (levallois) trădează tradiția musteriană. S-a putut observa că în ambele niveluri de la Ripiceni—„Izvor" predomină piesele cu *encoche* și denticulate urmate de diverse tipuri. Tot aici, se întâlnesc într-un număr mai redus celelalte tipuri de unelte, cum ar fi gratoarele (de tip simplu, pe lamă retușată, carenat și *à museau* plat), burinele (în general de tip diedru), piesele cu trunchiere retușată etc. În nivelul de la –8,70 m de la Mitoc—„Malu Galben" s-au găsit unele gratoare carenate și racloare pe așchii. Este interesant de reținut că atât la Ripiceni—„Izvor" cât și la „Cetățica I"—Ceahlău s-au descoperit și câteva piese bifaciale. Asemenea forme s-au găsit și în industriile unor locuiri aparținând, după arheologii sovietici, etapelor timpurii ale p. superior de la E de Prut. De pildă, în stratul IV (inferior) din așezarea de la Corpaci (Rep. Moldova) s-au descoperit, pe lângă alte tipuri de unelte (racloare, piese cu *encoche*, gratoare, segmente de cerc etc.) și unele forme bifaciale foarte asemănătoare celor aflate în stațiunile noastre. Totuși, prezența segmentelor de cerc ca și a altor tipuri de unelte determină sincronizarea stratului IV de la Corpaci cu nivelul aurignacian IIb de la Ripiceni—„Izvor", unde s-au găsit, pe lângă multe piese identice celor de la Corpaci, și patru segmente de cerc. Din punct de vedere cronologic locuirile atribuite de noi aurignacianului inferior de la Ripiceni—„Izvor" și „Cetățica I"—Ceahlău ar fi putut evolua în perioada cuprinsă între cca 32 000 și 29 000-28 000 ani BP. Până în prezent nu există decât o singură dată de radiocarbon. Este vorba de vârsta de 28 420 ± 400 BP (Bln-809) care a fost obținută pe baza unei probe de cărbuni prelevată din vatra aflată în partea superioară a nivelului I b de la Ripiceni—„Izvor". Dacă această dată este corectă, atunci locuirea nivelului I a s-ar putea plasa mai devreme cu cca două-trei mii de ani, începuturile ei situându-se probabil pe la 32 000 ani BP. O vârstă apropiată celei menționate mai sus ne-a oferit-o nivelul de vatră de la 7,85 m adâncime din stațiunea Mitoc—„Malu Galben": 28 910 ± 480 BP (Gr N-12 636). În schimb, nivelul de vatră aflat la 8,70 m adâncime din aceeași așezare a fost datat la 31 850 ± 800 BP (Gr. N-12 637). În măsura în care datele amintite sunt exacte, atunci am putea vorbi de o oarecare contemporaneitate între cele două locuiri de la Mitoc și nivelurile Ia–Ib de la Ripiceni—„Izvor". În ceea ce privește originea aurignacianului din România și îndeosebi a celui de pe terit. Moldovei, s-au emis mai multe ipoteze. Având în vedere numărul mare de piese denticulate, de *encoche* și de racloare, precum și prezența unor bifacinle în industriile aurignaciene timpurii discutate mai sus, suntem înclinați să considerăm că la

geneza lor un rol important l-a avut faciesul musterian de tradiție acheuleană. Cu toate acestea, trebuie amintit că, din punct de vedere stratigrafic, la Ripiceni—„Izvor", între nivelul I a aurignacian și nivelul VI musterian, se interpune o depunere sterilă. Pentru alte industrii aurignaciene timpurii în care nu sunt prezente piese bifaciale, nu este exclus ca la formarea lor să fi contribuit alte faciesuri, cum ar fi cel al musterianului *tipic* (bogat în racloare și piese denticulate și cu *encoche*) sau cel al musterianului denticulat cu forme bifaciale. Pentru cea de a doua etapă de evoluție a aurignacianului din România, cunoscută și sub denumirea de aurignacian mijlociu, există un număr mai mare de așezări: locuirile din bazinul Ceahlăului („Dârțu", „Podiș", Bistricioara); cele de pe Prutul mijlociu, de la Mitoc (punctele „Valea Izvorului"-nivelul II, „Valea lui Stan", „Pârâul lui Istrate") și Ripiceni—„Izvor" (nivelurile IIa–IIb); din Țara Bârsei de la Cremenea—Sita Buzăului; din depresiunea intramontană Oaș, de la Boinești (nivelul II), Remetea—„Someș" (nivelul II), Călinești II sau aceea din depresiunea Baia Mare, de la Bușag (nivelul II) etc. Pentru câteva dintre aceste locuiri s-au obținut unele date de radiocarbon. Astfel, nivelul I aurignacian de la Ceahlău—„Dârțu" a fost datat la 24 390±180 BP (Gr N-12 673) iar nivelul I de la Bistricioara—„Lutărie" la 24 760±170 BP (Gr N-11 586). În ceea ce privește ultima etapă de dezvoltare a aurignacianului din România (etapa tardivă) nu s-a fixat până acum nici o dată absolută. Este foarte posibil ca pe terit. Moldovei această etapă să se fi încheiat pe la cca 23 000 BP. În schimb, într-o altă zonă, aceea a unei mari părți din Câmpia Română (cu excepția celei de E), aurignacianul pare să se fi prelungit mai mult, el evoluând un timp paralel cu gravetianul din Moldova și Dobrogea (dintre aceste așezări mai importante sunt cele de la Lapoș, Cernica, Giurgiu—„Malu Roșu", Ciuperceni, Vădastra). De asemenea, în Banat s-a constatat că influențele sud-vestice sau central-europene ale culturii gravetiene s-au manifestat într-o etapă mai târzie a acestei culturi. Materiale litice tipice pentru aurignacianul din această zonă cu lamele tip Dufour, cu unele vârfuri tip Font-Yves, cu gratoare carenate, *à museau*, nucleiforme, raboturi, lame aurignaciene etc., au fost descoperit în așezările de la Coșava (nivelurile I–II), Românești-Dunibrăvița (nivelurile III–IV) și Tincova. Spre deosebire de așezările în aer liber, locuirile aurignaciene din peșteri, cum ar fi cele de la Baia de Fier, Boroșteni, Ohaba-Ponor, Râșnov, Peștera—Moieciu, Cioclovina, Cheia—Târgușor, Peștera „La Adam"—Târgușor etc., sunt sărace sau relativ sărace în material litic, ceea ce dovedește că ele au fost de mai scurtă sau foarte scurtă durată. Începuturile gravetianului oriental cunoscut și sub denumirea de gravetianul est-cenural european de pe terit. Moldovei par a se plasa, așa cum am arătat, la cca 23 000 ani BP. Totuși, nu se exclude nici posibilitatea ca etapa cea mai timpurie a gravetianului de aici să se situeze ceva mai devreme, așa cum indică, în măsura în care este corectă, o dată radiocarbon de la Mitoc—„Malu Galben" (26 700±1040 BP) (GX-9418). De altfel, în relativ lunga sa evoluție, gravetianul din terit. carpato-ponto-danubian a cunoscut mai multe etape, documentate în unele așezări din Moldova prin mai multe niveluri, în general cu vetre suprapuse (Mitoc—„Malu Galben", Crasnaleuca—„Staniște", Cotu Miculinți, Lespezi, Ceahlău—„Dârțu", Ceahlău—„Podiș", Bistricioara—„Lutărie" etc.). Printre cele mai vechi locuiri gravetiene din zona Prutului mijlociu se numără, pe baza datelor de radiocarbon obținute până în prezent, cele de la Mitoc—„Malu Galben", Crasnaleuca-nivelul VI (21 700±800 BP) (Gr N-12 671) și Cotu Miculinți — nivelul VII (20 140±410 BP) (Gr N-12 662). În bazinul Ceahlăului, cea mai importantă stațiune gravetiană este cea de la Bistricioara—„Lutărie". Aici au fost identificate cinci niveluri de locuire, unele bogate în vetre și datate prin radiocarbon. Astfel, cea de a treia etapă de locuire, reprezentată prin nivelul IV, indică vârsta de 16 150±350 BP (Gr N-10 528). În schimb, ultimul nivel de locuire de aici (nivelul VI), situat într-un sediment de loess gălbui-prăfos depus în tardiglaciar, pentru care nu există date absolute, s-ar plasa între cca 14 000–12 000 BP. Este interesant de relevat că inventarul litic al acestei locuiri ca și cel descoperit în nivelurile contemporane acesteia din

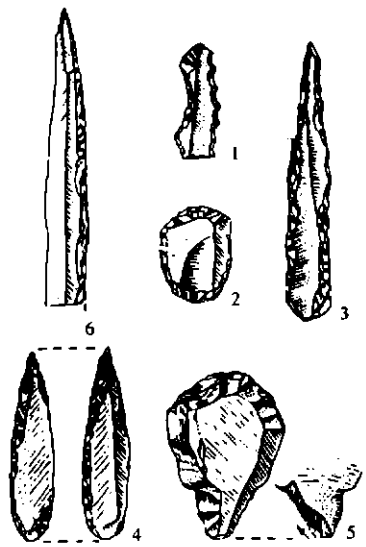

Fig. 142. Piese de silex din paleoliticul superior, cultura gravetiană: 1 lamelă denticulată (Ripiceni–„Izvor"), 2 gratoar („Dârțu"–Ceahlău), 3 străpungător (Ceahlău–„Bofu Mic"), 4 vârf *à dos* (Peștera Climente I), 5 gratoar-burin (Bistricioara–„Lutărie"), 6 vârf tip La Gravette (Dorohoi–Stracova).

așezările învecinate cum ar fi Ceahlău—„Dârțu" (nivelul V), Ceahlău—„Bofu Mic" (nivelul II) etc., se caracterizează printr-o microlitizare destul de pronunțată a uneltelor. Având în vedere atât poziția stratigrafică a acestor locuiri, cât și tipologia (lamele *à dos*, lamele *à dos tronquées*, lamele *à coche*, lamele *tronquées*, microgravette, gratoare simple, duble, pe așchie, unguiforme, burine diedre, burine pe trunchiete retușată, sîrîpungătoare etc.) și tendința de microlitizare, destul de pronunțată a uneltelor, ele au fost atribuite gravetianului final cunoscut și sub denumirea de epigravetian. Noi socotim aceste locuiri ca aparținând primei etape a epigravetianului. Începuturile acestuia s-ar putea situa astfel pe la cca 14 000–13 500 BP, perioadă ce ar corespunde din punct de vedere climatic cu sfârșitul Dryasului I și începutul Böllingului. În zona de N–E a Moldovei au apărut și eâteva plese bifuciale, îngrijit lucrate, cum ar fi cele găsite în nivelurile gravetiene I–II de la Ripiceni—„Izvor". De asemenea, trebule amintită descoperirea, în unele niveluri gravetiene din peștera de la Stânca—Ripiceni și din așezările în aer liber de la Crasnaleuca și Cotu Miculinți, a unor unelte de os și corn. De pildă, la Crasnaleuca (punctul „Pârâul Staniștei") s-au găsit două obiecte: un vârf de suliță din corn (în secțiune ovală și cu două caneluri pe ambele fețe) și un metatarsian de cal perforat în apropierea articulației extremității distale. La Cotu Miculinți (punctul „Gârla Mare") s-au identificat unele ateliere de prelucrare a oaselor și coarnelor de reni. Printre uneltele descoperite: ciocane-târnăcop din corn, vârfuri de suliță prelucrate din coarne, harpune, fie de formă plată cu doi sau trei dinți pe ambele laturi iar pe mijlocul piesei cu câte un orificiu, fie în secțiune ovală cu capătul distal vârfuir având câte două perechi de dinți simetrici pe laturi, un așa-zis „sceptru" perforat, din corn, retușoar, lissoar, persoar etc. Cele mai multe așezări gravetiene se află în aer liber. Peșterile au fost mai puțin locuite; dintre acestea, demne de amintit sunt cele de la Stânca—Ripiceni, „Gura Cheii"—Râșnov, Peștera—Moieciu, Peștera „Climente I"—Dubova etc. În privința tipului, caracterului și poziției așezărilor gravetiene, este de relevat că cele mai multe, și mai cu seamă cele aparținând gravetianului final sau epigravetianului, situate de obicei pe înălțimi (uneori chiar la alt. din cele mai ridicate dintr-o anumită zonă), sunt locuiri temporare, ceea ce demonstrează caracterul sezonier-pendulatoriu al acestor grupuri de vânători. Locuințele vânătorilor din p. superior dezvelite în unele așezări de la noi sunt de tipul colibei. În interiorul lor s-au găsit vetre de foc, resturi menajere (oase sparte etc.) și mici ateliere de prelucrare a uneltelor. În unele așezări din bazinul Ceahlăului („Dârțu", „Podiș", Bistricioara) s-au descoperit bogate resturi de vetre de foc fie simple, fie amenajate. Dintre acestea din urmă se disting vetre cu gropi mai mici rotunde sau ovale, pline cu cărbune, cenușă, oase arse, dispuse fie în interiorul vetrei centrale, fie în jurul acesteia, precum și vetre alveolate și căptușite cu pietre. În ceea ce privește obiectele de artă descoperite până acum, ele sunt foarte rare. Amintim prezența în loculrea gravetiană de la → Stracova—Dorohoi a unui obiect fragmentar de grafit de formă oval-prelungă, decorat prin patru șănțulețe incizate, dispuse oarecum paralel și o amuletă-pandantiv găsită în nivelul gravetian de la 7,10 m adâncime în stațiunea Mitoc—„Malu Galben", o așchie de cortex natural de silex având o formă aproape ovală și baza ușor concavă (3,4 × 3,4 × 0,8 cm), decorată cu linii incizate pe ambele fețe precum și pe contur; la partea superioară prezintă o perforație pentru a fi suspendată. O altă descoperire din această categorie a fost făcută recent la Cotu Miculinți. În afara acestora, deosebit de interesante sunt picturile rupestre din Peștera Cuciulat situată pe valea Someșului (în partea de N–V a României). Aici, pe pereții unei săli mici de 3,70 m lung. și 2,50 m lăț. s-au observat câteva figuri cu un contur mai mult sau mai puțin clar. Una dintre ele, relativ bine păstrată, reprezintă silueta unui cal în mișcare redat cu culoare roșie-cărămizie, având dimensiunile de 24,5 cm lung. și 12,5 cm înălț. O altă siluetă, mai slab conservată, pare a reprezenta imaginea unei feline având dimensiuni considerabile (80 cm lung. și o înălț. ce depășește 45 cm). În această peșteră, care din păcate a fost puternic afectată de exploatarea calcarului, nu s-au descoperit resturi de locuire umană. Cu toate acestea se consideră că picturile rupestre amintite ar putea aparține unei etape evoluate a gravetianului. Ele constituie primele manifestări de artă parietală cunoscute până acum în S–E Europei. Având în vedere îndeosebi asemănările tehnico-tipologice dintre uneltele descoperite în diferite stațiuni, materia primă (silexul, gresia silicioasă, obsidianul folosit mai mult de comunitățile paleolitice din N–V Transilvaniei și în mai mică măsură alte roci), dimensiunile pieselor și poziția geografică a așezărilor aurignaciene și gravetiene din România, s-ar putea delimita unele zone culturale. Acestea par a cuprinde terit. mai largi, unde, prin contopirea elementelor autohtone cu cele nou venite din diferite părți, s-a ajuns la formarea unor grupe regionale la care se observă afinități destul de strânse în ceea ce privește cultura lor materială. Astfel, locuirile aurignaciene și gravetiene din N–V Transilvaniei (Boinești, Remetea, Călinești, Turulung, Bușag, Ileanda—Perii Vadului etc.) prezintă similitudini cu cele din Ucraina transcarpatică și Slovacia orientală, cele din V și S–V României (Românești, Tincova, Coșava etc.) cu acelea din zona central-europeană (cum ar fi grupa Krems), iar cele din Moldova își găsesc și ele analogii în spațiul est-european, ce cuprindea, în afara regiunii dintre Munții Carpați și Nistru, și V Ucrainei. La resturile de cultură mate-

rială din **p.** superior de pe terit. României se mai pot adăuga și câteva descoperiri de oase umane atribuite lui *Homo sapiens sapiens*, mai toate aflate într-o poziție stratigrafică nesigură. Dintre acestea relevăm pe cele din Peștera Muierii de lângă Baia de Fier (un craniu, o mandibulă și alte oase ale scheletului, atribuite unei femei de 40–45 ani), Giurgiu—„Ostrovu Mocanu" (un frontal găsit în aluviuni la 9 m adâncime), Peștera Cioclovina (un craniu aparținând unei femei de 30–40 ani), precum și din Peștera „La Adam"—Târgușor (un mugure dentar, coroana unui M1 definitiv superior dreapta, aparținând unui copil de cel puțin 6 ani). În ceea ce privește aspectul fizic al comunităților umane care au trăit pe terit. României în **p.** superior, interesantă de amintit este și descoperirea din Peștera Ciurului—Izbuc din Munții Pădurea Craiului. Aici s-au identificat amprentele unor pași de om și ale unor gheare de urs. Ultimele se suprapun în două cazuri cu acelea ale omului. Studiul antropologic al amprentelor umane a arătat că acestea aparțin la trei indivizi: bărbat (având o talie de 174,9 cm), femeie (cu talia de 157 cm) și copil având o vârstă de 9–11 ani. Observațiile antropologice au pus în evidență caracterele cromagnoide, uneori chiar neandertaloide ale acestor oameni. V. și *paleoantropologie*.

M.U. Feru, C. Rădulescu, P.M. Samson, în *Anuarul Institutului de Geologie și Geofizică*, 59, 1983, 161–167; C.S. Nicolăescu-Plopșor, D. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 9–25; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, 318–333; 31, 1980, 4, 519–536; 34, 1983, 3, 187–195; 35, 1984, 3, 235–265 și 38, 1987, 2, 87–100; id., *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, 11–24; id., C. Rădulescu, P. Samson, în *Travaux de l'Institut de Spéologie „Émile Racovitza"*, 21, 1982, 53–62; C.S. Nicolăescu-Plopșor, I.N. Moroșan, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 9–33; P.I. Dicu, în *SCIVA*, 30, 1979, 4, 575–589; I. Nania, în *SCIVA*, 23, 1972, 2, 235–244; M. Nica, în *RevMuz*, 7, 1970, 5, 430–433; P. Samson, în *Études sur le Quaternaire dans le Monde. VIIIe Congrès INQA, Paris, 1969*, Paris, 1971, 629–636; M. Bitiri-Ciortescu, *Paleoliticul din Țara Oașului*, București, 1972, 1–146; ead., în *SCIVA*, 38, 1987, 3, 207–223; Fl. Mogoșanu, în *SCIV*, 15, 1964, 3, 337–350; id., *Paleoliticul din Banat*, București, 1978, 1–152; id., în *SCIVA*, 29, 1978, 3, 335–351; Em. Protopopescu-Pake, C.N. Mateescu, Al.V. Grossu, în *Quatär*, 20, 1969, 135–162; V. Chirica, în *SCIVA*, 33, 1982, 2, 229–231; id., în *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, 25–40; M. Cârciumaru, *Mediul geografic*; id., M. Bitiri-Ciortescu, în *RMMMIA*, 49, 1980, 1, 3–10; N.N. Moroșan, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, 19, 1938, 1–162; M. Brudiu, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, 13–22 și 31, 1980, 3, 425–443; V. Boroneanț, în *RevMuz*, 5, 1968, 5, 542–546; O. Necrasov, *Originea și evoluția omului*, București, 1971, 215; Fr. Ratner, I. Simionescu, în *ARMSȘt*, t. 17, série III, mem. 12, 1942, 1–15; M. Roska, *Rep., I. Praehistorica*; C. Rișcuția, I. Rișcuția, în *Émile G. Racovitza 1868–1968. Livre du centenaire*, București, 1970, 529–533.

A.Ț.

paleomagnetism, metodă de datare care se bazează pe variabilitatea câmpului magnetic al Pământului și pe proprietatea anumitor roci vulcanice și sedimentare de a se comporta ca adevărate busole fosile, fixând în structura lor, prin orientarea anumitor minerale, direcția și sensul câmpului magnetic al momentului respectiv. Polii magnetici ai Pământului nu au avut aceeași poziție în trecutul geologic. Astfel, polul nord magnetic aflat în centrul Americii de N în precambrian, a migrat peste Oceanul Pacific spre V în timpul paleozoicului, spre partea de E a Asiei în prima parte a mezozoicului, după care, în cuaternar, și-a înscris un traseu spre N. Rocile cele mai favorabile pentru măsurători paleomagnetice sunt cele bogate în oxizi de fier. De-a lungul unor lungi perioade normale sau inverse au existat evenimente scurte în timpul cărora sensul magnetizării s-a schimbat temporar, iar datarea lor a permis elaborarea unei scări paleomagnetice, inclusiv pentru cuaternar, în timpul căruia a evoluat omul.

M.C.

paleopedologie v. **pedologie**

paleozoologie v. **arheozoologie**

palinologie, disciplină botanică care se ocupă cu studiul polenului și al sporilor actuali și fosili. *Geopalinologia* are ca obiect de studiu cercetarea polenului și a sporilor fosili (precuaternari) și subfosili (cuaternari, inclusiv din stațiunile preistorice), în vederea reconstituirii aspectului vegetației, precum și a climei din diferite perioade, iar *copropalinologia* se ocupă cu extracția polenului și sporilor din coprolitele provenite de la diferite animale sau chiar de la om, mai ales din stațiunile preistorice. Totalitatea polenului și sporilor, calculați procentual, pentru un anumit nivel, alcătuiește un spectru polinic, iar succesiunea spectrelor polinice, de la un strat la altul, formează o diagramă polinică. Aceasta redă aspectele diferite ale vegetației și schimbările caracterului climatic de-a lungul sedimentării profilului analizat. În arheol., studiile palinologice aduc contribuții însemnate la stabilirea cadrului climatic și a peisajului fitogeografic dintr-o anumită perioadă sau din timpul desfășurării unei culturi, în elaborarea scărilor geocronologice prin precizarea unor faze de vegetație, oscilații climatice, complexe interstadiale și interglaciare etc. Pentru culturile paleolitice din România a fost stabilită o schemă a variațiilor climei, trăsăturilor fitogeografice și a geocronologiei diferitelor straturi de cultură. De asemenea, **p.** contribuie la obținerea unor date prețioase asupra proceselor de defrișare a pădurilor, privind începuturile agriculturii sau proporției în care se făcea agricultură într-o etapă preistorică, ca și asupra plantelor întrebuințate de omul primitiv pentru hrana sa.

K. Faegri, J. Iversen, H.T. Waterbolk, *Textbook of Pollen Analysis*, Copenhaga, 1966; E. Pop. în *Buletinul Societății Române de Geografie*, 52, 1933, 90–147; M. Cârciumaru, *Mediul geografic*.

M.C.

Palmatis, fortăreață în Moesia Secunda, situată în interior, pe drumul Marcianopolis—Tropaeum Traiani—Ulmetum—Noviodunum, menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 7, 12) ca refăcută și mărită de Iustinian. Identificată ipotetic cu Kainardja (azi Svetoslav, Bulgaria) și cu alte localit. din S Dobrogei.

R. Vulpe, *HAD*, 337; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 126; A. Aricescu, *Armata*, 152, 171.

I.B.

palmetă, motiv ornamental de inspirație vegetală provenit din frunza de palmier, având de obicei un număr impar de lobi, de la trei în sus, apărut în cultura cretană. A pătruns și pe terit. României odată cu arta gr., unde era des întrebuințat: pe vasele

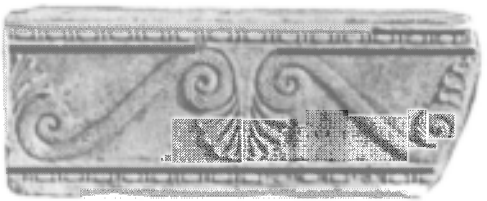

Fig. 143. Bloc din friza superioară a monumentului triumfal de la Adamclisi.

ceramice cu decor pictat sau imprimat, în → toreutică, dar și în arhit. la → frontoane și → cornișe, precum și la unele stele funerare. Continuă să existe în epoca romană până târziu, atât în ceramică (stampată), cât și în arta funerară și în arhit. Se găsește, între altele, în decorul frizei superioare de la monumentul triumfal de la → Adamclisi, dar apare încă din sec. 6 î.Hr. (spre exemplu, pe ceramica gr. de tip → Fikellura), nu lipsește din decorul unor piese de antablament din sec. 2 și 3 d.Hr. din Dacia și Dobrogea etc.

EAA, s.v.

A.B.

Palmyra, oază și oraș în deșertul Syriei, punct pe traseul celui mai scurt drum caravanier dintre Eufrat și țărmurile Mării Mediterane. A cunoscut de la sfârșitul sec. 1 d.Hr. o neobișnuită ascensiune datorată, între altele, schimbării rutei nordice a caravanelor și destrămării statului seleucid. La **P.** a fost intensificată creșterea cămilelor și cailor, ceea ce a dus la alcătuirea unei cavalerii bine înarmate în stare să apere caravanele împotriva piraților deșertului. La granița a două imperii, roman și part, care își disputau stăpânirea înfloritorului oraș, **P.** n-a avut niciodată aspectul și organizarea unui municipiu roman. Senatul local era sub controlul guvernatorului roman. Pentru Occident erau importate îndeosebi pietre prețioase, mătase chinezească, indigo, parfumuri, caravanele întorcându-se cu sticlă, parfumuri, purpură etc. Privilegiile acordate **P.** de Hadrian în 129 d.Hr. și apoi scutirea de impozite sub Severi au contribuit la întărirea politicii pro-occidentale a **P.** dar au grăbit și măsurile de izolare a **P.** în Răsărit, întreprinse de perșii sasanizi. Încercările de ieșire din încleștarea celor două imperii sub regele Odenath și a soției sale Zenobia, de a crea un regat al Orientului în care a înglobat și părți din provinciile romane, s-au soldat cu înfrângerea și supunerea de către Aurelian în 272 — sfârșitul măreției **P.** În răstimpul 129–272, orașul s-a dezvoltat lăsând posterității gigantice construcții religioase și laice, precum templul lui Bel sau strada cu înaltele portice. Divinitățile **P.** erau grupate în triade cosmice nu familiale ca în alte zone ale Syriei (Bel, Malagbel, Aglibol). Sunt atestați, de asemenea, zei arabi (Balșamân, Manavat etc.) și iranieni. Prezența palmyrienilor în Dacia se poate pune în primul rând pe seama militarilor (*Palmyreni sagittarii, numerus Palmyrenorum Optatianensium, numerus Palmyrenorum Porolissensium* și *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*), posibil și a unor negustori. În afara centrelor cu garnizoane de palmyrieni au fost găsite însemnate monumente și la Ulpia Traiana (templul zeilor palmyrieni) și Apulum. Au fost descoperite și câteva inscripții funerare bilingve latino-palmyriene (Tibiscum).

S. Sanie, *CODR*, 25, și 172–205.

S.S.

Paloda (gr. Πάλοδα), localit. dacică situată potrivit coordonatelor date de Ptol. (Geogr. III, 8, 4) în S Moldovei sau în N–E Munteniei, neidentificată încă. Într-un singur codice se întâlnește forma Polonda (Πολόνδα), ceea ce a făcut pe unii cercetători să creadă că este un dublet al localit. Pelendava menționată în Oltenia de *Tab. Peut.* V. Pârvan, considerând că numele este de origine scitică, l-a pus în legătură cu neamul scitic Paloi—Palaei.

V. Pârvan, *Getica*, 261; A. Vulpe, în *StCl*, 6, 1964, 240; id., în *DIVR*, 478.

I.H.C.

Pan, divinitate gr. originară din Arcadia, care asigura prosperitatea turmelor, proteja păstorii, îndrăgea munții și peșterile, iar călătorilor aflați în locuri pustii le insufla o spaimă specifică („panică"). În mitol., **P.** era considerat fiul lui → Hermes și inventatorul naiului cu șapte tuburi (gr. *sýrinx*). Începând din sec. 5 î.Hr., cultul său s-a răspândit din Arcadia în celelalte regiuni gr. Romanii l-au identificat cu Faunus și cu → Silvanus. **P.** era reprezentat ca un om matur sau bătrân, cu coarne și cu picioare de țap, ținând în mână un *sýrinx* sau un *pedum* (lat., „bâtă ciobănească"). Cultul lui **P.** a ajuns repede în

orașele pontice, după cum atestă un *graffito* de la Histria din sec. 5–4 î.Hr. Între descoperirile din epoca romană se remarcă o statuie acefală de la Techirghiol înfățișând zeul drapat cu un *himation* amplu și ținând un *sýrinx* în mâna stângă, capul unei statui de marmură de Callatis cu o expresie deosebit de patetică, un fragment de statuie de la Tropaeum Traiani, cât și reliefuri tomitane pe care **P.** este reprezentat ca membru al thiasului lui Dionysos. În Dacia romană s-au descoperit la Apulum, Drobeta, Porolissum, Potaissa, Surduc etc., peste 20 de reprezentări figurate ale lui **P.** (reliefuri votive, statuete, mască de argilă, geme), zeul fiind înfățișat fie singur, fie ca însoțitor al lui Dionysos și al cuplului Liber-Libera. S-u presupus că pe unele dintre aceste reprezentări anepigrafe **P.** era identificat cu Silvanus.

R. Herbig, *Pan, der griech. Bocksgott*, Frankfurt am Main, 1949; S. Lambrino, în *RIR*, 7, 1937, 1–2, 32–37; Al. Suceveanu, în *StCl*, 7, 1965, 275, nr. 4; I. Bogdan-Cătăniciu, în *Sargetia*, 11–12, 1974, 323–330; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 48, 113, 132.

A.Ș.

Panciu, oraș în jud. Vrancea, în marginea căruia, pe terasa superioară a Șușiței, pe locul denumit „Valea Brazilor", în punctul „Titelca", se găsesc urmele unei bogate așezări caracteristice culturii Monteoru (fazele Ic3-IIb) și care constituie totodată nucleul, probabil fortificat, al unei mari stațiuni, în jurul căruia gravitau patru așezări deschise. În dreapta șoselei Focșani—**P.**, cu prilejul construcției stației PECO, au fost semnalate urmele unei necropole, aparținând tot purtătorilor culturii Monteoru. Din inventarul unora dintre morminte provin cinci inele de buclă, o brățară din bronz și două vase de lut (o ceașcă și o cană), caracteristice ca formă și decor fazei Monteoru Ia-IIa. În marginea de E a orașului, tot cu prilejul unor lucrări edilitare, au fost semnalate urmele unei alte stațiuni Monteoru, aparținând fazelor Ia-IIb, constituită din două așezări și o necropolă (M.F.). În fosta localit. Crucea de Sus, integrată în prezent orașului **P.**, s-a descoperit în 1915 un tezaur monetar, conținând se pare inițial 47 de drahme. Marea lor majoritate erau emise la Dyrrhachium (13 au fost publicate amănunțit), doar două fiind din Apollonia (eventual de adăugat la cele 47). Tezaurul a fost îngropat spre sfârșitul primului sfert al sec. I î.Hr. ori nu mult mai târziu (G.P.B.)

IGCH, 606; B. Mitrea, în *CN*, 4, 1982, 97–107; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, 139, nr. 156.

M.F. și G.P.B.

pandantiv (< lat. *pendens*), bijuterie suspendată de o piesă purtată în jurul gâtului (lanț, fir, panglică sau colier); prin extensiune, orice bijuterie suspendată de coafură, cercei, îmbrăcăminte, cuirasă etc.

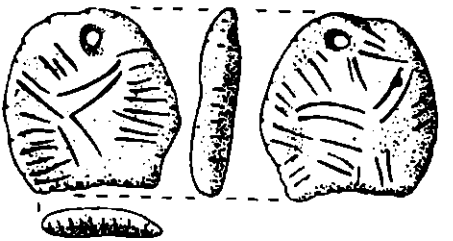

Fig. 144. Amuletă-pandantiv de la Mitoc–„Malu Galben" (cultura gravetiană).

(S.M.-B.). Cel mai vechi **p.** cunoscut până acum în paleoliticul de pe terit. României este cel descoperit într-un nivel de locuire gravetiană la Mitoc-„Malul Galben" (jud. Botoșani) și datat pe bază de radiocarbon la 26 700 ± 1040 BP (GX–9418). Este vorba de un disc de cortex de silex, cu decor din liniuțe incizate pe ambele fețe și pe contur, perforat la partea superioară, considerat și ca amuletă. **P.** au mai fost găsite și în alte locuiri gravetiene, cum ar fi cea din peștera „Gura Cheii" de la Râșnov, jud. Brașov (un canin de vulpe și un incisiv de cerb, ambii cu rădăcina perforată) sau din așezarea sub aer liber de la Țibrinu, com. Mircea Vodă, jud. Constanța, de unde provine un canin de urs de peșteră cu perforarea făcută la partea apicală a rădăcinii. Demne de amintit sunt și **p.** din os (de tip rectangular) sau din canini de cerb, incisivi de lup, mistreț și rumegător descoperiți în ambele niveluri tardigravetiene de aspect mediteranean din adăpostul sub stâncă „Cuina Turcului" de la Dubova, jud. Mehedinți (A.P.). În neolitic și eneolitic, materialele din care au fost lucrate ca și formele pe care le au sunt mult diversificate. Se continuă tăierea lor în → materiale dure animale, în plătră, se modelează în lut, se bat în aramă și aur, se toarnă în bronz. Unii arheologi socotesc că toate piesele de mici dimensiuni, plate și perforate în centru au putut fi **p.** (v. *perle*). De pildă, din mediul culturii Starčevo-Criș, de la Beșenova (azi Dudeștii Vechi, jud. Timiș), provine o așchie de os informă găurită, iar din cel al culturii Vinča, de la Parța (jud. Timiș), numeroase rondele plate de lut, perforate, toate considerate **p.** Bogat și variat este însă repertoriul **p.** de la Turdaș (jud. Hunedoara), aflate în colecția Zsófia Torma: defense de mistreț și de diverse animale mari, cochilii de scoici și urșice, plăcuțe de os, toate perforate pentru a putea fi atârnate. Deosebit de îngrijit lucrată este o piesă de os inelată, cu o prelungire relativ ovoidală, cu gaură centrală destul de largă, pe când aceea a prelungirii, practicată pentru suspendarea piesei, este de mai mici dimensiuni. Diverse cochilii de scoici străpunse sunt prezente și în unele morminte de la Cernica, dar și în așezări cucuteniene (Hăbășești, Frumușica etc.). Defensele de mistreț (amintite și mai sus), perforate la unul sau ambele capete, sau tăiate în plăcuțe de

diverse forme și dimensiuni, ca și unele plăcuțe de oase de animale, fuseseră cu ușurință transformate în piese de podoabă, frecvența lor fiind remarcabilă cu precădere în așezări (Ariușd, Frumușica, Hăbășești, Târpești, Traian-„Dealul Fântânilor", Drăgușeni, Păiuca etc.), dar nelipsind din inventarul funerar al unor morminte (v. *Cernica*). Aceeași este situația și în cazul unor defense perforate de animale mari, ierbivore și carnivore (Târpești, Drăgușeni etc.). Există însă și situații mai deosebite, cum ar fi de pildă cea de la Izvoare, com. Dumbrava Roșie (jud. Neamț), unde chiar și un fragment de craniu de animal a fost perforat pentru a putea fi suspendat. Marmura albă zaharoasă, tăiată în formă de cruce cu brațele egale îngroșate la capete sau în plăcuțe cu extremitatea proximală rotunjită și aceea distală dreaptă, prin perforare a fost de asemenea transformată de purtătorii culturii Hamangia în **p.** Tot **p.** este socotită o mică statuetă antropomorfă din același material, făcând parte tot din inventarul culturii Hamangia. Dar cele mai frecvente **p.** sunt cele modelate în lut, de formă circulară sau ovală, concavo-convexe de dimensiuni variabile (unele de-a dreptul miniaturale), care au atât în jurul marginii, cât și (în unele cazuri) pe restul suprafeței, dispuse concentric, mici umflături realizate în tehnica *au repoussé* și două găurele alăturate pentru a putea fi atârnate. Astfel de piese, în diverse stări de conservare, au fost descoperite în mai toate așezările culturilor Gumelnița și Cucuteni; un singur exemplar, cu o dublă străpungere centrală, s-a găsit într-o așezare a culturii Petrești. Sunt și cazuri în care decorul s-a realizat pozitiv, adică prin împunsături succesive executate pe suprafața convexă a piesei. Asupra rolului lor funcțional nu mai există nici un dubiu, deoarece la Vitănești, jud. Teleorman, într-un tell gumelnițean a fost descoperită o statuetă antropomorfă de lut la gâtul căreia fusese modelată o astfel de piesă. În plus, renumita „zeiță de la Vidra" avusese așezat pe piept un mic disc de aur găurit, asemănător (într-o oarecare măsură) exemplarelor de lut. În directă legătură cu discurile de lut stau cele de aramă și de aur. Exemplare de aramă, prezente cu precădere în așezări și depozite cucuteniene, sunt mai mult circulare decât ovale, de obicei tot concavo-convexe și cu dimensiuni variabile, decorate cu șiruri de puncte în aceeași tehnică *au repoussé*, atât în jurul marginii (adeseori deteriorate), cât și (uneori) în restul sau pe anumite porțiuni ale suprafeței. Folosirea lor ca **p.** este dovedită de cele două găurele alăturate care le străpung, în apropierea marginii în unele cazuri (Hăbășești, Târpești etc.), sau de o parte și de alta a diam. maxim, ca în cazul celor două piese din depozitul de podoabe de la Brad, jud. Bacău, unde se afla și o piesă similară modelată în lut, nedecorată, cu aceleași două străpungeri opuse pe linia diam. maxim. Din același depozit de la Brad provin și două discuri de aur, unul concavo-convex decorat de jur împrejur cu împunsături *au repoussé* și două străpungeri alăturate și altul similar, rupt pe toată circonferința decorată, păstrând însă urmele împunsăturilor; un alt disc de aur nu era perforat ci avea o tortiță centrală. Mici piese de aur cu câte două perforații s-au găsit și în așezări gumelnițene — una ovală în tezaurul de la Sultana, jud. Călărași, alta pe pieptul mai sus amintitei „zeițe de la Vidra". Acest din urmă exemplar este rotund, având două mici perforații alăturate spre margine. Alte trei piese mărunte de aur, de formă conică, au fost descoperite sub maxilarul unui schelet (mormântul 22) din necropola de la Ostrovu Corbului, interpretate de descoperitor drept „bumbi". Dată fiind poziția lor la baza gâtului, cât și faptul că unul avusese două perforații iar ceilalți marginile îndoite prin cutare pentru a putea fi prinși pe un anumit suport, nu excludem posibilitatea încadrării lor tot în rândul **p.** (poate prinși pe o bentiță textilă, vor fi împodobit gâtul celui decedat). O altă importantă categorie de piese de aur ce se vor fi folosit și ca **p.** provine tot din mediul culturilor Gumelnița și Cucuteni. În chiar așezarea eponimă a primeia dintre cele două culturi a fost descoperită o piesă în formă de coarne de consecrație răsturnate, cu partea centrală relativ dreptunghiulară și cele două coarne ușor răsucite. Forma el indică rolul magico-apotropaic pe care-l avea. De-a lungul marginilor aleargă câte un șir de mici proeminențe *au repoussé*, regulat și egal împunse, care apoi coboară și pe mijlocul porțiunii centrale acoperind-o cu patru șiruri paralele. Două găurele dispuse la partea superioară a zonei centrale permiteau prinderea cu un fir. Alte două **p.** de la Gumelnița sunt de formă circulară, cu o mare perforație la mijloc, având o prelungire oarecum trapezoidală la partea superioară, străpunsă de una sau două găurele pentru atârnare. Ele au fost considerate reprezentări foarte schematizate ale idolilor *en violon*. Din tezaurul de la Sultana se cunosc trei exemplare de mărimi variabile (unul are partea superioară ruptă), care au aceleași caracteristici, gaură centrală și două găurele de prindere în zona relativ trapezoidală (cu latura superioară ușor curbată). Ar mai fi de amintit încă un **p.** de la Vidra, de dimensiuni modeste, având și el gaura centrală și cele două străpungeri în partea superioară. O piesă miniaturală, tot de aur dar cu o singură gaură pentru suspendare, s-a aflat și în necropola gumelnițeană de la „Grădiștea Ulmilor"-Vărăști (jud. Călărași). În așezarea eponimă a culturii Gumelnița s-a găsit însă și o replică miniaturală fidelă tăiată în os a acestor statuete-**p.** Și în mediul culturii Cucuteni, la Traian-„Dealul Fântânilor", s-a descoperit un **p.** de aur de formă circulară cu o mare gaură centrală, cu o prelungire trapezoidală apreciabilă, decorată pe trei laturi cu un șir de mici proeminențe *au repoussé*, având și patru găurele. Piesele de aur din Transilvania, de la Moigrad și Târgu Mureș, deși prezintă numeroase

similitudini cu cele de mai sus, ies din cadrul strict al **p.**, întrucât au figurați și sânii, fiind deci statuete feminine puternic stilizate, unele având și dimensiuni relativ mari (S.M.-B.). În lumea geto-dacă, **p.** se bucurau de mare popularitate. Deoarece în multe cazuri aveau și funcție apotropaică, îndeplineau și rolul de amulete. În faza veche a culturii geto-dacice (sec. 6–3 î.Hr.), se purtau îndeosebi în → coliere (exclusiv sau împreună cu diferite → perle), mai rar la cercei. În sec. 4 î.Hr. au o mare răspândire **p.** de formă ovală alungită, lucrate din două plăcuțe din tablă de aur, argint sau mai rar bronz, ștanțate cu motive canelate sau vegetale și apoi sudate și perforate la un capăt. Ele sunt figurate la gâtul unor divinități feminine pe cnemida nr. 1 de la → Agighiol și pe „sceptrul" cu mască de la → Peretu. Piese identice au apărut în necropola de la Zimnicea, în mormântul princiar de la Vrața (Bulgaria), iar diferite variante ale acelniași tip se cunosc la Zimnicea, Cucuteni și Agighiol, din aur sau argint. În mormântul de la Vrața ele apar și ca piese componente ale unor cercei fastuoși, ceea ce probează originea lor gr. O altă variantă, realizată în aceeași tehnică dar de formă bitroncomică, având la bază trei granule sudate, iar la partea superioară un tub cilindric perforat, se întâlnește în necropola de la Zimnicea. Tot la Zimnicea, dar și la Vrața și Lukovit (Bulgaria), au apărut **p.** în formă de mască umană, din argilă sau aur. Se mai purtau și **p.** în formă de mici piepteni de os (Zimnicea și Poiana, jud. Galați), în formă de ac de os (Poiana) sau oglinjoare de bronz (Enisala), piese care serveau probabil și ca amulete. În faza de maximă dezvoltare a culturii geto-dacice, **p.** cunosc o și mai mare varietate și răspândire. Ele apar cu regularitate în tezaurele de argint, dar și în așezări și morminte. În afară de coliere și cercei, **p.** decorează acum lanțuri ornamentale, brățări și chiar inele. În cadrul tezaurelor de argint din sec. 1 î.Hr. se cunosc **p.** în formă de cui, având unul din capete răsucit și prins de o verigă sau → inel cu capetele răsucite și petrecute câte unul, trei, patru, șase sau nouă, împodobind un lanț ornamental (Someșu Cald, Mediaș, Vedea, Tilișca etc.). **P.** în formă de secure erau prinse de veriga unui inel cu capetele răsucite, fie purtat ca atare, fie prins de o brățară (Poiana, jud. Gorj, Poiana, jud. Galați, Șaeș, Brad, jud. Bacău, Răcătău etc.). Un **p.**-amuletă în formă de secure, lucrat din lut, a apărut la Crăsanii de Jos. **P.** din tablă de diferite forme, uneori decorată *au repoussé* prin ștanțare, triunghiulare, uneori imitând diferite arme (sabie curbă, pumnal) sau ustensile (linguriță, dăltiță), sunt cunoscute la Poiana (jud. Gorj), Mediaș, Șaeș, Crăsanii de Jos etc. **P.** în formă de baghetă profilată, cu un capăt perforat și prins într-un inel cu capete răsucite, de obicei de bronz, sunt răspândite mai ales în sec. 1 d.Hr., dar au origini mai vechi (Ocnița, Pleașov, Răcătău, Brad, Poiana, jud. Galați). **P.** în formă de clopoțel de bronz

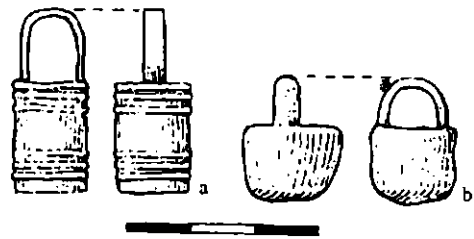

Fig. 145. Pandantive tip căldăruşă din bronz (a) şi fier (b) de la Ocnița, jud. Vâlcea.

este atestat la Ocnița. **P.** în formă de căldăruşă, lucrate din fier sau mai rar din bronz, servind probabil ca amulete sau în diferite practici magice, poate umplute cu substanțe aromate, apar în mediul geto-dacic din sec. 1 î.Hr. Sunt considerate o creație a geto-dacilor, dar vor cunoaște o mare popularitate în sec. 2–4 la carpi, daco-romani, daci liberi, sarmați, în culturile Przeworsk și Sântana de Mureș, și se vor folosi până în sec. 5 d.Hr. La Crăsanii de Jos ele au apărut atât într-un mormânt princiar, împreună cu perle de sticlă pe un colier, cât și în așezare, izolat și în cadrul unei „truse magice". Se mai cunosc și în așezările de la Ocnița, Popești (jud. Giurgiu), Poiana (jud. Galați), Brad, Răcătău etc., iar în sec. 5 asemenea piese au apărut la Pietroasele. Sunt cunoscute și **p.** în formă de cal (Bâzdâna și Crăsanii de Jos) și în formă de scut rombic, asemenea fibulelor, cu decor gravat, din tablă de argint (Poiana, jud. Gorj), datate în sec. 1 î.Hr. (N.C.). Separat sau făcând parte din → coliere, **p.** din *mediul roman* timpuriu și târziu erau confecționate din os, corn, metale, sticlă, ceramică etc., având ca și mai înainte un rol apotropaic și decorativ, motiv pentru care apar înregistrate de obicei în lucrările de specialitate la categoria obiectelor de podoabă. Cele mai numeroase sunt cunoscute din necropole și unele așezări cercetate sistematic din Dacia și Moesia. Există **p.** de formă globulară din argint și mai frecvent din bronz, cu câte un dispozitiv de prindere pe față și de obicei goale pe dinăuntru, în formă de medalion cu perforație pentru prindere, mai frecvent tot din bronz și uneori purtând inscripții cu rol apotropaic păgâne și, în sec. 5–6, creștine, precum și confecționate din corn de cerb etc. Foarte rar sunt semnalate **p.** din ceramică, așa cum s-au descoperit într-un mormânt din epoca Principatului de la Tomis. Printre piesele de aur se pot menționa două **p.** descoperite în necropola romano-bizantină de la Callatis (A.B.). La dacii din epoca romană (sec. 2–3), atât la cei din provincie, dar mai ales la cei din zonele libere de la E și S de Carpați, cu precădere la carpi, se întâlnesc câteva tipuri de **p.**, unele de un deosebit rafinament. Creație a carpilor, **p.** în formă de coșuleț sunt lucrate în argint, în tehnica → filigranului; au partea inferioară conică iar sus un fel de „mâner" pentru prindere. Multe astfel de piese provin din complexele de

la E de Carpați, dar câteva exemplare au fost semnalate și la dacii din provincie, în complexe arheologice de tip Soporu de Câmpie-Locusteni. Alte piese de argint, lucrate tot în tehnica filigranului, au forma unor butoiașe; sunt considerate **p.** dar și perle. Apar frecvent în mediul carpic și sporadic la dacii sud-carpatici, în așezarea de la Mătăsaru, precum și la cei din provincie. **P.** de forma unei căldărușe, din bronz, se cunosc din descoperiri aparținând dacilor liberi sud-carpatici, de la București-Militari, Târgșor și eventual Mătăsaru; un tip similar, dar din fier, se întâlnește în mediul carpic. La Mătăsaru s-a semnalat și un **p.** de argint de tip lunulă și un altul de os, cu partea inferioară piramidală și cea superioară cu inel pentru agățat (C.P.). La Păcuiul lui Soare s-au descoperit câteva mici **p.** circulare de plumb (diam. 1,1–1,3 și 2 cm), turnate în tipare anume și decorate cu semnul crucii sau cu monograma creștină, despre care există indicii că au fost executate pe loc, în sec. 10–11. Despre o serie de **p.** de bronz din sec. 10–11 în formă de semilună (*lunulae*), de plăcuță triunghiulară alungită ori de clopoțel globular sau piriform, descoperite la Dinogetia, se presupune că sunt de proveniență bizantină. În schimb, unele de **p.** de bronz mai mari (6–7 cm), în formă de frunză cu vârful ascuțit, decorate ajur, descoperite la Dinogetia și în alte centre din Dobrogea, își găsesc analogii în regiunile de stepă de la N Mării Negre, fiind puse în legătură cu populațiile nomade de stepă (pecenegi, uzi, cumani), care au ajuns până la Dunărea de Jos. Acelorași populații le sunt atribuite două **p.** de bronz din sec. 10–11, în formă de mică plăcuță trapezoidală, cu tijă de suspensiune, împodobite pe fața principală cu cunoscutul „decor în ochiuri", întâlnit mai întâi în arta romană și mult răspândit după aceea îndeosebi pe obiecte de corn și os din sec. 11–12 (I.B.). *La N. de Dunăre*, alături de mărgele, **p.** de diferite forme și realizate din diferite materiale (fier, bronz, argint, aur, os, chihlimbar etc.) au făcut parte din podoabele pentru gât și în *epoca postromană*. Purtătorii culturii Sântana de Mureș-Cerneahov foloseau, ca de altfel în aproape toate epocile, **p.**-semilunare, cum sunt de exemplu cele din aur din tezaurul de la Valea Strâmbă (jud. Harghita), apoi din argint, în necropola de la Târgșor, sau cele din os de la Bârlad-„Valea Seacă", de care atârnă la rândul lor **p.** romboidale. Asemănătoare sunt însă și **p.** de bronz (?) de la Pălatca, atârnate de o placă semicirculară (poate sugerând tot o semilună), ornamentată cu motive cruciforme. Romanii le atribuiau puteri ocrotitoare și forță vitală. Foarte frecvente pe tot parcursul sec. 4 au fost și **p.** de bronz sau de fier în formă de găletușă, în interiorul cărora s-au găsit urme de rășină. Alături de **p.** în formă de măciucă au fost folosite **p.** în formă de topor lucrate din argint, iar din bronz și mai rar din argint sunt **p.** de formă romboidală. În categoria **p.** din oase de animale se ordonează cele din colț de mistreț, apoi miniatura de

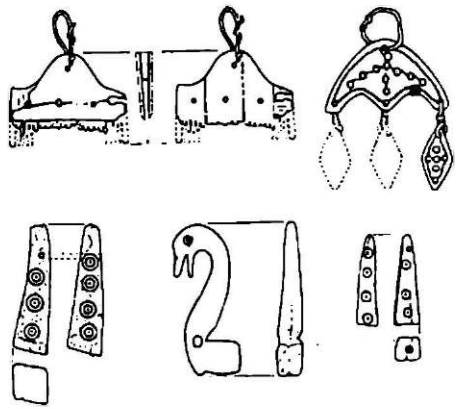

Fig. 146. Pandantive din corn de cerb. Bârlad-„Valea Seacă" (sec. 4 d.Hr.).

pieptene dintr-un mormânt al necropolei de la Bârlad-„Valea Seacă". Din unul din mormintele necropolei de la Bârlad-„Valea Seacă" provine și unul dintre extrem de rarele **p.** zoomorfe, care sugerează o lebădă. Gama acestor podoabe pentru gât se întregește cu **p.** din scoici, unele de origine din Marea Neagră, altele din Marea Mediterană sau chiar din Oceanul Indian. Dintre puținele piese din aur trebuie menționat **p.** rectangular lucrat din foiță și ornamentat cu granule și pietre, dintr-o descoperire întâmplătoare de la Rotopănești (jud. Suceava). Odată cu încetarea culturii Sântana de Mureș-Cerneahov și declanșarea migrației hunilor și în consecință cu apariția unei forme de manifestare arheologică fastuoasă, reflectată mai ales în mormintele și tezaurele princiare ale sec. 5, atât varietatea tipologică cât și gama decorativă a acestor podoabe ale gâtului și pieptului este impresionantă. Lucrate din aur, **p.** au fost împodobite în tehnica granulației și în stil policrom. Alături de medalionul nefigurativ, în tezaurul de la Șimleu Silvaniei au fost descoperite medalioane cu efigii ale împăraților

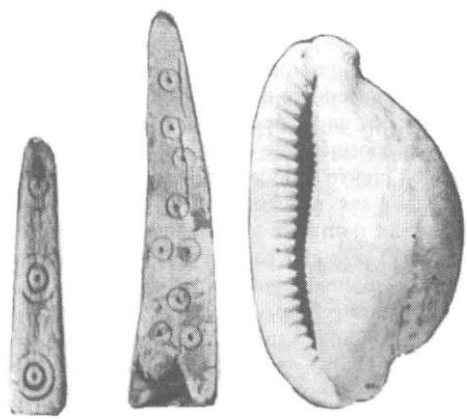

Fig. 147. Pandantive din os și din scoică din necropola de la Spanțov, jud. Călărași (sec. 4 d.Hr.).

romani din sec. 4, dintre care unele au fost lucrate și de meșteri barbari. Tot din acest tezaur făcea parte una dintre cele mai impresionante podoabe pentru gât din prima jumătate a sec. 5: lanțul cu **p.** de miniaturi de arme și unelte sau în formă de frunză de viță de vie. Cu **p.** de aur în formă de ghindă au fost împodobite, probabil ca rezultat al unor iradieri culturale recepționate din Imp., și fibulele din tezaurul de la Pietroasa (v. *Pietroasele*). Fenomenul continuă și în a doua jumătate a sec. O dovedesc **p.** de aur în formă de cap de animal, ornamentate în stil policrom, de care atârnau alte mici **p.** în formă de clopoțel, din primul mormânt princiar de la Apahida. La fel se sugestive sunt și podoabele pentru gât din tezaurul de la Someșeni: **p.** de aur, ornamentate în stil policrom, în formă de bucșă, împreună cu cele de formă semilunară sau rombică, oferind o imagine cât se poate de concludentă asupra modei feminine de la curtea regală gepidă, și ea puternic influențată de mediul aulic imperial. În același context se plasează și impresionantul **p.**-pectoral din același tezaur, realizat în stil policrom ajurat, desenul pereților celulelor ornamentale punând în evidență, pe fondul roșu al câmpului de almandine, o cruce cu brațele ușor evazate. Tot în această perioadă, poate ca rezultat al unor influențe recepționate prin intermediul migrației hunice, sunt folosite **p.** magice pentru spadă, cum este cel din mormântul unui luptător de la Valea lui Mihai, care prin semnificația sa amintește de **p.** globular din topaz al lanțului cu **p.** de miniaturi de arme și unelte din tezaurul de la Șimleu Silvaniei. La sfârșitul sec. 5 și în perioada următoare, începând exprimarea fastuoasă în orizontul funerar, dar poate și ca un rezultat al schimbărilor modei timpului, gama tipologică a **p.** se restrânge simțitor. În aria culturii Ipotești-Cândești din Muntenia pot fi menționate un **p.** de bronz în formă de clopoțel descoperit în zona Bucureștilor, cel de plumb cu cruce ajurată de la Budureasca și mai ales cel semilunar din foaie de aur dintr-un mormânt de la Sărata-Monteoru. La fel de rar este atestat portul **p.** și în sec. 6–7. Orizontului funerar al sec. 6 îi aparține un **p.** prismatic de os și poate și o mărgea mare din calcedonie din așezarea de la Moreşti, ca și, probabil, un **p.** de spadă, de data asta din lut, dintr-un mormânt de la Moreşti. Situația nu se schimbă nici în a doua jumătate a sec. 6 și prima jumătate a sec. următor. Astfel, din inventarul numeroaselor morminte ale orizontului gepidic târziu din cadrul primului caganat avar, se poate aminti numai un **p.** dreptunghiular din metal decorat cu cu linii încrucișate, un **p.** de bronz în formă de clopoțel și un **p.** semilunar de metal cu colțurile apropiate din necropola de la Noșlac. La fel de săracă este și imaginea pe care o oferă prezența **p.** în peisajul funerar al sec. 8–9. Modestia acestei prezențe este ilustrată de un **p.** în formă de pelta din necropola de la Izvoru (jud. Giurgiu), de unul în formă de frunză din necropola de la Sultana, de cele circulare sau dreptunghiulare din necropola de la Obârșia Nouă sau de la Dridu ori de șirul se scoici găurite din două morminte de la Izvoru (R.H.).

V. Chirica, în *SCIVA*, 33, 1982, 2, 229–231; Al. Păunescu, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 17–21; id., *CercIst*, 17, 1998, 1, 77–82 id., în *SCIVA*, 42, 1991, 1–2, 12 (A.P.). M. Cârciumaru, V. Chirica, în *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, 63–70; M. Otte, C. Beldiman, în *MemAntiq*, 20, 1995, 36–65; Al. Păunescu, în *Buletinul Muzeului Teohari Antonescu*, 2–4, 1996–1998, 2–4, 75; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966, 78–81; I. Paul, *Cultura Petrești*, București, 1992, 110; Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1959, 435–441; id., *Arta preistorică în România*, București, 1974, 267–269; id., în *Dacia*, 2, 1925, 98–103; id., în *SCIV*, 17, 1966, 1, 63; H. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 69–93; R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936–1948*, București, 1957, 260; V. Ursachi, în *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași, 1991, 328–386; C. Hălcescu, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 13–14, 1995, 11–18; M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, 192–197; F. Lászlo, în *Dolg.Cluj*, 2, 1911, 2, 258–259; S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, *BAR* 107, 1981, 69–70 (S.M.-B.). D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969; id., *Buridava dacică*, 1, București, 1981; id., în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 32–38; E. Moscalu, în *Thraco-Dacica*, 7, 1986, 59–70; A.D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 51 și fig. 50; G. Simion, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 143–163; M. Dinu, I. Măgireseu, D. Boghian, în *CercIst*, 14–15, 1983–1984, 115–130; R. Vulpe, în *SCIV*, 2, 1951, 1, 177–216 și 6, 1955, 1–2, 239–269; id., Ec. Vulpe, în *Dacia*, 3–4, 1927–1932, 253–351; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 127–167; V. Dupoi, *Podoabele și vasele de argint geto-dacice (sec. II î.e.n.–I e.n.)*, rezumatul tezei de doctorat, 1981; V. Căpitanu, în *Carpica*, 8, 1976, 49 și urm.; V. Ursachi, în *Thraco-Dacica*, 8, 1987, 100–126; C. Preda, în *Thraco-Dacica*, 7, 1986, 71–100; C.M. Tătulea, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 92–110; Gh. Diaconu, în *Dacia, N.S.*, 30, 1986, 177–180 (N.C.); M. Bucovală, în *Pontica*, passim; Gh. Bichir, în *DIVR*, s.v. *podoabe*; Z. Covacef, în Pontica, 28–29, 1995–1996, 108 (A.B.); Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București 1973; id., *Geto-dacii*; R. Vulpe, în *Materiale*, 1, 1953, 353; I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988 (C.P.); I. Barnea, în *Dinogetia I*, 278–284; id., în *DID III*, 305–310; id., în *SCIVA*, 27, 1976, 275–278; *ACR*, II, 210–213; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I, 139–146; V. Spinei, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 277–292; Gh. Mănucu-Adameșteanu, în *Peuce*, 9, 1984, 243; T. Papasima, în *Pontica*, 23, 1990, 359–361; O. Damian, în *Pontica*, 25, 1992, 309–321 (I.B.); U. Fiedler, *Studien zu den Gräberferldern des 6. bis 9. Jahrhundert an der Donau*, Bonn, 1992, 184–187; R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, București, 1998, 66–82; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982, 137–143; V. Palade, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1, 1981, 179–215; J. Werner, în *Bonner Jahrbücher*, 188, 1988, 241–285 (R.H.).

S.M.-B.; A.P.; N.C.; A.B.; C.P.; I.B. și R.H.

Panduru (fost Poturi), sat în com. Baia (jud. Tulcea), în hotarul căruia a fost identificată o așezare rurală din terit. histrian. Aici s-au găsit două inscripții ridicate în onoarea lui Marcus Aurelius înainte de urcarea pe tron (139–161 d.Hr.), una gr., provenind în mod cert din Histria, cealaltă, lat., aparținând probabil unui *vicus* anonim, aflat pe terit. acestui sat.

ISM, I, 77 și 367.

A.S.

Pannonia, provincie romană de rang consular, creată în 9 d.Hr. din terit. cuprinse între Alpii răsăriteni la V, Dunăre la N și E, și Sava în S. Se învecina cu provincia Noricum (V), Câmpia Pannonică locuită de iazigi (E), Moesia (mai apoi Moesia Superior), Dalmația și Italia (la S și S–V). Inițial **P.** făcea parte din circumscripția Illyricum, prima fază a organizării ei petrecându-se în anul 9 d.Hr. când, după marea revoltă a triburilor ilire din Dalmația, partea de N a Illyricului a format un district aparte, numit ulterior **P.** În timpul lui Tiberius în *Illyricum inferius* staționau *leg. VIII, IX* și *XV* pentru ca sub Claudius să fie prezente aici *leg. XIII Gemina* și *XV Apollinaris*. Sub Nero, în locul *leg. XV Apollinaris* a staționat *leg. X Gemina*, iar în timpul războiului civil din 68/69, alături de *leg. XIII* a venit, temporar, *leg. VII Galliana* (*Gemina*). Sub Vespasian și Domițian erau prezente în **P.** *leg. XIII* și *XV*. În anii 103–106 **P.** a fost împărțită în două provincii: **P.** *Superior*, cu capitala la Carnuntum (Petronell) și **P.***Inferior*, cu centrul la Aquincum. Leg. cu cea mai îndelungată staționare au fost: în **P.** *Superior, leg. I Adiutrix, X Gemina, XIV Gemina* (între Hadrian și Septimius Severus); în **P.** *Inferior, leg. II Adiutrix*. Începând cu domnia lui Caracalla, fiecare provincie a primit câte două leg. (*I Adiutrix* și *II Adiutrix* în **P.** *Inferior*; *X Gemina* și *XIV Gemina* în **P.** *Superior*, situația menținându-se și în sec. 3 și 4). Începând cu Dioclețian, cele două provincii pannonice, numit acum **P.** *Prima* și **P.** *Secunda et Savensis* au fost despărțite de o a treia, *Valeria*, care avea tot două leg.: *V Iovia* și *VI Herculia*. În decursul ist. lor provinciile pannonice au avut de făcut față unor permanente atacuri ale iazigilor, marcomanilor, cvazilor și dacilor liberi. S-au dus însă și acțiuni combinate ale trupelor din **P.** și Dacia sau Moesia Superior împotriva iazigilor. În a doua jumătate a sec. 2 și în sec. 3, **P.** a constituit unul dintre cele mai însemnate fronturi ale Imp., prin preluarea, în totalitate, de către triburile celto-ilire care o locuiau, a principalelor elemente de viață materială și spirituală romană. Profund romanizată, cu importante centre economice, cu o dezvoltată viață urbană și rurală, **P.** a fost în același timp o importantă zonă militară pentru Imp. (strategică, de recrutare). Între Dacia și **P.** s-au stabilit intense schimburi comerciale de coloniști și trupe. Începând cu primul sfert al sec. 5 d.Hr., **P.** a fost pierdută pentru Imp. (cu excepția **P.** *Secunda*), iar pe terit. ei s-au stabilit succesiv ostrogoții, hunii, gepizii, longobarzii, avarii, slavii și triburile maghiare. Până târziu, în sec. 10, populația romanică din **P.** s-a afirmat ca o entitate distinctă.

D. Mocsy, *Die Bevölkerung von Pannonien*, Budapesta, 1959; J. Fitz, în *Acta Arch. Bud.*, 14, 1962, 1–2, 180-235; Dobó, *Verwaltung;* D. Mocsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, Londra, 1974.

M.Z.

Pantelimon de Jos, sat în com. Pantelimon (jud. Constanța), situat în terit. Histriei, unde a fost descoperit un castru de pământ (220 × 250 m), considerat de descoperitor drept un lagăr de campanie, incert ca dată.

V. Pârvan, *Descoperiri*, 526–531.

A.S.

Pantelimon de Sus v. **Ulmetum**

Panticapaion (gr. Παντίκαπαιον; alte forme: Panticapaea, Panticapaeum) (azi Kerč', Ucraina), veche colonie milesiană întemeiată la începutul sec. 6 î.Hr. pe țărmul strâmtorii Kerč' (în antichitate Bosphorul Cimerian). Pe la 480 î.Hr., după ce unește sub egida sa coloniile gr. din zona Peninsulei Crimeea, a Mării de Azov și de pe litoralul Mării Negre până la Olbia, devine capitala Regatului Bosphoran, condus inițial de dinastia gr. a Archainactizilor și apoi (din 438 î.Hr.) de dinastia Spartocizilor, la origine traci elenizați (arhonți și din 310–304, sub Eumelos, regi). **P.** cunoaște o înflorire economică deosebită în sec. 5–4 având la bază un foarte intens export de cereale. Printre clienții grâului pontic se află sigur încă din sec. 5 Egina și Peloponesul, iar din a doua jumătate a aceluiași sec. comerțul spre Grecia este controlat de Athena. Pe la mijlocul sec. 4 știm de la Demosthenes că 2/3 din grânele pentru Attica veneau din Pont, iar jumătate din ele proveneau din Regatul Bosphoran. Dinasti din **P.** sunt onorați la Athena pentru meritele și solicitudinea în asigurarea expedierii grânelor cu coroane de aur de 1000 de drahme. Cam în aceeași vreme Mytilene se aproviziona tot din depozitele Regatului Bosphoran cu cereale, cantitatea maximă fiind de 100 000 medimni anual (52 000 hl). Ultimul spartocid, Pairisades V, abdică în favoarea lui

Fig. 148. Monedă de bronz emisă de Panticapaion.

Mithridates VI Eupator, regele Pontului, care, după ce este înfrântă răscoala sclavilor condusă de Saumakos, autoproclamat rege, devine și rege al Bosphorului în 107 î.Hr. Urmașii săi păstrează **P.**, care va intra spre sfârșitul sec. 1 î.Hr. sub influența Imp. Roman. În sec. 3 orașul, lovit de sarmați și de goți, decade, iar apoi este distrus de huni și refăcut sub Iustinian. La **P.** este atestat epigrafic la sfârșitul sec. 3 — începutul sec. 2 î.Hr. Demophon fiul lui Gorgios din Callatis. Numismatic, legăturile **P.** cu zona noastră geografică sunt atestate începând din sec. 4 î.Hr. la Histria, unde s-a descoperit o monedă de bronz, și la Murighiol, unde o parte dintre monede par a fi aparținut unui tezaur. Numeroase emisiuni din **P.** s-au descoperit și în Insula Șerpilor (antica Leuke), unde ocupă cu șase exemplare locul al doilea după cele din Olbia (53 exemplare). De asemenea, au fost semnalate în mediu getic la Barboși, fără precizări cronologice. O monedă de bronz a atelierului din **P.** s-a aflat întâmplător la Poiana (com. Nicorești, jud. Galați) și pe baza fotografiei o putem încadra pe la mijlocul sec. 1 î.Hr. O alta, aflată tocmai la Timișoara, într-un mare tezaur, s-ar data post Alexandru cel Mare. Din perioada Imp. Roman, de undeva din Dobrogea de N, provine o emisiune a Regatului Bosphoran pentru Sauromates I.

D.M. Pippidi, *I. Greci*, 70–71 și 136–138; Gh. Poenaru Bordea, în *SCIV*, 25, 1974, 2, 321; C. Preda, în *SCN*, 7, 1980, 35–42; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VII–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, 134 nr. 90, 136 nr. 123 și 140 nr. 170, cu bibliografia; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 492, nr. 14; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Pontica*, 11, 1978, 85 nr. 59.

G.P.B.

Panticeu, com. în jud. Cluj, pe terit. căreia a fost descoperit un depozit de obiecte de bronz, constituit din unelte, arme, obiecte de podoabă, o bucată de bronz brut și resturi de la turnat, din bronzul târziu (sec. 13–12 î.Hr.) (seria Uriu-Domănești).

M. Roska, *Rep.*, 220–221, nr. 18; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 65; id., *Die Sicheln*, 105.

M.P.D.

Pantuleius Graptiacus, C., general roman, legat de rang pretorian al Thraciei, atestat (în 172 d.Hr.) la Philippopolis într-o inscripție menționând reconstrucția zidului de incintă. După o ipoteză (neverificată) a lui D.M. Pippidi, **C.P.G.** ar fi devenit între timp guvernator al Moesiei Inferior după cum ar demonstra o inscripție fragmentară găsită la Callatis.

PIR, III, 9, nr. 71 (H. Dessau); *IGB*, III/1, 878; D.M. Pippidi, în *StCl*, 12, 1970, 127–132.

A.S.

Papas, *fiul lui Theopompos*, cetățean de vază din Histria. A contribuit cu fonduri personale la construirea sau împodobirea unui templu dedicat lui Augustus, înainte de anul 14 d.Hr. Deși, după tradiția literară, Augustus a refuzat onorurile divine cu relativă fermitate, în partea orientală a Imp. Roman inscripțiile îi documentează cultul (uneori în asociere cu acela al Romei) încă înainte de divinizarea sa postumă (v. *divi*), prin numeroase altare și prin cele cinci temple de la Efes, Hypaipa, Milet, Sardes și Histria. V. și *cult. imperial*.

ISM, I, nr. 146.

A.Ș.

Papirius Aelianus (Papirius Aelianus Aemilianus Tuscillus), Cn., general roman, guvernator al Daciei Superior în timpul lui Hadrian (132–133 d.Hr.). Îi dedică împăratului o inscripție la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în care se vorbește de măsurile luate de el de a introduce apa potabilă curentă (*aqua inducta coloniae Dacicae Sarmizegetusae*).

IDR, III/2, nr. 8; B. Thomasson, *Laterculi*, 37; A. Stein, *Dazien*, 21–22; *Epigr. St.*, 4, 1967, nr. 72.

M.Z.

papirusul Hunt v. **pridianum**

papirus (lat. < gr. πάπυρος), plantă erbacee de apă, din familia cyperaceelor (*Cyperus papyrus*), care crește în special în Delta Nilului, Africa Centrală, Malta și Sicilia. Din tulpina plantei, pregătită după un anumit procedeu, s-a obținut un material pentru scris, utilizat mai întâi de egipteni, încă din milen. 3 î.Hr., fiind preluat apoi de gr. și romani și utilizat până la sfârșitul antichității; locul lui va fi preluat treptat de pergament. Numele a fost dat de gr. și documentului papirologic ca atare. Foile de **p.** anume pregătite se lipeau între ele formând suluri destul de lungi (*bybloi, volumena*), din care se tăiau bucăți în funcție de lung. textului și căruia i se mai puteau adăuga foi în plus după necesități. Întrucât era scump, adesea se scria și pe verso sau se ștergea și se refolosea (palimpsest). Pentru scris se folosea cerneală neagră din funingine sau roșie din ocru. În Egipt, prelucrarea **p.** era un privilegiu al teocrației. După mijlocul milen. 2 î.Hr. **p.** era cunoscut și utilizat și în afara Egiptului. În acest sens se păstrează informația că pe la 1050 î.Hr., Egiptul a cumpărat lemn pentru construcții din Babilon plătindu-l cu 500 suluri de **p.** Din datele care s-au păstrat rezultă că **p.** cuprindeau informații cu privire la fapte diverse din viața publică și privată, inclusiv întâmplări zilnice obișnuite, sub formă de scrisori, contracte, acte administrative, sentințe judecătorești, procese de drept privat, texte cu caracter literar și religios etc. Fiind foarte sensibili la umiditate, **p.** s-au păstrat în bune condiții în țările cu climă caldă și uscată

(Egipt, Mesopotamia, Palestina, Arabia), iar în lumea greco-romană în morminte ermetic închise. O mare cantitate de **p.** s-au descoperit în *Villa dei Papiri* de la Herculanum (Italia), în biblioteca socrului lui Caesar, L. Calpurnius Piso. Pentru regiunile balcanice, pe lângă unii **p.** găsiți în Grecia, interesante se dovedesc și descoperirile de la Derveni (Macedonia) și Callatis (Dobrogea). Acesta din urmă a apărut într-un mormânt-cistă de piatră, datând din sec. 4 î.Hr., fiind depus în mâna stângă a defunctului. Din păcate, starea lui de conservare, destul de precară, n-a îngăduit descifrarea sau stabilirea caracterului conținutului, care era sigur o scriere în lb. gr., poate un text religios. Pentru ist. militară a Moesiei Inferior s-a păstrat un valoros **p.** cunoscut sub numele de papirusul Hunt (v. *pridianum*). Printre altele, în acest document se menționează prezența unor detașamente ale *coh. I Hispanorum* la → Piroboridava (Poiana), pe Siret, și la → Buridava, pe Olt.

RE, 3, 936 și 18, 1116, s.v. *Buch;* W. Schubart, *Einführung in die Papyruskunde*, Berlin, 1918; id., *Das Buch bei den Griechen und Römer*, Berlin, 1921; id., *Griechische Papyri, Urkunden und Briefe*, 1927; A.S. Hunt, în *Raccolta di Studi in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, 265; C. Preda, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 275–303; D.M. Pippidi, în *StCl*, 9, 1967, 203–210.

C.P.

Papiu Ilarian, com. în jud. Mureș, pe terit. căreia au fost descoperite întâmplător mai multe morminte de tip La Tène (sec. 3–2 î.Hr.). Din inventarul acestora s-au recuperat: o spadă, o lance și un cuțit de luptă (din fier), un lanț de centură cu o agrafă reprezentând o protomă de animal (din bronz) și două vase lucrate la roată (o strachină și o cană mică, decorată pe gât cu benzi verticale lustruite).

Vl. Zirra, în *Dacia N.S.*, 15, 1971, 198–202.

V.Z.

Paraćin, localit. situată pe râul Morava (Serbia). În punctul „Gloždar", în 1962, au fost cercetate cinci gropi cu ceramică geto-dacă clasică (oale cu brâuri alveolate și alte ornamente plastice, căței), considerate de autorul săpăturilor — pe baza analogiilor cu descoperirile de tip Moigrad, drept morminte de incinerație. Alte complexe, cu pietre și pământ ars, au fost interpretate drept ruguri funerare. În lipsa unui inventar funerar caracteristic și a osemintelor umane (s-au identificat doar oase de animale domestice), complexele de la **P.** trebuie considerate gropi menajere, aparținând unei așezări din sec. I d.Hr. Datarea se întemeiază pe prezența ceramicii romane, inclusiv a unei lucerne. Această descoperire a fost pusă în legătură cu strămutarea unor grupuri de geto-daci la S de Dunăre, în valea Moravei, ca urmare a acțiunilor militare romane din vremea împăratului Augustus (S. Aelius Catus sau Lentulus).

D. Garašanin, în *Materijali, VI Kongres Arheologa Jugoslavije*, 1, Belgrad, 1964, 79–87.

M.B.

Paradunavon v. **Paristrion**

parament (< lat. *parare*, „a egala"), îmbrăcămintea sau învelișul pietrei cioplite regulat, care constituie fețele vizibile ce ascund miezul neregulat

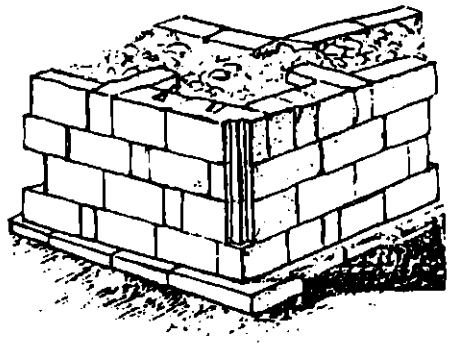

Fig. 149. Parament exterior. Incinta elenistică a Histriei (colțul din sectorul D).

(→ *emplecton*) al unui zid (Vitruv., *De arch.*, II, 8, 8–16, 19–21). V. și *murus dacicus* și *opus*.

G. Lugli, *La tecnica edilizia Romana*, I, Roma, 1957, 370.

I.B.

Paranthropus v. **paleoantropologie**

Parava, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia, în punctul „Cetățuie", a fost identificată o așezare din epoca bronzului aparținând culturii Monteoru, fazele Ic3–Ic2. În 1921, la 600 m S de aceasta, pe terasa

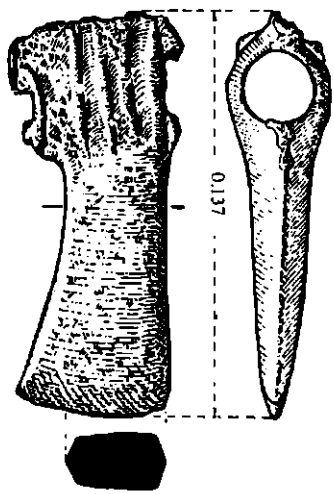

Fig. 150. Topor din depozitul de la Parava.

superioară a Siretului, pe Dealul Râșca, a fost descoperit un depozit constituit din șapte topoare de aramă și bronz (dintre care doar patru au fost recuperate), care se găseau într-un vas, la adâncimea de 0,25 m. Toate piesele aparțin prototipului de topor cu gaură de înmănușare transversală și cu nervuri pe ceafă și se atribuie purtătorilor culturii Monteoru, corespunzând, după toate probabilitățile, fazei Ic3 din evoluția acesteia (M.F.). Tot la **P.** a fost descoperit (în 1937) în vas de lut, un tezaur de denari romani imperiali, din care s-au recuperat 270 exemplare din perioada Nero-Commodus (cel mai recent din 183–184 d.Hr.). Un alt depozit monetar, semnalat a fi fost descoperit în 1956 și cuprinzând 21 de denari romani iimperiali din sec. 1–2 d.Hr., s-ar putea să reprezinte în realitate un lot din descoperirea mai veche (E.N.).

A. Vulpe, în *AM*, 2–3, 127 și 142; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 274, nr. 172–173.

M.F. și E.N.

Paristrion (Paradunavon), circumscripție militar-administrativă bizantină (themă) organizată de împăratul → Ioannes Tzimiskes în urma victoriei de la Dorostolon sau D(r)istra (în antichitate Durostorum, azi Silistra) asupra cneazului → Sviatoslav al Kievului (971). Thema **P.** corespundea Bulgariei dunărene anexate de Tzimiskes la Imp. Bizantin și se întindea în partea de N–E a Peninsulei Balcanice pe un terit. ce nu poate fi delimitat precis, între lanțul Munților Balcani, Dunăre, uneori chiar la N de aceasta, și Marea Neagră. La început nu avea o denumire precisă, fiind numită de obicei „thema ținuturilor și orașelor de la Dunăre" și în mod excepțional chiar „Mesopotamia Apusului". Era condusă de un guvernator (→ strateg, archon, catepan, dux) cu puteri administrative și militare supreme, numit de împărat. Acesta își avea reședința la Dorostolon. Se cunosc până acum 13 guvernatori ai themei **P.**: Leon Sarakinopoulos, Theodor, Tzitzikios, Simeon, David, Katakalon Kekaumenos, Mihail fiul lui Anastasios, Ioan Maleses, Roman Diogene, Vasile Apokapes, Nestor Vestarhul, Leon Nikerites și Demetrios Katakalon. În fiecare așezare întărită sau localit. mai importantă de pe terit. themei și îndeosebi de pe fostul *limes scythicus*, reorganizat de Tzimiskes, au fost instalați conducători locali (toparhi) subordonați guvernatorului themei. Thema **P.** a durat până la răscoala Asăneștilor (1185–1186) sau chiar până la ocuparea Constantinopolului de cruciați (1204).

N. Bănescu, *Duchés;* I. Barnea, în *DID III*, 74–76 și passim.

I.B.

Paros, insulă în arhipelagul Cicladelor, celebră în antichitate mai ales pentru marmura sa. Alături de marmură, un important articol pentru export îl constituia vinul, transportat în amfore de producție proprie, realizate dintr-o pastă deosebit de fină. În zona pontică amforele de **P.** au — spre deosebire de cele ale coloniei sale Thasos, o circulație restrânsă. Câteva toarte ștampilate descoperite în coloniile gr. din Dobrogea (cuprinzând aproape toate în inscripție ethnikonul *Parion*) constituie totuși indicații sumare pentru existența unor exporturi de vinuri pariene la Dunărea de Jos.

V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957; J.-Y. Empereur, M. Picon, în *BCH*, 110, 1986, 495–511, 647–653.

A.A.

Parsal..... vicus, așezare rurală din terit. Histriei, menționată într-o inscripție de hotar (*fines terrae vici*) găsită la Vadu, com. Corbu (jud. Constanța); pe fața cealaltă a inscripției este pomenit un alt vicus, *C..... coss* (sec. 2 d.Hr.).

ISM, I, 350.

A.S.

Parthenopolis, oraș gr. situat, potrivit izvoarelor, pe țărmul de V al Pontului Euxin, între Callatis și Tomis (Eut., VI, 10, 30). În epoca elenistică a fost dominat, odată cu întreaga regiune, de către sciți. Cercetările arheologice de suprafață îl localizează cu probabilitate pe terit. satelor Schitu și Costinești. S-au propus și localizări la Tuzla și Marcianopolis.

Plin. B., IV, 11, 14; R. Vulpe, *HAD*, 63 și 65; id., în *Balcania*, 6, 1943; id., în *DID II*, 26.

A.R.

Parța, sat în com. Șag (jud. Timiș), pe terit. căruia, pe malul drept al râului Timiș, se află o importantă stațiune preistorică din epoca neolitică, parțial distrusă de lucrările de îndiguire și de prăbușirile de teren. Săpături mai vechi s-au efectuat în două complexe denumite „Casa Mare" și „Coliba Scheletului", pe baza materialelor putându-se separa trei niveluri de locuire aparținând culturii Vinča B1, B2 și C; nivelul I, cu locuințe de tip bordei și nivelurile II și III, cu locuințe de suprafață. S-a preconizat și un nivel Tiszapolgár. Totodată au fost semnalate și elemente lineare și Szakálhát-Zselis (?). În nivelul II s-a observat un fenomen de sinteză culturală rezultată dintr-un contact al purtătorilor culturii Vinča cu un grup purtător al culturii *Liniarband Keramik* (înrudit cu Szakálhát), căreia i s-a dat numele de aspectul cultural Bucovăț. Noile săpături de la **P.** au adus un plus de precizări stratigrafice. Nivelul Tiszapolgár a fost precedat de locuirea atribuită grupului Bucovăț, care suprapunea șase niveluri aparținând culturii Vinča. Se remarcă în mod deosebit descoperirea în nivelul de sinteză Vinča-linear a unui important sanctuar cu două faze de construcție; în prima fază avusese o formă dreptunghiulară cu o masă-altar centrală și o statuie dublă

monumentală așezată pe un suport, în apropierea unei vetre suspendate (?); în faza a doua masa-altar a fost tăiată parțial, fiind construită alta mai masivă, pe care s-a ridicat un perete de lut nears, având în jur numeroase cranii mici. La intrarea flancată de un stâlp a fost găsit și un idol zoomorf iar în interior alte statuete. Se mai adaugă un nivel în care apar amestecate elemente Tiszapolgár cu cele de tip Bucovăț și descoperiri de materiale aparținând sec. 8–12 d.Hr. În apropiere de stațiune a mai fost cercetat un punct de unde s-au recoltat fragmente ceramice aparținând culturii Petrești.

Gh. Lazarovici, în *Tibiscum*, 1972, 3–26; id., în *Banatica*, 2, 1973, 25–55; id., *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979; id. și colab., în *Banatica*, 8, 1985, 7–46.

S.M.-B.

Paspírios (gr. Πασπίριος), râu menționat de Theoph. Simm. (*Historiae*, VI, 9, 6, 8, 10, 12) în legătură cu incursiunile oștilor bizantine la N de Dunăre (Bărăgan), în ultimul deceniu al sec. 6 d.Hr. Potrivit relatării, râul **P.** se afla la N de → Ilivakía (Ialomița), într-o zonă de păduri și mlaștini și nu putea fi trecut decât cu luntrile (se evocă 150 de monoxile). V. Pârvan vedea în **P.** apa Buzăului sau un râu „prin părțile Ialomiței", N. Iorga un braț al Dunării la N de Ialomița, iar recent s-a propus și identificarea cu Mostiștea, ceea ce contrazice cronica. Afluent al râului Ilivakia, **P.** poate fi identificat cu râul Prahova. Originea traco-dacică a hidronimului este relevată de Tomaschek (1894), Pârvan (1927), Detschew (1937) etc., și concordă cu precizarea cronicii că **P.** este numit astfel de băștinași (οἱ ἐγχώριοι). Numele râului a fost explicat prin lit. *Paspiriu* < lit. *spèrus*, „rapide", pe care **P.** îl evocă izbitor, fonetic și semantic, în sensul unui *amnis pulverulentulus* („torent pulverulent"), sens adecvat Prahovei. În acest caz, Prahova („prăfoasa") ar reda (tradus) străvechiul nume autohton (dac) al apei **P.** în urma coabitării româno-slave.

V. Pârvan, în *ARMSI*, ser. III, t. I, 1923, 24; *Vizantijski Izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, I. Beograd, 1955, 115, nr. 49; V. Teodorescu, în *Prahova. Monografie*, București, 1981, 66.

V.T.

passus v. **metrologie**

pastophoria (gr.), încăperi existente, câte una, de o parte și de alta a altarului, la anumite bazilici paleoereștine (sec. 4–6 d.Hr.). Aici se depuneau darurile aduse de credincioși pentru liturghie și se păstrau unele dintre obiectele necesare cultului, în primul rând Evanghelia. Câte o astfel de încăpere exista de o parte și de alta a altarului bazilicii de la Callatis, în etapa atribuită perioadei împăratului Anastasius (491–518).

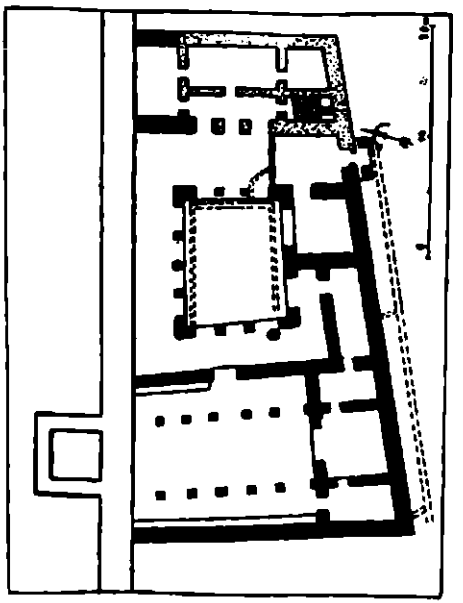

Fig. 151. Planul bazilicii de tip sirian cu *pastophoria* de la Callatis.

Lemerle, *Philippes*, 384–385; Orlandos, *Basilike*, I, 224–228; *MPR*, 129–130.

I.B.

Paternus, episcop de Tomis (498–520). Primul și singurul episcop de Tomis cunoscut sub titlul de *episcopus metropolitanus*, titulatură ce arată că în timpul împăratului Anastasius (491–518), când viața orășenească a luat o mare dezvoltare, sub autoritatea episcopului din metropola tomitană s-au înființat și alte noi episcopate, în mai multe centre urbane de pe terit. Dobrogei. Numele lui **P.** se întâlnește într-o inscripție în lb. lat. incizată pe fața prețiosului disc (*patena*) de argint aurit, ce face parte din marele tezaur de obiecte și monede descoperit în 1912 la → Malaja Pereščepina (Ucraina), azi la Muz. Ermitage din Sankt-Petersburg. Discul poartă pe dos patru ștampile pentru garantarea metalului prețios, printre care una din anul 498 și alta cu efigia împăratului Anastasius.

I. Barnea, în *DID II*, 458–459; *MPR*, 71–73, 220–225; *ACR*, I, 14 și 224–227; Em. Popescu, în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 411–412.

I.B.

patriarhat (< lat. *pater*, „tată" și gr. ἀρχή, „putere, autoritate"), presupusă practică conform căreia, pornind de la ascendența pe linie paternă, bărbații își asigurau în interiorul comunităților o poziție socială și economică privilegiată. Se considera că ar fi început în neolitic, înlocuind matriarhatul. Termenul ca atare a fost consacrat prin apariția

lucrării lui Lewis H. Morgan, *Ancient Society*, în 1871. Lipsit de conținut real, la fel ca termenul matriarhat, **p.** este o creație artificială a evoluționiștilor sec. 19, fiind confundat cu sistemul de filiație *patrilinear*, prin care ascendența este constituită pe linie paternă. La fel de ireal este și conceptul de *mare familie patriarhală*, termen de aceeași sorginte și care a făcut de asemenea carieră în istoriografia marxist-leninistă. Sistemul de filiație patrilinear, care deseori există concomitent cu cel matrilinear la segmente diferite ale aceleiași comunități, este deseori asociat, după observațiile antropologice, cu practica reședinței *patrilocale*, conform căreia o familie nou întemeiată se instalează în casa soțului. V. și *matriarhat*.

I.M.C.

patrilinear v. **patriarhat**

patrilocal v. **patriarhat**

patricius (lat.), titlu nobiliar roman, reînnoit de Constantin cel Mare (324–337), care a făcut din el cea mai înaltă demnitate, nelegată de vreo magistratură specială, decernată pe viață chiar de către împărat, dar care, spre deosebire de străvechiul titlu, nu mai era ereditară. După o decizie din 1 april. 382 a împăratului Grațian, **p.** continua să ocupe cel mai înalt rang nobiliar (*Cod. Theod.*, VI, 6), iar un decret al împăratului Zenon (474–491) acorda titlul de **p.** numai câtorva dintre cei mai înalți funcționari ai statului (*Cod. Iust.*, XII, 3, 3). Începând din sec. 5, titlul de **p.** a fost conferit și unor conducători barbari (Theodorie, Ricimer). Iustinian a lărgit cercul funcționarilor cărora li se acorda titlul de **p.** (*Novella* LXII, 2, din anul 537), proclamând-o *patricia* pe însăși împărăteasa Theodora (Procop., *Anecd.*, 9, 30). Treptat titlul aulic și glorios de **p.** a decăzut, dispărând în sec. 12 d.Hr. Pe câteva sigilii bizantine de plumb din sec. 6–8, descoperite pe terit. țării noastre, se află titlul de **p.** Dintre strategii themei Paristrion purtau titlul de **p.** Theodor (sfârșitul sec. 10), Ioan Maleses și Demetrios Katakalon (sec. 11). Același titlul a fost decernat de împăratul Constantin IX Monomahul (1042–1055) șefului peceneg Kegen, după trecerea acestuia pe terit. Imp. Bizantin.

B. Kübler, în *RE*, 18, 4, 1949, 2222–2232; E. Stein, *Histoire*, I, 121, 220, 475, 541, 587; Guilland, *Institutions*, I, 24, 26, 38, 66; II, 132–202; Oikonomidès, *Listes*, 294–295; *DID II*, 414, 556 și *III*, 18, 89, 93, 126, 129, 130, 154 și 322.

I.B.

Patridava, localit. în Dacia situată potrivit știrilor date de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 4) în Carpații Răsăriteni. Neidentificată încă.

V. Pârvan, *Getica*, 257.

E.T.

patron (< lat. *patronus*) (la romani), persoană care proteja un → client. Inițial, **p.** era o persoană bogată și influentă care datora protecție — în special economică și judiciară, membrilor săraci din ginta sa, care se grupau în jurul său în calitate de clienți. De altă parte, stăpânul care elibera un sclav devenea **p.** al acestuia, iar spre deosebire de dependența clientului, aceea a libertului față de **p.** său era reglementată prin norme juridice precise. **P.** era obligat să acorde clientului asistență la un eventual proces (**p.** *causae*) și, deși nu era un *advocatus* profesionist, primea în mod obișnuit o recompensă bănească, pe care *lex Cincia* (204 î.Hr.) a interzis-o zadarnic. În perioada republicană târzie și mai ales în aceea imperială, cadrul social în care se exercita autoritatea **p.** a depășit limitele gintii: generalii romani învingători au luat uneori sub protecția lor, ca **p.**, comunitățile etnice sau provinciile pe care le supuseseră (începând din sec. 3 î.Hr.), clienții individuali nu mai erau obligatoriu rude ale **p.**, iar orașele și → asociațiile profesionale obișnuiau — în special în perioada Principatului, să își aleagă ca **p.** câte o personalitate romană influentă (senator, fost magistrat etc.), în măsură să le apere la Roma sau în provincia respectivă interesele economico-politice și juridiciare, ori să le sprijine financiar activitatea de construire a unor noi edificii. Din documentarea epigrafică existentă se remarcă un **p.** al orașului Callatis (Publius Vinicius), trei **p.** (guvernatori) ai orașului Tomis și diferite personalități locale din Dacia romană (magistrați, foști guvernatori) ca **p.** ai unor colegii (*collegium fabrum* etc.) și mai ales ca **p.** ai marilor orașe Ulpia Traiana Sarmizegetusa (unde este atestat și un **p.** *causarum*), Apulum, Drobeta, Napoca, Porolissum, orașe în care **p.** respectivi au fost onorați prin inscripții și statui. De asemenea, nenumărate inscripții funerare din Moesia Inferior și din Dacia se dovedesc a fi fost puse fie de **p.** libertilor lor, fie de liberți **p.** lor, ai căror moștenitori erau adesea.

R. Syme, *The Roman Revolution*, Londra, 1939; L. Harmand, *Un aspect social et économique du monde romain; le patronat sur les collectivités publiques des origines au Bas-Empire*, Paris, 1957; Th. Sauciuc-Săveanu, în *OCD*, 501–507; Al. Suceveanu, *VEDR*, 49; *ISM*, V, nr. 177; 301; *IDR*, II, nr. 13, 35, 48, 323, 647; *IDR*, III/2, nr. 6, 10, 13, 88–91, 97–102, 104–105, 107, 114, 125, 126, 128, 254, 309, 326, 410, 422, 434 (?); *IDR*, III/3, nr. 179, 345, 349, 359, 426; M. Macrea, *Viața*, 140–141; I. Piso, în *Apulum*, 19, 1981, 125–126.

A.Ș.

Paula (Iulia Cornelia Paula), împărăteasă romană, soția lui Elagabalus, repudiată în 220 d.Hr. Efigia sa figurează pe emisiuni monetare de la Roma și din provincii, inclusiv pe monede gr. imperiale bătute la Tomis.

B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 3120–3143.

A.Ș.

Paulimandra („Staulul lui Paul"), localit. situată probabil în N–E provinciei Scythia Minor, între Argame (Argamum) și Tzasklis (Ad Salices) (Procop., *De aed.*, IV, 11). Neidentificată încă.

Philippide, *Orig.*, I, 437, 470; V. Beševliev, *Kastell-namen*, 57, 148; *IIR*, II, 475.

I.B.

Pautalia (gr. Παυταλία) (azi Kjustendil, Bulgaria), important oraș gr. din Thracia, așezat pe valea fluviului Strymon, într-o poziție favorabilă, constituind un nod rutier pentru drumul ce venea de la Stobi și se bifurca aici către Serdica și Philippopolis. Monedele emise la **P.** au ajuns pe valea Iskărului la Dunăre și s-au descoperit în Dacia romană sud-carpatică la Orlea (Marcus Aurelius, Faustina II și Septimiu Sever, 2 exemplare), la Romula (Faustina II), la Sucidava (Faustina II, Iulia Domna și Elagabal, la care se adaugă o semnalare în necropolă) și probabil la Jidava, de unde ar proveni cea înregistrată sub Câmpulung sau împrejurimi (Caracalla). Sunt, de asemenea, prezente în Dacia de peste munți la Napoca (Antoninus Pius și Faustina II) și la Potaissa (Caracalla). În ciuda distanței le găsim și în Moesia Inferior la Histria (emitent neprecizat) și la Ostrov, jud. Constanța (Geta). La geto-dacii din Muntenia, o emisiune din **P.** este semnalată la București, cartierul Străulești, în punctul „La nuci".

L. Ruzicka, în *Izvestija-Sofia*, 7, 1932–1933, 1–216; E. Schönert-Geiss, în *JNG*, 15, 1965, 156–158; I. Winkler, C. Băloi, în *ActaMN*, 10, 1973, 200, nr. 370–373; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 596, nr. 37; D. Tudor, în *AO*, 20, 1941, 113–118, 64–66, nr. 65, 84 și 108; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 497, nr. 22 și 16, 1972, 369, nr. 59; I. Winkler, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, 1968, tabel, poziția 14; ead., A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, 87, nr. 289; Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 36, 1992, 201, nr. 3; *Histria III*, 152, nr. 988; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, A. Popescu, în SCN, 12, 1997, 85, nr. 52; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 67; V. Grigorova, *Neue Beiträge zur Erforschung der Münzprägung von Pautalia (Annotazioni Numismatiche, supplemento XII al n° 29)*, Milano, 1998; E. Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*, Berlin, 1999, 963–1001.

G.P.B.

Pax, zeitate romană provenită din deificarea conceptului de pace (*pax*), corespunzând gr. *Eirene*. Primele reprezentări sunt cele de pe monedele databile în 44 î.Hr., însă de un cult oficial nu se poate vorbi decât după hotărârea Senatului din anul 13 î.Hr. de a dura un altar consacrat zeiței pe Câmpul lui Marte, la Roma (Dion Cass., 56, 25, 3), *Ara Pacis Augustae*, sau, mai precis, după anul 10 î.Hr., în urma unei inițiative în acest sens a lui Augustus (Dion Cass, 54, 35, 2). Vespasian i-a dedicat zeiței un important templu la Roma în anul 75 d.Hr. Reprezentată pe monede și în arta plastică alături de alte abstracții divinizare, precum *Victoria, Concordia, Fides, Virtus*, **P.** este invocată în special în anii de liniște, de bunăstare, de pace.

A.A.

Păcuiu(l) lui Soare (Pecuiu lui Soare), insulă dunăreană situată la 9 km în aval de com. Ostrov (jud. Constanța). La capătul de N–E al insulei, în fața dealului Dervent, se află ruinele unei fortificații de piatră. Cetatea, distrusă în cea mai mare parte de apele Dunării, a avut inițial o suprafață de 5–6 ha și avea probabil formă trapezoidală. Zidurile de apărare se păstrează uneori pe o înălț. de 4,50 m; la această înălț. grosimea lor atinge 4,20 m, iar la bază 6 m. Diferența de lăț. între bază și înălț. păstrată s-a realizat printr-o serie de *crepidae* (praguri), dispuse pe ambele fețe ale zidurilor. Pragurile și fețele paramentelor sunt formate din blocuri mari, paralelipipedice, de dimensiuni variabile, îngrijit fasonate. Pietre de formă paralelipipedică s-au folosit și în emplecton, în care se întâlnesc și bolovani de dimensiuni mari. Mortarul este din var, nisip și pietriș de râu; cel folosit la astuparea rosturilor din parament are în compoziție sfărâmătură sau chiar praf de cărămidă. Substrucția zidurilor este făcută din pari de stejar înfipți vertical în pământ, peste care constructorii au așezat în anumite locuri traverse, în sens longitudinal și transversal. O atare tehnică a fost impusă de natura sedimentară a solului. Cercetările arheologice, începute în 1956, au scos la suprafață, între altele, câteva complexe de excepțională importanță. Pe latura de S–E a cetății se găsesc ruinele unui debarcader, reprezentat de o suită de trepte care coboară spre exterior. Lăț. lui este de 24 m, ceea ce permitea ancorarea cu ușurință a unei nave (de regulă, nava amiral). De o parte și de alta a debarcaderului se păstrează ruinele câte unui turn de formă rectangulară. Accesul din debarcader spre cetate se făcea printr-o poartă largă de 4 m. Inițial, poarta era făcută din doi batanți de lemn placat cu fier. Atât în dreapta cât și în stânga porții, în lăț. zidului de incintă, au fost amenajate câte trei deschideri (fante) prin care erau petrecute odgoanele folosite la legarea corăbiilor. Debarcaderul și toate anexele lui (dane, diguri etc.) sunt astăzi acoperite cu nisip. Cercetările arheologice au dovedit că sedimentarea nisipului s-a produs, cu deosebire, în ultimii 200 de ani. Până la înnisiparea debarcaderului, unul dintre brațele Dunării curgea pe aici. Turnul din colțul de E al cetății prezintă o particularitate arhitectonică, având latura de V semicirculară, iar cea opusă dreaptă, realizând cu zidul de incintă un unghi obtuz. Deschiderea excesiv de mare a unghiului obtuz a fost impusă constructorilor de necesitatea ca ghețurile Dunării, scurgându-se, iarna și primăvara, prin acest loc, să gliseze ușor și să nu izbească

turnul. Pe latura de N–E a cetății, la cca 25 m depărtare spre V de turnul descris mai sus, se păstrează ruinele unei intrări. Ea se prezintă sub formă unui turn-încăpere, care a avut unul sau două etaje. Încăperea (pavată cu dale mari de piatră, în fapt blocuri paralelipipedice) are două intrări: una exterioară, de tip cataractă, iar cealaltă, interioară, prevăzută cu doi batanți blocați în spate cu un drug de stejar, ale cărui capete intrau în câte o nișă amenajată în lateralele porții. Accesul la etaje se făcea pe trepte de piatră construite în zidul incintei din stânga porții. Un alt complex este reprezentat de o clădire cu absidă, aflată în dreptul debarcaderului. Lipsa vestigiilor creștine la care se adaugă și orientarea absidei spre S–V ne determină să concludem că această clădire n-a fost biserică. În sfârșit, atunci când apele Dunării scad, pe latura dinspre S–SV se pot observa niște construcții de piatră în care sunt intercalate bârne de stejar groase, de secțiune pătrată; este posibil ca ele să reprezinte ruinele unui șantier naval. Din analiza datelor stratigrafice, a complexelor arhitectonice și a documentelor arheologice rezultă că cetatea de aici a avut rol de bază navală și că a fost construită în ultima treime a sec. 10, mai precis imediat după 971, anul instaurării dominației bizantine la Dunărea de Jos. Construirea unei baze navale la **P. lui S.**, în imediata apropiere de Durostorum (Dorostolon) a fost determinată de împrejurările politico-militare ale vremii. Pentru a preîntâmpina un eventual atac al kievienilor (în special pe apă), bizantinii au întărit, după 971, multe dintre fortificațiile maritime și fluviale din această parte a Peninsulei Balcanice. În consecință, s-au ocupat și de fortificarea Dunării de Jos, una dintre căile care duceau spre noile regiuni bizantine. Drept urmare trebuia construită și o bază navală pentru flota imperială de pe Dunăre a cărei menire era, între altele, să apere pe apă capitala themei → Paristrion, adică Dorostolon (Silistra). Singurul loc din apropiere de Dorostolon în care putea fi construită o bază navală era insula **P. lui S.** Cetatea, în funcția sa de bază navală, nu a avut o existență îndelungată. La câțiva ani numai de la construire, zidurile ei au fost dărâmate, iar poarta și debarcaderul ruinate. Este posibil ca aceste stricăciuni să fi fost provocate de bulgari, care s-au revoltat imediat după moartea lui Ioan Tzimiskes (976), înlăturând stăpânirea bizantină din cea mai mare parte a Dobrogei de S. Bizanțul își va reinstaura autoritatea în jurul anului 1000. Odată cu revenirea stăpânirii bizantine reîncepe și viețuirea în incinta cetății de la **P. lui S.**, care își pierde acum caracterul eminamente de bază navală. Din jurul anului 1000, în interiorul cetății se va desfășura o vie activitate economică, manifestată, cu deosebire, prin dezvoltarea meșteșugurilor și a schimbului de mărfuri. În sec. 11 aici se vor încrucișa mărfuri venite din toate părțile Europei, bă chiar din Asia Centrală, Orientul Apropiat și regiunea Golfului Persic. O

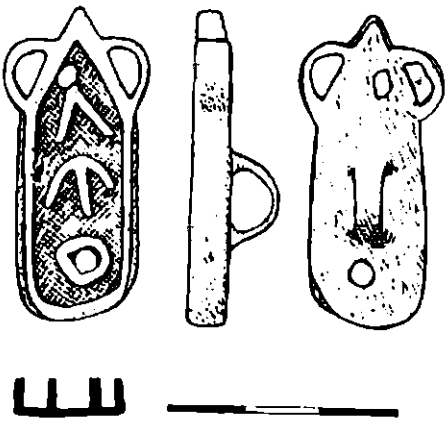

Fig. 152. Ștampilă de bronz descoperită la Păcuiul lui Soare (prima jumătate a sec. 10).

mărturie privind intensitatea relațiilor comerciale o constituie mulțimea monedelor bizantine de bronz (cca 1200 până în prezent). Tipul de locuință obișnuit primei jumătăți a sec. 11 este bordeiul, iar celei de-a doua jumătăți locuința de suprafață cu temelii de piatră. În anul 1094 așezarea își încetează existența prin incendiu, în urma unei invazii a cumanilor. A reînflorit în sec. 13, fapt ilustrat elocvent de mulțimea monedelor de aur, argint, bronz și aramă databile în perioada cuprinsă între sec. 13 și prima jumătate a sec. 15. Alături de monede bizantine au apărut monede tătărăști, bulgărești, românești, sârbești, occidentale, ale despotului Ioan Terter, fiul lui Dobrotiță. În săpături au apărut numeroase unelte, podoabe, arme (vârfuri de săgeată, de lance, măciuci, săbii), scări de șa, pinteni, bucăți de cămașă de zale, ceramică, din care o mare parte smălțuită. Temeliile locuințelor din sec. 13–15 (toate de suprafață) erau de piatră. Așezarea își încetează existența către mijlocul sec. 15. Din analiza izvoarelor scrise și arheologice s-a putut trage concluzia că aici a ființat celebra localit. dunăreană Vicina. Această teză a fost confirmată de descoperirea unui portulan medieval din anul 1296, în care se precizează că distanța de la gurile Dunării la Vicina este de 200 mile (genoveze).

Păcuiul lui Soare I–II; P. Diaconu, în *Byzantina*, 8, 1976, 409–447; id., în *Rev. Ist.*, 34, 1981, 12, 2311–2316.

P.D.

Pădureni 1. (fost Nastradin), sat în com. Dobromir (jud. Constanța), pe terit. căruia a fost descoperit în 1960, într-un vas, un depozit datat în Hallstatt B3 (sec. 8 î.Hr.), format din 29 obiecte de bronz în greut. de 1,497 kg (patru falere și 25 brățări întregi și fragmentare) (E.N.). De la **P.** provine și o dedicație către Iupiter Optimus Maximus a lui Aelius Inserus, (? fost) duumvir al orașului Tropaeum Traiani, posibil posesor de teren agricol

(A.S.). **2.** (fost Beşeneu), sat în com. Moacşa (jud. Covasna), unde a fost descoperit în 1874 un depozit din epoca bronzului mijlociu (sec. 16–14 î.Hr.), din care s-au recuperat 20 de topoare din bronz (E.N.). **3.** Sat aparţinând oraşului Mărăşeşti (jud. Vrancea), pe terit. căruia, în dreptul km 209 de pe şoseaua Mărăşeşti—Adjud, între şosea şi Siret (pe terasa secundară a râului), se află o aşezare şi o necropolă carpică (sec. 2–3 d.Hr.). În aşezare, în care s-au făcut cercetări restrânse, s-au găsit locuinţe-bordeie şi gropi de provizii. Necropola, situată la N de aşezare, este plană şi conţine numai morminte de incineraţie (77). Au fost descoperite morminte în care resturile de la incinerare au fost depuse în urne cu capac, urne fără capac sau direct în groapă. Inventarul mormintelor cu urne era bogat, constând din podoabe de argint lucrate în tehnica filigranului (16 pandantive-coşuleţ, 14 perle în formă de butoiaş şi 13 cercei), cercei din argint şi bronz, oglinzi cu tamga, copci pentru încălţăminte şi centuri, pandantive tubulare din bronz, pandantive-căldăruşă din fier, fibule, cataramе, chei de tip roman, cuţite de fier şi numeroase perle de calcedonie, sticlă, coral şi bronz. Două cutiuţe din tablă de bronz (din M.34 şi M.79) conţineau o pudră de culoare roz de mare fineţe. În M.34, un adevărat „mormânt princiar", s-au găsit fragmente dintr-un veşmânt ţesut cu fire de aur. Inventarul arheologic descoperit în morminte indică legături cu lumea romană şi cea sarmato-pontică şi stadiul înalt de dezvoltare al societăţii carpice. Observaţiile făcute în necropolă pledează pentru existenţa unei stratificări sociale în acest important centru carpic (ca şi în restul societăţii carpice). În urma analizei făcute s-a constatat că populaţia foarte înstărită reprezenta 3,89 % (probabil conducătorii comunităţii), cei bogaţi 20,78 %, cei cu posibilităţi de trai modeste 27,28 % iar cei săraci 48,05 %. Până în prezent, necropola carpică de la **P.** a oferit cel mai bogat inventar. În perimetrul ei s-au mai descoperit 10 morminte de incineraţie din epoca bronzului (cultura Monteoru) şi 14 din prima epocă a fierului (aspectul Bârseşti) (G.B.)

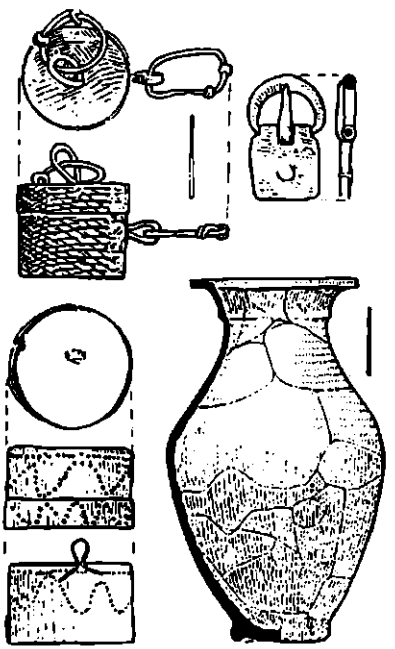

Fig. 153. Pădureni, jud. Vrancea. Urnă, pudriere şi cataramă de bronz din necropola carpică.

M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 41, 146–147, 172 şi 355; *CIL*, III, 12466; Al. Suceveanu, *VEDR*, 74, 108; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973; id., *Archaeology and History of the Carpi*, 1–2, Oxford, 1976; id., în *Spiritualitate şi istorie la Înfrorsura Carpaţilor*, I, Buzău, 1983, 64–68.

E.N.; A.S. şi G.B.

Pădureţu, sat în com. Băbeni (jud. Vâlcea), pe terit. căruia s-a descoperit, în 1955, în punctul numit „La Poieni", un tezaur monetar alcătuit din 4942 denari romani imperiali. După descoperire, 3500 de monede au fost achiziţionate de Muz. Brukenthal din Sibiu, 867 de Muz. Judeţean din Piteşti şi 531 de Muz. Judeţean de Ist. din Râmnicu Vâlcea. Un alt lot, format din 44 denari, a ajuns la Institutul de Arheologie din Bucureşti. Tezaurul conţine emisiuni din perioada cuprinsă între domniile lui Nero şi Elagabal inclusiv. Faza principală de acumulare a avut loc începând cu monede din vremea lui Septimius Severus, de la care se păstrează 1458 de piese. La fel de bine reprezentat este şi Caracalla, cu 1426, urmat de Geta cu 588. Ultimele emisiuni, în număr de 18, aparţin lui Elagabal (218–222 d.Hr.). Deşi se mai cunosc câteva tezaure aparţinând aceleiaşi perioade, nu se pot încă stabili cauzele care au pricinuit îngroparea lor în vremea lui Elagabal.

C. Preda, în BSNR, 86–87, 1992–1993 (1996), 109–115.

C.P.

Pălatca, com. în jud. Cluj, pe terit. căreia au fost identificate vestigii arheologice din neolitic (cultura Turdaş), epoca bronzului (bogată aşezare a culturii Wietenberg) şi epoca romană. Mai intens cercetată a fost o necropolă din sec. 4 d.Hr., cu morminte de înhumaţie, unele acoperite cu ţigle romane; din cele cu inventar s-au recuperat ceramică, obiecte de fier şi bronz, piepteni de os şi un cercel de aur. O → pintaderă de ceramică roşiatică lucrată cu mâna a fost considerată piesă creştină.

I.H. Crişan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj*, Cluj, 1992, 301–304.

I.H.C.

Pănade, sat în com. Sâncel (jud. Alba), pe terit. căruia a fost descoperit în 1964 un tezaur monetar format din 268 drahme emise la Dyrrhachium și cinci imitații ale acestora. Monedele erau foarte prost conservate, marea lor majoritate având greut. între 3,05 și 3,45 g, cu vârful diagramei la 3,31 g (51 exemplare). Imitațiile, poate suberate, au toate greut. mai mici cuprinse între 2,22 și 2,89 g. Momentul final al acumulării se datează în primele două decenii ale sec. 1 î.Hr. sau, ținând seama și de existența imitațiilor, nu mult mai târziu.

B. Mitrea, în *Apulum*, 9, 1971, 177–207.

G.P.B.

Păuca, com. în jud. Sibiu, unde la locul numit „Homm", aflat în marginea de N–V a com., au fost întreprinse, în anii 1965–1966, săpături arheologice sistematice care au scos la lumină un bogat material arheologic dintr-o așezare aparținând culturii Petrești, fazele A și A-B. Materialele recoltate și situația stratigrafică sunt asemănătoare până la identitate cu acelea de la Daia Română—„Părăuț" (jud. Sibiu). În zona de V a așezării a fost dezvelită o locuință „cu platformă de lut", construită pe piloți la o oarecare distanță de sol (I.P.). În 1884, într-un punct neprecizat de pe terit. com., a fost descoperită o oglindă scitică de bronz, al cărei mâner, în capătul dinspre corpul piesei are forma unui cerb îngenunchiat cu capul spre dreapta și cu coarnele ramificate pe spate, iar capătul celălalt se înfățișează ca un lup răsturnat, cu capul spre dreapta, și coada inelară. La **P.** au fost semnalate și vestigii de epocă romană (S.M.-B.).

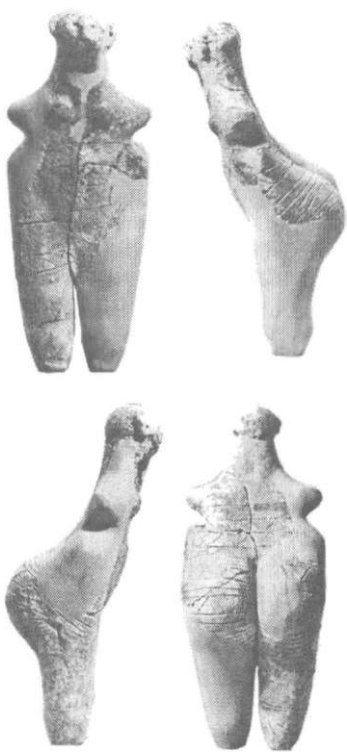

Fig. 154. Păuca, jud. Sibiu. Statuetă Petrești A.

I. Paul, în *SCIV*, 18, 1956, 1, 3–24; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, 455; D. Tudor, *OTS*, 140.

I.P. și S.M.-B.

Păuleasca, sat în com. Frumoasa (jud. Teleorman), unde a fost descoperită o necropolă cu morminte de incinerație și înhumație, datând din sec. 9–10 d.Hr. Marea majoritate a mormintelor sunt de incinerație, cu oasele calcinate depuse direct în groapă sau în urne de lut. Inventarul mormintelor constă din podoabe, cuțite, vârfuri de săgeată, amnare (rare). În unele urne, printre oasele calcinate apar și bucățele de vatră sau de pământ ars. Descoperirile din această necropolă oferă dovezi interesante privind formarea civilizației vechi românești. Tot aici au fost descoperite și câteva morminte sarmatice de înhumație din sec. 3 d.Hr.

M. Comșa, Gh. Bichir, în *SCIV*, 24, 1973, 2, 317–320.

E.C.

Păuleni v. **Sânpaul**

Păușa v. **Arutcla**

Pânceşti, com. în jud. Bacău, unde, în marginea satului, pe dealul „Cetățuie", se găsesc urmele a trei așezări, mai bogată și mai întinsă fiind aceea neolitică, aparținând fazei Cucuteni A. Mai puțin întinse, dar semnificative, sunt așezările din epoca bronzului (cultura Monteoru) și geto-dacice (sec. 4–3 î.Hr.). Pe dealul „Giurgea" se găsește o așezare aparținând culturii Cucuteni, cu numeroase locuințe de suprafață, cu inventar cuprinzând, pe lângă fragmente ceramice, lame și răzuitoare din silex, topoare de piatră, idoli etc. În punctele „Bărculeț" și „Plopoasa" au fost descoperite două așezări carpice din sec. 2–3 d.Hr., de unde provin: ceramică fină, lucrată cu mâna și la roată (fructiere, căni, străchini etc.), vase de provizii și fragmente de amfore romane (M.F.). La **P.** a fost semnalată descoperirea unui tezaur de monede geto-dacice, din care s-au recuperat șase tetradrahme de tip Huși-Vovrieşti. În punctul „Dealul Odăilor", la V de sat și la cca 2 km de așezarea dacică de la Rătăcău, s-au descoperit întâmplător și apoi printr-un sondaj arheologic efectuat în 1969, monede de argint reprezentând un tezaur. S-au recuperat 202 exemplare, dintre care 192 denari romani republicani din sec. 2–1 î.Hr., o emisiune a regelui Iuba I al Numidiei (60–40 î.Hr.), cinci denari din vremea lui August și unul de la Tiberius (emis la Lugdunum în 14–15 d.Hr., cea mai recentă monedă din tezaur) și trei piese neprecizate. Se presupune că o parte a monedelor sunt copii

locale. Cândva în prima jumătate a sec. nostru, într-un loc neprecizat şi, se pare, în vas de lut, a fost aflat un alt tezaur de peste 110 denari romani imperiali, din care s-au putut studia 14 exemplare de la Vespasianus până la Commodus (Crispina). S-au semnalat şi descoperiri izolate de denari romani imperiali (E.N.).

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 234; V. Căpitanu, în *Carpica*, 14, 1982, 148; M. Chiţescu, *RRCD*, 227–230, nr. 143; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 276, nr. 183–185; id., *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie şi monedă*, Iaşi, 1990, 140, nr. 164; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu, în *BSNR*, 80–85, 1986–1991 (1992), 275–280.

M.F. şi E.N.

Pârjoia v. **Izvoarele**

Peceneaga, com. în jud. Tulcea, în apropierea căreia există, pe malul Dunării, urmele unei fortificaţii numite de localnici „cetatea Baltina", probabil un *castellum* făcând parte din sistemul defensiv roman (*limes*) de la Dunărea de Jos. Valul de pământ ce înconjoară colina „Cazacilor" ar putea aparţine aceleiaşi perioade, sub rezerva unei verificări prin săpături sistematice. Tumulii din terit. com. ce mărginesc drumul roman Troesmis—Beroe sunt contemporani cu acesta.

C. Moisil, în *BCMI*, 4, 1911, 46; *TIR*, L 35, 57; Al. Suceveanu, *VEDR*, 64.

A.B.

pecenegi (gr. Πατζινάκιται), populaţie de neam turc, originară din Asia Centrală. Nomazi războinici şi buni călăreţi, trăiau organizaţi în triburi şi erau mari crescători de vite. După ce au sălăşluit o vreme în regiunile azoviene, la sfârşitul sec. 9 şi-au făcut apariţia pe terit. României, în calitate de aliaţi ai ţarului bulgar Simion, care căuta să-i scoată pe maghiari din regiunea numită Atelkuzu (Const. Porph., *De adm. Imp.*, 37, 15–33, 37, 68–71). În 917 au fost aliaţii bizantinilor în lupta acestora împotriva bulgarilor. În 944, kievienii au căutat să şi-i apropie pentru ca astfel să poată invada Bizanţul. Pe la mijlocul sec. 10 s-au aşezat în părţile de la E de Siret. În 971, bizantinii au încheiat cu ei un tratat de prietenie. În jurul anului 1000 **p.** ocupă Câmpia Română, prilej cu care distrug aşezările de tip → Dridu. În primele două decade ale sec. 11 s-au ferit să atace Peninsula Balcanică. Începând însă cu anul 1027, **p.** de la S de Carpaţi atacă deseori regiunile sud-dunărene. În primăvara anului 1036 au devastat în trei rânduri Dobrogea, distrugând complet aşezările de la Dervent şi Capidava, incendiind în acelaşi timp Dinogeţia—Garvăn. Puţin înainte de 1048, trei triburi pecenege, avându-l în frunte pe Kegen, s-au aşezat, cu învoirea împăratului Constantin IX Monomahul, la S de Dunăre. Cu acest prilej, Kegen a primit titlul de patriciu. Marea invazie a **p.** din 1048 (după alţi cercetători, în 1046) condusă de Tyrach nu a afectat Dobrogea. Potrivit convingerii unor cercetători, Dobrogea ar fi fost ocupată de **p.** de pe acum şi menţinută în această stare până în anul 1059. Rezultatele cercetărilor arheologice vin în contradicţie cu o atare teză. Între 1072–1074, **p.** sedentarizaţi în oraşele dunărene au luat parte la o revoltă îndreptată împotriva Bizanţului. Cu acest prilej cronicile înregistrează numele unui conducător peceneg Tatos care, în deceniul 9 al sec. 11, ajunge conducătorul Dristei (Durostorum). În anul 1091, în urma bătăliei de la Lebunion, **p.** vor fi eliminaţi ca forţă politică din Peninsula Balcanică. Cei care au rămas la S de Dunăre şi cei sedentarizaţi la N de fluviu, începând cu 1100, îşi vor pierde treptat individualitatea etnică, fiind asimilaţi de populaţia autohtonă. Acest proces s-a încheiat în sec. 13. **P.** din stânga Dunării, mai ales cei din Moldova şi Transilvania, s-au sedentarizat acolo încă din sec. 11. Prezenţa **p.** este documentată nu numai de toponime şi hidronime, ci şi de aşa-numitele „căldări de lut", de anumite piese de harnaşament din bronz sau os, vârfuri de săgeţi de os, podoabe etc. Unii cercetători consideră că anumite morminte de călăreţi, de la Curcani, Tangâru, Movilita etc. (în Muntenia) şi altele din Moldova sunt mai degrabă ale **p.** decât ale cumanilor.

V. Vasilevskij, în *Trudy*, 1, Sankt-Petersburg, 1908; P. Diaconu, în *Dacia, N.S.*, 8, 1964, 249–263; id., *Les Pétchénègues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970; V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Iaşi, 1982, 122–156.

P.D.

Pecica, com. în jud. Arad, în apropierea căreia, în punctul „Şanţul Mare", au fost cercetate o importantă aşezare din epoca bronzului şi o alta din epoca dacică (săpături: L. Dömötör 1898, 1901; M. Roska 1910–1911, 1923–1924; D. Popescu 1943; I.H. Crişan 1960–1962, 1964). Stratul de cultură este de cca 4 m, depunerile înfăţişându-se ca un tell situat pe prima terasă a Mureşului şi înconjurat de un braţ mort al acestuia, transformat în şanţ de apărare. Aşezarea din epoca bronzului a dat numele culturii → Periam-**P.**, numită în ultima vreme şi cultura Mureş. M. Roska stabilise existenţa a 16 niveluri aparţinând epocii bronzului. Ultimele săpături au dovedit însă că de fapt este vorba de doar opt niveluri. Cea mai veche locuire de la „Şanţul Mare" datează din eneolitic (orizontul cu torţi pastilate). Aşezarea din epoca bronzului durează pe tot parcursul acestuia, sfârşitul ei datându-se în faza Reinecke. Cu ocazia săpăturilor, şi mai ales a celor recente, a fost descoperită o foarte mare cantitate de materiale, în cea mai bună parte ceramică, multă reconstituibilă. Alături de forma caracteristică, văsciorul cu gâtul îngust, cu corpul bombat şi cu două torţi ce nu se înalţă deasupra buzei, s-au

descoperit vase mijlocii și mari din categoria fină ori de uz comun. S-au găsit: greutăți de lut, fusaiole, obiecte de os, perle de chihlimbar, un nasture de aur, spirale plate și topoare de bronz. De importanță deosebită sunt numeroase tipare pentru turnarea obiectelor de bronz (securi cu un singur tăiș și gura transversală, securi plate, pumnale, vârfuri de suliță, ace de podoabă etc.). Prin continuitatea îndelungată, cuprinzând deopotrivă fazele corespunzătoare stațiunii de la Periam și faze ulterioare acestuia, așezarea de la **P.** capătă o însemnătate primordială pentru reconstituirea culturii Periam-**P.** Peste așezarea din epoca bronzului s-a suprapus o importantă și bogată așezare dacică cu două niveluri. Primul nivel datează din sec. 3–2 î.Hr., iar ultimul din sec. 1 î.Hr. — 1 d.Hr. Așezarea dacică este tip *dava* și a fost identificată cu → Ziridava (Ptol., III, 8, 4). Ea se extinde mult în afara tellului ce reprezintă doar partea fortificată, acropola așezării. Aici s-au dezvelit mai multe locuințe și un foarte important atelier al unui bijutier în care, pe lângă podoabe, se băteau și monede dacice, după cum o dovedește o ștanță monetară, ce făcea parte din inventarul atelierului alături de alte unelte (dălți de bronz, dornuri, nicovale de fier etc.). Pe acropolă a mai fost descoperit un sanctuar rotund cu stâlpi de lemn și o clădire cu absidă, posibil tot un sanctuar. Spre deosebire de locuințele de pe acropolă, care sunt de suprafață, cele din afara acesteia sunt adâncite în pământ. Pe lângă locuințe au fost dezvelite numeroase gropi de provizii de forme și dimensiuni diferite. S-a descoperit un foarte bogat și variat material arheologic alcătuit din ceramică fină ori de uz comun, lucrată cu mâna sau la roată, unelte, podoabe (de aur, argint, bronz sau fier), monede romane republicane și imperiale etc. Peste așezarea dacică de pe acropolă s-a suprapus un cimitir de înhumație de tip Bielo Brdo (sec. 11–12) din care, cu ocazia ultimelor săpături, s-au dezvelit peste 100 de morminte. Din inventarul acestora făceau parte monede arpadiene și bizantine, inele, inele de buclă cu capete în formă de S (din argint sau bronz), mărgele, cercei etc. În imediata apropiere a „Șanțului Mare", în 1938, s-a găsit întâmplător un vas de lut de tip Vatina ce conținea 48 de conuri și o aplică mică rotundă de aur și două scoici. Tezaurul se datează în epoca bronzului (B II Reinecke) (I.H.C.). În 1882 a fost descoperit, la cca 1 km V de gară, un depozit din obiecte din bronz (**P.** I), aparținând perioadei mijlocii a epocii bronzului (sec. 16–15 î.Hr.): pe lângă arme și obiecte de podoabă din bronz, conține și două inele de buclă din aur. În 1901 a fost descoperit, într-un vas de lut ars, un al doilea depozit de bronzuri (**P.** II) din Hallstatt A1 (sec. 12–11 î.Hr.), constituit din unelte, arme, piese de harnașament, îmbrăcăminte și de podoabă, bare și bucăți de bronz brut, precum și din perle de chihlimbar și sticlă. Din locul „Între vii" provine un alt depozit (**P.** III) din Hallstatt A1, constituit din câteva unelte de bronz (M.P.D.). În punctul „Zgârietură", pe drumul spre Nădlac, s-a descoperit un tezaur de monede dacice din care s-au recuperat 17 piese întregi, trei crăpate și 20 fragmentare. Într-un punct neprecizat s-au descoperit morminte celtice din inventarul cărora se cunosc: o sabie, trei vârfuri de lance, două cuțite, fibule, trei brățări și trei vase de lut lucrate cu roata. Cu diverse ocazii au fost descoperite și numeroase monede: o imitație după o monedă a lui Lysimah-Alexandru III, monede imperiale romane de la Antoninus Pius, Faustina, Gallienus, Crispina, Iulia Domna, Aurelian, Probus, Constantin I, Valentinian I și Iustinian (solidus) (I.H.C.). Din descoperiri întâmplătoare, poate morminte, provin fragmentul unei fibule de bronz cu placa ascuțită, databilă în prima jumătate a sec. 5 d.Hr., o cataramă cu mască umană de tip Sucidava și două fibule digitate păstrate fragmentar, ornamentate cu motive spiralice respectiv cu cerculețe concentrice (R.H.).

L. Dömötör, în *AÉ*, 21, 190, 327–334 și 22, 1902, 271–274; M. Roska, în *Dolg.Cluj*, 3, 1912, 1–73; id., în *Dacia*, 1, 1924, 314–315; I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978; T. Soroceanu, în *PZ*, 50, 1975, 164–178; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 41–42, 101–102; E. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, 16; D. Csallany, în *Arch.Hung.*, 38, 1961, 143–144, pl. 213/13–15.

I.H.C.; M.P.D. și R.H.

Pecineaga, com. în jud. Constanța, pe terit. căreia au fost identificate o așezare din a doua epocă a fierului (cu urme ale unor locuințe cu temelii de piatră și o bogată ceramică locală și de factură greco-elenistică) și o alta din epoca romană (probabil un *vicus*). În cadrul celei din urmă, pe lângă ceramica locală, lucrată cu mâna (vase-borcan cu pereți tronconici, cești, străchini etc.) se remarcă ceramica elenistică și cea romană, mult mai numeroasă. Aici s-au descoperit și torți de amforă ștampilate provenind din Cos, Sinope și probabil din Heracleea și Rhodos. Două opaițe și mai multe monede din epocă imperială de la Titus la Gordian III completează repertoriul descoperirilor de la **P.**

M. Munteanu, A. Rădulescu, în *Pontica*, 8, 1975, 175–213; M. Irimia, în *Pontica*, 13, 1980, 102.

A.R.

pectoral, piesă de podoabă a pieptului, atestată în perioada post-romană numai în sec. 5 d.Hr. prin splendidul exemplar de formă circulară din două plăci, din tezaurul de la Cluj-Someșeni. Placa av. este ornamentată în stil policrom cu motive paleocreștine, iar cea a rv. în tehnica *au repoussé*.

R.H.

peculium (lat.), diminutiv de la → *pecunia* („bani"), prin care se desemnează în dreptul roman

bunurile încredințate spre folosință de *pater familias* unui sclav. Ambiguitatea juridică pornește de la faptul că *pater familias* își rezervă dreptul de proprietate, în vreme ce sclavul exercită un drept de uzufruct. Cu toate aceste limitări, **p.** a constituit în ist. sulaviei la Roma un mijloc de acumulare de averi, prin care sclavul putea, în multe cazuri, să își „cumpere" libertatea (deși această practică neformală nu intra în procedurile recunoscute juridic de → *manumissio*). O formă particulară de **p.** este **p.***castrense*, averea acumulată de un tânăr în timpul serviciului militar, de care, mai ales în epoca imperială, acesta se putea folosi în scopuri personale, spre deosebire de bunurile de acasă, proprietate deplină a lui *pater familias*.

W. von Uxkull, în *RE*, 19, 1938, 13–16.

A.A.

pecunia (lat.), termen desemnând în lumea romană banii și mijloacele financiare în general. Derivă din lat. *pecus* („vită"; „turmă"), amintind perioada preromană când în Italia, mai ales în părțile centrale, animalele domestice erau utilizate ca mijloc (etalon) de schimb. La Roma, pentru un delict de mai mică importanță amenda era de doi berbeci, iar pentru unul mai grav ajungea la 30 boi. Bogăția se estima, atât la gr. cât și la romani, în numărul de animale, **p.** ajungând să însemne „bogăție în animale" și apoi monedă metalică, atunci când aceasta va lua locul lor în schimburile de produse. Obiceiul de a socoti animalele pe capete (*capita*) va da naștere ulterior termenului de „capital". Din sec. 3 d.Hr. denumirea de **p.** se folosește în numismatica romană imperială pentru monedele cu titlu foarte scăzut și pentru cele de bronz. Termenul de **p.** *maiorina* din unele edicte din sec. 4 d.Hr., după reforma lui Diocletian, se atribuie monedelor de bronz în aliaj cu puțin argint. În inscripții, mai ales în cele onorifice sau în cele de pe edificii, termenul este adesea folosit în formula *pecunia sua* („pe propria cheltuială"), menită să marcheze contribuția financiară a unui om cu stare la înfrumusețarea edilitară, la organizarea de sărbători sau de jocuri etc.

Fr. Hultsch, *Metrologie*, 254–256, 325, 344; E. Babelon, *Traité*, II, 397–399; K. Regling, în *Wörterbuch*, 492.

C.P. și A.A.

pedatura (lat.), porțiune construită dintr-un zid de incintă, măsurând un anumit număr de picioare (*pes*) (v. *metrologie*). Termenul se întâlnește în două inscripții în lb. gr. din Tomis, ambele din timpul lui Iustinian (527–565). Una indică **p.** refăcută pe cheltuiala breslei măcelarilor (μακελαρίων πεδατοῦρα), iar cealaltă **p.** din același zid de incintă, refăcută de aristocrații Alexandros și Basos (poate și alții). O inscripție în lb. lat. de la Ulmetum face mențiune despre **p.** construită de „ostașii lăncieri juniori" (**p.** *militum lanciarium iuniorum*), în

Fig. 155. Ulmetum, inscripție menționând *pedatura* construită de „ostașii lăncieri juniori" (sec. 6).

timpul aceluiași împărat. O inscripție în lb. gr., la baza zidului de incintă al cetății Tropaeum Traiani, refăcut din temelii sub Constantin cel Mare și Licinius (313–316 d.Hr.), menționează numai numărul de picioare al porțiunii construite de un oarecare Kermos, probabil o persoană înstărită din cuprinsul acestei cetăți. V. și *macellarius*.

IGLR, nr. 8, 9 și 211; *Tropaeum I*, 71.

I.B.

pedites (lat.) (în armata romană), trupe de infanterie, atât în legiuni cât și în *auxilia*. În trupele auxiliare, **p.** erau încadrați cohortelor spre deosebire de *equites* care aparțineau exclusiv *alae*-lor. **P.** apar în mod distinct în diplomele militare (*equites et* **p.**). Pentru a preciza că o *cohors* era exclusiv alcătuită din infanteriști se întrebuința adjectivul *peditata*. Existau *cohortes peditatae* de numai 500 de oameni (*quingenariae*). În Dacia a staționat o unitate de **p.** *singulares* aparținând guvernatorului Moesiei Inferior, în timpul războaielor daco-romane. Cu sediu permanent, la → Cigmău, se găseau **p.** *singulares Britannici*.

M.Z.

pedologie (<gr. πέδον, „sol" și λόγος, „studiu"), știință care se ocupă cu studiul proprietăților biologice, fizice, chimice și mineralogice ale solurilor, precum și cu legile care stau la baza formării, evoluției, distribuirii geografice, clasificării și fertilității acestora. Materialul mineral și organic care alcătuiește solul este dispus într-o anumită ordine care reflectă stadiul de evoluție a procesului de solificare. Straturile caracteristice ale solului, în care anumiți constituenți (săruri, argilă, humus etc.) sunt acumulați sau din care sunt îndepărtați, se numesc *orizonturi*, iar succesiunea acestora reprezintă *profilul solului* care, la rândul său, caracterizează diferitele *tipuri de sol*. Principalele orizonturi pedogenetice sunt: *orizontul A*, caracterizat prin acumularea de humus și spălarea parțială sau totală de săruri; *orizontul B*, în care se acumulează argila; *orizontul*

C, care înglobează sărurile (în mod deosebit $CaCO_3$) spălate din orizonturile superioare; *orizontul D* sau roca mamă; *orizontul C* sau orizontul de glei format ca urmare a oscilării nivelului hidrostatic, cu aspect pestriț (cenușiu-verziu, galben, ruginiu etc.) din cauza alternării proceselor de reducere și oxidare a compușilor de fier și mangan. În profilul de sol apar adesea neoformații de origine chimică sau biologică. Neoformațiile de origine chimică sunt: *eflorescențele de săruri* care, dacă apar în orizonturile superioare, demonstrează existența unui climat arid care favorizează circulația ascendentă a apei; *concrețiunile* de carbonat de calciu (în orizontul C) (numite, când sunt mari, și *păpuși de loess*) și cele ferimanganice (denumite *bobovine*) (formate din straturi concentrice succesive de oxid feric și bioxid de mangan hidratați), ultimele demonstrând alternarea unor perioade umede și ascate; *orsteinul* este un orizont nisipos cimentat cu oxid de fier hidratat. Neoformațiile de origine biologică sunt: *crotovinele* (vechi galerii ale animale umplute cu material dintr-un alt orizont); *cervotocinele* (canale ale rămelor), *coprolitele* (excrețiunile rămelor care trec solul prin tubul digestiv); *cornevinele* (spațiile vechilor rădăcini) etc. *Textura solului* este alcătuirea granulometrică a solului, iar *structura solului* este proprietatea de a se desface prin uscare în fragmente de mărimi și forme caracteristice. Se cunosc mai multe feluri de structură a solului: nuciformă, granulară, tetraedrică, bulgăroasă, alunară, prismatică, columnară, lamelară etc. Deoarece solul este rezultatul unui complex de factori (rocă, climă, vegetație, relief, apă freatică și timp) este posibilă reconstituirea, cel puțin în parte, a parametrilor acestor factori care au contribuit de-a lungul timpului la formarea unui anumit tip de sol. Una din ramurile p. este *paleopedologia* care studiază solurile fosile aparținând diferitelor perioade geologice, mai cu seamă specifice etapelor de încălzire din pleistocen.

G.M. Murgoci, *Clima și solurile României în decursul erei cuaternare*, București, 1920; A. Conea, *Formațiuni cuaternare în Dobrogea*, Bucnrești, 1970.

M.C.

Pelendava, așezare romană (*vicus*), situată, potrivit datelor din Tab. Peut., pe drumul dintre Drobeta și Romula, localizată ipotetic pe malul stâng al Jiului, în zona Mofleni—Craiova. Odată cu așezarea, aici pare să se fi ridicat și un castru (azi complet dispărut), în care a staționat un detașament de manri, trimis de la Răcari. Din acest așezământ roman nu s-au mai găsit decât urme răspândite pe terit. Craiovei și prin împrejurimi, constând din cărămizi, ceramică, monede, urme de pavaj, o figurină de bronz a zeiței Victoria etc. Numele **P.** a fost preluat de romani, ca și în cazul orașelor și a multor centre militare și civile din Dacia și Moesia Inferior, de la o așezare locală geto-dacică din apropiere. Rădăcina toponimului ar fi *peled*, cu sensul de „umed" sau „a curge". Drumul roman de la **P.** spre Romula trecea pe valea râului Teslui, pe care se afla și Castranova.

V. Pârvan, *Getica*, 261; I.I. Russu, *Limba tracodacilor*[2], București, 1967, 72, 115; D. Tudor, *OTS*, 310, 313, 357.

C.P.

Pella, important oraș din Grecia, capitală a Regatului Macedoniei, situat pe malul de N al lacului Ludias. Mutarea capitalei de la Aigeai la **P.**, considerată un timp a se fi petrecut în vremea regelui Archelaos (413–399 î.Hr.), întrucât Xenophon califică orașul drept cel mai mare din Macedonia (*Helleni*, 5, 2, 13), pare, după cercetări recente, să se plaseze ceva mai târziu, în vremea lui Amyntas III (393–371/369) și mai exact în 379, când este recucerit de la chalcidieni, care-l ocupaseră în 383. Tot atunci pare să se fi mutat aici atelierul monetar regal, care în vremea lui Filip II și Alexandru cel Mare continuă să emită stateri de aur și tetradrahme de argint cu diviziunile lor, ca și, foarte probabil, monede de bronz, în paralel cu cel de la Amphipolis și în cantități mai mici decât acesta, producție ce se prelungește o vreme și sub Cassandru și Antigonos Gonatas, care mențin tipurile și legendele faimoșilor lor predecesori. **P.** rămâne capitala Macedoniei și atelier monetar până la cucerirea romană, în insula Phacos din fața orașului fiind adăpostit tezaurul regal de către Perseus, așa cum se întâmplase de bună seamă și înainte (Strab., 7, 20; Tit. Liv., 44, 46, 6–8). Orașul decade apoi și devine *colonia* în 30 î.Hr. Chiar dacă pentru unele serii monetare de tip Filip II și Alexandru cel Mare atribuirea la **P.** sau Amphipolis nu este încă absolut certă (existând și ipoteza emiterii unora dintre ele la Aigeai, Pydna ori Uranopolis), prezența unor emisiuni ale atelierului din **P.** în spațiul geto-dacic est asigurată. Stateri de tip Filip II din grupele II (cca 340–336 la cca 328) și III (cca 323/322 la cca 310), se găsesc în inventarul tezaurelor de la Lărguța, îngropat în cca 318 (grupa II, 2 exemplare; grupa III, 1 exemplar), Anadol, cu data finală în 228–220 (II, 1 ex.; III, 3 ex.) și Mărășești, ascuns cândva în deceniile 2–3 ale sec. 1 î.Hr. (III, 1 ex.), în timp ce o tetradrahmă emisă în cca 323/322 — cca 315 provine din împrejurimile Bucureștilor. Tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare emise la **P.** sunt atestate în tezaurele de la Vedea, jud. Giurgiu (2 ex. emise în cca 314 și cca 276/275) și de la Ochiuri, com. Gura Ocniței, jud. Dâmbovița (1 ex. din vremea lui Antigonos Gonatas).

IGCH, 449, 460, 800, 866 și 958; G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris, 1977; M.J. Price, în *NC*[7], 19, 1979, 230–241; id., *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arridaeus. A British*

Museum Catalogue, I–II, Londra—Zürich, 1991; G. Le Rider, *Monnayage et finances de Philippe II, Un état de la question*, Atena, 1996; id., în *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, Londra, 1998, 237–245; B. Mitrea, V. Drob, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 349–351; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 36, 1992, 187–191; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990.

G.P.B.

pentagrama (pentalfa) (gr.), semn magic în formă de stea cu cinci colțuri sau de cinci litere *A(lfa)* legate între ele și alcătuite împreună din tot atâtea linii frânte formând un pentagon la centru. Simbol al sănătății la pitagoricieni (Lucian din Samosata, *Pro lapsu in salutando*, 5), **p.** a trecut în arta paleocreștină, fiind folosită îndeosebi de gnostici și dăinuind ca semn apotropaic în tot cursul evului mediu și chiar mai târziu. Pe terit. României **p.** figurează pe mai multe monumente, pe fundul unor vase de lut (ca ștampilă) și pe diferite obiecte de podoabă din perioda romano-bizantină până în epoca feudală.

P. Perdrizet, *Negotium perambulans in tenebris, Études de démonologie gréco-orientale*, Strasbourg, 1922, 35–38; Fr.J. Dölger, *Antike und Christentum*, I, 1, Münster i. W., 1929, 47–53; I. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 274; *DID III*.

I.B.

Pentapolis (gr. Πεντάπολις; „Cinci orașe"), confederație a cetăților gr. vest-pontice, alcătuită din Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis și Odessos. Este atestată între domnia lui Septimius Severus și mijlocul sec. 3 d.Hr. Transformarea structurii confederației pontice din → Hexapolis în **P.** a fost rezultatul trecerii Mesambriei, care fusese membră a Hexapolei, de la Moesia Inferior la Thracia, în urma unei modificări a graniței dintre cele două provincii în timpul lui Septimius Severus. S-a formulat ipoteza că în sec. 1 d.Hr. și la începutul sec. 2 Comunitatea pontică ar fi avut tot structura de **P.**, până la domnia lui Traian sau a lui Hadrian, când anumite măsuri administrative și schimbări de graniță ar fi determinat trecerea Mesambriei de la Thracia la Moesia și crearea Hexapolei. În ultima vreme se susține însă că Mesambria a aparținut Moesiei Inferior chiar de la crearea acestei provincii și că **P.** nu a existat în sec. 1 și la începutul sec. 2, deoarece confederația pontică însăși nu exista în această perioadă, ci a fost creată abia de Traian după războaiele dacice și desăvârșită ca organizare sub Hadrian. Pentru scopurile politico-administrative și religioase, conducerea și manifestările **P.**, v. *Comunitatea pontică* și *pontarh*.

G. Mihailov, în *Epigraphica*, 41, 1979, 1–2, 7–42.

A.Ș.

peplos (gr. πέπλος), îmbrăcăminte lungă, amplă, plisată, specifică femeilor din Grecia antică. Consta dintr-o bucată mare, rectangulară, de stofă subțire din lână, căreia i se lăsa o margine răsfrântă în afară, apoi se îndoia stofa în două și se prindea cu fibule pe umeri, deasupra cutei formate de marginea răsfrântă. Se obținea astfel o rochie care lăsa brațele goale și era despicată pe una dintre laturile corpului. Se strângea în cute, pe talie, cu un cordon, ridicându-se stofa pentru a atârna puțin deasupra cingătorii, formând o umflătură specifică numită *colpos*. Partea superioară a **p.** putea acoperi capul și brațele, ca un voal. Până la mijlocul sec. 6 î.Hr., femeile purtau **p.** direct pe piele, dar ulterior, după ce au adoptat chitonul dorian și pe cel ionian, au purtat **p.** doar peste chiton. După mijlocul sec. 5 î.Hr., **p.** a devenit variat ca lung. și culoare, uneori era cusut lateral de la talie în jos, avea eventual mâneci prinse cu fibule, forma un *colpos* sau doi și era brodat în diferite moduri. Era celebru **p.** țesut de fecioarele nobile ateniene, brodat cu reprezentarea luptei zeiței Athena cu giganții și cu care era drapată statuia zeiței la sărbătorile Panathenee. **P.** este un element de îmbrăcăminte prezent și în iconografia din orașele vest-pontice.

A.Ș.

Perchiu, sat în com. Huruiești (jud. Bacău), la S de care, pe un mic promontoriu al terasei superioare a Polocinului, se găsesc urmele unei bogate așezări din epoca bronzului, aparținând culturii Monteoru (fazele Ic3–Ic2). Alături de ceramica specifică fazei Ic2 au fost semnalate și fragmente de vase purtând motive decorative caracteristice culturii Wietemberg.

R. și E. Vulpe, în *Dacia*, 3–4, 1927–1932, 157–166.

M.F.

peregrinus (lat.), locuitor de condiție liberă, însă fără drept de cetățenie (*civitas Romana*) în statul roman. Numit inițial *(Legea celor XII tabulae) hostis* („străin", „dușman"), **p.** este sistematic opus în izvoarele dreptului roman clasic lui *civis Romanus*, cetățeanul roman. Din punct de vedere juridic, **p.** se supune doar rânduielilor obștii din care face parte, fiind lipsit — cu unele notabile excepții, bunăoară membrii confederației lat., de principalele drepturi care decurg din deținerea cetățeniei romane (*ius commercii, ius conubii, ius suffragii*). Încă din cele mai vechi timpuri practica juridică romană a resimțit dificultatea de a rezolva în mod satisfăcător doar pe baza rigidului *ius civile* problemele ridicate de relația între cetățeanul roman și **p.**, ceea ce a impus recurgerea pe scară din ce în ce mai largă la *ius gentium* și dezvoltarea continuă a atribuțiilor unui magistrat special (*praetor peregrinus*). Generalizarea *de facto* a cetățeniei romane prin *Constitutio Antoniniana* (212 d.Hr.) a condus la estom-

parea distincției tradiționale dintre cetățeanul roman și **p.** În izvoarele juridice târzii **p.** îl desemnează pe cel care a fost în mod punitiv deposedat de dreptul de cetățenie, un marginal cu statut cvasiidentic cu cel al sclavului.

A.A.

Pereiaslaveț, localit. din regiunea Dunării de Jos, amintită ca atare în „Cronica lui Nestor", în legătură cu luptele dintre drujinele kieviene ale lui Sveatoslav și trupele bizantine ale lui Ioan Tzimiskes din jurul anului 970. În privința localizării ei s-au emis mai multe ipoteze. Unii au fixat-o la Kadikioi (între Turtucaia și Silistra) sau la Capidava, alții au localizat-o la Dăeni (jud. Tulcea), iar cei mai mulți la Prislava (actuala com. Nufăru). Numele de **P.** din „Cronica lui Nestor" a fost omologat de unii cercetători cu Berisklafisa din „Geografia" lui Idrissi sau cu Proslavița din hărțile medievale. În toate aceste cazuri se crede că **P.** este tot una cu Preslavul Mic. În fapt, **P.** din „Cronica lui Nestor" este Preslavul Mare, capitala statului bulgar din sec. 10.

P.Ș. Năsturel, în *RÉSEE*, 3, 1965, 1–2, 17–36.

P.D.

Peretu, com. în jud. Teleorman, pe terit. căreia, într-un tumul, s-a descoperit în 1970, cu prilejul nivelării terenului, un mormânt getic din sec. 4 î.Hr. având depus alături un important tezaur cu obiecte de argint. În zona centrală a tumulului se aflau resturile unui rug, marcate de o suprafață de teren arsă și cu cenușă. Aici a fost depus defunctul, lângă care s-au găsit capul și picioarele unui cal, împreună cu un cuțit, un vârf de lance îndoit și o cataramă, toate din fier. La 2 m depărtare de mormânt s-a dat peste o groapă în care au fost depuse roțile unui car, trecute prin foc. Pe sol, la nivelul mormântului s-au mai găsit oasele a trei câini și de la o bovină. Din mantaua movilei s-au recuperat câteva vase și fragmente ceramice getice. Cea mai importantă descoperire din acest mormânt o constituie tezaurul, care a fost depus într-un cazan și acoperit cu o tavă, ambele din bronz. Din tezaur fac parte: un coif de argint, decorat cu palmete, frunze de viță de vie, reprezentări de țapi, cerbi și un vultur cu pește și iepure în gheare; un sceptru rhyton cu mască umană; trei phiale, dintre care una ornamentată cu frunze de viță de vie și 47 de aplice, tot de argint, unele aurite, având ornamente în formă de capete de cai și păsări răpitoare, folosite ca piese de harnașament. Mormântul aparține unui basileu get din părțile de S ale Daciei, zonă în care s-au identificat și cercetat mai multe cetăți geto-dacice din aceeași perioadă. Descoperiri similare s-au mai făcut la Poiana

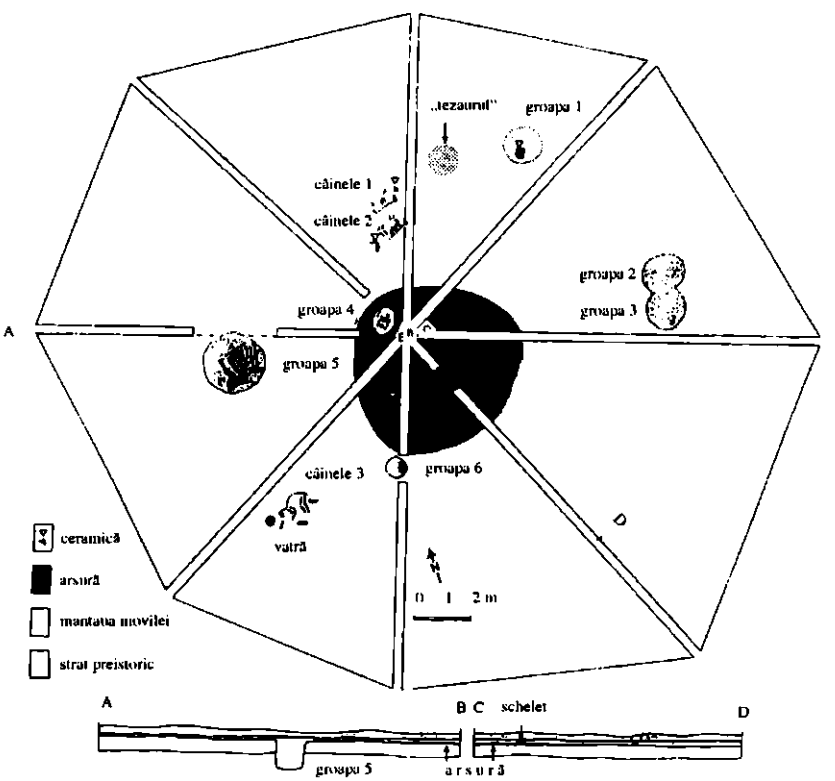

Fig. 156. Peretu. Plan și profil.

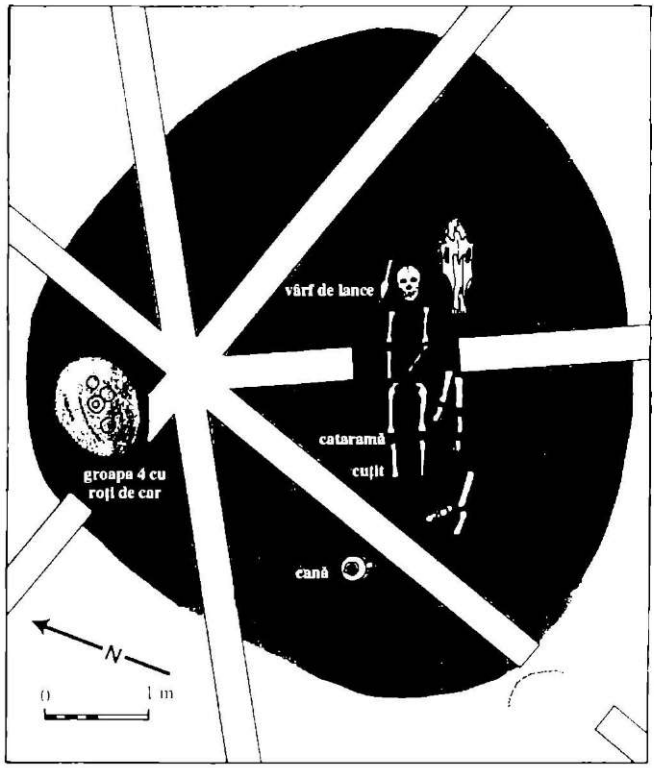

Fig. 157 Peretu. Planul mormântului (centrul)

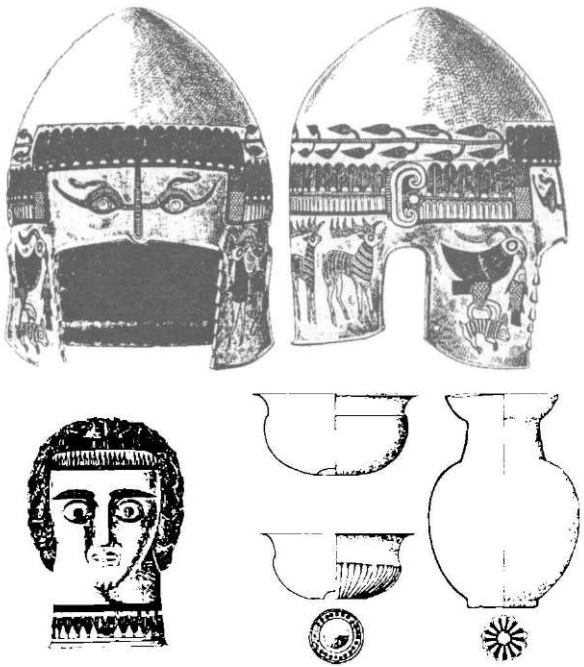

Fig. 158. Peretu. Coif, sceptru și vase de argint din mormântul getic princiar

Coţofeneşti, Craiova, Băiceni—Cucuteni, precum şi la S de Dunăre la Agighiol şi la Vraţa, Borovo, Letniţa etc. (Bulgaria); ele reprezintă unul dintre cele mai interesante aspecte ale civilizaţiei şi artei getice din sec. 4 î.Hr.

P. Voievozeanu, E. Moscalu, în *CA*, 3, 1979, 353–360; iid., în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, Bucarest, 1980, 383–390; E. Moscalu, în *Thraco-Dacica*, 7, 1986, 59–70.

E.M.

Pergam (azi Bergama, Turcia), veche cetate din Mysia, devenită capitala regatului cu acelaşi nume în epoca elenistică, după ce Lysimachos, regele macedonean al Thraciei, şi-a adăpostit în acest loc potrivit tezaurul, în mâna unui om nepotrivit, Philetairos, care a trecut de partea Seleucizilor puţin înainte de anul 281 î.Hr. Independenţa noii formaţiuni statale va fi recunoscută în 261 î.Hr. Epoca de mare înflorire a **P.** se situează în vremea lui Eumenes II (197–159), când se ridică şi faimosul altar al lui Zeus. La moartea lui Attalos III, în 133 î.Hr., regatul este lăsat moştenire Romei, care, după înfrângerea răscoalei lui Aristonikos, îl transformă în 129 î.Hr. în provincia romană Asia. Cu toate că noua capitală va fi la Ephes, **P.** rămâne în perioada Imp. Roman unul dintre principalele oraşe ale provinciei. Pe lângă ceramica pergamoniană de epocă elenistică, bine reprezentată în coloniile gr. vest-pontice şi în general în Dobrogea, ce pătrunde ici-colo şi în Dacia preromană, amintim o tetradrahmă de la Eumenes I (263–241) de imitaţie, prezentă în tezaurul de monede de tip Huşi-Vovrieşti de la Turulung, jud. Satu Mare. Din sec. 2–3 d.Hr. avem la Histria şi la Ulpia Traiana câte un altar dedicat lui Asklepios cel slăvit la **P.** respectiv lui Aesculapius din **P.** şi Hygeii, atestând legăturile Moesiei Inferior şi Daciei cu acest sanctuar celebru în Imp. Roman. O inscripţie funerară aflată un timp la muz. din Orăştie a perpetuat amintirea unei Antonia pe care a născut-o Pergamul, decedată probabil la Ulpia Traiana. În Dacia, la Potaissa, s-au descoperit şi monede de la Septimius Severus şi Caracalla emise la **P.**

T. Bader, în *SCN*, 6, 1975, 174 şi pl. I/4; id., în *ActaMN*, 12, 1975, 75–92; *ISM*, I, 271–272, nr. 135; *IDR III/2*, 154, nr. 164 şi 321–322, nr. 382; I. Ţigăra, în *SCN*, 3, 1960, 551, nr. 60; I. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, 65, nr. 688 şi 87, nr. 292.

G.P.B.

Periam, com. în jud. Timiş, pe terit. căreia, în locul numit Schanzhügel, a fost descoperită o aşezare fortificată cu val şi şanţ din epoca bronzului, aparţinând culturii → **P.**-Pecica. În condiţii neclare a fost descoperit un mormânt de înhumaţie germanic din a doua jumătate a sec. 5 d.Hr. Prin obiectele recuperate se situează printre mormintele bogate ale epocii: două fibule de argint cu placă semicirculară,

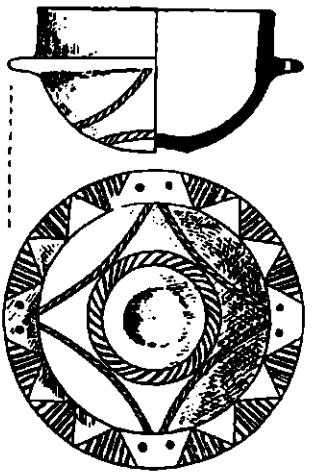

Fig. 159. Periam. Vas Periam-Pecica.

rame laterale şi picior alungit, placate la bazele arcului cu foiţe de aur în care au fost încastrate almandine; o pereche de cercei de argint cu inel tordat şi buton poliedric ajurat umplut cu almandine; mărgele de sticlă şi chihlimbar împreună cu o amforă de bronz, păstrate fragmentar. Din hotarul com. au mai fost recuperate două căniţe cu una respectiv două toarte, databile în prima jumătate a sec. 5 d.Hr.

J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905; E. Dörner, în *Materiale*, 9, 1970, 463.

R.H.

Periam-Pecica, cultură din epoca bronzului, numită astfel după două staţiuni importante situate pe cursul inferior al Mureşului. Denumirea a fost introdusă în lit. românească de specialitate de către I. Nestor în 1933, anterior fiind propusă denumirea de „cultura Mureş (Máros)" de către arheologul maghiar J. Banner. Astăzi denumirea de **P.-P.** este utilizată mai cu seamă de specialiştii români, cei străini preferând-o pe cea de Mureş (Maros). Cu mai mult timp în urmă au fost utilizate şi denumirile de Perjamos sau Szöreg sau, pentru o etapă mai timpurie a culturii, noţiunea de „grupul Pitváros", astăzi în general abandonate. Aria culturii, nu foarte extinsă, este astăzi destul de bine delimitată, axa sa fiind cursul inferior al Mureşului până la confluenţa acestuia cu Tisa, descoperirile propriu-zise **P.-P.** nedepăşind cu mult spre V cursul celei din urmă. Spre N limita pare să fie constituită din cursul Erului, în vreme ce spre S descoperirile **P.-P.** depăşesc foarte puţin valea Arankăi (Zlatiţa). Către E există câteva descoperiri singulare şi nu suficient de sigure până în zona de ieşire a Mureşului din regiunile muntoase. Astăzi aria **P.-P.**, astfel delimitată, se prezintă mult modificată din punct de vedere geomorfologic faţă de trecut prin numeroasele lucrări

de asanare și îmbunătățiri funciare, începute încă de la sfârșitul sec. 18. În vechime regiunea, prin excelență de câmpie, se caracteriza prin alternanța zonelor joase și mlăștinoase și a altora mai ridicate, întretăiate de cursuri de apă, unele dintre acestea de fapt foste brațe ale Mureșului ce constituiau un soi de deltă cu o floră și o faună specifice. Se consideră, cu destul temei, că era posibilă la vremea aceea exploatarea nisipurilor aurifere din aluviunile cărate de Mureș după trecerea acestuia pe la poalele versanților de S ai Carpaților Occidentali. În același timp trebuie subliniat și faptul că în aria culturii lipsesc zăcămintele cuprifere. Descoperirile mai importante sunt reprezentate prin așezările de la Deszk, Gerjen, Klárafalva, Kiszombor, Öszentiván (astăzi Tiszasziget), Szöreg, cimitirele de la Battonya, Deszk „A" și „F", Öszentiván, Pitváros, Szöreg, toate în Ungaria, așezările de la Aluniș, Cicir, Pecica, Periam, Sânnicolau Mare și cimitirul de la Beba Veche, toate în România, apoi, în Serbia, stațiunea de la Čoka, așezarea și necropola de la Mokrin, așezarea și cimitirul de la Novi Kneževac, așezarea și cimitirul de la Ostojićevo, grupul de morminte de la Rabe. Cronologia și periodizarea culturii nu sunt încă definitiv soluționate. Tradițional, a fost considerată ca începând cândva spre sfârșitul perioadei timpurii a epocii bronzului (în înțelesul periodizării tradiționale românești), segmentul principal al evoluției sale fiind caracteristic perioadei mijlocii. Originea culturii nu este satisfăcător cunoscută, anterior acesteia fiind documentat un grup de descoperiri caracterizat, printre altele, de ceramica cu suprafața dură cu măturica sau cu impresiuni textile, prin aceasta dovedindu-se „înrudit" cu grupele Zok târzii din Câmpia Tisei. Cu privire la sfârșitul culturii, unii specialiști apreciază că aceasta ar coincide cu sfârșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului, în vreme ce alții opinează pentru o perioadă mai lungă, până în bronzul târziu, aducând ca argumente unele materiale din stațiunea de la Szöreg. Recent au fost introduse în circulație mai multe date radiocarbon din așezările de la Kiszombor și Klárafalva, care, calibrate, arată că începutul culturii poate fi plasat cu foarte mult temei deja la începutul milen. 3 î.Hr. Într-o accepțiune mai nouă, aceasta ar corespunde unei perioade mijlocii a epocii bronzului, începând de la anul 3000 î.Hr. O altă serie de date radiocarbon, în special pentru câteva morminte de la Mokrin, plasează etapa mijlocie a culturii la sfârșitul aceluiași milen., astfel că o durată a fenomenului **P.-P.** dincolo de anul 1600 î.Hr., când începe perioada târzie a epocii bronzului, este puțin verosimilă, locul său fiind luat de alte manifestări arheologice, fie Otomani, fie de tradiție Vatina (așa-numitul grup Cornești-Crvenka). Așezările culturii **P.-P.** sunt relativ întinse, cu mai multe niveluri de locuire, depunerea având, în unele cazuri, grosimi remarcabile, cum este cazul la Pecica, unde atinge 4 m. O așezare oarecum aparte pare să fie cea de la Rabe, unde stațiunea se afla pe o ridicătură naturală ce domina zona, probabil mlăștinoasă, din jur. Locuințele, uneori cu dimensiuni mari, cum sunt cele descoperite la Mokrin — „Popin paor" sau Békés — „Aárdomb", aveau planuri rectangulare, cu pereți din pari de lemn și nuiele acoperiți cu chirpici. La Pecica a fost semnalată chiar și o locuință-megaron, cu o vatră în interior. Ceramica, cunoscută mai cu seamă prin descoperirile funerare ale culturii, se caracterizează printr-un repertoriu distinct, ale cărui forme principale sunt vasul cu două torți trase din buză (kantharos), cu o siluetă amintind clepsidra, ceașca cu o toartă, pixida sau amforeta, cu capac și perforații pentru a fi agățată, castronul cu două sau patru torți. În evoluția morfologică a tipurilor ceramice se observă pătrunderea unor elemente din mediile învecinate, cel mai adesea din medii Vatina sau Otomani, mai cu seamă către sfârșitul culturii. Decorația vaselor s-a făcut prin incizie. Destul de des apar și vase cu suprafața dată cu măturica (așa-numita categorie Besenstrich), a căror prezență se datorează, în bună măsură, contactelor cu mediile Nagyrév sau Hatvan, și care sunt uneori folosite drept urne în cele câteva morminte de incinerație. Tiparele descoperite, în special cele din așezarea de la Pecica, atestă practicarea metalurgiei bronzului, chiar dacă, situate într-o zonă lipsită de minereuri cuprifere, comunitățile **P.-P.** erau obligate să obțină minereul prin schimburi la distanță. Valvele descoperite probează că se turnau, cel puțin la Pecica, securi plate, topoare cu gaură de înmănușare transversală, pumnale, vârfuri de lance, piese de podoabă. Numeroase piese de port descoperite în morminte (ace, brățări, inele, pandantive, dintre care se remarcă cele de tip Brillenspirale, podoabe de cap etc.), confirmă activitatea metalurgică a acestor comunități, concomitent cu existența unui schimb la distanță. Foarte numeroase sunt piesele de port, în special pentru coliere, reprezentate prin perlele din așa-zisa „faianță", apoi cochiliile de *Cardium*, *Columbella* sau *Dentalium*, precum și mărgelele din chihlimbar. Pentru etapele mai vechi ale culturii se cunosc piese de port din os, între care cele mai de seamă sunt acele. Piese de port din aur se cunosc din înmormântări, cum sunt unele de la Beba Veche, din „tezaure" cum este cel de la Pecica — „Rovine", sau din descoperiri izolate. Cimitirele, unele cu numeroase morminte, au fost descoperite, de regulă, în apropierea așezărilor. S-a afirmat, cel puțin pentru cimitirul de la Mokrin, că mormintele erau dispuse pe șiruri, dar faptul nu poate fi probat, fiind probabil rezultatul unei impresii, necropolele fiind mai degrabă organizate pe clanuri sau familii, după o structură polinucleară. Practica funerară predominantă este înhumația, dar se întâlnesc și câteva morminte de incinerație, a căror prezență se poate explica prin contactele cu grupele Nagyrév sau Hatvan. Numărul mare al mormintelor de incinerație

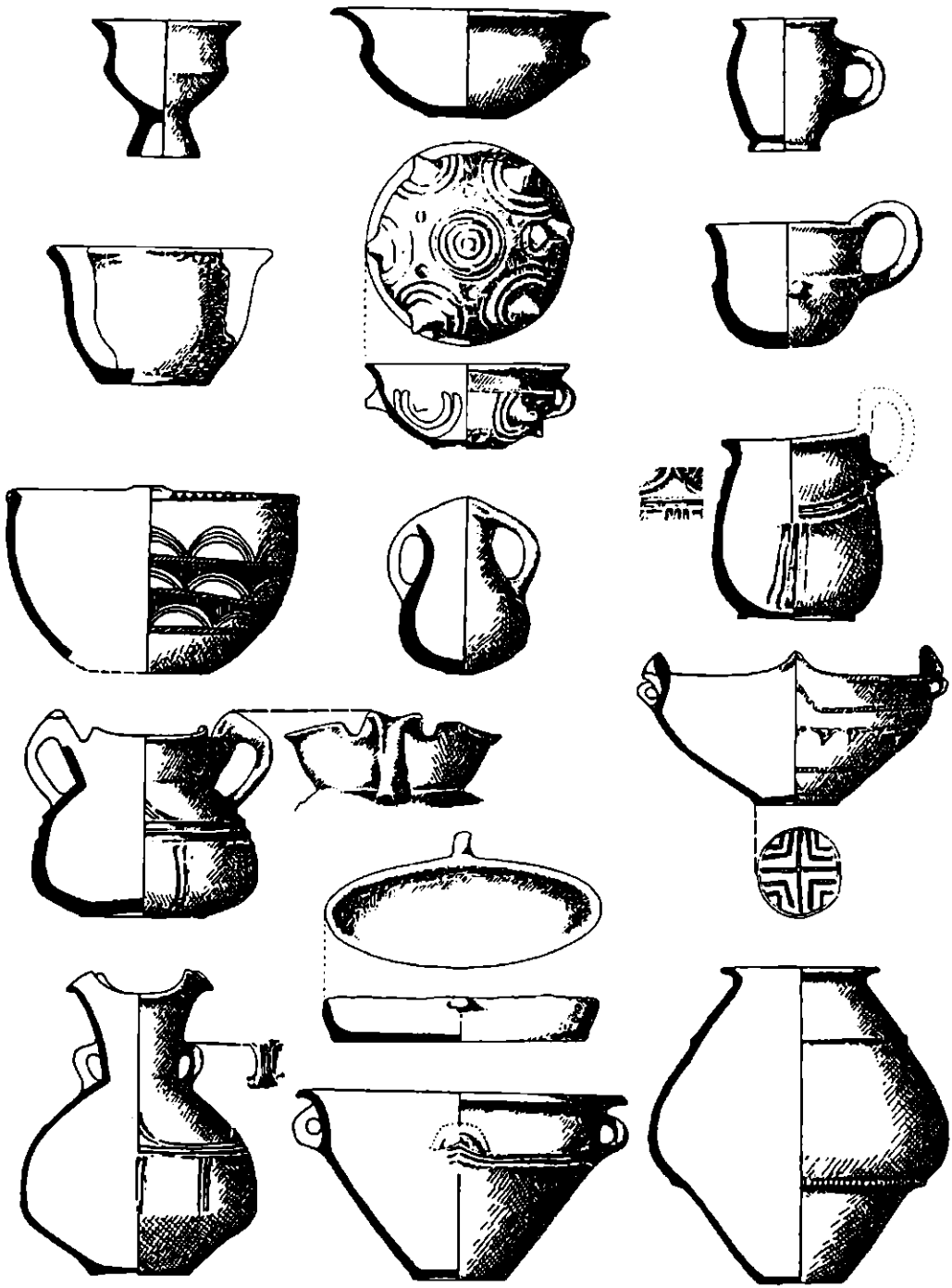

Fig. 160. Cermică Periam-Pecica.

de la Battonya a fost pusă în legătură, poate oarecum pripit, cu influențele Otomani. Standardul funerar, foarte bine structurat, consta din depunerea cadavrelor masculine în poziție chircită pe stânga, orientate predominant către N, iar cele feminine orientate predominant spre S și chiroite spre dreapta. Se înregistrează și unele excepții, dar este evidentă aplicarea și în cazul acestei culturi a principiului dispunerii bipolare și complementare a defuncților după grupele de sex. Există și alte excepții, mai puține, dar totuși semnificative, în ceea ce privește dispunerea cadavrelor, unele mormnite masculine fiind dispuse după standardul feminin, de exemplu mormântul 10 de la Mokrin, sau invers. Alte variații ale standardului funerar se constată și în alte cimitire, explicate prin contactul cu populația Otomani. Gropile sunt fie rectangulare, fie ovale, fără a se putea face o legătură între plantul lor și grupele de sex, vârstă ori rang. Dimensiunile gropii, exprimate prin suprafață și cantitatea de pământ excavat, sunt în relație fie cu grupele de vârstă, copiii fiind înmormântați mai puțin adânc, fie cu anume elemente de inventar, arme sau piese de port, exprimând și în acest fel rangul social. Între mormintele de înhumație se disting unele, în special de copii, cu scheletele așezate în vase mari (pythoi); s-au descoperit la Szöreg și mai cu seamă la Ostojičevo, unde s-au înregistrat peste 80 de asemenea înmormântări, toate de copii. În cadrul cimitirului de la Mokrin au fost găsite și câteva schelete cu cranii trepanate. Alături de mormintele de înhumație s-au descoperit și morminte de incinerație în urnă, despre care se crede că reprezintă efectul relațiilor cu ariile culturale învecinate, Nagyrév sau Hatvan, al căror rit funerar exclusiv este incinerația. Mormintele fără inventar sunt destul de numeroase, dar atunci când există, inventarele sunt relativ bogate. De obicei, alături de schelete sunt descoperite unu-trei vase, dar se cunosc și morminte cu inventare ceramice mai bogate, ca de pildă mormântul 8 de la Battonya. Piesele de port, expresie atât a rangului social, dar și a grupei de sex a defuncților, sunt prezente în înmormântările **P.-P.**, mai cu seamă în cele feminine. De obicei este reprezentat un „set" din care fac parte două ace, cel mai adesea aparținând așa-numitului „tip cipriot", brățări, mai rar inele, piese de colier din metal, os (corn) sau cochilii, adesea însoțite de mărgele din „faianță" sau chihlimbar, precum și podoabe de cap complicate, alcătuite din tubulețe din placă de metal, pandantive-ochelari etc. Armele sunt destul de rare, cele din metal fiind reprezentate prin pumnale, rar prin topoare, în unele cazuri miniaturale, sau prin topoare din piatră. Raritatea armelor din mormintele masculine, în contrast cu abundența pieselor de port din mormintele feminine, indică faptul că în cursul ceremonialului funerar se acorda o atenție mai mare femeilor, statutul de bărbat fiind exprimat prin alte comportamente, probabil depozite sau descoperiri singulare de arme, chiar dacă nici acestea nu sunt foarte numeroase în aria **P.-P.** Alături de vase, piese de port, arme sau instrumente, se găsesc deseori în morminte resturi de ofrande alimentare, reprezentate prin oase de animale. Atât din răspândirea unor piese, în special ceramice, de certă factură **P.-P.**, cât și din prezența unor elemente străine, mai ales piese din metal, în aria culturii, se observă predilecția comunităților **P.-P.** către relații cu grupele arheologice din zona apuseană a lor, în special aparținând culturii Vatya, cu care, cel puțin la Kelebia, par a se întrepătrunde. Către sfârșitul culturii, elementele străine încep să abunde, în partea nordică a ariei **P.-P.** putându-se vorbi, eventual, de o înlocuire în favoarea comunităților Otomani.

J. Banner, în *Dolg. Szeged*, 4, 1928, 148–143; 5, 1929, 52–81 și 7, 1931, 1–53; id., în *Proceedings of the Prehistoric Society*, Londra, 21, 1955, 123–143; I. Bóna, în *Alba Regia*, 2–3, 1961–1962 (1963), 11–23 și 4–5, 1963–1964 (1965), 17–63; id., *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975; V.G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929; I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978; L. Dömötör, în *AÉ*, 22, 1902, 271–274; J. Dražković-Johnson, în *Rad Vojvodjanskih Muzea*, 21–22, 1972–1973, 5–17; I. Foltiny, în *Dolg. Szeged*, 17, 1941, 1–89; id., în *Folia Archaeologica*, 3–4, 1941, 69–98; id., *„Deszk-F" bronzkori temető*, Szeged, 1942; id., *Zur Chronologie der bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955; A. Gazdapusztai, G. Gazdapusztai, în *Acta Antiqua et Archaeologica*, 12, 1968; M. Garašanin, în *BerRGK*, 39, 1958 (1959); M. Girić, *Mokrin. Nekropola ranog bronzanog doba*, Belgrad, 1971; id., în *Praehistorica*, 15, 1989, 239–241; F. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului*, Timișoara, 1999; V. Milojčić, în *Germania*, 37, 1959, 65–84; I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1933, 11–181; J. O'Shea, în *Antiquity*, 66, 1989, 250, 97–102; id., *Villagers of Maros. A portrait of an early age society*, New York—Londra, 1998; D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944; P. Raczky, E. Hertelendi, F. Horváth, în W. Meier-Arendt (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt am Main, 1993, 42–47; M. Roska, în *Dolg. Cluj*, 3, 1912, 1–73; id., în *Dacia*, 1, 1924, 297–316; G. Schumacher-Matthäus, *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten in Karpatenbecken*, Mainz, 1985; T. Soroceanu, în *PZ*, 50, 1975, 161–179; id., în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 55–79; id., în *Banatica*, 4, 1977, 105–110; id., în *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, 1, 1982, 353–369; id., în *Acta Arch. Carp.*, 21, 1984, 43–78; id., *Studien zur Mureș-Kultur*, Buch am Erlbach, 1991; M. Șandor-Chicideanu, I. Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 33, 1989, 5–38; N. Tasić, *Jugoslovensko podunavl'e od indoevropske seobe do prodora skita*, Belgrad, 1983; id. (ed.), *Der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Belgrad, 1984.

I.M.C.

Perieni, com. în jud. Vaslui, pe terit. căreia, în locul „Râpa Roșcanilor", se află o așezare din neoliticul timpuriu și mijlociu. Pe baza observațiilor stratigrafice (1949, 1955) s-a precizat pentru prima dată în România că după cultura → Criș (de origine egeo-mediteraneană), ilustrată la **P.** printr-o așezare

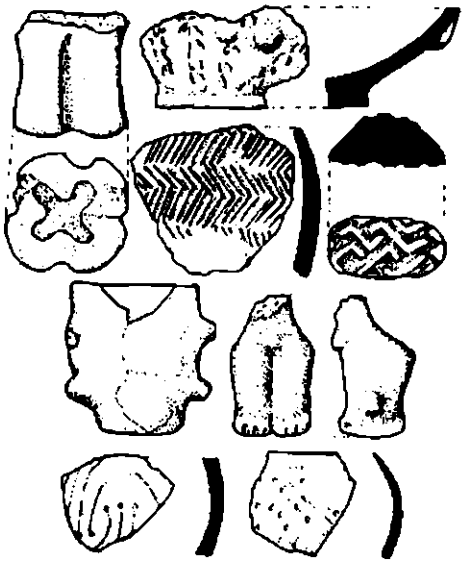

Fig. 161. Perieni, jud. Vaslui. Ceramică neolitică: cultura Criș și cultura ceramicii lineare (jos).

cu importante resturi de locuire (unelte de piatră și silex, ceramică, figurine antropomorfe, zoomorfe, pintaderă etc.), a urmat, în Moldova, ca și în restul țării, cultura → ceramicii lineare cu capete de note muzicale (constituită în centrul Europei), atestată aici printr-o locuire mai sporadică, fiind suprapusă la rândul ei de resturi tot sporadice din Hallstatt și foarte numeroase de la începutul epocii migrațiilor (sec. 3–4 d.Hr.).

M. Petrescu-Dîmbovița, în *Materiale*, 3, 1957, 65–82; id., în *Acta Arch. Bud.*, 9, 1958, 53–68.

M.P.D.

periglaciar, zona din jurul ghețarilor actuali sau din pleistocen, caracterizată prin condiții climatice asemănătoare celor polare, de tundră sau alpine, cu alternanță de îngheț sau dezgheț, cu un regim hidric mai moderat decât în zona glaciară și cu eroziune și acumulare eoliană favorizată de ariditatea morfologică și peisajul vegetal deschis. Se deosebește un **p.** *fosil* și unul *actual*, precum și o subzonă periglaciară propriu-zisă sau perenă într-un climat de tundră înghețată și o subzonă periglaciară intermitentă corespunzătoare silvotundrei, pădurilor de conifere, silvostepei sau stepei reci. S-a încercat înlocuirea termenului de **p.** prin *crionival, extraglaciar, singlaciar, coglaciar*. Factorii care stau la baza tuturor proceselor periglaciare sunt înghețul și dezghețul repetat (*gelivația*) pe o lungă perioadă a anului, amplificate de prezența apei (chiar dacă provine doar din precipitații reduse — cca 300 mm/an). Ei au dus la dezagregarea rocilor (*gelifracția*), formarea câmpurilor de blocuri, pavajelor periglaciare, solurilor poligonale, solurilor striate și, în final, la nivelarea completă a reliefului (*altiplanația*). În sezonul rece, în zona periglaciară solul îngheață până la adâncimi foarte mari (*permafrost = pergelisol = merzlota = tjäle*) (de ex. în Siberia atinge în actual 1000 m grosime), iar în sezonul de vară se dezgheață câțiva m la suprafață formând *molisolul*. Acest alunecă pe partea înghețată a solului (fenomenul de *congeliflucțiune* și *crioturbație*) formând plicații, involuții, șanțuri, pungi sau pene. În pene, odată pătrunsă apa, prin înghețare îndepărtează marginile penei, iar spațiul umplându-se ulterior cu material de altă natură, formează penele criogene (penele de gheață), buzunarele periglaciare și franjurile periglaciare. De asemenea, în molisol au loc presiuni interne care împing de jos în sus rocile, orientându-le cu axa mare pe verticală (elevația periglaciară). Mălurile de gelivație uscate și purtate de vânt duc la formarea loessului. Tot regiunilor periglaciare le sunt specifice mușuroaiele înierbate, formate prin alternanța îngheț-dezgheț care provoacă deplasarea verticală diferențiată a particulelor de rocă. Depistarea formelor periglaciare în straturile de cultură materiale reprezintă elemente prețioase pentru concluzii asupra paleomediului în care trăia omul paleolitic. Sunt cunoscute pene de gheață în stațiunile din Bazinul Ceahlău sau din Depresiunea Întorsura Buzăului, soluri poligonale sub nivelul tardenoazian de la „Costanda"—Lădăuți etc.

I. Dylik, în *Biuletyn Peryglacjalny*, 14, 1964, 111–132; V. Mihăilescu, T. Morariu, în *Studii și cercetări de geologie și geografie*, 8, 1957, 1–2, 21–44; C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 383–391; M. Cârciumaru, Al. Păunescu, în *SCIVA*, 26, 1975, 3, 315–341.

M.C.

perigordian, facies cultural, dezvoltat la începutul paleoliticului superior și specific, după opinia majorității cercetătorilor, numai unei anumite regiuni din Franța. Totuși, sunt situații în care unele straturi de cultură paleolitică din alte zone ale Europei se raportează la acest facies, mai ales cele aparținând paleoliticului superior cunoscut sub denumirea de → gravetian. P se caracterizează prin întrebuințarea la fasonarea uneltelor de piatră cioplită a retușelor abrupte (ca unealtă specifică pentru **p.** inferior, *couteau de Chatelperron*). Au fost stabilite, pe baza unor secvențe stratigrafice, uneori discutabile, cinci faze de dezvoltare, care se desfășoară în paralel cu → aurignacianul. Prima fază (**p.** I sau **p.** *inferior*) ar marca începuturile paleoliticului superior (raportul cronologic dintre începuturile **p.** și ale aurignacianului nu este însă pe deplin clarificat), iar următoarele două faze (discutabile, fiindcă cercetările mai noi au stabilit că ele sunt aurignaciene) ar face legătura (filogenetică?) cu **p.** IV și V (gravetian). Pe terit. României nu a fost atestată această cultură, în afara fazelor târzii, numite întotdeauna

gravetiene, cu toate că în țările învecinate se fac unele aluzii la prezența unor aspecte ale **p.** inferior.

D. Peyrony, în *BSPF*, 30, 1933, 543–559; D.A.E. Garrod, în *Bulletin of the American School of Prehistoric Research*, 13, 1937, 17–21; H. Breuil, R. Lantier, *Les Hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959; Fl. Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978.

A.P.

Perii Vadului, sat în com. Ileanda (jud. Sălaj), pe terit. căruia, deasupra carierei vechi, a fost descoperită o așezare paleolitică cu două niveluri de locuire. Primul nivel (inferior) atestă o industrie a paleoliticului superior vechi, comparabilă cu cea de la Bușag (jud. Maramureș), iar cel de al doilea (superior), un facies gravetian, ce amintește de așezările paleolitice târzii din Țara Oașului.

M. Bitiri, M. Cârciumaru, în *ActaMP*, 4, 1980, 17–30.

M.B.C.

Perinth (gr. Περίνθιον) (azi Eregli, Turcia), colonie gr. întemeiată pe la 600 î.Hr. de locuitori din Samos, pe coasta tracică a Propontidei la V de Byzantion. Ocupată de perșii lui Darius în 513, este eliberată în 476/475. A făcut parte din liga delio-attică și din a doua ligă maritimă attică. Se afla într-o sympolitie cam sufocantă cu Bizanțul și în strânse legături cu regii traci. Atelierul său monetar se deschide pe la 350 î.Hr. **P.** rezistă lui Filip II în 341/340, dar apoi intră în liga de la Corinth și face parte din regatul lui Alexandru cel Mare, iar după moartea acestuia din moștenirea tracică a lui Lysimach, care emite aici stateri și tetradrahme spre sfârșitul domniei, în 283/282. Presat de celții din Tylis, disputat de Ptolemei și de Filip V, își recapătă autonomia sub tutela Romei, sub care rămâne apoi statornic, înainte și după episodul războaielor mitridatice. Joacă un rol important în epoca romană, atât administrativ cât și comercial. A fost vizitat de Germanicus, de Hadrian și de Septimiu Sever în vremea conflictului cu Pescenius Niger. Decade în perioada crizei Imp. de la mijlocul sec. 3 d.Hr., după care se reface, jucând un rol ceva mai șters sub noul său nume, Heraclea, pe care-l primește în vremea lui Diocletian. Pentru epoca autonomiei putem cita doi stateri de la Lysimach în tezaurul de la Anadol și două monede de bronz descoperite la Turda (Potaissa romană) și la Răcătău (jud. Bacău). Din perioada Imp. Roman, sec. 2–3 d.Hr., avem la Tomis o familie originară din **P.** atestată de un altar funerar descoperit chiar la Constanța, iar C. Gabinius Modestus, născut tot acolo, apare pe o stelă închinată Cavalerului trac, aflată la Cumpăna. Monede ale atelierului monetar din **P.** s-au descoperit în Dacia la Potaissa (Geta), Sucidava (în necropolă) și la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Caracalla, Caracalla sau Elagabal și alte două neprecizate).

E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Perinthos*, I–II, Berlin, 1965; *IGCH*, 866; I. Winkler, A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, 7 și 65, nr. 387; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, 141, nr. 181; *ISM*, II, 321–322, nr. 365 (201) și 159–161, nr. 129 (14); B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 369, nr. 59; I. Winkler, în *Sargetia*, 11–12, 1974–1975, 129, nr. 340–343; E. Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*, Berlin, 1999, 1003–1051.

G.P.B.

Periprava v. **Lykostomion**

peristil (< lat. *peristylium*), colonadă care înconjoară un edificiu sau mărginește un spațiu neacoperit (→ atriu, curte, grădină, piață). Câte un **p.** se afla probabil în jurul templului Marelui Zeu de la Histria și al construcției cu absidă din cetatea dacică de la Piatra Roșie. Din perioada stăpânirii romane în Dacia se cunoaște câte un **p.** împrejurul atriului aparținând de *principia* castrului de la Drobeta și al pieței patrulatere din preajma thermelor aceluiași castru. În epoca romano-bizantină (sec. 4–5) se afla câte un **p.** în cele două mari clădiri (*domus*) din cartierul aristocratic și împrejurul pieței patrulatere de lângă thermele orașului Histria. De câte un **p.** erau mărginite atriile bazilicilor paleocreștine (sec. 5–6) de la Callatis și Tropaeum Traiani.

D.M. Pippidi, în *DIVR*, s.v.; R. Florescu, în *DEAVR*, s.v.

I.B.

perle 1. (în arheologie), mici piese de diverse forme și dimensiuni, perforate de regulă în zona centrală pentru a putea fi înșirate (deci transformate în coliere) sau cusute (prinse) pe veșminte; mărgele. De-a lungul și pre- și protoistoriei au fost lucrate din lut, os, corn, scoici (*Spondylus* și *Dentalium*), piatră (de regulă marmură sau calcar), defense de animale, metale (cupru, bronz, aur), chihlimbar, sticlă, diverse semințe de plante a căror duritate permitea perforarea. Fără a fi prea numeroase, mici piese de lut, dinți de animale sau os perforate apar încă din neoliticul vechi, respectiv din epoca culturii → Starčevo-Criș, și vor deveni o constantă de-a lungul întregului *neolitic și eneolitic* (ca și în epocile următoare), fiind prezente în așezări dar însoțind în egală măsură pe defuncți, fie în morminte izolate, fie în cimitire. Sunt însă mai numeroase în culturile Hamangia, Boian, Gumelnița și mai cu seamă în cultura Cucuteni (ne referim strict la terit. României), unde apar în cel puțin trei importante depozite de podoabe: Ariușd, Hăbășești și Brad (com. Negri, jud. Bacău). Forma **p.** de lut este extrem de diversificată: lunguiețe, perforate longitudinal, modelate fie ca niște tubușoare cilindrice, fie cu capetele subțiate și aproape ascuțite, sau ca niște butoiașe, altele sunt mai mult sau mai puțin sferice, turtite sau

cu ambii poli retezați; unele sunt ca niște steluțe cu patru-cinci colțuri (evident tot perforate), dar există și cazuri când se reproduce în lut caninul de cerb sau chiar se modelează bucranii miniaturale. Populațiile preistorice au avut însă o inexplicabilă predilecție pentru caninii de cerb pe care i-au perforat și folosit fie în șirag, fie individualizați pe veșminte, fie în combinație cu **p.** de lut, aramă sau (și) semințe. Când nu dispuneau de dinții propriu-ziși îi imitau confecționându-i chiar din os. Caninii de cerb constituie o particularitate anatomică a cerbului, reprezentând caninii superiori cu apariție și dezvoltare inconstantă, fiind încă neprecizat dacă sunt un apanaj exclusiv al masculului sau dacă pot apărea la ambele sexe. Practic ei sunt nefuncționali. Vor fi fost perforați pentru că fiind nefolosiți de animal erau singurii dinți păstrați în stare perfectă (netociți) sau vor fi avut și o altă semnificație, probabil magico-religioasă. Ultima ipoteză pare destul de verosimilă date fiind numeroasele exemplare tăiate din diverse oase care îi imită. **P.** de aramă sunt la rândul lor tubulare (cilindrice), cu pereții subțiri, sau discoidale, în timp ce acelea lucrate din scoici (*Spondylus gaederopus* sau *Dentalium*) sunt fie în formă de plăcuțe dreptunghiulare cu colțurile rotunjite, cu crestături pe laturile lungi, duble perforații la ambele capete și secțiune dreptunghiulară sau triunghiulară, fie tubulare, fie discoidale. Cele mai remarcabile **p.** în formă de plăcuțe dreptunghiulare de *Spondylus* și *Dentalium*, asociate cu numeroase **p.** de cupru, au fost descoperite în jurul gâtului unui schelet de lângă satul Andolina, com. Ciocănești (jud. Călărași). Mormântul a fost atribuit culturii Boian. Câteva **p.** de același tip lucrate din *Dentalium* asociate cu unele tubulare și discoidale, tăiate în tuf gri sau cupru, au fost găsite și în necropola culturii Boian de la → Cernica. Și în inventarul culturii → Hamangia s-au aflat (provenind mai cu seamă din necropolele acestei culturi de la Cernavodă și Limanu) foarte numeroase **p.** tubulare (câteva sute de exemplare) de *Spondylus* și *Dentalium*, alături de **p.** discoidale lucrate din rocă vulcanică de culoare verde. Prezența pieselor de *Spondylus* în inventarele culturilor Boian și Hamangia este firească, ambele culturi având origini sudice, mai cu seamă Hamangia, care a evoluat într-un spațiu puternic atașat mării. Însă, așa cum am menționat mai sus, principalele trei depozite cu astfel de piese de podoabă au fost descoperite toate în mediul complexului cultural Ariușd-Cucuteni. La Ariușd, într-un vas, a fost descoperit un „depozit de bijuterii", printre care se aflau și **p.** perforate de diverse dimensiuni și forme (cilindrice, prismatice), lucrate din piatră, os, scoici, defense de cervidee, dinți de animal (altul decât cerb), corn și aramă. Pe lângă acest depozit s-au descoperit, printre alte resturi gospodărești, 42 de **p.** (rotunjite și perforate la mijloc) din scoici; ele formaseră de fapt un adevărat colier. Din mediul aceluiași mare complex cultural provine și depozitul de obiecte de podoabă de la → Hăbășești, care, printre altele, conținea canini de cerb perforați (unii chiar a doua oară, după deteriorarea primei perforații), **p.** de aramă de formă cilindrică (cu pereții foarte subțiri), precum și **p.** de calcar. Depozitul de obiecte de podoabă de la Brad conținea la rândul lui un apreciabil număr (peste 190) de **p.** din canini de cerb (destul de probabil mulți fiind imitații de os ale caninilor) de dimensiuni variabile, altele rotunde, din pastă negricioasă sticloasă (după părerea noastră, semințe de *Lithospermum purpureo coeruleum*), o serie inelare sau tubulare de cupru, precum și piese tăiate în marmură albă. O altă interesantă descoperire, tot din mediul culturii Cucuteni, provine de la Izvoare, com. Dumbrava Roșie (jud. Neamț): un vas conținând resturile unui colier format din semințe de *Lithospermum purpureo coeruleum*, mici **p.** de lut, canini de cerb perforați, precum și imitații ale acestora tăiate din os. *Lithospermum purpureo coeruleum* face parte dintre speciile cunoscute la noi sub denumirea semnificativă de mărgeluță (sau mărgică): semințele sunt de formă ovoidală, au suprafața netedă și dură ca a porțelanului și se pretează cu ușurință la perforare și deci la transformarea lor în șiraguri (coliere). Descoperiri similare au fost făcute și în aria culturii Gumelnița (la Ulmeni și Vlădiceasca), unde s-au aflat de asemenea semințe de *Lithospermum* perforate asociate cu **p.** de lut depuse de fiecare dată în câte un vas, provenind sigur tot de la unul sau mai multe coliere. Aceste semințe fiind folosite și astăzi în tratarea unor boli, prezența lor în compunerea colierelor va fi avut desigur și un anume rol benefic, nu numai pe acela de podoabă. În *epoca bronzului*, mai ales în inventarul culturilor Zimnicea-Plovdiv și Monteoru s-au descoperit, mai cu seamă în morminte, **p.** de → chihlimbar de formă sferică, uneori cu polii retezați, sau bicontronică, asociate adeseori cu **p.** din pastă sticloasă de culoare albastră, dar și **p.** tubulare de bronz. **P.** sferice lucrate din pastă sticloasă (de proveniență orientală) s-au aflat și în depozitul de bronzuri de la Ulmi-Liteni (com. Belcești, jud. Iași) aparținând culturii → Noua. Piesele cele mai spectaculoase au fost însă descoperite în două depozite de bronzuri atribuite epocii hallstattiene (Hallstatt A) respectiv în depozitul de la → Cioclovina și în cel de la Dridu (jud. Ialomița). În depozitul de la Cioclovina s-au aflat (inițial) peste 3000 de **p.** de diverse dimensiuni și forme (bitronconice, sferice, discoidale, tubulare/cilindrice), dintre care 1000 de chihlimbar, 500 de faianță, 1500 de sticlă albastră, la care se adaugă peste 500 de **p.** descoperite ulterior: 400 de chihlimbar, 100 de faianță, 10–12 de staniu (?). Depozitul de la Dridu includea peste 30 de **p.** de chihlimbar de formă cilindrică, bitronconică (fațetată sau nu), sferică cu polii retezați și diam. variind între 3–1 cm, **p.** discoidale de carneol, tubulare de os și bronz, sferice

de numulit și unele sudate între ele (S.M.-B.). La *geto-daci*, **p.** erau purtate cel mai adesea sub formă de coliere, dar și izolate, câte una, două sau trei, și împreună cu diferite pandantive și amulete. Făcean parte din zestrea personală a purtătoarelor și de aceea la urmau adesea în morminte, fiind arse pe rug odată cu corpul (Zimnicea). Erau în multe cazuri importate de la mari distanțe, dar se cunosc și **p.** locale. Erau făcute din cele mai diverse materiale: din lut ars, lucrate pe loc, întâlnite în majoritatea așezărilor și necropolelor; din melci marini sau scoici — *Cypraea moneta, Kauri* etc) (la Enisala, Zimnicea, Ciucurova, Poiana, Popești, Crăsanii de Jos etc., precum și la agatirșii din Transilvania); din chihlimbar; mult mai rare, deși se cunosc și la agatirși, sciți, celți, traci (Bunești, Orlea, Popești, Pișcolt); din coral (București); din piatră, cristal de stâncă sau marmură (Popești); din foaie de aur, argint sau bronz, de formă cilindrică, sferică sau bitronconică, uneori decorate *au repoussé* (Zimnicea, Agighiol, Enisala, Bunești, Crăsanii de Jos etc.). Cele mai răspândite sunt **p.** de sticlă. Unele sunt dintr-o pastă opacă, de culoare albastră, albastru-verzuie sau galbenă și decorate cu ochi. Cele din sec. 4–3 î.Hr. sunt mai mari, în formă de sferă, butoi sau cilindru, cu ochi albaștri-albi; au fost produse probabil în S Europei și s-au răspândit pe tot continentul. **P.** mai mici, de formă sferică, din sticlă galbenă sau verde-albăstruie, cu ochi simpli sau dublu stratificați alb-albastru, au fost folosite sec. de-a rândul. **P.** cilindrice, mari, decorate cu măști umane, de culoare verde închis, galbenă sau albastră, produse la Carthagina în sec. 4–3 î.Hr., s-au răspândit în tot bazinul Mediteranei, în N Mării Negre și în lumea celtică (aflate în România la Zimnicea, Fântânele, Bunești — cele mai numeroase, Callatis etc.). **P.** de sticlă sferice, albastre, uneori cu linie albă în val, sunt de origine celtică. Sunt atestate și **p.** în formă de pepene, stea etc. de culoare albastră, sau plate, ovale sau rotunde, mari, cu benzi albe și negre (Poiana, Popești, Crăsanii de Jos etc.). În ateliere elenistice în sec. 4–3 î.Hr. au fost produse **p.** translucide, în formă de amforă (Zimnicea, Chiscani etc.), răspândite și la traci, sciți și celți. Se adaugă **p.** transparente, incolore, de formă sferică (cu foiță de aur la interior) sau bitronconice, răspândite în sec. 2–1 î.Hr. atât la geto-daci cât și la bastarni (Popești, Crăsanii de Jos etc.), cele romboidale, brun-portocalii din sec. 1 î.Hr. (Popești și Crăsanii de Jos), cele sferice, pictate cu aur și alte culori (Ocnița, sec. 1 d.Hr.). Se cunosc și alte tipuri, mai puțin răspândite (N.C.). În *zona orașelor gr.* de la Marea Neagră, în sec. 4–1 î.Hr. sunt atestate, de regulă în morminte, mai multe tipuri de **p.**, mai ales din sticlă, specifice podoabelor pentru gât (v. *colier*). În necropola tomitană din sec. 4–2, pe lângă **p.** de sticlă sferice sau elipsoidale, albastre sau gălbui, cu decor din cercuri concentrice sau în formă de ochi, se remarcă **p.** din aur sferoidale și cele din lut, bitronconice sau tubulare. Unele exemplare prezintă un decor din frunze stilizate și rozete. Un tip aparte este atestat la Mangalia printr-o **p.** mare, tubulară, de culoare albastră, combinată cu alb și galben, având redate trei fețe umane, datată în sec. 4 î.Hr. O piesă similară a fost descoperită în necropola celtică de la Fântânele (jud. Bistrița-Năsăud), fiind datată în sec. 2 î.Hr. Un fragment dintr-un exemplar apropiat ca tip s-a găsit în necropola gr. de la Histria (C.P.). În *epoca romană*, repertoriul formal și coloristic apare sensibil îmbogățit (v. *colier*). Se cuvine subliniată prezența **p.** de aur, în formă de butoiașe, în marele tezaur monetar descoperit la Callatis în 1960, aparținând unui colier din sec. 3 d.Hr. **P.** de aur, de alte tipuri, făcând parte dintr-un colier, s-au găsit și într-un sarcofag roman datat în prima jumătate a sec. 2, descoperit întâmplător la Mangalia-„Nord". Este de notat și semnalarea recentă a unor categorii de **p.** specifice mai cu seamă sec. 4–6, în special din sticlă: verde, de formă bitronconică etc.; *millefiori*, mai ales de formă poliedrică în secțiune; alb-verzuie, de formă paralelipipedică; albastră până la albastru închis și aproape negru, de formă bitronconică etc. **P.** asemănătoare s-au găsit în multe necropole și așezări din epoca Principatului până în sec. 6 inclusiv, uneori și la puțin timp după aceea, și apoi în aria de control și influență bizantină din sec. 10–12. Dacă pentru majoritatea **p.** proveniența este incertă (diverse centre specializate din Imp.), există certitudinea probată arheologic a atelierului de la → Tibiscum care producea **p.** din sticlă pentru *barbari-*

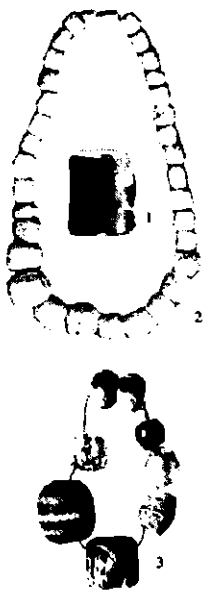

Fig. 162. Perle din cornalină (1), coral alb (2) și pastă de sticlă (3) din necropola de la Spanțov, jud. Călărași (sec. 4 d.Hr.).

cum. În apropierea limesului este posibil să fi existat și alte asemenea centre. De altfel, în așezările și necropolele dacilor liberi de la S și E de munții Carpați, sunt atestate **p.** de sticlă, calcedonie, chihlimbar, coral și cornalină. S-a constatat scăderea prezenței șiragurilor de **p.** în inventarul mormintelor romane târzii, mai ales în sec. 5–6, precum și, în măsura intrării în mediul provincial roman a unor populații alogene, apariția unor piese specifice acestora, din sec. 1 până în sec. 6, dar și mai târziu, în mediul bizantin. Între acestea, **p.** din chihlimbar sunt semnificative pentru legăturile cu zona Mării Baltice (A.B.). În *perioada postromană* s-au purtat, mai ales de femei, o gamă variată de **p.** lucrate fie din pastă de sticlă de diferite culori, fie din chihlimbar, cornalină, calcedonie, cristal de munte, os, dar și din argint, bronz, aur sau chiar de lut. Ele sunt sferice, în formă de butoiaș, poliedrice, discoidale, polilobate sau inelare, forme care se întâlnesc de fapt, cu intensitate diferită, practic pe toată perioada postromană. Din gama deosebit de variată a **p.** care s-au purtat pe parcursul sec. 4 în cadrul culturii Sântana de Mureș, menționăm **p.** de chihlimbar în forma cifrei 8, sau cele lucrate din calcedonie, la care se adaugă **p.** poliedrice și multe altele. În cadrul fastuosului inventar al complexelor sec. 5, un loc deosebit îl ocupă **p.** de aur de formă poliedrică ornamentate cu almandine sau cele în formă de bucșă, lucrate de asemenea din aur și ornamentate în același fel, din tezaurul de la Cluj-„Someșeni". O semnificație cronologică pentru a doua jumătate a sec. 5 par să fi avut **p.** din sticlă albastră cu puncte albe sau multicolore, cum sunt cele din mormintele de la Slimnic sau Botoșani-„Dealul Cărămidăriei". Un loc important în gama bogată de **p.** a sec. 6 și primei jumătăți a sec. următor, îl ocupă **p.** de sticlă decorate cu ochi, la care se adaugă **p.** din sticlă galbenă de formă cilindrică ornamentate cu nervuri orizontale, cum sunt cele din mormintele de incinerație de la Sărata-Monteoru. În a doua jumătate a sec. 7 și apoi în cel următor, continuând însă și în sec. 9, au fost caracteristice **p.** din sticlă de culoare albastră în forma sâmburelui de pepene și bobului de linte, la care se adaugă **p.** polistructurate, lucrate din mai multe straturi de sticlă, între care uneori se află foițe de argint sau chiar de aur, dar și **p.** lucrate în tehnica *millefiori* de formă sferoidală sau alungită, cum sunt cele din necropolele de la → Obârșia Nouă, Izvoru (jud. Giurgiu) sau Sultana. Mult mai rar au fost purtate pe parcursul sec. 8 și al celui următor **p.** de bronz de formă trilobată (Istria-„Capul Viilor", Sultana) (R.H.). V. și *colier*. **2.** (în arhit., arte plastice și numismatică), mici figuri în relief semisferice, constituind brâie, cercuri și alte elemente decorative. Câmpul celor mai multe dintre monedele antice și medievale este mărginit de **p.** (*cerc perlat*, abreviat *c.p.* în cataloage), câteodată însoțind un

Fig. 163. Izvoru, jud. Giurgiu. Șirag de perle *in situ* în mormântul 104 (sus); perle din pastă de sticlă din mormântul 356 (jos). Necropola din sec. 8 d.Hr.

cerc liniar (*c.l.*) în relief, iar în unele cazuri poate fi și împărțit în registre delimitate prin **p.**, aspecte luate în considerație la stabilirea tipologiei. Sunt utile tipologiei și **p.** prezente în alte poziții pe monede, numite însă puncte și făcând de regulă parte din legendă. Pentru **p.** de dimensiuni variabile care intră în structura reprezentărilor schematice de pe monedele celtice și geto-dacice, a intrat în uz denumirea de globule, ca și pentru cele care marchează capetele componentelor literelor (*litere globulate*) din legendele unor emisiuni antice (spre exemplu, unele tetradrahme thasiene). Ca podoabe figurate pe monede, pot servi la individualizarea unor efigii: șiragurile de **p.** care susțin coafura unor împărătese romane, **p.** din structura diademelor suveranilor Imp. Roman târziu etc. (E.N.).

Fr. László, în *Dolg. Cluj*, 2, 1911, 2, 258–259; Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, 456–459; E. Comșa, în *SCIV*, 12, 1961, 2, 359–361; V. Volschi, M. Irimia, în *Pontica*, 1, 1968, 58; V. Ursachi, în *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași, 1991, 339–341; S. Marinescu-Bîlcu, M. Cârciumaru, în *SCIVA*, 43, 1992, 342–354; P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Constanța, 1997, 47–48; A.D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 77–98; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 77 și 89; L. Bârzu, în *Dacia, N.S.*, 33, 1989, 47; V. Enăchiuc, în T. Soroceanu, *Bronzefunde aus Rumänien*, Berlin, 1995, 286–287 (S.M.-B.); Th. E. Haevernick, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Bonn, 1960; N. Venclová, în *Annales du 7e Congrès de l'Association*

Internationale pour l'Histoire du Verre, Liège, 1978, 125–128; A.D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 51–52; I. Andrieșescu, în *ARMSI*, 3, 1924, 3, fig. 263–270; M. Babeș, în *SCIVA*, 36, 1983, 3, 183–214; V.V. Bazarciuc, în *SCIVA*, 36, 1987, 1, 33–39; D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969; id., *Buridava dacică*, 1, București, 1981, pl. 120; M. Seefried, în *Journal of Glass Studies*, 21, 1979, 17–26; G. Simion, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 143–163; V. Vasiliev, *Sciții agatîrși*; R. și Ec. Vulpe, în *Dacia*, 3–4, 1927–1932, 253–351, fig. 108; R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 1955, 239–269, fig. 22; id., în *Materiale*, 6, 1959, 307–324, fig. 14 (N.C.); M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967; C. Preda, E. Bârlădeanu, în *Pontica*, 12, 1979, 104; I.H. Crișan, în *SCIV*, 26, 1975, 1, 47; *Histria II*, 84; R. Vulpe, în *Materiale*, 1, 1953, 316; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; id., în *DIVR*, s.v. *podoabe*; id., *Geto-dacii*, 52; A. Rădulescu, în *Pontica*, 6, 1973, 247–265; N. Gudea, în *ActaMP*, 13, 1989, 753–760; I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988; C. Preda, *Callatis*; A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 1987; Z. Covacef, în *Pontica*, 28–29, 1995–1996, 107–108 (C.P. și A.B.); B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*; U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 7. Jahrhunderts an der unterem Donau*, Bonn, 1992 (R.H.).

S.M.-B.; N.C.; C.P.; A.B.; R.H. și E.N.

personificare, rezultat al capacității și înclinării gândirii teologice romane de a crea divinități pornind de la abstracții (*Aequitas, Abundentia, Concordia, Clementia, Honor, Indulgentia, Iustitia, Libertas, Pax, Pietas, Providentia, Salus, Victoria, Virtus* etc.). Prin **p.** sunt atribuite unor noțiuni abstracte calități, gânduri, sentimente similare celor umane și divine. O parte dintre **p.** oglindesc tendința alcătuirii unei rel. politice, a unui mijloc de propagandă și manifestare a loialității față de Roma și casa imperială. Expunând noțiuni corelate de speranțe și comportamente ideale, stări sufletești, **p.** grupate (salvatoare; ale destinului; libertății și prosperității; ale provinciilor) sau alăturate altor divinități (*Salus, Fides, Libertas, Victoria* lui *Iupiter; Honor* și *Virtus* lui *Mars*), sunt bine atestate în materialul numismatic, gliptic, sculptural și epigrafic al Daciei romane.

M. Macrea, *Viața*, 365–366; M. Bărbulescu, în *AllACluj*, 20, 1977, 269–286.

S.S.

Perșinari, sat în com. Văcărești (jud. Dâmbovița), unde s-au descoperit întâmplător două tezaure de la sfârșitul bronzului mijlociu. Tezaurul nr. 1 a fost găsit în 1953 într-un mal din care se scotea lut. A fost tăiat cu daltа și zdrobit cu ciocanul. Din fragmentele recuperate s-a reconstituit că acesta a conținut un pumnal mare de aur și cinci topoare de argint. Din pumnal au rămas 2/3 din lamă împreună cu garda; vârful și mânerul au fost tăiate cu dalta și pierdute. Toate piesele au fost turnate în tipare bivalve. Lama pumnalului este lucrată din aur de 21 carate, de formă trunghiulară cu baza lățită, decorată pe amândouă fețele cu o nervură mediană în relief, lățită în evantai spre bază și flancată de alte trei nervuri paralele. Foarte îngrijit finisată, a fost originar înmănușată cu patru nituri. Garda a fost turnată din aur de 16 carate, probabil secundar. Este nefinisată, păstrându-se cusătura valvelor și bavuri de la turnat, care n-au fost îndepărtate. Topoarele sunt de două tipuri: cu ceafa-ciocan și cu ceafa prelungită. Topoarele-ciocan prezintă două variante: primu cu ciocanul lung, subțire și cilindric; a doua cu ciocanul în formă de mosor. Pumnalul face parte din seria cu lama triunghiulară, întărită de o nervură mediană, asemănătore unei palmete miceniene. Garda se caracterizează prin forma sa cu umerii foarte lați și ușor ridicați și mai ales prin cele două brațe puternice care prind lama, foarte dezvoltată sub influența pumnalelor miceniene cu capete de vulturi afrontate. Topoarele de argint au forma celor de luptă din piatră prezente în perioadele timpurie și mijlocie ale epocii bronzului. Toporul cu ceafa prelungită apare într-un singur exemplar. Tipologic se leagă de grupul Hajdu-Samson, varianta cu ceafa dreaptă. Toporul cu ciocanul în formă de mosor își găsește o bună analogie în exemplarele de lut găsite la Zăbala (jud. Covasna). Tezaurul nr. 2 a fost găsit în 1964, cu prilejul unor lucrări de arătură, la 50–60 m de primul tezaur. Cuprinde 11 lame scurte de pumnal din aur, în formă de lance cu baza dreaptă, având două mici prelungiri laterale și o puternică nervură mediană. Toate au aceeași formă, dar mărimi și greut. deosebite. Numai la câteva exemplare se observă un început de finisare și de pregătire pentru a fi înmănușate. Epoca bronzului pe terit. nostru se caracterizează prin prezența a numeroase tezaure compuse din spirale, discuri și topoare de aur, dintre care mai bogate sunt cele de la → Țufalău și **P.** Aurul era relativ frecvent, atât în piese mari, multe din tezaure, cât și în piese mărunte, găsite în morminte. Argintul este însă extrem de rar, mai ales într-o cantitate așa de mare. Fragmentele recuperate la **P.** sunt în greut. de peste 600 g, dar după fragmentele care lipsesc, s-a pierdut o cantitate de argint cel puțin tot atât de mare. În afara pieselor de la **P.** se cunosc în țara noastră câteva spirale mici de argint din morminte tumulare cu ocru și o spirală de argint găsită în cimitirul nr. 1 de la Sărata-Monteoru. Îngropate în grabă (deoarece atât pumnalul mare din primul tezaur, cât și cele 11 pumnale din cel de al doilea tezaur erau în curs de finisare și unele de înmănușare), cele două tezaure situate la sfârșitul epocii bronzului mijlociu și a primei perioade Monteoru, oglindesc marile frământări care vor duce treptat la constituirea celei de a treia perioade a epocii bronzului. Legăturile dintre regiunile Dunării și Grecia miceniană sunt evidente și în cazul tezaurelor de la **P.** În acest sens, tezaurele sunt dintre cele mai reprezentative ca averi regale sau tribale, ale

unei comunități cu diferențieri social-economice și militar-politice; sunt arme de ceremonie sau însemne purtate de căpeteniile locale. În cazul tezaurului nr. 2, cele 11 pumnale au putut servi și ca piese de schimb. Este probabil ca ambele tezaure presupus descoperite la interval de 10 ani unul de celălalt să reprezinte în realitate două loturi ale aceluiași tezaur (descoperit în 1953), dar unul vândut 10 ani mai târziu față de primul.

E. Zaharia, O. Iliescu, în *Fasti Arheologici*, 18–19, Florența, 1968, nr. 1825, 125 și urm.

E.Z.

Pescari, com. în jud. Caraș-Severin (în Defileul Dunării), pe terit. căreia s-au făcut mai multe descoperiri arheologice, unele situate în aer liber, altele în peșteri. Astfel, la „Alibeg", punct situat pe malul Dunării, la picioarele unui deal, au fost descoperite resturi materiale ale culturii Schela Cladovei și elemente neolitice Starčevo-Criș (ceramică și topoare șlefuite). În „Peștera Livaditei", situată în abruptul calcaros al „strâmturii" Dunării, s-au descoperit urme de locuire din paleolitic (musterian) și prima epocă a fierului. În peștera „Gaura Chindiei" I, situată în apropiere de „Peștera Livaditei", în același masiv calcaros, au fost scoase la iveală vestigii arheologice din epoca hallstattiană, ceramică dacică și feudală. La cca 7 m sub peștera „Gaura Chindiei" I este situată peștera „Gaura Chindiei" II, compusă dintr-o galerie de cca 60 m^2, cu o intrare largă de 2,75 m și înaltă de 1,70 m. Aici au fost descoperite picturi rupestre schematice de inspirație naturalistă constând din păsări redate într-o interesantă varietate stilistică, motive vegetale și figuri umane; semne cuprinzând elemente cruciforme, cercuri cu punct, cercuri barate, cercuri pedunculate, cercuri încadrate de două linii verticale, semicercuri simple sau barate, elemente unghiulare, triunghiuri simple sau unite câte două la vârf sau chiar grupate câte trei, linii simple verticale sau orizontale etc.; simboluri, între care cel al soarelui; elemente de alfabet; impresiuni de mâini. Toate reprezentările sunt realizate cu culoare roșie, în mai multe nuanțe, obținută din argila care abundă atât în interiorul, cât și în afara peșterii, probabil fără o preparare specială. Conform analogiilor stilistice cu arta rupestră europeană, picturile parietale din peștera „Gaura Chindiei" II trebuie considerate, în cea mai mare parte, contemporane epocii metalelor (Fl. M. și M.C.) În fostul sat Coronini a fost descoperit în 1895, în vas de bronz, un tezaur cuprinzând 178 drahme din Dyrrachium și Apollonia, a cărui îngropare se poate data cu probabilitate în primele decenii ale sec. I î.Hr. (G.P.B.)

Fig. 164. Pescari. Pictură rupestră (pasăre schematizată) din peștera „Gaura Chindiei" II.

V Boroneanț, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 5–39, id., în *RMMMIA*, 46, 1977, 1, 23–34; M. Cârciumaru, *Mărturii ale artei rupestre preistorice în România*, București, 1987, 71–77; 172–177; *IGCH*, 610.

Fl. M.; M.C. și G.P.B.

Peschiera (Verona, Italia), localit. pe malul lacului Garda. Aici, în punctul Boccatura del Mincio a fost descoperită în albia râului Mincio, o bogată colecție de bronzuri, tipică pentru faza târzie a bronzului (sec. 13 î.Hr.). Unele tipuri de obiecte ca: fibulele **P.**, pumnalele **P.** sau topoarele cu aripioare **P.**, au avut o largă răspândire, inclusiv în zona balcano-dunăreană, caracterizând această fază a epocii bronzului.

A.V.

pescuitul. Este una dintre cele mai vechi ocupații omenești, materialele arheologice descoperite dovedind că, încă din perioada timpurie a epocii paleolitice, constituia o principală sursă de hrană, după vânătoare și culeș. În cursul epocii neolitice, **p.** a trecut pe un loc secundar, după cultivarea plantelor, creșterea animalelor domestice și vânătoare. A fost practicat mai ales în lungul țărmului Mării Negre, al Dunării și lacurilor sale, precum și în râurile mai mari; au fost descoperite oase de pești nu numai în numeroase așezări neolitice aflate în vecinătatea apelor, ci și în multe altele situate la 5–10 km distanță de acestea. Cele mai vechi cârlige de os sau de corn se cunosc încă din timpul culturii Schela Cladovei; în cursul epocii neolitice ele sunt prezente în stațiuni aparținând unor culturi diferite. În neoliticul târziu sunt atestate cârlige de aramă în aria culturilor Vinča, Sălcuța, Gumelnița și Cucuteni. Practicarea **p.** cu plasele sau cu năvodul este dovedită de greutățile de lut ars, teșite pe o parte din cauza frecării de fundul apelor. În special în jumătatea de S a țării (în arealele Vinča, Tisa, Vădastra II, Precucuteni I, Aldeni II, Gumelnița, Cucuteni A) s-au folosit și harpoanele din corn de cerb cu un rând sau, de obicei, două rânduri de barbeluri laterale. Se practica probabil și **p.** prin bararea apei cu un gard, cu coșul fără fund, cu vârșa și cu prostovolul. **P.** sezonier este atestat de gropile

de bordeie izolate (sau numai câte două) din fazele Giuleşti şi Vidra ale culturii Boian, situate pe malurile unor lacuri; în astfel de gropi s-au găsit cantităţi mari de oase şi solzi de peşti. Oasele de doradă (*Aurata aurata*) descoperite în aşezări de tip Hamangia, la Ceamurlia de Jos şi la Techirghiol, dovedesc că oamenii neolitici pescuiau şi în largul mării. Determinările făcute au dus la concluzia că foarte multe dintre vertebrele descoperite în aşezările neolitice sunt de crap şi de somn, la care se adaugă şi cele de ştiucă, şalău etc. La sfârşitul neoliticului, în S-E şi S ţării, în aria culturii Cernavodă I (mai cu seamă în staţiunea eponimă), au fost descoperite mari cantităţi de vertebre şi solzi de peşte de Dunăre. Documentarea arheologică a **p.** este mai săracă pentru perioadele următoare. Pentru perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului se cunoaşte un cârlig de undiţă de aramă, aflat în peştera de la Băile Herculane, probabil în stratul Coţofeni. Alte fragmente care par să provină de la cârlige de undiţă au fost descoperite la „Cuina Turcului"—Dubova. Cantităţi apreciabile de oase şi solzi de peşte s-au descoperit în aşezările Coţofeni de pe Ostrovu Corbului şi Ostrovul Moldova Veche. Până în prezent, **p.** în epoca bronzului este slab documentat arheologic, deşi multe aşezări din această vreme sunt înşirate pe malurile Dunării, ale lacurilor, precum şi pe grinduri. În aşezarea de la Babadag din prima epocă a fierului, în gropi menajere (foste gropi de provizii), s-au găsit numeroase oase, vertebre şi solzi de peşte. Descoperiri asemănătoare s-au făcut şi în principalele *davae* geto-dacice (E.C.). În perioada antichităţii greco-romane şi apoi romano-bizantine (sec. 7 î.Hr.–7 d.Hr.), **p.** a fost practicat cu intensitate în Delta Dunării, de-a lungul fluviului şi al râurilor, precum şi în bălţile de pe terit. ţării noastre. Unul dintre principalele motive ale întemeierii oraşului Histria în apropierea braţului Peuce (Sf. Gheorghe) al Deltei Dunării a fost acela al **p.** şi exportului de peşte către regiunile sudice. Informaţiile în această privinţă ale unor scriitori antici (Hesiod, Herodot) sunt confirmate de marile cantităţi de oase de peşte şi unelte de **p.** aflate în perioada şi locurile amintite. Marea importanţă a **p.** pentru economia cetăţii Histria este confirmată de scrisoarea guvernatorului Moesiei → Flavius Sabinus (50–57 d.Hr.) către magistraţii şi locuitorii acesteia, în care se arată că deoarece „aproape singurul venit al oraşului este cel de pe urma peştelui sărat", se îngăduie acestora, după datină, să pescuiască în continuare la gura braţului Peuce, fără pluta vreunei taxe. Scrisorile altor guvernatori din sec. 1 d.Hr. acordă histrienilor acelaşi drept, pe care-l confirmă în timpul lui Traian → horothesia guvernatorului M. Laberiuş Maximus (25 oct. 100 d.Hr.). Rolul deosebit de însemnat al **p.** în viaţa locuitorilor cetăţii din apropiere de gura fluviului pe al cărui nume-l poartă este confirmat de însăşi emblema vulturului

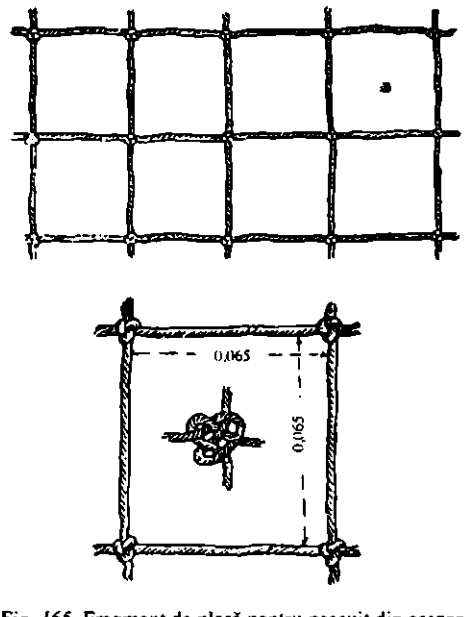

Fig. 165. Fragment de plasă pentru pescuit din aşezarea medievală timpurie de la Dinogetia).

cu peştele-n gheare ce apare pe monedele histriene şi în frontonul uneia dintre cele mai importante inscripţii date la iveală de pământul Histriei, decretul în cinstea lui → Aristagoras fiul lui Apaturios (sec. 1 î.Hr.). Pentru ocupaţia **p.** în perioada feudalismului timpuriu (sec. 10–12 d.Hr.) cele mai numeroase şi mai variate dovezi le-a oferit până în prezent aşezarea de la → Dinogetia—Garvăn (jud. Tulcea). Datorită situării sale pe o popină din mijlocul bălţilor Dunării, peştele constituia pentru locuitorii aşezării de la Dinogetia nu numai unul din alimentele ce se puteau obţine din belşug şi cu uşurinţă, ci şi unul dintre articolele cele mai căutate pentru schimb, care se apreciază că le aducea acestora venitul cel mai însemnat. Acest lucru rezultă atât din numărul mare de unelte de **p.** de tot felul (sute de greutăţi din cărămidă şi piatră pentru plasa de **p.**, cârlige de fier şi bronz pentru undiţă, pripoane şi carmace, plase de **p.** împletite din fir de cânepă, harpon, ostie), cât şi din imensa cantitate de oase şi solzi de peşte aflată peste tot în cuprinsul aşezării, dar mai ales în gropile anume săpate pentru conservarea peştelui sărat, destinat în principal vânzării. În măsură mai mică sau mai mare **p.** era practicat, ca în tot cursul ist., în toate aşezările din perioada feudală timpurie, ce se înşirau de-a lungul Dunării, dintre care numai câteva se cunosc mai bine până în prezent (Aegyssus, Noviodunum, Capidava, Păcuiu lui Soare). Pentru restul aşezărilor din aceeaşi perioadă de timp de pe întreg cuprinsul ţării se aşteaptă date în privinţa ocupaţiei **p.** de la cercetările viitoare (I.B.).

C.C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, 39–56; E. Comșa, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 1, Călărași, 1985, 17–24; O. Necrasov, S. Haimovici, în *Lucrările Sesiunii științifice a Stațiunii zoologice marine „Prof. Ioan Borcea" — Agigea*, Iași, 1959, 563–565; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966, 84; P.I. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, pl. 8/21, 22; V. Pârvan, *Histria IV*, 563, 572; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 349–385; *ISM*, I, nr. 54 și 67–68; I. Barnea, în *Dinogetia I*, 51–57.

E.C. și I.B.

Pessinus, important oraș în Galatia (azi Ballihissar, Turcia), cunoscut în special printr-un ansamblu monumental cu un templu din sec. I d.Hr. Din **P.** era originar T. Valerius Germanus, din tribul Collina, fost port-drapel al *leg.VII Claudia pia fidelis*, decedat la Tomis, unde se va fi stabilit după *honesta missio* (în a doua jumătate a sec. I d.Hr.). O monedă din **P.** este menționată la Histria.

P. Lambrechts, în *L'Antiquité Classique*, 41, 1972, 156–173; I. Stoian, *Tomitana*, 203, nr. 3; H. Nubar, în *Histria III*, 153, nr. 993.

A.S.

pește (în vechile rel. păgâne din Orient și în lumea greco-romană), simbol al vieții, animal de jertfă și de cult. În rel. creștină, cel mai vechi și mai răspândit simbol. Acrostihul IXΘYC (gr. „pește") este folosit ca simbol al lui Hristos. **P.** însuși este adesea reprezentat cu aceeași semnificație, nu numai în perioada persecuțiilor creștinismului, ci și după aceea. Reprezentarea mai multor **p.** la un loc (*pisciculi*) simbolizează pe creștinii renăscuți prin apa botezului (Tertullian, *De bapt.*, I). Inscripția IXΘYC și reprezentări ale **p.** se întâlnesc și pe unele monumente și obiecte paleocreștine de pe terit. României.

F.J. Dölger, IXΘYC 1–5, 1910–1943; *RAC*, Lief. 54–55, 1968, 959–1097; *MPR*, 73–74, 230–231, 236, 253; *ACR*, I, 50–51, 92, 230, 234, 244.

I.B.

Peștera 1. Sat în com. Moieciu (jud. Brașov), pe terit. căruia, într-un masiv de calcar, situat la cca 1050 m alt., se găsesc două peșteri denumite „Peștera Mare" și „Peștera Mică". În „Peștera Mare" au fost descoperite trei straturi de cultură paleolitice: musterian final (specific paleoliticului mijlociu cantonat în peșterile Carpaților Meridionali), aurignacian mijlociu și gravetian final. Au fost scoase la iveală și fragmente ceramice neolitice, din prima epocă a fierului, sec. 3–4 d.Hr. și feudalismul timpuriu. **2.** Com. în jud. Constanța, unde, pe dealul „Peșterica" din marginea de N–V a satului, se află o așezare atribuită faciesului denticulat al musterianului. Ca unelte predomină piesele cu *encoche*, cele denticulate și mai puțin racloarele; s-au găsit și câteva cioplitoare și piese bifaciale (A.P.). **3.** Sat inclus în muniç. Petroșani (jud. Hunedoara), unde, în cariera de piatră „Peștera Bolii" s-a descoperit prin 1955–1956 un tezaur de tetradrahme thasiene și probabil și imitații ale acestora, din care s-au recuperat 14 piese. Îngroparea tezaurului s-a putut produce spre sfârșitul primului sfert al sec. I î.Hr. (G.P.B.).

C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Materiale*, 6, 1959, 25–31; id., D. Nicolăescu-Plopșor, I. Pop, C. Rișcuția, în *Materiale*, 8, 1961, 15–18; *IGCH*, 634; Gh. Lazin, Cl. Negruț, I. Poporogu, *Descoperiri monetare antice în Valea Jiului*, Petroșani, 1972, 22–24, pl. III–V.

A.P. și G.P.B.

Petelea, com. în jud. Mureș, unde, în 1869, a fost descoperit un tezaur monetar dacic. Monedele (denumite de tip **P.**), în număr de cca 200, emisiuni de argint, sunt specifice regiunii de S–E a Transilvaniei (sfârșitul sec. 2 î.Hr. — începutul sec. I î.Hr.). Au capul zeiței Artemis pe av., preluat după tetradrahmele Macedoniei Prima, și călărețul pe rv., reprezentările fiind mult schematizate. Forma este scyphată, cu modul foarte mare și cu un procent de 30% argint, având greut. cuprinse între 8–10 g. Descoperiri similare s-au mai făcut doar la Sibișel și Turda.

E.A. Bielz, în *AVSL*, 11, 1874, 455–468; N. Lupu, în *SCN*, 1, 1957, 50–57; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 312–316.

C.P.

Peteni, sat în com. Zăbala (jud. Covasna), pe terit. căruia s-a descoperit întâmplător (în 1960) un tezaur dacic de argint, compus din podoabe și monede, datat în a doua jumătate a sec. I î.Hr. Prin săpături sistematice s-a putut preciza că el a fost depus într-o oală de lut, lucrată de mână, îngropată izolat la mică adâncime. Se compune din următoarele piese și fragmente: două fibule-„linguriță"; trei capete de brățări spiralice, ornate cu palmete și protome animaliere; patru bucăți de bară, probabil din corpul aceleași brățări; bandă fragmentară (colier?), ornată cu proeminențe semisferice și puncte adâncite; 46 monede romane republicane (între care 4 imitații locale), emise între anii 172 și 46 î.Hr. În sondajul arheologic s-au mai descoperit un fragment de placă de bronz și altul de fier.

Z. Székely, în *SCIV*, 16, 1965, 1, 58–63; id., în *Aluta*, 16, 1984, 9.

M.B.

Petnic, sat în com. Iablanița (jud. Caraș-Severin), pe terit. căruia se semnalează descoperiri de epocă romană: urme de exploatare în cariera de piatră dinspre Mehadia, trei monumente funerare (două reliefuri și o inscripție), o inscripție (în punctul „La var"), cărămizi și ceramică („La Selište"), urmele drumului roman.

C.C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a piscicultuirii în România*, I, București, 1964, 39–56; E. Comșa, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 1, Călărași, 1985, 17–24; O. Necrasov, S. Haimovici, în *Lucrările Sesiunii științifice a Stațiunii zoologice marine „Prof. Ioan Borcea" — Agigea*, Iași, 1959, 563–565; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966, 84; P.I. Roman, *Cultura Cotofeni*, București, 1976, pl. 8/21, 22; V. Pârvan, *Histria IV*, 563, 572; D.M. Pippidi, *Contribuții*², 349–385; *ISM*, I, nr. 54 și 67–68; I. Barnea, în *Dinogetia I*, 51–57.

E.C. și I.B.

Pessinus, important oraș în Galatia (azi Ballihissar, Turcia), cunoscut în special printr-un ansamblu monumental ca un templu din sec. I d.Hr. Din **P.** era originar T. Valerius Germanus, din tribul Collina, fost port-drapel al *leg.VII Claudia pia fidelis*, decedat la Tomis, unde se va fi stabilit după *honesta missio* (în a doua jumătate a sec. 1 d.Hr.). O monedă din **P.** este menționată la Histria.

P. Lambrechts, în *L'Antiquité Classique*, 41, 1972, 156–173; I. Stoian, *Tomitana*, 203, nr. 3; H. Nubar, în *Histria III*, 153, nr. 993.

A.S.

peşte (în vechile rel. păgâne din Orient și în lumea greco-romană), simbol al vieții, animal de jertfă și de cult. În rel. creștină, cel mai vechi și mai răspândit simbol. Acrostihul IXΘYC (gr. „peşte") este folosit ca simbol al lui Hristos. **P.** însuși este adesea reprezentat cu aceeași semnificație, nu numai în perioada persecuțiilor creștinismului, ci și după aceea. Reprezentarea mai multor **p.** la un loc (*pisciculi*) simbolizează pe creștinii renăscuți prin apa botezului (Tertullian, *De bapt.*, I). Inscripția IXΘYC și reprezentări ale **p.** se întâlnesc și pe unele monumente și obiecte paleocreștine de pe terit. României.

F.J. Dölger, IXΘYC 1–5, 1910–1943; *RAC*, Lief. 54–55, 1968, 959–1097; *MPR*, 73–74, 230–231, 236, 253; *ACR*, I, 50–51, 92, 230, 234, 244.

I.B.

Peştera 1. Sat în com. Moieciu (jud. Brașov), pe terit. căruia, într-un masiv de calcar, situat la cca 1050 m alt., se găsesc două peșteri denumite „Peștera Mare" și „Peștera Mică". În „Peștera Mare" au fost descoperite trei straturi de cultură paleolitice: musterian final (specific paleoliticului mijlociu cantonat în peșterile Carpaților Meridionali), aurignacian mijlociu și gravetian final. Au fost scoase la iveală și fragmente ceramice neolitice, din prima epocă a fierului, sec. 3–4 d.Hr. și feudalismul timpuriu. **2.** Com. în jud. Constanța, unde, pe dealul „Peșterica" din marginea de N–V a satului, se află o așezare atribuită faciesului denticulat al musterianului. Ca unelte predomină piesele cu *encoche*, cele denticulate și mai puțin racloarele; s-au găsit și câteva cioplitoare și piese bifaciale (A.P.). **3.** Sat inclus în muniç. Petroșani (jud. Hunedoara), unde, în cariera de piatră „Peștera Bolii" s-a descoperit prin 1955–1956 un tezaur de tetradrahme thasiene și probabil și imitații ale acestora, din care s-au recuperat 14 piese. Îngroparea tezaurului s-a putut produce spre sfârșitul primului sfert al sec. 1 î.Hr. (G.P.B.).

C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Materiale*, 6, 1959, 25–31; id., D. Nicolăescu-Plopșor, I. Pop, C. Rișcuția, în *Materiale*, 8, 1961, 15–18; *IGCH*, 634; Gh. Lazin, Cl. Negruț, I. Poporogu, *Descoperiri monetare antice în Valea Jiului*, Petroșani, 1972, 22–24, pl. III–V.

A.P. și G.P.B.

Petelea, com. în jud. Mureș, unde, în 1869, a fost descoperit un tezaur monetar dacic. Monedele (denumite de tip **P.**), în număr de cca 200, emisiuni de argint, sunt specifice regiunii de S–E a Transilvaniei (sfârșitul sec. 2 î.Hr. — începutul sec. 1 î.Hr.). Au capul zeiței Artemis pe av., preluat după tetradrahmele Macedoniei Prima, și călărețul pe rv., reprezentările fiind mult schematizate. Forma este scyphată, cu modul foarte mare și cu un procent de 30% argint, având greut. cuprinse între 8–10 g. Descoperiri similare s-au mai făcut doar la Sibișel și Turda.

E.A. Bielz, în *AVSL*, 11, 1874, 455–468; N. Lupu, în *SCN*, 1, 1957, 50–57; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 312–316.

C.P.

Peteni, sat în com. Zăbala (jud. Covasna), pe terit. căruia s-a descoperit întâmplător (în 1960) un tezaur dacic de argint, compus din podoabe și monede, datat în a doua jumătate a sec. 1 î.Hr. Prin săpături sistematice s-a putut preciza că el a fost depus într-o oală de lut, lucrată de mână, îngropată izolat la mică adâncime. Se compune din următoarele piese și fragmente: două fibule-„linguriță"; trei capete de brățări spiralice, ornate cu palmete și protome animaliere; patru bucăți de bară, probabil din corpul aceleași brățări; bandă fragmentară (colier?), ornată cu proeminențe semisferice și puncte adâncite; 46 monede romane republicane (între care 4 imitații locale), emise între anii 172 și 46 î.Hr. În sondajul arheologic s-au mai descoperit un fragment de placă de bronz și altul de fier.

Z. Székely, în *SCIV*, 16, 1965, 1, 58–63; id., în *Aluta*, 16, 1984, 9.

M.B.

Petnic, sat în com. Iablanița (jud. Caraș-Severin), pe terit. căruia se semnalează descoperiri de epocă romană: urme de exploatare la carlera de piatră dinspre Mehadia, trei monumente funerare (două reliefuri și o inscripție), o inscripție (în punctul „La var"), cărămizi și ceramică („La Sellște"), urmele drumului roman.

IDR, I, 47; *TIR*, L, 34, 89; M. Macrea, *Viața*, 308; V. Wollmann, în *Sargetia*, 10, 1973, 115; M. Moga, N. Gudea, în *Tibiscum*, 4, 1975, 134.

I.G.

Petra (azi Camena, com. Baia, jud. Tulcea), așezare rurală romană (*vicus*), cunoscută dintr-o inscripție în lb. lat. din sec. 2–3 d.Hr., în care locuitorii satului (*vicani Petrenses*) sunt menționați pentru refacerea clădirii unor terme. Pe terit. satului s-au găsit temelii de ziduri, fragmente sculpturale, inscripții lat., cărămizi, țigle, ceramică și monede romane (sec. 2–6 d.Hr.). Descoperirea pe același terit. a resturilor unei așezări din sec. 9–11 confirmă continuitatea de viață reflectată în însăși denumirea localit. (Camena, „piatră", fiind traducerea slavă a vechiului toponim lat.).

Th. Sauciuc-Săveanu, în *An.D.*, 15, 1934, 93–108; Gr. Florescu, în *Dacia*, 5–6, 1935–1936, 426–428; *TIR*, I, 35, s.v.; *ISM V*, 240–242.

I.B.

Petrești 1. Localit. componentă a orașului Sebeș (jud. Alba), unde, la locul numit „Groapa Galbenă", se află așezarea eponimă a culturii eneolitice **P.** (v. **3**). A fost distrusă parțial de cariera de exploatare a lutului, căreia i se datorează de altfel descoperirea ei. Stațiunea este situată pe stânga râului Sebeș, în spatele vechii biserici săsești (cetatea), deasupra „Țigăniei, pe un spațiu extins (de cca 3 km), de la cimitirul românesc de-a lungul terasei care domină cursul apei până spre capătul de N–V al fostului sat **P.** Zona cea mai bogată în vestigii arheologice, aflată spre clădirile militare, a fost distrusă în egală măsură de căutătorii de comori și de mai sus amintita carieră de lut. La E de fostul sat, sub dealul de la „Hulă", a fost identificată o altă stațiune cu ceramică pictată, în punctul „La Țiglărie", distrusă însă la rândul ei în cea mai mare parte. Primele cercetări la „Groapa Galbenă" le-au întreprins în 1943 D. Berciu și I. Berciu, săpături mai ample făcându-se în anii 1962–1963. Stațiunea are mai multe niveluri neo-eneolitice, aparținând culturilor Vinča-Turdaș și **P.**, fazele A-B și B. În nivelul Vinča-Turdaș s-au definit trei categorii ceramice: una grosieră, o alta de culoare cenușie decorată cu caneluri și pliseuri fine și în sfârșit una neagră (*Black Ware*) cu trei subspecii în funcție de nuanțele ce merg de la negru-cenușiu la portocaliu-roșietic cu pete negre sau roșii. S-a descoperit de asemenea ceramică decorată cu tipicele benzi incizate umplute cu împunsături. Cele două faze ale culturii **P.**, pe lângă ceramica de uz comun, se caracterizează prin decorul pictat atât bi cât și tricrom, motivele roșii mărginite de negru-ciocolatiu fiind asociate cu culoare albă. Predomină însă pictura neagră, motivele geometrice și vasele cu buza îngroșată (S.M.-B.). **2.** Sat în com. Corbeanca (jud. Ilfov), unde, în împrejurări rămase necunoscute, a fost descoperit un tezaur monetar getic. Cele 149 de monede sunt emisiuni getice din a doua jumătate a sec. 2 și începutul sec. 1 î.Hr., specifice regiunii dintre Dunăre și Munții Carpați. Toate sunt de argint, cu greut. între 6 și 9 g, și aparțin tipurilor Vârteju-București și Adâncata (C.P.). **3.** Cultură eneolitică denumită astfel după așezarea de la **P.**, orașul Sebeș, jud. Alba (v. **1**). Ceramica pictată a acestei culturi era cunoscută mai înainte sub denumirea de „ceramică pictată central transilvăneană", „vest românească" sau „vest dacică". Așezările culturii **P.** sunt atestate până acum în 61 de puncte din Podișul Transilvaniei și din zonele depresionare marginale, fiind situate în vecinătatea unor cursuri de apă, pe terasele râurilor sau în luminișuri și poieni, adăpostite și bogate în izvoare. În prima fază locuințele erau simple (colibe), construite din pari și nuiele împletite și lipite cu lut amestecat cu pleavă și paie, având acoperișul în două ape iar podeaua din pământ galben bătătorit. Spre sfârșitul acestei faze și în cursul etapelor următoare locuințele aveau în interior o platformă de lemn (bârne), acoperită cu chirpici, uneori pe piloți, la oarecare distanță de sol, asemănătoare cu cele ale culturii → Cucuteni-Tripolie (locuințe cu platformă de lut ars — *ploščadki*). Ocupațiile principale ale purtătorilor culturii **P.** erau cultivarea plantelor și creșterea animalelor. S-au folosit de unelte de piatră șlefuită și uneori perforată (topoare), de silex, os și corn. Elementul caracteristic este ceramica, îndeosebi aceea pictată. Pe baza ceramicii descoperite în săpăturile din așezările de la Daia Română, Mihalț, Păuca, Pianu de Jos și în alte câteva din centrul și S Transilvaniei, în evoluția acestei culturi au fost precizate trei faze principale: A, A-B și B. Dintre formele de vase caracteristice, mai frecvente sunt străchinile cu umăr carenat. În faza timpurie (A), motivele pictate sunt triunghiurile, romburile sau benzile de linii unghiulare, de culoare roșie sau brună, mai rar negre, pe fondul alb-gălbui sau portocaliu al vasului. În faza următoare (A-B) se trece treptat la policromie: roșu (sau brun-roșcat, brun sau cărămiziu), negru și alb, una dintre culori, de obicei albul, constituind fondul lustruit. În faza finală (B) se revine la biocromie, cu motive geometrice de culoare neagră, mai rar brună, pe un fond cărămiziu lustruit. În ultimele două faze (A-B și B) sunt preferate spiralele sau meandrele, uneori în zone ample conținând spirale închise în metope dreptunghiulare sau romburi, benzi din linii paralele frânte în unghiuri, motive în rețea sau în „tablă de șah", toate acestea împreună cu derivatele lor și cu o seamă de motive complementare. Întreaga ornamentație pictată este de esență spiralo-meandrică. Plastica culturii **P.** cuprinde figurine antropomorfe și zoomorfe, precum și alte obiecte de podoabă sau de cult, lucrate în genere din lut, mai rar și din piatră, os sau chiar cupru. Plastica antropomorfă este

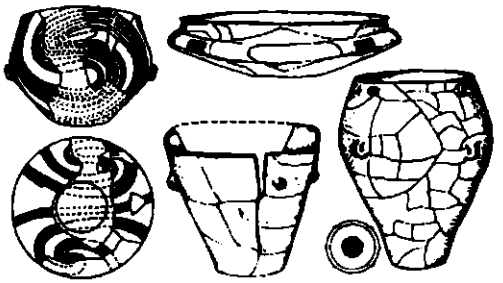

Fig. 166. Ceramică Petrești.

reprezentată îndeosebi prin figurine feminine și mai rar masculine, păstrate mai ales fragmentar. Există anumite trăsături de modelaj și decor proprii culturii **P.** Modelarea statuetelor cu o accentuată steatopigie în faza veche și mai moderată în fazele următoare, indică o linie evolutivă diferită de aceea a plasticii culturii Vinča-Turdaș. Spre deosebire de statueta din prima fază (A) de la Păuca, ornamentată cu linii sau benzi de linii paralele, adânc incizate, statuetele ultimelor faze, descoperite în așezările de la Poiana în Pisc, Pianu de Jos, Câlnic, Noșlac și Goreni, sunt ornamentate cu triunghiuri, romburi sau suprafețe dreptunghiulare, incizate și umplute cu puncte. Uneori suprafețele punctate sunt combinate cu romburi sau triunghiuri incizate și umplute cu puncte. Există și statuete neornamentate. Plastica antropomorfă a culturii **P.** dispune de „canoane" proprii pentru prima fază (A), apoi pentru fazele următoare (A-B și B). Steatopigia accentuată (în prima fază) și gâtul în formă de coloană sau ușor prismatic sunt de origine sudică, preluate, se pare, prin filiera culturii Starčevo sau a culturii Precucuteni. Sub influența acesteia din urmă pare să stea și decorul statuetelor din faza A, deși în ceea ce privește stilul și îndeosebi tehnica de ornamentare nu pot fi excluse eventuale influențe sud-vestice, ale culturii Vinča-Turdaș sau ale culturii ceramicii lineare. Figurinele fragmentare de la Noșlac și Pianu de Jos ce pot fi socotite masculine se situează în ultimele faze, având analogii în culturile Precucuteni și Gumelnița. Prezența statuetelor masculine ar putea indica trecerea de la descendența matriliniară la aceea patriliniară și deci la organizarea patriarhală a comunităților gentilice respective. Semnificativ în acest sens este și faptul că între statuetele zoomorfe, destul de numeroase, îndeosebi în faza finală, predomină reprezentările de cornute. În afară de cornute, piesele zoomorfe reprezintă uneori porcine și capete de păsări, ultimele îndeosebi în chip de protome sau ca torți de capac. O mențiune specială merită un vas fragmentar în formă de pasăre descoperit în așezarea de la Păuca. Săpăturile au scos la lumină și câteva morminte de înhumație în poziție chircită, în general fără inventar funerar

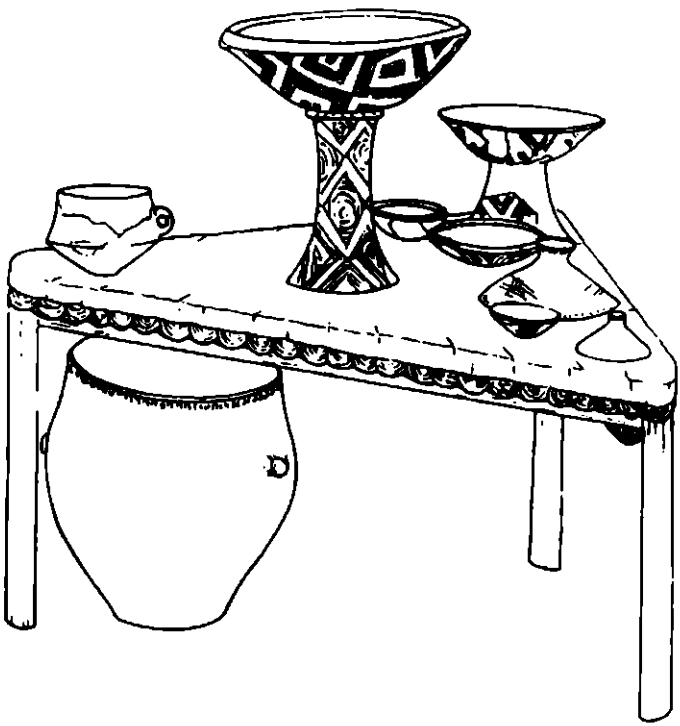

Fig. 167. Cultura Petrești. Încercare de reconstituire a unei mese de cult pe baza descoperirilor de la Pianu de Jos, jud. Alba.

(Ocna Sibiului, Tărtăria, Noșlac, Daia Română). Înmormântările se făceau în cuprinsul așezării, în preajma și uneori (Noșlac) chiar sub locuință. Până în prezent nu au fost găsite necropole aparținând culturii **P.** În actualul stadiu al cercetării, se poate spune că această cultură s-a născut pe fondul general, vechi neolitic, de sorginte egeo-anatoliană. Nu este exclus ca una dintre componentele de bază ale culturii **P.**, ceramica pictată, să fie legată mai mult sau mai puțin direct de vechile orizonturi sau culturi cu ceramică pictată timpurie de tip → Protoseskio (respectiv Precriș) și (sau) Starčevo, deși persistența și evoluția acestora în spațiul carpato-dunărean, eventual sub forma unor enclave întârziate, faze sau aspecte locale (spre exemplu Leț), nu au fost încă depistate sau suficient studiate. Lipsesc totuși până prezent verigile de legătură (în timp și spațiu) dintre aceste fenomene culturale înrudite, foarte probabil, la origine. Prima fază (A) a culturii **P.** își începe existența la un orizont cronologic paralel cu sfârșitul fazei Precucuteni I și cu o etapă (încă insuficient precizată) din evoluția fazei Vinča B2. Pe baza elementelor de import surprinse în nivelurile cu ceramică pictată timpurie **P.**, prima fază (A) s-a dovedit a fi cel puțin parțial contemporană și cu Precucuteni II. Examenele C_{14} efectuate pe descoperiri din nivelurile inferioare de la Daia Română, au indicat pentru faza veche (A) date între 3950—3760 î.Hr., apropiate de cele stabilite, tot pe baza C_{14}, pentru fazele II (parțial) și III ale culturii Precucuteni. Suma observațiilor stratigrafice și comparativ-tipologice, coroborate cu datele C_{14}, susțin următoarea cronologie relativă: Turdaș II (Vinča B2) de sfârșit = Linear — Alföld final = Precucuteni I final. Acest orizont cultural-cronologic reprezintă un *termiuns ante quem* pentru întreaga evoluție a culturii **P.**, care se înscrie în cursul milen. 3 î.Hr., cu aproximație între 2700 (2600) și 2100 (2000), având deci o durată de cca 500–600 de ani. Cultura **P.** a fost o cultură originală, capabilă să emită impulsurile necesare (poate determinante) pentru nașterea marelui complex Ariușd-Cucuteni-Tripolie. Culturile **P.** și Cucuteni au evoluat apoi parțial sincronic, fiecare din fazele culturii **P.** precedându-le cel puțin în parte pe cele ale culturii Cucuteni, faza B a acesteia din urmă continuând să se dezvolte un anumit timp după încheierea fazei **P.** B. Sfârșitul culturii **P.** trebuie văzut în contextul marilor frământări etno-culturale care au avut loc pe o întinsă zonă geografică, spre sfârșitul milen. 3, frământări care s-au făcut simțite îndeosebi în zonele sudice, încă de pe la 2300 î.Hr., prin evenimentele violente care au marcat sfârșitul Troiei II și întreruperea dezvoltării bronzului timpuriu sud-vest-anatolian, și s-au încheiat prin indoeuropenizarea treptată a Europei de S–E. În ansamblul dezvoltării economico-sociale a comunităților neo-eneolitice din această parte a lumii, cultura **P.** pare să fi jucat un rol deosebit în primul rând prin păstrarea și apoi transmiterea unor tradiții străvechi, sudice. Acest fond a fost fecundat, se pare, pe parcursul evoluției sale, atât de unele repetate „impulsuri" (noi aporturi culturale și, uneori, etno-culturale), cât și de relațiile dintre ariile culturale născute și dezvoltate în spațiul carpato-dunărean în cursul evoluției vieții neolitice locale (I.P.).

I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1932, 51–54; D. Berciu, I. Berciu, în *Apulum*, 2, 1943–1945, 1–80; I. Paul, în *Studijné Zvesti*, 17, 1969, 325–344; id., în *PZ*, 56, 1982, 2, 197–234; I. Paul, *Cultura Petrești*, București, 1992; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 238.

S.M.-B.; C.P. și I.P.

Petricani I. Sat aparținând de orașul Săveni (jud. Botoșani), pe terit. căruia s-au descoperit cinci morminte dintr-o necropolă de rit Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.), precum și o așezare din aceeași vreme (I.I.). **2.** Com. în jud. Neamț, unde, pe o terasă medie a Topoliței, pe terenul școlii din localit., a fost descoperită o stațiune neolitică de tip Cucuteni. Cercetările au identificat două bogate niveluri de locuire, unul aparținând fazei Cucuteni A (nu ar fi exclus să existe chiar și locuințe ale etapei A1), celălalt fazei Cucuteni B. Sunt semnalate și slabe urme de locuire carpică de care se leagă un denar de la Traian și un tezaur (nerecuperat) de denari romani imperiali din sec. 1–2 d.Hr. (descoperit înainte de 1940) (S.M.-B.).

N. Zaharia, Em. Zaharia, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, 137, 139; *RAJB*, 1, 242; C. Matasă, în *BCMI*, 31, 1938, fasc. 97, 126; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 274–275, nr. 174–175.

I.I. și S.M.-B.

Petrindu, sat în com. Cuzăplac (jud. Sălaj), unde, pe locul numit „Cheuderoaia" (la 500–600 m N–NE de sat), s-a descoperit în 1972 un tezaur monetar format dintr-o imitație a tetradrahmelor Macedoniei Prima și 24 tetradrahme din Thasos, între care și imitații ale acestora (al căror număr a fost estimat la 12). Data finală a emisiunilor din tezaur se poate plasa în primele două decenii ale sec. 1 î.Hr. sau nu mult mai târziu.

E. Chirilă, V. Lucăcel, în *ActaMN*, 1, 1977, 63–66 și 3, 1979, 89–101.

G.P.B.

Petrișoru, sat în com. Racoviteni (jud. Buzău), în hotarul căruia există o stațiune arheologică cu descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului în forma unui „câmp de gropi". Acestea au formă de clopot și conțin ceramică, unelte din piatră, resturi de vetre fixe ori portabile etc. Tipurile ceramice (vase borcan, decorate cu brâuri netede sau alveolate și cu trăsături de măturică, cești cu două torți etc.) au analogii în grupul Sabatinovka-Coslogeni și au fost

interpretate ca reprezentând o infiltrare a purtătorilor acestui grup în zona de dealuri a Buzăului la orizontul ultimei faze a culturii Monteoru (faza Balintești) sau imediat mai târziu.

A. Oancea, în *CA*, 3, 1979, 39; id., în *Musaios*, 2, 1978, 8.

A.V.

Petrodava, localit. în Dacia, situată, potrivit coordonatelor date de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 4) în N Moldovei. Pentru identificarea ei ipotetică la Piatra-Neamț pledează argumente oferite de discipline diferite: critica de text (poziția corelativă a localit. ptolemaice una față de alta), lingvistica (gr. πέτρα și lat. *petra*, „stâncă", „piatră") coroborate cu morfologia peisajului (muntele Pietricica de unde se trage numele actual al orașului) și arheologice, toate convergând spre identificarea **P.** cu grupul de așezări dacice din zona orașului (Bâtca Doamnei, Cozla, Pietricica, poate și Piatra Șoimului).

A. Vulpe, în *StCl*, 6, 1964, 245.

A.V.

Petronius Annianus, *vir clarissimus*, → *praefectus praetorio* („senator, prefect al pretoriului") din timpul lui Constantin și Licinius. Menționat în inscripția de fundare din 316 d.Hr. a cetății Tropaeum Traiani. A fost în funcția numită între 18 oct. 315 și 26 iul. 317, reprezentând Occidentul.

CIL, III, 13734 (= Dessau 8938); *DID II*, 384; *IGLR*, nr. 170.

A.B.

Petroșani, sat în com. Deleni (jud. Constanța), unde se află vestigiile unei așezări romane din terit. munic. Tropaeum Traiani, situată pe drumul dintre acesta și Callatis. S-au descoperit monede imperiale romane, statui, un mormânt din piatră conținând obiecte de bronz etc. și a fost reperată o porțiune din drumul antic tăiat în piatră, observată încă de V. Pârvan.

V. Pârvan, *Ulmetum*, I, 579, n. 5; *TIR*, L 35, 57; Al. Suceveanu, *VEDR*, 74 și 146.

A.B.

Petru Rareș, com. în jud. Giurgiu, în partea de N–V a căreia, pe stânga pârâului, se află o așezare în formă de *tell*, de dimensiunui modeste, cu două straturi de cultură: Boian și Gumelnița. Pe baza rezultatelor s-a pus problema raportului de geneză între culturile Gumelnița și Boian, definindu-se o fază de tranziție (Gumelnița A1 sau Petru Rareș).

D. Berciu, în *Buletinul Muzeului Județean Vlașca*, 2, 1937, 1–30; id., *Contribuții*, 488 și urm.

D.B.

Petrus Patricius (n. 500, Salonic — m. 565, Constantinopol), scriitor bizantin. A studiat dreptul, profesând avocatura până în 534, când a fost chemat la curtea lui Iustinian, unde a îndeplinit diverse funcții importante, în special diplomatice, amplu relatate de → Menander. A primit titlul de → *magister officiorum* (538) și de *patricius* (550), de unde și numele. Din „Istorii" (în lb. gr.) s-au păstrat doar fragmente în *Excerpta de legationibus* și *de sententiis*. Împărțite pe biografii de împărați, ele cuprindeau relatarea unei perioade de cca 350 ani, până prin 538. Referitor la ist. veche a României sunt incluse, între altele, relatări despre războaiele daco-romane și despre conflictele cu carpii și goții din sec. 3 d.Hr., când guvernator al provinciei Moesia Inferior era → Tullius (Iulius) Menophilus, referitor la al cărui rol diplomatic prin excelență în aplanarea temporară a pericolului de invazie, textul lui **P.P.** este singura sursă.

Coloana, *Storici*, I, 98–99; *DID II*, 231; *FHDR*, II, 486–489.

A.B.

Peuce 1. Numele antic al brațului și gurii sudice a → Deltei Dunării (azi Sf. Gheorghe), înțeles ca împrumutat de la numele insulei **P.**, care purta și numele *Hieron Stoma* (gr. „Gura Sfântă"). Localizarea (identică) dată de toate scrierile antice care menționează acest braț cu un nume sau celălalt, precum și precizarea lui Ptol. (*Geogr.*, III, 10, 2), „gura numită Sfântă sau Peuce", au dus la certitudinea identității celor două hidronime. Aici se afla, potrivit → hotărniciei lui Laberius Maximus (*ISM*, I, 67, 68), limita de N a districtului vamal roman (→ *portorium*), ținând de → *ripa Thraciae* și, totodată, extremitatea zonei de influență a → Histriei, al cărei terit. real pare să fi fost ceva mai restrâns. De remarcat, ca element interesant de continuitate, păstrarea caracterului sacru al hidronimului, potrivit epitetului din al doilea nume, și transmiterea lui până la denumirea modernă care își are sursa încă în epoca paleocreștină. **2.** Insulă mare în Delta Dunării, numită astfel încă din sec. 3 î.Hr. de Apollonios din Rhodos (*Argonautica*, IV, 309) și care va fi semnificat „insula pinilor". Este amintită ulterior și de alte scrieri antice, până în sec. 6 d.Hr. inclusiv; potrivit descrierilor acestora, se afla la N de brațul cu același nume și avea forma unui triunghi cu baza spre mare. De la acest toponim unii autori antici au numit → „peucini" diverse neamuri, locale sau aflate în trecere sau în vecinătatea insulei (triballi, bastarni, un trib de sarmați ș.a.). Peucini au fost numiți și munții din apropiere (Ptol., *Geogr.*, III, 5, 9, 10).

TIR, L, 35, 45 și 57–58; *DID II*, 50–53 și passim; Al. Suceveanu, *VEDR*, 42–45; *DIVR*, 464–465; Al. Barnea, în *SCIVA*, 37, 1986, 2, 138–139.

A.B.

peucini (gr. Πευκῖνοι), unul dintre cele trei triburi bastarne, mai precis, după Strab. (VII, 3, 15 și 17), acei bastarni care ar fi locuit în insula → Peuce de la gurile Dunării „motiv pentru care au fost numiți **p.**". Despre **p.** de la gurile Dunării ne informează și Ptol. (III, 10, 4), dar același autor (III, 5, 7) îi plasează pe **p.** și bastarni „mai sus de Dacia", dincolo de granița ei nord-estică, care în concepția sa era reprezentată de Hierasos (Siret). În aceeași zonă de N–E a Daciei, Ptol. (III, 5, 9) localizează și Munții Peucini (Πεύκη ὄρος). Ținând seama de realitățile arheologice și geografice (distanța de cca 150 km între granița de S a culturii Poienești-Lukașevka și gurile Dunării și absența descoperirilor indicând o locuire permanentă a Deltei în antichitate), se consideră că localizarea **p.** bastarni în insula Peuce este eronată, ea izvorând din asemănarea întâmplătoare dintre un nume tribal autentic bastarnic (Peucenni ?) și toponimul local (gr. ?), care desemna încă din sec. 4 î.Hr. o insulă și un braț al Deltei Dunării. **P.** trebuie așadar localizați în N–E Daciei, nu departe de lanțul Carpaților Orientali. Prin extensie, cu timpul, numele lor este uneori folosit de autorii antici ca echivalent pentru acela de bastarni (Plin., IV, 100; Tac., *Germ.*, 46). Etnicitatea germanică a acestui trib est atestată fără dubiu de inscripția de la Roma a lui *Nereus nat(ione) germ(anus) Peucennus* (*CIL*, VI, 4346). În sec. 2 d.Hr. **p.** sunt amintiți printre populațiile care au conspirat împotriva Imp. Roman (*SHA, Vita Marci*, 22, 1) și se presupune că au participat la invazia costobocă din anul 170. În sec. 3, în vremea lui Filip Arabul (248) și a lui Claudius II Gothicus (269), **p.** sunt antrenați alături de goți și alte populații „barbare" la distrugătoarele atacuri în terit. roman (Iord., *Getica*, 91; *SHA, Claud.*, 6, 2). Conform ipotezei lui N. Gostar, după mijlocul sec. 2 d.Hr., prin **p.** nu mai trebuie înțeleși bastarnii, ci o populație amestecată, formată din geți, germani și sarmați, la care se adaugă dezertori și refugiați din Imp., și care ar fi locuit în Delta Dunării.

Ec. Dunăreanu-Vulpe, în *BCMI*, 17, 1924, 42, 177–184; E. Polaschek, în *RE*, 19, 1938, col. 1391–1392; N. Gostar, în *AȘUIași*, s. III, t. VII, 1961, 1–10; M. Babeș, în *Peuce*, 6, 1977, 79–85.

M.B.

Pharnaces, fiul lui → Mithridates VI Eupator, suveran clientelar al Regatului bosphoran (63–47 î.Hr.), unde domnește ca prieten și aliat al poporului roman, cu acordul lui Pompei; în 48–47 este și rege al Pontului (**Ph. II**). În contextul războiului civil, trece prin Colchida în Pont și la Nicopolis îl înfrânge pe Cn. Domitius Calvinus, căruia Caesar îi încredințase Asia și provinciile vecine, se impune cetăților de pe coastă și reia politica tatălui său împotriva negustorilor și publicanilor romani. Armata sa este zdrobită de Caesar la Zela, victorie ce a prilejuit faimoasa formulă *veni, vidi, vici*. Întors în Regatul bosphoran moare în lupta cu Asander care se răsculase. Între 55/54 și 51/50 a emis stateri de aur cu legenda în lb. gr., pe care își pune titlul de „mare rege al regilor". Sugestia lui B. Pick de a recunoaște pe staterii postumi de tip Lysimach emiși la Tomis portretul lui **Ph.**, pare de neacceptat, având împotriva ei serioase argumente de ordin istoric și în primul rând înprejurarea că urmașul lui Mithridates VI Eupator nu pare fi jucat un rol important decât în ajunul căderii tatălui său, adică la o dată când cetățile din Pontul Stâng intraseră sub control roman ca urmare a expediției lui M. Terrentius Varro Lucullus (71). Dacă am paraleliza staterii lui **Ph.** emiși după 55/54 cu cei tomitani, ar însemna să-i rupem din contextul războaielor mithridatice, când au fost bătuți cei de la Byzantion, Callatis și Histria, ceea ce nici B. Pick, nici K. Regling nu făceau, plasându-i într-o vreme când nimic nu pare să-i justifice.

K.V. Golenko, P.J. Karyszkowski, în *NC*[7], 12, 1972, 25–38; Fr. de Callataÿ, *L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies*, Louvain-la-Neuve, 1977, 147.

G.P.B.

Pharnaces I v. **Mesembria** și **Pont**

Pharsalos, oraș din Thessalia, punct strategic pe drumul principal dintre Larissa și Grecia centrală, în apropierea căruia s-au desfășurat trei bătălii importante: prima (în 364 î.Hr.), marcată de victoria lui Pelopidas împotriva lui Alexandru din Pherai, a doua (în 197 î.Hr.), soldată cu victoria consulului roman T. Quinctius Flaminius asupra lui Filip V al Macedoniei și ultima, purtată între Caesar și Pompeius Magnus (la 9 aug. 48 î.Hr.). Pompeius a fost înfrânt, deși dispunea nu numai de o puternică armată romană, dar făcuse și recrutări masive în Macedonia și câștigase sprijinul unor conducători traci ca Rhascuporis I, regele tracilor sapei și Cotys II, din dinastia odriso-astee (v. *Sadalas III*), poate chiar și sprijinul lui Burebista, cu al cărui sol → Acornion din Dionysopolis generalul roman se întâlnise la Heracleea Lyncestis cu puțin timp înainte de lupta de la **Ph.**

IGB, I[2], nr. 13; cf. 368; B. Lenk, în *RE*, VI A 1, 441–446; R. Vulpe, în *Studia Thracologica*, București, 1976, 39–61.

A.Ș.

phiale (gr.) **1.** Vas, mai ales din metal, scund și cu deschidere mare (fără toarte și fără picior), uneori cu o proeminență în centru. A fost produsă în Grecia începând cu sec. 6 î.Hr. și a fost apoi utilizată în special pentru libații de-a lungul întregii antichități greco-romane. Atelierele getice din stânga și din dreapra Dunării au produs **ph.** în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr., din argint (uneori aurit), unele bogat

decorate (Agighiol, Peretu, Lukovit, Vladinjia) (P.A.). **2.** Fântână existentă de obicei în mijlocul atriului bazilicii paleocreştine, cunoscută şi sub denumirile: *kantharos, krene, phrear, louter* etc. Ea servea pentru spălarea rituală a mâinilor şi chiar a picioarelor, înainte de intrarea în locaşul de cult. Sunt cunoscute: **ph.** din atriul bazilicii vechi a Sf. Petru din Roma, în formă de con de pin din bronz aurit din care ţâşnea apa, acoperită de un baldachin susţinut de opt coloane de porfir; aceea de la Sf. Sofia din Constantinopol, cu o renumită inscripţie; **ph.** de marmură de la Sf. Dumitru din Thesalonic etc. Câte o **ph.** exista şi în mijlocul atriului bazilicii de marmură şi a celei „simple" de la Tropaeum Traiani, probabil şi în atriile unor bazilici paleocreştine de la Tomis şi din alte centre ale provinciei Scythia Minor (I.B.).

D. Berciu, *Arta traco-geţilor*, Bucureşti, 1969, 50 şi urm.; P. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 48 şi urm.; C.M. Kaufmann, *Handbuch der christl. Archäologie*[3], Paderborn, 1922, 175; Lemerle, *Philippes*, 316–322; Orlandos, *Basilike*, I, 110–124; *MPR*, 166 şi 174.

P.A. şi I.B.

Phileinos *fiul lui Phileinos*, titularul unui → decret onorific acordat de un → thias dionysiac din Callatis, pentru meritul de a fi construit vestibulul sanctuarului local al lui Dionysos. Datat iniţial între 14–37 d.Hr. pe baza restituirii numelui înpărătului Tiberius ca magistrat eponim onorific (→ *basileus*) al Callatidei, decretul a fost datat ulterior între 31–27 î.Hr. pe baza particularităţilor scrierii şi a recunoaşterii lui Octavian, viitorul → Augustus, ca *basileus* eponim. Inscripţia susţine, alături de alte documente (v. *întemeietori*), ipoteza instaurării dominaţiei romane asupra oraşelor vest-pontice în mod paşnic, la o dată de căutat între anii 31–27 î.Hr., probabil în timpul campaniilor lui → Licinius Crassus sau imediat după acestea.

D.M. Pippidi, *Studii*, 94–106; A. Ştefan, în *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques „EIRENE"*, Bucureşti—Amsterdam, 1975, 621–631.

A.Ş.

Philippopolis (azi Plovdiv, Bulgaria), oraş antic pe cursul superior al râului Hebros (Marita), în Thracia, numit astfel datorită regelui Filip II al Macedoniei care l-a întemeiat în anul 342 î.Hr. pe locul unei cetăţi trace mai vechi, Pulpudeva, care aparţinea pe atunci regatului odrys. Numele vechi local este unul dintre rarele cazuri de toponimie specifică mediului daco-moesic întâlnită la S de Munţii Balcani. Denumirea modernă a derivat din aceasta şi nu din cea macedoneană. Aflat la o încrucişare importantă de drumuri, **Ph.** s-a bucurat în antichitatea greco-romană de o mare prosperitate, „oraşul celor trei coline" — fiecare cu monumentele sale de la preistorie până la evul mediu, devenind în timpul stăpânirii romane capitala provinciei → Thracia. Fortificat sub Marcus Aurelius, ridicat la rangul de *colonia* în 248 d. Hr., a suferit mai multe distrugeri, între care cele datorate goţilor din 250 şi apoi hunilor de la începutul sec. 5 au fost mai importante. Între edificiile romane de seamă sunt de amintit teatrul de cca 3500 locuri, thermele, un stadion de cca 30 000 locuri, porţiuni din for, mari bazilici cu mozaicuri pavimentare etc. (A.B.). La **Ph.** a funcţionat în perioada Imp. Roman un atelier monetar care a emis monede de bronz începând cu Domitian până la Elagabal, cu mici întreruperi. Până la Hadrian acestea prezintă o particularitate interesantă, având legende gr. şi lat. Emisiunile din **Ph.** se găsesc destul de frecvent în S–E Olteniei, unde ajung pe valea Iskărului prin Oescus la Sucidava şi de aici mai departe. În jud. Olt s-au descoperit la Orlea (Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Septimiu Sever, Elagabal şi Caracalla sau Elagabal, 2 exemplare), poate la Romula (unde, dacă identificarea atelierului este corectă, nu poate fi vorba de Otacilia Severa, cum s-a publicat), la Slăveni (un exemplar) şi la Sucidava (Antoninus Pius şi Elagabal —2, la care se adaugă unul din necropolă), iar în jud. Gorj la Poiana, com. Turburea. Se găsesc, de asemenea, în Dobrogea, la Callatis (Hadrian), la Histria (sec. 2—3), la Niculiţel (Elagabal), la Nufăru (Septimiu Sever) şi într-o localit. neprecizată din S (Septimiu Sever). Pe lângă descoperirile din Dacia sud-carpatică şi din Moesia Inferior, mai putem semnala o descoperire din *barbaricum*, la Bucureşti, cartierul Străuleşti, punctul „Măicăneşti" (Elagabal) (G.P.B.).

DID I, 305; *DID III*, passim; M. Oppermann, *Plovdiv — antike Dreihügelstadt*, Leipzig—Jena—Berlin, 1984; N. Mushmov, în *Godišnik na narodnata biblioteka v Plovdiv*, 1924 (1926), 180–287; E. Schönert-Geiss, în *JNG*, 15, 1965, 160–162; I. Winkler, C. Băloi, în *ActaMN*, 10, 1973, 200, nr. 364–369; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 596, nr. 37 şi 16, 1972, 369, nr. 59; G. Popilian, în *Oltenia*, 1, 1974, 77; D. Tudor, în *AO*, 20, 1941, 113–118, 63–64, nr. 47; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 12, 1997, 42, nr. 11–12; id., B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 35, 1991, 224, nr. 61 şi 68; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu, A. Popescu, în *SCN*, 12, 1997, 83, nr. 3; *Histria III*, 152, nr. 990; V.H. Baumann, *Fermn*, 168, nr. 19; Gh. Poenaru Bordea, C. Popa, în *BSNR*, 70–74, 1976–1980, 636, nr. 3; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 67; K. Kolev, în *Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburstag*, Berlin, 1998, 351–368; E. Schönert-Geiss, *Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*, Berlin, 1999, 1053–1100.

A.B. şi G.P.B.

Philippos (sec. 4 d.Hr.), martir creştin al cărui nume, împreună cu alte trei (Zotikos, Attalos, Kamasis), se află înscris cu vopsea roşie pe peretele de S (din dreapta), în interior, al *martyrion*-ului de la → Niculiţel (jud. Tulcea).

V. Baumann, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 189–202; *ACR*, I, 8–9 şi 40–43.

I.B.

Phocas (Focas), împărat bizantin (602–610 d.Hr.), trac romanizat, în timpul căruia, sub un regim de teroare, ia sfârșit orânduirea politică și socială romană târzie sau romano-bizantină. Slavii pătrund și se așază în masă la S de Dunăre; perșii pun stăpânire pe terit. din partea de E a Imp. În acest

Fig. 168. Phocas.

timp, la Roma se înalță, în Forul roman, o coloană cu inscripții preamărindu-l, ca urmare a recunoașterii supremației scaunului papal.

G. Ostrogorsky, *Histoire,* 113–115; *DID II,* 439.

I.B.

Phrygia (Frigia), regiune geografică antică în N–V Asiei Mici, locuită de triburi traco-macedonene, ce formează un regat în sec. 8 î.Hr. După cca 700 î.Hr. acesta dispare, zona fiind apoi dominată de diferite formațiuni statale. Cucerită de Alexandru cel Mare, cea mai mare parte a ei, **Ph.** Mare, face parte în epoca elenistică din Regatul seleucid, în timp ce alte regiuni au aparținut regatelor Pergamului și Bithyniei. În 129 î.Hr. a fost înglobată în provincia romană Asia. Diocletian a creat două provincii **Ph.**, numite mai târziu **Ph.** Pacatiana și **Ph.** Salutaris. Între cultele orientale pătrunse în Dacia și Moesia Inferior, sunt originare din **Ph.** cele ale zeiței Cybela și soțului său Attis, precum și ale zeilor Men și Sabazios. Un centurion, *frumentarius,* al leg. *XIII Gemina,* Tib. Claudius Vibianus, a ridicat la Augustopolis în **Ph.** un altar închinat lui Silvanus. Încă mai importantă este prezența unor phrygieni în Moesia Inferior: Aelius Aurelius Atticus, originar din Dorylaeum, la Fântânele (com. Cogealac, jud. Constanța), și Aufidius (eventual Fufidius) Helius, originar din Amorium, la Topolog (jud. Tulcea). Monede emise de orașe din **Ph.** s-au descoperit atât în Dacia cât și în Moesia Inferior. Amintim monedele din Amorium și Laodicaea (Hadrian) descoperite la Porolissum, din Philomelium (Severus Alexander) la Sucidava ori în imediata ei vecinătate, pentru Dacia, și pe cele din Bruzus (Gordian III) la Tomis și din Amorium la Callatis, pentru Moesia Inferior. O altă monedă emisă la Laodicaea, pseudo-autonomă, contramarcată de două ori în vremea lui Severus Alexander, provine foarte probabil tot din țara noastră, dintr-o localitate neprecizată. S-ar putea adăuga pentru perioada romană târzie un plumb sigilar al orașului Metropolis descoperit la Tomis, cu condiția de a nu fi vorba cumva de omonimul acestuia din Ionia.

M. Macrea, *Viața,* 188, 369 și 373; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine,* București, 1991, 91, 95 și 241; I. Winkler, în *SCN,* 2, 1958, 406, nr. XIV; ead., în *ActaMN,* 1, 1964, 218–220; B. Mitrea, în *SCN,* 4, 1968, 396, nr. 9; Al. Popeea, în *Însemnări didactice. Culegere de studii și articole metodico-științifice de istorie,* Constanța, 1982, 32, nr. 11; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, în *BSNR,* 90–91, 1996–1997, sub tipar.

G.P.B.

Philomelium v. **Phrygia**

Phoibos din Nicomedia v. **Gura Dobrogei**

Pianu de Jos, sat în com. Pianu (jud. Alba), în apropierea căruia, pe un bot de deal, numit „Podei", la confluența dintre Valea Pianului și Pârâul Liștii, a fost descoperită o așezare neo-eneolitică. Urmele de locuire se întind pe câteva ha, îndeosebi în zona centrală a platoului. În cuprinsul depunerilor arheologice, a căror grosime variază de la 0,50 la 1,50 m, au putut fi identificate trei straturi de cultură, unele cu mai multe niveluri de locuire, aparținând, în ordine cronologică, culturilor neolitice: Turdaș, Petrești și Coțofeni. Este bine reprezentată faza târzie a culturii Turdaș, ce poate fi sincronizată cu începuturile fazei Vinča C (= Vinča-Pločnik I) și cu faza Precucuteni II. Ceramica pictată din nivelurile II a și II b ale așezării aparține culturii Petrești, fazele A-B și B. În acest orizont cultural au putut fi sesizate atât influențe ale culturii Gumelnița (inclu-

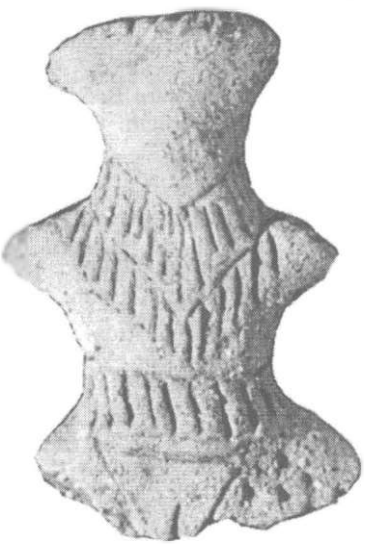

Fig. 169. Pianu de Jos, jud. Alba.
Statuetă feminină din lut ars (cultura Coțofeni).

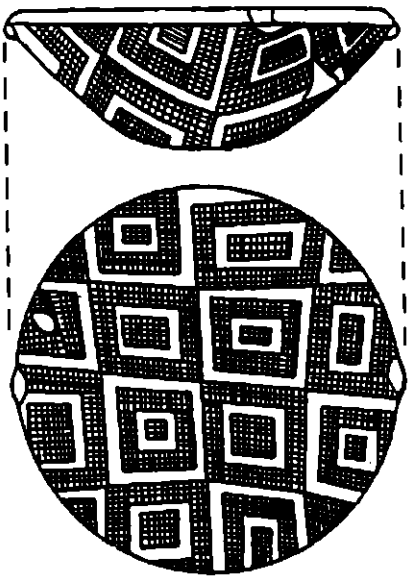

Fig. 170. Pianu de Jos. Vas Petrești.

siv ceramică pictată cu grafit) databile, în linii mari, în faza Gumelnița A2, cât și ceramică pictată cu analogii în grupul cultural Herpály. Între faza de sfârșit a culturii Petrești și aspectul culturii Coțofeni, reprezentat prin ultimul nivel de locuire din așezare (III), se află un orizont cultural reprezentat prin categoria ceramică ornamentată prin împunsături succesive, cu analogii în faza timpurie a culturii Bodrogkeresztúr și așa-numitul orizont *Furchenstichkeramik Mischgruppe* de la Bajc-Vlkanovo. Orizontul vechi *Furchenstichkeramik* de la **P. de J.** pare a fi contemporan, cel puțin parțial, cu ultima fază a culturii Petrești (Petrești B2 = nivelul IIb2) și cu o fază timpurie a culturii Bodrogkeresztúr. În raport cu periodizarea culturii Coțofeni, locuirea aparținând acestei culturi de pe „Podei" trebuie atribuită fie unei faze mai evoluate a culturii Coțofeni (prima ar fi aspectul cultural Coțofeni (I) de la Cașolț—„Poiana în Pisc"), fie unui aspect regional al acestui complex cultural.

I. Paul, în *SCSibiu*, 1969, 34–88.

I.P.

Pianu de Sus, sat în com. Pianu (jud. Alba), unde, în 1852, s-a descoperit un tezaur monetar format din 49 drahme emise la Apollonia și la Dyrrhachium, precum și din imitații ale acestora, la care se adaugă o tetradrahmă din Thasos. Data îngropării se plasează cu probabilitate în deceniul al treilea al sec. 1 î.Hr.

IGCH, 577.

G.P.B.

Piatra Craivii (com. Cricău, jud. Alba), numele unei masive stânci de calcar (1083 m alt.), situată la cca 20 km N de Alba Iulia, pe care se află o cetate dacică, cu o poziție strategică deosebită (sec. 1 î.Hr. — sec. 1 d.Hr.). Săpăturile efectuate în anii 1960—1971 au dus la descoperirea unei așezări ce se întinde pe suprafața a 11 terase semicirculare amenajate special, la care se adaugă o serie de platforme (balcoane) suspendate, tăiate în stâncă, și mici posturi de observație care străjuiesc drumul ce duce spre vârful înălțimii, fiind orientate către valea Mureșului. Pe culmea stâncii a fost ridicată cetatea propriu-zisă, având dimensiunile de 67 × 36 m, cu un zid gros de 3 m, din pietre cioplite, legate între ele cu grinzi de lemn dispuse longitudinal și vertical, la care se adaugă stâlpi verticali. În cursul săpăturilor s-au descoperit, pe terasele așezării, aliniamente de tamburi de piatră aparținând unor sanctuare de tip dacic, urme de ateliere meșteșugărești, ceramică de forme și cu decor specifice perioadei clasice, resturi de vase pictate, unelte și arme de fier (seceri, coase, fier de plug, tesle, nicovale, dălți, securi, vârfuri de lance, săgeți, săbii *sica*), piese de harnașament, obiecte de podoabă (catarame, inele, pandantive, fibule, brățări) și monede (4 denari romani republicani emiși între 88–76 î.Hr. și o tetradrahmă dacică de tip → Aiud-Cugir). Cetatea propriu-zisă a fost construită în faza finală a locuirii de aici. După cum arată descoperirile, la **P.C.** a existat un important centru economic, religios și politic al unei formațiuni politice dacice, foarte probabil vechiul Apoulon, capitala neamului dac al → apullilor. Sfârșitul complexelor se datorează războaielor daco-romane. Plasarea aici a localit. → Ranisstorum pare puțin probabilă.

I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, în *Celticum*, 12, 1965, 115–146; I. Berciu, în *Cetățile dacice din Transilvania*, 1966, 45–57; Al. Popa, în *Apulum*, 9, 1971, 271—280; I. Berciu, I. Moga, în *Crisia*, 1, 1972, 68–71.

C.P.

Piatra Frecăței, promontoriu înalt și stâncos în com. Ostrov (jud. Tulcea), pe care se află așezarea Beroe. Așezarea este cunoscută mai bine pentru epoca romană, deși descoperiri datorate cercetărilor de teren și săpăturilor arheologice oferă date privind epoca preistorică și aceea a civilizației getice. Însuși numele getic s-a păstrat până în antichitatea târzie și s-a transmis în numele actual Băroi al brațului Dunării pe al cărui mal drept se află. În apropiere au fost descoperite morminte din epoca bronzului, iar de pe promontoriu, din marginea lui și din zona apropiată s-au recoltat fragmente ceramice aparținând culturii Hamangia și altele din epoca fierului timpuriu și târziu. Fortificația romană, situată pe același promontoriu, se afla după *Tab. Peut.* (VIII, 3; *Bereo*) la 21 mile de Troesmis și la 25 de Carsium, iar după *It. Ant.* (225, 1, *Biroe*) la 18 și respectiv 23. Fără să

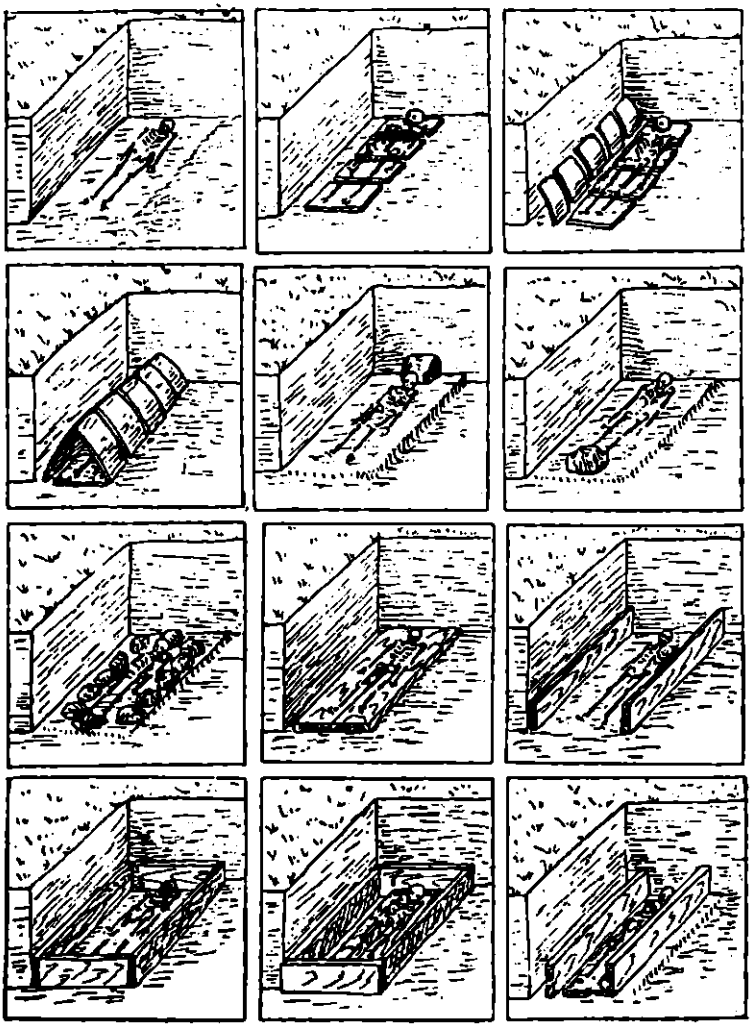

Fig. 171. Piatra Frecăței. Tipuri de morminte.

dispunem de date clare privind statutul juridic al fortificației și așezării de la **P.F.**, este posibil ca, prin poziție și importanță în zonă, să fi avut rolul unei capitale de terit. De altfel, rolul economic, pe lângă cel militar, din vremea Principatului, păstrat și chiar amplificat ulterior, este legat de funcția portuară și de zona agricolă, cărora li s-au adăugat drumul roman identificat în apropiere, carierele de șist etc. Se cuvin menționate, la același capitol, două plăci votive pentru Dionysos, dintre care una cu inscripție lat., rod al activității artizanale, dar și reflex, prin atari preocupări spirituale, al importanței viticulturii pentru localnici în această zonă propice. Mai târziu, este amintită în *Not. Dign.* (*Or.*, 39, 15, *Bireo*) ca sediu al unei unități de cavalerie, *cuneus equitum stablesianorum*, la Theoph. Sim. (II, 6, Βερόη), în *Not. Epis.* (531, ὁ Βιταίνου) când, în sec. 6 d.Hr., era sediu episcopal, la Geogr. Rav. (IV, 5, 47, *Birafon* și IV, 7, 49, *Bireon*). Între sec. 1–6 d.Hr. a funcționat ca stație de flotă, dar și a drumului terestru de-a lungul Dunării, precum și garnizoană pentru mici unități militare romane de pe limes. Sunt cunoscute, între altele, o porțiune din zidul de incintă din piatră și mortar cu emplecton și paramente, gros de cca 3 m (sec. 3–4) și, prin sondaje, doar câteva porțiuni din clădirile de zid târzii ale fortificației, excelent apărate natural de jur împrejur și mai cu seamă spre Dunăre. Prin 1911 se mai putea distinge forma poligonală neregulată a cetății, un turn rectangular spre Dunăre, tot atunci găsindu-se monede de la Antonini și din sec. 3 și 4 d.Hr. Un incendiu violent datorat atacurilor avaro-slave a distrus fortificația în timpul lui Iustin II, dar, potrivit descoperirilor din necropolă, așezarea a supraviețuit până la

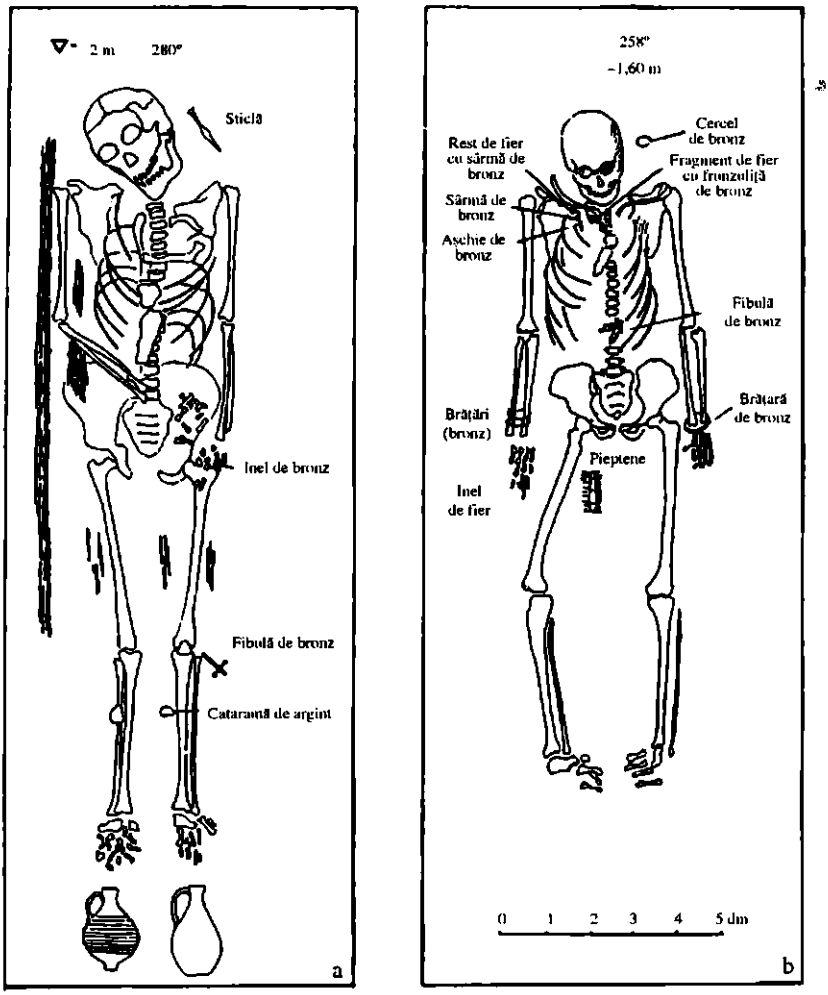

Fig. 172. Piatra Frecăței. Morminte din sec. 4 (a) și 6–7 d.Hr. (b).

începutul sec. 7. Pentru momentul dinaintea căderii limesului s-a remarcat aici și prezența unor alogeni cu statut de federați, aflați și ei în curs de asimilare. Reparată în sec. 10, fortificația a redevenit un punct important de sprijin al frontierei bizantine, durând, cu încă două niveluri succesive de locuire, până în sec. 11–12, după cum s-a observat în cursul cercetărilor din același loc. Pe platoul situat imediat la N–E de promontoriul fortificat au fost dezvelite 1100 morminte (sec. 2–7 și 10–12), în apropierea cărora au fost identificate și urme ale așezării civile. În aria necropolei s-au descoperit ruinele unei bazilici paleocreștine cu trei nave și numeroase fragmente din tencuiala cu pictură (frescă) policromă ce i-a aparținut; în același edificiu a fost cel mai probabil folosit suportul ceramic de formă tronconică pentru bazin de apă sfințită (piesă unică până acum pe terit. României) cu pereți groși cu decor traforat din turnare și cu inscripție creștină (sec. 5–6 d.Hr.). Corespunzător epocii romane, în necropolă se întâlnesc riturile și ritualurile de înmormântare specifice provinciei în timpul Principatului. Mormintele descoperite sunt în marea lor majoritate de înhumație și conțin ca inventar în special vase ceramice de mici dimensiuni de factură provincială, databile în sec. 2 și 3 d.Hr. În epoca Dominatului, în afară de dispariția totală a ritualului incinerației, se constată generalizarea înmormântării creștine, deosebirile existând doar în inventar și modul de protejare a indivizilor, potrivit căruia s-au înregistrat morminte simple, cu țigle, cu pietre sau cu lemn. Inventarul mormintelor devine, începând din sec. 4, mult mai bogat, conținând în afara vaselor ceramice și uneori din sticlă și obiecte de podoabă și de port: mărgele, cercei, fibule, catarame etc., în marea lor majoritate de factură romană. Un grup important de morminte din același sec. conține și obiecte aparținând mediului așa-zis „sarmatic" și culturii Sântana de Mureș-

Cerneahov: colane din bronz, cercei de argint sau bronz, vase ceramice tipice, catarame, mărgele, fibule cu piciorul întors pe dedesubt, cu butoni în formă de ceapă și cu placă. Unui număr restrâns de înmormântări specifice începutului sec. 5 îi urmează un grup masiv databil între sfârșitul aceluiași sec. și începutul sec. 7, cu inventare bogate, caracteristice epocii: catarame din bronz, numeroase piese de centură, fibule digitate, brățări cu capetele îngroșate, piepteni bilaterali din os etc., ultimele morminte din această serie datând de la începutul sec. 7. Cea din urmă grupă cronologică de înmormântări, și acestea creștine, aparține sec. 10–12; printre obiectele caracteristice descoperite se numără cercei, inele, cruci duble relicviar etc., marea lor majoritate de factură bizantină. Dispunerea în plan a tipurilor diferite de morminte (după inventar) corespunzând fiecărei epoci în parte și în special celei romane târzii, împreună cu analiza evoluției ritualului alogenilor etc., au dus la concluzia afirmării procesului de asimilare de către populația romanizată a grupurilor neromane.

C. Moisil, în *BCMI*, 4, 1911, 46; E. Comșa, în *Materiale*, 5, 1959, 761–764; A. Petre, în *Materiale*, 8, 1962, 565–586 și *SCIV*, 15, 1964, 1, 59–80; *DID I*, 65–66, 68, 83, 98; *DID II*, 205, 371–373, 494–497 și 547–549; *TIR*, L 35, 26–27; D. Vâlceanu, Al. Barnea, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, 209–218; Al. Suceveanu, *VEDR*, 65 și 138–139; S. Morintz, *Contribuții*, 89 și fig. 1.

A.B.

Piatra-Neamț, munic. în jud. Neamț, pe terit. căruia au fost descoperite vestigii din diferite epoci. În punctul „Poiana Cireșului" a fost cercetată o așezare paleolitică cu trei niveluri de locuire gravetiană, care păstrează vetre de foc, piese litice și oase de ren în special (M.B.C.). În punctul „Ciritei", situat în apropierea fabricii de cărămidă, au fost semnalate urmele unei așezări aparținând culturii Noua II. Cercetările au identificat locuințe adâncite din inventarul cărora fac parte unelte din os sau bronz (ace simple sau cu protuberanțe), precum și fragmente ceramice provenind de la borcane în formă de sac, ornamentate cu brâu în relief, sau de la cești, cu torți cu buton sau creastă. În apropierea așezării, la cca 100 m N, a fost identificată necropola corespunzătore, cu morminte de înhumație și incinerație, având ca inventar borcane și cești specifice culturii Noua (A.F.). V. și *Bâtca Doamnei* și *Petrodava*.

V. Căpitanu, în *Carpica*, 2, 1969, 7–11; M. Brudiu, *Paleoliticul și Epipaleoliticul în Moldova*, București, 1974, 100–101; A. Nițu, M. Zamoșteanu, în *Materiale*, 6, 1960, 520–524; A.C. Florescu, în *MemAntiq*, 1, 1971, 83–92.

M.B.C. și A.F.

Piatra Roșie, înălțime submontană (832 m alt.) în zona Munților Orăștiei, situată pe terit. com. Boroșd (jud. Hunedoara), pe al cărei platou a fost ridicată o cetate dacică datată la finele sec. 1 î.Hr. și în sec. 1 d.Hr. Cetatea a fost prevăzută cu o dublă fortificație. Primul zid de incintă, cel mai vechi, de formă patrulateră, cu dimensiunile de 102 × 45 m și cu cinci turnuri interioare (patru la colțuri și unul pe latura de E), a fost construit din blocuri de piatră fasonată legate între ele prin intermediul unor bârne de lemn ale căror capete erau fixate în scobituri în formă de coadă de rândunică. Spațiul dintre cele două paramente era umplut cu pietre obișnuite și cu pământ, tehnică folosită și la celelalte fortificații ale cetăților dacice din aceeași zonă. Accesul în cetate se făcea prin turnul din colțul de N–E spre care ducea un drum lat de 3 m, în trepte, pavat cu lespezi de piatră. În interiorul cetății s-au găsit urmele unei mari clădiri cu absidă, construită din lemn pe temelii de piatră, și o cisternă. A doua incintă, constând dintr-un zid de piatră și pământ gros de 1,50–2 m, întărit și cu palisadă, cuprindea zona de E, cu mai multe terase și reunind două dintre turnurile ridicate anterior. Această incintă, cu rol de avanpost, pare să fi fost ridicată în răstimpul dintre cele două războaie daco-romane. În partea de N–V a primei cetăți s-au găsit câțiva tamburi de piatră aparținând unui sanctuar și urmele unor clădiri cu mai multe încăperi, așezate pe temelii de piatră. În cursul cercetărilor arheologice efectuate în 1921 și 1949 au fost desco-

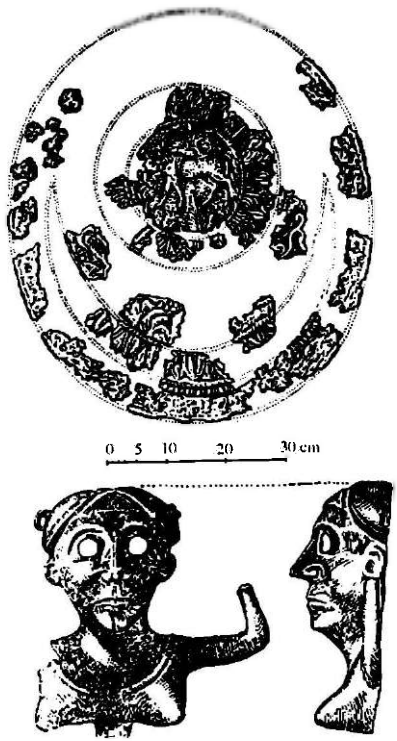

Fig. 173. Piatra Roșie. Înveliș de scut din fier și figurină din bronz.

perite: ceramică de diferite tipuri, unelte, arme şi piroane de fier, obiecte din bronz, printre care şi un opaiţ, monede din Thasos, Histria şi denari romani republicani, la care se adaugă un candelabru cu trei braţe, bustul de bronz al unei divinităţi şi resturile din învelişul de fier al unui scut, frumos ornamentat, având în centru un bour înconjurat de un decor de palmete. Cetatea de la **P.R.** făcea parte din sistemul de fortificaţii dacice din zona Munţilor Orăştiei, având ca rol principal apărarea dinspre V a capitalei Sarmizegetusa Regia de pe dealul Grădiştea Muncelului. Ea a funcţionat până în timpul războaielor daco-romane din anii 101–106 d.Hr., când a fost distrusă.

D.M. Theodorescu, *Cercetări arheologice în Munţii Hunedoarei*, Cluj, 1923; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954.

C.P.

Piatra Şoimului (fost Calu), com. în jud. Neamţ, pe terit. căreia se află o importantă staţiune arheologică, situată pe colina abruptă numită „Horodiştea", la poalele Munţilor Tarcău şi nu departe de confluenţa pârâului Calu cu Bistriţa. Punctul acesta foarte înalt are dimensiuni modeste (cca 45 × 20 m) şi a fost separat de restul terasei prin ample amenajări făcute de geto-daci în sec. I î.Hr.–I d.Hr. Prin terasarea unei zone importante, precum şi prin săparea unui imens şanţ de apărare, s-a creat pe „Horodişte" o adevărată acropolă servind sigur ca loc de refugiu. Vechile săpături au identificat stratul La Tène, precum şi materiale aparţinând culturii Cucuteni, fazele A, A-B şi B. Sporadic, au fost descoperite şi fragmente ceramice de tip Horodiştea-Folteşti, precum şi din epoca bronzului. Întâmplător a fost găsit şi un cazan de bronz de tip sarmatic.

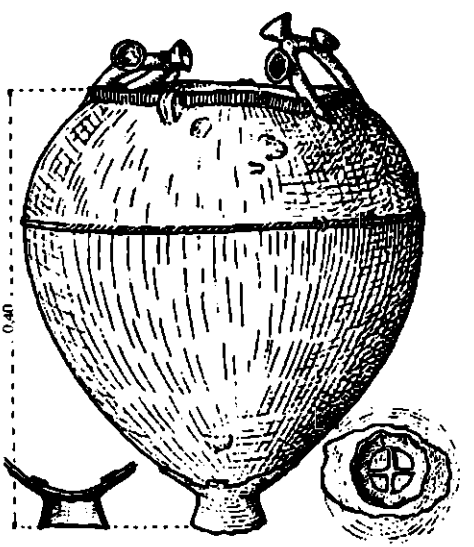

Fig. 174. Piatra Şoimului. Cazan de bronz de tip sarmatic.

Noile săpături au dus la descoperirea marelui şanţ de apărare şi a amenajării în terase (amintită mai sus), precum şi a numeroase complexe şi gropi menajere din sec. I î.Hr.–I d.Hr. Au fost, de asemenea, degajate o serie de locuinţe de suprafaţă aparţinând culturii Cucuteni, fazele A (cu mai multe niveluri), A-B şi B. În plus s-a descoperit şi un şanţ de apărare cucutenian. Materialele Horodiştea-Folteşti ca şi acelea din epoca bronzului au apărut, ca şi în vechile săpături, în mod cu totul spordic. Pe terit. aceleiaşi com., la poalele dealului „Gorgan" s-a descoperit întâmplător şi un depozit de piese de silex (11 topoare şi o daltă) aparţinând culturii amforelor sferice.

R. Vulpe, în *Dacia*, 7–8, 1937–1940, 13–67; S. Marinescu-Bîlcu, Şt. Cucoş, V. Mihăilescu-Bîrliba, *Săpături noi la Calu* (mss.); V. Spinei, în *MemAntiq*, 3, 1971, 88.

S.M.-B.

Picusculus (lat. <*picus*, „ciocănitoare"), curs de apă menţionat de → horothesia lui Laberius Maximus în terit. Histriei. Împreună cu → Turgiculus, acest hidronim lat. a dus la presupunerea unei colonizări romane în zonă. **P.** a fost identificat ipotetic cu Poturi sau cu Slava Cercheză.

ISM, I, nr. 67; 68, cu lit. anterioară.

A.Ş.

piefigi (gr. Πιέφιγοι; lat. *Piephigi*), populaţie geto-dacică, menţionată de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 3) printre neamurile din Dacia. Au fost localizaţi de V. Pârvan în fostul jud. Vlaşca (actualul jud. Giurgiu). Mai recent, **p.** au fost plasaţi pe valea Argeşului, în jurul importantei aşezări getice de la → Popeşti (jud. Giurgiu). Tot de curând, ei au fost identificaţi cu marea uniune de triburi getice din sec. 3–1 î.Hr., determinată pe baza monedelor de tip → Vârteju-Bucureşti. Potrivit răspândirii acestor monede, **p.** ar fi ocupat cea mai mare parte a Câmpiei muntene, pe o arie cuprinsă între Dunăre şi Munţii Carpaţi, râurile Vedea şi Teleorman (la V) şi valea Buzăului (la E). Începuturile lor pot fi situate în vremea lui Alexandru cel Mare şi a lui Dromichaites, când geţii din această regiune s-au opus expansiunii macedonene. Uniunea getică a **p.** a reprezentat probabil şi principalul punct de sprijin al lui Burebista în opera sa de unificare a tuturor geto-dacilor.

V. Pârvan, *Getica*, 223, 242, 247, 249; R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 264; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 246–247.

C.P.

Pieleşti, com. în jud. Dolj, unde, înainte de 1940, în condiţii rămase necunoscute, s-a descoperit uu tezaur monetar cu emisiuni de tip Filip III Arideul, toate din argint, din seria tetradrahmelor, cu greut. de 15–16 g. Aceste emisiuni sunt specifice geţilor de pe ambele maluri ale Dunării, majoritatea

descoperirilor fiind făcute în dreapta fluviului. Se datează la mijlocul și în a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.

A. Metzulescu, în *A. Arh.*, 13–14, 1937–1938, 7–8; B. Mitrea, în *EDR*, 10, 1945, 80; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 334, 340–343.

C.P.

piengeți (gr. Πιενγῖται; lat. *Piegetae*), populație geto-dacică, pomenită de Ptol. (*Geogr.*, III, 5, 8) alături de sabocci și biessi și localizată „pe lângă Muntele Karpatos". Pentru V. Pârvan, **p.** sunt geții din părțile de N ale Carpaților răsăriteni, care năvăleau deseori în provincia romană Dacia. Prezența **p.** în această regiune s-ar datora unei mișcări mai vechi de populații, dinspre S–E spre N–V, adică din Dacia spre Munții Slovaciei și Moraviei.

V. Pârvan, *Getica*, 223–224, 242.

C.P.

pieptene. În epocile gr. și romană, **p.** se întâlnesc destul de rar. Unul dintre cele mai vechi exemplare provine din sarcofagul descoperit la Mangalia-„Nord", datând din prima jumătate a sec. 2 d.Hr.: un **p.** cu dinți bilaterali. În cultura dacilor liberi sunt cunoscute câteva exemplare, din seria celor cu mânerul semicircular. Asemenea **p.**, datând din a doua jumătate a sec. 3, au fost descoperiți în Muntenia, la Colonești, Mătăsaru și Dulceanca (C.P.). Odată cu cristalizarea culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, la E, S și apoi în terit. intracarpatic, se impune un tip de **p.** lucrat din trei plăci de os, fixate cu nituri de bronz sau de fier. Elementul cronologic relevant este oferit de forma plăcii. Astfel, pentru faza timpurie (ultimele decenii ale sec. 3 — prima parte a sec. 4), pare a fi caracteristic **p.** cu mâner semicircular, în timp ce **p.** cu mâner tras în sus par a fi specifici unei faze mai evoluate (mijlocul și a doua jumătate a sec. 4). În zona limesului roman apar, într-o fază înaintată a sec. 4 și la începutul sec. 5, **p.** ornamentați cu capete de cai sau **p.** bilaterali (cu două rânduri de dinți cu margine profilată). **P.** bilaterali, de origine romană, care sunt atestați mai ales începând cu a doua jumătate a sec. 4, se impun și în perioada următoare, fiind un element caracteristic pentru orizontul funerar al celei de a doua jumătăți a sec. 5 și al sec. următor din bazinul Dunării de Jos. Izolat în peisajul arheologic, nu numai al Moldovei, este **p.** de os bilateral de la Davideni, la care se remarcă în mod deosebit teaca de asemenea din os, împodobită cu motive geometrice. Realizați în atelierele comunităților epocii (este concludent în acest sens atelierul de prelucrat osul din așezarea din sec. 4 de la Bârlad-„Valea Seacă"), ei au fost împodobiți prin incizare cu motive mai ales geometrice. Nu lipsesc însă și motive zoomorfe, cum este cazul **p.** cu mâner tras în sus dintr-o descoperire de la Mediaș, împodobit cu o pasăre (neprecizată, posibil vultur sau porumbel). După încetarea orizontului funerar de înhumație al sec. 6–7 din Transilvania, **p.** de os ies din modă sau mai degrabă nu au mai fost depuși în morminte. În a doua jumătate a sec. 3 și pe parcursul celui următor au fost utilizați și **p.** de fier cu placă semicirculară sau triunghiulară (R.H.). Pentru regiunea de la S de Dunăre, este de remarcat faptul că cei mai mulți **p.** cu dinți bilaterali s-au descoperit în necropola de la Beroe — Piatra Frecății, fiind datați în sec. 6 d.Hr. Mai rar, acest tip de **p.** se întâlnește și în necropola Histriei (C.P.). Cel mai vechi **p.** descoperit la Dinogetia-Garvăn (sfârșitul sec. 10 — începutul sec. 11) se compune din trei plăci de corn, lungi de 12,2 cm, dintre care una mai lată, prevăzută cu un singur rând de dinți pe o parte și două plăci înguste, mai groase, plan-convexe în secțiune, fixate prin cuișoare de bronz pe partea superioară a plăcii cu dinți, care serveau de apucătoare. Fețele celor două plăci înguste sunt împodobite cu un decor incizat, alcătuit din câte două incizii fine paralele, dispuse la mijloc în rețea, iar către extremități vertical și simetric. Alți **p.** fragmentari, cu câte două rânduri de dinți, descoperiți în aceeași așezare, amintesc prin

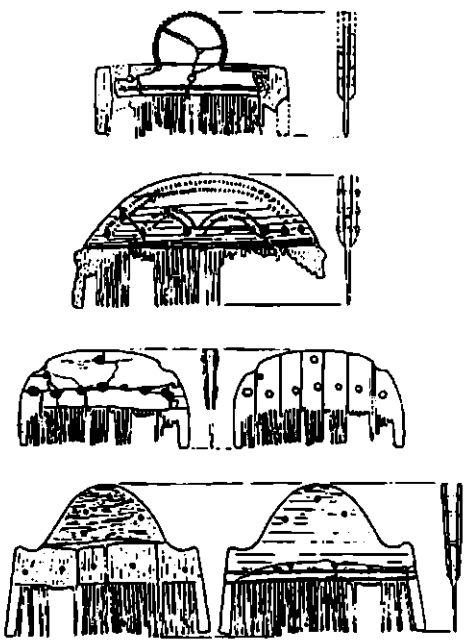

Fig. 175. Piepteni din corn de cerb. Bârlad-„Valea Seacă" (sec. 4 d.Hr.).

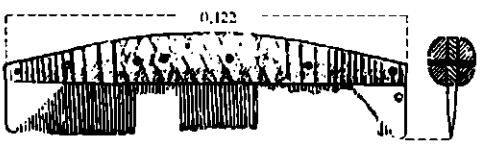

Fig. 176. Pieptene din plăci de corn descoperit la Dinogetia-Garvăn (sfârșitul sec. 10–începutul sec. 11).

forma lor de **p.** din perioada romano-bizantină, ceea ce duce la presupunerea existenței unor **p.** asemănători și în perioada sec. 7–10, mai puțin cunoscută (I.B.).

Gh. Ștefan și colab., în *Materiale*, 5, 1959, 571, fig. 6, 1; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, 91–92; V. Palade, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 1, 1981, 179–215; S. Thomas, în *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8, 1960, 54–215; *Histria II*, 227, 229; A. Rădulescu, în *Pontica*, 6, 1973, 247–265.

C.P.; R.H. și I.B.

pietrar v. **cuptor**

Pietrarii de Sus, sat în com. Pietrari (jud. Vâlcea), pe terit. căruia s-a descoperit (1902), în mod întâmplător, un tezaur de monede geto-dacice depuse într-un vas de lut. Au fost recuperate doar 21 de monede, toate emisiuni getice specifice actualului terit. al Olteniei, cunoscute sub numele de tip Aninoasa-Dobrești. Sunt imitații locale de tip Filip II, mult stilizate, calul de pe rv. având botul în forma unui cioc de rață. Monedele au greut. cuprinse între 11, 23 și 14,94 g și datează din a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.

C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 282.

C.P.

Pietrele, sat în com. Băneasa (jud. Giurgiu), în apropierea căruia, pe marginea terasei Dunării, în punctul „Gorgana", se află o așezare de tip tell (diam. 95 m), cu o poziție ce domină până departe lunca Dunării (săpături în 1943 și 1948). Cea mai veche depunere este un strat sărac în materiale din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Urmează trei straturi corespunzătoare celor trei faze (I, II și III) ale culturii Gumelnița. La baza lor s-au dezvelit urme de locuințe distruse prin foc, având sub dărâmături felurite vase, unelte, oase de animale etc. Locuința I din faza Gumelnița II a avut vatră și laviță. În cuprinsul locuinței, de-a lungul pereților, erau diferite vase (într-unul s-au găsit resturi de făină carbonizată), unelte, inclusiv un cârlig de aramă pentru undiță și alte două obiecte mărunte de aramă (un ineluș și un fragment de ac cu gămălie). Dintre podoabe sunt menționate mărgele de piatră (una de marmură), mărgele plate, mărgele de scoici, pandantive de os triunghiulare. Menționăm o figurină antropomorfă de marmură și altele de os (plate sau prismatice) și una de formă *en violon*. Printre figurinele de lut ars se află și una ce redă o vulpe ghemuită (E.C.). În 1964, în punctul „Scoarței", s-a descoperit un tezaur monetar geto-dacic. Cuprinde 35 monede de argint getice de tip Vârteju-București, datând de la sfârșitul sec. 2 și începutul sec. 1 î.Hr. Pe locul descoperirii

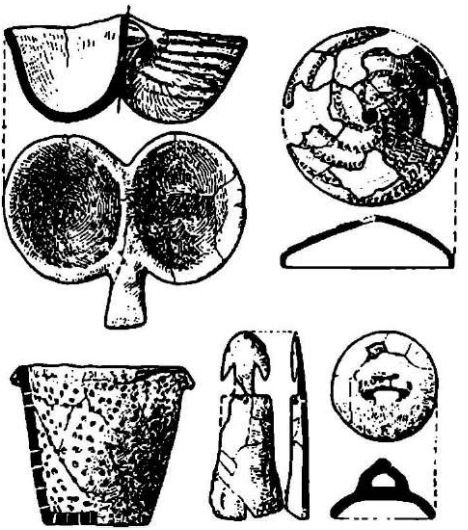

Fig. 177. Pietrele.
Ceramică și figurină antropomorfă din os.

tezaurului s-au identificat și urmele unei așezări geto-dacice (C.P.).

D. Berciu, în *Materiale*, 2, 1956, 503–544; B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 1965, 3, 610; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 228.

E.C. și C.P.

Pietreni (fost Cocargea), sat în com. Deleni (jud. Constanța), pe terit. căruia a fost găsită o inscripție conținând o dedicație către Deus Invictus (= Mithras) făcută pentru sănătatea lui Marcus Aurelius de către centurionul *leg. XI Claudia*, Annius Saturninus. În caz că inscripția nu provine din Tropaeum Traiani, s-ar putea ca ea să indice la **P.** o proprietate agricolă.

CIL, III, 7483; *CIMRM*, nr. 2311; Al. Suceveanu, *VEDR*, 74, 108, 146.

A.S.

Pietroasa Mică, sat în com. Pietroasele (jud. Buzău), în raza căruia, pe colina „Dogaru", a fost cercetată o necropolă birituală din epoca bronzului, constituită din 62 morminte de înhumație și două morminte de incinerație. Mormintele de înhumație sunt în poziție chircită, unele foarte accentuat, pe partea stângă, cu o singură excepție. Orientările predominante sunt V–NV, N–NV, N–NE și E–NE. Unele morminte au fost înconjurate cu ringuri de piatră, altele au fost acoperite cu movile din pietre. În mai multe morminte s-au găsit amenajări interioare ale gropilor făcute cu pietre. Inventarele funerare sunt constituite în general din ceramică (cești, pixide, askoi, vase de ofrandă) și în două cazuri din arme (pumnale din bronz), apoi din piese de port (inele de buclă, coliere, brățări, butoni). După

Fig. 178. Pietroasa Mică. Ceramică din necropolă.

inventare cimitirul fost atribuit culturii Monteoru şi împărţit, pe baza stratigrafiei orizontale, în trei etape succesive de-a lungul ultimelor faze ale acestei culturi. După alte păreri, cimitirul de la **P.M.** aparţine în întregime fazei Monteoru IIb. Pe o colină apropiată numită „Coasta Rusului" se găseşte o aşezare monteoreană de tip cetăţuie, care nu a fost încă cercetată. V. şi *Pietroasele.*

A. Oancea, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 131 şi urm.

I.M.C.

Pietroasele, com. în jud. Buzău, pe terit. căreia au fost descoperite vestigii arheologice din epoci diferite. În punctul „Gruiul Dării" este în curs de cercetare o aşezare din epoca bronzului, fazele Monteoru Ic3 şi Ic4, suprapusă de o alta din epoca geto-dacică (sec. I î.Hr.–I d.Hr.), prevăzută cu val de apărare construit din piatră şi pământ. Aici s-au descoperit: ceramică tipică, obiecte de metal şi os, unelte şi monede, printre care şi o didrahmă emisă de oraşul Histria. În apropierea locului unde s-a descoperit marele tezaur „Cloşca cu puii de aur" s-a găsit o necropolă din epoca bronzului, aparţinând culturii Monteoru. Vestigii aparţinând dacilor liberi (carpi) sunt semnalate pe pantele văii „Urgoaia". În centrul com. se află un castru din piatră (158 × × 124 m), cu zidurile groase de 3 m, semnalat de Al. Odobescu. Cercetările arheologice întreprinse în ruinele castrului între anii 1973–1983 au oferit date interesante cu privire la tehnica de construcţie şi datarea monumentului în sec. 4 d.Hr. La cca 400 m E de castru au fost identificate şi cercetate parţial ruinele unui complex thermal contemporan cu castrul, dar care cuprinde şi elemente de datare mai timpurii (cărămizi ştampilate cu indicativul *leg. XI Claudia Antoniniana*). La S de castru au fost scoase la iveală, cu prilejul unor lucrări de salvare, morminte de înhumaţie din sec. 4 d.Hr. În punctul complexelor sociale aparţinând staţiunii viticole au fost salvate 12 morminte de înhumaţie şi două de incineraţie aparţinând purtătorilor culturii Sântana de Mureş. Un alt cimitir din aceeaşi vreme şi aşezarea aferentă au fost identificate în raza cătunului Dara, iar un al patrulea cimitir din sec. 4 d.Hr. a fost reperat în perimetrul cătunului Clondiru de Sus. La S de castru, în aria cimitirului nr. 1, au fost cercetate patru morminte de înhumaţie dintre care unul prezintă inventar caracteristic primelor decenii ale sec. 5. O necropolă de incineraţie din sec. 6–7 este semnalată pe terasele din stânga văii „Urgoaia", în satul Pietroasa Mică. Cu prilejul explorării thermelor au fost cercetate vestigii aparţinând unei aşezări din sec. 8–10. În apropierea acestora, pe raza satului Sarânga, au fost descoperite morminte de incineraţie datând din sec. 8–10 (G.D.). Din tezaurul cunoscut sub numele de „Cloşca cu puii de aur", descoperit întâmplător în 1837, s-au putut recupera numai 12 piese (obiecte de port şi vase), în greut. de 18,797 kg, aflate în prezent la MNIR. Piesele de port sunt destinate podoabei gâtului (trei colane) sau pieptului (fibule) şi sunt lucrate fie numai din aur masiv (colanul simplu şi colanul cu inscripţie), fie din aur împodobit cu granate (colanul cu balama şi fibulele). Cele două colane simple, unul păstrat întreg, cel cu inscripţie fragmentar, aparţin tipului de colan cu ochi şi cârlig de prindere, caracteristic mormintelor princiare din sec. 5 d.Hr. Inscripţia de pe colanul fragmentar a fost gravată în rune germanice (*Futhark*) şi citită în mai multe feluri, mai acceptată fiind lectura *GUTANU IOWI HAILAG* („al goţilor Iupiter sfânt"), important indiciu asupra procesului de romanizare al societăţii gotice. Colanul cu balama, lucrat din două plăci de aur suprapuse şi sudate pe margini, cea din faţă subţire, ajurată cu motive cordiforme, florale şi frunziforme în care au fost încastrate granate, cea din spate netedă şi mai groasă, este o piesă unică,

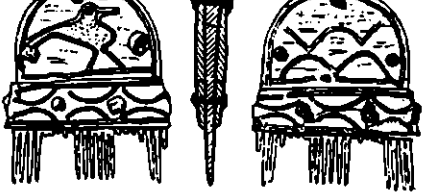

Fig. 179. Pietroasele. Pieptene de os descoperit în fortificaţie.

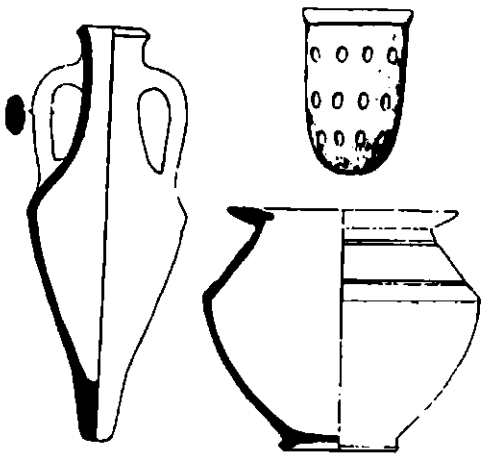

Fig. 180. Pietroasele. Ceramică și pahar de sticlă din necropola de la Clondiru de Sus.

încadrabilă prin stilul policrom în prima jumătate a sec. 5 d.Hr. Fibula mică și cele două mijlocii sunt alcătuite, ca și fibula onyx din tezaurul nr. 2 și de la → Șimleu Silvaniei, din trei părți distincte: placa centrală discoidală, sistemul de prindere împrumutat de la fibula romană târzie cu butoni în formă de ceapă de la începutul sec. 5, fixat pe rv. ei și acoperit cu o placă ornamentală, și capul de pasăre (vultur), mai stilizat la fibula mică, redat mai realist la fibulele mijlocii. Structura celor trei fibule sugerează un tip de fibulă „imperial" din mediul aulic al capitalei Imp. Roman târziu, iar av. lor este ornamentat într-un stil polierom specific primei jumătăți a sec. 5. Fibula mare, reproducere naturală a unei păsări de pradă (vultur?) este lucrată dintr-o placă groasă puternic îndoită, de care a fost sudat apoi gâtul și capul păsării. Av. plăcii este acoperit cu o rețea de celule în care au fost fixate granate; în placa tubulară a gâtului au fost tăiate ajururi cordiforme în care au fost încastrate granate plane, iar sub ochii reprezentați prin două granate lenticulare, se află gropițe în care erau fixate pietre mici rotunde (tehnică și stil tipice primei jumătăți a sec. 5). Toate cele patru fibule au fixate pe latura inferioară a plăcii verigi de care atârnau lanțuri împletite cu pandantive. Vasele, produse probabil în ateliere romane târzii, sunt fie numai din aur (tava mare, cana *oenochoe*, patera), fie din aur ornamentat în stil policrom (cele două coșulețe poligonale). Tava mare, lucrată dintr-o placă de aur prin ciocănire și cizelare sumară, are o formă ușor concavă cu buza răsfrântă în afară și se sprijină pe un fund inelar. Buza este ornamentată cu benzi de triunghiuri incizate, însoțite de motive florale, iar centrul piesei cu o rozetă cu petale alungite, înconjurată de o bandă de linii strâns ondulate executate prin gravare. Ca și tava din mormântul de la → Conceşti, piesa de la **P.** aparține recipientelor de tip *lanx*, vase de mari dimensiuni folosite la ospețe festive sau în cadrul unor ceremonii rituale, destinație avută și de celelalte vase din tezaur. Cana *oenochoe*, de formă ovoidală, cu picior scurt și gât îngroșat la mijloc, cu gura în formă de pâlnie cu buza răsfrântă orizontal, ornamentată ca și inelul piciorului cu bobițe semisferice și cu toarta din bară simplă, dreptunghiulară în secțiune, fixată de buză cu ajutorul unei plăci ajurate în chip de volute și capete de pasăre stilizate, este ornamentată pe gât și picior cu motive florale asemănătoare acelora de pe pandantivele din tezaurul 1 de la → Coșovenii de Jos. Corpul este însă ornamentat cu *strigiles*, executate în tehnica *au repoussé*. Într-o fază ulterioară, pe toartă a fost fixat un vultur, motiv ornamental zoomorf care, datorită hunilor, a căpătat în prima jumătate a sec. 5 o însemnătate excepțională. Patera este lucrată din două plăci sudate pe margini, placa exterioară fiind netedă, cea interioară acoperită cu un bogat decor în relief, reprezentând o procesiune costumată a unui *thiasos* isiac în jurul Zeiței Mame (Dea Mater), sugerată de figurina centrală sudată pe interiorul piesei. A fost produsă probabil la Antiochia în jurul anului 360, de unde a fost poate jefuită de huni cu prilejul expediției din anul 395 din Asia Mică, prin intermediul cărora a ajuns apoi la **P.** Coșulețele poligonale — unul octogonal, celălalt dodecagonal, au pereții lucrați din două rânduri de panouri ajurate, suprapuse în planuri diferite, unite prin rame înguste. Fundul este plat poligonal, sprijinit de o mică ramă, și au două torți modelate în formă de pantere, sprijinite cu picioarele din spate pe muchia vasului iar cu cele din față pe marginea unor plăci decupate în formă de coadă de pasăre și ornamentate cu o rețea de celule de aur, în care au fost încastrate granate plane. Pereții ajurați ai vasului sunt ornamentați cu rozete în care au fost încastrate granate sau cristal de munte. Motivul celor două pantere afrontate, care țin în gură un recipient, apare și pe pandantivul globular din tezaurul nr. 1 de la Șimleu Silvaniei și a avut o largă circulație în timp și în spațiu. Detaliile stilistice permit încadrarea celor două piese în prima jumătate a sec. 5. Făcând parte dintr-un tezaur tribal, poate vizigotic, dar mai degrabă ostrogotic, tezaurul de la **P.** a fost îngropat pe la mijlocul sec. 5, în urma evenimentelor care au însoțit prăbușirea „Imp. hunic" (R.H.).

Al. Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa, Opere IV*, București, 1976; R. Harhoiu, *ibid.*, 1011–1054; Gh. Diaconu, *ibid.*, 1055–1072; id., în *Dacia N.S.*, 21, 1977, 199–220.

G.D. și R.H.

pilastru (în arhit. greco-romană), stâlp sau → coloană, de obicei rectangular, tăiat în piatră sau zidit și având rol portant într-o construcție, angajat în zid sau dispus în spatele unei coloane și reluând decorația din cadrul → ordinului în care se află, de la

bază până la → capitel inclusiv, dar, firește, pe plan rectangular. Unele edificii romane din Dacia și Dobrogea mai păstrează urmele de **p.** Oricum, potrivit repertoriului de piese existent, era utilizat destul de frecvent, fie cu funcție portantă ca în cazul unor edificii romane timpurii din forul capitalei Daciei și alte orașe, sau târzii de la Histria din sectorul „central", fie cu funcție decorativă, la thermele romane (II) din același oraș, la edificiul roman cu mozaic din → Tomis, ori **p.** ce intercalează metopele monumentului triumfal de la → Adamclisi etc.

A.B.

pileați (<lat. *pilleati*), denumire dată de unele izvoare antice nobililor geto-daci datorită faptului că purtau pe cap *pilleus*, un fel de căciulă sau bonetă, spre deosebire de populația de rând, numită de aceleași surse scrise *capillati* (adică „pletoșii") sau *comati*, cei care nu aveau voie să poarte *pilleus*. În lb. geto-dacă, pătura nobiliară se numea *tarabostes*. Potrivit acelorași informații, o asemenea bonetă (*pilleus*) purtau și nobilii sciți. Din rândul **p.** geto-daci se alegeau regii, preoții și marii demnitari. În timpul războaielor daco-romane, Decebal a trimis ca soli de pace la Roma pe cei mai de seamă **p.** Raportul dintre **p.** și *comati*, populația de rând, liberă, este încă dificil de stabilit cu exactitate. Sigur apare faptul că cele două denumiri indică existența a două pături sociale diferite, **p.** beneficiind de drepturi depline și de privilegii de care nu se bucurau *comati*.

Dion Chrys., la Iordanes, *Getica*, 40; Dion Cass., LXVIII, 8, 9; I.H. Crișan, *Burebista*², 195–199; J. Wiesner, *Die Thraker*, Stuttgart, 1963, 176.

C.P.

pilleus v. **pileați**

Pinoasa, sat în com. Câlnic (jud. Gorj), la S–V căruia, pe malul pârâului Tismana, în punctul „Cetatea Stegarului", a fost descoperit un castru roman construit din pământ, distrus parțial prin eroziunea apelor. Avea laturile de 120–135 m și val înalt de 2–3 m, lat de 18 m și întrerupt în fața porților (late de 2,50 m). Șanțul din fața valului avea lăț. de 7 m. În colțul de S–E al castrului se observau resturile unui zid care unea latura de E cu cea de S. În vechea lit. de specialitate acest castru a fost localizat la „Vârț". În prezent, pe locul castrului a fost construită termocentrala de la Rovinari.

G.P.

pintaderă (< sp. *pintadera*, „pecete"), obiect de lut ars, având dimensiuni de câțiva cm, cu o mică apucătoare verticală perforată uneori orizontal și cu baza circulară, ovală sau rectangulară, decorată în tehnica inciziei sau a exciziei, cu motive unghiulare

Fig. 181. Pintaderă paleocreștină (Pălatca, jud. Cluj).

(zigzaguri, cruci, labirinturi) și spiralice. **P.** erau folosite probabil pentru imprimarea țesăturilor cu motive colorate și, de asemenea, pentru tatuaj. Foarte frecvente în multe dintre culturile neolitice și eneolitice din S–E Europei și chiar din Europa Centrală, originea lor fiind dependentă de piesele similare din Asia Anterioară (Anatolia), unde erau lucrate în special din piatră. Cele mai vechi piese din România aparțin culturii Starčevo-Criș (neolitic timpuriu), ele întâlnindu-se și în neoliticul dezvoltat (cultura Vinča-Turdaș), precum și în perioada eneolitică (culturile Gumelnița, Precucuteni, Cucuteni, Băești-Aldeni etc.) (S.M.-B). S-a dat același nume unor obiecte asemănătoare datând din antichitatea târzie, lucrate din lut ars, de obicei în formă de con, având pe baza mare o cruce incizată (înainte de ardere), înscrisă, la piesele găsite până în prezent, într-un cerc simplu sau dublu, de asemenea, incizat. Astfel de obiecte, mai degrabă un fel de peceți cu caracter paleocreștin, databile pe terit. României în sec. 5–6 d.Hr., erau folosite pentru imprimarea pâinilor necesare în liturghie. **P.** paleocreștine s-au descoperit la Pălatca (jud. Cluj), deasupra unui mormânt din sec. 4 d.Hr., și la Jabăr (com. Boldur, jud. Timiș) (A.B.).

I. Hica Câmpeanu, în *Dacia, N.S.*, 20, 1976, 27 și 34–35; I. Stratan, în *Mitropolia Banatului*, 30, 1980, 730–741; N. Dănilă, în *BOR*, 100, 1982, 7–8, 736–737; I. Barnea, în *Sargetia*, 16–17, 1982–1983, 262 și în *Études Balcaniques*, 1, 1985, 102 și 104, nr. 31 și 60.

S.M.-B. și A.B.

Pipera, cartier al munic. București, pe terit. căruia a fost descoperit (în 1936) un tezaur monetar getic, cu emisiuni de tip → Inotești-Răcoasa și tetradrahme din Thasos. Monedele getice sunt din argint cu titlul scăzut, din faza finală a monetăriei geto-

dace, datându-se în primele trei decenii ale sec. I î.Hr.

B. Mitrea, în *SRIR*, 1954, 297; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 265–270.

C.P.

Pir, com. în jud. Satu Mare. Pe un grind situat la 2 km N–V de localit., în mijlocul unei zone mlăștinoase, în punctele „Cetate" și „Curtea cetății", în urma săpăturilor efectuale de un amator prin 1948—1952, au fost descoperite 13 morminte de înhumație, dintre care unul, de copil, avea scheletul introdus într-un vas (pithos) acoperit cu un capac. În anii 1953–1954 s-au efectuat cercetări de salvare sistematice și s-a constatat că este vorba de o așezare separată în două printr-un șanț de cca 20 m și adânc de 2 m. Materialul ceramic a fost atribuit unei etape de mijloc (faza II) a culturii Otomani. Cea mai importantă dintre descoperirile din așezare este o valvă de turnare ce a făcut parte, ca piesă de mijloc, dintr-un set de trei valve. Pe una din părți se păstrează tiparul pentru un topor cu gaură de înmănușare transversală de tip Monteoru, varianta Borlești, iar pe cealaltă față pentru un topor din aceeași categorie, dar de tip Șanț-Dragomirești, varianta Dragomirești. Așezarea a fost suprapusă de un cimitir aparținând tot culturii Otomani, din care, prin săpături de salvare, au mai fost descoperite 31 de morminte de înhumație și unul de incinerație. Mormintele de înhumație aveau scheletele așezate chircit pe stânga sau pe dreapta, cu orientări variate, dar predilect către N, V și S. Inventarele cuprindeau vase, de obicei o singură ceașcă, fusaiole, topoare din corn (cinci exemplare), un buton și un ac din metal, o pereche de colți de mistreț perforați și, la mormântul 19, un pumnal de bronz cu placa de înmănușare semicirculară și cu trei găuri de nit, având pe lamă trei nervuri longitudinale. Mormântul de incinerație avea oasele calcinate depuse într-o urnă. Descoperirile de la **P.** prezintă importanță prin relația stratigrafică dintre stațiune și cimitirul ce i-a urmat, ca și prin faptul că acesta din urmă este deocamdată sigurul cimitir Otomani cercetat în România. Important este și mormântul în pithos, ce documentează o practică funerară mai puțin frecventă pe terit. României.

Z. Székely, în *SCIV*, 17, 1966, 1, 125–135; A. Vulpe, *Äxte und Beile in Rumänien, PBF* IX.2, München, 1975, 46, 58, pl. 12/192, 17/260; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, 127, pl. 88/15.

I.M.C.

Piragast (sec. 6 d. Hr.), căpetenie cu nume de rezonanță germanică a sclavinilor de pe terit. Munteniei. În 597, pe când se împotriva ca armata bizantină condusă de generalul Petrus să treacă la N de Dunăre pentru a pedepsi pe sclavinii care atacau terit. Imp., **P.** a fost ucis de o săgeată. Înaintând în câmpia Bărăganului, soldații bizantini atrași în cursă și chinuiți de sete, au fost puși pe fugă pe când se adăpau în apele râului → Ilivakia (probabil Ialomița) (Theophanes Confessor, A. 6089).

DID II, 436; *IIR*, II, 609.

I.B.

Pirgovo, localit. la S–V de Ruse (Bulgaria), pe terit. căreia s-a descoperit, înainte de 1938, un tezaur alcătuit din 87 monede getice, dintre care 76 emisiuni de tip → Vârteju-București și 11 de tip → Filip III Arideul. Interesantă se dovedește asocierea dintre cele două tipuri monetare, cu locuri diferite de emitere și cu un mic decalaj cronologic între ele.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 12, 1938, 455; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 240.

C.P.

Piroboridava, localit. în Dacia situată potrivit coordonatelor date de Ptol. (*Geogr.*, III, 10, 8) pe Siret. Identificată ipotetic cu așezarea geto-dacă de la → Poiana (jud. Galați).

V. Pârvan, *Getica*, 240, 267, 285; Al. Vulpe, în *StCl*, 6, 1964, 233.

E.T.

Pirum (gr. Πιρούμ; lat. *statio ad Pirum*), localit. în Dacia, menționată de Ptol. (III, 8, 4), după ale cărui coordonate, destul de neclare, ar fi de localizat în zona centrală a României, în S–E Transilvaniei ori în N–E Munteniei. Numele **P.** este roman și a fost dat, se pare, imediat după cucerirea Daciei.

V. Pârvan, *Getica*, 251, 254, 261 și 750; A. Vulpe, în *DIVR*, 468.

I.H.C.

Pirus v. **Pyrrhos**

Pirustae (lat.), populație de neam iliric (v. *Dalmatia*), specializată în prelucrarea zăcămintelor aurifere. Atestată în Dacia romană în regiunea Munților Apuseni, unde este menționat un *vicus Pirustarum* condus de un *princeps*, după exemplul comunităților de iliri din Dalmatia, ceea ce înseamnă că și în Dacia ei vor fi rămas în vechea lor formă de organizare. Ca și populația → Bariduștilor, **P.** atestați și în localit. Kavieretium (sau K(astellum) Avieretium), aveau probabil statutul juridic de peregrini.

IDR, I, tab. cer. VI, XI; C. Daicoviciu, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 259–266.

A.S.

Piscu Crăsani v. **Crăsani**

Pișcolt 1. Com. în jud. Satu Mare, pe terit. căreia au fost făcute importante descoperiri. În săpăturile efectuate timp îndelungat într-o dună din punctul „Nisipărie" s-au găsit resturi de așezări și cimitire din mai multe perioade pre-și protoistorice. Primul strat de cultură s-a format în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, prin așezarea acolo a unei comunități din faza finală a culturii Baden și constă din aglomerări de resturi ceramice, gropi menajere, vetre de foc etc. O grupă umană de tip Makó, de la începutul epocii bronzului, a ales terenul pentru îngroparea urnelor cu oasele incinerate ale membrilor decedați. Ulterior, duna a fost din nou locuită. De la comunitățile Nir II s-au păstrat cele mai caracteristice materiale ceramice ale acestei faze, constând din urcioare, cănițe, castroane, forme amforoidale — toate de calitate superioară și frumos ornamentate cu impresiuni triunghiulare, precum și vase de provizii cu corpul acoperit de scrijelituri și grupe de mici proeminențe. Zona centrală a dunei a conservat o depunere subțire din perioada târzie a epocii bronzului, cu un bogat material ceramic și câteva piese de metal (P.R.). O importantă necropolă vest-La Tène (cea mai mare din spațiul celților orientali), a fost instalată pe o dună de natură eoliană, la S de com. Este alcătuită din 175 de morminte de incinerație (majoritatea în groapă, iar câteva în urnă) și de înhumație, cele mai vechi situându-se pe creasta înălț. (sec. 4–3 î.Hr./La Tène B1–B2), iar cele mai recente pe povârnișuri (sec. 3–2 î.Hr./ La Tène C1–C2). Inventarul lor funerar este bogat și variat, constând din cca 1 000 obiecte (arme, unelte, piese de podoabă și utilitare, ceramică lucrată la roată sau cu mâna) de factură central europeană, dar și locală, aparținând dacilor timpurii

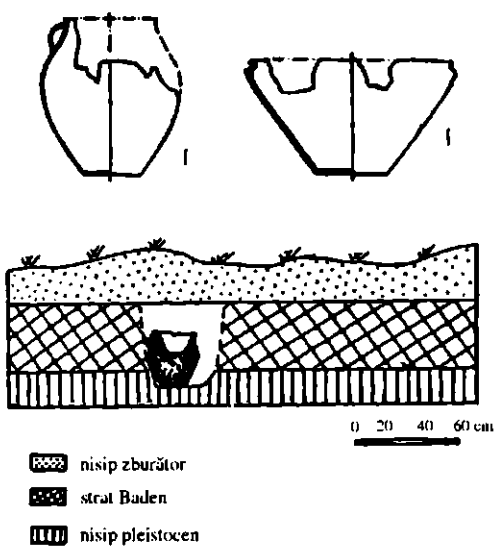

Fig. 182. Pișcolt–„Nisipărie". Profilul mormântului 74 și ceramică din inventarul său.

și grupului cultural Szentes-Vekerzug (V.Z.) La „Lutărie", pe un grind din albia leriului Rece, s-a descoperit o așezare aparținând culturii Ciumești sau grupului **P.**, iar în punctul „Cărămidărie", o groapă menajeră cu un bogat material al culturii Ciumești (P.R.). **2.** Grup cultural cu ceramică pictată, răspândit în N–V României, Slovacia răsăriteană și N–V Ungariei. Se datează în neoliticul dezvoltat și târziu și este cunoscut și sub denumirea de cultura Ciumești (P.R.).

P. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, București, 1978, 14, 15, 28–32; I. Németi, în *SCIVA*, 29, 1978, 1, 106–114 și 30, 1979, 4, 527–536; id., *Nord-Vestul României de la Hallstattul târziu până la Latène-ul mijlociu*, rezumatul tezei de doctorat, Cluj-Napoca, 1979; E. Comșa, Z. Nanasi, în *SCIV*, 23, 1972, 1, 3–17; Gh. Lazarovici, I. Németi, în *ActaMP*, 7, 1983, 17–60; I. Németi, în *Alba-Regia*, 14, 1975, 187–197; id., în *Études Celtiques*, 22, 1985, 368–369.

P.R. și V.Z.

Pitești, munic. în jud. Argeș, în zona căruia, din aluviunile recente ale văii Argeșului (pe tot traseul de la N la S de oraș) s-au cules de la diverse adâncimi cuprinse între 0,50 și 7 m față de actuala suprafață a albiei minore, cu ocazia unor lucrări de excavare, cca 180 de piese de silex. Ca tipuri, se disting: cioplitoare unifaciale și bifaciale, poliedre, discoide, așchii Levallois și non Levallois, cuțite *à dos* natural, piese cu *encoche*, piese denticulate, racloare, rabot, lamele, nuclee, precum și opt piese bifaciale, dintre care una cvasi-triedrică de stil abbevilian. Atât tipologic cât și din punct de vedere al gradului de patină, lustru și rulare, un mare număr de piese atribuite seriilor mai vechi cu un grad pronunțat sau foarte pronunțat de patină, lustru și rulare, ar putea aparține etapelor timpurii și evoluate ale paleoliticului inferior. Celelalte piese, cu un grad slab de patină și rulare sau nerulate, ar putea fi încadrate într-o etapă mai târzie, premusteriană dacă nu chiar musteriană. În afara acestora, un număr restrâns de piese, cum ar fi lamelele și nucleele prismatice, aparțin tipologic paleoliticului superior. În punctul Trivale s-au descoperit și unele resturi osteologice de *Archidiskodon meridionalis* (A.P.). Pentru epoca neolitică și eneolitică, s-an descoperit în diferite puncte din cartierele **P.** Sud-Craiovei și **P.** Nord, pe str. Cpt. Cuțui, pe str. Trivale, în sectorul estic din terasa de luncă, topoare din piatră șlefuită, ceramică și alte urme aparținând unor culturi diferite, între care Gumelnița pe terasa din dreapta Argeșului în apropiere de Întreprinderea de Poduri Metulice și Prefabricate din Beton. S-au descoperit, de asemenea, topoare-ciocan perforate și resturi ceramice în localit. Bascov, Ștefănești și Mărăcinești. Din epoca bronzului s-au găsit fragmente ceramice, topoare din piatră șlefuită, un „baston de șef" din corn de cerb utilizat ca săpătigă (zona Expoparc–Calea Bascovului), aparținând mai ales

culturilor Glina III şi Tei, în diferite puncte din **P.** la S–V, E, S (Prundu), S–E (intersecţia Calea Bucureşti cu str. 1 Mai) şi cartierul Războieni, precum şi la Ştefăneşti (satul Goleşti) şi Bascov (satul Valea Ursului). S-au aflat şi urme hallstattiene, între care numeroşi tumuli bănuiţi a aparţine primei epoci a fierului: în jurul fostei Şcoli normale şi în zona platformei petrochimice spre com. Bradu şi către partea de S–E a **P.** Prezenţa la **P.** a grupului cultural Ferigile pare asigurată. Urme arheologice aparţinând culturii La Tène s-au descoperit atât în oraş cât şi în com. Ştefăneşti şi Bradu (obiecte de podoabă geto-dacice de argint). La **P.** s-au descoperit monede gr. şi macedonene de la Filip II, Lysimach, Maronea, Confederaţia epirotă, Rhodos, Thasos, Macedonia Prima şi Dyrrhachium, la care se pot adăuga cele de la Ştefăneşti, de unde provin emisiuni de la Alexandru cel Mare, Macedonia Prima şi Dyrrhachium. La **P.** s-au aflat şi monede geto-dacice, imitaţii timpurii de tip Filip II, de tip Adâncata-Mânăstirea-Piteşti (tezaur), de tip Aninoasa-Dobreşti şi Vârteju-Bucureşti şi ele nu lipsesc nici în com. Ştefăneşti, de unde provine un tezaur de monede de tip Filip II timpurii asociale cu tetradrahme thasiene. La **P.** s-au descoperit şi denari romani republicani (cel mai vechi din 172 î.Hr., cel mai nou din 44 î.Hr.) şi monede imperiale de la Nero, Vespasian şi Domitian. În perioada provinciei romane Dacia, **P.** se află pe traseul limesului Transalutanus, al cărui moment de început este încă în discuţie, făcând parte din Dacia Inferior şi Dacia Malvensis, şi nu este exclus ca şi înainte, imediat după războaiele daco-romane, terit. oraşului actual integrat în Moesia Inferior să se fi aflat pe linia vechiului drum (poate geto-dacic) ce lega Dunărea de Transilvania. În **P.**, limesul intra pe la V de Geamăna, com. Bradu, trecea prin islazul **P.** (turn de pază), traversa în apropiere de gura pârâului Dârzul calea ferată **P.**-Bucureşti, ieşind la E de Gara **P.** Sud, pe malul drept al Argeşului. De aici mergea mai departe nu pe cursul Râului Doamnei ci prin parcul Argeş, în amonte de podul rutier **P.**-Mărăcineni, pe malul stâng (în apropiere de Atelierele centrale TCH, unde pare să fi existat un castru) şi se îndrepta spre N–E la Budeasca Mică, punctul „Dealul Văcăneasca" (alt castru?), către Câmpulung Muscel–Bran–Râşnov (Cumidava). În **P.** s-au descoperit în mai multe puncte urme romane, ceramică, figurine de lut ars, cărămizi între care două cu ştampila LEG XIII GEMINA (str. 1 Mai şi platoul fostei Şcoli normale) şi numeroase monede romane de argint şi de bronz, izolat dar şi în tezaure, fără pauze notabile de la Traian la Severus Alexander şi apoi de la Gordian III–Decius, Gallienus, Claudius II Goticul şi Aurelian, depăşind larg data căderii limesului transalutan (245 d.Hr.). De mare interes sunt şi descoperirile de monede post-aureliene, romane târzii şi bizantine (izolate şi mici tezaure), de la Probus la Honorius (ultimele din 408–423) şi de la Iustin I la Heraclius (anul 613/614). S-au găsit şi fragmente ceramice încadrabile larg în sec. 3–7 şi urme arheologice din perioada următoare (cultura Dridu), la care se adaugă două monede bizantine anonime din clasa A2 (G.P.B.).

P.I. Dicu, în *SCIVA*, 30, 1979, 4, 577–582; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 245–236; C. Preda, P. Dicu, în *BSNR*, 75–76, 1981–1982, 92–93; Gh. Poenaru Bordea, P.I. Dicu, în *SCN*, 9, 1989, 75–88; P. Popa, P. Dicu, S. Voinescu, *Istoria municipiului Piteşti*, Bucureşti, 1988, 33–34 (P. Dicu).

A.P. şi G.P.B.

Piua Petrii, sat desfiinţat, com. Giurgeni (jud. Ialomiţa), în apropierea căruia a fost descoperită o fortăreaţă romană, distrusă de apele Dunării, la confluenţa cu râul Ialomiţa. De acolo ar proveni inscripţia menţionând *numerous Surorum Sagittariorum (CIL*, III, 7493*)*. Monede romane şi bizantine.

TIR, L, 35, s.v.; *DID III*, 332.

I.B.

Planina, oraş în Picenum (azi Monteroberto, Italia), locul de naştere al lui Claudianus, din tribul Velina, atestat de un epitaf de la Troesmis.

K. Scherling, în *RE*, 2, 1950, co. 2185–2186; *ISM*, V, 198.

A.S.

plateia (gr. πλατεῖα), arteră de circulaţie majoră, mai largă, din cadrul reţelei ortogonale de străzi a cetăţilor gr. organizate după concepţia de sistematizare atribuită lui Hippodamos din Milet (sec. 5 î.Hr.). Străzile perpendiculare mai înguste se numeau *stenopoi*. La Histria, unde elemente ale unei asemenea organizări urbanistice au fost puse în lumină, o mărturie epigrafică face cunoscută *hiera* **p.** („strada sacră") prin menţionarea unor *hieroplateitai* („cei care locuiesc de-a lungul străzii sacre"). În mai multe oraşe gr. metropolitane şi coloniale sunt documentate **p.** sacre sau **p.** care poartă denumiri derivate de la acelea ale respectivelor cartiere sau ale atelierelor meşteşugăreşti care le mărgineau.

F. Castagnoli, *Orthogonal Town Planing in Antiquity*, Cambridge-Mass., 1971; *ISM*, I, nr. 57; Al.S.Ştefan, în *RMMMIA*, 1974, 2, 39–51.

A.Ş.

Plateypegiae, presupusă localit. în Scythia Minor, menţionată de *Not. Dign. (Or.*, XXXIX, 35), situată cu probabilitate pe malul drept al braţului Sf. Gheorghe. Aici era sediul unor unităţi navale ale *leg. I Iovia* şi *II Herculia* (*coh. II Herculia musculorum Scythicorum*). Numele derivă de la un soi de barcă (luntre) cu fundul plat (πλατυπήγιον), folosită în Egipt, pe canalele Nilului, de unde a fost împrumutată şi pentru circulaţia pe canalele Deltei Dunării

(D.M. Pippidi). După altă părere (R. Rémondon, A. Aricescu), numele nu arată vreo localit., ci este un nume comun, indicând flota dunăreană dotată cu ambarcațiuni de tipul menționat.

R. Rémondon, în *Revue de Philologie*, 28, 1954, 2, 199–210; D.M. Pippidi, în *StCl*, 7, 1965, 330–332; id., în *DIVR*, s.v.; A. Aricescu, *Armata*, 120–121.

I.B.

Plautilla (Fulvia Plautilla), împărătească romană; soția lui Caracalla din 202 d.Hr. A purtat titlul *Augusta* între 202–205, apoi a fost exilată și suprimată în 212, ca urmare a acuzării de complot a tatălui ei, generalul Caius Fulvius Plautianus. Efigia sa figurează pe numeroase emisiuni monetare ro-

Fig. 183. Plautilla.

mane care au circulat și pe terit. țării noastre, cât și pe monede bătute la Tomis. Alături de ceilalți membri ai familiei imperiale, a fost onorată prin inscripția dedicatorie a templului „zeilor părintești" de la Micia și printr-o dedicație a unui colegiu din Tomis. Pe ambele monumente numele **P.** a fost șters (v. *damnatio memoriae*).

B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2941–2962; I. Stoian, *Tomitana*, 113–121; *IDR*, III/3, nr. 47.

A.Ș.

Plautios Silvanus, Tiberios (sec. 1 d.Hr.), tânăr din Callatis, distins cu înaltul titlu onorific de „fiu al orașului Callatis" și care a primit cetățenia romană. Numele său exprimă gratitudinea față de guvernatorul Moesiei din timpul lui Nero, Ti. Plautius Silvanus Aelianus și constituie până acum cea mai veche mărturie a romanizării aristocrației callatiene.

D.M. Pippidi, *Contribuții*², 528–532.

A.Ș.

Plautius Caesianus, general roman, procurator al Daciei Inferior, cunoscut dintr-o diplomă militară găsită la Grojdibod (22 mart. 129 d.Hr.), în calitate de comandant al trupelor provinciei.

IDR, I, Dipl. D., X; *CIL*, III, 5177; H.G. Pflaum, *Carrières*, 271–272, nr. 111.

M.Z.

Plautius Silvanus Aelianus, Ti., om politic și general roman, senator, *quaestor* al lui Tiberius, legat al *leg. V* în Germania, *praetor* (42 d.Hr.), *legatus* al lui Claudius în Britannia (43–44), consul suffect în 45, proconsul al Asiei, guvernator al Moesiei (între 57–67), legat în Hispania, *praefectus Urbi* (din 73), consul pentru a doua oară, împreună cu Titus (în 74). Apogeul carierei sale l-a constituit, fără îndoială, guvernarea Moesiei, elogiată chiar în celebra-i inscripție funerară de la Ponte Lucano (Italia) de către Vespasian. Astfel, printre marile realizări din perioada 57–67, elogiul său funerar menționează în primul rând aducerea în provincia Moesia a peste 100 000 de transdanubieni (*ad praestanda tributa*) împreună cu regii, principii, soțiile și copiii acestora, înăbușirea unei invazii sarmate, deși o parte a armatei era trimisă în Armenia, aducerea *in ripam, quam tuebatur* a unor regi necunoscuți sau ostili poporului roman, pentru a se închina steagurilor romane. Această acțiune fiind menționată distinct de aducerea celor 100 000 de transdanubieni *in provinciam*, s-ar părea că s-a efectuat în *Ripa Thraciae* (Dobrogea), unitate administrativă asupra căreia guvernatorul Moesiei nu avea decât dreptul de a o tutela (*quam tuebatur*), ceea ce înseamnă că nu era încă transformată oficial în provincie. În continuare, le-a redat regilor bastarni și roxolani fiii, iar celor (sau celui) ai (sau al) dacilor, frații (sau fratele), măsuri prin care a mărit siguranța provinciei, a eliberat orașul Chersones de asediul unui rege scit și a trimis la Roma o mare cantitate de grâne. În sfârșit, ca și ceilalți guvernatori menționați în horothesia histriană, a adresat histrienilor o scrisoare prin care le-a garantat, în termeni elogioși, dreptul acestora asupra brațului dunărean Peuce (Sf. Gheorghe).

PIR, III, 47, nr. 363 (H. Dessau); A. Stein, *Moesien*, 29–31; D.M. Pippidi, *Contribuții*², 287–328; Al. Suceveanu, *VEDR*, 21–22; *ISM*, I, 67, 68; N. Gostar, în *Pontica*, 12, 1979, 129–137.

A.S.

Pleașov, sat în com. Lunca (jud. Teleorman), în marginea căruia, pe terasa stângă a Oltului, în punctul „La Cetate", a fost descoperită o așezare getodacică întărită (sec. 3–2 î.Hr.). Săpăturile arheologice efectuate în anii 1980–1987 au permis cunoașterea principalelor date despre așezare. Aceasta are formă ovală (90 × 60 m) și ocupă un bot de terasă, cu pante abrupte, fiind prevăzută spre N–E cu șanț și val de apărare (lat la bază de 15 m și înalt de 4 m) construit din diferite straturi de pământ. Șanțul se adâncește de la nivelul antic cu 3 m, diferența actuală dintre fundul șanțului și coama valului fiind de 7 m. Așezarea are doar un singur strat de locuire cu destul de puține urme arheologice. Ceva mai intens locuită se dovedește zona de la poala valului, unde s-au făcut descoperiri ceva mai consistente și

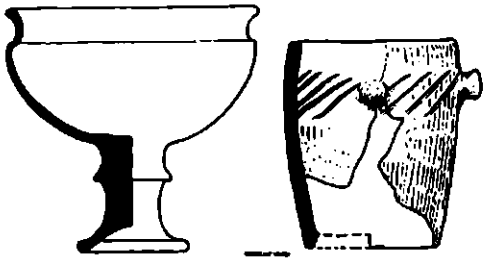

Fig. 184. Ceramică din așezarea geto-dacică de la Pleașov.

s-au surprins și urmele unor locuințe constând din resturi de lemn ars (bârne), vetre și lipitură (chirpici). Printre descoperirile mai importante se numără o brățară de bronz cu grupe de butoni, un vârf de săgeată din fier, o râșniță, calapoade și fusaiole de lut, oase de animale și mai ales ceramică. Sunt prezente atât vasele lucrate cu mâna (borcane tronconice și bitronconice, tip „sac"), decorate cu brâu alveolar și butonl, precum și vasele lucrate la roată din pastă cenușie sau cărămizie (strachini, castroane, recipiente mari de provizii etc.). La acestea se adaugă și fragmente ceramice elenistice de import, printre care se află câteva mânere de amfore rhodiene. Absența sau raritatea unor tipuri de vase lucrate la roată (cana bitronconică, fructiera, cupa cu decor în relief etc.), arată că așezarea încetează la începutul sec. I î.Hr., înainte de Burebista. Trebuie subliniat și faptul că așezarea a avat mai durând un caracter de refugiu, ca și altele de acest gen descoperite în jud. Teleorman și la V de Olt, pe valea Oltețului (Mărgărițești și Moruiglav) și pe cea a Jiului (Bucovăț). Studierea materialului descoperit la **P.** contribuie la o mai bună cunoaștere a cronologiei și evoluției ceramicii geto-dacice.

C. Preda, în *Thraco-Dacica*, 7, 1986, 71–100.

C.P.

plebea (< lat. *plebs*), marea masă a cetățenilor romani, compusă din cei care nu făceau parte din *gentes* patriciene. În epoca imperială vechea opoziție netă plebei-patricieni s-a atenuat considerabil, cu atât mai mult cu cât împăratul a primit dreptul de a ridica plebei la starea de patricieni. În sens larg, mai degrabă social decât strict juridic, prin **p.** se înțelege poporul sărac, mai ales gloata „parazitară" a orașelor (**p.** urbană), căreia i se adresează actele de „binefacere" ale munificenței imperiale (distribuții de grâne, jocuri de circ etc.).

Z. Yavetz, *Plebs and Princeps*, Oxford, 1969; J.-Cl. Richard, *Les origines de la plèbe romaine*, Paris—Roma, 1978.

A.A.

pleistocen (< gr. πλείστος, „cel mai" și καινός, „nou"), prima parte a → cuaternarului, în cadrul căreia a evoluat și a trăit omul fosil. Termenul de **p.** a fost introdus în 1839 pentru a desemna o perioadă mai recentă decât pliocenul (ultimul etaj al terțiarului). Este denumit și *diluvium*. Din punct de vedere climatic, **p.** se caracterizează prin succesiunea unor perioade reci (glaciare) cu perioade de încălzire (interglaciare). Oscilațiile reci sau calde de intensități mai mici decât perioadele glaciare și interglaciare au fost denumite stadii și respectiv interstadii glaciare. În Munții Alpi au fost recunoscute următoarele perioade glaciare: Biber, Donau, Günz, Mindel, Riss și Würm. Acești termeni au valoare morfostratigrafică locală și nu sunt termeni cronostratigrafici sau unități stratigrafice care pot fi generalizate și în alte regiuni din afara zonei Alpilor. Perioadele glaciare din cadrul glaciațiunii de calotă din Europa de N au fost stabilite pe baza recunoașterii morenelor terminale răspândite în Câmpia germano-poloneză din glaciațiunea scutului scandinav. Acești termeni poartă denumirea diferitelor râuri: Elster, Saale și Vistula. Trăsăturile zonale distincte ale schimbărilor climei au determinat elaborarea unor scheme regionale ale împărțirii **p.** care pot fi însă corelate pe spații foarte întinse. **P.** a fost, de asemenea, divizat în trei mari etape: inferior, mijlociu și superior. Recent (1973), **p.** inferior a fost definit ca o perioadă cuprinsă între începuturile cuaternarului și debutul interglaciarului Cromerian care precede perioada glaciară Elster; **p.** mediu include în cadrul său interglaciarul Cromerian, perioada glaciară Elster, interglaciarul Holstein și perioada glaciară Saale; **p.** superior se încadrează între baza interglaciarului Eem și începutul holocenului. Cercetarea stațiunilor paleolitice a determinat implicit necesitatea cunoașterii amănunțite a variațiilor climei, mai cu seamă în **p.** superior. Pe terit. Europei există în prezent, pe lângă mulți termeni consacrați, care desemnează o serie de oscilații climatice, o seamă de scări geocronologice regionnle care exprimă realitățile zonale ale oscilațiilor climatului **p.** Pentru România, o scară geocronologică a oscilațiilor climei în **p.** superior, construită în strânsă corelație cu straturile de cultură paleolitică, relevă succesiunea câtorva stadii glaciare cu oscilații climatice în timpul cărora clima era ceva mai temperată (v. *geocronologie*). Interstadiile și oscilațiile climatice bine datate și amănunțit precizate din punct de vedere climatic din geocronologia europeană a **p.** superior sunt următoarele: interglaciarul Eem estimat între 120 000 și 80 000 î.Hr. (interglaciarul → Boroșteni); interstadiul Amersfoort (faza de vegetație → Nandru 1) pentru care există o dată C_{14} de 61 550 î.Hr.; interstadiul Brörup (faza de vegetație Nandru 2) desfășurat între 58 850 și 57 150 î.Hr.; interstadiul Odderade (faza de vegetație Nandru 3) cuprins între 56 150–54 750 î.Hr.; interstadiul Moershoofd (faza de vegetație Nandru 4 a) încadrat între 48 000–41 000 î.Hr.; interstadiul

Hengelo (faza de vegetație Nandru 4 b) contemporan etapei dintre 37 000 și 35 000 î.Hr.; interstadiul Denekamp datat între 30 000 și 27 000 î.Hr.; interstadiul (oscilația) Arcy (oscilația climatică → Ohaba A) pentru care în stațiunea eponimă există o datare C_{14} de 28 420 î.Hr.; oscilația climatică Tursac (oscilația climatică Herculane I) precizată în jurul datei de 21 182 î.Hr.; interstadiul Laugerie-Lascaux (oscilația climatică Herculane II și oscilația climatică → Românești) încadrat între 17 250–15 240 î.Hr.; oscilația climatică Bölling (episodul pin-molid din faza pinului sau oscilația climatică Erbiceni A?) cuprinsă între 10 450 și 10 050 î.Hr.; oscilația climatică Alleröd (episodul pinetelor cu mult molid din faza pinului sau oscilația climatică Erbiceni B ?), care reprezintă ultima ameliorare minoră a climei dinaintea holocenului, desfășurată între 9 850 și 9 050 î.Hr. Studii paleoclimatice au precizat că pe terit. României, în timpul stadiilor glaciare din **p.** superior temperatura medie a lunii iulie era de 8,7° C (cu 9,7° C mai coborâtă decât în actual). În același timp, analizele sporo-polinice au evidențiat caracterul complex al unora dintre interstadii, denumite în consecință complexe interstadiale (de exemplu Nandru și Ohaba). Trăsăturile lor complexe au rezultat din faptul că sunt formate din mai multe oscilații climatice. Oscilațiile climatice sunt considerate prime etape de ameliorare a condițiilor mediului glaciar. Atunci când două sau mai multe oscilații climatice se succed la un interval de timp relativ scurt, fiind despărțite de faze de răcire nu atât de puternice precum stadiile glaciare, pot forma complexe de încălzire. Superioare lor privind amploarea procesului de încălzire sunt interglaciarele. La rândul lor, în măsura în care sunt mai bine surprinse în spectrele polinice, oscilațiile climatice pot fi alcătuite din mai multe faze de vegetație, care sunt de fapt episoade ale unei perioade de încălzire din timpul unei oscilații climatice. În reglunea carpato-dunăreană oscilațiile climatice s-au caracterizat prin revenirea peisajului silvestru, iar stadiile glaciare printr-un peisaj de „stepă-tundră". Depozitele corespunzătoare **p.** sunt formate din roci loessoide, argile, nisipuri, pietrișuri, morene etc.

F.R. Flint, *Glacial Geology and the Pleistocene, Epoch*, New York, 1955; M. Cârciumaru, *Mediul geografic*.

M.C.

pleistoi (gr. πλείστοι) (la daci), călugări asceți menționați de Iosephus Flavius (*Ant. Iud.*, XVIII, 22) și comparați cu esenienii (sectă religioasă la evrei). Necunoscându-se un asemenea cuvânt gr., el a fost emendat în *plistai* asemănător cu *ktistai* și tradus prin „fondatori de orașe". S-a dovedit însă că forma corectă este **p.** Cuvântul a fost considerat de unii învățați ca tracic și pus în legătură cu radicalul **pel- pol-* „a umple", asemănător cu numele zeului trac Pleistoros. Alți cercetători îl derivă din indoeuropeanul **(s)p(h)el-* „a luci", „a străluci". S-a reconstituit chiar și o rădăcină indo-europeană **pleisk* care ar fi dat în românește „plisc". Alții sunt de părere că este vorba de radicalul **pleus* și **pleiskoi* din care au derivat **p.** și *pilleati*. Spre deosebire de cei care văd în **p.** un cuvânt tracic, mulți cercetători îl consideră gr., deformat, poate, prin etimologii populare ori de transcriere a manuscriselor și îl traduc prin „cei mai mulți", „mulțimea", „numeroși", „foarte numeroși", fie prin „cei mari", „cei mai buni". În ultima vreme, cu ocazia cercetărilor manuscriselor qumrano-eseniene de la Marea Moartă s-a formulat și ipoteza, pe bună dreptate combătută, după care în textul lui Iosephus Flavius, *Dakon* ar fi o coruptelă a lui *sadok*, numele gr. al saduceilor, știut fiind faptul că esenienii se numesc și „fiii lui Sadok". S-a mers chiar și mai departe considerându-se drept corupte atât **p.** cât și *Dakon* și corectându-se în Σακῶν τοῖς ποδίσταις, adică „sacii care se numesc budiști". S-a arătat însă că Iosephus Flavius vorbește în opera lui de *daii* și *saci*, triburi scitice de la marginea Podișului Iranian, care nu trebuie confundați cu giata Sakya din care se trage Buddha, ce locuia undeva între India și Nepal. Că nu este vorba de o coruptelă o dovedește faptul că *Dakon* figurează în toate manuscrisele operei lui Iosephus Flavius. Esenienii duceau un trai asemănător cu cel al călugărilor asceți ai dacilor, nu se căsătoreau și aveau bunurile în comun. Iosephus Flavius a trăit multă vreme la Roma și și-a scris opera în anii 93–94 d.Hr., după terminarea războiului lui Domițian în Dacia, când dacii erau binecunoscuți. S-a formulat și ipoteza după care **p.** ar reprezenta la daci o sectă ce făcea parte dintr-o numeroasă familie de congregații religioase răspândite la începutul sec. I î.Hr. pe o vastă arie ce cuprindea lumea tracică și Orientul Apropiat.

V. Pârvan, *Getica*, 162; I.I. Russu, în *AISC*, 5, 1944–1948, 123; J. Gagé, în *Noul album macedo-român*, Freiburg, 1959, 16; A. Dupont-Sommer, în *Journal of Semitic Studies*, 1, 1956, 361–366; id., *Les écrits esséniens découverts près de la mer Morte*, Paris, 1959, 47; H. Kreuse, în *Vetus testamentum*, 9, 1959, 31–39; E. Lozovan, în *Acta Philosophica et Theologica*, 2, Roma, 1964, 184; id., în *History of Religions*, 7, 1968, 219–228; A. Bodor, în *Studia Univ. Babeș-Bolyai*, Ser. Hist., Fasc. 1, 1965, 9–17; D.M. Pippidi, în *DIVR*, 470; I. Banu, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, 119–126.

I.H.C.

Plenița, com. în jud. Dolj, pe terit. căreia, pe dealul „Bobului", a fost scos la suprafață un depozit de forme de turnat, din piatră, pentru unelte de bronz din Hallstatt A2 (sec. 11 î.Hr.) (M.P.D.). Tot de la **P.** provine, dintr-o descoperire întâmplătoare (mormânt?), o fibulă digitată de la sfârșitul sec. 6 sau prima jumătate a sec. 7 d.Hr., turnată din bronz, cu placă semicirculară și prevăzută cu șapte butoni și

picior romboidal terminat în mască umană. Din placa piciorului se dezvoltă două capete de pasăre (R.H.).

M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 125; id., *Die Siecheln*, 139; C.S. Plopșor, în *AO*, 4, 1925, 49; D. Berciu, *APO*, 132 și 232.

M.P.D. și R.H.

Pliniu cel Bătrân (Caius Plinius Secundus) (23–79 d.Hr.), om de știință, istoric și filosof lat., aparținând ordinului cavalerilor. A îndeplinit magistraturile rezervate clasei sale, ajungând până la comanda flotei de la Misenum. A murit la Stabiae în timpul erupției Vezuviului, jertfă a curiozității sale pentru cunoașterea fenomenelor naturii. Cea mai cunoscută dintre scrierile sale este *Naturalis historia* („Istoria naturală"), operă de caracter enciclopedic în 37 de cărți, tratând teme de geografie, zoologie, botanică, mineralogie, arte frumoase. La el întâlnim prima mențiune a Daciei ca noțiune geografică. Opera sa conține numeroase referiri la ținuturile dunărene și viața locuitorilor acestora.

H.G. Pflaum, *Carrières*, 106–111, nr. 45; *IIR*, I, 396–411; C. Drăgatescu, în *Scriitori greci și latini*, 1978, 324–327; H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, II, Louvain, 1977, 647–648, nr. 44.

C.C.P.

Pliniu cel Tânăr (Caius Plinius Caecilius Secundus) (61/62–113 d.Hr.), om politic și scriitor lat. din ordinul senatorial. Nepot de frate al lui Pliniu cel Bătrân. A îndeplinit magistraturile carierei senatoriale, ajungând în anul 100 consul, iar prin 109–111 proconsul al provinciei Pontus et Bithynia. A rămas cunoscut prin „Scrisorile" sale — către prieteni (9 cărți) și către împăratul Traian, în timpul proconsulatului său (o carte), precum și prin „Panegiricul lui Traian" (rostit în toamna anului 102). În aceste scrieri întâlnim și unele știri referitoare la ist. Daciei.

IIR, 1, 476–483; A.N. Sherwin-White, *The Letters of Pliny. A historical and social Commentary*, Oxford, 1966; D. Crăciun, în *Scriitori greci și latini*, 1978, 327–329; G. Alföldy, în *Tituli*, 5, 1982, 351.

C.C.P.

Ploiești, munic. în jud. Prahova, al cărui terit. a fost locuit permanent, din vremuri străvechi. La „bariera Rudului" și în cartierul Malu Roșu, se puteau vedea încă în 1914 fragmente din *vallum*-ul roman târziu → Brazda lui Novac de Nord. În cartierul P.-Nord se află așezări neolitice (Criș, Boian I–II, Aldeni II), din perioada de trecere la epoca bronzului (Folteşti II), din epoca bronzului tracic (Glina, Tei, Noua), Hallstatt, La Tène (cu o monedă dacică de tip Vârteju-București), continuând apoi din sec. 2 d.Hr. până în sec. 10 d.Hr. (vestigii de la dacii liberi, daco-romani, străromâni și români). În cartierul Berească au fost identificate așezări de tip Aldeni II, Gumelnița, Folteşti II, Glina, din Hallstatt și La Tène, vestigii romane, așezări din sec. 3–11 d.Hr., cuptoare de olar din sec. 9–11 d.Hr. și morminte de înhumație cu monede de la Domițian și Traian și din sec. 4–5 d.Hr. (cu opaiț sirian de import). În P.-Sud a fost găsit un atelier de fierar din sec. 5–7 d.Hr. În cartierul Mihai Viteazu, în zona „Tabaci", o succesiune de așezări din sec. 2–3, 4–5 și 10–11 d.Hr. prefigurează vechiul centru al târgului medieval.

Gh. Zagoriț, *Din istoria orașului Ploiești, Brazda lui Novac*, Ploiești, 1914; Al. Budescu, *Ploieștii*, I, București, 1934, 67; V. Teodorescu, în *SCIV*, 15, 1964, 485–503.

V.T.

Plopeni, oraș în jud. Prahova, la N–E căruia, în punctul „Poiana la cetate", se află o impozantă fortificație cu val și șanț de apărare, cunoscută sub numele de „Cetatea Fetei". Este situată la extremitatea estică a Dealului Găgenilor, pe un pinten triunghiular de terasă care domină apa Teleajenului cu o diferență de nivel de 40 m. Suprafața apărată, de cca 4 ha, este delimitată pe două laturi de pante abrupte și este despărțită de restul dealului printr-un val de pământ (cu urme de arsură), lung de cca 300 m, actualmente înalt de 2–3 m, și șanțul respectiv. În lipsa săpăturilor arheologice, detaliile constructive și dimensiunile originare ale lucrărilor de fortificație, ca și amplasamentul porții, rămân necunoscute. Lipsesc, de asemenea, elementele de datare, dar asemănarea evidentă cu cetățile de pământ de la sfârșitul primei și începutul celei de-a doua epoci a fierului (Stâncești, Bunești, Tinosu, Albești etc.) permit să presupunem că este vorba de o cetate getodacă timpurie, mai probabil din sec. 4–3 î.Hr.

C. Zagoriț, *Castrul roman de la Mălăești și cetatea dacă de la V. Humei din județul Prahova*, Ploiești, 1940, 17–22.

M.B.

Plopșor, sat în com. Sălcuța (jud. Dolj), la marginea de V a căruia s-a descoperit în 1969, în vas de lut, un tezaur cu 60–70 de monede, din care s-au recuperat 50 de denari romani republicani din perioada 141–32 î.Hr. și doi denari emiși în timpul lui Augustus.

G. Popilian, în *SCN*, 5, 1971, 380–384; M. Chițescu, *RRCD*, 231–232, nr. 146.

E.N.

Plopul (fost Beibugeac), sat în com. Murighiol (jud. Tulcea), unde, conform unor cercetări de teren mai vechi, a fost indentificată o mare așezare rurală din epoca romană. Aceasta, fiind așezată pe drumul ce ocolea lacul Razelm, s-a dezvoltat și datorită rolului său comercial.

TIR, L 35, 58; Al. Suceveanu, *VEDR*, 57.

A.B.

Plosca, sat în com. Bistreț, jud. Dolj, situată pe malul de N al lacului Bistreț, de pe al cărei terit. sunt cunoscute mai de mult numeroase descoperiri aparținând culturilor Coțofeni și Gârla Mare (D. Berciu, *APO*). Începând din 1983, în cadrul șantierului arheologic Bistreț-Cârna s-au făcut mai multe cercetări de teren pe malul de S al lacului, prin care s-au identificat resturi ale unor așezări ale culturii Coțofeni (în punctele „Groapa Puriceanului" și „Cabana de metal"), resturi ale unui cimitir de incinerație din epoca bronzului, cultura Gârla Mare (la extremitatea de E a localit.), materiale aparținând grupului → Bistreț-Îșalnița (în punctul „Ferma 3"), ceramică caracteristică Hallstattului timpuriu („Cabana de metal"), ceramică și piese de metal (vârfuri de lance și o fibulă cu placă în formă de scut beotic), specifice culturii Basarabi, materiale ceramice de la începutul epocii La Tène, ceramică romană. Cele mai târzii descoperiri sunt reprezentate prin fragmente ceramice Dridu, descoperite pe fostul grind „Gagiu", distrus în cursul lucrărilor de hidroameliorații din anii 1968–1971. În 1999 a început cercetarea unui cimitir de incinerație din epoca bronzului situat în punctul „Cabana de metal" fiind descoperite 35 de morminte (dintre care mai multe duble și un cvadruplu) cu inventare ceramice deosebit de bogate, figurine antropomorfe, câteva piese de port din metal (bronz) și chiar și un vârf de săgeată din bronz. Cimitirul aparține culturii Gârla Mare, fiind în bună măsură contemporan cu cele imediat învecinate de la → Cârna-„Grindul Tomii" (cercetat în 1942, 1955–1956) și „Ostrovogania" (cercetat între 1985 și 1993).

I.M.C.

Plotina (Pompeia Plotina) (?–129 d.Hr.), împărătească romană, soția lui Traian. Renumită pentru sobrietate și modestie, a purtat titlul Augusta (100–105). După moartea lui Traian, a contribuit la proclamarea lui Hadrian, în vremea căruia a fost divinizată (v. *divus, diva*) și i s-au dedicat temple la Roma (asociată cu Traian) și lu Nemausus. Se cunosc portrete și emisiuni monetare cu efigia sa.

A.Ș.

plumburi sigilare v. **sigilii**

Plutarh (Plutarchos) (cca 46–120 d.Hr.), celebru biograf și filosof gr. Născut la Chaeronea (Beoția), a călătorit în Italia, Grecia, Egipt și în Asia Mică, a ținut prelegeri la Roma și în alte orașe, a îndeplinit importante magistraturi politice și religioase. Operele sale binecunoscute sunt „Viețile paralele" (gr. *Bioi paralleloi*) — o serie de 50 de biografii comparate ale unor personalități politice și militare din ist. Greciei și a Romei, și *Moralia* (gr. *Syngrammata ethica*) — o colecție de 83 de tratate pe teme foarte diverse, de la filosofie, rel. și etică la științele naturii, lit. și muzică. **P.** a folosit izvoare variate, în special gr., de valoare inegală, pe care le-a prelucrat într-un stil foarte atractiv, presărat cu anecdote, dar și cu numeroase pilde moralizatoare. În scrierile sale apar unele informații despre războiul lui Darius împotriva sciților (v. *Herodot*), despre acela dintre Filip II și → Ateas, despre expediția lui Alexandru cel Mare până la Istru și victoria sa asupra triballilor și despre izbânda lui → Dromichaites împotriva lui Lisimah (v. *Diodor din Sicilia*). Știri interesante se referă la migrația → celților din sec. 3–2 î.Hr., la alianța → bastarnilor cu Perseu, regele Macedoniei și la armamentul tracilor care făceau parte din trupele acestuia (168 î.Hr.). Deosebit de importantă este informația — existentă doar la **P.**, despre alianța „regelui get Dicomes" cu Marcus Antonius și aceea privind trecerea conducătorului trac Rhoemetalces, probabil viitorul rege → Rhoemetalces I, din tabăra lui Marcus Antonius în aceea a lui Octavian.

IIR, I, 454–463; Plutarh, *Vieți paralele*, I–V, București, 1960–1970; B. Lenk, în *RE*, VI A 1, 443–446; M. Chițescu, în *Dacia*, N.S., 18, 1974, 147–153.

A.Ș.

Pluton (gr. Πλούτων), zeu al lumii subterane în mitol. gr., amintit pentru prima oară în operele tragicilor gr. „Etimologiile" și explicațiile antice îl prezintă ca pe „cel bogat în morți" (de apropiat cu *Ploutos*, abstracția divinizată a bogăției) și, în general, ca variantă a lui Hades, denumire eufemistică pentru acesta (Plat., *Cratyl.*, 403). Zeu al tărâmurilor subterane, se pare că **P.** reprezenta (vezi și atributul său: cornul abundenței), dincolo de diferențele și interpretările regionale, latura „blândă" a puterilor chthoniene. După 249 d.Hr., cultul lui **P.** este introdus și la Roma (*Dis Pater, Dives Pater*).

A.A.

Poarta Albă (fost Alacapu), com. în jud. Constanța, pe terit. căreia se află o așezare rurală de epocă romană, de unde provine, pe lângă o monedă romană republicană, ceramică și sticlărie etc., o dedicație bilingvă către Cavalerul trac a lui Ti. Claudius Mucasius, trac romanizat (A.S.). S-au descoperit și numeroase vestigii arheologice datând din epoca bronzului și din sec. 9–10 d.Hr. Dintre acestea mai important este *ringul* (val circular, mărginit de două șanțuri de apărare, dispuse concentric) amplasat la 2 km S–V de com. și în apropiere de canalul Dunăre-Marea Neagră, pe panta de S a dealului „Roata". Construit în sec. 9 d.Hr. din blocuri neregulate de calcar și cretă, nelegate cu mortar, peste care constructorii au așezat pământ rezultat din șanțurile de apărare. Lăț. actuală a zidului, la bază, este de 5–6 m. Un ring identic, dar complet distrus astăzi, se află chiar pe terit. com., pe fața apuseană a unui pinten de deal, care mărginește dinspre N Valea

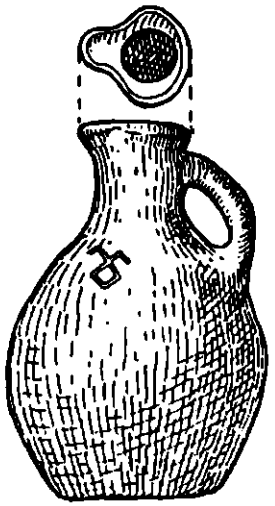

Fig. 185. Poarta Albă. Urcior (sec. 9 d.Hr.).

Carasu. În interiorul ringului de pe dealul „Roata" s-au descoperit numeroase vestigii din sec. 9, constând în special din ceramică de tip Dridu. Ambele ringuri mărginesc gura unei văi care vine dinspre S Dobrogei și se deschide chiar în zona în care „valul mare de pământ" traversează Valea Carasu. Acestea întăreau sistemul de apărare reprezentat de val (P.D.).

B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 494, nr. 31; Bucovală, *Sticlă*, 102, nr. 190; C. Iconomu, *Opaițe*, 112, nr. 577; *CIL*, III, 14214, 27; I.I. Russu, în *SCIV*, 10, 1959, 1, 141, nr. 4; Suceveanu, *VEDR*, 51, 91, 127; Gr.G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, 171–172; *AEM*, 6, 1882, 12; E. Comșa, în *SCIV*, 12, 1961, 104, 111 și 16, 1965, 149–157; P. Diaconu, în *Pontica*, 5, 1972, 376–377.

A.S. și P .D.

Pocreaca, sat în com. Schitu Duca (jud. Iași), în marginea de N–V a căruia, pe un promontoriu denumit „Cetățuie", a fost identificată o cetate din epoca hallstattiană târzie (sec. 7–6 î.Hr.). Laturile de S–E și V sunt marcate de pante foarte abrupte rezultate din alunecări de dată recentă. Pe latura de N au fost identificate două valuri paralele, situate la cca 10–12 m unul de altul, descriind în plan un ușor arc de cerc și având un traseu de 80–90 m. În fața valului exterior se găsește și un șanț actualmente mult diminuat. În incinta cetății au fost semnalate fragmente ceramice neolitice (Cucuteni A), hallstattiene din sec. 7–6 î.Hr. și prefeudale. În imediata apropiere a cetății se află o așezare deschisă, cu locuințe de suprafață, din aceeași perioadă hallstattiană.

A.F.

Podari, sat în com. Ileana (jud. Călărași), în raza căruia, pe ambele maluri ale pârâului Vânăta, mic afluent al Mostiștei, au fost identificate (în ultimele cinci decenii), mai multe așezări și morminte din milen. I d.Hr. În 1935, pe malul stâng al apei, au fost dezvelite cca cinci morminte de înhumație, al căror inventar datează din sec. 4 d.Hr., aparținând faciesului cultural Sântana de Mureș-Cerneahov. Așezarea corespunzătoare mormintelor (cimitirului?) a fost descoperită în 1956 pe un platou de pe partea dreaptă a pârâului. S-au cercetat aici mai multe locuințe cu pereți de chirpici, gropi menajere și multă olărie, caracteristice sec. 4 d.Hr. La câțiva km S de așezarea menționată a fost descoperită o altă locuire ce consta din bordeie semiadâncite, cuptoare, gropi menajere, cuptoare-vetre în locuințe și cuptoare pentru copt pâine, în exterior. Olăria descoperită, majoritatea lucrată la roata încetă, arsă la roșu, decorată cu linii striate în val, mănunchiuri de linii paralele etc., însoțită de o veselă fină, cu ornamente realizate prin lustruire, ca și câteva fragmente de amfore de caracter bizantin, datează întregul complex în sec. 9–10 d.Hr. Așezarea aparține faciesului cultural proto-românesc de tip Dridu.

V.Z.

Podu Dâmboviței, sat în com. Dâmbovicioara (jud. Argeș), în apropiere de care, pe platoul înalt de la E de cetatea feudală Oratea, se află o așezare de tip Militari-Chilia (sec. 2–4 d.Hr.), în cadrul căreia au fost cercetate numai două locuințe-bordeie și s-a recoltat un interesant material dacic și roman, constând în ceramică, o fibulă de bronz cu piciorul întors pe dedesubt, trei monede romane imperiale (un bronz de la Claudius I și doi denari de la Marcus Aurelius și Commodus), fragmente de râșniță, cute din gresie pentru ascuțit, fragmente din corn de cerb în curs de prelucrare etc. Deși plasată în zona montană (așezarea de acest tip aflată la cea mai mare alt.), influența romană este puternică și se constată atât în prezența ceramicii provinciale de aspect zgrunțuros, lucrată pe loc, cât și în redarea unor forme lucrate din pastă fină, cum ar fi cana cu gura trilobată sau vasele de provizii (*Krausengefässe*). Dintre produsele lucrate în ateliere romane menționăm fragmentele de amfore și opaițe și un vas (fragmentar) de sticlă *millefiori*. Este cert că vestigiile aparțin unui sat de munte dacic romanizat.

Al. Alexandrescu, Al. Păunescu, în *SCPiteşti*, 3, 1971, 163–174; Gh. Bichir, *Geto-dacii*.

G.B.

Podu Petriș, sat în com. Perieni (jud. Vaslui), pe terit. căruia au fost descoperite 14 morminte dintr-o necropolă birituală aparținând culturii Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). Inventarul mormintelor cuprinde vase de lut lucrate cu mâna și la roată, patru fibule și două catarame de bronz, un cuțit de fier și diferite tipuri de mărgele. În perimetrul aceleiași localit. au mai fost semnalate vestigii arheologice din neolitic

(cultura Criș și cultura ceramicii lineare), epoca bronzului (cultura Noua), Hallstatt, precum și din sec. 3, 4 și 9–13 d.Hr.

N. Zaharia, Em. Zaharia, V. Palade, în *Materiale*, 8, 1962, 591–598; G. Coman, *Statornicie, continuitate*, 207–208; M. Cristescu, în *Probleme de antropologie*, 5, 1960, 83–95; D. Botezatu, C. Fedorovici, în *Studii și cercetări de antropologie*, 10, 1973, 7–13.

I.I.

Poduri, com. în jud. Bacău, unde, pe „Dealul Ghindarului", la o alt. de 428 m, în punctul numit „Între pâraie", se află situată o importantă așezare preistorică. Din punct de vedere fizico-geografic așezarea este cuprinsă în cadrul Subcarpaților Tazlăului, în apropierea contactului acestora cu zona montană a Tarcăului. Nu este exclusă și existența unui șanț de apărare care să fi funcționat în una sau alta din fazele locuirii eneolitice. Primul nivel de locuire datează din epoca bronzului, în cuprinsul lui descoperindu-se un mormânt de incinerație (atribuit culturii Costișa). Anterioară acestui nivel este o locuire Cucuteni B2, precedată de locuiri din etapele Cucuteni A2 și A3. Acestea suprapun la rândul lor câteva niveluri Precucuteni III și II. Nu se exclude nici eventuala prezență a unor locuiri Precucuteni I sau chiar liniar-ceramice. Locuințele nivelurilor Precucuteni III și Cucuteni A2 și A3 au podine groase de chirpici. De o mare importanță sunt descoperirile făcute mai ales în locuințele culturii Precucuteni III. Este vorba de adevărate „silozuri" de cereale, depozitate în vase și cutii de lut ars. Se remarcă, de asemenea, cele 21 de statuete și 13 scăunele găsite într-o locuință Precucuteni II (?). Majoritatea statuetelor păstrează decorul pictat cu roșu-vișiniu sau urme ale acestuia.

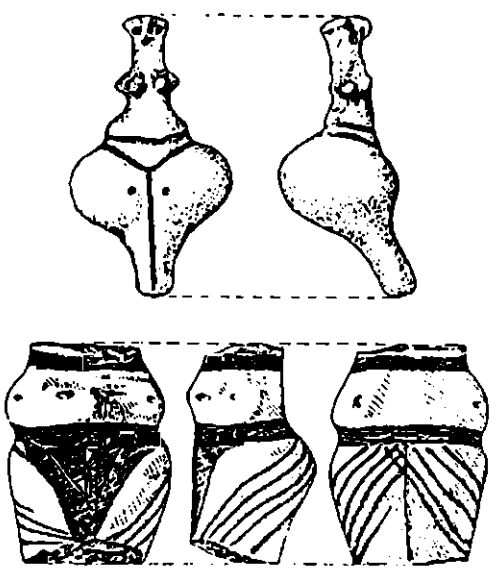

Fig. 186. Poduri, jud. Bacău. Statuete antropomorfe.

D. Monah, S. Antonescu, A. Bujor, în *Materiale*, Tulcea, 1980, 87–99; D. Monah, Șt. Cucoș, D. Popovici, S. Antonescu, Gh. Dumitroaia, în *CA*, 6, 1983, 3–22.

S.M.-B.

poduri. Până la sosirea romanilor, nu se poate vorbi decât cel mult de construcții improvizate și ocazionale, oricum puțin durabile, peste râuri și cu arât mai puțin peste Dunăre. Apogeul construirii de drumuri și **p.** a fost atins în timpul lui Traian, nu numai la Dunărea de Jos, dar și în întreg Imp. Roman. Anticipând aceste construcții, cel mai vechi **p.** cunoscut la Dunărea de Jos a fost cel de vase, alcătuit, probabil în dreptul așezării preromane de la Isaccea, de către → Darius, în timpul expediției sale din anii 514–513 î.Hr. împotriva sciților. De remarcat numărul mare (8) de **p.** peste Dunărea de Jos construite de romani între sec. 1–4 d.Hr., dintre care cinci sunt direct legate de războaiele dacoromane, iar trei au fost construcții monumentale cu urme vizibile până astăzi. *A)* **P.** dintre Vadin și Orlea, construit în timpul campaniei din 87 d.Hr. întreprinse în Dacia de Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului lui Domitian. Avea lung. de cca 1 000–1 100 m și era format din platforme de zidărie în malul drept, în apropierea cărora s-a construit în epoca Dominatului fortăreața Valeriana, urmate de cel puțin șase perechi de piloni din lemn fixați în fundul fluviului până spre malul stâng (număr minim datorat schiței făcute pe baza unor observații directe și publicate în 1691). Pilonii aveau de fapt rolul de a sprijini un **p.** de vase legate între ele (Iord., *Getica*, XIII, 77). *B–C)* Cele două **p.** de vase ale lui Traian (101 d.Hr.) sunt cunoscute datorită reprezentărilor de pe → Columna lui Traian de la Roma (scenele IV–V) și interpretării unor surse literare. Acestea au fost fixate la Lederata (azi Ram, Serbia) și, următorul, cel mai probabil în dreptul orașului Dierna (azi Orșova). *D)* **P.** de vase al lui → Laberius Maximus (102? d.Hr.). Reconstituit pe baza scenei nr. XLVIII de pe Columna lui Traian, el a fost amenajat de → *Classis Flavia Moesica* în scopul traversării trupelor, după bătălia de la Adamclisi, spre frontul Daciei, cel mai probabil între Oescus și Sucidava–Celeiu. *E)* **P.** lui Traian de la Drobeta, ridicat în 103–105 d.Hr. de arhitectul → Apollodor din Damasc, între Pontes și Drobeta. Rămâne una dintre cele mai monumentale construcții de acest fel din lumea romană și a putut fi reconstituit grafic grație reprezentărilor de pe Columna lui Traian, de pe alte reliefuri și de pe unele monede, observațiilor directe ale vestigiilor lui încă din antichitate și evul mediu până astăzi, surselor literare antice și medievale etc. Avea lung. de 1 134,90 m, înălț. de 18,60 m și lăț. de 14,55 m. Era sprijinit pe 20 de pile de zidărie fixate în albia Dunării, între care două culee la extremități, parțial și astăzi vizibile, și două → porți monumentale la capete. Picioarele erau zidite

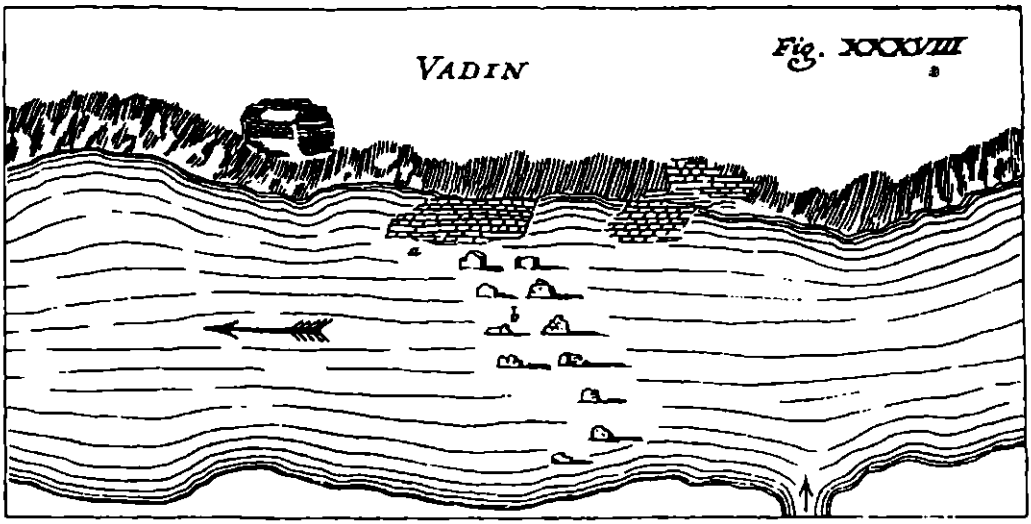

Fig. 187. Urmele podului roman dintre Vadin și Orlea, după Marsigli (1691).

cu → paramente și empleclon din pietre legate cu mortar cu var, nisip și → pozzolana și regularizate din construcție prin asize cu cărămizi, traversate de tiranți din lemn dispuși într-un fel de rețea. Partea superioară a picioarelor era zidită mai mult cu cărămizi și mortar; ele aveau în plan forma unui hexagon alungit pe direcția cursului fluviului (cca 33 × 19 m)

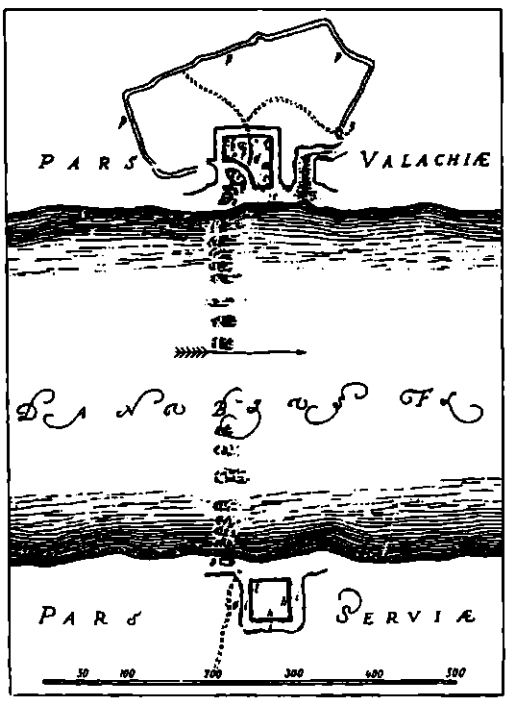

Fig. 188. Podul lui Traian dintre Drobeta și Pontes, după Marsigli (1689).

și susțineau arcade din lemnărie cu deschiderea de câte cca 33 m, peste care era fixat tablierul cu podea și balustrade din același material. *F)* **P.** lui Constantin el Mare dintre Oescus și Sucidava—Celeiu. Construit în 328 d.Hr. potrivit surselor literare, urme ale sale au fost identificate și în teren, printr-o serie de cercetări începute încă din sec. 19. În mijlocul Dunării au putut fi observate ruinele a trei piloni de zidărie de dimensiuni și tehnică asemănătore celor de la Drobeta; ruinele portalului de N al **p.** împreună cu datele de mai sus și alte elemente dau și în acest caz posibilitatea unei reconstituiri grafice destul de sigure a monumentului. Acesta acoperea o lung. de 2 437 m, lemnul fiind mai mult folosit decât la Drobeta, mai ales că porțiunea de mlaștină de pe malul nordic era rezolvată exclusiv cu piloni și bârne de lemn, de la portalul de zidărie înalt de cca 23,60 m (a cărui ruină este și astăzi vizibilă), până la primul pilon din piatră din partea navigabilă a fluviului. Tablierul era de o lărgime apropiată celui de la Drobeta, la o înălț. de cca 14 m față de nivelul apelor fluviului. *G–H)* Alte două **p.** de vase s-au amenajat în timpul domniei lui Valens: între Transmarisca și Daphne în 367 d.Hr., spre a înlesni trecerea trupelor romane în expediția împotriva goților și, în 369, un altul în același scop la Noviodunum, unde, chiar pe **p.**, împăratul a încheiat tratatul de pace cu goții lui Athanaric. Desigur, n-au lipsit și alte **p.** romane pe râurile provinciei, după cum arată, cel puțin, câteva toponime lat.: Pons Augusti, Pons Aluti, Pons Vetus, ultimele două pe Olt (A.B.). O categorie aparte o reprezintă construcțiile de genul unor **p.** din sec. 3–4 d.Hr., descoperite în turbăria de pe terit. com. Lozna (jud. Botoșani), într-o fostă mlaștină de pe cursul pârâului Bahna. Săpăturile întreprinse între 1975 și 1982 au dus la descoperirea

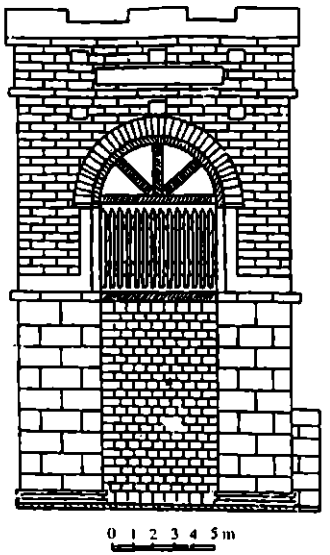

Fig. 189. Portalul dinspre Sucidava—Celeiu al podului lui Constantin cel Mare (reconstituire).

a cinci fragmente de **p.** din trunchiuri și bârne de lemn de fag și brad, dispuse atât longitudinal cât și transversal, fixate între ele cu țăruși de lemn de diferite forme. Peste tălpile longitudinale s-au depus câte 3–4 rânduri de bârne, de regulă cioplite. **P.** de la Lozna au fost construite de către daci pentru a se putea traversa mlaștina și probabil pentru exploatarea turbei și a fierului. Urmele lor s-au scufundat în turbă, cu timpul, până la adâncimea de 1,80 m (C.P.).

D. Tudor, *Podurile;* id., *Les ponts; DID II*, 394; S. Teodor, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 114–120.

A.B. și C.P.

Pogleț, sat în com. Corbasca (jud. Bacău), pe terit. căruia, în punctul „Frasinul", cunoscut și sub numele de „Bâtca", se găsesc trei așezări, dintre care cea mai bogată și mai întinsă este stațiunea neolitică aparținând culturii Cucuteni A, urmată de aceea caracteristică culturii Noua, de la sfârșitul epocii bronzului. Pe același loc se află și urme de locuire hallstattiană târzie. În punctul „Tabăra" s-au semnalat urme de locuire neolitice de tip Cucuteni A, din epoca bronzului (cultura Monteoru), hallstattiene și geto-dacice, iar pe locul denumit „Cetățuie" a fost identificată o bogată așezare neolitică (Cucuteni A) și din epoca bronzului (Monteoru, fazele Ic3–Ic2).

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 238–240.

M.F.

Pogonești, sat în com. Ivești (jud. Vaslui), pe terit. căruia a fost identificată o așezare carpică (sec. 2–3 d.Hr.). Între **P.** și Ivești, „Pe șes la Colea" se află o așezare de tip Sântana de Mureș (sec. 4 d. Hr.), în cadrul căreia a fost descoperit un vas de cult (*kernos*).

Gh. Bichir, *Archaeology and History of the Carpi*, Oxford, 1976, 1, 120; V. Palade, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, 283–288.

G.B.

Pogorăști, sat în com. Răuseni (jud. Botoșani), pe terit. căruia, la punctul „Lutărie", au fost descoperite o așezare neolitică aparținând culturii Criș și 16 morminte sarmatice (sec. 3 d.Hr.). Gropile de morminte, orientate N–S, prezintă uneori praguri. Scheletele, în unele cazuri deranjate, se aflau în poziție întinsă pe spate, cu mâinile lângă corp. Inventarul mormintelor cuprinde vase lucrate cu mâna și la roată, mărgele, fusaiole, o cataramă și câteva oglinzi. În diferite puncte de pe terit. satului au fost

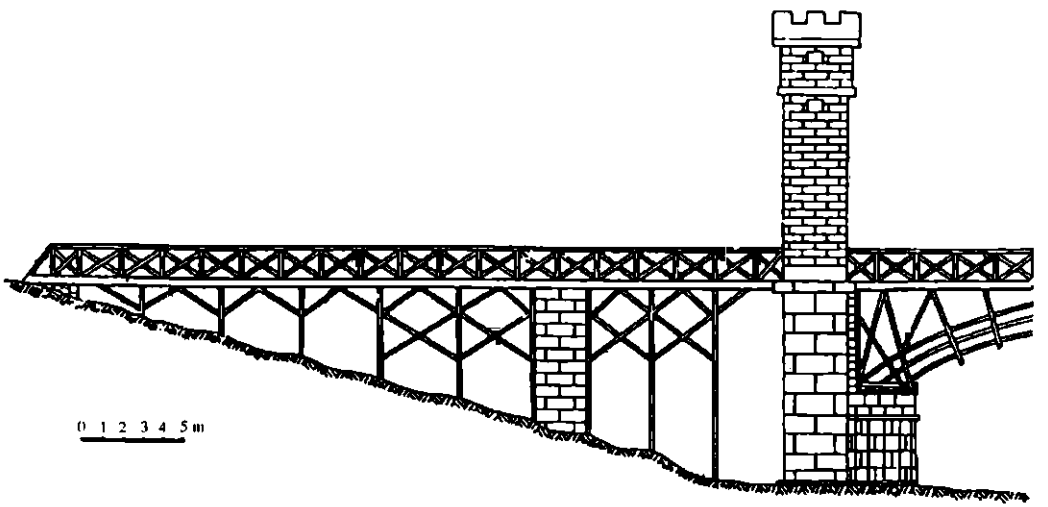

Fig. 190. Capul dinspre Sucidava—Celeiu al podului lui Constantin cel Mare (reconstituire).

Fig. 191. Pogorăşti–„Lutărie". Ceramică carpică din sec. 3 d.Hr.

semnalate resturi de locuire din paleolitic, neolitic (culturile ceramicii lineare, Criş şi Cucuteni), Hallstatt şi din sec. 4 d.Hr. (cultura Sântana de Mureş). Tot de la **P.** provine şi un unguentar de sticlă roman.

I. Ioniţă, în *AM*, 1961, 299–301 şi 2–3, 1964, 311–328; M. Cristescu, în *AM*, 2–3, 1964, 329–341; *RAJB*, I, 1976, 216–218.

I.I.

Poian, com. în jud. Covasna, pe terit. căreia, săpături arheologice întreprinse între anii 1963 şi 1967, au scos la suprafaţă importante vestigii. În punctul „Panta Borvizului" se află o aşezare Ariuşd, iar la „Panta de Piatră", pe terasa stângă a pârâului Telek, resturi de locuire din epoca bronzului (cultura Noua) şi a Hallstattului, precum şi o aşezare dacică

Fig. 192. Poian. Vase decorate cu simboluri paleocreştine (sec. 6–7 d.Hr.).

cu locuinţe semiadâncite, dreptunghiulare, prevăzute cu vetre (dintre descoperiri se remarcă o fibulă de bronz din sec. I d.Hr.). În ultimul punct a fost descoperit şi un mormânt de înhumaţie, singurul care a putut fi atribuit, deocamdată, culturii Ciomortan de la începutul epocii bronzului. Scheletul, aflat în poziţie chircită, pe partea stângă, orientat S–N, aparţinea unui copil de 6–7 ani. Singurul element de inventar îl constituia un vas aşezat lângă cap (A.L.). Aşezarea dacică din acelaşi loc este suprapusă de o importantă aşezare autohtonă din sec. 6–8 d.Hr., în cadrul căreia s-au cercetat 30 de bordele. Acestea au dimensiunile între 2,40 × 2,20 m şi 5,50 × 4,25 m şi sunt delimitate de găuri de par şi de grinzi arse. Au pietrar în colţul de N–E al grupii (15), în cel de N–V (8) şi la S–E (1); în restul bordeielor, pietrarele au fost distruse. Nivelul **P.** *I* aparţine sec. 6–7 d.Hr. (8 bordeie), integrându-se culturii romanice locale de tip → Ipoteşti-Cândeşti. Este caracterizat de prezenţa ceramicii la roata rapidă şi cu mâna. În acest nivel s-au descoperit două fibule de bronz, una bizantină cu piciorul întors pe dedesubt, cealaltă digitată, cu şase butoni la placa semicirculară. Aceluiaşi nivel îi aparţin şi două vase lucrate cu mâna, decorate cu elemente paleocreştine: rozete sau coroniţe şi cruci din cerculeţe. Unul dintre vase poartă şi trei cruciuliţe incizate înainte de ardere: de formă gr., în X şi în formă de chrismon; a existat probabil şi o a patra cruciuliţă pe locul unde lipseşte din vas. Pe cel de al doilea vas, din care lipsesc părţi importante, se află o cruciuliţă mică, de formă lat. Vasele au semnificaţie rituală şi dovedesc răspândirea creştinismului în mediul rural, local, în sec. 6. Nivelul **P.** *II* (22 bordeie) aparţine locuirii din sec. 8, cu ceramică lucrată la roata înceată. Olăria este caracterizată de forme articulate cu marginea arcuită. Apare buza îngroşată exterior (colac) şi ornamentare bogată din linii în val şi striuri în benzi sau continui şi benzi de linii în val peste striuri continui. Specia cenuşie este reprezentată de un vas oval, cu decor lustruit în reţea (E.Z.).

Z. Székely, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 353 şi urm.; id., în *Aluta*, 5–7, 1974–1975, 58–59 şi 8–9, 1976–1977, 26; L. Georgescu, în *Aluta*, 10–11, 1978–1979, 100–101.

A.L. şi E.Z.

Poiana 1. Sat în com. Nicoreşti (jud. Galaţi), unde, pe înălţimea „Cetate" situată pe terasa înaltă a Siretului s-a cercetat o mare aşezare conţinând mai multe straturi de locuire. Cel mai vechi aparţine culturii Monteoru şi, judecând după materialul descoperit, este constituit din mai multe niveluri începând cu faza Ic3 până în faza IIb a acestei culturi. Una dintre necropolele aşezării din epoca bronzului, care a fost explorată integral (31 de morminte) aparţine fazei IIa. Locuirea monteoreană este suprapusă de una aparţinând Hallstattului mijlociu (cultura Basarabi), caracterizată prin locuinţe răsfirate, a căror

Fig. 193. Poiana, com. Nicorești (jud. Galați). Cană dacică.

cercetare s-a soldat totuși cu o bogată recoltă de material ceramic specific. Importantă este descoperirea unei fibule de bronz locale ce imită un prototip egeic; aceasta din urmă, datându-se în sec. 8 î.Hr., reprezintă un punct de sprijin pentru cronologia culturii Basarabi. Cea mai importantă locuire de la **P.** este așezarea geto-dacică (sec. 4 î.Hr.—1 d.Hr.). Întemeierea acestei dave a avut loc probabil încă din sec. 5 î.Hr., dar primele repere cronologice sigure se referă la sec. 4 î.Hr., fără a aparține însă celui mai vechi nivel. Cei peste 500 de ani de existență se reflectă stratigrafic în cele șase niveluri principale de locuire care atestă o dezvoltare continuă. Așezarea a fost întărită printr-un val cu șanț ce o desparte de corpul terasei. Acesta a fost afectat în mare parte de lucrări moderne, astfel încât explorarea sa nu s-a putut face decât printr-o singură secțiune și aceea incompletă; nu se știe deci nici cărui nivel îi corespunde fortificația, nici dacă a urmat traseul unor lucrări de întărire din epocile anterioare. Majoritatea locuințelor geto-dacice sunt de suprafață, fiind pomostite cu lut și având pereții de chirpici și lemn. Locuirea este foarte densă, fapt ce se oglindește în imensa cantitate de material arheologic scos la lumină în timpul săpăturilor. Formele ceramice specifice civilizației geto-dace, raportate la diversele niveluri constituie o imagine excelentă a evoluției olăriei pe parcursul diferitelor faze ale La Tène-ului dacic. Strânsele legături cu lumea gr. și romană sunt atestate atât de numeroasele vase de import gr. (în special amfore de Thasos), elenistice sau de epocă romană (s-au găsit și câteva exemplare din categoria *terra sigillata*), cât și de monede (A.V.). Din așezarea de la **P.** provin șase tezaure (numerotate I–VI) cu denari romani republicani și de la începutul Imp. Tezaurul I, descoperit în 1928, cuprinde 152 denari, emiși în perioada 165–12 î.Hr. Tezaurul II, găsit în 1938, este alcătuit din 82 denari, dintre care 16 de la Augustus. Tezaurul III, găsit tot în 1938, constă din 23 denari și o tetradrahmă din Thasos. Tezaurul IV, descoperit în 1949, cuprinde 35 denari din perioada 145–22 î.Hr Tezaurul V (1950) constă din 190 denari, emisiuni din anii 155–12 î.Hr., iar tezaurul VI (găsit în același an), este alcătuit din 61 denari din perioada 137 î.Hr. – 34 d.Hr. Reluarea săpăturilor de la **P.** a dus la descoperirea (în 1985) unui tezaur constând din 32 monede de bronz emise de orașul Callatis în sec. 2 î.Hr. Tot aici s-au mai găsit în cadrul cercetărilor întreprinse în decursul timpului, ca piese singulare, monede de argint histriene, dacice, emisiuni de bronz de la Callatis și numeroși denari romani republicani și imperiali, cele mai recente monede fiind emisiuni din vremea lui Vespasian (C.P.). În raport cu alte așezări geto-dacice din Moldova, cea de la **P.** prezintă cel mai important procent de marfă de import, fapt reflectat și în numeroasele imitații locale ale formelor gr. și elenistice. În apropierea cetății se află o necropolă tumulară, alcătuită din cca 20–30 de movile. Cele câteva care au fost cercetate conțineau morminte de incinerație și aparțineau vârfurilor societății. Ca și în alte cazuri, nici la **P.** nu s-a depistat vreo necropolă aparținând populației de rând. Cele cca 15 morminte de înhumație aflate în interiorul așezării (unele sunt de copii), reprezintă cazuri particulare ale unui ritual practicat și în alte așezări de epocă dacică. Așezarea de la **P.** a fost identificată cu → Piroboridava, localit. situată de Ptol. pe malul stâng al Siretului, în provincia Moesia Inferior Descoperirea celorlalte două dave de pe Siret (Răcătău = Tamasidava și Brad = Zargidava) este în măsură să înlăture toate îndoielile și în privința identificării davei de la **P.** Stabilirea datei de sfârșit a așezării de la **P.** este în funcție de datarea papirusului Hunt, un document militar roman în care figurează denumirea Piroboridava și care atestă prezența unui detașament militar roman aflat în garnizoană aici. Descoperirea recentă a unor documente epigrafice în Dobrogea precizează datarea papirusului în intervalul ce a precedat al doilea război dacic (105–106 d.Hr.) și indică ocuparea Piroboridavei de către romani în 105 d.Hr. Este probabil ca cele trei dave de pe Siret să fi fost anexate la Moesia încă din vremea păcii lui Domitian și avem dreptul să presupunem că și așezarea de la **P.** și-a încheiat existența după transformarea Daciei în provincie romană, în 106 d.Hr Locuirea a continuat însă și după cucerirea romană, pe malul drept al Siretului, pe terit. com. Pădureni (jud. Vrancea), unde au fost identificate resturile unei așezări din sec. 2–3 d.Hr. (A.V.). **2.** Sat în com. Turburea (jud. Gorj), pe terit. căreia a fost descoperit (în 1938) un tezaur de obiecte de argint geto-dacice. Din tezaur fac parte: 2 coliere torsionate, cu extremitățile

în formă de cap de şarpe, cu urme de decor; 2 brăţări cu capetele petrecute şi apoi răsucite; 2 cercei deschişi şi cu capetele prismatice; un inel simplu, cu capetele legate şi cu o amuletă; 11 inele cu capetele petrecute şi răsucite; 8 catarame cu placă romboidală cu decor marginal şi în cruce, din linii incizate în zigzag; un mic pandantiv şi o placă ornamentală. Tezaurul mai cuprinde şi 23 denari romani, dintre care 13 republicani şi 10 imperiali, de la Nero la Domitian. Ascunderea tezaurului este pusă pe seama războaielor daco-romane din vremea lui Domitian (C.P.). **3.** Sat în com. Dulceşti (jud. Neamţ), pe terit. căruia în punctele „Silişte" şi „Varniţă", au fost descoperite două aşezări carpice (sec. 2–3 d.Hr.), importante pentru datarea culturii carpice şi pentru stabilirea cronologiei sale interne. În cadrul lor a fost documentată pentru prima dată existenţa a două niveluri de locuinţe carpică. În ambele aşezări au fost identificate bordeie, locuinţe de suprafaţă, gropi de provizii şi de cult, vetre de foc şi de cult, cuptoare menajere. Din complexele amintite a fost recoltat un numeros şi interesant material arheologic constând din: ceramică, unelte (seceri de fier, ace de cusut din fier şi din bronz), podoabe, accesorii pentru veşminte (fibule, catarame), chei de tip roman, monede etc. De o rară frumuseţe este un cap de elefant, lucrat din os. În aşezarea de pe „Varniţă" au fost descoperite două ateliere de prelucrare a lemnului (în care s-au găsit dălţi, burghie, priboaie, şi alte unelte de fier), iar pe „Silişte" un cuptor de ars vase. Metalurgia fierului este atestată în ambele aşezări de prezenţa bucăţilor de zgură de fier (9,200 kg). Practicarea agriculturii este documentată de seceri de fier (7), râşniţe, boabe de grâu şi tulpini de cânepă iar creşterea vitelor (boi, vaci, porci, oi, capre, cai) şi a

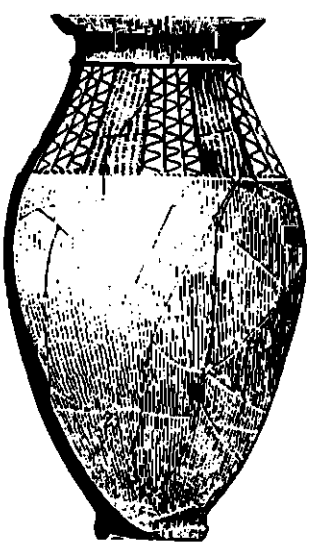

Fig. 194. Poiana, com. Dulceşti. Vas de provizii din aşezarea carpică de la „Varniţă" (ceramică cenuşie cu decor lustruit).

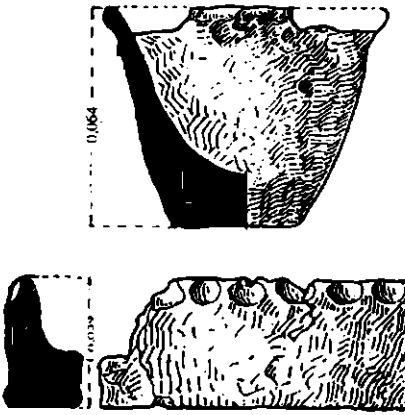

Fig. 195. Poiana, com. Dulceşti. Ceramică din sec. 7–9 d.Hr.

păsărilor de curte (găini), de oase. Ca îndeletniciri casnice au fost cunoscute: torsul, ţesutul şi împletitul. Pescuitul este atestat de vertebre de peşte şi o undiţă de fier (la „Silişte"), iar vânatul de oasele de cerb, căprior, mistreţ, castor şi iepure, descoperite în cele două aşezări. Cercetările de la **P.** susţin autohtonia → carpilor în spaţiul est-carpatic al Daciei şi infirmă ipotezele conform cărora ei au venit din N sau din E (la mijlocul sec. 3 d.Hr.). Pe „Silişte" s-au mai descoperit urme de locuire aparţinând neoliticului (cultura Cucuteni), epocii târzii a bronzului (cultura Noua) şi sec. 7–9 d.Hr. În punctul „La Broşteanu" a fost identificată o aşezare locuită de purtătorii culturii Noua, de daci (sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr.) şi de comunităţile de tip Sântana de Mureş-Cerneahov (sec. 4 d.Hr.). La S–SE de sat, pe „Tepşan", a existat o altă aşezare neolitică de tip Cucuteni. Pe terit. satului **P.** s-a descoperit întâmplător şi un tezaur de monede romane (G.B.). **4.** (fost Flămânda), com. în jud. Teleormaır, în apropierea căreia, pe terasa înaltă a Dunării, la 3 km depărtare de limesul transalutan, a fost descoperit întâmplător (în 1971), un tezaur monetar depus într-un vas de lut. Este alcătuit din 72 tetradrahme, dintre care 59 emisiuni Macedonia Prima şi 17 exemplare din Thasos. Prima categorie cuprinde, după anumite diferenţe stilistice, cinci grupe. Monedele thasiene sunt toate de tipul cu sigla M, simplă sau barată, şi au greut. cuprinse între 16,19–17,04 g, două coborând la 15,16 şi 13,87 g. Tezaurul a fost probabil ascuns la începutul sec. 1 î.Hr., din motive greu de stabilit (C.P.).

R. şi E. Vulpe, în *Dacia*, 3–4, 1927–1932, 253; R. Vulpe, în *RA*, 23, 1931, 2, 237; id., în *SCIV*, 2, 1951, 1, 179; id., în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 143; id., în *StCl*, 2, 1960, 340; A. Rădulescu, M. Bărbulescu, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 358; C.S. Nicolăescu-Plopşor, în *Dacia*, 7–8, 1941, 203–216; Gh. Bichir, în *Materiale*, 10, 1973, 97–105; id., *Cultura carpică*, 1973; id., *Archaeology and History of the Carpi*, 1–2, Oxford, 1976; I. Bogdan-Cătăniciu, în SCN, 6, 1975, 173–188.

A.V.; C.P. şi G.B.

Poiana Ampoiului, sat în com. Meteș (jud. Alba), unde, în punctul „Piatra corbului", a fost descoperită o așezare preistorică cu mai multe depuneri. În primele trei niveluri, ce aparțin fazei III a culturii Coțofeni, au fost descoperite resturile unor locuințe de suprafață, ale unor bordeie și ale unui atelier pentru prelucrarea silexului din surse locale. Ceramica, specifică culturii Coțofeni, prezintă și anumite elemente mai evoluate, ale bronzului timpuriu. Activitatea metalurgică este documentată

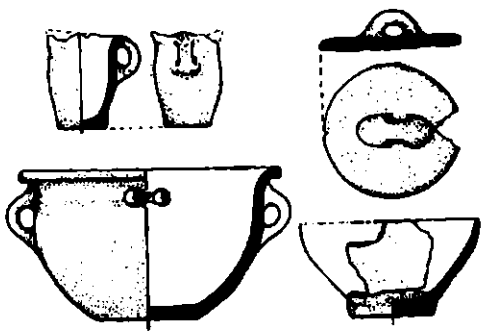

Fig. 196. Poiana Ampoiului. Ceramică.

printr-un ac, o brățară fragmentară și două perle tubulare, toate din cupru. Urmează un alt nivel, aparținând bronzului timpuriu, caracterizat prin vase cu „manșetă". Printre resturile unei locuințe a fost găsită și o roată de car miniatural. Importanța stațiunii de la **P.A.** constă și în datele radiocarbon pentru locuirea Coțofeni III: Bln-4621–4260±41 BP, calibrat cu σ 2920–2870 B.C., cu 2 σ 2930–2860 B.C.; Bln-4620–4239±40 BP, calibrat cu 1 σ 2810–2770 B.C., cu 2 σ 2820–2660 B.C.; UZ-2869/ETH-9277–4085±70 BP, calibrat cu 1 σ 2829–2558 B.C.; UZ-2870/ETH-9278–4030±75 BP, calibrat cu 1 σ 2798–2496 B.C.; UZ-2868/ETH-9276–3755±BP, calibrat cu 1 σ 2312–2074 B.C., cu 2 σ 2438–1985 B.C.

H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, București, 1996, 62–64; *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*, ed. H. Ciugudean și F. Cogâltan, Alba Iulia, 1998, 71.

I.M.C.

Poiana Teiului, com. în jud. Neamț, unde a fost descoperit un mic tezaur format din trei tetradrahme din Thasos, ce a putut fi îngropat spre sfârșitul sec. 2 sau începutul sec. 1 î.Hr.

IGCH, 639; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 381, nr. 16.

G.P.B.

Poienești, com. în jud. Vaslui. **1.** În punctul „Măgura" se află o stațiune arheologică cu depuneri din diferite epoci, situată pe o prelungire a „Dealului Teilor", cuprinsă între zona inundabilă a Racovei și pârâul „Valea Caselor", în marginea de V a satului **P.-Șes.** Descoperită în 1931, stațiunea a fost sondată în 1936 (C. Cihodaru) și a făcut obiectul unor ample campanii de săpături arheologice în 1949 (R. Vulpe) și 1979–1999 (M. Babeș). Aici au fost cercetate sistematic, pentru întâia oară în Moldova, necropole din sec. 2–1 î.Hr. și din sec. 3 d.Hr. și ca urmare numele stațiunii a fost și este folosit pentru desemnarea aspectelor culturale respective: cultura → **P.-Lukașevka**, atribuită bastarnilor, și cultura **P.-Vârteșcoiu**, atribuită carpilor. Totodată, pe „Măgura" s-au descoperit și resturi arheologice din alte epoci, din neolitic până în evul mediu. Succesiunea cronologică a acestor monumente este următoarea: *A) Epoca neolitică.* Așezare a purtătorilor culturii Cucuteni, cu locuințe de suprafață și gropi bogate în material arheologic. Olăria pictată, figurinele antropo- și zoomorfe, ustensilele din piatră, corn și os, permit încadrarea în faza A3 a acestei culturi (sfârșitul milen. 5 î.Hr.). *B) Epoca bronzului.* Depunere sporadică, cu ceramică și alte obiecte (două seceri și cuțitaș de bronz, psalie de corn, omoplat crestat) caracteristice unei faze incipiente a culturii Noua (sec. 14–13 î.Hr.), în care se păstrează încă unele elemente specifice culturii mai vechi de tip Monteoru. *C) A doua epocă a fierului. Ca)* Necropolă getică din sec. 5–4 î.Hr., constituită din 42 de morminte de incinerație (nouă cu urnă și restul cu depunerea oaselor calcinate și a inventarului — vase, pumnale, cuțite, vârfuri de săgeți, brățări, perle — în gropi mari, rectangulare). Din aceeași necropolă face parte și „mormântul-cuptor", cu schelet parțial incinerat, descoperit în 1949. *Cb)* Necropolă de tip **P.-Lukașevka**, atribuită populației germanice a bastarnilor. Până în prezent au fost descoperite 259 de morminte de incinerație, dintre care 247 cu depunerea oaselor calcinate și a inventarului în urne, de regulă acoperite cu capac, și 12 în groapă. Garniturile mai mult sau mai puțin bogate în piese de port și podoabe (fibule, paftale, brățări, mărgele, pandantive, saltaleoni), caracterizează înmormântările de femei, în timp ce mormintele de bărbați sunt extrem de sărace (câte o fibulă) sau chiar lipsite de inventar. Cu excepția unui vârf de lance (M. 592), armele nu sunt reprezentate în inventarul funerar. Analiza asocierilor de tipuri permite separarea a două etape, care corespund totodată primelor două faze ale culturii **P.-** Lukașevka, cuprinse aproximativ între începutul sec. 2 și mijlocul sec. 1 î.Hr. Majoritatea mormintelor de la **P.** se plasează în prima parte a acestui interval (sec. 2 î.Hr.). Legăturile și analogiile cu descoperirile din spațiul dintre Elba și Oder, în special cu Brandenburgul, întăresc ideea derivării culturii **P.-**Lukașevka din cultura Jastorf. *D) Epoca romană. Da)* Așezare și necropolă de tip **P.-**Vârteșcoiu, atribuite dacilor liberi (v. *carpi*). În necropolă au fost descoperite

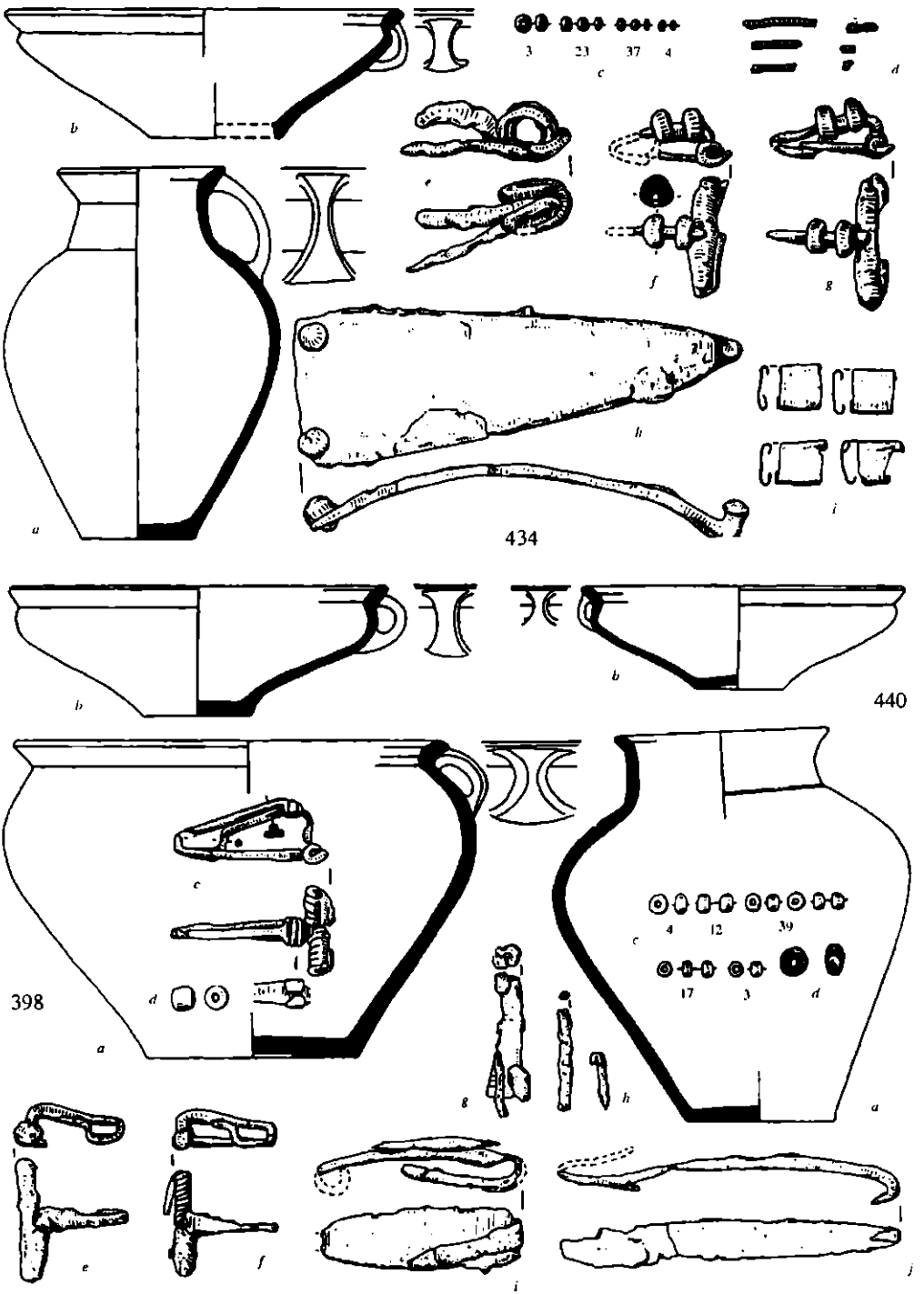

Fig. 197. Inventare funerare bastarne de la Poienești.

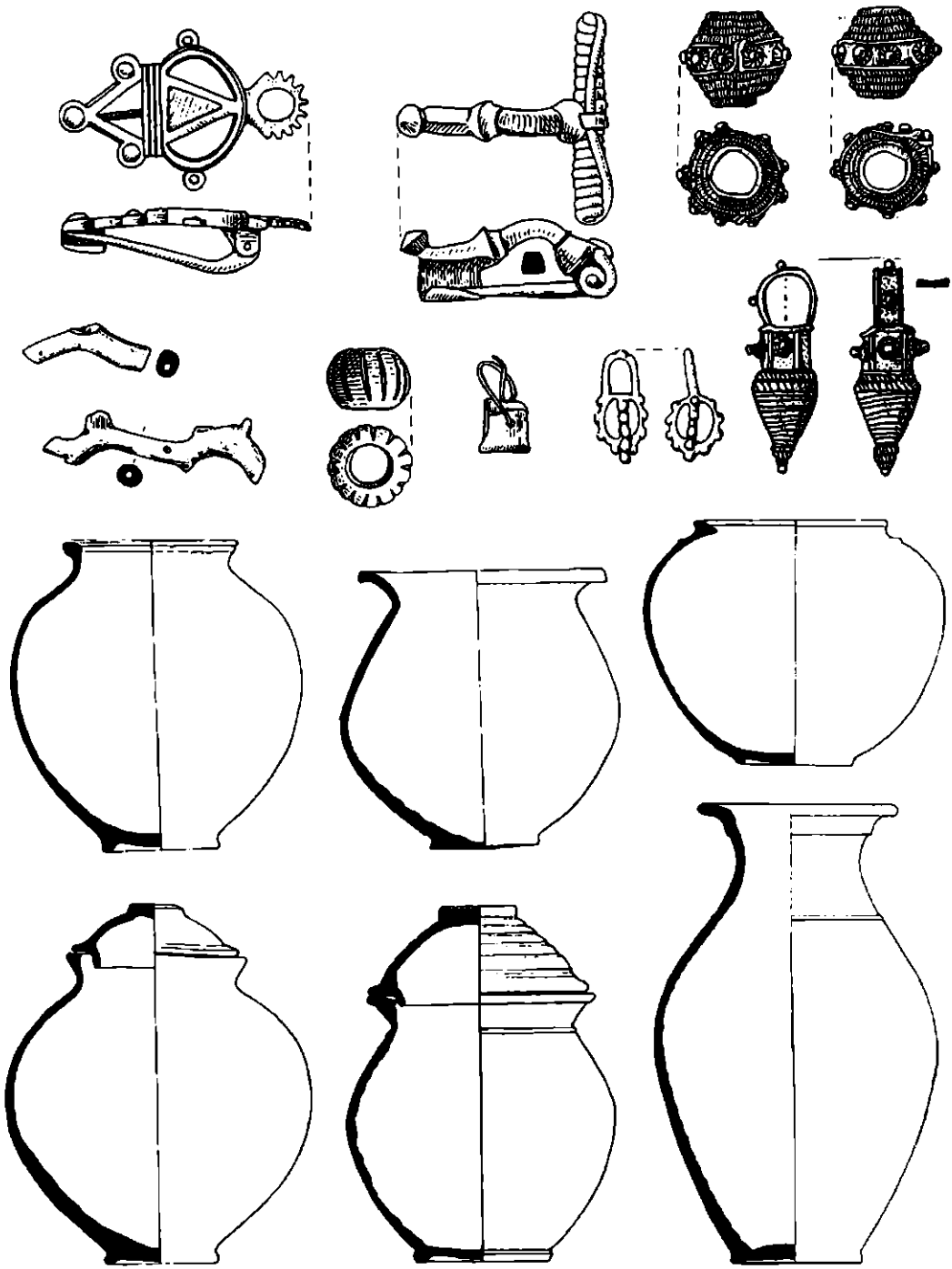

Fig. 198. Poienești. Urne și inventar funerar din necropola carpică.

138 de morminte de incinerație, cu urne și capace lucrate la mână sau la roată, de certă factură autohtonă. Dintre acestea ies în evidență mormintele de femei, cu bogate garnituri de podoabe din argint, bronz, fier, sticlă, coral etc. Cele 79 de morminte de înhumație, toate de copii, apar în aceeași zonă a „Măgurii" și, deși mai sărace în inventar, au unele tipuri de fibule, pandantive și mărgele comune cu cele din mormintele de incinerație. Înhumații nu constituie așadar o necropolă aparte, sarmatică, cum s-a presupus, ci aparțin necropolei carpice, caracterizată printr-un biritualism complementar, care impunea înhumarea copiilor până la o anumită vârstă și incinerarea restului populației. Pe „Măgura" au fost descoperite și peste 80 de complexe de locuire (bordeie, gropi, vetre) ale aceleiași culturi carpice, cu ceramică caracteristică, fibule cu portagrafă înaltă, piepteni de os, o monedă de la Gordian III (242–246 d.Hr.) etc. Între așezare și cimitir, care se suprapun parțial, există probabil un anumit decalaj cronologic, evoluția lor se înscrie însă în limitele aceluiași sec. 3 d.Hr. Observațiile stratigrafice arată că așezarea a premers necropolei. *Db*) Așezare de tip Sântana de Mureș-Cerneahov, din sec. 4 d.Hr., care suprapune la scurt interval de timp așezarea carpică. Materialele caracteristice acestei culturi (ceramică la roată și de mână, greutăți și fusaiole de lut, vase de sticlă, fibule, monede) apar concentrate în bordeie, locuințe de suprafață cu pereți lipiți cu lut, gropi sau aglomerări pe nivelul de călcare, în total peste 140 de complexe datate cu certitudine. Necropola respectivă a fost descoperită în imediata apropiere (v. **2.**). *E)* Cimitir medieval (sfârșitul sec. 14 — începutul sec. 17), cu morminte de înhumație, care se grupează pe panta estică a „Măgurii" dar se întind și în zona necropolelor antice. **2.** Necropolă de tip Sântana de Mureș-Cerneahov, identificată pe panta estică a „Dealului Teilor", la cca 200 m S–V de așezarea contemporană de pe „Măgura". Până în prezent au fost dezvelite 12 morminte de înhumație și 7 de incinerație. Deranjarea sau descompletarea scheletelor și inventarelor funerare arată că zece morminte de înhumație, orientate N–S și V–E, adulți și copii, au fost profanate în antichitate, la scurtă vreme după înmormântare, foarte probabil din motive rituale. Numărul mai mic de morminte de incinerație descoperite se explică prin aceste profanări, dar și prin distrugerile provocate de eroziunea solului în pantă și arături. Inventarul funerar este, în aceste condiții, totuși relativ bogat: ceramică, fibule, catarame, mărgele, aplici, brățări din corn de cerb, piepteni, cuțite, ace, fusaiole, pahare de sticlă etc.— toate piese caracteristice pentru sec. 4 d.Hr. Frecvent se întâlnesc ofrande de corne (ovicaprine, păsări) depuse în morminte. **3.** Așezare getică din sec. 4–3 î.Hr., identificată prin periegheze și mici sondaje arheologice efectuate pe Dealul Velnița, la S de drumul **P.-Frasinu**, în punctul „Râpa Fântânii". **4.** Așezare neolitică și urme de locuire aparținând culturii **P.-Lukașevka** identificate la „Șipotul lui Stan". Au fost dezvelite patru locuințe cu ceramică și inventar litic aparținând culturii Criș. Cultura **P.-Lukașevka** este reprezentată printr-un semibordei cu ceramică bastarnă și gr. (fragmente de amfore de Rhodos), precum și o fibulă de schemă La Tène târzie.

C. Ciohodariu, în *A. Arh.*, 13–14, 1937–1938, 30–59; R. Vulpe, în *Materiale*, 1, 1953, 213–506; id., în *NÉH*, 2, 1955, 103–119; R. Hachmann, în *Die Kunde, N.F.*, 8, 1957, 77–92; id., în *BerRGK*, 41, 1960 (1961), 117 și urm.; D.A. Mačinski, în *Arheologija Starogo i Novogo Sveta*, Moscova, 1966, 82–96; M. Babeș, N. Miritoiu, M. Istrate, Gh. Coman, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, 2, 1980, 35–44; M. Mantu, în *SCIVA*, 43, 1992, 2, 149–177; M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten von Christi Geburt*, Bonn, 1993, 32–52, 131–137 și 208-214, pl. 32–38.

M.B.

Poienești-Lukașevka (Poienești-Lucașeuca), cultură arheologică din sec. 2–1 î.Hr., răspândită în părțile de centru și N ale spațiului dintre Carpații Răsăriteni și Nistru, pe terit. de astăzi al României (jud. Vaslui, Bacău, Neamț, Iași, Botoșani și Suceava) și al Rep. Moldova, în regiunea Cernăuți și pe malul stâng al Nistrului, în regiunile Hmelnițki și Ternopol ale Ucrainei. A fost identificată și definită drept o cultură alogenă, aparținând bastarnilor germanici pătrunși în N–E Daciei, pe baza descoperirilor din necropolele eponime de la Poienești (jud. Vaslui) (R. Vulpe, 1949) și Lukașevka (Lucașeuca, jud. Orhei, Rep. Moldova) (G.B. Fedorov, 1953—1954). Acestora li s-au adăugat ulterior necropolele de la Buhăiești (jud. Vaslui), Borosești (jud. Iași; singura săpată integral — 150 de morminte), Mihoveni (jud. Suceava) și Dolineni (Dolinjany, regiunea Cernăuți, Ucraina). Astfel, în prezent sunt cunoscute șase necropole, cu un total de cca 490 de morminte, precum și opt morminte izolate. Cu excepția mormântului de înhumație de la Horodiștea—Crăiniceni (jud. Botoșani), în cultura **P.-L.** s-a practicat exclusiv ritul incinerației, predominând categoric înmormântările în urnă. Morminte de incinerație în groapă apar rar la Poienești și Lukașevka, ceva mai frecvent la Borosești (14 din 150) și sunt în majoritate doar la Dolineni (46 din 58). Inventarul funerar, de obicei trecut prin foc și deteriorat ritual, se compune din obiecte de port și podoabă, mai rar din unelte și ustensile și doar în chip excepțional (în trei cazuri) din arme. Drept urne și capace s-au folosit de regulă vase negre, lucrate din pastă fină lustruită, caracterizate prin buze îngroșate și fațetate și tortițe în formă de X. La Borosești s-a depus frecvent în gropile mormintelor și ceramică grosieră, în stare fragmentară. Numărul așezărilor cu materiale **P.-L.** tipice, în principal ceramică,

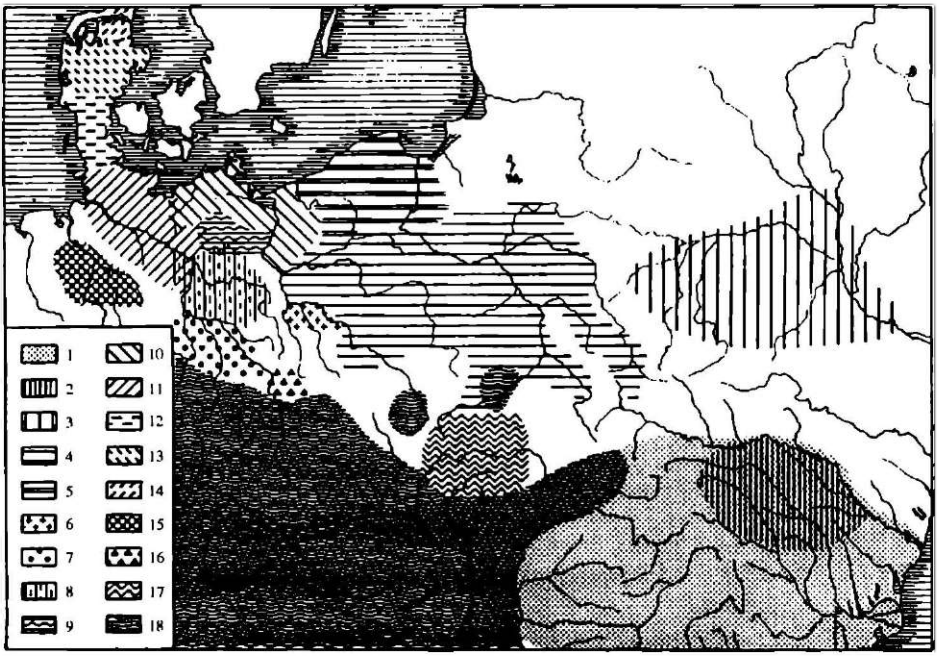

Fig. 199. Răspândirea culturii Poienești-Lukașevka (2), în raport cu culturile geto-dacă (1), celtică Latène (18) și germanice (3–16).

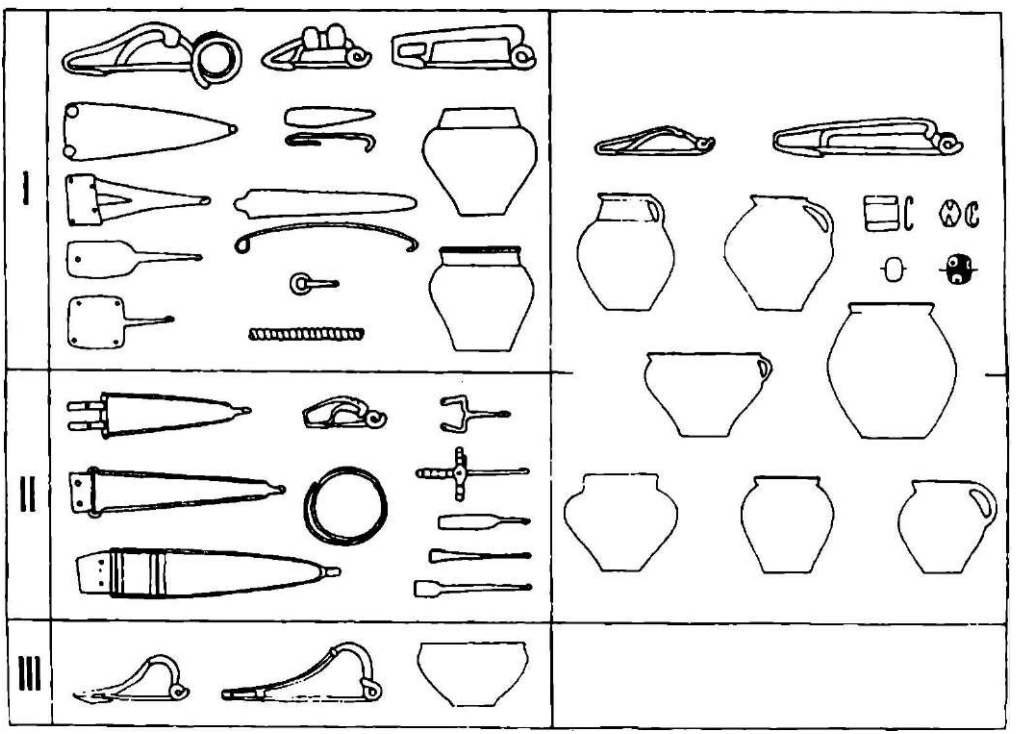

Fig. 200. Cronologia relativă a culturii Poienești-Lukașevka.

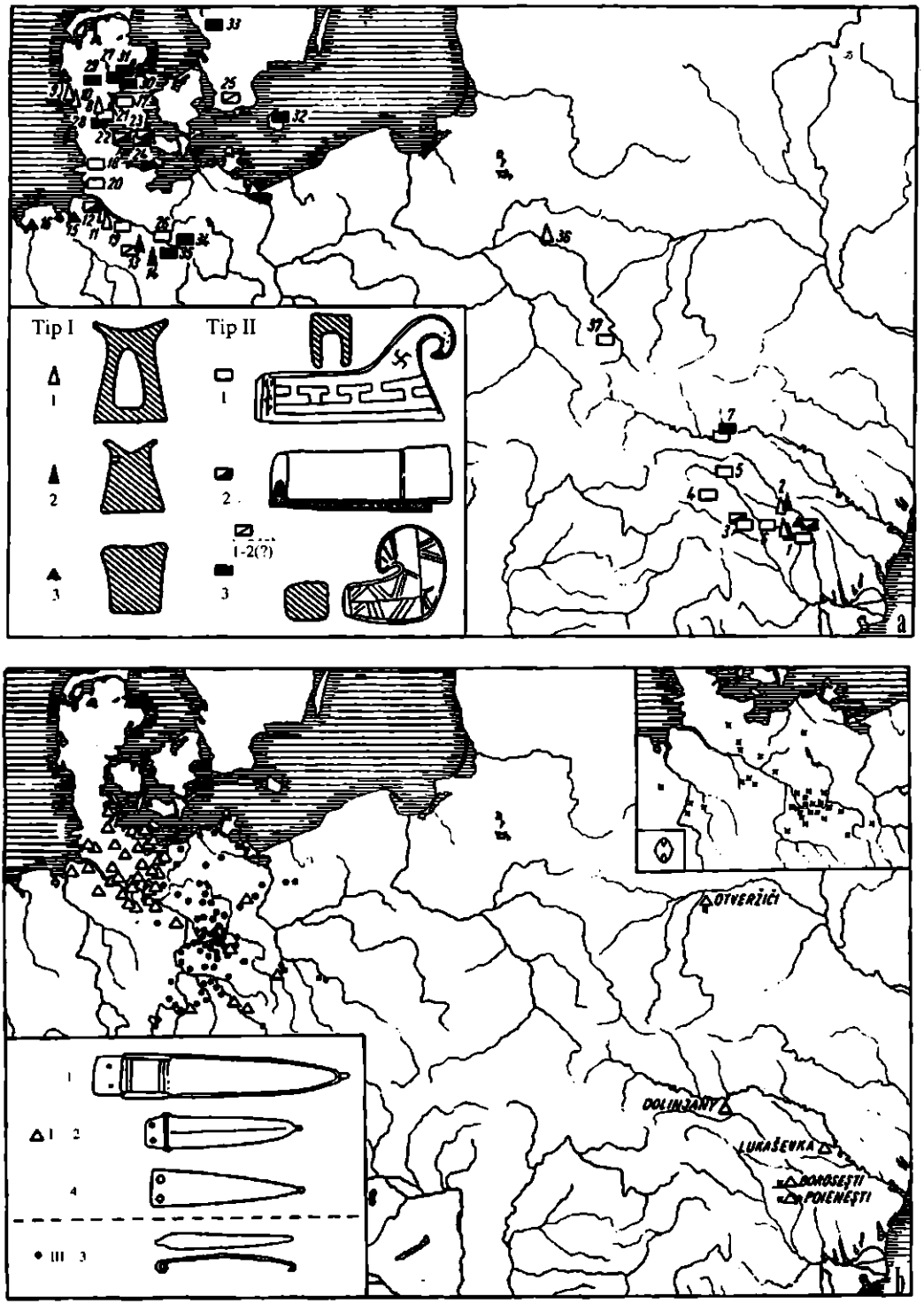

Fig. 201. Cultura Poienești-Lukașevka. Răspândirea unor tipuri specifice de căței de vatră (a) și de paftale (b).

depășește astăzi 150. Cu certitudine aparțin acestei culturi așezările cercetate sistematic de la Lunca Ciurei, Borosești și Șorogari (jud. Iași), Botoșanu (jud. Suceava), Ghelăiești, Borniș și Târpești (jud. Neamț), Brănești și Lukașevka II (jud. Orhei), Kruglik (regiunea Cernăuți), Gorošova (regiunea Ternopol), în timp ce la Băiceni (jud. Iași) și Cucorăni (jud. Botoșani) este vorba de așezări autohtone, în care ceramica **P.-L.** se află în minoritate. În toate aceste așezări se întâlnesc atât locuințe de suprafață, cât și locuințe adâncite, cu o singură încăpere, cu pereți din împletitură de nuiele, lipiți cu lut. Ceramica culturii **P.-L.** este în totalitate lucrată de mână. Pe lângă vasele fine, negre, mai frecvente în necropole, ea mai cuprinde și o mare cantitate de olărie grosieră, de uz comun, cu sau fără barbotină, cu ornamente plastice, alveole, incizii etc. Tot din lut au fost confecționate o serie de obiecte specifice acestei culturi, cum sunt „căței de vatră" de tip nordic (variantele Borosești și Ghelăiești), linguri cu mâner scurt, fusalole, zornăitori. În așezările și necropolele culturii **P.-L.**, precum și în unele depozite (Negri, Oniceni, Lozna, Trușești, Braviceni) s-au descoperit variate unelte și ustensile metalice (seceri, coase, fiare de plug, nicovale, topoare, sule, ace, cuțite, pensete, zăbale, bare de fier semifabricate) și arme (săbii, lăncii, *umbo* de scut, săgeți), în general de tip Latène. Podoabele provin în principal din necropole, de regulă din mormintele de femei: fibule de schemă Latène mijlocie și târzie, paftale și alte piese de centură, brățări, pandantive, lanțuri ornamentale, saltaleoni, mărgele. În diferite complexe **P.-L.** s-au descoperit și obiecte de import, provenind din mediul celtic (ceramică grafitată, unelte și arme de fier, podoabe) sau din cel clasic, greco-roman (amfore rhodiene, vase de bronz, perle de sticlă sau pastă policromă). Prezența sporadică a ceramicii getodace în unele așezări **P.-L.** atestă existența unor raporturi între autohtoni și purtătorii acestei culturi. Pe baza analizei necropolelor, au fost definite trei etape principale ale acestei culturi, care pot fi sincronizate cu fazele → Latène C2, D1 și D2 din spațiul celtic. Pornind de la aceste sincronisme, ca și de la datele absolute oferite de importurile de amfore rhodiene ștampilate din așezări, apariția culturii **P.-L.** se plasează la începutul sec. 2 î.Hr., cel mai târziu către 175 î.Hr., iar dispariția ei către sfârșitul sec. 1 î.Hr. În linii mari, aceasta este și vremea în care izvoarele antice menționează în chip sigur prezența → bastarnilor în părțile răsăritene ale Daciei. Pe lângă concordanța cronologică și geografică cu datele izvoarelor literare, argumentul hotărâtor pentru atribuirea culturii **P.-L.** bastarnilor îl constituie analogiile directe, numeroase, pe care ea și le găsește în spațiul germanic nord-central european (unde evoluția ei corespunde „epocii preromane recente a fierului"). Ceramica fină și grosieră, „căței de vatră" (*Feuerböcke*), diferitele tipuri de fibule și piese de centură, colanele în formă de coroană (*Kronenhalsringe*), precum cele de la Davideni și Țibucani (jud. Neamț), ritul, ritualul și regulile de port specifice necropolelor **P.-L.** sunt străine de mediul autohton și nu se pot explica decât prin imigrarea în N–E Daciei a unor grupuri de populație germanică. Cultura **P.-L.** nu vine însă gata constituită, ci este o cultură nouă, aparte, ce se structurează aici prin selectarea și recombinareeu unor elemente culturale provenind din diferite grupuri regionale ale spațiului germanic, cu precădere din cele ale cercului Jastorf de la Elba și Oder, iar modificările sesizabile în evoluția acestei culturi (apariția unor noi tipuri de fibule și paftale și creșterea ponderii înmormântărilor în groapă în fazele II și III) pot fi explicate prin sosirea ulterioară a altor grupuri de populație din același spațiu inițial. Contactele locale cu civilizația geto-dacă, cu cea celtică și cu cea elenistică târzie au contribuit și ele la definirea specificului culturii **P.-L.** în raport cu celelalte culturi și grupuri germanice ale vremii.

R. Vulpe, în *NÉH*, 1, 1955, 103–119; R. Hachmann, în *Die Kunde*, 8, 1957, 1–2, 77–92; id., în *BerRGK*, 41, 1960, 117–124; G.B. Fedorov, în *MIA*, 89, 1960, 15–30; K. Tackenberg, în *Alt-Thüringen*, 6, 1962/63, 403–427; D.A. Mačinski, în *Arheologija Starogo i Novogo Sveta*, Moscova, 1966, 82–96; S. Teodor, în *SMSuceava*, 3, 1973, 37–46; S.P. Pačkova, M.A. Romanovskaja, în *Slavjane na Dnestre i Dunae*, Kiev, 1983, 48–77; S.P. Pačkova, în *Etnokul'turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I tys. n.e*, Kiev, 1985, 17–25; M. Babeș, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, III, Belgrad, 1973, 207–213; id., în *SCIVA*, 36, 1985, 3, 183–214; id., *Die Poienești-Lukaševka-Kultur, Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Bonn, 1993.

M.B.

policrom, stilul ~, manieră de împodobire a vaselor de metal și obiectelor de podoabă cu pietre prețioase, semiprețioase (mai ales almandine) și uneori sticlă. În ultimele sec. î.Hr., reînvierea vechii arte policrome persane în mediul sarmaților iranieni din N Mării Negre va duce la răspândirea **s.p.** pe un spațiu geografic vast, din Siberia până în Siria, Grecia și Italia, un rol în nașterea acestui fenomen jucându-l și atelierele romane și romane târzii. În sec. 4–6 d.Hr., **s.p.** s-a răspândit atât prin intermediul goților sau al hunilor dinspre E, cât și direct prin bazinul mediteranean în întreaga Europă. Pe terit. României, mai ales în sec. 5, sunt atestate trei tehnici de incrustare a pietrelor prețioase: tehnica *en cabochon*, care presupune incrustarea pietrelor în celule de sine stătătoare (Buhăieni, Dulceanca, Șimleu Silvaniei); tehnica *cloisonné*, la care pietrele prețioase sunt fixate într-o rețea care este sudată la placa de aur (Pietroasele, Apahida, Cluj-„Someșeni"); tehnica *à jour*, la care în placa de metal prețios se taie

lăcașul în care se fixează pietrele ornamentale, acestea rămânând în unele cazuri transparente (Pietroasele).

B. Arrhenius, *Granatschmuck und Gemmen aus nordische Funden des frühen Mittelalters*, Stockholm, 1971; R. Harhoiu, în Al. Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa* (*Opere*, 4), București, 1976, 1011–1054.

R.H.

pólis (gr. πόλις; „cetate-stat"), tipul de stat original și specific gr. din antichitate. Cu origini reperate în epoca micneniană și cu caracteristici legate de compartimentarea geografico-orografică și de împărțirea gr. în numeroase triburi cu culte locale, **p.** s-a structurat ca un stat de sine stătător de proporții foarte mici (de obicei sub 1000 km² și sub 5000 de locuitori; excepția maximă a fost Athena, care în sec. 5 î.Hr. avea cca 2600 km² și 250 000 de locuitori — bărbați, femei, copii și sclavi). La capătul evoluției din epoca arhaică, **p.** se definea drept comunitatea independentă economic și politic a cetățenilor solidari în practicare anumitor culte și în respectarea obligatorie a anumitor legi. Ultima caracteristică menționată exprimă renumita „libertate" a gr., înțeleasă ca supunere conștientă față de legile emise de comunitatea însăși și opusă lipsei de libertate a popoarelor guvernate monarhic. Fiecare **p.** reprezenta o unitate organică între o aglomerare urbană („cetate", „oraș") și terit. agrar aferent (→ *chora*). Cetatea era centrul economic, politic și religios, incluzând → acropola cu templul divinității „poliade" (principala divinitate protectoare a statului) și sediile organelor specifice de conducere (→ Sfat, Adunarea poporului, magistrați): buleuterion, prytaneion, agora, sediile magistraților și ale tribunalelor. Constituția fiecărei **p.** reglementa dreptul de cetățenie (acordat deplin numai bărbaților liberi) și participarea cetățenilor la conducerea statului. **P.** au avut guvernări de tip aristocratic, oligarhic, democratic, iar prin extensie se poate vorbi și de **p.** conduse de tirani. Numeroase **p.** au fost însă influențate de constituția democratică a Atheneі din sec. 5–4 î.Hr., care a asigurat participarea directă și aproape totală a membrilor corpului civic la conducerea statului, apropiindu-se cel mai mult de idealul egalității în drepturi și realizând cel mai deplin echilibru între dreptul individului și autoritatea statului. Caracteristicile însele ale cerății-stat — adecvate unei comunități restrânse — și aspirația profundă a fiecăreia dintre cele câteva sute de **p.** la independență și autonomie au determinat caracterul efemer al sistemelor de alianțe create de unele state și au împiedicat cu atât mai puternic realizarea unității politice a gr. antici, în ciuda existenței conștiinței comunității lor etnice și religioase. Expansiunea macedoneană și aceea romană au dus la pierderea suveranității și funcției politice externe a cetăților-state, care au persistat însă ca structuri nominal autonome, cu rol însemnat pe plan economic și, mai ales, cultural. Cu deosebiri de evoluție locală uneori foarte marcate, **p.** ca tip de structură social-politică și religioasă a cunoscut o răspândire aproape generală în Grecia peninsulară, insulară și microasiatică, precum și în regiunile din jurul Mării Mediterane colonizate de gr., inclusiv pe litoralul apusean al → Pontului Euxin (→ Histria, Tomis, Callatis).

G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928; V. Ehrenberg, *Der Staat der Griechen*², Zürich-Stuttgart, 1965.

A.Ș.

politeism (< gr. πολύς, „mult" și θεός, „zeu"), sistem religios care se sprijină pe credința în mai mulți zei, aparținând ambelor sexe, cu atribute diferite, în care se regăsesc personificate forțe ale naturii sau anumite aspecte din viața socială. **P.** este caracteristic rel. antice în general și celei gr. și romane în special. Unele dintre divinitățile elene au ocupat un loc de frunte și în orașele gr. de pe coasta dobrogeană a Mării Negre. La Histria era la mare cinste cultul zeului Apollon. În zona sacră a orașului au fost ridicate temple închinate lui Zeus și Afroditei. Pe monedele aceluiași oraș sunt redate chipuri ale zeilor Dionysos, Helios, Demetra, Hermes, Atena etc. La Tomis domină cultul Dioscurilor și al Marelui Zeu, iar la Callatis cel al lui Herakles, Dionysos, Demetra etc. În orașele întemeiate de romani în cele două provincii, Dacia și Moesia Inferior, precum și în castre, sunt atestate o serie de divinități romane și culte orientale: Cybele, Sarapis, Mithras, Iupiter Dolichenus etc. Unele divinități atestate în provincia Dacia, cum sunt Liber Pater, Libera, Silvanus și Hercules invictus, întrunesc, urmare a sincretismului religios, și atribute ale unor divinități locale tradiționale. Rel. geto-dacilor este considerată a fi fost politeistă: alături de Zalmoxis, geto-dacii au mai venerat pe Bendis, Marte, Cavalerul trac, Cavalerii danubieni și Soarele.

I. I. Russu, în *AISC*, 5, 1947, 61–137; M. Macrea, *Viața*, 558–386; S. Sanie, *CODR*; id., *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, Iași, 1995.

C.P.

Pollux v. **Dioscuri**

Polonda v. **Paloda**

Polovragi, com. în jud. Gorj, în apropierea căreia se află o importantă stațiune geto-dacică (sec. 1 î.Hr.), alcătuită din două fortificații. Acestea sunt situate pe malul stâng al Oltețului, la ieșirea din chei, pe muntele „Padeș", ce domină întreaga vale a râurilor Olteț și Galben, apărând intrarea drumului din Oltenia spre Dacia intracarpatică, în direcția cetăților din Munții Orăștiei. Centrul (cetatea) de refugiu se afla pe platoul „La crucea lui Ursachi", iar cetatea propriu-zisă, pe un mamelon mai înalt cu 30 m,

separat de platou, fiind legate între ele printr-o șa îngustă. Cetatea de pe mamelon (de tip *dava*) are o formă rectangulară, cu laturile de 19 × 19 m. Accesul se făcea pe o șa, barată de un șanț adânc de 2 m și lat de 3,60 m. Întreg mamelonul a fost amenajat cu 8 terase (7 la N și una la S), fie pe calea ridicării terenului cu straturi de pământ întărite cu pietre sau consolidate cu paramente din blocuri de piatră, fie prin nivelarea acestora. Cetatea propriu-zisă era apărată inițial de un val de piatră, apoi de ziduri de piatră late de 2 m și înalte de 1 m. Pe terase au fost construite locuințe de lemn, cu lipitură de lut, având postamente de piatră, podini de lut și vetre. Pe terasa sudică s-a găsit o locuință circulară cu diam. de 8–9 m. Au fost identificate urmele unui bastion și câteva fragmente de tamburi de la un sanctuar al cărui amplasament nu a fost încă descoperit. Cetatea de refugiu, situată pe platou, are forma aproximativ dreptunghiulară, cu dimensiunile de 120 × 60 și înconjurată de pante abrupte. Accesul se făcea dinspre N pe o șa, unde se afla și valul de apărare, prelungit și pe latura de E; are înălț. de 1 m și lăț. de 5 m, iar în sectorul nordic de 2 și respectiv de 10 m. Valul este construit din piatră de culcar așezate pe un fundament de var gros de 0,35–0,45 m. Unele amenajări de nivelare au fost necesare și aici, unde se constată prezența unor urme de colibe, cu vetre simple, lutuite, a unei locuințe mai mari cu mai multe încăperi și a unui turn-locuință, cu temelia de piatră de calcar. Stratul de locuire este destul de subțire și relativ sărac în descoperiri. La poalele Padeșului s-a găsit o așezare nefortificată, din aceeași vreme, cu două niveluri de locuire. Printre descoperirile făcute în cele două fortificații, ca și în așezarea civilă, se numără: ceramică geto-dacică tipică acestei epoci, cupe cu decor în relief, resturi de vase de import elenistice târzii, fibule, monede romane republicane, o drahmă din Dyrrhachium și izolat, la intrarea în defileu, o monedă dacică de tip „ianiform". Este posibil ca începuturile acestui complex să dateze încă de la sfârșitul sec. 2 î.Hr. și n-ar fi exclus ca sfârșitul lui să depășească începutul sec. 1 d.Hr.

C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *SCIV*, 4, 1953, 1–2, 207; A. Vulpe, V. Veselovschi-Bușilă, în *Drobeta*, 1, 1974, 147; F. Marinescu, în *Crisia*, 1972, 79–87; id., în *SMMIM*, 4, 1970.

C.P.

Polybios (Polibiu) (cca 202–120 î.Hr.), om politic și mare istoric gr. Născut la Megalopolis (Arcadia), a participat la viața politică și militară a Ligii Aheene, care devenise cea mai importantă putere politică și militară din Peloponez. Provocând ostilitatea romanilor în 168 î.Hr., liga a fost desființată de aceștia odată cu distrugerea Corinthului, în 146. În 168, **P.** a fost luat ostatec la Roma, unde a devenit profesorul și prietenul viitorului general Scipio Aemilianus, pe care l-a însoțit în ultimul război împotriva Carthaginei (147–146). Ulterior **P.** a contribuit la organizarea adm. romane în Grecia. Experiența sa politico-militară și călătoriile (Egipt, Roma, Carthagina) au avut consecințe importante asupra concepției și metodei sale istorice, prin care **P.** s-a distins în ansamblul istoriografiei antice drept cel mai lucid și mai riguros istoric gr., după Tucidide. Principala sa operă, „Istorii" (*Historiai*), redactată în 40 de cărți din care s-au păstrat integral primele 5 și fragmentar celelalte, a fost concepută ca o ist. universală centrată asupra rapidei impuneri a supremației romane în bazinul Mării Mediterane, explicată de autor prin superioritatea organizării politice a Romei republicane (ca îmbinare de elemente monarhice, aristocratice și democratice). Ist. sa a fost circumscrisă perioadei dintre primul război împotriva Carthaginei (264) și distrugerea acesteia și a Corinthului (146). Pe lângă deosebita clarviziune asupra ist. — contemporană lui în bună parte — , **P.** se remarcă prin scrupulozitatea cu care și-a adunat informația documentară, adesea directă, și prin efortul permanent de a discerne înlănțuirea cauzală a evenimentelor. Referitor la regiunea istro-balcano-pontică, sînt de semnalat știrile consemnate de **P.** cu privire la relațiile comerciale cu cetățile pontice, care exportau vite, sclavi, miere, ceară, pește sărat, uneori grâne și importau ulei, vinuri, uneori cereale și despre împotmolirea frecventă a corăbiilor gr. în bancurile de nisip formate de aluviunile purtate de Dunăre la distanță de o zi de navigație față de țărm. Oferă știri despre migrația galilor (v. *celți*) din sec. 3 î.Hr. (incursiunea lor până la Delfi în 278), formarea regatului celtic din Thracia cu centrul la Tylis (cca 278–218) și incursiunile sistematice pe care acesta le făcea în terit. agrar al cetății Byzantion, constrânsă astfel să plătească celților un tribut anual între 3000 și 24 000 de stateri de aur în schimbul unei protecții militare și comerciale (v. analogia cu situația Histriei atacată de → Zoltes în timpul lui → Agathocles și tributară lui → Rhemaxos). Pentru redresarea finanțelor sale, Byzantion a instituit o taxă asupra mărfurilor exportate din Pont, ceea ce a declanșat războiul purtat împotriva sa de Rhodos în alianță cu → Bythinia. **P.** semnalează expediția lui → Lysimachos împotriva lui → Dromichaites și menționează existența sarmaților în Europa la începutul sec. 2 î.Hr. Se mai adaugă informații importante care completează alte izvoare (→ Diodor, Titus Livius) cu privire la alianța dintre Perseus, regele Macedoniei și galați, împotriva dardanilor, care au apelat la ajutorul Romei; cu această ocazie sunt semnalați și bastarnii.

IIR, I, 160–167; F.W. Walbank, *A historical commentary on Polybius*, I–II, Oxford, 1957–1967; Polybios, *Istorii*, I, București, 1966.

A.Ș.

Polydeuces v. **Dioscuri**

pomicultura. Din scrierile romanilor se cunoaşte destul de bine stadiul avansat la care ajunsese antichitatea clasică în acest domeniu. Astfel, în Italia existau chiar ferme specializate în **p.**, variaţia fiind destul de mare şi datorită factorului climatic favorizant. Erau bine cunoscute metodele de ameliorare şi înmulţire a soiurilor prin altoire şi marcotaj, relatate cu detalii interesante de Columella şi Plin. B. şi, potrivit celui din urmă (*Nat. Hist.*, XVII 65), puieţii erau cultivaţi în pepiniere, în care se plantau şi lăstari sau mlădiţe şi butaşi. Potrivit descoperirilor de unelte specializate din alte zone ale Imp., această experienţă a câştigat teren în timp scurt în întreg Imp., evident cu amendamentele date de specificul de climă şi, desigur, şi în provinciile Moesia Inferior şi Dacia, chiar dacă stadiul actual al cercetării din aceste regiuni încă nu dă suficiente lămuriri în acest sens, în afara a câteva unelte specifice descoperite în unele aşezări. Indirect, importanţa acordată **p.** atât în epoca romană, cât şi ulterior, este sugerată de proveniența din lb. lat. în lb. română a majorităţii termenilor referitori la morfologia plantelor şi a numelor principalilor pomi fructiferi: prun (*prunus*), măr (*malum*), păr (*pilus*), cireş (*cerasus*) etc.

R. Billiard, *L'agriculture*, 144–164; *ECR*, 597–598; V. Butură, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, Bucureşti, 1979.

A.B.

Pompeius Falco (Q. Roscius Coelius Murena Silius Decianus Vibull(i)us Plus Iulius Eurycles Herc(u)lanus Pompeius Falco), general roman, consul suffect în 108 d.Hr., guvernator al Moesiei Inferior în anii 116–117. A comandat iniţial *leg. V Macedonica*, participând în această calitate la primul război dacic al lui Traian, în care s-a evidenţiat şi a fost distins cu *dona militaria* (*CIL*, X, 6321). Înainte de consulat a fost guvernator în Lycia-Pamphylia (103–107) şi în Iudeea (107–108), apoi *curator viae Traianae* (după 109). În Moesia Inferior, unde a succedat ca guvernator după 11 ani socrului său Q. Sesius Senecio, amintirea sa a fost transmisă de inscripţii pe arhitrave sau pe monumente votive de la Tomis (*ISM II*, 43–46), de o inscripţie pe o bază de statuie dedicată lui Traian la Tropaeum Traiani (*CIL*, III, 12 470), precum şi de un monument epigrafic de la Durostorum (*AÉp*, 1936, 14). Ulterior fost guvernator în Britannia (117–122) şi proconsul în Asia (după 123/4). Multe alte inscripţii din tot restul Imp. Roman fac din *cursus honorum* al lui **P.F.** unul din cele mai cunoscute din ist. romană.

PIR R 68; A. Stein, *Moesien*, 71; J. Fitz, *Statthalter*, 45, 56–57; B. Thomasson, *Laterculi*, 15; *ISM II*, 74 (nr. 43).

A.A.

Pompeius Magnus, Cnaeus (106–48 î.Hr.), general şi om politic din perioada finală a Rep. romane. Fiu al lui Cn. Pompeius Strabo, a primit o educaţie aleasă şi s-a remarcat pe plan militar de tânăr, sub ordinele tatălui său, în războiul cu aliaţii (*socii*) până în 87 î.Hr. Implicat pentru un timp în acţiunile lui L. Cornelius Cinna, care urmărea să instaureze o dictatură cu sprijinul „popularilor", a fost ulterior îndepărtat, ceea ce l-a făcut să treacă în tabăra adversă a „optimaţilor". Victoriile strălucite împotriva adversarilor lui L. Cornelius Sulla în Sicilia şi Africa l-au făcut extrem de popular în rândurile Senatului şi ale armatei. Noi victorii răsunătoare a obţinut apoi după moartea dictatorului (79 î.Hr.) împotriva popularilor strânşi în jurul lui M. Iunius Brutus maior şi mai ales în jurul lui Q. Sertorius, în Spania. Pe acesta din urmă l-a înfrânt în urma unor lupte grele în 76–72 î.Hr., readucând Spania sub control roman. Reîntors prin Gallia, a zdrobit în Italia de N resturile armatei de sclavi a lui Spartacus. Măsurile luate în timpul consulatului din 70 î.Hr. (abolirea legislaţiei lui Sulla, restabilirea vechilor drepturi ale tribunilor plebei etc.) l-au îndepărtat de optimaţi, în schimb i-au atras simpatiile poporului; astfel se face că în 67 î.Hr. a fost propus şi acceptat (*lex de piratis persequendis*) comandant suprem al forţelor mobilizate pentru eradicarea pirateriei din bazinul Mediteranei. S-a achitat surprinzător de repede (trei luni) de această misiune, iar succesul i-a atras un nou comandament suprem, de data aceasta împotriva lui → Mithridates (66 î.Hr.). Până în 62 î.Hr., cât a stat în Orient, l-a înfrânt decisiv pe regele Pontului, apoi pe regele Armeniei, Tigranes, cucerind terit. întinse pe care le-a transformat în provincii (Siria, Pont, Cilicia) sau le-a recunoscut un regim clientelor (Armenia, Cappadocia, Commagene, Galatia, Osroene, Regatul Bosporan, Iudeea). Unele neînţelegeri cu Senatul l-au îndemnat apoi pe general să se apropie din nou de populari, din rândul cărora urca vertiginos → C. Iulius Caesar. A încheiat cu Caesar şi Crassus o alianţă personală — fără temei legal — denumită (nu în epocă, ci cu mult mai târziu, în istoriografie) „primul triumvirat". Începută sub cele mai bune auspicii — impunerea măsurilor dorite de el sub consulatul lui Caesar (59 î.Hr.), căsătoria cu fiica lui Caesar, trimiterea acestuia în Gallia pentru a desăvârşi cucerirea provinciei etc. — această alianţă avea să fie în curând subminată de contradicţiile dintre cei trei. O întâlnire a triumvirilor la Lucca (56 î.Hr.) organizată de Caesar era menită să salveze alianţa prin câteva noi măsuri. Moartea lui Crassus în Mesopotamia (53 î.Hr.) a făcut ca pe eşichierul politic să nu mai rămână decât doi adversari. Ascensiunea lui Caesar şi răsunetul victoriilor dobândite de acesta în Gallia l-au determinat pe **P.** să se reconcilieze cu Senatul care, drept recunoştinţă, l-a numit în mod excepţional în 52 î.Hr. consul *sine collega* (fără

coleg). A reușit să introducă legile dorite de el și să folosească diferite prilejuri de a submina pozițiile lui Caesar. Cu toate acestea, a omis un aspect esențial: faptul că trupele sale erau cantonate în Spania, deci nu dispunea de ele în Italia. În aceste condiții, atunci când ruptura a devenit iminentă, iar Caesar a pătruns în Italia (trecerea Rubiconului), s-a văzut nevoit să se retragă în Grecia (49 î.Hr.), unde a strâns o armată recrutată din provinciile orientale și statele clientelare. Caesar însă, învingător împotriva forțelor pompeiene din Spania (49 î.Hr.), consul în 48 î.Hr. și stăpân cu puteri dictatoriale la Roma, a debarcat și el în Grecia, unde l-a înfrânt la 9 aug. 48 î.Hr. **P.** s-a retras în Egipt unde a fost asasinat la 28 sept. 48 î.Hr. de regele Ptolemaios XIII (Surse de bază despre **P.**: Plut., *Pompeius, Sertorius, Crassus, Caesar, Cicero, Cato minor;* App., *Bell. civ.*, 1–4; Caes., *Bell. civ.*; Cic., *Ep.*, passim). Multe dintre faptele de arme sau politice ale lui **P.** au avut legături — mai mult sau mai puțin directe — cu evenimentele petrecute la Dunărea de Jos. Singurul fapt cert este acela că în ajunul bătăliei de la Pharsalos, prin solul → Akornion, → Burebista își oferise alianța lui **P.**, după cum o dovedește inscripția de la → Dionysopolis. Pornind de aici, se pot formula câteva ipoteze care, deși incontrolabile prin surse directe, nu sunt cu totul improbabile prin raportare la contextul general. S-a presupus astfel (V. Pârvan) că încă din 61 î.Hr. Burebista ar fi intervenit în Dobrogea, aducându-și contribuția la înfrângerea lui → C. Antonius Hybrida, proconsulul Macedoniei, împotriva căruia se revoltaseră cetățile gr. de pe coastă; cunoscută fiind atitudinea de mai târziu a regelui get față de aceleași cetăți gr., este probabil că încă din 61 î.Hr. Burebista să fi devenit aliatul lui **P.** și să-și fi exercitat în folosul acesuia dominația în Dobrogea. În acest caz, ar fi de presupus că după Pharsalos ar fi izbucnit contradicții între Burebista, angajat în partida anticaesariană, și orașele gr., trecute în tabăra lui Caesar, contradicții soldate cu o nouă intervenție a regelui get în Dobrogea.

J. van Ooteghem, *Pompée le Grand, bâtisseur d'empire*, Bruxelles, 1954; M. Gelzer, *Pompejus*, München, 1959; R. Syme, *The Roman Revolution*[2], Oxford, 1952; *DID I*, 282–283; Al. Suceveanu, *VEDR*, 16.

A.A.

Pompeius Valens, L. (sec. 2 d.Hr.), mare proprietar din terit. histrian, la Nistorești (fost Kuciucchioi), com. Pantelimon (jud. Tulcea). Originar din Ancyra, din tribul Fabia. S-a stabilit (v. *consistentes*) în terit. (v. *regio*) orașului, îndeplinind în cetate (*oppidum*) funcțiile (v. *munus*) de arhonte, aedil și preot al lui Dionysos. Monumentul său funerar — pregătit încă din timpul vieții — a fost săpat de către Marcus, mare arendaș (*maiorarius*), care se va fi bucurat împreună cu alți liberți, de unele înlesniri din partea lui **P.V.** (decedat în 157). Menționarea funcției lui Marcus ca și a celorlalți liberți nu exclude posibilitatea ca pe acest lot agricol să fi existat relații de colonat.

ISM, I, 373; Al. Suceveanu, *VEDR*, 85.

A.S.

Pomponius Flaccus, L., om politic și general roman; senator (atestat ca atare în anul 16 d.Hr.), consul în 17, guvernator al Moesiei în 18 (sub comanda lui C. Poppaeus Sabinus), când l-a arestat pe Rhaiscuporis (asasinul lui Cotys I), guvernator al Syriei în 32–33. În anul 15 a recucerit garnizoana odrisă de la Troesmis, atacată de geții nord-dunăreni. Ipostaza în care efectuează această acțiune nu este pe deplin elucidată. După unii cercetători el ar fi fost deja guvernator al Moesiei, ceea ce este desigur inexact, postul acesta nefiindu-i încredințat decât din anul 18. După alții, la acea dată ar fi fost *praefectus orae maritimae*. Faptul că Ovidius îl menționează ca un *dux* care *praefuit his locis* și în a cărui vreme *ripa Histri tuta fuit*, ar putea să indice că ar fi fost ca și Vestalis (și mai târziu Asiaticus și Arruntius Flamma) *praefectus ripae Thraciae*.

PIR, III, 76, nr. 538 (H. Dessau); Ovidius, *Epistulae*, IV, 9, 75–80; Al. Suceveanu, în *RRH*, 13, 1974, 2, 220–222; id., în *SCIVA*, 30, 1979, 1, 48–50.

A.S.

Pomponius Labeo, general roman, guvernator de rang pretorian al Moesiei (26–34 d.Hr.) în perioada cât aceasta se afla împreună cu Macedonia și Achaia sub comanda (specială) a lui → C. Poppaeus Sabinus. Amândoi aveau să reprime marea răscoală a tracilor din 26.

PIR, III, 77, nr. 546 (H. Dessau); Tacitus, *Annales*, IV, 47, VI, 29; Dion Cass., LVIII, 24, 3.

A.S.

Pomponius Liberalis, L., general roman, guvernator de rang consular al celor trei Dacii (*consularis III Daciarum*). Cunoscut din inscripții la Apulum și Micia. La Apulum apare ca dedicant pentru sănătatea împăraților, al clădirii cu fronton a colegiului postăvarilor (*collegium centonarium scholam cum aetoma*); la Micia este numit *consularis* de către maurii din garnizoana de aici, care reconstruiesc, în 204 d.Hr., templul Zeilor patriei.

CIL, III, 1174 = *ILS*, 7255 a; *Sargetia*, 2, 1941, 119 = *AÉp.*, 1944, 74; M. Macrea, *Viața*, 81, 319.

M.Z.

Pomponius Mela (prima jumătate a sec. 1 d.Hr.), geograf roman, născut în Spania, la Tingentera. Opera sa intitulată *De chorografia* („Descrierea pământului"), alcătuită din trei cărți și considerată cea mai veche scriere de acest gen, nu se bazează pe observații realizate din cercetări și călătorii proprii, ci pe însemnări mai vechi, un rol

important fiind jucat, se pare, de un periplu pierdut al lui Cornelius Nepos. După o privire asupra situației pământului în univers, **P.M.** face o descriere a diferitelor regiuni și ape din Asia, Europa și Africa, unde se regăsesc și date referitoare la coastele Mediteranei, ale Mării Egee și ale Adriaticii, precum și ale Pontului Euxin. A inserat în opera sa o serie de informații referitoare la locuitorii diferitelor regiuni, la obiceiurile și viața lor, mulți dintre aceștia fiind greu de localizat și identificat. Un interes special prezintă această lucrare pentru cunoașterea ținuturilor și locuitorilor din zona Mării Negre, printre care un loc de seamă îl ocupă Thracia „locuită de un singur neam, thracii, dar cu nume și obiceiuri diferite". Se fac mențiuni despre Istru, Tyras, despre agatirși, care se tatuează, despre orașele gr. vestpontice și portul Caria, cetatea Bizone, distrusă de un cutremur, insula Leuce, care poartă numele lui Ahile, și Peuce, socotită a fi cea mai mare dintre cele șase insule aflate între gurile Istrului. Însemnări similare se fac și despre Sarmatia, care se întinde de la Vistula până la Istru, ca și despre locuitorii ei. În descrierile făcute se întâlnesc însă o serie de greșeli și confuzii. De pildă orașul Callatis, de origine doriană, este trecut în rândul coloniilor milesiene, iar Leuce este confundată cu insula Berezan.

FHDR, I, 387–393.

C.P.

Pomponius Pius, C., om politic și general roman; senator, consul suffect (în 65 d.Hr.), guvernator al Moesiei (în 67–68, ca succesor al lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus și predecesor al lui M. Aponius Saturninus). Din vremea legației sale moesice se păstrează o scrisoare adresată histrienilor, înregistrată în *horothesia* lui → M. Laberius Maximus, prin care este de acord ca venitul provenit din pescuitul în brațul dunărean Peuce (Sf. Gheorghe) să revină Histriei.

ISM, I, 67, 68; A. Stein, *Moesien*, 32; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 300.

A.S.

Pomponius Rufus, O., om politic roman; senator, guvernator al Dalmatiei (93 d.Hr.), consul suffect (în 95) și guvernator al Moesiei Inferior (în 99), când este menționat în două diplome militare descoperite la Altinum (Oltina) și Philippopolis.

PIR, III, 79, nr. 561 (H. Dessau); J. Fitz, *Statthalter*, 44; *CIL*, XVI, 44, 45.

A.S.

pond (< lat. *pondus*) (în metrologia antică), greutate. În antichitatea greco-romană a existat întotdeauna un raport direct și o concordanță între sistemele ponderale și diferitele categorii de monede. Fiecare monedă trebuia să corespundă unei anumite greut. Odată cu aceasta, unele dintre monedele de aur și argint au împrumutat și denumiri folosite în

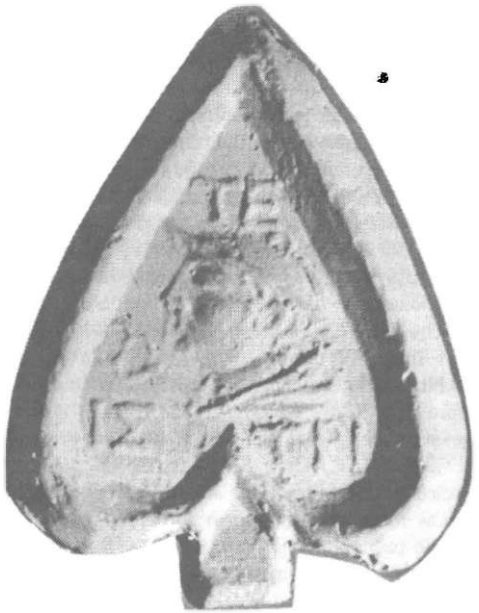

Fig. 202. Pond de bronz histrian.

sistemul ponderal. Astfel, după **p.** se poate cunoaște denumirea unei monede și chiar sistemul cu care este în relație. Au existat mai multe sisteme ponderale, printre cele mai însemnate și mai răspândite fiind sistemele: eginetic, babilonian, euboic, fenician, attic, roman. Elementele sistemului ponderal la gr. erau în ordinea mărimii: talantul (= 60 mine), mina (= 100 drahme) și drahma (= = 6 oboli). La romani se întâlnesc denumirile: *as, semis, quadrans, sextans* și *uncia*. Greut. diferitelor sisteme ponderale au cunoscut reduceri în cadrul unei anumite perioade de timp. În orașele gr. din Dobrogea (Histria, Tomis, Callatis) s-au descoperit numeroase **p.** de plumb și destul de rar de bronz. Sunt de formă rectangulară, circulară și dreptunghiulară. Reprezentările sunt variate, printre ele întâlnindu-se capete de zeități, embleme și simboluri, însoțite de inscripții cu numele magistratului sau al orașului, dar mai ales cu indicația valorii **p.** (specificându-se dacă este mină sau subdiviziuni ale acesteia). Multe sunt prevăzute cu apucătoare sau perforații pentru o mai ușoară manevrare și păstrare. V. și *metrologie*.

Fr. Hultsch, *Metrologie*, 127–161; C. Moisil, în *SCN*, 1, 1957, 247–295; C. Preda, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 451–461.

C.P.

Pons Aluti, toponim lat., poate traducerea unuia dacic („Podul Oltului"), menționat de Tab. Peut. (VII, 4) și Geogr. Rav. (IV, 7), desemnând un castru și o așezare de epocă romană. Localizat pe malul

drept al Oltului, la Ioneşti (jud. Vâlcea), unde, la N–V de gară, pe versantul răsăritean al unui deal ce oferă o largă perspectivă asupra luncii râului, un vechi sondaj a adus la lumină cărămizi cu ştampila unităţii *coh. III Gallorum*. În 1963, lângă urme de zidărie considerate atunci colţul de N–V al castrului, într-un puternic strat de arsură, a fost descoperit, în vas de lut, un tezaur cu monede romane imperiale. Au fost recuperaţi 151 antoninieni de la Caracalla la Filip Arabul (1 ex.). Depozitul a fost pus în legătură cu acţiunile conduse de carpi împotriva Imp. din anul 245 d.Hr. Cercetări arheologice ulterioare au arătat că vestigiile aparţin de fapt unei construcţii civile, probabil un edificiu thermal, locul amplasării fortificaţiei rămânând neprecizat. Au fost semnalate şi slabe urme de locuire dacică şi de după retragerea stăpânirii romane.

D. Tudor, *OTS*, 366–367; Gh.I. Petre, B. Mitrea, în *SCN*, 4, 1968, 207–222; Cr. Vlădescu, *Fortificaţiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, 42–43.

E.N.

Pons Augusti, localit. în Dacia, menţionată de Tab. Peut. (VII, 4), Geogr. Rav. (IV, 7) şi de inscripţia *IDR*, III/3, 102 (în care este desemnată ca *statio* vamală). Este probabil ca această *statio* să se fi aflat în zona satului Marga (jud. Caraş-Severin), de unde provine altarul votiv *IDR*, III/1, 272.

TIR, L 34, 91; D. Tudor, *OTS*, 44.

A.A.

Pons Vetus, toponim lat. menţionat de Tab. Peut. (VIII, 1) şi Geogr. Rav (IV, 7), desemnând o aşezare de epocă romană pe limes Alutanus, localizată în zona com. Câineni (jud. Vâlcea). Cercetările recente nu au confirmat deocamdată existenţa castrelor romane semnalate în lit. arheologică mai veche. În afară de urme ale aşezării civile de pe ambele maluri ale Oltului, a fost identificat, în punctul „Turnuleţe", un turn de formă pătrată şi cu grosimea zidurilor de 1,50 m.

Cr. Vlădescu, *Fortificaţiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1988, 79.

E.N.

pontarh (< gr. ποντάρχης, „conducător al (comunităţii) Pontului", magistrat cu rol de conducere în cadrul confederaţiei oraşelor gr. de pe ţărmul apusean al Mării Negre. **P.** sunt atestaţi în inscripţii din sec. 2 şi din prima jumătate a sec. 3 d.Hr., descoperite în oraşele care alcătuiau → Comunitatea pontică, în special la Tomis şi la Odessos. Din faptul că aceste inscripţii menţionează o titulatură variată a **p.** — „**p.** al propriei patrii", „prim-**p.**", „**p.** al → Hexapolei/ → Pentapolei" —, s-a dedus recent existenţa unei ierarhii a **p.** în cadrul unui colegiu, căruia îi revenea conducerea confederaţiei pontice. Fiecare oraş membru al comunităţii avea câte un **p.** local care-l reprezenta în colegiul de conducere, iar acesta era prezidat de un prim-**p.** sau **p.** al comunităţii. **P.** aveau atribuţii politico-administrative corespunzătoare scopurilor confederaţiei pontice, fiind reprezentanţi şi mediatori ai acesteia în faţa autorităţilor romane, în primul rând în faţa guvernatorului Moesiei Inferior. Din documentaţia existentă nu reiese clar dacă **p.** erau şi preoţi ai → cultului imperial (v. *arhiereu*) — pe plan municipal şi, respectiv, la nivelul comunităţii pontice. Numeroase inscripţii aduc laudă publică **p.** şi marilor preoţi care au organizat — desigur, cu cheltuială personală — lupte de → gladiatori şi vânători de animale (→ *venationes*) în cadrul festivităţilor dedicate de confederaţie cultului imperial. Magistrarura de **p.** era probabil anuală, putea fi exercitată de mai multe ori şi putea fi asociată cu alte magistraturi civile şi religioase locale. Majoritatea **p.** canoscuţi erau cetăţeni romani, ceea ce constituie încă un indiciu pentru poziţia lor socială proeminentă. Imposibilitatea de a data cu suficientă fineţe cea mai mare parte a inscripţiilor pertinente împiedică stabilirea unei liste cronologice precise, de ansamblu, a celor 27 de **p.** atestaţi. Dintre aceştia, 3 **p.** sunt menţionaţi de inscripţii din Callatis (Titus Flavius L...; Valerius...; Flavius Pharus), 5 **p.** apar în inscripţii de la Histria (M. Ulpius Artemidorus; Cominius Euxenides cel Tânăr; un anonim al cărui nume a fost martelat; Titus Aelius ?Minucianus; ?Birrius Leon), iar 10 **p.** sunt atestaţi în inscripţii descoperite la Tomis (Titus Flavius Phaedrus; Titus Flavius Poseidonius; Titus Cominius Claudianus Hermaphilus; Publius Flavius Theodorus; Aurelius Priscius Annianus; Aurelius Priscius Isidorus; Dionysodorus şi trei **p.** anonimi). Ceilalţi 9 **p.** sunt menţionaţi la Odessos (8) şi la Dionysopolis (1).

D.M. Pippidi, *Contribuţii*², 401–431; I. Stoian, *Études Histriennes*, Bruxelles, 1972, 147–166; Em. Doruţiu-Boilă, în *Dacia*, N.S., 19, 1975, 152–157; G. Mihailov, în *Epigraphica*, 41, 1979, 1–2, 7–42.

A.Ş.

Pontianus, Publius Fu..., general roman, guvernator al Moesiei Inferior în timpul împăratului Macrinus (217–218 d.Hr.). Atestat de unele monede de la Marcianopolis şi Nicopolis ad Istrum.

*PIR*², F 496; A. Stein, *Moesien*, 91; B. Thomasson, *Laterculi*, 26.

A.A.

pontifex (lat.) (în rel. romană), „preot". Denumirea provine de la *pons* (în sensul secundar de „cale, potecă") şi de la rădăcina *fac-*, deci sensul originar ar fi acela de „deschizător de căi". După complexele transformări pe care instituţia le-a cunoscut încă din perioada arhaică a rel. romane, în epoca de sfârşit a Rep. *collegium* de *pontifices* a devenit suprema autoritate sacrală, cu largi respon-

sabilități în întreținerea unor culte arhaice, în organizarea ceremoniilor tradiționale și în supravegherea desfășurării după datini a practicilor funerare. Cel mai important din *collegium* era **p.** *maximus*, o funcție care, începând cu Augustus, a devenit apanajul împăraților romani. În coloniile romane din provincii existau *pontifices* de rang inferior, cu atribuții religioase locale (în Dacia, la Ulpia Traiana: *IDR*, III/2, 107, 108 etc.).

A.A.

Pontius Laelianus, M., senator, consul (? suffect) la o dată necunoscută, guvernator al Moesiei Inferior (între 165–166/7 d.Hr.). Cunoscut dintr-o inscripție ridicată la Troesmis (între 165–170) în onoarea tatălui său, M. Pontius Laelianus Larcius Sabinus, care printre alte însărcinări va fi avut un rol în cursul războaielor lui Marcus Aurelius de la Dunărea de Jos. Este posibilă o menționare a lui și la Histria.

PIR, III, 83, nr. 599 (H. Dessau); cf. și nr. 600; J. Fitz, *Statthalter*, 48; *ISM*, V, 144; *ISM*, I, 69.

A.S.

pontobithyni, coloniști microasiatici originari din provincia Bithynia et Pontus. La Apulum un *collegium Pontobithynorum* a construit un templu pentru o divinitate cu nume rămas necunoscut, de presupus din ținuturile originare ale **p.**, iar două epigrafe sunt dedicate lui Iupiter Cimistenus. Un altar cu inscripție gr., descoperit lângă Alburnus Maior, îi este închinat aceluiași zeu Kimistenos. *Cives Bithyni* sunt atestați și prin inscripții funerare.

I. Berciu, Al. Popa, în *Latomus*, 22, 1963, 691 (= *Apulum*, 5, 1965, 168); I.I. Russu, în *Studii și Cercetări*, 12, 1963, 1, 64–65; C.C. Petolescu, în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 214–215; I.I. Russu, în *AIIACluj-Napoca*, 23, 1980, 372.

S.S.

Pontos (gr. Πόντος), divinitate marină adorată în orașele gr. din Pontul Euxin. La Tomis este reprezentat împreună cu Τύχη — Fortuna pe emisiuni monetare frecvente între domnia lui Septimius Severus și Filip Arabul. Cea mai caracteristică imagine a sa, în care apare ca acolit al Fortunei, este aceea din depozitul sculpturilor descoperite la Tomis

Fig. 203. Tyche și Pontos (în dreapta-jos) pe monede de bronz tomitane bătute pentru Maximus și Septimius Severus.

(1962). **P.** este redatat cu torsul ieșit dintre frunze de acant, cu privirea ațintită către zeiță; are barba și pletele redate cu migală, iar pe cap poartă coroana murală. Cu mâna dreaptă se sprijină pe prova unei corăbii, iar în stânga ține *alga arborescenta*. Cuplul se datează în epoca severiană. Interpretarea cea mai recentă și verosimilă conduce la concluzia că Fortuna personifică portul și orașul Tomis, iar **P.**, Pontul Euxin, totul simbolizat mitologic într-o reprezentare artistică ce ține de tradițiile elenistice.

V. Canarache, A. Rădulescu, A. Aricescu, V. Barbu, în *Acta Antiqua Philippopolitana*, Sofia, 1963, 133 și urm.; G. Bordenache, în *StCl*, 3, 1964, 168–170.

A.R.

Pontul Euxin (gr. Εὔξεινος Πόντος; lat. *Pontus Euxinus*; „mare ospitalieră", „mare primitoare"), denumire dată de gr. Mării Negre, multă vreme socotită de aceștia ἄξεινος — „neospitalieră", „vrăjmașă". După Demetrios din Callatis, care a făcut una dintre cele mai bune descrieri geografice și etnografice a orașelor de pe coasta **P.E.**, milesienii ar fi fost primii care i-au spus mai întâi „neospitalier" și apoi „ospitalier" (Ps. Scym, Περιηγήσις, 718–720, 735–736), legat de relațiile inițial ostile și apoi pașnice cu locuitorii țărmurilor. O explicație bazată pe o anumită etimologie populară găsim la Strabo (*Geogr.*, I, 1, 10; I, 2, 10): „Cei de pe atunci — pe vremea lui Homer — socoteau Marea Pontului un al doilea Ocean și erau de părere că oamenii care veneau în corăbii până acolo călătoreau tot atât de departe ca și cei care depășeau Coloanele lui Hercule. Căci dintre mările cunoscute azi, **P.E.** era socotit cea mai mare și de aceea îi dădeau prin excelență numele de Pont" (cu sensul de „adânc"). Explicația, de caracter tradițional, are ecouri și la Ovidiu când vorbește de „țărmurile neospitaliere ale Pontului" (*Trist.*, III, 11) sau de „Pontul care pe nedrept poartă numele de Euxin" (*Trist.*, III, 13; IV, 4; V, 10). De la Pomponius Mela (*De chronogr.*, I, 19, 102) aflăm că „în afară de câteva locuri unde sunt promontorii, terenul este în general lung și drept, iar pe alocuri șerpuitor; dar, fiindcă în partea din față țărmul se îndepărtează mai puțin decât pe stânga și pe dreapta, marea se înconvoaie în formă de arc acitic. Marea este puțin adâncă, furtunoasă, plină de neguri, cu puține porturi și fără să aibă în jurul ei un țărm lin și nisipos ea este aproape de vânturile de miazănoapte și nefiind adâncă are valuri multe și clocotitoare. Din pricina firii deosebit de crude a locuitorilor de pe țărmul ei, a fost denumită odinioară *Axenus*, dar mai târziu, prin contact cu alte populații, locuitorii și-au îmblânzit obiceiurile și marea a fost numită *Euxinus*". În izvoarele literare **P.E.** mai este uneori denumit *Marea Pontică* (Strabo, *Geogr.*, VII, 3, 14; VII, 4, 8; Dionysos din Halicarnasos, *Antic. rom.*, XIV, 1, 1), *Marea Scitică* (Ovidiu, *Trist.*, V, 10; Teocrit, 16, 19) sau *Pontul*

Negru, Πόντος Μέλας (Euripide, „Iphigenia în Taurida", 408), redând probabil noțiunea întrebuințată de geți și de sciți, în exprimare gr. Despre întinderea **P.E.**, apreciată în perioada homerică drept „Ocean", cei vechi vor ajunge însă la aprecierei mai exacte. Strabo (*Geogr.*, I, 2, 10, 11) îi atribuie un perimetru de 25 000 de stadii, iar Plin. B. (*Hist. nat.*, IV, 12 (24), 76) lasă o imagine și mai completă: „... Pontul Euxin, numită odinioară Axenus îmbrățișează pământuri care se pierd în depărtare. Ea intră adânc în maluri și de ambele părți, la capete, se înconvoaie înapoi pe o întindere atât de mare, încât are întocmai forma unui arc scitic. La mijlocul îndoiturii se leagă de intrarea în Lacul Meotic. Deschizătura aceasta se numește Bosporul cimmerian și are o lăț. de 2500 de pași. Iar între cele două strâmtori, Bosporul tracic și cel cimmerian, sunt în linie dreaptă cinci sute de mii de pași, cum afirmă Polibiu. Circumferința întregului Pont este de două milioane o sută cincizeci de mii de pași, după cum susțin Varro și aproape toți cei vechi". Se știa că în **P.E.** se varsă multe ape mari și de aceea coastele ei, mai ales cele de miazăzi și răsărit, se colmatează (Strabo, *Geogr.*, I, 3, 4); în adâncurile sale sunt foarte mulți pești (mai ales că apele sunt mai puțin sărate), în special delfini și toni (Claudius Aelianus, *Despre animale*, IX, 59). Izvoarele antice lasă importante știri despre populațiile care au trăit în jurul **P.E.**; cele mai numeroase erau sciții și tracii. Despre geți vorbește Herodot, amintind episodul înaintării lui Darius în 514 î.Hr. spre gurile Dunării: „Înainte de a ajunge la Istru, birui mai întâi pe geți, care se cred nemuritori". Tot despre geții de la **P.E.** lasă referiri importante și Thukydides, când relatează despre formarea regatului odris. Despre o navigație mai veche decât cea gr. în **P.E.**, dovezile lipsesc. Se pare că doar carienii, din S–V Asiei Mici, ar fi întemeiat un port la Capul Șabla (Bulgaria), numit *Carum Portus* (Καρῶν Λιμήν) (Arrian, *Peripl. Pont. Eux.*, 24, 1; Pomp. Mela, *De chronogr.*, II, 2, 22). Procesul roirii gr., cu acel preludiu care ține de legenda Argonauților, face să apară în jurul **P.E.**, dar cu precădere pe coasta de V și N, un însemnat număr de orașe, al căror rol în antichitate trebuie judecat numai în conexiunea firească cu vetniile băștinașe. În urma expediției lui Pericles în Marea Neagră, în 425–424 î.Hr., mai multe orașe vest-pontice sunt atrase în Liga maritimă delio-attică, deschizându-se noi perspective în ceea ce privește viața economică. În sec. 3–2 î.Hr., navigația în **P.E.** a fost sprijinită mult de regii bosporani și mai târziu, în vremea lui Mithridates VI Eupator, coloniile gr. au devenit aliate ale Regatului Pontului. Cuceririle romane în regiunile pontice s-au consolidar la capătul campaniilor balcanice ale lui M. Terentius Varro Luculus, când orașele gr. de la Apollonia și până la gurile Dunării au intrat sub autoritatea Romei. Intenția acesteia de a transforma **P.E.** într-un lac roman se va realiza către a doua jumătate a sec. 2 d.Hr., după anexarea Pontului Polemoniac și înglobarea țărmului de N în sfera intereselor Imp. În epoca romană, romano-bizantină și bizantină, **P.E.** se mai numea simplu *Pont;* slavii îl vor numi *Ciornoe More*, venețienii *Mar Maggiore*, românii *Marea cea Mare*, turcii *Kara Deniz*, toate aceste nume desemnând realitățile care se reflectă și în denumirile antice.

Em. Boisecq, în *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 3, 1924, 315 și urm.; Ch. Danov, în *RE*, suppl. IX, co. 951–955; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], passim; *DID I–III*, passim.

A.R.

Pontul Stâng (gr. Εὔξεινος Πόντος; τὰ Ἀριστερὰ τοῦ Πόντου), denumire sub care navigatorii gr. (și apoi istoricii și geografii antici) indicau țărmul de V al Mării Negre, cu salba orașelor gr. și terit. rurale aferente. Denumirea a fost dată în raport cu intrarea în Marea Neagră dinspre S, perspectivă din care țărmul de V se situează la stânga. Izvoarele antice, literare și epigrafice, fac numeroase referiri la acest țărm, edificator fiind Strabo (*Geogr.*, XII, 3, 2) care, după ce afirmă că este vorba de regiunile tracilor, le definește clar prin cuvintele τὰ Ἀριστερὰ τοῦ Πόντου precizând totodată că „partea dinspre apus a Pontului Euxin are o lung. de 3800 de stadii, de la Bizanț până la gurile fluviului Boristene (Nipru) și o lăț. de 2000 de stadii". **P.S.** este deci țărmul traco-getic locuit de numeroasele triburi în permanent contact cu gr. și mai apoi cu lumea romană, cu orașe gr. înfloritoare ca Apollonia, Messambria, Odessos, Dionysopolis, Callatis, Tomis, Histria etc., care constituie veacuri de-a rândul terenul unor remarcabile fapte sociale, economice și politico-culturale, în cadrul sistemelor date de diferitele state băștinașe, tracice sau getice, de cele elenistice și mai apoi de Imp. Roman și cel bizantin.

Diodor, XIX, 73; Ovidiu, *Tristia*, I, 11 și V, 10; *Ex Ponto*, III, 8; Arrianus, Περίπλους, 24, 1; Ch. Danoff, în *RE*, Suppl. IX, col. 951–955.

A.R.

Pontus, provincie romană, de rang consular, situată în N Asiei Mici, pe coasta de S a Mării Negre. A fost creată în 64 î.Hr., în urma celor trei războaie purtate de Rep. romană cu Mithridates. După înfrângerea acestuia de către Pompeius, terit. din vestul **P.** și Bithynia au fost reunite într-o provincie — *Pontus et Bithynia*, cu capitala la Nicomedia, iar partea de E a fost cedată regelui clientelar Deiotarus. Fiul lui Mithridates VI, Pharnaces, a inițiat un război împotriva Romei, dar a fost înfrânt în 48 î.Hr. de către Caesar care a trimis cu acest prilej Senatului faimosul raport alcătuit din trei cuvinte *veni, vidi, vici*. În 39 î.Hr. Marcus Antonius a reinstalat pe tronul **P.** pe un nepot al lui Mithri-

dates VI, regatul continuându-și existența clientelară față de Roma până în 64 d.Hr., când **P.** a fost anexat oficial la Imp. Roman și ultimul rege, Polemon, înlăturat. În vremea lui Traian (între 110–112) estul **P.** a fost cedat provinciei Bithynia, reînființându-se provincia cu numele de *Bithynia et Pontus*, în timp ce a continuat să fiinteze o provincie de sine stătătoare *Pontus Polemoniacus*. Dioclețian a creat *diocesa Pontica* în care a fost inclusă și fosta provincie, împărțită acum în **P.** Polemoniacus și Diospontus, devenită mai târziu Helespontus. Între orașele mai importante ale **P.** erau Sinope, Amisus, Trapezus (pe coasta Mării Negre), Pompeiopolis, Amasia, Comana, Sebastea, în interior. În sec. 4, așa cum rezultă din indicațiile *Not. Dig.*, **P.** constituie o unitate economico-socială cu provinciile Scythia și Moesia II, sub ordinele unui *comes commerciorum per Moesiam, Scythiam et Pontum*.

D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the third Century after Christ*, I–II, Princeton—New-Jersey, 1950; W.M., A.M. Ramsay, în *JRS*, 18, 1948, 181–190; R.K. Sherk, în *AJPh*, 76, 1955, 400–413.

M.Z.

Popești 1. Sat în com. Găiceana (jud. Bacău), pe terit. căruia, pe platoul „La Scaun", situat între dealul „Zarea" și „pădurea Scaunului", se găsește o așezare hallstattiană târzie (sec. 6–5 î.Hr.), nefortificată, cu locuințe mari de suprafață (cu distanțe de 5–7 m între ele) și anexele lor. În marginea de E a satului se află urmele unei așezări din sec. 3–4 d.Hr. Pe o pantă a dealului „Zarea", denumită „Fântâna lui Moș Bălan", au fost descoperite două topoare, unul de aramă, cu tub de înmănușare, corpul zvelt, tăișul ușor curbat, iar celălalt de bronz, cu linii în relief pe tubul de înmănușare (M.F.). **2.** Sat în com. Mihăilești (jud. Giurgiu), pe terit. căruia au fost cercetate prin săpături sistematice: *A)* Așezare fortificată,

Fig. 204. Popești, jud. Giurgiu.
Vas din prima epocă a fierului (cultura Basarabi).

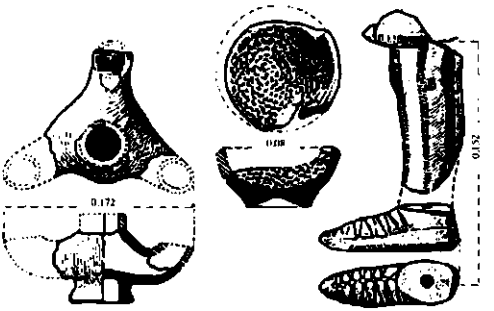

Fig. 205. Popești, jud. Giurgiu. Ceramică: opaiț, tipar pentru boluri cu decor în relief și fragment de statuetă.

situată pe un lung promontoriu desprins din terasa dreaptă a Argeșului, în punctul „Nucet". Cele mai vechi urme de locuire datează de la începutul epocii bronzului (cultura Glina), urmate de vestigii ale fazelor târzii ale culturii Tei. Din Hallstatt a fost identificată o așezare cu ceramică canelată suprapusă de una a culturii Basarabi. Din vremea corespunzând acestei din urmă locuiri datează și primele amenajări sigure ale fortificației: promontoriul a fost secționat în cel puțin două zone (probabil în trei) prin câte un șanț la cca 12 m adâncime ce ajungea până la nivelul luncii Argeșului, fiind probabil umplut cu apă. Valul corespunzător primului șanț a fost ridicat pe o structură de cărămizi rotunde (turte găurite) dispuse pe un eșafodaj lemnos, care a fost incendiat intenționat spre a consolida suprastructura formată din diferite straturi de pământ alternând cu bolovani. Locuințele așezării hallstattiene se concentrează mai ales în zona din apropierea valului, unele fiind adosate la început pantei interioare a valului. Așezarea getică a fost întemeiată la o dată încă neprecizabilă în cursul sec. 2 î.Hr. Descoperiri recente atestă existența unui nivel de locuire foarte sărac în material arheologic, aparținând perioadei sec. 4–3 î.Hr. și care suprapune pe cel de epocă Basarabi. Nu se știe cum a fost utilizat sistemul de fortificație în această primă perioadă, dar s-au făcut observații clare privind reamenajarea șanțului (respectiv decolmatarea lui) și a valului principal în epoca corespunzătoare întemeierii davei getice. Stratul de epocă getică este gros de cca 1,80 m și se dezvoltă prin succesiunea a cinci niveluri principale de locuire. Cu prilejul întemeierii cetății getice s-a procedat și la o nivelare a întregii suprafețe a așezării de pe „Nucet", fapt ce a afectat situația arheologică a locuirii anterioare și îngreunează evaluarea observațiilor stratigrafice. Pe durata locuirii getice s-au constatat mai multe incendii, după fiecare fiind executate lucrări de nivelare și reamenajare. Cele mai importante se constată în nivelul II, când întreaga așezare a fost distrusă de foc, iar dărâmăturile rezultate au fost lăsate pe loc și nivelate. Acest fapt a favorizat dezvelirea, în unele

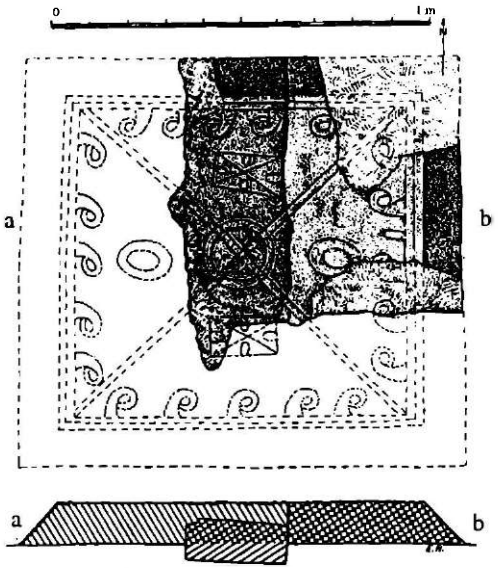

Fig. 206. Popești, jud. Giurgiu.
Altar (vatră) din interiorul clădirii cu absidă.

zone ale așezării, a temeliilor intacte ale locuințelor de lut și a îngăduit reconstituirea parțială a planului lor. Astfel a fost pus în evidență un întreg ansamblu edilitar rezidențial, alcătuit dintr-o clădire mare în formă de bazilică cu o absidă orientată spre N–NV, în interiorul căreia se găseau mai multe altare (vetre), unul bogat ornamentat; această clădire era flancată de altele cu mai multe încăperi, având un evident caracter de locuință, de un depozit de provizii cu vase mari (chiupuri) și un cuptor de pâine de mari dimensiuni. O altă nivelare constatată pe toată suprafața cetății se află la baza ultimului nivel (V). Locuințele acestui nivel sunt singurele care n-au pierit printr-un incendiu general, ci produc mai degrabă imaginea unei abandonări. În ciuda diferitelor catastrofe și a lucrărilor de refacere există numeroase dovezi că locuințele s-au reclădit mereu pe același loc, fapt care dovedește în mod cât se poate de limpede continuitatea de viață și de proprietate funciară în cadrul așezării și demonstrează totodată că incendiile respective au avut cauze naturale și nu reflectă o activitate războinică. În cele mai vechi niveluri au fost descoperite numeroase locuințe de tip bordei în timp ce în nivelurile superioare predomină (în ultimul nivel devin chiar exclusive) locuințele de suprafață. Unele dintre ele, mai ales cele din complexul rezidențial, erau acoperite cu țigle și olane. Pereții erau însă din nuiele pomostite cu lut (chirpici) și din bârne de lemn. Olăria de la **P.** este cea obișnuită a epocii clasice geto-dacice. Se remarcă frecvența cupelor cu decor în relief turnate în tipare anume confecționate tot din lut. Această categorie ceramică de lux imita cupele așa-numite deliene sau megariene elenistice și după numărul imitațiilor descoperite până acum se poate conchide că la **P.** a ființat principalul centru de producție al acestor vase. Tot la **P.** a existat un centru pentru producția amforelor imitate după cele din Rhodos sau de Kos (s-au găsit numeroase exemplare cu ștampile anepigrafice imitând pe cele originale gr.). Destul de numeroasele monede descoperite aici (emisiuni locale, ale cetăților autonome Callatis, Odessos, Maroneia, Mesambria, tetradrahme thasiene și denari romani republicani) reprezintă unul dintre cele mai importante criterii pentru datarea așezării de epocă getică de la **P.** S-a stabilit astfel că nivelurile III și IV datează din epoca lui Burebista și că ultimul nivel este cu siguranță ulterior domniei marelui rege. Cea mai recentă descoperire numismatică datează din vremea lui Augustus (din anii 27—23 î.Hr.) și este în concordanță cu rezultatele analizei celorlalte materiale arheologice: așezarea de la **P.** încetează de a mai exista înainte de difuzarea și generalizarea importului roman în Dacia. Ipoteza potrivit căreia așezările getice din bazinul inferior al Argeșului, inclusiv cea de la **P.**, sunt părăsite prin mutarea în S Dunării a 50 000 de geți de către consularul roman Sextus Aelius Catus, cândva între anii 2 și 12 d.Hr., eveniment relatat de Strabo (VII, 3, 107), este verosimilă, nefiind contrazisă de descoperirile arheologice de până acum. Așezarea de la **P.** a fost identificată ipotetic cu *Argedava* iar tribul getic care locuia în aceste părți, cu piefigii sau siensii menționați de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 3). *B)* La cca 1,5–2 km spre S–E de punctul „Nucet", tot pe terasa dreaptă a Argeșului, pe terit. satului Novaci, s-au cercetat un complex de sălașuri (cenușare) din epoca bronzului (cultura Tei) și prima vârstă a fierului (cultura Basarabi). Aici s-au făcut singurele observații stratigrafice care au permis stabilirea corectă a succesiunii fazelor II–IV ale culturii Tei. Tot aici s-a cercetat o necropolă tumulară getică alcătuită din cca 12 movile. Cele patru cercetate sistematic s-au dovedit a conține morminte prin-

Fig. 207. Popești, jud. Giurgiu.
Cupă getică cu decor în relief.

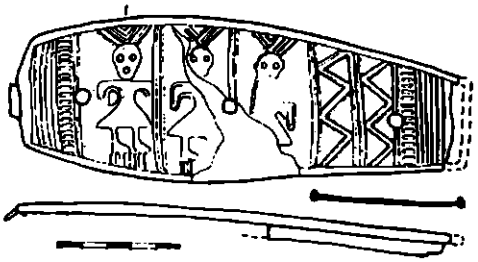

Fig. 208. Popești, jud. Giurgiu. Pafta.

ciare, corespunzând în timp locuirii din sec. 2—1 î.Hr. Ritul folosit era incinerația. Inventarul constă, pe lângă ceramică, din arme (spadă, cuțit de luptă, coif de bronz, scut, cămașă de zale din fier), piese de harnașament și chiar piese de la un car (A.V.). **3.** Sat în com. Dragomirești (jud. Vaslui), în partea de S a căruia, pe un platou ce coboară în pantă lină, denumit „Năstac", s-a efectuat un sondaj într-o necropolă carpică (sec. 3 — începutul sec. 4 d.Hr.). În șase dintre cele nouă morminte de incinerație semnalate, resturile cinerare erau depuse în urne, iar în celelalte trei erau depuse direct în gropi. În două cazuri (M. 2 și M. 5), urnele au fost acoperite cu capace lucrate cu mâna, din pastă poroasă, iar într-un caz (M. 4), pe lângă urna cu capac s-a identificat și o toartă provenind de la o cățuie dacică. La mormântul 7 s-a observat că printre oasele calcinate se găsea o mare cantitate de cărbune și lut ars, provenind de la o vatră sau de la rug, iar la mormântul 9, alături de oasele calcinate se găseau fragmente ceramice de la vase sparte ritual, împreună cu cenușă și cărbune (M.F.). **4.** Sat în com. Urechești (jud. Vrancea), pe terit. căruia, în punctul „Văduva", în apropiere de podul de pe râul Oreavu, în stânga Drumului Național **P.**-Focșani, se află o așezare și o necropolă de incinerație carpică (sec. 2–3 d.Hr.), din care s-au recuperat: o fibulă de bronz, două urne și o amforă romană. În același punct, în dreapta șoselei, s-a identificat și o așezare de tip Sântana de Mureș (sec. 4 d.Hr.) (G.B.).

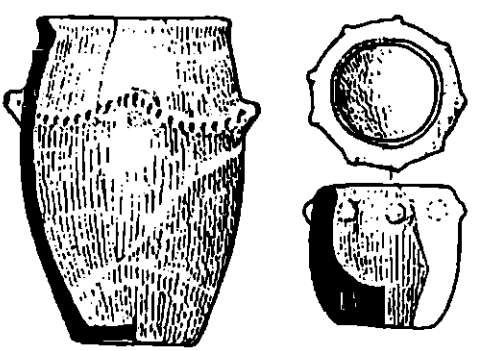

Fig. 209. Popești, jud. Giurgiu. Ceramică getică lucrată cu mâna.

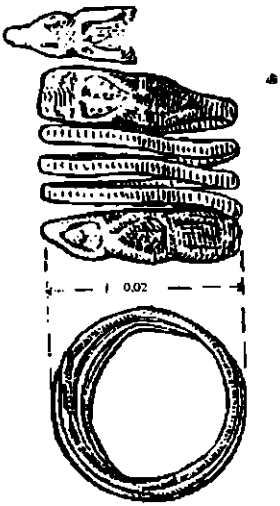

Fig. 210. Popești, jud. Giurgiu. Inel getic de argint.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 1, 1961, 359–417 și 6, 1969, 262–263; R. Vulpe, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 241; id., în *Materiale*, 3, 1957, 228; 5, 1959, 340; 6, 1960, 308; 7, 1961, 323; 8, 1962, 457; id., *Așezări getice din Muntenia*, 1966, 27; id., *Studia Thracologica*, București, 1976, 69 și 124; A. Vulpe, M. Gheorghiță, în *Dacia, N.S.*, 20, 1976, 167; iid., în *CA*, 3, 1979, 95; 4, 1981, 58; 8, 1985, 43; A. Vulpe, V. Veselovschi-Bușilă, în *SCIV*, 1967, 1, 83; A. Vulpe, în *Materiale*, 8, 1963, 359; id., în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 193; V. Căpitanu, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, 1, 1979, 233–236; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973, 29, 43, 217 (pl. 1), 219 (pl. 3); V. Bobi, în *Vrancea*, 4, 1981, 103 și 106.

M.F.; A.V. și G.B.

Popești-Leordeni, com. în jud. Ilfov, pe terit. căreia a fost descoperit (în 1967) un tezaur monetar geto-dacic, cu emisiuni de argint de tip Vârteju-București (sfârșitul sec. 2–începutul sec. 1 î.Hr.). Au fost recuperate 16 monede cu greut. de 6,92–8,09 g.

B. Mitrea, în *SCIV*, 20, 1969, 1, 165; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 238.

C.P.

popină v. **tell**

Popina-Bordușani, stațiune arheologică situată la cca 2,5 km N–E de com. Bordușani (jud. Ialomița), în actuala „Baltă a Ialomiței", înconjurată de brațul Borcea al Dunării și fluviul propriu-zis. Numită de localnici „Popină", este menționată pe hărțile din sec. 19 sub toponimul „Popina Mare". Punctul ca atare apare pentru prima dată în *Dicționarul geografic al județului Ialomița* al lui Ion Provianu (Târgoviște, 1897): „Popină, movilă în insula Balta, plasa Ialomița-Balta, teritoriu comunei Bordușani. Această movilă are înălțimea de 20 m și se găsesc într'însa și risipite în jurul ei bucăți groase de vase

nearse de foc". În *Raportul din 18 mai 1899*, Pamfil Polonic preia *ad litteram* textul lui Ion Provianu (mss 5137, 73–79), ca mai apoi el să apară fără adăugiri sau modificări în *Marele dicționar geografic al României*, I, București, 1906. Fiind semnalată periodic, „Popina" a făcut și obiectul unor cercetări de suprafață. În perioada interbelică, Grigore Florescu și Vladimir Dumitrescu vizitează stațiunea, iar Grigore Florescu semnalează existența unui așanumit „Drum al melciușilor", care în perioada de secetă lega Capidava de „Popină". Amenajat probabil în epoca romană, „drumul" va fi jucat un important rol, facilitând accesul dinspre Dobrogea spre Muntenia și invers. Având în vedere caracteristicile punctului, ale eco-sistemului și mai ales importanța ce se releva a fi deosebită pentru perioada neo-eneolitică (în special pentru o zonă optimă pentru întrenga arie de răspândire a culturilor Boian și Gumelnița), cu începere din 1986 s-au efectuat săpături sistematice iar în 1993 cercetările au căpătat caracter pluridisciplinar. Este singura stațiune de acest gen (amplasată în mijlocul unei foste bălți, acum secată) cercetată până în prezent în România. La ora actuală ușezarea se prezintă sub forma a două telluri, plasate unul lângă celălalt, cel de al doilea, mai mic, fiind alăturat imediat limitei sudice a primului. Tellul nr. 1, care a conatituit obiectul săpăturilor, are o formă oval-alungită, cu diam. mare de cca 180 m, cu diam. mic de cca 70 m și înălț. de peste 15 m față de zona inundabilă. Din punct de vedere stratigrafic, în ordinea inversă a depunerilor, s-a remarcat existența la partea superioară a depozitului arheologlc a unor niveluri de locuire getice. În cuprinsul lor au fost cercetate 13 locuințe de suprafață și 118 gropi aparținând la cel puțin patru faze. Locuințele, orientate N–S, lungi de 6,5–7 m, late de cca 5,50–6 m, au fost dispuse paralel, la o distanță de 1,50–2 m una de cealaltă. Această dispunere în șiruri bine precizate presupune o preocupare pentru urbanism ce conduce spre obținerea unei trame stradale. Preocuparea a putut fi observată la toate nivelurile cu locuințe care se suprapuneau în mare parte. Podelele au fost realizate din argilă galbenă bine bătută, pereții din împletituri de nuiele și lipitură de lut, acoperișurile în două ape, din stuf. Toate locuințele aveau două-trei vetre interioare. Două dintre vetre, sigur altare, sunt decorate cu linii și cercuri incizate. O deosebit de importantă descoperire a fost făcută la S de intrarea locuinței nr. 2, în afara ei, dar într-un pământ galben ce fusese adus pentru nivelarea terenului pe care urma să se ridice construcția. Aici s-a găsit scheletul incomplet al unui copil de 12–13 ani, având ca inventar o cupă de fructieră lucrată cu mâna și în apropierea bazinului o piatră de mari dimensiuni. Este destul de probabil vorba despre un act ritual oficiat înainte de ridicarea locuinței, un „sacrificiu pentru durabilitate" al unui spirit pur și inocent. Sacrificarea unui copil este de altfel un obicei bine cunoscut în toată lumea încă din neo-eneolitic. Atât din locuințe cât și din numeroasele gropi a rezultat un bogat material constând din ceramică (atât locală cât și importată din lumea elenistică și romană), râșnițe, greutăți de plasă, fusaiole, fibule, obiecte de fier etc. Întregul inventar al locuințelor și grupilor conduce spre datarea așezării getice în sec. 2 î.Hr. — 1 d.Hr. Succesiv au apărut fragmente ceramice hallstattiene (Hallstatt B) răspândite în suprafață, fără a se observa un nivel coerent de locuire. Acestora li s-au adăugat și câteva mici complexe ceramice încadrabile în cultura Cernavoda II. Urmează nivelurile de locuire gumelnițene care însă au fost puternic deranjate de comunitatea getică stabilită aici. Atât locuințele, dar mai cu seamă gropile de mari dimensiuni practicate pe întreaga suprafață cercetată, au distrus parțial sau total depunerile gumelnițene din nivelurile lor superioate. Marea majoritate a celor 18 locuințe gumelnițene cercetate până în prezent nu au sfârșit prin incendii. Din ele s-au conservat atât podelele cât și fragmente de pereți în elevație. În unele cazuri s-au păstrat bârne și pari carbonizați sau putreziți, care au permis precizarea esențelor lemnoase folosite la construcție sau combustie. Studiul micromorfologic al spațiilor amenajate în interiorul locuințelor neincendiate a stabilit o succesiune stratigrafică fină și complexă: un pat de amenajare a distrugerilor antropice anterioare; podine de chirpici nears ce reprezintă construcții sau

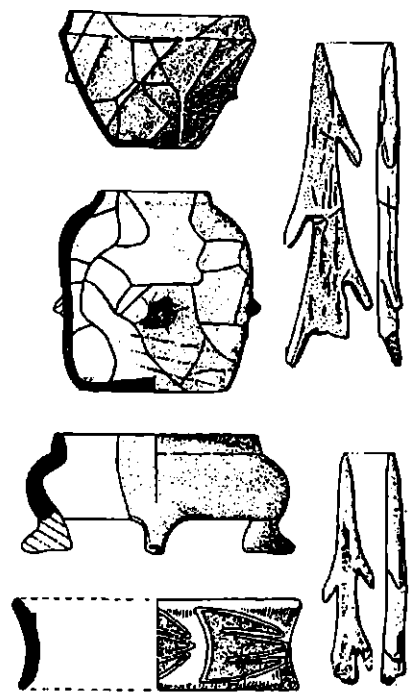

Fig. 211. Popina-Bordușani.
Ceramică Gumelnița și harpoane.

refaceri; amenajări ale spațiului locuit prin lutuieli fine și uneori chiar cuverturi de natură organică; depuneri rezultate din activități casnice. Unele locuințe (spre exemplu nr. 15 și 16) au fost dispuse paralel cu un spațiu intermediar (între pereți lungi) de cca 1 m. Sub podina sau în preajma vetrei unora dintre locuințe au fost înhumați copii având vârste între 1 și 8 ani. Și în acest caz este desigur vorba de un act ritual oficiat înainte de ridicarea locuinței sau de amenajarea vetrelor în vederea protejării acestora și a ocupanților respectivelor construcții. Cu totul remarcabile sunt și unele dintre vetrele nivelurilor gumelnițene. Astfel, în locuința nr. 9 s-a descoperit o vatră, sigur de cult, cu 19 rânduri de lipituri. Inițial s-a săpat o groapă rezervându-se în interiorul ei un rectangul peste care s-a aplicat un strat de lut gros de 4–6 cm, în care au fost amplasați doi stâlpi-coloană de lemn (sigur îmbrăcați în chirpici). Au urmat 18 niveluri succesive de mozaicuri de vatră puternic arse, dintre care cel de al cincilea de jos în sus avea urme de pictură roșie. Vatra se extindea pe măsură ce se înălța, dar pe una dintre laturi avea un jgheab a cărui utilitate nu poate fi deocamdată precizată. Ceramica rezultată din săpătură este caracteristică fazei Gumelnița A (deși unele fragmente ar putea aparține chiar fazei Gumelnița B). Categoria fină este dominată de străchini de mici dimensiuni decorate cu crestături pe umăr și buză combinate adesea cu caneluri, pliseuri și chiar cu pictură cu grafit. Numeroase sunt, de asemenea, capacele, suporturile inelare ornamentate cu incizii, scrijelituri și pictură (de culoare roșie), străchinile carenate ca și cele cu buza îngroșată etc., lucrate în general din pastă mai modestă. Ceramica grosieră a fost adeseori împodobită cu benzi neglijent pictate cu culoare neagră, combinate de cele mai multe ori cu barbotină atât organizată cât și neorganizată. Nu lipsesc nici motivele în relief — benzi alveolate. S-au descoperit și numeroase unelte de os și corn, mai ales împungătoare și harpoane, acestea din urmă tipice așezărilor din preajma cursurilor de apă sau a lacurilor, așezări a căror economie era orientată (potrivit expertizelor paleoihtiologice) preponderent spre pescuit. Utilajul litic este în schimb mai modest reprezentat, ca de altfel și plastica antropomorfă și zoomorfă. Studiile pluridisciplinare întreprinse aici dau posibilitatea reconstituirii atât a mediului ambiant cât și a aspectelor socio-economice ale comunităților gumelnițene ce au viețuit în această zonă, precum și în zone similare din valea Dunării, a căror economie era în mare măsură dependentă de resursele marelui fluviu.

S. Marinescu-Bîlcu et alii, în *CA*, 10, 1997, 35–143.

S.M.-B.

Poppaeus Sabinus, C., om politic și general roman; senator, consul ordinar (în 9 d.Hr.), succesor al lui A. Caecina Severus la comanda Moesiei (pe care o preia în 12 d.Hr.). În anul 15 i se prelungește comanda Moesiei, adăugându-i-se Macedonia și Achaia pe care le-a guvernat până în 35. În această perioadă îi are ca subordonați de rang pretorian pentru Moesia pe Latinius Pandusa (17–18), L. Pomponius Flaccus (18), P. Vellaeus (21) și Pomponius Labeo (26–34). Ca urmare a reprimării revoltei tracilor din 26 (acțiune la care a participat și Pomponius Labeo) i s-au acordat onorurile triumfale.

PIR, III, 86, nr. 627 (H. Dessau).

A.S.

Porata (gr. Πύρετος), numele scitic al unuia dintre marii afluenți ai Dunării, care, potrivit informațiilor lui Herodot (IV, 48), „curge spre răsărit, unindu-și apele cu ale Istrului. Împreună cu celelalte râuri mari din Scythia — Tiarantos, Araros, Naparis și Ordessos — contribuie la sporirea apelor marelui fluviu". **P.** a fost identificat cu râul Prut, identificare acceptată aproape în mod unanim de istorici.

H. Treidler, în *RE*, XXIV, 1922, nr. 3.

E.T.

Poroina Mare, com. în jud. Mehedinți, de pe terit. căreia provine, ca descoperire întâmplătoare și izolată, un rhyton (vas de cult, folosit pentru libațiuni) din argint aurit (înălț. de 0,27 m) (publicat prima dată de Al. Odobescu). Fundul vasului redă capul unui animal (taur sau corb?). Pe botul animalului se află un orificiu prin care se scurgea lichidul, iar pe frunte un motiv decorativ în vârtej, de caracter tracic. Pe gâtul rhytonului sunt reprezentate patru personaje, două pe scaun, celelalte în picioare, toate îmbrăcate cu un fel de chiton, în cute ornamentate. În tehnica rhytonului există o oarecare primitivitate și stângăcie, ceea ce a împiedicat o datare sigură. Rhytonul de la **P.M.** este o operă de artă traco-getică, lucrată într-un atelier local. Se plasează pe la sfârșitul sec. 4 și cel mai târziu în prima jumătate a sec. 3 î.Hr.

V. Pârvan, *Getica*, 9, fig. 1; D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, 153–160.

D.B.

Porolissum (azi Moigrad, com. Mirșid, jud. Sălaj), așezare dacică și apoi important oraș roman (Ptol., III, 8, 4; *Tab. Peut.*, VIII, 3; Geogr. Rav., IV, 6). Pe dealul „Măgura", situat la S–E de sat, a fost descoperit întâmplător (în 1855) un tezaur de podoabe de argint dacice (sec. 1 î.Hr.), din care au ajuns la Kunsthistorisches Museum de la Viena trei fibule cu nodozități și un lanț din zale simple în formă de 8; se mai menționează o verigă de bronz și 30 de vârfuri de săgeți. Cu ocazia săpăturilor din 1958–1959, la marginea de E a platoului superior de pe dealul „Măgura" s-au descoperit 55 de gropi în formă de butoi, 21 de vetre de foc, trei gropi ovale

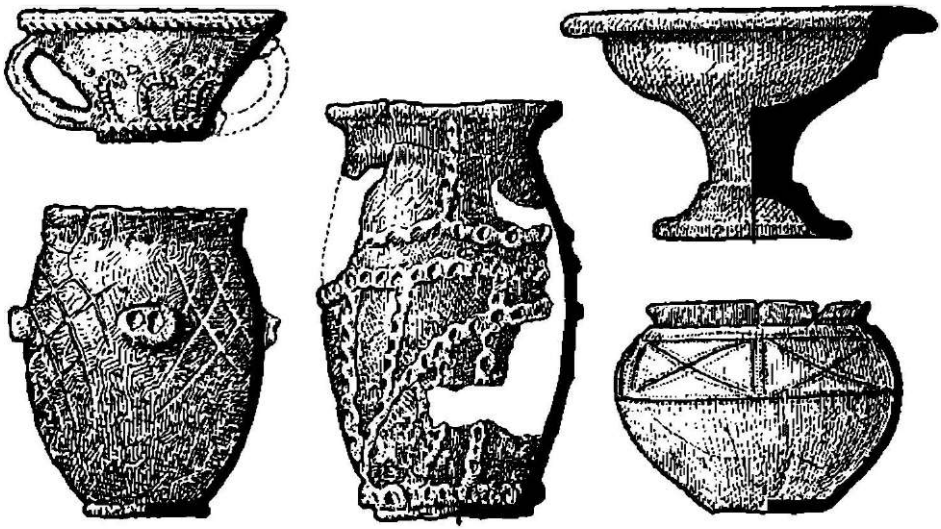

Fig. 212. Porolissum. Ceramică din așezarea dacică.

mai adânci, 11 platforme cu fragmente ceramice, chirpici etc. În gropi a fost descoperit un bogat și variat material arheologic din sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr. (ceramică lucrată cu mâna și la roată, podoabe, unelte, monede etc.). Se presupune că ar fi vorba despre un loc de cult. S-a formulat și ipoteza că ar reprezenta un cimitir de incinerație cu gropi, supoziție căreia i se opune lipsa oaselor umane calcinate. O fortificație dacică a fost identificată în punctul „Fântana Străjerilor" și în punctul „Pognior". Un tezaur compus din aproape 1000 de monede din Dyrrhachium, Apollonia și Korkyra s-a descoperit întâmplător (în 1907) într-un punct topografic neprecizat. Monede dacice de argint s-au găsit pe „Citera" și în alte locuri. Cele arătate dovedesc că la **P.** a existat o importantă așezare dacică al cărei nume a fost preluat de romani. Așezarea romană și-a început existența îndată după cucerirea Daciei, devenind un important centru militar, administrativ și economic care a cunoscut o prosperitate deosebită, mai ales când a devenit centrul Daciei Porolissensis. Orașul va fi ridicat la rangul de *municipium* pe vremea lui Septimius Severus (*respublica municipii Septimii Porolissensium*). Datorită faptului că era cel mai nordic oraș al Daciei cu un rol deosebit în apărarea granițelor provinciei, aici au staționat succesiv un mare număr de trupe (*coh. I Ulpia Britonum milliaria, coh. V Lingonun, Numerus Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum,* unități din *leg. XIII Gemina, VII Claudia, III Gallica*). Pentru aceste trupe s-au construit două castre cu ziduri de piatră, unul pe „Pomet" și al doilea pe „Citera". Castrul de pe „Pomet" este cel mai mare castru de unități auxiliare din Dacia (250 × 300 m). Fiind cel mai îndepărtat oraș din N–V Daciei, **P.** era apărat de un limes propriu alcătuit dintr-un val de pământ și ziduri de piatră în lung. de 8–10 km. Orașul **P.** se dovedește a fi fost un important centru economic unde se produceau mărfuri destinate lumii „barbare" din imediata apropiere. Săpăturile arheologice, mai ales cele de mare amploare începute în 1977, au dus la dezvelirea drumului de acces (pavat cu lespezi de piatră, lat de 5–7 m), a castrului de pe „Pomet", a unor edificii de cult de pe „Terasa sanctuarelor", a amfiteatrului și a numeroase edificii private și publice din perimetrul vastului oraș roman. Cu ocazia săpăturilor a fost descoperit un abundent și

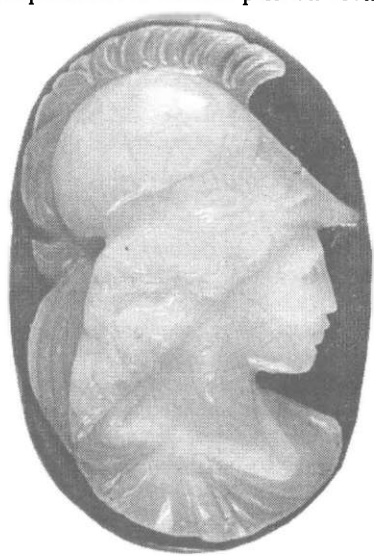

Fig. 213. Athena.
Camee (sardonix) descoperită la Porolissum (sec. 2 d.Hr.).

Fig. 214. Porolissum. Capitel (sec. 3 d.Hr.).

valoros material arheologic (inscripții, ceramică, piese arhitectonice, statui, unelte, podoabe, monede etc.). Deosebit de important este faptul că ruinele dezvelite cu ocazia ultimelor săpături au fost conservate și restaurate. Se dovedește din ce în ce mai mult că viața la **P.** n-a încetat atunci când Dacia a fost părăsită de armata și autoritățile romane. Au fost descoperite în oraș 17 morminte de înhumație (6 cu sarcofag de cărămizi cu mortar) datând din sec. 4 și monede romane de bronz din același sec. În campania de săpături din 1977 la templul lui Liber-Bel din colțul nordic al „Terasei sanctuarelor" s-a descoperit un edificiu din sec. 4 cu ziduri de piatră unită cu pământ care păstrează și folosește absida interioară a vechilor temple. Se presupune că ar fi o bazilică paleocreștină. În 1975 s-a descoperit, tot pe terit. vechiului oraș roman, o mică strachină de lut cu inscripție în lb. lat. incizată înainte de ardere, de caracter creștin. Vasul se datează în sec. 4. Este primul document creștin cu caracter local sigur. La acesta se adaugă un opaiț de bronz în formă de

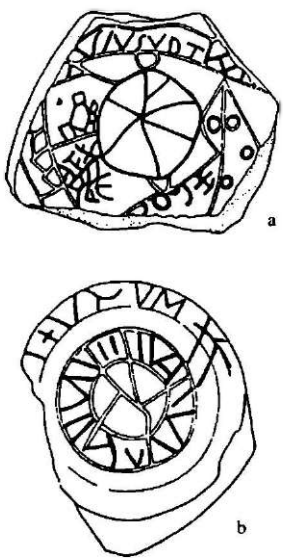

Fig. 215. Porolissum. Partea interioară (a) și exterioară (b) a strachinei de lut fragmentare cu simboluri creștine și inscripție lat. (sec. 4 d.Hr.).

porumbel ce se datează în sec. 5–6 și o cruce de plumb din aceeași vreme. Toate acestea dovedesc prezența unei populații creștine latinofone în sec. 4 și pe parcursul celor următoare.

D. Popescu, în *Dacia*, 7–8, 1937–1940, 200; C. Daicoviciu, în *RE*, XXIII, 265–270; I.I. Russu, în *DIVR*, 462; M. Macrea, M. Rusu, în *Dacia, N.S.* 4, 1960, 201–229; E. Chirilă și colab., în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 371; N. Gudea, în *ActaMP*, 3, 1979, 515–523; Al. V. Matei, *ibid.*, 478–480.

I.H.C.

Poroschia, com. în jud. Teleorman, în apropierea căreia, pe terasa stângă a râului Vedea, a fost descoperit (în 1964) un tezaur monetar, depus într-un vas de lut. Cuprinde 552 denari romani republicani, emiși în perioada 211–39 î.Hr. Printre aceștia se află imitații barbarizate, trei piese incuse, copii locale geto-dacice de tip Tilișca, identificate pe criteriul greut. și al stilului. Greut. oscilează între 2,94–4,30 g, media fiind de 3,63 g. Cele mai multe monede provin din atelierele de la Roma și datează din primele trei decenii ale sec. 1 î.Hr. Tot la **P.**, pe malul râului Vedea, a fost descoperit (în 1943) un alt tezaur alcătuit din 35 tetradrahme din Thasos. Se pare că aceste monede aparțin aceluiași tezaur găsit în 1938 și cunoscut ca provenind din împrejurimile Alexandriei, care consta din 85 denari romani republicani și 4 tetradrahme din Thasos.

C. Moisil, în *CNA*, 17, 1943, 157–158; id., în *Balcania*, 7, 1944, 13; B. Mitrea, în *SCN*, 2, 1958, 151; M. Chițescu, în *SCN*, 7, 1980, 53–70.

C.P.

port (lat. *portus;* gr. λιμήν), ansamblu de construcții amenajat pe litoralul maritim, la gura fluviilor sau pe malul unei căi de navigație interioare, dotat cu instalații tehnice necesare acostării și adăpostirii navelor. Alegerea și folosirea unui punct de escală erau impuse de avantajele sale naturale; cu timpul s-a trecut la îmbunătățirea condițiilor portuare, prin amenajări de cheiuri pentru încărcat și descărcat corăbiile, construcții de diguri protectoare, înălțarea farurilor, construcții de arsenale, magazine și antrepozite, ateliere de construit și reparat corăbii, închiderea sau deschiderea intrării **p.** prin mecanisme speciale (Vitruvius, *De arch.*, V, 12) etc. Activitatea portuară cu sistemul său ecologic specific produce aglomerări umane și asigură existența multor comunități, mai ales că **p.** este plasat pe lângă surse de apă, alimente, mărfuri, materii prime. Mai întotdeauna, **p.** are o viață civilă și una militară, asociate sau separate. Se naște de timpuriu o tehnică specială de amenajări portuare, cu arhitecți și ingineri care aplică proiecte bine studiate, cazul cel mai concludent oferindu-l Pireul, **p.** Athenei, operă a lui Hippodamos din Milet. În antichitatea mai îndepărtată navigatorii fenicieni au construit **p.** renumite

(cum erau, în țara lor, Tyrul și Sidonul, înfloritoare centre economice și culturale), creând o adevărată tradiție pentru gr. și romani. Tot lor li se datorează apariția în N Africii a orașului-**p.** Carthagina, al cărui rol în antichitate a fost de prim ordin. Gr. la rândul lor au sistematizat și perfecționat din punct de vedere arhitectural și funcțional **p.**, așa cum se constată la Pireu cu sateliții săi Zea și Munichia, la Corinth, la Efes sau Milet etc. În epoca elenistică un mare **p.** devine Alexandria, la gurile Nilului, cu celebrul său far, iar în Sicilia, Siracusa. Romanii vor dezvolta și ei **p.** însemnate sau vor amplifica moștenirile gr., adaptându-le nevoilor lor complexe, economice și militare. Amintim Ostia, ca **p.** al Romei, Napoli la Marea Tyrheniană, Tarentum la Marea Mediterană, Brundisium la Marea Adriatică etc. Colonizarea gr. a dus la întemeierea a zeci de orașe-**p.**, legate de bogățiile locurilor de acostare și de raporturile cu populațiile respective. Pe terit. României, pe litoralul Mării Negre, există astăzi vestigii a numeroase **p.** fondate de gr. în sec. 7—6 î.Hr. (Ps. Scym., 760–765). Trei sunt mai importante: → Histria, ale cărui urme se află sub apele lacului Sinoe; → Callatis, la S, cu urmele unor diguri dezvelite cândva înspre marginea orașului apropiată de lacul Limanu — ceea ce ar indica existența **p.**, și Tomis, cu o mai bună cunoaștere a instalațiilor portuare. Săpăturile arheologice executate între anii 1959–1967 la edificiul roman cu mozaic de pe faleza **p.** modern, au dus la degajarea unor urme de cheiuri și a unor antrepozite de cereale. Chiar edificiul însuși reprezintă o imensă construcție portuară folosită de navigatori, negustori și vameși. Mărfuri ca ancore de fier, piroane, amfore încărcate cu rășini, — marcate cu litere lat. și gr. de către vameși —, colofoniu, urme de parâme etc., totul confirmă funcționalitatea edificiului tomitan între sec. 4–7 d.Hr. La capătul drumului ce străbate Dobrogea de la E la V, pe malul Dunării, s-a dezvoltat Axiopolis, iar cetățile ridicate de-a lungul fluviului sunt tot atâtea **p.** sau simple puncte de escală, de caracter civil și militar (unele apărute și pe sectoarele navigabile ale afluenților, în Dacia romană). Pe aceeași arteră fluvială, în cursul evului mediu timpuriu, se situează începuturile unor **p.** românești ca Lycostomo, Vicina, Păcuiul lui Soare, Giurgiu, Turnu, Calafat etc., desigur în cursul marelui dialog comercial avut cu bizantinii, veneții, genovezii etc.

M. Irimia, în *Pontica*, 3, 1970, 17–21; V. Canarache, în *StCl*, 3, 1961, 227–240; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare, Dobrogea*, București, 1978, passim.

A.R.

portic (< lat. *porticus*; gr. στοά) (la gr. și romani), edificiu public destinat plimbării și adăpostirii. De origine orientală, avea de obicei planul unui dreptunghi alungit, mărginit de coloane pe o latură și de zid pe cealaltă. Acoperișul putea fi în formă de terasă, în pantă sau un etaj ce repeta planimetria parterului. **P.** se înălțau în for, în piețele publice, de-a lungul străzilor, al bazilicilor și al fațadelor caselor. În perioada romană târzie (sec. 4–6), **p.** era mult folosit în → atriile bazilicilor creștine, uneori și pe fațadele acestora. Pe terit. Dobrogei, cea mai veche atestare a unui **p.** se întâlnește într-o inscripție din sec. 3 î.Hr. de la Histria (*ISM*, I, 72; *stoa*, într-o agora). Pe teren au fost identificate vestigii de **p.** la Histria (în mica piață de la N de thermele romane târzii) și la Tropaeum Traiani (**p.** din atriile bazilicilor creștine și de-a lungul străzilor principale ale orașului romano-bizantin).

N. Bonacasa, *Stoa*, în *EAA*, 1966, 503–509; D.M. Pippidi, *Contribuții*², 170–171, 181–182; *Tropaeum I*.

I.B.

portorium (lat.; „vamă"), unul dintre cele mai vechi → impozite indirecte. Percepută încă din vremea Rep., când — încredințată unor concesionari (*publicani*) — constituia o sursă de grave abuzuri, taxa vamală se ridica uneori până la 22% din valoarea mărfurilor. De o adevărată organizare vamală nu se poate vorbi însă decât din perioada Principatului când, pe lângă circumscripțiile mai mici din Sicilia, Cyrene, Siria și Iudeea, Egipt, Achaia și Britannia, a avut loc crearea marilor circumscripții vamale ale Hispaniei (*Quadragesima* sau *Quinquagesima Hispaniarum*), Africii (*quattuor publica Africae*), Asiei (*Quadragesima portuum Asiae*), Galliei (*Quadragesima Galliarum*) sau cea a provinciilor dunărene. În cadrul acestor circumscripții existau mai multe tipuri de birouri vamale (*stationes*). Unele erau fixate la granițele Imp. Roman la care taxa era mai mare (5%), fiind supravegheate de militari, funcționarii propriu-ziși fiind civili. Altele erau fixate la limitele dintre circumscripții, taxa fiind mult mai mică (2%). În cadrul acestor circumscripții existau o serie de *stationes* interioare care nu percepeau taxa propriu-zisă decât asupra anumitor mărfuri, sarcina lor fiind aceea de a verifica dacă s-au plătit cele două serii de taxe. Constituind unul dintre principalele venituri ale vistieriei imperiale (*fiscus Caesaris*) perceperea impozitului vamal a cunoscut în timpul Principatului o evoluție extrem de interesantă pentru progresele etatizării adm. și finanțelor romane. Astfel, încă din perioada republicană și până în vremea lui Traian, impozitul vamal era perceput de concesionarii organizați în *societates publicanorum*, conduse de un *procurator* ales dintre liberții imperiali și depinzând de departamentul de finanțe (*a rationibus*) al cancelariei imperiale. Cu tot controlul exercitat asupra lor, aceste societăți nu au putut fi oprite de la numeroase abuzuri, ceea ce a determinat înlocuirea lor, în epoca lui Traian, prin sistemul așa-numiților *conductores*. Aceștia erau funcționari individuali a căror remunerație consta în

perceperea unui procent din valoarea mărfurilor taxate, fiind puși în subordinea unui procurator de rang equestru, al cărui birou (*tabularium*) se nfla în capitala circumscripției. În subordinea conductorilor se aflau mai mulți sclavi (*servi villici, vicarii, arcarii, dispensatores, actores* etc.) reuniți în așa-numita *familia vectigalis* care putea fi cumpărată de noul conductor. Completa etatizare a instituției vamale s-a produs în vremea lui Marcus Aurelius și Commodus, când conductorii au fost înlocuiți cu *procuratores* de rang ecvestru având un *salarium* fix (de obicei 200 000 sesterți deci *ducenarii*). *Familia vectigalis* din perioada conductorilor (având aceiași funcționari) trece sub jurisdicția împăratului, membrii acesteia devenind sclavi imperiali. Alte reglementări vamale priveau unele scutiri de vamă, fie ordinare (mărfuri necesare drumului sau folosinței personale, sclavi, mărfuri destinate fiscului, împăratului sau armatei, precum și mărfurile vehiculate de funcționari de stat, militari sau veterani), fie extraordinare (acordate fie unor orașe, fie unor particulari), precum și mărfurile ce nu puteau fi exportate în afara Imp. Roman (→ *merces illicitae*). Anumite orașe gr., independent de statutul lor juridic, aveau dreptul să instituie taxe vamale proprii, fie pentru mărfuri mai puțin importante, fie numai pentru anumite mărfuri, drept acordat de împărat sau guvernator. Erau frecvente situațiile când în același oraș exista un birou vamal local și unul de stat. În epoca Dominatului, vama a continuat să fie percepută, taxa ridicându-se la 12,5% iar măsurile de interdicție de export în afara granițelor Imp. înăsprindu-se. În ceea ce privește ist. vămii din provinciile dunărene, se poate menționa că încă din vremea lui Tiberius exista un *publicum portorium Illyrici utriusque* și separat (după unii cercetători doar din 46 d.Hr.) un *portorium ripae Thraciae*, care includea zona de la Dimum până la vărsarea Dunării în mare. Din vremea lui Hadrian au fuzionat sub denumirea de *publicum portorium Illyrici utriusque et Ripae Thraciae*, cuprinzând provinciile Raetia, Noricum, Pannonia Inferior și Superior, Moesia Superior și Inferior, Thracia și Dacia. În ceea ce privește *stationes* vamale din Dobrogea, trebuie menționată mai întâi cea de la Histria unde conductorul — Charagonius Philopalaestrus (atestat și la Novae) a intrat în conflict către 100 d.Hr. cu orașul în ceea ce privește dreptul acestuia de a comercializa peștele din apele adiacente sau mai îndepărtate, motiv pentru care s-a și edictat celebra → *horothesia*. S-a formulat pe de altă parte ipoteza că același oraș a avut un birou vamal propriu, poate specializat numai în problema exportului piscicol (așa cum la Efes exista o „vamă piscicolă" — τελώνιον τῆς ἰχθυικῆς), ceea ce nu îl va fi scutit de taxele vamale datorate statului roman pentru celelalte mărfuri. La Tomis este atestată indirect o asemenea *statio* prin onorarea, ca senator, a conductorului T. Iulius Capito în prima jumătate a sec. 2. Se presupune că toate orașele care i-au acordat onoruri asemănătoare (Sirmium, Oescus, Poetovio, Ratiaria, Sarmizegetusa și Romula) au fost, de asemenea, *stationes* ale vămii dunărene. În sfârșit, la Capidava, un alt conductor, T. Iulius Saturninus ridică o inscripție (votivă ?), ceea ce înseamnă că și aici era o *statio*. Ar mai putea fi adus în discuție un *vil(l)icus* de la → Cius — ca membru al unei asemenea *statio*, dar nu-i vorba decât de o ipoteză — după cum este sigur că aceste *stationes* nu vor fi putut lipsi de la Callatis (unde, ca și la Histria și probabil Tomis, putea să fi existat și un birou vamal local), Noviodunum, Troesmis, Carsium sau Axiopolis. În Dacia este atestată existența unor asemenea *stationes* la Dierna, Pons Augusti și Micia. Tot certe pot fi și birourile vamale de la Sucidava (inscripție ridicată de procuratorul T. Claudius Xenophon) și Drobeta (procuratorul Aurelius Heraclitus ridică prin doi *servi villici tabularium*-ul stației). Foarte probabilă este existența unor *stationes* la Alburnus Maior (mențiuni în tăblițele cerate ale conductorilor Q. Sabinius Veranus și T. Iulius Saturninus), Ad Mediam (inscripții ridicate de T. Iulius Saturninus și mai târziu de procuratorul C. Iulius Paternus), Romula și Sarmizegetusa (onorarea lui T. Iulius Capito) și foarte discutabil la Ampelum, Porolissum și Potaissa unde se menționează doar *servi villici*.

LISTA CONDUCĂTORILOR VĂMII DUNĂRENE (după S.J. De Laet)

Conductores

Charagonius Philopalaestrus	(100 d.Hr.)
C. Calcilius Tertianus	(prima jumătate a sec. 2)
Iulius Proculus	(prima jumătate a sec. 2)
T. Iulius Perseus	(prima jumătate a sec. 2)
Q. Sabinius Veranus, T. Iulius Saturninus, C. Antonius Rufus	(sub Antoninus Pius)
Anonim	
T. Iulius Capito, C. Iulius Epaphroditus, Iulius Ianuarius	(sub Marcus Aurelius)
M. Antonius Fabianus	

Procuratores

C. Antonius Rufus	(sub Marcus Aurelius)
P. Helvius Pertinax	(după 169)
Avianus Bellicus	(182)
Ti. Claudius Xenophon	(sub Commodus)
C. Antonius Iulianus	(sec. 2)
Aurelius Heraclitus	(201)
M. Gongius Nestorianus	(209–211)
C. Iulius Paternus	(212–217)
Antonius Silvanus	(227)
Aelius Ianuarius	(sec. 3)
Iucundius Marcus	(sec. 3)

M. Messius Messor (sec. 3)
Anonim
Anonim
M. Iulius Apollinaris (sec. 3)

De Laet, *Portorium;* Al. Suceveanu, *VEDR,* 110–146; M. Macrea, *Viața,* 161–164.

A.S.

portret, reprezentare plastică a unei persoane, cu trăsăturile ei caracteristice, în pictură, în sculptură (relief sau *ronde bosse*), pe monede, geme etc. În arta gr. **p.** înfățișa un personaj întreg, așezat sau în picioare; în arta romană s-a realizat și **p.**-bust. Cel mai vechi **p.** descoperit și executat pe terit. țării noastre, bustul unui bărbat, se găsește reprezentat într-o nișă rotunjită pe o stelă funerară din epoca lui Augustus, descoperită la Tomis. **P.** *imperiale* — statui ale împăraților romani și ale familiilor acestora —, executate din marmură sau din metal (aur sau bronz), au apărut în Dacia și Moesia Inferior: statui în picioare în armură (*loricatae*) (la Tomis); ecvestre (două, la Apulum); statui-bust de piatră reprezentând pe Antoninus Pius (Tomis, în muz. din Sofia), Faustina cea Tânără (Durostorum), Gordian III (Durostorum), un **p.** imperial din anii 270–280 (Durostorum) și unul al Iuliei Domna (Porolissum); o statuie de bronz a lui Traianus Decius (Ulpia Traiana Sarmizegetusa). Dintre numeroasele **p.** *funerare* sau *onorifice* menționăm: **p.** feminin în picioare, funerar, de la Tomis (către 180–190 d.Hr.) și „cetățeanul din Tomis" — **p.** în picioare al unui personaj masculin, de tradiție greco-orientală, de la Tomis (către 240).

G. Bordenache, în *Dacia, N.S.,* 2, 1958, 267 și urm.; M. Alexandrescu Vianu, în *StCl,* 25, 1987; M. Gramatopol, *Portretul roman în România,* București, 1985, cu recenzia M. Alexandrescu Vianu, în *SCIVA,* 37, 1986, 275 și urm.

P.A.

porți. Scopul practic și funcțional al **p.** ca deschideri pentru accese într-o incintă de orice fel a îmbrăcat în antichitate și unele aspecte religioase, legate spre exemplu de un număr sacru (șapte, ca la Theba). Romanii, în spiritul practic specific lor, s-au oprit, pentru fortificațiile rectangulare (→ *castra*), la numărul de patru (fiecare cu un epitet aparte potrivit poziției și funcției), suficient pentru a permite ușor intrările, întrucât un număr mai mare ar fi diminuat siguranța apărării și soliditatea incintelor. Pe de altă parte, noțiunea de trecere de la un terit. sau de la o zonă la alta a dat **p.** și unele funcții religioase, ca în situația **p.** monumentale pentru incinte sacre etc. sau în aceea a **p.** nefuncționale marcând, pentru unele morminte, trecerea în lumea neființei. Știrile arheologice ori literare și epigrafice de care dispunem, cu privire la fortificațiile gr. de pe țărmul de V al Mării Negre sunt încă destul de sărace în domeniu. Cercetările arheologice documentează în sec. 5 î.Hr., în cuprinsul incintei din extremitatea de V a platoului de la Histria, singura **p.** descoperită pentru acea epocă în orașele gr. din Dobrogea, încadrabilă tipologic în una dintre categoriile contemporane din lumea gr., la care intrarea era protejată de două ziduri paralele, perpendiculare spre interior pe incintă. Construcția era realizată din paramente de blocuri de calcar și empleclon. Zidirea incintei elenistice, care restrângea mult aria orașului (sec. 3—1 î.Hr.), s-a datorat proiectului arhitectului Epicrates din Bizanț, căruia i-a revenit și meritul, mult lăudat de cetățeni, al dirijării și încheierii în numai câțiva ani a lucrărilor (începutul sec. 3 î.Hr.; *ISM,* I, nr. 65). Una din **p.** acestei incinte, integrată și restituirii grafice a evoluției căilor de circulație în funcție de datele arheologice existente, este probabil aceea care a fost reparată împreună cu porțiuni din incintă în sec. 1 î.Hr. prin grija lui Agathocles și pare să corespundă ruinelor descoperite în cursul cercetărilor din 1951–1954. Avea o deschidere de 4,85 m la o grosime a zidului de 3,75 m (din empleclon și paramente regulate prinse din loc în loc cu → tiranți) și era prevăzută cu doi ușori (două blocuri mari prinse în zid pentru a sprijini **p.** propriu-zisă) între care era o distanță de 3,50 m. La S de **p.** se afla un turn rectangular pentru protejarea acesteia, ieșit în afară cu 3,22 m. Într-o ultimă fază de funcționare, ce corespunde reparației amintite din sec. 1 î.Hr., **p.** a fost blocată în grabă în spatele ușorilor, lăsându-se doar un acces îngust de 0,63 m în partea de N. Este încă greu de precizat dacă la Histria zidul elenistic avea doar una sau mai multe **p.** În schimb, prin sec. 2 î.Hr., incinta elenistică a orașului Tomis dispunea, conform unor știri epigrafice, de cel puțin două **p.**, pentru care se instituise în acea vreme un regim special de pază permanentă. Într-o situație asemănătoare se afla aceeași incintă tomitană, desigur reparată în mai multe rânduri, și în timpul exilului poetului Ovidius, când însă mai funcționa o singură **p.**, și aceea, din cauza pericolelor externe, trebuia să rămână mereu închisă și, deși solidă (potrivit descrierilor poetului, după care va fi fost tot dublă), vigilent apărată. Existența incintelor elenistice a încetat în cursul sec. 1 d.Hr., când au fost înlocuite cu cele romane. În cazul mai bine cunoscut al Histriei, zidul de incintă roman cuprindea, din nou, o arie cu mult mai mare și era prevăzut cu câteva **p.**, din care două de pe latura de V au fost dezvelite. Acestea, construite în *opus caementicium,* ca și zidul căruia îi aparțineau, sunt cele mai vechi **p.** romane de zidărie mai bine cunoscute de pe terit. Dobrogei și României, data lor sigură de construcție fiind, pentru prima fază, sec. 1 d.Hr. Lărgimea celor două **p.**, aflate la cca 160 m una de cealaltă, era de câte 7,50 m; erau flancate de bastioane, la care într-o a doua fază (sec. 2 d.Hr.) s-au adăugat turnuri exterioare de formă rectangulară, forma lor inițială împreună cu grosimea de numai 1,80 m a zidului arătând carac-

terul ofensiv incipient, specific și castrelor romane contemporane. Drumurile pietruite venind dinspre V accedeau la câte o ușă dublă din lemn (desigur întărită cu fier) ce se deschidea spre interior, sprijinindu-se în afară într-un prag din piatră înalt de 0,38 m, scobit transversal pentru accesul roților vehiculelor. Spre interior **p.** erau fixate cu un drug gros de lemn care se trăgea dintr-o scobitură orizontală special cruțată în zid, situată în dreapta privind dinspre interior. De o parte și de alta a **p.**, zidul de incintă avea spre interior o grosime dublă pe o distanță de peste 4 m și se înălța împreună cu crenelatura până la aproape 5 m. Spre deosebire de restul incintei, temelia are în dreptul **p.** o profunzime de nnmai 0,65 m. La Tomis, potrivit reprezentării sculpturale a coroanei murale de pe capul acolitului → Fortunei, pe la sfârșitul sec. 2, **p.** principală a orașului era dublă, cu două bolți semicilindrice și apărată de două turnuri rotunjite la exterior. Imaginea ceva mai târzie (prima jumătate a sec. 3) imprimată pe reversnl unor monede tomitane și cuprinzând o **p.** monumentală cu trei intrări, dintre care una centrală mai mare, toate boltite ca mai sus, arată de fapt tipul de **p.** cu intrare centrală carosabilă și două **p.** mai mici de o parte și de alta dispuse simetric, pentru circulația pedestră. Reprezentarea sculpturală de deasupra intrării, vizibilă pe aceleași monede, sugerează și monumentalitatea **p.** marilor orașe ca Tomisul. De la încadrarea cu astfel de reprezentări a arcului unei **p.** provine un relief tomitan din marmură cu imaginea Dioscurilor. Dintre fazele castrelor romane din Moesia Inferior și Dacia, **p.** la castrele de lemn sunt cele mai puțin cunoscnte pe cale arheologică. Ele se încadrau tipologiei generale din Imp. și parțial ilustrate chiar în unele scene de pe → Columna lui Traian. Erau flancate de turnuri de lemn și aveau lărgimea de cca 6 m. Accesul peste șanț se făcea pe un pod, de asemenea din lemn. Ca și în cazul castrelor de pământ cu suprastructură din lemn, cele din piatră, mai bine păstrate și cunoscute, erau prevăzute cu câte patru **p.**: *porta praetoria* și opus acesteia *porta decumana*, situate de obicei pe centrul laturilor înguste (și oricum, în mod obligatoriu în funcție de poziția clădirii comandamentului), prima dintre ele înlesnind accesul, potrivit numelui, spre *praetorium* și *porta principalis dextra* și *sinistra*, aflate de obicei pe laturile lungi și la 1/3 din distanță față de linia frontului castrului. **P.** pereche erau dispuse întotdeauna simetric. Erau de regulă flancate de bastioane sau turnuri, la început doar de formă rectangulară și construite în sau numai spre interior ca la → Racoviță și respectiv → Gilău, dar, treptat, necesi-

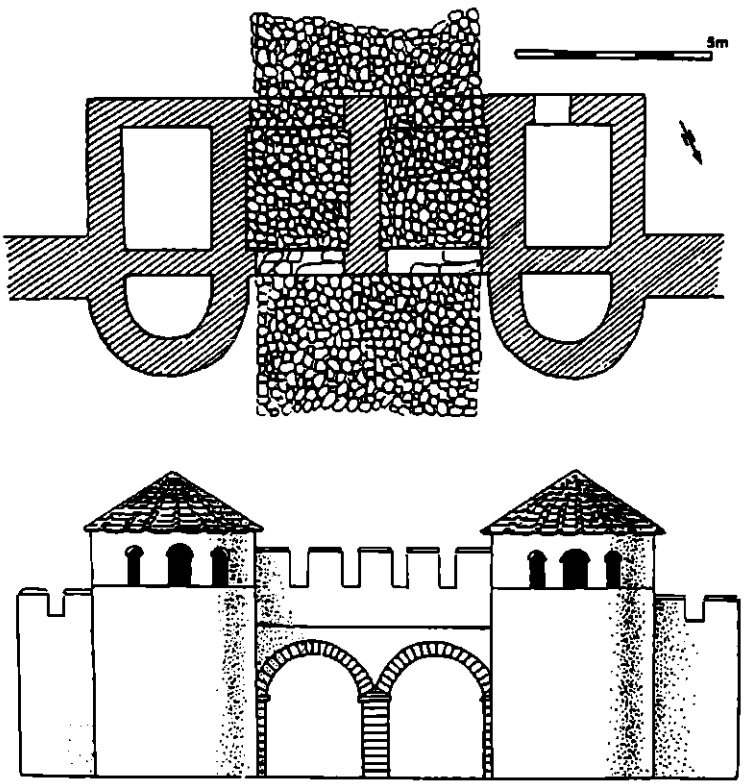

Fig. 216. Porta praetoria a castrului roman de la Porolissum–„Pomet" (plan și reconstituire).

tățile defensive crescânde luând locul celor ofensive, turnurile de **p.** au fost construite mai în afară și cu fronturi semicirculare în plan, spre a apăra mai bine **p.** ca la → Porolissum (Moigrad); fenomenul începe a deveni general din epoca Severilor. **P.** castrelor mai mari aveau de obicei două deschideri largi de câte 3,50 m, spre a permite circulația în dublu sens a trupelor și a carelor (distanța standard între roți, cca 1,50 m), despărțite de un pilon central ușurând susținerea construcției de deasupra ce făcea legătura între turnuri, asigura apărarea de sus a **p.** și era totodată susținută prin două bolți semicilindrice. **P.** erau de obicei duble și pe adâncime, cele două rânduri de **p.** asigurând o mai bună apărare. Situația descrisă până aici se întâlnește spre exemplu la Porolissum. Alte **p.** aveau doar o deschidere, ca în cazul de la Drobeta, sistemul cu două rânduri succesive de **p.** rămânând însă obligatoriu. Fortificațiile romane târzii (sec. 4–6) preiau și transformă, ca urmare a amplificării necesităților defensive, sistemele de **p.** anterioare. Acestea vor fi întrucâtva simplificate deoarece dublarea lor, în măsura în care se menține, a fost preluată doar pe adâncime; majoritatea continuau să funcționeze, ca și cele precedente, cu două canaturi, prag exterior din piatră șănțuit transversal pentru dirijarea roților de care cu deschiderea standard de 1,50 m (cca cinci picioare), drug gros de lemn pentru a fi proptite solid cele două foi ale **p.** ce se deschideau spre interior. Pentru drug, montat la o înălț. convenabilă manevrării, era special cruțată în zid, de obicei în dreapta privind dinspre interior, scobitura orizontală corespunzătoare, precum și un lăcaș de fixare în partea opusă. La unele **p.** — spre exemplu **p.** mare de pe latura de V de la Tomis — exista și sistemul de închidere vertical, cu cataractă. Multe **p.** par să fi avut inițial (sec. 3–4), ca la Adamclisi, poduri ridicătoare peste șanțul din fața intrării. În exterior, **p.** erau apărate de turnuri de obicei cu frontul semicircular în plan, uneori mult alungite ca la Adamclisi (**p.** de E), alteori flancurile **p.** fiind protejate din turnuri rectangulare și bastioane ca la Gornea și Histria sau combinat ca la una din **p.** de la Sacidava. Aspectele diferite marcau pe de o parte adaptarea la teren și chiar sistemul constructiv folosit, iar pe de alta gradul de preluare, în funcție și de ambele condiții de mai sus, a unor elemente mai vechi ca în cazul de la Dinogetia, unde turnul interior din spatele **p.** a continuat să fie folosit în epoca Dominatului, spre deosebire de **p.** de E de la Adamclisi, unde în a doua jumătate a sec. 3 o construcție similară a fost abandonată. Pentru primul caz, unde se observă deci o întărire cu încă o încăpere a sistemului defensiv la intrare, asemănător și cu situația de la Histria și altele, puține la număr, s-a folosit și denumirea *Zwinger* (germ.), transferată din terminologia specifică sistemelor defensive medievale. O amenajare asemănătoare s-a descoperit și pe latura de N a incintei de la Noviodunum. Acolo însă, **p.** este adaptată astfel pentru instalația portuară dintre turnurile nr. IV și V, drept care devenea obligatorie existența unei **p.** spre interior, la încăperea masivă din spatele incintei. La majoritatea **p.** fortificate, apărarea lor era asigurată nu numai din turnuri, dar și din etajul zidit deasupra intrării, care folosea totodată ca sediu al oștenilor aflați de gardă și ca spațiu de circulație între etajele turnurilor; constructiv, această etajare deasupra **p.** era realizată de obicei printr-o boltă semicilindrică. Lărgimea **p.** fortificațiilor romane târzii variază între cca 4 m și 3,60 m, la Adamclisi și respectiv Ulmetum, și cca 2,70–2,50 m, la Sacidava și respectiv **p.** mică de la Tomis. O caracteristică a fortificațiilor refăcute la începutul epocii Dominatului, mai ales în cazul orașelor mari, era și marcarea monumentală a **p.** principale ale acestora. Astfel, la Adamclisi, deasupra **p.** de E, putea fi citită după 316, montată în zidărie, inscripția de fundare de la Constantin și Licinius. Există și o decorație a arcelor **p.** cu reliefuri figurate, de o parte și de alta, pornind de obicei de la nașterea respectivelor arce, ca la **p.** de V a cetății Tropaeum, iar la **p.** de E de acolo se afla montat într-un registru superior, deasupra inscripției de fundare, trofeul înalt de 3 m, replică constantiniană a celui de pe monumentul triumfal. O altă inscripție, datată între 285–292, se afla cel mai probabil la una din **p.** monumentale ale capitalei provinciei Scythia, Tomis, poate chiar la **p.** mare dinspre V, evocând reconstruirea a ceea ce tomitanii numeau *porta civitatis praesidalis*, adică **p.** cetății de reședință a guvernatorului. În urma stricăciunilor și reparațiilor repetate, **p.** au suferit o serie de modificări în cursul sec. 4–6, astfel că, mai ales din a doua jumătate a sec. 6, unele au fost blocate, iar altele, așa cum s-a observat la **p.** de E de la Adamclisi, au fost îngustate, toate acestea în scopul înlesnirii apărării. La fortificațiile romane târzii s-a înregistrat și existența unor **p.** mici, înguste, dispuse la un nivel de călcare mult superior celui din afară, ca pe laturile de N de la Dinogetia între turnurile 8 și 9 și respectiv de S–V de la Adamclisi, între turnurile 19 și 20. În schimb, la Histria, **p.** mică de lângă therme (I) se afla la un nivel accesibil și din exterior. Sistemul defensiv roman târziu a fost preluat și modificat parțial în sec. 10–12, când, spre exemplu, la Dinogetia s-a adăugat spre exterior, între turnuri, o nouă încăpere cu încă o **p.** care dădea astfel o siguranță suplimentară apărării. Cetatea de la Păcuiu lui Soare dispunea în aceeași vreme de mai multe **p.** dintre care doar două s-au păstrat. Pe latura de N, o **p.**-lurn de formă rectangulară la fel de avansată față de frontul incintei ca la Dinogetia, cu precizarea că **p.** dinspre exterior, largă de 3,20 m, era prevăzută cu sistem de închidere prin cataractă din lemn întărită cu fier, acționată printr-un mecanism special de la etajul turnului. Pe latura de E, flancată de două turnuri exterioare rectangulare, se afla **p.** ce dădea direct spre instalația

portuară prevăzută cu trepte pentru nivelurile diferite ale apelor. **P.** era prevăzută, ca și precedenta, cu o boltă semicilindrică, dar intrarea era închisă cu **p.** de lemn placate cu fier ce se deschideau în două foi spre interior. De o parte și de alta a **p.** erau cruțate în zidărie câte trei nișe transversale înguste, dispuse într-un unghi ce ținea cont de direcția curgerii fluviului, pentru trecerea în interior a parâmelor de fixare a navelor acostate. Între **p.** altor categorii de construcții, sunt de amintit cele ale incintelor la unele *villae* rustice romane. La Niculițel, *villa* avea o **p.** largă de cca 3 m situată în colțul de S–V, iar incinta aceleia de la Deva avea pe latura de N o intrare protejată de un turn interior, situație ce se întâlnește frecvent la astfel de edificii din mediul rural roman, care de obicei aveau câte o singură intrare prevăzută în incintă. Praguri de piatră cu urmele canaturilor și cu șanțuri lăsate de rotirea îndelungată a **p.** cu ferecături, chiar ancadramente întregi, de diverse dimensiuni, de la intrări dreptunghiulare ce au susținut **p.** cu câte două canaturi, se păstrează de la numeroase clădiri, uneori monumentale, din interiorul orașelor greco-romane și mai ales romane târzii. Din apropiere de Tomis provine pseudo-**p.** din piatră a unui mormânt roman târziu (un hipogeu); ea reproduce în relief schema decorativă a unei **p.** de lemn cu două canaturi, cuprinzând reprezentări în spiritul sincretic al păgânismului târziu, imaginile încadrate rectangular fiind înconjurate de imitația în relief a niturilor de metal și despărțite vertical, pe mijloc, de reluarea schematică în piatră a profilului de lemn și fier de la îmbucarea celor două foi ale **p.** **P.** triumfale monumentale sau portaluri de zidărie se aflau la extremitățile marilor → poduri romane, ca în cazul celui ridicat de → Apollodor din Damasc peste Dunăre de Drobeta, sau la acela construit între Oescus și Sucidava (Celeiu) în timpul lui Constantin cel Mare. Amfiteatrele romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, cel mai mare din Dacia, și Porolissum, aveau câte patru și respectiv două **p.** Primul avea două **p.** principale (la E și la V) pentru accesul gladiatorilor și două **p.** de serviciu (la N și la S); alte 12, dintre care patru comune cu cele de serviciu (care erau duble la exterior), foloseau pentru accesul în tribune. Ulterior părăsirii Daciei, **p.** amfiteatrului de la Ulpia au fost modificate parțial pentru utilizarea acestuia ca fortificație de către populația locală.

DA, IV, 581–584; *Histria I*, 180–183 și 289–292; M. Coja, în *SCIV*, 15, 194, 1, 383–400; *Histria II*, 306; P. Ovidius Naso, *Tristia* și *Ex Ponto*; *Histria VI*; *ISM I*, nr. 15 și 65; I. Stoian, *Tomitana*, 78–90; *Tropaeum I*; N. Gudea, *Porolissum*; *Păcuiul lui Soare I*; V.H. Baumann, *Ferma*; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 308 și 310; *IGLR*, nr. 3; D. Tudor, *Les ponts*; *DEAVR*, 277; *ECR*, 606.

A.B.

Porțile de Fier, sector pe cursul inferior al Dunării, unde a fost descoperit un vas de argint getic, în formă de pocal, din al treilea sfert al sec. 4 î.Hr., păstrat la Metropolitan Museum of Arts din New York. Pe mijlocul peretelui este înfățișată o procesiune de animale (cerbi și ibex), condusă de o pasăre de pradă unicorn, care ține în ghiare un iepure și în cioc un pește (imagine emblematică). Vasul a fost produs probabil de același atelier (sau de același meșter) care a lucrat unele piese din mormintele princiare de la Agighiol (coiful, cnemida nr. 1 și pocalul nr. 1) și Peretu (coiful) și coiful aflat în colecția de la Institute of Arts din Detroit, S.U.A.

D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, 89 și urm.; P. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 45 și urm. și 28, 1984, 85 și urm.

P.A.

Porțile de Fier ale Transilvaniei v. **Tapae**

porumbel (la gr. și romani), element de decor în artă și simbol al iubirii, al vieții și al fecundității (Aristotel, *De animal. hist.*, V, 13; Plin. B., *Nat.Hist.*, X, 53, 147). Mult răspândit în arta paleocreștină ca simbol cu diferite semnificații. De pe terit. Dobrogei sunt cunoscute figurinele de lut descoperite la Histria și reprezentând o fată tânără

Fig. 217. Porumbel.
Biserica B 4 de la Basarabi, jud. Constanța.

strângând la piept un **p.**, precum și un vas în formă de **p.** cu cap de femeie. La Tomis s-au găsit o stelă funerară în al cărei fronton este sculptat un **p.** și o încăpere funerară pe ai cărei pereți erau pictate figura unui **p.**, ghirlande etc. Pe unul dintre stâlpii ce separă pronaosul de naosul bisericuții B 4 de la → Basarabi (fost Murfatlar, jud. Constanța), este săpată figura mare a unui **p.** în zbor (sec. 10 d.Hr.).

Fr. Sühling, *Die Taube als religiöses Symbol im christilichen Altertum*, Freiburg i.B., 1930; V. Pârvan, *Începuturile*, fig. 3–6; *DID I*, 170; *II*, 461, 480, 486; *III*, 203, 212, 216.

I.B.

Porumbenii Mici, sat în com. Mugeni (jud. Harghita), în hotarul căruia, pe un platou de formă alungită cu laturi abrupte la S–V și N–E, au fost precizate mai multe faze de locuire. Cea mai veche aparține epocii bronzului (cultura Wietenberg), când așezarea a fost întărită cu linii de fortificație. Următoarea fază de locuire se încadrează în perioada romană și continuă apoi în sec. 4 d.Hr. Cea mai interesantă locuire aparține sec. 6, când este ocupat întreg platoul. Ea este marcată de locuințe de suprafață, reprezentate de platforme de piatră de râu și de locuințe dreptunghiulare cu chirpici ars sau cuptoare, care conținea ceramică cenușie din pastă zgrunțuroasă, ornamentată cu caneluri sau linii în val.

K. Hordet, în *Siedlung Burg und Stadt. Festschrift Grimm*, Berlin, 1969, 549–552.

R.H.

Poseidon (gr. Ποσειδῶν), unul dintre cei mai veneraţi zei la gr. Documentat încă din epoca miceniană; era stăpân al apelor (al mării, râurilor, lacurilor), zeu al rodniciei vegetației, al pescuitului, al navigației, și, de asemenea, al cutremurelor. Asociat adesea cu calul și cu taurul. În mitol., **P.** era fiul lui Cronos și a împărțit stăpânirea lumii cu frații săi Zeus și → Hades. Între fiii săi se numără Pegas, calul înaripat și Polifem, ciclopul uriaș. Avea epitete numeroase, între care *Póntios* („Maritimul"), *Sotér neôn* („Salvatorul corăbiilor"), *Heliconios, Ennosígaios* („Cel care cutremură pământul"), *Aspháleios* („Cel care sprijină pământul"), *Híppios* („Stăpânul cailor"). **P.** avea sanctuare în întreaga lume gr., fiind renumit acela ionian al lui **P.** *Heliconios* de la Capul Mycale. În iconografie, **P.** este foarte asemănător cu Zeus și poate fi identificat numai atunci când poartă atributul său specific — tridentul. Cultul său este bine documentat la Histria, unde a fost instituit desigur odată cu întemeierea coloniei, după cum indică tradiția milesiană a lunii *Taureón* din calendarul histrian și aceea a epitetului *Heliconios*, cu care zeul era adorat aici încă în sec. 3 d.Hr. Se adaugă atestarea sărbătorii *Taúrea* și a asociației de adoratori numiți *Taureastaí*. La Tomis era, de asemenea, adorat **P.** *Heliconios*, iar efigia zeului apare pe rv. monedelor emise în timpul lui Marcus Aurelius, Commodus, în timpul dinastiei Severilor și sub Gordian III. Documentarea de la Callatis constă în răspunsul dat cetății în sec. 2 î.Hr. de oracolul din Delfi de a se aduce jertfe lui **P.** *Aspháleios* și în imaginea zeului pe un relief votiv fragmentar.

Fig. 218. Poseidon.
Monedă de bronz tomitană (Iulia Domna)

F. Schachermeyr, *Poseidon und die Entstehung der griech. Götterglaubens*, Salzburg, 1950; H.J. Rose, *A Handbook of Greek Mythology*[6], Londra, 1964, 63–69; *ISM*, I, nr. 26, 57, 60, 61, 143; I. Stoian, *Tomitana*, 18; D.M. Pippidi, *Studii*, 83–93.

A.Ş.

possessio (lat.; „posesiune") (în dreptul roman), ansamblul formelor calificate de proprietate efectivă asupra unui lucru corporal. Dacă → *dominium* sau *proprietas* desemnează proprietatea în sine, **p.** se referă la poziția juridică față de obiectul în cauză, poziția care decurge din existența celor două elemente obligatorii — cel material (*corpus*) și cel intențional (*animus*). Prin existența acestor elemente și prin ocrotirea juridică exprimată formal prin interdicte, **p.** se deosebește de deținerea efemeră (*detentio*). Apărută inițial pentru a defini raportul dintre cetățean și lotul concedat de statul roman din → *ager publicus*, teoria despre **p.** a ajuns ulterior să se refere la o gamă întreagă de aspecte: proprietăți asupra diferitelor lucruri, arendări pe termen lung, posesiuni prin bună credință (*bona fides*) etc.

M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, 1, München, 1971, 384–400; Val. Al. Georgescu, în *StCl*, 1, 1959, 115–180.

A.A.

postglaciar v. **holocen**

Postumus (sec. 3 d.Hr.), unul dintre ultimii comandanți (→ *praefecti*) din cei opt atestați până în prezent ai flotei romane de la Dunărea de Jos (→ *Classis Flavia Moesica*) din epoca Principatului, cu sediul la Noviodunum (Isaccea). Menționat doar într-o inscripție în lb. lat. în versuri descoperită acolo; avea în slujba sa doi *alumni*.

Al. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 258–261; *ISM*, V, nr. 281.

A.B.

Potaissa (azi Turda, jud. Cluj), așezare dacică și apoi important oraș roman din Dacia Porolissensis (Ptol., III, 8, 4; Ulpian, I, 15, 19; *Tab Peut.*; *Geogr. Rav.*, IV, 14). Terit. actualului oraș Turda a fost locuit, după cum o dovedesc descoperirile fortuite, în neolitic, eneolitic, epoca bronzului și a fierului. Perioadei dacice îi aparțin numeroase materiale (ceramică, monede, podoabe de argint etc.) găsite întâmplător în diverse puncte. Așezarea romană care a suprapus pe cea dacică, preluându-i și numele, se

înscrie printre cele dintâi menționate în inscripții. Ea a fost mai întâi un *vicus* unde își aveau garnizoana *coh. I Ulpia Hispanorum milliaria* și *coh. I Batavorum milliaria*. În 167–168 d.Hr. va fi adusă aici de la Troesmis *leg. V Macedonica*. În jurul castrului acesteia iau ființă importante *canabae* din care va lua naștere foarte curând un important oraș ridicat la rangul de *municipium* și de *colonia* sub Septimius Severus. Numeroasele descoperiri fortuite (peste 200 de inscripții) și cercetările sistematice din ultimele două decenii au permis reconstituirea topografiei orașului roman. Centrul acestuia se găsea sub actuala piață Ecaterina Varga și străzile învecinate. Un cartier meșteșugăresc a fost descoperit la poalele „Dealului Zânelor" iar al doilea în „Valea Sândului". Numeroase construcții s-au găsit pe platoul de la V de castru, în zona lacurilor sărate, Valea Pordeiului, Fântâna Sf. Ion etc. Au fost descoperite și două importante necropole, una vestică („Dealul Zânelor" și „Dealul Suia") și una sudică („Râtul Sânmihăienilor", „Cazărmi", „Uzina de apă"). Castrul *leg. V Macedonica* se găsește pe platoul dealului „Cetate" cu o poziție dominantă (374 m înălț.) ocupând o suprafață de 23 ha. O poartă a monumentalului castru (cea de pe latura de N), descrisă în 1574, 1593 și 1603, s-a prăbușit parțial în 1657. Poarta de pe latura de E a rămas în picioare până la 1712. În cursul sec. trecut ruinele castrului au constituit carieră de piatră gata lucrată pentru construcțiile actualului oraș. Săpăturile sistematice efectuate în castru (începute în 1958 și reluate în 1971) au arătat că acesta măsoară 573 m lung. și 408 m lăț. Zidul de incintă are o fundație de 1,70–2 m, *agger*-ul măsoară 7–10 m, iar șanțul este adânc de 2,75–3 m și lat de 12 m. Au fost dezvelite bastioane de colț și de curtină precum și *porta decumana* flancată de două turnuri patrulatere. *Principia* ocupă o suprafață de 121 × 72 m și se compune din două curți. Au fost dezvelite numeroase încăperi. Sub cea centrală (sanctuarul) s-a dezvelit camera tezaurului (*aerarium*). Laturile lungi ale principiei erau compartimentate în câte 14 încăperi. A fost cercetat un *horreum* și barăcile a două coh. Fiecare coh. dispunea de șase barăci compuse din câte 11 camere. Cele șase barăci ocupau o suprafață de 66 × 89 m. Cu ocazia săpăturilor s-a descoperit un bogat și variat material arheologic: cărămizi, țigle, olane, multe ștampilate, antefixe, elemente de pardoseală, conducte, ceramică, sigilii comerciale, ustensile, piese mărunte de bronz, arme (vârfuri și călcâie de lance din fier, vârfuri de săgeți, sabie, cămașă de zale etc.), podoabe (inele și numeroase fibule), o casetă pentru sigiliu, candelabru de bronz, un *pondus* de plumb cu litere de argint incrustate și peste 200 de monede (de la Traian la Valerianus). Au fost descoperite, de asemenea, fragmente din statui de piatră, fragmente din statui imperiale din bronz aurit, statuete de bronz etc. S-au găsit și trei altare votive cu inscripții, fragmente de altare, inscripții onorifice, liste de militari etc. Descoperirile făcute în necropole, la care se adaugă și materiale găsite întâmplător dovedesc că la **P.** viața a continuat și după părăsirea Daciei de către autoritățile romane.

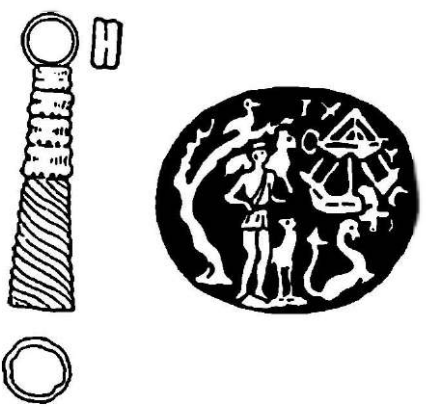

Fig. 219. Potaissa. Pandantiv din aur reprezentând măciuca lui Hercule și gemă creștină.

I.I. Russu, în *Probleme de Muzeografie*, 1960, 213–224; id., în *DIVR*, 486; id., în *SCIVA*, 28, 1977, 2, 217–222; I.H. Crișan, în *Materiale*, 7, 1961, 431–437; M. Bărbulescu și colab., *Potaissa*, 1, 1978, 5–14; M. Bărbulescu, în *Potaissa*, 2, 1980, 162–172, 283–288.

I.H.C.

potasiu-argon, metodă de datare absolută a sedimentelor, la baza căreia stă proprietatea izotopului ^{40}K (care se găsește în proporție de 0,012% în potasiul obișnuit) de a se dezintegra în argon (11%) și calciu (89%). Metoda are în vedere măsurarea argonului, deoarece calciul este un element mult prea frecvent în roci. Avantajul metodei (în raport cu metoda $^{238}U/^{206}Pb$, de exemplu) constă în faptul că potasiul este un element frecvent mai ales în rocile vulcanice, găsindu-se în mai mică măsură în rocile metamorfice și chiar cele sedimentare din mediul marin. Metoda **p.-a.** nu a contribuit decât în cazuri excepționale la cronologia cuaternarului, mai cu seamă în cazurile în care fosilele au fost prinse între straturi vulcanice, cum ar fi cenușile vulcanice consolidate, bazaltele etc. Prin metoda **p.-a.** a fost datat la 1,75 milioane ani stratul I din Defileul Oldoway din Tanzania unde au fost descoperite fosilele de *Zinjanthropus boisei*. Tot în această regiune a fost datat tuful superior de la Oldoway, la 0,50 milioane ani, suprapus de sedimente cu unelte atribuite chelleanului. O datare de 0,43 milioane ani din Italia este pusă în legătură cu cultura abbevilian-acheuleană.

W. Gentner, H.J. Lippolt, în vol. D. Brothwell, E. Higgs, *Science in Archaeology*, Thames and Hudson, 1971, 88–100.

M.C.

poternă (< fr. *poterne*), termen preluat din terminologia medievală, folosit pentru → porți secundare, de obicei mai mici, ale fortificațiilor.

A.B.

Potoc, sat în com. Sasca Montană, jud. Caraș-Severin, unde a fost descoperit (în 1862) un mic tezaur din care au fost descrise patru drahme din Apollonia illirică, trei din Dyrrhachium și câte o monedă de bronz din Scodra și Issa. Îngroparea tezaurului s-ar putea plasa în sec. 2 î.Hr., precedând pătrunderea masivă a drahmelor illirice în Dacia. În 1842, în același sat a fost descoperit un alt tezaur din care făceau parte 174 denari romani republicani, o drahmă din Apollonia și un demar de la Vespasian. Izolat, în 1875, a fost descoperit și un aureus de la Titus.

IGCH, 561; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, 256, nr. 49, 275, nr. 141, și 289, nr. 231; M. Chițescu, *RRCD*, 248, nr. 155.

G.P.B.

potulatensi (gr. Ποτουλατήνοι; lat. *Potulatenses*), neam geto-dac, pomenit și localizat de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 3) la S de → buridavensi. După unele păreri, ei ar fi populat părțile de E ale Olteniei și zona deluroasă din V Munteniei, fiind autorii emisiunilor monetare de tip → Adâncata din a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.

V. Pârvan, *Getica*, 249; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 214.

C.P.

Poturi v. **Panduru**

pozzolana (it.), beton folosit și răspândit la romani, având la origine (de unde și numele) o cenușă vulcanică roz-gălbuie ce se exploata mai ales la Puteoli (azi Pozzuoli, Italia). Se folosea la prepararea mortarului hidraulic, amestecat cu var și nisip. Întrebuințată la bolți și planșee, la noi identificată între alte construcții romane la → podul lui Traian, unele edificii din capitala Daciei etc. **P.** avea proprietatea de a se întări în apă devenind impermeabilă, fiind extrem de utilă pentru diguri, poduri etc. La construcțiile hidraulice proporția recomandată era de două părți **p.** și una de mortar din var cu nisip.

Vitruvius, *De Archit.*, II, 6; V, 12; *ECR*, 609–610.

A.B.

praefectura orae maritimae v. **praefectura ripae Thraciae**

praefectura ripae Thraciae (lat.) („prefectura malului Thraciaei"). În perioada anterioară instalării primelor trupe romane stabile în Dobrogea, documentele epigrafice sau literare oferă indicii despre existența unor *praefecti* și anume Vestalis (12 d.Hr.), Pomponius Flaccus (15 d.Hr.), Asiaticus și Arruntius Flamma (ambii, în această ordine, între 50—57 d.Hr.). Multă vreme s-a considerat că ei ar fi fost *praefecti orae maritimae* dar în lipsa unor mențiuni explicite despre acest organism (cum ar fi în Hispania, Bithynia sau Mauretania) s-a formulat mai recent ipoteza că ei ar fi fost *praefecti ripae Thraciae*. În sprijinul acestei noi ipoteze poate fi invocat pe de o parte textul lui Ovidius (*Ex Ponto*, IV, 9, 75–76) care afirmă că sub Pomponius Flaccus *ripa Histri tuta fuit*, pe de alta certitudinea că Dobrogea se mai numea și *ripa Thraciae* așa cum apare ea în titulatura vamală de mai târziu *publicum portorium Illyrici utriusque et ripae Thraciae* (v. *portorium*). Faptul că între 12 și 57 nu s-a schimbat nimic în modalitatea de control roman din Dobrogea dovedește că acest ținut n-a putut fi anexat în 46, cum s-a susținut multă vreme fără probe suficiente, ci doar din vremea lui Vespasian, atunci când au apărut și primele trupe romane stabile și când un text din Suetonius (*Vespasian*, 8, 4), reluat mai târziu și de alți autori, informează că zona a fost *redacta in formam provinciae*. Dintr-o confuzie s-a mai exprimat recent opinia că Dobrogea s-ar fi numit *ripa Danuvii*, organism pe care îl găsim însă pe Dunărea mijlocie, în viitoarea provincie Pannonia.

Al Suceveanu, în *RRH*, 13, 1974, 2, 220–222; id., în *SCIVA*, 30, 1979, 1, 47–61.

A.S.

praefectus (lat.; „prefect") (în adm. civilă și militară romană), titlu folosit pentru a desemna mai multe funcții. Astfel, cea mai înaltă treaptă a carierei senatoriale era cea de **p.** *Urbi* (guvernator al Romei), funcție devenită permanentă în timpul Imp., care avea comanda coh. urbane cu sarcina de a asigura securitatea Romei. Tot din ordinul senatorial se recrutau **p.** *aerarii Saturni* (prefectul casei Senatoriale), **p.** *aerarii militaris* (prefectul casei armatei). Din ordinul ecvestru se recrutau **p.** *praetorio*, comandanții gărzilor pretoriene care asigurau paza împăratului. Una dintre cele mai înalte funcții la care putea aspira, pe de altă parte, un cavaler era cea de **p.** *Aegypto*, provincie care a avut de la constituirea ei (30 î.Hr.) întotdeauna un guvernator de rang ecvestru. Membrii aceluiași ordin puteau îndeplini și funcții ca **p.** *annonae* (prefect al serviciului de aprovizionare a Romei), **p.** *vigillum* (prefect al gărzilor care asigurau la Roma liniștea și stingerea incendiilor), **p.** *alimentorum* (prefect al „instituției alimentare") sau de **p.** *legionis, alae, cohortis* și *classis*. În fruntea unor zone incomplet supuse autorității romane, în calitate de șefi ai unor comandamente militare speciale, sunt menționați din același ordin ecvestru **p.** *civitatium* (prefecți ai orașelor), cum ar fi în Moesia sau Pannonia, **p.** *orarum maritimarum* (prefecți ai litoralelor), în Bithynia, Maure-

tania şi Hispania sau **p.** *riparum* (prefecţi ai malurilor fluviale), în Germania, Pannonia, Moesia Inferior (*praefectura ripae Thraciae*) sau pe Eufrat. La nivel municipal sunt menţionaţi **p.** *pro duoviris* (prefecţi care înlocuiau pe duumviri având şi titlul de **p.** *civitatis*, iar în cazul când aveau şi atribuţii juridice, **p.** *iure dicundo*).

De Martino, *Costituzione*, IV, 1–2, passim; W. Ensslin, în *RE*, XXII, 2, 1954, col. 1258–1374.

A.S.

praefurnium v. **thermae**

praepositus (lat.) (la romani), în general orice superior (şef, comandant) însărcinat cu conducerea în diferite domenii de activitate, civile, dar mai ales militare. Iniţial, **p.** în sensul de comandant de subunităţi sau unităţi din armata romană, reunite în scopul ducerii unor acţiuni de luptă, nu reprezenta un grad ci era o funcţie ad hoc pe care puteau să o preia ofiţerii de rang superior sau inferior din ordinul ecvestru. Detaşamentul pe care îl comanda se numea *vexillatio*, cu efective variabile şi componenţă (infanterie, cavalerie sau mixtă) în funcţie de misiune. În epoca Principatului, aşa cum arată inscripţiile, putea comanda însă o *ala*, o *cohors*, o escadră navală (*classis*) sau cavaleria de însoţire a împăratului. În epoca Dominatului **p.** a devenit un grad în ierarhia militară; comanda unităţi limitanee sau chiar sectoare de frontieră (*praepositi ripae*), precum şi unele unităţi din armata de interior (M.Z.). Începând cu Constantin cel Mare, **p.** *sacri cubiculi* („marele şambelan", de obicei eunuc), căruia îi era încredinţată paza curţii şi a palatului imperial, a devenit unul dintre cei mai înalţi funcţionari (menţionat în izvoarele scrise până în sec. 11 d.Hr.). Pe terit. ţării noastre s-au descoperit mai multe inscripţii, îndeosebi din epoca romană târzie (sec. 4 d.Hr.) şi din zona frontierei, menţionând câte un **p.**: *sacrae annonae* (Ulpia Traiana), *legionis* (Ulpia Traiana), *numeri* (Romula), *vexillationis* (Cius, Aegyssus, Salsovia), *equitum scutariorum* (Capidava), *ripae* (Gornea, Sviniţa, Sucidava) (I.B.).

W. Ensslin, în *RE*, Suppl. VIII, 1956, 539–567; E. Stein, *Histoire*, I, 42, 111, 220, 470; Guilland, *Institutions*, I, 333–380; Oikonomidès, *Listes*, 300; *IDR*, II, nr. 341; III, 1, nr. 31–33; III, 2, nr. 88, 100; *IGLR*, nr. 220, 233, 270, 271 b, 272, 290, 292, 423, 424.

M.Z. şi I.B.

praeses (lat.) („care stă în frunte, cap, conducător"), termen folosit încă din a doua jumătate a sec. 2, dar mai ales de la începutul sec. 3 d.Hr., pentru a desemna funcţia de guvernator de rang ecvestru al unei provincii senatoriale sau imperiale. În Dacia se cunosc: P. Furius Saturninus, legatul Daciei Superior din anul 161 (**p.** *dignissimus*); M. Claudius Fronto (anul 170; *amplissimus* **p.**); Herennius Gemellinus (anii 211–212: *agente vice praesidis*); L. Marius Perpetuus (anii 213–214: **p.** *iustissimus*); M. Aurelius Cassianus (cca 250: **p.**); Simonius Iulianus *v(ir) c(larissimus)*, **p.** *Daciarum* (prima jumătate a sec. 3). În urma reformelor politico-administrative ale lui Diocleţian (284–305), **p.** avea numai conducerea treburilor civile ale unei provincii, comanda militară fiind încredinţată unui *dux*, şef militar peste una sau mai multe provincii. O inscripţie greco-latină din această perioadă, de la Tomis, menţionează pe Valerius Felix *princeps officii pr(a)esidis*.

W. Ensslin, în *RE*, Suppl. VIII, 1956, 598–614; E. Stein, *Histoire*, I, 47, 70, 112; M. Macrea, *Viaţa*, 60, 64, 68, 82, 88; *IDR*, I, 21; *IDR*, II, nr. 640; *IDR*, III/1, nr. 66; *IDR*, III/2, nr. 88; *IDR*, III/3, nr. 213; *IGLR*, nr. 5.

I.B. şi M.Z.

praetorium (lat.) edificiu care adăpostea clădirea comandantului unui castru sau a guvernatorului, plasat în vecinătatea fortificaţiei. Avea formă patrulateră cu încăperi dispuse pe laturile unei curţi interioare. Pe terit. României nu au fost descoperite încă asemenea construcţii. Se pare însă că în cazul edificiului central de la Ulmetum şi a celui de la Drobeta, care puteau servi de locuinţă a comandantului, poate fi vorba de **p.**, singurele aflate până acum în interiorul castrelor. Adesea termenul **p.** este folosit pentru a desemna → *principia*, clădirile de comandament situate în mijlocul castrului.

C.V.

Praetorium, toponim lat. menţionat de *Tab. Peut.*, desemnând un castru şi o aşezare de epocă romană pe limes Alutanus, localizate la → Copăceni şi → Racoviţa (jud. Vâlcea).

C.V.

Prastina Mesalinus 1. v. *C. Ulpius Pacatus Prastina Messalinus*. **2.** (nu se cunoaşte numele complet), general roman, guvernator la Moesiei Inferior în anii 244–246/7, menţionat doar pe unele monede emise la Marcianopolis.

PIR, P 685; A. Stein, *Moesien*, 102; J. Fitz, *Statthalter*, 34–35; B. Thomasson, *Laterculi*, 31.

A.A.

prata legionis (lat.; „ogoarele legiunii"), zonă din jurul fiecărui cantonament de legiune, destinată nevoilor acesteia. Mărimea terenului varia în funcţie de efectivul garnizoanei, obligatoriu fiind un minimum de 1500–2000 ha. Delimitarea lor exactă este imprecis cunoscută, criteriul circulaţiei ţiglelor cu ştampila leg. dovedindu-se a fi aleatoriu. În sec. 1 d.Hr., **p.l.** sunt caracterizate de Tacitus (*Annales*, XIII, 54–55) drept „ogoare goale lăsate în folosinţa militarilor". Mai târziu, în special din epoca lui Traian, se cunosc adsignări de terenuri din **p.l.** către

soldați sau veterani, care nu aveau decât drept de → *possesio*, fiind însă scutiți de impozitul funciar. În mod saltuar în sec. 2 d.Hr., și constant din sec. 3, în aceste terit. era perceput un impozit în natură, adiacent celui funciar, denumit → *annona militaris*. Modalitatea concretă de administrare a acestor **p.l.** (v. și *territorium*) a suferit o evoluție interesantă. Astfel, în sec. 1 d.Hr., ele erau supuse autorității directe a castrelor, iar în sec. 2, odată cu dezvoltarea paralelă a *canabae*-lor și a cetăților indigene (v. *Troesmis*), unor organisme speciale având în fruntea lor un *quinquennalis* și un *ordo territorii*, pentru ca în sec. 3, acolo unde dubla comunitate anterioară nu va fi evoluat spre un statut municipal, din nou autorității crescânde a așezărilor militare.

A. Mócsy, în *Acta Ant.*, 20, 1972, 1–2, 133–168; H. von Petrikovitz, în *Actes du VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine*, București—Paris, 1979, 229–242.

A.S.

Prăjești, sat în com. Traian (jud. Bacău), pe terit. căruia, în punctele „Pe Tăpșan" și „Dealul Ponor", pe locul „Chiriloaiei", se găsesc urmele unei bogate așezări neolitice aparținând culturii Cucuteni A, iar pe locul „La Ponoare" s-a descoperit o necropolă cu morminte de înhumație din sec. 2–3 d.Hr., cu un bogat inventar (fibule, vase etc.). În punctul „Coasta Viei" se găsește o așezare din epoca bronzului caracteristică culturii Monteoru și hallstattiană timpurie (Ha A2) (M.F.). La extremitatea de S a satului a fost descoperit (în 1963) un tezaur monetar depus în vas de lut, din care se cunosc 239 denari romani: 179 de la Marcus Antonius, ceilalți de epocă imperială, de la Nero până la Marcus Aurelius. Denari romani imperiali din sec. 1–2 d.Hr. au fost semnalați și în descoperiri izolate (E.N.).

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 238; C. Buzdugan, în *Carpica*, 2, 1969, 82–84; M. Chițescu, *RRCD*, 249, nr. 156; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 279, nr. 207–208.

M.F. și E.N.

Precriș, orizont cultural caracteristic neoliticului timpuriu (sfârșitul mil.en. 7 î.Hr. în date calibrate sau prima jumătate a mil.en. 6 î.Hr. în date tradiționale), definit în urma săpăturilor întreprinse la Ocna Sibiului—„Trigruri", unde, în primele trei niveluri de locuire (Ia, Ib și IIa), s-au descoperit materiale aparținând așa-numitului orizont → Protoseskio de pe terit. României, cunoscut și sub numele de „grupul → Gura Baciului—Cârcea". Bazat pe materialele rezultate din săpăturile arheologice menționate, dar și pe reanalizarea descoperirilor similare din așezările din valea Gura Baciului, com. Baciu, jud. Cluj (nivelul Ia) și → Cârcea, jud. Dolj (Ia-Ic), I. Paul a putut definit un orizont premergător culturii Starčevo-Criș, orizont care a stat la originile acesteia din urmă și pe care l-a denumit **P.** În cadrul acestui orizont (cel puțin pentru zona intracarpatică) au fost stabilite două etape de evoluție: **P. I** și **P. II**. Prima etapă s-ar caracteriza printr-o ceramică fină, bicromă, decorată cu buline (rotunde sau dreptunghiulare) de culoare albă pe fondul roșu lustruit al vaselor. Ea este asociată cu o ceramică (tot fină) monocromă roșie, precum și portocaliu-roșcată sau gălbui-maronie, cu sau fără pete cenușii-negricioase, sau chiar în întregime cenușie sau neagră, întotdeauna lustruită. În același context se află categorii ceramice semi-fine sau grosiere, de uz gospodăresc, cu sau fără pleavă în compoziție, unele decorate cu alveole, butoni semisferici sau conici, brâuri alveolare, discontinui, elemente de tip *impresso*, buze „dantelate" etc. Aceleași etape îi aparțin o statuetă conică și un suport de genul unui altăraș, precum și alte două statuete antropomorfe fragmentare. Statueta conică, redând schematic printr-o combinație de ornamente în relief și incizate o pereche (divină) înlănțuită își află cele mai bune analogii în descoperirile din Anatolia de la Çatal Hüyük. În etapa **P. II** cantitatea ceramicii pictate sporește, evoluează diversificându-se atât în ceea ce privește formele și culoarea fondului (uneori cărămiziu-gălbui) cât și motivistica. Apar motive liniare, în rețea, triunghiuri, faguri etc. Se înmulțesc și se diversifică, de asemenea, ornamentele realizate în tehnica imprimării, ca și acelea aplicate în relief îndeosebi pe ceramica fină sau grosieră. Devine tot mai frecventă barbotina simplă ca și cea organizată. Plastica, în special aceea antropomorfă, dobândește trăsături stilistice distincte în raport cu modelele originare, sudice, deși la Ocna Sibiului—„Trigruri", într-o locuință aparținând etapei **P. II** s-au semnalat statuete antropomorfe și zoomorfe cu analogii în zona egeo-anatoliană. Demne de o mențione specială sunt două statuete: una hibridă, cu clare atribute feminine (steatopigie și sâni), dar cu gura în formă de cioc (combinând deci elemente antropomorfe și ornitomorfe), cealaltă extrem de schematizată, cu capul prevăzut tot cu un fel de cioc despărțit de rest printr-o simplă gâtuire. Aceasta din urmă seamănă cu așa-numitele statuete „în formă de falangă de cervideu", dar ar putea fi interpretată și ca „zeiță-pasăre". Alături de acestea, în orizontul cultural **P.** s-au descoperit și alte statuete antropomorfe și zoomorfe, caracteristice suprastructurii lui, indicând în egală măsură legături cu zonele egeo-anatoliene dar și balcanice. La rândul său, utilajul litic, ca și cel din materiale dure animale, este caracteristic aceluiași neolitic timpuriu. O așezare similară a fost descoperită și cercetată prin săpături în anii 1996—1998 pe terit. satului Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba.

I. Paul, în *SCIVA*, 40, 1989, 1, 3–27; id., *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia, 1995, 6–68 și pl. I–XXXI; M. Ciută, în *Apulum*, 35, 1998, 7–21.

S.M.-B.

Precucuteni, cultură neo-eneolitică (prima jumătate a milen. 4 î.Hr.), la geneza căreia au contribuit două componente principale, → cultura ceramicii lineare și → Boian-Giulești, cărora li s-au adăugat anumite contribuții ale culturilor → Hamangia, → Vinča-Tordaș, → Tisa (?) etc. Aria ei de formare cuprinde S–E Transilvaniei și zona de centru-vest a Moldovei. A evoluat de-a lungul a trei faze principale (**P.I**, **P.II** și **P.III**) și îmbrăcând caractere proprii. În prima fază se menține aproximativ în limitele ariei de formare, stațiunile mai cunoscute fiind acelea de la Traian — „Dealul Viei", Borlești, Eresteghin, Bancu etc. În faza a doua, S–E Transilvaniei pare să fi fost părăsit și începe expansiunea din Moldova de centru-vest spre E, S–E și N–E, cultura răspândindu-se în aproape toată Moldova ajungând până la Nistru. Pe terit. României menționăm ca mai cunoscute, din această fază, stațiunile de la Larga Jijia, Izvoare II, Trușești — Ghigoești, Mândrișca, Vlădeni I, Iași, iar la E de Prut așezările de la Florești, Chetriș, Rogojani, Bernașovka, Holercani etc. În ultima fază (III) cultura se dezvoltă pe aria largă ocupată în timpul fazei anterioare, primind și unele impulsuri culturale de la triburile vecine. Cultura **P.** se află în plină explozie demografică și înflorire artistică, acum începând și desăvârșindu-se marea ei expansiune teritorială, aria ei de răspândire incluzând și Ucraina, trecând Bugul și ajungând până în preajma Niprului (aici fiind denumită Tripolie A). Evident, în această ultimă fază, în cuprinsul întinsei arii ocupate de purtătorii marelui complex **P.III**-Tripolie A, se constată existența unor aspecte regionale care însă nu înseamnă că n-ar exista o unitate culturală și nici că s-ar putea vorbi de origini diferite pentru acest complex. Printre cele mai reprezentative stațiuni ale acestei faze se menționează: Izvoare I2, Traian — „Dealul Fântânilor", Andrieșeni, Târpești, Târgu Negrești, Vlădeni II etc. (pe terit. României), Luka Vrublevețkaia, Darabani, Bernovo Luka, Polivanov Iar I etc. (la E de Prut). Pentru a întregi, cel puțin parțial, imaginea evolutivă a culturii **P.**, vom încerca o succintă prezentare pe faze, cu referiri mai ales la stațiunile mai intens cercetate. Cea mai reprezentativă așezare a primei faze este aceea de la Traian — „Dealul Viei" situată pe un bot de deal și întărită cu un șanț de apărare. Locuințele sunt de suprafață, de dimensiuni mici și medii; au avut în unele cazuri substrucție de prundiș sau chiar platforme așternute peste un pat de frunze sau crengi. Utilajul litic constă din topoare de piatră șlefuită (unele în formă de calapod, de tradiție linear-ceramică), în câteva cazuri perforate, și din unelte microlitice de silex (mai rar chiar și de obsidian), tot de tradiție lineară. Există și numeroase unelte de os, printre care se remarcă șlefuitoarele de mari dimensiuni. La confecționarea ceramicii s-a folosit atât pasta fină cât și aceea grosolană cu pleavă și paie tocate în

Fig. 220. Ceramică Precucuteni.

compoziție, formele fiind destul de variate: cupe, vase mari cu gât înalt, castroane, străchini, fructiere, capace cu buton etc. Decorul, atât cel incizat cât și acela excizat (umplut cu pastă albă de incrustație), are un pregnant caracter geometrico-spiralic sau bandat. Așezările fazei a doua sunt situate deopotrivă pe grinduri plate și terase inferioare și mijlocii, ca și pe boturi de dealuri. Locuințele de dimensiuni medii spre mari sunt tot de suprafață și cele săpate pe terit. dintre Carpați și Prut nu par a fi avut platforme. Continuitatea **P.I–P.II** poate fi bine urmărită și în evoluția uneltelor și a ceramicii. În faza a doua s-a menținut tradiția (deși în forme mai puțin tipice) utilajului de tip linear, a topoarelor calapod, a diferitelor forme microlitice sau microlitizante, a șlefuitoarelor de os etc. Ambele categorii ceramice se îmbunătățesc calitativ, formele fiind similare acelora din faza anterioară, fie ușor modificate, dar apar și unele tipuri noi care vor fi caracteristice fazei a treia. În ceea ce privește decorul excizat, uneori cu greu se pot sesiza deosebiri între primele două faze; totuși se remarcă tendința înlocuirii lui cu decorul adâncit, precum și realizarea mai neglijentă, tinzând spre degenerare. Se continuă decorul incizat și cel canelat și apare decorul imprimat, care va deveni predominant în faza a treia. Se trece, de asemenea, și la completarea spațiilor libere cu culoare roșie-păstoasă. În sfârșit, în ultima fază a acestei culturi așezările sunt situate tot pe terase și boturi de deal, protejate uneori cu șanțuri de apărare. Locuințele, de suprafață, sunt de dimensiuni variabile, având uneori platforme întregi sau parțiale, nedeosebindu-se de cele ale fazelor anterioare. Ceramica își îmbogățește repertoriul formelor și al motivelor, se renunță la decorul excizat, utilizându-se mult acela canelat, incizat și imprimat. Pe lângă pictura cu roșu, apare și aceea cu culoare albă aplicată atât înainte cât și după arderea vaselor în cuptor. Cât privește plastica antropomorfă de lut, dacă în prima fază, sub

influența culturii Hamangia și pe fondul vechilor tradiții, nu se remarcă piese mai deosebite, în faza a doua se creează așa-numitul canon ptecucutenian exprimat prin schematizarea la maximum a părții superioare și steatopigia, dusă uneori la extrem, a aceleia inferioare. Statuetele ultimelor două faze sunt aproape identice (cele ale fazei a doua, au uneori forme ceva mai ample), în ultima fază începând să fie pictate cu culoare roșie-vișinie pe fond alb. Ele sunt modelate câteodată în diferite ipostaze, cum ar fi de pildă tipul de „gânditor", sau înlănțuite într-un dans ritual; fiind cu rare excepții feminine, legate de cultul fecundității și fertilității. Puținele piese masculine îl reprezintă pe acolitul zeiței mame, viitoarea *Magna Mater*. Cultura **P.** a constituit principala componentă a splendidei culturi → Cucuteni și de aceea numeroși cercetători vorbesc despre un mare complex numit **P.**-Ariușd-Cucuteni-Tripolie. Pentru ultima fază (III) a culturii **P.** există și o dată absolută (C_{14}) 3580±85 î.Hr. obținută pentru nivelul respectiv din stațiunea de la → Târpești.

R. Vulpe, în *ESA*, 11, 1937, 134–146; Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, 9–10, 1945, 11–114; H. Dumitrescu, în *SCIV*, 5, 1954, 1–2, 51 și 8, 1957, 1–4, 53–73; Vl. Dumitrescu, în *Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, Amersfoort, 1959, 6–48; id., în *IstRom*, 60–71; id., în *SCIV*, 14, 1963, 1, 51–78; A.D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 21–37; S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974.

S.M.-B.

predavensi (gr. Πρεδαυήνσιοι; lat. *Predavenses*), populație dacică menționată de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 3) în vecinătatea → ratacensilor. V. Pârvan îi plasa în afara hotarelor Daciei traiane, iar cercetări mai recente ar îndreptăți localizarea **p.** în regiunea de la N de Mureșul inferior, până aproape de Crișuri, fiind probabil autorii emisiunilor monetare locale de tip Toc-Chereluș, de la sfârșitul sec. 2 și începutul sec. 1 î.Hr.

V. Pârvan, *Getica*, 248, 252, 254; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 322–323.

C.P.

prefeudalism, denumire dată în istoriografia românească din ultimele decenii perioadei de trecere de la antichitate la evul mediu, cuprinsă între sec. 3–9 d.Hr., respectiv între data retragerii aureliene din Dacia și apariția primelor mențiuni referitoare la formațiunile politice medievale românești. În lucrările de specialitate **p.** apare frecvent sub denumirea de „epocă prefeudală" sau „feudalism timpuriu". Retragerea armatei și administrației romane din Dacia avea să aducă schimbări pe plan economic și social-politic în cadrul societății daco-romane nord-dunărene. Rămasă fără o linie și o forță organizată de apărare, populația daco-romană a adoptat, la scurt timp după retragerea romană, în întregime forme de viață rurală. Date cerm în legătură cu structura și organizarea societății daco-romane și apoi vechi românești din această perioadă nu s-au păstrat. Se poate deduce însă din rezultatele cercetărilor arheologice și etnografice și din unele izvoare scrise, că în această etapă istorică lumea daco-romană se organizează în → obști sătești, respectiv teritoriale. Economia capătă un caracter agrar, iar meșteșugurile se adaptează nevoilor casnice. Relațiile de producție sunt de colaborare și întrajutorare, cu tendințe de individualizare și de creștere a proprietății private, prin trecerea treptată de la darea în folosință periodică a loturilor de pământ arabil, la darea acestora în posesiune permanentă a membrilor obștii, chiar dacă înstrăinarea loturilor în cauză era interzisă. Cu timpul apar proprietăți private, inegale, conducători de obști și uniuni de obști — numite în istoriografia românească „romanii populare". Se creează astfel premisele unor relații de producție specifice orânduirii feudale. Populația daco-romană și veche românească din această perioadă, cu economia și formele sale de organizare, va avea de suferit de pe urma migratorilor. Între autohtoni și migratori iau naștere anumite raporturi de conviețuire, primii trebuind să producă, în multe cazuri, și pentru cei stabiliți temporar în regiunile nord-dunărene. Asemenea relații se creează în sec. 4 d.Hr. în părțile de la E și S de Munții Carpați sub dominația neamurilor gotice și într-o măsură mai redusă în zona centrală a Transilvaniei, în sec. 6–8, prin prezența unor grupuri de gepizi și avari. Invazia hunică va afecta direct viața economică și politică a soeietății daco-romane din regiunile extracarpatice și indirect pe a aceleia din Transilvania. Destrămarea puterii hunilor și retragerea resturilor lor spre E, în locurile de baștină, au dat naștere unor noi condiții de dezvoltare și unui reviriment în sânul societății daco-romane. Aceste schimbări sunt prezente arheologic în aspectul cultural romanic de tipul descoperirilor sud-carpatice de la → Ipotești și → Cândești și a corespondentelor lor de la → Brateiu (Transilvania) și → Botoșana (Moldova). Venirea slavilor în regiunile extracarpatice către mijlocul și în a doua jumătate a sec. 6, iar în cele intracarpatice în sec. 7, unele grupuri pătrunzând în sec. 8 dinspre V, nu va avea suficientă forță să frâneze evoluția comunităților locale. Slavii nu apar aici ca o pătură suprapusă, dominantă, ci ca una ce se adaptează condițiilor locale și în parte se integrează formelor de viață ale autohtonilor. Așa se poate explica faptul că în a doua jumătate a sec. 6 și începutul sec. 7, în așezările de tip Ipotești-Cândești se întâlnește și o componentă culturală slavă, minoritară, ce se prezintă ca un adaos. Relațiile cu slavii par a fi fost acelea de conviețuire și de influențe reciproce în activitatea economică, agricolă și pastorească. Pe plan cultural însă, slavii vor fi aceia

care vor împrumuta principalele elemente de civilizație locală de tradiție daco-romană. Grupurile de slavi rămase la N de Dunăre, după trecerea maselor principale la S de fluviu în anul 602, vor fi asimilate de mediul etnic autohton. În sec. 8, când putem vorbi de începuturile civilizației vechi românești, surprinse în descoperirile de tip → Dridu-Bucov, → Obârșia-Izvoru și Brateiu, adaosul cultural slav nu se mai regăsește, tocmai ca urmare a asimilării etnosului slav. În regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră (Dobrogea), stăpânirea romană și bizantină timpurie va persista până la începutul sec. 7, când este abandonat limesul dunărean, lăsând drum liber pătrunderii slavilor spre Balcani. După această dată, populația romano-bizantină și romanizată a provinciei Scythia Minor este nevoită să părăsească orașele și formele de viață specifice Imp. Roman târziu și să adopte un nou mod de viață, de caracter rural și să se organizeze, ca și daco-romanii nord-dunăreni, în obști teritoriale, adaptate modelului bizantin. Ca urmare a transformărilor care au avut loc în sec. 4–8, iau ființă în sec. 9–10 primele formațiuni politice românești de genul voievodatelor, bazate pe relații de producție caracteristice feudalismului timpuriu. Asemenea formațiuni politice sunt documentate în mod clar în Transilvania și Banat, prin intermediul cronicii Notarului anonim al regelui Bela III, în fruntea lor aflându-se voievozi ca Gelu, Glad și Menumorut, iar în Dobrogea prin inscripția de la Mircea Vodă care atestă numele jupânului Dimitrie.

IstRom, 577–808; Șt. Olteanu, *Societate românească la cumpănă de milenii*, București, 1983; D.Gh. Teodor, *Romanitatea*.

C.P.

Preïdis, localit. menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 11), între *Gratiana* și *Argamo* (→ *Argamum*). Situată probabil în partea de N–E a provinciei Scythia Minor. Poate identică cu *Presidio*. Neidentificată încă.

IIR, II, 475; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 147; A. Aricescu, *Armata*, 177.

I.B.

preistorie, denumire indicând epocile ist. străvechi situate înainte de inventarea scrierii. Inițial a fost împărțită în trei mari epoci: a pietrei, a bronzului și a fierului, în funcție de principala materie primă folosită la confecționarea uneltelor și armelor. Epoca pietrei a fost împărțită în → paleolitic (sau epoca pietrei cioplite) și → neolitic (a pietrei șlefuite, incluzând și o perioadă finală, → eneoliticul, în cursul căreia au fost folosite și arma și chiar aurul). Ulterior, între paleolitic și epoca neolitică a fost intercalat → mezoliticul (sau → epipaleoliticul), caracterizat prin unelte microlitice de piatră; este perioada în care omul a inventat arcul și săgeata și a domesticit câinele. Uneltele de piatră cioplită, de o factură cu totul rudimentară (numite *choppers*—pietre de prund, de pe una dintre fețele cărora s-au desprins una sau mai multe așchii pentru a se obține un tăiș ascuțit, și *chopping-tools*, când tăișul este obținut prin desprinderea așchiilor de pe ambele fețe ale bulgărelui de piatră), descoperite în ultimele decenii, au fost atribuite culturii de prund din paleoliticul arhaic; după descoperirea celor mai vechi resturi fosile ale primelor ființe omenești, *hominizii* (mai întâi în Africa orientală), pentru a marca mai bine această etapă s-a folosit termenul de prepaleolitic. Oamenii paleoliticului locuiau în peșteri și în așezări modeste, deschise, procurându-și hrana prin vânarea marilor mamifere din → pleistocen, astăzi dispărute, și prin culegerea fructelor și extragerea rădăcinilor comestibile. În România au fost descoperite și așezări paleolitice și epipaleolitice cu două sau mai multe straturi suprapuse de locuire, ceea ce indică un început de sedentarizare. Deocamdată se cunosc puține resturi fosile ale oamenilor din paleoliticul mijlociu de pe teritoriul țării noastre, ele părând să indice prezența unei populații mai degrabă de tip preneandertalian decât pur neandertalian. În paleoliticul superior fosilele descoperite aparțin rasei Cro-Magnon, dar unele indicii arată că este vorba și de neandertaloizi. Din epoca epipaleolitică s-au descoperit morminte de înhumație ale unor indivizi de tip „Cro-Magnon oriental", conținând și diferite ofrande funerare. Unele dintre oasele scheletelor purtau urme de ocru roșu, practică rituală întâlnită în alte regiuni ale Europei încă din paleolitic și continuată apoi și în țara noastră. În epoca neoliticului timpuriu se întâlnesc și reprezentanți ai unui facies alpinoid. Faptul că s-au precizat și trăsături protoeuropoide i-a determinat pe unii cercetători să susțină că mediteranoizii ar deriva din evoluția și gracilizarea populațiilor cro-magnoide ale paleoliticului superior. Unele trăsături ale scheletelor din necropolele culturii neolitice Hamangia au corespondențe în Anatolia, ceea ce confirmă și pe această cale originea anatoliană a acestei culturi. Cât privește perioada de tranziție spre epoca bronzului, datele cunoscute până în prezent se referă numai la populațiile alogene venite în această perioadă dinspre E, ale căror trăsături indică un fond proto-europoid, numai în puține cazuri constatându-se și caractere proto-nordice. În sfârșit, în epoca bronzului a predominat tot tipul gracil mediteranoid, cu ușoare reminiscențe proto-europoide. Dacă unele dintre populațiile perioadei de tranziție spre epoca bronzului par să se fi ocupat mai intens cu creșterea animalelor, în epoca bronzului triburile de pe teritoriul României au avut un caracter cu totul sedentar, până în ultima ei perioadă, când și-au făcut apariția populații venite din E. Acestea se îndeletniceau de predilecție cu creșterea animalelor domestice, trăind în mici așezări compuse din câteva colibe, numite cenușare, în cuprinsul cărora se află foarte multe oase de

animale. Epoca fierului, în cursul căreia în documentele scrise ale popoarelor care inventaseră sau adoptaseră folosirea scrisului se fac referiri și la popoarele Europei ce nu cunoșteau încă scrierea (inclusiv la traci), este încadrată în protoistorie. Cercetătorii francezi includ însă în protoistorie și epoca bronzului. Împărțită în două mari perioade, prima numită → Hallstatt, în care bronzul este încă foarte mult folosit, și a doua → La Tène, epoca fierului a durat în țara noastră până la cucerirea traiană (v. și *protoistorie*). Durata și datele epocilor și perioadelor **p.** variază uneori de la țară la țară și chiar de la o regiune la alta, mai ales că în Asia Anterioară, în China și Egipt popoarele depășiseră de milenii stadiul preistoric, iar în Grecia continentală și insulară, odată cu inventarea scrierii lineare B (descifrată acum câteva decenii), civilizația miceniană păsise și ea pragul ist. încă dinainte de mijlocul milen. 2 î.Hr. Pentru datele atribuite în România diferitelor perioade preistorice v. și *cronologie, paleolitic, epipaleolitic, neolitic* și *epoca bronzului*.

VI. D.

Prejmer, com. în jud. Brașov, unde, la sfârșitul sec. 19 a fost descoperit un mormânt de înhumație în cistă de piatră. Pe baza inventarului și a ritualului, mormântul a fost atribuit culturii Schneckenberg. În 1871, în locul numit „Țiglărie" s-a găsit un depozit de bronzuri constituit dintr-o spadă cu mâner plin de tip Liptau, două vârfuri de lance și un celt cu pliscț. Depozitul a fost încadrat în seria Turia Jupalnic (Hallstatt A2), corespunzând sec. 11 î.Hr. (I.M.C.). În 1887 a fost descoperit întâmplător un tezaur monetar alcătuit din cca 200 denari romani republicani. S-au recuperat și studiat 158 de exemplare, între care 8 imitații locale. Din punct de vedere cronologic, monedele se eșalonează între anii 150 și 41 î.Hr., majoritatea fiind emisiuni din perioada 101–70 î.Hr. Îngroparea tezaurului pare să fi avut loc chiar în anul 41 î.Hr., oricum nu mult după această dată, din motive ce nu pot fi stabilite deocamdată (C.P.).

A. Prox, *Die Schneckenberg-Kultur*, Brașov, 1940; M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln;* M. Chițescu, în *Cumidava*, 9, 1976, 1–13.

I.M.C. și C.P.

presbyter (< gr. πρεσβύτερος, comparativul de la adj. πρέσβυς; „bătrân", „în vârstă"), termen folosit încă de la începutul creștinismului (I Tim., 5, 19) pentru a-i desemna pe preoții acestui cult. Întâlnit pe terit. țării noastre în inscripții creștine în lb. lat și gr. de la Tomis (sec. 4–6), Sucidava—Celeiu (sec. 5–6) și Basarabi (fost Murfatlar, jud. Constanța) (sec. 10).

MPR, 39–40, 116–117; *IGLR*, nr. 27, 67, 203, 316, 330 și 342.

I.B.

presbyterium (< gr. πρεσβύτερος; „bătrân", „preot"), sanctuar, altar; desemna spațiul (încăperea) dintre absidă și naos rezervat clerului, pentru serviciile liturgice, la bazilicile paleocreștine și la bisericile bizantine. **P.** se afla cu o treaptă-două mai sus sau la același nivel cu → naosul. De obicei el nu se limita numai la absidă, ci ocupa și parte din nava centrală (mediană) a naosului, de care era separat în perioada paleocreștină prin → *cancelli*, iar în cea bizantină, începând cu sec. 9–10, prin tâmplă (iconostas). Pe terit. țării noastre s-au descoperit vestigii de **p.** la bazilicile paleocreștine de la Callatis, Histria (bazilica din colțul de S-E al cetății), Argamum (bazilica mare) și Tropaeum Traiani (bazilicile A, de marmură și cu transept) și la bisericuțele rupestre de la Basarabi (fost Murfatlar) (sec. 10 d.Hr.).

MPR, 129–130, 138, 141–142, 165, 168, 175; *ACR*, I, 134–137, 148–149, 154–155, 158–161 și II, 46–49, 58–59 și 78–79.

I.B.

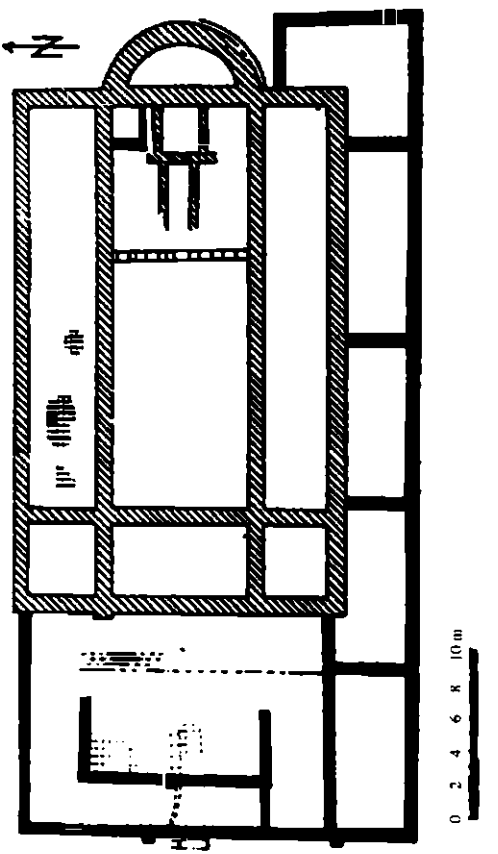

Fig. 221. Planul bazilicii A de la Tropaeum Traiani.

Presidio, localit. menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 11) între → *Noveiustiniana* și *Ergamia*. Probabil identică cu → *Preidis*. Neidentificată încă.

Philippide, *Orig.*, I, 437; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 75, 148–149.

I.B.

pretium (lat.; „preț"). O serie întreagă de documente epigrafice cărora li se adaugă celebrul edict al prețurilor din vremea lui Dioclețian (301 d.Hr.) fac cunoscute în mare măsură prețurile diferitelor mărfuri sau prestații din epoca romană. Astfel, un edificiu thermal de la Ostia a costat 2 000 000 sesterți, un drum de 1 000 *passus*, 1 726 100 sesterți, statuile între 500 000 și 500 sesterți, monumentele funerare între 500 000 și 100 sesterți, iar *summae honorariae* ajungeau uneori până la 20 000 sesterți. În edictul lui Dioclețian se menționează, între altele, că ziua de lucru a unui zidar rustic era plătită cu 25 denari, a unui marmorar cu 60, iar a unui pictor parietal cu 150 denari. De pe terit. patriei noastre se cunosc sumele unor danii publice (*largitiones*) sau *summae honorariae* dar în special numeroasele indicații relative la **p.** în antichitate conținute în tăblițele cerate de la Alburnus Maior. Astfel, o fetiță a costat 205 denari, o femeie 420 denari, iar un băiat 600 denari, o jumătate de casă 300 denari, iar câteva luni sau un an de muncă erau evaluate la sume variind între 700 și 105 denari. Sensibilele diferențe dintre prețurile menționate în aceste tăblițe și cele din edictul lui Dioclețian se explică desigur prin deprecierea progresivă a monedei romane între sec. 2–3 și sec. 4 d.Hr. Un alt document referitor la **p.** este cel descoperit la Arsa (jud. Constanța), din terit. callatian, care conține tariful anumitor mărfuri (sec. 2 d.Hr.).

R. Duncan-Jones, *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge, 1974; *ILS*, I, 642; *IDR*, I, 212–237; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 2, 1925, 126, nr. 8.

A.S.

pretorieni, corp de militări creat de Augustus și grupat în 9 → cohorte (*praetoriae cohortes*) de câte 1000 de oameni, care constituia garda imperială. În epoca Rep. sunt atestați în sensul de gărzi ale comandantului (< lat. *praetorium*, „cortul comandantului"), însă adevărata ist. a acestui corp de elită începe în epoca imperială. Încartiruiți la Roma (Suet., *Aug.*, 19), **p.**, cu precădere infanteriști, erau subordonați unor *praefecti praetorio* (inițial 2, apoi 3) și aveau pe timp de pace sarcina de a păzi palatul imperial, iar pe timp de război menirea de a asigura securitatea împăratului combatant. Caracterul de elită al trupelor de **p.** reiese din avantajele de care beneficiau acești militari (serviciu cu 4 ani mai redus decât în legiuni, solde mult superioare militarilor obișnuiți), precum și din faptul că serviciul în aceste unități era privit ca o „academie militară" ce deschidea largi perspective de ocupare a unor posturi de comandă în armată. Numărul de coh. a fost ridicat la 12 de Caligula, la 16 de Vitellius, redus la numărul inițial de 9 de Vespasian, ridicat din nou la 10 de Domițian. Datorită poziției lor privilegiate și a puterii lor efective în însăși inima Imp., **p.** au jucat un rol decisiv în multe momente ale ist. politice a Romei (lovituri de stat și chiar uciderі de împărați), culminând cu celebrul episod al scoaterii tronului imperial la mezat în 193 (după uciderea lui Commodus, apoi, la scurtă vreme, și a lui Pertinax, prefectul adus pe tron de înșiși **p.**) când Didius Iulianus a dăruit fiecărui **p.** câte 6250 de denari, devenind astfel împărat. Pentru a preveni asemenea intervenții nefaste în viața politică, Septimius Severus a luat diferite măsuri restrictive, în vreme ce Caracalla a mărit solda (2500 de denari). Coh. de **p.** au fost dizolvate de Constantin cel Mare după lupta de la Pons Milvius (312). **P.** au luat parte activă la războaiele daco-romane, numele unora dintre ei fiind imortalizate de inscripțiile altarului funerar de la → Adamclisi. Unul dintre prefecții **p.**, → Cornelius Fuscus, și-a pierdut viața într-o expediție contra dacilor (87 d.Hr.), iar altul, → Marcius Turbo, s-a remarcat, cu puțin timp înainte de a primi acest titlu, în reprimarea revoltei dacilor și a aliaților lor din anul 117. Documentele epigrafice menționează mulți **p.** originari din Dacia.

M. Durry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris, 1938; A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma, 1939.

A.A.

Preuteşti (Preoteşti în lit. de specialitate), com. în jud. Suceava. Pe valea Șomuzului în zona deluroasă a Fălticenilor, în punctul numit „La cetate" a fost descoperită o importantă cetate hallstattiană întărită cu val (în care se pare că există și un mic zid intenționat) și șanț de apărare. Cetatea a fost ridicată peste o așezare aparținând culturii Cucuteni A (pe care a distrus-o parțial). S-au mai descoperit materiale aparținând fazelor A-B și B ale culturii Cucuteni precum și urme sporadice precucuteniene, dar și din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. În punctul „Haltă" a fost sondată o așezare Cucuteni A3.

N. Ursulescu, în *Materiale*, Oradea, 1979, 35–44.

S.M.-B.

pridianum (lat., derivat din expresia *pridie Kalendas Ianuarias*), act în care erau menționate răspândirile și misiunile unei trupe auxiliare. Se întocmea în ultima zi a fiecărui an (31 dec.). De o deosebită importanță pentru regiunile de la Dunărea de Jos este **p.** *coh I Hispanorum veterana quingenaria equitata*, care a făcut parte din armata Moesiei Inferior, cunoscut în lit. de specialitate sub denumirea de papirusul Hunt, și aflat în British Museum sub nr. 2851. Papirusul este lung de 0,327 m și lat de

0,23 m cu text cu scriere cursivă pe două coloane (în total 80 de rânduri scrise). Partea de la început a coloanei I până la r. 23 se referă la eliberări de veterani, constituind sfârșitul p. unui alt corp de trupă. De la nr. 23 și pe coloana II începe propriu-zis **p.** unității menționate. Lecturi și discuții largi asupra documentului s-au făcut în 1925 (de A.S. Hunt, descoperitorul papirusului), 1928 (G. Cantacuzino), 1958 (R.O. Fink), 1959 (R. Syme) și 1960 (R. Vulpe). Din papirus rezultă că unitatea avea la 1 ian. 99 sau 105 d.Hr. un efectiv de 546 de oameni, dintre care 119 călăreți, 6 centurioni și 4 decurioni. Unitatea dislocase soldații flotei moesice, în Pannonia, pierduse un număr dintre ei și răspândise efective *extra provinciam*, deci în afara Moesiei Inferior, pentru procurarea de veșminte (*vestitum*), în Gallia, cai (*equatum*), alimente (*frumentatum*), la paza minelor din Dardania. O deosebită însemnătate o prezintă coloana II rr. 24–37, de unde rezultă că desfășura *intra provinciam* diverse activități economice și militare: soldați ai coh. sunt trimiși să procure vite de hrană (*ad armenta aducenda*), alții pentru paza herghelilor și animalelor de povară (*in custodia iu[mentorum]*); subunități se găseau: *Piroboridavae in praesidio* și *Buridavae in vexillatione*; o bună parte din unitate era trimisă într-o expediție peste Dunăre: *trans Danuvium in expeditionem*; o altă subunitate avea sarcina de a păzi proviziile ridicate ca tribut la N de fluviu: *ad annonam defendendam*, alta în cercetare sub comanda centurionului Paulianus, iar alta pentru paza corăbiilor încărcate cu grâne: *in (n)avario ad naves frumentarias*. Documentul este important pentru ținuturile de la Dunărea de Jos din mai multe puncte de vedere; terit. *trans Danubium* sunt în mod clar atestate ca făcând parte *intra provinciam* la 99 sau 105 d.Hr., deci înglobarea terit. sud-carpatice la provincia Moesia Inferior se produsese oricum anterior anului 106 când a fost formată provincia Dacia; sunt atestate unele localit. dacice aflate la această dată sub autoritate romană.

A.S. Hunt, în *Raccolta di scriti in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, 265–272; G. Cantacuzino, în *RHSEE*, 5, 1928, 38–74; R.O. Fink, în *JRS*, 48, 1958, 102–116; R. Vulpe, în *StCl*, 2, 1960, 337–357.

M.Z.

primicer (< gr. πριμικήριος), titlu acordat la Bizanț în sec. 9–13 primului dintr-o categorie ori organizație cu caracter aulic, militar sau bisericesc. Printre cei care purtau acest titlu se afla probabil Theodor, „**p.** și strateg de Distra" (sfârșitul sec. 10 — începutul sec. 11) și un oarecare Nicolae, al cărui sigiliu a fost găsit la Silistra (sec. 11).

Guilland, *Institutions*, I, 300–312; N. Bănescu, *Duchés*, 69–70; I. Barnea, în *DID III*, 89; id., în *Pontica*, 15, 1982, 207.

I.B.

primus pilus (primipilaris) (lat.) (în armata romană), comandantul primei centurii a primei cohorte, de 1000 de oameni, în legiune. Se găsea în fruntea a 400 de oameni. Centurionului **p.** i se încredința paza vulturului leg. Ocupa un loc excepțional, luând parte la consiliul de război și primea de la legatul leg. misiuni de încredere. El dădea semnalul plecării, ordona adunarea cohortelor iar în timpul marșurilor sau bătăliilor se găsea în prima linie. După terminarea serviciului în leg. erau chemați la comenzi importante sau ocupau funcții civile bine retribuite. **P.** era o treaptă obligatorie pentru avansarea la înaltul grad de *praefectus castrorum*, ceea ce implica o mare și îndelungată experiență militară și o bună cunoaștere a trupei.

M.Z.

princeps (lat.; „cel dintâi"), termen care indică poziția proeminentă a unei persoane pe plan social, politic, administrativ sau militar. **1.** În perioada republicană a ist. romane, **p.** desemna situația socială superioară a unui cetățean, iar spre sfârșitul acestei perioade a început a fi folosit cu referire la personalitatea politică cea mai importantă din stat (de exemplu Pompei și Cezar). **2.** Evitând cu abilitate să se intituleze *dictator* sau *dominus*. Augustus a ales pentru a-și defini propria poziție constituțională acest termen inofensiv și vag definit din vocabularul politic de tradiție republicană. Deși **p.** nu a făcut parte din titulatura imperială oficială, toți împărații romani s-au intitulat **p.** în momentul proclamării, iar forma de guvernare personală instaurată la 16 ian. 27 î.Hr. și care a dăinuit până la începutul domniei lui Dioclețian (285 d.Hr.) a fost denumită încă din antichitate → Principat. **3. P.** *senatus*, „cel dintâi membru al Senatului" era în perioada republicană cel mai respectabil membru al Senatului roman, înscris de cenzori în fruntea listei senatorilor; această poziție a fost asumată de Octavian în anul 28 î.Hr. și a fost păstrată de toți împărații romani. **4. P.** *inventutis*, „fruntașul tinerimii", a fost un titlu purtat de nepoții lui Augustus (Caius și Lucius) și de alți tineri din familia imperială, considerați succesori prezumtivi la tron. Titlul și-a pierdut treptat această semnificație, deoarece a fost purtat chiar de împărați — sporadic după Domițian și sistematic în sec. 3. **5.** În unele provincii ale Imp. Roman, termenul **p.** desemna persoane cu poziție socială proeminentă în cadrul diferitelor comunități etnice neromane. Acești **p.** erau folosiți ca intermediari între autoritățile romane și comunitățile din care făceau parte, iar uneori primeau cetățenia romană și îndeplineau chiar funcții oficiale de conducere a unor unități administrativ-teritoriale. În sec. 2–3 d.Hr. asemenea **p.** sunt documentați în Dacia la Ampelum (de exemplu T. Aurelius Aper, **p.** *Delmatarum*, colonist specialist în minerit) și în Moesia Inferior, în apropiere de Tropaeum Traiani (în zona în care este

atestată *civitas Ausdecensium*) și în terit. Capidavei (de exemplu M. Attius Firmus, *loci* p. C. Iulius Quadratus, *loci* p.; *quinquennalis territorii Capidavensis*, „fruntaș" al unei comunități de indigeni sau de traci sudici colonizați în acea zonă și căruia i s-a încredințat funcția de *quinquennalis* al terit. menționat).

M. Hammond, *The Augustan Principate*, 1933; Em. Popescu, în *StCl*, 9, 1967, 181–201; M. Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976, 446–469; *ISM*, V, nr. 4; 77; Al. Avram, în *SCIVA*, 35, 1984, 2, 158–169.

A.Ș.

princeps loci v. **princeps**

principales (lat.; „subofițeri") (în armata romană), militari situați ca rang între soldații de rând și ofițeri (*centuriones*). În cadrul acestei categorii — adesea amintite de sursele literare și epigrafice, inclusiv de inscripțiile din Dacia și Moesia Inferior

Fig. 222. Inscripția funerară a Marciei Aurella, soția lui Marcus, fost principalis. Tomis, sec. 5–6 d.Hr.

— intrau persoane de diferite grade și atribuții, evantaiul de denumiri fiind dovadă a diversității acestora.

A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*[2], Köln, 1967.

A.A.

Principat (< lat. *princeps;* „cel dintâi (cetățean)"), denumire prin care este desemnată forma de guvernământ instituită după încheierea războaielor civile și concentrarea puterii în mâinile lui Octavianus, devenit → Augustus. „Actul de naștere" îl constituie data de 16 ian. 27 î.Hr., când, după un scenariu bine regizat, → Senatul l-a „rugat" pe C. Octavianus — care anunțase cu trei zile înainte hotărârea de a se retrage din viața politică — să nu abandoneze conducerea statului și i-a acordat titlul de *Augustus*. Data de sfârșit este marcată de urcarea pe tron a lui → Dioclețian (284 d.Hr.), care va instaura forma de guvernământ numită Dominat. Din punct de vedere cronologic, denumirea de **P.** este echivalentă cu aceea de „imperiu timpuriu" (fr. *Haut-Empire;* engl. *Early Roman Empire;* germ. *Frührömisches Reich* etc.). Din punct de vedere politic, **P.** se caracterizează prin autoritatea personală de tip monarhic a principelui (*Augustus* și *imperator*, deținător de *imperium* — comandă supremă), manifestată însă sub acoperământul formal al instituțiilor republicane. Abilitatea de a masca monarhia prin spoiala republicană este perfect exprimată de vocabularul politic: monarhul este → *princeps*, și nu rege (*rex*) sau *dictator*, denumiri devenite odioase în mentalitatea cetățeanului roman, statul nu este numit altfel decât *res publica* („republica"; termenul de „imperiu" este modern, legătura cu *imperium* fiind exclusiv etimologică), între titlurile împăraților se află și cel de *pater patriae* („părinte al patriei") etc. De asemenea, sunt păstrate aproape toate instituțiile romane tradiționale: Senatul, consulatul, pretura, comițiile, tribunatul, pontificatul etc. Toate acestea au însă o existență formală, atâta vreme cât *princeps* este, pe lângă *imperator*, și consul în mai multe rânduri (având drept coleg, de obicei, un om din anturajul său), investit cu puterea tribuniciană (*tribunicia potestate*), *pontifex maximus* etc. Cât privește puterea efectivă a Senatului, este de remarcat că, în teorie, funcția de *princeps* era privită ca o magistratură, Senatul având drept de control și de alegere a persoanei. În practică însă, deși nu era prevăzută transmiterea ereditară a „magistraturii", succesiunea era asigurată prin descendență de sânge sau prin sistemul adopțiunii, Senatul mulțumindu-se adesea să confirme voința principelui. Neexistând nici o legislație care să reglementeze raporturile dintre *princeps* și Senat, în cele trei sec. de existență a **P.** s-a ajuns adesea la contradicții, unele foarte violente; elementul militar — mai ales garda de → pretorieni — a jucat în repetate rânduri un rol însemnat și, nu în puține cazuri, nefast. De raporturile dintre Senat și *princeps* depindea memoria postumă a acestuia din urmă; după moarte împăratul era trecut de Senat în rândul zeilor (devenind *divus*) sau îi era condamnată memoria (*damnatio memoriae*). Este de la sine înțeles că de un tratament favorabil se bucurau numai împărații care, fie că, lipsiți de personalitate, se lăsau manevrați de cercurile senatoriale, fie că, printr-o perfectă diplomație, își exercitau autoritatea cu aparențe „constituționale" (exemplul cel mai elocvent este în această ultimă privință Traian, unul dintre cei mai autoritari împărați, ceea ce nu l-a împiedicat însă să fie onorat cu titlul de *optimus princeps*, ba chiar slăvit ca *iustissimus omnium senator*, „cel mai drept dintre toți senatorii"; Marțial, 10, 72, 9). Alte elemente din care rezultă puterea cvasiabsolută a principelui sunt următoarele: principele controlează finanțele (→

fiscus), este comandant suprem al armatei, administrează direct provinciile „imperiale", de graniță (ai căror guvernatori sînt *legati Augusti*, „trimiși — reprezentanți — ai Augustului") — spre deosebire de cele „senatoriale", controlate de Senat prin proconsuli; împăratul este șeful cultului (*pontifex maximus*), promulgă legi (*decreta principis*), convoacă Senatul în calitate de primul dintre senatori, iar ca tribun comițiile etc. Aceste puteri nelimitate își găsesc un puternic ecou și, totodată, sprijin într-o ideologie specifică și în rel. Încă din anii lui Augustus se dezvoltă cultul imperial, strâns legat de Roma și de concepte tradiționale romane, precum *liberalitas, concordia, pax, virtus, restitutio, gravitas, frugalitas, indulgentia* etc. Se apreciază că intensitatea cultului imperial într-o provincie indică, alături de alte elemente, gradul de romanizare al acesteia. Dincolo de reținerile exprimate mai mult sau mai puțin mascat de spiritele ilustre ale epocii, măcinate de nostalgii republicane (Tacitus, Suetonius etc.), și dincolo de judecata istoriografiei moderne, **P.** s-a dovedit una din formulele politice cele mai eficiente din antichitate și chiar din întreaga ist. a omenirii. Această formă de guvernământ a asigurat unitatea unui stat de cca 3,3 milioane km^2, care a făcut din Marea Mediterană o *Mare Internum* și care a purtat făclia civilizației din Pirinei până la Marea Neagră și de la Rin până la Golful Persic, a unui stat în sânul căruia a înflorit, prin sinteza greco-latină, singura cultură receptată de posteritate ca universală.

A. von Premerstein, *Vom Werden und Wesen des Prinzipate*, München, 1937; J. Béranger, *Recherches sur l'aspect idéologique du Principat*, Basel, 1953; P. Grenade, *Essai sur les origines du Principat*, Paris, 1961; L. Wickert, în *RE*, XXII, 1954, 1998–2296, s.v. *princeps*.

A.A.

principia (lat.), punct de comandă sau clădire de comandament al unui castru. Se compunea dintr-o serie de camere grupate în jurul unei curți centrale. Construcția era plasată în mijlocul castrului cu fața spre *porta praetoria* și conținea trei părți distincte: *atrium*, curtea înconjurată de camere pentru depozitarea armelor — *armamentaria; perystilum*, sala festivă, numită „sacră"; *oecus*, grup de camere care cuprindeau capela (*saccelum*) și, de o parte și de alta a acesteia, sălile de întrunire ale ofițerilor (*scholae*) și birourile (*tabularium*). În capelă se păstrau drapelele (*signa*); era de obicei absidată și sub ea se afla o încăpere pentru păstrarea tezaurului militar (*sacrarium*). Indiferent de mărimea și importanța castrelor (de legiune sau de trupe auziliare) toate **p.** erau astfel concepute, diferențele de la una la alta constând în numărul mai mare sau mai mic al camerelor ce alcătuiau *armamentaria* și *oecus* și suprafața edificiului. În jurul clădirii de comandament în *latera principiorum*, se plasa *auguratorium*, unde comandantul consulta auspiciile, tribunalul, care judeca cu ofițerii și altarul. În părțile laterale erau cantonați ofițerii și soldații aleși să facă de gardă la comandant. Exemple oferă cele din castrele de la Potaissa, Drobeta, Răcari, Slăveni, Racovița, Buciumi, Cășei. La Slăveni a fost descoperită sub *sacellum* o cameră care făcea oficiu de *thesaurus*.

C.V.

Priscus, numele unor demnitari din Imp. Romano-bizantin implicați în ist. României. Mai importanți: **1. P.** *din Panion* (n. ? Panion, Thracia — m. post 472 d.Hr.), istoric, sofist și retor. A trăit la Constantinopol. În 448 a fost trimis de Theodosius II ca ambasador la curtea regelui hunilor Attila, când a străbătut și porțiuni din terit. actual al României și de unde s-a întors prin 449–450. A îndeplinit alte misiuni în Isauria și la Roma (450), la Damasc (453), Alexandria (453), iar în 456 servea pe lângă *magister officiorum*. Autor al unei ist. a Bizanțului și al alteia a goților (în lb. gr.), din care s-au păstrat doar fragmente în *Excerpta de legationibus*. Între acestea au rămas numeroase, foarte importante informații referitoare la huni și la terit. și populația de la N de Dunăre din timpul dominației acestora. Pentru ist. veche a României este unul dintre cele mai valoroase izvoare referitoare la sec. 5, fragmentele păstrate, cunoscute mai ales sub numele de „Ambasadele lui **P.**", conținând date istorice, geografice, etnografice, etnologice etc. de care istoriografia modernă nu se poate lipsi (A.B.). **2.** (sfârșitul sec. 6), general cu activitate importantă în organizarea și apărarea limesului dunărean al Imp., a întreprins expediții victorioase împotriva avarilor și slavilor în Banat în 593 și 601 (R.P.)

Colonna, *Storici*, I, 102–105; *PLRE*, II, 906; *FHDR*, II, 246–299.

A.B. și R.P.

Priseaca, com. în jud. Olt (la 17 km N–NE de Slatina), pe terit. căreia s-au descoperit un tezaur de monede romane republicane, cărămizi, ceramică

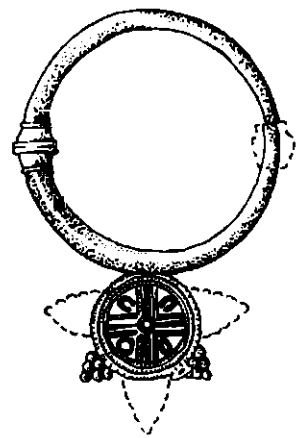

Fig. 223. Cercel de argint din tezaurul de la Priseaca.

romană și un tezaur de 141 monede bizantine de argint de la împărații Constans II (641–668) și Constantin IV (668–685), împreună cu doi cercei stelați din același metal. Ultima descoperire este singura de acest fel cunoscută pe terit. României. Ascunderea tezarului pare să fi avut loc în jurul anului 680, din motive greu de stabilit; vasul în care a fost depus este de tip borcan, cu decor de linii simple și în val dispuse pe umăr.

D. Tudor, *OR*[4], 27, 231; M. Butoi, în *SCPiești*, 1, 1968, 97–104; B. Mitrea, în *SCN*, 6, 1975, 113–125.

I.B.

Prislava v. **Nufăru**

Probota, com. în jud. Iași, pe terit. căreia s-au descoperit resturi de elefantide, așezări din paleoliticul superior, neoliticul timpuriu (cultura Criș) și epoca bronzului, precum și morminte din epoca bronzului (cultura Noua), sec. 2–3 d.Hr. și 10–11. Mormintele din sec. 2–3 d.Hr., cu un inventar foarte bogat, alcătuit din vase de lut, fibule, catarame, cercei, oglinzi de metal, clopoței, săbii, pumnale, mărgele, fusaiole etc., aparțin populației sarmatice, iar acelea din sec. 10–11 turanicilor.

Em. Zaharia, N. Zaharia, în *Materiale*, 8, 1962, 599–608; V. Spinei, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, 400.

I.I.

probuli (< gr. προβουλοι) (în Grecia antică), membrii comisiei executive a → Sfatului sau ai unui consiliu restrâns care funcționa pe lângă Sfat și îl prezida, după cum se cunoaște în regimul oligarhic de la Corinth și în cetățile Histiaia, Eretria, Corcyra. **P.** menționați la Callatis în decrete din sec. 4–2 î.Hr. activau prin rotație timp de o lună și aveau atribuții executive și administrative legate de relațiile cu străinii (încununarea publică a → proxenilor și proclamarea meritelor acestora, stabilirea locului de expunere a decretelor de proxenie). Deoarece la Callatis comisiile executive ale Sfatului erau formate de aisimneți, este probabil că **p.** formau aici un colegiu restrâns de înalți magistrați care activa paralel și concomitent cu sancțiunile Sfatului, fiind poate superior acestuia, ca în cetățile gr. menționate mai sus.

G. Busolt, I[3], 363–364; Gr. Tocilescu, în *AEM*, 14, 1981, 35, nr. 88; E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, 83, nr. 94 (*SGDI*, nr. 3089); S. Lambrino, în *Epigraphica*, 7, 1945, 22–26; A. Aricescu, în *StCl*, 3, 1963, 315–318.

A.Ș.

Probus (Marcus Aurelius Probus) (n. 19 aug. 232 d.Hr., Sirmium — m. sept. 282 d.Hr., Sirmium), împărat (începutul lui iul. 276 — sept. 282) de origine illirică, născut dintr-o mamă nobilă scăpătată și un militar de profesie, ajuns tribun. A îmbrățișat

Fig. 224. Probus.

cariera armelor și ajunge tribun militar în vremea domniei asociate a lui Valerian și Gallienus, iar apoi, sub Aurelian, comandant de leg., ilustrându-se prin îndeplinirea de misiuni importante pe diferite fronturi din Raetia, Illyricum, Africa, Libia, Egipt și Syria. Proclamat împărat de trupele din Syria, **P.** se îndreaptă spre Tarsus, unde se afla armata lui Florianus, fratele și succesorul lui Tacitus. Trupele acestuia îl asasinează pe propriul împărat și trec de partea lui **P.** care este confirmat de Senat, evitându-se astfel un nou război civil. Revenit la Roma pe traseul Antiochia-Cyzic-Sudoca-Siscia-Aquilea în 277, noul împărat își îndreaptă armata spre Gallia, unde triburile germanice se aflau încă din toamna lui 275 și pe care o devastaseră, ajungând în vară la Lugdunum, o parte din efective acționând în Raetia și Noricum. Urmare a două campanii ce s-au prelungit până în 278, a reușit să-i înfrângă pe franci, alamani, vandali și burgunzi, precum și pe lugi (populație balto-slavă dintre Oder și Vistula), pacificând întreaga zonă, ceea ce se reflectă în emisiunile monetare de la Ticinum și Siscia, unde împăratul este prezent la sfârșitul toamnei. În 279 înfrânge bandele sarmatice infiltrate în Illyricum, ca probabil ceva mai târziu, poate în 280, să se plaseze episodul relatat astfel în *SHA, Vita Probi*, 16, 3: „și-a continuat drumul în Thracia, primind, fie ca prietene, fie ca supuse, toate populațiile getice înspăimântate de faima acțiunilor și copleșite de forța vechiului renume roman". Istoricii moderni reține că expresia *populi Getici* ar avea un sens geografic, fiind vorba foarte probabil de carpi, sarmați și goți, poate și de alții, aflați între Carpați și Dunăre, amenințați de alte neamuri în migrație. De la Serdica, prin Cyzic, **P.** cu armata reorganizată lichidează isaurienii în Lycia, Pamphilia și Pisidia, după care, de la Antiochia pleacă în Egipt, unde restabilește ordinea tulburată de blemmi și lichidează uzurparea lui Iulius Saturninus, guvernator al Syriei, care se proclamase împărat la Alexandria. Tot în 280 încheie un acord de pace cu Narses, regele perșilor. În 281, după ce înfrânge forțele uzurpatorilor care se proclamaseră împărați la Colonia, în Britannia și la Lugdunum — dacă nu cumva tot la Colonia (ultimul dintre ei,

Proculus, învins pe Rin, se refugiază la franci dar este predat romanilor și executat), **P.** își serbează cu mult fast triumful la Roma. Colonizarea a 100 000 de bastarni la S de Dunăre, urmând o linie politică mai veche a Imp., s-ar putea plasa după întoarcerea din Orient și înainte de luptele cu contracandidații la tron. Operația pare a fi fost un succes, ei păstrând „credință romanilor", spre deosebire de gepizi, greutungi și vandali, transferați tot atunci. Un alt transfer de populație petrecut ceva mai devreme (278?), va genera o poveste marinărească de excepție, interesând și ist. noastră veche. O mare ceată de franci, colonizați undeva pe coasta Pontului Euxin, poate în Dobrogea, s-au îmbarcat pe corăbii furate, au devastat orașe din Grecia, Asia Mică și Sicilia, în speță Syracusa; respinși apoi pe coasta africană, au ajuns prin Gibraltar și Oceanul Atlantic în ținuturile de baștină de la gurile Rinului. Cu toată dorința de pace a împăratului, reflectată de biografia din *SHA*, se pare că la Sirmium acesta se pregătea de o nouă campanie împotriva perșilor, atunci când în sept. 282 a fost ucis, în urma unei răscoale a unei părți din armată, ce aflase vestea proclamării lui Carus, prefectul pretoriului, ca împărat în Raetia, și era probabil nemulțumită de severitatea lui **P.**, care-i punea pe militari la muncă, fiind de părere că „soldatul nu trebuie să consume hrana pe gratis" (*SHA, Vita Probi*, 20). Pe vremea lui s-a desfășurat o intensă activitate constructivă, fiind terminat la Roma zidul de incintă intrat în ist. canal lui Aurelian, de întreținere a rețelei rutiere, de asanări și irigații în scopul fertilizării solului și asigurării de recolte mai bune de grâne, a încurajat plantațiile de viță de vie etc. În Drobogea, în vremea lui **P.** se încheie lucrări începute sub Aurelian la incintele de la Histria și foarte probabil la Tomis și Callatis, poate și la altele, ca de exemplu la Murighiol, unde o asemenea fază a fost postulată, dar acolo știm acum că noul zid de apărare a fost fundat abia în 301/302–305. În alte cazuri, bănuiala existenței unor lucrări de fortificare în vremea domniei lui **P.** are încă de așteptat măcar un început de confirmare, ca de altfel și ipoteza construirii atunci a unor valuri din Moldova și Basarabia. Certă este însă prezența în număr destul de mare în Dobrogea a emisiunilor monetare ale lui **P.**, nu numai în cetățile gr. de pe coastă (Histria, Callatis, Tomis) sau în fortificațiile de pe Dunăre (Axiopolis, Carsium, Troesmis, Halmyris, Noviodunum etc.), dar și în alte așezări cu caracter rural de mai mică sau mai mare importanță (spre exemplu, Niculițel). Le găsim prezente în cantități apreciabile în capetele de pod nord-dunărene ale Imp., la Sucidava, Drobeta și Dierna, dar nu lipsesc nici în zone mai apropiate sau mai depărtate din fosta provincie Dacia părăsită de Aurelian, atât în fostele așezări urbane (Napoca) sau castre ori așezări fortificăte (Gherla, Mehadia, Aquae), cât și în numeroase așezări mai modeste, situate altă dată în interiorul Imp. sau în afara lui: Aghireșu și Gilău, jud. Cluj; Cristești, jud. Mureș; Sighișoara; Obreja, jud. Alba; Rupea, jud. Brașov; Brașov, împrejurimi; Diosig, Sâniob și Cadea, com. Săcueni, jud. Bihor; Pecica, jud. Arad; Cenad și Lăpușnic, com. Bara, jud. Timiș; Timișoara; Izgar, com. Vermeș, Nicolinț, com. Ciuchici și Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin; Gogoșu și Balta Verde, com. Gogoșu, jud. Mehedinți; Sura, com. Slivilești, jud. Gorj; Râureni, jud. Vâlcea; Orlea, jud. Olt; Roșiori de Vede și Troianul, jud. Teleorman; Bârlad, jud. Vaslui; Târgu Ocna, jud. Bacău; Iași și Botoșana, jud. Suceava.

E. Dannhäuser, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Probus (276–282)*, Jena, 1909; K. Pink, în *NZ*, 73, 1949, 13–74; G. Vitucci, *L'imperatore Probus*, Roma, 1952; R. Vulpe, în *DID II*, 283–290; *Histria III*, 79 și 168–169; J. Lafaurie, în *BSFN*, 29, 1974, 2, 517–525; D. Tudor, *Figuri de împărați romani*, IH, București, 1975, 33–40; Gh. Poenaru Bordea, în *SCN*, 6, 1975, 73, 89 și 104, și 12, 1997, 43, 56–58 și 67; O. Toropu în *ECR*, 626–627; P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon de la réouverture de l'atelier par Aurélien à la mort de Carin (fin 274–mi-285)*, Wetteren, 1976; M. Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, în *BSNR*, 75–76 (1981–1982), 1983, 184 și 192; *Histria VI*, 151 și 164; C. Domăneanțu, A. Sion, în *SCIVA*, 33, 1982, 4, 377–394; V. Butnariu, în *AM*, 11, 1987, 118–120 și 123–139; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, în *SCN*, 9, 1989, 54–55 și 59–64; Al. Suceveanu în Al. Suceveanu, Al Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, 34–35; C. Opaiț, în *Peuce*, 10, 1991, 463; A. Popescu, în *SCN*, 10 (1993), 1996, 49 și 58; M. Zahariade, în *Pontica*, 27, 1994, 173–186; Gh. Poenaru Bordea, P.I. Dicu, în *BSNR*, 88–89 (1994–1995), 1998, 34, 43–46 și 51–52; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, A. Popescu, în *SCN*, 12, 1997, 84, 86 și 104–105.

G.P.B.

Proconnes (Marmara), insulă în Propontida sau Marea de Marmara, având o suprafață de 110 km², renumită pentru carierele sale de marmură (Strab., VII, 331), încă din epoca gr. clasică. În perioada romano-bizantină (sec. 4–6 d.Hr.) atelierele din **P.** prelucrau marmură pentru întreg bazinul Mării Negre, al Adriaticii și al Mediteranei. Marmura de **P.** este de culoare albă, cu vine ușor cenușii, fiind folosită pentru decorația arhitectonică, sarcofage și pavimente. Pe terit. fostei provincii romano-bizantine Scythia Minor (Dobrogea) s-au descoperit mai multe baze și fusuri de coloane, capiteluri, plăci de balustrade (→ *cancelli*) și sarcofage din marmură de **P.** în localit. Tomis, Callatis, Histria și Tropaeum Traiani.

L. Robert, în *Hellenica*, 11–12, Paris, 1960, 25–26; id., în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 327, nota 15; A.K. Orlandos, *Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens grecs*, II, Paris, 1968, 11; id., *Basilike*, 2, 246; *MPR; ACR*, I, passim.

I.B.

Procopius (n. cca 326 d.Hr. — m. 27 mai 366 d.Hr., Constantinopol), comandant militar roman originar din Cilicia, înrudit cu mama împăratului → Iulianus Apostata. În anul 358 era *tribunus* și *notarius* și a fost trimis împreună cu Lucillianus în misiune diplomatică în Persia. În 363 era însărcinat, împreună cu Sebastianus, cu comanda unor trupe la granița cu aceeași țară; a participat activ la războaiele lui Iulianus cu perșii. Întrucât împăratul îi promisese succesiunea la tron, iar la comanda Imp. au urmat Iovian și apoi → Valens și Valentinian, **P.** s-a retras mai întâi în Cappadocia și ulterior în Chersones. Profitând de nemulțumirile de ordin fiscal ale populației capitalei de la începutul domniei lui Valens și invocând înrudirea cu Constantin cel Mare, s-a proclamat împărat la 28 sept. 365 cu ajutorul a două leg. aflate în garnizoană la Constantinopol. A câștigat repede orașul de partea sa, căruia i s-au alăturat dioceza Thraciei și provinciile Bithynia și Hellespont. Potrivit unor surse literare ale vremii, s-ar fi proclamat împărat în N Mării Negre, de unde ar fi mers la Constantinopol și cu ajutorul goților, pe lângă unități credincioase lui. Treptat, trupele au trecut de partea lui Valens. **P.** a fost prins și decapitat, aliații lui pedepsiți iar goții veniți peste Dunăre în ajutor au fost dezarmați și colonizați în Imp. Imediat după aceea a întreprins Valens expediția împotriva goților de la N de fluviu (367–369), încheiată cu tratatul de la → Noviodunum.

Amm. Marcell., XVII, 4, 13; XVIII, 6, 17; XXIII, 3, 5; XXV, 8, 77; XXVI, 9, 11; RE, XXIII, 1, 1957, col. 252–256; E. Stein, *Histoire*, I, 169–176; *DID II*, 393–394; *ECR*, 628.

A.B.

Procopius *din Caesarea*, istoric bizantin născut la Caesarea în Palestina la sfârșitul sec. 5 d.Hr. A urmat studii de drept la Constantinopol și a practicat un timp avocatura. A devenit secretar și consilier al lui Belisarie, conducătorul de oști al lui Iustinian, pe care l-a urmat în campaniile din Persia, Africa și Italia (527–534) și din nou în Persia (în 541). În 542 se găsea la Constantinopol, unde i s-au acordat titlurile de *illustris* și *patricius*. Este probabil unul și aceleași cu **P.**, → *praefectus Urbi* din 562–563. Din cadrul operei sale redactate în lb. gr., cea mai importantă, „Despre războaie" (Ὑπὲρ τῶν πολήμον) (în opt cărți), a fost scrisă între 545–553 și cuprinde relatări despre războaiele cu perșii (I–II), campania contra vandalilor (III–IV), războaiele cu goții (V–VII) și ist. anilor 551–553 (VIII). Laudativ în cuprins la adresa lui Iustinian și Belisarie, **P.** încearcă totuși, și reușește în bună măsură, să fie un observator obiectiv al evenimentelor la care a participat direct, respectând realitățile istorice. Avându-i exemplu pe marii istorici ai antichității clasice, **P.** îi urmează în a completa ist. strict evenimențială cu informații geografice, etnografice sau politice colaterale, colorând astfel narațiunea și folosind totodată un stil viu și plăcut. Între 553–555 a scris „Despre zidiri" (Περὶ τῶν κτισμάτων) cunoscută și citată mai mult cu titlul lat. *De aedificiis*, unde autorul elogiază activitatea constructivă de amploare a lui Iustinian în Imp. și mai ales la granițele lui. Lucrarea este astfel de un interes deosebit pentru cercetarea arheologică, inclusiv pentru regiunea Dunării de Jos. În schimb, în „Istoria secretă" (Ἀνέκδοτα = *Historia Arcana*), scrisă probabil după 565, caracterul relativ obiectiv al primei lucrări și elogiile enunțate sunt înlocuite cu atacuri violente la adresa lui Iustinian, a Theodorei, chiar a lui Belisarie și a întregii curți. Chiar dacă inegale între ele în privința conținutului și formei, operele lui **P.** sunt un izvor extrem de bogat și, în multe privințe, încă mult discutat, de informații privind nu doar ist. bizantină timpurie în special din epoca lui Iustinian, dar și pentru ist. țărilor balcanice, inclusiv a României în aceeași perioadă. Astfel, lucrarea „Despre războaie" conține date importante privind neamurile aflate în migrație sau o vreme staționate în această zonă: goți, gepizi, slavi, sclavini, anți etc., inclusiv observații demne de reținut privind viața lor socială și spirituală, numeroase precizări onomastice, precum și știri despre topografie și toponimie, unele încă disputate de specialiști. „Despre zidiri" este un adevărat repertoriu al așezărilor fortificate de la Dunărea de Jos, începând, în ceea ce privește terit. de azi al României, cu Drobeta (în sec. 6 probabil → Theodora) și terminând cu orașele de la Marea Neagră. Chiar dacă uneori localizările sau însăși ordinea dată de **P.** par discutabile, denumirile sunt schimbate — temporar în anumite cnzuri — sau aesigure, iar autorul exagerează afirmând că toate au fost clădite sau complet refăcute în timpul și grație lui Iustinian, lucrarea rămâne cea mai bogată și mai utilă sursă de informații privind orașele și târgurile de pe tot acest terit., mare parte din ele fiind deja sigur localizate și identificate arheologic. Și „Istoria secretă" conține date istorice concrete și corecte privind în special unele deplasări ale neamurilor „barbare" contemporane autorului, împreună cu efectele lor pe plan local și regional.

Procopii Caesariensis *Opera omnia*, ed. J. Haury, ed. stereot. corr. G. Wirth, Leipzig, 1962–1964; Colonna, *Storici*, I, 105–111; *DID II*, passim; *FHDR*, II, 432–475; *DIVR*, 490–491.

A.B.

Proculius, general roman, legat al *leg. XIII Gemina* în Dacia. Menționat într-o inscripție la Apulum, pusă de un grup de *stratores legionis XIII Gem(inae)*, pentru sănătatea lui G. Hasta, consulatul *III Daciarum*.

M.Z.

procurator (lat.) (în adm. Imp. Roman), funcționar din ordinul ecvestru. În ordinea importanței lor se cunosc **p.** *pro legatibus* (procuratori în locul guvernatorului) sau **p.** *agentes vice praesidum* (acționând în numele guvernatorului), **p.** *provinciarum* (procuratori cu însărcinări financiare, atașați guvernatorilor), **p.** ai casei imperiale (*patrimonium Caesaris* sau *res privata*) (v. *fiscus*). Numeroșii **p.** întâlniți în inscripții din vremea lui Marcus Aurelius erau destinați percepерii impozitelor indirecte, sau a diverselor venituri monopolizate (**p.** *salinarum, metallorum, monetarum,* etc.). De asemenea, pe lângă fiecare corp de trupă există un **p.** *castrensis*. Din această lungă serie a **p.** *agentes vice praesidum,* trei **p.** financiari din Dacia Apulensis (Herennius Gemellinus, Ulpius Victor, Q. Axius Aelianus). În schimb, în Dacia Inferior funcționează de la bun început **p.** cu rang de *praesides* (Plautius Caesianus, T. Flavius Constans, Iulius Fidus Aquila, T. Flavius Priscus Gallonius Fronto, Q. Marcius Turbo) ca și în Dacia Porolissensis (Livius Grapus, Flavius Italicus, Ti. Claudius Quintilianus, M. Macrinius Vindex, L.Sempronius Ingenuus) și Malvensis (M. Macrinius Avitus Catonius Vindex, M. Aurelius Cassianus). În Dacia existau și **p.** financiari ai diferitelor provincii cum ar fi Dacia Superior (T. Desticius Severus), Apulensis (P. Cominius Clemens, C. Sempronius Urbanus, T. Claudius Xenophon, L. Octavius Felix, T. Cornasidius Sabinus, M. Aurelius Heraclitus, Herrenius Gemellinus, Ulpius Victor, Q. Axius Aelianus, P. Aelius Hammonius) și Porolissensis, care, după venirea *leg. V Macedonica* la Potaissa, era condusă de fapt de legatul acestei leg. (C. Aurelius Atilianus, M. Valerius Maximianus, Aelius Constans, C. Valerius Catullinus, P. Aelius Sempronius Lycinus, M. Cocceius Genialis și Ulpius Victor). Tot în Dacia sunt cunoscuți 10 **p.** *aurariarum* (M. Ulpius Hermias, A. Senecius ...ontianus, Maximus, Aelius Sostratus, C. Aurelius Salvianus, L. Macrius Macer, M. Iulius Apollinaris și Papirius Rufus, plus doi anonimi) dar ei nu erau obligatoriu de rang ecvestru, putând fi chiar liberți. Și aici ca și în Moesia Inferior au existat o serie de **p.** și în fruntea serviciului vamal (v. *portorium*). În schimb în Moesia Inferior, provincie de rang consular (guvernatorul trebuia să fi fost în prealabil consul) sunt menționați numai **p.** financiari (Cornelius Latinianus, L. Septimius Petro....., M. Valerius Maximianus, T. Aurelius Calpurnianus Apollonides, Modius Terventinus, L. Titinius Clodianus, C. Titius Similis, P. Aelius Hammonius, Q. Caecilius Reditus, P. Livius Larensis).

H.G. Pflaum, *Carrières,* passim; M. Macrea, *Viața,* passim; Al. Suceveanu, *VEDR,* 153, nota 76.

A.S.

procurator aurarium (lat.) (în adm. romană), funcționar din serviciul economic-administrativ al provinciei Dacia, însărcinat în mod special cu coordonarea și administrarea exploatării aurului din Munții Apuseni. Minele de aur, proprietate imperială, erau exploatate prin munca sclavilor, a celor condamnați la muncă forțată (*damnati ad metalla*) și a oamenilor liberi angajați prin contract. De cele mai multe ori minele erau exploatate de arendași (*leguli*). Arendarea și exploatarea minelor erau supravegheate de către un numeros aparat administrativ format din sclavi și liberți publici, aflați sub conducerea **p.a.** Acesta avea în subordine o serie de funcționari menționați în inscripțiile de la Ampelum: *tabularii, adiutores tabularii, ab instrumentis tabularii, dispensatores, librarii, a commentariis, beneficiarii.* Toată această funcționărime (*liberti et familia aurariarum*) constituia un „corp solidar". Arondașii minelor (*leguli aurariarum*), în majoritate *Pirustae* și *Baridustae, gentes* de origine iliro-dalmată transferate în Dacia„erau oameni liberi și înstăriți, constituind asociații cu caracter profesional. Se cunosc, din inscripții, mai mulți **p.a.**: M. Ulpius Hermias, libert, pe vremea lui Traian-Hadrian, mort la Ampelum, în timpul serviciului; Maximus, în timpul lui Marcus Aurelius sau Commodus; pe la 215 d.Hr. este atestat un ultim **p.a.**, cu nume necunoscut, într-o inscripție pusă de *Suriacus, Aug(usti) n(ostri) disp(ensator) aur(ariarum).*

M.Z.

Profuturus, comandant militar (probabil *comes rei militaris per Thracias*) (377–378 d.Hr.), însărcinat de împăratul Valens, pe când se afla la Antiohia (în 377), cu conducerea operațiilor militare, împreună cu Traianus, împotriva → goților răsculați de pe terit. Thraciei. **P.** a făcut joncțiunea cu Richomeres, comandantul trupelor din V, trimise în ajutor de Gratianus, nepotul lui Valens; **P.** și Traianus s-au unit sub conducerea lui Saturninus. A luat parte la bătălia împotriva goților din punctul → *Ad Salices,* situat pe terit. Dobrogei, undeva între Histria și Delta Dunării (Amm. Marcell., 31, 7, 2–16; 8, 3).

W. Ensslin, în *RE,* 23, 1, 1957, 113; *PLRE,* I, s.v.; *DID II,* s.v.

I.B.

Promotus (Flavius Promotus), *magister militum* în Răsărit (386–391 d.Hr.). *Comes Africae* (?) înainte de 386. *Magister peditum* în Thracia în 386, când a nimicit trupele ostrogote (greuthunge) conduse de Odothaeus, după ce mai întâi le-a momit să treacă Dunărea în Imp. În 388 a fost numit de Theodosius I comandant suprem al cavaleriei (*magister equitum*). În 389, consul împreună cu Timasius. În 391 l-a ajutat pe Theodosius I la campania militară contra goților în apropiere de Thessalonike, după întoarcerea din expediția victorioasă împotriva uzurpatorului *Maximus Magnus.* Asasinat în 391 de

o bandă de barbari, se pare la instigația rivalului său Rufinus (*Consularia Constantinopolitana*, a. 386; Zosimos, IV, 35, 1; 38, 1–39; 45, 2; 49, 3; 51, 1–3; V, 3, 2).

W. Ensslin, în *RE*, 23, 1, 1957, 734–735; *PLRE*, I, s.v.; *DID II*, 405.

I.B.

pronaos (gr.) **1.** (în templele greco-romane), spațiul dinaintea → naosului, mărginit pe latura din față de coloane și pe celelalte trei de ziduri pline. Câte un **p.** se cunoaște la templele gr. ale lui Zeus și Afroditei de la → Histria. **2.** (în bisericile bizantine), încăperea dinaintea naosului rezervată femeilor. Câte un **p.** bine distinct aveau bisericuțele rupestre B 1, B 2 și B 4 de la Basarabi (fost Murfatlar, jud. Constanța) (sec. 10 d.Hr.). V. și *narthex*.

Histria I, 246–256; D. Theodorescu, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 291–293 și 300–301; I. Barnea, în *DID III*, 195–196, 197 și 202.

I.B.

pronoia (gr. πρόνοια· „prevedere, purtare de grijă, administrație"), sistem potrivit căruia, după anul 1028 d.Hr., sub epigonii dinastiei macedonene și în continuare, se dădeau în administrația (εἰς πρόνοιαν) celor „puternici" mari suprafețe de terenl, cu obligația ca aceștia să achite impozitele, în locul cultivatorilor care treceau sub patronajul lor, în virtutea actului de concesiune din partea conducerii. Noul sistem, caracteristic feudalismului bizantin, a dus la ruinarea proprietății → stratioților, la decăderea treptată a armatei și a economiei statului, în favoarea aristocrației civile și a marilor proprietari funciari, în mâinile cărora trecea puterea politică și economică a Imp. Bizantin în continuu regres.

G. Ostrogorsky, *Histoire*, 353 și urm.; *DID III*, 120–121.

I.B.

propylon (gr.), fronton triunghiular sau semicircular, susținut de două, mai rar patru coloane, plasat în fața intrării la clădirile mai importante, de obicei cu caracter sacru sau public. El folosea și ca protecție pentru intrarea respectivă. Un elegant **p.** se afla în fața intrării de pe latura de S a → narthexului bazilicii de marmură de la Tropaeum Traiani, altul la intrarea în atriul bazilicii cu transept din aceeași cetate.

M. Wegner, în *EAA*, 6, 1965, s.v.; Lemerle, *Philippes*, 291–292; Orlandos, *Basilike*, I, 85, 89, 92, 93, 102, 144–156 și passim; *ACR*, I, pl. 61 și 62.

I.B.

prosopografie (< gr. πρόσοπον: „chip, înfățișare, persoană"; γράφειν: „a descrie"), disciplină auxiliară a ist. care are ca obiect studierea personalităților care au trăit într-o anume perioadă istorică într-o cetate sau zonă geografică, precum și a tuturor persoanelor care au aparținut unei anume categorii sau grupări sociale ori juridice. Apariția **p.** a fost stimulată de dezvoltarea studiilor de ist. socială; strângerea sistematică a tuturor datelor izvoarelor sub forma unor lexicoane de persuane oferă o imagine prețioasă asupra societății, precum și asupra vieții economice, administrative și militare dintr-o anumită epocă. **P.** contribuie la cunoașterea pe cât posibil de amănunțit a anumitor personalități și grupări sociale cu încrengăturile lor; ea are astfel unele domenii comune cu genealogia și onomastica. Studiile de **p.** sunt auxiliare de neprețuit pentru domenii vaste ale ist. antice, cele mai vechi privind încă epoca miceniană (v. M. LIndgren, *The People of Pylos. Prosopographical and Methodological Studies in the Pylos Archives*, 2 vol., Uppsala, 1973); pentru epocile gr. clasică și elenistică se pot cita deja câteva contribuții (J. Kirchen, *Prosopographia Attica*, 2 vol., Berlin, 1901 și 1903, reimprimate și completate cu tabele de concordanțe de S. Lauffer, Berlin, 1966; J.K. Davies, *Athenian Propertied Families 600–300 B.C.*, Oxford, 1971; A.S. Bradford, *A Prosopography of Lacedaemonians from the Death of Alexander the Great 323 B.C. to the Sack of Sparta by Alaric A.D. 396*, München, 1977; W. Peremans, E. Van't Dack ș.a., *Prosopographia Ptolemaica*, 9 vol., Löwen, 1950–1981). Studiile prosopografice se sprijină pe diferite categorii de izvoare — îndeosebi narative și epigrafice. Nu întâmplător **p.** s-a constituit ca știință abia după publicarea marilor culegeri de inscripții gr. și lat. (v. *epigrafie*). Din același motiv, cele mai de seamă contribuții privesc epoca imperială romană. Dintre toate, realizarea cea mai valoroasă prin amploarea și semnificația sa rămâne *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III (PIR)*, în trei părți — primele două apărute în 1897 (literele A–C, de E. Klebs; D–O, de H. Dessau), cea de-a treia în 1898 (literele P–Z, de P. de Rhoden și H. Dessau). Progresele cercetărilor de **p.** și noile descoperiri epigrafice au făcut necesară aducerea la zi a acestei opere; munca de reeditare și-au asumat-o Edm. Groag și A. Stein (*PIR*^{2}), autori ai părților I (A–B, 1932), II (C, 1936), III (D–F, 1943), IV/1–2 (G–I, 1952–1966); această întreprindere științifică a fost continuată de Leiva Petersen: părțile IV/3 (L, 1967), V/1 (L, 1970), V/2 (M, 1983), V/3 (N–O, 1987; în colaborare cu J. Burian, K.–P. Johne, L. Vidman, K. Wachtel). În afară de acestea, se mai pot menționa câteva lucrări pe teme speciale: H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I–V, 1960 și *Supplément*, Paris; 1982; B. Dobson, *Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung Laufbanhnen und Persönlichkeiten eines römischen Offizierranges*, Köln, 1978 (*Beihefte der Bonner Jahrbücher*, 37); H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt*

ab Augusto ad Gallienum, I–IV, Leuven, 1976–1977–1980–1987. O menţiune specială merită cele două volume conţinând lucrările colocviului *Epigrafia e ordine senatorio* ţinut la Roma în mai 1981 (publicate în *Tituli*, 4 şi 5, Roma, 1982). De o utilitate deosebită sunt *Laterculi praesidum* întocmiţi de B.E. Thomasson şi strânşi cu câţiva ani în urmă într-un volum (Göteborg, 1985). Pentru ţinuturile ce ne interesează, rămân încă utile unele lucrări mai vechi, precum cele ale lui A. Stein, *Die Legaten von Moesien* (Budapesta, 1940) şi *Die Reichsbeamten von Dazien* (Budapesta, 1944) precum şi cea a lui J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior* (Weimar, 1966). O serie de studii risipite în diferite publicaţii, tratând îndeosebi carierele unor legaţi sau procuratori imperiali ai provinciilor Dacia sau Moesia Inferior, au adus contribuţii importante la **p.** Imp. Roman (unele deja consemnate în ultimele fascicule din *PIR*^{2}). Pentru epoca romană târzie, dispunem de: A.H.M. Jones, J.R. Martindale, J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge, 1, 1971 (perioada cuprinsă între anii 260–395) (*addenda et corrigenda*, în *Historia*, 23, 1974, 246–252 şi 29, 1980, 474–487), II, 1980 (J. Martindale; perioada 395–527), III (în pregătire; perioada 527–641), precum şi de *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*, I (A. Mandouze); *Prosopographie de l'Afrique chrétienne (303–533)*, Paris, 1982. Pentru epoca bizantină a se vedea: F. Winkelmann, *Probleme einer byzantinischen Prosopographie des 8. und 9. Jahrhunderts*, în H. Köpstein, F. Winkelmann, *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz*, Berlin, 1983, 121–129.

Probleme generale: D.M. Pippidi, în *DIVR*, 491–492; *Tituli*, 4, 1982, 681–693 (informările prezentate de L. Petersen, J.R. Martindale, W. Eck, B.E. Thomasson); K.-P. Johne, *Acta Centri Historiae Terra Antiqua Balcanica*, II, 1987 (*Actes du IXe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, I, Sofia, 31 VIII – 7 IX 1987), 198–200.

C.C.P.

prothesis (gr.; „punere înainte") (în bazilicile paleocreştine şi în bisericile bizantine), încăperea (partea) situată de obicei în stânga (la N) altarului, unde se afla câte o masă (mese) pe care se depuneau darurile aduse de credincioşi pentru liturghie. Se mai numeşte şi *proscomidie* (gr. „aducere înainte"). O astfel de masă, cruţată în masivul de cretă, se află în altarul bisericuţei B 4 de la → Basarabi (fost Murfatlar, jud. Constanţa) (sec. 10 d.Hr.).

Lemerle, *Philippes*, 383–384, 386; Orlandos, *Basilike*, 1, 226; II, 486–488; I. Barnea, în *DID III*, 202–203; *ACR*, 2, 58–59.

I.B.

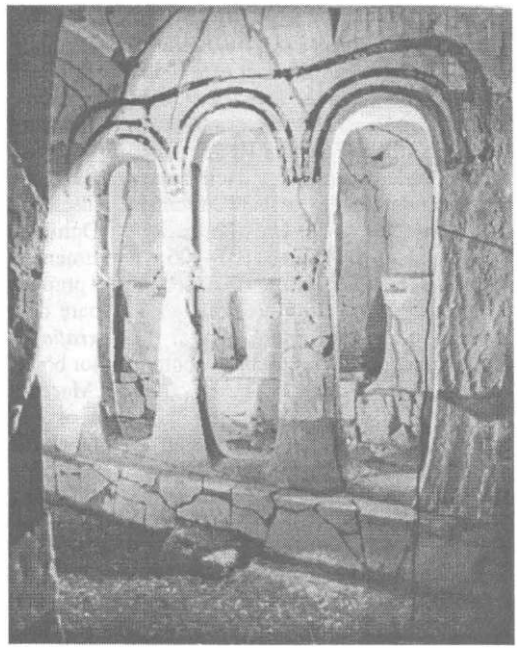

Fig. 225. Altarul bisericuţei B 4 de la Basarabi, jud. Constanţa.

protoistorie, epocă din trecutul îndepărtat al umanităţii, pentru care cunoaşterea ist. şi culturii unui spaţiu dat beneficiază de mărturia primelor izvoare scrise, esenţialmente de origine externă. În cazul spaţiului de azi al României, **p.** începe cu mărturiile unora dintre cei dintâi scriitori, geografi şi istorici gr. Este vorba de Hesiod (339), care în sec. 8 î.Hr. vorbeşte despre „Istrul care curge frumos", de Hecateu (la Ştefan din Bizanţ, fragm. 172), care menţionează oraşul Orgame (Argamum), „cetate lângă Istru", şi în principal de → Herodot (IV, 93–96) respectiv de primele evenimente din ist. geţilor consemnate de acesta: conflictul lor cu marele rege persan Darius (519 sau 514 î.Hr.). În acelaşi context Herodot dă informaţii de maxim interes privitoare la geografia spaţiului carpato-dunărean (IV, 48), la originea, obiceiurile şi ist. agatirşilor (IV, 10, 78, 100, 104, 119, 125) şi, pe un plan geografic mai larg, referitoare la traci şi sciţi. În sec. următoare, alţi autori gr. şi lat. relatează evenimente de ist. universală sau regională în care geţii au fost pe rând antrenaţi: intervenţia regelui macedonean → Filip II în conflictul dintre un anonim → *rex Histrianorum* şi regele scit → Atheas în 339 î.Hr. (Iustin, IX, 1–3), expediţia lui → Alexandru cel Mare împotriva tribalilor şi a geţilor nord-dunăreni în anul 335 î.Hr. (Arrian, I, 3–4), războaiele purtate de regele → Lysimachos contra lui Dromichaites în anii 300–292 î.Hr. (Diodor, XXI, 11–12), sosirea bastarnilor în spaţiul est-carpatic (Ps. Scym., 797) şi expediţiile lor în Peninsula Balcanică în anii 179–168 î.Hr. (Polyb., XXVI, 9 şi

XXIX, 9, 12; Diodor, XXX, 19–20 și XXXI, 14; Tit. Liv., XXXIX–XLII, XLIV–XLV). Deși primul autor care vorbește de daci este abia Caesar (*bell. Gall.*, VI, 25, 2; *fines Dacorum*), evenimentele de care se leagă apariția acestora în scena ist. datează încă de la sfârșitul sec. 2 î.Hr. (Frontin., II, 4, 3). De aici înainte, ist. geților și a dacilor este marcată de o serie neîntreruptă de conflicte cu romanii, culminând cu războaiele din vremea împăraților Domitian (85–89 d.Hr.) și Traian (101–106). Evenimentele majore ale acestor ultime două sec. ce au premers cucerirea romană sunt înregistrate de izvoare de o mare valoare documentară, cum ar fi *Geografia* lui Strabon (acțiunile lui Burebista contra celților boii și taurisci, atacurile sale în Thracia, Illiria și Macedonia, mutarea celor 50 000 de geți în Thracia, organizată de S. Aelius Catus), *Istoriile* lui Tacit (atacurile dacilor și sarmaților la S de Dunăre în anii 67—68 d.Hr.), sau *Istoria romană* a lui Dion Cass. (expediția lui M. Licinius Crassus contra bastarnilor și a unora dintre geți în anii 29–28 î.Hr., războaiele dacice ale lui Domitian și ale lui Traian). Pe lângă izvoarele narative, de o mare importanță pentru reconstituirea cât mai completă a p. Daciei sunt și izvoarele epigrafice gr. și lat. Cele mai numeroase sunt inscripțiile provenind din coloniile gr. din Pontul Stâng, depășind uneori ca semnificație limitele ist. locale. Astfel sunt decretele onorifice de la Histria, din sec. 3–2 î.Hr., care ilustrează concret relațiile cetății cu dinaștii geți → Zalmodegikos și → Rhemaxos sau cu neamul germanic al scirilor. De la Callatis provine o inscripție cuprinzând textul tratatului (*foedus*) încheiat între acest oraș și Roma, iar de la Dionysopolis (Balcic, Bulgaria) celebrul decret în cinstea lui Acornion, cu date prețioase privind politica lui Burebista față de romani. În alte cazuri este vorba de inscripții funerare, descoperite în diferite părți ale Imp. Roman, conținând *cursus honorum* și relatarea faptelor notabile ale unor personaje importante, cum ar fi → Ti. Plautius Silvanus Aelianus, guvernatorul Moesiei în timpul lui Nero, sau → Ti. Claudius Maximus, ofițerul de cavalerie care a dus capul lui Decebal împăratului Traian la Ranisstorum. Inscripțiile realizate în mediul băștinaș în epoca preromană sunt extrem de rare; ele sunt scrise cu litere gr. sau lat. pe vase de metal (→ Agighiol) sau de lut (→ Grădiștea de Munte — *Sarmizegethusa to basileion;* Ocnița—Buridava) și consemnează numele proprietarului de rang princiar (la Agighiol, Kotys din Beos) sau regal (la Sarmizegethusa, Decebalus; la Ocnița s-a păstrat doar titlul *basileus*, nu și numele) și eventual pe acela al meșterului (la Ocnița, Thiamarkos). Numele unor regi, necunoscuți de altfel în izvoarele narative, sunt imprimate pe o serie de monede din Dobrogea: → Moskon (sec. 3 î.Hr.), un rege get din zona gurilor Dunării, → Aillos, Akrosas, Charaspes, Kanites, Sariakes și Tarusa (în mare în sec. 2 î.Hr.), cu toții regi ai unor comunități scitice din hinterlandul Callatidei. Mai trebuie amintite și emisiunile de aur cu legenda Koson (→ Coson), care au fost puse în legătură cu numele regelui geto-dac Cotiso (menționat de Horațiu, *Ode*, III, 8, 17; Suet., *Aug.*, LXIII, 4; Florus, II, 28, 18), Grație izvoarelor scrise (narative, epigrafice și într-o anumită măsură numismatice), subiecții cercetării (popoare, triburi, persoane) capătă în p. o identitate întemeiată pe nume, limbă, relații de înrudire, mituri fondatoare: momente importante ale ist. lor evenimențiale sunt cunoscute, iar cadrul geografic de desfășurare este identificabil cu ajutorul toponimelor, hidronimelor sau oronimelor. Datorită caracterului fragmentar al izvoarelor păstrate, impreciziei și insuficienței informațiilor de care au dispus autorii antici, limitelor inerente ale concepției și metodei lor de lucru, tabloul epocii este totuși departe de a fi complet și clar. Verificarea critică a mărturiilor surselor scrise și întregirea acestui tablou, spre o adevărată sinteză istorică, se realizează prin însumarea și confruntarea rezultatelor cercetării arheologice. În fapt, mărturiu documentelor arheologice, deși diferită ca natură, coincide adesea cu aceea a izvoarelor scrise. Expansiunea scitică la Dunărea de Jos în sec. 6—4 î.Hr. este confirmată de descoperirile de morminte, statui funerare (Stupina, Sibioara) și cazane scitice (Scorțaru, Ograda, Castelu), precum și de evidentele influențe scitice în echipamentul militar din faza II a culturii → Ferigile-Bârsești. Pe seama aceleiași presiuni scitice este de pus ridicarea marilor cetăți de pământ din spațiul de la E de Carpați (→ Stânceşti, Cotnari, Arsura, Bunești etc.). Grupul Ciumbrud din Transilvania, cu o puternică coloratură scitică, a fost în chip convingător atribuit agatirșilor de pe râul Maris (Mureș). Actualmente este foarte bine documentată cultura geților din epoca lui Dromichaites, atât în Dobrogea, cât și în Câmpia Dunării, în Moldova și în Basarabia (aspectul Zimnicea-Murighiol). Pentru părțile centrale și vestice ale Daciei, necropolele de tip → Latène documentează pătrunderea și prezența masivă a → celților în sec. 4—2 î.Hr., chiar dacă lipsește orice mărturie literară în acest sens. În schimb, descoperirile arheologice din Moldova, Basarabia și Bucovina, aparținând culturii → Poienești-Lukașevka (sec. 2–1 î.Hr.), corespund informațiilor izvoarelor scrise despre → bastarni, confirmă caracterul germanic al acestei populații și contribuie decisiv la identificarea patriei ei originare în spațiul de răspândire a culturii Jastorf, dintre Oder și Elba. La fel, o serie de morminte de înhumație, precum și unele obiecte tipice descoperite izolat documentează — în acord cu datele literare — o pătrundere mai timpurie a → sarmaților, încă din sec. 1 d.Hr., în spațiul de la E și S al Daciei (Basarabia, Bucovina, Moldova, Muntenia). Cercetarea arheologică aduce în plus o contribuție esențială la cunoașterea culturii → geto-dacilor din perioada „clasică" (sec. 2 î.Hr. — 1 d.Hr.). Această contribuție este de neînlocuit în domeniul culturii materiale:

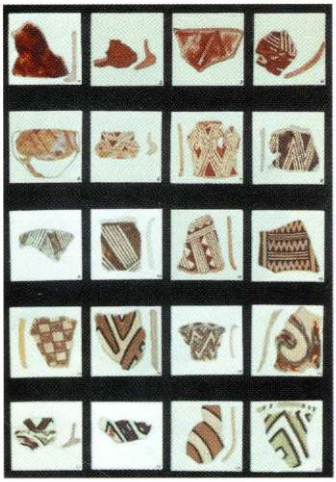

Cultura Petrești. Ceramică pictată din faza A:
1–3 monocromă; 4–13 bicromă; 14–20 policromă.

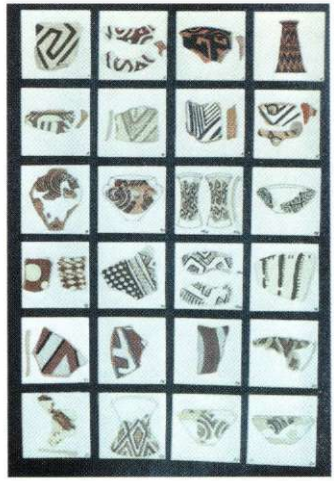

Cultura Petrești. Ceramică pictată din faza B:
1–10 bicromă; 12–13 tricromă.

Cultura Petrești. Ceramică pictată din faza A–B:
1–6 bicromă; 17–24 policromă.

Ocna Sibiului — „Fața Vacilor". Vestigiile unei locuințe cu platformă de lemn și lut (cultura Petrești).

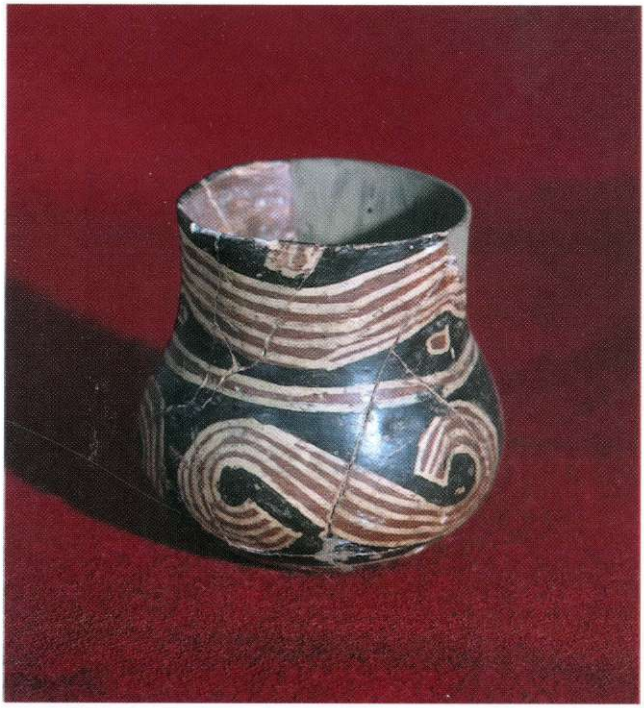

Piatra Șoimului, jud. Neamț.
Cupă Cucuteni A–B

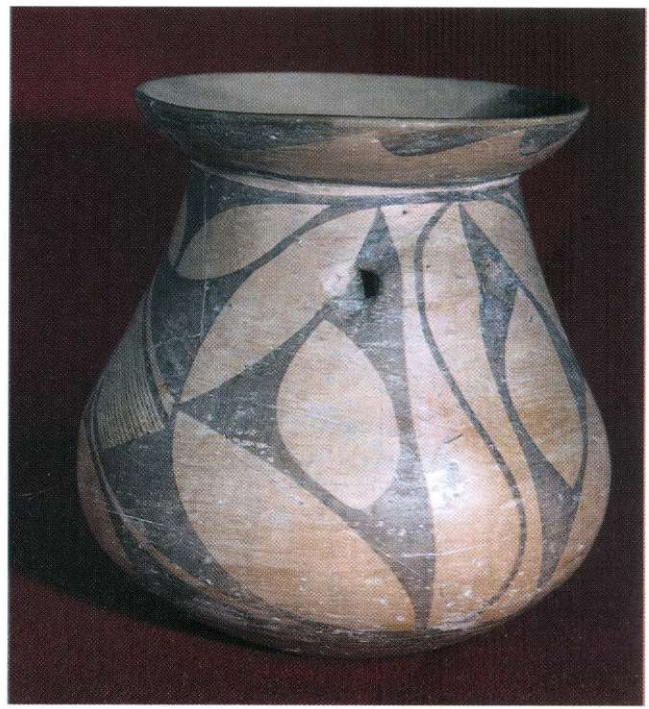

Miorcani, com. Rădăuți-Prut jud. Botoșani.
Vas Cucuteni B.

Follis bizantin bătut la Nicomedia sub Iustin I (518–527). Vechile colecții ale Muzeului Național de Antichități (azi Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan").

Medalia primită de Muzeul Național de Antichități (azi Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan") la Expoziția Universală de la Paris din 1867, unde a fost expus tezaurul „Cloșca cu Puii de Aur".

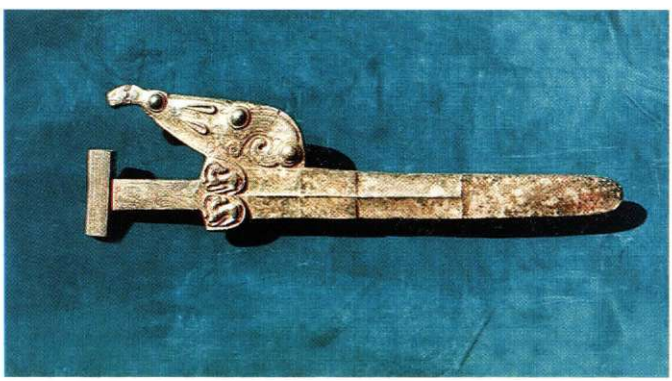

Medgidia. Sabia-emblemă de tip akinakes (sec. 5 î.Hr.).

Perle de sticlă din sec. 8 d.Hr.: șirag din necropola de la Sultana (jud. Călărași) și piese reprezentative din necropola de la Izvoru (jud. Giurgiu).

habitat, arhitectură, meşteşuguri, monetărie, comerţ, port, armament etc., pentru care informaţiile literare sunt minime. Arheologia este însă importantă şi pentru cunoaşterea mai aprofundată a culturii spirituale: apariţia sanctuarelor, proliferarea sacrificiilor umane şi practicarea unui rit funerar „discret", insesizabil arheologic, concretizează şi completează mărturiile de altfel consistente ale autorilor antici relative la rel. geţilor şi dacilor şi permit chiar formularea ipotezei unei „reforme religioase a lui → Deceneu". Se vădeşte astfel că o reconstituire adecvată a **p.**, în particular a **p.** Daciei, începând din faza târzie a primei epoci a fierului (Hallstatt D) şi de-a lungul celei de-a doua epoci a fierului (Latène) nu poate fi decât rezultatul adiţionării datelor literare cu cele arheologice, al confruntării lor şi al confirmării sau infirmării unora prin celelalte. Odată cu cucerirea traiană → Dacia intră în spaţiul ist. romane şi universale. Regiunile şi populaţiile rămase *extra fines provinciae* trăiesc mai departe în **p.**, fiind doar ocazional menţionate în izvoarele scrise. După retragerea aureliană, de-a lungul epocii migraţiilor, până la începutul evului mediu, întregul terit. nord-dunărean al României se reintegrează în **p.** (M.B.). Cea de-a doua etapă principală a **p.** României este cuprinsă între momentul părăsirii provinciei romane Dacia (sfârşitul sec. 3) şi sfârşitul marilor migraţii ale milen. 1. Ea coincide în mare şi cu procesul de formare a poporului român. Părăsirea Daciei de către romani sub presiunea migraţiilor triburilor germanice din partea de N a Europei, dar şi ca urmare a crizei interne a Imp. din sec. 3, a provocat o restructurare culturală şi etnică de proporţii în terit. actual al României. În urma presiunii exercitate de migraţia gotică, cultura carpică s-a destrămat. O parte a carpilor au contribuit, prin procese de aculturalizare reciprocă, la cristalizarea culturii → Sântana de Mureş-Cerneahov, iar altă parte, profitând de criza politică din Imp., manifestată din plin şi în Dacia, şi apoi de vacuumul de autoritate din fosta provincie romană, au pătruns în Transilvania, necropolele de la Şopteriu şi Sighişoara fiind relevante în acest sens. Sec. 4 a fost dominat în terit. extracarpatice ale României şi apoi, după jumătatea sec. şi în anumite părţi din Transilvania, de manifestările arheologice ale culturii Sântana de Mureş-Cerneahov, ai cărei purtători principali au fost în bazinul Dunării Inferioare → vizigoţii. Către ultimul sfert al sec. s-a resimţit din ce în ce mai mult presiunea exercitată de marea migraţie declanşată de → huni în Asia şi apoi în stepele nord-pontice. Sub presiunea hunilor, începând cu ultimul sfert al sec., vizigoţii au trecut la S de Dunăre, iar în spaţiul nord-dunărean cultura Sântana de Mureş-Cerneahov şi-a încetat existenţa. Unele aspecte culturale post-cerneahoviene, observate la → Brateiu în Transilvania sau la → Costişa în Moldova, au fost legate de permanenţa populaţiei autohtone. Scena istorică de la Dunărea Inferioară a fost însă dominată de prezenţa hunilor, spaţiul nord-dunărean al României intrând în sfera de dominaţie a formaţiunii statale conduse de aceştia, a căror autoritate s-a exercitat şi prin triburi germanice aliate (→ gepizii şi ostrogoţii în acest caz). Impresionantele morminte şi tezaure princiare ale primei jumătăţi a sec. 5 (→ Conceşti, Buhăieni, Pietroasa, Şimleu Silvaniei), la care se adaugă descoperiri mai puţin faştuoase dar la fel de sugestive (cazanele de cupru), sunt concludente în acest sens. Înfrângerea hunilor în lupta de la Nedao (453) de către coaliţia condusă de gepizi a provocat o nouă restructurare politică şi etnică a spaţiului nord-danubian. Ca urmare a victoriei, gepizii şi-au consolidat dominaţia în bazinul Tisei şi în Transilvania. Mormintele princiare de la → Apahida sau tezaurul de la Cluj-„Someşeni" sugerează în mod spectaculos noua configuraţie politică. Lor li se adaugă descoperiri de factură mai modestă, grupuri de morminte cu inventar din argint sau bronz, toate la un loc reflectând intrarea terit. intracarpatice în sfera de dominaţie a regatului gepid. În terit. extracarpatice expresia arheologică a celei de a doua jumătăţi a sec. a fost mai palidă. Este teoretic posibil ca manifestarea arheologică specifică sec. 6, cultura → Ipoteşti-Cândeşti, cu variantele sale regionale (Costişa-Botoşana-Brateiu-Budurească), să aparţină prin fazele timpurii ale evoluţiei sale şi celei de a doua jumătăţi a sec. 5, încadrare cronologică care necesită încă o argumentaţie substanţială. Către sfârşitul sec. 5 au avut loc schimbări importante în expresivitatea arheologică a spaţiului nord-dunărean. În cadrul general istoric marcat de consolidarea limesului danubian şi începutul migraţiei slave înspre Dunărea Inferioară, în Transilvania, ca şi în alte zone ale Europei, încetează orizontul mormintelor fastuoase sau depunerea defuncţilor în grupuri de morminte, fenomen caracteristic sec. 5, şi se trece la depunerea lor în cimitire cu zeci de morminte (Moreşti). Expresia arheologică a epocii se completează cu aşezări cu locuinţe adâncite sau de suprafaţă, toate conţinând un bogat inventar (piese de port, ceramică lucrată la roata rapidă, unelte etc.), specific pentru faza Moreşti a ceea ce s-a numit la un moment dat în cercetare cultura Moreşti-Bandu de Câmpie. Un fenomen asemănător se poate sesiza şi în terit. extracarpatice sub formele de exprimare ale culturii Ipoteşti-Cândeşti în Muntenia şi Oltenia sau Costişa-Botoşana în Moldova. Spre deosebire de terit. intracarpatic, lipsesc aici necropolele de înhumaţie, după cum lipsesc şi locuinţele de suprafaţă. Deosebiri substanţiale există şi în repertoriul ceramic cât şi în cel al podoabelor sau al pieselor de port. Un important rol în cristalizarea culturii arheologice a sec. 6 din terit. extracarpatice l-a avut şi migraţia slavă în bazinul Dunării Inferioare. Numai în acest context istoric major se poate explica apariţia necropolei de incineraţie de la Săratu-Monteoru cu sutele sale de morminte, fenomen unic în spaţiul nord-danubian. Un alt factor important

care pare să fi contribuit la cristalizarea culturii arheologice a sec. 6 a fost iradierea culturală majoră exercitată de Imp. Bizantin, a cărui prezență în zona Dunării a fost relativ puternică pe aproape întreg parcursul sec. 6. Ea se referă atât la exporturi de tehnologie sau piese, cât și la propaganda ideologică a Imp., care nu putea fi exercitată decât sub forma → creștinismului. Răspândirea creștinismului în terit. nord-dunărene a cunoscut o intensificare deosebită mai ales după ce în anul 313, prin edictul de la Milano, acesta a fost declarat rel. liberă. Cu toate acestea, puternice orientări păgâne și tradițional-conservatoare au încercat să stăvilească impactul lui la N de Dunăre. Prigoana din partea fruntașului vizigot → Athanaric în sec. 4 este concludentă în acest sens. Informația scrisă, împreună cu documentele arheologice ale sec. 4–6, indică însă faptul că terit. nord-danubian a fost substanțial și sub diferite forme iradiat de noua ideologie, devenită rel. de stat prin decretul împăratului Theodosius din iun. 391 de interzicere a cultelor păgâne în tot Imp. În a doua jumătate a sec. 6, în urma instalării → avarilor în Câmpia Tisei (567) și a intensificării prezenței → slavilor la Dunărea de Jos, în spațiul nord-dunărean au loc schimbări politice importante, reflectate și de descoperirile arheologice. Ca urmare a înfrângerii gepizilor de către coaliția avaro-langobardă, în bazinul carpatic forța politică dominantă a fost pentru două sec. și jumătate reprezentată de caganatul avar. Fenomenul se resimte prin apariția în Câmpia de Vest a unui orizont funerar specific călăreților stepei, iar în Transilvania prin faza Bandu de Câmpie a culturii Moreşti-Bandu de Câmpie, de fapt prin colonizarea a numeroase grupuri de gepizi, fenomen reflectat destul de sugestiv de necropolele de la Brateiu (cimitirul III), Bandu de Câmpie, Noșlac etc., a căror existență se încheie pe la mijlocul sec. 7. În terit. est-carpatice, prezența slavă a cunoscut o intensificare, care a durat până în primele decenii ale sec. 7, moment după care ea devine, prin trecerea slavilor la S de Dunăre ca urmare a prăbușirii limesului, mai greu sesizabilă. După mijlocul sec. 7, în strânsă legătură cauzală cu mari deplasări etnice și restructurări politice în stepele nord-pontice, în anul 678 protobulgarii conduși de Asparuh au pătruns în bazinul Dunării Inferioare, întemeind la S de Dunăre țaratul protobulgar, care până la reconquista bizantină de la sfârșitul sec. 10 a reprezentat forța politică dominantă în zonă. Expresia arheologică a acestui fenomen istoric de mare importanță o reprezintă orizontul funerar al cimitirelor birituale de înhumație și incinerație sau numai de incinerație de tip → Izvoru, Sultana, Istria-„Capul Viilor". Migrația protobulgarilor la Dunăre a fost însoțită și de pătrunderea unui nou val avaric în Câmpia Panonică, care a antrenat și deplasarea unor grupuri de slavi. Mozaicul arheologic a ceea ce s-a numit al doilea caganat avar, a cărui existență s-a încheiat la începutul sec. 9, este dominat de o nouă tehnologie a pieselor de centură, turnate și ornamentate cu motive geometrice florale sau zoomorfe, apoi de un orizont funerar în care necropolelor de înhumație din zonele de câmpie li se alătură necropole birituale, în care însă, spre deosebire de orizontul contemporan de la Dunărea de Jos, incinerația este predominantă (Brateiu — cimitirul nr. 2, Ocna Sibiului, Gușterița, Mediaș etc.). Schimbări fundamentale au avut loc și în producția ceramică. Atât în terit. intra cât și în cel extracarpatic, se constată o restrângere puternică a repertoriului formal, o evidentă scădere a calității pastei și renunțarea la modelarea la roata rapidă pentru cea exclusivă la roata înceată. Această aparentă unitate culturală, manifestată mai ales în olăria epocii și nu în ritualurile funerare sau în alte detalii tipologice (tipuri de podoabe sau de piese de port) a condus și la ipoteza insuficient documentată a unei culturi specifice spațiului balcano-carpatic (cultura Proto-Dridu / Dridu / Balcano-Carpatică) și la atribuirea ei exclusiv populației autohtone protoromânești sau românești. Profitând de vacuumul de putere provocat de prăbușirea caganatului avar la începutul sec. 9, în urma expansiunii apusene a lui Carol cel Mare, țaratul bulgar și-a extins dominația politică și în bazinul Tisei. Fenomenul pare a fi reflectat și în Transilvania de descoperiri funerare de tip Blandiana. Instalarea maghiarilor în bazinul Dunării Mijlocii la sfârșitul sec. 9 și apoi reconquista bizantină de la sfârșitul sec. 10 reprezintă sfârșitul p. spațiului nord-danubian și în același timp marchează și momentul încheierii procesului etnogenezei românești (R.H.).

Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880; V. Pârvan, *Getica;* I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtenforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1933; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945; *IstRom*; *FHDR I–II*; *DID I–II*; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966; M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978; Vl. Dumitrescu, A. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988; H. Daicoviciu, *Dacia;* I.H. Crișan, *Burebista*[2]*;* id., *Spiritualitatea;* id., *Civilizația geto-dacilor*, București, 1993; P. MacKendrik, *Pietrele dacilor vorbesc*, București, 1978; R.F. Hoddinott, *The Thracians*, Londra, 1981; M. Oppermann, *Tracii între arcul carpatic și Marea Egee*, București, 1988 (M.B.); V. Bierbrauer, în *Frühmittelalterliche Studien*, 28, 1994, 51–71; S. Ferche, în *Dacia, N.S.*, 28, 1984, 117–147; U. Fiedler, *Studien zu den Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhundert an der Donau*, Bonn, 1992; G. Gomolka-Fuchs (ed.), *Die Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur*, Actele Congresului Internațional de la Caputh din 20–24 oct. 1995, Bonn, 1999; R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, București, 1998; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982; id., *Siebenbürgen im frühen Mittelalater*, Bonn, 1986 (R.H.).

M.B. și R.H.

protomă (< gr.), reprezentare plastică a părții superioare (bustul) a unui personaj uman sau animal. În arta gr. și romană p. era adesea înfățișată cu

Fig. 226. Protomă de grifon pe monedă de bronz bătută la Panticapaion.

intenție pur deocratică, dar uneori pentru a reda ieșirea (*ánodos*) unui personaj uman, mitologic sau divin din pământ, apă etc. În tezaurele getice (Letnița, Iakimovo) sunt înfățișate **p.** reprezentând mai ales personaje divine (P.A.). **P.** apar adesea pe monedele antice, în special pe cele gr., începând încă din epoca arhaică. **P.** de leu și țap apar pe stateri din sec. 6 î.Hr. în Asia Mică, la ionieni și lidieni. Pe emisiuni de argint din sec. 5 î.Hr. din Gela și Samos se întâlnește o **p.** de taur. **P.** de Pegasus sau cal sunt redate pe monede de aur și argint din sec. 5–3 î.Hr. din Tyras, Lampsakos, Carthagina și de la Antioch I. Pe tetradrahmele din Efes (sec. 4 î.Hr.) apare o **p.** de cerb, iar la Phocaea (sec. 5 î.Hr.) și Panticapaion, de grifon. Orașul → Tomis a emis monede de bronz cu **p.** cailor Dioscurilor (C.P.).

B. Head, *Historia numorum*, 1963; G.K. Jenkins, *Münzen der Griechen*, München, 1972.

P.A. și C.P.

Protoscsklo (Proto-Sesklo), cultură a neoliticului vechi din partea orientală a Peninsulei Balcanice, datată la sfârșitul milen. 7 î.Hr. (date recalibrate) sau în prima jumătate a milen. 6 î.Hr. (date tradiționale). Extinsă în Grecia septentrională (Thessalia și Macedonia occidentală), în Grecia centrală, inclusiv în Eubeea și Sporade. Cele mai reprezentative așezări sunt: în Macedonia occidentală — Néa Nikomedeia, Servia V; în Thessalia — Argissa, Achileion, Otzaki, Arapi, Sesklo. Se caracterizează printr-o ceramică monocromă lustruită, de culoare deschisă (roșu, roșu-portocaliu, bej) sau închisă (maro, maro-roșcat, negru-gri, negru), alături de care se întâlnește ceramica pictată cu motive liniare, zigzaguri, triunghiuri, unghiuri, reprezentări umane, de culoare roșie pe fond maroniu sau alb. Nu lipsește nici categoria împodobită cu barbotină, cu unghia sau cu diverse impresiuni digitale. Formele ceramice sunt la rândul lor limitate mai ales la: boluri mai mult sau mai puțin adânci, cu pereții convecși sau în formă de S, cu fundul îngust, plat sau rotund, cu bază inelară sau piedestal rotund; cupe cu pereții, de asemenea, mai mult sau mai puțin convecși și cu fundul similar cu al holurilor; vase globulare de dimensiuni ceva mai mari. Lipsesc tortile dar sunt prezente micile proeminențe perforate orizontal sau vertical. Industria litică este bine atestată — atât cea cioplită cât și cea lustruită. Economia productivă este bine reprezentată atât în ceea ce privește cultivarea plantelor (grâu, orz, ovăz, mei), cât și creșterea animalelor (ovicaprine urmate de suine și bovine). Dacă vânătoarea și pescuitul ocupă 10% din economie în Macedonia occidentală, în Thessalia ele sunt aproape neglijabile. Un mare edificiu descoperit la Néa Nikomedia a fost interpretat ca un probabil loc religios (sanctuar?) sau ca unul „politic" — locuință a unui „șef". În interior s-au aflat mai multe obiecte cu caracter cultural și votiv — statuete ale „Marii Zeițe" (Magna Mater), mari topoare lucrate din piatră verde, topoare miniaturale de lut, două cutii de lut conținând numeroase lame brute și deșeuri de silex, rondele de lut și doi *askoi*. S-au descoperit, de asemenea, înhumări chircite, individuale sau familiale (?), întotdeauna în interiorul locuințelor la Néa Nikomedia și Argissa, având foarte rar inventar — fragmente de vase pictate, resturi de oase provenite de la animale depuse ca ofrandă și pietre. La Souphi s-a semnalat și incinerația (copii?) cu unul sau două boluri ca inventar, dar și un vas miniatural interpretat ca mormânt secundar (?). S-au descoperit numeroase statuete feminine, piriforme, modelate în lut sau tăiate în piatră (tipice pentru această cultură) sau figurative (Magna Mater, cu ochii subliniați, *callipyge*, cu brațele pe sâni), figurine zoomorfe (animale domestice), simboluri pe pereți și semne pe plachete. Neoliticul timpuriu din tot S–E Europei, deci și cel de pe actualul terit. al României (cu numeroasele sale grupe/variante și aspecte culturale) se caracterizează printr-o puternică tradiție **P.** de origine thessalo-macedoneană.

M. Sefferiades, în *Atlas du Néolithique Européen*, 1, *L'Europe Orientale*, Liège,1993, 11–13.

S.M.-B.

protospătar (< gr. πρωτοσπαθάριος; „prim purtător de sabie") (în Imp. Bizantin), titlu de noblețe militar, de obicei însoțit de epitetul *basilikos* („imperial"). Între începutul sec. 8 și începutul sec. 12, **p.** făcea parte din garda de onoare a împăratului. Pe terit. Dobrogei, fosta themă bizantină → Paristrion (Paradunavon), sunt atestați mai mulți **p.**, unii menționați de textele literare, alții de legendele unor sigilii bizantine de plumb. V. și *spătar* și *spatharocandidat*.

Guilland, *Institutions*, 99–131; Oikonomidès, *Listes*, 297; *DID III*, 12, 18, 75, 125, 127, 324.

I.B.

provincia (lat. „provincie") (în Imp. Roman), circumscripție administrativă supusă impozitului și depinzând de un magistrat superior permanent care își exercita autoritatea (*imperium*) acordată prin lege. În timpul Rep. au fost transformate în **p.** 15 mari regiuni sau regate. În sec. 1–3 d.Hr., au mai fost

create fie prin cuceriri, fie prin diferite reîmpărțiri administrative, 28 noi **p.** În principiu **p.** cucerite în vremea Rep. au rămas în seama Senatului iar cele din vremea Imp. au devenit **p.** imperiale, chiar dacă se cunosc unele schimbări de apartenență (**p.** imperiale transformate în senatoriale și invers). Transformarea oficială a unei zone în **p.** (*redactio in formam provinciae*) avea loc fie brusc, prin cucerire, fie lent, prin intrarea anterioară sub control roman a zonei respective. Suprafața **p.** s-a modificat considerabil în decursul vremii, așa cum este sigur că multe dintre ele aveau să fie împărțite ulterior în mai multe **p.** Fiecare **p.** era condusă pe baza unei *lex* **p.** în care se hotărau diviziunile administrative ale acesteia, ajutorul dat de magistrații orașelor pentru strângerea impozitelor, stabilirea circumscripțiilor judiciare și religioase, a districtelor rurale, suprimarea dreptului de *commercium* între diversele terit. urbane, stabilirea întinderii acestora și încredințarea regiunilor încă necucerite unor regi clientelari, până când zona urma să fie transformată integral în **p.** În vreme ce **p.** senatoriale erau conduse de un proconsul (fost → consul) sau *propraetor* (fost → pretor) ajutat de un *legatus* și de un → *quaestor*, **p.** imperiale (care ne interesează cu precădere, → Dacia și → Moesia fiind **p.** imperiale) erau conduse de magistrați numiți de împărat. Ei erau fie de rang consular, fie pretorian, în funcție de importanța **p.** și de numărul de trupe aflate la dispoziția lor, toți luând însă titlul de → *legati Augusti pro praetore* (πρεσβευτὴς ἀντιστράτηγος), consularii adăugându-și titlul de *vir* sau *legatus consularis* (ὑπατικός). Aceștia erau magistrați având propriul lor *imperium* dar depinzând în egală măsură și de împărat care avea dreptul să-i păstreze în funcție mai mult sau mai puțin decât perioada obișnuită de cca 3–5 ani. În cazuri excepționale un guvernator putea să-și exercite competențele și în **p.** învecinate. Principala componentă a *imperium*-ului proconsular o constituia comanda forțelor militare din **p.** În subordinea sa se aflau *legati legionis*, → *procuratores* (cu competențe financiare) și membrii consiliului provincial (*comites*, *consiliarii* etc.). Guvernatorii de **p.** nu puteau obține triumful ci numai *ornamenta triumphalia*. Existau, după exemplul Egiptului, și **p.** imperiale conduse de *procuratores* de origine ecvestră, având puteri administrative, judiciare și chiar militare (în caz că nu era vorba decât de unități auxiliare). Situația acestora nu trebuie confundată cu aceea excepțională când *procuratores* financiari înlocuiau temporar pe guvernatorul titular: *procurator (agens) vice legati; procurator (agens) vice praesidis*. Printre însărcinările administrative ale guvernatorilor, așa cum rezultă din scrisorile lui Pliniu cel Tânăr, figurau ridicarea de statui imperiale, rezolvarea cererilor de cetățenie romană, construirea de monumente publice, controlul adm. financiare provinciale și citadine, păstrarea ordinii, apărarea **p.** și a cetăților, în ale căror probleme interne guvernatorii interveneau adesea, aplicarea jurisdicției romane ca și a justiției penale. În sec. 3 d.Hr. s-a generalizat pentru orice fel de guvernator titulatura de *praeses*, care nu trebuie confundată cu aceea mai târzie, din a doua parte a aceluiași sec. dar statutată doar de Dioclețian și Constantin, din vremea cărora se cunosc guvernatori civili (*consulares*, *correctores*, *proconsulares* sau *praesides*, aceștia din urmă de rang ecvestru) alături de comandanți militari (*duces*). În ceea ce privește cele două **p.** de pe terit. patriei noastre este de menționat că Moesia (ulterior Inferior) a fost de la început o **p.** de rang consular, ai cărei guvernatori (v. lista lor la *Moesia*) erau ajutați din punct de vedere financiar de *procuratores* (v. lista lor la *procurator*). Reforma lui Dioclețian a creat noua **p.** Scythia Minor (parte componentă a diocezei Thracia) condusă de un *praeses* și de un *dux*. Mai complicată a fost situația din Dacia unde între 106–118 a existat o singură **p.** de rang consular. În 118 d.Hr. acest terit. a fost divizat în *Superior*, care rămâne de rang senatorial (pretorian) și *Inferior*, încredințată unui *procurator* aflat în subordinea guvernatorului Daciei Superior. La scurtă vreme (din 123) din Dacia Superior a fost desprinsă Dacia Porolissensis, încredințată, de asemenea, unui *procurator*, aflat tot în subordinea legatului Daciei Superior. Între 166–170 a avut loc o nouă reorganizare a terit. Daciei prin desprinderea din Dacia Superior a unei noi **p.**, *Dacia Apulensis*, Dacia Inferior fiind transformată (?) în *Dacia Malvensis*, încredințată, de asemenea, unor *procuratores*. Comanda supremă o avea însă în acest moment legatul consular al celor trei Dacii (*tres Daciae*) cu sediul la → Apulum, câțiva dintre procuratorii financiari ai Daciei Apulensis înlocuind temporar (*procurator agens vice praesidis*) pe guvernatorii celor trei Dacii. În schimb Dacia Porolissensis era condusă din 166 de legatul *leg. V Macedonica* cu sediul la Potaissa. În subordinea guvernatorilor de rang senatorial din unele **p.** menționate erau procuratori financiari de rang ecvestru și anume în Dacia Superior (sub comanda guvernatorului de rang pretorian), Apulensis (subordonați guvernatorului de rang consular al celor trei Dacii) și Porolissensis (subordonați legatului *leg. V Macedonica*).

J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, II, Paris, 1892 (trad. fr.), 498–600; De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 715–745; *DID II*, passim; M. Macrea, *Viața*, 29–106; *IDR*, I, 9–32.

A.S.

proxen (< gr. πρόξενος; „prieten public") (în Grecia antică), titlu onorific acordat de un stat, împreună cu alte cinstiri, unui cetățean străin care-i apăra interesele în propria sa patrie. Acesta găzduia cetățenii (particulari și trimiși oficiali) care ajungeau acolo, le mijlocea accesul la autoritățile locale și îi

sprijinea în orice împrejurare, în special în eventualele procese. Rolul unui **p.** a fost comparat cu acela al unui consul modern, cu precizarea că **p.** ern cetățean al statului în care rezida și unde reprezenta interesele statului străin. Derivând din vechile obiceiuri gr. de ospitalinate — acordatea protecției, în general, străinilor care o solicitau și stabilirea de relații ereditare reciproce de ospitalitate (*xenia*) între fatuiții din state diferite —, *proxenia* („acordul de prietenie între un stat și un străin; statul de **p.**") este documentată din sec. 6 î.Hr. și s-a dezvoltat mai ales cu începere din sec. 5 i.Hn., în corelație cu intensificarea circulației oamenilor și a mărfurilor. De obicei, titlul de **p.** era acordat de un stat unui cetățean străin ca recompensă pentru servicii pe care acesta le adusese deja și ca încurajare a continuării acestor acțiuni, fiind cunoscute însă și cazuri în care un stat alegea un cetățean influent din alt stat și îi conferea titlul pentru a-i câștiga serviciile ulterioare. Ambele situații explică însă asocierea timpurie a titlului de **p.** cu acela de „binefăcător" (v. *everget*). Titlul se acorda în mod obișnuit și descendenților celui onorat, uneori și altor rude (tată, frați). La început, un stat conferea acest titlu unui singur cetățean din alt stat și îi asocia doar câteva privilegii, ca *proedria* (loc de cinste la spectacolele publice), dar în decursul epocii elenistice a crescut atât numărul **p.** pe care un stat îi avea în altul, cât și numărul cinstirilor și privilegiilor care se acordau concomitent cu titlul de **p.** Ansamblul acestora era stabilit în fiecare cetate prin legi speciale, din care se observă, în general, favorizarea **p.** față de ceilalți străini în trecere sau domiciliați în acel stat și tendința de asimilare a **p.** cu cetățenii statului care conferea titlul, iar ca detalii se remarcă unele particularități locale. Astfel, în → decretele de proxenie descoperite la Histria, Tomis și Callatis se constată că toate aceste cetăți acordau consecvent celui onorat și urmașilor săi, concomitent cu titlul de **p.**, onoarea de a li se aduce laude în public, iar ca privilegii, dreptul local de cetățenie (*politeia*), dreptul de a plăti aceleași impozite ca și cetățenii statului care onora (*isopoliteia*), dreptul de a importa și de a exporta pe mare (*eisplus* și *ecplous*) atât în vreme de pace, cât și în timp de război, asociat cu dreptul la imunitatea persoanei și a averii **p.** (*asylia*) și cu acela de a fi exceptat de la obligația încheierii unor convenții speciale în acest sens cu statul care acorda privilegiul. În schimb, alte cinstiri și privilegii sunt documentate doar sporadic în decretele celor trei cetăți pontice, fie ca expresie a caracterului excepțional al acordării lor, fie ca expresie a diferențelor locale dintre legile referitoare la **p.** Astfel, onoarea înemnunării în teatru cu cunună de aur este menționată numai o dată la Histria și o dată la Callatis, unde este asociată și cu titlul de „binefăcător". Invitarea la masă în prytaneu (clădiren publică în care se păstra focul sacru al cetății) este consemnată numai la Callatis. Accesul prioritar la Sfat și la Adunarea poporului pentru expunerea diferitelor probleme este menționat în toate cele trei orașe, dar numai uneori, în timp ce dreptul priorității la judecarea proceselor (*prodicia*) și dreptul de a achiziționa proprietate imobiliară (*enctesis*) sunt atestate doar la Tomis. În nici unul din cele trei orașe pontice nu sunt documentate alte câteva privilegii care se acordau în alte locuri în mod frecvent **p.**, ca dreptul de a se căsători în cetatea care onora (*epigamia*), acela de a ședea în primul rând la spectacole (*proedria*), accesul la pășunile publice (*epinomia*) și la lemnul din pădurile publice (*epixylia*) etc. Este însă de remarcat prezența consecventă în decretele de proxenie ale celor trei orașe vest-pontice a grupului compact de privilegii comerciale menționate mai sus, ceea ce conturează concluzia asupra caracterului predominant comercial al relațiilor dezvoltate de acestea prin intermediul proxeniei. Aceleași decrete oferă chiar puncte de reper edificatoare pentru direcțiile, anvergura și intensitatea acestor relații. Între sec. 3–1 î.Hr. se eșalonează atestările de **p.** ai Histriei la Apollonia pontică, la Callatis și Tomis, între sec. 4 î.Hr. – 1 d.Hr., cele de **p.** ai Callatidei la Parion (Troada), Elea, Chersonesul Tauric, Tyras, Dionysopolis, Apollonia pontică și la Mytilene, iar în sec. 1 î.Hr. este cunoscut un **p.** al Tomisului la Tyras. Între decretele onorifice fragmentare din aceste trei orașe, unele sunt pentru **p.** neidentificabili ca origine, iar altele sunt pentru străini cărora nu se poate ști dacă li se acordase titlul de **p.** Oricum, tabloul acestor relații comerciale este de completat cu menționarea cetăților străine care și-au desemnat **p.** în cele trei orașe vest-pontice: Olbia — la Histria, Odessos — la Tomis, iar la Callatis — Olbia, Dionysopolis, Mesambria. Proxenia a contribuit substanțial la facilitarea relațiilor politice și comerciale dintre statele gr., rolul ei diminuându-se însă în decursul epocii elenistice concomitent cu înmulțirea tratatelor comerciale și de alianță, care asigurau în alt mod protecția cetățenilor unui stat aflați în străinătate.

Fr. Gschnitzer, în *RE*, Suppl. XIII, 629–730; Gr. Tocilescu, în *AEM*, 17, 1894, 99, nr. 41; V. Pârvan, în *AA*, 30, 1915, 249, nr. 4; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 2, 1925, 121, nr. 2; id., în *Dacia*, 7–8, 1937–1940, 243, nr. 2; id., în *Dacia*, 9–10, 1941–1944, 287, nr. 1; 292, nr. 1; S. Lambrino, în *Epigraphica*, 7, 1945, 22–26; I. Stoian, *Tomitana*, 90, nr. 3; D.M. Pippidi, în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 468–475; A. Aricescu, în *StCl*, 5, 1963, 315–318; *ISM*, I, nr. 10, 25, 28, 32, 47, 48; *IOSPE*, I², nr. 20, 21, 27; E.I. Levi, *Nadpisi Olvii*, Leningrad, 1968, nr. 7, 15; *IGB*, I², nr. 13 *ter*; 43 *bis*; 307 *bis*.

A.Ș.

Prundu Bârgăului, com. în jud. Bistrița-Năsăud, pe terit. căreia a fost descoperit (în 1920) în condiții rămase nelămurite, un tezaur monetar getodacic. Monedele, al căror număr total nu se cunoaște, sunt imitații locale de tip Filip II, din primele

serii (sfârșitul sec. 3 — începutul sec. 2 î.Hr.). Toate sunt de argint, din categoria tetradrahmelor. Pe av. au cap uman (Zeus) ușor stilizat, cu barba buclată, fără cunună de lauri, iar pe rv. călăreț spre stânga, cu ramură de palmier în mână. Descoperirea a dat și numele tipului, cunoscut sub denumirea de monede geto-dacice de tip **P.B.**-Jiblea, sau prescurtat Prundu-Jiblea. Cele mai multe monede de acest tip au apărut în Oltenia, pe cursul mijlociu al Oltului. Aceste emisiuni au servit ca prototip monedelor geto-dacice de tip → Adâncata-Mânăstirea și → Vârteju-București. Sunt bătute din argint cu titlul ridicat și au greut. cuprinse între 11–13 g.

M. Dessewffy, *Barbár penzéi*, Budapesta, 1910, 19; C. Moisil, în *BSNR*, 15, 1920, 68; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 156–158.

C.P.

Pruneni (fost Clociți), sat în com. Zărnești (jud. Buzău), pe terit. căruia, la V–NV de punctul „Hulă" au fost cercetate (1967–1968) șase morminte de înhumație dintr-o necropolă plană distrusă de eroziuni, databilă la granița dintre sec. 6 și 7 d.Hr. Scheletele erau în poziție întinsă, orientate E–V, iar trei dintre ele aveau ca inventar: o fibulă digitată miniaturală, un cercel spiralat, mărgele (M 1); mărgele și cercel (M 3); ceramică fragmentară de tip Ipotești-Cândești (M 3 și 4). Expertiza antropologică (scheletele aparțin tipului mediteranoid), ritul înhumației cu capul la E (de tradiție romană târzie) cât și inventarul ceramic la roată, arată că necropola aparține autohtonilor (paleocreștini) ce dezvoltau cultura Ipotești-Cândești (etapa B). La 350 m E de necropolă se află așezarea Ipotești-Cândești (A–B), iar la „Odaia lui Biu" urme de locuire ale culturilor Criș, Glina, Monteoru, din epocile Hallstatt și La Tène și așezări din sec. 2–7 d.Hr.

V. Teodorescu, în *Buletin Informativ, I, A VII-a Consfătuire de lucru a arheologilor din R.S. România*, București, 1971, 45.

V.T.

Pruniș, sat în com. Ciurila (jud. Cluj), pe terit. căruia, întâmplător, au fost descoperite morminte celtice de incinerație (sec. 4–3 î.Hr.). Din inventarele acestora s-au recuperat patru strâchini troconice lucrate cu mâna cu caneluri pe buză, trei vase lucrate la roată și trei fibule de bronz. Dintre acestea se remarcă un splendid exemplar de tipul Münsingen, cu disc rotund bogat ornamentat cu motive spiralice în relief. Celelalte două sunt de mici dimensiuni și au corpul puternic profilat și ornamentat cu nodozități.

I.H. Crișan, în *Sargetia*, 10, 1973, 60, nr. 48; id., în *ActaMN*, 10, 1973, 43.

I.H.C.

Prusias II, rege al Bithyniei (182–149 î.Hr.), supranumit *Kynegos* („Vânătorul"). S-a opus planurilor expansioniste ale lui Pharnaces I, regele Pontului, ce vizau, între altele, zone intrate de curând în stăpânirea lui Eumenes II Soter, regele Pergamului, cu care **P.** se aliase temporar în 182–179, pentru ca foarte curând, din 178–177, să revină la politica tradițională anti-pergameniană, după căsătoria cu Apamea, sora lui Perseu. Apoi Bithynia devine clientelară Romei, **P.** fiind primit în 167 de Senat. Intră în conflict cu Eumenes II și declanșează în 159 războiul împotriva succesorului acestuia, Attalos II. Cucerirea Pergamului ar fi însemnat ruperea echilibrului zonal, așa că diplomația romană prin pacea din 154 stopează elanul războinic al lui **P.**, ce sfârșește asasinat prin lapidare la Nicomedia în 149. Pe terit. României s-au descoperit două monede de bronz de la **P.**, la Cărbunești-Sat (fost Cărbunești), orașul Târgu Cărbunești (jud. Gorj) ori în împrejurimile Craiovei și la Telița (jud. Tulcea), pe „Valea Morilor", în punctul „Hogea". Ele se subsumează relațiilor cu Bithynia și ar putea fi explicabile fie prin implicarea Mesambriei în evenimentele de la începutul domniei, fie prin expansiunea din zona strâmtorilor schițată în vremea războiului cu Pergamul, evident cu condiția ca ele să fi ajuns la noi într-o perioadă apropiată de momentul emiterii. Cum pentru prima nu avem date privind contextul descoperirii, iar a doua a fost găsită cu prilejul unor săpături arheologice sistematice într-o așezare din perioada Imp. Roman, trebuie avută în vedere, măcar deocamdată, și posibilitatea venirii lor sensibil mai târziu.

B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 381 nr. 14 și 392 pl. I/5; V.H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I–IV p.Chr.)*, Tulcea, 1995, 302 nr. 1.

G.P.B.

Prut v. **Porata**

Păničevo v. **Babadag**

psephisma (gr. ψήφισμα) (în cetățile gr.), hotărâre a Adunării poporului (decret sau lege) sau decizie luată de Sfat fără consultarea Adunării poporului, valabilă numai un an. Termenul derivă din sistemul de votare prin depunerea în urne a unor *psephoi* (pietricele, scoici, discuri din bronz), care se practica în Adunarea poporului mai ales pentru probleme ce priveau interese particulare (acordarea dreptului de cetățenie unui străin, ostracizare etc.) și care se folosea de asemenea în tribunale.

A.Ș.

Pseudo-Caesarius, autor necunoscut (altul decât Caesarius din Nazianz — fratele lui Grigore, cum se crezuse inițial) al unei scrieri în lb. gr. din a

doua jumătate a sec. 6 d.Hr. Lucrarea, redactată în forma unor dialoguri („Întrebări şi răspunsuri"), încearcă acordarea teologiei creştine cu ştiinţele naturii şi cuprinde informaţii importante din perioada anilor 530–560 d.Hr., referitoare mai ales la invaziile slavilor în Peninsula Balcanică şi la obiceiurile acestora. De reţinut şi unele descrieri sau precizări geografice şi etnografice.

FHDR, II, 482–485.

A.B.

Pseudo-Skymnos, nume sub care este cunoscut autorul anonim care a scris lucrarea „Descrierea pământului" (Περιήγησις), în versuri iambice, către sfârşitul sec. 2 şi la începutul sec. 1 î.Hr. Aceasta cuprinde şi informaţii cu privire la ţărmul de V al Mării Negre şi la Dobrogea, preluate în bună parte de la un geograf originar din această regiune, Demetrios din Callatis, care scrisese lucrarea „Despre Asia şi Europa" (20 de cărţi) la cca 200 î.Hr. La **P.-S.** se găsesc scurte descrieri ale cetăţilor gr. de pe coastă şi a datelor lor de întemeiere (de valoare inegală), precum şi informaţii privitoare la populaţiile din Dobrogea, atât triburile getice cât şi cele ale sciţilor. În sfârşit, în lucrare se află date despre situaţia geografică a coastei dobrogene, despre aceea a lagunelor şi a Insulei Şerpilor, precum şi a Dunării şi a Deltei.

Ediţia: *GGM*, I, 196–237; D. Aubrey, *The Tradition of the Minor Greek Geographers*, Oxford, 1952; *IIR*, I, 169–175; R. Vulpe, *HAD*, 90 şi urm.; *DID I*, P. Alexandrescu, în *StCl*, 4, 1962, 64 şi urm.; N. Panin, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 175 şi urm.

P.A.

Pseudostomon (gr.: „Gura falsă"), unul dintre braţele de la vărsarea în Marea Neagră ale Dunării. Aceasta, potrivit cunoştinţelor greco-romane avea cinci (Herodot, IV, 47) până la şapte braţe (Strab., VII, 3, 15), în acest număr intrând probabil ceea ce se cunoaşte azi sub forma unor canale laterale. După unii autori din epoca romană (Plin. B., *Nat. Hist.*, IV, 79 sau Ptol., III, 10, 2), **P.** era, dintre şase braţe, cel de al treilea, pornind de la N la S.

H. Triedler, în *RE*, XXII, 1386–1390; *FHDR*, I, 401–403 şi passim; *TIR*, L 35, 59.

A.B.

Psilon Stoma (gr.: „Gura Strâmtă"), braţ de la vărsarea Dunării denumit astfel în tradiţia greco-romană. Potrivit izvoarelor de epocă romană era cel mai nordic dintre cele şase braţe (Plin. B., *Nat. Hist.*, IV, 79; Ptol., III, 10, 2).

H. Triedler, în *RE*, XXIII, 1400–1405; *FHDR*, I, 401–403 şi passim; *TIR*, L. 35, 59.

A.B.

Ptolemaios (Ptolemeu), numele mai multor regi ai Egiptului din dinastia Lagizilor (323–30 î.Hr.), întemeiată de **P.** *fiul lui Lagos*, tovarăş de arme al lui Alexandru cel Mare, satrap mai întâi, după moartea acestuia, şi apoi, din 305 î.Hr., rege ca **P.** I Soter. Între 306–305 a scris o ist. (din care s-au păstrat doar 21 de fragmente) a campaniilor lui Alexandru, considerată, în măsura în care autorul era un martor ocular iar naraţiunea sa se întemeia pe jurnalul de zi al expediţiei, cea mai bună monografie a marelui macedonean. Arrian din Nicomedia a folosit în mare măsură ist. lui **P.**, inclusiv la redactarea episodului privind campania transdanubiană din 336 î.Hr. (A.S.). A fost autorul unei proclamaţii din 315 î.Hr. ce prevedea libertatea, autonomia şi scutirea de garnizoane pentru oraşele gr., imediat după cea similară a lui Antigonos Monophtalmos; amândouă au jucat un rol în răscoala contra lui

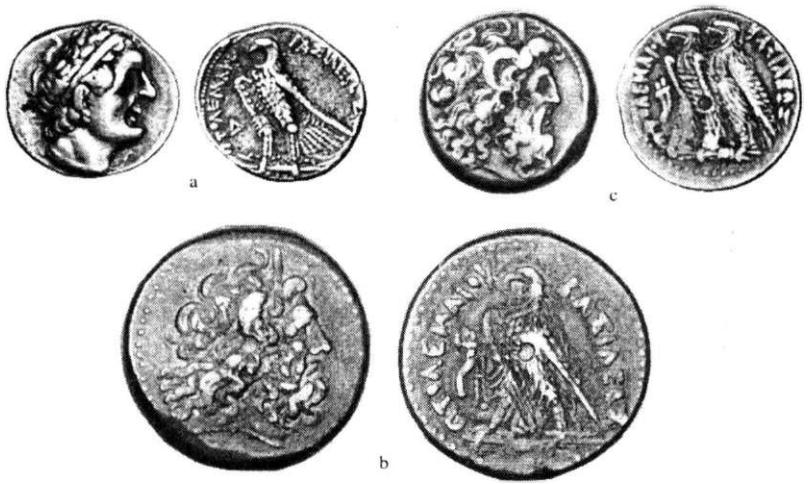

Fig. 227. Monede de argint (a) şi de bronz (b şi c) emise de Ptolemeu I (a), Ptolemeu IV (b) şi Ptolemeu VI şi VII (c).

Lysimachos a cetăților gr. din Pontul Stâng. Succesorii săi, **P.** II Philadelphos (285–246) și III Evergetes (246–221) au fost amestecați în jocul politic din Peninsula Balcanică (mai cu seamă în Thracia), în timp ce **P.** Philopator (220–204), abținându-se de la acțiuni directe, a jucat un rol de mediator în diferite conflicte din zonă. Sunt de consemnat și relațiile cu cetățile de pe coasta de N a Mării Negre. O monedă de bronz de la **P.** II, emisă înainte de reforma din 265/264, provine foarte probabil de la Constanța. De la **P.** III, o altă monedă de bronz s-a descoperit între Constanța și Mangalia, iar de la **P.** IV, o piesă din același metal provine tot de la Constanța. Prezența acestor monede, publicate amănunțit, este coroborată de semnalarea altora într-o colecție formată la Constanța. Tot o monedă de bronz de la **P.** III a fost descoperită la Troesmis. De mare interes este moneda de bronz de la **P.** VI Philometor (181–145), asociat cu **P.** VII Neos Philopator, emisă după 169 î.Hr., aflată la Constanța și care este de pus în legătură cu cele de la Olbia și Panticapaion de la **P.** VI, considerate ca ajunse acolo după 168 și până spre 165, într-un moment de slăbire temporară a Rhodosului, ceea ce a prilejuit contacte directe între Egipt și orașele vest și nord-pontice. Toate monedele consemnate aici au greut. destul de mari, cele de după reforma lui **P.** II fiind multipli de oboli, într-un sistem care tindea către echivalarea monedelor de argint cu emisiunile de bronz și la folosirea acestora din urmă, mai întâi în cazuri limitate, iar mai târziu în mod generalizat în interiorul Egiptului. Un ultim document este o tetradrahmă de la **P.** XII (și nu XIII cum a intrat în lit. de specialitate de la noi) Auletes (80–85), descoperită la Vișea, com. Jucu, jud. Cluj, ajunsă poate la noi, dacă nu cumva este o imitație, ca urmare a relațiilor dintre Pompeius Magnus și Burebista pe la 48 î.Hr. ori nu mult mai târziu (G.P.B.)

E. Kornemann, *Die Alexandersgeschichte des Königs Ptolemaios I von Aegypten*, Leipzig—Berlin, 1935; R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 7, 1974, 199–202; E. Oberländer-Târnoveanu, în *Peuce*, 8, 1980, 251; Al. Popeea, în *Însemnări didactice. Culegere de studii și articole metodico-științifice de istorie*, Constanța, 1982, 29 și 33; M. Mielczarek, în *Polish Numismatic News*, 5 (= = *Wiadomości Numismatyczne*, 34, 1990, 3–4), 113–119; E. Chirilă, în *ActaMN*, 6, 1969, 475, nr. 4; A. Davesne, în *RN*, 153, 1998, 49–60.

A.S. și G.P.B.

Ptolemaios (Ptolemeu), Claudios, *din Alexandria* (100–170 d.Hr.), celebru matematician, astronom, astrolog și geograf gr. originar din Egipt. Și-a desfășurat activitatea la Alexandria în timpul împăraților Hadrian și Antoninus Pius. În astronomie, **P.** era adeptul concepției geocentrice, opusă aceleia heliocentrice a lui Aristarh din Samos. Lucrarea sa „Marea sintaxă" este un catalog de peste o mie de stele fixe cu indicarea poziției și mărimii acestora. Foarte prețioasă pentru posteritate rămâne însă lucrarea sa de caracter geografic „Îndreptar geografic" (Γεωγραφική Ὑφήγησις) (în 8 cărți), punct culminant în știința geografiei din vremea sa. Era însoțită de un atlas al lumii cunoscute până atunci, în care **P.** expunea coordonatele a cca 8000 localit., hidronime și oronime precum și nume de populații pornind de la meridianul 0° din insulele Canare. Vastul material prezentat ce acoperea o suprafață din Irlanda și până în China se bazează pe o hartă mai veche aparținând lui Marynos din Tyr (cca 120 î.Hr.) căreia i-a adus modificări ce decurgeau din măsurători astronomice. Desigur există și erori, multe provenind din faptul că nu constituiau rezultatul observațiilor astronomice proprii. Date prețioase pentru geografia Moesiei, Thraciei și Daciei sunt cuprinse în cartea a III-a.

Claudii Ptolemaei Geographia, ed. C. Müller, Paris, 1883; *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917; V. Pârvan, *Getica*, 248–255; A. Herman, *Text und Karten des Ptolemaeus*, Leipzig, 1938; E. Doruțiu-Boilă, în *DIVR*, 493.

E.T.

publicani (lat.; „concesionari") (în adm. Imp. Roman), funcționari particulari însărcinați cu perceperea impozitelor directe și mai apoi cele indirecte. Fiind constituiți în asociații (*societates publicanorum*), ei ofereau statului o sumă de bani pe care o recuperau apoi din respectivele impozite. Chiar dacă atent controlată de șeful biroului financiar al cancelariei imperiale (*a rationibus*) ca și de funcționarii financiari provinciali (*proquaestores* sau *procuratores*), activitatea **p.** a dat loc la numeroase abuzuri ei fiind înlocuiți treptat cu → *conductores* și apoi cu → procuratores.

De Laet, *Portorium*, 370–383.

A.S.

Publius Septimius Severus Geta v. **Geta**

Publius Vinicius, om politic roman; consul în anul 2 d.Hr., orator și mare admirator al lui Ovidiu. Pe baza unei inscripții fragmentare din Callatis și a unei informații literare sumare, s-a putut deduce că puțin înainte de consulat a exercitat o comandă militară „în Thracia și Macedonia", identificându-se astfel o etapă importantă a procesului care a pregătit crearea ulterioară a provinciei Moesia, etapă în cadrul leg. guvernatorului Macedoniei au fost trecute sub comanda unui legat imperial, cum a fost **P.V.** Din menționata inscripție onorifică reiese, de asemenea, faptul că orașul Callatis a câștigat protecția acestui important reprezentant al Romei, recunoscându-l ca → patron al său și acordându-i probabil titlul onorific de „binefăcător" (v. *evergeți*).

Vell. Pat., II, 101, 3; Gr. Tocilescu, în *AEM*, 19, 1896, 108, nr. 62; R. Syme, în *Historia*, 11, 1962, 148–149.

A.Ș.

Pufești, com. în jud. Vrancea, în apropierea căreia, pe locul denumit „Hățiș", situat între albia majoră a Siretului și șoseaua Focșani—Adjud, se găsește o bogată așezare din epoca bronzului aparținând fazelor Ila-IIb ale culturii Monteoru, cu locuințe de suprafață, grupate câte trei-patru și situate la distanțe de 20–30 m unele de altele. În cele două niveluri de locuire au fost semnalate unelte din piatră și os, nasturi din os, câteva obiecte din bronz, ceramică și un mic loc de cult situat în preajma unei locuințe.

M. Florescu, M. Nicu, N. Rădulescu, în *MemAntiq*, 3, 1971, 155–182.

M.F.

Pulchra Theodora, localit. menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 11) între Tzasklis (→ Ad Salices) și Tomis. Identificată ipotetic cu → Tariverde sau Histria.

P.Ș. Năsturel, în *Polychronion. Festschrift Fr. Dölger*, Heildeberg, 1966, 387; A. Aricescu, *Armata*, 175–176, 177.

I.B.

Pulpudeva v. **Plovdiv**

Pupienus (Marcus Clodius Pupienus Maximus), împărat roman din perioada → anarhiei militare. Vlăstar al unei familii nobile (Herodian, 8, 8, 1. 4. 8; *CIL*, VI, 31237), a îndeplinit treptat diferite funcții, ajungând consul în 220 d.Hr. În anul 238 era unul dintre *XXviri ex senatus consulto rei publicae curandae (CIL*, XIV, 3902), care trebuiau să organizeze apărarea împotriva uzurpatorului → Maximinus Thrax. În contextul evenimentelor ce au urmat morții lui → Gordian I și II, **P.** a fost ales de Senat împărat împreună cu Balbinus, ambii având-l *Caesar* pe nevârstnicul Gordian III. După uciderea lui Maximinus de către proprii săi soldați, cu ocazia asediului prelungit și nereușit al Aquileii, cei doi împărați nu au domnit decât 99 de zile, întrucât au căzut victime unui nou complot al → pretorienilor, care i-au asasinat (Herodian, 8, 8, 6–8; Aur. Vict., *Caes.*, 27, 6). *Historia Augusta* menționează *(Max. et Balb.*, 16, 3) un atac al carpilor împotriva Moesiei Inferior petrecut în zilele lui **P.** și Balbinus.

Fig. 228. Pupienus.

H. Mattingly, *RIC*, IV/2, 173–176 (nr. 1–25); R. Vulpe, în *DID II*, 228–230.

A.A.

Purcăreni, sat în com. Micești (jud. Argeș), unde, pe malul drept al Râului Doamnei, se află un castru cu val de pământ, tăiat de șoseaua Pitești-Câmpulung și distrus în cea mai mare parte de râu. Nu a fost cercetat prin săpături; se cunoaște doar un plan ridicat de P. Polonic și publicat de Gr. Tocilescu. Latura de V măsura 160 m (val înalt de 1 m); de asemenea, se mai păstra parțial latura de S și un mic segment din cea de N.

TIR, L 35, 60; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, 129, fig. 72; Cr. M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, 89; D. Tudor, *OR*[4], 290, nr. 33.

C.C.P.

Puricani, sat în com. Berești-Meria (jud. Galați), pe terit. căruia, în punctul „Poarta Bâzanului", se află o așezare situată la cota maximă a dealului, unde au fost identificate trei complexe de locuire. Diversele tipuri de unelte, în bună parte microlitice, descoperite în aceste complexe, permit încadrarea locuirii în prima etapă a epigravetianului final.

M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, 113–117.

A.P.

pușculiță, vas mic de lut, destinat păstrării monedelor, a cărui folosire este atestată în Dacia romană prin exemplare încadrate în tipul „de Trier" sau „romano-germanic". Sunt lucrate la roată, din pastă bine arsă, de culoare cenușie sau roșie, câteodată cu particule de mică în compoziție și cu vernis la exterior. Sunt piriforme, cu partea îngustă jos, cu fundul plat și neprofilat și cu partea superioară închisă cu un disc concav din lut, prevăzut cu o deschizătură centrală pentru introducerea monedelor, ale cărei dimensiuni între 2 cm (Tibiscum și Cherghеș, com. Cârjiți, jud. Hunedoara) și 3,3 cm (Apulum), ar arăta că nu erau de regulă destinate pieselor din metal comun. După capacitatea teoretică au fost grupate în trei categorii: mici (până la cca 600 denari), mijlocii (până la cca 1000 denari) și mari (peste 1000 denari). **P.** care nu conțineau (sau despre care nu se știe dacă au conținut) monede au fost descoperite la Apulum (în 1867–1868, în cartierul Partoș al Albei Iulii, cu ocazia lucrărilor de căi ferate; s-au păstrat patru exemplare), Gurghiu (jud. Mureș), Cherghеș, Ulpia Traiana, în castrul de la Orheiu Bistriței (com. Cetate, jud. Bistrița-Năsăud), la Tibiscum și Romula (în sectorul *villa suburbana).* **P.** conținând monede au fost aflate la

Băile Herculane (în 1864 şi 1866), Romula (în apropiere de zidul mare de incintă, conţinând doar un dupondius de la Hadrian), Cristeşti, jud. Mureş (cu 17 piese, dintre care s-au recuperat 13 denari de la Domitian la Antoninus Pius), Râmnicu Vâlcea (cu 23 denari de la Traian la Marcus Aurelius, dar p. nu a fost recuperată) şi Apulum (cu emisiuni de la Nero la Commodus). Folosirea **p.** a coexistat cu practica obişnuită de a păstra monedele în obiecte confecţionate din pânză, piele, lemn sau în vase de metal sau de lut, care permiteau accesul la sumele depozitate (în timp ce **p.** trebuiau sparte). Este dificil de apreciat mentalitatea posesorilor de **p.**, ca şi poziţia lor economică şi socială. Deoarece banii nu mai puteau fi verificaţi sau manevraţi, folosirea **p.** pare să reflecte intenţia de economisi cu scop precis, monedele fiind în principiu selecţionate înainte de a fi depuse.

I. Winkler, în *Apulum*, 5, 1965, 203–215; D. Protase, A. Zrinyi, în *ActaMN*, 4, 1967, 461–467; L. Groza, în *Crisia*, 6, 1976, 233–235; G. Popilian, *CRO*, 113–114; A. Dumitraşcu, în *BSNR*, 86–87 (1992–1993), 1996, 95–103.

E.N.

Putineiu, com. în jud. Teleorman, unde se află un mic *castellum* situat pe *limes transalutanus*, la cca 150 m V de Troian. A fost identificat de P. Polonic (care i-a ridicat un plan de suprafaţă, publicat de Gr. Tocilescu) şi cercetat parţial prin săpături de Ioana Bogdan Cătăniciu (1975–1979). Fortificaţia are formă pătrată (laturile măsoară maximum 53 m), cu val de pământ şi două *fossae* (şanţul dinspre val are deschiderea de 3 m şi adâncimea de 1,20–1,50 m; cel exterior are deschiderea de 4 m şi adâncimea de 1,75 m); s-au identificat două porţi (pe laturile de N şi de S). Distrus prin incendiere, probabil cu ocazia evenimentelor care au determinat dezafectarea limesului transalutan.

Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, 123; D. Tudor, *OR*[4], 290, nr. 34; Cr. M. Vlădescu, *Fortificaţiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, nr. 31; I. Bogdan Cătăniciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman (sec. I–III p.Chr.)*, Alexandria, 1996, 105–106, fig. 76–78.

C.C.P.

Putreda, vechea denumire a satului Livada, com. Grebănu (jud. Buzău). În marginea de V a satului, în punctul „La canton" a fost descoperit în 1926 un mic depozit de bronzuri constituit din două celturi, o seceră cu cârlig, un vârf de lance şi o verigă. Depozitul datează din sec. 13 î.Hr. şi aparţine etapei II a culturii Noua.

E. Isăcescu, în *AM*, 5, 1967, 327–329.

A.F.

Puţinei, sat în com. Izvoru Bârzii (jud. Mehedinţi), în apropierea căreia a fost descoperită o fortificaţie romană târzie (începutul sec. 4 d.Hr.) de tip *quadriburgium* (40 × 100 m). Fortificaţia are → la colţuri turnuri pătrate (7 × 7 m), distruse de ape pe laura de E, iar zidul de incintă, din rânduri alternative de piatră de râu şi cărămizi, are o grosime de 1,60 m.

D. Tudor, *OR*[4], 290–292; N. Gudea, în *Actes Congrès Mamaia*, 178.

I.B.

Pyretus v. **Porata**

Pyrrhos (Pirus), rege al Epirului (298/7–272/1), rudă cu Alexandru cel Mare, ale cărui ambiţii şi spirit de cuceritor depăşeau larg limitele teritoriale ale regatului său. La moartea lui Demetrios Poliorketes (286) ocupă o parte din regatul Macedoniei, în timp ce restul era cucerit temporar de Lysimachos, fostul său aliat (285). Chemat de tarentini în Italia (281), **P.** debarcă (mai 280) însoţit de 30 000 de oameni şi 30 de elefanţi, pentru ca apoi să treacă în Sicilia (278–276). Intrat în conflict cu Roma şi Carthagina, revine după victoriile „à la **P.**" din Occident în Epir (toamna anului 275), fiind din nou pe punctul de a deveni şi rege al Macedoniei, pe care o ocupă în cea mai mare parte, înainte de revenirea lui Antigonos Gonatas (272). Antrenat într-o expediţie în Peloponez, care viza în final tot Macedonia, **P.** nu poate cuceri Sparta (272) şi moare în timp ce asedia Argosul. După moartea lui **P.** regatul Epirului decade, dispărând de pe scena ist. odată cu asasinarea ultimei reprezentante a dinastiei eacide, Deidameia (către 233 ?). Locul său va fi luat pe un terit. sensibil mai restrâns de Confederaţia (liga) epirotă, ce va fi desfiinţată de romani. De undeva din Muntenia ar proveni singura monedă de la **P.** din România, cu condiţia să nu fie un fals modern ci miezul de argint al unui stater de aur *fourré* (lucru posibil, existând destul de numeroase exemple din epoca elenistică) emis la Syracusa în 278–276. Dintr-o perioadă mai târzie, s-a semnalat descoperirea la Piteşti a unei monede emise de „Confederaţia din Epir", fără alte precizări.

P. Lévêque, *Pyrrhos*, Paris, 1957; P.R. Franke, *Die antiken Münzen von Epiros*, Wiesbaden, 1961; Éd. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323–30 av. J.–C.)*, I, Nancy, 1966, 74–79, 82–84, 104–119, 189–193 şi 317–320; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 19, 319, nr. 12; R. Popa, P. Dicu, S. Voinescu, *Istoria municipiului Piteşti*, Bucureşti, 1988, 44–45 (P. Dicu).

G.P.B.

pyxis (gr.), cutie rotundă cu capac, de obicei fără mânere, din ceramică, metal sau lemn, utilizată pentru păstrarea fardurilor sau a bijuteriilor. A apărut în sec. 10 î.Hr. în Grecia (protogeometric) şi a căpătat diferite înfăţişări până în perioada romană.

P.A.

Q

quadrans (lat.), a patra parte din → as sau → libra de 81,86 g, egal cu 3 uncii în sistemul ponderal vechi roman. În primele serii monetare din Italia apare ca → aes grave, având trei globule ca semn valoric, apoi ca monedă bătută, cu capul lui Hercule și pro vă. După o perioadă de timp, când a dispărut din monetăria Romei republicane, **q.** a reapărut sub Augustus, menținându-se până în prima jumătate a sec. 2 d.Hr., ca o mică monedă de bronz de cca 2,30 g.

E. Babelon, *Traité*, I, 606; Fr. Hultsch, *Metrologie*, 144–148; 262–265; 313–315; K. Regling, în *Wörterbuch*, 539–540.

C.P.

quadriburgium (lat.), tip de fortăreață romană târzie, caracteristică perioadei → Tetrarhiei. Era de dimensiuni relativ mici, cu plan pătrat sau dreptunghiular, cu turnuri la colțuri, ieșite în afară, de asemenea rectangulare și în mod excepțional circulare, de obicei cu o singură poartă pe una din laturi. Cunoscute în Syria, Arabia, Africa de N, Rhaetia, Pannonia și Moesia. În Moesia Prima și → Dacia Ripensis (zona Porților de Fier și a Dunării Inferioare), astfel de fortărețe au fost reperate atât la S de Dunăre, pe terit. Serbiei (Insula Sapaja, Ravna, Taliatae, Šip, Kladovo etc.) și al Bulgariei (Castra Martis etc.) cât și la N de fluviu, pe terit. României, la Gornea (jud. Caraș-Severin), Dierna (Orșova), Pușinei și Insula Banului (jud. Mehedinți).

B. Saria, în *RE*, 24, 1963, 678–680; V. Kondić, în *Actes Congrès Mamaia*, 39–54; J. Atanassova, *ibid.*, 167–172; N. Gudea, *ibid.*, 173–180; id., *Gornea*, Reșița, 1977.

I.B.

quaestor (lat.; „cvestor"), magistrat roman de rang senatorial. După instaurarea Rep. romane (509 î.Hr.) au fost numiți doi **q.** *aerarii*, având sarcina de a supraveghea finanțele publice (*aerarium populi Romani*). Aleși inițial de → consuli și subordonați acestora, **q.** sunt numiți, începând din 447 î.Hr., de pqpor (*comitiae tributae*) și devin independenți față de consuli, astfel că funcția lor (anuală) poate fi considerată o magistratură minoră fără *imperium*, reprezentând, de regulă, prima treaptă din → *cursus honorum*. Numărul **q.** a crescut la patru în 421 î.Hr. (prin adăugarea a doi **q.** *urbani*, răspunzători de adm. orașului Roma), la opt în 267 î.Hr. (prin instituirea a patru **q.** *classici*, cu sarcini în organizarea flotei), ajungându-se la numărul de 20 stabilit de *lex Cornelia de XX quaestoribus* (81 î.Hr.). Cu mici fluctuații în anii imediat următori, acest număr va fi menținut fără nici o excepție începând cu domnia lui Augustus. Dintre aceștia, consulii în exercițiu își alegeau (după 38 î.Hr.) câte doi **q.** cu funcție de secretar; tot atribuții de secretariat îndeplineau și **q.** *candidati principis*, aceștia însă pe lângă împărat. De asemenea, în epoca imperială, fiecare guvernator de provincie dispune de ajutorul unui **q.** în domeniul finanțelor, al arhivelor. Pe o treaptă sensibil inferioară atât celor 20 de **q.** stabiliți prin legea din 81 î.Hr., cât și acelor **q.** din preajma guvernatorilor se situează **q.** care administrau finanțele în municipii și colonii. Aceste din urmă magistraturi sunt atestate și în orașele Daciei romane, la Romula (*IDR*, II, 357), Apulum (*IDR*, III/1, 140; III/3, 215), Ulpia Traiana (*IDR*, III/2, 6, 11, 123 etc.) și în altele, iar în Dobrogea chiar și în comunități rurale (de exemplu Vicus Quintionis, *ISM*, I, 324, 325, 327–332). Alteori sunt amintiți „contabilii" unor *collegia*, precum acei **q.** din tăblițele cerate de la Alburnus Maior (*IDR*, I, 31). Unii **q.** de rang provincial sunt menționați în Dacia sau Moesia Inferior de inscripții care prezintă *cursus honorum* al unor înalți demnitari; *IDR*, III/2, 97–98, inscripții în onoarea guvernatorului Daciei, → M. Sedatius Severianus, fost **q.** al provinciei Sicilia; *ISM*, II, 93, inscripție pentru guvernatorul Moesiei Inferior, → L. Annius Italicus Honoratus, fost **q.** al provinciei Achaia etc.

A.A.

quaestura exercitus (lat.), mare unitate administrativă creată de Iustinian prin legea din 18 mai 536 d.Hr. Îngloba la un loc provinciile dunărene → Moesia Secunda și → Scythia Minor, provincia

Caria din Asia Mică, insulele Ciclade și Cipru și era comandată de un *quaestor Iustinianus exercitus* cu reședința la Odessos (Varna). Asocierea celor cinci provincii într-o singură mare circumscripție era justificată numai de caracterul lor maritim și fluvial, Dunărea fiind considerată ca un apendice al Mării Negre. Noua magistratură urmărea îmbunătățirea apărării frontierei tot mai mult amenințate a Dunării de Jos, cu ajutorul flotei, pentru care Cicladele, Caria și Cipru aduceau cea mai importantă contribuție. Rezultatele ei însă n-au fost dintre cele mai bune.

E. Stein, *Histoire*, II, 474–475; A.H.M. Jones, *LRE*, 280 și 482–483; *DID II*, 428.

I.B.

quattuorviri (lat; „patru bărbați") (în adm. romană), colegiu de patru magistrați cu diferite însărcinări. Cei mai importanți și mai frecvent întâlniți în izvoare sunt **q.** din → municipii. Aceștia se împart în doi **q.** *iure dicundo* și doi **q.** *aedilicia potestate*, ambele grupe formând colegii autonome de rang diferit. Competențele acestor **q.** (cărora în → colonii le corespundeau → *duoviri*) se manifestau în sfera administrativă, financiară (întocmirea censului la interval de cinci ani, în care condiții **q.** purtau titlul de *quinquennales*), organizatorică etc. Existența acestei instituții în Dacia este atestată de inscripții de la Apulum, Potaissa, Drobeta.

R. Ardevan, în *ActaMN*, 21, 1984, 95–110.

A.A.

Questris (Equestris = Equestribus), localit. din Moesia Secunda, probabil stațiune pe drumul ce străbătea centrul Dobrogei, de la Marcianopolis la Tropaeum Traiani, Ulmetum și Noviodunum, menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 7, 12). Identificată ipotetic cu Kiosé Aidin (azi Goleș, Bulgaria).

R. Vulpe, *HAD*, 337; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 126.

I.B.

Quietus (C. Fulvius Quietus), împărat roman uzurpator, proclamat la Efes împreună cu fratele său în aug. (?) 260 d.Hr. Uzurparea sa a fost lichidată în Orient de Odenath în 261 d.Hr. Se cunosc două monede emise de **Q.** în inventarul marelui tezaur de la Noviodunum, îngropat în 267 d.Hr.

C. Preda, G. Simion, în *Peuce*, 2, 1971, 168.

G.P.B.

quinar (lat.), monedă de argint echivalând cu ½ din → denar, cu 5 → ași, și mai târziu cu 8 ași. A apărut în monetăria romană odată cu denarul (210 sau 187 î.Hr.), având pe av. capul Romei și semnul de valoare V, iar pe rv. Dioscurii. Emiterea de **q.** a încetat după mai bine de un deceniu, pentru a fi reluată pe la 100 î.Hr., cu reprezentarea unui trofeu înconjurat de o Victorie, tip menținut până în epoca imperială. În Imp. **q.** s-a emis mai ales în perioada Caligula-Decius. **Q.** s-a depreciat treptat, paralel cu denarul, pierzând din greut. și din titlu, până după mijlocul sec. 3 d.Hr., când a devenit o monedă de bronz argintată pentru a dispărea odată cu reforma lui Dioclețian. Din anul 45 î.Hr. s-au emis și **q.** de aur (echivalând cu o jumătate de → aureus și cu 12½ denari); la început cântărea 4,09 g, sub Nero 3,63 g, iar în sec. 3 d.Hr. a scăzut simțitor pentru a dispărea la începutul sec. 4, când a fost introdus → solidus cu o altă subdiviziune.

Fr. Hultsch, *Metrologie*, 268, 276, 313, 321, 330; E. Babelon, *Traité*, 549–550; M. Bernhart, *Handbuch*, 16; K. Regling, în *Wörterbuch*, 544.

C.P.

quinta et vicesima venalium mancipiorum (lat.) („impozit de 4% pe vânzările de sclavi"), impozit introdus de Augustus. Vânzări de sclavi (considerați *res mancipi*) cu *mancipatio* sunt atestate în Dacia romană în tăblițele cerate VI, VII, IX, (*IDR*, I, 36, 37, 39), însă fără menționarea acestui impozit.

A.A.

Quintilianus 1. Guvernator al Moesiei Inferior în primii ani ai domniei lui Caracalla (probabil 212/213–215 d.Hr.). Atestat de câteva monede de la Marcianopolis (A.A.). **2.** Creștin martirizat la → Ozobia, în apropiere de Durostorum, împreună cu → Maximus și → Dadas, în timpul persecuției din 303–304 a împăratului Dioclețian (I.B.)

PIR, Q 13; A. Stein, *Moesien*, 90; B. Thomasson, *Laterculi*, 25; H. Delehaye, în *AB*, 31, 1912, 272; *DID II*, 381; *IIR*, II, 709–711, 715–719.

A.A. și I.B.

Quintillus (Marcus Aurelius Claudius Quintillus), împărat roman de foarte scurtă durată (270 d.Hr.) în timpul anarhiei militare. Frate al lui → Claudius II Gothicus, a fost proclamat împărat de către Senat după moartea acestuia din urmă la Sirmium. Leg. de la Dunăre însă l-au proclamat împărat în tabăra de la Sirmium pe comandantul cavaleriei, → Aurelianus; apreciind că nu are cum să i se opună, **Q.** s-a sinucis.

A.A.

Quintionis, vicus v. **Sinoe**

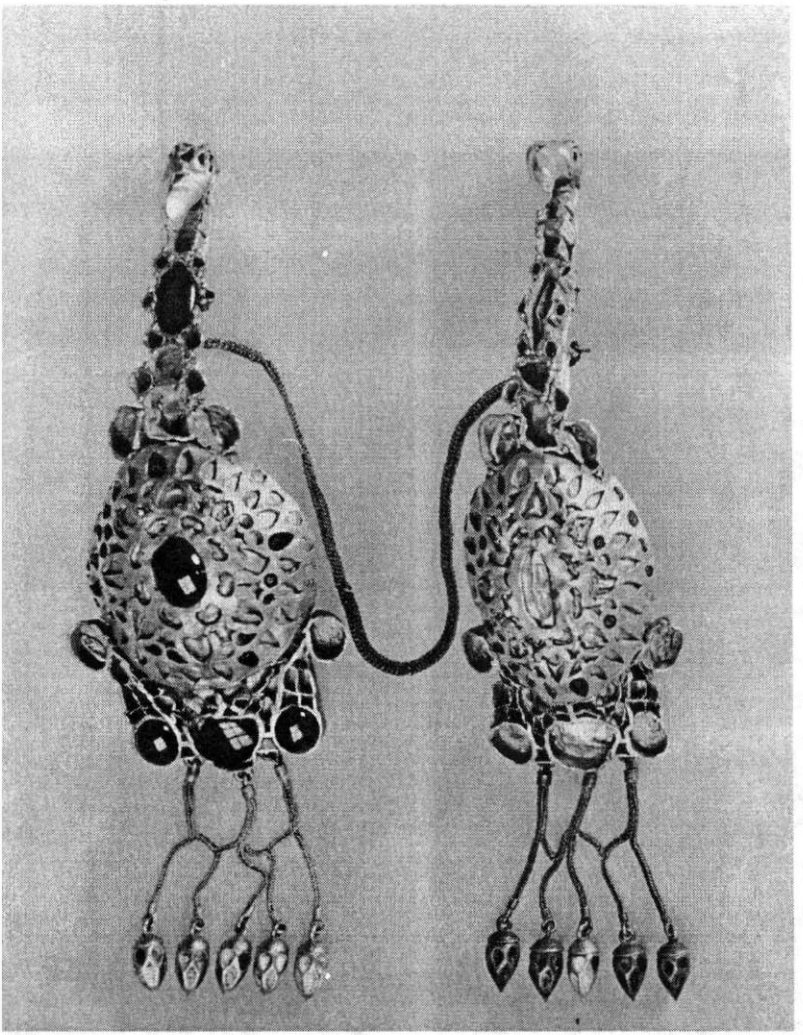

Fig. 1. Fibulele mijlocii din tezaurul „Cloșca cu puii de aur" (Pietroasele, jud. Buzău).

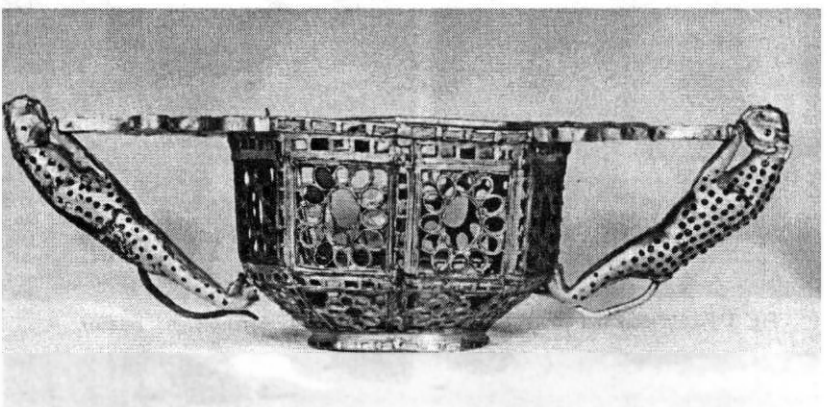

Fig. 2. Coșuleț octogonal din tezaurul „Cloșca cu puii de aur" (Pietroasele, jud. Buzău).

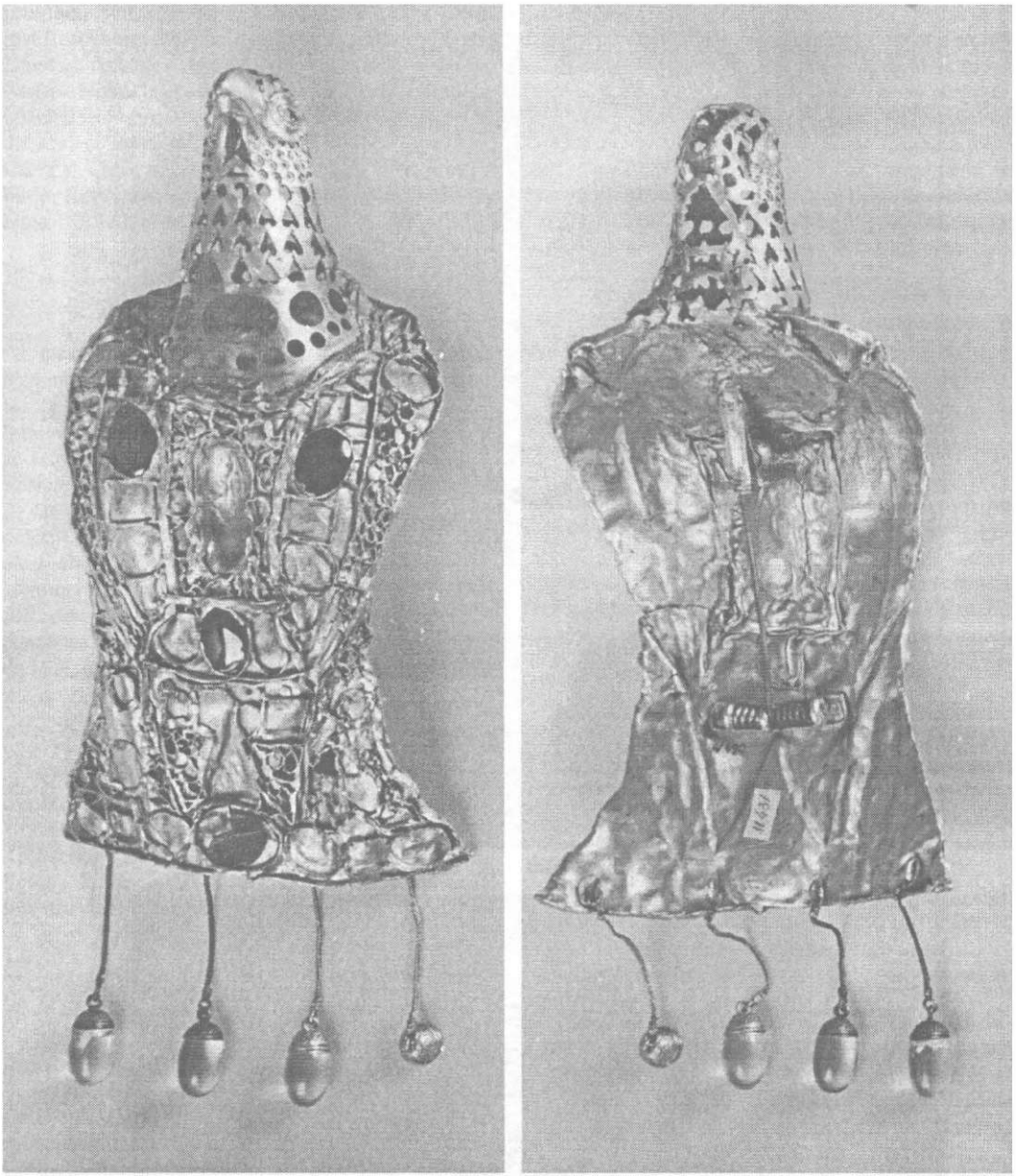

Fig. 3. Fibula mare din tezaurul „Cloșca cu pui de aur" (Pietroasele, jud. Buzău).

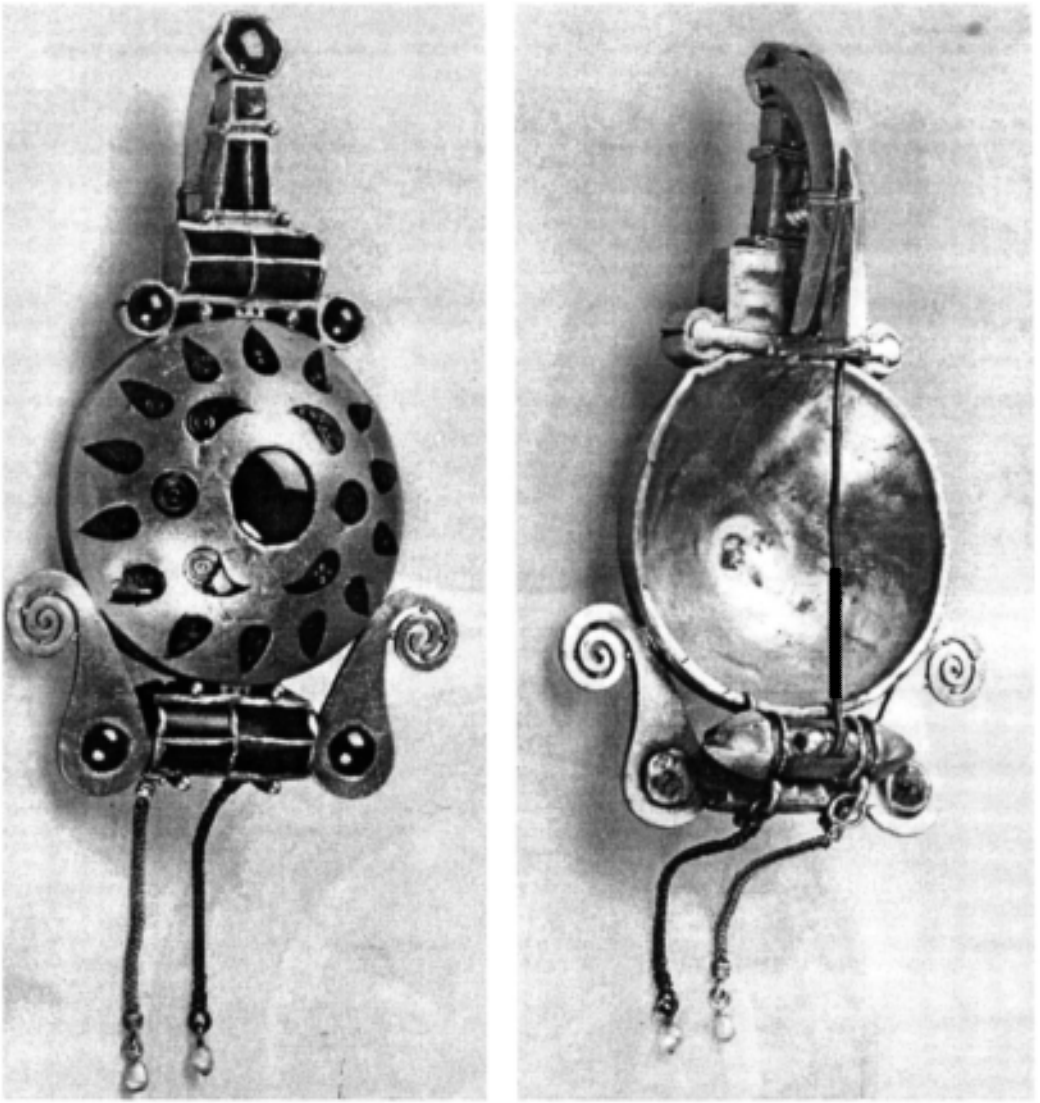

Fig. 4. Fibula mică din tezaurul „Cloșca cu pui de aur" (Pietroasele, jud. Buzău).

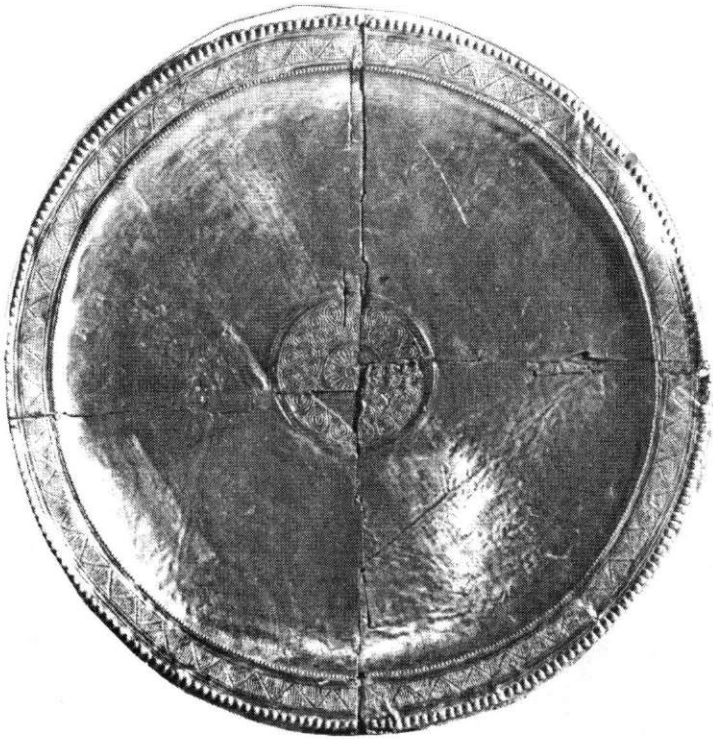

Fig. 5. Tava mare din tezaurul „Cloșca cu puii de aur" (Pietroasele, jud. Buzău).

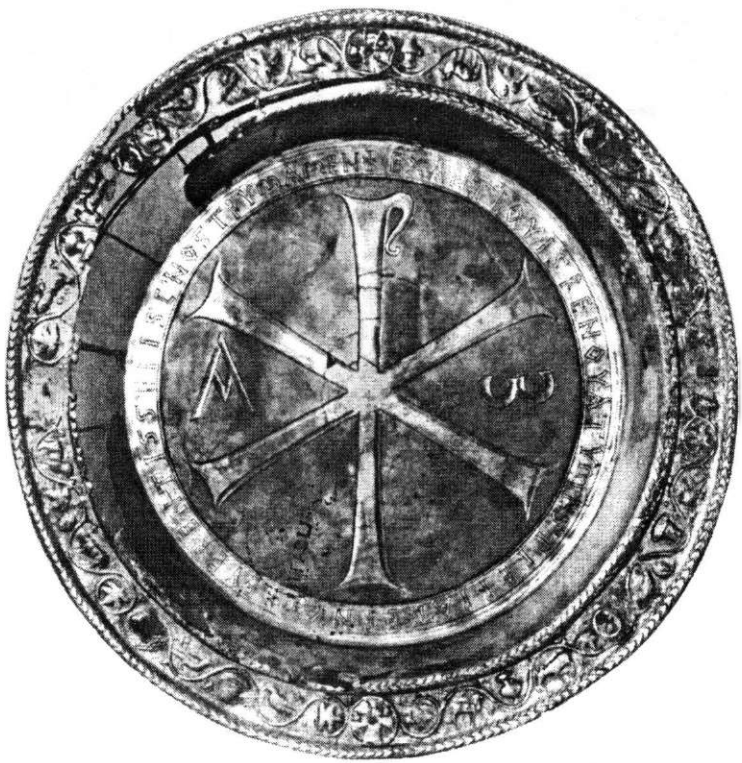

Fig. 6. Discul episcopului Paternus.